

~~257-1999~~

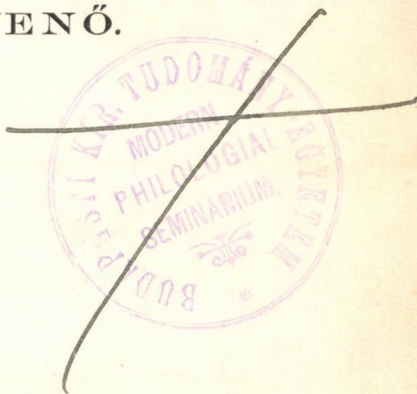
IRODALOMTÖRTÉNET.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
===== HAVI FOLYÓIRATA. =====

SZERKESZTI

PINTÉR JENŐ.

10526

===== MÁSODIK ÉVFOLYAM. =====
KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.
===== BUDAPEST. 1913. =====

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1911-ben alakult. Célja a magyar irodalomtörténet művelése. A Társaság felolvasásokat rendez, gyűléseket tart, kutatásokat támogat s havi folyóiratot ad ki. Tagja lehet a magyar irodalomtörténet minden barátja, aki tagsági díj fejében évi tíz koronát, vagy alapítványképen egyszerismindenkorra kétszáz koronát fizet le. Ennek fejében minden tag megkapja a Társaság folyóiratát és résztvehet a Társaság ülésein.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, július és augusztus kivételével havonként egyszer jelenik meg. Egy-egy füzet terjedelme átlag négy ív. A rendes tagok évi tíz korona tagsági díj fejében kapják. Iskolák, könyvtárak, társaskörök évi tizenöt korona előfizetési árért rendelhetik meg.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság tisztikara 1913-ban: Elnök: Beöthy Zsolt. Alelnökök: Dézsi Lajos, Négyesy László, legifj. Szász Károly, Zoltvány Irén. Titkár: Horváth János. Szerkesztő: Pintér Jenő. Jegyző: Kéki Lajos. Pénztáros: Ágner Lajos.

Az Irodalomtörténet dolgozótársai 1913-ban: Ábrahám Lambert, Ágner Lajos, Baciú János, Balassa József, Barabás Ábel, Baros Gyula, Bayer József, Bellaagh Aladár, Beöthy Zsolt, Benedek Marcell, Bélteky László, Binder Jenő, Bittenbinder Miklós, Bod Károly, Borbély István, Czóbel Ernő, Dézsi Lajos, Elek Artúr, Elek Oszkár, Erdélyi Lajos, Farkas Gyula, Fest Sándor, Firtos Ferenc, Friedreich Endre, Gagyi Jenő, Galgóczi György, Gárdonyi Albert, Gesztesi Gyula, Gönczy István, Gragger Róbert, Gyöngyösy László, Gyulai Ágost, Hajnóci Iván, Halász Imre, Harmos Sándor, Harsányi István, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Horváth János, Huszár György, Imre Sándor, Kardos Lajos, Kálmány Lajos, Keller Imre, Kepes Ilona, Kéki Lajos, Király György, Kristóf György, Lehr Albert, Lőcsey Mária, Marczinkó Ferenc, Marót Károly, Mazuch Ede, Négyesy László, Oberle Károly, Pais Dezső, Pap Károly, Persián Kálmán, Pintér Jenő, Pitroff Pál, Riedl Frigyes, Rubinyi Mózes, Ruzsonyi Béla, Sajó Sándor, Sipőtz Pál, Stoica Vazul, Szabolcsi Lajos, Szabó Ervin, Szász Károly, Szigetvári Iván, Szinyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vajticzky Emánuel, Váczy János, Velezdi Mihály, Verő Leó, Versényi György, Vértesy Jenő, Vönház István, Weber Arthur, Závodszy Levente, Zolnai Béla, Zsigmond Ferenc. — Összesen: 84.

R. M.

48

R. M.

TARTALOM.

Tanulmányok. Értekezések.

	Lap
<i>Balassa József</i> : Unitárius hitviták a XVI. században	156
<i>Bayer József</i> : Az első Faust-dráma a magyar színpadon	65
<i>Beöthy Zsolt</i> : A Zrinyiász magyarázatához	208
<i>Borbély István</i> : Unitárius iskoladrámák a XVI. században	326
<i>Dézsi Lajos</i> : Egy elveszett magyar verses Boccaccio-novella	257
<i>Hegedüs István</i> : Legrégibb magyar tárgyú latin költemény	505
<i>Horváth János</i> : Titkári jelentés	201
<i>Király György</i> : Mikes Kelemen levélformája	260
<i>Kristóf György</i> : Széchenyi és Madách	143
<i>Marót Károly</i> : Fejezetek a Petőfi-kérdéshez	13, 70
<i>Mazuch Ede</i> : Dayka Gábor ungvári tanársága	340
<i>Négyesy László</i> : Elnöki megnyitó beszéd	193
<i>Pais Dezső</i> : Kemény Zsigmond pályaalapítási törekvései	518
<i>Riedl Frigyes</i> : A kuruc balladák	417
<i>Rubinyi Mózes</i> ; Sylvester és Donatus	321
<i>Szász Károly</i> : Gyulai Pál leveleiből	1
<i>Szinnyei Ferenc</i> : Jósika humoros életképei	272
<i>Vértessy Jenő</i> : Pörújítás	350
<i>Zolnai Béla</i> : Kelemen László Tsapó Péteréről	334
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Scott és Jósika	129, 217

Kisebb közlemények.

<i>Ábrahám Lambert</i> : Az Érdy-kódex kora	93
<i>Bellaagh Aladár</i> : Napoleon kiáltványa a magyarokhoz	368
<i>Benedek Marcell</i> : Theodóra magyar királyné	530
<i>Bod Károly</i> : Balassa Bálint latricanus verse	280
<i>Borbély István</i> : Melius Juhász Péter	96
<i>Borbély István</i> : Még egyszer az «unitárius hitviták»-ról	453
<i>Borbély István</i> : A vargyasi Dániel-család író tagjai	532
<i>Czóbel Ernő</i> : Heltai Gáspár Martinuzzi ellen	43
<i>Elek Oszkár</i> : Sidney Fülöp a magyar hősdalokról	282
<i>Farkas Gyula</i> : Balassi Menyhért Árultatása és Karádi Pál	528
<i>Fest Sándor</i> : Lord Byron magyar Gáborja	100
<i>Friedreich Endre</i> : Egy piarista krónikás Zrinyi Miklós haláláról	163
<i>Gárdonyi Albert</i> : Vas Gereben a magyar nyelvért	41
<i>Gesztesi Gyula</i> : Csokonainak egy állítólagos vígjáték-töredéke	367
<i>Gönczy István</i> : Csokonai Özvegy Karnyónéja	36
<i>Gyöngyösi László</i> : Mikszáth Kálmán házassága	377
<i>Hajnóci Iván</i> : Sylvester János életéhez	45
<i>Harsányi István</i> : Régi magyar színlapok	38
<i>Harsányi István</i> : Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen fordításai	285
<i>Kardos Lajos</i> : Arany János színészi pályája és a Bolond Istók	276
<i>Kálmány Lajos</i> : Török korból eredő népdal	98

	Lap
<i>Lehr Albert</i> : Széjegyzetek Petőfi verseihez	460
n: «Vége»	284
<i>Pap Károly</i> : Méliusz Péter arcsképe	357
<i>Pitroff Pál</i> : Vörösmarty: Keserű pohár... ..	459
<i>Ruzsonyi Béla</i> : Dugonics Etelkájáról	163
<i>Stoica Vazul</i> : Egy virágének XVII. századi román fordítása	455
<i>Szigetvári Iván</i> : A rab golya jelentése... ..	532
<i>Tolnai Vilmos</i> : Arany balladáinak angol-skót forrásaihoz	34
<i>Tolnai Vilmos</i> : Arany János Buda Halálának «Vége»... ..	161
<i>Tolnai Vilmos</i> : Toldi Miklós farkaskalandjához... ..	162
<i>Tolnai Vilmos</i> : Széjegyzetek Petőfi verseihez... ..	373
<i>Tolnai Vilmos</i> : Irodalmunk vaskora... ..	376
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Kazinczy levélírói egyéniségéhez	457

Irodalom.

A magyar irodalom tört. Szerk.: Ferenczi Z. <i>Galgóczi György</i>	461
A Gyöngyösy Irodalmi Társaság évkönyve. <i>Béltéky László</i>	49
A Műveltség Könyvtára, XI. köt.: A m. ir. tört. <i>Galgóczi György</i>	461
Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat évkönyve. <i>Agner Lajos</i>	234
Ambrus Zoltán: Vezető elmék. <i>Horváth János</i>	473
Badics Ferenc: Gyöngyösi István költeményei. <i>Baros Gyula</i>	46
Bagyó János: Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja. <i>Halász Imre</i>	288
Barbul Jenő: Fejezetek a román irodalomtörténetből. <i>Gagyi Jenő</i>	385
Császár Elemér: Anyos Pál. <i>Gyulai J. J. J. J. J.</i>	166
Császár Elemér: Katona Lajos. <i>Weber Arthur</i>	293
Csipak Lajos: Horatius hatása. <i>Versényi György</i>	381
Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén. <i>Váczy János</i>	466
Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban. <i>Galgóczi György</i>	171
Eckhardt Sándor: Balassi Bálint irodalmi mintái. <i>Baros Gyula</i>	469
Évkönyv. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. <i>Agner Lajos</i>	234
Ferenczi Zoltán: Magyar Shakespeare-Tár. V. köt. <i>Király György</i>	232
Ferenczi Zoltán: A magyar irodalom története. <i>Galgóczi György</i>	461
Fitz József: Brassai Sámuel. <i>Szabolcsi Lajos</i>	106
Gyulai Pál: Varju István. <i>rg.</i>	228
Henrich Arnold: Enyedí György széphistóriája. <i>Kepes Ilona</i>	110
Ince Henrik: Magyar művészeti almanach 1913-ra. <i>Verő Leó</i>	172
Kiss Ernő: Szemere Bertalan. <i>Marczinkó Ferenc</i>	48
Loew William: Alexander Petőfi: The Apostel. <i>Vonház István</i>	173
Madarász Flóris: Herczeg Ferenc drámái. <i>Benedek Marcell</i>	470
Magyar Shakespeare-Tár. V. köt. <i>Király György</i>	233
Petőfi: The Apostel, Childe John, Simple Steve. <i>Vonház István</i>	173
Péchi Simon Psalteriuma. <i>Harmos Sándor</i>	379
Pollák Miksa: Tompa Mihály és a biblia. <i>Sajó Sándor</i>	231
Régi Magyar Költők Tára. VII. köt. <i>Velezdi Mihály</i>	104
Schuschny-emlékkönyv. <i>B. L.</i>	111
Szalay Gábor: Szalay László levelei. <i>Marczinkó Ferenc</i>	291
Szalay László levelei. <i>Marczinkó Ferenc</i>	291
Széchenyi István: Garat. <i>Keller Imre</i>	47
Széchenyi eszmevilága. <i>Závodszy Levente</i>	290
Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára. VII. köt. <i>Velezdi Mihály</i>	104
Szilády Áron: Péchi Simon Psalteriuma. <i>Harmos Sándor</i>	379
Sztripszky: A görög kultura árpádkori nyomairól. <i>Erdélyi Lajos</i>	383
Viszota Gyula: Széchenyi István: Garat. <i>Keller Imre</i>	47

Kisebb könyvismertetések.

(A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzékéből. A név nélkül megjelent ismertetéseket a szerkesztő írta.)

	<i>Lap</i>
A Bács-Bodrog-Megyei Irodalmi Társaság évkönyve	127
A kassai Kazinczy-Kör 1912—1913. évi jelentése	415
A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány	60
A magyar dráma fejlődése. <i>Vajtichy Emánuel</i>	552
A máramarosszigeti Szilágyi István-Kör évkönyve	192
A pannonhalmi főpátsági főiskola évkönyve: 1912—1913. <i>A. L.</i>	501
A Szigligeti-Társaság 1912. évi jelentése. <i>Bittenbinder Miklós</i>	554
Babits Mihály: Dante Komédiája. Első rész: A Pokol	61
Bacsányi János költeményei. <i>B. L.</i>	414
Barts Gyula: Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete	556
Bethlen Miklós önéletírása	191
Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből... ..	191
Croce: A tiszta intuicio. Ford.: Kiss Ernő	256
Csáki Richárd: Honterus János német iratai	414
Dante Komédiája: Első rész: A Pokol. Ford.: Babits Mihály	61
Dedek Crescens Lajos: Tu me sequere. <i>Zs.</i>	127
Dudek János: Pázmány Péter fejlődése	255
Ferenczi István levelei. <i>Agner Lajos</i>	501
Fitz Artur: Salamon Ferenc mint műbíró	63
Fögel József: II. Ulászló udvartartása	555
Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénus... ..	320
Gyöngyösi kalendárium 1913. évre... ..	126
Győre János: Abonyi Lajos pályája. <i>M. F.</i>	501
Halász Imre: Bismarck és Andrássy	256
Horváth Endre: A magyar helyesírás szótára és szabályai... ..	415
Imre Sándor: Báró Eötvös József művelődési politikája	502
Irodalmi segédkönyvek. Szerk.: Madzsar Gusztáv	319
Károlyi János: Bethlen Miklós önéletírása	191
Kiss Ernő: Croce: A tiszta intuicio	256
Lakatos Vince: Eötvös József báró gondolatai a kereszténységről	556
Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. <i>Borbély István</i>	554
Lévay-émlékkönyv	191
Lovas Elemér: Arpádházi B. Margit és kora	555
Madzsar Gusztáv: Irodalmi segédkönyvek... ..	319
Magyar Minerva. IV. évf.	126
Magyar Tud. Akadémiai Almanach	190
Marczinkó Ferencz: Bayer József. <i>B. L.</i>	500
Melich János: A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány... ..	60
Morvay Győző: Szigligeti Ede: Gritti. <i>g. gy.</i>	254
Német philologiai dolgozatok.	502
Palágyi Lajos: Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénus	320
Pap Domokos: Dávid Ferenc életrajza	320
Pázmány Péter fejlődése	255
Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől	320
Pintér Jenő: Időmutató a megújulás korabeli m. ir. történetéhez	557
Pruzsinszky Pál: Bod Péter és kiválóbb egyházi munkái	502
Röder Ákos: A kurucok érzésvilága	556
Sallay Géza: Döbrentei Gábor élete és működése	63
Seress László: Kossuth, Görgey, Szemere. <i>Marczinkó Ferenc</i>	61
Steinhofér Károly: Régi könyvek mesterei	63
Szenes Béla: Az ifjú Ady Endre. <i>B. L.</i>	62
Székács-émlékkönyv	414
Szigligeti Ede: Gritti. <i>g. gy.</i>	254

	<i>Lap</i>
Thúry Zsigmond: A szombatos kódexek bibliographiája	556
Tomor Arkád: Az iskolai színjátékok és a színház	556
Váry Rezső: Bacsányi János költeményei. <i>B. L.</i>	414
Vallentyini Dezső: Ferenczy István levelei. <i>Ágner Lajos</i>	501
Wiesner Jakab: Der Ungarische Buchhandel	503

Folyóiratok Szemléje.

I.

(Az ismertetéseket *Baros Gyula, Horváth János és Pintér Jenő* írták.)

A Cél	51, 535
A Fővárosi Könyvtár Értesítője	236
A Hét	113, 177, 295
Az Érdekes Ujság	295, 535
Az Est	177
Az Ujság	51, 113, 177, 389, 478, 535
Adalékok Zemplénavármegye Történetéhez	51, 236, 390, 478, 535
Akadémiai Értesítő	51, 113, 177, 236, 296, 390, 478, 535
Alkotmány	113, 296, 478
Athenaeum	114
Budapesti Hírlap	52, 178, 237, 296, 390, 479, 536
Budapesti Szemle	52, 178, 237, 296, 479, 536
Corvina	52, 297, 391, 537
Debreczeni Protestáns Lap	239, 391, 537
Dongó	538
Dunántúli Protestáns Lap	481, 538
Egri Egyházmegyei Közlöny	239
Egyenlőség	239, 482
Egyetemes Philologiai Közlöny	53, 114, 178, 239, 297, 391, 482, 538
Egyetértés	115
Erdélyi Lapok	115
Erdélyi Múzeum	53, 179, 298, 392, 483, 539
Esti Ujság	539
Ethnographia	179, 298, 483, 540
Élet	52, 115, 298, 392, 483, 540
Élet És Literatura	115
Földrajzi Közlemények	483
Genealogiai Füzetek	392, 483
Grafikai Szemle	240
Hadtörténelmi Közlemények	540
Hittudományi Folyóirat	483
Hivatalos Közlöny	53
Huszadik Század	115, 180, 240, 392, 484
Irodalomtörténeti Közlemények	299, 393, 484
Izr. Tanügyi Értesítő	540
Kalazantinum	53, 240
Katholikus Szemle	53, 240, 300, 394, 540
Keresztény Magvető	117, 240, 485
Könyvtári Szemle	541
Középiskolai Matematikai Lapok	541
Közlemények Szepes Vármegye Multjából	117
Kultúra	54
Magyarország	117, 182, 488
Magyar Figyelő	117, 300, 394, 485, 541
Magyar Könyvszemle	118, 300, 487, 542

	<i>Lap</i>
Magyar Középiskola	118, 241, 300, 487, 542
Magyar Kultúra	180, 487, 542
Magyar Nyelv	54, 118, 181, 241, 300, 394, 488, 543
Magyar Nyelvőr	54, 181, 241, 300, 395, 543
Magyar Pédagogia	301, 488
Magyar Tanítóképző	488
Magyar Társadalomtudományi Szemle	119, 181, 301, 396, 488
Mathematikai és Fizikai Lapok	396
Múlt És Jövő	301, 488
Múzeumi És Könyvtári Értesítő	119
Nemzeti Kultúra	544
Nemzeti Nénevelés	396
Népszava	119, 396
Néptanítók Lapja	489, 544
Nyelvtudományi Közlemények	544
Nyugat	119, 182, 242, 301, 396, 489, 544
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közl. 54, 120, 182, 242. 397, 491, 545	545
Pédagogiumi Lapok	545
Pesti Hírlap	120, 302, 397, 491
Pesti Napló	183, 302, 491
Protestáns Egyházi És Iskolai Lap	54, 120, 183, 242, 302
Protestáns Szemle	302, 397, 491, 545
Religio	491, 545
Sárospataki Református Lapok	54, 121, 183, 242, 302, 398, 492, 546
Szabadgondolat	242, 302, 492, 546
Szászváros	121
Századok	55, 121, 183, 242, 303, 398, 492, 546
Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye Multjából	55
Turul	398, 493
Új Élet	242
Új Idők	303, 547
Uránia	55, 122, 183, 242, 303, 398, 547
Vasárnapi Ujság	242, 303, 399, 493
Világ	122, 183, 493
Zászlónk	547
Zeneközlöny	399

II.

(Az ismertetéseket *Baciu János, Baros Gyula, Gragger Róbert, Horváth János, Oberle Károly, Pintér Jenő, Verő Leó és Zolnai Béla* írták.)

Annales De La Faculté Des Lettres De Bordeaux	113
Bulletin Bibliographique Et Pédagogique	391
Das Literarische Echo	180, 240, 537
Deutsche Literaturzeitung	52, 391
Euphorion	52
Hamburger Fremdenblatt	180
Jahresbericht Der Germanischen Philologie	540
Juventus	540
Korrespondenzblatt Des Vereins Für Siebenbürgische Landeskunde	541
Literaturblatt Für Germanische Und Romanische Philologie	300
Neue Freie Presse	544
Nuova Antologia	396
Pester Lloyd	301, 545
Polybiblion	183
Rassegna Bibliografica Della Letteratura Italiana	398

	<i>Lap</i>
Revue Critique D'Histoire Et De Littérature	545
Revue De Hongrie 183, 302, 398,	545
Revue Germanique	398
Revue Historique 183,	302
Románul	120
Slovenské Pohl'ady	492
The Contemporary Review	547
Ungarische Rundschau	122
Zeitschrift Für Bücherfreunde	547
Zeitschrift Für Den Deutschen Unterricht... ..	399
Zeitschrift Für Katholische Theologie	399

Figyelő.

Társasági ügyek 56, 244, 304, 400,	548
A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának munkálatai	57
Irodalomtörténeti tételek az érettségi vizsgálaton. <i>Oberle Károly</i>	58
Magyar írók a Finn Lexikonban. <i>Tr. Z.</i>	59
Egy helyreigazításhoz. <i>Binder Jenő</i>	60
A szerk. beküldött könyvek 60, 126, 190, 254, 319, 414, 500,	552
Új könyvek és füzetek 64, 127, 192, 256, 320, 415, 503,	557
Kont Ignác halála. <i>P. J.</i>	123
Széchenyi Naplói. —y —a	123
Három lap a magyar regényirodalomról. <i>Imre Sándor</i>	124
Az Orsz. Középisk. Tanáregyesület és a M. Irod. Társaság	125
A Greguss-jutalom. <i>rg.</i>	185
A Kisfaludy-Társaság 1913. évi közgyűlése	188
Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeinken	189
Néhány szó a Petőfi-kérdéshez. <i>Barabás Abel</i>	189
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlése	246
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1912. évi zárószámadása	248
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913. évi költségelőirányzata	248
Egy megbízott irodalmi szakértő. <i>Király György</i>	249
Levél a szerkesztőhöz. <i>Szabó Ervin</i>	251
A Greguss-jutalom. <i>Horváth János</i>	305
A Toldi-kérdés. <i>n.</i>	315
A Debreceni Disputa egy eddig ismeretlen kéziratáról. <i>Firtos Ferenc</i>	318
Thaly Kálmán és a kuruckori költemények	319
Riedl Frigyes a kuruckori költeményekről	401
Az Akadémia új tagjai és jutalmazottjai	402
Az Akadémia és a Budapesti Hirlap	402
A Toldi-kérdéshez	403
Arany János könyvei	403
Petőfi és Mikszáth olasz földön	404
A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen	405
Idősb Szinyei József. <i>Benedek Marcell</i>	494
A magyar népszínmű Finnországban. <i>Trócsányi Zoltán</i>	495
Nyílt levél a szerkesztőhöz. <i>Horváth János</i>	497
Szerkesztői végszó. <i>Pintér Jenő</i>	498
Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeinken	500
Arany János könyvei Nagykőrösön. <i>Huszár György</i>	549
Arany János két ismeretlen költeménye. <i>Kardos Lajos</i>	551
Írói emlékünnepek	552

GYULAI PÁL LEVELEIBŐL.

Angyal Dávidnak feltétlenül igaza van, mikor a Gyulairól a Kisfaludy-Társaságban tartott felolvasásában azt mondja: «Gyulai pályája és egyénisége olyan gazdag tárháza az irodalmi és erkölcsi értékeknek, hogy még az is, aki csupán jó akarattal felszerelve kutatja át, munkájának némi eredményét remélheti.»

Gyulaival mint íróval és mint emberrel foglalkozva, talán az irodalomtörténet szempontjából sem végzek egészen felesleges munkát, ha — a valami formában való teljes közreadást későbbre hagyva — egyelőre csak érdekesebb szemelvényeket mutatok be azokból a levelekből, miket Gyulai barátjához, Szász Károlyhoz intézett.

Gyulai az irodalmi közéletben — mint igen jól tudjuk — mindig a legőszintébb emberek közé tartozott, aki gondolataiból, nézeteiből, felfogásából sohasem csinált titkot. Mint költő is, határozottan lírai, tehát szubjektív természet volt, mit még elbeszélő költeményeiben s novelláiban sem tagadott meg. Mindezek ellenére is Gyulai — s ez egyéniségének egyik nagyon érdekes vonása — bizonyos tekintetben zárkózott lelkűnek volt mondható, s egyáltalában nem tartozott az úgynevezett közlékeny emberek sorába.

Bizalmas levelei — tehát azok is, melyekről most szó van — annál érdekesebbek, mert a csakis jó barátjának szánt sorok — életrajzának ama részleteihez is szolgálnak egy-két adalékkal, melyeket irodalomtörténetünk eddig legfeljebb csak nagy vonásokban ismer, — s egyéniségének rajzához is nyújtanak néhány olyan vonást, melyek az itt-ott talán még bizonytalan körvonalakat határozottabbakká tehetik.

Első szerelmének egyébként egyszerű történetét részletesen, nagy közvetlenséggel beszéli el barátjának; érdekesek azok a levelek is, melyekben az 1848-iki unio-mozgalmakban való szerepléséről szól; azután a nevelősködésére, köztanítóságára, nehéz életküzdelseire, irodalmi terveire vonatkozó levelek szintén sok új adatot tartalmaznak.

De e mellett e levelekben — különösen a fiatalkoriakban — több helyen eszthetikai nézetet is fejt ki Gyulai, melyekből kiviláglik, hogy már kora ifjúságában is mily élesen tudott boncolni, s mily józanul

ítélni, széptani, költészettani kérdésekben, — úgy általánosságban, elméletben, mint egyes művekre vonatkoztatva, és pedig akár a más munkáiról volt szó, akár a magáéiról.

Az irodalmi viszonyokra vonatkozólag is sok érdekes adattal szolgálnak e levelek. Az újabbak — a mult század 70-es éveitől kezdve — sokkal szűkebb szavúak, mint az ifjúkoriak, s leginkább a Budapesti Szemle, a Kisfaludy-Társaság és az Akadémia dolgai körül forognak, mely három tér volt Gyulai irodalmi munkásságának színhelye, élete második felében. A régibb levelek — melyek a 40-es, 50-es években keltek, sokkal terjedelmesebbek, — egyik-másik 8, sőt 12 oldalas, és pedig elég nagy formájú levélpapírra, a Gyulai ismert apró gyöngybetűivel, sűrű sorokban írva. Akkor még Gyulai is inkább ráért levelet írni, de meg az akkori viszonyok jobban is kedveztek a levélírásnak, az emberek jobban rá voltak utalva. Ezekben a levelekben élénk tollal ír Gyulai a kor irodalmi viszonyairól, találóan jellemzi az írókat, ismerteti és bírálja törekvéseiket, sorra kerülnek az Unio-zsebkönyv, a Szilágyi Sándor-féle Emléklapok, a Pákh és Gyulai ujságjának: a Szépirodalmi Lapok-nak szerkesztésével kapcsolatos dolgok, — gyakran megemlékszik a saját munkáiról, verseiről s novelláiról egyaránt, — érdekes a Petőfinéről szóló három levélrészlet stb.

Gyulainak 53 levele van családunk birtokában; nem nagy szám, de Gyulai nem is volt valami nagyon szorgalmas levélíró, talán kallódtak is el a levelek közül, meg aztán mintegy 35 évig a fővárosban együtt lakván Szász Károlylyal, az alatt nem is igen voltak levelezésre utalva.

Első levele 1847 március 15-én kelt, Kolozsvárt; az utolsó kelet: Budapest, 1899 augusztus 1.; de van a levelek között — az újabb időkben — kelet nélküli, névjegyre vetett pár sornyi írás is.

E levelek közül egyet, a legelső, a Vasárnapi Ujság 1911. évi 4. számában egész terjedelmében közöltem, rövid bevezetéssel és jegyzetekkel — *Gyulai Pál egy ifjúkori levele* címmel; a Budapesti Szemle 1912. évi májusi számában pedig *Gyulai Pál ifjúkori dráma-kísérlete* címen adtam egy kis közleményt, mely a szóban forgó levelekből merített adatok alapján készült.

Ez alkalommal első sorban néhány, esztétikai megjegyzéseket s nézeteket tartalmazó részletet mutatok be e levelekből.

*

Tudjuk, hogy novella-írással már egészen ifjú korában nagy előszeretettel foglalkozott Gyulai. A *Regélő* már 1843-ban közölt tőle prózai elbeszéléseket, *A testvérek* és *Hegyes-domb* címűeket, mik

azonban inkább népregék voltak, az akkor 18 esztendőös Gyulai maga is így nevezi őket, — a *Pesti Divatlap*-ban pedig 1846-ban *Férj és nő* című, s az 1848-ra kiadott *Unio* c. zsebkönyvben *Az aranycsináló* c. novellája jelent meg. Ez utóbbiak már szélesebb körben tették ismertté a fiatal író nevét, s az *Aranycsináló* elolvasását Erdélyi János *Szépirodalmi Szemlé*-je — igen elismerő kritikájában — őszintén ajánlja «novellai vizibetegségben sinylődő sok írónak...»¹

Abban az időben, mikor Gyulai az *Aranycsináló*t írta, Szász Károlylyal folytatott levelezése során felmerült a novella elméletének kérdése, szóba került a novellának a regényhez való viszonya, s 1847. évi december hó 1-én Kolozsvárról Szász Károlyhoz intézett levelében — a novellát úgy látszik nem sokra tartó Szász Károly nézetével szemben — a következőkben fejti ki a maga véleményét, felfogását, érdekesen nyilatkozva a maga említett két novellájáról is:

... Te a novellákról semmit sem tartasz, s avval indokolod állításod, hogy az igen szűk tér lévén jellemkifejtésre, szükségkép vagy érthetlenné cselekvény-rohammá, vagy bombasticus phrasis raktárrá kell válnia. Mindemellett néhány jó novellát feldicsérsz. Ha jól megvizsgálod állításodat, át fogod látni, hogy éppen úgy igazad van, mint nincs. Midőn megismered, hogy vannak jó novellák, akkor egyszersmind a novellának, mint költészetfajnak becsét is elismered s említett állításod csak onnan származik, hogy a jó novellákról megfélekedtél s csak a rosszak lebegtek szemeid előtt. Innen ered aztán az is, hogy a novella fogalmát összezavarod a regényével, mint azon novellaírók, kiknek a novellái sem regény, sem novella, hanem a kettő közt valami. Szerencsétlenségemre a közönség előtt én is ezekhez tartozom. Azomba úgy látszik, hogy becsmérlésednek főbb oka, mely igen természetes következménye az érintett fogalomzavaroknak, ott rejlik, hogy a novellában nem lehet világnézeteket adni, a szó valódi értelmében jellemzeni, szóval anynyi dicsőt és nagyot teremteni, mire a regény- dráma- és eposban oly tágas tér nyílik. De ha így fogod fel a költészetet, akkor becsmérlened kell az óda mellett a dalt is, a satyra mellett az epigrammot is, pedig nem hiszem, hogy mindakettőt ne szeretnéd. Csak ne legyünk egyoldalúak. Minden művészetfaj a legmagasabb szempontból tekintve, egyiránt szép s csak viszonyítva áll egyik a másik felett.

Hanem ez unalmas leckézés, halld helyette inkább töredéknézeteim a novelláról.

A regény egy egész élet jellemét hordozza magán, annak minden bonyolódásai- bohóságai- iszonyaival együtt. A regényben egy nagy érdekű személy hosszú pályája nyúlik el, kinek jelleméhez nem közönséges eseményeket és eseményeket szőtt a gondviselés. És e személy küzd a sorssal,

¹ *Magyar Szépirodalmi Szemle*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Szerkeszti: Erdélyi János. 1847. II. 318.

emberekkel, társas viszonyokkal s ha eltűnt szemeink előtt, akár győzve, akár eltiporva — életéből egy világnézet marad számunkra fenn, mely számtalan lélektani, politikai s társadalmi eszmének veti meg ágyát, a gyönyör árján lebegő lelkünkben. A novella vagy beszély — ezek egymástól inkább csak alakra különböznek: a novellában több a drámai elem, az elbeszélésben pedig az elbeszélői — csak egy nap, vagy óra, perc e gazdag élet folyamából, avagy története egy szívnek, melynek küzdelmeit szűk korlátok közé mérte a sors, vagy kaland, vagy éppen anekdota, mely mintegy szilaj csárdadal vagy szomorú románc néhány pillanat alatt elhangzik. Itt nem nyílnak föl szemeid előtt a társas élet rejtélyei, itt nem terül ki előtted az egész mozgalmas élet, a múlt, közép és jelen idő draszticus panorámája és mindaz, mit maga után hagy, nem egyéb, mint egy élet vagy lélektani igazság, epigrammai él, mosoly vagy könny, minőt egy spanyol románc csal ki szemeinkből. Mindezekkel csak azt akarom kifejezni, hogy más tere van a regénynek, más a novellának és éppen itt rejlik az ok, mely a novellák hitelét anynyira rontja: összetévesztik a kettőt s adnak nagyszerű jellemet és cselekvényt törpe, szűk alakban, hol az, mint börtönbe vetett óriás csak ordít és kiáltozik s mi nem látunk egyebet, mint félarcot, harmadrész termetet, vércsöppeket, a nélkül, hogy voltaképp tudnók, ki ő és mi baja? A regény és novella közti viszony sokat hasonlít az epos és ballada köztihez. És vajjon nem lenne-é émelyítő, nagyszerű cselekvényt a ballada sebes, vagy a románc lyrain ömlengő formái közé erőszakolni, avagy egy balladai tárgyat az epos nagy tengerére lökni, példáulú Kontról epost írni. De azért mégis ne írjunk-e balladát Kontról, vagy romancot a megcsalt leány vagy álmadó gyermekről. Nem azt mondom én, hogy ugyanazon egy tárgyról nem lehet írni mind epost, mind balladát, a tárgy alatt mindig az eposilag vagy balladailag felfogott jellemet vagy cselekvényt értem... Hanem eszembe jut, botránkozásod köve a jellem és jellemkifejtés. A novellában barátom nincs szükség oly értelemben vett jellemkifejtésre, mint a minőt te említesz. A novellában elég a jellem azon vonalainak biztos kezekkelí vázlata, melyeket rövid cselekvénye kíván, vagy is inkább, melyekből szövődött a cselekvény, vagy még jobban, melyeket a cselekvény szőtt. De minő gyönyört adhat egy féljellem vagy a jellem egyik oldalának láttatása? Roszul fejezem ki talán magam s így könnyen e kérdésre bukkanhatsz. Meg sem tudom javítani. Érzem Guczkow szavainak igazságát: a művészet törvényeit inkább érzeni lehet, mint érteni. Hanem vizsgáld meg azon novellákat, melyeket szerettél s érzeni fogod, hogy azok nem a jellemkifejtésért jók, haaem azért, mert megvan bennök az, mi őket tulajdonkép novellákká teszi s miről én itt hosszason beszéltem, a nélkül, hogy világosan ki tudtam volna magam fejezni.

Azomba ne gondold, hogy én egy jó novellát feljebb becsülök, mint egy jó regényt vagy drámát. Köztünk a különbség csak ez: te a novelláról semmit tartasz s neked a regény s dráma minden; én tartok valamit róla s a regény előttem sok. A mi pedig saját novelláimat illeti, csak azt mondom, barátságból elolvashatod, de nem sok élvezetést találsz ben-

nők s nekem, ki az elébb oly fenynyen adtam tanítást, visszaadhatod a kölcsönt. «Nő és férjem gyakorlat és reminiscentia volt, regényi felfogással és erőszakolt alakkkal. Egy-egy hely csak megakad benne, de mint egész, keveset ér s csak anynyiban különbözik a közönséges rossz novel-láktól, a menyinyiben nincs tele communis locusokkal, jellemei nem éppen stereotypek, nem duzzad phrasisoktól. Azon különben nem csodálkozom, hogy irodalmunkban némi hatást tett. Minő novellairodalom ez a mienk! Józsika, Kuthy, Márk,¹ Pálffy, Jókai s kívülök senki. És ezek is mily ritkán írnak s menyinyiszer lőnek bakot. Aztán az a borzasztó hada firka-szainknak, elkezdve Császártól Mártonfiig. Levegőt! levegőt.

«Aranycsinálóban is elkönyelműsködtem a dolgot. Ne hidd, hogy ezt affectált szerénység mondatja velem. Mert a mint érzem, hogy belőle érdekes regényt dolgozhattam volna s tudom, hogy így sem minden becs nélküli, úgy jól látom azt is, hogy egy szigorú criticus semmivé tehet, habár bé is vallja tehetségemet. Mily könyelműen jártam én el e kedvenc eszmém körül. Menynyire utállok én a könyelműséget irodalmi ügyben. De így akarták sors, barátság s nyomasztó körülményeim. Midőn már elsőbb iveri szedve voltak s vége még sehol sem volt, többször félbe akartam hagyni, látva azon örvényt, melybe gondatlanságom sodorni kezdte. Nehány nap alatt meg kell lenni! Miklós úrfival² egy szobába lakni, napestig tanítványaimmal az erdőn kóborolni! egy nap átkozódó levelet venni barátomtól kétszer! Ily dicső körülmények között született művem. Levelenként hordák Kolozsvárra s iszonyú nyomdahibákkal tömték meg. A «Szemle» lelkesítő szavai nem békítenek ki engem. Jól tudom én, mily oknak volt szüleménye e bírálat. Ismeretlen vidéki író, néhány érdekes helyzet, néhol lélektani menet és műgond és novellairodalmunk Saharája. Erdélyi becsületes ember és szigorú és szíven hordja az irodalom ügyét, ostromozója az önhitségnek s az igénytolenység véde. Aztán emlékezz vissza programjára. Hanem azért oh középkor regényes évei, mily eszmém valának rólatok! O Zuleycha, mily gyönyörűen jelentél meg te nekem, Kelet völgyeiből, hosszú életet kérvén szenvedéseidért. Tabán és Abrahám és öreg Petur, menynyit vétettem én ellenetek! El... el, alugyatok, még jöni fog idő, még megfuvom valaha az ébredés trombitáját...»

Az ébredés trombitáját bizony sohasem fúttá meg Gyulai az *Aranycsináló* alakjai fölött. Nem dolgozta át e beszélyt, mint a hogy — úgy látszik — tervezte, s *Vázlatok és képek* című beszélygyűjteményébe sem vette föl. Pedig e beszély — minden romantikus túlzása s gyakran dagályos irálya ellenére is — igazán megérdemli

¹ Márk — Barthos János írói álneve. Barthos a mult század 40-es éveiben több beszélyt írt — részint saját, részint írói neve alatt — az *Athenaeumba*, *Honderú*-be, *Regélő*-be, *Pesti Divatlap*-ba, *Életképek*-be stb., de 1847-ben felhagyott szépirodalmi munkásságával. Hivatali pályáján helyettes államtitkárságig vitte az Ő felsége személye körüli minisztériumban s egy ideig magyar kormánybiztosa volt a bécsi *Theresianum*-nak.

² Bethlen Miklós, id. gróf Bethlen János fia, Gyulai egyik tanítványa.

a figyelmet, mert fiatal szerzője már mutogatja oroszlánkörmeit, jellemzésre törekszik, keresi a lélektani bonyolulatokat s nem sikertelenül tesz kísérletet azok megoldására. Ebbeli tehetsége különösen a kedvese sürgetésére megkeresztelkedett mohamedán leány lelki gyötrődéseinek hatásos festésében nyilvánul.

A bemutatott levél-részletből is láthatjuk, hogy Gyulai szerette a novellát, nagyra tartotta mint műfajt, — de ő maga is csak pályája első felében írt beszélyeket, s a mult század 60-as éveinek derekán felhagyott velök. Bizonyára nem azért, mintha akkor már kevesebbre becsülte volna a prózai elbeszélő irodalom e kedves és érdekes válfaját; de ő nem volt túlságosan termékeny író, s pályája második felében az értekező és szónoki próza — melynek terén voltak talán legszebb, legmaradandóbb sikerei — foglalta le idejének s munkerejének jelentékeny részét. De sajnálja, hogy más írónk is elhanyagolják e műfajt, s 1895-iki Kisfaludy-Társaságbeli elnöki megnyitójában is szinte panasszal említi, hogy «a beszély kezd kimenni a divatból a vázlatok és rajzok e korszakában», — és «mintha a kerek mese s némi részletesebb jellemrajz túlhaladott szempont volna a szépirodalomban.»¹ Hasonlóan kél ki az 1898-iki megnyitó beszédben az úgynevezett *tárcaelbeszélések* «özöne»² ellen, mely kiszorítja a beszély különféle fajait s bár mint műfaj ellen távolról sem tesz kifogást a nagy keresletnek örvendő rajz ellen, Herczeg Ferenc *Mutamur* c. könyvének általában elismerő bírálata alkalmával is hibáztatja e műfaj túltengését.³

Mindez érdekesen mutatja, hogy Gyulai álláspontja az igazi novellát vagy beszélyt illetőleg később sem változott: ha maga felhagyott is a novella-írással, e műfajt pályája vége felé is ép oly figyelemre méltatta, mint amilyennel íranta — az 1847-iki levél szerint — kora ifjúságában viseltetett.

★

A leveleknek esztétikai jellegű megjegyzéseket tartalmazó részletei közül hadd mutassam még be azt, a hol a leíró, festő költészet céljáról s eszközeiről nyilatkozik. Teszi ezt 1847 április 29-én kelt levelében, Szász Károlynak *Ábránd Liszt zenéje után* című, később az Unio-zsebkönyvben megjelent verséről adott véleményével kapcsolatban, imigyén :

¹ Gyulai P. Emlékbeszédek. II. 330.

² Gyulai P. Emlékbeszédek. II. 348.

³ Gyulai P. Bírálótok. 375—382.

... «Lisztről írt versedet figyelemmel átolvastam s bámulok magamon, hogy mult leveletem — minthogy akkor a verset már olvastam — nem üdvözlés és több effélén kezdém. Meg lehet, akkor bolond órámban voltam, vagy a Honderű Hiador dicsérgetései bosszantottak föl vagy dohányon volt rosz s csak szavakat hallottam és láttam és egyebet semmit. Hanem hogy ne kerítsek nagy feneket a dolognak, mondhatom, e vers jó s én nem csak költői erőt, hanem művészetet is látok benne, A festő költészet — mert költeményed e nemhez tartozik — legveszélyesebb örvényeit kerüléd ki, s legnagyobb akadályain győzedelmeskedél e művedben. Saját kifejezésed szerint az objectumot subjective s a subjectumot objective dolgozván föl, költői becsüvé teted a tárgyat, mi magában nem vala az. Valaminek leírása a költészetben csak anyiban érdekel, a menyiben vagy a költő subjectivitássával, vagy pedig ha a költemény elbeszélő, a személyekkel összefüggésben van. E nélkül a legnagyobb talentum is csak fölvirágozott halottat teremt; például Kleist tavasza sok szép leírásokkal van megtömve, de a leírás még nem költészet, csak segéd-eszköze. Hidegen kell letennünk a költeményt, mert nincs benne meg az, mi a lelket érdekelhetné. Csak a tavaszt írja le, de nem érzéseit, melyeket az felköltött. Olvasása helyett jobb kimenni a természetbe, mert ott *egyszerre* láthatni mind azt, mit ő *egymás* után mond el s még a mellett saját érzéseivel is foglalatoskodhatik az ember. Mindezekkel csak azt akarom mondani, hogy festő költemény csupán festésekkel nem költemény, legfőlebb festmény s épen azért semmi sem, mert a festészet határába vágott, melynek előnyeivel nem lehet birnia. Költeményé csak érzések stb. tehetik...

Ime, a 22 éves ifjúnak már oly helyes és oly határozott felfogása van a szóbanforgó kérdés tekintetében, hogy évek mulva — mikor már elismert író és művész — még jóformán a szavakban is egyezőleg ugyanezt mondja a festő költészetről, — *Petőfi Sándor és a lyrai költészet* című, 1854-ben írt, s Petőfi értékelésére nézve alapvető tanulmányában, valamint 1855-ben a Budapesti Hirlapban megjelent *Szépírodalmi Szemle* c. terjedelmes munkálatában.¹

★

Ugyancsak az 1847. évi december 1-én kelt levélből való a versciklusokról szóló kis részlet is. Szász Károly — ki akkor már, 18 éves kora ellenére is — erősen benne volt a szerelmi költészetben — valamely előbbi levelében közölhette barátjával, hogy *Szerelergyöngyei* címmel (ez persze Petőfi nyomán divatos cím volt akkor) költemény-sorozatot ír s készül bemutatni.

Erre vonatkozólag Gyulai ezt válaszolja:

¹ Gyulai Pál. *Kritikai dolgozatok*. 56., 57., 161., 162.

... «Szerelemyöngyeidet vágyom olvasni, bárha megvallom, a cyclosos verseket nem szeretem, mert lehetetlen, hogy az ember ne ismétlje magát bennök, vagy ne vállljék egyhangúvá, hisz szerelmesünknek is tudhatunk-e minden nap újat mondani? Elkezdve Petrarchától le Hiadorig nem volt költő, kinek ilyszerű műve ne költötte volna föl az olvasóban azon kívánságot: vajha harmadát tette volna el a maga mulatságára. Azért jó lesz, ha te is szigorú szemlét tartasz fölötte s mindazokat, melyek kevésbé tetszenek, elveted. Ha mindjárt tízre is olvad le, mindegy...

Ebben a kis megnyilatkozásban mulatságos, hogy Hiadort megint megcsipkedi Gyulai, aki — úgy látszik — Hiadorban látta megszélesítve a költészet legalantasabb fokát. Gyulai szerette is felhasználni az alkalmat, hogy Hiadoron üssön egyet. 1863-ban megjelent *Irodalomtörténetét* bírálva, ugyancsak nagyot üt a szerencsétlen Jámbor Pálon, úgy nyilatkozva e művéről, hogy az «nem tévedés, hiba, hanem valóságos bűn»...¹

*

Az ötvenes évek eleji irodalmi viszonyokra, az akkori lapszerkesztés nehézségeire, a közönség részvétlenségére vet élénk világot az 1853 május 8-án Pesten kelt levél, melyben Gyulai a *Szépirodalmi Lapok*-ról szól, mit Pákh Alberttel együtt szerkesztett, azon évi januáriustól fogva, — Pákh mint felelős szerkesztő, ő maga mint szerkesztő-társ működvén. — Meg kell jegyeznem, hogy e levél dátumául 1852 május 8-án van feltüntetve, ami — a levél tartalmából kitetszőleg — nyilvánvaló tévedés, illetőleg tollhiba, mert a levél 1853-ban kelt.

... «Vajjon mit gondolsz, verseidet miért nem adjuk? Nincs pénzünk. Legfőlebb csak Aranyt és Tompát fizethetjük. Lévai a jövő reményében dolgozik. Mi engemet illet, én április és májusra 30 pengőnél nem kaptam többet, miért színbirálatot, könyvismerttetést, ujdonságot, külföldöt, vidéket, verset, előczikket, szóval mindent mire szükség van, írnom kell. Az új negyedévben új szerződésünk van a kiadóval.² Az előfizetők fele jövedelme az övé, másik fele miénk, ő tartozik kiállítani a lapot, mi kézirattal ellátni. Nincs több 220 előfizetőnkél. Egy hónapra alig esik több 300 pengőnél. Mi csekély összeg ez! Mi magunk nem a lapból élünk. Én órákat adok, Pákh encyclopoediát ír. De a lapot még is csak ki kell állítani. Dolgozunk mindent a mit lehet, fizetünk egy két nélkülözhetlen embert s igyekszünk, hogy legalább szégyen nélkül bukjunk meg. Illy körülmények között nem adhattuk verseidet. Mi meg nem fizethetjük, a Divatesarnok vagy Délibábnál pedig mindig pénzt kaphatsz

¹ Gyulai P. *Birálatok*. 38.

² *Emich* Gusztáv.

értök. Ezért tudósíts, hova adjam verseidet, valamint novelládat is, bár ez utolsót jobb volna újra dolgoznod, mert szerintem csak az eleje ér valamit. Mi szegény embertől nem kívánhatunk ingyen munkát s most csak a jövő reményével fizethetünk.

Ah a jövő! Meglehet, hogy a jövő félét is megpróbálja Pákh. Fővárosi és vidéki barátai ígérik, hogy a jövő félévben rendszeresen izgatni fognak lapunk mellett s mostani előfizetőinkhez, kik állandóknak látszanak, még összeböngésznek 200-at, mi mellett megélhetnénk. Majd meglássuk. Én pessimista vagyok, s hitem, hogy a magyar közönségre csak nyegleséggel hathatni. Nem dicsérem lapunkat, ismerem nagy hibáit, melyeknek részint mi, részint a körülmények okai, de annyit merek állítani, hogy csak jobb a Divatesarnoknál s annyi előfizetőt, mint ő, csak mi is megérdemlénk. Azonban minden jól van úgy a hogy van, mert nincs ok nélkül. Mi nem fogjuk magunk sem a közönség, sem az írók hiúságai előtt megalázni. Bukni is lehet becsülettel . . .»

A becsületet meg is őrizték a Szépirodalmi Lapok, de bizony a bukás sem maradt el. A szerkesztők — mint befejező cikkükben írták ¹ — nem voltak hajlandók tömjénezni «a népnemzeti elem cafrangjain, külsőségein rágódó költészetnek» — «ítézi hajlam-ukról sem akartak lemondani, a külföldi irodalmat sem voltak hajlandók «ignorálni», mint a hogy a «külföldieskedés» vádját rájuk szóró ellenfeleik szerették volna — s így a Szépirodalmi Lapok egy félévi fennállás után befejezték pályafutásukat.

*

1850-ben Gyulai, mint gróf Teleki Domokos «titoknok»-a, huza-mosabb időt töltött a pestmegyei Gyömrőn. Érdekesek az 1850 június 1-én innét írott levél következő sorai, melyekben egy, a fővárosban kötött új ismeretségről emlékezik meg:

. . . «Legtöbb örömet szerzett nekem a Sajóvali ismertség, s tán mondhatnám is már — barátság. Sok jó órát tölték velem. Róza is kedves asszony, oly nő, kikkel szeretek együtt lenni. Sajó köszöntet általam. Ő most künn lakik a Svábhegyen, Szigeti és Szilágyival együtt. Szorgalmasan dolgozik és utszán nem mutatja magát, alig tudja valaki, hogy Pesten is van. Ő is sokat változott. Most sajtó alatt vannak két kötet novellái. A Pálfié most hagyják el a sajtót, «Egy földönfutó hátrahagyott novellái» cím alatt . . .»

Ha tudjuk, hogy ez a *Sajó* — kitől akkortájt jelent meg a «*Forradalmi és csataképek 1848. és 1849-ből*» című beszély-gyűjtemény — nem más, mint Jókai, ki akkor, mint a forradalomban

¹ *Szépirodalmi Lapok*. 1853. jun. 30. 52. szám.

kompromittált egyén, álnév alatt bujdokolt és rejtőzködött — s ha arra a sok csetepatéra gondolunk, ami Jókai és Gyulai közt később lefolyt, s melynek nyomán sokan a népszerű regényíró halálos ellenségeként szerették feltüntetni a szókimondó kritikust — érdeklődéssel olvashatjuk e sorokat, melyekből minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy volt idő, mikor Jókai barátsága nagy örömet szerzett Gyulainak.

Hogy még szóbanforgó bizalmas levelében sem akarja — vagy nem meri — Jókait valódi nevén nevezni — az, ama szomorú idők keserves viszonyaiból könnyen magyarázható és érthető. S hogy e tekintetben Gyulai óvatos ember volt, azt leveleiben kifejezetten is megmondja. 1850 július 14-iki levele utolsó passzusában így ír Szász Károlyhoz:

... «Válaszodat elvárom. Politikáról ne írj, mert könnyen fölbontják. Inkább kell vigyáznunk, mint máskor...»

1851 április 26-án pedig:

... «Vigyázon írj: Erdélyben leveleimet alkalmasint felfogják bontani... Sapienti sat...»

★

Petőfinével — mint említém — három levélben foglalkozik. Az 1847 december 1-én írt, s már több részletében idézett levélben Petőfiné naplójáról szól, mely abban az esztendőben jelent meg az *Életképek*-ben, Jókai dagályos előszavával, s Szász Károly — ki minden benyomásra fogékony fiatal költőlélek volt — mindjárt verset írt ez alkalomból.

Erre reflektál Gyulai, következőképpen:

... «Petőfiné naplója olvasásakor szép vers, de nekem azért nem tetszik, mert Jókaival együtt te is bolondítod vele azt a szegény ártatlan aszszonykát. Petőfiné naplója igen szép — bárha Fannit nem közelíti meg — de helyes volt-e kiadni, de illet-e Petőfihez, hogy közölje? Petőfi dicsekszik, hogy nem üti dobra szerelmét s komisz dolog mások előtt csókolódzni, azomba megengedi, hogy neje elmondja egy egész közönség előtt: miképpen csókolta meg keztyűt. Még képét is kiadatja!! Nem jobb lett volna-e majd évek vagy éppen halál után beszélni el mindezt a közönségnek? Nem szebb lett volna-e ereklüként őrizni a világ szemei elől, s nem tenni ki látványul, hogy büszkén elmondhassa, milyen kedves babám van nekem. Nállamnál senki inkább nem tiszteli Petőfit és nejét, de éppen ezért igen tudok bosszankodni, midőn az egyik páratlan türelmetlenséggel akarja másokra tukmálni nézeteit, a másik pedig ott kezdi írói pályáját, hol tulajdonképpen végeznie kellett volna — életírójának. Hanem azért Petőfi még is nagy költő, neje még is dicső leány!» ...

★

Az 1850 július 14-én Gyömrőn kelt levelében élénk színekkel írja le Gyulai első találkozását, megismerkedését Petőfinével, az elragadtatás és magasztalás hangján szólva e tagadhatatlanul érdekes asszonyról.

... «Ezelőtt két héttel Pesten valék s megismerkedtem Petőfinével és két hosszú délutánt tölték körében. Életemben három nő tett reám nagy hatást: az első Emillia volt,¹ a második Cornelia,² a harmadikat nem nevezhetem meg, különben sem ismernéd — a negyedik Petőfiné. Garait látogatám meg s nem találva honn, nejét akartam legalább köszönteni. Midőn neje nevemet beszéd közben kimondá, mellöle egy fiatal szép hölgy szólít meg: én rég meg akartam önnel ismerkedni, izentem is, hogy látogasson meg, de ön elég lovagiatlan volt mindezt mellőzni. Én mentegetém magamat, mondám, hogy az izenetet csak az azt meghozó tréfájának vevém, kevesebb önbizalom- és hiúsággal birván, mintsem hogy ilyeseket elhigyjek. Aztán különben is ritkán jövök Pestre. «De igen is sokszor, legalább Garait többször meg látogatta. E megjegyzés zavarba hozott s ő gyönyörködött zavaromban, de még inkább én kivételes modorán. E bevezetésből következtetheted a többit. Egyhangú perczeimhez egy ingertele óra szövődött. Beszéltünk mindenről, a költészetről, férjéről, Sandról, Byronról, vitatkoztunk a nőkről, férfiakról, neveltünk egymás ötletein, aztán érzelegtünk, hogy gunyolódjunk. Nem csodálkozom, hogy Petőfi oly ábrándosan s mondhatni örülten szerelmes volt bele.

Különös nő s hogy férje nem ugyan reá vonatkozó szavaival éljek, jó, szép mintegy angyal s elmés, mint az ördög. Sand Georg féle jellem, de hódítóbb alakban. Inkább nő s a társaság iránti gyűlöletéhez több könyelmű életkedv, kedélyében mélység helyett több ábránd van vegyülve, mint annál. Ha jelleméhez mért genieje volna, tán mint írónőt is hasonlíthatnám ahhoz, kit különben hasonlíthatlannak tarsok. De mindezekből ne gondold, hogy én talán szerelmes vagyok, vsgy ő ehhez atyafias érzellemmel viseltetik hozzám; azt sem, hogy nem esalatkozhatom jellemében. Két délután oly kevés időköz nőismeretre, aztán mi a szerelmet illeti, az ily nők modora ahhoz, ki iránt némi érdekléssel viseltetnek, olyan, mint másoknál a szenvedélyes szerelem, szerelmőknek pedig csak mythologia vagy ragyogó képzelem szülte kép adhat alakot. És én? Sokkal inkább át vagyok hatva férje «minek nevezzetek» című hozzá írt költeményétől, mintsem vágyban égő szemet emeljek reá, midőn e kelet legszín- és illat-dúsabb virágaihoz csak éjszak halvány s már nyiláskor hervadó szülőtteit tűzhetném. Vajha olvashatnók valaha a viszontlátás örömét zengő költeményét is, mire azonban fájdalom minden nap kevesebb remény, miután már hitelesen tudhatni, hogy elesett s mindenki hiszi, csak neje nem. Ezeket csak azért írom neked, hogy szenteljek néhány sort e szép emlékü óráknak, s örvendj barátod azon gyér örömeim, melyeket számára női ke-

¹ *Pataky* Emilia, *Pataky* Dániel alispán leánya.

² *Prielle* Cornélia.

dély nyujt, a szerelem lázas mámore s az udvariasság unalmas fesze nélkül» . . .

*

Éppen két hónappal utóbb, 1850 szeptember 14-én ugyancsak Gyömrőről keltezett levélben leírja Gyulai azt a jelenetet, mikor kevéssel az első találkozás után, már mint Horváth Árpádnéval találkozott a volt Petőfinével.

E második találkozás — a levél szerint — augusztus elején történt, a Petőfiné újabb házasságra lépését követő napon. Itt bizonyára tévedett Gyulai az időpont említésében, mert Petőfiné — mint tudjuk — július 21-én esküdött meg Horváth Árpáddal. E kis tévedés azonban érthető, mert hisz Gyulai a levelet — melyben e dolgról szól — majdnem két hónappal utóbb, szeptember közepén írta.

Szinte szokatlan indulat rezgését véljük érezni e levél ide vonatkozó szavaiban, melyek mélységes keserűséggel emlékeznek meg arról a nőről, aki oly «gonosz hamarsággal» dobta el magától az «özvegyi fátolt», — elhagyva vele a Petőfi-nevet.

Később Gyulai — ki aztán sógora is lett Juliának, testvérét : Szendrey Marit vevén feleségül — megbékélt vele s mindkét álláspontja érthető, talán helyes is volt: az is, mikor az igazán nem várt fordulat keltette felindulásban annyira kikelt Petőfiné ellen, — s az is, mikor az indulat lecsillapodtával, s bizonyára sok minden körülményt mérlegelve és sokat megértve, megbocsátott — Horváth Árpádnénak . . .

*

Ime, néhány apró tükördarab, melyek magokban véve bizonyára nem nagy jelentőségűek, de alkalmasak arra, hogy irodalmunk egyik kiváló alakja egyéniségének egy-egy vonását tükröztessék. A jeles stilisztá, az éles szemű kritikus, a gyengéd lelkű költő s a megalkuvást nem ismerő férfi alakjának körvonalai élénken mutatkoznak e levelekben, s az egymást követő sorokból egy olyan pálya emlékei visszhangoznak, mely pályának voltak ugyan sikerei mellett tévedései, dicsőítői mellett ócsárlói is, — de melynek hőjét sohasem vezette más, mint meggyőződése, s a szépnek, a jónak, az igaznak szeretete!

LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY.

FEJEZETEK A PETŐFI-KÉRDÉSHEZ.

I.

Köztudomású, hogy legismertebb, legkedveltebb, s a külföld előtt is legnagyobb lírikusunknak elfogadható szellemi arcképét máig sem sikerült egy összhangzatos kép síkjára vetíteni. A Petőfi-kérdés ma sürgetőbb mint bármikor is volt s minél inkább halmozódik a részletadatok és magyarázatok rendszertelen torlasza, annál elodázhatatlanabb kötelezettségünk a költő lelkéhez igazító Ariadne-fonalat felkutatni. Kiáltó szükség az élő, érző, igazi embert megtalálni, aki nem lehet sem emberfeletti tünemény mint a lelkesek, sem kettős lény mint a lelkiismeretesebbek akarják feltüntetni. Látnunk kell végre, hogy merőben önálló zseni vagy ötletes utánérző és utánköltő, hogy forradalmár vagy nyárspolgár, hogy korhely külön vagy érzékeny «gyerekkedély, hogy kérkedő irodalmi krakéler vagy szigorú önbíráló,» hogy betegesen hiú vagy büszkén szerény, egészségesen józan vagy lázasan beszámíthatatlan: földi ember vagy mithoszi vates volt-e tulajdonképen. Egy határozott szó hiányát érezzük, mely a bábeli zavarból az itt-ott kihangzó, de túlharsogott helyeset a kiválasztás súlyával ismételve és a keretadó összefüggés segítségével mint egészet, ellentmondást nem tűró tényt görgesse a fülekbe és a köztudatba.

Mint ismeretes: Petőfi emberi és költői jellemének fejlődésében a legnagyobb zavarokat és zökkenést az az 1845—1846 körül jelentkező váratlanul meredek változás okozza, melyet már Gyulai Pál is olyan fontosnak látott, hogy az 1846. évvel ékelte két részre (1834—46 és 1846—49) Petőfi költői pályáját.¹ A régi és új Petőfi e tudatos megkülönböztetését egy újabb kutató határozottabban így fejezi ki: «Voltakép két Petőfi van. Az egyik — a saját napjainak tüzetől áthevült szónokias Petőfi, — a lelkesedéstől és izgatottságtól

¹ *Petőfi Sándor és lírai költészetünk.* (Új Magyar Múzeum, 1854.); legújabban (1908.) az Akadémia kiadásában a *Gyulai Pál kritikai dolgozatai* c. kötetben. (Megjelent a Petőfi-Könyvtár 5. füzetében is).

elragadott néptribun, a világszabadság és a nemzeti forradalom zászlóvivője. A másik Petőfi — a szerelem és természet költője.»¹ Ugyane kettősséget mutatja csirájában — egy más kritikus szerint² — már a költő ifjúkora is, holott a dinom-dánom és a halálvágly képezik az ellentett árnyalatokat.

A főzőkkenő: a forradalmi költő hirtelen előbukkanása sokakat foglalkoztatott.³ Tény, hogy 1844-ig két ifjúkori retorikus elaborátumot leszámítva, ú. n. «hazafias verset» nem írt; ⁴ amit 1844-ben ír (Honfidal, Egri hangok, stb.), a múlt dicsőség megéneklésének régi iskolás recipéje szerint készült és hazafiságuk akár a Bajzáé, akár a Vörösmartyé. Még 1846 elejéről is egész sereg verse szaporítja az általános hazafias-lira-tipust⁵ és hangja csak próbálgatja, fokozatosan fejleszti forradalmiságát. (Véres napokról álmodom. 1846. stb.) Az 1844-ben írt Védegyleti Dal és az V. Ferdinándhoz című, a költőtől később gyűjteményeibe fel nem vett költeményekben⁶ a király még egyenesen a «honnak atyja» és a költő «jó öreg király»-a, sőt a két évvel később írt Tigris és Hiéna c. drámában (1846) is — legalább némelyek szerint — «orthoarisztokratikusabb, mint akárhány arisztokratának nézett (pseudo) költő és — tragédiáját a magyar királyság apotheosisának lehetne nevezni».⁷ De ez a Petőfi, ki ép oly monarchikus

¹ Riedl Frigyes a Beöthy-féle Képes Magyar Irodalomtörténet. 1900. 2. k. 297. l.

² Hartmann János: *Petőfi-tanulmányok*. Bpest, 1910. 31. l.

³ V. ö. Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. I. 346. l. *Petőfi költészete*, írta Szigetvári Iván. 1902. 39. kk. ll.

⁴ Jókai szabadabb értelemben írt ama kijelentése, hogy költeményeiben a hazáról szól az első vers és róla szól az utolsó (Havas Adolf: *Petőfi-kiadás*. Előszó. X. l.) szórul-szóra természetesen nem állhatja meg a helyét.

⁵ Szigetvári: i. h. 41. l.

⁶ Havas Adolf kiadása. III. 527—529. ll.

⁷ Meltzl Hugó a *Tigris és Hiéna* színházi bírálatában: 1883. (P.-ktár 10. füz. 190. l.) Talán túloz, bár mások is Bélát tartják «legköltőibb alak»-nak e siralmas tragédiában (Riedl). Béla király mindenestre mély és igaz meggyőződéssel mondja: «Szép és nagy a királyok hivatása. Ők a föld napjai. Kötelességek ragyogni és melegíteni» stb. (IV. f. 2., mihez v. ö. még a 4. j. végét is). Csakhogy ha szubjektívnek is tartjuk Petőfit, ki a *μυνησις ποδξεωσ* érdekében sem adna szereplői szájába olyat, ami nem az ő szívéből szól, figyelmeztetnünk kell a romantikus iskola követelte ellentét-szükségletre, melynek magasabb célja talán magyarázhatná e pillanatnyi «szimpátiát». Mindenesetre azonban Havas ellenkező nézete szerint (IV. 362. l.), ha tendenciáról e darabban egyáltalán lehet szó, úgy ép antiroyalistikus jut kifejezésre: «Ime, mondja a költő, a fejedelmi ágyak sem tiszták, s a

ézelme mint nemzete, e tragédiával körülbelül egyidőben írja a Voltak Fejedelmek című (Felhők, 1846), erősen «királyellenes» versét és forradalmi, majd republikánus pályáján rohamosan fejlődve 1848 december táján már *királygyilkosságra* buzdít (Akasszátok fel a királyokat). Ugyanez az önző-erőszakos Petőfi, az *arisztokrata* természet, A Nép (1846) a Palota és Kunyhó. A Nép Nevében (1847) stb. lépcsőfokain a legnemesebb, legmelegebb, *szívbeli szocializmusig* (Apostol. 1848) emelkedik. A *monarchikus burzsoából népfelszabadító republikánussá* vedlik.

Elsőben az itt rejlő látszólagos dualizmus eloszlatására kell annak vállalkoznia, aki Petőfit megérteni és megértetni akarja. Hogy ez annak a könyvnek, mely néhány éve ama pretenciával jelent meg, hogy költőnk «befejezett szellemi arcképe»-t adja,¹ nem sikerült, a kritika szinte egyhangúlag megállapította.² Megoldásának gyökerei egyébként a közfelfogásba nyúlnak és ama hagyományos feltevést vallják éltetőjüknek, mely szerint Petőfi hazaszeretét Juliához való szerelmének hirtelen megdagadt vize öntözi és táplálja³ s «költészetének úgy szerelmi, mint hazafias-politikai iránya ezóta tárul ki teljes nagyszerűségében». Petőfi tüneményes lelki fejlődésének e magyarázatát Barabás is ismétli: «A szerelem tüzében kell égnie előbb, hogy érzelmeinek heve is legyen. Csak ebben a hőfokban (?) válik ki a hazaszeretet fogalmából a szabadság eszméje» (191. l.), vagy talán világosabban kifejezve: «Petőfi a szeretetből indul ki (sic) s így jut el a szabadság fogalmához» (192. l.).⁴ Csakhogy ez a hazaszeretet «végső gyümölcse annak a szeretetnek, mely a *családban* fakadt, a *barátságban* megerősödött,

királyi interieur utálatos fekélyei az egész nemzettestet megmérgezik. Hiéna-anyák tigrisfúkat szülnék s csak az emberi dúvadak egymás elleni harca menti meg a népeket a pusztulástól. *A jó király testetlen árnyék, ki csak imádkozni és sirni tud a népert.*»

¹ *Petőfi*, írta Barabás Ábel. Bpest, 1907. 3. l.

² E. Ph. K. 1909. 307. l. stb.

³ V. ö. *Petőfi Sándor*, írta id. Szinyvei József. Bpest, 1905. 64. l.

⁴ Más helyt: «Az igazi szerelem fel fogja korbácsolni a szunnyadó erőket, hogy az eszme szolgálatába álljanak» stb. — E nézetet legsímábbá Négyesy fejtette (*Petőfi-Almanach*. 154—163. l.). Szerinte a köznapi embert is megnövesztő szerelem, a tény, hogy Juliával *együtt* érez és fog fel minden benyomást, hogy nejevel mintegy hátteret, új erőforrást kap, hogy énjét kettőzi, quantitative növeszti és mélyíti, — oly hatalmas nekilendülésre képesíti, hogy «forróbban tudja szeretni a hazát, az emberiséget, a szabadságot is». — Fischer: *Petőfi's Leben*. 466. l., nem ily mereven mutatja az összefüggést: «Die Liebeslyrik geht in die patriotische Lyrik über, welche schon früher selbstständig neben ihr einberging.»

a *szerелеmben* pedig virágot hajtott» (188. l.) és csak közbenső állomása a költő fejlődésének, ki nemzete szeretésén át az emberiség szeretőjévé s ami nála ezzel egy: az emberiség szabadságának harcosává lesz.¹ Lélektani nehézségei, sőt ellenmondásai bőven vannak e felfogásnak, de ezt most hagyjuk.

Barabás zavaros törekvése szintén ott látja a nehézséget, hol már a kortársak is keresték, hogy t. i. milyen összefüggésben van költőnkkel a szabadság, és ama hallgatagon lappangó vád ellen, mintha ez csak hangzatos *jelszó* volna nála, igyekszik jelleme szigorúan szerves függvényének feltüntetni. Megoldásának (mint a hasonlókénak) irányító kiindulója, hogy a szabadság a priori benne van a költő lelkében, «mint ahogy benne van a növény is a magban», — de ennek természetes úton ki kellett fejlődnie. Hogy a «természetes út» aligha úgy vezet, mint láttuk, már sejtjük és még visszaéerünk rá. De talán a kiindulópont se egészen megbízható, noha tudjuk, hogy majdnem általános az «egyenesen a szabadság eszméjével szívében született»² Petőfiben hinni. Anélkül, hogy a kérdés lélektani gyökeréig — az emberi jellem determinált vagy determinálatlan voltának vizsgálatáig — bocsátkoznám, utalok az étherikus látszatra, mely az ilyfajta megállapítások tudományos komolyságának veszélyben forgását jelenti. Pillanatig se jut eszünkbe a szabadság-eszme befogadására valami lelki készséget (diathezist) költőnkben kétségbe vonni, ami minden őszinteségének és jóhiszeműségének tagadását jelentené, de viszont semmi pozitívum, semmi tény nem mutatja — még en miniature sem — a gyermek-Petőfiben a haza- és szabadságszeretet későbbi élőfáklyáját. Szabadságeszméje nem lehet valami égből kapott szikra, mert ilyeneket bajos komoly lelki vizsgálatnál tényező számba venni. Így bele kell esni ama tudományon túli, lemondó, mondhatnók nihilisztikus végletbe, mely olyan ellenőrizhetetlen tényezőkben keresi a maga magyarázatát, minthogy «az igazi genius a maga világgképét *magával hozza erre a világra s itt nem ismer más tennivalót*, (sic!) mint ezt a magával hozott világgképét *színesnek kifejtteni*».³

Petőfi szívében bizonyos tulajdonai folytán lehetett bizonyos hajlam, mely megfelelő irányú hatások megfelelő felvételére és ezen hatásokkal szemben olyan visszahatásra képesítette, mely mint féktelen

¹ A hagyományozott fejlődés-láncolatot Barabás lélektan-ellenes mérenyletekkel diszkreditálja a 193—4. lapokon, hol «a költő jellemének fejlődése az *öslélekből* (?)» hámozódik és minden gondolat az «erkölcsi jellem» előre bevitt eredménye felé iparkodik.

² Ferenczi Z.: *Petőfi és a szabadság eszméje*. Bpest, 1904.

³ Kristóf György: *Petőfi világgképe*. (Protestáns Szemle, 1910. 660. l.)

szabadságszeretetet nyilvánul előttünk. E kissé talán elvont és még homályos szavak kifejtése elibe ragadna mondandónknak, azért előbb megvonjuk a Barabástól szerencsétlenül képviselt hagyomány mérlegét. Ez Petőfi lelkének megmagyarázásához oly pontot választ alapkönek, mely az aristotelesi *μετὰ τὸ φυσικά* birodalmába tartozik s így a léleképület tégláinak még ügyesebb ragasztása mellett se állhatná ki a teherpróbát. Az «öslélek megnyilvánulása»-nak keresése pedig — Barabás egyéni sajátja — csakúgy mint «a nemzeti genius felébredése»-hez címzett egytestvére, komoly cáfolásra számot sem tartható délibábok, melyek egy teljesen kimagyarázhatatlan eszmekör ingoványába vezetnek, ahol azután a magyarázók «jóakaratok szerint alkotják meg Petőfi egyéniségét, világfelfogását». ¹ Akik ily sikamlós talajra nem akarnak ereszkedni, igazat fognak adni nekünk, ha Barabás könyvével a nehézségeket nemhogy megoldottaknak nem tekintjük, hanem épen a «nagy könyv»-ből kiáradó, lezáró igény folytán csak újból és szomorúbban összezavarva látjuk.

Egyéb megoldási kísérletek egy részének revíziója alól felment részben kiáltó tarthatatlanságuk, részben hogy erőlködésük már magában hordja cáfolatukat. ² Csupán három, azaz lényegében két kísérlet taglalását tartjuk — úgy a bennök rejlő, de (elhamarkodott általánosítással) hibásan uralkodóvá tett valóság-mag jogos provokálásának, mint egyes, kellő megfordítással, emelendő épületünkbe jól beilleszthető köveik használhatóságának okán — helyénvalónak. ³

¹ Már Kende F.—Gömöri Gy.: *Petőfi világnézete* (év n.) 6. l.

² Ilyen pl. a feltevés, mely szerint «1846-ig Petőfi — csak fogalmi szempontból ismerhette — koránál fogva — hogy mi a haza, a nemzet, mi az a világboldogság?». És «minél közelebb jut a férfikor érettségéhez, annál mélyebben érzi és érti eszményeit s annál cselekvőbbé válik a maga szerepe is eszményeinek az életében, annál lelkesebben azonosítja magát ideáljaival: a haza és népszabadsággal»; (Kristóf Gy.: *Petőfi ifjúkori költészete*. Uránia 1909. 165. l.) mert ha el is fogadnók épen a 23. évet a meginduló átmenet (a férfikor) kezdetének, még nem tudjuk az ideálok azonvalóságát s a fejlődés rohamos menetét megérteni, — arról nem is szólva, hogy ép Petőfinél nincs előbb tanult elmélet, melyet valahogy később a tett vált fel. Hiszen például előfordul-e a világboldogság ideálja valaha is gyerekfogalmi közt, vagyis mielőtt programjává lett? stb. Ép hogy 1846 után sok oly eszméért harcol, melyeknek azelőtt nemcsak a magyar köznép «nem hallotta hírét sem» (v. ö. 1849 jan. 13-án Kossuth Lajoshoz írt levelének öntudatos ténykimondását), hanem neki magának se volt róluk fogalma.

³ Mindenesetre érdekes Palágyi Menyhért gondolata (*Petőfi*. 1889. 18. kk. ll.), mely szerint az «új» Petőfi a világfájdalmas korszak vergődései közt

Egy felfogás, két lényeges oldala szerint, Petőfi szabadságérzését majd mint az *egyéni szabadságszeretet* természetes *fejleményét*, majd mint a *milieu eredményét* tünteti fel. Az előbbi árnyalat értelmében Petőfi szabadságszeretete «a korlátlan egyéni szabadság» ama «sóvárgása», mely már gyerekkorában jellemzi őt. «Az egyéni szabadság — korlátlan felfogása és alkalmazása vezet a szabadság egyetemes, mondhatni elvont eszméjéhez: a magyar nemzet felszabadítása gondolatán túl a világszabadság eszméjéhez.»¹ Ugyanezt más helyen úgy fejezi ki Ferenczi, hogy a szabadság eszméje «majd mint *egyéni szabadság*, majd állandó foglalkozástól ment *függetlenség*, majd *a magyar nép felszabadítása* a feudalistikus viszonyok alól, majd — *a francia forradalom hatása alatt* (!) — *a világszabadság metafizikai eszméje*» mutatkozik, sőt 1848-ban «az Ausztriától való függetlenítést értette alatta *a népreszpublikai átalakulás* érdekében».²

Az utóbbi árnyalat értelmében Petőfi hazafias költészetének eredő száalai a költőt érő környezeti benyomásokból (milieu) adódnak, de szerephez jut ennek keretében az előbbi felfogás: az egyéni és nemzeti függetlenségvágy egymásból származásának segítségével is. «Az édes anya iránti szeretet, a gyermekkori emlékek kedvessé teszik szülőhelyét, a szülőföld megtanítja az Alföld imadására, — később ezért (?) megszereti az egész országot és e szeretetet növelik múltan lelkesülő tanulmányai és úti emlékei. A honszerellemmel testvérérzés a költő szabadságszeretete, mely már *diákkorában nyiladozó függetlenségi törekvéséből sarjad* s végül a világszabadság eszméjében éri tetőpontját.»³ És mikor a két összetartozó árnyalat egybeigázásával mondja Hartmann,⁴ hogy «Petőfi hazafias költeményei és szabadságdalai a fejlődés csúcán mutatják az érzelmet, melynek magvául az anya iránti szeretetet és egyéni függetlenséget jelöltük meg», ez annyit jelent, hogy az 1846 körül támadó 'új' Petőfi adva van előbbi önmagában, ha a gyerekifju

születik meg s «1846-ban, mikor pesszimizmusából kigyógyulni kezd, egyszerre találja meg szerelmi és politikai eszményeit, Juliáját és a világszabadságot» (20/21 l.), — de sajnos, a lélektani magyarázat kifejtésével Palágyi adós marad.

¹ Ferenczi: *Petőfi és a szabadság eszméje*. 5. l. Hasonlóan Riedl, *Petőfi Almanach*. 107. l. stb.

² Ferenczi: *Petőfi és a socialismus*. Értek. a m. tud. ak. ny. és szépir. o. k. 1908. 20. köt. 1. sz. 20. l. (A «szabad» szónak és származékainak különbözően árnyalt használatát — szám szerint is — csoportosítja u. o. 20/21. l.)

³ Hartmann: i. h. 55. l.

⁴ I. h. 60. l.

egyéni függetlenségvágyát és növvő körü életkörnyezete iránt növvő körü szeretetét kellő világitásba állítjuk. A szempont melynek e felfogás katonája a *self-made Petőfi* felfogása, noha a segítségül vett francia forradalmi hatás mibenléte nem tisztázódik eléggé; noha nem oly magától értetődő, hogy valaki az egész országot megszeresse az Alföld miatt, holott még az ország szeretete se egy a hazáéval (épen Petőfinél nem); noha semmi útmutatást nem kapunk, hogyan képzeljük az egyes átmeneteket és főleg a világszabadság eszméjét a nemzeti függetlenség «természetes» fejleményének vagy továbbnövésének stb.

Azonban cáfolgatásra semmi szükségünk. Egy másik kísérlet, (emennek éles ellentéte) a maga plauzibilitása révén már pusztá szembeállításra is megingatja bizalmunkat. Ebben is milieu eredménye az 1846 utáni Petőfi, csakhogy élettelen élményeké, a betüké, az olvasmányoké, a tanulmányoké. «Ezt az evolútiót — mondja e nézet — nem magyarázza meg a politikai helyzet fejlődése, egyéni oka van ennek *Petőfi-tanulmányaiban. 1846-ban kezd behatóan foglalkozni a francia forradalommal.*»¹ Csakugyan: Petőfi magavallotta francia-barátsága is támogatja e feltevést: sokszor válik szinte szolgálai utánzásban láthatatlanná az ő egyénisége, diadallal kiáltja ki, képeivel, könyvtárával, külsőségekkel ostentálja francia mestereit; versei, prózája (naplója), hátrahagyott jegyzetei² stb. mind e szélsőséges felfogás ágyát melengetik, mely szerint a szabadságharc Petőfije a franciák szorgalmas tanítványa, úgyszólván *beletanulta magát* a szabadságharcba (helyesebben a forradalomba), elméletben kiformalta magának s jól-rosszul «alkalmazta». Eltanult érzelmeket, utánzott elveket (demokratizmus, kozmopolitizmus stb.), sőt gesztusokat.³ Ez itt megpendített felfogás a *tanuló Petőfit* engedi előtérbe, az idegen szellemek munkáját percipiálót, sőt reprodukálót. És ha ezt így nem is fogadhatjuk el, annyit mindenesetre lát az elfogulatban bíráló, hogy a teljesen önálló Petőfit, ki minden idegen egyéniség bevonása nélkül teljesen érthető legyen, csak az elfogultság tudja elképzelni. Mint már

¹ Szigetvári: i. h. 44. l.

² Havas: VI. 255—264. ll. stb.

³ Kende-Gömöri: i. h. 85. l. «Lángoló versei, melyeket a forradalom előtti forradalomért írt, erejükét innen (t. i. a francia forradalomra vonatkozó olvasmányaiból) nyerték» stb. Zavarosan és igaztalanul szól erről Szász Zoltán a Nyugat 1912 június 16-i számában 1035. l., melynek megjelentekor e fejtegetések már teljesen lezárva készen állottak. — (Marót Károly kéziratát 1912 júniusában kaptam, Szerk.)

Gyulai látta, a tanulás tényezője okvetlenül szerepet kér,¹ legfeljebb e szerep milyensége lehet kétséges.

Kérdésünk oda konkrétizálódott: Megérthető-e Petőfi 1846 körül rohamosan induló lelki irányváltoztatása saját lelki fejlődéséből vagy idegen lélek hozzávonása után adódott; *magától lett-e az, új' Petőfi — önlelkéből, vagy felvett idegen lelkialkotórészeket is — tanulmányaiból?* És itt már nemcsak a szabadságészme *eredetének*, hanem *milyenségének* ellentétes felfogása is rejlik. Az első feltevés megengedi, hogy Petőfi «imádta a szabadságot, mielőtt áldásairól meg lett volna győződve»,² önmagáért, ösztönösen, l'art pour l'artosan. A második szerint csak a józan okoskodás vezeti hozzá a költőt,³ nem víziós imádat, ami szinte kihívja az erkölcsi értéket illető kételyeket s pózra, szenvedésre, őszinteség-hiányra enged kilátást. Szóval e két párt végső eredményben azt jelentené, hogy az 1846—49.-i időszak Petőfije vagy *selfmade, víziós, ösztönös zseni vagy tanuló hajlamú, nem mindég őszinte és nem a legönállóbb egyéniség.* Az előbbi a józankodók, az utóbbi a lelkesek élénk ellentmondását provokálta és méltán: Érezzük, hogy egyik félnek se lehet teljesen igaza.

Mint már érintők, a költő előző évei is rejtegetnek hasonló problémákat. Ilyen *pesszimizmusának* kérdése⁴ s ezzel kapcsolatban a Felhők ciklus⁵ és a Világgyűlölet palinodia⁶ (1846) viszonyának sokat vitatott ügye. A kérdés, hogy a Felhők szerelemben és barátságban csalódott lelkéből (l. az életrajzot) vagy Shelley és Byronrajongásából *erednek-e*, az igazság valami ösztönös megérzése folytán egészen már nem áll a kiáltó homloktérben. Vannak ugyan olyanok, kik az «idegen rész» teljes hiányát látják jónak hirdetni,⁷ míg mások «Byron egéről szakadt jégvirágok»-at emlegetve lelketlen utánzást, a byronizmus beteges életnézetével való «kacéerkodást» látnak,⁸ egész-

¹ «P. bewahrheitet durchaus nicht die falsche Doctrin, dass das Genie nichts zu lernen brauche — er ist vielmehr ein Beweis für das richtige Axiom, dass das Genie aus allem und Jedem lerne» Fischer i. h. 249. l. és Kende-Gömöri 45. l.: «Zseni volt Petőfi és éppen ezért volt szüksége, hogy mindent ismerjen, mindenből tanuljon» stb.

² Ferenczi: *Petőfi és a szabadság eszméje* 5. l.

³ U. o. 6. l.

⁴ Mint már Gyulai kiemeli (Akad. kiad. 192. l.), Petőfi csak «világgyűlöletet» említ, nem «világfájdalmat».

⁵ Kelt Szalkszentmártonban, megj. 1846 ápr. 23. Emichnél.

⁶ Életképek. 1847 márc. 6.

⁷ Barabás. 101; Palágyi 18. l. stb.

⁸ Hartmann. 31, 34; Babits Mihály: *Petőfi és Arany.* (Nyugat, 1910. II. 1581. l.).

ben azonban már Gyulai is elismeri, hogy Byront, Shelleyt, Lenaut és Heinet oly időben olvasta, mikor műveik hangulatának leginkább megfeleltek, amit azután mások úgy fejeztek ki, hogy *hangulata taszította* e pesszimisták felé ¹ és ezzel a különben sem bizonyítható utánzás kérdésre már el is vesztette életét. Viszont itt a pesszimizmus *ethikai milyenségének* kérdése lép elő: Meltzl elszigetelt véleményével szemben, ki szerint «Petőfi pesszimizmusa oly érett, hogy e nemben ritkítja párját még az egész világirodalom költészetében is,» ² a — még a Felhők évében megírt Világgyűlölet, (melyben alaposan elszámol a maga «epéből készült sárgazöld pápaszemes» verseivel,) élénken zúdította fel a kritikusok kételyeit: Lehetett-e őszinte az a többször hangoztatott «roppant ember- és világgyűlölő» ³ hangulat, melyet ily hirtelen levetkezett? ⁴ Vagyis: ha már nem tanulmánya, hanem érzelme a Felhők költőnknek, «az önámítás és szeszély szüleményei»-e (Gyulai, 192. l.), avagy lehetnek őszinte lelkének igaz gyermekei is? És erre majdnem általános, mert Petőfi aktuális felfogása mellett kényszerű is a *tagadó* válasz, mely az utánzás Scyllájából csak a *szenvelgés* Charybdisébe engedi a szegény magyar Odysseust.

Ide tartozik általában minden, ami költői ésszinteségének kérdésével összefügg, — egy tipikus esetet említve: *korhelységének* kérdése is. A kortársak és közelutódoktól ránkmaradt ama nézet, hogy a bor- és korhelydalok költője valami megátalkodott lump volt, «a kóbor diák, a könnyelmű kalandor tudata» (Palágyi), ma már ellensúlyozásra talált ama tisztult helyesbítésben, mely szerint költőnket bordalainak gyakorlatától a legnyárspolgáribb mértékletesség, sőt a legjózanabb, legfiliszterebb ellenszenv távolította. ⁵ Verseiben dicsekszik

¹ Erdélyi: *Pályák és pálmák*. A. Fischer. 306. l. — Ferenczi *Életr.* II. 232. kk. II. kül. 243—4. l.

² I. h. 174. l.

³ 18. úti levelében. A *Világgyűlölet*-ben „Én is gyűlöltem...“ stb. Később persze könnyebben veszi.

⁴ A költő maga a *Világgyűlölet*-ben érzelem és értelem nélküli utánzóit okozza e változásért: «amióta e bitangokat | Láttam, mint vágnak Byronképeket, | Azóta gyűlölségem megszakadt». Ugyanezt hangsúlyozza Ady Endre: *Petőfi nem alkuszik*. (Renaissance 1910. I.) 338. l. stb.

⁵ Körülbelül ezen értelemben mondja Móricz Zsigmond, (Nyugat, 1909. I. 532. l.) hogy sohasem írt *boros* verset. Már Meltzl (94. l.) nehezten Gyulaira a korhelykedés szó használata miatt és egyfelől az önirónia világos nyomaira (v. ö. *Ivás közben, Szobámban, A csavargó*, stb.), másfelől amaz általános pszichologiai törvényre utal, melyet pl. Scheffel, a Gaudeamus szerzője igazol fényesen: A „magasabb rangú költő“ bort predikál, de vizet iszik.

könnyelműségével, adósságaival, pedig önvallomásai nélkül is tudjuk, hogy «pénz dolgában nagyon scrupulosus»¹ volt, adósságot pedig ha csinált is nagy-akaratlanul, visszafizetésében pedansul lelkiismeretkedett.² A meg nem érdemelt «dicséret» őszintén, szinte sajnálkozóan szerény elhárításával korrigálja meg a «valami vad fickó» feltevését és csak annyit enged a bártfai levél «kálomista» írójának, a bor lángszerelmesének, «hogy csendesen vigadónak vallja magát».³ A kritikusok logikájának ez: vagy negédlést, emberi gyarlóságot, affectatiót jelent (minthogy bordalait nem a bor inspirálta, mondja Szigetvári) és így kortársaktól (Jókai stb.) is erősített önjellemzésének hitelt csak őszinteségének kétségbevonása árán szolgáltatnak,⁴ — avagy az utánzás hangsúlyozásával «mentik» ilyfajta költeményeit: Bordalait és könnyelműségfitogtatását Kölcseytől, Vörösmartytól és főleg Csokonaitól *tanulta*; később Béranger chansonjain edzette éberré utánérzésre hajlékony kedélyét.⁵ E két feltevés végeredményben egyet jelent. A lírai költő őszintesége a költő érzése: ha ez felületes vagy tanult, mint ilyen nem érdelmi a «jóhiszemű» lírikusnak járó hitelt. De viszont ha Petőfi igaz, egész költő — és ezt bajos kétségbevonni — mily egyéni érzelem az, mellyel a bordalok, a kétségbevont őszinteség menthetők?

Hasonlóan ellenmondók véleménynyilvánításai a legkülönbélebb dolgokban. «Egyszer a világ közepébe helyezi hazáját és boldog, hogy magyarnak született. Majdnem egyidőben gúnyolja nemzetét — és idegen országokat állít mintaképül elébe.»⁶ — Dicsekvő csapodárságával, szerelmi verseinek soktárgyúságával élénk ellentétben áll legviharzóbb kamaszkorából (1843) az a szerénységével hitelt követelő pár sor, mely

¹ 1848 jún. 30. Pestről kelt levele (Baróti: *Petőfi újabb reliquiái*. 105. Havas: VI. 208. l.).

² V. ö. Bajzához (Hovasnál VI. 104) Nagy Ignáchoz (128/9), Tárkányihoz (130), Teleky S. gr.-hoz (155/6. l.) stb. írt leveleit. Amit pl. Barabás mond, hogy sohase csinált adósságot, szórul-szóra épügy nem állhatja meg helyét, mint a már Fischertől (255. l.) visszavetett «védelem», hogy ‚Kostverächter‘ volt volna.

³ *Tompa Mihályhoz* (1844.); e verssel ennek *Bártfai levél Petőfi Sándorhoz* c. költői levelére (Életképek, 1844 szept. 4.) válaszol.

⁴ Meltz: i. h., Lessing és Schopenhauer példájával védi őszinteségét.

⁵ V. ö. Szigetvári: i. h. 84. l.

⁶ Kende-Gömöri. 112. l. — V. ö. már Erdélyi: i. h. 332. l.: «Hazáját gyakran nem adta volna az egész világért, máskor az emberiség nagy gondolatánál, mint csöppet a tengerben, úgy veszti el amazt ezekben, — és ezt [folytatja helyes érzéssel] — egy kritikus gúnyosan vetette szemére, elég igaztalanul».

a Zsengék egy elhanyagolt 'népdalában' erős monogám hangulattal vallja, hogy: — én kakas nem vagyok, | Hanem filemile vagyok, | Egy a fészkem, egy a párom, | Egyért élek a világon»¹ stb.² A sovinszta magyar, a csapongó szerelem-korhely egyfelől, újra oly vonások, mely a végtelen egyéni és közvetlen Petőfi arcképébe illenek, míg a külföldért lelkesedő, az érzelmeskedő hangok másfelől, újra csak a Pulszky óta gyakran kísértő impresszionista tanulónak vagy a Gyulai-féle negédlőnek képét tolják előtérbe.

A komoly és önálló költő javára (másként nehéz Petőfit felfognunk) két figyelembevehető módon próbálták a nehézségeket eloszlatni.

Némelyek szerint³ bizonyos, beilleszthetetlennek látszó, féktelen hangulatnyilvánulásokat a költő «lelkének felületéről» vesz. «Élményei még nem üledtek meg, hogy érzelmeinek fenekére szállhasson.» A «pezsgó ifjú vért» emlegetik és azt tartják, hogy «Petőfi a nemzet általánosan ünnepeelt költője volt már, mikor egyéniségének legbenseje még alig nyilvánult költeményeiben.» Csakhogy e felfogással első sorban is magyarázat nélkül maradnak az ú. n. kalandor kora *utáni* «ellenmondások», azután pedig nem jutunk ki az őszinteség kérdésének labirintusából sem, mert míg itt Petőfi nagyon sok, értékes alkotásáról csak mint elpárolgó odanemvalóságokról, felületről felszálló gőzökről esik említés, nem szabad felednünk, hogy e nevének «országos hírt» szerző költemények nem lehetnek súlytalan, s így elhanyagolható részei Petőfi lelkének és költészetének. Tehát újra felbukkan a kérdés: Milyeneknek értékeljük őket etikailag?

A másik mentési kísérlet, mely a költő fejlődésének végső harmóniájában látja az ember megfejtését, lélektanilag nem intézi el, csak megkerüli a kérdést. Hogy Petőfiben «amit, a kóbor diák mulasztott jóvá teszi — az autodidakta,» s hogy «végre is megbízható állást töltve be, házaselettel végződnek szerelmei», már azért sem állhat meg, mert az egyes, így elkülönzött tények a valóságban összesznek, de különben is alkalmatlanul jut előtérbe bizonyos életszakok viszonylagos inferioritásának látszata. Vvilágos: a tények kényszere alatt szabott, mondvasínált magyarázat sikertelenül alkudozik.⁴

Úgy hisszük, nem elhamarkodott, ha a tapasztalt eredménytelenség okára a *kiinduló főszeponctok helytelenségében mutatunk rá*, mert

¹ Havasnál III. 513. l.

² V. ö. még e sorozathoz a Barabásnál olvasható szembeállításokat. 197—228. l.

³ Ilyen Palágyi. 9. és 10. l. stb.

⁴ Hartmann: i. h. 12. l.

józan eszünk is sugallja, hogy *Petőfi szabadság gondolata nem lehet kivételes, égi szikra, pesszimizmusa eltanult szenvedés és ellenmondó versei közül — egyoldalú értékelés elfogultságával — lehetetlen csak az egyik fajtát tekintetni az «igazi»-nak.* Más oldalról más magyarázatokat kell keresni.

II.

A kérdés ama zavartokozó felállításában, hogy magából lett originális csoda-e Petőfi vagy ügyes és sokoldalú utánzó, egy régi babona és a reakcióként támadt túlzó visszahatás káros horzsolódása érezhető. A legkülönfélébb árnyalásokban és elváltozásokban máig kísértő téves felfogás legdrasztikusabban a «*vadzseni*» fogalmával foglalható össze, noha épen e szót Petőfivel kapcsolatban napjainkban már sokan és élénken kifogásolják. De vissza-visszaütasítva is állandóan kísért és energiákat köt le elszármazásaiban, melyek ez alapjukról elszakadva, ezt meg is tagadva, külön életet élnek, — nem kis veszedelmére a költő igaz megértésének. A legszívósabbakat, legmakacsabbul visszajárókat már csak azért is jellemeznünk kell, mert a lerombolandó bálványok kövén kell az új templomnak épülnie.

Az az őszinteség, melyre a féktelen egyéniséggel szemben kritikaink helytelen felfogása úgyszólván kötelezve látszik magát érezni, tarthatatlan kiindulási alapnak. Az elfogultság az «őseMBER ŐSZINTESÉGÉNEK ÉS KIMÉLETLENSÉGÉNEK», a fajmagyar szókimondásnak és az egyéni féktelenségnek annyira típusává tette a költőt, hogy teljesen megfeledeztek az emberi és lírikusi őszinteség különbségeiről. Mikor Petőfi azt írja, hogy «születésekor a sors az őszinteséget bölcsejébe tette pólyának s ő elviszi magával a koporsóba szemfedőnek», mikor felháborodása lámpavasra kívánja a jezsuitákat,¹ — olyannak festi magát, aminő. Csakhogy az emberi és férfiúi őszinteséggel gyakran nem esik össze a lírikusi, anélkül, hogy a költői jóhiszeműség veszélyben forogna. A lírikus még nem utánóz és nem szenved, ha egy feltoluló érzést, ragadó hangulatot, akár apotiori egyéniségének pillanatnyi, öntudatlan kirekesztésével is költemény erejére növeszt fel magában és amíg költői heve első megadottságában is oly hangokkal tudja érzelmeit kifejezni, melyek *magukban* semmi tápot az őszinteség kétségbevonhatására nem adnak, addig tőle senki az erőltetett, (idegen elméknek való) lelki analízist, hangulatainak és ezek indító okának skrupulózus számonvételét nem követelheti. Petőfi például — mint tudvalevő —

¹ 14. úti levél, 1847. júli 17. V. ö. 1847-i ki nem adott előszavát (*Petőfi-Almanach*) stb.

«nem táncolt, nem dalolt soha,» legjobb barátai se látták «még csak jókedvre valót is inni,» mégis őszinték bordalai; amint már Jókai mondja,¹ van bennök «valami férfiasággal kérkedő lendület», mely a lelkéhez tartozást már magában biztosítja. Hát még ha hozzávesszük, hogy e híd használására észrevétlenül egy másik ösztönös, ősi erő: az (öntudatlan) önfentartási lendület is taszította. E dalainak virágkora (1844/5) összeesik szűkösen fizetett segédszerkesztőségével Vahottnál, ki nemcsak lapirányító ízlésével, a neki szabadon álló választási jog csendes kényszerével, de dicséretével, elismerésével, szóval pozítive is ösztönözte élces, boros, betyáros, szóval «eredeti magyaros» költeményei írására.² Hogy e tényezőket a magába néző ember közelségéből ha akarja se ismerheti fel s ha felismeri is, nem kürtölheti világgá (már költőileg alkalmatlan voltuknál fogva sem), — a dolog természetében van. Itt csak az egy kérdés tehető: volt-e valami érzelmi *mag*, melyet férfias lendülete és önfentartó ösztöne felfejleszthetett. És ez irányban nincs kétség: úgy Dunavescén, mint pesti segédszerkesztő korában, (mikor is legtöbb bordalát írja), kedvére való és nagy gyönyörűséggel frekventált társaság adja meg őszinte alaphangulatát.³ Amivel úgy hiszem, megérezettük, milyenek amaz esetek, melyekben az őszinteségre való hivatkozás, annak hiányolása legalább is erősen időszerűtlen. E helyesen, a költői természetrajz alapján, értelmezett őszinteség pedig még így is sokkal nagyobb fokban lelhető fel Petőfiben, mint a világirodalom legtöbb lírikusában.

Másik végzetes félreértés, melybe a nemzeti geniust elementarisan éltrehevívő, a nemtanuló, magából lett zseninek elképzelése sodorta a nem világos tekinteteket: népköltészetének helytelen értelmezése. Nem akarjuk a protestálás hangját valótlanóságok — jöllehet tagadó — utána-mondásával is tompítani, azért csak emlékeztetünk rá, mily félreértések tárgyává lett «a nép ajkára keblének mennyei mannáját» hullató költő egyik-másik kijelentése. Pedig rég kétségtelen, hogy «Ahogy bordalait nem vette a borból, úgy népdalait nem vette Petőfi a néptől» (Jókai) s «mikor Petőfit mint népköltőt dicsőítik — Meltzillel együtt nekem is úgy tetszik — mintha hallanám az utókor neveté-

¹ Előszó (XI. és) XII. l.

² L. kül. a Pesti Divatlap 1844.-i évfolyamát. Ferenczi vonatkozó fetegetéseihöz (*Életr.* II. 16. k. l. 164—6. 28/9. l. jegyz. I. 308. stb.) — anélkül, hogy Vahott védelmére kelnének — csak azt kell hozzátennünk, hogy amint Petőfi «ujságíró», úgy «szerkesztő» Vahott, kinek alkalmazkodnia kellett a tömegízléshez és követelményeihez.

³ «Er war ein Tafelgenosse, den der Wein begeistern, doch nicht trunken machte», Fischer 255. l.

sét az összehasonlító irodalomtörténet legkomikusabb s egyszersmint legszomorúbb tévedése fölött.¹ Petőfi a népköltészet ősi forrásaiból semmit sem kölcsönzött, csak fordítva áll ez: Mint ő is hirdette: a népnek dalolt és a nép ajkára vette, amit ráhullatott.² Azok, kik Petőfit népiességében keresik, külsőségeken, rosszul értelmezett nyilatkozatokon megtévedve, a népdallal épen elhomályosítják, «kitagadják Petőfi költészetéből magát Petőfit»,³ ezt a «már szinte őrjöngő arisztokrata természetet» (Ády), magasan szárnyaló művészegyéniséget. A nép szeretése (— magában is sokszor félreértett vonása Petőfinek —) nem jelenti a népköltőt és ha valaki ezt a költőből akarná — vallo-másaként — kiolvasni, azt már készen várja a figyelmeztetés,⁴ hogy ki a «természet tövises vadvirágának» nevezi magát, «azon módon meg is szünt ily vadvirág lenni;» sokkal tudatosabb, semhogy a népköltészethez bármi köze is lehetne.

A tüneményes, «égi küldött» fogalmának feltünőbb kidomborításához harmadik jogcímnak tekintették Petőfi unalomig hajtogatott *jóslatait*, melyekben maga és hazája jövőjét kiáltotta ki. A frázisok tengerin túl csak a vatesi vonások komoly aláhuzásait vesszük tekintetbe,⁵ mikor figyelmeztetünk rá, mily kielégítő magyarázatot kínál a józanságnak úgy a költő heves természete, olvasmányai okozták hallucináló ingerlékenysége, mint az aktuális körülmények, melyek e népét oly erős akarattal vezetni látszó embert, részben egyenesen általa felidézttetve,⁶ körülvették. Hiszen ha követni akarnók ama módszer párfját, épúgy nézetnők a «forradalom megérzését» a tanulásból természetes, elhamarkodott azonosításnak és egy tényleges erőfeszítésekkel jól-rosszul keresztülhajtott program batorító Macbeth-reklámjának. Hiszen ha megadnók komoly nevetségének a nevetséges komolyság elégtételét, szembe sorakoztathatnók e felfogással — egy csak tréfaformában nem kegyeletsértő persiflage realizálása gyanánt — Petőfinek (természetszerűleg) szép számú *nem* teljesedett jóslatait.

Last not least hízlalta a tévhitet az Aranyval való ellentétkere-sés, amivel lezárom ez áldatlan sorozatot. Aki tudja, mily csapásai

¹ I. h. 190. l.

² V. ö. Vikár Béla: *Petőfi a nép közt.* (Petőfi-Album 1898, 135. kk. ll. stb.)

³ Palágyi: i. h. 16. l.

⁴ U. o. 13—14. l.

⁵ Fischer 466, Kacziány: *Petőfi* 1900. 15. l. stb.

⁶ V. ö. Kende-Gömöri. 118. l.: «Nem csodás jövőndelés, hanem tisztán észszerű következtetés», amidőn a «Rettenetes napokat látok közeledni»-t leírja.

az igazi irodalmi felfogásnak, a maguk világhosszágával mily sötétséget terjesztők az olyan párhuzamos jellemzések, melyeknek hirhedt mintája az Ilias «felkelő nap», az Odysseia «lemenő hold» volta, teljes mértékben érti, mily rettenetes retardálását jelenti az igazi Petőfi felismerésének az Aranyval való, oly csábítóan látszó, logikus összevetés. Hányszor vad, elődöket, tekintélyt nem ismerő, iskolázatlan parasztszeni Petőfi, csakhogy nagy tudású könyvforgató barátját élesen lássuk kultúrzseni mivoltában! Longus est ordo idem decus petentium! És kár, hogy habár csak látszólagosan, de amaz élesszemű költő-kritikus is növeli a zavart, aki *egy* lapon gúnyolja — és méltán — Hartmann «öregem született Arany»-át és «fiatalon meghalt Petőfi»-jét¹ és látja — se az orthodox, se a modern elképzelésnek nem adva igazat — Aranyt «beteges abnormis zseninek», Petőfit «egészséges nyárspolgárnak», *egy* mellett.² Az antitézis lehetetlen módszer, mert természetében hordja tudománytalanságát, az előre bevitt eszméssel való manipulálás és a szimmetria keresését. Már pedig a szimmetria irányában semmi belső kínálkozása nem lehet két költőegénységnek, kiknek minden közösségük kortárs voltak, a versírás, lelkük egy pár «korszerűen» közös húrja, pár közös élmény barátságuk idejéből, de egyéniségük, költői és emberi fejlődésük semmi természetes közös alapot nem kínál. Mihelyt pedig az alap tőlünk származik, önkénytelenül önkényesek leszünk és legjobb akarattal gázolunk két egyéniség szentélyébe.

A most érintett erős áramlatok megteremtették az alapjában szükséges, de módjaiban túlzott reakciót, mely viszont az idegenszerűség, az *átvétel* leleselkedő, álruhás alakjaiban bukkan fel.

A helyesen látók, kiknek figyelmét nem kerülte el Petőfi tréfás- és bordalainak egyéniségével ellentétes természete, célozhattak a bordal «divat» magyar előzőire; látták Csokonai tréfáinak rokonvonásait; a meglepő optimizmus kivirágásaiban: a gondtalan, epikureushangulatú bor- és társasági dalokban, a korhely élet dicséretében, a hitelezők üldözése miatt mimelt félelem-hangoztatásokban Bérangerre ismertek.³ Ugyancsak Béranger felé mutatnak Petőfi genre-darabjai, refrain-

¹ Hartmann, 15. l.

² Babits: i. h. 1584/5. l. — V. ö. Pogány József csak némely tekintetben figyelemre méltó kritikáját *Arany contra Petőfi* (Renaissance 1910. II. 514.) — Amit különben Babits helyesen lát, bizonyára a párhuzamvonás nélkül is látta s ami nehézkességet s talán «személyes» látszatot tárgyalása és végformulája maga után vonzol, nem kis mértékben köszönheti az ellentétkeresésnek.

³ Bérangert először 1843/4. telén, Debrecenben forgatja, úgy látszik

nes dalai,¹ a proletár származás fitogtatásai,² hol az összefüggés felfedezésének bizonyos fokig teljes jogosultsága van. A Ferenczitől csoportosított genre-költemények³ kétségkívül tartják Bérangerrel a rokonságot; a refrain kétségbevonhatatlanul az ő tanulmányozásának eredete (a Dunavecsén irt «Gazdálkodási nézeteim» kelte [1844] is elárulja); az új, addig nem-magyar hangot, mely alacsony származásával dicsekszik, Szigetvári méltán vitte vissza Béranger olvasására stb. Itt tehát igazság rejlik, csak a tény helyes beállítása körül lehetnek vétségek. Nem lehet ugyanis eléggé hangsúlyozni, hogy Petőfi bordalain sehol Csokonaiék, genre-jain sehol Béranger egyenes hatása ki nem mutatható és hogy társasági és bordalokat Béranger ismerete előtt épűgy irt, aminthogy 1845 után, mikor Béranger bámulása épen virágjában volt, már csak sokkal ritkábban.

Hasonlóképp nem vonható meg az igazság magja ama felfogástól sem, mely Petőfi szocialista «készültségét» akarja a homloktérbe tolni. Az a vita, melyet nálunk egy párt célzatossága⁴ provokált, a «vörös zászló» és a «nemzeti múlt» antitezise⁵ helytelen világításba állították e kérdést, melynek így már egyformán ártottak a mellette és az ellene szavazók. A nagyranőtt zavar oka amaz ellentét kiemelése körül kereendő, hogy bár a szocializmus szavát vagy eszméjét Petőfi műveiben még körülírva se sikerült felfedezni, viszont «mégsem lehet mondani, hogy elveiben ne volnának itt-ott olyanok, melyek az akkori sociális tanokkal rokonok».⁶ Az alkalmatlan dilemmát két elemi hiba elkövetése okozza. A mai szocializmus alapjait Marx csak 1847-ben kezdi lerakni s Petőfi idejében nálunk még tudomást se vettek róla.⁷ Költőnk ú. n. szocializmusa, tehát csak szabadságeszméjének lehet valami féle árnyalata⁸ és messze áll attól, hogy a mai tömegszocializmus értelmében az egyéni erkölcsiségnek a tömegekörkölcsiségben való fel-

hatástalanul. Eredményesebben 1844 tavaszán Dunakeszin. Nevét 1844 júniusában említi először *Irtóztató csalódás* c. versében (Pesti Divatlap I. évnegyed).

¹ Először Salamon Ferenc figyelmeztet rá. Kifejtve Ferenczi: *Béranger és Petőfi* i. h. 113— (117, 117—8, 118—) 122. l. *Életr.* II. 66. stb.

² Gyulai, 14. Szigetvári. 84. l. stb.

³ *Életr.* II. 68.

⁴ Pogány. i. h. 515. l. «harcosa volt új osztályoknak a régiek ellen, hirdetője új korszak a régi romjaira» stb.

⁵ V. ö. Schill Fülöp: *Petőfi mint a világszabadság s a hazaszeretet költője*. (Temesvári m. kir. áll. főreál. 1907/8. 15. k. l.)

⁶ Ferenczi: *Petőfi és a socialismus*. 23. k. II. Riedl, *Petőfi-Album*. 114—5. l.

⁷ Riedl: u. o. 112/3. l.

⁸ V. ö.: «Ha ő a szabadságot és egyenlőséget együtt említi, mint a

engedését jelenthetné. A másik elhanyagolt szempont tulajdonkép az előbbi pozitívuma. Ha a kérdés felvetődik, honnan vette tehát Petőfi az ő ú. n. szocializmusát, pillanatra se szabad tudományos rendszerkísérletekre gondolnunk. Forrásai csak élete élményei és ösztöne, meg *szépirodalmi* olvasmányok lehettek. E tekintetben, ha közvetlen hatásról nem is igen lehet beszélni, a már akkor köztudatba átment, olvasmányaiiba beivódott rousseauizmus — Rousseau Kisfaludy Sándortól, Lamartinetól, Chateaubriandtól, Eötvöstől¹ és talán elsősorban Saint-Justtól, «Petőfi Sándor kincsé»-től közvetített hatása² — mindenben megérdemli azt a nagy súlyt, melyet Négyesy és főleg Ady rája helyeztek. Moreau, Béranger s mindenki, kinek kontaktusai és lelke csak némi-leg hasonló az övéhez, — «szocialisták» voltak abban az időben.

Ami e kérdésbe kapcsolódik: Petőfi *kozmpolitizmusáról* már Gyulai tudta, hogy az nála alapjában «a szabadság-eszmék és küzdelmek szolidaritását» jelenti, semmi egyebet. Ezzel körülbelül már ő elvette a *külön* vizsgálásra való igényét. Némileg más elbírálás alá esik *republikanizmusa* és általában politikai aktivitása, melyeken sokkal kiáltóbb az idegen bélyeg. A magát végre megtalálni vélt ember mohóságával hirdeti féktelen hangossággal bizalmatlanságot keltő nyilatkozásaiban: «Republikanus vagyok, lelkestül, testestül: az voltam, *mióta eszmélek*, az leszek végső lehelletemig»,³ majd szinte csak versbe átírva: «Republikanus vagyok s az leszek A föld alatt is ott a koporsóban.»⁴ E hang miatt épúgy inog önismeretét illető bizalmunk, mint az önállóságába vetett hit akkor, mikor a valósításról, a gyakorlatról van szó, s ő szinte *Bérangert fordítva* írja a józan körültekintés látszatát keltő, sokszor idézett sorokat, hogy «a monarchiának van még jövődje nálunk, sőt mostanában elkerülhetetlen szükségünk van rá.»⁵ Váratlan, természetétől elő nem készí-

francia forradalom, az utóbbit mindig mint az előbbi eszme *kiegészítőjét* s *nem* mint egyenrangú tényezőket veszi». Ferenczi: *Petőfi és a szocializmus*. 18. l.

¹ Az Apostol eszméinek kialakulására jelentékeny a Falu Jegyzőjének hatása (Havas: I. 421. l. jegyzete).

² Négyesy fejtegetései 168—170 l., aligha célzatosan, nem emelik ki Saint-Just fontosságát.

³ Naplójából. Pest, ápr. 19. 1848.

⁴ *Respublica* c. versében. (Életk. 1848 aug. 13.).

⁵ Életképek 1848 júni 11. («Pest, május 27. 1848»). — Béranger 1883-ban írja Bonaparte Luciánhoz: «Lors de la dernière révolution, moi, vieux républicain, convaincu que la France n'était pas encore disposée à accepter la forme républicaine, j'ai désiré pour achever d'user la vieille machine monarchique, qu'elle nous servit de planche pour passer le ruisseau» V. ö. P. Muz. V. 35. l.

tett heveség és ítéleti bizonytalanság mindenütt. Ehhez, amit monarchikus érzelmei illusztrálására már fentebb idéztünk, s máris nagyon hajlandók leszünk Meltzl véleményét, mely szerint republikanus, anti-monarchikus versei nem kiforrott ember nézetei, magunkévá téve a már kifejezett gyanút táplálni, hogy köztársaságiságának egész skáláját Béranger, (Rousseau) Desmoulins, Robespierre, Marat, Saint-Just kottáiból játsza le, a republikanizmus gondolatát csak tanulta és nyárspolgári monarchizmusának rosszulemesztő felületességével, az ujat tanulónak áruló «úgye-e megmondtam»-ával harsogta világgá.

Mint már eddig többször, újra látjuk, hogy valami rejtezik a mögött, amit eddig «utánzásnak» neveztek, noha minden, mit Petőfiről tudunk s ami olvasásából benyomásként bennünk maradhat, ellenkezik bármily egyéniségfeladás elképzelésével. Hogyan viszonylik Petőfi az idegen szellemekhez és eszmékhez?, ennek vizsgálatához e fejtegetésekből csak pár tanulságot, (ötletszerű felvetések eredményeit) vihetünk magunkkal némi tájékoztatásul. Ilyenek, hogy a «jós» és egyéb frázisok jogcímén nem szabad a felhők közt, légiesen döntenünk el a Petőfi-kérdést, hogy e legartisztikusabb művészegyént évtizedes babona mondhatta csak népköltőnek, hogy van különbség emberi és lirikusi őszinteség közt, hogy Petőfi írói vallomásait is megfelelő kritikával kell nézni, hogy az Aranynyal való párhuzamkeresés kisiklató, hogy semmiestre se képzelhető el, miért volna Petőfi az a zseni, ki soha semmit mástól nem tanult stb, hanem ellenkezőleg a tanulás vágyát és tényét be kell egyéniségébe illeszteni. Csupán ahelyett, hogy ú. n. «ellenmondások»-nál mindjárt eltanult lelki mozdulatokat látnánk, meg kell keresnünk, hogy lehet *a tagadhatatlan tanulmányt a tagadhatatlan önállóság kereteibe iktatnunk*. És ez mindenesetre egy lépés lesz a sokszor retusált Petőfi-arckép igaz vonásainak kihámozása irányában, mit a következőkben akarunk megkísérelni.

III.

Kiinduló pontunkul talán eléggé előkészítettük ama tény, hogy Petőfi nem a szabadságszeretet lángolását hozta bölcsőjéből. Ő az *álmodozó szláv típus örökségével*: a lány, sebezhető, szinte sebekre váró, elméleti lélekkel jött e világra, mely lélek a maga viaszkszerűségével egyenesen determinálta arra, hogy élete «a szenvedések és szenvedélyek csataterén»¹ folyék le. Az ilyen érzékeny kedély, melyet «jobban megvisel a lelki élvezet, mint a testi fáradozás»,² az «ilyen

¹ A már említett jan. 1. 1847 kelt előszóban. (A jellemzéshez általában v. ö. *Változás*. 1845 és *Te a tavaszt szereted*. 1846.)

² 10. uti levelében 1847. júl. 8.

szív, mely nagyító üveg módjára jót és rosszat óriás alakban tüntet vissza, mely a rengeteg viszhangjaként egy kiáltásra száz kiáltással felel,¹ teljesen a körülmények zsákmánya. Ha gyengeségét az életviszonyok melengetik, betegesen elpuhul, ha viaszkságát lacerálják, lázas reakciókba sebesedik. Ha más körülmények, melyek a lélek fajsúlyát teszik, engedik: első esetben művész lesz belőle; az utóbbi esetben az érzékenység foka, a hatások milyensége stb. döntik el, hogy öntüzebe égő küzdelem (ha az egyéni reakciók hullámai csak befelé folynak és lefojtják az egyéniséget) vagy újtábol akár jó, akár rossz ösvényre kilendült ellobogás lesz az eredő (ha t. i. a reakciók eleven ereje átüti az egyén ellenállását és kitör).

Petőfi a nyárspolgári 19. században tipikus mészárosnak csupa-érzés fia! Élénken kitekintő gyermekszeme előtt a szülői korlátoltság ellenzője. Kitóluló szavainak dagadását az asztalnál prezideáló apai komorság gátja szorítja le. Falusi rokonok alkalmatlankodásakor könyvei mellől pirongató szülői szó kergeti:² a nagy Petőfit e kis körülmények determinálják. Az elméleti lélek fogékony viaszkjából a szép és jó kiverhetetlen vágya így ébred öntudatra, mikor a gátak felállnak ellene. Oda tolul és ellenök keményszik. A gyermek Petőfi számára szülei közül kétségtelenül apja az élő egyéniség. Az álmodozó gyermekkedély puha, elmálló hajlamait: a könyvek kedvelését, a tetzés és hangulat szerint beosztott zárkozottságot vagy megnyilatkozást, egyszóval a lelki, nevezetesen művészegyeni szabadságvágyát az ő ellenmondást nem tűrő, nyers-erős egyénisége, fájdalomosan bénító akarata tudatosította számára. *Általa és így kezd az érzelmes gyengeség egyéniségének erőforrásává lenni.* Szinte kétségtelen, hogy az apai nézetek ellentéteessége, az akkor divatos, általános és mély ellenszenv az ú. n. művészetek iránt, stb., *végzetes hatással* volt később a bizonyos korban közönséges, de csak ritkán döntőbefolyású gyerek-betegségekre, aminők: a versírás és a színészet iránti hajlam.

Mielőtt azonban ezek kicsirázását követnők figyelmünkkel, ügyelnünk kell *az érzelmes gyengeség* egy másik, az előbbivel ellentétes irányú: *pozitív nyilvánulására*, mely érzelemnek eredetét — talán némileg váratlanul — szintén a költő *apjában* keressük. A gyermekéért férjével szembeszálló anya, kinek «csak könyvei és csókjai vannak» (Gyulai) fia számára, szinte szimbolum, szinte fogalom. Ez

¹ Szept. 17. 1848. (Havas: VI. 66. 1.)

² Petőfi István adata (Vasárnapi Ujság 1859. 42. 1.): «Sándor bátyám *csendes, szelid, magánytkereső gyermek volt, számtalanszor megpirongatták szüleim, ha rokonaink hozzánk jöttek, mert társaságukat mindig ki-kerülte, bezárta magát a szobába s könyvei közt lelte mulatságát.*»

ézés végtelen meleg, de határozatlan, mert csak egyszínű. A felnőtt tudja csak értékelni, a gyermek természetesnek találja és evvel elintézettnek is. A felnőtt, az elmélkedő és gondolkozó Petőfi anyabálványozása,¹ melyet a gyermek egy kétségtelen nyilvánulásban se mutat, meg is marad mindvégig tagozatlan érzésnek: «Jeder Gedanke an sie ward in seinem Auge zur Thräne, in seiner Brust zum Gedichte» (Neugebauer L.). Köztudomású, hogy ha anyjáról szól, hangja valami superlativuszos kegyelet fokán van tartva. De míg anyja — amint költeményeiből élénk lép — egy költő anyja, az anya, addig apja — mígcsak a sikerek nem viszik fiához, egészen anyja mellé² — élő ember, csak Petőfi atya és senki más. Ő az, aki mutatott szeretetlenségének apró szélcsendjeivel ama legszebb gyermeki érzés melegét gerjesztette fia szívébe, melyet az anyai bálványozása készsége soha, mindég csak egy félve, sőt pillanatokra gyűlölve szeretet személy tud a hasonló kedélyekből kicsalni.

Mikor a gyermek elkerül hazulról, érzelmességének e pozitív táplálója — közvetlen talaját veszítve — bizonyos tekintetben visszamarad hatásaiban. Az otthon ingadozóvá, idegessé tett kedély emez ellensúlyozó nélkül csíráztatja most már magasra a dacosságot és nyakasságot, mihelyt az otthoniakhoz hasonló gátlások adódnak. Ilyenek itt: az iskolai tanulás kényszere, tanárok egyénisége stb. Az általuk felszínre hozott alapvonások: a művészi elfoglaltság (olvasás és ábrándozás) és a művészi-szabadság vágya, mely egyfelől komor zárkózottságban és visszavonulásban (passive),³ másfelől ingerelt virtuskodásban és kalandvágban (active) nyilvánul. Így — elég különösen — a komoly hallgatagság és őszinte tanulni-vágyás mellett, az önkényre erősen visszaható dac és lázadó makacsság, tanulni nem-akarás stb. egyszerre, egyformán határozott vonásai e gyermeknek,³ kit csakugyan a zsarnokság érzése juttatott a szabadság gondolatára. Ezért rajongott eleve és ismeretlenül mindenért, mit régi szabású apja és a maradi iskola megingathatatlan bizonyossággal ismertek el világfenntartónak. Nyárspolgári erkölcsök, a kókler-félék lenézése a megélhetést, nyereséget biztosító és erős munka: alapjában a fiúnak is örökölt ideáljai; de mikor apja személyében ezek mint lelke egység

¹ Kb. 1842-ben, az első sikerek után, hallunk róla először.

² V. ö. Fischer. 237. l. Addig apjáról mindég valami megértő, erkölcsös, szerető humor élénkségével ír, a «was liebt sich, das neckt sich» hangulatában. Érzése csak eztán színtelenedik a példás gyermeki érzés általánosságába.

³ Ujlaky István, szabadszállási volt tanítója a Pesti Napló 1881. évf. 93. sz.: «szelíd viseletű, de makacs, dacos gyermek volt».

csiráinak ellenségei állanak elébe, egyszerre hitelükvesztett, ledöntendő bálványai lesznek. Az apai és iskolai önkény kézfogója belelovalja a fiú érzékenységét a művészet és egyéni szabadságvágy épen kínálkozó akármily formába (színészet, korhelykedni- akarás stb). Sikerrült nyárspolgári részével a nyárspolgári erkölcsöket idején megutáltatni. A bohém elkeseredett harca kezdődik a nyárspolgárral. E harc aktivitása a művészet és egyéni szabadság teljes kiélésének törekvését, passzivitása az álmodozó, békés alaptermészet vonaglásait jelzi. Színész- és diákpályájának chronologiai adatai jellemzően mutatják, hogy támad újabb és erősebb akciókra — minők az apai harag újabb felzúdulásai,¹ a káplári önkény kitörései² stb. — újabb és erősebb vágy a színészet, költészet, egyszóval a művészi szabadság iránt, mely elv végre minden áron diadalra jut. *E művészi szabadságvágy öncél lesz és kiélezi a szakítást az apai jelfogással.* Szinte vadul túlozza önmagát és teszi mindazt, mit az apai és iskolai elvek helytelennek tartanak. *Színész akar lenni tehetségtelenül, korhely rátermettség nélkül.*³

MARÓT KÁROLY.

¹ A selmeci osztályozás után (1839): szemrehányások és a kitagadás. «Ausserordentliche Abneigungen gegen jede Subordination, darum entlieh er von der Schule mehrmals und 1839 gänzlich» írja Beck Károlynak adott önéletrajzában. (Facsimilében Fischernél 352. l.)

² A katonaság örültségébe (1839/40. telén) eddig nem eléggé tisztázott okok vetik. A Gyulai-hitte «politikai ábránd», a Svájcba jutás kalandos terve (5/6. l.) aligha. Imént idézett önvallomása szerint «von der äussersten Noth gedrungen» lett katonává. Sass István és Udvardi Cserna János vitája a Vasárnapi Ujságban (1883, 52; 1884, 3., 5., 6—7. szám) folyt. Annyi bizonyos, hogy e meggondolatlan lépést önbajára tette (v. ö. Jókai; É. II. 156/7. l. stb.).

³ Ismeretes ama jellemző nyilatkozata *A fakó leány s a pej legény* (1847.) elejéről: «Cs. D. nagy eszű ember lehetett, mert az ivásba igen hamar beletanult, pedig ez nehéz mesterség, nekem legalább az volt. Én egy pár esztendeig gyakoroltam a legnagyobb szorgalommal, míg némi-nemű tökéletességre vihettem. Ez akkortájt volt még, mikor a borított nagy virtusnak tartották. Hála istennek, ezek az idők már lejártak . . . s én úgy elfelejtettem az ivást, mintha soha nem is tudtam volna.» (V. 283. l.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany balladáinak angol-skót forrásaihoz.

Nagy érdeklődéssel és igaz örömmel olvastam Elek Oszkár cikksorozatát, melyben adatszerűen bizonyítja azt, amit eddig erről a tárgyról inkább csak nagyjában és általánosságban tudtunk. Nincsen írónk, akinek igazi megismeréséhez nagyobb szükségünk volna a legpontosabb részlettanulmányra, mint Arany; de talán olyan sincs, kinek műveiben nehezebb volna kimutatni a nyers anyag származását, mint az övéiben, mert nemcsak hogy «jól eldugta, amit lopott», hanem mert hihetetlen sokféle és soknemű olvasmányánál fogva csak hosszú és fáradságos kutatás viszi nyomra a keresőt, akárhányszor pedig csak a kutatók jótékony tündére: a vélotlen igazítja útba. Ehhez járul még, hogy Arany leggyakrabban egymástól igen távol álló forrásokból vett elemeket kapcsol és olvaszt össze művészi egésszé, úgy, hogy költeményeinek legaprólékosabb részleteire való bontásával és mindenoldalú vizsgálatával kell magyarázatukhoz fognunk. — Arany forrásainak kimutatásában továbbá nemcsak arra kell ügyelnünk, hogy egyszerűen rámutassunk a szövegre, hanem elkerülhetetlenül szükséges, hogy könyvészetileg pontosan megjelöljük kiadását is, mintegy azt a könyvet, melyet ő maga forgatott, mert sokszor valamilyen egészen semmisnek látszó apróság is felhívta a költő figyelmét és anyagul szolgált neki. Ezért nagyon szükséges volna Arany olvasmányainak könyvészetileg és időrend szerint összeállított jegyzéke. Az időrendet úgy értem, hogy fel kellene tüntetni, mikor, hogyan, hol olvasta őket Arany először. Műveihez írt jegyzeteiből, levelezéseiből, önéletrajzából stb. egy részük megállapítható. Talán ereklyéi közt is akad egy-kettő. A könyvtárak, melyekhez hozzáfért, is adhatnak felvilágosítást; például Nagykörös gimnáziumának könyvtárában csak épen futólag igen sok, többi közt angol könyvet is láttam, miket Arany forgatott. Hogy a kiadás pontos megjelölése milyen lényeges, egy ízben már rámutattam Toldi Szerelmének forrásaira vonatkozó jegyzeteimben (E. Ph. K. 30 : 229). Aranynek első angol könyveit pedig ezelőtt tíz esztendővel igyekeztem megállapítani (E. Ph. K. 26 : 346).

Legyen szabad ez alkalommal Elek Oszkár értekezéséhez egy-két megjegyzést fűznöm. Fejtegetéseinek első részében (Irod. 1 : 377) *Pázmány lovag*-gal foglalkozik s az álruhás királyban egy skót királytréfára ösmeri.

Eddig a következőket ismerjük: a lovagi párbaj oklevéllileg igazolt történeti eset (E. Ph. K. 27 : 473); a hamis menyecske és a csók, mint Horváth János kimutatta, *Kiss Károly: A szép juhászné* c. elbeszéléséből való (Bp. Szemle 1909, 137 : 133) s ez véleményem szerint sokkal közelebb áll a víg balladához, mint az Elek Oszkár jelölte Percy-féle *II. Henrik és a molnár*, amelyet azonban Arany kétségtelenül szintén ösmert, tehát fel is használhatott. Marad még a király képében itélkező bolond, a költeménynek ez a kómikumban leggazdagabb jelenete, melynek forrása még nincs meg, pedig ez Horváth szerint is «a ballada elouja». Én annak idején azt a véleményt kockáztattam, ma is avval tartok, hogy ez is «a ködös Britanniára», az *old merry England*-re utal. Köztudomású dolog, hogy az egész jelenetet fölhasználta és bohóbbnál-bohóbb részletekkel tovább fejlesztette Mikszáth Kálmán *A szelistei asszonyok*-ban, ahol Mujkó ül Mátyás király székébe, a király pedig ismeretlenül vegyül a hallgatóság közé.

A *Walesi bárdok*-ról (Irod. 1 : 515, 528) már 1902-ben megírtam, hogy Arany Dickensnek *A child's history of England* c. könyvéből lett figyelmissé a tárgyra (E. Ph. K. 26 : 346). A kiadás a Tauchnitz Editionnak 1845-ben megjelent két kötete volt (l. Complete Catalogue of the Tauchnitz Edition. Leipzig. August, 1900. 32. l.), melyet Arany még ugyanabban az esztendőben megszerzett. Ugyanebből a könyvből vette Arany László: *Elfrida* c. költeményének tárgyát a forrás pontos megnevezésével (l. Kisf. Társ. Évl. Új. foly. III. 561.). Elek Oszkár fejtegetése után kétségtelen, hogy a Dickens-től vett figyelemzetetés után a bárdok átka *Gray Tamás: A bárd* c. költeményéből való; a *Montgomery várában* folyt lakoma s a bárdok énekeltetése pedig *Warton Tamás: Arthur király sírja* c. verséből. Már azt nem tartom egészen kétségtelennek, hogy a «Milford öböl» *Shakespeare: Cymbeline* és *III. Richard* drámáiból került; nincs bennük semmi, ami akár a két helyet egymással, akár mindkettejüket I. Edwardhoz, vagy a walesi bárdok cselekményéhez, helyzetéhez, lelki állapotához hasonló körülményhez kapcsolná. Meg aztán földrajzilag sem esnek valami közel egymáshoz: *Montgomery vára* a *Montgomery* grófságnak (nyugati Walesben) keleti szélén, a *Severn* folyó partján fekszik, míg a *Milford öböl* Wales tartományának *Pembroke* grófságának legdélnyugati csücsán van. Továbbá nem említi Arany *Milford*-ot, ha nincs valami jelentősége Wales leigázásában, pedig erről sem Dickens sem Gray nem tesz említést; kell tehát még egy, eddig ismeretlen forrásnak lennie. Egészben véve felderítésre várnak még a következő mozzanatok; 1. a bárdok tűzhalála a máglyán; 2. talán a bárdok száma: *ötszáz*; 3. a kétséges *Milford öböl*; 4. Arany a jegyzetben határozott évszámot: 1277-et említ, ennek nincs eddig gazdája; 5. talán a londoni lordmajor előkerül még valahonnan.

Nincsen még kétségtelenül megállapítva a *Walesi bárdok* keletkezésének ideje sem. Arany kisebb költeményei közt feltűnően évszám nélkül 1864—65-ben írt versei közé van iktatva. A hagyomány szerint (l. Greguss Ágost) 1856-ban keletkezett, mintegy feleletül arra a hivatalos felszólításra

melyet a magyar költőkhez intéztek, hogy üdvözöljék a «mehódolt tartomány»-t látogató császárt. Reméljük, hogy az új Arany-kiadás ezeket a nem teljesen világos körülményeket is földeríti.

TOLNAI VILMOS.

Csokonai Özvegy Karnyónéja.

Kotzebue hatását Csokonaira már Haraszi Gyulának sikerült kimutatnia.¹ Haraszi Kotzebuenak *Menschenhass und Reue* c. darabja és Csokonainak *Gerson du Malheureux*-je között főleg a helyzet, a dialóg jellemző egyszavúsága, szaggatottsága, s a reflexiók íze tekintetében talált egyezést. Azóta nem történt számbavehető utalás, amely a két költő között lévő kapcsolatra vonatkozott volna.

Az alábbiakban Kotzebue *Die Verwandtschaften* c. vígjátékának és Csokonai *Özvegy Karnyónéjának* közeli viszonyára hívjuk fel a figyelmet.

Csokonai *Özvegy Karnyóné s a két szeleburdiak* c. háromfelvonásos vígjátékát 1799-ben, Csurgón írta s ugyanott elő is adatta diákjaival. A darab tündéri bohózat jellegű; mintája Haffner *Pikkó hercege* volt.² Ezt az idegen ízű tündéries elemet leszámítva, a vígjáték színmagyar eredetűnek látszik, főleg pompás népies alakjainál fogva, amint ezt Bayer József ki is fejezte: «Vígjátékírói tehetségét ebből a darabból is el kell ismernünk s főleg arról az oldaláról méltányolni leleményét, hogy nem megy idegenbe tárgyért, hanem itthon keresi azt.»³ — S bár ehhez a megállapításhoz most már kétség fér, annyi bizonyos, hogy itt semmi esetre sincs dolgunk egyszerű átvétellel, hanem inkább oly hatással, amelyet Csokonai finom művészi tapintattal egészen magába olvasztott és saját képre hasonított.

A *Die Verwandtschaften* c. ötfelvonásos vígjáték (1798) cselekvénye egy fő és egy mellékágra oszlik. Az első egy parasztfiúnak, Vollmut Antonnak szerelni történetét foglalja magában, aki az unokahugát, Gretchent, szereti s különböző bonyodalmak után el is veszi.

A fiatal szerelmesek történetével párhuzamosan fut a mellékcselekvény, amely Vollmut Gottlieb házvezetőnőjének, Frau Morgannak, egy idős, de folyton férfiak után szaladgáló özvegyasszonynak felsülését tartalmazza. Frau Morgan, mint a pazarló és gondatlan Vollmut Gottlieb házvezetőnője roppant megszédte magát. Imádja a pénzt, félti rettentően, kölcsön csak uzsorakamatra ad. De még zsugoriságánál is nagyobb férjhezmenési vágya. Neki minden férfi ideálja, s kész volna bárkihez hozzámenni, aki csak nadrágot visel. Ezt a gyöngéjét igyekszik teljes mértékben kihasználni Vollmut Max, pazarló atyjának, Gottliebnek még könnyelműbb csemetéje. Minthogy azonban élceivel Frau Morgant folyton csak csipkedi, ahelyett, hogy igyekeznék legyezgetni hiúságát és tápot nyúj-

¹ *Csokonai és Kotzebue.* (Egy. Phil. Közlöny, 1888. évf. 733—736. ll.)

² *Ferenzi Zoltán: Csokonai.* Budapest, 1907. 103. l.

³ *Bayer József: A magyar drámaidalom története.* Budapest, 1897. I. köt. 134. l.

tani házassági terveinek, minden pénzszerzési kísérlete dugába dől. Nálánál sokkal komolyabb férjjelölt Frau Morgan szemében Vollmut Anton, ez a szép, egészséges parasztleány, akinek gyámoltalansága azzal a reménnyel kecsegteti, hogy hálójába kerítheti. S minthogy Anton, pénzre lévén szüksége, hízlelni kezd neki, egy pillanatra úgy látszik, mintha Frau Morgannak, nehezen bár, de mégis csak sikerülne férjre szert tennie. A dolog azonban mégsem így történik és Frau Morgan csunyán felsül. Minthogy t. i. Frau Morgan a kért 50 aranyat csak határozott házassági ígéret esetén volna hajlandó neki megadni, főleg pedig mivel ez Anton kedvesét, Gretchent nagyon megsérti, vége szakad a barátságoknak. Anton teljes dühvel nekiesik Frau Morgannak, lehordja a sárga földig és azzal faképnél hagyja. Frau Morgan, aki Antonban már a várva-várt férjet látta, alig tud szóhoz jutni a meglepetéstől és méregtől. Amikor azután magához tér, szalad, hogy börtönbe vesse Antont Gretchennel együtt, ami természetesen nem sikerül. Ezek egymáséi lesznek; az ő házassági tervei pedig csunya kudarcra végződnek.

Karnyóné, egy kalmárnak az özvegye s egy gyermek anyja, hasonló szabású teremtés. Idős asszony létere mindenáron férjhez szeretne menni. Nem kímél semmi fáradságot. Ráveti szemét Lipitlottyra és Tiptoppra, a két piperkőcre, akik természetesen csak pénzére, drága portékáira meg ízetes ebédjeire pályáznak. Lassankint egészen tönkremenne Karnyóné, ha Lipitlotty vetélytársától, Tiptopotól félrevezetve, abban a hiszemben, hogy 25,000 forint nyereséghez jut, fel nem mondaná Karnyónénak a barátságot. Mikor ebbeli szándékát nem a legkiméletesebb formában hozza az özvegy tudomására, Karnyóné rettenetesen elsomorodik s ha Tiptopp idejekorán közbe nem lép, megmérgezi magát. Így azonban csak álomport vesz be, amelytől mély álomba merül. Lipitlotty, miután értesül, hogy Tiptopp rászedte, hazajön s bosszúból lelövi Tiptoppot, azután öngyilkos lesz, Tündérfi kelti életre mindhármukat.

A két darab közt fennálló egyezés kétféle: I. a vígjátékok tárgyára és II. egyes vígjátéki alakokra vonatkozó.

I. Kotzebue darabjának mellékeselekvénye és Csokonai darabjának a tárgya egyező. Kotzebue is, Csokonai is idős özvegyasszonyt mutat be, aki mindenáron férjhez szeretne menni. Terve azonban dugába dől, őt magát pedig udvarlója még meg is szegényíti. Frau Morgan két választottja, Max és Anton közül az utóbbit szeretné férjéül. Ez egyideig forgóldik is körülötte, a végén pedig, minthogy neki már úgyis van kedvese, jól lehordja és azzal odábbáll.

Épúgy Karnyóné is nagyon kerülgeti Lipitlottyt és Tiptoppot, kik közül az előbbi áll szívéhez közelebb. Lipitlotty aztán egy alkalommal, Tiptopotól beugratva, otthagyja, de előbb jól kigúnyolja.

Az előadottak alapján talán nem csalódunk, ha Csokonai darabjának keletkezését úgy képzeljük, hogy Csokonai Kotzebue darabjából mintegy kiemelte ennek mellékágát s önálló vígjátékká fejlesztette. Ez azonban, tekintve azt az átalakulást, amelyen a darab Csokonai kezei között átmegy, szerzőjének dicséretére válik.

II. A mellékeselekvény kiemelése magával hozta Frau Morgan, a főszereplő, alakjának átvételét is. Ezért a két főalak, Frau Morgan és Karyonó jelleme meglehetősen pontossággal fedi egymást. Ezt az egyezést részletezni az előadottak után fölösleges. Mindössze arra a különbségre utalunk még, amely Kotzebue és Csokonai felfogásában a két alakra nézve mutatkozik. Míg t. i. Kotzebue Frau Morganban férjhezmenési szenvedélye mellett zsugoriságát is hangsúlyozza, addig Csokonai ezt a vonást teljesen elejti, sőt — igen finom tapintattal — ennek az ellenkezőjét, az esztelen parasztságot rajzolja, mint szerelmi szenvedélyének a következményét. Ezért, míg Frau Morgan csak félbenmaradt típus, addig Karyonó a kézzel-lábbal férfi után kapaszkodó, idős özvegynek ügyesen kikerekített típusa.

Egyezik továbbá Vollmut Hansnak, a parasztembernek és Lázár tót kalmárlegénynek az alakja. Mindketten a politikus csizmadia típusát képviselik. Afféle tudákos emberek, akik mindenhez akarnak érteni, hegyezik fülsüket, mihelyt valami újságról van szó s állhatatosan és mindenről fecsegnek.

Jellemzésül és a hatás bizonyításául a következő párhuzamos részletre legyen szabad hivatkoznunk:

Kotzebue, I. 1.

Hans Vollmut: «Ei, ei, Marthe! hab ich nicht lange vorausprophezeit, dass die Franzosen . . .»

Marthe: Halt das Maul mit deinen Franzosen . . .»

Csokonai, II. 3.

Lázár: «De mégis elfelejtettem mondani, hogy a franciákra a galusok is rátámadtak, aminthogy már szinte . . .»

Karyonó: Ördög vigye a kend franciáit.»

Záradékol még csak annyit, hogy Lázárnak, ennek a tudákos kalmárlegény típusának megalkotásánál még egy alak lebeghetett Csokonai szeme előtt, Bittermannak, Graf von Wintersee udvarmesterének alakja. (Kotzebue *Menschenhass und Reue* c. ötfelvonásos szomorújátékából: 1789). Bittermannak, épúgy, mint Lázárnak, az egész világon vannak «correspondensei».

GÖNCZY ISTVÁN.

Régi magyar színlapok.

I. A Mesterséges Ravaszág színlapja.

Eötvös Lajos a Vasárnapi Ujság 1869-iki évfolyamának 22-ik számában «A magyar színészet előkorából» című cikkében Simai Kristóf «Mesterséges Ravaszág» című vígságos játékának két magyar színlapját közölte. Az egyik szerint e színdarabot szeptember 12-ikén Pesten, a másik szerint szeptember 14-ikén Budán adták elő Schmällögger és Bulla igazgatása alatt. Évszám egyik színlapra sincs nyomtatva, ami az előadás évének megállapítását igen megnehezíti. Eötvös szerint a színlapok idejét «bajos meghatározni, mert 1790—1794-ig Simainak e darabja nem került

színre». Bayer József pedig azt mondja, hogy Schmallögger és Bulla először 1787-ben egyesültek egymással s így az első magyar színelőadás¹ dátuma nem 1790 okt. 25 (mint azelőtt megállapította), hanem 1787 szeptember 12-ike volna. Szerinte az 1787 évszám mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a társulat Pesten és Budán játszott, mert 1787-től kezdve egyesítik a pesti és budai színházakat egymással a nádor egyenes kívánságára. (A nemzeti játékszín tört. I. 82. lap.) A Hadi és más nevezetes Történetek 1791. IV. k. 662-ik lapján olvasható amaz adatot, hogy a Mesterséges Ravaszsgot 1785-ben előadták volna mind a pesti, mind a budai közönséges játéknéző helyeken, Bayer kétes hitelűnek tekinti. (Id. m. 83. l.)

A Mesterséges Ravaszsg előadásának esztendeje tehát, mint látszik, máig sincs teljes bizonyossággal megállapítva. És éppen ez késztet arra, hogy a vitás kérdés eldöntéséhez útbaigazító adatot szolgáltatassak. A *sárospataki ref. főiskolai könyvtárban* ugyanis a Collecta Epicoena nevet viselő gyűjteményben, melynek könyvtári jelzése «00.1115.», megvan a Mesterséges Ravaszsg szeptember 14-iki előadásának színlapja (a gyűjtemény 10-ik sz. darabja), melynek felső jobb sarkába, a második sor után az «1791.» évszám van tintával odairva. E följegyzés szerint tehát a darabot 1791-ben adták elő Pesten és Budán.

Most már az a kérdés, ki írhatta oda az 1791-es évszámot s hitelesnek tekinthetjük-e följegyzését?

Az évszám odairója kétségtelenül Szombathy János sárospataki főiskolai tanár és könyvtárnok, a régi magyar könyvek szenvedélyes gyűjtője volt, aki az ő korában (1783—1823-ig volt könyvtárnok) megjelent különböző-fajta nyomtatványokat nagy gonddal gyűjtögette s köttette kötetekbe. E gyűjteményt is ő köttette be s látta el Index-szel. A színlap 1791-es évszáma ugyanazon tintával van írva, mint az 1—23 sorszámot tartalmazó Index. Szombathy e színlapot, mely meglehetősen gyűrött állapotban van, vagy maga hozta magával Budáról, vagy valamelyik olyan ismerősétől kapta, aki tudta, hogy ő mily nagy gonddal gyűjtögeti az effajta nyomtatványokat is. Az említett évszámot akkor jegyezhetette fel a színlapra, mikor azt, megőrzés céljából, a könyvtárban elhelyezte. Szombathy olyan pontos, lelkiismeretes ember volt, hogy, ha nem tudta volna biztosan, mikor adták elő a színlapon jelzett darabot, nem jegyezte volna oda az 1791-es évszámot minden megjegyzés nélkül. Ezerekre megy az ő följegyzéseinek száma a pataki könyvtárban s az egybevetések után megállapítottam, hogy, ha Szombathy nem volt bizonyos valamely dátumban, mindig odairta az «... esztendőájban», vagy az «úgy gondolom» stb. szavakat. E színlapon olvasható följegyzését teljesen megbízhatónak tartom.

¹ Bayer József később, 1903-ban (Irod. tört. Közlem. 129. s. köv. l., kimutatta, hogy az első magyar nyelvű színelőadás 1784-ben volt Budán.

A' FELSŐSÉGNEK ENGEDELMÉVEL.

Ma Hefőn Sz. János-Havának (Juniusnak) 4-dik napján 1792.

A' Nemzeti játék - izini Társaság

ÁLTAL

*Budán a' Hid mellett lévő Nyári Játék - színben
fog elő - adódni:*

A' FILOZOFUS,

EGY EREDETI DARAB;

Víg - Játék öt Fel - Vonásokban.

Szerzette Bessenyei György.

A' játszó Személyek.

Pármenió, Filozofus, Nemes Ifjú	— —	Rózsa Úr.
Erefztra, Özevgy Nemes Afzony	— —	Termetzky L. Afz.
Titzius, Erefztra' Fia	— — — —	Tefsenyi Ur.
Szidalifz, Titzius Testvér Húga	— —	Liptai L. Afz.
Berenifz, Nemes Leány, Szidalifz'nak Titkosa, Titzius' szeretője	— — — —	Kelemen L. Afz.
Lilifz, Nemes Ifjú	— — — —	Láng Úr.
Angyelika, Pármenió' Testvér Húga, Lilifz szeretője	— — — —	Moór L. Afz.
Pontyi, Gazdag Nemes Ember, igaz Magyar		Kelemen Úr.
Lidás, Pármenió' szolgálója	— — —	Bagolyi Úr.
Lutzinda, Szidalifz szolgálója	— — —	Török L. Afz.

A' dolog történik az Erefztra Házánál.

A' Lózséknak külsai, nem külömben a' Billétek találatnak a' Nemzeti Teátromban Budán 8 órától fogva 12, dél után pedig 5 órától fogva 7 óráig a' Kátsánál minden nap, mellyen Játék adatik.

A' mindenkori bé-menetelnek ára.

Egy Lózsé 4. személyekre	— — — —	fl. 4. xr.
Nemes, vagy első osztály	— — — —	40.
Második osztály	— — — —	20.
Harmadik osztály	— — — —	10.

Kezdeté léfzen 7 óraker.

II. A Filozófus színlapja.

Az 1777-ben Bécsben megjelent első eredeti magyar vígjátékot, *A' Filozófust*, melynek megírásánál Bessenyeinek, mint Petz Gedeon kimutatta (EPHK. VIII. 558. 774. s köv. l.) Destouches «L'homme singulier»-je szolgált mintául és forrásul, 1792 június hó 4-ikén adta elő első ízben a «Nemzeti játék-szini Társaság» «Budán a' Hid mellett lévő Nyári Játék-szinben». És miután ez előadás színlapja, tudommal, még nincs újonnan kiadva, itt közlöm azt hű másolatban.

E színlap szövege a maga teljes egészében *vörös betűkkel* van nyomtatva, a szöveget körülzáró koszorús kerettel, valamint a szöveg fölött álló, (jobbában lándzsát, baljában lárvét tartó Tháliával, méhkassal, bagollyal, magyar címerrel és pajzzsal, sisakos vitézzel stb. ékesített) s fejlécül szolgáló dísszel együtt.

A Filozófus eme színlapja a sárospataki főiskolai könyvtár fentebb említett gyűjteményének 11-dik számú darabja, a Mesterséges Ravaszság szomszédja.

HARSÁNYI ISTVÁN.

Egy piarista krónikás Zrinyi Miklós haláláról.

Lőcsey Mária *Zrinyi Miklós halála* c. tanulmányában érdekesen fejtegeti azon hírek keletkezését, melyek Zrinyi halálának okáról és körülményeiről támadtak.¹ Ezeknek kiegészítésére legyen szabad közölnöm a podolini származású Kraus Mihálynak (1628—1703), a lengyel és magyar piarista rendtartomány legelső krónikásának idevágó, ismeretlen följegyzéseit. Kraus Mihály 1662-től kezdve naplót vezetett, később ezen jegyzetei és a podolini levéltár okmányai alapján megírta a lengyel-magyar piarista provincia történetét (1642—1686). Műve nagyrészt a rend belső életével foglalkozik, de értékes adatokat tartalmaz a Szepesség, a Lubomirskiak és a Thököly-korszak történetéhez is, azonkívül sok kősa híradást is megörökít, melyek, ha a történelmi igazsággal ellenkeznek is, jellemzők azon kör gondolkozására, mely azoknak hitelt adott.

Bár szepesi német volt és mint a Lubomirski Szaniszló által alapított podolini kollégium egykori növendéke, majd a Lubomirskiak oltalma alatt felvirágzó rend tagja, inkább a lengyelekhez szított, élénk figyelemmel kísérte a kereszténység dicső hősenek, Zrinyi Miklósnak, diadalait, fájdalommal emlékezett meg az ellene szőtt fondorlatokról, melyek győzelmes hadjárataiban megállásra kényszerítették és őszinte részvéttel számolt be halála híreről és az 1664-ik év eseményei között. Latinnyelvű kéziratának ez a része magyar fordításban a következőképen hangzik:

«Ezen év vége felé Zrinyi Miklós, Horvátország és Dalmácia bánja, a kiváló hős, a törökök réme, a kereszténység örök emlékezetre érdemes oltalmazója, a hadakozást kénytelen abbahagyni, nyugalomában a vadá-

¹ Irodalomtörténet. 1912. évf. 9. sz.

szatban, vitéz emberhez olyannyira illő nemes foglalkozásban keresett szórakozást. Űzőbe vett egy jeles vadkant és a hatalmas fenevadat el akarván ejteni, lovát megsarkantyúzva, a zsákmány vágjától elragadva utána vágatott, úgy hogy szolgálai csakhamar elvesztették szem elől. Vadászgerelyével rátámadt a vadra és mikor már azt hitte, hogy elejtette, leugrott lováról, de a vad felugrott s erejét összeszedve, megölte őt. Szolgálai csak hosszas keresés után bukkantak rá.»

«Mások az esetnek egy másik elbeszélését mondják bizonyosabbnak. Ellensége volt Porcia, a császár udvarmestere, aki — mint mások is sokan — a francia párt érdekében az osztrák uralkodóház megdöntésére alattomban sok tervet kovácsolt (?). Ezt neve után nem Porciának, hanem *porcusnak*, azaz disznónak szokták csúfolni. Állítólag ő lett volna az a disznó vagy vadkan, mely megölte: méreggel, vagy más alattomos módon tette el láb elől.»

«Akárhogyan történt, annyi bizonyos, hogy mindig akadtak olyanok, akik e nagy hőst, ki a török ellen minden ütközetben szerencsésen harcolt, a császári udvarban befeketítették és előmenetelében gáncsot vetettek, eb módjára marták és nagyravágyással vádolták, s azzal gyanúsították, hogy Horvátország, sőt egész Magyarország királyságára áhítozik.»¹

Látjuk, hogy az első tudósítás, mely szerint Zrinyi vadászszenvedélyének esett áldozatul, a többi ismert változattal szemben nem igen szolgált új adatot. A második verzió sokkal érdekesebb, mert Zrinyi vesztét gyilkosságnak tulajdonítja és ennek értelmi szerzőjét Porcia János hercegben, I. Lipót főudvarmesterében keresi. Zrinyit nem a vadkan ejtette el, hanem halálos ellensége, aki életében is folyton agyarkodott ellene s akit csufondárosan *disznónak* (*porcus* — Porcia) szokták nevezni, tette el láb alól méreggel vagy csellel!

Porciát csakugyan *porcusnak* gúnyolták. Epigramma is keringett róla, melyet Kraus az 1663-ik év politikai krónikájában érdemesnek talált feljegyezni:

Porca regit porcum, porcus regit ipse monarcham :
Sic placuit superis aquilam submittere porcis.²

Örökös tétovázása, lomhasága és az öregséggel egyre fokozódó tehetlensége alkalmas céltáblául kínálkozott a gúny nyilainak. 1663-ban pedig, amikor a török Érsekújvár elfoglalása után már Bécsset is fenyegette, az elkeseredés hangjai is kitörtek ellene renyhesége miatt.³

Kraus is említi, hogy ezen év nagy veszteségeiért Porciát okolták és azzal vádolja, hogy az uralkodóház megbuktatására törekvő francia párt

¹ Historia Polonæ S. P. provinciæ. 248. l. (Budapesti kegyesrendi levéltár.)

¹ Historia. 234. l.

¹ Sagredo jelentése. Fontes Rerum Austriacarum. II. sorozat, XXVII. 105.

híve volt.¹ Meg kell jegyeznünk, hogy Porcia árulását semmi sem bizonyítja. Akik jobban ismerték, tudták, hogy a hűség volt az egyetlen erénye. Kraus mindenütt francia pártot keres, minden rosszat onnét származtat, mert az 1664—1667. évek nagy zavaraiiban János Kázmér lengyel király és felesége, meg a Condé herceg trónjelöltségét erőszakoló francia párt üldözöbe vette Lubomirski György herceget, a piaristák lelkes pártfogóját.

Porcia Zrinyi iránt többször jóindulatot tanusított, máskor pedig bukását is szívesen látta volna. Diadalai és nagy tervei nem tudták magukkal ragadni, erkölcsi jelentőségét és hadvezéri értékét csak halála után ismerte föl.² A gyilkosság vádjával szemben nem szorul védelemre, mert kétségtelen, hogy Zrinyi halálát az ismeretes baleset okozta. Erről később Kraus is meggyőződhetett, mert 1686 február elején, mikor a rend egyetemes gyűlésére Rómába utazott, Hainburgban találkozott egy olasszal, aki annak idején Zrinyi szolgálatában állott és a szerencsétlen vadászon is jelen volt. Ettől megtudta, hogy a Porciáról költött hír hamis, azért kötelességének tartotta a rávonatkozó passzust egy marginális jegyzettel helyesbíteni. A jegyzet magyar fordításban:

«Az a hír, hogy Zrinyit irigyei tették volna el láb alól, alaptalan és igazságtalan. Ezt onnét tudom, mert 1686-ban, mikor Rómába utaztam, a Pozsonytól egy német mérőföldnyire eső Hainburg városban találkoztam egy olasszal,³ aki egykor Zrinyi inasa volt és résztvett azon vadászon is, melyben Zrinyi elpusztult.» (*Historia*. 248. l.)

FRIEDREICH ENDRE.

Heltai Gáspár Martinuzzi ellen.

Heltai 1574-ben Cancionale-jában több históriás ének közt kiadta Tinódi Erdélyi históriáját is, mely először Tinódi Chronica-jában jelent meg (1554). Nem adta híven az eredeti szöveget, sőt, a szavak, a szórend, a sorok önkényes megváltoztatásán kívül, amint azt megtette máskor is, még meg is toldotta a verset néhány közbeékelt strófával. Ismeretes az a hét strófás betoldása, melyben Martinuzzit megvádolja János király megétegetésével.⁴ De elkerülte még Sziládynak is a figyelmét egy másik közbeszúrt szakasz, melyben Heltai megint Martinuzzi ellen fakad ki.

Az Erdélyi história ötödik része Fráter Györgynek szörnyű haláláról szól. Miután az eseményt elmondotta, Tinódi arról is beszámol, milyen

¹ «Totum id tribuebatur aulæ Cæsareæ præfecto Portziæ, Gallicæ factioni totam fere tunc Europam contra domum Austriacam permiscenti addicto.» *Historia* 234. l.

² *Histoire de troubles de Hongrie*. I. 89. l. — Pauler: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. I. 41. l. — Széchy: Gr. Zrinyi Miklós. V. 10. 123. 188. l.

³ Ez talán Angelo, Zrinyi kedves olasz inasa lehetett.

⁴ L. Beöthy: Széppróza. I. 1881. 141. l. és Szilády: R. M. Költők Tára. III. 1886. 386—7. l.

hatást keltett a hirtelen halál a kortársakra. A városok kivált megörültek, mert gyakran zsarolta őket pénzért, szép szóval vagy akár erővel. Itt szólal meg Heltai:

Kolozsváriak nyughatatlanok miatta,
Csépli, rójja, kergeti és nyomorgattya,
Bűnes csak Christusnak evangélioma,
Ezért szegény prédikátorokat faggattya.¹ (K. 4a. l.)

Itten íme Heltai maga mondja el, mit eddig csak sokkal későbbi forrásokból tudhattunk róla, hogy Martinuzzi üldözte őt és munkatársait reformatori működésükért, és megbüntette ezért magát a várost is. Ismeretes Haner erdélyi egyháztörténetéből az az adat, hogy Martinuzzi 1546-ban nagy pénzbüntetést rótt a kolozsváriakra, amiért Heltai és munkatársai: Omlási, a magyar pap és Vizaknai, az iskolamester, a szentírás némely könyvét magyarra kezdik fordítani; a következő években ezt gyakrabban megismételte és igen nagy jutalmat tűzött ki annak, ki neki a tanítók fejét elhozná — míg végre több főúr mégis más elhatározásra térítette.²

Haner tudósításánál van azonban sokkal korábbi, de eddig még nem méltatott adat ugyanerről az esetről és ez az adat, bár újat nem mond, azért fontos, mert részben ép ez volt a forrása Hanernek, akár közvetlenül, akár közvetve. Schesæus, ez a nevezetes százsz humanista, 1580-ban a berethalmi zsinaton elmondott híres beszédében, mely az erdélyi reformáció történetére pillant vissza, Martinuzzinak az új hitet érő üldözéseiről szólva, elmondja, hogy: Colosvarienses etiam, quibus maxime religionis causa infensus erat, magna sæpe pecuniaria multa affecit, præmia uberrima pollicitus, si quispiam isthinc capita doctentium amputata ad se deferret.³

E sorokon alapul Haner bővebb tudósítása, mert a megfelelő részekben (a tanítók fejére tűzött jutalom) nemcsak a tartalom egyezik, de a szavak is ugyanazok. Schesæus a kolozsvári protestánsok küzdelmeit ala-

¹ Idézi ezeket a sorokat Tinódinak még néhány strófájával együtt Budai Ferenc a Polgári lexiconban (Nagyvárad, 1805. II. 659. l.) és hozzáfűzi, hogy ez Tinódi protestáns voltára vall. Innen idézi a strófa második két sorát Révész Imre is, ugyancsak Tinódi soraiként. Bizonyos, hogy Budai szövegéből vette, mert az utolsó sorbeli «faggattya» helyett ő is «fogatja»-t ír, mint Budai. (A debreceni főiskoláról. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. Debrecen. I. 1870. 403. l.)

² Haner: Hist. eccl. Transs. . . Frankfurt és Lipcse. 210. l.

³ Teutsch, G. D.: Synodalverhandl. d. ev. Landeskirche . . . in Siebenb. Szeben. 1883. 236. l. — Különös, hogy a magyar reformáció történetiről, kik Haner tudósítását oly sokszor idézik, Schesæusnak e sorait nem ismerik, holott közli a beszédet a Lampe-Ember-féle református egyháztörténet is. (Hist. eccl. ref. in Hung. et Transs. . . Utrecht, 1728. 680—90. lk.; az idézett részlet: 682—83. lk.), melynek egyébként szinte minden sorát kiaknázták.

posan ismerhette, magától Heltaitól is, mert 1556 után egy-két évig Heltai mellett a kolozsvári egyház szolgálatában volt.

Kolozsvár városának megsarcolását és a prédikátorok üldözését most már tehát nemcsak Haner késői tudósításából, hanem 1580-ból is és a leghivatottabbnak, magának Heltainak a szavaiból is tudjuk. Megtudunk innen olyat is, amiről a történeti tudósítások nem beszélnek: Martinuzzi faggatta a szegény prédikátorokat, tehát nyilván maga elé idézte és felelősségre vonta őket, mintahogy 1536-ban János király elé idézte Szántai István mestert és 1543-ban országgyűlés elé Hontert. Heltainak és társainak ez a küzködése Martinuzzival szemben nemcsak a reformáció ügye, hanem a kibontakozó magyar könyvirodalomé is, kivált pedig a magyar nyelvű bibliáé.

CZÓBEL ERNŐ.

Sylvester János életéhez.

Sylvester két legrégibb művének újra megjelenése alkalmával kívánatos volna élete gyér adatainak revíziója és bővítése.

Sylvester életének utolsó mozzanatául az van a köztudatban (lásd pl. Szinnyi: M. Irók XIII. 149.), hogy élete végén lőcsei ev. segédlelkész volt. Ezt az adatot Szilády Áron hozta a köztudatba a Régi Magyar Költők Tára II. kötetének 437. lapján olvasható jegyzetben, melynek forrása viszont a lőcsei Türk Dániel-féle krónikának a Századok 1871. évfolyamában megjelent kivonata, ahol a 29. lap szerint 1558-ban Lőcsén egy Sylvester nevű segédlelkész szerepel.

Az ugyancsak lőcsei Hain Gáspár-féle krónika kiadásának (Lőcse, 1910—1) 106. lapján az 1558. évből szintén megemlíti Sylvester segédlelkészt. Azonban ugyane kiadás 278. lapján, a lőcsei fő- és segédlelkészek felsorolásában 1558-nál elárulja az illető teljes nevét: *Sylvester Lautsperrer*.

Ez az adat a maga rövidségében is teljesen meggyőző. A vezetőneveknek felvidékünkön a 16. században történt kialakulása érthetővé teszi, hogy emberünk kétszer is csak keresztnevén szerepel.

Eddig is kételkednünk kellett benne, hogy a 60 év körüli, egyetemi tanárságot viselt Sylvester János egy távoleső vidéki város segédlelkésze lett volna. Ez most már bizonyossággá vált; a lőcsei segédlelkészséget törölnünk kell Sylvester János életéből.

HAJNÓCI IVÁN.

IRODALOM.

Badics Ferenc: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Budapest, 1912. 96 l. A M. T. Akadémia kiadása. Ára 2 korona.

Szerző e dolgozatában, melyet rendes tagsági székfoglalóul olvasott fel a M. T. Akadémiában, hármas feladatot tűzött maga elé és oldott meg. Először tisztázta a kétségtelenül Gyöngyösitől eredő munkák keletkezésének időrendjét; másodsor néhány eddig ismeretlen kisebb és nagyobb munkáról kimutatta, hogy azok Gy. alkotásai; harmadszor a XVIII. századi hagyomány által Gy.-nek tulajdonított költemények közül kiválogatta és megállapította a tőle származót.

Az új megállapításokból kitűnik, hogy Gy. 1664—1690-ig a Murányi Vénuszon és a Rózsakoszorún kívül semmit sem adott ki, 1690—1700-ig pedig gyűjtötte, sajtó alá rendezgette régebbi munkáit. 1693-ban jelent meg Kemény János Emlékezete, mely helyenként majdnem szószó szerint egyezik Kemény János emlékirataival. E tárgyról szóló műve sokkal előbb készült, mint ahogy megjelent, talán 1672 táján. Kiadása három kéziratból ellenőrizhető, melyek közül leghitelesebb az Andrássy-féle nyitrai kézirat. Ebben harmincnégy oly versszak van, melyek a költemény 1693-diki kiadásából hiányzanak. A következő nyomtatásban megjelent (1695.) munka a *Palinodia*, mely azonban még 1681-ben készült címét a szerző — Szeremley Barnával tartva — az ének megismétlésének magyarázza. 1683-ból való a Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról szóló ének, mely csak 1884-ben nyomtatott ki. 1690-ben írta és adta ki a Koháry Istvánnak ajánlott Rózsakoszorút. Öt évvel később bocsátotta a nyilvánosság elé a *Csalárd Cupidó-t*, melyet szintén Kohárynak akart ajánlani, de ez — talán a műizlésbe ütköző részletei miatt — úgy látszik, nem fogadta el. A költemény egyharmada jórészt fordítás Ovidiusból. Egyes részeit Gy. fiatalabb korában írta a Murányi Vénusz után, de jelen összeállítása 1691 tájára mutat. A költő utolsó kiadványa 1700-ból, Andrássy Péternek ajánlva, az *Új Életre Hozott Chariklia*. Gy. a Czobor-féle fordítás ötsoros, nagyrészt ritmustalan versszakait négysoros alexandrin-szakokká dolgozván át, az alapul szolgáló művet nemcsak rövidítette, hanem költői stíl tekintetében is átjavította.

Visszatérve az először kiadott műre, ennek szépségeit látva, önként kínálkozik a föltevés, hogy a Murányi Vénuszt gyakorlásnak kellett megelőznie és más kisebb műveknek kellett követniük, míg a költő a Kemény

János szépségeig emelkedett. Az előkészület e korából erednek bizonyára fordításai, továbbá a Gosztonyi-kódexben talált eredeti darabok, melyekről Badics F. mutatta ki Gy. szerzőségét. Ezek: 1. Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról. Kilencvennégy négysoros versszak. Vége hiányzik. 2. Az jó vitézeknek tüköre. (= egy királyához hű XVII. századi vitéz képe.) Terjedelme negyven alexandrin-versszak. Előbbivel együtt Gy. ifjú korából valók. (1650—1657.) 3. Egy címnélküli, de mint tartalmából látható Philosthenesről és Florentináról szóló drámai formájú verses mű (1672—1674 tájáról). Noha csak fele van meg, legbecesebb darabja az egész kötetnek. Első kidolgozása ez annak a párbeszédés alakú költeménynek, mely «Igaz barátságna és szíves szeretetnek tüköre» címen 1762-ben jelent meg először. Tárgya ugyanaz, mint a Poncianus históriájában a két barátról szóló elbeszélésnek. Végül megtudjuk a szerző fejtegetéseiből, hogy a XVIII. századbeli Kovásznai Sándor gyanuja valóságnak bizonyult: az 1724-diki kiadásban fennmaradt Dedalus Temploma c. verses munkának csakugyan Gy. a szerzője. Főforrása itt is Ovidius.

Íme, az értékes eredmények egész sora, melyeket a magyar irodalom-történetírás iránt érdeklődők bizonyára a legőszintébb örömmel vesznek tudomásul. Kívánjuk, hogy az érdemes szerző ezt az örömet tegye még teljesebbé a várva-várt teljes Gyöngyösi-kiadás minél előbbi közrebocsátásával. Erre különben azért is szükség volna, mert az itt jelzett beces megállapítások is csak akkor lesznek valódi értékük szerint méltányolhatók, ha az eddig kiadatlan költeményekhez mindenki hozzáférhet.

BAROS GYULA.

Gróf Széchenyi István: Garat. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta: *Viszota Gyula*. Budapest, 1912. 218 l. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 2 korona.

Széchenyi Istvánnak egy új könyve mindenesetre örvendetes meglepetés a história és irodalom kutatói számára, de a legnagyobb feltűnésre tart jogot a laikus közönség előtt is. És joggal. Széchenyi nagy egyéniségének és őszinte szavának kell, hogy súlya legyen még ma is, amikor új írásán az aktualitás értékes zománca helyett az elmúlt idők ratinája csillog. Ezért fogadtuk mindnyájan nagy örömmel a *Garatot* (1842.), melyben Széchenyi a nemes szenvedély izzó tüzével, a hazájáért aggódo lélek mindenre elszánt készségével kívánta folytatni azt a harcot, melyet a Pesti Hirlap ellen a Kelet Népe megírásával megindított, mely harchoz legjobbjaink hozzászóltak. Nagy hálával tartozunk az Akadémiának, mely kiadta és Viszota Gyulának, aki összeállította Széchenyinek ezt a művét, melynek egyes részei a Török János által *Töredékek gróf Széchenyi István kiadatlan irataiból* (Pest, 1860.) címen kiadott könyvből ugyan ismeretesek voltak, de az egész munkát lehető teljességében csak most kapjuk kézhez. Széchenyi ugyanis «hosszú harc után» — miként Naplójában írja — arra határozta el magát, hogy munkáját nem adja ki. Így maradt a mű legnagyobbrészt kéziratban reánk, s mert utóbb az események hullámai rohamosan torlódtak egymásra, maga Széchenyi is meg-

feledkezett róla, kéziratának lapjai pedig elhanyagódtak, szétszóródtak. Az elkallódást megkönnyítette az a körülmény is, hogy a műnek nem volt egységes jelzése. Széchenyi ugyanis a mű bevezetésének első lapjára ezt a címet írta: *Garat*, a többire vagy semmit sem írt, vagy egyszerűen csak *G* betűvel jelölte meg. (Először a *Szita* nevet akarta adni művének, s csak később választotta a *Garatot*, melyet így indokol: «... jöjjön, legalább minden *garatra*, hogy a hideg súrlódás hengerein átmenve, elvlasztassék a korpa a lisztől.») Az I. szakasz 1. és 2. lapjának címe Tervezeti Töredékek, azontúl T. T.; a II. szakasz címe «T. T. II.», a III.-é és IV.-é csak III., illetőleg IV.; végül az V.-é T. T. V. A VI. fejezetből csak egy kis töredék, a mű vége maradt meg. Viszota Gyulának sikerült Széchenyi Naplójának adatai nyomán az egyes szakaszok fogalmazványából, a különféle jelzés mellett is, egybeállítania és így a művet a feledés homályából napfényre hoznia. Tagadhatatlan, nagy fáradságot, lelkiismeretes utánjárást igényelt ez a munka. De a legnagyobb fáradságot is megéri az az eredmény, hogy Széchenyi ezen könyvével kapcsolatosan felnyilnak előttünk az 1840-es évek eddig ismeretlen fejezetei.

KELLER IMRE.

Kiss Ernő: *Szemere Bertalan*. Kolozsvár, 1912. 254 l. Stief Jenő nyomdája. Ára 4 kor.

A első magyar belügyminiszternek, az 1849-es forradalmi kormány miniszterelnökének, s irodalmunk egyik kiváló alakjának az élettörténetét, politikai és írói működését tárja elénk Kiss Ernő kötete. A könyv első részében Szemere nagy reményekre jogosító életpályájának fejlődési éveit látjuk a megyei és a rendi országgyűléseken kifejtett liberális működésével, a második rész a belügyminisztert és a miniszterelnököt állítja elénk, a harmadik rész a száműzetés keserves éveit s végül a negyedik és utolsó rész a művészt és az embert jellemzi s a nagytehetségű ember szomorú lelki összeomlását rajzolja.

A munkát bizonyos mértékben alapvető munkának kell tartanunk, mert Csengery Antal jellemzésén és Horváth Boldizsár emlékbeszédén kívül irodalmunkban Szemere Bertalannal eddig önállóan nem foglalkoztak. Ezért irodalmunk hálával tartozik Kiss Ernőnek. Könyve első része, melyben Szemere megyei és országgyűlési szereplését mutatja be, továbbá a száműzetés éveit tárgyaló harmadik fejezete, de főleg ez utóbbi, határozottan értékes. Kevésbé sikerült a második rész. Itt a mozgalmas idők háttéréből alig tudja kiemelni Szemere alakját; sokszor mintha elvesztenié szemei elől a nagy forgatagban, mert túlsokat foglalkozik olyan országos eseményekkel is, melyekkel Szemerét nem hozza vonatkozásba. S a fejezetben, mint általában a munka nagy részében, (a harmadik fejezetet kivéve) a források felhasználása is olyan módon történik, mely semmi esetre sem emeli a könyv tudományos értékét. Egy életrajzírónak, kivált ha alakja országos politika intézője, nagyon sok helyről kell adatait beszereznie, s jóformán a szemünk előtt kell elvégeznie a történeti igazságszolgáltatás nehéz munkáját. A végzett munkát mi csak úgy értékelhetjük, ha ismer-

jük állításainak az alapját is. Kiss Ernő meglehetősen titokzatosan végzi ezt a munkát. Néhol lapokon keresztül adatot adat után ír le, véleményt mond, ítélt, de hogy adatait honnan veszi, azt nem jelöli meg! S hozzátehetjük, hogy az olyasféle megjelölésben, mint ahogy az a második fejezet legnagyobb részében történik — nincs sok köszönet. Elvégre a Pesti Hirlapból sokat meríthetünk a szabadságharcra és előzményeire vonatkozólag, de hogy ez legyen majdnem kizárólagos forrásunk, ez még sincs helyén egy tudományos értékre számot tartó könyvben.

A könyv utolsó fejezete Szemerét mint írórt és szónokot mutatja be. Szemere volt Bölöni Farkas Sándor mellett az első magyar útleíró, aki nemcsak a városok, vidékek, emberek rajzát adja, hanem a társadalmi és politikai életre is kiterjeszkedik s ezzel értékes és mély tartalmat ad útleírásának. Nemcsak útleírásai, hanem egyéb prózai és költői munkái is legértelmesebb íróink sorába állítják. Kiss Ernő, bár némileg szűk keretben, de hűen jellemzi és értékeli Szemere irodalmi alkotásait. Amit azonban e helyen a könyv rovására kell írunk, az az, hogy nem emlékezik meg Szemerének a magyar olvasóközönségre gyakorolt nagy hatásáról. Egy írónak, még ha munkái nem is klasszikus értelemben vett irodalmi alkotások, nagy jelentősége van, ha munkáit széles körben olvassák. Szemere maga korában a legszívesebben olvasott magyar írók egyike volt. Bölöni Farkas Sándor északamerikai utazásán és Széchenyi István művein kívül egyetlen egy komoly irányú könyvet sem olvastak oly sokan Magyarországon, mint Szemere Bertalan *Utazás a külföldön* c. munkáját. Bátran mondhatjuk, hogy Magyarországon és Erdélyben alig volt művelt ember abban az időben, aki ezt a munkát nem olvasta volna. Kiss Ernőnek ezt okvetlenül ki kellett volna emelnie, mert ez hozzá tartozik Szemere elemtőségének megértéséhez.

Szerző könyvének előszavában említi, hogy munkáját már nyolc év előtt megírta, de különböző okok miatt csak most adhatta ki s még így is kénytelen volt kéziratának jó egyharmadát elhagyni. Csak sajnálhatjuk ezt, mert könyve bizonyára még nyert volna értékben, ha a kihagyott részeket is kinyomathatta volna.

MARZINKÓ FERENC.

A Gyöngyösy Irodalmi Társaság évkönyve. Ungvár, 1912. 201 l. Székely és Illés nyomdája.

Ez a kötet a második évkönyve az ungvári Gyöngyösy Irodalmi Társaságnak, mely az ungmegyei írók tömörítését és az ungvári irodalmi élet ápolását tűzte ki célul. Az 1909—1912. évkörről szóló kötetet *Románecz Mihály, Deák Gyula, Fülöp Árpád, Nagy József* és *Vidor Marci* szerkesztették. Munkatársai a Gyöngyösy István nevét viselő, negyvennyolc-tagú, zártkörű Társaság tagjai közül kerültek ki.

1906 óta áll fenn a Társaság, s tagjai élénk munkálkodást fejtenek ki a vidéki hírlapokban és felolvasásokon. A most megjelent évkönyvben munkásságuk javát adták: költeményeket, tárcákat, történeti és irodalmi tanulmányokat. Az irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányokról a következőkben számolunk be.

Mazuch Ede közli azt az emlékbeszédét, melyet 1909 október 3-án mondott el Dayka Gábor szobrának leleplezése alkalmából. Gondosan kidolgozott írói arckép. A figyelemre annál inkább számot tarthat, mert ebben a tanulmányban olvashatjuk először Dayka Gábor születésnapjának pontos megállapítását (1769 március 21.).

Gyöngyösy László Gyöngyösy István tanulóveiről ír. Tanulságosan festi Ungvár, Eperjes és Sárospatak iskolai életét a XVII. században, s kutatja, kik lehetnek Gyöngyösy István tanárai kollégiumi pályája alatt.

Románecz Mihály Berczik Árpád írói munkásságát méltatja, s röviden ismerteti Berczik népszerűbb színdarabjait.

Deák Gyula Komócsy József emlékét újítja fel. Komócsy (1836—1894), akit néhány évtizeddel azelőtt a jobb magyar költők sorában emlegettek, végleg eltűnt az újabb nemzedék szeme elől. Kartársai még élénken emlékeznek rá, de az ifjabb írók már nem ismerik egy munkáját sem. Komócsy 1861-ben mint vidéki tanító jutott a fővárosba, s itt csakhamar feltűnt lírai költeményeivel. Egyik alapítója, később alelnöke volt a Petőfi-Társaságnak. Legnagyobb sikerét a Szerelem Könyvével aratta (1883.). Közseretben álló, jólelkű, kedves poéta volt, akit a maga idejében alkalmi verseiért sokan megbecsültek, de akinek idővel épen úgy nyoma vész, mint száz és száz más, ma még általánosan ismert simalantú alkalmi költőnek.

A társasági közlések között érdeklődéssel olvastuk a *Petőfi Sándor emléktáblájának leleplezéséről* és a *Darmay Viktor emléktáblájáról* szóló közlést. Petőfi emléktábláját Ungvárt azon a helyen állították fel, ahol a költő 1847 július 11-ének éjjelén megszállott; a Darmay-emléktáblát Órdarma községben helyezték el (L. folyóiratunk I. évf. 424., 438. l.).

Egy pályázatot is írt ki a Társaság a következő címmel: *Ung vármegye írói a legrégibb időktől napjainkig*. Csak magyaryelvű írók és azok ismerttetendők, akik Ung vármegyében születtek vagy éltek. A pályázat határideje: 1914 január 1. Jutalma: 300 korona.

BÉLTEKY LÁSZLÓ.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

A Cél. 1912. évf. 11—12. sz. — *Barbul Jenő: Fejezetek a román irodalomtörténetből.* A XVII. század irodalma. Az Erdélyben megjelent román könyvek között van egy katekizmus, melyet Fogarasi István fordított deák és magyar nyelvből oláh nyelvre. (Gyulafehérvár, 1648.)

Az Ujság. 1912. évf. 267. sz. — *Vértesy Jenő: Tompa búcsúlevele Jókaihoz.* Tompa, hosszú vergődés után, megnyugodva készülődött a halálra. Búcsúlevelet írt barátaihoz s meghagyta, hogy halála napján adják postára. Jókaihoz írt búcsúlevele, melyet V. J. a Nemzeti Múzeumba került Jókai-hagyatékából közöl, így hangzik: «Kedves szeretett barátom! Midőn e levelet felbontod: a X. egygyel kevesebb. Ifjúságunk, a Petőfi-kor, a barátság!!! Ezekre visszagondolni: olyan jól esik lelkemnek! Éltesen az Isten! Nehéz pályádon adjon erőt hazaszeretet sugallta céljaid kivitelére! Isten veled te magyar humor halhatatlan teremtmője! Tarts meg emlékedben! — Hanva, 1868. híven szerető Miskád».

U. i. 282. sz. — *Várady Antal: Vörösmarty ifjúságából.* Novellisztikus modorú megemlékezés arról, hogy mi módon került Vörösmarty a Perczel családhoz.

Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez. 1912. évf. 5—8. sz. — *Dongó Gy. Géza: Emlékvers 1761-ből vármegyénk székházáról.* Egy névtelen poéta latinnyelvű dicsőítő verse a zempléni rendekről. — U. az: *Kazinczy Ferenc jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban.* Az előbbi közlés folytatása. Kazinczy szóban forgó jegyzetei az oklevelek tartalmára vonatkoznak.

Akadémiai Értesítő. 1912. évf. 11. sz. — *Goldziher Ignác: Körösi Csoma Sándor-emlékkötet.* A kalkuttai Ázsiai Tudós Társaság folyóiratának egy 1911-re szóló külön füzetében összegyűjtve jelentek meg újra K. Cs.-nak ugyanazon folyóirat első 25 kötetében közölt dolgozatai. Címe: Alexander Csoma de Körös Memorial Volume. Kiadója: E. Denison Ross, a kalkuttai főiskola igazgatója. — *Hellebrant Árpád* Garay Jánosnak Toldy Ferenczhez intézett nyolc levelét közli.

Budapesti Hirlap. 1912. évf. 278. sz. — *L. L.*: Brassai Sámuel. Életrajz Fitz József könyve nyomán.

Budapesti Szemle. 1912. évf. 11. sz. — *Viszota Gyula* közli Széchenyi nemrég előkerült Garat-jának utolsó szakaszát.

Corvina. 1912. évf. 33. sz. — A Magyar Könyvkereskedők Egyletének közgyűlésén elhangzott titkári jelentés kiemeli, mennyire szétkapkodta a budapesti közönség Molnár Ferenc vígjátékát, a Farkast. Öt nap alatt 3000 példányt vásároltak belőle. «Soha magyar színműből néhány nap alatt ennyi példány nem fogyott el.»

Deutsche Literaturzeitung. 1912. évf. 40. sz. — *A. F. Pribram* Wertheimer Edének Andrassy Gyuláról írt életrajza (németül: Stuttgart. 1910.) első kötetét ismerteti. Hézagpótló munkának tartja. Általában elismeréssel szól róla. Kiemeli tárgyilagosságra törekvését.

U. i. 46. sz. — A Heinrich G. szerkesztésében megjelenő Ungarische Rundschau ismertetése.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. 10. sz. — *Gragger Róbert*: *A rab gólya*. Arany e költeményét az elnyomott haza allegoriájának tekinti a köztudat. E magyarázat téves és valószínűleg Tompa, A gólyához c. költeményének hatása alatt keletkezett. A Rab Gólyában kidolgozott kép nem az ország, hanem a költő helyzetét ábrázolja. Így fogta fel ezt egy német költő, Fontane is, kinek Der Kranich c. versén Arany hatása észlelhető. Hasonló tárgyú költeménye Goethének és Kleistnak is van. Lehetséges, hogy Arany ezeket már ismerte jelzett költeménye írásakor, 1847-ben. Költőnk műve a benne kifejezett tárgy legszebb feldolgozása a világirodalomban. — *Czóbel Ernő*: *Madách és Cormanin-Timon*. Az Ember Tragédiája IX. színéhez. A tragédia forradalmi jelenete stilizált történeti jelenet. Irodalmi forrása Louis Cormanin híres munkája a Livre des Orateurs volt. E művet szerzője a Timon néven adta ki. Alakjai nemcsak önmagukat, de korukat is képviselik. Így Danton a convent, a terror éveit. A róla szóló fejezetet használta Madách a tragédia kilencedik színének megalkotása közben. Cormanin hatását a külső jelek is bizonyítják. Pl. az, hogy munkája a sztregovai könyvtárban a különített kedves könyvek közt foglalt helyet; továbbá, hogy Madách is Timon álnéven írta a Pesti Hirlapba — 1843-ben és 1844-ben — nógrádmegyei tudósításait. — *Mitrovics Gyula*: Kéki Lajosnak Tompa Mihályról, *Kelecsényi János*: Szigetvári Ivánnak A komikum elméletéről, *Gragger Róbert*: Berde Máriának Batsányiné Baumberg Gabrielláról, *Kerekes Emil*: Kiss Ernőnek Szemere Bertalanról írt műveit ismertetik. (Im. folyóiratunk: I. 320., 120., 419. II. 48.) — *h*: *Három dissertatio* címen a következő doktori dolgozatokat ismerteti: 1. Botond. Írta Mellinger Kamilla. 2. Az érzelmes tündérvjáték. Írta Nicolini Eugenia. 3. Petőfi a szerbeknél. Írta Polit Vladislava. (Ism. folyóiratunk: I. 510—511.)

Erdélyi Múzeum. 1912. évf. 5. sz. — *Ferenczi Sándor* adalékokat közöl a Régi Magyar Könyvtárhoz. — *Schannen Pál* Kristóf Györgynek Petőfi és Madách c. régebben megjelent dolgozatát ismerteti.

Euphorion. 1912. évf. 1—2. sz. — *Otto Winter: Ungarn und die deutsche Philologie am Anfange des 19. Jahrhunderts.* Bleyer Jakab ismert tanulmányának bő ismertetése a német tudományosság szempontjából. Ez ismertetés első része még a folyóirat 1911. évi 1. számában jelent meg.

Élet. 1912. évf. 47. sz. — *Kéki Lajos: Móricz Zsigmond.* Törekvése: a kisvárosi és falusi magyarság realizztikus rajza, melynek életét, gondolkozásmódját, nyelvét kitűnően ismeri. De többnyire naturalista túlzásba téved: vérmérsékletek, ösztönélet, a nő élettani nagy krízisei oly mértékben érdeklik, mely már meghamisítja a művészeti igazságot. Ok nélkül is el-elidőz a közönséges, alacsony jelenetek rajzánál. A körülmények végzet-szerű uralmát látja a vidéki magyarság élete fölött, melynek csak felháborító, beestelen oldalait mutogatja. Rajza így épp oly egyoldalú, mint volt a tulsó véglet: a paraszt korábbi idealizált ábrázolása. A regény magyarányú koncepciója meghaladja tehetségét: nincs érzéke a szerkezet iránt. Nyelve is, melyben pedig legfőbb ereje van, fonografikus hűséggel gyakran csak durva trágárságot reprodukál. Van azonban alakjaiban valami rendkívüli energia: a testi-lelki vidám ifjúságé. Humora, mely azelőtt a szegénység könnyeken át kacagó hangulatával hatott, újabban mintha elfanyarodott volna.

Hivatalos Közlöny. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi minisztérium. 1912. évf. 18. sz. — *Négyesy László* bírálja Révy Ferenc és Lengyel Miklós magyar irodalomtörténetét, melyet a két szerző felsőbb leányiskolai használatra készített.

Kalazantinum. 1912. évf. 2—3. sz. — *P.: Pázmány pedagógiai prédikációi.* Ismerteti Pázmány következő prédikációit: A fiak istenes neveléséről, Mint kell a fiaknak tisztelni szülőjeiket, A házas asszonyok tanúsága, Hogyan kell a keresztyén leányt nevelni.

Katholikus Szemle. 1912. évf. 10. sz. — *Szalkai Horváth Béla: A Pesti Hirlap és a Kelet Népe.* Folytatólag behatóan ismerteti Széchenyi és Kossuth küzdelmét s igen becses eredményekre jut. Megállapítja, hogy Kossuth nem vádolható érzelmi politikával. Ez a gúnyos és sértő vád, melyet főképen Széchenyi és Kemény Zsigmond iratai terjesztettek, nemcsak igazságtalan, hanem egyenesen a fogalmak összezavarásán alapszik. Széchenyi nem volt következetes multjához, amikor a Pesti Hirlap ellen föllépett s amikor Kossuthban megtámadta a haladás képviselőjét. Nem Kossuth taktikája vitte forradalomba az országot, amint az utókor Széchenyi-tisztelői állították, hanem sok egyéb ok. Széchenyi a Kelet Népé-

ben nagyon rossz jósnak bizonyult, hiába dicsérik államférfíui előrelátását «A szabadságharc s nemzetünk gyászos leverése bekövetkezett ugyan, de nem úgy s nem azon okok miatt, amelyeket Széchenyi a forradalom kútfejének jövendőlt. Kossuth agitációjának legfeljebb a negyvennyolcadiki törvények létrehozatalában volt oroszlánrésze, az összeütközés s a véres fejlemények már mások lelkiismeretét terhelik.» — *Tordai Ányos* meleg hangon emlékezik meg Bayer József évnegyedes folyóiratának, a Magyar Shakespeare-Tárnak köteteiről.

Kultura. 1912. évf. 22. sz. — *Sikabonyi Antal: Rákosi Jenő.* Meleghangú megemlékezés a Budapesti Hirlap szerkesztőjéről. Rákosit nem mint író, hanem mint embert jellemzi. — *Barna János: Makai Emilről.* Makait elfelejtették mint lírikust, elfelejtették mint drámaíró. Munkái lomtárba kerültek. Pedig letünéséért kár, mert szerelmi dalai és vallásos költeményei között több bájos alkotás található. Verseiből középkori héber melódiák csengenek ki, s ez a középkori zsidó melankólia hü kísérfje marad egész pályáján. Színpadi alkotásaiban is lírikus. Rímei csilingelnek, de cselekvényalkotó képessége gyöngé.

Magyar Nyelv. 1912. évf. 9. sz. — *Lehr Albert* Arany-magyarázatokat közöl. — *Tolnai Vilmos* Katona Bánk Bánjához és Arany Első Lopásához közöl szó-értelmezést.

Magyar Nyelvőr. 1912. évf. 9. sz. — *Simonyi Zsigmond: Ady és Erdődi.* E családnevek származtatása. Sylvester Jánosnak «tulajdonképi neve kétségkívül Erdődi volt, mert hiszen ő Szatmárban, Szinyérváralján született, már pedig ott van ugyanabban a megyében, szülföldjétől két-három mértföldnyire Erdőd, családja tehát bizonyosan innen származott».

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1912. évf. 6. sz. — *Galamb Sándor* dicsérettel szól Lukács Györgyről, sőt még Lukács stílusáról is. (A modern dráma. 1911. Ism. folyóiratunk: I. 256.) — *Gesztesi Gyula* méltánnyalással ismerteti Király GyörgySzép Ilonkáját. (Ism. folyóiratunk: I. 446.)

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1912. évf. 41—43., 45—48. sz. — *Pruzsinszky Pál: Bod Péter és munkái.* Cikksorozat B. P. születésének kétszáz éves fordulója alkalmából. Életrajzi adatainak és műveinek a korviszonyokra is utaló részletes ismertetése, különös tekintettel a felekezeti szempontból érdekes és jellemző mozzanatokra.

Sárospataki Református Lapok. 1912. évf. 45—49. sz. — *Kónya Imre: Pósházi János élete és működése.* Pósházi 1686 május 4-én halt meg gyulafehérvári tanítványai között. A sárospataki száműzött kollégiumhoz való szívós ragaszkodása kedvező világításba helyezi jellemét. Vitairatai közül nevezetesek azok, melyeket Kis Imre és Sámbar Mátyás jezsuita atyák ellen intézett. Ezeket részletesen ismerteti az értekezés.

Századok. 1912. évf. 9. sz. — *Fest Sándor: Régi angol költemények Thököliről.* Kropf Lajos közlésének (Az angol Thökölisták. Századok, 1906.) kiegészítése. Az angolok élénk figyelemmel kísérték a kuruc-labanc háborúkat, sőt verseket is írtak a magyar eseményekről. Az udvari párt támadta Thökölit, a protestáns ellenzék védte. Fest Sándor két ilyen magyar vonatkozású angol költeményt ismertet 1683 tájáról. — *Dénes Lajos* méltatja Kazinczy Ferenc levelezésének imént befejezett kiadását (Ism. folyóiratunk: I. 254.) — *Horváth Sándor* és *Friedreich István* bebizonyítják, hogy Bártfai Sz. László a történeti igazsággal ellenkező dolgokat iparkodott igazolni Széchenyi-monografájában. (V. ö. folyóiratunk: I. 346., 431.) — *Szekulics Géza: Dóczi Péter a délszláv költészetben.* A szerbek és horvátok Dóczi Péter bánról, Mátyás király egyik hős vezérééről, több éneket költöttek, melyeket részletesen ismertet az értekező. (V. ö. Endrődi Sándornak a Váradai Bán c. költeményét, melynek meséje ebből az énekkörből került ki.)

Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye És Kassa Multjából. 1912. évf. 2. sz. — *K. L.: Az 1814. esztendő.* Közli Velentzey Ferenc kassai másodéves jogász alexandrinusait az 1814. év farsangjáról. A tehetégtelen verselő strófái kéziratban maradtak. — *Iványi Béla: Feja Dávid könyvtára.* Az Országos Levéltár anyagából közli kuruc Feja Dávidnak, a Caraffa által ok nélkül kivégzett kassai főbírónak, könyvjegyzékét. (1687.) A latin kiadványok között akad néhány vallásos vonatkozású magyar könyv is. — *Kemény Lajos: Ki volt Balázs deák?* A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban őrzik a Csereyné-kódexet, mely Szegedi András, Pesti György és Tinódi Sebestyén verseit tartalmazza. E kézirat másolója, Balázs deák, valószínűleg Sziráky Balázs volt, aki az 1560-as években Besztercén tartózkodott.

Uránia. 1912. évf. 12. sz. — *Kristóf György: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára.* Szerző saját szavai szerint «kutatásainak új eredménye nincs s így voltaképen ismert tételek újrahangsúlyozásával» végződik tanulmánya. Egyebekben a dolgozat első része összefoglaló ismertetése az Aranyra és Petőfire egyaránt ható tényezőknek; a második rész pedig annak a lélektani folyamatnak fejtegetése, «mely János vitézből kiindulva Arany bátortalan lelkéből kiváltja Toldit.»

FIGYELŐ.

Társasági ügyek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1912 dec. 7-én *választmányi ülést* tartott.

Beöthy Zsolt elnöklete alatt jelen voltak : Alszeghy Zsolt, Ágner Lajos, Császáz Ernő, Király György, Miklós Ferenc, Négyesy László, Német Károly, Pais Dezső, Pap Károly, Pintér Jenő, Prónai Antal, Radó Antal, legifj. Szász Károly, Tolnai Vilmos, Tordai Ányos, Vargha Damján, Versényi György, Vértesy Jenő, Viszota Gyula, Weber Arthur. Jegyző : Horváth János.

1. Elnök üdvözli a megjelenteket. Titkár jelenti, hogy Baros Gyula felsőbb leányiskolai igazgató, társaságunk választmányi tagja, alapító tagul jelentkezett. Örvendetes tudomásul szolgál.

Titkár bemutatja a legutóbbi tagajánlásokat. Jelentése alapján rendes taggá választottak : Antal Gyula, gyógyszerész, Siklós ; Balogh Dezső, nyug. levéltárnok, Balassagyarmat ; Csárszky István dr., herceggprimási irodaigazgató, Esztergom ; Ernszt Sándor dr., a Kath. Népszövetség vezérigazgatója, Bpest ; Freckay János dr., a Szabadalmi Közlöny szerkesztője, Bpest ; Hajas Béla, főgimn. tanár, Bonyhád ; Karácsonyi János, kanonok, Nagyvárad ; Kräuter Ferenc dr., főreáliskolai tanár, Bpest ; Kálmány Lajos, népköltésgyűjtő, Szeged ; Magyary Kossa Gyula dr., főisk. tanár, Bpest ; Németh Sándor dr., főgimn. tanár, Bpest ; Resch Aurél dr., főgimn. igazgató, Szakolcza, (aj. a titkár) ; Mórocz Emilián, főgimn. igazg., Komárom ; Tihanyi Gál dr. és Vidóczy Asztrik, sz. Benedekr. főgimn. tanárok, Komárom (aj. Zoltvány Irén) ; Marót Károly, főgimnáziumi tanár, Czepléd ; Hartyáni Zoltán, böcs. hallg., Bpest (aj. Pais Dezső) ; Komlóssy Gyula, adóhiv. főtiszt, Beregszász ; Nuszbek-Székely Sándor dr., törvénysz. bíró, Beregszász (aj. Gyöngyösy László) ; Balogh Péter, áll. főgimn. tan., Bpest (aj. Négyesy László) ; Farkas Imre, polg. isk. igazgató, Túrkeve (aj. Lévay Ede) ; Simonfi János, ref. főgimn. tanár, Sárospatak (aj. Harsányi István) ; Barna János dr., f. keresk. isk. tanár, Szatmárnémeti (aj. Pintér Jenő) ; Bakos István, főreálisk. tan., Szombathely (aj. Perepatits István és Pintér Jenő) ; Wähler Róbertné, felsőbb leányiskolai tanítónő, Bpest (aj. Baros Gyula).

Rendkívüli taggá megválasztottak : Barth Dezső, böcs. hallg., Bpest ; Gönczy István, böcs. hallg., Bpest (aj. a titkár) ; Frankl Miksa, orvostan-hallg., Bpest (aj. Weber Arthur).

2. Az Irodalomtörténetre újabban előfizettek a következő tanintézetek és könyvtárak: Bpest: II. ker. kir. egyet. kath. főgimn. tan. könyvt.; VI. ker. áll. főgimn. ifj. könyvt.; VI. ker. áll. f. leányisk. és leánygimn. igazgatósága; Esztergom: Áll. főreálisk. ifj. könyvt.; R. kath. leányisk. tan. könyvt.; Gyergyószentmiklós: Áll. főgimn. tan. könyvt.; Gyulafehérvár: Az erdélyi r. kath. státus főgimn. tan. könyvt.; Karczag: Ref. főgimn. ifj. könyvt.; Kiskúnfélegyháza: Áll. tanítóképző int. tan. könyvt.; Nagykőrös: Ref. főgimn. tan. könyvt.; Nyiregyháza: Ev. főgimn. tan. könyvt.; Pécs: Áll. főreálisk. önk. köre; Sopron: Áll. f. keresk. isk. tan. könyvt.; Szombathely: Áll. főreálisk. tan. könyvt.; Szilágysomlyó: R. kath. püsp. főgimn. tan. könyvt.

Társaságunk tagjainak és előfizetőinek összes száma tehát 1011. Ebből tiszteleti tag: 2, alapító tag: 14, rendes tag: 639, rendkívüli tag: 64, előfizető: 292.

3. Titkár bemutatja Rakodczay Pál választmányi tag levelét, melyben választmányi tagságáról lemond. A választmány a lemondást tudomásul veszi; egyúttal bizalmat szavaz a szerkesztőnek s egyhangúlag melegen üdvözli őt egész évi buzgó és sikeres működéséért.

4. Titkár jelentést tesz a választmány újra választandó harmadának kisorsolásáról. Jelentése alapján az 1913 februárjában tartandó közgyűlésen a következő választmányi tagok kerülnek új választás alá:

Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Baros Gyula, Császár Elemér, Császár Ernő, Csűrös Ferenc, Czapáry László, Czeizel János, Elek Oszkár, Endrődi Sándor, Ferenczy József, Gárdonyi Géza, Hegedüs István, Imre Sándor, Karl Lajos, Király György, Madarász Flóris, Papp Ferenc, Szily Kálmán, Szinnyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Váczy János, Várdai Béla, Weber Arthur.

5. Elnök bizottság kiküldését indítványozza a hat betöltetlen választmányi tagsági hely betöltése tárgyában teendő javaslatlételre. A választmány az egyik alelnök elnöklete alatt a titkárt, a jegyzőt, s Baros Gyula és Vargha Damján választmányi tagokat küldi ki.

6. Titkár bemutatja a m. kir. központi statisztikai hivatal átiratát, melyben ismerteti a szervezendő magyar-belga könyvcseres szolgálatlattervét s nyilatkozatot kér, vajjon társaságunk hajlandó-e csatlakozni. A választmány az intézkedést az elnökségre bizza.

7. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Versényi György és Tordai Ányos választmányi tagokat kéri fel s az ülést berekeszti.

A választmányi ülést *felolvasó ülés* előzte meg, melyen legifj. Szász Károly elnökölt. Az ülésen Kardeván Károly felolvasta az Ember Tragédiájáról szóló tanulmányát, Király György bemutatta Mikes levélformája című dolgozatát.

A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának munkálatai. A *Heinrich Gusztáv* elnöklete alatt működő harminctagú bizottság, melynek már számos kiadványa jelent meg, legutóbbi ülésein végleg határozott Arany János összes műveinek kritikai kiadásáról. A sorozatot *Voinovich*

Géza fogja sajtó alá rendezni. — 1913 őszén megjelenik Gyöngyösy István összes műveinek kritikai kiadása is *Badics Ferenc* bevezetésével és jegyzeteivel. — A Régi Magyar Költők Tára első kötetének új kiadását *Horváth Cyrill* rendezi sajtó alá. Ez a kötet, mely felöleli az összes középkori magyarnyelvű verses emlékeket, teljesen átdolgozott és tetemesen bővített kiadása lesz a Szilády-féle vállalat első kötetének. — *Szilády Áron* gondozása alatt meg fog jelenni Péchy Simon zoltáros könyvének első kiadása. — *Váczy János* elkészítette Kazinczy Ferenc összes munkái kiadásának folytatólagos tervét. A levelezés közzétételének befejezése után sajtó alá kerül valamennyi Kazinczy-kötet és kézirat.

Irodalomtörténeti tétel az érettségi vizsgálaton. A magyar irodalom sok százados fejlődésének tanulmányozása fontos feladata a középiskolai ifjúságnak. Miután az elért eredményről az érettségi vizsgálaton történik a végső beszámolás, érdekesnek tartottam utána nézni, vajjon tanáraink milyen témákkal kapcsolatban gondolják lehetőknek e beszámolást. De érdekes ez azért is, mert nálunk az érettségi után, sajnos, csak a tanárjelöltek és tanárok foglalkoznak irodalomtörténettel, míg a közönségnél nagyon kicsi az érdeklődés még az úgynevezett nemzeti klasszikusok iránt is.

Aránylag kevés helyen kívánják *egy-egy kötelező irodalmi olvasmány* elemzését a tanulóktól s akkor is leginkább a Bánk Bánról vagy az Ember Tragédiájáról van szó. (Pl. Bánk jelleme és tragikumja; A tragikum fogalma Katona Bánk Bánja nyomán; A nő szerepe az Ember Tragédiájában; Ádám küzdelmei és csalódásai.) Ritkébbak az ilyenek: Vörösmarty Szilágyi és Hajmási-ja; a Szigeti Veszedelem és az Egy Magyar Nábob; Toldi Miklós alakja a Toldi-trilógiában.

Ezek mellett szép számmal vannak úgynevezett *áttekintő tétel*ek is, aminők: A magyar regényirodalom történetének áttekintése; Történelmünk nagy alakjai a költészetben; Kritikai irodalmunk a XIX. században; Dalköltészetünk Balassitól Petőfiig; A jellemfestés néhány kiválóbb példája nagy költőinknél; A tragikus hős áldozatai a magyar és külföldi irodalom műveiből vett példákkal illusztrálva; A műballada irodalmunkban; Költészetünk kapcsolata a nemzeti élettel; Irodalom és közönség a magyar irodalom különböző korszakaiban; A politikai élet hatása hazafias líránkra; A történeti tárgyak és feldolgozásuk költészetünkben; Milyen idegen hatások érvényesültek irodalmunkban? A hazafias eszme fejlődése a magyar lírában; A magyar népköltészet; Történeti regényirodalmunk fejlődése; Drámai költészetünk fejlődése, főbb irányok és kiválóbb drámaírók rövid ismertetésével; A magyar bibliafordítások; A tanítóesze a magyar irodalomban; Irodalmunk érdemei a nemzeti élet fejlesztésében; Költőink mint koruk eszméinek hirdetői; A magyar mondák mint a műköltészet forrásai; Az epikai dal története.

Feltűnően kevés tétel foglalkozik a *régi magyar irodalom* nevezetesebb alkotásaival. Ilyenek: Mondáink és krónikáink; Epikai hagyományok a Szigeti Veszedelemben; Gyöngyösi és Zrinyi epikája; Szenczi Molnár Albert élete és működése; A magyar drámaírás úttörői; A XVI. század

irodalmi irányát meghatározó tényezők; Költészetünk hanyatlásának okai a nemzetietlen korban.

Természetesen nagyobb a népszerűsége a *Bessenyei fellépésétől Arany haláláig* terjedő korszak íróinak. Különösen Arany János és Tompa Mihály szerepel sűrűn. Nyolc középiskolában Arany János epikai költeményeivel vagy balladáival foglalkoztak. Ugyancsak Aranyról szólnak ilyenek: Mit tanulhatunk Arany Epilógus és Fiamnak című költeményeiből; Arany világnézete költészetében. Hét középiskolában Tompa Mihályról írtak, fő tekintettel lírájának hazafias vonatkozásaira és allegorikus jellegére. Vörösmarty, Petőfi költészetéről egymagában kevés helyüti volt szó. (Pl. V. M. költészete mint a nemzeti törekvések kifejezője; A családi érzés P. lírájában; P. és a természet; A puszta és világa P. költészetében; P. tájfestő költészete stb.) Inkább ilyen összeállításokban: Vörösmarty, Petőfi és Tompa, mint a korhangulat kifejezői; Párhuzam V. és A. eposzai között; P. és A. hazafias költészetének összehasonlítása; Petőfi, Tompa és Arany hazafias lírája. Azonfelül Vörösmarty és Széchenyi van többször párhuzamba állítva így: Sz. politikai és társadalmi reformeszméi V. lírájában stb. A prózáírók közül Eötvös a legkedveltebb. Nemcsak a Falu Jegyzője a téma, de költői és politikai működésének egymásra való hatásával is foglalkoznak. Kemény, Jósika megint inkább csak összehasonlításokban szerepelnek.

Egy és más szempontból figyelemreméltók a következő tételek: Színműirodalmunk és színészetünk fejlődése Kisfaludy Károlyig; Az epikai évtized eposz-irodalma s az azt felváltó magyar történelmi tárgyú regényirodalmunk Jókai Morig; Jókai regényhősei; Az irodalom és politika viszonya a szabadságharc után; Az elnyomatás korának lírája; Mennyiben készítették elé íróink a talajt Széchenyi működésére? Széchenyi hatása politikai irodalmunk fejlődésére; Kazinczy Ferenc és a nyelvújítás; Kölcsey Ferenc szónoki műveinek főbb eszméi; Bajza és a magyar kritika; A népies nemzeti irány diadala költészetünkben; Mikszáth Kálmán írói munkássága; Kisfaludy Károly és Kazinczy iránya szembeállítva; Párhuzam a Hymnus és Szózat alaphangulata meg költők kora és elfogása között; A nemzeti eposz irodalmunkban; A szerzetes tanárok szerepe költészetünkben a felújulás korától kezdve.

ÜBERLE KÁROLY.

Magyar írók a Finn Lexikonban. A mi legújabb lexikonainkkal (Révai Nagy Lexikona, Franklin Kézi Lexikona) egyidőben kezdették meg a folytatólagosan most adják ki a nagy Finn Lexikont. (Suomalaine Tietosankivja. I—III. Helsinki, 1909—1912.) Szerkesztői Finnország legelőkelőbb tudósai, köztük Setälä Emil és Wichmann Yrjö egyetemi tanárok, kik Magyarországon hosszabb ideig tartózkodtak, viszonyainkat alaposan ismerik, nyelvünket igen jól értik és beszélik.

Amit ez a lexikon a magyar irodalmi kérdésekről és viszonyokról mond, az mind igaz és helyén való; a szerkesztőségnek két említett tagja jól válogatta meg a szükséges forrásokat. Cikkeikben nem találunk félre-

értéseket. Irodalmi, politikai, társadalmi stb. viszonyainkról, íróinkról, nagy férfainkról, egész helyesen tájékoztatnak. Legrésztesebb fejtegetéseket kapunk Görgy Arthurról, Deák Ferencről és gróf Andrássy Gyuláról, kik közül az első kettő Finnországban nagyon jól ismert Almberg Jalava Antal könyvei s cikkei alapján. Íróinkról (Arany János, kinek arcképe is közölve van, Arany László, Bacsányi János, Badics Ferenc, Baksay Sándor, Bánóczy Sándor, Baróti Szabó Dávid, Barczafalvi Szabó Dávid, Beöthy Zsolt, Bereczik Árpád, Berzsenyi Dániel stb.) rövidebb-hosszabb életrajzok szólnak, közölve van műveik címjegyzéke s rövid jellemzésük. A magyar írókról írott cikkek alatt Y. W. jelzés olvasható, ami a magyarul kitünően tudó Yrjö Wichmann írói jele.

Érdeklél bir reánk nézve az Aalberg Idáról írott cikk is. Aalberg Ida (férjezett báró Uexküll-Gyldenban Sándorné) Finnországnak eddig legnagyobb drámai művésznője, Ibsen darabjainak legkitünőbb megértője s szerepeinek — Ibsen szerint — legkiválóbb alakítója. Első igazi nagy sikerét a Falu Rosszának Boriska szerepében aratta (1877-ben), melyet 1880-ban a budapesti nemzeti színházban és Kolozsvárott a magyar közönség elismerése mellett alakított. 1907-ben szintársulatával a Magyar Színházban vendégszerepelt. A Lexikon elhallgatja, mennyire rosszul sikerült e kirándulása s hogy mily okok miatt kellett ráfizetnie a vendéglátó rokon magyar nép barátságára.

A magyar szavak közül azokat magyarázza meg, amelyek a finn-magyar közeledés és barátkozás korában (60-as, 70-es évek) divatoztak, s a finnre is lefordított népszínművekben gyakran előfordulnak (csárda, csárdás, csikós, éljen stb.).

TR. Z.

Egy helyreigazításhoz. Elek Oszkár úr kivánságára kijelentem, hogy e közlöny múlt számában megjelent nyilatkozatommal nem akartam egyebet mondani, mint hogy Elek Oszkár úr szóban forgó dolgozatomat nem ismerte.

BINDER JENŐ.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Melich János: A két legrégebb magyarnyelvű nyomtatvány. *I. Hegen-dorf-Sylvester: Radimenta Grammatices Donati. Cracoviae 1527. II. Heyden-Sylvester: Puerilium Colloq. Formulae. Cracoviae 1527. Adalék Sylvester János működéséhez.* Semsey Andor adományából hasonmásban közlése s bevezetéssel kíséri Melich János. Budapest, 1912. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Ára 4 kor. VII. 64, 92 l.

A címben megjelölt két nyomtatványról folyóiratunkban már több ízben volt szó. *Melich János* rövid előszava tisztán fölfedezésük történetének közlésére szorítkozik. A kötet végén gondos szövegmutató van, melyet Sági István készített.

Dante Komédiája. Első rész : A Pokol. Fordította : *Babits Mihály*. Budapest, 1913. 334 l. Révai-kiadás. Pallas-nyomda. Ára füzve 9 kor., vászon-díszkötésben 12 kor., szarvasbőr díszkötésben 20 kor., pergamentkötésben 22 kor. (Gazdag könyvdíszszel és tizenkét régi kép hasonmásával.)

E nagybecsű mű megjelenése nemcsak könyvkiadói esemény, hanem egyúttal olyan *költői tett*, mely kiváltságos helyet igényel az újabbkori magyar műfordítás történetében. Babits, az utóbbi években annyiszor emlegetett lírikus és essayíró, mint elsőrangú műfordító mutatkozik be. Dante-fordítása irodalmi szempontból nagyobb érték mindannál, amit eddig — évek buzgó munkásságának termése gyanánt — versben és prózában adott. Mert Dantét költői lélekkel fordítani «mindig a világirodalom legnehezebb feladatai, legcsábítóbb problémái közé tartozott. Egy irodalmi körnégyyszögösítés, bölcssek köve: oly izgató, olyan népszerű. Nyelvek és nemzedékek vetélkedtek benne, egymás vállára hágyva törtek a magas pálma felé. Nagy költők, nagy nyelv művészek és nagy tudósok áldozták rá idejük és erejük jó részét.» — Örömmel üdvözöljük a költőt, aki nem hiába tört a magas pálma felé. Idejét és erejét nem áldozta céltalanul; vállalkozása sikerrel járt. A nehéz problémát megoldotta; irodalmunkat gazdagabbá tette.

Seress László: Kossuth, Görgey, Szemere. *Kiadatlan levelek*. Budapest, 1912.

Ilyen cím alatt Seress László a Magyar Figyelő 1912. évi febr. 1-én, 16-án és március 1-én megjelent számaiban s később különnyomatban is «kiadatlan» leveleket közöl s azokat bő kommentárral kísérve, rálép a történelmi anyaggyűjtés mezejére. E levelek szerinte «még kiadatlanok, de a szabadságharc történetírója számára nélkülözhetetlenek. Annál is inkább azok — fejtegeti tovább — mert anyaggyűjtés dolgában szabadságharcunk történetírása még nagyon szegény». Ebben némileg igaza is van örömmel kell fogadni minden olyan adatot, mely ennek a valóban történelmi kornak a megvilágításához hozzájárul. Ebben az anyaggyűjtő munkában a tudomány minden barátja bizonyára szívesen látná Seress Lászlót is, de csakis akkor, ha igazán anyagot gyűjt, nem pedig már évtizedekkel előbb megjelent leveleket publikál — hangos dobszó mellett — eddig még soha meg nem jelent, kiadatlan levelek gyanánt.

Seress cikkének legnagyobb, talán háromnegyed részét Szemere Bertalan levelei foglalják el. Nos ezek a levelek már kivétel nélkül, egytől-egyig mind megjelentek. Ha Seress megnézi például Szemere Bertalan leveleinek 1873-ban megjelent második kiadását, minden nagyobb fáradság nélkül meggyőződhet róla, hogy az ő anyaggyűjtésének Szemere Bertalanra vonatkozó részét mások sokkal csendesebben ugyan, de már nagyon régen elvégezték. Sőt azt is láthatja, hogy az 1848-as idők megírásához valóban nélkülözhetetlen eme levelek egyikét-másikat már fel is használták a történetírók. Szemerének a Magyar Figyelő 403. lapján közölt s Kossuthoz 1849 aug. 5-én írt levelét például nem kisebb történetíró mint Horváth Mihály is felhasználta, mert ezt a levelet bő kivonatban

közli Magyarország függetlenségi harcának történetében. (III. kötet, 398. l.)

Seressnek — amint írja — e «kiadatlan» leveleket a nemrégiben elhunyt Görgey István adta át kiadás végett. Érthetetlen, hogy Görgey István, aki ennek a kornak a történetét olyan behatóan ismerte, hogyan nem birt tudomással arról, hogy e levelek közkezen forognak. Ez azonban nem menti Seress eljárását, legfeljebb a methodikus történelmi kutatás terén való teljes tájékozatlanságát mutatja. Tapasztalható, hogy az utóbbi időben feltűnő sokan kezdenek kalandozni a történetírás mezején. A jóakarát helyeselhető, de emellett a komoly hozzáértés sem fölösleges. A műkedvelő próbálkozásokban nincs sok köszönet. A tudomány — amint Seress László esete is mutatja — nem merít sok hasznot az ilyen kísérletezésekből.

MARZINKÓ FERENC.

Szenes Béla: Az ifjú Ady Endre. Egy Kossuth-verstől a Léda dalokig. Budapest, 1912. 31 l. Dick Manó kiadása. Brózsas Ottó nyomdája.

A kis füzetben érdekes adatokat kapunk Ady Endre fejlődéséhez. Ady, mint a zilahi ref. főgimnázium VIII. osztályának növendéke, a *Szilágy* című lapban sablonos hazafias versekkel és szerelmi költeményekkel kezdte meg költői munkásságát. (1896.) Még mint debreceni jogász is azt hirdette, hogy «idealizmus nélkül nincs poézis». Kikelt a modern írók «vad perverzításai» ellen, védte a régi tiszta erkölcsöt s lelkesen harcolt a konzervatív életfelfogás érdekében. Mint a *Debreczen* belső munkatársa hazafias lelkesedéssel dicsérte a függetlenségiék negyvennyolcas politikáját, s tisztelettel szolt a hagyományokról és tekintélyekről. Első verses kötete, a *Versek* (Debreczen, 1899.), tele van naiv idealizmussal és a megszokott régi hangokkal. De a kötet végén már a következő vallomást teszi

Jobb nem vagyok, mint annyi sok más,
Egy beteg korszak dalosa,
Vergődöm az ellentétek közt,
De irányt nem lelek soha,
Magas, dicső eszmék hevítnek,
De elkap a tömegek árja,
Bennem van a kornak erénye
S bennem van minden léhasága.

Nagyvárad váratlan lendületet adott lírájának. Mint hivatásos újságíró a nagyváradi *Szabadság*ba kormánypárti cikkeket írt és gúnyolta a szociáldemokratákat; de mint költő kezdett irányt változtatni. Mikor Kiss József, a Hét szerkesztője, látogatást tett Nagyváradon s kifejezést adott abbeli nézetének, hogy új hang kellene a magyar költészetben, Ady, Bíró Lajos és Nagy Endre, olyan ultramodern húrokat kezdtek pengetni, hogy a váradiak közül többen tiltakoztak a szokatlan hang ellen. A radikális *Nagyváradi Napló* örömmel fogadta munkatársai közé az ifjú forradalmárt s Ady most már azt írhatta, amit akart. Itt tűnik fel írásaiban a sötétség, elmaradottság, feudalizmus, klerikalizmus, agrárizmus, Ázsia, stb. sűrű

emlegetése, elannyira, hogy a nagyváradi káptalan tagjai sajtópert indítottak ellene. Aty világnézete már ekkor teljesen kialakult (1902), s nem sokkal utóbb megtalálta az érvényesülés felé vezető utat. Megnyerte a legjobb váradai újságíró számára kifizetett jutalmát, összegyűjtötte és kiadta újabb költeményet, magára vonta a *Budapesti Napló* figyelmét (1903). Párisi tartózkodása alatt azután végkép szakított a régi stíllű költészettel, s ettől kezdve minden erejével arra törekedett, hogy új utakat törjön a magyar lírában.

B. L.

Sallay Géza: Döbrentei Gábor élete és működése. Máramarossziget, 1912. 68 l. Berger-nyomda.

Az életrajz nagyobbik felét, mely a máramarosszigeti kir. kath. főgimnázium 1912. évi értesítőjében jelent meg, már ismertettük. (I. évf. 445. l.) A befejező részben nem lett volna fölösleges összeállítani: 1. Döbrentei nyomtatásban megjelent műveinek időrendi jegyzékét. 2. Döbrentei kiadatlan kézíratainak sorozatát és tartalmi ismertetését. 3. A Döbrentei életére és működésére vonatkozó eddigi irodalmat. — Szerző helyesen emeli ki, mennyire fontos Döbrentei pályáján az Erdélyi Múzeum és a Régi Magyar Nyelvmélekek kiadása, de amit a Huszárdalokról mond, az túlzás. A Huszárdalok nem teszik «felejthetlenné» Döbrentei életét. Ezek a dalok igazában véve egy nagyon gyöngye poéta sikertelen próbálkozásai: költőietlen, erőltetett, döcögő versek. Az ilyen rímeléseknek Vörösmarty és Petőfi korában már nem volt jogosultságuk. Általában Döbrentei mint költő, nem jöhet számba még a Kazinczy-követők kis csoportjában sem, jóllehet az irodalomtörténeti kegyelet mai napig féltő gonddal őrizgeti emlékét.

Fitz Artur: Salamon Ferenc mint műbíráló. Budapest, 1912. 37 l. Németh József könyvkereskedése. Jakab-nyomda.

A bevezetés, mely a magyar kritika fejlődését vázolja, teljesen fölösleges, emellett el nem fogadhatóan hézagos. Az olyan féligazságok pedig, hogy «Bajza főérdeme, hogy a kritika jogosultságát kivívta», bővebb megokolás nélkül semmit sem mondanak. — Salamon Ferenc műbíráló tevékenységéről két szakaszban szól a szerző: az elsőben Salamon dramaturgiai dolgozatait és színi kritikáit kivonatolja; a másodikban Salamon eposz-elemzéseinek tartalmát mondja el. Az ilyesfajta kivonatolásokban és tartalmi elmondásokban nagyobb pontosság és áttekinthetőség volna kívánatos.

Steinhofer Károly: Régi könyvek mesterei. Budapest, 1912. 63 l. Lampel-kiadás. Franklin-nyomda. Ára kötve 60 fill.

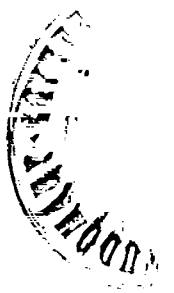
Benedek Elek Kis Könyvtárának 162. kötete. Szerkesztő és szerző egyaránt elismerést érdemel a jól megírt, okos könyveske közrebocsátásáért. A kis könyv a magyarországi könyvnyomtatás fejlődésének érdekesebb mozzanatait tartalmazza. (Karai László, Hess András, Szilveszter

János, Huszár Gál, Heltai Gáspár, Misztótfalusi Kis Miklós, a Magyar Hirmondó, a sajtószabadság kivívása; azonkívül Gutenberg élete és a Corvina ismertetése.) A szerzőnek határozott érdeme, hogy az eddigi tudományos kutatások nyomán, komoly tárgya ellenére is, vonzó elbeszélést tudott nyújtani az ifjúságnak.

Új könyvek és füzetek. — *Fitz József: Brassai Sámuel.* Új kiadás. Budapest, 1912. 423 l. Németh József könyvkereskedése. (Ismertetni fogjuk.) — *Fitz József: Brassai Sámuel kritikai elvei.* Budapest, 1912. 71 l. Németh József könyvkereskedése. (Különnyomat az előbbiből.) — *A reáliskolai tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások.* Hivatalos kiadás. Budapest, 1912. 551 l. A Hivatalos Közlöny kiadóhivatala. Franklin-nyomda. — *Molnár Ferenc: A farkas.* Vigjáték három felvonásban. Budapest, 1912. 184 l. Franklin-Társulat. Ára 2 kor. 50 fill. (Először adták a budapesti Magyar Színházban 1912 nov. 9-én.) — *Kaffka Margit: Színek és évek.* Regény. Budapest, 1912. 322 l. Franklin-Társulat. Ára 4 korona. — *Filozófiai Írók Tára.* Franklin-Társulat (XXVI. Condillac: Értekezés az érzetokról. Ford. Jancsovics Ferenc. Ára 6 K.) — *Világkönyvtár.* Révai-kiadás. (Mecsnikov: Optimista világnézet. Ford. Gergely Győző. Ára 1 kor. 90 fill.) — *Olcso könyvtár.* Franklin-kiadás. Egy-egy szám 20 fill. (1672—1675. Wlassics Gyula: Múzeumok és könyvtárak. Elnöki beszédek a Múzeumok és Könyvtárak országos szövetségének közgyűlésein.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám 30 fill. (676. Strindberg: A Szent-Gotthárd mondája. Ford. Leffler Béla. 677—678. Andor József: Kódós napok. 679—686. Henry Kistemaekers: Az ösztön. Ford. Ábrányi Emil.) — *Olcso Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám 40 fill. (91. A háromszínű kandur. 92. A számárrend története. 93—98. Egy hirhedett kalandor a tizenhetedik századból. 99. Babszemek. 100. A Balaton völgyénei.)

AZ ELSŐ FAUST-DRÁMA A MAGYAR SZÍNPADON.

A német színpad Goethe Faust-ja helyett előbb Klingemann Faustjával ismertette meg színházlátogató közönségét és állítólag az a bosszantó megjegyzés, hogy Klingemann a saját Faustjának nem akar konkurenciát csinálni, ez vitte volna rá magát Klingemannt, hogy 1829-ben a Goethe Faustját először ő hozza színre Braunschweigban. (H. Laube. Das Norddeutsche Theater. Leipzig, 1872. S. 80—81.) A magyar színpad is előbb ismerte meg Klingemann drámáját, mielőtt a Goetheének színrehozatalára csak gondolhatott is volna. Ennek kettős magyarázata van. Az egyik, hogy a magyar színpad már vándor éveiben szerette a spektakulumos darabokat és a másik az, hogy Goethe Faustjának első magyar fordítása (az I. rész) Nagy Istvántól csak 1860-ban jelent meg nyomtatásban.

A fennálló cenzurái szabályok révén a magyarországi színpadokon csak olyan drámákat volt szabad előadni, melyek Bécs valamelyik színpadán legalább két előadást értek meg. Ez főleg a német színpadokra volt irányadó, de a magyar színpadok is követték, bár az ellenőrzés kijátszása a legnagyobb könnyűséggel ment, mert a magyar hatóságok csak nagyon feltűnő esetekben alkalmazták a fennálló szabályt s legfeljebb a Helytartó Tanács külön leiratára voltak kellő tekintettel. Egy tekintetben a magyar színpadok azonban mindig külön figyelemre méltatták Bécs színpadjait, midőn t. i. ott valamely hatásos új drámát adtak és az könyvalakjában is hozzáférhetővé vált. Így történt, hogy Bécs után indulva, előbb Klingemann drámáját hozták színre, mielőtt Goethe Faustjának előadására még csak gondolni is mertek volna magyar színészeink.

J. Schreyvogel ezeket írta naplójába 1814 november 7-én. «Nach und unterm Essen las ich Klingemanns Faust, ein wildes Product, das aber die Kasse füllen kann». (J. Schreyvogels Tagebücher Herausg. von Karl Glossy. II. Theil. Berlin, 1903. S. 79.) A gyakorlati észjárású Schreyvogel helyesen ítélte, midőn Klingemann Faustjában nem művészi értékű, hanem csakis hatásosnak ígérkező «Kassa-Stücköt» látott.

Előadásáig azonban még a bécsi cenzura tisztító tüzen kellett átesnie. Az, amit Zettler censor a darab átdolgozásáról ír, mulatságos adalék nemcsak általában a cenzura, hanem különösen a bécsi cenzura történetéhez, mert mint Glossy írja az Anmerkungenjában: «das Stück *musste* für Wien gänzlich umgearbeitet werden.» Megelégedve írja Zettler az átdolgozásról: «Nun ist es ein blosses Schauspiel geworden (!), in welchem der Gang der Handlung schwach motivirt (!) daher (!) auch ganz unanstössig ist. Das bekannte Märchen vom Faust ist als ein Beispiel menschlicher Verirrung aufgestellt (!) und soll nach der Bearbeitung mehr errathen als verstanden werden (!!).»

Nem kevésbé mulatságos az is, amit Zettler a darab alkalmivá és erkölcsjavítóvá tételéről ír: «Dem Vernehmen nach hat die Direktion dieses Stück für die Fasten- oder Adventzeit bestimmt; bekanntlich war in früheren Zeiten Faust ein Volksstück für Aschermittwoch und dgl. gewesen. Es ist auch wirklich die Tendenz ganz vom Laster abzuschrecken und nicht dahin zu führen». (L. idézett kiadásban Anmerkungen, S. 441—2.)

Klingemann drámája ebben a bécsi, hivatalos szabályok szerint körülnyírt, szépen megfésült és a hallgató közönség szellemi korlátozottságához idomított formában aztán színre is került a Theater an der Wien deszkáin 1816 március 14-én.

Magyarországi története 10 évvel későbbben kezdődik. Előadásának első biztos dátuma 1827 XII. 5, Pesten, midőn az erdélyi magyar színjátszó társulat második secessió útjában ismét a fővárosba kerül. A darab fordítója Komlóssy Ferenc színigazgató. Hogy miként fordította Klingemann drámáját: hű ragaszkodással-e az eredetihez, vagy pedig alkalmazkodva a bécsi átalakításokhoz, nem tudjuk megmondani, mert a fordítás nyomtatásban nem jelent meg, sűgőkönyvét pedig nem tudtuk eddig fölkeresni. Abból a körülményből, hogy ezzel a darabbal vidékről jött színészeink elő mertek állni a fővárosi magyar közönség elé, két dolgot lehet joggal következtetni: 1. hogy ez a darab kipróbált hatású, jól összetanult darab lehetett és ennek következtében már 1827 előtt is adniok kellett vidéken; 2. a fordítás, illetőleg átdolgozás oly jó lehetett, hogy nem kellett szégyenkezniök miatta még a főváros magyar íróvilága előtt sem.

Hogy minő hatással adták Pesten, erről nem maradt ránk semmi följegyzés és csak 7 évvel későbbben jelennek meg róla az első nyomtatott kritikák, midőn a budai magyar színtársulat 1833-ban ide költözve 1837 husvétjáig együtt maradt, hogy aztán tagjainak nagy többségével első gárdája legyen az 1837 aug. 22-én megnyitott első állandó magyar színháznak Pesten.

A darabnak első és egyetlen budai előadása 1834 február 15-én volt s a kritikus szerint «*elég borzasztólag ugyan, de művészi tekintetben felette kevés érdekléssel adatott.*» Ennek fő oka abban rejlett, hogy Faust ábrázolója készületlenül lépett föl s azonfelül játékára nem fordított kellő szorgalmat. Szerepeiket csakis Helena ábrázolója Kántorné asszony és Faust Dither ábrázolója Nagy «*vitték helyesen*» s bizonyos tekintetben Pálné érdemlett dicséretet Katalin szerepében, bár ő is oly helytelenül deklamált, mint Bartha. Ez a gyöngé előadás végleg eldöntötte a darab sorsát.

A vidéki előadások közül a szatmári, (1834 febr. 23-án) egész jellegében azt mutatja, hogy a vidéki színészet csakis spektakulumos, vasárnapi közönség elé való darabot látott benne. Már a «*nagy készülettel*» jelzett darab címe is ezt mutatja, mely így szól: «*Doctor Faust, a moguntziai híres bűbájós; vagy a négy halálos vétkek elkövetése. Nevezetes, borzasztó, tüneményes szomorújáték.*» A kritikus Eranoszt, Faust ábrázolóját, (ki szerepét még aránylag a legjobban adta), megrotta azért, hogy — sarkantyús csizmában játszotta szerepét, megjegyezve, hogy sarkantyut «*azon korban kizárólag a harc fiai viselének.*» Az előadásban nem kisebb furcsaság volt az is, hogy Mephistopheles ábrázolójának, a személyzet kicsinysege miatt két szerepet kellett adni, de ő azt a másik szerepet is — Mephisto kosztümjében adta!

Megróván a színészeket, a következő jellemző tanácsokat adta a társulatnak: «*Az ily nemű mutatóványok általyában nem a szatmári s más ily szerű kis színre valók; ilyen forma társaságtól, az ahoz szükséges eszközöknek hiányossága miatt annak helyes előadása ki nem telhetik, ha tagjai arra alkalmasok volnának is. Azért, ha nem akarják színészeink, hogy méltatlanok legyünk irántuk kívánatainkban, ilynemű színdarabokat színre ne hozzanak. . . . Intésül szolgáljon egyszermind, hogy a nagy eséseket, rugdalást, öklözést közönségünk szépnek nem tartja, s abban nem gyönyörködik: mint azt Faustnak, Mephistophelesnek végküzdése alkalmakor, annak ettől méltó idegenkedése eléggé bizonyítja.*»

Látható a tudósításból, hogy Klingemann Faustját a szatmári színtársulat, előadásával mélyen valódi értéke alá súlyesztette.

Eranosznak Faust egyik főszerepe lehetett, mert 1834 szeptember 30-án Kolozsvárott mint vendég lépett föl benne, de csak egyes jelenetei sikerültek, a főjellemben azonban nem tudott lelket önteni. A tudósító kiemelte «*kemény, férfias, basszús hangját*», szavaló ügyességét, taghordozását, mely sokszor nagyon helyes, néha azonban «*túlmenő*», valamint mimikáját, mely «*studiumot sejtet!*» A természetből kapott nyers anyag jó, «*de nem elég ügyes azokat, egy egésszé*» al-

kotni». De ami a pszichologiai felfogását illeti s a szerep művészi kialakítását «ott ő még gyenge polgár». (!) Csak az első jelenésben volt ügyes, valamint a mérgezési jelenetben.

Az összes ábrázolók közül csupán Déryné (Katalin) fogta föl «tökéllyel nagy érdekű szerepét».

Különös véletlene a sorsnak, hogy Klingemann Faustja többé Kolozsvárott se került színre. De viszont figyelmet érdemlő körülmény az, hogy e vidéki balsikerek dacára bevonult 1839 aug. 19-én a pesti Nemzeti Színházba.

Előadására itt a legnagyobb gondot fordították. A táncokat és csoportozatokat külön betanították, a színházi festő új díszleteket festett, a szükséges «gépeleket» a színházi gépmester csinálta és ezenfölül a színlap még Seyfried Ignác zenéjét is ígerte. A közönség a nyári meleg dacára szép számmal jelent meg, hogy megnézzze ezt a «legenda drámának» nevezett spektakulumot — de se előadás, se díszletek, se a bőven pazarlott görögtűz nem tudták megmenteni a darabot, melyről az egyik kritikus ezeket írta: «E darab, melynek előadásakor nem tudtuk elhatározni: a szerzőt, színészeket vagy a közönséget sajnáljuk-e inkább, Faustnak minden erőlködése mellett is megbukott és ha felkel is, idétlen szülemény leend.» A díszítmények egy részét meglepőnek mondotta a kritikus, de hozzátette, «hogy a görögtűz örökös lángoltatásától a jövőben megkimélhetnék a közönség tüdejét».

Erre a kiméltre nem volt szükség, mert a darabot többször nem adták s így Klingemann Faustja nemcsak a vidéki városokban, hanem itt Pesten a Nemzeti Színházban is csak egyetlen egy előadást ért meg. Magyarozatát ennek abban találjuk, hogy a fővárosi közönség előkelőbb része annyira ismerte Goethe Faustját, hogy a Faust-mesének ilyen nyárspolgárius feldolgozása semmi különös vonzóerőt nem gyakorolhatott rá. Klingemann Faustját a 30-as évek végén már a gépmester ügyeskedése se tudta a színen megtartani.

Öt évre rá fordul első ízben a pesti magyar színészet figyelme Goethe Faustja felé. A «Honderű» 1844-ben «a dráma mezején legnevezetesebb meglepetésnek» jelezte, hogy Lendvay Márton jutalomjátékul Faustot választotta. «A mű, derék Szigligetink fordítása szerint — a színen még nem látott fény- és tökéllyel fog kiállítatni s előadása fölülmuland minden eddig ott látottat».

Ez első jelentés után néhány hétre azt közölte e lap, hogy Lendvay nevének betegsége miatt az előadást elhalasztották, «mert e művészno működése abban mellőzhetetlen.»

E betegség tartós és veszélyes volta, majd Lendvayné elválása férjétől, elhatározó befolyással voltak Goethe Faustjának színre hozatalára. Ez a szép terv tervnek maradt és sajnós, ebben a formában

soha nem valósult meg. Még így is a régi magyar színészet nagy ambícióját mutatja, mert elhatározására éppen nem volt befolyással az a körülmény 1844-ben, hogy Goethe Faustja a Deinhardstein-féle átdolgozásban 11 előadás után (1839-től 1841-ig) lekerült a bécsi Hofburgtheater színpadjáról. Emitt ugyan 1850-től egy újabb átdolgozás alapján állandó gyökeret tudott verni már az ötvenes évektől kezdve napjainkig, nálunk azonban az ambiciózus Lendvayak kora ekkor már letűnt és így hazánkban az első Faust-dráma előadásának emléke nem Goethe, hanem Klingemann nevéhez fűződik.

BAYER JÓZSEF.

FEJEZETEK A PETŐFI-KÉRDÉSHEZ.

Szerelmi kalandokat hajhász donjuani provokálással, de az elméleti emberek anafrodiziakus kórjeleivel, minők: a monogám alaptermészet mellett fellépő nagy és korai vágyakozás,¹ a szatiszfakció meglehetősen feltételektől-korlátolt lehetősége.² Könnyű diadalokat keres, mikor kizárólag a nagy és szűzi visszataszítás, a leküzdhetetlennek tűnő akadály gerjeszti fel szerelmét.³ Csupán hogy magát kábítsa, makacsságát elégítse ki az így demonstrált, kézzel foghatóvá tett testi és lelki szabadság magára bocsátott zivataraiban!

Ez a Petőfi «féktelen» fiatalságának, «korhelykedésének», bohém-ségének és kitagadtatásának lélektani magyarázata. A nehézség: egy-

¹ A színészet utáni vággyal jellemzően összenöve már Aszódon mutatkozik az e fajtájú szerelem: (v. ö. Ady: i. h. 428. l.: «nemi kielégítetlensége nem kicsi mértékben szédítette a színpad felé», mihez v. ö. még u. o. 429. 509. l. stb.) A Borcsa nevű fiatal énekesnő iránti érdeklődést állítólag maga a költő ismerte fel oly tényezőnek, mely a színpad felé taszította (L. Kemény János: *Adatok Petőfi Sándor életrajzához*; Koszoru V. 1881. 143. l.). E két szabadsági törekvés egymást támogató ilyen kapcsolata állandóan és fokozódva kimutatható s még a Juliával való ismeretség korába is szinte döntő jelentőséggel nyúlik bele (P. Cornélia).

² Már Gyulai mondja: «nem igen udvarolt nőknek. Nem eléggé ügyes s egy kissé vadóc volt. Keves ismeretséget, még kevesebb hódítást tőn» 17. l. V. ö. a 18. l. is.

³ Ezt Julia is észrevehette, mert gyakoriak naplójában az ilyenfajta célzások: «Ha még most sem tartá meg adott szavát, — midőn oly *nehezen és vigyázva* nyerheti meg *vágyai celját!* Önkénytelenül eszembe jut: vajjon mit várhatnék akkor tőle, ha már birtokába adnám lelkem minden gondolatát, ha ki lenne elégítve szenvedélye» (1846. dec. 6.) — «De hátha talán elveszti becsét szerelmem már most előtted, mert *tettségjű lelkednek nem kell érte többé küzdeni*» (1847. febr. 8.) — és «A megszokás és *folytonos, akadályok nélküli bírás* nem untatná-e meg önnel a nőt» (ápr. 26.) — Ehhez l. Ady jellemzését i. h.: «nagy és igazi szerelmei azok voltak, amelyekről oly távol volt, mint az *Élet a Haláltól!*» (429. l.).

felől Petőfi kétségtelenül erkölcsi jelleme,¹ másfelől a tagadhatatlan «tombolás» csakis ily érzelmi vonatkozásban egyeztethető össze. Ez (kívülről nézve), az «egy tőből fakadt» két véglet: forradalmiság és nyárspolgárság, korlátatlanság és korlátoltság² első találkozása; ez (belülről) két végzetesen hasonló természet találkozásának eredménye a helyzetében gyengébb, de lélekben erősebb félen szemléltetve. Ez erős nyomás eredménye a sebzett lélek végtelen impresszionizmusa, mely a költő végzetes lelki tulajdonául e ponton alakul ki.

De nemesebb utakon is vezet ez a művészi (és írói) egyéniség s szabadság fokozására irányuló, őrzőngő törekvés. Éjjel és nappal *tanul*. Mindent, amiről csak sejti, hogy ambícióit szolgálhatja, úgy hogy a rengeteg tanulás és olvasás nélkül nem volna tökéletes a róla rajzolt kép.³

Ami mindenekelőtt nyelvi ismereteit illeti, már 1838-ban, mikor Aszódról eljött, latinul és németül «elég helyesen» beszélt⁴ és később (1840—2) főleg a németben tökéletesítette magát sok olvasással és fordítgatással is (1843-tól a Külföldi Regénytár számára), de a latin írókról se feledkezett meg.⁵ Ugyancsak pápai diáksága (1841—42) fordítja figyelmét a *francia* nyelv tanulása felé, melyet debreceni tele alatt sajátít el az olvasás és fordítás fokáig és Pesten tökéletesít.⁶ Főként Shakespeare kedvéért, kit addig csak fordításban olvashatott, 1845—6-ban megtanul angolul — mindezt magánúton, és — miután már előzőleg magában is próbálkozott — úgy látszik 1846/7 elején (Pákh-kal együtt) olaszul is Messi Antaltól s mindenesetre vitte valamire, ha olaszban való jártasságát nincs is jogunk oly fokúnak feltételezni, minőt az említett egyéb nyelvekben szerzett.⁷ Ezekon kívül még a spanyol nyelv is érdekelhette, legalább is könyvei jegyzékében egy spanyol nyelvtan is található.⁸ Csak épen utalunk egyébirányú

¹ «Erkölcsei világnézete és ami több, élete teljesen az uralkodó erkölcs alapján áll». Babits. 1580. l. (1579. l. is) és Kristóf Gy.: Prot. Szemle 653. l. stb.

² Babits: u. o.

³ «Roppant munkásságát» már Gyulai és utána Meltzl hangsúlyozták.

⁴ Ahol mellőzhető, nem hivatkozunk az Életrajzra.

⁵ «Zoltán fiam életrajzá»-ban (1849 július) Tacitus olvasójának láttatja magát, sőt fordította is Tacitust; azonban töredékei, úgy látszik, elvesztek. (Szépirodalmi Figyelő. 1862. II. 299. l.)

⁶ Bemhez több levelet írt francia nyelven (Havas: VI. 227—233. és 477. l.) és több rávonatkozó költeményét fordította le neki németre vagy franciára.

⁷ V. ö. Névy L.: *Petőfi olasz tanulmányai*. Koszorú III. 265—8. l.

⁸ ‚Verzeichniss der Petőfi'schen Bücher‘ (Közölte Thallóczy L. M.

stúdiumai közül természettudományi (Buffon könyveit már Aszódon olvassa), elméleti dramaturgiai (Tieck, Rötcher), filozófiai¹ és főképp világtörténelmi tanulmányaira.

Hogy mennyit olvasott, lehetetlen volna itt felsorolni. A magyar írók közül Gvadányit², Csokonait és Vörösmartyt majdnem egészben tudja könyv nélkül; Gaál József mély hatással volt rá, szerette Jósikát, Bajzát, olvassa neves kortársait (Arany, Tompa, Garay stb.), a két Kisfaludyt már szintén az iskolából ismeri, stb. A latinok közül főleg diákkorában, a könnyed és elegáns Ovidius, a férfias Horatius,³ egyik-másik történetíró,⁴ Cicero, később Tacitus volt kedveltje. A németek közül Lenaut, Schillert, Heinet nemcsak hogy ismerte, de mutatja is ezt; Claudiustól és Matthisontól — a régi divat szerint — fordított (1842); Goethet, ha nem is szerette, olvasgatta. Az angolok közül több példányban bírja, sokszor olvassa Byront és Shelleyt, istenít Shakespearet, rajong Dickensért, ismeri sőt fordítja Mooret is. Gallomániája köztudomású.⁵ Belenéz minden francia könyvbe, mi elé akad. Voltaire, Bossuet, Sand, Balzac, Montesquieu talán csak felületesen, de annál mélyebben foglalkoztatják elméjét V. Hugo, Dumas, Sue és általában a romantikusok, talán közvetve csak Rousseau, egész közelről Béranger és úgy látszik H. Moreau; Lamartine és a francia forradalom számos szónoka és történetírója évek során át

Könyvszle 1879. V. 210—217. l. Baróti: *Ujabb Petőfi reliquiák* 63—71 l. és Havas: VI. 494—500 l.) 26. sz. a.: *Grammaire Espagnole*, par F. M. Noriéga. Páris. 1842.

¹ Eötvös J. br. célzó utalása után Meltzl tudományosan igyekezett bizonyítani (*Petőfi jelszava*: i. h. 35—79. l.) hogy Petőfi a «legfilozófusabb magyar költő».

² Hiripi Gáspár (a *Hóhér kötelé*-ben) a maga örökös Gvadányi-idézeteivel erősen szubjektív vonás (v. ö. Havas jegyz. VI. 499.) L. még *A régi, jó Gvadányi* c. költeményét (1844), hozzá Havas: II. 496. l. és az *Úti levelek* sokszor idézett helyét: «Sokért nem adnám, ha én írtam volna a Peleskei nótáriust» (Havas: VI. 395.).

³ Gyulai szerint (14. l.) ugyan Goethevel együtt megvetette Mæconas miatt (?), de Aszódon mindenesetre ismételtén olvassa és soproni katonasága alatt «Horatius-szal a történetartóban és Schillerrel csákójában — jár fel s alá az őrhelyen» (Jókai: i. h. XXIV. l.) Idézni is szokta.

⁴ Velleius Patereulus pl. már Aszódon megfordul kezében (*Életr.* I. 81/2); Sallustius illetőleg v. ö. u. o. III. 225. jegyz. stb.

⁵ Példának e két nyilatkozata álljon: «Honneur aux enfants de la France mondja Béranger s mondja utána minden becsületes ember» (Havas: VI. 18.) és «szeretömet és a franciákat és a túróstészát és a rónaságot fülem hallatára ne gyalázza senki» (V. 354.)

«csaknem kirekesztőleges olvasmányai». (Naplója 17, márc. 1848.) És hány szellemmel ismerkedett meg elméleti és gyakorlati színészkedése közben! Semmi kétségünk sem lehet, hogy bár gyakran «affektálta» a tudatlant, nagyobb műveltségre tett szert, mint legtöbb érdemekben megöszült kor- sőt kartársa¹ és megérdemli Fischer dicséretét: «Ungar aber auch Europäer».

Hogy e rengeteg munkát oly rövid idő alatt miként tudta elvégezni, van rá pár jellemző adatunk: éjjel és nappal, lázban. Soproni katonáskodása alatt «a kaszárnyában — szuronya karikájába gyertyát tesz és úgy olvas éjszaka idején».² Pápán egész nap, sőt gyakran egész éjjel, reggeli 3—4 óráig olvas. Beck Károly német költő látogatásakor, mely Petőfi, Danton, Robespierre-rajongása idejére esik, roppant halaványan látja a költőt, ki csakugyan «éjszakázott», mert «a nap már felkelt és ő még a könyvek könyvébe (a francia forradalom történetébe) merülve ült». És elhithetjük a német látogatónak vagy Fischer elbeszélésének azt a Petőfira valló kitérést, mely szerint: «*tanulni, olvasni* s nem csupán saját énjének szegényes örömeivel és fájdalmaival foglalkozni, — ez a valóságos jótétemény».

Látjuk, hogy e nagy fajsúlyú lelket a reakciók hullámai erős ívvel vetették ki medréből. Itt állandó harc folyik az alaptermészet és a felébresztett reakciók között, melynek eredménye: *ingadozások látszólagos kétfélesége úgy költészetében, mint életének külső tényeiben.*

Költevényei majd gyengéd alaphajlamait, majd egyensúlyvesztett ingadozását, majd a művészi szabadságvágy legszilajabb hangjait visszahangozzák anélkül, hogy egyéniségének egységét legtávolabbról is veszélyeztetnék. És ez természetes: lelki életét két állandó pont szabályozza; az élő élet szakadatlan kontaktusa és az érzésnek — a szív végtelen sebezhetőségéből folyó — kizárólagos uralma. Az «utánzások» csak látszólagos ellenmondás, mert olvasmányai, tanulmányai az életteremtette hangulatok nem véletlen, de *keresett erősítősei*:³ csak olyan író «ismer», akit szeret,⁴ és csak azt szereti, akiben magát szerethette meg.

¹ V. ö. Fischer, 249/250. l.

² Sass dr. közl. (Vasárnapi Ujság 1844.)

³ «Azok közé az emberek közé tartozott, — akik mindent tudnak, megtanulnak, ami nekik kell s akik okvetlenül megleglik azokat az olvasmányokat, amelyekre szükségük van» Ady 339. l.

⁴ «Elöttem minden ember annyit ér, amilyen értékű a szíve» — mondja épen az «agyagszívű» Goethe lekicsinylése után, akit «nem szí-

Ez érzéshullámzásban — nagyban és egészben — *alaphangulatának* feltetszését jelentik családi idilljei és genre költeményei, úgyszintén romanticizmusának nyilvánulásai. *Egyensúlyvesztettségének* felszálló buborékai a természetszerűleg erőt nélkülöző s ezért nála nem is nagy költői értékű pesszimiztikus költeményei¹ és ironikus bordalok. És végre: a keresett, *szabad, művészi egyéniség* mérföldmutatói az erőszakos és önhajhászó korhely- és bordalok, a szabadságot, katexochén egyéni szabadságot visszhangozó akkordok.

Hogy a serdülő Petőfinek lelkéből folytak a családi képek és érzések mély hullámai,² azt részben hajlamai,³ részben szülei iránti meleg érzelmei eléggé kétségtelenné tehetik és talán nem kell Szigetvárival az öreg szabó-nagyapját büszkén megéneklő Bérangert látnunk a 'jó öreg koreasmáros' írója mögött, kinek egyénisége, a szelidség és «bátorság» eme különös összetétele eléggé megokolja, hogyan «mer» neki — először a magyar irodalomban — édesanyja és édesapja lenni, — amint már Gyulai és utánatoldva Riedl megjegyzték.

Bár az álmodozó megfigyelő hajlandósága, lelkek és dolgok felé hajló szeretete⁴ magyarázza a genre-nak költői regiszterébe tartozá-

velhet), «utál», akitől «undorodik, mint a tejfölös tormától». «Előbb meg tudnék azzal barátkozni, ki valami szenvedélyében ezer rosszat követett el rajtam, mint a hideg emberrel, ki ezer jót tenne velem. Aki másokat nem szeretett, azt mások sem szerethetik, legfőlebb bámulhatják. S jaj azon nagy embernek, kit csak bámulni lehet de szeretni nem. A szeretet örök, mint az isten, a bámulat mulandó, mint a világ.» (9. úti levél júli 6. 1847.) Ugyanigy: «Bozzal együtt legkedvesebb regényíróm Dumas Sándor. Nála is vannak nagyobb írók akárhányan, de kedvesebb, szeretetreméltóbb egy sincs. És ez a fődolog. Nem bámulatni, hanem szerettetni! ez legalább az én vágyam, törekvésem». (18. úti lev.)

¹ Értéküket Meltzl eléggé elszigetelt véleménye (Acta Comp. 1884. i. h. 184. l.) tartja csak magasra.

² «Petőfi's Genius hat nie kräftigere und ergreifendere Accente gefunden, als in seinen Familienbildern» Fischer 236. l.

³ «Ideálja a visszavonult jó családi élet» Babits, 1582. l.

⁴ A viszony, melyet e kettő Petőfi lelkében fentart, mindenesetre megérdemelné a komoly és elfogulatlan vizsgálatot már azon tévhiteknél fogva is, melyeket Petőfi természetimádásáról úton-útfélen hangoztatnak. Ahelyett, hogy fejtegetésébe bocsátkoznánk: mennyire az elméleti ember érzelmes felengedése az ő természetszemlélete, kommentár nélkül utalunk egy elhanyagolt nyilatkozatára: «A vásár legkedvesebb látványaim egyike... általában mindazon hely és alkalom, hol *minél több embert* láthatok. Én a természetnek is meleg barátja vagyok, de hiába! egy szép hölgyet, egy részeg embert stb. mégis sokkal nagyobb gyönyörűséggel szemlélek, mint akármely táját.» Úti jegyzetek. (Havas V. 347. l.)

sát, sőt gyökeres költőiségének magas fokát is (v. ö. Gyulai i. h. 53/4. l.), egyes hangok és különösen a genreban gyakori refrain már felhívták figyelmünket az «érzelmes, ábrándos megindulás» költőjére, aki ezen oldalával Petőfinak *elnyomással fenyegetett alaphangulatát*, bénított húrját *igazolja*. Ez az első ok, hogy személyében megszereti Bérangert. Hogy ezt a nyilvánosság előtt minduntalan oszontálja,¹ úgyszólván kihívja azt, hogy iskolájába tartozónak mondják² (ha tévesen is), — csak részben magyarázza szeretetének mindent magába olvasztó foka, melyet a csak magával törődő splendid isolation öntudata túloz. Talán van ebben kis, csendben tüntető, a világnak szóló öngazolás; olyan hallgatag koncesszió, a makacsok jólismert hangos tagadásának magát szégyenlő, akarattalan cáfolata: a valami elődhöz tartozás naiv és hangtalan kikiáltása;³ gyenge pillanatok kis engedménye a kor követelményeivel, csendes deferálás a kritikával szemben.⁴ A hatalmas egyéniség tudatossága,⁵ a nagyság naiv becsületesége megengedheti magának a fényűzést, hogy ellentétek kiélezése, úgyszólván kiáltó különbségek aláhúzása helyett a rokonságot, hódolást, a (mérhetetlenül elenyésző) azonosságot hirdesse. Így kell értenünk, ha itt-ott mint egy pannus purpureus rikit egy bérangeri hang vagy külsőség, aminő végeredményben a sokszor felhozott refraindal is.⁶

A közismert lélektani törvény alapján, mely szerint az ábrándos lélek a borzalmas túlzásoknak is legjobb melegágya, — ugyanígy

¹ «A világ első költőjének» nevezi, sőt Pesten, az ágya felett függő Bérangerképre mutatva azt szokta volt barátainak mondani: «Ez az én istenem.» (Péchi Imre: *Petőfi Dunavecsén*. Koszorú. 1879. II. 370. l.)

² V. ö.: Kacziány: *Petőfi Album* 194—196. ll.

³ Erdélyi i. h. utal élesen a Petőfi előtti, sőt némileg az egykorú irodalom «iskolákba» oszlottságára.

⁴ Talán abban is van igazság, hogy a retorikus költészeti divat miatt merte pályája kezdetén csak bátortalanul, Pönögei Kiss Pál álnév alatt, kiadni legzseniálisabb népdalait. (Gyulai 8. l.)

⁵ Tudjuk Vahottné megemlékezéseiből («Rajzok a multból»), milyen valóságos egyéniségkultusszal őrzi önmagát; elkeseredve veti tűzbe Béranger legerősebb, mert legfrissebb hatása alatt — 1845 febr. elején — készült költeményeit, mikor Vahott az észrevehető hatásra figyelmezteti. L. még Ferenczi: *Béranger és Petőfi* 73. l. stb.

⁶ L. már előbb is, azonkívül Ferenczi: *Béranger és Petőfi* i. h., mihez v. ö. Fischer 229. l. «Petőfi hat — Bérangers Refrainlied in die ungarische Literatur eingebürgert, aber trotzdem das Lied selbstständig aus sich heraus geboren, so dass nur von einer Fortzeugung, nicht aber von einer Nachahmung die Rede sein kann.»

gyökerezik alaptermészetében a romanticizmus,¹ melyet a közhangulat is táplál benne. És bár Vörösmartytól Tóth Lőrincig alig van e korban magyar drámaíró, «aki ne áldozott volna a romantikus múzsa véres oltárán» (Havas), mégis tagadhatatlan, hogy a virágbaszökkenés és írói formábaöntés körül Petőfinél közelebbi szerepe van a romantikus «hugoi stílus» megismerésének (1844). E stílust «kiáltja» mintegy és félreismerhetetlenül aposztrofálja a bosszúmotivummal viselős műveinek: a *Hóhér kötelének* sarkos fordulataiban és borzongató különösségeiben,² a *Tigris és Hiénának* iszonyattal hatásos párbeszépeiben³ s az ugyanez évben (1846) kelt Salgóban és Szilaj Pistában is, de elszórtan a debreczeni tél után, (mely Hugot kezébe adja), egész az Apostolig (1848) igen gyakran. Ám az osztentative odaállított ható egyéniség felületre tartozását és az egyéni hajlam kizárólagos vezetőségét mi sem bizonyítja jobban, mint a pusztá chronológia. Petőfi főleg akkor romantikus, mikor csügged, aggályai vannak, visszaremeg megtagadott, álmodozó múlt-magához, legtipikusabban: a kezdődő népszerűtlenség hangulatában (1848), — a hangulat terméketlenségéhez képest végül csak töredékeket és tervezeteket eredményezve (Caraffa drámatöredék, Spartacus drámaterv, Csák Mátéről és Rákócziról eposz tervezetek stb.) Ifjabbkori romanticizmusa kedveltette meg vele Gaalt, minek más oldalú kifejezése az, mit eddig úgy mondtak, hogy romantikus hajlamait Gaal is megajándékozta néhány erős, magyar vonással. Kétségtelen, hogy pl. a pusztai betyár alakját Gaal Petőfi előtt látta színesnek és tipikusnak.⁴

¹ Ismeretes Petőfi érdeklődése a romok iránt. «Dehogy mulasztanám el valami romot megtekinteni, ha csak szerét ejtethem. Oly jól esik ott színom a dicső lovagkor levegőjét, melyben születnem kellett volna igazság szerint» stb. (*Úti jegyzetek*, V. 329.) Ehhez l. a Halasi A.-féle *Petőfi reliquiák 1841—1849*-ben először megjelent, «Várromok» c. jegyzéket «melyet Petőfi valószínűleg Ostfi-Asszonyfán 1839 nyarán írt össze», tehát jóval minden romantikus írói hatás előtt. (V. ö. Havas jegyzeteit VI. 484. és Orlai P. Soma: «Adatok Petőfi életéhez» Budapesti Szemle XIX. 7., 18.; Gyulai i. h. 17.) — A történelmet is főleg a regényes részletek miatt szereti olvasgatni (nemcsak gyerekkorában), igaz történelmi érzék nélkül (Gyulai 36., Babits 1582. l.)

² Havas Sue szörnyűségeinek (Han d'Islande, Athar Gull) — szerencsére gyenge — visszhangját is látja benne. (V. 498. k. l.)

³ Részletes avatottsággal szól e darab romantikus inspirálóirol Havas IV. 360. k. ll. Utal a Borgia Lucrecia s főleg a Ruy Blas (5. felvonásának címe «Tigris és Oroszlán» stb.) néha frázisok ismétléséig menő hatására (v. ö. Ruy Blas II. f. 1. j. — Tigris és Hiéne I. f. 3. j.) stb.

⁴ A *Zöld Marci* c. elégetett népszínművét illetőleg l. Petőfi Múzeum

A Petőfi lelkében dúló, vázolt harc fáklafényénél látjuk, mennyire nem «vakmerő játék» és mennyire nem játék, hanem kínos vergődések nyomjelzője világgyűlölete és keserű iróniája. Szó sem lehet tehát róla, hogy a «Felhők»-kel, mint Erdélyi hirdette¹ költőiségét veszélyeztette volna. E versek — esztétikai értékük természet-szerű inferioritása dacára — *sokkal inkább lelke talajából nőttek mint némely hazafiúi és szerelmi dala*. Lelki harcának lázassága magyarázza szokatlan hevét, mellyel egy-egy rokon hangulatért tőletávol álló idegen lelkeket felkap: örömét vezeti le benne, melyet tévelygéseinek közt egy fix pont látása jelent. A költő életrajzaiból tudjuk, hogy az ő természetével bíró embernek milyen indítékait viselte akkoriban világgyűlöletől nehezedő szíve alatt. Ennyi őszinteségi aranyfönd mellett nyugodtan költekezhetett olykor az idegen szellemek papírpénzéből, miközben szokásához híven kifejezetten dicsekszik byronizmusával, külsőségekkel fűzi magát Shelleyhez (tőle véve a «Felhők» címét, — ki hat kis költeménye fölébe írta a «The Cloud» szót — anélkül, hogy tartalomban vagy formában bármi közösségük megállhatna, és lefordítva, «A szökevények» c. versét), itt-ott Heine egy-egy tetszetős fordulata — nem behódolásul csak mintegy szeretetének gavalléros nyilvánítása gyanánt — variálja vagy visszhangozza.² Alapjában azonban Petőfi hangulatát nem Byron hozta, hanem fordítva és bárhogy igyekszik is (önkéntelenül) Petőfi elterelni figyelmünket a maga egyéniségéről, még *közös vonásokat* is csak az ő fitogtatott irodalmi reverenciájának jóvoltából látunk, nemhogy költői egyéniségének deferálását ki lehetne mutatni e tőle egészében idegen egyéniségek előtt.³

I. 26., 85., 215., 299. ll. Gaal hatását általában Ferenczi Életr. II. (141. —) 145. l. tárgyalja. Az *Alföld* iránti álmodozóan tipikus szerelme külön értekezést kívánna.

¹ I. h. 352. l. A következőkhöz v. ö. még 335. l. is. — Gyulai is némi ellenmondásba esik, mikor ez «innen-onnan ráragadt rész», e «könnyülés végett odadobott keserű epe» írásba öntését lelki és *életszükségnek* mondta. Szerinte ugyanis (és helyesen) «a költészet neki nemcsak művészet volt, hanem — maga az élet» (23/4. l.), de egyben e verseket negédléseknek tartotta. Így élete is csak negédlés volt volna. — Természetes, ha a felfogás téves kiinduló pontja az, hogy Petőfi «egész a vakmerőségig hívó és erélyes volt» (Gyulai 193. l.), — nem is magyarázható e lelki állapot!

² Csernátóni Gyula: *A rokonhelyek Petőfi «Üti jegyzetei» és Heine «Reisebilder»-eiben* (Petőfi Múzeum I. 69. és 181. k. ll.) és Havas jegyzetei V. kül. 510—2. és 518—25. l.

³ Élete folyását és jellemét illetőleg legközelebb áll hozzá Byron.

A fejlődést okozó behatások «emelkedő irányzatát» jelzik bor és korhely dalai s egyéni szabadságvágyának egyéb kifejezései. Amit e költeményeket illetőleg már alkalmunk volt mondani, most, hogy ismerjük Petőfi «utánzásainak» jellemét, annyit jelent számunkra, hogy a reakcióktól kiélesített «második én»-je is talált a maga egyoldalú általánosításával lelki rokonokat, akikkel azonosítva fejlesztette — magát. «Csokonait utánozta, de Petőfi volt», mondja Gyulai az egyik ilyen zseni megnevezésével.¹ Minket főleg az érdekel, hogy Bérangert ezen oldalról is magához tudta kapcsolni. Miután megszerette, mint hangulatos elmélyedőt, szereti mint a művészi önösség és függetlenségi vágy hangadóját is.² És az ily erős szeretet ténye a Petőfi természetét bírónak feltétlenül jelent valamit: Béranger nem kis mértékben hidja — az ő etikai többoldalúságánál fogva, — hogy Petőfi később egyenes fejlődési irányáról letérni csábult.³

L. már Erdélyi i. h. — Shelleyt illetőleg Életr. II. 240. k. l. — Heinet ill. Gyulai i. h. 48/9., Fischer 229—230., Berzeviczy A.: *Petőfi mint útirajzíró* (P. A.) 90—94. ll. stb.

¹ Csokonaihoz (és Vörösmartyhoz) való viszonyát l. Oláh Gábor: *Csokonai és Petőfi* (P. A. 182., 183—9., különösen 183. l., mely szerint Csokonai és Petőfi az «első magyar bohémek»).

² Petőfi kora és körülményei nem engedték meg, hogy Béranger személyi intimitásaival és nevezetesen költői őszinteségének kérdésével foglalkozzék. Az összehasonlító irodalomból utalunk Szigetvári i. könyvére, azonkívül Miklós Elemér: *Petőfi és Béranger* Bp., 1904. és Nagygy Dénes: *Béranger és Petőfi* Pesti Napló, 1909. 23. sz.

³ Petőfi 1846 előtti költészetének emez áttekintésében nem helyezhető el a «Zsengék» némely darabja (1843 előtről), melyek német, latin vagy magyar költők hatását még iskolásan mutatják. Ilyenek főleg Ovidius, Matthison, Claudius, Schiller, Lenau; a magyarok közül Bajza (v. ö. Hartmann 18. l.), Kisfaludy Károly (csak egész ifjú diák korában az iskolai tekintélynek kijáró rövidéletű tisztelet erejéig; v. ö. 8. és 4. úti levelét — utóbbiban a kéziratból törölt részt — s hozzá Havas V. 537. l.) stb. Ezek nem voltak a költő igaz ideáljai. Az ilyenekül tudottak közül Dickens, Dumas (v. ö. a 18. úti lev.) Shakespeare («változzék e név hegygyé s magasabb lesz a Himalajánál» vagy «Sh. maga fele a teremtésnek» VI. 18/19. l. stb.) csak általános lelki művelőkként említhetők, hatásuk legfeljebb apró reminescenciákban vagy csak igen tág értelemben mutatható ki. (Pl. Dickens hatása az Apostolban stb.) — Sue akkor világszerte s különösen nálunk is divat. A Hóhér kötelének jelzett szimptomáin kívül az Apostolhoz való viszonyát is tárgyalták. (Kovács János: *Sue hatása a magyar regényirodalomra*. Kolozsvár 1911 a „Mystères de Paris és a Le juif errant” nyomait mutatja ki.) Kisfaludy Sándor idevonása (Négyesy: i. h. 165—168.) talán nem eléggé megokolt.

Mindent megéneklő őszintesége okán külső életének ellenmondó tényeibe is jórészt beláttunk már akkor, mikor költeményeit vizsgáltuk.

Józanág, önbírálat, monogám szerelem, költői arisztokratizmus és világgyűlölete: a «komoly» férfit; — «korhelység», hiú érzékenység, szerelmeskedések, demokratikus hozzáférhetősége, kicsapongó, gúnyolódó kedve: a szenvedélyes «Naturbursch» személyét mutatják anélkül, hogy magyarázatul akár a szenvelgést, akár a hóbortot, akár az izochronitás megvonását elfogadhatnók.¹ *Őszintén és egyszerre voltak meg benne a komolysági és féktelenkedő hajlamok*, ahogy ép Gyulai is mondja: «reggel fájdalmait panaszolta, este már pajkos dal lebegett ajkain». Ez okozza, hogy állandóan érzi kétféleségét² és mindig más — a környezet rá gyakorolt hatása szerint: «egészen más volt négy szem közt, mint népes társaságban» (Gyulai 18. l.)

Felengedése hevességének, visszavetése nyersségének csak fel-tululó gyerekérvése, mindenén uralkodó szive adhatja magyarázatát: *a lacerált érzékenység idegességét éli ki mindkét nyilvánulásban*. Azért jellemző e nyilvánulások hevesége s egyszersmind nyomukban járó megbánás.³ Innen féktelen hiúságának⁴ és önkritikás szerénységének⁵ végletei: nem tud tisztába jönni magával.⁶ Ezért Petőfi a

¹ «A korhelyből komoly ember» átmenet-kísérletet illetőleg: Gyulai, 43. l. Hartmann, 12. l.

² «Kívül a síron nyílik a virág | S belül a sírban féreg és halott van. | Így írtam én enyelgő dalokat, | Míg lelkem haldokolt a fájdalomban» (Ismerjetek meg 1845) és «Nem ért engem a világ, | Nem fér a fejébe, Egy embernek éneke | Hogy lehet kétféle. | Hogy dalolhat az jelenleg | Szívrepesztő bánatot, | Ki előbb egy pillanattal | Úgy örült, úgy vigadott» (1846). — V. ö.: Vajda János, «1858.» c. versét.

³ V. ö. pl. a Kovács Sándorral való affért. (Meltl 103—5. l. stb.)

⁴ Boldog és kérkedik a neki tetsző elismertetéssel (az Úti jegyzetek kereskedőjét és az öreg lelkészt illetőleg v. ö. Gyulai 26/27. l.). A kritika heves dühbe hozza (u. o. 33. l.). A szerénységet indulatos tagadásával szinte ki akarja beszélni magából (Havas VI. 62.), ami nem kevésbé jellemzi őt.

⁵ Hogy a Kisfaludy Társaság már 1846-ban felajánlott tagsági jelölésébe miért nem egyezett, nincs eléggé tisztázva. Aligha Kisfaludy K. személye miatt (az Úti levelek sokkal később keltek), de azt se gondolnók, hogy a Béranger-féle «je ne suis qu'un chansonnier» némileg hamis és álszerény pózával tetszelgett volna. Viszont pl. az eperjesi fátklyásmenet ügye az elméleti ember természetszerű vadságát mutatja az ünnepeltetéssel szemben. (Rakodczay, i. h. 271. l.)

⁶ Az Úti jegyzetekben pár oldaltól elválasztva: «megálmodtam, — hogy nevet szerzek két országban, melyet az egész világ kritikusanak

magukat ócsárló öntudatosak típusa, kik cinikusan beszélnek tudásukról (Fischer 249.), szavakban szégyenlik, aminek büszkeségétől keblük dagad, de hallgatagon megkövetelve, hogy értékük és szerénységük önmehtagadását mindenki átlássa és megértse, — mintegy öngúnyukért kárpótlást veendő — leghevesebb indulatokra gyúlnak az- zal szemben, ki tapintatlanul valóban osztja azt a hitet, melyet Cyranóként ők magok hangoztatnak ugyan, de mástól el nem tűrnek. Ugyancsak ezért Petőfi mélységesen tudja ignorálni a tekintélyeket, hangoztatni a kiáltó anarchiát,¹ de — mintegy szentségtörő bátorságát egyensúlyozandó — tud «szinte megsemmisülni nagyszerű vala- kik imádatában» (Ady), sőt önzetlen becsületességgel, szinte dugva, magából is átenged akármennyit a mások dicsőségének növelésére : Legnaivabb bámuló és legelfogultabb ostorozó tud lenni — érzései jogán.

Ilyen forrongásban álló lelket visz élete újabb döntő benyomá- sainak harcába.

IV.

Nagyban és egészben az 1846 előtti Petőfi a theoretikus impresz- szionizmus és a művészi szabadságvágy tényezőiből adódik. Ez a mű- vészi szabadságvágy — nem hangsúlyozhatjuk eléggé — önzően arisz- tokratikus szabadságvágy, melynek kényszer- és zsarnokságutálata a maga művészetét (Petőfinél a színészetet és költészetet) gátló bár- minő elfoglaltságra vagy körülményre vonatkozik. Ama nemzeti ér- zésnek és politikai szabadságvágnak, mely ez idő után lassanként szinte kizárólagos hatalmába keríti, költeményei eddig csak gyér és közhelyszerű hangját hallatták. Élete is, ez eszmék és költőnk össze- tartozása szempontjából, csupán jelentéktelen, post eventum fonto- sakká előlépett s erősen ad hoc színezésű reakciókat mutatott. Így tudjuk, hogy magyar nemzetiségi érzése legelőször Aszódon ütközik ki, tanára : Koren szláv rokonszenvének megérzésére. Ezzel *ellentét- ben* (— már láttuk a reakciók szerepét életében —) tagadja először és élesen tót eredetét. nyilvánítja túlfokozott hévvel az összes tótokat, becsteléneknek, mely szimptomák csak erősebben lépnek fel a sel- meczi német és főleg tót tanulók, sőt pánszláv tanárok környezetében ; a magyarelles Lichard és a «tót irodalmi kör» tudatosítják benne

ordító csordája sem lesz képes megsemmisíteni» (V. 328. l.) és «Talán nem élnek tovább firkáim, mint én magam, tán addig sem élnek; meglehet, hogy még életemben elhangzik nevem, mintha soha nem zengett volna» (V. 348. l.).

¹ V. ö. *A természet vadvirága* c. költeményét (1844).

magyarságát (kúnfiú!), ezek tagadtatják meg vele tótos nevét is, stb.¹ És most már önkénytelenül izmosodik, fejlődik lelkének ezen ültetvénye a történelmi olvasmányok és különösen Vörösmarty becsülésének s tanulmányozásának melegágyában. A lassanként felgyülemelő energia azonban természete és a körülmények folytán is csak helyzeti, legfeljebb harcra kész lehetett benne. Olyannak is mutatkozik még 1846-ban is, mikor azonban új behatások érintik, hozzátehetjük végzetesen. Ezek aktívva teszik eddigi természetével összevágó passzivitását és érzékeny lelke sebeit állandóan ingerelve, e folyamat seblázába vesztik lelkének-testének sarkaiból kivetett fizikumát.

A már jelzett ifjúkori benyomások alapjából kinövő demokratikus szabadság gondolatok 1846-ig világosan csak elméleti, költői érdeklődésének tárgyai. Ennek legtermészetszerűbb trágája volt: az akkori politikai viszonyok a maguk humanisztikus-demokratikus irányzatával az országgyűlésektől ébrentartott reformtervekkel, melyek életének hányatottsága, sorsának alacsonysága kapcsán — jóval több voltak költőnknek, mint holmi légies elmélet, nemes ábránd. Az aktuális társadalmi élet kiáltó szükeit, a népszabadság elengedhetetlenségét hangoztató frázis benne mély emlékezések billentyűjét ütötte meg, melyeknek húrjai lelkébe rezdültek; hiszen az elméleti Petőfi egyéni zsarnokságnemtűrése már régen kicsiráztatott valami, a népszabadság elvének befogadására alkalmas lelki diatézist.

A lelkéhez oly közel álló elméleteket olvasmányai hozták felé. Az az *elméleti* királygyűlölet, mely zsarnoksággyűlöletétől, az a népfelszabadító rajongás, mely a szerencsétlen elnyomottal együttérző szimpátiájától és sorsmegosztásától csak egy lépés és bizonyára olvasmányai előtt is át-átsuhant lelkén, — rokonérzések (közös pontok) teremtésével készítette elő a franciáktól, elsősorban Bérangertől majd Moreautól² tanult új tanoknak és felfogásoknak útját, melyek mag-

¹ *Életr.* I. 89—90., 105—107., 115. Barabás 75. l.: «az Alföld levegőjéről jön öntudatlan lélekkel, hogy a nemzetiségi vidéken homályos érzései öntudatra emelkedjenek» (l. 72. l. is.). — Ismeretes, hogy szláv eredete ellen való tiltakozása — ellentétes behatások alkalmával — Kis-Kőrös helyett «belső» jögon Szabadszállást, majd Félégyházát mondatja vele szülőhelyének, «mert bánom — okolja meg, — hogy tótok közt születtem». Jellemző egyébként, hogy «édes anyja, Hruz Mária, túróczi megyei származású nő, csak hibásan beszél[t] magyarul és ennek huga — magyarul nem is értett, atyja pedig felsőbb nógrádmegyei származású lévén, a magyar nyelvet csak mint mészáros sajátította el». Koren levele. Vasárnapi Ujság, 1875. 22. szám.

² Moreaut illetőleg érdekes adatokat hordott össze és alakított sokszor meggyőzőkké Kacziány Géza: *Petőfi francia előfutárja* (Hégesippe

jaikat már a körülményektől felszántott s a személyes és tárgyi rokonszenvtől meg ragaszkodástól fogékonyra tett lélek talajába ültették. Csakhogy e magokkal oly vonások is mentek át ezen és hasonló költőktől a fentartás nélkül rajongó Petőfi lelkébe, melyeket maga, legalább egyelőre, nem élt volna ki magából, de melyek a személyes hatók iránt érzett rokonszenv hevében, az egyéni szabadsággal való rokonság megtévesztő előkészítése után, csakhamar otthonosakká váltak benne és virágba is szöktek. Petőfi *homályos képzeleteit* mint *fényes valósulást* vélte (a maga előkészületlenségében, szeretetében s a becsületes, de meglepett felfedező mértékvesztettségében —) a «júliusi forradalom ágyúdörgésében» felismerhetni ugyanakkor, mikor abban egy költő talán el sem képzelt szerepét attól a Béranger-től látja betöltve, akit ő úgy szeretett s akivel rokonságban vélt lenni, — mert már régebben, mint az ábrándos elmélyedés. majd az egyéni szabadság hirdetője is provokálta a vele való önazonosítást. Elhamarkodott azonosítások: ez viszi lejtőre Petőfit. A francia forradalom eszméit látta a magyarban, bár a különbség sarkalatos volt: «A francia forradalom általános emberi jogokért harcolt; a magyar szabadságháború inkább magyar konzervatív jogoknak megvalósításáért» (Négyesy 116. l.). Innen idegen eszméi, ezért hiányoznak a hiába keresett fokozatok, sőt valójában a lényeges különbségek is szabadsági és világszabadsági eszménye közt: ¹ Petőfi, kinek semmi oka másnak, mint hazafinak lenni és igazában sohase volt is más, hazafi és világpolgár lesz egyszerre. ² Elhamarkodott azonosítások! Másfelől a Bérangerrel vallott összetartozás lódítja *tul a költői elméletiségen* is. A lelkesedés vak elragadtatásában *vállalja a közösséget az általános, gyakorlati szabadságot hirdető*, majd az ezen munkáló Bérangerrel is. ³ Lelke és

Moreau) P. Alb. 1898., 190—209. l. (Kül. 194—206. ll.) és *Petőfi* c. id. könyvében. Hogy P. mennyire kedvelte költői lelkületét — az érzés intenzitásának és a nagyratartásnak nála már ismeretes egyenes aránya értelmében — bizonyítja *Egy emlék a kórházban* c. Moreaufordításához írt jegyzete is. (Havas. III. 267.)

¹ Hogy «ha szabadságot emlegetett fiatal tüdővel s gyermekes rajongással fújta azt világszabadsággá» (Ady. 624.), ez a máig legelfogadhatóbb magyarázat, talán igazsága mellett sem oszlat el minden kételyt, mert viszont tagadhatatlan, hogy «veszély pillanatában azonnal minden ábrándról és általános emberi törekvésről megfeledkezik, azonkívül, hogy magyar». (Ferenzi: *Petőfi és a soc.* 22. l.)

² Fischer, 468. l.

³ Nagy Béranger-csodálatának nyitját már Ferenzi (*Béranger és Petőfi* 74. l.) abban látja, hogy «nem annyira költeményeit kedvelte, mint pályáját».

pályája kisiklik. Egyéni fogyatkozásai mind ellene fordulnak és taszítják a gyakorlatiság felé. Ezek természete szerint, mind olyan *gyengeségi érzésekre* vezethetők vissza, melyek mindég az élő és szellemi, a férfi és női ideálok keresésére és felfogadására ösztönözték. Részletezve: a szeretet, a tanulnivágyás, a szerelem vezetik ezentúl. Pálffy Alberthez való érző szimpátiája, épúgy mint a franciák iránti rokonszenv hevessége («Honneur aux enfants de la France!»), épúgy mint Béranger és Moreau betűközvetítette barátsága, épúgy mint kritikátlanul felolvadó történelmi romantikája, épúgy mint Julia iránt gyengeségig menő imádata mind, kerítői a magát vakon rájuk bízó heves léleknek, mely azután már az elméleti ember vétkes becsületességével valami kötelezettségfélét is látszik velük szemben érezni. És ez az elméleti érdeklődés horgába harapót makacs következetességgel vonszolta a nem neki való elembe: *Így visz az út a művészi szabadságvágytól a hazafi és világpolgár felnőtt szabadságvágyán át a gyakorlati néptribunig és szabadsághösig.*

A Pálffy és Dobsa Lajos¹ barátja nem állt meg Bérangernél: a francia gyakorlati politikusokat, szónokokat és történetírókat tanulmányozza.² Petőfi már nemcsak költő, hanem a költői útmutatás jóhiszeműen vélt irányába kilendülve, hazájának használni akaró polgár is. Útját neki idegen területeken izzadságos ambícióval, keserves munkával töri, míg a köztársasági tűz, csakúgy mint Saint-Justöt, őt is kínozza, falja, emészti.³ Ez erőltetett tanulás hangulatában írja 1847-ben «Szomorú éj» c. költeményét, melyet eddig nem méltattak ez értelemben. A panasz, mely e sorokból majdnem a «sorrow is knowledge» byroni hangján szállt ki, nem lehet az elméleti, művészi tanulás és tudás okán: a Desmoulins Kamillok tudását érzi kinnak. «Volnék földműves vagy volnék juhász» kívánja, aki «boldog, | Hiszi tehát hogy a világ is az.» Nem. A világ boldogtalan és atyja, ki őt tanftatta, engedte, rávitte, hogy ő mindezt közelről lássa, szinte kényszeríté e látásra, mely ellenállhatatlan, végzetes következményeket jelent számára. A tanulás megláttatta vele a jót: a szabadságot s többé nem tudja a rosszat túrni. A népfelszabadítók (Casisus, Tell, Desmoulins) lesznek ideáljai és a szereposztásig⁴ beletanulja, beleké-

¹ V. ö. Jókai: *A márciusi fiatalság*. P. Alb. 121. l.

² Olvasmányaink (Saint-Just, Desmoulins, Leblanc, Lamartine, Mignet, egyéb rousseauisták stb. stb.) rossz alkalmatlanságát ez időben már Ady aláhúzza (338. l.)

³ Ferenczi: *P. és a soc.* i. h. 23. l.

⁴ V. ö. Deák nyilatkozatát, Marczali: *Legújabb kor* 466. l. és Petőfinek Ungvárról 1847. július 11-én Kerényihez intézett úti levelét, melyben

szíti magát a forradalomba.¹ Ez a forradalom számára természetesen csak ez igazságnak legmegfelelőbb kifejezési formája, a fogalom egyetlen teljes és helyes nyilvánulása lehetett: a *francia* forradalom, épúgy ahogy ezt francia rajongásában osztályosai: Heine² és Hugo³ se tudtak másképp elképzelni.

Ennek értelmében csinálja meg március 15.-ét és nem látja se ő, se a magyar jacobinus club, az «Egyenlőségi Társaság», a végzetesen téves azonosítást, nem látják, hogy «1848 március 18-áig — egy kis úri forradalom részére kaparták ki a gesztenyét s mikor a Batthyány-kormányt kinevezték, Petőfire s néhány zabolázhatatlan társára nem volt többé szükség.»⁴ Természetszerűen következett így a költő népszerűtlensége.⁵ Esméi idegenségének kiütése volt az. Így

Kazinezy Gábort teszi meg magyar Mirabeaunak. Már 1846-ban kelt a *Halhatatlan a lélek* c. verse, melyben Desmoulins szerepét szánja magának stb.

¹ Az előbbi jegyzet adatain kívül v. ö. Naplójának sokszor idézett helyét a március 17. 1848-iki bejegyzésből és hozzá Havas értékes adalékait (V. 554—6. ll. ad.: «Évek óta csaknem kirekesztőleges...»), hol csak a történelmi olvasmányok felsorolása szorulna némi kiegészítésre.

² v. ö. Französische Zustände I. Das Bürgerkönigthum: Vorrede zur Vorrede (Hamburg, Hoffmann & Campe 1885. IX. k.) 8. l.: «ihr solltet uns die *himmlische* Partei nennen, *nicht die französische*, denn jene Erklärung der Menschenrechte, worauf unsere ganze Staatswissenschaft basiert ist, stammt nicht aus Frankreich, wo sie freilich am glorreichsten proklamiert worden, nicht einmal aus Amerika, woher sie Lafayette geholt hat, sondern sie *stammt aus dem Himmel, dem ewigen Vaterland der Vernunft*».

³ Páris dicséretében (Misérables II. k. 3 r. 1 k. 11. fejt. Klassz. Regénytár, Salgó E. ford. 314. l.) «Fenséges város; van egy csodás *julius 14-ikéje, mely megszabadítja a földkerekséget*, minden nemzettel elmondhatja a labdaházi esküt; augusztus 4-iki éjszakája három óra alatt feloldoz ezer évi hűbérseget; *logikáját a közakarat izmává teszi; megsokszorozza magát* a fenséges minden alakjában; fényességét reáborítja Washingtonra, Kosciuskóra, Bolivarra, Botzarisra, Riegora, *Bemre*, Maninra, Lopezre, John Brownra, Garibaldiira; *mindenütt ott van, ahol a jövő kigyullad*: 1779-ben Bostonban, 1820-ban Leon szigetén, *1848-ban Pesten*, 1860-ban Palermóban; a hatalmas jelszót: szabadság sugja az abolitionisták fülebe — — — a hova a szele fú, ott hal meg Byron Missolonghinál, Mazet Barcelonánál» stb. . . .

⁴ Ady. 623. l.

⁵ V. ö. már, Pest, május 27. 1848 (Életk. juni 11.) c. hirlapi cikkében: «Tény, hogy még a márcziusi napokban is a magyar nemzet egyik kedvence voltam . . . néhány hét s ime egyike vagyok a leggyülöltebb embereknek» stb.

jut a túlzott francia programm keresztülvitelére távolról sem vállalkozó minisztériummal ellentétbe, majd konfliktusokba stb.

A költő lelki fejlődését illetőleg mind ez eseményekben két egymást szorosan követő, szinte egygyé olvadt lépés van. Az első, hogy az elméleti költőt félretolja a még mindig elméleti tanuló, és a fontosabb második, hogy a művészi elméletet a durva gyakorlat, a *tettkészség* meglepő vonása váltja fel. A költő a tribun, majd a szabadsághős nem rászabott és nem is sokáig tartó ruháját ölti magára. Kik a rokonoktól, játszópajtásoktól elvonuló gyermek-Petőfit, az elméledőt, az olvasót, a közvetlen cselekvésbe csak reakcióktól hajtott zsenit ismerjük, azok előtt váratlan ez «a nagyakaró temperamentum, méltó a legnagyobb királyhoz, hadvezérhez» (Rakodczay). E vonás nem is ülhet szerves szilárdsággal egyéniségében,¹ de pillanatnyi uralomra jutását — a benne levő érzés csira és megszeretett, készetadó olvasmányok e fatalisan korai összeesésén s a nempraktikus lelkek vakon sodródó, megkötött elméletiségén kívül is — sok körülmény magyarázza. Ilyenek: a meggondolatlanul magára szabadtított vezérszerepben, sürgető eseményeknek kitett, lázas kedélyének — elméletiségétől növelt — hajszoltsága és tanácstalan fejvesztése; a féktelenül hiú és hibás következetesség, mely folyton sarkalta, hogy mit szóval hirdetett, tettel is megmutassa az ezt — pl. hadbászallása előtt — már reklamáló embereknek;² bizonyos ellenállásokra³ ideges hevességgel felvillanó reagáló képessége, mely vakon sodorta, egy hiúságból és szerelemből biróvá tett idegen lélek (Julia) kártékony befolyása s még sok egyéb, mit talán mind összefoglal e szó: *fiatalság*.⁴ Főleg ez a vétek (vagy erény) csinált az arisztokratikus művészlélekből demokratikus közembert, a nyilvánosság, majd a tetteknek tipikus katonáját.

¹ Gyulai már meglátja e visszásságot, mikor így ír: «csak akkor becsülte magát túl, midőn több akart lenni lyrikusnál s végre több költőnél is». (I. h. 26. l.)

² *Életr.* III. 273—4.

³ Mint közöny, tudatlanság stb. V. ö.: Kossuth Lajoshoz 1849. jan. 13-án írt levelét.

⁴ Már 1846-ban *Távoloz hát ifjúságom* c. versében ifjúságától búcsúzva: «Nem valánk mi jóbarátok, — Úr voltál te, én kutyád. | Korbácsoltál, uszítottál | Egyre tüskön-bokron dt». Fiatalos tapasztalatlanságának döntő szerepére politikai optimizmusában súlyos szóval mutat rá már Meltz: «az állampolgár és a politikus Petőfi más ember volt, mint a költő; mint polgár elavult abstrakciókba bepókhálózott légy, mint költő sas, mely az egekbe repül». 171. l. (v. ö. általában, *P. republikai programja*, 171—2. l.)

Már ama «mindenható» szerep miatt is, melyet költőnk — nem is egyszer — maga jelöl ki életében a szerelemnek, külön vizsgálatra tart igényt a fentrésztelezett tényezők közül: a Julia nagyravágása előtti deferálás. Tudjuk, hogy sok reakció-okozta kilendülés után csak 1846 vége felé jut oda Petőfi, hogy Juliát *igazi* érzése szerint szerethesse. Addig csak keresett.¹ Most, 1846-tól, politikai szabadságszeretete, mint alapjában idegen, külső behatásoknak, és szerelme, mint alaptermészetének szimbolumnagyságra felnőtt eredményalakjai állanak egymással szemben. És ekkor egyelőre kezét fognak: a nyárs-polgár szerelmes és a lázas szabadsághős,² a tulajdonképeni Petőfi és aki csak pillanatnyi hazugságok közt látszott annak. Természetesen csak a fenntartás nélkül költőnk szívébe fogadott új úron: a nőn múlhatott,³ melyik fél jusson döntő uralomra. Petőfi kétségtelenül az «egészséges köznapi idill», az «irigyelt, szép, polgári» nyugalom (Ady) szelidségét kereste és várta Juliától: *alaptermészetét akarta végre kiélni.*⁴ Azonban ez az asszony, — akár hiszteriából, mint általában hiszik,⁵ akár mert urának tévesen látott, külsőségekből értett szellemét «a női lélek felszívó és alkalmazkodó képességével és csodálatos termékenységgel» magáévá téve, fegyelmezetlenebb, erősebb, harsá-

¹ «Rútul hazudtam, amidőn | Leánynak azt mondom, hogy szeretem... | Az csak költői szalmaláng vala, | Mely született s ellobbana. | *Ez bennem a legelső szerelem,* | Büntessen Isten engemet ha nem».

² «E szilaj ifjúból csendes, hű s a pedánsáig gondos férj lett. Ritkán látogatta barátait s nem örvendett ha ezek látogatták. Elvonulva élt. Nejét szenvedélyesen szerette s talán féltette is, s úgy látszik, hogy a világon csak két dolog érdeklí; *neje mosolya s politikai álmái.*» Gyulai 43. l.

³ Már az igazi szerelem előtt (1845: *Arcképemmel* c. versében) is ilyen «vallomást» tesz: «Lelkem Illés próféta, a menybe | Száll a dicsőség lángszekerén... | *Hij öledbe lányka s lángszekérről* | És mennyországrol lemondok én».

⁴ Jellemzően csinálja meg mérlegét a 11. úti levélben jul. 9. 1847: «Hat esztendeig voltam istentül, embertül elhagyott földönfutó; hat esztendeig volt két sötét árnyékom: a nyomor és a lelki fájdalom... és mikor? ifjuságom kezdetében, az élet legszebb szakában, mely csupán az örömeknek van teremtve, tizenhatodik esztendőmtől a huszonkettedikig. De jó hogy így történt; aki boldogtalan nem volt, nem tudja megbecsülni boldogságát. S jó, hogy egyszerre szenvedtem ki, amit más egész életén t szenved apródonkint. *Minél viharosabb volt a tavasz, annál derültebb nyarat és ősz remélhetek.*».

⁵ V. ö. Ady éles megvilágításában: i. h. 511. k. ll. Ugyanő mélyen lélekbeszántó adalékokat figyel meg úgy a nőszülő P. (430. l. stb.), mint a házasodó Szendrey-lány (509. l. stb.) pszichéjéhez.

nyabb formában árasztotta vissza férjére, amint Herczeg Ferenc szeretné védeni,¹ — a sokszor csakugyan alaptermészetnek látszó és e befolyással fokozottan azzá is válандó *idegen* részt erősíti benne. Julia féltelen nagyravágása okozza, ha «most igaztalanul támad meg s hálátlanul egy régi barátot, holnap könnyelmű barátságot köt», ha «ambíciók szállják meg, — melyek — sohse lettek volna az ő ambíciói».² Tudjuk hova mutatnak ez ambíciók: ugyanoda a hova az akkori, káros olvasmányok, fatális környezeti és természetéből folyó körülmények. Petőfi lassanként a francia forradalom maniakusává lesz.³ Az asszony buzdította urát, mint köztudomású: a március 15-iki mozgalomban, a követválasztási, sajnálatos következtetésű ügyben, a minisztérium elleni fellépésekor (l. «Pest, aug. 10. 1848» keltezésű cikkét), Vörösmarty ellen írt költeménye kiadására, a Petőfi egyéniségén túlmenő, radikális forradalmi lépések sorozatára: a dantoni programra, a hadügyminisztériummal való összetűzéskor, stb. A nő okozza, hogy a dolgában otthonos biztonságú költő, ki «az élő költőtársak iránt nem volt féltékeny, — Kossuthra volt féltékeny: a politikai nagyságra» (Jókai LV. l.) az idegen területek fejedelmére. Milyen kényszeredett ez a tribünre vágás! És milyen szomorú tudnunk, hogy mikor Petőfi szüleinél oly hálásan gondoskodik,⁴ de az élni vágyó, féltékenyen irigy Julia a születendő Zoltán miatt különben is ideges — «immár nemcsak biztatásra, de szabaduló, feledtető vágygal ágál a forumon». (Ady. 512.) Aki ily nő becsülésére volt hiú, már ezért sem térhetett vissza, nem utalhatott a magasabb józanságra, mikor «csúfolták, hogy csak verseiben tud meghalni — s megmutatta, hogy az igazi halálig is el tud menni». Látjuk, hogy a Petőfiben eddig állandóan küzdő alaptermészet (a theoretikus álmodozás) és felnövesztett gyakorlati szilajság felé új vezető: egy asszony

¹ Szendrey Julia és a közvélemény. P. A. 355. k. II. különösen 363. l.

² Ady 511.

³ Előszóval beszél nemzeti konvencióról, a márciusi rendreügyelő választmányt comité du salut public-nek nevezi (Aranyhoz 1848. márc. 21. írt levelében), pesti lakásának falát Lafayette, Mirabeau, Robespierre és társai, Mme Roland és Corday Sarolta képei ékítik, melyeket egyenest Párisból hozat (Jókai). Talán a champs-élysee-i mintára rendezett reformlakoma (1848 márc. 19.), a párisi anarchisták vörös szalagjának és a macskazenének divatbahozása stb. körül is van szerepe az ő francia-utánzásának.

⁴ 1848 tavaszán felhossa őket Váceról a Dohány-utcai házba, hol szobát bérel számukra és úgy itt, mint később a lövész-utcai lakásukban, közös háztartásban élnek. (Életr. III. 283. l.)

korlátlan tekintélye lépked. «Jobb idegekkel is bele lehetett volna az összegabalyodott dolgokba bolondulni s nem csoda, hogy Petőfi megzavarodott» (i. h.) Az így kiélesített körülmények közt, mikor Julia állásfoglalása is annak a Petőfiellenes Petőfilátszatnak szegődött szövetségesévé, mely a költőt (hamisan) pillanatnyi elhatározások és lángolások tette kész hősenek mutatta, két ellenség állt már az igazi, a gyermekkorból megmaradt, régen néma, elméleti Petőfi ellen: multjának látszata és jelenének legfőbb auktoritásai nejjével az élükön. A mérleg billenni látszik, az idegen elem felülkerekedni az egyéniségen. De ez utolsó percekben úgy tetszik, mintha a gyermek-Petőfinek szövetségesé támadna a Petőfigyermekekben, Zoltánban. Az apaság hangulata utoljára nehézzé teszi a küzdelmet: egy drága pozitívum ez a viharok tanácstalanságában, mely az elméleti Petőfinek, a meleg, csendes, álmodozó érzéseknek ad igazat és ha Ady kissé erősen is mondja, hogy «búsan határozta el, hogy nem hal meg a hazáért», annyi mindenesetre tény, hogy egy pillanatra úgy látszik: ez érzés a komoly, theoretikus Petőfit segítette diadalra. Kétségtelen, hogy a szabadsághős szerepét már magától idegennek kellett felismernie. Innen e korban feltűnő ingadozása,¹ tanácstalansága és ideges érzékenysége (Mészáros, Klapka, Kossuth-afférek stb.). Az is való, hogy családjával nem meghalni megy Erdély felé. Azonban már nem lehetett feltartóztatni a közelmulti, végzetes nekiiramodás tehetetlenségi nyomását. A láz, a két éve minden tettét irányító idegen úr, végleg elhatalmaskodik rajta. Nincs visszatérése és elvesztett zavarában ez nem is lehet előtte rettenetes. Bizonyára büszke volt rá, hogy megfizetett «olyan adósságokat is, melyekről versekben adott kötelezvényt». Bátran ment Segesvárhoz, de szinte az öngyilkosok bátorságával. Bem hiába akarta elzavarni a tűzvonalból, de az utolsó percben megújra küzd önmagával: futva menekülne a csatából,² hogy — — Ép itt van a bökkenő. Új életet, mást — ő, nem kezdhet, a régi pedig már idegen tőle, kigyógyult belőle. Elmúlt a láz és vele, sőt talán ép ezért az élet is. Petőfi sohase lehetett volna

¹ Julius 2.-án Mezőberénybe megy «azon óhajással — írja Arany Jánosnak 1849. július 11-én, hozzá intézett utolsó levelében (A. J. levelezése I. 200. l. 79. levél — *vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk, s a mely percekben véggép felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok.*» De ugyanekkor véres verset ír: a *Föl a szent háborúra!* címűt.

² A Petőfi utolsó órájáról szóló tudósításokat l. *Életr.* III. 374—382. II. V. ö. Ady 748—9. l.

az, minek talán maga is szánta magát az Apostolban.¹ Neki Petőfinek maradvá egyszerűen lehetetlen volt túlélni Segesvárt.² Így új, igaz értelemmel mondhatjuk, hogy «az erdődi George Sand» csakugyan «szimbolumos büntetése», de egyszersmind érdemetlenül szigorú végzete is volt — bár csak egyéb tényezőkkel együtt — Petőfi kisiklott életének és zsenije egy döntő eltévelyedésének, melybe gyenge szive rántotta. Elfeledte, hogy Bérangerben álmódzó természetét, Szendrey Juliában a csendes családiasság igérvényét szerette meg. Már magukért is, azokul is szereti, miknek később ismeri fel őket. A francia forradalmárok és Petőfi Sándorné, kik végzetesen megmaradtak szive egyedüli bejáratosainak a legveszedelmesebb ingerlékenység idején, hova is sodorhatták volna máshová az életét — a szerelem teljes átengedésével — rábízták, meggondolatlan vak követőjüket, mint a lelki meghasonlásba és végromlásba?

Láttuk, hogy Petőfi életének csakugyan két determináló csillagzata van: a szabadság és a szerelem, csak hogy mindkettőnek két alakját kell megkülönböztetni. A szabadságvágy 1846-ig az egyéniségének — bizonyos behatások után — megfelelő művészi szabadságvágy, néha a politikai szabadságvágy sablonhangú, nem szívből-lélekből szóló, meggyőződéstelen belezengésével, de ennek élő színezete csak 1846 után van. Szerelmei 1846 előtt a körülményeknek, művészi szabadságvágyának erőszakolt tartozéka, nem alaptermészetének függvénye. Álmodozó monogám lelke 1846 után Juliában jut igaz, természete szerint való szerelemhez. De ép vesztére. A nő, a második én, kinek trónust adott — csalóka meggyőződéssel — szívében, vagy nem ismerte vagy temperamentumánál fogva nem respektálhatta az igazi Petőfit: Az 1846 után olvasmányai lejtőjére tévedőtől még azt az egyensúlyozót is elvette, melyet elméletisége adott volt neki. Petőfi idővel talán

¹ Nem oszthatjuk Pogány József vélekedését («Petőfi sorsa az Apostola sorsa lett volna». 515. l.), ki erősen pártszínezettel főleg Babits i. m. cáfolására írta cikkét. Így kiemeli Babits ellen, ki szerint P. «minden történelmi érzék és vatesi előrelátás nélkül» volt, P. «nagy történelmi és politikai tudását» (518.) Bizonyosságul könyveinek jegyzékére hivatkozik, de nem látszik tekintetbe venni, hogy a történelmi könyvek jelentékeny része a (valószínűleg) meghozatni szándékoltak jegyzékében van (meg nem voltak Petőfinek) és azt is feleli, hogy történelmi érzéket semmiféle könyvtár se biztosít. Amit még bizonyosságul felhoz, igazán nem tudjuk, hogy értsük; mert hogy 1848-ban «előrelátta» a köztársaságot, annak még ma sem láthatjuk hiteltérdemlő értékét, hogy pedig 1849-ben *talán* előre látta volna a szociális republikát — arra nem tudunk reflektálni.

² Más vonatkozásban Ady is így konkludál 249 (és 745.) l.: «úgy ahogy élt, — ez az istennél több ember, pórul jár ha meg nem hal».

realisabban megalapozhatta volna a talajt, melyre idő előtt állíttatott. Csakhogy felesége természetével és befolyásával éretlen tetté válni kényszerítette a költői lázalmokat s mint rossz olvasmányok egyik szövetségese sikeresen közreműködött abban, hogy egy fantomot, egy nem Petőfi egyéniségére szabott lázalmot: a népszabadság bajnokságának szerencsétlen tetszelgését a valóság látszatára emelje és e belülről előkészítetlen nagy ugrást, melyet az egyéni fejlődés nem követhetett rázkódások nélkül, a költő életével fizettesse meg; ama költőével, aki csak amateur szabadsághős tudott lenni mindvégig, a legrettenesebb realitások között is. Pedig mi mindent végezhetett volna még e tünemény, ha megmarad eszméi *művészi* kiélésénél.

Ami nehézség tehát Petőfi költészetében és életében felmerült, az mind az *álmodozó alaptermesztet*, az ebből folyó, de sokban ellentétes, — mert reakciókkal felébresztett — *művészi szabadságvágy* és a szív részén hozzáférkezett, de egyéniségétől idegen rész: a *politikai szabadságvágy* harcából, újabb és mind erősebb lázszimptomákat okozó összeolvadásából, magyarázódik. A két első tényező aránylag nyugodtabb harca 1846 előtt folyik le s nagyjában kompromisszummal végződik, hiszen nem is merőben ellentétes felek küzdöttek. Így áll Petőfi 1846-ban az új harc elé, mely a küzdő tényezők természete szerint örületes fokig emelkedik és rettenetes, halálos következetességgel torolja meg az álmodozó alaptermesztet hibáját: a viaszszívűséget.¹

Ez az állandó harc — amellet, hogy nagyságának alapfeltétele (hiszen harmonikus ember sohase nagy lírikus), — magyarázza költészetének és egyéniségének látszólagos ellenmondásait és érthetlenségeit, de amellet, sőt épen ezáltal és ebben: bámulatos egységét és egyöntetűségét is. Ilyen zivataros lelkiállapotokban, anélkül hogy a kenyérért írás tényezőjére túlzó sulyt fektetnék,² igazán nem várhatjuk tőle, hogy akademikusan lemérje magát és diszcernálja, mi az, ami lelkével és mi az, ami csak hangulatával rokon. Ez állandó lázas

¹ A Pester Zeitung cikkírója látta meg legélesebben Petőfi titkát, mikor a szabadszállási kudarc után a Mirabeau lelkes utánczóját vigasztalva a kettőjük közti végzetes különbséget e szóval fejezi ki: «Mirabeau hatte das Herz im Kopfe» (1848. június 21.). Ezt megfordítva és általánosabb érvényre emelve mondjuk mi Petőfi végzetének, hogy *csak szíve volt és abban volt a feje is*.

² Gyulai 152—3. l. ép a pesszimizisztikus hangú költeményekről írva fontosnak tartja — és méltán — hogy P., kinek verseiből kellett élnie, mindenféle hangulatában mindent megír és amely mohón várják, oly mohón ki is ad.

harcból magából megértjük egyénisége és költészete összes érthetlenségeit, az elvakult vadság és gyengéd szelidség kaleidoszkopszerű változásait. Mindkét végre van oka, az állandó láz is készteti, hogy emésztetlenül írjon le mindent: rettenetes komplikált valami egy nagy költő psychéje! Értjük, miért írja 1847-iki ki nem adott előszavában a meztelenítő önvallomást, hogy Múzsája «régi szép napok holttestei, meggyilkolt remények halálhörgése, a csalódások boszorkánysipításai között dalol *féltébolyodottan*»: Petőfi költésének virága egy folyton fokozódó, lázasan én-ellenes és új én felé történő kóros folyamat, harc, mely végül úgy lelkileg, mint fizikailag felemészti.

De ép ez az állapot biztosítéka, hogy az ellenmondások látszólagosak, gyökerük egységes-egy lélek földjéből nő. Négyes egy képét tovább fejlesztve: ¹ annyira csupa lángolás ez a harcoló egyéniség, hogy nemcsak a tárgyak, melyeket költészete körébe von, de az idegen ható anyagok is belevesznek hevébe: csak ez melegít és ragyog minden versében s a lángbaborított tárgy vagy idegen lélek csak szint vagy alakot (pl. a refraindal) adhat e kiválóan egységes, de csak fenti értelemben egységes költői szellemnek. Ez az egység az *emberben* megbomlik, mikor a *gyakorlati* Petőfi külsőségeikig menő utánzással tolja a mestereivé fogadott franciákat előtérbe. A *költőben* a helyes költői érzék majdnem végig fenn tudta tartani: költeményeiben aránylag *igen ritkán* érezhető ama kiélezett törekvés, mely eltanult elméletek népszerűsítését célozná. Irányzatosság csak a kritikák szemüvegén diszkreditálhatja az Apostolt. Az Petőfi, csak ép egy «dagály»-órában. Itt inkább ama — történelmi balladák formájába öntött — költeményekre célzunk, (a «Nép barátja,» «Munkások újsága» s hasonló című néplapokba szánta és nyomatta is őket), melyeket Hartmann ² mint «silány balladákat, fényes izgató iratokat» jellemzett. E költemények itt-ott már csakugyan veszélyeztetik költői egyéniségét és a *költőt* az 1846 utáni *emberrel* összekeveredve mutatván, a déroute árnyékát vetik előre.

*

Petőfiről alkotott felfogásunk — legrövidebben összefoglalva — a következő:

Az álmodozó alaptermészetből a korai reakciók a művészhajlamot és ezzel a művészi szabadság szinte elementárisan nyilvánuló vágyát váltják ki. E két egymást kergető tényező a szerelemmel —

¹ Id. h. 152—3. l.

² 65. l.

1846 körül — nagyjában a nyárspolgárias, elméleti művészt, Petőfi legtisztábban látható, legőszintébb alakulatát eredményezi. Külső és belső nedvek öntözik e Petőfi-ben az élményes alapokból sarjadó nemzeti rajongás és politikai szabadságvágy fejlődésképes, de elméleti, gyengéd virágait, melyeket szerencsétlen forróságok és záporok (innen nehány zavaró és idegenszerű színárnyalat) csalókan és — vesztére szöktetnek fel. A költő személyi és — úgy külső, mint belső — környezeti viszonyai ugyanis nem kedveztek az elméletiségnek és lázas lelkének ingerlékenységét kerítővé téve, reálisra és így már a költőtől idegennek érelették azt. A kiforrás lázából már 1848-ban kilátszik a teljesen kisiklott élet, mely költőiségét is készült fenyegetni, mikor a halál talán véletlenül, talán némi kétségbeesés nemtörődömsége folytán, talán rettenetes kegyetlenséggel, talán jótékony kimélettel a csupaseb költő iránt, elvette a nehezen elképzelhető kifejetet . . .

A sajátos viszonyok okozzák, hogy bár abban, amit 1846 után ír és cselekszik, olykor alaptermészetétől legtávolabb eső hangok csengenek fel, — minthogy e fokozatot túlélni, kiheverni és túlszárnyalni nem volt alkalma, ellenben ép ez időszakból maradt meg költészetének legélénkebb, legpatetikusabb, legkülsőségebb vagy legáltalánosabb, szóval: legtetszetősebb része, — máig tartja magát ama nézet, hogy ez mutatja az igazi Petőfit.

Szeretnők hinni, hogy e tévhit megmásításához sikerült — a nagy tünemény minden károsítása nélkül — hozzájárulnunk.

MARÓT KÁROLY.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az Érdy-kódex kora.

Az Érdy-kódex korával *Érdy János* foglalkozott először s a kézirat leírásának idejét az 1490. és 1527. évek közé tette.¹ E felfogással szemben *Volf Györgynek* sikerült kimutatnia, hogy a kódex «utolsó negyed része 1527-ben készült s minthogy november 23-ára megvolt, 11 hónap sem kellett rá. A többi háromnegyed résznek így úntig elég három esztendő. Eszerint a kódex eleje 1524-re esnék.» Eddig, — mint később kitűnik — helyes a következtetés. Téves azonban a további: «De még ennyi is sok. Tekintetbe kell vennünk, hogy kódexünket igen számos jel kompiláló másolatnak bizonyítja, valamint azt is, hogy szerzetes írta, aki tehát elegendő idővel rendelkezett, s akinek írásából ítélve, foglalkozása lehetett a másolás».²

Állítsuk szembe *Volf György* szavaival magának a kódexírónak nyilatkozatát: «. . . Quamquam impericie mee non ignarus, tantique laboris minime ante expertus prefertim intali arciori ordine ubi et tempus et facultas tale quid operandi denegatur pre exerciciorum spiritualium occupatione . . .»³ Tehát a kódexíró nem rendelkezett elegendő idővel s nem is volt nagyon járatos az efajta munkában.

Nem állja meg helyét *Volf*nak e hibás alapra épített további következtetése sem: «Gyakorlott másoló, mindamellett, hogy nem egy munkából írta le, ha csak 1526-ban fogott is bele, 1527 november 23-ára bizvást elvégezhetette. Hogy magában 1527-ben, tehát nem egészen 11 hónap alatt is elkészíthette volna, az a munka nagy terjedelme miatt nem valószínű. Azért az én véleményem szerint kódexünk 1526 és 1527 közé teendő».

Ezzel szemben helyesnek tekintjük *Volf* előbbi véleményét, mely szerint «a kódex eleje 1524-re esnék».

Erre az eredményre az Érdy-kódex mozgó-vasárnapjainak figyelembevételével jutunk. A vízkereszt utáni vasárnapok mozgó-vasárnapok; számuk mindig a husvétől függ. Ha a husvét korábban van, a vasárnapok száma kevesebb, ha pedig később van, akkor meg több. Egészen 5-ig.⁴

¹ Tudománytár. I. köt. 217. l.

² Nyelvemléktár. IV. köt. V. kk. ll.

³ Nyelvemléktár. IV. köt. XXIII. l. 13—16. s.

⁴ Targyalásomban a Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött két kart-hauzi Missalet — Missale Carthusiense ex Lit. 1170 (1509-ből) és Missale

Nézzük az Érdy-kódex mozgó-vasárnapjainak számát. Azt találjuk, hogy a mozgó vasárnapok közül 4 van meg a kódexben. Nevezetesen :

Érdy K.		Miss. Carth.
Elffew menyekfew vafarnap		Dom. I. post oct. Ep.
Mafod vafarnap		Dom. II. post oct. Ep.
Negyed vafarnapon ¹		Dom. III. post oct. Ep.
Ewthód vafarnapon		Dom. IV. post oct. Ep.
Miss. Rom.	Lectio	Evang.
Dom. II. post Ep.	Rom. XII. 6—16 ;	Joann. II. 1—12.
Dom. III. post Ep.	Rom. XII. 16—21 ;	Matth. VIII. 1—13.
Dom. IV. post Ep.	Rom. XIII. 8—10 ;	Matth. VIII. 23—27.
Dom. V. post Ep.	Col. III. 12—17 ;	Matth. XIII. 24—30.

Ezek után kimarad a Dom. V. post octavam Epiphaniæ, az utolsó mozgó vasárnap s mindjárt az állandó vasárnapok következnek :

Érdy K.		Miss. Carth. és Miss. Rom.
Kylenczben hagyo vafarnapon		Dom. in Septuagesima
Hethben hagyo vafarnapon		Dom. in Sexagesima
Faffang vafarnap		Dom. in Quinquagesima
Lectio.		Evang.
I. Cor. IX. 24— X. 5 ;		Matth. XX. 1—16.
II. Cor. XI. 19—XII. 9 ; ²		Luc. VIII. 4—16.
I. Cor. XIII. 1—13. ;		Luc. XVIII. 31—42.

Keresnünk kell most egy olyan évet, melyben a vasárnapok berendezése, száma megegyezik kódexünk vasárnapjainak berendezéseivel, számával.

Carthusiense ex Lit. 1173, (1520-ból) — tartom szem előtt. Ezekben az Epiphania utáni vasárnapok száma 5. A mai Missale Romanumban 6 vasárnap van felsorolva. A különbség azonban csak az elnevezésben van — az officium ugyanaz. A Missale Carthusiense a számítást az Epiphania octávája utáni vasárnapkal kezdi s a vasárnapokat Dominica I., II., III., IV., V. post *octavam* Epiphaniæ-nak nevezi, a Missale Romanum pedig az Epiphania utáni vasárnapkal kezdi a számítást s a vasárnapokat Dominica I., II., III., IV., V., VI. post *Epiphaniam* névvel illeti.

¹ Világos, hogy a «Negyed vafarnapon» felírás téves, mert a lectio és az evangelium a harmadik vasárnap lectiója és evangeliuma s megegyezik a Miss. Carth. és Miss. Rom. megfelelő vasárnapjának (Dom. III. post oct. Ep. és Dom. IV. post Ep.) lectiójával és evangeliumával. — Ugyanígy van az «Ewthód vafarnapon» felírással is. (A lectióknál helyes a felírás.)

² Kódexünkben a fordítás csak a XI. 23-ig van meg. Utána ezt a megjegyzést teszi az író: «Kynek zamlalafa fok, myt zenwedót legyen Chriftufnak es ez zent hytnek byzonfagaert».

Ismernünk kell e célból az octava utáni első vasárnapnak — Elfew menyekfew vafarnap — és husvét vasárnapjának dátumát. A közbeeső vasárnapokat aztán könnyen kiszámíthatjuk.

Ezzel a megfontolással arra az eredményre jutunk, hogy az Érdy-kódex vasárnapjainak berendezése, száma megfelel az 1525. év vasárnapjai berendezésének és számának. 1525-ben az Elfew menyekfew vafarnap (Dom. I. post octavam Epiphaniæ) jan. 15-én, a husvét pedig ápr. 16-án volt.¹

Iktassuk most e két dátum közé kódexünk vasárnapjait:

Mozgó vasárnapok	{	jan. 15. Elfew menyekzew vafarnap « 22. Mafod vafarnap « 29. Negyed vafarnap (helyesen III.) febr. 5. Ewthód vafarnap (helyesen IV.)
Állandó vasárnapok	{	febr. 12. Kylenczben hagyó vafarnapon « 19. Hethben hagyó vafarnapon « 26. Faffang vafarnap

A kódexben itt vége szakad a vasárnapok sorozatának. A sorozat teljessége kedvéért iktassuk még ide a husvétig való állandó vasárnapokat.

Állandó vasárnapok	{	márc. 5. Dom. I. Quadrag.
		« 12. Dom. II. Quadrag.
		« 19. Dom. III. Quadrag.
		« 26. Dom. IV. Quadrag.
		ápr. 2. Dom. Passionis
		« 9. Dom. Palmarum
		« 16. Pascha

Tehát a vasárnapok pontosan megfelelnek az 1525. egyházi év beosztásának. Ebből úgy hiszem világosan következik, hogy a kódex-író az 1525. év beosztását vette munkája vezérfonalául. S mivel a «Kys karachon»-tól kezdődő vasárnapok megfelelnek az 1525. év vasárnapjainak, a «Kys karachon» előtti vasárnapok szükségszerűen az 1524. év vasárnapjainak fognak megfelelni.

A kódexíró tehát 1524 Adventjével kezdte meg munkáját, s folytatta az 1525. év beosztása szerint.

Ezek után csak Veinstein-Heves Kornélnak egy mellesleg tett megjegyzésére óhajtok reflektálni. Nem tudni milyen alapon, egyszerűen kimondja, hogy «Horváth Cyrillnek, az Érdy-kódex koráról kockáztatott megjegyzése nem állja meg a helyét».² Úgy látszik azonban, hogy az

¹ Knauz: Kortan. 26. naptár. 466. l.

² Veinstein-Hevess Kornél: A Jordánszky és Érdy-kódex. Nyr. XXIII. 271.

összes vélemények között mégis Horváth Cyrillé járt legközelebb az igazsághoz. Horváth Cyrill ugyanis Pelbárt egy helyéből kiindulva, azt következteti, hogy: «1476-tól már most «közel ötven év» 1526 előtt nem sokkal lehetett, noha mindemellett 1526 előttre teendő.»¹ — Úgy látszik fentti kutatásunk eredménye s Horváth Cyrill véleménye kölcsönösen megerősítik egymást. A «közel ewthwen eztendew» számításunk szerint körülbelül 48 év.

ÁBRAHÁM LAMBERT.

Melius Juhász Péter.

Négy éneke jelent meg Meliusnak a Szilády-féle Régi Magyar Költők Tára legutóbbi kötetében. Irodalmtörténeti körülményeink miatt nem remélhetjük, hogy a közel jövőben több munkája is publikáltatnék, ezért itt az ideje megállapítani: miben is áll hát Meliusnak irodalomtörténeti jelentősége?

Neve ma fogalom. *Kanyaró Ferenc* előtt: «A nemes születésére kevély Meliusnak legfőbb sikere csak annyi, hogy élte delén egy uralkodni vágyó s minden más meggyőződést lábbal tiporni kész pártnak lázító vezére.»² *Pokoly József*: «a magyar reformátusságnak századokon át nemcsak vezére, hanem egyszersmind legjellegzetesebb képviselője.»³ E két véglet között szabadon csapong az értékelés. S nem tévedek, ha közülök legobjektívabbnak *Horvát Cyrillét* tartom: «Komolyan, világosan szól, ritkán szintelen vagy untató; de izlése zordon, ereje durvasággal vegyül s az ótestamentom legsötétebb lapjaira emlékeztet. Van benne valami rideg, sőt visszaszasztító; volt esze, de ritkán tudott szeretni, olvadni, lelkesedni; az érzések közül inkább az ószövegség hatalmas, profétai haragját érezte.»⁴

Ám, e színes szavak mögött kevés van az igazi Meliusból. Amint nem volt ő lázadó párt lázító vezére, azonképen nem az ótestamentom megtestesült boszúja, kinek lelke csupán haraggal, gyűlölettel lett volna tele. Ő egy darab magyar XVI. század, korának erényeivel, hibáival együtt. Épen ezért igazi jelentősége sem a magyar kálvinista egyház megalapítása. Intézményeket nem emberek létesítenek, hanem a kor alkotó vagy pusztító árja. De eszméket emberek növelnek nagygyá. S Melius egy eszmének volt ápolója. Mi volt ez eszme? A XVI. században aligha tudták ezt biztosan. Az embereket titkos vágyak, érzések gyötrik; nincs e vágyaknak határozott alakjuk, de zsongnak s cselekvésre készítik urukat. Mint a sötétben járó épencsak hogy megérzi, hol biztos a talaj lába alatt, úgy e forrongó korszak emberei is csak azt tudják, hogy a töröktől és némettől sujtolt, belső villongások által elkésértett, a természettől pusztított magyarságnak egyetlen reménysége, egyetlen megmentője az Isten.

¹ Temesvári Pelbárt és kodexeink. 34. l.

² *Dávid Ferenc*. Kolozsvár, 1906. 15. l.

³ *Az erdélyi református egyház története*. Bpest, 1904. 123. l.

⁴ *A régi magyar irodalom története*. Bpest, 1899. 212. l.

Embernek nem hisznek, mert az ember rossz, hisz' ő az oka minden nyomornak. Egyedül Isten a sötétben bolyongók vezére. Ki ez az Isten? Nem Jézus szerető atyja. Hol a kór immár a lelket támadta meg, ott nincs többé szelid orvosság. Csak Isten tudhatja megmenteni az embert, de ennek az Istennek aztán — épen nagy felelősséggel járó munkájáért — nagy hatalom is adatott: sujtol, ha intéseitől eltérünk; büntet, ha parancsait megszegjük. Aminthogy az orvos is elevenbe vág, ha az élet forog kockán. Zordon-e ez orvos, hoszúálló-e ez Isten? Nem. De az ember ezt fel nem foghatja . . .

Melius Isten mindenható erejének volt hirdetője. Az volt rendelkezése, hogy meggyőzze embertársait arról: a pusztuló magyarság megmentése érdekében föltétlenül meg kell hódolnunk végzetünk előtt. De vajjon egyedül ez volt-e a helyes megoldási mód? Ezt a kérdést szokás Melius megítélésénél fölvetni. Gondolatom szerint tévesen. Dávid Ferenc például úgy találta, hogy korának erkölcsi züllöttségén hathatósabban segít akkor, ha az ember önbecsérzetét növeli. Én ezt a megoldást valóban fönsége-sebbnek is találom. De ki mondja meg, vajjon a lelki betegeket mi gyógyítja meg: az orvosi tudomány képében munkáló emberi ész, avagy a láthatatlan, kiszámíthatatlan, de titkon segítő Valami, amit különféle nevek-hen hol Istennek, hol a szervezet ellentálló képességének, stb. nevezünk? Nem, ne azt kérdezzük: igaza volt-e Meliusnak Dávid Ferencel szem-ben; hanem azt: segített-e korának társadalmán? S csak ha erre a kérdésre igen-nel tudunk felelni: — találtuk meg a helyes értékelés szem-pontját.

De hol itt az irodalomtörténeti szempont? A stilusban. Meliusnak, századának darabos, sértő, de mindenképen őszinte stilusában. Ezek az emberek nem tudtak hazudni. Nehéz ma megértenünk, mi lehetett akkor vonzó egyéniségükben, avagy stilusukban, mely egyéniségüknek hú tükre. De éreznünk kell, hogy minden szavukban lelkük dobban. Írásaikat olvasva, nem elég a szókbán, mondatokban csupán gondolatokat keresnünk, hanem hozzá kell képzelnünk írójuk egyéniségét, a jellemző taglejtést, a szem játékát, a test nyugalmát vagy önkénytelen mozdulatait, melyekkel írásait kísérete volna, ha azokat elmondja; hozzá kell képzelnünk a hang lágyabb vagy erősebb voltát, a nyomatékos vagy felületen elsikló modort, a meggyőződés vagy hamis tudat hangnyomatát: s akkor majd élénk fog tűnni, mily találó erejű ez a száraz, néha enigmatikus beszéd.¹

A stilusnak ez őszinte, a léleknek e nyers formája nemcsak Melius sajátja. Ilyen volt az egész magyar XVI. század. Nézzünk körül. A jobbágy agyon van gyötörve a sok adó és rossz termésű évek miatt; az alsóbb-rendű papság előljáróinak kapzsisága következtében. Ezeknek a lelke elfá-sult. A boszú érzete nem a bibliából plántálódott szívükbe, mert ott volt az élettől való elkedvetlenedéssel együtt. Harc vagy békés nyomor — rájuk

¹ Ibsen hőseit jellemezte e szókkal *Péterfi Jenő*. Mondatát némi változ-tatással vettem át. (*Összegyűjtött munkái*. II. köt. 246. l.)

nézve ugyanegy volt. S a végvári vitézek? Hát ezek a tipikus ősmagyarok naponkénti vérontásban durvultak. Mert akár portyáztak, akár raboltak, akár szabályszerűen hirdetett harcban volt részük, ellenségeskedő gyűlölet dulta keblüket. Még a szerelemben sem tudtak gyöngédek lenni. Jellemző, hogy asszonyokat szerettek, kiknek — mert lehetett — sok minden szabad volt. A lányok csak az erkölcsök finomodásával majd a XVIII. század végén foglalják el helyüket — a szerelmi poézisben. S a főurak? Összeomlott alkotmányos rendünk roncsain egymás ellen fenekedtek. A magyar részek pénzügye elszomorító. János Zsigmond szegénysége vetekedik Ulászlóéval; környezetében egyik-másik főúr kölcsönzéssel próbál magának szomszédja ellen új, meg új kiváltságokat kicsikarni... Ez a század valóban elszomorító képét mutatja az erkölcsi züllöttségnek.

Mi adott erőt ily korban a prédikátoroknak? Küldetésükben való rendületlen hitük, igazságukban való tántoríthatatlan bizodalomuk. Fanatikusok voltak e csodálatos kitartású emberek, önértékük fanatikusai. Mondjuk-e, hogy elfogultságukban igazságtalanok voltak? A szenvedély hajtotta őket, a pártszenvedély. És a pártszenvedély nem ismer szentséget, ha nem sajátját... Durvának kellett lennie e prédikátorok lelkének, mert erősnek kellett lennie.

A század suhanó szele apránkint magával ragadta a levált sebeket s a jobb kor, mely az ellenreformációval társadalmunkra köszöntött, immár lélekben megújodott emberekre talált. A katolikus Pázmánynál csendül meg a meggyógyult magyar lélek első nyugodt fohásza. De hol lett volna e nyugodtság a protestáns prédikátorok nélkül?

BORBÉLY ISTVÁN.

Török korból eredő népdal.

Az Irodalomtörténet I. évfolyamának 62. lapján szó van az *Amott kerekedik egy fekete felhő* kezdetű dalról. E dalnak a Pálóczi Horváth Ádám-féle kéziratgyűjteményben található változatát *kuruc dalnak* s a második versszakaszát *Horváth Ádám szerzeményének* állítja a cikkíró. Az első állítás némi módosításra szorul. Ez azonnal nyilvánvalóvá lesz, amint a töredékes dalt folytató soraival közlöm.

Amott kereködik egy fekete főlhő,
Abba tollázkodik egy fekete holló:
•Várj mög holló, várj mög! hogy üzenök tüled
Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak.

Könnyen mögüsmehed annak háza táját;
Piros rüzsák lépik aranyalma fáját,
Gyémánt az ablaka, üveg az ajtaja,
Magának kék szöme, aranyszínű haja.

Ha kérdi: hogy vagyok? monygyad: hogy rab vagyok,
A török udvarba talpig vasba vagyok,
Könyékig bilinesbe, örökös sütétbe,
Nem tekinthetek mán mátkám kék szömébe.

A másik — szerintem téves — állítás, hogy a dal második versszakasza Horváth Ádám szerzeménye. Nekem más véleményem van. Azt hiszem, Horváth Ádám, mikor megkeresztezte, mint saját szerzeményét, tévedett. Még azt sem hihetem el, hogy Horváth Ádám a népies változatát alakította nem népiesé.

Népies változatát Kriza jegyezte le :

Tudom, megismered
Az én rózsám házát.
Ónos az ablaka,
Üveg az ajtaja,
Az ablak alatt van
Egy édes almafa.

(Magyar népköltési gyűjtemény. III. köt. 33—34. l.)

A Krizánál található változatban madártól való levél küldéséről van szó; befejezésül a mi harmadik versszakaszunk első sora következik : a *Ha kérdi: hogy vagyok? Mond meg: hogy rab vagyok.* Krizánál nincs is belőle többre szükség. Krizánál nem az fáj a rabnak, hogy nem tekinthet már a mátkája szemébe; hanem, hogy a szemét kisírta, haja megőszült, szíve gyötrelemben van. Mindez nem történik, ha az almafa gazdáját nem ismeri meg; mert a rózsája ablakja alatt levő almafának :

Édes az almája,
Hamis a gazdája. . .

Mindezzel csak azt akartam feltüntetni, hogy a mi harmadik versszakaszunk, a *«Ha kérdi: hogy vagyok?»* kezdetű, éppen úgy alkotó részét teszi a Kriza-féle népies változatnak, mint a mi kevésbé népies dalunknak.

Ha már most azt mondjuk, hogy Horváth Ádám szerzette a kérdéses versszakaszt; miért nincs meg kéziratos gyűjteményében a most bemutatott versszakasz is?

Horváth János úr szíves volt Horváth Ádámnak az Akadémiában őrzött kéziratát megnézni, s arról értesít, hogy a 231. lapon levő 300. számú kérdéses dal után nyomban, sőt szorosan utána a 301. számú dal következik. Ebből pedig azt kell következtetnem, hogy mikor Horváth Ádám a dalt lejegyezte, a harmadik versszakaszcól mit sem tudott; mert ha csak homályosan is emlékszik ilyesmire, akkor üres helyet hagy s későbbben, ha eszébe jut, oda írja. Arról meg szó sem lehet, hogy a szerző ne tudja versszakaszát, a nép pedig dalolja. Ez is különösen hangzik: Csongrádon tudják az egész dalt, Erdélyben a változatát dalolják, a szerző pedig csak a töredékét ismeri saját szerzeményének. Ezt kellene mondanunk, ha a kérdéses versszakaszt Horváth Ádámtól eredőnek tartanók. Horváth tévedésből keresztezte meg ezt a versszakaszt.

Másik feltevés, hogy a nép toldotta Horváth kérdéses versszakaszához a most bemutatottat: a harmadikat. Ha a nép toldja hozzá a harmadik versszakaszt a kérdéseshez, akkor népköltésünk idevágó adatai szerint az új versszakasz utolsó sora nem arról fog szólni, hogy nem te

kinthet már mátkája szemébe; hanem, hogy: *Kiapad a szemem a nagy setétségbe*. Ezt meg fogja mondani mindenki, ha a magyar népköltést figyelmére méltatja.

Lehetetlen észre nem venni, hogy amint egyszer beledalolja a nép a *Rab vagyok*-féle versszakaszba a *könyékig bilincsben* s az *örökös setétben* való állapotot, az ezekkel szoros összefüggésben levő *szem kiapadás*-ról sem felejtkeznek meg. Így látjuk ezt az eddig bemutatott népies változatokban.

Annak a török udvarbeli, a művelt osztályhoz tartozó, sínlődő rabnak a szerelme fejt meg, hogy a második versszakasz egészen és a harmadiknak az utolsó sora miért nem maradt meg népiesnek? Szerelme oly nagy volt, hogy mátkájának még az ablakát is gyémántnak, almafáját aranyalmát termőnek hitte lenni, mely versszakasz Thalynak tetszett, mint ezt a *Régi magyar vitézi énekek* gyűjteménye II. kötet 334. lapjáról látjuk. Csak e szerelmes rabnál van megokolva eme népies sornak: *Kiapadt a szemem a nagy setétségben*, mint ez a népies dalainkban olvasható, a harmadik versszakasz utolsó sora szerint való — nem népiessé — alakítása.

Ezzel szemben a nép, mint Erdélyi János: *Népdalok és mondák* II. k. 134. lapján közölve van, kihagyta az előtte érthetetlen, az aranyalma fájáról zengő második versszakaszt, ilyen almát a természetben nem talál; mellőzte a nem szerinte való utolsó pár sorát is a harmadik versszakasz-nak. Megkapta azután ama törökkorbéli népies dalt, melyet Thaly említett műve idézett lapján kicsinyelt, pedig ez a magyar népköltés szerint való dal, nem pedig a most bemutatott, melynek utolsó soraiért Thaly sóvárgott.

KÁLMÁNY LAJOS.

Lord Byron magyar Gáborja.

Lord Byron *Werner vagy Az örökség* című drámája 1822-ben jelent meg és általános csalódást okozott. Hiába keresték benne azt a költői erőt, amellyel a nagy romantikus annyira el tudta bűvölni kortársait. Ezt a drámát elhibázott munkának kellett tartani és a költő irodalmi ellenfelei nem is hallgatták el kicsinylésüket. Az irodalomtörténeti kritika enyhített ugyan az elítélő bírálaton, de azért lényegében nem módosította az egykorú felfogást. Wernerben nem az igazi Byron szólalt meg és bár tárgya saját bevallása szerint mélyen markolt lelkébe, még sem csalta ki belőle azt a költői megnyilatkozást, amelyet mindenki várt a Child Harold szerzőjétől. Jellemző, hogy akadt oly vélemény is, mintha nem is Byron, hanem Georgina, Devonshire hercegnője (1757—1806) írta volna ezt a drámát. (F. Leveson Gower kockáztatja ezt a különös véleményt. L. Byron's Works. Poetry V. Ed. by E. H. Coleridge, London, 1905. 329—333. l.).

Bár *Werner* költői és irodalomtörténeti értéke nem közelíti meg Byron nagy alkotásait, mégis számot tarthat közelebbi érdeklődésünkre is, mert alakjai közül sűrűn juttat szerepet a magyar Gábornak.

A darab cselekvénye az 1630-as évek idejében játszik, de Byron nem törekszik korhúségre. A kor a mesének csak külső kerete. Színhelye Né-

metország egy kis városa, közel a sziléziai határhoz, majd pedig Prága. A cselekvény főbb mozzanatai a következők: Werner a dráma hőse nagy szegénységgel küzd. Zajos ifjúsága miatt dúsgazdag atyja, egy elkelő cseh gróf, kitagadta az örökségből, de ennél is nagyobb baj, hogy a család egyik távoli rokona, Stralenheim meg akarja kaparintani az örökséget. Mindkettő siet Prága felé, mindegyik meg akarja előzni a másikat, mert azokban a zavaros időkben akárhányszor az erőszak győzedelmeskedett a jogon. A véletlen úgy akarja, hogy Stralenheim ugyanazon házba kerül, amelyben Werner lakik. Szerencsére nem ismeri fel rögtön és nem is tudja meg, hogy oly közel van ellenfeléhez, akit eddig is tervszerűen üldözött. Stralenheimmel egyidőben érkezik két idegen: *a magyar Gábor* és egy német ifjú, akiben Werner rég nem látott fiát, Ulricot ismeri fel. Ez az Ulric tudniillik nagyapja házában nevelkedett fel, se atyja, se anyja nem láthatta. A két ifjú Stralenheimot a megdagadt Odera folyóból mentette ki s azóta vele utaznak.

Gábor katona volt és sok kalandon esett át. És bár bizonytalan a jövője, mégsem fogad el jutalmat a gazdag Stralenheimtól megmentéséért. Szerinte Ulricé a nagyobb érdem. Büszkesége nem engedi meg, hogy jutalmat várjon, nagylelkűsége pedig arra indítja, hogy ő, a szegény zsoldos, felajánlja pénzét Wernernek.

Ez utóbbi felismeri Stralenheimban régi ellenségét. Tudja, hogy csakis szökéssel kerülhet ki a bajból, mert Stralenheim is sejtí, hogy a Werner név mögé a gazdag Siegendorf gróf kitagadott örököse rejtőzik, akit most, a legutolsó és legalkalmasabb pillanatban el kell fogatni. Vár is Frankfurtról katona-örséget, hogy Wernert elfogathassa, még mielőtt az Csehország felé szökhetne, de egy váratlan esemény új fordulatot ad küzdelmüknek. Werner egy titkos ajtón Stralenheim hálószerobájába jut. Ellensége élete kezében van, de ő megalégszik azokkal az aranyokkal, amelyeket Stralenheim asztalán talál. A lopás gyanuja Gáborra irányul. Hiába tiltakozik ellene, hiábavaló ártatlanságának minden bizonyítéka, el akarják fogni. A lopást csakhamar egy sokkal súlyosabb bűneset feledteti el. Stralenheimot az éjszaka megölték. Mindenki Gáborban látja a gyilkost, aki nyomtalanul eltűnt. . . .

A cselekvény későbbi színhelye Werner kastélya Csehországban. Megtudjuk, hogy fia, Ulric jegyet váltott Stralenheim leányával és meg tudjuk azt is, hogy Werner még mindig keresteti az állítólagos gyilkost, Gábort. Egy véletlen alkalommal ráakad. A prágai templomban valaki régi nevén szólítja: Werner! Amint megfordul, maga előtt látja a régóta keresett magyart, ki azonban a következő pillanatban eltűnik. Később mégis maga megy Siegendorf kastélyába: Úgy tudja, keresteti, tehát megjött!

A gróf a szemébe vágja a régi gyanut, melyet oly sok egyező körülmény támogat. Gábor azonban nagy nyugalommal elhárítja magáról a vádat és határozottan rámutat a gyilkosra: a gróf fiára, Ulricra! Elbeszéléséből értesülünk Ulric előbbi életéről, meg tudjuk, hogy martalóok élén állott, hogy Gábor Frankfurtról csatlakozott hozzá. Saját szemével látta a gyilkosságot, melyet Ulric nem is tagadhat le.

Werner elszörnyűködve fia tettén, megígéri Gábornak, hogy meg fogja védeni — még saját fia ellenében is. A magyar fegyver nélkül jött ugyan a kastélyba, — de amint mondja nem egyedül van Prágában és a titok csakhamar kitudódnék, ha eltennék láb alól.

Werner előbb egy toronyban ad neki menedéket, majd menekülésre unszolja. Gábor a gróf ajándékaival távozik. Ebben a pillanatban érkezik oda Ulric, aki gyilkossága egyedüli tanuját örökre el akarja némitani. Heves jelenet következik atya és fiú között. Werner kitagadja Ulricot, aki régi cimboráihoz siet és Werner megrendülve gondol atyja átkára, amely rajta és fián olyan szörnyen beteljesedett.

A dráma meséje nem a költő leleménye, Ő maga mondja a bevezetésben, hogy azt teljesen átvette a Lee-nővérek Canterbury Tales című gyűjteményének egy elbeszéléséből, (The German's Tale, Kruitznér), melyet Harrieth Lee (1757—1851-ben) írt és adott ki a gyűjtemény negyedik kötetében, 1804-ben.

Byron azonban még többet is mond. «Átvettem a jellemeket, a tervrajzot, sőt akárhányszor az elbeszélés nyelvét is. . . Fiatal koromban (azt hiszem, tizennégy éves voltam) olvastam először ezt az elbeszélést, mely igen mély hatást gyakorolt rám.» Kruitznér csakugyan tartós nyomot hagyott a költő lelkében, mert már 1815-ben akarta ezt a mesét dramatizálni. De ennek az első feldolgozásnak csak egy töredéke maradt meg.

Lee elbeszélése a régi regényirodalomnak egy valamikor nagyon kedvelt terméke a szentimentális irány minden ismert mozzanatával, öszszes jellemző vonásával. Erkölcsei célzata miatt sokan szívesen olvasták, köztük Byron szigorú és sokszor igazságtalanságba tévedt első bírálója, Maginn is, aki Blackwood Magazineban (XII) a legnagyobb elragadtatás hangján szól Lee meséjéről. . . inferior to no English novels whatever, excepting only these of Fielding, Sterne, Smollett, Richardson, Defoe. . .

Mai izlésünk persze nem osztja ezt a véleményt. A terjengős elbeszélés moralizáló hangját másként ítélték meg száz évvel ezelőtt.

Maginn nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy Byron műve menynyire alatta marad Harrieth Lee novellájának, melynek még részleteiben is hű, de erőtlen utánzása. Semmi eredetit, a költői lelemény egy árva nyomát nem fedezi fel a drámában.

Utána senki sem vetette fel az eredetiség kérdését és csak jóval később, 1891-ben mutatta ki Stöhsel a két mű pontos egybevetése után, hogy Byron mely vonásokban tért el forrásaitól. (Erlanger Beiträge zur Engl. Phil. Herausgegeben von H. Varnhagen XI. Lord Byron's Trauerspiel Werner u. seine Quelle. Karl Stöhsel, Erlangen, 1891.). Némileg más megállapodásra jut, mint a legelső bíráló. Igaz ugyan, hogy a dráma megtartotta az elbeszélés erkölcsi alap gondolatát, hogy sok részletet is vett át a főcselekvénnyel együtt, — de azért még sem lehet rá fogni, mintha *teljességgel* irodalmi utánzás volna.

A német filológus pontos összehasonlítása meggyőző ugyan Maginn állításainak túlzásáról, de azért vajmi szegényes védelem, ha egy nagy költő valamely művéből apránként kell kihámozni azokat az egyes és

akárhányszor lényegtelen mozzanatok, amelyek eredetisége mellett szólnak. Az önállóságot felesleges hangsúlyozni, hiszen Byron maga sem tartotta ezt a drámáját eredeti alkotásnak.

A mondottakból világos, hogy a magyar Gábornak szerepe és jelleme nem Byron költői alkotása. Olyannak rajzolja, mint amilyenek forrásában látta. A XVII. század zsoldos katonáinak típusa ez a magyar, kit jó vagy rossz szerencséje ide-oda sodort már. A harmincéves háború nem egy harcosára illenek az a leírás, amelyet Lee elbeszélésében olvasunk róla. Gábor fellépése nem vall előkelő származásra; külseje se valami behízselő, nem olyan kellemes, mint a milyen a honfitársaié általában. Nem igen bíznak meg benne. Kémnek tartják, és csak természetes, hogy a gyilkosság gyanuja is reá hárul rejtélyes eltűnése után.

Byron nem változtatott lényegesen Gábor alakján, bár drámájában valamivel előnyösebb színben mutatja be. — A magyar szerényen elhárítja magától Stralenheim megmentésének érdemét, jutalmat nem fogad el érte szegénysége ellenére is meg akarja osztani pénzét Wernerrel, (ez a vonás nincs meg az elbeszélésben) határozottan, férfiasan viselkedik sokszor, amikor önérzetét sértik meg. Jó tulajdonságait némi módosítással Byron fokozta a maga művében. De alapjában véve mégis csak Lee «Hungarianje» a harmincéves háború zsoldos harcosa, ki korán kezdte meg az életet, ki azzá lett, amivé a viszonyok formálták.

Ha van is tehát némi különbség Lee és Byron magyarja között, ez a különbség nem lényeges, mert az eltérés oka nem más felfogásra, hanem csakis jelentéktelen külsőségekre vezethető vissza. Megjegyzendő még, hogy a magyar obsitosnak az elbeszélésében nincsen neve, «the Hungarian» néven szerepel mindenütt. Byron nevezte el Gábornak, hihetőleg Bethlen után. Hiszen ezt a fejedelmünket magyar nevén ismeri a külföld, így ismeri pl. Schiller is, kinek történeti művét a 30-éves háborúról Byron igen jól ismerte (l. Th. Moore: *Byron's Life, Letters and Journals.* 47 l.). De bárhonnan vette volna is a nevet, az az egy kétségtelen, hogy a nagy erdélyi fejedelem kölcsönözte oda nevét a harmincéves háború magyar harcosának.

FEST SÁNDOR.

IRODALOM.

Régi Magyar Költők Tára. VII. kötet. XVI. századbeli magyar költők művei. 1560—1566. A M. T. Akadémia megbízásából közléteszi Szilády Áron. Budapest, 1912. 326 l. Franklin-nyomda. Ára 4 kor.

E kötet főjelentősége, hogy a magyar költészet multjára vonatkozó anyaggyűjteményt gazdagítja; irodalomtörténeti szempontból azonban kevés újat foglal magában. Értékesebb darabjai ugyanis, mint pl. a Balassi Menyhárt árultatásáról szóló komédia, meg a Szilágyi és Hajmási históriája vagy a Bornemisza Péter Cantio optimája (Siralmas énnéköm tetüled megválnom) eddig is hozzáférhetők és érdemük szerint méltányoltak voltak, a többiek pedig alig tartalmaznak olyat, ami miatt a XVI. század szellemi arcképén igazítani kellene. Itt-ott a szerzők neveivel is találkozunk már, hiszen a gyűjtemény darabjai közül nem egy a XVI. században is megjelent, [v. ö. Szabó K.: R. M. K.] nyelv, verselés, tárgykör, műfaj és fölfogás tekintetében nagyjából ugyanazokat a fősajátságokat tüntetik fel, mint a megfelelő korbéli már ismert darabok. Itt természetesen első-sorban a Régi Magyar Költők Tára előző köteteire gondolunk (melyeknek jegyzetei a most megjelent költemények vonatkozásainak megfejtését is elősegítik). A tizennégy megnevezett és hat ismeretlen nevű szerzőtől származó harminchét adalék (egyikük töredék) az 1560-tól 1584-ig terjedő időközből való. Legtöbbje protestáns színezetű és tanító célzatú elbeszélő költemény vagy vallásos ének; de tizenhatodik századi költői termékekről lévén szó, természetesen nem hiányoznak a halálról (Pesti Gy. Tuba M.) és a házasságról szóló énekek sem. Forrásuk többnyire a Szentírás, amit nem egyszer egyenesen ki is mondanak. Keletkezésük idejét olykor a versek vége, a szerzők nevét pedig sokszor az akrosztikonok árulják el; a versformára utaló «nóták» itt is számos más költemény emlékét őrizték meg számunkra.

Terjedelem tekintetében a főhelyet *Erdélyi Máté* (János Baptistának fejevételéről, Szent István haláláról, Karácsoni ének), *Szerémi Ilyés* (Az igaz hitnek hasznáról, Cantio pulchra, Istenünkhez való szép dicséret), *Méliusz Péter* (a Kr. születéséről és szenvedéséről, Úrvacsora osztáskor éneklendő és a «szentírásból kiszedegetett» énekek), *Németi Ferenc* (XLIII., LXXVII., CXLV. psalmus) és *Bornemisza Péter* (Szent János látásáról, Énekecske gyermekek rengetésére, A teremtésről, Az itéletről, Isten városáról) vallásos tárgyú versei foglalják el. Az említetteken s a különböző

névteleneken kívül szerepelnek még a kötetben *Frater Gáspár* (Historia az pogán Antiochus királyról), *Torkos János* (Historia az Absolonról), *Varsányi György*, *Dávid Ferenc* és *Huszár Gál*.

Az elbeszélő költemények közül tárgyánál fogva érdekes — egy névtelen műve 1562-ből — a balladásan gyorsmenetű, párbeszédekkel élénkített *Cantio de militibus pulchra*, mely a «Körös mellett az Vég Gyula várárul, Vég-Gyulában gyulai vitézeokrul» szól. Hasonlag magyar tárgyáért érdekelhet bennünket egy másik névtelennek 1566-ból való históriája *Szigetvárnak veszéséről*, melyből míg egyfelől a Zrinyiaszbeli vitéz magyar asszony őse lép elénk, másfelől megtudjuk, hogy «Vég ustrumon Zrinyi Miklós nem vala, Mert halálos ágyában fekszik vala». (Bővebben ír róla *Karenovics J.*: *Z. M. költészetünkben* Bp. 1905.)

Összehasonlító irodalomtörténeti szempontból figyelemreméltó *Varsányi György* históriájának — az persei királyrul *Xerxes* neve — néhány szakasza, melyek a *Polikrates* gyűrűjének történetét mondják el. A külföldi névtelennek *Abigailról* írt s 1560-ból való verses elbeszélésében a korviszonyokra jellemzők azok a részletek, melyekben az énekszerző mellékesen az elnyomott szegény népet ajánlja a hatalmasok jóindulatába. Ime egy idézet:

Gonoszkedvű kazdagok meghalljátok
 — — — — —
 Ha szolgáló ember megyen hozzátok
 Az szalmába előttök ne bújjátok.
 — — — — —
 Mert az marha nemesak ti érettetök,
 De adatott, hogy mást is éltessetök.

(45. l.)

Hogy a figyelmeztetés helyén volt, azt látni *Pesti György* énekéből, aki szerint:

Fejedelmek az tisztnben el nem jártok
 Sok patvart kerestek, nem oltalmaztok,
 Az szegénységet annyira nyúzzátok,
 Hogy csak az haját, szakálát hagyjátok.

(29. l.)

Említettük, hogy mint az e korbéli költői művek többségében, a most megjelent gyűjtemény darabjaiban is uralkodó a protestáns felfogás; a pápa ellen tehát nem egy kifakadást olvashatunk, de a lutheránusok is kikapnak egy helyütt. A *Felnémeti Névtelen Cantio-jából* valók e művelődéstörténeti tekintetben is tanulságos sorok:

Jer, mi emlékezzünk a Luter-papokról
 — — — — —
 Bárány ruhában ők el-bejövének,
 És szegén életet elébb hirdetének,
 Egy *forintos ruhát* papok viselének,
 És nagy szegénységgel prédikállának
 — — — — —

Immár most szegődnek mint im az béresek

Még annak felette *Gath-subát* kívánnak.

Torkig való drága ráncos palástokat
Nám az ő testekhez oly igen illetik,
Az *margetás gallért*, nyakokat befedte,
Urunk tanítváni nem így öltözének.

Ő házastársokat oly igen tarkázzák,
Aranyas fedéllel fejeket *burejtják*,
Drága *gereznákkal* testeket fedezik,
Őket *ékesejtik*, hogy inkább szeressék.

(293—4. l.)

Végül megemlíthető még, hogy az itt megjelölteken kívül nyelvi szempontból figyelemreméltó szók és kifejezések a kötetben: Zsüle-szék (21. l.), eggyüld (63., 72. l.) mennem kell volt (191. l.) kenyér-Isten (257. l.), Tetem-ház (228. l.).

A kiadással járó tudós fáradozást ezúttal nem méltathattuk, mert a gyűjtemény — sajnos — szó-, név- és tárgymutató, továbbá a szokásos felvilágosító jegyzetek nélkül jelent meg. Ez a körülmény szolgáljon magyarázatául annak, hogy a kötet behatódóbb tárgyalása helyett csupán egy pár jellemző mozzanat kiemelésére szorítkoztunk.

VELEZDI MIHÁLY.

Fitz József: Brassai Sámuel. Új kiadás. Budapest, 1912. 423 l. Németh József könyvkereskedése.

Brassai Sámuelről, irodalom- és művelődéstörténetünk e nagystíliú alakjáról nincsen eddig kielégítő biográfiánk. Concha Győző akadémiai emlékbeszéde csak életének néhány lexikális adatát adja, személyes impressziókkal és rövid méltatással vegyesen. Kőváry László, jeles erdélyi tudósunk könyvében pedig túlsok az anekdota és főhelyet foglal el a Brassai-jubileumról szóló riportszerű tudósítás, a beérkezett üdvözlő-sürögönyök teljes szövegével. A bibliográfiai rész azután ötletszerű és hézagos. Egyetlen összefoglaló Brassai-méltatásunk van, mely bár Brassai oeuvrejének egy részéről szól, mégis a maga keretében kimerítő: ez Kozma Ferenc akadémiai értekezése, mely Brassai esztetikai működését öleli fel s tárgyalja behatóan (1899.)

Fitz József hatalmas terjedelmű könyve, mely Brassai sokféle ágazó munkásságáról végre teljes képet akar adni, sajnos, szintén nem éri el egészen célját. Bár tény, hogy Brassai-irodalmunkat jelentékenyen előbbre vitte, hogy komoly és figyelemreméltó kísérlet e nagy polihisztor összműködésének bemutatására. Az eddig napvilágra jutott anyagot szerző felvette és ahol lehetett, ki is bővítette, s különös szeretettel halászott ki apró eseteket és anekdotákat azok közül, melyek magánlevelekben — és élete végén a hirlapokban — százával merültek fel «Brassai bácsi» körül. Részletesen ismerteti különösen filozófiai és pedagógiai világnézetét, bőségesen idéz idevágó írásaiból; s végül Brassai portréjának kritikai, egy-

séges beállítására igyekeznek. Ezenkívül bibliográfiát ad, s e néhány oldalt tartom a legértékesebb résznek, mert, bár nem tökéletes és ezt szerző is bevallja, mégis mindenesetre szolid alapul szolgálhat majd egy teljes Brassai-bibliográfia felépítéséhez. Szerző valóban nagy és érdemes munkát végzett e tizennyolcoldalas átnézet elkészítésével, jóval több adata van, mint Kővárynak és Szinnyeinek, habár sajnálattal kell látnunk, hogy Brassainak tekintélyes számú, külföldön megjelent írása közül csak két német folyóiratban megjelenteket állíthatott össze. (Österr. Bot. Zeitschrift és Zeitschrift für Natur und Heilkunde).

Fitz József elődei közül érdemileg leginkább Kozma Ferenc értékes és világos dolgozatának köszönhet legtöbbet. Míg Conchára adatok hiánya miatt alig támaszkodhatott, s Kőváriból a személyes, anekdota-jellegű emlékeket használhatta fel, addig Kozmánál igen jó beállítását találta Brassai egész esztetikai és kritikai munkásságának. Kozma adatai az egyes irodalmi polémiákról és a polémiában résztvevő személyek beállításai: alapját képezték, kétségtelenül, Fitz idevonatkozó fejezeteinek vagy legalább is döntő útmutatásul szolgáltak, — ami teljesen rendjén is van; csak azt kívántuk volna, hogy Fitz Brassai csodálatosan érdekes zenekritikai munkásságát (ez izig-végig kultúremler rajongott Meyerberért és küzdött Wagner ellen!) szélesebb mederben tárgyalja. Kozma sorra veszi az érdekes zenekritikákat és ilyen részletes tárgyalást úgy ezekre, valamint a színbírálatokra vonatkozólag, szívesen láttunk volna Fitznél is. Gál Kelemen és Kaiblinger Fülöp idevágó szakmunkái szintén jó szolgálatoakat tettek a filozófiai, illetőleg linguistikai működéssel foglalkozó fejezeteknél. Magánlevelek alkotják a szerző egyéb forrásait és ezenkívül fel kellett kutatnia «hetven esztendő lapjait, magyarokat és külföldieket.» (Mindenesetre inkább a bibliográfia számára.) Végül saját invenciójának is tág teret enged a szerző és különösen citátumait valósággal tékozolja. Citál oldalakat Jókaiiból (Toroczkó, Brassai szülőhelyének leírása; erre különben Concha tehetett figyelmessé, mert ő is Jókaiival festeti meg e kis erdélyi várost); citál a tárgytól távol eső axiomákat vagy paradoxonokat Mikszáthtól (32. o.), Maeterlincktől (77. o.), idéz négy alkalommal Anatole France-tól — kétszer (220. és 270. o.) egy és ugyanazt a gondolatot —; anélkül, hogy ezekre az idézetekre az illető helyeken megokolt szükség lenne.

Amint általában e könyvnek nagy hibája — nem szerkezeti, de formai hiba, s mégis döntő —: a bőbeszédűség.

E bőbeszédűség hol Eötvös Károlyra, hol Széchy Károlyra emlékeztet. Eötvösre például ott, ahol (17. o.) Brassai őseiről szólván egy egész passzust szentel egy hajdani pörnek, melynek egyik intézője Brassai György erdélyi táblai jegyző, kiváló jogász, mely pöriratait stb. stb. — de (jegyzik meg végül) ehhez a Brassai Györgyhöz Brassai Sámuelnek semmi köze. Az olvasó tehát hiába kísérte figyelemmel ezt az egész passzust. Széchy Károly mindent elmondani akarása pedig ott nyilvánul meg benne, ahol (19. o.) valahogy Felvinczi Györgyre kerülván a szó, rövid megemlítés helyett meg nem állhatja, hogy rögtön oda ne vesse Felvinczi életrajzát és hozzá tragikumának okát. A bőbeszédűség harmadik jelensége azután

bizonyos novellisztikus színezés, ami egyáltalán nem való tudományos munkába. Szerző, mint a mű födelén olvasható, 1911-ben novellás kötetet adott ki s nem tudja megtagadni önmagát. Fantáziája állandóan munkában van; abból a szerény alkalmából, hogy Brassait Kolozsvárra küldték a kollégiumba, egyúttal leírja négy oldalon át a hajdani Kolozsvár házait, nem egynek belsejét és külsejét, megjegyzéseket tesz róluk, filozofál sorokról, — az olvasó egészen elfelejti Brassai Sámuel. Vagy midőn megemlékezik Brassai kolozsvári grófi tanítványairól (61. o.), elkezdi rajzolni a komesszeket; ilyen részletességgel: «járnak... óriási muffal, melynek nyílásából feketeszájú, *blazirtszemű* ölebecske csahol ki... és szemük csillogott, mintha hópelyhek akadtak volna meg hosszú pilláikon». (Ezután következik egy bieder-mayer-szoba részletes leírása.) Szerzőt minden bizonnyal megillette itt a kor és recensens, ki szintén nem áll ugyan távol a lírai költészettől, ezt meg is bocsátaná neki szívesen, ha véletlenül nem tudományos műről volna szó, melyhez adatokért fordul a kutató s nem a bieder-mayer-kor avatott leírásáért. A novellisztikus fantázia végül (347. o.) egy fiktív halottas beszédben csapong utolsót. Az életrajz úgy végződik mint egy novella. De — bocsásson meg a szerző — Brassai Sámuel praktikus és józan tudósnak kellett felfognia, nem pedig novella-hősnek. Az ilyen bőbeszédű kitérések — egyszer leírások, másszor általános axiomák «általában» kezdetű mondatok alakjában — a munka menetét meglasztják és az olvasó figyelmét elterelik. A szerzőnek csak egyetlen axiomáját tartom magára a műre nézve fontosnak és ez a kötelező: «Csak azt érdemes megírni, ami nélkül az emberiség szegényebb lenne. Csak a nélkülözhetetlen fontos cikkeket szabad megírni, *azokat is röviden*, mert nem érünk rá.» (239. o.) A jó szándék tehát meg volt. De ez életrajz alapvető hibájává mégis a formátlanság válik, az adatok és a lírai hang folytonos összezavarása.

Lássuk a könyv szerkezetét.

Végigvezet Brassai életén, melynek fontosabb adatait itt rekapitulálom. Születik 1799 Toroczkón. Nevelkedik Kolozsvárott. 1818 Házitanító a Makrai-családnál. 1820 Nevelő gróf Bethlenéknél. (Irodalmi működést kezd a Nemzeti Társalkodóban). 1834 Megindítja a Vasárnapi Ujságot. 1837 Tanár és akadémiai tag. 1841 Tanfelügyelő. 1844 Külföldi útja. 1848 Kinevezik a Ludovika tanárává. 1849, 1850 Bujdosik. 1851 Pest. Szépirodalmi lapok dolgozótársa. 1852 Egy magángimnázium tanára Pesten. 1859 Ujból kolozsvári tanár és muzeumi őr. 1862 Az Erdélyi Muzeum igazgatója. 1872 Egyetemi tanár. 1877 Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok megindítása. 1883 Nyugalomba vonul, királyi tanácsosi címmel. 1897 jún. 24-én meghal.

Fitz József módszere az, hogy Brassai egyes munkáit, cikkeit vagy polémiát az életrajz megfelelő részébe illeszti be s ott ismerteti őket. Végül hosszabb összefoglalást ad Brassairól, melyben két fő jellemvonás-sául állapítja meg: a praktikus szellemet, mely mindenütt csak a célszerűt és hasznosíthatót kereste a természet törvényei közt; másrészt a szilárd hitet, mellyel állandóan ragaszkodott meggyőződéséhez; az a rendületlen

bizalom a saját elveiben avatta épen kritikussá. (Ne felejtjük el, hogy Concha Brassai legfőbb karakterisztikumát emberséges, jó szívében látta), Fitz még azt is hangsúlyozta e végső összefoglalásban, hogy Brassai filozófijának, de minden egyéb tudományos munkásságának is alapvető elmélete a «képzettársulás törvénye».

Az életrajzi rész — eltekintve a fent kifogásolt formai hibától — megbízható és többször helyes kontaktusba lép a külvilág eseményeivel. Az irodalmi munkásság vázlata bő kivonatok alapján történik; legjobban sikerült a logikáról és a comparatív irodalomtörténeti működésről képet adnia. Megállapításai vagy hipotézisei közül figyelmet érdemelnek a következők:

Brassai volt az, ki sok évvel Taine előtt a milieu-teóriát felállította. Wundtot jóval megelőzve, hirdeti a nemzetek nyelve és jelleme közti kapcsolatot. Brassai követeli elsőnek a nők egyetemre bocsátását. Az ő bankismerete egyik alapvető munkája a modern magyar nemzetgazdaságtan-nak. Gimnáziumi reformja megelőzi az *Entwurfot*. Az egész magyar elemi iskola gondolatát már huszonhat évvel megvalósulása előtt felvetette.

Érdekes és elfogadható hipotézise szerzőnek, hogy a Gyulai Pál Az első magyar komikus című remek elbeszélésében szereplő «hórihorgas férfiú, ki egy személyben híres énekmester, nagy bajszos orgonista s még nagyobb kópé volt» nem más, mint Brassai, ki az időtájt tényleg a Bethlen grófok házában, — a Gyulai által megrajzolt környezetben — mint zenetanító és nevelő működött.

Mind e megállapításokat szerző nagy szorgalommal és készséggel s a biográfia hőse iránt érzett igaz lelkesedéssel okolja meg és teszi elfogadhatókká.

Néhány szót még a munka kisebb szépséghibáiról. Az életrajz folyamán, nem találok a kellő helyen megemlítve Brassai akadémikussá választását (1837. szept. 7.) Külföldi útjait sem ismerteti kellő részletességgel. Midőn egy francia szerző nyomán a Brassai által nálunk elsőknek ismertett Edgar Poe európai hatását rajzolja, Fitz több tévedésbe esik. A Poe által inspirált Baudelaireből, (ki tudvalevően panaszos volt) származtatja itt a modern francia szimbolista lírát, ebből, Németországban Zweig, Schaukal és Wedekind írásait, nálunk Ady Endrét. A francia dekadensek nagyjaiul ugyancsak ez alkalommal megnevezi Mallarmét, Verlainet és Jules Romainet. Ha abba esetleg bele is megyek, hogy a szimbolizmust Baudelaireből származtassa le (bár ez is nehéz), e három említett *representative-man* összeállítása ellen kifogásom van. Jules Romaine alig ismert, harmadrangú költő. Helyette bizvást Régner F., Vielé-Griffint vagy Moréast említhette volna. A német szimbolizmust pedig egyáltalában nem Zweig vagy Schaukal képviselik, hanem Rilke vagy Hoffmannsthal — Wedekind pedig realista drámaíró (Lulu) és nem szimbolista lírikus!

Ezek azonban nem túlságosan fontos hibák. Fitz József könyvét örömmel üdvözlöm — ha, mint előljáróban említettem, célját nem is érte el teljesen. Nagy szorgalomról, sok fáradságos munkáról tanuskodik e

vaskos kötet és stiláris különködései mellett is biográfia-irodalmunk jelentős nyereségének tekinthető.

SZABOLCSI LAJOS.

Henrich Arnold: Enyedi György Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Kolozsvár, 1912. 127 l. Athenaeum-nyomda. Ára 3 kor. (Értekezések a kolozsvári tudományegyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 2. szám.)

Henrich Arnold értekezésének célja a Tankréd-mondát végigvezetni a világirodalmon Boccacciótól kezdve, hogy ezáltal Enyedi György széphistóriájának helyét a feldolgozások között megállapítsa. Ezt bevezetésképpen teszi az eredeti szöveg 1582. kolozsvári kiadása betűhű lenyomatához. E bevezetés keretében Henrich bemutatja a Tankréd-monda európai elterjedését és változásait, melyeken végigmegy az irodalmakban tett vándorútja folyamán. Kutatja a tárgy feldolgozásait, azoknak eredetét és forrásait. E munkát nagy szorgalommal, és alapos forrástanulmányok alapján végzi. Felsorolja az összes megközelíthető feldolgozásokat, összeállítja azoknak kiadásait s mindvégig alapos és gondos tanulmányozás alapján közli eredményeit.

Legelőször magát Boccacciót nézi s azt kutatja, honnan merítette e novellája tárgyát, vajjon ő maga alkotta-e, vagy pedig mástól vette át. Henrich Landau nézete mellett dönt, mely szerint Boccaccio szóbeli vagy írásbeli hagyomány alapján maga dolgozta fel először e mesetárgyát. Érdekes e novella-tárgy vándorútjának figyelemmel való kísérése s megfigyelése a különböző irodalmi hatások befolyásának a mese alakulására. Úgyesen fejtegeti, hogy hol, mit és milyen szempontból változtattak a mese tárgyán. E kutatások folyamán megállapítja, hogy a novella fejlődésében kétféle irányt vesz fel, aszerint, hogy a tárgy feldolgozói a szerelmi történetet helyezték előtérbe, vagy a szerencsétlenség okozójával, Tankréd herceggel foglalkoztak. Először a humanisták latin feldolgozásait sorolja fel. E latin feldolgozások ismertették és terjesztették e tárgyat külföldön, mivel csak ez időben még csak nagyon kevesen tudtak. E humanista feldolgozók között van Beroaldus is, aki Dido mondáját igyekezett a Tankréd-mondával összeolvasztani. Ő a forrása Enyedinek. Henrich ezután azt mutatja ki, hogy mily művek alapján történt a monda terjedése a különféle irodalmakban.

Áttérve a magyar feldolgozásra, ismerteti és összeállítja, Jakab Elek műve nyomán, a csekélyszámú rendelkezésre álló forrásból Enyedi György életét és szereplését. A tárgyaért való lelkesedés elfeledteti Henrichchel az értékelést és helyes beállítást és ezáltal sokkal nagyobbak és fontosabbnak tünteti fel Enyedi munkáját és irodalmi működését, mint amilyen az tényleg. Felsorolja a munka kiadásait s azután megállapítja viszonyát forrásához. Kimutatja, hogy noha Enyedi forrását, Beroaldus latin elégiáját, az események előadásában mindvégig követte és gondolatait értékesítette, Enyedi műve mégsem tisztára fordítás, hanem inkább szabad átültetés. Mutatja ezt a munkának nagyobb terjedelme is. A széphistória ta-

nító célzata miatt a jellemeken is változtatott. Enyedi a házasság kérdését fejtegeti s Tankredust például azért tünteti fel oly rossz apának, azért kell neki is meghalnia, mert ferde eljárását pellengérré akarja állítani. Henrich ezután Enyedi indító okait keresi s azt találja, hogy e változásokokat a kor hatása alatt, ennek viszonyaihoz alkalmazkodva tette. Enyedi híven tükrözteti vissza e művében kora és népe szellemi világát. Ebben rejlik ránk nézve a magyar feldolgozás jelentősége. Stílusára nézve helyesen jegyzi meg Henrich, hogy Enyedi költőiségre törekszik s igyekszik a nép gondolatvilágába behatolni. Azért találunk a széphistóriában annyi népies fordulatot és közmondást.

Henrich kitűzött célját megoldotta, s azzal, hogy az eddig teljesen hozzáférhetetlen s félig-meddig ismeretlen munkát újra kiadta, hasznos munkát végzett.

KEPES ILONA.

Schuschny-emlékkönyv. Emlékkönyv dr. Schuschny Henrik iskolaorvosi és egészségügytanári működésének huszonötödik évfordulója megünneplésére. Írták barátai, tisztelői. Budapest, 1912. 282 l. Franklinnyomda.

Ez az emlékkönyv, mely *Dr. Raj Ferenc* és *Dr. Waldmann Fülöp* szerkesztésében a múlt év végén került ki a sajtó alól, egy kiváló orvosnak és kulturmunkásnak tiszteletére készült. «Csendes, zajtalan, majdnem félénken elhúzódó ember meleg szívének szól — és azoktól jó, akik közelről nézik az ő egyszerűen, önfeláldozóan szerény, de amellett nagy és nemes munkáját és akik közvetlenül érzik szeretete melegét.»

Az emlékkönyv munkatársai — Alexander Bernát, Aujezsky Aladár, Balassa József, Beöthy Zsolt, Bernáth János, Berzeviczy Albert, Bihari Mór, Biró Ede, Donáth Gyula, Feleki Sándor, Gerlóczy Zsigmond, Györi Ilona, Heim Pál, Ilosvay Lajos, Kéki Lajos, Kemény Ferenc, Leszner Rudolf, Lobmayer Géza, Mikola Sándor, Raj Ferenc, Ranschburg Pál, Rombauer Emil, Szabó Gábor, Szily Adolf, Tauszk Ferenc, Torday Ferenc, Tuszka Ödön, Waldmann Fülöp — a tanulságos közegészségügyi, iskolaorvosi, pedagógiai és általános érdekű dolgozatok egész sorát hordták össze. A magyar irodalomtörténetírókat érdekelheti *Mikola Sándor* cikke *Kepler és anyjának boszorkánysági peréről*, amely az Ember Tragédiája olvasóinak jó tájékozással szolgál Kepler egyénisége megértéséhez (158—170. l.); továbbá *Kéki Lajos* tanulmánya: *Az orvos alakja a magyar szépirodalomban.* (116—133. l.)

Ez utóbbiban szerző arra a kérdésre ad feleletet: hogyan rajzolják szépiróink az orvos alakját regényeikben és színdarabjaikban? Az orvosok szerepeltetése elég sűrű, de ábrázolásuk általában nem eléggé kidolgozott. Íróink inkább csak epizód szerepekben és komikus, gyakran pedig szatirikus megvilágításban mutatják be őket. A gondos, jóságos orvosnak részletebben megrajzolt képét hiába keressük, ellenben gyakran feltűnik a démoni hajlamú lelkiismeretlen orvos alakja. A dolgozat, mely nagy olvasottságról tanuskodik, a XVIII. század második felétől kezdve sorra be-

mutatja a regényekben és drámákban jellegzetesebb vonásokkal fellépő orvosokat. (*Bacchus* pálos bohózat, Csokonai Vitéz Mihály: *Karnyóné*. Katona József: *Luca széke*. Fáy András: *Bélteky-ház*, Kovács Pál: *Legjobb orvosság*, *Három szín*. Eötvös József: *Karthauzi*. Nagy Ignác: *Magyar titkok*, *Tisztújítás*. Kuthy Lajos: *Hazai rejtelmek*. Czákó Zsigmond: *A könnyelműek*. Jókai Mór: *Kárpáthy Zoltán*, *A lőcsei fehér asszony*, *Névtelen vár*, *Szomorú napok*, *Az élet komédiásai*, *Szegény gazdagok*, *A lélekidomár*, *Nincsen ördög*. Abonyi Lajos: *Az egyetem pallosa*. Beöthy Zsolt: *Kálozdy Béla*. Mikszáth Kálmán: *Katánghy Menyhért*. Herczeg Ferenc: *Az első fecske*, *Férfiszív*, Gárdonyi Géza: *A láthatatlan ember*, *Isten rabjai*, *Ábel és Eszter*, *Az öreg tekintetes*. Bródy Sándor: *Faust orvos*, *A medikus*. Szemere György: *Doktor Mefisztófelesz*. Szomaházy István: *Dr. Kaposi Márta*, *A gyergyóvári hadjárat*. Ezenkívül Tolnai Lajos, Beniczkyne Bajza Lenke, Eötvös Károly, Berczik Árpád, Rákosi Viktor és Ambrus Zoltán több munkája.)

B. L.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A Hét. 1912. évf. 51. sz. — *D. S.*: *A Szigligeti-émlék.* A nagyvárad Szigligeti-színház előtt december hóban leplezték le Szigligeti Ede mell-szobrát, Margó Ede emlékművét. (S mikor készül el Szigligeti életrajza, nem is szólva Szigligeti összes munkáinak kiadásáról? Ha a Szigligeti-Társaság azt a 8000 K-t, melybe a szobor került, egy teljes Szigligeti-kiadásra fordította volna, most Nagyvárad krónikája szegényebb lenne ugyan egy szobor-leleplezéssel, de a tudomány és irodalom munkásai elismeréssel szólnának a Szigligeti-Társaságról. Hiába áll az író szobra, ha munkáihoz senki sem tud hozzájutni, ha színdarabjai, egy-kettő kivételével, nyomtalanul eltűntek a könyvárusi forgalomból, ha kéziratai kiadatlanul hevernek, s ha még egy valamirevaló életrajza sincsen. Kultur-szegénység leleplezéssel — szoborleleplezéssel.)

Az Ujság. 1912. évf. 305. sz. — *Mikszáth Kálmán: Képzetelem újra . . .* Mikszáth kiadatlan ifjúkori hazafias verse, melyet a hatvanas években írt, mint gimnáziumi tanuló.

Akadémiai Értesítő. 1912. évf. 12. sz. — *Tolnai Vilmos: A magyar nyelv Nagy Szótáráról.* Tüzetes ismertetése annak a nagyszabású akadémiai munkának, mely Tolnai Vilmos vezetése mellett már is jelentékeny eredményeket mutathat fel. — *Hellebrant Árpád: Kriza levele Brassaihoz.* A levél 1858-ból való. — *Francia ismertetések a magyar irodalomról.* Kont Ignác cikkeinek jegyzéke az 1911. és 1912. évből. (Revue Critique, Revue Historique, Revue Germanique, Revue Internationale de l'enseignement, Revue de Philologie.)

Alkotmány. 1912. évf. 304. sz. — *Pompéry Aurél: Berzsenyi egy kézírata.* Ismerteti s részben közli Berzsenyi három ismeretlen fogalmazványát: két levéltörődékét és néhány sorból álló elmélkedését. A szöveg, mely Berzsenyi eredeti kézírása, félfv papíron maradt meg Pompéry János hagyatékában.

Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux et des Universités du Midi. XXXVe Année. Bulletin Italien. 1913. évf. 1. sz. — *I. Kont: Dante en Hongrie.* Kaposi József könyvének ismertetése. (Dante Magyarországon. 1911.)

Athenaeum. 1912. évf. 4. sz. — *Révhegyi Rózsi: Kölcsy mint aesthetikus.* Folytatása az előbbi közleménynek (I. folyóiratunk: I. 489.). Kölcsy Nemzeti Hagományainak elemzése és kritikai működésének méltatása a vonatkozó irodalom gondos felhasználásával.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 1. sz. — *Bayer József: Bauernfeld vigjátékai a magyar színpadon.* Bauernfeldnek összesen 11 darabját fordították le magyarra, nyomtatásban azonban egyetlen egy sem jelent meg nyelvünkön. Nem is gyakorolt egy magyar drámairóra sem irodalmilag kimutatható hatást. Értéke abban határozódik, hogy a magyar színészet műsorát változatosabbá tette. Darabjait főkép 1834-től 1852-ig adták nálunk. — *Gálos Rezső* Badics Ferencnek Gyöngyösi István költeményeiről szóló akadémiai székfoglalóját, *Vértesy Jenő* Agárdi Lászlónak: A modernnek és az iskola c. programmértekezését, *Kerekes Emil* pedig Thury Zsigmondnak: A szombatos kodexek bibliographiájáról szóló dolgozatát ismertetik. (E dolgozatok ismertetését I. folyóiratunk: I. 404., 443. II. 46.). — *Ferencai Zoltán* Petőfi «Dicsőséges nagy urak» kezdetű költeményének Adorján Boldizsártól származó egykorú másolatáról ír. A másodlat felírása szerint a jelzett vers: 1848 márc. 19-én keletkezett. — *Gálos Rezső* Versegly Búcsúzásához címen megállapítja, hogy a jelzett vers nem egyéb mint Knebel Miksának In bekanter Melodie c. költeményének fordítása. — *Trostler József* viszont Csokonairól mutatja ki, hogy A rózsabimbóhoz c. verse Boie Henrik An die Rose c. dalának hatása alatt készült. — Végül egy bírálatról, a magyar tudományos kritika érdekében. A közlöny egyik bírálója nagyon megdicséri a Meredith komikum-elméletéről szóló kis doktori értekezést (I. folyóiratunk: I. 442.), amit azért kell kiemelnünk, mert ugyanez a bíráló előzőleg, a Phil. Közlöny decemberi számában, nagy vállverégetéssel és szörnyű kicsinyléssel szólta le Szigetvári Ivánnak nagyszabású komikum-elméletét, melyet a M. T. Akadémia pályadíjjal jutalmazott (I. folyóiratunk: I. 120.). Semmi közünk a személyekhez, itt csak egy jelenségről van szó, mely kritikai irodalmunkban folyton ismétlődik. Hogy kis dolgokból olykor nagy dolgot csinálnak, nem mindig baj, de már az az eljárás, hogy olyan munkákat, melyeken szerzőik éveken keresztül megfeszített buzgalommal dolgoztak, néhány sorban elintéznak és könnyelműen kivégeznek, ez már a tudományos komolyságba, sőt más egyébbe is ütközik. Az ilyen bírálat elolvasása után milyen véleménye lehet a tájékozatlanabb olvasónak a szóban forgó két munka értékéről és viszonyáról? A kritikának első feladata, hogy megbízhatóan informálja az olvasót; a kritikus pályára pedig első kellék a helyes szemmérték. (Van még sok más kellék; így pl. a kritikus ne vezesse rossz szándék vagy hízélgés; a kritikus ne befolyásoltassa magát másoktól; a kritikus előbb maga is dolgozzék és csak azután kritizálgasson, ha már maga is rámutathat egy-két jelentékeny alkotásra; továbbá, hogy a kritikus meg tudja érteni azt a nagy különbséget és űrt, mely egy kisebb értekezés elkészítése és egy hatalmas összefoglaló munka megalkotása közt — tátong.)

Egyetértés. 1912. évf. 304. sz. — *Magyar szerzők külföldi sikerei.* Biró Lajos, Drégely Gábor, ifj. Hegedűs Sándor, Herceg Ferenc, Hubay Jenő, Huszka Jenő, Jacobi Viktor, Latzkó Andor, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Rajna Ferenc, Szirmai Albert, Zichy Géza nyilatkozatai külföldön előadott darabjaik hatásáról. — *Kürthy Emil: Csiky Gergelyről.* Apróságok Csiky életéből.

Erdélyi Lapok. 1912. évf. 38—39. sz. — *Kiss Ernő: Vörösmarty csodás alakjai.* Vörösmarty tündéri és csodás alakjainak megalkotásában felhasználta ugyan a magyar mesék és a görög mondák motivumait, de azért mégis csak fantáziájának teremtő erejével dolgozott. Szerző kimutatja, milyen mozgalmas lényekké tette Vörösmarty e földöntúli személyiségeket eposzaiban s a Csongor és Tündében. Főleg Hadúr és Ármány alakjainak megteremtéséért dicséri a költőt, bár találó észrevételeket tesz arra nézve is, mi a hiba e két földöntúli lény eposzi szereplésében. Végül helyesen mutat rá arra, hogy milyen csekély volt Aranyosrákosi Székely Sándor hatása a Zalán Futására. — *Magyar Irodalomtörténeti Társaság.* Meleghangú megemlékezés abból az alkalomból, hogy társaságunk tagjainak és előfizetőinek száma meghaladta az ezret. Elismeréssel szól a Társaság folyóiratáról s lelkes hangon tolmácsolja az erdélyiek örömét és üdvözlését.

Élet. 1913. évf. 1. sz. — *Szemkő Aladár: Garay János.* Meleghangú megemlékezés a költő születésének századik évfordulójára. — *Maday Gyula: Petőfi Erzsikéje.* Szekszárdon él leánya és unokái körében a 85 éves Sass Erzsébet, «az egyetlen, aki Magyarországon ma, édes emlékek könnyeit hullatva, elmondhatja: Petőfi csókját hordom arcomon!» Cikkíró lent járt Szekszárdon s kérésére az agg úrnő részletesen elmondta a Négyökrös Székér megírásának történetét.

Élet És Literatura. 1912. évf. 15. sz. — *Harsányi Kálmán: A magyar tragikum és tragikomikus változatai.* Szól a Komjáthy-kultusz kinövéseiről, s arról az ízetlen reklámozásról, mely már eddig is igen sokat ártott Komjáthy népszerűségének. — *Ambrózy Ágoston: Porlepett írásokból.* Megemlékezik Sárosy Gyuláról és ismerteti a Sárosy-albumot, mely 1889-ben jelent meg Aradon. Közli Sárosynak egy rövid emlékversét s kilátásba helyezi, hogy több kiadatlan költeményét is közölni fogja.

Huszdik Század. 1912. évf. 11—12. sz. — *Schöpflin Aladár: Az új magyar irodalom.* Ady Endre és Móricz Zsigmond költészetének igen értékes elemzése. Minden polemikus él nélkül, higgadtan pillant vissza a legutóbbi évek zajos irodalmi mozgalmaira, melyeket a mai fiatal generáció fellépése támasztott. Bevezetésül jellemzi Arany Jánost és Jókai Mórt, akik uralkodó szellemek voltak a XIX. század második felének magyar szépirodalmában. «Az egyik, Arany János, a versre nyomta rá a maga bélyegét; a másik, Jókai, a regényre. Mind a kettő úgyszólván teljesen a

maga számára abszorbeálta a maga területén a közfigyelmet; nem állván velük szemben más, csak megközelítően is egyenrangú vetélytársak, kisebb jelentőségű kartársaik csak a tanítvány másodrangú szerepében érvényesülhettek, vagy ellenkező esetben meghallgatatlanul hangzottak el s a kellő visszhang, a közízléssel való kontaktus hiánya miatt nem is tudtak, mint Vajda János, teljesen, egészzé kifejlődni. Mivel Arany a fejlődésnek bizonyos irányban tetőpontját jelentette s az ő útjain magasabbra jutni nem lehetett, a további fejlődésnek más pontról kellett kiindulnia. Az 1890-es évek eleje élénk mozgalmat jelent ebben a fejlődésben. Egész sereg új tehetség nyomult be az irodalomba. Mikszáth Kálmán ekkor tért át a rövid lélekzetű rajzról a szélesebb medrű novellára és regényre, Ambrus Zoltán ekkor kezdte meg regényei sorozatát, Kiss József ekkor ébredt saját lírai hangjának öntudatára. Mellettük Herzog. Ferenc a városiasodó gentry rajzával igyekezett népszerű elemeket keresni, Gárdonyi Géza új színben állította be a falusi életet, Szaboleska Mihály új formában próbálta felújítani a Petőfi-féle hazafias dalt és népeleti genre-képet, Kóbor Tamás a naturalista moralizáló pesszimizmust szóltaltatta meg, Heltai Jenő a francia sanzon és a heinei hatás szintéziséül a könnyed iróniát hozta magával, Ignotusban a modern dekadencia előhangjai pendültek meg. A magyar irodalom, mely eddig meglehetősen egyszínű volt, egyszerre változatossá, sokhúrúvá vált. Olyan hangok szólaltak meg benne, ha egyelőre halkan és bátortalanul is, melyeknek a tradícióban alig volt előzményük. Valamint a társadalomban, akként az irodalomban is jelentkezett a magyar élet városiasodásának hatása. Az iskolákból új ifjúság seregett elő, mely már a modern magyar élet levegőjében nőtt fel. Ekkor lépett fel az a költő, aki a még csak félöntudatosan és félénken lappangó gondolatokat öntudatra keltette: Ady Endre. Új volt szerelmi lírája és új volt hazafias költészete. «Az egész annyira új volt, annyira szokatlan, annyira ellenkezett mindazzal, amire az eddigi magyar tradíció rátanította az embert, de viszont annyira tele volt hangokkal, rejtelmekkel, hogy az idegenkedő, szinte megdöbbenett érzés maga izgatta az olvasót, önmaga ellen, a mélyebb, behatóbb elmerülésre.» Közönségünk eddig szokva volt az első olvasásra érthető, csiszolt beszédhez, most meg kellett barátkoznia a szimbolikus kifejezésmóddal, a hirtelen és merész gondolatátvitelekkel, a széles ívű ugrásokkal, a lírai benyomásnak impresszionista modorú visszaadásával. A hagyományos magyar költészet hívei homályosnak és érthetetlennek kiáltották ki Adyt, holott e vádból csak annyi igaz, hogy kissé bele kell magunkat élni a költő lelki állapotába s akkor feltárul művészetének egész nagyszerűsége. Szerelme a modern emberé, hazafisága a korlátokat nem tűrő új nemzedéké. «Ady verseit szeretni és dicsérni többé-kevébbé politikai és társadalmi színvallást is jelentett. Mindenki érezte, öntudatosan vagy öntudatlanul, hogy Ady költészete is egyike az ütközőpontoknak, amelyekben az új Magyarország összezsap a régivel.» Adyt megvádolták a francia dekadens költők utánzásával és szidalmazták nemzetietlenségéért, pedig lénye és költészete teljesen a magyar földből és a mai magyar életből nőtt ki, a magyar föld és magyar élet képeitől

van átítatva. Elkeseredett kitörései a magyarság szenvedélyes szeretetéből erednek. Nem a magyar faj ellen lázad fel, hanem a közállapotok miatt. Bizonyos, hogy az ifjabb írónak, akiket a Nyugat vett pártfogásába, ő tört utat. Ez ifjabb írók közül a regénybe és novellába Móricz Zsigmond hozta a legtöbb új és értékes elemet. Móricz a lírikus Ady mellett az epikai jellemet testesíti meg; közelebb áll a magyar tradícióhoz; realiztikus megfigyelő és ítélő, látása eleven, lelke a morális felháborodásra hajló. A kisváros és falu ábrázolója. De az ő faluja egészen más, mint az idealizálóké: Jókaié, Mikszáthé, Gárdonyié. Ő a falu életének gyökérszárait jobban fel tudja kutatni és igazabb látással tudja festeni, mint bármelyik előde. Nem eszményíti parasztjait, hanem úgy mutatja be őket, aminők. Minden nagyobb munkája egy-egy indulatos tiltakozás a magyar élet nyomorúságai ellen. «Nem politikai forradalmár, mint Ady, inkább morális forradalmárnak lehetne mondani. Minden írónk közt ő mondja a leglesújtóbb kritikát a mai magyar társadalomra, ő mutatja fel legvéresebb sebeinket, még pedig azokon a társadalmi rétegeken, melyeket eddig az egészség, az érintetlen épség illúzióival vettünk körül.»

Keresztény Magvető. 1912. évf. 8. sz. — *Mélius Ihász Péter legutolsó költői munkája.* Néhai Kanyaró Ferenc hagyatékából. Nem kidolgozott cikk, inkább néhány jegyzet, első fogalmazás. Szól Melius Péter egyik versének 1570. évi kiadásáról, melyben Melius a szentírási szöveg segítségével hívásával szidja le a háromságtagadókat. (Igaz Szent Irszol Ki Szedettet Enek. V. ö. Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. I. köt. 78. sz.) — *Kriza levelei Toldy Ferenchez.* A Hellebrant-féle közlés ismeretése (I. folyóiratunk: I. 529.).

Közlemények Szepes Vármegye Multjából. 1912. évf. 3—4. sz. — *Förster Jenő: Csáky István gróf országbíró temetésének rendje.* Magyar nyelvemlék a XVII. század végétől.

Magyarország. 1912. évf. 304. sz. — *Özv. Hegedus Sándorné: Liszt Ferenc első látogatása Jókai Mórénál.* Mikor az 1879. évi árvíz elpusztította Szeged városát, a fővárosi írók által rendezett jótékony célú hangversenyen Liszt Ferenc és Jókainé Laborfalvi Róza is résztvettek Bürger Lenorejának melodramatikus előadásával. Ezt megelőzőleg látogatott el a világhírű mester Jókaiék házába.

Magyar Figyelő. 1913. évf. 1. sz. — *Seress László: A felvilágosult abszolutizmus politikai irodalma.* Az 1781-iki sajtórendelettel szabaddá tett irodalom II. József reformeszméi közül az egyházi érdekűeket kapja fel elsősorban. Fordítanak az egyház visszaéléseit ostorozó francia, de különösen német munkákat (Buzás János, Nádaskai András, Szerencsi Nagy István), majd általában vallásellenes röpiratokat adnak ki (Szacsavay Sándor s mások).

Magyar Könyvszemle. 1912. évf. 4. sz. — *Gábor Gyula: Adatok a középkori magyar könyvtárs történetéhez.* Ismerteti Thuróczy János krónikájának egyik ismeretlen kiadását (?), s szól néhány magyar vonatkozású külföldi jogkönyvről. (Szerző fejtegetései, sajnos, nehezen érthetők. Miért idegenkednek tudományos írónk a világos beszédétől?) — *Harsányi István: Volt-e az «Imádság és ének szent István király jobb kezének megtalálásáról» című nyomtatványnak 1484-iki nürnbergi kiadása?* Jó érvekkel bizonyítja, hogy a Bartalis-féle négy soros vers nem XV. századi nyelvemlék, hanem egy 1771-iki kiadású vallásos ének első négy sorának a régi írásmód szerint megkísérelt átírása. (Ezt az állítólagos középkori maradványt mindenesetre törölnünk kell a régi magyar nyelvemlékek sorából.) — *Harsányi István, Horváth Ignác, Erdélyi Pál és Gulyás Pál* adalékokat közölnek Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára I. kötetéhez. (Húsz új könyvcm a XVII. és XVIII. századból.) — *Gulyás Pál: Egy felsőmagyarországi könyvkötőcsalád főljegyzéseiből.* A németnyelvű napló folytatása; az előző közlemény befejezése (I. folyóiratunk: I. 493.). — *Gyalus István* erősen bírálja Csűrös Ferenc debreceni nyomdatörténetét s többek között felekezeti elfogultságot vet a szerző szemére. — *Melich János* elismeréssel szól az unitárius egyház Dávid Ferenc-kiadásáról s kimutatja Sztripszky Hiador Adalékainak súlyos hibáit és hézagait. (Ez az utóbbi mű kézirat gyanánt jelent meg, száz példányban, géppel írva: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472—1711. Budapest, 1912. Ára 24 kor. Melich szerint Sztripszky az anyagot nem gyűjtötte össze úgy, ahogy ez szükséges lett volna, sőt összegyűjtött címeiben is sok a gondatlanságból származó hiba.) — *Trócsányi Zoltán* könyvészeti adatokat közöl Székely István Krónikájának 1558-as kiadásához, továbbá Baróti Szabó Dávid Aeneisének megjelenéséhez.

Magyar Középkola. 1912. évf. 10. sz. — *gd* dicsérettel ismerteti Viszota Gyula Garat-kiadását (I. folyóiratunk: II. 47.), egyúttal rámutat arra, hogy még ma sincs tűrhető Széchenyi-életrajzunk, nem is szólva azokról a lelkiismeretlen és felületes Széchenyi-kiadásokról, melyeket Zichy Antal rendezett sajtó alá.

Magyar Nyelv. 1912. évf. 10. sz. — *Kertész Manó: Tündér Ilona.* Tündér Ilona alakja már az Árgirus-história keletkezése előtt élt népköltészetünkben, mit egy 1554-iki adat bizonyít (Tört. Tár Ujf. 8: 527); régi az a hit is, mely Erdélyt tartja Tündérországnak. Nem lehetetlen, hogy Gyergyai igazi forrását az erdélyi népköltészetben kell keresni. — *Tolnai Vilmos: Erdősi Sylvester nevééről.* S. nevének magyar változata nem Kazinczytól származik. Korábbi adatok: Bárány György (1754): Erdélyi; Mossótzky Institóris Mihály (1776): Erdélyi; Denis (1782): Erdőssy, Erdélyi; Wespzrémi István (1795): Erdőssi. — *Kardos Lajos: Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozataihoz.* Viszota Gyula hasonló c. közleményéhez egy pár helyesbítő adat, melyekkel Szilágyi István akadémiai

pályamunkái (A magyar szókötés szabályai. Az ékes magyar szókötés) kérdését tisztázza; az első munka 1842-ben nyert jutalmat s 1846-ban jelent meg.

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1912. évf. 10. sz. — *Apáthy István: Széchenyi István és a nemzeti sajtóságok az emberi továbbfejlődés szempontjából.* Széchenyi emberi és államférfiúi nagyságának dicsérete. Szerző polemizál Grünwald Bélával (Az új Magyarország. Budapest, 1890.), s bizonyítgatja, hogy Széchenyi nemcsak a legnagyobb, hanem a legmagyarabb magyar is volt.

Muzeumi És Könyvtári Értesítő. 1912. évf. 4. sz. — *Harsányi István: I. Rákóczy György sárospataki bibliája.* I. Rákóczy György erdélyi fejedelem a szentírást mindennap olvasta. Egész gyűjteménye volt a különböző bibliákból. Értekező részletesen leírja azt az újtestamentumi példányt (1590. évi vizsolyi kiadás), melybe I. R. Gy. sajátkezűleg följegyezte, hogy mikor és hol olvasott egy-egy részletet. (A könyvet a sárospataki ref. főiskola könyvtára őrzi.)

Népszava. 1912. évf. 305. sz. — *Révész Mihály: A Népszava negyven esztendeje.* Becces följegyzések azok számára, akik a magyar hírlapirodalom történetével foglalkoznak. Tácsics Mihály munkáslapjától kezdve (Munkások Ujsága, 1848.) sorra ismerteti a radikális-szocialista időszak sajtó történetét, fő tekintettel a Népszavára. Miután Tácsics Mihály agitációs hetilapját a negyvennyolcas kormány betiltotta, a kiegyezésig nem jelent meg több munkásújság. 1868-ban már voltak szocialista munkások Budapesten, s számukra bizonyos Kunsági, majd Beerman Guidó megindították a Munkások Ujságát, mely azonban rövid életű volt. 1869-ben Tácsics Mihály ismét alapított egy szocialista lapot, az Arany Trombitát, de a polgári hatóságok ezt is elnyomták. 1870-ben Külföldi Viktor szerkesztésében megindult az Általános Munkás Ujság, amelynek már teljesen kifejlett szocialista programja volt, de ezt sem tudták fenntartani, s megbukott a Testvériség is, mellyel Politzer Zsigmond 1871-ben próbálkozott meg. Ilyen előzmények után kezdték meg, 1873-ban, a Munkás Heti Krónika kiadását s 1877-ben megindult a Népszava is. Ez időtől kezdve egyre erősödött az országban az ipari munkásság és lassankint teret hódítottak a szociális eszmék.

Nyugat. 1912. évf. 1. sz. — *Elek Artúr: A magyar író és kiadója.* Igen értékes cikk, mely rámutat arra a nivótlanságra, mely a magyar könyvkiadói üzletágat általában jellemzi. Teszi pedig ezt abból az alkalmából, hogy megjelent a Révai-Franklin Per vaskos kötete, mely visszataszító meztelenségében mutatja, hova hanyatlott irodalmunk támogatásának ügye a minden ideális programot lenéző könyvkiadók kezén. (A Révai-Franklin per. Budapest, 1912. 235. l. Kézirat gyanánt kiadták a Révai Testvérek: védekezésül és igazolásul a Franklin-Társulat ellen.) A nagy-

tőke cinikus kíméletlensége és elképesztő pénzharácsolása bevonult az úgynevezett irodalmi intézetek falai közé is. Az üzleti célok most már szentesítik a kiadói eszközöket, s a nagy részvénytársaságoknak a tudomány és irodalom csak annyiban kell, amennyiben ötven, száz és még több százalék tiszta haszonról és nagyarányú üzleti osztalékról van szó. Cikkíró hivatkozik a régi magyar könyvkiadókra, jellemzi Hartlebent, Wigandot, Ráth Mórt és Abafi Lajost, s ezekkel a hálás emlékezetre méltó, nagystíliú irodalombarátokkal szemben megrajzolja a mai pénzcsináló könyv-üzletember képét. Rámutat arra a védtelenségre és nyomasztó helyzetre, melyben íróink vergődnek, s arra a kiadói lelketlenségre, mely a részletüzletek terén és az írói honoráriumok tekintetében rendszerré vált. «Az író a könyvkiadók érdekeit szolgáló tényezők között az egyetlen, amely védekezni nem tud, mert szervezet nem őrzi érdekeit és mert tarifák körül nem bátyázzák. Hogy a papirgyárat, a nyomdászt, vagy a könyvkötőt kopassza meg, hogy a könyvkereskedő százalékát szorítsa le, az eszébe sem jut a kiadónak. A részletüzlet oszlopait, az ügynök urakat meg éppen becézgeti, ha kell, öltre megy értük és úgy megfizeti őket, mint ahogy az írók kivételesen sem . . . Az író a prédájuk. Az író, aki nélkül könyvkiadás és részletüzlet és könyvügynök nem volna. Az író, ki amíg él, nem kelendő részletüzleti portéka és akit ezért bátran el lehet hanyagolni . . . Pedig ha van az üzleti tevékenységnek területe, melyen az üzleti ridegség jogtalanság, visszaélés, sőt bűn, akkor a könyvkiadás az.» Cikkíró végül felveti azt az eszmét, hogy az íróknak szervezkedniök kellene. «Kiadóink ellen: körülbelül ez az egyetlen fegyverünk. Ha ezen sem kapunk, akkor végül is kénytelenek leszünk a magyar kiadó elől a német kiadóhoz menekülni.»

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1943. évf. 9. sz. — *Loisch János* dicsérettel emlékszik meg Kéki Lajos Tompa-életrajzáról. (Tompa Mihály. 1912. Ism. folyóiratunk: I. 320.)

Pesti Hirlap. 1912. évf. 305. sz. — *Gárdonyi Géza: Vajda János albérlője.* Jellemző epizód Vajda János életéből. «A történelemben a legkisebb anekdota is úgy világosít, mint a fényvetítő gépek.»

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1912. évf. 49—52. sz. — *Pruzsinszky Pál: Bod Péter és munkái.* Folytatólagos cikksorozat B. P. születésének kétszáz éves fordulójára alkalmából. B. P. műveinek részletes ismertetése.

Románul. 1913. évf. jan. 7. sz. — *Goga Oktavián: Egy anachronizmus: a magyar nemzeti kultúra.* A hírneves erdélyi román költő borongó hangú fejtegetéseket ad a magyar irodalomról, hozzáfűzve Zichy János miniszternek 1912. dec. 14-én tett következő kijelentéséhez: «A magyar kulturát a magyar nemzet élő lelke szabja meg . . . amely mindenható, örök és halhatatlan és mely megszabja a maga irányát épen úgy, mint ahogyan meg van szabva a csillagok fénye.» E kijelentéssel szemben Goga

Oktavián azt bizonyítja, hogy a magyar nemzeti irodalom tulajdonképen megszűnt, s helyét engedett a budapesti zsidó nemzeti költészetnek. Ma már az úgynevezett magyar irodalomban mind ritkábban találkozunk magyarokkal. Elvesztek Jókai Mór romantikus típusai, Kemény Zsigmond nyakas, nehézkes, büszke nemesei és Mikszáth Kálmán rokonszenves, élénk parasztjai. Elveszett az írók őszinte rokonszenve a magyar motívumok iránt. A régi hősöket másokkal helyettesítették. A túlzott individualizmusnak hánykolódásai, brutális cinizmus és eddig ismeretlen frivolitások kérnek szót a mai irodalmi alkotásokban. A régi paraszt vagy nemes helyett a lipótvárosi ügyvédet, az utilitarista nyárspolgárt és a természet szépségei iránt néma vártot fogod találni a színpadon. Ha egy könyv elolvasása után rekonstruáljuk a szerző személyiségét, a következő igazság fog meglepni: ennek az úrnak nincsen semmi köze az ezeréves magyarság történeti kialakulásához. A magyar irodalom mostani furcsa képének megteremtője, Budapest, ez az elhamarkodott város az ő amerikanizmusával, kabaréival, dohányutcai zsargonjával, éjjeli obszcénitásaival: ez a rögtönzött hangyafészek rányomta bélyegét a magyar irodalomra. A zsidóság, amely itt több jogot tudott magának kivívni, mint bárhol másutt, Budapestet a szemita nemzeti kultúra fő székhelyévé tette. Így érthető, hogy a Népszínház, ahol a fajmagyarnak kellett volna megszólalnia, elbukott, hogy helyet adjon a kozmopolita operettnek vagy Molnár Ferenc darabjainak, amelyekből kirí a rideg humor, a zavaró cinizmus és a szemita szellem mesterkedése. Nincs itt szó a budapesti írók talentumáról, hanem igenis műveiknek nemzeti jellegéről. Senki sem fogja pl. elvitatni Kiss József tehetségét, de senkinek sem fog eszébe jutni azt hinni, hogy a ghetto emlékeinek költője magyar. Mig pl. Ady Endre hipermodern költészetéből minden exotizmusa ellenére is, tisztán kiérezzük a magyar vér féktelen szenvedélyét, Szép Ernőnek méla frázisai elárujják a tereztvárosi költőt. A nyelv még nem teszi magyarrá az irodalmi alkotást. Milyen megragadó megtestesülése a magyar nemzeti léleknek Petőfi a maga páratlan dalaival s milyen távol áll ettől az eszménytől Ignotus, aki retteg az erdőtől, ahol kínzó magánosság nyomja s így kiált fel különben szellemes aforizmáinak egyikében: «A multtal szemben csak egy kötelességünk van: az, hogy elfelejtsük».

Sárospataki Református Lapok. 1912. évf. 50—52. sz. — *Kónya Imre: Pósházi János élete és működése.* Befejezés képen ismerteti P. J. filozófiai munkáit.

Szászváros. 1912. évf. 52. sz. — *Thúry Zsigmond: Jókai Mór karácsonya 1856-ban.* Jókai tisztelői 1856-ban országos gyűjtést akartak indítani, hogy házat vegyenek a népszerű regényírónak. De Jókai a tervet elhárította magától. Ide vonatkozó ismeretlen levelét közli a cikkíró.

Századok. 1912. évf. 10. sz. — *Kováts Antal* ismerteti Császár Elemérnek Bessenyei akadémiai törekvéseiről szóló értekezését, mely még

1910-ben jelent meg. (Az irodalmi hírszolgálat frissességére kissé jobban kellene ügyelniök a szerkesztőknek és bírálóknak.) — *Bártfai Szabó László* ismét válaszol Horváth Sándornak és Friedreich Istvánnak a Széchenyi-monografia ügyében, s azt állítja, hogy a támadások célja «személyes hajsza.»

Ungarische Rundschau. 1912. év. 4. sz. — *Alex. Domanovszky: Die Interpolationen der Wiener Ungarischen Bilderchronik.* Mindaz, amit a Képes Krónika a Budai Krónika anyagán fölül tartalmaz, interpolatio. A Nagy Lajos korában keletkezett krónikán kívül volt u. i. egy másik forrása is, mely valószínűleg III. Béla korában íratott s a XI., XII. század történetének hivebb képét nyújtotta. — *Adolf Kohut: Petőfi im Urteit namhafter deutscher Schriftsteller.* Max Nordau, August Silberstein, Ludwig Barnay, Richard Schmidt-Cabanis, M. G. Conrad, Viktor Blüthgen, Karl Bleibtreu, Ernst Elster, Karl Theodor Gaedertz, Otto v. Laixner, Karl Frenzel, Joseph Joachim nyilatkozatai és Rudolf v. Gottschall verse Petőfiről. (Nem lett volna fölösleges Nordau értetlen ítéletét a Helység Kalapácsáról s János Vitézről a német olvasó felvilágosítására helyreigazítani.) — *I. Peisner: Gabriele Baumberg, die Gattin Johann Bacányis.* Berde Mária-nak az Erdélyi Múzeumban megjelent tanulmánya alapján. (Ismertetését l. folyóiratunk: I. 419—421.) — *Gustav Heinrich: Petőfi bei den Serben.* Polit Vladislava értekezését (Petőfi a szerbeknél) ismerteti. — *Stefan Heinlein: Die erste ungarische Shakespeare-Übersetzung.* Lemonton Emiliáról szól Czeke Marianne értekezése alapján (l. Shakespeare-tár 1910). — *Josef Bayer: Bauernfeld über den Grafen Stefan Széchenyi.* Az Akadémiai Értesítő októberi számában megjelent cikk német fordítása. — *Jósef Bayer: Calderon-Daten aus Ungarn.* Magyar irodalmi adalékok pótléku Wolfg. von Wurzbach nemrég megjelent Calderon-kiadásá hoz.— *Gustav Heinrich: V. Warbecks «Schöne Magelone» ungarisch.* Tesseni Wenczel M.-fordítását ismerteti, mert Joh. Bolte Schöne Magelone-kiadásának bevezetéséből látja, hogy e mű fordításai közül a német kiadó előtt csak a magyar ismeretlen.

Uránia. 1913. évf. 1. sz. — *Legifj. Szász Károly: Kossuth és Görgey.* Közli néhai Szász Károly, volt református püspök és író ifjúkori kiadatan naplójából Kossuth és Görgei jellemzését.

Világ. 1912. évf. 304. sz. — *Móricz Zsigmond: Petőfi társaságában.* Elmondja, hogy milyen élményei voltak Kiskőrösön, «abban a bányában, melyből Petőfi kihozta a magyar psyche minden ragyogó kincsét.» Mély látással jellemzi Kiskőrös népét és magát Petőfit. — *Szenes Béla és Medgyes László: Mai írók és művészek tegnappja.* Érdekes írói nyilatkozatok nemesak a mai újságolvasók, hanem a jövő irodalomtörténetírói számára is. Ady Endre, Babits Mihály, Biró Lajos, Bródy Sándor, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Ignótyus, Lengyel Menyhért, Móricz Zsigmond, Rákosi Jenő, Rákosi Viktor, Szederkényi Anna és Szini Gyula nyilatkoznak arról, hogy milyen reményekkel alkották meg első munkájukat és miként érvényesültek írói pályájukon.

FIGYELŐ.

Kont Ignác halála. Mély részvétellel vettük a hírt, hogy a legmunkásabb külföldi magyarok egyike, Kont Ignác, a múlt év december havában váratlanul elhunyt. A párisi Sorbonne tanára volt s a Faculte des Lettres-en a magyar nyelvet és irodalomtörténetet adta elő. Magyarországhoz, mely annak idején nem adott számára kenyeret, hűségesen ragaszkodott s irodalmi munkásságával százszor többet használt nemzetünk külföldi megbecsülésének, mint azok, akik itthon megtagadták tőle a középiskolai tanári katedrát.

Ezek fájdalmas emlékek, melyekről az öreg Kont nem szeretett beszélni. Miután valósággal belekényszerítették a kivándorlásba, Franciaországban hallatlan szorgalommal kezdett életének új megalapozásához. Letette a legnehezebb vizsgákat, középiskolai tanár lett, vidéki állomáshelyeiről felküzdötte magát a fővárosba. Hosszú irodalmi munkásság vet fényt tövises pályájára, míg végül jobb helyzetbe jutott és fokozott erővel folytathatta életprogramját: nemzetünk történelmének és irodalmának külföldi ismertetését s a magyar-francia kölcsönhatások kimutatását.

A legritkább, legnemesebb típusok egyike volt: a hazájából száműzött, ágrólszakadt magyar tudós, aki a maga igénytelenségében egész természetesnek találta helyzetét. Hogy sorsában mennyi a tragikum, azt talán észre sem vette. Legyen áldás emlékéen!

P. J.

Széchenyi naplói. Napjainkban, amikor a Széchenyi-irodalom napról napra nő, az érdeklődés egyre fokozottabb mértékben fordul Széchenyi naplói felé. Kétségkívül ezek Széchenyi legérdekesebb munkái, jóllehet maig sincsenek a maguk eredetiségében közkézre bocsátva. Van ugyan egy kiadásuk, a Zichy-féle, amely tagadhatatlanul lelkes munka, de ennek tudományos értéke nagyon csekély. Inkább előtanulmány Zichy Széchenyi-életrajzához, mintsem komoly kiadás, amennyiben, ahelyett hogy a naplót közölné, saját szubjektív terjengősségével rajzolja a kort, a szereplő egyéneket, a politikai életet és az országgyűlési vitákat, melyek Széchenyi szavaival jóval frapánsabbul hatnának. Csupán a nagyobb nyomaték kedvéért közöl fejezeteiben néhány sort, esetleg oldalt, szó szerint. Általában zavaros képet ad. Összekeveri saját felfogását a Széchenyiével. Ha Széchenyi pszichológiáját akarjuk megismerni, Zichy felfogásán keresztül láthatjuk meg csupán;

lelki életében, benső küzdelmeiben nem vehetünk részt és így kevésbé érthetjük meg. Zichy megpróbálja ugyan a komplikáltabb lelkiállapotot megfejteni, de kevés sikerrel s rendszeren egy patetikus felkiáltással segít magán. Gondatlan is. Kronológiát e naplóból tökéletesen lehetetlen összeállítani.

De bármilyen kiváló munka volna Zichy műve, az önálló kutatás számára eleve elveszett, mihelyt nem az eredeti naplót adja. Felesleges munka is. Naplót akkor olvasunk, amikor magunk akarunk képet alkotni valakiről, vagy valamiről, akkor pedig az illető naplóírónak mások szubjektivitása által el nem homályosított dokumentumaira van szükségünk.

Széchenyi naplójának eredeti kiadása ellen felhozzák, hogy benne kompromittálja egyik-másik főúri családot, különösen némely hölgykortársát s ezért nem közölhető. Régen volt már az, nem lehet már szó a kompromittálásról (a nevek nagy részét maga Széchenyi megsemmisítette), de ha mégis alkudni kell, hát jó, hagyják ki a kompromittált hölgyneveket, különösen, ha sem az ember, sem a politikus Széchenyire nem fontosak.

Kötelességét teljesítené a M. T. Akadémia, ha Széchenyi naplóját kiadná, szigorúan ügyelve arra, hogy a kiadó a maga megjegyzéseit, magyarázatait, csak jegyzetekben közölhesse. A Kazinczy-kiadás, melybe az álszemérem, szerencsére, nem avatkozott be, jó minta gyanánt szolgálhat egy tudományos jellegű publikációnak.

—y —a.

Három lap a magyar regényirodalomról. Leipzigban a tanítószág több nevezetes intézménye közt a *Pädagogische Literatur-Gesellschaft*, *Neue Bahnen* a tanítók továbbképzését havi folyóirattal és igen változatos tárgyú tudományos kiadványokkal szolgálja. Legújabb kötete: *Der Roman des Auslands seit 1800, von Otto Hauser* (Leipzig, R. Voigtländer, 1913, IV+192 l. Ára kötve 2.60 M.) A szerző itt csak «már megállapított itéletek összefoglalását» nyújtja, egyebekben régibb munkájához (*Weltgesichte der Literatur*; Leipzig, Bibliogr. Institut, 1910) utasít, melyben az az új — úgymond — hogy fejtegetéseit «a történelem anthropologiai felfogása» irányítja. Itt csak a nagy, világra szóló jelentőségű (weltbedeutend) irodalmakat tárgyalja. Utolsó fejezete: *Der magyarische Roman*. Az egész három oldal s a fejezet végén néhány sor van az indusok és japánok regényirodalmáról. Rólunk azt mondja, hogy a reformáció kora, Luther hatása, teremtett magyar irodalmat; ezt az ellenreformáció elpusztította s csak a felvilágosodással járó kedvezőbb viszonyok között éledt újra irodalmunk Goethe hatása alatt. Az első modern regényünket Kármán József írta. Hasonló kísérletek után azonban csak a romantika teremtette meg az igazi regényt. Említi Jósikát, Eötvöst, Keményt, Petőfit (mint középszerű prózairót és lutheránus tótót), Jókait (akit külföldön is szívesen olvastak és épen nem mongol típusú). Azután szószerint ezt mondja: «Azóta nem jelent meg Magyarországon Jósikáéhoz, Eötvöséhez, Keményéhez és Jókaiéhoz hasonló jelentőségű elbeszélő, ha ezek mellett és utánok van is néhány

figyelemre méltó tehetség. Ámbár Mikszáth Kálmán a részévé lett becsülést inkább azoknak az eredeti képecskéknek köszönheti, amelyeket bemutatott; ezek a «tót atyafiak» és egy kuntörzs, «a jó palócok», kikről két beszély-gyűjteményének a címét vette. A ref. püspök, Baksay Sándor, Gárdonyi s az ifjabbak közül Szívós Béla szintén inkább csak beszélyeket és rajzokat írnak, mind híven figyelvén meg a népet vagy a kis polgárok világát. A pessimista Vértesi Arnold; Tábori Róbert; Jókai utóda, a humoros sváb, Herczeg Ferenc, Werner Gyula, aki a magyarság teljes győzelmében látja az üdvöt, Flaubert és Anatole France követői: Ambrus Zoltán és Pekár Gyula, a modern Ady Endre — néhány név a legjobbak közül, kik említést érdemelnek. Pusztán a nevekből is látható, hogy az újabb magyar irodalom nem kevés tehetséget a «nemzetiségeknek» köszönhet. (A szerző ezt az állítását a magyarosított írói nevekkal is iparkodik igazolni.) Valóban alig is lehetne másként megmagyaráznunk gazdagságát és változatosságát. Ehez kell még vennünk, hogy a tehetségek nagy részét a rendkívül élénk politikai élet foglalja el s épen Magyarországon nem kevés mestere van az élő szónak. A magyar irodalom a teljes európaiság hatását teszi; csak a nyelv ázsiai eredetű, azonban ennek is ebben az országban és főként az utolsó évszázadban felett ki az a hajlékonysága, mely az európai nyelvekkel egyenlővé teszi.»

Bizonyára nem valami sok ez, amit így a német tanítóóság a magyar regényirodalomról megtud. E pár lap azonban nem olyan bántó hangú, amilyent némely más hasonló mű használ. De mikor ez is hangsúlyozza, hogy a magyar irodalmat is az «europäischer Kulturkreis»-hoz kell számítani, mégis úgy érzi az ember, hogy ez kegyesség. Minket még ma is jövevénynek néznek.

IMRE SÁNDOR.

Az Országos Középiszkolai Tanáregyesület és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Társaságunk mindenkor hálásan emlékezhetik meg az Országos Középiszkolai Tanáregyesület vezetőségéről, mely már a kezdet kezdetén lekötelező jóindulattal karolta fel ügyünket s azóta is meleg szeretettel figyeli munkásságunkat. Most, hogy az Irodalomtörténet második évfolyama megindult, az Orsz. Köz. Tan. Közlöny f. évi 9. számában a következő tanulságos sorokat olvassuk, melyek igazán érdemesek arra, hogy Társaságunk évkönyveibe is feljegyeztessenek. «E most megjelent füzet — úgymond a Közlöny cikkírója — immár második évfolyamába lép a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nagy elterjedésnek örvendő folyóirata. Kartársaink emlékezhetnek, hogy a gyorsan felvirágzó Társaság közlönyünk hasábjain, az Országos Középiszkolai Tanáregyesület kebelében, bontott zászlót s innen indult az alapítás és szervezés útjára. Azok előtt, akik eddig is önérzettel hivatkoztak a magyar tanárság tudományos súlyára, bizonyára örvendetes jelenség, hogy ez a jelentős nemzeti kultúrmunkát végző egyesület egy év leforgása alatt ennyire megerősödhetett s pusztán a maga erejéből ilyen középponti jellegű orgánumot képes fenntartani. Mindenesetre méltán fokozhatja önbizalmunkat s növelheti erőnk és súly-

unk tudatát, hogy ismét egy fontos kultúrpozícióval erősítettük a magyar tanári rendet, melynek, mint a legutóbbi hónapok eseményei mutatták, annyi tájékozatlan és igazságtalan ellensége van. Egy tudományos társaság, mely ezernél jóval több tagot számlál s melyet úgyszólván kizárólag tanárok alapítottak és tartanak fenn: ez — *magyar specialitás*. Más országokban az úgynevezett művelt nagy közönség, a mágnsók, főpapok, országgyűlési képviselők, előkelőbb kereskedők, tőkepénzesek s a történeti osztályok tehetős tagjai is szívesen áldoznak efféle kultúrcélra; nálunk — *a tanárok*. Bizonyos, hogy a magunk szempontjából örvidenünk kell ezen a jelenségen, a megszállott kultúrponatok egyedüli birtoklásán; bizonyos az is, hogy erkölcsi és anyagi befektetésünk fontossága előbb-utóbb gondolkodóba fogja ejteni az ú. n. irányadó tényezőket: másrészt azonban jellemző, hogy mennyire magára (illetőleg *reánk*) van hagyatva ebben az országban a tudomány és a komolyabb szellemi munka. Örömmel üdvözöljük az Irodalomtörténet új évfolyamát, mely bizonyára nélkülözhetetlen tájékoztatója lesz a magyar irodalom tanárainak s kívánjuk, hogy feladatát, a legnemzetibb studium fejlődésének havonkénti összegezését, minél sikeresebben oldja meg.»

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak cím-könyve. Közrebocsátják a múzeumok és könyvtárak országos tanácsa és országos főfelügyelősége. IV. évfolyam. 1904—1911. Budapest, 1912. 1043 l. Az Athenaeum nyomdája.

A gazdag tartalmú, vaskos kötet 2336 közgyűjteményt ismertet. A falvak és városok betűsoros rendjében (Aba-Zsolna) veszi számba a nem magánjellegű könyvtárakat, múzeumokat és tudományos gyűjteményeket. A legtöbb gyűjtemény, természetesen, Budapestre esik. Itt van az ország három legnagyobb könyvtára: a m. n. múzeumi (több mint 300,000 köt.), az egyetemi (kb. 300,000 köt.) és az akadémiai (kb. 170,000 köt.). Az utóbbi után a benedekrendiek pannonhalmi könyvtára következik (kb. 160,000 köt.). Ezenkívül még hét könyvtár 100,000—150,000 kötetszámmal. A kötet a legtöbb gyűjteménynél közli az alapítás évét, az állomány összegezését, a kikölesönzés módzatait, az évi költségvetést, a gyűjtemény kezelőjének nevét. Az adatok összegyűjtésének és feldolgozásának munkáját a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége útján beszerzett jelentések alapján *Mihalik József* előadó, orsz. felügyelő irányítása és felügyelete mellett *Surányi Károly* áll. főgimn. tanár végezte.

Gyöngyösi kalendárium 1913. évre. A Hanisz Imre Közművelődési Egyesület évkönyve. V. évf. Szerkeszti: *Stiller János* áll. főgimn. tanár. Gyöngyös, 1913. 177 l. Egri érseki liceumi nyomda. Ára 1 kor.

Talán ez az ország legtudományosabb kalendáriuma. Jól szerkesztett, komoly vállalat, melynek színvonala évről-évre emelkedik. Közleményei

között mindig akad egy-kettő, mely a magyar irodalomtörténetírók érdeklődésére is számot tarthat. Ilyen a most megjelent évfolyamban *Márki Sándor* megemlékezése *Horváth Mihályról*: nemes lendületű, magas szempontú méltatás; egy kitünő stilisztának és élesen látó történettudósnak emlékbeszéde. Márki Sándor azon felette csekély számú történetíróink közé tartozik, akik nemcsak kutatni, hanem írni is tudnak. Ma, mikor történetíróink annyira szárazon és unalmasan, annyi lélektelenséggel és stiltelenséggel halmozzák össze adataikat, lelki üdülés az ilyen olvasmány. *Alszeghy Zsoltnak* két cikke van a kalendáriumban: az egyikben *Vachott Sándor* levelezését ismerteti, a másikban *Spetykó Gáspár leveleit*. Gondosan megírt tudományos közlemény mind a kettő. Ugyanezt mondhatni *Stiller Kálmán* dolgozatáról, *Vahot Imréről*, mely szabad-liceumi előadásnak készült, de jóval felülhaladja az efféle népszerűsítő felolvasások színvonalát.

A Bács-Bodrog-Megyei Irodalmi Társaság Évkönyve. Szerkesztette: *Pataj Sándor* főtktár. Zombor, 1912. 79 l. Bittermann Nándor nyomdája.

A füzetben, melynek nyomdai kiállítása minden kritikán aluli, a hivatalos közleményeken és verseken kívül van két ismeretterjesztő cikk is. (*Trencsény Károly: Mikszáth nyelvművészete. Kohlmann Dezső: II. Rákóczi Ferenc a magyar költészetben.*) A művelt nagy közönség számára készült mindkettő.

Dedek Crescens Lajos: Tu me sequere. Regény. Budapest, 1912. 360 l. Szent-István-Társulat kiadása. Ára 4 kor. 60 fill.

Ez a mű az Ipolyi Arnold kiadásában megjelent Veresmarty Mihály önéletrajz regénybe formálása. És épen azért, mivel egy irodalmi személységnek életét nyújtja élvezetes formában az olvasónak és mivel Veresmarty szerepe alkalmat ad arra is, hogy e kor egész irodalmának kohójába bevilágítson, nagyon ajánlható az ifjúságnak (különösen a VII. osztályban a reformáció és antireformáció tanítása kapcsán). Költői értéke azonban kevés; az, amit Veresmarty érdekes soraihoz hozzátold, pl. a két szerelmes história, ritkán korjellemező; a lelki problémák nincsenek eléggé a regény előterébe állítva, — szóval a nagyközönség érdeklődésére nem igen tarthat számot.

Zs.

Új könyvek és füzetek. — *Császár Elemér: Anyos Pál.* Budapest, 1912. 255 l. Athenæum-nyomda. (Magyar Történeti Életrajzok. XXVIII. 1—3. Ismertetni fogjuk.) — *Hellebrant Árpád: Kriza János levelei Toldy Ferenchez.* Budapest, 1912. 24 l. (L. folyóiratunk: I. 529.) — *Enyedi György: Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája.* Összehasonlító irodalomtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja *Henrich Arnold.* Kolozsvár, 1912. 127 l. Athenæum-nyomda. Ára 3 kor. (Értekezések a kolozsvári tudomány-egyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 2. szám. A néhány hó előtt megjelent 1. számot, Borbély

Fereneknek: Gyulai mint æsthetikus című művét már ismertettük: I. 411. Minden egyes szám kapható a kolozsvári egyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumában.) — *Imre Sándor: Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához.* Budapest, 1912. 234 l. Ajtai K. Albert kolozsvári könyvsajtója. (A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Könyvtára. 2. szám. A becses kötetből egy nagyszabású kultúrpolitikai programú körvonalai bontakoznak ki; súlyos és komoly tételek, melyeknek megvitatása elmulaszthatatlan kötelessége volna pedagógusainknak, szociológusainknak és kultúrpolitikuskainknak.) — *Az Országos Református Tanárjegyesület évkönyve az 1912—1913-ik tanévre.* Szerkesztette S. Szabó József egyesületi főjegyző. Tizenegyedik évfolyam. Debreczen, 1912. 179 l. Városi nyomda. (A hivatalos közleményeken kívül a köv. értekezések: Csűrös Ferenc: Kálvinista tradíciók és modern nevelés. Nagy Sándor: A Wesselényi-kollégium Uránia színháza. Márk Imre: A stílus és a fogalmazási képesség művelése a középiskolában. Bessenyei Lajos: Mi módon lehetne latin tanításunk színvonalát emelni? Szilády Zoltán: Újabb tervezet a középiskolai természetrajz-tanításhoz. Szabó József: Előterjesztés a vallástani terv és módszertan tárgyában.) — *Waldapfel János: A gyakorlóiskola szelleme.* Jubileumi jelenet. Budapest, 1912. 31 l. Franklin-nyomda. (Párbeszédekben írt történelmi és pedagógiai visszpillantás a tanárképző-intézeti gyakorló-főgimnázium negyven esztendő múltjára.) — *Hangay Sándor: Művészetek az én tükrében.* Sopron, 1913. 148 l. A Kultura kiadása. Röttig-nyomda. (Tartalma: művészetelméleti és pedagógiai cikkek.) — *Hangay Sándor: Bábszínház.* Sopron, 1913. 113 l. A Kultura kiadása. Röttig-nyomda. (Novellák.) — *Világkönyvtár.* Révai-kiadás. Egy-egy kötet 1 kor. 90 fill. (Carlyle: A francia forradalom története. Ford. Baráth Ferenc. Három kötet.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám 30 fill. (681. Edmondo De Amicis: A török nő. Ford. Vezsenyi Béla. 682—683. Daudet és Belot: Sapho. Ford. Ábrányi Emil. 684. Futrelle: A gondolkozó gép. Ford. Schöpflin Aladár.) — *I. Poeti Futuristi.* Libero Altomare, Mario Betuda, Paolo Buzzi, Enrico Cardile, Giuseppe Carrieri, Enrico Cavacchioli, Auro D'Alba, Luciano Folgore, Corrado Govoni, G. Manzella-Frontini, F. T. Marinetti, Armando Mazza, Aldo Palazzeschi. Con un proclama di F. T. Marinetti e uno studio sul Verso libero di Paolo Buzzi. Milano, 1912. 428 l. Prezzo: due lire. Edizioni Futuriste Di «Poesia». Milano. Corso Venezia 61. — *La Bataille De Tripoli (26. octobre 1911) vécue et chantée par F. T. Marinetti.* Milano, 1912. 88 l. Edizioni Futuriste Di «Poesia». Milano. Corso Venezia 61.

SCOTT ÉS JÓSIKA.

Jósika szerint a regényíró nem számíthat halhatatlanságra. Nagyön meglepődhetik, ha kora egy, két, három, négy emeletes emléket emelt neki, vagyis ha annyi kiadás jelenhetett meg műveiből. Bármennyire igyekezett is ilyenformán megerősíteni szívet Jósika a jövőndő hálátlan közönye ellen, alkalmasint mégsem gondolta, mily kegyetlenül beigazolódik majd lemondó jóslata. A magyar regényírás apját bizony elfeledtük; a nagyközönség sem olvassa, az irodalomtörténetnek is jóformán csak nagy évfordulók alkalmával jut eszébe. Egy pár emlékbeszéden, az 1894-ik jubiláris év termésén, a szintén alkalmoszerű megjelenésű Szaák Lujza-féle monografián s az irodalomtörténeti kézikönyvek cikkein kívül ami figyelemreméltó dolgozat Jósikáról halála óta megjelent: szinte az öt ujjunkon megszámlálhatjuk. A mi alábbi megemlékezésünk se ment egészen az alkalmoszerűségtől, bár nem épen évszámra kell gondolni. Szegény feledésre váró Jósika új *emeletet* kapott; nem korától, hanem az utókortól. Végéhez közeledik Jósika regényeinek Badics Ferenc gondozása alatt készülő együttes kiadása. Tagadhatatlanul a modern, kellemes külső csábított rá, hogy újra, most már egyfolytában, elolvassam e regényeket, diákkorom meghalványult emlékeit, melyek az irodalomban is kezdik kiérdemelni a szomorú *emlék* nevet. Végignézve a sok szép, tetszetős köteten, akaratlanul is azt cselekszem, amit Jósika maga tett, midőn a regényíró műveinek három-négy emeletéről szót: ¹ t. i. odaállítja képzeletem az ő tisztas alakját Walter Scott hatalmas arányai mellé, aki — mondja Jósika — nem három-négy, hanem harminc-negyven emeletnyi piramist emelt magának műveiből emlékül. Azóta a Scott feje fölött is eljárt az idő, az *idő*, melyre félő sejtelemmel gondolt ő is, Jósika is; de ez az idő egyúttal képesít is bennünket a tisztában látásra s arra a teljes elfogulatlanságra, melyben Jósika, kritikusai irányában, oly ritkán s oly kevéssé tudott hinni.

¹ *Regény és regényítészet.* Pest, 1859.

I.

Jósika regényírói fellépésének úgyszólván első napjától kezdve emlegetik Scottot, mint Jósika mintaképeinek legfőbbjét,¹ bár alig van irodalmi közhely, mely kevésbé volna tisztázva, mint Walter Scottnak Jósika regényeire gyakorolt hatása, illetőleg a két író közti rokonság. Mindenesetre Jósikának magának is része van abban, hogy erre a kérdésre nézve a köztudat oly hamar kialakult. Ugyanis Jósika valahányszor Scottot említi, mindig feltétlen hódolattal s magasztalással beszél róla, *Emlékiratában* a világ legelső s legjobb regényírójának nevezi, Leibnitz, Kant, Goethe, Schiller, Cuvier stb. közt említi, mint a 18. században született lángelmék egyikét;² s midőn Erdélyben elkezdik Jósikát magyar Walter Scottnak nevezgetni, írónk legfeljebb azért nem hagyhatja ezt szó nélkül, mert túlságos dicséretnek, *colossalis aucesisnek* tartja. Persze mikor aztán nem a dicsőségről van szó, midőn a Scott hatását mint valami olyat kezdik emlegetni, amit Jósika érdemeiből le kell vonni, akkor már annál ingerültebben tiltakozik azok eljárása ellen, akik Jósika regényeinek sikereiből talán kelleténél többet írtak Scott javára. Jósika nagy jóhízséggel, de még sokkal nagyobb merészséggel fejezi ki azt a hitét, hogy ha előtte soha senki sem írt volna regényt, ő írta volna az elsőt.³ Utóvégre lehet, hogy írt volna regényt, miért ne hinnék el neki; de az alábbi sorok remélhetőleg bebizonyítanak legalább annyit, hogy Scott nélkül Jósika regényei lényegesen másformák lettek volna. Az *utánzás* szó csúnya is, sokértelmű is s mi különben sem valljuk azt, hogy Jósika utánozta volna Scottot, mert hiszen akár előre is jelezhető, hogy ha a két író regényeiben hasonló, egymásnak megfelelő személyeket vagy jeleneteket keresünk, az eredmény majdnem negatív; aztán meg Jósika tehetségének jellemében, az erdélyi viszonyokban stb. találni is egyetmást, ami emlékeztet Scottra, néha talán a nélkül, hogy egyenes hatásról szó is lehetne. Rengeteg példával igazolhatjuk azonban, hogy egy írótól sem tanult Jósika annyit, mint Scotttól, hogy esztétikai elveit jóformán Scottból merítette, még vitatkozó érvei is nagyrészt ugyanazok s egész működésének gerince: a történeti regény Scottra megy vissza; sőt — ha

¹ Szalay László még regényt nem is olvasott egyet sem Jósikától s csupán a *Vázolatok és Irány* alapján már tudni véli, hogy Jósika «az angol románt fogta volt példányául venni» és ezért sokat vár írónktól a regény terén. (Tud. Gyűjtemény. 1835. 7. sz.)

² *A rejtett seb.*

³ *Emlékirat.* IV. 118.

nem csalódunk — még stiláris sajátsága is van olyan, ame yet Scott-tal hozhatunk kapcsolatba. Különben a *Scott és Jósika* cím megengedi, hogy a kettejük közti hasonlóságot és különbséget akkor is megemlítsük, ha az egészen esetleges is.

II.

Scott és Jósika: egy-egy modern Anteusz, aki a — szűkebb értelemben vett — anyaföldtől kapja ereje legjavát. A szülőföld talajába ereszkednek mindkét írónál az első benyomások, felejtethetlen emlékek, tapasztalatok, a történeti és mondai tudat szívós gyökerei, melyek többé-kevésbé megsínylik, ha idegen rögök táplálékára vannak utalva. Ezért nem tud meggyőzni bennünket a Scott számító dialektikája az *Ivanhoet* bevezető és nagytiszt. dr. Dryasdust úrhoz intézett ajánló levélben, melynek megemlítését kínálgó párhuzamok teszik indokolttá. Dryasdust állandó bábfigurája Scottnak s ez utóbbinak gondja van ugyan rá, hogy Dryasdust tényleg minél szárazabb (*dry as dust*) és bornírtabb legyen s így ellenérveivel az író annál könnyebben elbánhasson: mindazáltal a kettőjük közti vitából Scott egyszer-másszor megtépázva kerül ki a mai kor véleménye szerint. Az említett ajánló levélben (illetőleg az azt megelőző Bevezetésben) Scott elhagyni készül az ő addigi kizárólagos tárgyát: a skót történeti és mondai világot s *tiszta angol* tárggyal próbálkozik meg, mert hát — mondja ő — csak nem maradhat örökké *egy* tárgy körében, hiszen ez egyformaságra vezetne s az olvasót elfogná az unalom; már pedig ő — Scott — meg akarja őrizni írói hírnevét s friss regényforrást keres.¹ A Dryasdust szájába adja azokat az érveket, amelyeket az említett tárgyváltoztatás ellen Scott hallott, vagy amelyekre nem alaptalanul, előre számított; t. i. hogy ha Scott addigi tárgykörétől elkalandozik, nem aratnak ám regényei majd okvetetlenül olyan óriási sikert, mint a *Waverley*, melynek nemcsak színhelyét, Skócia hegyét-völgyét ismeri a szerző kitűnően, nemcsak hogy teljesen otthon van a skót nép sajátos élete, beszédmódja, szokásai, jelleme, költészete, mondái, babonái terén, hanem családi hagyományok sőt szem- és fültanúk is rendelkezésére állottak. És még egy fontos körülmény! Skócia sokkal kezdetlegesebb, régiesebb képet mutat (természetesen a *Waverley*-regény korában vagyunk), mint a *sister kingdom*: Angolország; vagyis a Scott-féle eposzi regényességű tör-

¹ Ilyenforma, de még helytelenebb tanácsot ad Toldy Ferenc is e dologban Jósikának, amint látni fogjuk. Jobb lett volna, ha egy Dryasdustja akadt volna Jósikának is.

ténetek számára sokkal megfelelőbb, valószínűbb színtér Skócia, mintsem a civilizált Anglia . . . Mindezt azért említi Scott, hogy meg is cáfolja, de Dryasdust nagy tiszt. úrnak ebben az esetben Scott ellenére is igaza van s állításai Jósikára is találók. Amilyen sajnálatos, hogy Jósika később, részben a Toldy Ferenc tanácsára, részben francia és német hatás folytán, Amerika ősi vadonaitól Lengyelorszáig s Tripoliszig mindenfelé elkalandozott: ép oly természetes és méltó sikerű volt erdélyi tárgyú regényeinek az a hatásos sorozata, melyet *Abafija* kezdett meg kétségtelenül Scott egyenes hatása alatt. Hova is fordult volna egyebüvé tárgyért, mint Erdélyhez, ahol úgy otthon volt, akárcsak Scott Skóciában; Erdélyhez, mely oly vadregényes, képzeletizgató fekvésű, mint Skótország; Erdélyhez, melynek változatos multjára vonatkozólag családi régiségek, szájhagyomány, váromok, régi krónikák stb. nagy mennyiségben segíthették költői tehetségét; Erdélyhez, ahol szerencsére Jósika idejében még régiesebb primitívebb és nemzetibb viszonyok uralkodtak, mint Magyarországon. A két író lelke egyformán fogékony, ifjúkori benyomásai, melyek mindenkinél olyan fontosak, rokonfajtájúak s egyformán gazdagok. Scott az öreg Mabel Ricketts meséit hallgatta fiatalos, mohó lélekkel a kedves Northumberland völgyeiről,¹ vadonjairól, majd másoktól kérdezgette sorsát egy-egy híres skót embernek, akinek éppen a sírdombján üldögélt azalatt.² Jósika a legjobb mesélőt s tolmácsot édes apjában találta fel s mint Scott Skóciát, ő épúgy bejárta s kitűnően ismerte Erdélyt. A két kis ország közti hasonlóság is, a gyermekkori monda-hallás is természetessé teszi előttünk, hogy sokféle olvasmányai közül Scott regényei kapták meg leginkább Jósika szívét s olyanformát érezhetett, amelyet Mikszáth a Jókai *Törökvilág Magyarországon* c. művének első olvasásakor érzett: Ilyet én is tudok írni! És *olyat* iparkodott írni, tárgyban és feldolgozásban hasonlót. Alighanem a Scott regényei mutatták meg neki, milyen alkalmasak a honi hősi tárgyak érdekes regények meséjéül. A hitelét vesztett eposzi machinánál mennyivel valószínűbb s hatásosabb olyan helyek hű leírása, melyek ismeretesek a közönség jó része előtt is, annál inkább az író előtt; másként tudjuk leírni azt a vidéket, melyet szeretettel sokszor bejártunk, mint az addigi kalandos regények Óperencián túli országait; a mese is valónak tűnt fel az ismerős, otthoni részeken, melyeknek festői leírása új és szokatlan levén, rendkívüli tetszést aratott és szinte érezzük Scottnál, mily élvezet néha magának az írónak is aprólékos gondtal rajzolgatni színes tájképeket, melyeknek modelljeit rendszeren

¹ *Rob Roy*.

² *Waverley*.

a népi hagyományok regényes holdfénye ragyogja be. Ilyen nagy emlékektől megszentelt modellekben Erdély is igen gazdag, gazdagabb mint Magyarország s a két kis bérci nemzetnek, Skóciának és Erdélynek, fenséges természeti fekvése, zivataros multja, megőrzött sok sajátos szokása, elzárkózottsága, hős-kultusza, eszményei, vágyai, függetlenségi ábrándjai stb. a multban oly hasonlóságot mutatnak, amely olykor szinte meglepi a Scott és Jósika regényeinek olvasóját. A ridegségig menő vallási puritánizmus is majdnem egyformán felsarjadzott a két helyen egykoron, de míg Scott regényeinek nagy részében elsőrangú, sokszor pedig döntő szerepet játszik a lelkeknek hatalmas vallási feszültsége, addig Jósika a 16—17. századot festő regényeiben talán kelleténél kisebb teret juttat az akkori világ ezen egyik legnagyobb s legegységesebb mozgató erejének.¹

Térjünk vissza a két szerző leíró módjához. A leírás útján való jellemzést Jósika határozottan Scott-tól tanulta. Ez a legszembeötlőbb vonás talán mindkettőjökénél; Scott szerint a regény lényege a leírás és elbeszélés (*description and narration, which form the essence of the novel*),² vagyis a kettő egyenlő fontosságú; a Jósika mai átlag-olvasója is arra emlékszik főképp vissza, hogy egész lapokat futott át olvasatlanul, amelyeken vidékek, öltözetek stb. hosszadalmas s végre is egyhangúvá váló leírása foglalta el a helyet. E tekintetben a mi Jósikánk elvitathatatlanul a Scott tanítványa s leíró jellemzésük közös recept szerint történik. A külső természet nincs az író alanyiségától átítatva; legtöbbször csak fotografiákat kapunk, de a fotografia is, ha elég jó és hű s kivált ha előttünk tapasztalásból vagy hírből ismeretes vidéket ábrázol: kedves lehet s kedves is volt Jósika első regényeinek sok erdélyi fotografiája. Hogy ezen tájrajzok sok esetben egészen hűek s a legtöbb esetben legalább is igyekeznek olyanok lenni, azt magunk láthatjuk, de a két író különben is komolyan veszi ezt a dolgot s kivált Scott a regény végéhez csatolt jegyzetekben sokszor hangoztatja, hogy ez és ez a vár vagy az és az a völgy stb. nem az író képzeletében létezik, hanem a valóságban is itt és itt s legfeljebb egy kis változtatás történt a leírásban. Jósika is hibának mondja képzelt helyek hosszas leírását s ezzel bizonyára azt akarja jelezni, hogy az ő tőle gyakran jó hosszasan rajzolt vidékek nem képzeletiek. A lefényképezett tárgyak tényleg hazaiak, de a gép Scott-tól kölcsönzött. Külön felvételt kapunk pl. egy falu környékéről, a nyúlánk jegenyékkal, törpe és törpébb tornyokkal, azután a nyílás nélküli vastag falakkal övezett, börtönhöz hasonló faluról, majd a

¹ Szalay László ezt már az *Abafi* bírálatában kifogásolja.

² Scott: *Lives of the Novelists*. Fielding.

falunak egyik házáról, sorba véve a facsoportozatot, kertet, épületet, melybe most még «szükségkép be kell térnünk» s megnéznünk a szibaritai kényelmet nyújtó berendezést, ahol sietve helyet foglalunk, mert «e rövid (!) rajza után¹ a laknak, melynek kiegészítését a képzelő tehetségre utasítjuk, illő annak lakóival megismerkednünk»; következik tehát először a ház ura, aztán ennek felesége és így tovább. Ez a példa *Jósikából* való² a száz meg száz közül, de ép annyit, ha nem többet állíthatnánk mellé Scott műveiből; hogy többet ne említsünk: a Scott első regényében, *Waverley*ben a Tully Veolan-udvarháznak ép ilyen hosszas leírása található; vagy mikor pl. Leicester lord négy gyönyörű szobát rendeztet be titkos felesége számára, természetesen az olvasónak mindegyik szoba összes bútoraival meg kell ismerkednie, noha azok ismeretére a cselekvény szempontjából semmi szükség sincs. Az a baj, hogy nem tud se Scott, se Jósika mértéket tartani a leírásban s akárhány hegy, völgy, erdő, ház stb. akad útjába, nem válogat fontos helyek, lényeges és lényegtelen vonások közt, hanem aggasztó pártatlansággal és szorgalommal fekszik neki azok lerajzolásának. Húsz regényét is elolvashatjuk Jósikának, míg egyszer olyas igérettel örvendeztet meg bennünket, hogy a szoba bútorzata egyszerűbb, mintsem érdemes volna azt részletesen leírni; de e rövid fellélegzésünk hamar elmúlik, mert hozzáteszi Jósika: «Mondjunk csak annyit, mi a következő jelenetek felfogására elkerülhetetlenül szükséges»; ugyan mi lehet ez; hát mi más, mint az *elkerülhetetlen* zöld asztal, bársony karosszék, lóca stb.³ Vagy pl. Scottnak van egy különösen kedves helye Edinburg közelében, melyet annyira szeretett, hogy egyszerűen «képtelen volt elmenni mellette anélkül, hogy kitérésszerű rajtot ne fessen róla».⁴ Ez a leíró mánia aztán néha nevetségessé válik. Mikor pl. Scott a Gurth disznópásztor kürtjének végén levő szopókáról megjegyzi, hogy az arra való, hogy ott a kürtbe bele lehessen fújni (*for the purpose of blowing*), az ilyen leírás körülbelől egy színvonalon van a Jósikáéval, kinek egyik regényében (*Egy magyar család a forradalom alatt*) sikerül megtudnunk egy szobáról azt a fontos dolgot, hogy bútorzata «nehány két és háromlábú székből állt, melyek közt pár négy lábú is találtozott.»

¹ Scott is rövid vázlatnak (*brief outline*) mondja pl. Godfrey Bertram és Abel Sampson jellemzését, mely nyolc sűrű nyomású lapot tölt be. (*Guy Mannering*.)

² *Jósika István* I. köt.

³ *A rom titkai*.

⁴ *The Heart of Mid-Lothian*. Vol. I.

Az ilyen leírás útján való jellemzés még fárasztóbbá válik, Scott és Jósika műveiben egyaránt, a ruházat ismertetése terén. Az e téren való túltengést hamarosan szemére vetik Jósikának, aki már 1843-ban az *Élet és Tündérhon* előszavában, megsértődve védi eljárását, melyet a kegyetlen kritikuskok az ő *maxima culpájának* mondogatnak. Fő-érve, hogy t. i. «a külföldi írók is így tesznek,» igaz, kivált Scottra vonatkozólag, aki szakasztott úgy tesz, mint magyar tanítványa. Az unalmas és felesleges ruha-leírásra egy csepp a tengerből a következő példa: «A grófi kegyenc (Leicester) egészen fehérben jelent meg; cipője fehér bársony; harisnyája (vagy strimpflije) kötött selyem; nadrágja fehér bársony, melynek ezüstös bélése a térd fölött az áttört helyeken előcsillog; mellénye ezüstszínű, testhezálló újjasa fehér bársony, ezüsttel és gyönggyel hímezett, öve és kardhüvelye arany csattos fehér bársony; kardja és tőre arany nyelű és markolatú; mindezek fölé jön egy gazdag bő köpeny fehér szatintból, lábnyi széles hímezett arany szegéllyel.»¹ Ime Scott egészen komolyan megteszi azt, amit pedig egyszer maga is kicsúfol (lásd a *Quentin Dward* befejezését), mint a letűnt kor írójának divatát. akik nem hagyták volna világot sem említés nélkül egyetlen gyémántját sem a menyasszony hajdíszének, egyetlen gombját sem aranyhímes vállfűzőjének. Jósika szintén elemében van, ha alakjainak ruházatát írhatja le; a nevezetesebb személyek jellemzésénél (pl. a Weiss Coelestáénál), meghökkenve vesszük tudomásul jó egy lapnyi leírás után, hogy «ha már ennyit tudunk róla, még semmit sem tudunk» s hogy még legalább kétszer olyan hosszú leírás okvetlenül szükséges, mely szemlét tart egy női kalap alakján, anyagán, színén «felső s alsó karimáján», arany rojtozatán, gyöngysorain, csipkefátylán, mert csak ezután térhet át a derékra, melyet «váll vagy ujjas neme» főd, stb. Nincs az a divatárúsnő, aki olyan örömet öltöztetgetné vevőit, naponta többször is, mint a mi két írónk az ő regényhőseiket. Az *Ivanhoe* II. fejezetében annak rendje és módja szerint megismerkedünk a priorral és a templáriussal, vagy jobban mondva ruházatukkal, de egy író, ha leleményes, nem fog ki hamar kedves témájából, mert hiszen az a két úr megérkezésük után mindjárt vacsorára megy a házigazdához: Cedrikhez, már pedig evégre át kell öltözni, ha pedig átöltöznek, azt le is kell írni. Jósika is így tesz több helyen az *Abafiban*, ahol a regény hőse a lovagjáték alkalmával egy nap alatt háromféle öltözetben jelenik meg. Minthogy ez így van a két író mindenik történeti tárgyú regényében, hamarosan átlátjuk, hogy ez nem csupán a szerzők egyéni kedvtelése, hanem *főszköz a regény történeti jelle-*

¹ Kenilworth.

gének biztosítására. Jósika hangoztatja is — mentségül — hogy csak történeti regényben tesz így, mert ott így *kell* tenni, lásd a külföldi írókat.¹ Tényleg Scott is tulságosan kiélez egy igazságot, mondván, hogy «a szenvedélyek... általában véve ugyanazok minden osztálynál, minden körülmény közt, minden országban és korban...»² Vajjon mi tehát az, ami folyton változik s aminek utána lehet járni, hogy milyen volt Oroszlánszívű Richárd, Erzsébet királynő — vagy a Batori fejedelmek idejében? Az öltözet, a fegyverek, bútorzat stb. Ezért van olyan nagy és fontos szerepe minden olyan leírásnak, ami a külsőre vonatkozik, amit egy-egy szorgalmas vagy szerencsés régiségkutató felkereshet s kalandos történetének megadhatja vele az idő patináját.

III.

Régiségkutatóról szóltunk. Igen, ez a név illeti meg különösen Scottot a szó legtiszteletreméltóbb értelmében. Jósika is igyekszik mestere nyomába, de e téren messze mögötte marad. Scott a skót nép multjának és jelenének, de főleg multjának, a nép jellemének, szokásainak, költészetének, történetének tanulmányozása terén fardhatatlan, szinte maniakus bűvárnak s elsőrangú tudósnak mutatkozik. Ilyen módon az adatoknak, tényeknek, jellemző (vagy kevésbé jellemző) apróságoknak kábítóan gazdag tömegével rendelkezik, melyek millió porszemecske gyanánt gomolyognak, ha képzeletének napsugara rájuk vetődik. Szinte nem tud mit csinálni velök;³ a cselekvény szerves tagjává csak kis részüket tudja tenni, az óriási adathalmaz többi részét — hiszen mind egyformán kedves előtte, ha a *Highland*-ról van szó — igyekszik belopni a szövegbe, még az esztétikai törvények rovására is, de így is marad bőven a lap alján levő jegyzetek számára, még több a regény végéhez csatolt jegyzetrovatba, mely — ha az *ABC* összes betűi kifogytak már — *AA*), *BB*) stb. jelek alatt folytatódik s ha mindez nem elég, jön az Appendix Nr. 1, 2, 3 stb. Egy régi, ismeretlen meséskönyv hírére megdobbann a szíve, egy-egy könyvészeti ritkaságért száz mérföldnyi útra is kész s a szaktudós inyenységével idéz régi módi, 20—25 soros könyvcímeiket. (Könyvtárát és múzeumát Taine szerint negyedmillió koronára becsülték.) Lapokra terjedő magyarázatokat, személyes vizsgálódás eredményét

¹ *Élet és Tündérhon.* Előszó.

² *Ivanhoe.* Ajánló-levél Dryasdusthoz.

³ «Az anyag óriási tömegéből nehéz volt az olvasó számára a legérthetőbbet s legérdekesebbet kiválasztani...», panasolja a hatodfelszáz lapra terjedő *Quentin Durward* előszavában.

vagy forrásidézeteket nyújt igazolásul, midőn valamely régi épület eredetéről, hajdani szerepéről stb. van szó; jár-kél, kutat, mesél, vitatkozik s mint igazi tudós-lélek, szépen beismeri akárhányszor, ha téved (pl. egyes anakronizmusokat). A szenvedélyes kutató önérzetével mondja: «Az anyagot, mely lehetővé tette nekem a közönség szórakoztatását, nem holmi kalandos véletlen szolgáltatta számomra. Könyvtárakba temetkeztem, hogy a régmúlt bohóságaiból új bohóságokkal ruházzam fel a mátt. Olyan foliánsokat forgattam át, melyeknek kancsófüllű ákombákomjai odaillestek volna Cornelius Agrippa ördögös kéziratába ... Lángoló buzgalmam a könyvtárak mindenemű lakóit felzavarta.

A szétszórt könyvek közt fut s hempereg

A felriasztott pók- és moly-sereg.

A betű-hullák ezen temetőjéből napfényre rágtam magam, hogy belevegyüljek az ember-zsivajba, befurakodjam a tömeg közé, bejárjam a társadalom legfelső s legalsó rétegét, szenvedve ettől gúnyt, vagy — ami még keservesebb — leereszkedő vállveregetést, amannak póriás bizalmaskodását, — s mindez, kérdi Ön miért? . . . . — hogy egy sikerült regényt írhassek . . . . Az igazság különben az, hogy életemet betöltő tanulmányaim célja kíváncsiságom kielégítése volt s időtöltés . . . »¹

Jósika is sok ismeretet árul el² s tisztában van az adatgyűjtés fontosságával. Már gyermekkorában számtalanszor felkereste pl. a létai várromot s mindannyiszor átkutatta rejtélyeit. Apja könyv- és fegyvertára se lehetett hatástalan; a nép ajkán is élt egy csomó monda, hiszen Jósika nyilatkozata szerint (*Sziklarózsa*) «alig van hely Európában, mely gazdagabb volna régi mondákban, mesékben, de komoly s regényes, való visszaemlékezésekben is, mint Erdély» bár a csupa-babona skót nép mindenestre gazdagabb. Mégis Jósikánál inkább a családi és nemzeti nagy büszke érzetét látszik szolgálni a történelem s kéziratok tanulmányozása, nem pedig a régiségbúvárnak — mondhatnók — különö gyönyörét, mely a kutatásban önmagában már bennerejlik. Úgy hogy Jósika talán az eredménynek, Scott a kutató munkának örül jobban. Ezért van az, hogy míg Scottra nézve, mint már említettük, a leírás, az adatokban való dúskálkodás, egy életet betöltő tanulmányozás: időtöltés és kíváncsi-

¹ *The Monastery.*

² Meggyőződése szerint «a regényirodalom most ott áll, hogy jó regényt alig írhat más, mint tudományosan kiképezett, sokoldalú műveltséggel s nagy élettapasztalással bíró szerző.» (*Regény és regényítészet.*)

sága kielégítése, tehát gyönyörűség,¹ a Jósika szemében inkább munka, melynek szükségét és hasznát a külföldi írók, kivált Scott példája nyomán belátja, de melyet szeret fel is emlegetni, mint valami olyan érdemet, melynek elismerésére ime rászolgált. Ő nála is elég sok «történeti s egyéb jegyzet» akad, de azért, mert hát «olvasómmal láttatni akarom, hogy az ily munka fáradságba kerül...» s hogy történeti regényeket nem lehet «csak amúgy a zeke ujjából kirázogatni.»² Az épületek stb. leírása terén is, mint láttuk, mesteréhez méltó buzgalmat fejt ki Jósika, de sokszor ő maga is fellélegzik a *munka* végén, megkezdi «a személyzet fölötti, mindenesetre hálásabb szemlélt» s néha nagyon őszintén hat az olyas megjegyzése, hogy ennek vagy annak leírásával «nem fárasztjuk magunkat...»³ Scott mintha sohasem fáradna bele a leírásba, melyet hivatásszerű komolysággal végez; talán egyetlen-egyszer (*Woodstock*) esik az ilyenfajta izetlenség hibájába: «Van egy takaros templom Woodstock városában, — legalább úgy hallottam, mert látni sohase láttam; különben erős a gyanúm, hogy akitől hallottam, az se látta soha a templom belsejét...» Scottban soha máskor nem meri így megsérteni a mesemondó az archeológust.

IV.

A régiségkutatás túlságbavitelének vádja ellen Scott csakhamar védekezni volt kénytelen. Az így felmerült kérdések és szempontok hozzájárultak ahhoz, hogy a történeti regénynek s általában a regénynek mint műfajnak, fogalma tisztázódjék s hogy Scott elméletileg is kifejtse a gyakorlatban alkalmazott esztétikai elveit, melyek kétszeresen érdekessé válnak ránk nézve, ha látjuk, hogy Jósika mily sok részletében elfogadta, magáévá tette s hirdette azokat.

Az esztétikai nézetek akkori kezdetleges voltának megfelelőleg egyes naiv bírálóknak azért nem tetszett Scott regényeiben a régészeti adatok és történeti érvek gazdag tárháza, mert hát így az író össze-zavarja egymással a valóságot és költészetet (*fiction with reality*) s az ilyen támadásokat könnyű volt Scottnak (s utána Jósikának) visszavernie, de bizony általában véve a Scott idevágó nézetei se nagyon emelkednek túl kora színvonalán, az ú. n. romanticizmus koráén. Ne csodálkozzunk tehát, ha pl. a költői mű célját Scott sem a tiszta

¹ Pl. a már említett szép vidék Edinburg mellett oly kedves emlékeket idéz föl Scottban, hogy valósággal *kénytelen* sort keríteni a leírásra. Etc.

² *A csehek Magyarországon*. Jegyzetek, illetve *Akarat és hajlam*.

³ *Egy magyar család a forradalom alatt*. I. köt., illetve *A két barát*.

műélvezetben, a szép nyújtotta esztétikai hatásban látja, vagy legalább elsősorban nem ebben; de ez természetesen általános felfogás volt még akkor is, bár a gyakorlat nem felelt meg mindig az elméletnek. Bizonyára Jósika e tekintetben sem csupán Scott-tól tanult, de sokat tanult tőle is és gondolataik menete s érvelésük érdekesen egyezik. Scott már első regényének bevezető fejezetében az erkölcsi leckét szereténe terve legfontosabb részének tekinteni s a mulattató, érdekes tartalom is azért elengedhetetlen, mert nélküle az erkölcsi hatás elmaradna; figyelmezteti olvasóit, hogy aki csak mulatságért olvassa a történeti regényt, az aligha fogja azt kellőképpen megérteni. Nagyon hálás azok iránt, akik olyan regénytárgyra hívják fel figyelmét, mely az erény erkölcsi diadalának megmutatására alkalmas.¹ Különösen óvni kell szerinte ily példák útján az ifjakat.² Azokhoz fordul, «akik okulás céljából olvassák a történelmet.»³ Legyen a regénytárgy érdekes, de épületes (*not unedifying*) is.⁴ Pap se igen tudná keneteljesebben befejezni prédikációját, mint Scott az *Ivanhoe*-t, melynek hőse «hosszú és boldog életet élt Rowenával; mert régi szeretet láncá fűzte őket össze, melyet még erősebbé tett azon akadályok emléke, melyek egyesülésüket akadályozták volt.» Egyik regénye végén pedig felemeli intő szavát: «Olvasó! Kívánom, hogy ezt a történetet ne hiába mondtam legyen el, hanem annak a nagy igazságnak megvilágítására, hogy a bűn, ha ideig-óráig előnnyel jár is, sohase nyújthat valódi boldogságot...» stb.⁵

Jósika is ilyenformán siet első regényének az *Abafinak*, előszavában megjegyezni művéről, hogy «célzása komoly s oda megy ki, hogy erős akarattal minden aljast le lehet győzni...»; viszont az *Utolsó Bátoriban* az ellenkezőjét mutatja be, azt t. i., hogy «a legkiválóbb, legszebb tehetségek fonák nevelés által elaljasodnak...» Az *Akarat és hajlamnak* is «célzása s iránya erkölcsi.» Hát még a *Jósika Istváné!* «Mély tanulság van e lapokban s az Isten újja emelkedik itt, óva intvén.» A *Pygmalion* is «eredményeiben inkább lélektani mint pusztán kíváncsiságot kielégítő regényes cél felé vezet.» Ha az olvasó csupán megismeri s képzeletben átéli a történeti regény nyújtotta letűnt világot, akkor Jósika szerint a regény csak közeledett célja felé; de ha a lelkes ifjú és honleány a munka elolvasásakor felkiált: «oly eltökélt szilárd akarok lenni tetteben s erőben, oly hú

¹ *The Heart of Mid-Lothian*. Előszó.

² *The Fortunes of Nigel*. Előszó.

³ *Woodstock*.

⁴ *Guy Mannering*. Előszó.

⁵ *The Heart of Mid-Lothian*.

honomhoz s királyomhoz, ... oly tisztán őrzöm erényemet, ... — akkor a regény célt ért.» (Lásd *A csehek Magyarországon* előszavát.) Mert hiszen — mint a *Zöld vadászban* megtudjuk — a történet arra való, «hogy ítéljünk s lássuk, nem vonhatunk-e le pár tanúságot az öreg mester szavaiból, kit történetnek hívnak. Félelem s elbizakodás, ostobaság s hiúság — ezek azon rosszak, melyekre a történet annyiszor mutat ujjal s mi mégis oly kevés okulást gyümölcsozótt eddig.» Egyáltalán «történelmi regényekben alig követhet el valaki gonoszabb hibát, mint aki szándékos vagy szándéktalan ferdtései által a történelmet főértékétől, tanulságot magokban foglaló eseményeitől fosztja meg.» «Az olyan regény, melyből semmit, vagy épen rosszat tanulunk, nem regény többé, hanem tűzbe való firka.» «Regényben az ékkő a jó vég: azaz ... a tanulságot maga után hagyó befejezés.» (*Regény és regényítészet.*)

Ez az erkölcsi célzat különben, mint Papp Ferenc helyesen mondja, csak látszat;¹ bár mentsége lehet mind a két trónak, hogy saját magukat is ámitják vele, nemcsak az olvasót; jöhiszemű erkölcsbírak ők, de olyanok, mint a lágyszívű esküdt, aki minden előzetes elszántsága dacára megkegyelmez a semmirekellőnek, ha ez némi regényes bravúrral követte el csínyjeit, vagy ha a közvélemény pártoló moraja az esküdt, illetve a moralizáló író füléig hatol. A romantikus írók előtt rendszerint a közvélemény szokott lenni a legszentebb s felelhetetlen fórum és ebben a meggyőződésben is a legteljesebb összhang uralkodik Scott és Jósika között. Minden szeretetreméltóságukat összeszedik, mikor az olvasóközönségről van szó, vagy ahhoz beszélnek. Egy-egy regényét Scott ilyen roppantúl udvarias hangon vezeti a közönség elé: «Midőn a szerző tervbe vevé, hogy ezen újabb alkalmatlankodással tegye próbára a szíves közönség türelmét...» stb. (*Rob Roy*). Ideges lelkének mintha ezer érzékeny csápja volna s mind az éltető közvélemény szeszélyes áramlatait kémlelné; kétségbe van esve, ha egy-egy hívősebb szélroham veszélyt jósol. *The Monastery* című regényének hideg fogadtatása után olyan kapkodást viz véghez, mint a vízbe esett ember. Akárcsak egy szerencsejátékos, új hazard-lépéshez folyamodik, a teljes bukás megkockáztatása árán is, mert tudja, hogy az ő helyzetében, ha nem halad előre, az már tulajdonképen visszafelé haladás;² ő biz' nem úszik az ár ellen, ő a köz mulattatása végett (*for general amusement*) ír; mert ha ő nem írna, írna más: addig kell ütni a vasat, míg meleg (Scott szavai!); majd ha a világ nem akar már táncolni, akkor ő se muzsikál tovább:

¹ Budapesti Szemle. 140. köt.

² *The Abbot*. Előszó.

hasonlít ő — ezt is maga mondja — ahhoz a koldushoz, akit az emberek állandóan ellátnak alamizsnával, semmi egyéb okért, csak mert megszokták; különben Scott nem akarja azzal a feltevessel megsérteni olvasóit, hogy ezek olyan írók kegyelnének, akit a jövő lomtárba fog tenni.¹ Ő aztán szépen meg is hallgatja a közvéleményt képviselő Miss Martha Buskbody-k (*Old Mortality*) kívánságát, mielőtt regényét befejezné. Az így elkapatott közvélemény bele-bele is szól a Scott eljárásába. Pl. míg a mai olvasó örömmel látja, hogy az író az 511. lapon végre hajlandó bevégezni *Quentin Durward* c. regényét, egyik olvasó meginterpellálja Scottot, hogy a lakodalom részletes leírását miért hagyta el. Egy másik olvasó jobban szeretné, ha *Ivanhoe* nem Rowenát venné el feleségül, hanem Rebekát a zsidó leányt. S a többi. Mindebben nem kell az író leleményét látnunk, elhíhetjük bátran, hogy csakugyan megtörtént, mert Scott — mikor csak lehetett — nagy jószívúséggel teljesítette olvasói óhajátait. Például a párviadalban megölt Athelstane (*Ivanhoe*) a temetés napján felébred s halotti mezében sétára indul. Scott következőképpen magyarázza meg a dolgot: A szerző kénytelen volt engedni kiadója és barátja unszoló kérésének, akit kétségbeejtett az a gondolat, hogy a szász faj utolsó reménye sírba tételessék. Ezért hát Athelstane életben marad.

A közvélemény kultuszában édes testvére Scottnak Jósika. Jósika szerint is a nagy olvasóközönség «a legjobb ítéző, ki mindnyájunknál, kik irunk, olvasunk, bírálunk, többet tud, többet olvas, többet bírál s kit sem elijesztetni, sem kedve ellenére kényszeríteni nem lehet». (*A rejtett seb.*) Ha a regények «a kor ízlésének, követeléseinek és szükségeinek megfeleltek, céljuk el volt érve . . .» (*Regény és regényírást.*) Rosszúl leplezett büszkeséggel mondogatja, hogy az ilyen regények írója «mennyi felszólításnak, kérésnek s valódi ostromnak van kitéve»; pl. ő is négy különböző nyelven tudna ilyesmit előmutatni. Nagy bajban is van abban a tekintetben, hogy «oly különböző fokozatin a műveltségnek álló olvasóközönségnek, mint a magyar, egyenkint tudjon valamit nyújtani . . .»,² mert Jósika ezt akarja; mindig a nagyközönségre gondol, annak kíván tetszeni s fáj neki, ha annak egyik-másik rétege előtt nem sikerül tetszést aratnia. A sikertelenséget hajlandó mindjárt rosszakaratnak tulajdonítani: «ilyenek vagyunk mi magyarok, nálunk ha valaki egy bizonyos pontot elért, felebb nem eresztik s ha saját erején mégis felebb megy,

¹ *The Fortunes of Nigel.*

² *Élet és Tündérhon.* Előszó. — *Abafi.* Utószó.

lerántják a magasból.»¹ Nyíltan hirdeti, hogy a magyar írónak inkább a külső élettel kell bíbelődnie, mely a nagyobb résznek ízléséhez szól, mint a belsővel, mely csak a műveltebb gondolkozó olvasót mulattatja.»² De néha ilyen elvei ellenére is csalódik a közvéleményben és sértődve keresi a részvétlenség okát, még pedig — akárcsak Scott (lásd pl. a *Fortunes of Nigel* előszavát) — nem önmagában, hanem a novella tárgyában.³ Más-más tárgyhoz kap tehát, alkalmazkodva a nagyközönség tényleges vagy vélt ízléséhez; ebben egyébiránt hibás Toldy Ferenc is, a Jósika irodalmi főtanácsadója, aki biztatja írónkat, hogy «a tárgyak válogatása korok és népek szerint mind az író ója meg az egyszínűségtől, mind az olvasó kedvét ébreszti.»⁴ Jósikára főképen az utóbbi érv hatott.

ZSIGMOND FERENC.

¹ Jósika levele Wesselényihez: 1846 jan. 22.

² *Abafi*. Utószó. — Scott más szempontból osztja két csoportra az olvasókat; az egyik csoportnak, mint a gyerekeknek, az esemény minden apró mozzanatát meg kell magyarázni; a másikat ellenben bosszantja a ábrándozásából kikökkenti a tolakodó kicsinyeskedés. (Scott: *Mrs. Ann Radcliffe*). Jósika is vallja ezt a nem egészen alap nélküli nézetet s ki mondja, hogy «a motiválást mellőzze az író, ahol az nem szükséges». (*Regény és regény-ítézet*.)

³ Jósika levele Toldyhoz: 1842 márc. 16.

⁴ Toldy levele Jósikához: 1845 szept. 7.

SZÉCHENYI ÉS MADÁCH.

Hogyan kerül ez a két nagy név így egymás mellé? Hiszen a két család történetének folyása teljesen különböző medret vágott magának a magyarság történetében. A főnemes Széchenyiek a cselekvés emberei s mint ilyenek a csatamezőn és az országtanácsában emelkednek a legnagyobb dicsőségre. Kardjuktól függ nem egyszer a győzelem, szavuktól a nemzet sorsa. Lelkületük, mely a folytonos cselekvésre hajtja őket, alapja annak, hogy egyéniségek az átlagos méretű kortársak csoportozatából szoborszerűen kiválva a kevés nagy egyéniségek közé sorakozik.

A Madáchok története, ámbár szintén hosszú időkre nyúlik vissza, méreteiben szerényebb, kimagasló alakokban szegényebb. Megforgatják ugyan vitézül a kardot, s nem restek a tanácsban sem, de ahhoz, hogy vezéri polcra emelkedjenek, sem elég vagyonuk, sem eléggé kiváltságos társadalompolitikai helyzetük nincs. És nincs meg bennök mindenek felett a Széchenyiek pezsgő aktivitása. Inkább nézői az események forгатagának, mint kormányzó hajósai. Épen ezért sorsuk a szemlélődő magyar nemesé: részt vesznek a harctéren, a megyei életben, mert erre kötelezi őket a nemesi oklevél, de sohasem emelkednek nagyra, hogy soha se bukjanak nagyot. Pedig érző szív lakik bennök. Mennyi gyöngédséget, mennyi megkapó rokoni szeretetet tudnak mutatni! És így épen nem véletlen, hogy akik közülök valamennyire kiválnak, azoknak emlékezetét a magyar irodalom története jegyezte fel.

Ám nemcsak családi hagyományuk: pedig ennek a keresztvívével, az öröklött tulajdonságokkal lépünk e világba, hanem neveltetésük, pályájuk, röviden szólva egész egyéniségük teljesen különböző keretben s különböző coloritban helyezkedett el. A legnagyobb magyar külföldön születik, neveltetése félig magyar, választott pályája a katonai hivatás, beutazza a művelt világot, egy nemzetnek lesz Mózesé, s bár egyénileg boldog környezetben élhetne, nemzetének vérehullása borzalmas látományokat támaszt kedélyének látóhatárán, míg végre egy iszonyú álomlátás hatása alatt önkezével vet véget örökké szen-

vedő életének. Madách itthon születik; neveltetése, tanulmányai speciálisan magyarok, pályája, a juristaság, az egyedüli pálya a magyar köznemes számára. Doctrinairsége a katonáskodás és utazás helyett az elméleti politikusok csoportjához vezet, a centralistákhoz. Lelki világában nem a nemzeti gyász, hanem az egyéni, a férji csalódás szülte meg a keserű szenvedések hosszú láncolatát. S pályájának végén az egyéni megnyugvás és dicsőség derűje egybeolvadt a nemzeti reménykedés ellobbant, de ki nem aludt fölvilanásával.

Ime a két nagy férfiú családjának és pályájának, öröklött és szerzett jellemének eltérő vonásai.

És mégse véletlenül került nevök egymás mellé. Van ugyanis mindkettejük pályájában egy mozzanat, melynek magva ugyanaz. Ez a mag: ítéletmondás az önkényuralom, a Bach-korszak felett. A mag a Széchenyi lelkéből születésre, alakba kényszerítette az Ein Blick Auf Den Anonymen Rückblick etc c. sajtóságos politikai röpiratot, Madáchsal megíratta a *Civilizátor* c. politikai vígjátékot Aristophanes modorában. Mindkét mű keletkezési éve 1859. Lehet-e érdekesebb feladat, mint megfigyelése annak, hogy a nemzeti szellem egybefűző erejének hatása alatt mint találkozik az államférfi a költővel, az örökké feszült idegzetű politikus a reflexiókra hajló költő-filozófussal? Ezt a feladatot próbáljuk megoldani.

Ismeretes, hogy a szabadságharc vérbefojtása után az önkényuralom egyelőre minden rendszer nélkül nehezedett hazánkra. A rendszeres abszolutizmus, mely körülbelül 1851-ben kezdődött el, lényegében véve azonos a rémuralom rendszertelenségével. Folytatta a boszú művét és folytatta a megkezdett német nemzetiségi politikát is. A remélt Horvát-Tót- és Oláhországok helyett nemzetiségeink is csak úgy megkapták a maguk Bezirkereit, mint a Duna-Tisza-menti magyarság. A rendszeres abszolutizmusnak, amelyet Bach-korszak névvel szoktunk emlegetni, ezt az eljárását nem lehet elégszer hangsúlyoznunk — tanúság okából. Ámbár itt ezúttal csak azért emeljük ki, mert ez a nemzetiségi politika igen jelentős motívum a Madách művében és a Széchenyi Blickjében is.

A gyászos emlékezetű Bach-korszak sem formájában, sem lényegében jobb nem volt a rémuralom ideiglenes érvényességénél. Ellenben magyar szempontból bosszantóbb és egyre tűrhetlenebb lett. Az első percek boszút lihegő dühe véres volt ugyan, de vakságában és féltelenségében is őszinte: nem mondott mást, mint amit cselekedett. Az abszolutizmus a *lényegben* mindenütt tovább folytatta a rémuralom megkezdte csapásokat. De nem volt benne annyi erkölcsösség, hogy bevallja azt, hogy minden tette a sic volo, sic jubeo elvén nyugszik. Ellenben volt elég hipokritasága ahhoz, hogy a sic volo,

sic jubeo nyereségét mindig állambölcséleti burokban jelentesse meg nyilván abból a célzatból, hogy doctrinairsége a szemlélőt tévedésbe ejtse a fölött, amit a burok eltakart. A magyarság azonnal észrevette a rút játékot s mert a szenvedés és nyomor, az öröm és jólét igényeivel nehezedett rája, kétszeresen érezte sebei sajkását. Ellene tenni még be sem hegedt sebei miatt karjai gyöngék voltak. A passzív resistentián kívül egyetlen egy fegyvere volt: az emigráció izgatásai.

Az emigráció állításainak hitelét megdőnteni, az abszolutizmus ténykedéseit a külföld előtt igazolni, az osztrák politika számára a külföld helyeslő tetszését megnyerni s végül az uralkodóval és környezetével is elhitetni, hogy a követett politika a legjobb és legaldásosabb: ez volt a célja annak a sugalmazott műnek, a híres *Rückblick*nek, mely 1857-ben jelent meg. Szerzőjéül mindenki a császári politika spiritus rectorát, magát a mindenható Bachot tudta. És nem ok nélkül, mert a különben *von einem Anonymen* aláírású műnél Mayer Bernát csak strohman szerepre volt kárhozthatva. Arról is maga Bach miniszter gondoskodott, hogy a csekély számban (200 példányban) kinyomatott röpirat épen azoknak a kezébe jusson, akiknek szánva volt: az uralkodó család tagjainak, a környezet benfenteseinek és a diplomatáknak. Ez a könyv nemcsak formalitásaival, de hazug tartalmával is nagy veszedelmet jelentett a magyar ügyre. Ha az uralkodó meggyőződik, hogy a létező viszonyok a legjobbak, ha a külföld tudatában megrögződik az az állítás, hogy a magyar nép e rendszer áldásaitól boldog, vagyonosodik, művelődik s így nemcsak nem elégedetlen vele, ha a forradalmárokon kívül, kiknek a száma csekély, egyenesen hálával adózik érte, mint a *Rückblick* állította: akkor elveszítjük nemcsak az uralkodó tényezők rokonszenvét, hanem a külföld támogató erkölcsi együttérzését is. Ez esetben az elégedetlenséget tovább is feszegető véleménymondások valóban hazugnak és forradalmárnak lettek volna minősíthetők. Az a veszedelem, mely az elnyomott magyar nemzetet ebből a könyvből fenyegette, iratta a döblingi szanatorium remetéjével, Széchenyi Istvánnal említett művét. Ennek a rendszernek, ennek a könyvnek erkölcsatlenségét, hazug és nagyképű önzését állítja pellengérré Madách is *Civilizátor* c. politikai vígjátékában.

Kiváló írónk a Széchenyi művének úgy politikai, mint irodalmi értékét már régen szabatosan megállapították. Azért további fejtegetésünkből ez a szempont elesik, legfőlebb hivatkozunk e megállapításokra, ha a teljesség kívánja. A Madách vígjátékának megfelelő méltatását még nem készítette el az irodalomtörténet. Minthogy azonban itt a *Civilizátor* nem elszigetelten tárgyalandó, hanem a Széchenyi

művével kapcsolatban, erre sem terjeszkedünk ki a jelen alkalommal. Azokat a vonásokat akarjuk kiemelni, amelyekben a két mű, a két nagy lélek érintkezik. Ezeknek az érintkezéseknek keressük a magyarázatát és tanulságait.

Legszembeötlőbb érintkezés természetesen a *tárgy azonossága*: a Bach-rendszer hazugságainak, önzésének, ravaszságának, vakságának a feltárása, megismertetése. A nemzetiség, a magyar faj, a magyar haza szeretete Széchenyit is, Madáchot is arra kényszerítette, hogy e rendszer örökösen ott legyen a gondolatvilágukban. Akarva sem szabadulhattak volna tőle, hisz nagyon is kézzel fogható gyakorlati esetek újabb és újabb kellemetlen emlékezésre, reflexióra indították őket is, mint minden magyar embert. Az adott körülmények között akaratlanul is ez volt az irodalomnak, a politikusoknak legállandóbb témája.

Érdekesebb annak a lelki dispoziciónak a megfigyelése és megértése, amelyik őket arra kényszerítette, hogy *irodalmi műben*, ne csak magán beszélgetésben avagy levelezésben *szóljanak* e tárgyról. Hiszen tudva van, hogy Széchenyi a forradalom után egész döblingi tartózkodása alatt ezt az egyetlen művet írta a nyilvánosság számára. Viszont az is ismeretes, hogy Madách költészetében a hazafiasság szülte termékek száma aránylag is kevés, de még e kevésben is alig van néhány igazán aktuális indítékú. Madách azokat az élményeket, melyek műveinek a tartalmát teszik, csak elvétve vetíti ki magából teljes közvetlenségben. Nem annyira maga az élmény áll a tartalom középpontjában, mint inkább az élményhez tapadó reflexiók. A reflexió pedig az élmény egyéniségét annyira elmosódottan engedi érvényesülni, hogy a közvetlenség, az étellel való kapcsolat szinte egészen felivódik. A reflexiókból kell az élményt kihámozni, nem pedig az élményből jutni a reflexiókhoz. Teljes közvetlenségében tán csak az egy *Nem féltetek hazám* c. költeményben áll előttünk a Madách lelkülete. Az ú. n. dionysiusi hangulat mámorba ringató, magával ragadó ereje helyett Apolló megszűrődött fényessége ömlik el művein. A *Civilizátor* közvetlensége, kapcsolata a napi nyers valóval azonnal szembe tűnik.

Széchenyi a dr. Görgen intézetében nem egyszer mondotta magáról, hogy ő polgári halott. És ha meggondoljuk, hogy csak rövid idő előtt is, mint valami újkori Briareus, száz karral ölelte át igaztásaival a magyar közéletet, hogyha emlékezetünkben tartjuk, hogy Széchenyi nemcsak elméletileg volt agitator, mint elődei, Apáczai, Bessenyei, Kármán és Kazinczy, hogy nemcsak felvetette az új és haladást ígérő intézményeket, hanem azok rendszeres teoriájából a gyakorlati megalkotás terére is kilépett: méltán mondhatta magáról,

hogy most polgári halott. Az addig oly mozgalmas pálya időben és helyben teljesen kötötté aszott össze. A mindenkor és mindenütt cselekvő Széchenyi állandóan és cselekvések nélkül tengődött a döblingi gyógyintézetben. A nyilvános életre, a politikára nézve halott volt. Ennek a nagy változásnak csakis lélektani magyarázata van. Rettentő fájdalom marcangolta szívét, mikor látnia kellett, hogy a nemzet az ő politikáját követve az örvény felé sodortatik azért, mert nem az ő *modorában* folytatták. A tétlenségéből fölriadt nemzet s maga Kossuth is elfeledtek számolni a magyar kormány, illetve az uralkodó család érzelmeivel, hatalmi érdekeivel s a helyett, hogy *utilizálni* törekedtek volna, nélküle, sőt ellene csinálták a történetet. A Széchenyi politikájának a békés sikeréhez feltétlen kellék volt a Széchenyi modora is. Vajon a Széchenyi modorát alkalmazva elkerülhető volt volna az erőszak, a törés? Legalább is kétséges. De a Széchenyi szempontjából épen nem. Széchenyi ettől várta a sikert. Ezt hajtogatta Kossuthtal szemben is. Ennek az örvénynek az elhagyása miatt érte lelkét először az önvád, mely az előre látott és megjósolt véromlás-kor teljes sötétséggel borította el lelkivilágát. Ez a keserű csalódás, nemzetének e vérmezeje, melyet az ő érzékeny idegzete valamennyi változatban és vonatkozásban közvetlenül átszenvedett: ez kergette Döblingbe. Érezte, hogy nincs ereje megállítani az események áráját. Különben is már késő volna. Félreállott a történelem színpadáról. Környezetével, barátaival, kik számosan és gyakran fordultak meg nála, ismételten és ismételten beszélgetett a történekről, nemzete sorsáról. Inkább kétségbeesetten, mint bizalommal nézett a jövőbe. Én azt hiszem, hogyha Széchenyi csak valamennyire és bizott volna a kedvező fordulat beálltában, újra kilépett volna s ha másutt nem, az ó-konzervatívek élén buzgólkodott volna az alkotmányosság helyreállításán. Azonban az is bizonyos, hogy kétségbeesése inkább az apathikusságból táplálkozott, mint a feltétlen meggyőződésből. Az apathikus ingadozást lelkében a Bach műve, a Rückblick váltotta át halált jelentő kétségbeeséssé. Úgy érezte s nem ok nélkül, hogy a Rückblick kigyómarásából árad szerte az élet utolsó ereit is megemésztő mérég. És mint Lehel vezér a halál torkában még egyszer kürtjébe fújta el szíve sajgását s legalább vesztének okozóját egy halálos ütéssel előre küldte szolgájául a más világra: úgy öntötte bele Széchenyi is Blickjébe elkeseredett szíve mélységes fájdalmát, fölháborodását, hogy legalább a gyilkos ellenség személyét semmisítse meg. *A halálosnak szánt szúrásra keletkezett kétségbeesés adta a tollat még egyszer, állandó és hosszas pihenés után utoljára a Széchenyi kezébe. A halálosnak szánt tör szúrása a Rückblick; a kétségbeesés Lehelkürtje a Blick!*

A Rückblickre nagyon is jellemző ez a lelki állapot: Széchenyi kétségbeesése. Ez a mű tartalmi méltánylásának az alapja. Mert — tudvalevőleg — ez a mű nem egy rendszeres politikai tanulmány, nem egy, az ellenfél állításait szisztematikusan megcáfoló jogi mű, melynek célja az ellenfél állításainak egyszerű ad absurdum vitele, hanem az ellenfél — korbácsolása, az ellenfél személyének megsemmisítése. Igaz ugyan, hogy amint Falk mondja,¹ száraz elmélet, szavakból állítani össze egy rendszert, sohasem volt a Széchenyi dolga s a fennforgó esetben még távolabb kellett esni tőle ily szándéknak. S ennek a *kell*-nek Falk a taktikában keresi és találja meg az indítékait. Én azt hiszem, hogy nem ilyen objektív körülmény íratta Széchenyivel ilyennek a *Blick*-et, hanem tisztán az imént *jelzett érzelmi motívumok*. Egy politikai rendszert ismertető mű cáfolata komoly és gyakorlati — mondjuk — politikai eredményekre csak abban az esetben számíthat, ha nem egyes tételeket kiragadva cáfol, hanem ezen kívül és első sorban egy egész rendszert. Pedig Széchenyi minden fölismerhető rend nélkül az egész művet apróbb részekből írta meg, egy-egy tételt innen is onnan is kiragadva és rapszodikusán fejtegetve. Az egyes részek tartalmi menete olyan, amilyennek Falk jellemzi. Rendszerint az egyes tételekben rejlő öndicsekvésből, tehát egy érzelmi mozzanattól indul ki. S mikor ezt az öndicsekvést a földön meghempergeti, a dolgokról áttér a személyekre s itt hangja változatos. A gúny, szatira, szarkazmus minden változatát fölhasználja, hogy elkeseredettségét méltóképen kiönthesse, az ellenség erkölestelenségét láttassa s így megsemmisítse. *Félre nem ismerhető jellemvonása a Blicknek ez érzelmi vonás túlsúlyban léte úgy a tartalomban, mint a formában. Széchenyiben Bach röpiratának hatása alatt a féken tartó értelem elvesztette erejét, uralkodóvá lett az érzelem, a kétségbeesés, melynek két levezető csatornája nyílt: az egyik a Blick, a másik az agyvelejét szétroncsoló golyó helye.*

A sorrend tehát világos: az apathikus Széchenyiben a Rückblick kiváltja a hazafi kétségbeesését, a kétségbeesés haragja és jajszava ömlik ki a Blickbe. A politikus írt egy csupán külső körülményeiben politikai jellegű röpiratot, amely hangjával, célzatával s keletkezésének lélektani szálaival inkább az irodalom termékei közé iktatható. Gazdag kincsesbányája ez a mű nem a politikai elméleteknek, a gyakorlati okfejtésnek, hanem inkább a humor valamennyi árnyalatának. S mint ilyen irodalmunkban s a Széchenyi művei között is magában áll sui generis.

Ugyancsak ilyen sui generis természetű mű a Madách *Civilizátora*

¹ Falk Miksa: Széchenyi István gróf és kora. Pest, 1868. 319 l.

is, melynek tárgya ugyanaz: a Bach-rendszer ostromozása a humor által. Hogy Madách is foglalkozott ezzel a témával, az az ő magyarságára, hazafiságára gondolva igen természetes. A *magyarságnak, a nemzetiségnek az ereje* hatott nála is a tekintetben, hogy a Bach-korszak fonákságait meditatio tárgyává tegye. Madách a közélet aktuálisait nem igen szerette. Valamennyi művének a tárgya, még a történeti jellegűeknek is, annyira elvont a valóságtól, hogy igazán csak a személyek egyrészének neve marad meg történetinek. S íme most mégis azt látjuk a Civilizátorban, hogy a legaktuálisabb valóságot dolgozza fel s bár (a sajtó viszonyok miatt) durvának tetsző allegoriában teszi költeménye tárgyává, a pusztá való azonnal felismerhető a durvább kéreg mögött is. Hogyan jutott a Madách lelke abba az állapotba, amelyikben írni kényszerült erről a témáról? Ami Madách lelkiállapotát illeti, már Palágyi is utal több helyen arra, hogy Madách az ifjúkori végletességekből kinőve, különösen a forradalom szerencsétlen eredményeivel kapcsolatos hazafi bánata és rettentő egyéni csalódása után a szenvedélyektől mintegy megtisztult.¹ Lelkében a nyugalom annyira meggyökeresedett, hogy még a halált sem nézi félelemmel. Ellenkezőleg az ő költészetében a halál élet. Ez a nyugalom — az egyéni érzelmeknek ez szűrődöttsége, hideg tárgyiasítása tesz képezzé őt arra, hogy megírja *Az ember tragédiáját*: a kultúr-ember életének ezt a fenséges filozófiáját. A Civilizátor épen az *Ember tragédiája* előtt fogamzott meg. A Madách egyéni szenvedélyeinek teljes elmulása után, a szívét ért kínos sebek hegedése után, mikor egyénisége az életíró által is jelzett nyugalom idején mintegy visszahúzódott a való világból s azt csak objektívalva szemlélte. A nyugalomnak ebben a korszakában ismerte meg ő is a Bach sugalmazta mű szívtelen és alattomos támadó célzatát. De a felszisszenés, a rögtöni följajdulás helyett a dolgok gyökerére nézve, a pillanatnyi hatástól elvonatkozva úgy látta, hogy a halálosnak szánt vágás annyira gyöngye, annyira ostoba, annyira fonák, hogy a támadónak kell elbuknia. Amikor tehát mindenki a veszély érzetével vett tudomást a Rückblick tartalmáról és tendenciájáról: a Madách nyugodtan szemlélődő lelke a támadó és rendszere bukását érezte meg. Ennek a megérzésnek a költői alakban való kifejezésére, a Civilizátor megírására az a benső ösztön kényszerítette, hogy honfitársai aggodalmát, halálos ijedtségét csökkentenie kell. Csökkentenie, sőt eloszlatnia 'kell az által, hogy rámutat a pillanatnyi jelenségek helyett a jelenségek mögött

¹ Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. 225. és köv. lapjain.

levő erkölcsi, történeti erőkre, amelyek egyetemes szemléletében a Bach rendszerre a csúfos bukás vár.

Ime tehát azt látjuk, hogy a politikus Széchenyivel a halálos félelem, a nemzetsorsán való kétségbeesés, a költő Madáchcsal az élet-öztön íratta meg azt a művet, melynek tárgya különben a nemzet minden tagját foglalkoztatta, Széchenyi megírta politikai célú művét politikusok, a hatalom emberei részére nem politikai műben, de a költészeti fajokban megszokott stílusban, az érzelmi elemek teljes csapongásával. Madách ellenben vizsgálatul írta művét az egész nemzet számára; írta reálisan, az élethez oly híven, amint csak ez költőnél lehetséges. De írta oly *formában*, amely mégis valamennyire alkalmasnak látszott a cenzura kijátszására: Aristophanes módorában. S mint általában a költészetnek a napi politikával tendenciosusan érintkező alkotásai: úgy a Civilizátor is a kevésbbé művészi alkotások közé tartozik. A Blick egy fölhevült agynak egy szenvedélyes szívnek romboló s megsemmisítő kiömlése, a Civilizátor egy nyugodtan szemlélődő költő filozófusnak életet hirdető, reményt erősítő rajza. Az a cenzura miatt Londonban jelenik meg, de névtelenül; ez ugyancsak a cenzura miatt Aristophanes formáit ölti föl, de mégsem jelenik meg nyomtatásban 1880-ig. A Blick politikai hatása kétségtelen, a Civilizátoré pedig csak szupponált (meg nem jelenése miatt) a rendszer és Bach bukásában.

Az idő és tárgy azonossága mellett van még más egyezés is és ez a *tartalomban jelentkező* azonosság.

Természetes, hogy egy terjedelmes politikai írat, mint amilyen a Blick, a tárgynak sokkal több és változatosabb jellemvonását érinti, mint egy rövidebb költői alkotás. Ezért a részletes tartalmi egyezést úgy kell keresnünk, hogy vajjon a költő által kidomborított sajtáságot feldolgozta-e a politikus is?

Madáchnál a rendszer képviselője, a civilizátor, *Stroom*. Széchenyinnél természetesen maga *Bach*, a miniszter. Nyilvánvaló, hogy a Madách költött nevű hőse tulajdonképen Bach. A két név szinonim szótári értéke is erre utal.

Stroomnak van két rögeszméje: a civilizáció és a német egység. Stroom arra a kérdésre, hogy ki ő, nagy fennen így felel:

Én Stroom vagyok, a nagy civilizátor,
A végzet az, mely utamon visz . . .
Keletre hordom áldását nyugatnak . . .
. . . Ez (a civilizáció) a nagy mysterium,
Mely megvált mindenféle régi lomtól . . .
Ez az egyetlen panacea,

Mely gyökeres gyógyítást eszközöl . . .
 Eszmét hoztam, civilizációt
 Rendezni jöttem. Paradicsomot
 Állítani, melyben nyer mindenik
 És senki se vesz.

Még másutt is hivatkozik Stroom többször arra, hogy ő a civilizáció apostola. Célja a germán-keresztyén műveltség terjesztésével a magyarokat is (István gazdát házanépeztől) a szellemegység által összetartott szent Svábiába olvasztani. A civilizációról és a germán-keresztyén műveltségről unos untalan beszél oly hévvel, mint az apostolok a maguk küldetésükről. Ez a hév, ez az apostolkodás azonban természetesen csak ügyetlen képmutatás a végett, hogy a tudatlant (István gazda cselédeit) rászedje, s azt, akinek a terhére (István gazda) folyik az egész, önmagából kiforgassa és így az esetleges ellenállást elhárítsa magától.

Ugyanílyennek jellemzi Széchenyi is Bachot. Számtalan helyen támadja a Rückblick azon kijelentéseért, hogy mindaz, ami Magyarországon történik, a műveltség terjesztésére való s egy nagy egységes Ausztria megeremelésére. A műveltségre való hivatkozással Bach az összes kultur-nemzetektől, az egységes német Ausztriára való utalással különösen a németiség rokonszenvét akarta elvonni a magyar ügytől a maga politikája számára. Ezt a képmutató apostolkodást Széchenyi szinte refrainszerű ismétlődéssel lobbantja szemére Bachnak.

Számos helyet idézhetnénk, a hol Széchenyi a civilizációval és az egységes Ausztriával (Madáchnál: Svábia) való játékot üldözi.

Nem volna érdektelen egybevetni azokat a sújtó és megsemmisítő szarkazmussal írott ellenvetéseket, amelyekkel Széchenyi a Bach civilizáló mániáját és német egységét kétségbe vonja, azokkal a megjegyzésekkel, amelyekben Madáchnál István gazda pírít rá a Stroom civilizációjára és szellemegységére. Néhol nemcsak a gondolatok teste, hanem az azokat kifejező szavak és a satirikus színezet is azonos. Csak egy példát idézünk. Mikor Stroom nagy garral azt jelenti ki, hogy: a nagy német haza honom, István gazda azt a szerény kérdést kockáztatja meg, hogy hát hol is van az?

Stroom : Mi bárgyuság. A Rajna és Dunánál.

István : Hát ama híres Katzenellenbogen

És Bückeberg, Hechingen, Sigmaringen

Schwerin, Strelitz, Reis-Schleiss s más számtalan

Hitványság mind ki ment már Afrikába?

Széchenyinélt ezt olvassuk : (T. 128. l.) Ha (nemzetiségek) nem

is magyarok fajukra nézve, azért még nem is Unter-manhartsbergi, penzingi, grizingi vagy heckingeni osztrákok.

...¶ E részletes utalásokra nem terjeszkedhetünk ki. Csak a főbb gondolatokban való találkozásokat említjük föl.

Miért akarja Stroom István gazda házanépét civilizálni?

Mert barbár; az utak rosszak, a törvénykezés elmaradott, az élet parlagias és durva; pirulnia «kell a durvaság miatt, mely itt szokásos e barbár vidéken». Épen mint Bach. Már az iménti idézetben is ott van: antidiluvianus magyarok. Hasonló helyek még: II. 63, 70, 105. III. 45., amelyeket nem idézünk hosszadalmasságuk miatt. Kénytelenek vagyunk az egyszerű utalásra szorítkozni; az érdeklődő így is meggyőződést szerezhet arról, hogy Bach és Stroom egyaránt azért vállalkoznak a civilizátor szerepére, mert a magyar barbár.

Madáchnál a bonyodalom úgy jön létre, hogy Stroom nagyhangú ígérekkel István gazda különböző nemzetiségű cselédjeit (összesen 6) a hűség útjáról letériti s István gazda ellen lázítja. A cselédek azonban az ígért paradicsom helyett jutalmul a Stroom buta és erkölcstelen, haszonleső uralmát kapják s még hozzá ki is gúnyoltatnak. Stroom *egyenjogúságot* ígér nekik az eddigi lealázó magyar uralom helyett s megkapják a Stroom *német* beamtereit. Ugyanígy szedi rá Bach is a nemzetiségeket. Egyenjogúságot ígért nekik s ezzel ellenünk sorakoztatta őket, de a nemzetiségek már észrevették, hogy be vannak csapva, csak rút eszközül szolgáltak s most ép úgy gyűlölik Bachot és rendszerét, mint a magyarság. (Ide vonatkozó helyek: I. 104—5, 153. II. 8. 148.)

Stroom ép úgy lenézi a *magyar törvénykezést*, mint Bach. Ép annyira dicséri a maga paragrafusait, mint Bach az osztrák polgári törvénykönyvet. Hogy mit ér a Stroom törvénykezése, annak a megmutatására Madách a rác szolgának, Urosnak, az esetét és egy közgazgatási példát (egy ökör a hídról leesik) alkalmaz. A nagyszerű rend a valóságban egyszerűen nevetséges. Uros, a kivel pedig azt hitette el, hogy igazságtalan volt az István szabta büntetés, már megunta a pörösködést, de a pernek folynia kell, mert így rendeli a §. Az állat a körülményes jegyzőkönyv felvétele alatt elpusztul, de nem baj, a jegyzőkönyv szabályos, 8 ív; meg van a nagy vigasztalás, hogy az állat kimulása szabályszerűen történt. Ilyen a Bach osztrák polgári törvénykezése is. Annyi paragrafusból áll, hogy ezek útvesztője miatt sohse lehet még a legegyszerűbb ügyet se idején lejártni. S mégis nem egyszer kiderül, hogy paragrafusai nemcsak körülményes eljárást igényelnek, hanem a legegyszerűbb esetet sem ölelik fel világosan (Madáchnál ez úgy jut kifejezésre, hogy a kukoricában esett kárt nem lehet sem a *fa gyümölcsében*, sem a *száron* okozott károk

közé sorolni.) Mindezekről Széchenyi bőven és kimerítően beszél a következő helyeken: II. 140, 157, 158. III. 5, 44.

A Madách művében van egy jelenet, amelyben István gazda igen kézzelfogható módon gúnyolja ki Stroomnak szaktudományát s hegeli bölcselkedéseit. A gyakorlati embernek, a józan eszű magyar léleknek természetes idegenkedését az elvont teoriákkal szemben igen találóan rajzolja, valamint azt is, hogy nem az elvont szaktudomány kormányozza az életet, hanem fordítva. Ennek a helynek párját Széchenyinél a II. köt. 106. lapján lehet (meg) olvasnunk; de még másutt is, lépten-nyomon gúnyolódik Széchenyi az elvont állambölcsélettel.

Stroom nagy buzgóságot fejt ki abban, hogy lehető sokféle új adót vessen ki. Csak egy van, mit mindennek tudni kell: adót fizetni engedelmesen.

... Én mindenre jó adót vetek,
Mentől nagyobbat s hogy megéljetez,
Még orrotokkal is kell turnotok
A földet. Így virul fel az ipar.

Ugyanezt fejtegeti Széchenyi is: I. 79. II. 106.

Madáchnál a Bach-korszak szemfüles közegeit maga a kar, a svábbogarak, a hivatalnokok kara jellemzi. Ebben az önjellemezésben híven mondatik a Bach-rendszer közegeiről, hogy tolaodók és minél jobban védekezik valaki ellenök, annál többen s annál mohóbban kelnek életre új százazrek. Széchenyinél (II. 138-140. l.) szintén feltalálható ez a gondolatkapcsolás.

Ezen legszembeötlőbb találkozások mellé még egy egész sorozatot lehetne összeállítani annak a bizonyítására, hogy e két mű nemcsak időben, tárgyban azonos, hanem az egyes részletekben is rokon tartalmú.

De nemcsak ezek a pozitív alkotóelemek és körülmények közösek. Közös a két műnek a hangulata, az az imponderabile, amely a műalkotások karakterisztikonja. Ez a hangulat mind két műben a *humor*. Széchenyinél változatosabb, sújtóbb; személyekre irányított nyilvesszők roppennek a rendszerre. Az első tekintet előtt még méltóságos alakok és tények a Széchenyi jellemzése által törpékké, nevetségessé válnak. A Széchenyi humora *subjectiv* humor. Madáchnál ez a humor *objectiv* irányú. Az alakok, a rendszer úgy a hogy megjelennek, nevetségesek és gyarlók. Mindkét műben a humor nem egyszer durva és nyers. Mindazonáltal Széchenyinél sötétebb, komor, szarkasztikus. Madáchnál derültebb, vidámabb, inkább szatirikus.

Vajjon e találkozások függetlenül és így véletlenül jöttek létre vagy pedig az egyik író hatott a másikra, s ha igen, melyik adott és melyik fogadott el hatást?

Semmi lehetetlenség sem volna abban, hogy ezek a találkozások

a két mű között egymástól teljesen függetlenül jöttek létre. Ismételjük: abban a korban a Bach rendszere, e rendszer fonákságai minden magyar ember gondolatvilágában ott voltak. Napról-napra, percről-percre e rendszerrel, e rendszer hátrányaival találkozott minden magyar. És nemcsak foglalkozott vele kiki, hanem a róla szóló ítéletmondás is teljesen azonos volt. A legaulikusabb és a legkonzervatívabb főurak csak úgy elítélték, mint a legtüzesebb vérű ifjak, a legszenvedélyesebb írók. A különbség csak abban volt, hogy az egyik ezt a lesújtó ítéletet óvatosan, diplomatikusan mondta ki, a másik pedig keresetlenül és a szavakat meg nem válogatva. A Bach-korszak történetét tárgyaló művek még azt is elmondják, hogy ekkor, az ötvenes évek vége felé a magyar nemzetnek az osztrák uralmat elítélő véleménye általában véve kezdett humorossá válni. Nem lehetett tőle megszabadulni, de önzése, tolakodása, nagyképűsége a megszokottság által nem annyira veszedelmes, mint inkább bosszantó és nevetséges kezdett lenni. Kiderült, hogy ez az uralom nem annyira félelmetes, mint inkább tehetetlen. Már pedig minden olyan politikai tényező, amelynek tehetetlensége világos, fontoskodása által egyszerűsmind nevetséges is és mindenki azt várja, hogy mikor fog ez a tehetetlen elem teljesen megsemmisülni. És ezek alapján lehetségesnek tartjuk azt is, hogy két hazáját egyaránt szerető elme tárgyban, tartalomban, hangulatban érintkező és hasonló színezetű művet ír ugyanannak a műnek (a Bach Rückblickjének) a hatása alatt, de egymásról mitse tudva.

Mindazonáltal itt véleményünk szerint inkább kölcsönhatásról van szó. Nincs ugyan pontos adatom, de bizonyosnak vehető, hogy a megyéje politikai életében jelentékenyen szereplő Madách is olvasta a Bach-rendszert dicsőítő művet. S így reá is első sorban a Rückblick hatott, épen mint Széchenyire. De hogy épen ezeket a részleteket vitte bele komédiájába, hogy komédiájának hangulata az a kiméletlen és féktelen humor, ami a Széchenyi Blickjének, abban egyenesen a Széchenyi hatását látom.

És ezt a föltevést a belső körülmények mellett külső körülmények is valószínűvé teszik. A Széchenyi művén 1859 van kinyomtatva megjelenési év gyanánt. Ámde Falk Miksa tanulmányából (319. l.) tudjuk, hogy a Blick már az 1858-dik év végén megjelent. Ugyanő feljegyezi azt is, hogy a Széchenyi műve gyorsan terjedt el. Mire a cenzura kitiltotta, a Blickből néhány példány már közkézen forgott hazánkban. Szédszedték ivenként, melyek aztán kézről-kézre jártak, sőt voltak olyanok is, kik az egész művet lemásolták (Falk. i. m. 320. l.). Valószínű már most az a következtetés, hogy a politikai élet iránt annyira érdeklődő Madách is a Blick legelső olvasói

közé tartozott s hogy egyenesen a Blick hatása alatt kapott bele a Civilizátor kidolgozásába. Hisz épen ezekben az években élte az alkotás korszakát. Főművét is ebben az időben írja. 1859 februárjában kezd hozzá s 1860 márciusára fejezi be. Ennek következtében a főműve előtt közvetlenül írta a Civilizátort. Vagy legalább is párhuzamosan annak első felével.

Ezen megfontolások után a következő kapcsolat áll előttünk. 1857-ben adja ki Bach hipokrita művét, melyet Széchenyi, mint a magyar nemzetnek szánt gyilkos törzsúrát a Rückblickben vert vissza a humor, ironia, szatira és szarkazmus elkeseredett fegyverével. A Blick 1858 végén jelenik meg s személyi és tárgyi okoknál fogva gyorsan elterjed. A politikai élet iránt élénken érdeklődő Madách legelső olvasói közé tartozik s a Blick hatása alatt hamarosan megírja a Civilizátort, amelyen csakugyan érzik, hogy különösebb műgond nélkül, hevenyében íródott.

A Blick hatását a Madách művének tartalmi részletei mutatják. Abban a képben, melyet Madách a Bach-korról nyújt, alig van olyan részlet, amelyik a Széchenyi hattyudalában elő ne fordulna. A különbség csak az, hogy ez a kép Széchenyinéél több figurális elemből van összeállítva s hogy az egyes színek komorabbak, sötétek, az ellenféltrúzók, de remény nélkül valók. Madáchnál a kép szerkezete egyszerűbb, a színezés meg sújtó az ellenfélre, de nem egyszersmind határos a kétségbeeséssel. Tele van a remény derűjével s maga a megoldás is derült. Ez a hangulati különbség a két író lelkének különböző természetéből folyik. A tárgyi azonosság nem egyéni hatás eredménye, hanem a nemzeti erőnek tulajdonítható.

Beöthy Zsolt *Széchenyi és a magyar költészet c.* értekezésével foglalta remekbe Széchenyinek és irodalmunknak érintkezéseit, kölcsönös hatását. Széchenyi irodalmi férfiak nyomdokán haladva az irodalmi megújítást a nemzet általános reformkorszakává tágítja ki. Szívesen vesz át eszmét és gondolatot az irodalom férfaitól, de többet ad, mint vesz. Új gondolatokkal, új eszményekkel s mindenek fölött új hangulattal teszi termékenyebbé irodalmunkat. Beöthy ezeket az érintkezéseket a forradalomig részletesen előadja. Az elborult elméjű Széchenyi és gyászba merült irodalom közötti *hasonlóságra* utal ugyan, de minthogy a Széchenyi pályája 1848-cal bevégeződik, további *kölcsönhatásról* nem szól. Azt hiszem, hogy igazolni tudtam, hogy Széchenyi utolsó művével is hatott irodalmunkra, Madáchra. S ha fejtegetéseim megállók, akkor a következtetés szerény adalék gyanánt csatlakozik a nagy íróművész remekében összefoglalt eredményekhez.

KRISTÓF GYÖRGY.

UNITÁRIUS HITVITÁK A XVI. SZÁZADBAN.

A véletlen egy kéziratot juttatott birtokomba, melynek tartalma néhány unitárius szellemű hitvita. Összeírója, mint az egyes darabok végén látható megjegyzésekből kitűnik, Nagykadátsi Intzeffi József, aki régebbi kéziratokból másolta le a rá nézve bizonyosan érdekes tartalmú műveket 1810-ben. Ezuttal csak ismertetni óhajtom a kötet tartalmát, hogy felhívjam rá a hitviták korával foglalkozó irodalomtörténetírók figyelmét.

Maga a kötet nyolcadrét alakú, címlap nélkül mindjárt az első darab szövegével kezdődik s belül is két helyen néhány lap hiányzik. Egyébként szép, világos, gondos írás. Tartalma a következő:

1. *A Debreceni Disputa.* Tudvalevő, hogy a Debreceni disputát Jakab Elek tette közzé Szana Tamás Koszorújában (1879 okt.) a Kénosi Tözsér és Fosztó-Uzoni-féle Unitárius Egyháztörténet I. kötetéből. A kéziratot szövege nagyjában egyezik a Jakab Elek szövegével, csak a vége felé rövidebb valamivel. Maga a szöveg gondosabb, világosabb; úgy hogy ennek alapján világossá lesz Jakab Elek szövegének több, homályosnak jelzett vagy homályosan maradt helye. Melius Pétert nem pápának, hanem *Péter Püspök*-nek nevezi; a többi személy mind ugyanaz. A szöveg végén a következő megjegyzés: «*Descripta per Josephum Intzeffi de Nagy Kadáts. Anno 1810 ultimo die Mensis Octobris.*»

2. *Colloquium, Personae Pápista, Lutheránus, Calvenista, Unitárius, Atheus, Török, Sidó, Oláh.* A kötet legértékesebb darabja, melynek részletesebb ismertetését alább közlöm.

3. *A nagyváradi komédia.* Így nevezi Borbély István¹ azt a disputát, melyről az Uzoni-Fosztó-féle unitárius egyháztörténelem I. kötetében emlékszik meg, s melynek befejező részét az idézett helyen közli. Ez a rész teljesen megegyezik e kötet 3-ik darabjának befejezésével. Kár, hogy a disputa eleje ebben a kötetben is hiányzik; ter-

¹ *Adalék a XVI. százévi drámai irodalmunk történetéhez.* (Keresztény Magvető. 1909. évf. 97. l.)

jedelme a megmaradt résznek 25 oldal s tartalma vitakozás Czakó Jakab és Szabó István között az unitárius vallásról, főleg Szt. János evangéliumának egyes helyei alapján. A szöveg végén a következő megjegyzés: «Pariata per Josephum Intzeff de Nagy Kadáts. Anno 1810 die 4-ta Novembris».

4. *«Az egy állatban lévő három személyekről való tudakozódás.* Terjedelme 26 oldal. Végül a következő megjegyzés: «Collecta et disputata per Mattheum Torotzkanum Episcopum unum Deum colentem».

5. *«Próbakő, mely által megvizsgáltatik, hogy ha a Háromság Istenről való Tudomány Istentől adatott Tudomány-é vagy pedig Emberi Találmány. Három részre osztatik: Az első részben megvizsgáltatik és megmutogattatik, hol, mikor és mi formában nevezték az Emberek az Istent Háromságnak. A másodikban bizonyíttatik, hogy az egész Szent Írásban sem az Ó sem az Ujj Testamentumban sohol az Isten magát Háromságnak nem mondotta, nem nevezte, sem egy szent ember is Háromság Istennek nem imádkozott. A harmadik részben egy néhány kérdések és feleletek tétetnek fel ezen dolog iránt».* Terjedelme 66 oldal.

6. *A keresztényi hűtnek vallása az unitáriusoknak értelmek szerént.* Mely az Erdélyben bévétetett négy vallások közé számláltatott és azon Hazának fundamentumos törvényeivel, Diplomáival és külömb Tsászári Írásokkal, Királyi Szókkal s Fejedelmek Fogadásival helyben hagyattatott és megerősítetett.» Terjedelme 8 oldal. Mellette: «Szent Írásbéli Bizonyosságok mellyekből ez a Hit és Vallástétel szedettetett.»

Irodalomtörténeti szempontból legérdekesebb a 2. számú *Colloquium* a Debreceni Disputához hasonló hitvita, részben verses alakban. A dráma a következő prologussal kezdődik.

Orátor Primus.

«Ékes ragyogással fénlő jó Uraink
Töllünk tiszteletet érdemlő Aszszonyink
Felső s alsó rendből álló halgatoink
Hallyátok meg tsekély s együgyü szavaink.
Nem bánnyuk actánkot bár nevésetek
Tsak ne tsufoljátok és meg ne vessétek
Mert mint a kásánál nintsen rosszabb étek,
Ugy a tsufolásnál nintsen rútabb vétek.
Ezt is tudtotokra akarjuk mi adni
Tréfás játékoknak békét fogunk hadni,

Oly dolgot akartunk most előragadni,
 Mellyek végén a jó Lélek fog vigadni.
 Megláttyuk kitsoda ül az erős Sántzban
 Vagy kinnyában ohajt az ördögi lántzban
 Aki végig Sárt áll ugordik a tántzban
 De még a tetve is megugrik a rántzban.
 Tű pedig (az alatt) kívánnjuk éljete
 Lelki s testi áldást Menyből remélyetek.
 Rollunk miből lehet jotskán itéljete
 Ezer Esztendeig kívánnjuk éljete.»

Az első felvonás avval kezdődik, hogy a *Pápista* panaszkodik, milyen rossz dolga van, ütök, verik, pedig hitehagyott; unitárius volt s pápistává lett s most «a lelkem esmérete annyira vádol, hogy vagy megölöm, vagy felakasztom magam; eleget járok, de aki megvigasztaljon sohult nem találók». Találkozik a *Calvinistával*, aki vigasztalja: «Ne búsulj, mert én is Calvinista vagyok, de meg ütköztem vallásomban, nem hiszem a Cálvénisták el választását s azért bujdosom, hogy minden Emberrel disputállyak és Vallásomban vagy Confirmálódjam vagy Vallásomat el hadjam». *Pápista*: «Jól vagyon menjünk el s akit elől utól találunk, mindennel disputállyunk s a mellyik Vallást jobbnak itéljük lenni, arra álllyunk.» Találkoznak az *Atheus*-sal, akit hamar meggyőznek, hogy nincs igaza, midőn azt állftja, hogy nincs Isten s hozzájuk csatlakozik, hogy keressék «mitsoda ez az Isten». Találkoznak a *Turcus*-sal, aki török szavakat keverve beszédébe, vitatkozik velük. Ezt is hamar meggyőzik s ő elismeri, hogy «Mahumet sokat hazudott, kérlek azért botsássatok el engemet is Vallás tanulni.» *Obviant Hebreum*. A zsidó nem hiszi, hogy Krisztus eljött, de midőn a Calvinista hivatkozik rá, hogy Mikeas profetiája szerint Krisztusnak Betlehemben kellett születni, a jeruzsálemi második templomban meg kellett jelenni. «De hol Betlehem, hol Jeruzsálem hol a Királyi Páltza, mindazok oda vadnak, el jött tehát a Kristus.» *Sido*: «Szégyenlem ugyan; de mit tudok tenni, lelkem ismériben meggyőztetvén meg kel vallanom, hogy el jött a Kristus; de látván a keresztények között a Vallás iránt való Villongást, nem merek kereszténnyé lenni.» *Calvenista*: «Jere velünk, az igazságra megtanítunk.» Ezután még rövid vitatkozás következik a *Lutheranus* és *Unitarius* között.

A második felvonás előtt *Intermedium* a *Rex* (János Zsigmond) magánbeszéde:

«Mit hallok és mit látok, Oh furtsa Eretnek fejeknek álhatatlanságok, vallyon nem én vagyok é Erdély és Magyar Országnak Királyya, nem én vagyok é Lengyelek, Törökök, Csehek hatalmas Ura? nem én birom é Moldáviát, Sclavoniát és több Országokat? Nem én vagyok é amaz nagy triumphusú ritka hirű nevű János Király Fia? Honnan vagyon hát, hogy hirem nélkül így felindult egész Országom? Esküszem az élő Istenre, hogy vagy Vallásomat meg változtatom, vagy az Eretnekeket egy lábbig, tűzre, számkivetésre, fegyverre hányatom. Nem tudja é minden Ember,

hogy az Ég egy napnál többet nem ismér? nem tudjaé, hogy egy Országban egy Királynál több nem lehet, egy Isten egy Keresztség, egy Hűt vagyon, honnan vagyon hát a Vallásoknak külömbiségek? Tenéked azért nagy hatalmú fényes Udvarom népe demendáлом és porontsolom, hogy minden Eretnekeket Ország gyűléseire citállyad, de kivált Unitáriust ha kapsz, mint egy a Római Anyaszentegyháznak fundamentumának rontóját kötözve ma Királyi Székem eleiben álltsad.»

A második felvonás ismét a király szavaival kezdődik:

«Elmult annak vessük fel bár kilentz Esztendeje,
Hogy Erdélynek s más helynek is vagyok Ura s feje
Hatalmomnak, két karomnak tündöklük ereje.

Csendességgel s békességgel bírtam Országomat
Mert szerettem és követtem én az igazságot
Ma nem találsz, ha szemben szállsz bennem hamisságot.

Défendáltam s procuráltam a Római Vallást
Azt meg vettem meg ötlettem, aki hirdetett mást
De mint nézem és intézem e nagy rút pártolást,

Nints hatalmam s birodalmam hogy mind elveszthessem
Országomat, Jobbágyimat mind megölethessem
Elmém fut s jár, nem tudom már dolgom hogy kezdhessem.

Nem alhatom s nem nyughatom, nem tudhatom mi lelt
Álmot láték s meg ijedék látván igen nagy jelt.
Pápa farán s a homlokán Árius nagyot szelt.

Félek igen, mint hogy jégen hűti fundáltatik
Áriustól Servétustól hogy meg rontattatik
Gyökeréből és tövéből mind ki ásattatik.

A ki próbál most is talál gyakran nyereséget
Dús Lelkének, elméjének nyer az tsendességet
Probát tészek, s elé vészek én egy mesterséget.

A fogságból és rabságból tsak kibotsássátok
Az foglyokat s álnokokat előmben hozzátok,
Hogy mit hisznek s mire visznek expeciáljátok.

Ezek felett s ezek mellett a Dávid Ferentzet
Meg fogjátok, s elhosszátok mint egy Eretneket
Igy tégyetek, mivellyetek hamar mindeneket.»

Ez után megindul a vita a király előtt. Előbb a *Pater Pápista*, azután a *Lutheránus Pap*, majd a *Cálvénista Pap* bizonyítja egy-egy beszéd-

ben a maga igazát s követeli, hogy a király az ő vallását kövesse. Az *Oláh Pap* röviden szól oláhos, tört magyarsággal s inkább az evésről, mint a hitről beszél. «No ládd Csizsár, hogy jól hiszen az Oláh; mert ha az Oláhot nem böjtölne sohá, szalonnát turót drága lenne. Lássad Kráj az olá Vallás, ha szereted szereted, ha nem szereted, nem szereted. Isten álgyon. Nam tse fatsen.» Végül az *Unitárius Pap* szól. Szerényen alázatosan kezdi: azt mondja, hogy az unitárius vallás «minden Vallásoknál alább való, mert ezt a világ gyűlöli és még tsak hírit hallani is irtózik.» A más vallásuaknak jó dolguk van, de az unitáriusok «ha minden jót végben vinnének is, haszontalan szolgáknak ismervén magukat, Istennek a Jézus Kristus által kegyelméből várják üdvösségeket.» Elmondja az unitárius vallás tételeit, miben hisznek és mit vallanak. Szavait így végzi: «Te is azért király, válaszad az Igazságot, kövessed a jámborságot, ez kettőnek a végén leled Menyországot.»

Rex: «A Pápista, Cálvénista, Luther Vallást hallom,
De meg vetem s nem szeretem, igaz hittel vallom,
Az egy Atyát s annak Fiát imádni jóvallom.»

Ezután még rövid szóváltás következik mindegyik legyőzött vallás képviselője és az unitáris pap között. A dráma befejezése, ami már csak néhány sor lehet, hiányzik.

BALASSA JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János Buda Halálának «Vége».

Bátyjának megölése után Etele így szól a húnokhoz :

Húnok! Isten kardját emelem rá fenjen :
Mind a világvégig általa kimenjen
Népünk birodalma, neve, dicsősége! . . .
Örökkön-örökké nem lesz soha
Vége.

Arany szójátékkal fejezi be költeményét : a *vége* szó Etele beszédében a hún birodalomra vonatkozik, célzással a *világvégig* szóra egyszersmind a költő munkájának befejezését is jelenti, azért írta különálló szónak. Az ilyesféle befejezés nagy divatban volt a régibb költőknél s Arany, mint a régi hegedősök, énekmondók, néphistóriaszerzők utódja, szándékosan követi őket ebben is. Példának csak egy-két ösmertebbet idézek. Gyergyai Albert Árgirus Királyfijának utolsó sorai :

Minden bánatjának vagyon immár vége,
Ez historiának is legyen már VÉGE.

Gyöngyösi Kemény Jánosáé :

Kitül eláll pedig, hibál reménysége,
És bízott dolgában lesz keserves vége.

Gvadányi több versét így végezi. Falusi Nótárius :

Itten nagy Peleskén lesz életem' vége,
Valamint most vagyon Verseimnek
Vége.

Rontó Pál :

Én-is azt kiáltom, nagy lelked az égbe
Örvendjen! és Munkám ezzel mennyen
Végbe.

Sőt a prózában írt, de itt-ott versekkel tarkított XII. Károly is (1792.) :

Kivánom ; és Munkám ezzel mégyen
Végbe.

Ez azonban nemcsak nálunk volt szokásban, hanem Európa-szerte. Középkori latin írók versben és prózában szintén szerették az utolsó mondatához tartozó *finis*-t a sor alá kanyarítani.

Kissé más, de azért hasonló eljárás, hogy a költő több művét, vagy egy művének több részét, fejezetét egyazon szóval fejezte be, mint például Dante, kinek Pokla, Purgatoriuma és Mennysországa egyaránt a *stelle* (csillogok) szóval végződik.

TOLNAI VILMOS.

Toldi Miklós farkaskalandjához.

Mikor Miklós (Arany: *Toldi*. 5. ének, 13. vsz.) a farkaskaland után a zombékon ülve a «maga farkasáról» gondolkozik, összehasonlíttja bátyját a fenevadakkal s ez az összehasonlítás nem válik a farkasok kisebbségére:

Mert hiszen, ha példát farkasokról véssen:
 Ott is a rosszabbik az ő bátyja léssen:
 Fészkét oltalmazza a mezőnek vadja,
 Ki nem ingerelte, azt meg nem támadja.

Nagyon hasonló ehhez egy kis versike, melyet Gvadányi XII. Károlynak szövegébe illeszt (1792. 5. l.):

Nints fenevad a' melly maga Nemét rontya,
 Sőt ha azt más bántya, vérit érte ontya.
 De emberek szívét, ha dagály fel bontya,
 Maga Nemét öli, pusztította 's boszszontya.

Nem valószínűtlen, hogy Miklós helyzete az idézett sorokat felidézte a költőben, aki Gvadányit alaposan ismerte, bár XII. Károlyt sem tanulmányában, sem önéletrajzában nem említi. Különben nem kell épen átvételre gondolnunk, mert az állat és az ember szembeállítás az állat javára szintén egyike a költői és bölcselkedő közhelyeknek, melyek a klasszikus irodalomtól kezdve a legújabbikban fel-felbukkannak.

Megvan például Koháry István Pélldás Vadkertjében is (Toldi szövege szerint, Költ. Kézik. 1: 268):

Mert a fene vadak együvé férkeznek,
 S ő nemök félével nem is ellenkeznek,
 Megalkusznak szépen s egységben élnek,
 Tört pediglen soha egymásnak nem vetnek:

De ember emberrel tartja bajvívását,
 Sokszor is öldökli barátját és társát,
 S ha végbe viheti földre lecsapását,
 Nem sokszor követi oroszlán szokását.

T. i. az első versszakokban az oroszlánról szólva ezt mondja Koháry: «Ha valamit egyszer a földre lecsapnak, Földön hevertében arra nem tapodnak.»

TOLNAI VILMOS.

Vas Gereben a magyar nyelvért.

A forradalmat követő önkényuralom a nemzeti öntudat elnyomására egy évtizeden át mindent elkövetett, főleg azonban a magyar nyelvet törekedett minden téren visszaszorítani. E németesítő munka javát ismerjük. Nem lesz azonban érdektelen, ha egyik részletét, amely ellen Vas Gereben (Radákovics József) síkra szállt, felelevenítjük. Magyarország teljhatalmú kormányzója Albrecht főherceg, az egyházat is bevonta a németesítés szolgálatába. 1857 február 1-én a pesti alesperes értesítette a pesti tanácsot, hogy a főherceg szeretné, ha a kerepesi-úti temetőben kápolna épülne, melyben a római katolikus hívek a megholtakért miseáldozatokat mutathatnának be. Minthogy a kápolna felépítésére a primás vállalkozott, a pesti tanács a legnagyobb készséggel felajánlotta az ideiglenes halottaskamra helyét. A primás bőkezűsége még tovább ment: 5000 forintos alapítványt tett, amelynek jövedelmét három idegenből hozott karmelita szerzetes ellátására rendelte. A karmeliták ügyesen kihasználták a városi tanács tehetetlenségét s a felajánlott telken zárdát építettek, a kápolna pedig egyszerűen az ideiglenes halottas kamra mellett épült fel. A karmelita szerzetesek a kápolnában miséztek és temetések alkalmával imádkoztak a holttest felett. Magyarul azonban nem tudtak s így németül végezték az imádságot. Sok bajuk is volt ezeknek a karmelita barátoknak a lakossággal s 1861-ben kénytelenek voltak elhagyni a várost. A felmerült panaszok kapcsán a már alkotmányos városi hatóság kénytelen volt vizsgálatot tartani ügyükben s ez alkalommal, 1861 július 4-én tett tanuságot ellenük Vas Gereben is. Vallomása szerint: «azon alkalommal, midőn Hegedűs Lajosné színésznő temetése s azon mintegy 4000 egyén jelen létezett, a karmeliták a temetőben a holttest felett német nyelven kezdtek imádkozni, tanu gondolván, hogy ez a nagyszámú jelenlevők közt annyival inkább botrányt okozhatott volna, mert Hegedűsné közkezdveltségben álló magyar színésznő volt, maga kezdett magyar nyelven imádkozni s ezt a temetést kísérőkkel együtt be is végezte». El lehet képzelnünk, micsoda hatással volt az üldözött magyar nyelv megcsendülése a sokat szenvedett pesti magyar polgárságra s mily buzgón szállott fel az ima azon ünnepélyes pillanatban, mikor az elárvult magyar művészet egyik csillagát búcsúztatták.

GÁRDONYI ALBERT.

Dugonics Etelkájáról.

Dugonics már kis gimnázista korában nagy buzgalommal olvasta Gyöngyösi munkáit, melyeket egyik tanárától kapott Szegeden. Később is sokat olvasta s mintaszerűeknek tekintette a régi poéta műveit, melyeket 1796-ban ki is adott két kötetben.

Gyöngyösi Charikliája jelentékeny hatással volt az Etelkára. Etelka történetének eleje főbb vonásaiban föltűnően egyezik a Chariklia egyik részével.

Etelka s Etele vallásos ünnepen, áldozat alkalmával találkoznak először s első pillanatra egymásba szeretnek. Ez a motívum azonos Chariklia és Theogenes herceg találkozásával, mely a Chariklia IV. részében van elmondva. Ámde némely részlet is oly pontosan összévág, hogy *Dugonics a Chariklia hatása alatt írta meg regényének ezt a részét.*

Mindkét helyen áldozat alkalmával történik az első találkozás.

Miután a magyarok megtették az előkészületeket az áldozathoz, leölték s egy emelvényre helyezték az áldozati bárányt. Etelka az emelvény előtt, az oltár közepén egy karszékbe ül. Most következik az áldozat meggyújtása, ami nagy ceremóniával történik. Az előkelő magyarok — Árpáddal élükön — szövétnekkal járulnak a szűz elé; ez átveszi s eloltás végett a főpapnak adja a szövétnekeket. Utolsónak viszi hozzá a maga szövétnekét az ismeretlen ifjú, Etele. Amint Etelka meglátja őt, «szokatlan hevekkol forralódott». «Dobogott kis szíve kegyetlenül. Elfutotta még a csontok velejét is, maga se tudta: Mi? -- de igen kellemetes járvány. Hirtelen feléje csapott a szerelem lángja. Nem is sokára a küszködő indulatok nagy méreggel megtámadták az arcát. Fehér színének lilioma is merő pirosba öltözött. Szikrákat hánni kezdettenek a jövevényhez facsarodott szemek. Egy szóval: egész teste reszketett.» (I. K. I. sz. 8. r. 78/9. oldal). E megzavarodást csak «ama szemes főpap» veszi észre s örvend a jó öreg. Etelka azután a szintén fölgyulladt ifjútól átveszi a szövétneket, meggyújtja vele az áldozatot, de szeme az ifjút keresi titkon, szíve csak reá gondol. Így történik Etele s Etelka első találkozása, így lobbannak szerelemre egymás iránt.

A Charikliában Apolló tiszteletére tartanak áldozatot, melyben részt vesz egy szép és híres idegen herceg, az Achilles nemzetségéből származó Theogenes is, — meg Chariklia, Charikles főpap nevelt leánya. Az áldozati tüzet a főpap rendeletére a herceg gyújtja meg egy fáklyával, melyet Charikliától vesz át. A fáklya átvételekor az ifjak «Cupido törében akadának».

«Mikor azért juttak szemközben egymással,
Mindketten valának, mint tűz, pirulással,
Szemeknek szikrája szívekben hatással,
És attól hirtelen nagy fel-gyúladással.»

(Char. IV. 71. vsz.)

E változásokat azonban senki sem veszi észre, — csak épen Chalisiris pap, — Chariklia atyjának barátja, aki, mikor a dolgokat így kinézte, hálaadást tett, hogy Isten ezt adta.

A két eseményt párhuzamba állítván, világosan láthatjuk, mennyi megegyezés van bennök. Legföltünőbb a fáklya átnyújtása. A személyek a fáklya átnyújtásakor látják egymást először s első pillanatra egymásba szeretnek. E szerelmi fellobbanást nem veszi észre senki, csak egy ember, a főpap, — Kádár, illetve Chalisiris, aki igen megőrül a dolognak. A kifejezésekben is, kivált a főszemély szembejutásának s fellobbant szerelmének leírásakor érezhető Dugonicson a Chariklia hatása, csakhogy a Charik-

liában a belső változás, a szerelmi láz e leírása rövidebb és kifejezőbb, mint Dugonicsnál.

Az említett egyezéseken kívül is akadunk az Etelkában olyan motívumokra, helyzetekre, melyek nagyon emlékeztetnek a Charikliára. Magának Etelkának a története még egy darabig követi Chariklia történetét. Etelka beteg, nagy beteg lett a szerelemtől, de baját titkolja, rejtegeti. Fölkeresi a szenvedőt Kádár, a főpap, vigasztalja s végre nagy nehezen kivallatja vele szerelmét. — Chariklia további története ugyanilyen. Ő is betege lesz nagy szerelmének, de baját igyekszik elrejteni. Nevelő apjának barátja, Chalisiris pap vigasztalja. A betegség tüneteinek elmondása, leírása is nagyon hasonló, de Dugonics itt is jóval terjedősebb, mint Gyöngyösi.

RUZSONYI BÉLA.

IRODALOM.

Császár Elemér: Ányos Pál (1756—1784). Budapest, 1912. 255 l. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Athenæum-nyomda. [Magyar Történelmi Életrajzok. XXVIII. évf. 1—3. füz.]

Irodalomtörténeti monografia-irodalmunk mindinkább teljesebb lesz; legnemzetibb tudományunknak, a magyar irodalomtörténetnek föltörekvő, erős szellemére vall az a gazdagság, melyre ezen a téren 1864, Gyulai Pál Vörösmarty-biografiájának megjelenése óta, tehát nem is egészen 50 év alatt jutottunk. Ebben a nagy gazdagságunkban s közelgő teljességünkben megengedhetjük már magunknak azt a fényűzést is, hogy egy-egy kiválóbb írónkkal ne is egy, hanem négy-öt irodalomtörténeti monografia is foglalkozzék, melyek egymást kiegészítve, esetleg egymással polemizálva, előkészítik a végleges ítéletek megformulázását s összefoglalását. Ezek közé a sokszoros érdeklődés tárgyává lett írók közé tartozik a XVIII. századi franciás iskolának korán elhalt legtehetségesebb poétája: Ányos Pál is. Nem kevesebb, mint nyolc behatóbb tanulmány, illetőleg monografia foglalkozott vele az elmúlt 40 év alatt, de azért mégis szükséges volt az összes, még sok esetben vitás kérdéseket tisztázni, mintegy lezárni s egy végleges, tartalmi és formai tekintetben értékes, Ányos jelentőségéhez méltó irodalomtörténeti élet- és jellemrajzban összefoglalni. A fórumot a Magyar Történelmi Életrajzoknak immár 28-ik évfolyamát élő nagyértékű vállalata szolgáltatta, a munkára pedig bizonyára Császár Elemér volt a legalkalmasabb, nemcsak nagy irodalomtörténeti iskolázottságánál, hanem sok egyéb kedvező körülmény szerencsés találkozásánál fogva is. Erre való hivatottságának elemei a következő momentumokból alakultak ki: Császár Elemér filologiai és irodalomtörténetírói pályájának kezdetétől fogva a XVIII. század második felének specialistája, ki erre tudatosan készült is, kinek e körből mintegy 20 tanulmánya és könyve jelent meg s kinek öt év óta való egyetemi előadásai is mind e körből valók. Ez természetesen föltétlenül megbízhatóvá teszi e korbéli ismereteit, de bizonyára tökéletessé fejlesztette erre a korra vonatkozó kutatásai módszerének és eszközeinek s ebből kifolyólag judiciumának biztosságát. Császár Elemérnek e tanulmányai közben sok alkalma volt mostani tárgyával kapcsolatos dolgokat vizsgálni és fejtegetni: először monografiát írt Verseghyről, ki barátja volt Ányosnak és szintén pálos-rendű szerzetes, életének története tehát részben korrelát Ányoséval; részletesen foglalkozott a Pálos-rend feloszlata-

sának történetével, ami Ányos életének már nem eseménye ugyan, de vele mégis kapcsolatos; foglalkozott a franciások iskolájával, melyhez Ányos is tartozott, illetőleg ez iskola legkiválóbb emberével, Bessenyeivel, kinek szintén előkelő szerepe van Ányos életében és fejlődésében; mint a ma is virágzó Ányos-családnak majdnem negyedszázad óta barátja, hozzáférhetett mindazon Ányos Pálra vonatkozó forrásokhoz, melyeket más előtt talán elzárt volna akár a család tartózkodása, akár az a körülmény, hogy más valaki esetleg nem tudta volna, kihez forduljon a még ismeretlen adatok kiderítése céljából; ellenben Császáz Elemér első kézből megkaphatott mindent, mikor az esztergári családi levéltár minden fönntartás nélkül megnyílt előtte; alkalma lévén épen az Ányos-családnál sokszor megfordulnia, a dunántúli Ányos-vonatkozású helyek és emlékek ismerete is segíthette őt munkájában. Legfontosabb körülmény azonban az, hogy Császáz Elemér 1907-ben egy teljes tudományos Ányos-kiadást rendezett sajtó alá a Régi Magyar Könyvtár c. vállalatban, mely bevezetésével és tudományos apparátusával a legtermészetesebb és legbiztosabb, az előbb említett munkálatoknál is módszeresebb és értékesebb prolegomenonként szolgált egy megirandó becsületes és derék Ányos-monografiához s mely leginkább bizonyítja Császáz Elemér irodalomtörténeti munkásságának komolyságát s szaktekintélyét a XVIII. század irodalomtörténetére vonatkozólag.

Tudománytörténeti szempontból is érdekes az, hogy mint okult Császáz Elemér egy előbbi nagy munkája tapasztalatain. Verseggy-monografiáját előbb írta meg s csak azután készítette el Verseggy-kiadását; akkor láthatta meg, hogy a megfordított sorrend az igazi s azért Ányosnál már ezt az értékesebb sorrendet követte.

Császáz Elemér munkásságának mindezen szinte apriorisztikus sajátosságainál fogva az előttünk fekvő Ányos-életrajz valóban értékes gyarapodása monografia-irodalmunknak. Erős judiciummal, nagy szorgalommal, végtelen körültekintéssel, pontos utánjárással, szóval óriási külső és belső apparátussal készült, melyet bőséges és érdekes jegyzetei igazolnak. Ezekből látni, hogy az Ányosra vonatkozó irodalmi termékeknek vagy csak egyszerű följegyzéseknek legkisebb morzsája sem került el a figyelmét. Nem röstelt utánajárni semminek; kutatott mindenütt, ahol reménye volt bármi csekély anyagot lelmi s szerencsés keze és leleménye valóban sok érdekes dologhoz juttatta; mozgósított mindenkit célja érdekében; utazott, ha kellett, elment pl. a lepsényi temetőbe is, hogy a költő atyjának születési és halálzási adataira vonatkozólag a sírkő feliratáról, tehát epigrafikus úton, első forrásból merítsen.

Ennélfogva természetesen sok új adatot is tud, nem épen lényegteleneket. Ha Ányosról eddig alkotott képünket talán nem is változtatja meg ezekkel, de tisztábbá, világosabbá teszi a képet azáltal, hogy bővíti új vonásokkal. Számos helytelen adatot rektifikál jegyzeteiben pl. Ányos anyai nagyatyjának nevét (20. l.), a költő rokonságának, különösen nővéreinek viszonyát (21. l.), Ányos primiciájának dátumát (114. l.), az Ányos állítólagos erkölcsi lazaságáról szóló felfogást (121. l.), Ányos Felsőelefántra történt áthelyezésének történetét (138. l.) stb. A jegyzetekben azonkívül

rendkívül sok becses kritikai anyag is foglaltatik különböző Ányos-kérdésekre pl. Esztergár leírására (26. l.), Koltainak Ányos makacosságáról szóló föltevésére (30. l.), Ányosnak a pálos-szerzetbe lépésére és ennek okaira (38. l.) stb. vonatkozólag. Jegyzeteiben közben melleleg tisztáz egy-egy távolabb álló vitás kérdést is, pl. Virág Benedek szerzetbelépésének időpontját (45. l.) stb.

Biztos fegyverzetében nem is tért ki szerzőnk a problémák elől, melyek pedig Ányos életének és fejlődésének rajzánál elég sűrűn fordultak elő mindaddig, míg végleges megoldás alá nem kerültek. Sorra szembenézett a problémákkal, s ha nem lel is új adatokat tisztázásukra, módszeres eljárással, helyes disztinkciókkal, okos beállítással, új szempontok föllállításával megoldja őket, így pl. Ányos szerzetesi pályára lépésének történeténél (38. l.). Ilyenkor keményen érvel, élénken és kiméretlenül polemizál is, ha kell, pl. az Ányos szerelmének természetére és jellegére vonatkozó fölfogások tisztázásánál (116. s kk. l.). Néha ez aztán alkalmat ad neki becses módszertani megjegyzésekre is, pl. a természetes magyarázatok értékének apothosisára (40. l.) vagy a Mészáros Ignác Kartigámjának értékelésekor támadó módszertani gondolatokra (78. l.).

Emellett mindig tisztán tartja szemhatárát, világosan is lát; objektív történetíró (egyébként a történetíró feladatának természetére ő maga is többször utal: 40. és 240. l.); objektivitását legvilágosabban bizonyítja az, hogy bár nagy szeretettel szól hősről, azért a kegyelet még sem hallgattat el vele semmit sem, pl. az Ányos-család állítólagos ősnemesi eredetének vizsgálatánál (12. l.) vagy a család történelmi szereplésének összefoglaló tárgyalásánál s értékelésénél (13. l.). Egyetlen egy helyen bénítja meg kissé a kegyelet a kutató kérlelhetetlen, mindent tisztázó eljárását, Ányos halálához sebének, szóval betegségének tárgyalásánál (221. l.).

Szerzőnk egyéb eddigi műveinek is sajátossága volt, de ebben a könyvében még inkább érvényesül a sokoldalú ismereteiből, széles látóköréből, egyetemes irodalmi műveltségéből és filozófiai képzettségéből eredő becses asszociációk beleszövése, melyeknek az a szerepe, mint az eposz főcselekvényébe beleszótt, művészileg ható, változtatosságot okozó s mégis szervesen beilleszkedő epizódoké. Az Ányos-életrajzba beszótt asszociációk vagy irodalmi eredetű analógiák és vonatkozások, pl. Toldi György és Miklós példája (22. l.) vagy irodalomtörténetiek, mint pl. a Balassa és Petőfi szerelmi költészetére (123. l.), Csokonai szerelmére (130. l.), Vörösmarty Főti dalára (113. l.), Mikes magányosságára (145. l.), Székéssy Horváth András keserű hangjára (184. l.), stb. vonatkozó analógiák. Néha egy-egy egész kis érdekes fejtegetés kerül ki az asszociációkból, pl. a szülőföldi szeretetből fakadó költői motívumok kifejlődésének története (26. l.), a baráti érzés kultuszának irodalmi vonatkozásairól szóló részlet (108. l.), a szentimentális érzések irodalmi motívumainak irodalomtörténeti elmélete (154. s kk. l.), vagy az a pompás kis, valóban művészi értékű jellemrajz, mely Bessenyei írói karakteréről szól (87—88. l.). Ilyenfélék még Ányos egyetemi tanulmányai értékének analízise (49. s kk. l.), Ányosnak a franciásokkal s a Hazafiúi Magyar Társaság tagjaival való

baráti viszonyáról szóló részlet (92. s. kk. l.), a pap és író hivatása közt rejlő ellentét értékelése (146. l.).

De sokoldalú ismereteiből származó asszociációi sokszor döntő érvet is szolgáltatnak egy-egy problematikus kérdés tisztázásánál, mint mikor pl. gyermek-pszichológiai motívumokat használ föl érvül egy anekdota elbírálásánál, mellyel némelyek magyarázni akarták Ányosnak a szerzetesi pályára lépését (39. l.)

Egyetemes irodalomtörténeti ismereteinek s az ezek segedelmével meglátott analógiáknak alkalmazása az összehasonlító módszer eredményeinek sikeres fölhasználását s így e módszer teljes diadalát mutatják be ebben az életrajzban is.

Ilyen módon szerzőnk óriási nagy anyagot dolgoz bele művébe anélkül, hogy fárasztóvá válnék. Amellett Ányos életének és munkásságának egyes fejezetei jelentőségükhöz képest elég arányosan vannak feldolgozva. Csak egy helynél vetődik fel a kétely, arányos-e a szerző anyagelosztása. Kérdezhetnők t. i., nem túlságosan nagy-e az Ányos Pál őseire s elődeire vonatkozó rész, [mely 11 nyomtatott lapot tölt be. Az életrajz hősének prähistóriájára vonatkozó ilyen pazarló eljárásnak újabban divata van. Az első magyar irodalomtörténeti biográfiában, Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzában, 1864-ben még szó sincs ilyesmiről; Gyulai Pál második ilyenfajta könyvében, a Katona József-monografiában, 1882-ben már van nyoma az ős-keresésnek, az irodalomtörténeti monografiák ősz atyamestere azonban igen mértékletes volt e tekintetben: szól ugyan röviden Katona József őseiről, de ez inkább csak díszítés volt könyvében, mint a műnek integráns és jelentős része. Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajza már részletesebben adja Petőfi apai, anyai őseinek történetét s talán épen ennek az adatok végtelen gazdagságában dúskáló műnek példája indította meg irodalomtörténeti biografikus irodalmunkban ennek az eljárásnak divatát, melyet Császár Elemér könyvében is megtalálunk. De ha a divata meg van is ez eljárásnak, van-e annyi jellemző ereje és annyi súlya, mint a mennyi fáradsággal jár az anyag összehordása. Ha az őstől való lelki átöröklés eredményei minden egyes esetben tételszerűen vagy matematikai pontossággal volnának kimutathatók vagy csak annyira is, mint a Goethe híres versében kimondott öröklési elvek, akkor értenők s méltányolnók a biografiákban ezt a prähistorikus elemet. De mikor Goethe maga is így szólt:

Vom Vater hab ich die Statur,
Des Lebens ernstes Führen,
Von Mütterchen die Frohnatur
Und Lust zu fabulieren.
Urahnherr war der Schönsten hold,
Das spukt so hin und wieder,
Urahnfrau liebte Schmuck und Gold,
Das zuckt wohl durch die Glieder.
Sind nur die Elemente nicht
Aus dem Complex zu trennen,
Was ist denn an dem ganzen Wicht
Original zu nennen?

Ő maga sem vette komolyan összes konzekvenciáiban az átöröklés theoriáját s ezzel a szelid humorral a priori elejét vette annak, hogy túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítsunk az ősök történetének, mondjuk pl. egy költő munkásságának megértésénél.

Egyébként Császár Elemér monografiájának jelességeihez hozzájárul az a kerekdedség is, melyet a mű szerkezetében észlelhetünk, mikor igen ügyes külső keretbe állítja bele elrendezett anyagát. A keret első felét a kiindulás adja, ahol az utókor, az utóbbi 40 esztendő Ányos-irodalmát s annak jellemzését adja, mintegy ennek hiányaiban keresvén saját vállalkozásának létjogát; a keret második feléül a mű befejezése szolgál, hol Ányos saját korának, illetőleg az őt közvetlenül követő korszaknak Ányos-kultuszával foglalkozik.

Hozzájárul a könyv értékéhez egyrészt az a filologiai pontosság, az a szorgos akribia is, mellyel pl. még a könyvbe illusztrációval fölvett facsimiléket sem akarja pusztá cifra-papirosnak hagyni, hanem a «Hasonmások szövege» c. függelék segédelmével ezeket is igazi szemléltető erővel ruhazza föl; továbbá a szép, néha szinte hangulatos illusztrációk, melyek nemcsak szemléltetnek, de gyönyörködtetnek is, így különösen egy-két eredeti tájkép-részlet. Általában sok a könyvben az egészen új, még sehol föl nem használt illusztratív-anyag. Az illusztrációk nem erőltetett jellegűek; mindig találók, vagyis valóban a szöveget illusztrálják, nemcsak épen a könyvet, mint ahogy ez akárhány ilyenfajta műnél előfordulni szokott.

Szerzőnk könyve legelején röviden ismerteti és értékeli az Ányosra vonatkozó eddigi életrajzi irodalmat s termékeit két csoportra osztja. Egyesek csak Bacsányi 1798. évi adatait színezték ki, s kétségtelenül hatásosabbá tették az anyagot, de kevésbbé valóvá is, mások száraz, pusztá de részletesebb életrajzot adtak. Ha Császár Elemér könyvét is besorozzuk ez Ányos-könyvek közé, mit tehetnénk hozzá a Császár-adta jellemzéshez? Felelet: egyiket sem s mégis mindakettőt. Könyve nemcsak adatokban gazdag, végtelenül tudós könyv, de színes, kellemes olvasmány is. Ha e tekintetben nem éri is el pl. Gyulai Pál Vörösmarty életrajzának magas, szépprózai értékét, sok helyütt mégis valóban hangulatos, szinte szépprózai elbeszéléssé válik, pl. azon küzdelem rajzolásánál, melyet a költő atyja az ősi birtokokért folytatott (15. s kk. l.).

S ha figyelembe vesszük e sok derék sajátosság mellett, hogy a könyv fejtegetéseinek van egy majdan tétel gyanánt forgalomba kerülő értékes végső ítélete is, az, mely Ányos költészetének értékelésében fölhasználva a régi «poeta non fit, sed nascitur» szövegű mondásnak mély értelmét, Ányost először állítja be, mint az irodalmi felújulás első felének egyetlen Istentől fölkent poétáját, akkor semmiképen sem tartjuk fölöslegesnek ezt az újat is mondó új Ányos-biografiát, hanem megállapítjuk azt, hogy Császár Elemér könyve a Magyar Történeti Életrajzok újabb kötetei között egyike a tudományos és művészi szempontból egyaránt legértékesebbeknek, mely föltétlenül kiváló nyeresége irodalomtörténeti tudományosságunknak.

Kár, hogy értelemzavaró sajtóhibái vannak (28., 35., 73., 82. l.)

GYULAI ÁGOST.

Dobóczy Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. 46 l. Németh József könyvkereskedése.

Meglepő olvasottságról tanuskodó dolgozat. Az irodalmunkban 1772 és 1843 (a Szökött Katona megjelenési éve) között jelentkező népies típusokat tárgyalja külön-külön, kronológiai sorrendben. Figyelembe vett típusai a következők: a paraszt mint cseléd, mint inas, mint urának torzképe, kertész, kocsis, jobbágy, falurossza; a pusztai népe: és pedig a botyár, csikós, juhász, kanász külön-külön; a különféle hazugok: az ostoba fajankó, a falu bolondja; a kupaktanács, a nótárius, az öreg bíró, törvénybíró, esküdt, kisbíró, kántor, rektor; a mesterségek képviselői, úgymint: a csapláros, a boltos, az ezermester, a cizmadia, a molnár, a koldus, a szökött katona, a verbunkos, a diák, a garabonciás diák; a népies nőalakok: a nyelves asszony, a bőbeszédű asszony, az ártatlan falusi leány, a részeg asszony, az úrhatnám parasztasszony, a Kádár Kata-típus, a hú, a hűtlen szerelmes parasztnő; s végül az idegenajkú típusok közül a német és a tót s számos kiegészítő adalék a cigánytípusról Fleischmann Gyula értekezéséhez (1912). Az egész füzet tulajdonképp egy értékes adattömeg, mely a típusok címszavai alá szinte szótári szárazsággal sorakozik. A nagy szorgalommal összehordott anyag azonban még feldolgozásra vár s tüzetes átvizsgálásra az irodalmi fejlődés szempontjából. Így t. i. amint van, szinte olvashatatlan. Pedig egy pár értékes megállapítás így is van már benne. E népies irány előtti népies alakok irodalmi rajzában méltán látja a fejledező magyar realizmus egyik előkészítőjét. Eleintén a komikum céljaira használják fel a parasztot; a 30-as, 40-es évektől kezdve azután az idealizálás túlsó végletébe csapnak. Ilyen a kétféle népszerűség megkülönböztetése is: egyik az alakoké s csak annyit jelent, hogy az illető alak a népből van véve; másik az íróé, mikor ez maga áll be népi alaknak s felfogásában, hangjában a néphez igazodik (pl. Petőfi a János Vitézéban); Dobóczy ki ez utóbbira nem terjeszkedik ki. Ennek azonban az ő föltett szándékán kívül az a természetes oka is megvan, hogy Petőfi fellépte előtt ez a fajta a népiességnek meglehetősen ritka s a népdal-kísérleteken kívül alig észlelhető; meglepő jelenség e tekintetben Horváth Ádám Tétényi Leánya, e népies felfogásban gyökerező drámai mű. Néhány eddig észrevétlen maradt kapcsolatra is rámutat az értekezés; így: Simai Váratlan Vendége és Csokonai Gersonja; Verseghy Külneki Gilmétája és a Kisfaludy Kérőkje; Wandza Zöld Marcija és egy piarista iskoladráma («szomorú és víg elegyes játék»); Bessenyei Pontyija, Csokonai Karnyónéja és Kisfaludy Pártütőkje — és még egy pár irodalmi mű között vesz észre több-kevesebb leszármazási kapcsolatot. A Helység Kalapácsa előfutárjaihoz, melyeket már Szinnyei Ferenc állított össze (Irod. Tört. Közl. 1911: 147. l.) még egyet csatol: Gerenday Sulyok Matyiját (Regélő 1840). Megállapítja Fáynak azt a nagy érdemét, hogy «a parasztot először veszi komolyan, sőt tragikusan» a Bélteky Ház Szőke Pistájában, ki a falurossza-típus ősenek tekinthető, s ugyanazon regény Tóth Erzsikéjében, ki nagyra-vágyásával eljátsza boldogságát. Érdekes, bár kisebb jelentőségű kuriózum, hogy Császári Lósi Pál iskoladrámájában (Három botsai pusztabéli juhá-

szok. RMK. 21.), mely 1804-ben adatott elő, a juhászok már annyira népiesek, hogy ö-ző dialektusban társalognak.

A füzet végén nagyon elkelne egy névmutató.

GALGÓCZI GYÖRGY.

Incze Henrik: Magyar művészeti almanach az 1913. évre.

XIII. évfolyam. Budapest. 272 l.

A magyar művészeti almanach legújabb kötete az elmúlt év színházi és művészeti eseményeinek hű krónikája. A naptárszerűen összeállított adatokon kívül ebben a kötetben is akad néhány olyan közlemény, amelyek mellett az irodalomtörténet kutatója sem haladhat el érdeklődés nélkül. Az irodalomtörténeti cikkek közül figyelmet érdemel *Décsi Lajos* rövid közleménye, amelyben Bessenyeiig terjedő drámai irodalmunk egyik jellemző vonásával: a korszerűséggel foglalkozik és nagy vonásokban megrajzolja régi drámáink politikai és társadalmi vonatkozásait.

Kevesebb dicséret illeti a többi irodalomtörténeti közleményt. Szerzőiknek irodalomtörténeti iskolázatlansága az adatok rendszertelen feldolgozásában mutatkozik és megállapításaikkal szemben némi óvatosságra int. Közleményeik magyartalan és pongyola-stílusa épinséggel nem fér meg egy «művészeti» almanach céljaival. *Bauer Albert* kezdetleges nyelven megírt és még kezdetlegesebb módon kidolgozott cikke *Wagner Richárd* magyarországi vonatkozásairól szól. *Wagner 1863-ban* tartózkodott Budapesten és élményeit *Wesendonk Matild*hoz intézett leveleiben írta meg. *Wagnernek* már előbb is számos tisztelője volt Magyarországon és a cikkíró ezzel kapcsolatosan a magyar *Wagner-kultusz* magyarázására is rátér. Ifjabb *Jacob Gusztáv* cikke röviden és felületesen a színház történetének vázlatát nyújtja, de komoly figyelemre nem számíthat. A pesti német színház megnyitásának századik évfordulója alkalmából *Gábor Gyula* oly adatokat állít egybe, melyeket *Bleyer Jakab* nem régen sokkal kimerítőbben és rendszeresebben foglalt össze. (Heinrich-Album. 156. l. s. köv.).

Lugosi Dömötör ebben a kötetben is folytatja a Magyar Színészeti Lexikon közlését. Az idei kötet az L—M betűket tartalmazza. Ezzel az összeállítással tagadhatatlanul szolgálatot tesz az irodalomtörténetíróknak is. Azonban a most közölt részből is kitűnik, hogy a lexikon szerkesztőjét inkább napjaink színházi eseményei érdeklik, mint a színművészet régebbi munkásai. Ez az oka, hogy a magyar játékszín múltját elhanyagolva, főleg a jelenkori színházi szerzők és nem is elsőrangú színészek méltatására veti a fősúlyt. Helyén való lenne, ha a *Bayer József* alapvető munkáit szorgalmasabban felhasználná. Ott sok olyan érdemes színész nevére fog akadni, akiket egyelőre mellőz. (Pl. *Marosi József*, *Mayer Karolina* és *Antónia*, az 1833—37. évi budai színtársulat tagjai és mások). Ajánlatos, hogy a Lexikon végleges és önálló kiadásáig ezeket a hiányokat eltüntesse és a kirívó egyenetlenségeket megszüntesse.

VERŐ LEÓ.

Alexander Petőfi: The Apostel, Child John, Simple Steve, Cypress Leaves From The Grave Of Dear Ethel, Selected Lyrics. Translated by William N. Loew. New-York, 1912. 302. l.

Alexander Petőfi a címe William N. Loew magyar születésű new-yorki ügyvéd legujabb Petőfi-fordításának. Legujabb, mert csak az imént jelent meg, de legujabb azért is, mert ez nem első kísérlete a fordítónak. Loew már évtizedek óta buzgólkodik, hogy Petőfi költészetét az Egyesült Államok polgáiraival megismertesse.

1881-ben jelentek meg első Petőfi-fordításai a: *Gems from Petőfi and other Hungarian poets* című gyűjteményben. Ezt követte 1887-ben: *Magyar Songs* c. kötete, 1899-ben pedig a *Magyar Poetry*. Mind a három kötet anthologia magyar lírikusok műveiből. 1908-ban adta ki: *Magyar Poetry, Selections from Hungarian poets* c. gyűjteményét, melyben már 67 Petőfi-költeményt közölt angol fordításban. (Szülőföldemen, Cserebogár, A Dunán, Nemzeti dal, A magyar nemes, stb.)

Azok közül, akik Loew előtt s részint vele egy időben Petőfit angol nyelvre átültették, időrendben legelső Sir John Bowring, aki 1866-ban adta ki: *Translations from Alexander Petőfi, the magyar poet* c. könyvét. (Bolond Istók, János vitéz és 74 kisebb költemény.) Mivel nem tudott magyarul, német fordítást volt kénytelen használni; részben ez volt az oka annak, hogy egy-két sikerült darabot kivéve, nem értette meg sem Petőfi életbölcseletét és gondolkodását, sem pedig a dalaiban nyilvánuló hangulatokat és érzelmeket.

Már Ed. D. Butler, a British Museum könyvtárőre, jól értette nyelvünket, de ő, sajnos, csak két Petőfi költeményt ültetett át angolra; mindkettőt igen sikerülten. (1877.) Az amerikai Henry Phillips Ir. *Selections from the poems of Alexander Petőfi* c. kötete 19 költeményt tartalmaz. (1885.) Phillips eredetiből fordított, de mellesleg német és francia fordításokat is használt. A legjobb Petőfi-fordító eddig Frederic Walter Fuller. *Evadne and other poems* c. gyűjteményében tizenkét Petőfi-költeményt találunk. (London, 1894.)

A legteljesebb angol Petőfi-fordítás azonban mind ezideig William Loew most megjelent gyűjteménye. A címlap tudunkra adja, hogy a mű elárusításából származó tiszta jövedelmet a New-yorki Magyar Irodalmi Társaság egy Petőfi-szobornak New-York belvárosában való felállítására fordítja. A szóban forgó kötet ennek a felállítandó Petőfi-szobornak köszönheti megjelenését. Legalább is erre a megállapodásra enged következtetni az a körülmény, hogy W. Loew volt az, aki 1910 december havában Mikszáthról tartott felolvasása alkalmával a Newyorki Magyar Irodalmi Társaság tagjai előtt e szobor felállítását indítványozta. Az indítványt elfogadták, s Loew Petőfi-fordításával járult hozzá a szobor-alaphoz.

A kötet magában foglalja az Apostolt, János Vitézt, Bolond Istókot, a Cipruslombokat és 102 válogatott lírai költeményt.

Az Apostol versmértéke nagyjában ugyanaz, mint az eredetiben, az első három rész pedig még ezenfelül páros rimekben van visszaadva. Bár a rimek feltűnően jók, a rimelés nem válik előnyére a fordításnak. A gon-

dolatok sokat veszítenek eredetiségükből épen a rimek miatt. Elég ennek igazolására csak egy pár szakaszt összehasonlítani. A különbség feltűnő nagy a rimes szakaszok rovására. Szerencsére a rimes részek csak elevenésző töredékét alkotják az egész költeménynek, s így örömmel mondhatjuk, hogy az angol nyelvű közönség hű mását kapja e fordításban Petőfi gondolatainak.

Hibáztatható helyek nincsenek nagy számmal. Így az I. részben: A lég olyan nyomasztó a sóhajoktól és a penész szagától, a fordításban angolul: *The air is foul, the walls outpour a tainted, putrid breath.* A fordításban elveszett a megokolás első, költőiebb része, nincs szó benne a sóhajokról. Az I. rész vége felé: *Két fényes szem... mely nem fél senkitől, s melytől mindenki fél,* angol fordításban: *Bold fearless eyes, which strength and force do signalise.* Hiányzik az eredetinek szép ellentéte. Néha a fordító hozzá told egyetmást az eredetihez, tisztán csak a versemérték miatt: *Egy ablak tábláját ragadta meg, megrázta és sarkából kifeszíté, Loewnél: uprooted trees, broke window panes and carried fences off.* (V. rész eleje.) Az eredetiben nincs szó sem fákról, sem kerítésekről.

Félreértés, vagyis inkább elnézés az olvasásban is fordul elő egy-két helyen. Így az I. rész közepe felé: *az alakok* mint álmoképek elvannak mosódva, angolul: *Obscured, dim is the window-pane.* Itt nyilván az *alakokat* olvasta *ablakoknak.* Érdekes a következő félreértés is: *Beléd sem lesz kontár,* Loewnél: *I'll not make you a swineherd.* (VI. rész közepe.) Itt a *kontár* és *kondás* szót tévesztette össze a fordító. A XIII. rész közepe felé: *De pusztá most ez ablak nincs ott virága,* nincs ott a leány, fordításban: *The window 's bare, no light, no maiden there.* A *virág* szót nézte *világnak.*

A János Vitéz alexandrinusait 10—10 szótagos versekkel adja vissza, a páros rimeket azonban mindenütt megtartja. A költemény naiv hangját mindvégig híven tolmácsolja. A Petőfi népies kifejezéseinek megfelelő angol szófordulatot többnyire jól választja meg. Nem tartom azonban szerencsésnek a címét: *Childe John.* A *childe* szó nem fejezi ki azt, amit mi *vitéz* alatt értünk. *Sir John Bowering* így fordítja: *János, The Hero.* A *Hero* szó sem egészen kifogástalan, de azért közelebb áll az eredetihez. Ehhez a szöveghez is hozzátesz itt-ott egy-egy gondolatot a versemérték vagy a rim miatt. Sajtóhibának kell vennünk, hogy a XVII. rész 20. versszakának első sora vezet be a 19. versszakot is, úgy hogy e helyütt értelem-zavar keletkezik. A 19. versszak első sora: *«Tán rossz helyen járok», gondolta magában,* nincs lefordítva, helyette ez áll: *John told her who he is. She break's in though!*, vagyis: *Elmondotta János, hogy kit és mit keres...* Ez pedig a 20. versszak első sora, mely ekképen kétszer szerepel a fordításban.

Félreértésen alapszik, hogy a II. rész utolsó sorában *tehenekről* beszél, holott másutt igen helyesen *shepherd*-nek (juhásznak) mondja Kukuricza Jánost.

Nagy megszeppenéssel most vette csak észre
 Hogy imitt-amott van egy-kettő belőle.
 When lo! He finds that while he was away
 Some of the cows of his had gone astray.

A Bolond Istók fordítása korántsem oly szerencsés, mint a két előbbi költeményé. A címe: *Simple Steve*. Bowring: *Istók, The Fool*-nak fordítja. Loew elnevezését jobbnak gondolom. A sorok hosszabbak, mint az eredetiben, rendszeren 11—10 szótagosak és Petőfi félrimeivel szemben itt kereszt-rímekeket találunk. A fordításnak vannak igen szép helyei, de ezzel szemben sok a félreértett vagy nem hűen visszaadott rész. Loew szemmel láthatóan küzd avval a nehéz feladattal, hogy a jellegzetes magyar kifejezésekre megtalálja a megfelelő angol kifejezéseket. S ennek a feladatnak a megoldása nem mindig sikerül neki! Megengedem, hogy nehéz dolog Petőfinek egy-egy szóból álló kérdésében vagy felkiáltásában rejtlő gondolatát röviden s mégis hűen visszaadni.

Így alig hiszem, hogy a 3. versszak első sora: *Halj' az ur*, hűen volna így lefordítva: *List' my dear man*. Az eredetinek komikus ereje és zamatja egészen elvész a fordításban. A fordító a sorok hosszúsága következtében kénytelen egészen felesleges magyarázatokat fűzni az egyszer már szabatosan kifejezett gondolathoz. Úgyszólván versszakról-versszakra kimutathatnók, hogy az utolsó másfél sor felesleges. S éppen ezzel a másfél sorral terjedelmesebb a fordító egy-egy versszaka az eredetinel. Muta-tóba csak egyet:

Ez komor tanya A hová az ifjú mégyen Mélyen benn a Pusztá közepében.	It is a dreary house he had espied Down in the prairies heart and where the night To spend his needs and reasoning decide, «Let's go!» He says, «I do myself invite.»
---	--

Itt az utolsó két sor teljesen felesleges, az első kettő tökéletesen kifejezi, amit Petőfi mond.

A költemény utolsó két versszakában egyáltalában szó sincs arról, hogy az anya le akarja fektetni a kis fiukat, sem hogy dédapa és apu megcsókolják őket. Mire valók tehát az ilyen mondatok a fordításban: *about to bed to be put by the mother* és *The great-grandfather and the father kiss the boys*. Nyilván csak a versmérték és rím kedvéért.

Egy dolgot azonban ki kell emelnem. A sok betoldás és az értelem-hűség ellen elkövetett hibák ellenére is meg kell állapítanunk, hogy a fordító eltalálta az eredetiben megnyilvánuló pajkos jókedvet, átértette Bolond Istók józan életbölcseletét, s együtt érzett a derék ifjú arany szívével.

A *Cypress Leaves*-ben a fordító lehetőleg megtartja az eredetinek versmértékét és rimelését. Nagyon hiven és ügyesen adja vissza ezeket a kis költeményeket. Petőfi gyöngéd, forró szerelme, mély elkeseredése, az egészen végig vonuló bánatos temetői hangulat találó kifejezést nyer Loew fordításaiban. Néha van csak egy-egy felesleges betoldás, csak olykor vész el egy-egy szebb kép, ami bizony kár. Így az «*Amott fönn*» című kis költemény utolsó versszakában:

Fölmennék édes örömet,
De vágyam hasztalan hevit,
Mert, ami fölsegítene,
Eltörve lajtorjám, a hit.

With glad rejoicing I would rise
To blessings unalloyed,
Not worthy I of Paradise,
My faith has been destroyed

nyoma sincs a szép költői képnek, szó sincs a lajtorjának és a hitnek azonosításáról.

A legjobban sikerült fordítások: Elmondom, mit eddig; Anyám, anyám; Játszik öreg földünk, Hiába várlak hát, Függek már a lant.

A *válogatott* költemények szintén az eredetinek versmértékével és rimelésével vannak visszaadva. A fordítások legtöbbje sikerült. A legjobbak: Füstbe ment terv, Megy a juhász a számaron, Alku, Anyám tyukja, Fa lennék, ha... Furcsa történet, A Csatadal két első versszaka (remek a hangutánzás), A gólya, Nemzeti dal, Ez a világ milyen nagy, Esik, esik, esik; Farkas kaland, A jó öreg kocsmáros, A magyar nemes, Élő halott.

A Reszket a bokor című költemény fordítása sikerült és értelmileg hű ugyan, de milyen más az, amit Petőfi mond az első versszakban és milyen más a Loew fordítása:

Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá.
Reszket a lelkem, mert
Eszembe jutottál.

The rosebush trembled when
A bird on its twig flew;
My own soul trembles when
I think, my dear, of you.

Petőfinél a jelenítésben és az okadatolásban rejlik a költői hatás kulcsa, a fordítás lerontja ezt a hatást a múlt használatával és a feltételes mondatfűzéssel.

Szépen van visszaadva a Szeptember végén, de itt is elvész egy-két költői mozzanat. Az első versszak 3. sorában a kérdés okvetlenül szükséges a 4. sor miatt: De látod amottan a téli világot? Loewnél ez állítás: But soon the mighty winter will prevail. Nem szabatos a 2. versszak utolsó két sorának fordítása:

S rá bírhat-e majdan egy ifjú szerelme,
Hogy elhagyod érte az én nevemet?

Or will some youth efface my memory,
And with his love soon dry the mournful tear?

Az eredetiben világos a célzás egy második házasságra, a fordításban csak elfeledésről van szó.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Loew kötete teljes mértékben kielégíti a jogos igényeket, sőt helyenkint messze felülhaladja várakozásunkat. Loew némelyik fordítása — és ilyen különösen az Egy gondolat bánt engemet — remeke az újabb angol műfordító-irodalomnak és mintája annak, hogyan kell Petőfit idegen nyelvekre fordítani.

VONHÁZ ISTVÁN.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

A Hét. 1913. évf. 6. sz. — *Gina*. Móricz Zsigmond megtalálta Vajda János Ginájának areképét, melyet a Hét hasonmásban közöl.

Az Est. 1913. évf. 33. sz. — *Pásztor Árpád*: *Pör egy 40,000 koronás könyvért*. Nyirkállai Tamás 1476.-i kézirata — a *Formulae Solennes* — régebben a pécsi püspöki könyvtár tulajdona volt, de elveszett. Most Horváth Antal, volt pécsi ügyvéd és műgyűjtő hagyatékából váratlanul előkerült. A tulajdonjog kérdésében a pécsi püspökség és a család között pörre kerül a sor.

Az Ujság. 1913. évf. 26. sz. — *Szabó Ervin*, a fővárosi könyvtár őrre, védekezik a Magyar Kultúra támadása ellen. Szerinte a fővárosi könyvtár nem mellözi a katolikus irányú műveket, hanem pártatlanul szóhoz juttat minden szociológiai és politikai irányt. Az sem áll, hogy könyvekre aránylag keveset és személyi járandóságokra sokat költenek. Évi 33,000 korona könyvszámlával szemben a személyi kiadás mindössze 64,000 kor.

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 1. sz. — *Császár Elemér*: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. Az 1711 és 1795 közt jelentkező német eredetű irodalmi áramlatok magyar jelentkezéseit vizsgálja. A hatvanas évekig német hatás szinte semmi; e félszázad inkább a román hatások kora. A hatvanas évektől kezdve a német hatás következő nyomai jelentkeznek: Gottsched és a Schaubühne hatása a piarista iskolai drámára; a könyvdramák elszaporodása, mely Agis-szal kezdődvén, szintén Gottsched hatásából indul ki; idejét mult mesés elbeszélések, heroikus regények beözönlése különféle eredetből, de német közvetítéssel; majd e század két utolsó évtizedében a német hatás befogadása tervszerűbb s mélyebb lesz; ekkorára nő fel ugyanis Kazinczyék német irodalom ismerő nemzedéke s innen kezdve újabb és újabb hullámokban érkezik hozzánk: a Bremer Beiträge köréből kiindulva Gellert moralizáló iránya; a Göttinger Hainbund köréből a líra szentimentalizmusa, majd a regényé; geszneri idillek, blumaueri paródiák, anakreoni költészet s végül a német hatás beözönlését tetőpontra juttatva, 1790 és 1795 közt, a német dráma. Érdekes, hogy többnyire a kisebbrendű német írók hatnak: a legnagyobbak hatása elenyésző. — *Váczy János*: *Kazinczy Ferenc eredeti művei*. K. F. eredeti

műveinek jegyzékét állítja össze, melyeknek akadémiai kiadása most veszi kezdetét. — *Hajnóczy R. József: A M. Tud. Akadémia Törvénytárunkban.* Tartalmát címével eléggé jelzi a cikk, mely különben mutatvány «Köznevelődésünk közjogának vázlata» c. munkából. — *A tizedik összes ülés (1912 dec. 16.) jegyzőkönyvéből* idézzük a következőket: «234. Heinrich Gusztáv r. t. indítványozza Gróf Széchenyi István Naplójának és Leveleinek a tudomány mai igényeit kielégítő kiadását, mivel az eddigi kiadások rendkívül fogyatékosak. Javasolja: Küldessék ki bizottság, melynek elnöke az Akadémia elnöke, tagjai a főtítkár, a főkönyvtárnok és az I. és II. osztály részéről kiküldendő két-két tag. — Általános helyesléssel elfogadjatik.»

Budapesti Hirlap. 1913. évf. 24. sz. — *6: Regényolvasmányaim.* Edith Graefin Salburgnak Reaction c. regényes elbeszéléséről, melynek hőse Széchenyi István.

Budapesti Szemle. 1913. évf. 1. sz. — *B. Szalay Gábor: Szalay Lászlóról (I).* Életrajz első részlete: 1855-ig. A cikk Szalay leveleinek nemsokára megjelenendő kiadásához bevezetésül fog szolgálni. — *Angyal Dávid: Jelenítés a Greguss-jutalomról* (I. Figyelő rovatunkban).

U. i. 2. sz. — B. Szalay Gábor: Szalay Lászlóról (II). Életrajz második és befejező része. — *Kéki Lajos: Móricz Zsigmond.* Gondolatmenetét tulajdonkép már ismertettük (Irod. II. 53.), mert e tanulmánya nem egyéb, mint az Életben megjelent rövid vázlatnak teljes kidolgozása. Cikkíró szerint M. Zs. alig egypár éves írói pályafutása az elértéktelenedés folyamatát tünteti fel, «Á gyors termelésben költői ere mintha fogyna, kedves humora... kesernyés, sőt dühös bírálattá áporodik, fordulatos, eleven előadásmódja száraz életképies rajznak ad helyet s mindenáron, tehetségének sajátossága ellenére is nagy conceptiókra törekvése hosszú regényekké szélesített vékonypénzű, novellisztikus cselekményekben akadozik. Ezen az úton egyre messzebb távolodik attól a művészi megizmosodástól, melynek érett gyümölcésül a magyar parasztleletnek igaz és költői rajzát nyújthatná.»

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 2. sz. — *Czeizel János: Kazinczy F. levelezése.* A Váczy-féle kiadás XXI. kötetének megjelenése alkalmából az egész Levelezés jelentőségét fejtegeti. (L. folyóiratunk: I. 254.). Fontosak e levelek; 1. mert minden kérdésre, mely e korszakra vonatkozólag felmerülhet, megtaláljuk bennük a felvilágosító feleletet; 2. mert stílus szempontjából is Kazinczy legértékesebb művei közé sorolhatók. — *Pável Agoston: A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai.* Amily szokatlan e tárgy a magyar irodalomban, oly általános a délszláv népköltészetben. Főképp a Bosanac-féle népköltési gyűjt. egyik darabja, a Kraljevic Markó hugáról szóló mutat feltűnő egyezést a m. széphistóriával. A szláv változatok leginkább abban térnek el a m. feldolgozástól, hogy 1. bennük a leány udvari szereplését többnyire megelőzi előzetes megkérgetésük; 2. nem az uralkodó, hanem valamelyik vezére szeret a leányba; 3. az események színhelye is más; 4. a gyanakodó vezér gyakran anyja

tanácsára rendeztetí a próbákat; 5. a vásáron az álvitéz lányoknak való holmikát is vásárol állítólagos hugai számára; 6. a próbák más sorrendben következnek; 7. Bankónak a megoldást siettető levele a szláv változatokban nem szerepel; 8. a szláv dalok hangja komoly. Az egész m. ének részek szerint megvan a délszláv változatokban, külön-külön azonban egyikben sem. — *Rózsa Dezső* a Magyar Shakespeare-Tár V. kötetét, *Király György* Henrich Arnold Enyedi-kiadását ismerteti. (Folyóiratunk: I. 110.) — *Heinrich Gusztáv* a Budapesti Philologiai Társaság XXXII. közgyűlése alkalmából elmondott elnöki megnyitó beszédét közli s ebben megleg szavakkal emlékezik meg Kont Ignácról. — *Gálos Rezső* az ungvári Gyöngyösy-Társaság II. Évkönyvét ismerteti. (Folyóiratunk: I. 49.) — *Alszeghy Zsolt* Garay János Árbocz-ának a Heinrich-Emlékkönyvben közölt forráskimutatását újabb adattal egészíti ki.

Erdélyi Múzeum. 1912. évf. 6. sz. — *Molnár Géza* adatokat közöl a kolozsvári első színjátszó társaság történetéhez. — *f — y.* Badics Ferencnek Gyöngyösi István költeményeiről szóló értekezését ismerteti (I. folyóiratunk: II. 46.).

Ethnographia. 1912. évf. 5. sz. — *Birkás Géza*: *Ilosvai Toldija s az olasz és francia Rainouart-mondák.* Az ó-francia Vilmos-mondakör egyik hőse, Rainouart, a ciklus három chanson de geste-jében (Aliscans, Bataille Loquifer, Moniage Rainouart) szerepel. Híre, fordítások révén, Olaszországba is eljutott. Ez átültetések közül az Andrea da Barberino-féle Storie Nerbonesi különösen nevezetes. A francia Rainouart s a vele azonos olasz Rinovardo szembeötlő rokonvonásokat tüntet fel Toldival. Mindkettőt nagy erő, faragatlanság jellemzi, melyet szánakozó szív ellensúlyoz; egyik sem érényekben tündöklő lovag, hanem iszákos, féltség, groteszk heroikomikus alak. Birkás Géza a következő egyezéseket mutatja ki élettörténetükben: 1. előkelő származás, de mostoha körülmények közt való elhanyagolt nevelés; 2. a testvérviszály, ezzel kapcsolatos gyilkosság s elbujdosás a szülei háztól; 3. a királyi konyhán való szolgálatteljesítés; 4. a király figyelmének felkeltése tornajáték alkalmával; 5. a szigeten vívott párbaj; 6. a barátruhában való párbaj; 7. az öklelőfa s egyéb kezdetleges fegyverek használata; 8. az udvari emberekkel való civódás és ebből folyó gyilkosságok. Ilosvai valószínűleg népmondák alapján írta meg munkáját, de azok a népmondák, részben olasz vagy délszláv közvetítéssel, a francia Rainouart-mondákból szivároghattak át hozzánk.

U. i. 6. sz. — *Karácsonyi János*: *Délszláv eredetű-e a Toldi-monda?* Birkás Géza a francia Rainouart-mondának hozzánk szivárgását olasz vagy délszláv közvetítéssel magyarázta. Karácsonyi közvetlen átvételt bizonyítgat. A Rainouart név északfrancia alak változata: Reginold, nálunk XII., XIII. sz.-ban igen elterjedt s Regginold, Rednold, Radnold, végül Radnót alakot öltött. A név tehát francia eredetre vall (vesd össze olasz: Raynold, német: Reinhard). Nagy kedveltsége arra vall, hogy a R.-ról szóló mondák az említett századokban már nálunk is széles körben ismer-

retesek voltak. Közvetítő lehetett a XII. sz.-ban hozzánk Franciaországból beköltözött két szerzetes rend: a cisztercita és a premontrei; kivált ez utóbbi, mely a néppel állandóan érintkezett. Ez hozta be s tette divatosá nálunk is a R.-nevet s ismertette meg a R.-mondát. A premontreiek első szállóhelye a nógrádmegyei Garáb volt, közel Told faluhoz, a Toldy nevű kisenemesi család XIV., XV. sz.-i birtokához. E család tagjai közül kerülhetett ki olyan nagy erejű ember, kire a R.-monda ráragadhatott. Ilosvai korában a nógrádi Toldyak már izen elaprózódtak; ellenben ismerte Ilosvai Tiszántúl laktában a nagyfalusi Toldy-családot s ennek egy Miklós nevű tagjához fűzte a Toldyról hallott mondát. Ezért nem lehet összeegyeztetni a történelmi nagyfalusi Toldy Miklós életpályáját az Ilosvai Toldyjáéval. — *Heller Bernát: Isten kardja.* Szemügyre veszi az Attila kardjáról megmaradt legrégebb följegyzéseket (Priscus, Jordanes, Lambert XI. sz. szerzetes) s az idevágó népmeséket, a germán hőmondák, a Chansons de Geste híres kardjait, egyéb európai és keleti kardmondákat; valószínűnek tartja, hogy e mondánk a germán néphit talajából származott: Attila a Siegfried kardját örökölte. — *Horger Antal és Sebestyén Gyula* Kriza mesemondó hűségéről nyilatkoznak, egy Erdélyi Lajostól származó ismertetés kapcsán; az első azt vitatja, hogy Kriza esztétikai szempontok szerint is stilizálta a néptől vett meséit, a második szerint ellenben csak a tájnyelvi sajátosságok érvényesítésében tartott fenn magának szabad kezét.

Hamburger Fremdenblatt. 1912. évf. 270. sz. — *Abel v. Barabás: Ein Nietzsche-Problem.* Petőfi hatásáról Nietzschére és Schopenhauer követőire.

Huszadik Század. 1913. évf. 1. sz. — *Kóhalmi Béla: Kapitalista könyvirodalom.* Szól a Révai-Franklin perről, mely tulajdonképen a banktőke és a magántőke harca. (A Franklin főrésztvényese a Hitelbank!) Cikkíró szerint ez a per olyan eleven bepillantást enged a magyar könyvkiadás rejtelmeibe, hogy «pl. Révai Mór beszédét és a König Gyula... beszédét az irodalom-tanársjelöltek köteles olvasmányai közé kellene felvenni. Hadd tudják meg, mi az a magyar irodalom.» (L. folyóiratunk: II. 119—120. l.)

Literarisches Echo. 1913 febr. 1. 613. l. — *Walter von Molo: Die Persönlichkeiten im Drama.* Elitélő nyilatkozat Molnár Ferenc, Biró Lajos és Lengyel Menyhért Bécsben előadott színdarabjairól.

Magyar Kultúra. 1913. évf. 2. sz. — *A fővárosi könyvtár és a radikálisizmus.* A névtelen cikkíró rútol személyeskedik. (De abban igaza van, hogy a székesfővárosi könyvtár könyvbeszerzése egyoldalúságot árul el. Nem ugyan azért, ami a cikkírónak annyira fáj, hogy a könyvtár tele van radikális-szocialista nyomtatvánnyal, hanem azért, mert a szociológián kívül a többi tudománysszakkal egyáltalában nem törődnek. Az meg egyenesen bántó, mennyire mellőzik a magyar könyveket s milyen előszeretettel vásárolnak minden olyan nyomtatványt, amely német, francia, angol vagy olasz címet visel. Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy e helyen egy

könyvre nézve a legjobb ajánlólevél, ha nem magyar nyelvű. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a vezetőség tele van jóakarattal és az ügy iránt való lelkesedéssel, hogy a budapesti könyvtárak közül ez a könyvtár iparkodik legjobban kielégíteni az olvasók kívánságait s hogy az alkalmazottak viszonylag még itt bálnak legelőzékenyebben a közönséggel.)

Magyar Nyelv. 1913. évf. 1. sz. — *Lehr Albert: Aranymagyarázatok.* V. László három versszakához. — *Simai Ödön: Kazinczy Ferenc nyelvújítása.* XXVIII. A küzdelem csak a költői irodalom újított nyelve, köznapitól eltérő dictioni miatt folyt, a tudományos műnyelv készítése pedig Molnár János Fizikájától (1777) a Helmezy-Bugát-féle szócintanig szinte zavartalanul folyt. Az orthológus törekvések először a Debreczeni Grammban nyertek részletes, tudományos kifejezést, mely sok tekintetben Adelung tanításaira támaszkodik. — *Leffler Béla: Gyarmathi Sámuel levele a stockholmi Tudós Társasághoz.* A svéd *Literatur-Tidning* 1797-iki évfolyamából közli a címben jelzett latin levelet, melyet a Göttingában tartózkodó Gy. S. küldött a Stockholmba utazó Lenz pädagogussal, hogy adja át svéd barátainak s keltse föl érdeklődésüket a magyar-lapp nyelvrokonság iránt. E levél kapcsán a nevezett folyóiratban nemcsak a magyar-lapp nyelvrokonságról jelent meg egy részletes cikk, hanem a korabeli magyar irodalomról is, valószínűleg a szerkesztő tollából.

Magyar Nyelvőr. 1912. évf. 10. sz. — *Simonyi Zsigmond: Sylvester homályos szavai.* Egy-két szómagyarázat a Heyden Sebald-Sylvester-féle Beszélgetések szövegéhez. — *Bél Mátyás Der Ungarische Sprachmeister-ének* (1729) bevezetéséből egy szakasz szó szerint közölve, mely a magyar nyelv jelességeit dicséri.

U. i. 1913. évf. 1. sz. — *Kovács Asztrik: A legrégebb magyar élclapból.* Gaal György «Tudós Palóc avagy Furkács Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor urához írt levelei» c., 1803/4-ben, hat havi füzetben megjelent sorozata tekinthető az első magyar élclapnak. Az akkori köznyelvet jellemző szavait, kifejezéseit közli a cikk. — *Eckhardt Ferenc, Szekfű Gyula és Takáts Sándor: A budai basák magyar levelei.* Az akadémia nyelvtud. bizottságához intézett beadványa a nevezetteknek, melyben a budai basák 1541 és 1620 közt kelt magyar leveleinek kiadására vállalkoznak. Csatolva mutatóba két levél. — *Kovács Márton* ismerteti Pataky Erzsébet értekezését az íző kódexek nyelvéről. — *Filologus* helyreigazítást közöl Lehr Albert egy Arany-magyarázatához.

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1913. évf. 1. sz. — *Imre Sándor: Széchenyi és a magyar nevelés jövője.* Értékes fejtegetések Széchenyi világfelfogásáról, gyakorlati életbölcseletéről, közéleti erkölestánáról és nemzetnevelő gondolatairól. «Széchenyi gondolkodása a szónak magasabb értelmében nevelői gondolkodás... Széchenyi jelentősége nevelésünk jövőjére azért igen nagy, mert hatása alatt a politikai és nevelési feladatot teljesen

egynek látjuk... Széchenyi szellemében nevelői gondolkodásunk és iskolai nevelésünk mai feladata a nemzetté nevelés.»

Magyarország. 1913. évf. 8. sz. — Rexa Dezső: Kuthy Lajos. Megemlékezés Kuthy Lajosról, születésének századik évfordulója alkalmából.

Nyugat. 1913. évf. 2. sz. — Babits Mihály: Az irodalom karácsonya. Egy verskötetet ismertetve, hozzászól a mai költői nyelv kérdéséhez is, Beöthy Zsolt egy hirlapi (Az Ujság karácsonyi számában megjelent) nyilatkozata kapcsán, mely újabb lírikusaink közül Kozma Andort emelte ki dicsérőleg. Az ifjak forradalmában nem a hagyománytól való elszakadást, hanem ahhoz, kivált a Vörösmarty-féléhez való visszatérést lát. — **Fenyő Miksa: Beöthy Zsolt — Herczeg Ferenc.** Beöthy Zsolt imént említett nyilatkozatához s Herczeg Ferenc Petőfi-társasági elnöki megnyitójához szó hozzá a maga jól ismert, választékos modorában. Véleményénél jobban érdekel bennünket maga a temperamentumos kritikus. Mélység, tömörség és erő jellemzi ritka, de rövid felszólalásait. Imádja a mélységet s legalább is a látszatát minden körülmények között kidolgozza: bűvararangot ölt még akkor is, mikor csak lábvizet vesz a kritikai gondolkodás patakszélein. Művészi szállítója a tömörségnek is: préselve adagolja a hígat; innen írásainak rendkívüli feszültsége, robbanékony-sága. Mondatai félelmetes erővel sujtanak: nem esoda, hogy ő lett a Nyugat «irodalompolitikájának» a bolderabb vége. Ritkán ütnek vele, de nagyot; s nincs az a népnemzeti fokos, mely hathatósabban orvosolná a nézetkülönbséget. E tulajdonságának köszönheti, hogy irodalmunk géniusza őt szemelte ki a népnemzeti irány kiirtására. Oroszlánrésze volt annak a kivívásában, hogy «az a három-négyezer ember, aki Magyarországon a nemzeti barbársággal szemben a magyar kulturát jelenti», pont a Nyugat zászlaja alá sereglett. Feltűnt, hogy cikkecskéje ezúttal nincsen felosztva három részre. Pedig korábbi «műveiben» az arabs számok oly érthetően tudták jelezni a tagoltságot, hogy lehetetlen volt észre nem venni. Avagy kritikai pályafutásán forduló ponthoz ért s végképpen áttér a neki-neki-durálásos kritikáról az egynagylendületüre? Bármint alakuljon is írói fejlődésének lázvonala, egyet biztosan tudunk: ő lesz mindenha a nagy igazságtevő, ő lesz és ő marad: pórölye Nyugatnak.

U. i. 1913. évf. 3. sz. — Schöpflin Aladár: A magyar kritika. Voltak, vannak kitünő kritikuskaink, de sokak nevében szóló, közvéleményt jelentő kritikánk nincs. Mert csekély még ma is az irodalmi érdeklődés. Hirlapi kritikánk silánysága mutatja, hogy az olvasók tömege nem is kíván irodalmi kritikát. A színi kritikában Ambrus Zoltánt, az irodalmi napi termelést nyomon kísérelően Ignotust emeli ki. «A független és bátor kritika annyi önfeláldozással jár a mi szűkös viszonyaink között, amennyire csak ritka ember képes.»

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1913. évf. 11. sz. — Gesztesi Gyula ismerteti a két legrégebb magyar nyelvű nyomtatványnak Melich-féle kiadását. (Irod. I. 289., II. 60.)

Pesti Napló. 1913. évf. 35. sz. — *Benedek Áladár.* Megemlékezés az 1860-as és 1870-es évek népszerű költőjéről, aki most ünnepli félszázados írói jubileumát.

Polybiblion. Revue Bibliographique Universelle. Partie Littéraire. 1912. évf. 441. l. — *E. H.* röviden ismerteti Pázmány levelezését Hanuy Ferenc kiadása kapcsán (Petri cardinalis Pázmány. . . Epistolae collectae. I—II. Budapest, 1911.).

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1913. évf. 1—4. sz. — *Pruzsinszky Pál: Bod Péter és munkái.* Folytatólagos cikksorozat B. P. születésének kétszáz éves fordulója alkalmából.

Revue de Hongrie. 1912. évf. 12. sz. — *Ferenczi Zoltán: Petőfi, poète de la liberté.* A költő exaltált szabadságszeretetét jellemzi s vázolja költészetében való megnyilatkozását. — *Olivier Bournac* francia fordításban közli Petőfi három költeményét.

Revue Historique. 1912. évf. 2. sz. — *A. Renaudet: Érasme sa vie et son oeuvre jusqu'en 1517.* Részletes életrajz első része Erasmus leveleinek Allen-féle kiadása alapján.

Sárospataki Retormátus Lapok. 1913. évf. 1. sz. — *Harsányi István: Hányszor olvasta át I. Rákóczi György a bibliát?* Az Ó-testamentum könyveit 13-szor, az Új-testamentumot pedig 32-szernél többször. Ezen kívül több érdekes adatot sorol fel a cikkíró a híresebb régi magyar bibliaolvasókra nézve. Szemere Pál édesatyja pl. 190-szer olvasta át a Szentírást!

Századok. 1913. évf. 1. sz. — *L.: Gúnyvers Lorántffy Zsuzsannáról.* Nyolc sorból álló magyar vers, melyet a közlő egy könyvtábla belsejére írva talált. Az írás XVIII. századi. A névtelen katolikus verselő a fejelelemasszony református hitvitázását gúnyolja.

Uránia. 1913. évf. 2. sz. — *Pap Károly: Tóth Ede leveleiből.* A mult évfolyam 4. számában olvasható levelek folytatólagos közlése. (1874—1876.)

Világ. 1913. évf. 34. sz. — Gyorsírói följegyzések alapján közölve *Riedl Frigyes* egyik egyetemi előadása: *Görgy a magyar költészetben.* (Az «áruló-típusról» szóló bevezetés után ismerteti Petőfi, Vörösmarty, Bajza, Tompa, Vas Gereben, Arany János, Arany László, Jókai Mór, Gyulai Pál, Lévy József, Szász Károly, Tisza Kálmán, Radó Antal és Kozma Andor idevonatkozó verseit.)

FIGYELŐ.

A Greguss-jutalom. (*Angyal Dávid jelentése a Greguss-díjról: Budapesti Szemle. 1913. évf. 1. sz.*) — A Kisfaludy-Társaság most adta ki első ízben a Greguss-jutalmat. A legjobb kritikai dolgozat, festmény, drámai szerep, szobrászati mű, zenei mű és épület szerzőjét, a mondott sorrendben évről-évre felváltva, tehát ugyanazon jutalmazandó területre hat-évenként visszatérve, illeti meg, Greguss és neje Kemény Mária 1882-i közös végrendelete értelmében, ez az ezer forintos jutalom. A hat, jutalmat igénylő körnek megfelelően, a Kisfaludy-Társaság hattagú bizottságot szervezett, melynek tagjai: Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, gr. Zichy Géza, Alexander Bernát, Riedl Frigyes és Angyal Dávid. E bizottság, melynek minden tagja egy-egy külön körnek az előadója, évről-évre három szakértővel, a jutalomra akkor jogosult kör szakértőivel egészíti ki magát. A jelen esetben, mikor a legutóbbi 6 esztendő legjobb kritikai dolgozata volt kitüntetendő, a bizottság Vargha Gyulát, Kozma Andort és Hegedűs Istvánt hívta meg szakértőkül, az előadói tiszt pedig Angyal Dávidra várt. Talán már itt, a bizottság névsoránál, rámutathatunk egyik forrására' annak a zavarnak, vagy legalább is kényes helyzetnek, melybe a bizottság tagjai juthattak, mikor a jutalom odaítéléséről kellett dönteniük. Mert, mint Angyal Dávid jelentéséből kiderül, a hattagú bizottságnak nem kevesebb mint négy tagja — Beöthy, Berzeviczy, Alexander, Riedl — szerepelt azon hat kritikus között (a másik kettő Ambrus Zoltán és Keszler József volt), «kiket a bizottsági tagok a jutalomra érdemesek közt leginkább említettek»; s végül is a jutalmat a bizottságnak egy ötödik tagja, érdekes fordulattal maga a referens: Angyal Dávid nyerte meg, — nem a bizottság, hanem a Kisfaludy-Társaság határozatából. Mi kész örömmel gratulálunk a jutalmazottnak s teljes meggyőződéssel valljuk az említett kitünőségek jogosultságát is. De épen azért tartjuk, ha szabad így mondanunk: tapintatlanságnak, vagy legalább is ügyetlenségnek a Kisfaludy-Társaság részéről, hogy a bizottságot a jutalomra leginkább praedestináltakból állította össze. Sokkal fesztelenebbnek hisszük ugyan-ezen bizottság helyzetét, ha majd festmény, drámai szerep, szobrászati mű, vagy épület megjutalmazása válik feladatává; ismét kényes helyzetbe jutnak azonban, ha majd a zenei mű évköre szólítja őket ítélkezésre; mert míg festő, színész, szobrász, építész egy sincs, zenész már van közöttük egy. Most kritikai műről volt szó, s öt közöttük a jutalmazható

kritikus! A bizottságok ilyen összeállítása különben nemcsak ez esetben, s nemcsak a Kisfaludy-Társaságban hívja ki a helytelenítést. Megelőzni a bajt könnyű lett volna. Van a Kisfaludy-Társaságnak sok kintinő tagja, (itt vannak mindjárt a meghívott szakértők is), akik, anélkül, hogy ki-nézettjei volnának a kritikai jutalomnak, teljes hozzáértéssel, megbízható, s mindenektől bizonyára szívesen fogadott itélettel tudnák megoldani fel-adatukat. A mostani helyzetben meg kellett történnie annak a fonákságnak hogy az 1906 és 1911 közt felgyülemlett kritikai irodalomnak abból a nagy fáradsággal összeállított áttekintéséből, melyet a referens nyújtott be, épen csak a megjutalmazottnak — a referensnek — a neve hiányzik. Már pedig a megjutalmazott bizonyára méltó volna rá, hogy kritikai érdemei lel-tározottassanak.

Maga a jelentés elvi szempontok tisztázásával kezdődik. Hogy kri-tikai művön mit ért, azt Greguss végrendelete világosan meghatározta: irodalmi és műtörténeti korrajz, írói (művészi) élet- és jellemrajz, s egyes műalkotásról írt bírálat: egyaránt igényelheti eszerint a jutalmat. Mind-amellett a bizottság jónak látta a — valóban szükséges — korlátozást. Kimondotta u. i., hogy az irodalom- és műtörténeti irodalmat főképp esz-tétikai értéke szerint fogja mérlegelni, s oly műveket fog különösen figye-lembe venni, «melyekben a műkritikus boncoló és jellemző tehetségének bizonyos fokú érvényesülése» mutatkozik. Nagyon helyes korlátozás és bizonyos, hogy Greguss szándékaival egyezik. Kétségtelen, hogy Greguss nem adatgyűjtő, közönségesen filológiaiak mondott munkálatokra gon-dolt, hanem olyanféle kritikai munkásságra, aminőt ő maga is gyakorolt (az állott legközelebb a lelkéhez), s amelyben a minden körülmények közt szükséges filológiai alapvetésen túl, arra támaszkodva, de azt lélekkel hevítve át, finom műérzék tartja a kormányt. Egyéni színezetű, esztétikai értékű kritikára gondolt. De (mellőzve a képzőművészeti irodalmat), a minket érdeklő irodalmi kritika gyakorlói közül kiket méltat a jelentés? A ki-emelteteket leszámítva, íme a névsor: Horváth Cyrill, Katona Lajos, Ignotus, Mikszáth, Papp Ferenc, Vértesy Jenő, Haraszti Gyula, Erdélyi Pál, Ferenczi Zoltán, Zlinszky Aladár, Horváth János, Négyesy László, Legifj. Szász Károly, Váczy János, Kéki Lajos, Császár Elemér, Oláh Gábor, Pintér Jenő, Voinovich Géza, Gragger Róbert, Heinrich Gusztáv, Pap Károly, ifj. Dengi János, Hartmann János, Várdai Béla, Földessy Gyula. Minden-nemű tudományos munkásságot érdeme szerint méltatunk: de hány van e nevek között, aki a fent megjelölt értelmű kritikai munkásság címén szóba sem jöhet! Hány, kinek nevével ugyanolyan jogon még szaporítani lehetne a névsort! Hogy pl. csak a könyv-terjedelműekre szorítkozzam, ott volna még Horánszky *Bacsányja*, Paulovics *Reviczkyje*, és Sikabonyi A. *Komjáthja*. S mily kevés viszont e névsorban akit összes munkássága, egész egyénisége szembetűnőleg kritikus tehetségnek vall! A referens nagy terhet vett a vállára; jóakarattal igyekezett megfelelni Gregus kíván-ságának, mikor nemcsak a jutalomra méltán versenyzőket, hanem a hát-rább maradottakat is napvilágra hozta: de ezzel, mint a névsor vallja, fölösleges ballasztot vett be hajójába, s ami fájlandóbb: épen túlzott

szorgoskodásával, megtévesztő képet rajzolt kritikai irodalmunk mai állapotáról, mely az ő jelentése tükrében igen tetszetősnek, sőt gazdagnak látszik, melynél pedig szánandóbb, elhagyatottabb, elárvultabb, gazdátlanabb uradalma nincs a mai magyarságnak.

A jelentés szerint abban is megállapodott a bizottság, hogy a napi és hetilapok kritikáinak ismertetéséről lemond. Megokolása igen érthető, kivált a jelen esetben, mikor a referensnek mindössze két hónapnyi ideje maradt a kiválasztás nagy munkájának elvégzésére. Mindamellet nem volna helyes, ha ez a határozat a jövőben is érvényesülne. Mert napi- és hetilapoknak is lehet közfigyelmet ébresztő, s épen gyakori megszólalásával jótékonyan ható jeles kritikusa, akit csak azért mellőzni, mert sok más, ismeretlen vidéki lapocskákba irkáló kritikonc-sarjadékkal már csak ezek nagy száma s ismeretlensége miatt sem mérhetnők össze: méltánytalanság volna. Lám, Keszler József nem is maradt ki a jelentésből, sőt azok közé került, kiket a bizottság valamely tagja jutalmazandónak vélt. Sajnos azonban, hogy ez elv keresztülvitele folytán Schöpfin Aladárnak csak a neve említettik, mintegy az eleve kirekesztettek között. Igaz, hogy önálló munkát nem adott ki, de hát Keszler József sem adott a kívánt időközben. Pedig Schöpfin Aladárnak elvégre megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó és sokszor rossz-hiszemű, ipari, üzleti hírlapkritikák mai csúf korában egy hetilapunk hasábjain már évek óta finom érzékkel, művelt izléssel, tisztos modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálhatja a napi irodalom termékeit. Az ő névtelen cikkecskéi támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak. Jóhiszemű, becsületes kritika a hírlapirodalomban, mely egy kiterjedt olvasóközönséggel állandóan érintkezik: mindenesetre megérdemel, ha egyebet nem, egy meleg kézfogást. Újabban pedig egy-két nagyobb lélegzetű esszaye is jelent meg, melyek visszamenőleg is a komoly hivatottság fényével világítanak rá említett hírlapi kritikáira. Vajda Jánosról írt tanulmánya napjaink egyik legértékesebb kritikai terméke. — Valószínűleg ugyanazon ok miatt maradt el Babits Mihály méltatása is, jóllehet két dolgozata (Petőfi és Arany; Az irodalom halottjai) önállóan is megjelent (Nyugat Könyvtár, 18. sz.) még 1911-ben. S nem kell nyugatosnak lennünk, hogy hivatottságát elismerjük. Kétségtelen, hogy a főntebb, elősorolt méltatottak között alig található csak egy is olyan, ki vele mű-érzék és esztétikai képzettség dolgában a versenyt fölvehetné. Érthetőbbnek látszik, hogy Ady Endre Petőfi-tanulmányáról hallgat a jelentés, noha költészetéről, az egyik méltatottal vitakozva, megmondja a maga véleményét. Ady természetesen távol áll mindattól, mit közönségesen kritikának szoktunk nevezni: sem a megelőző filológiai alapvetést, sem aprólékos mérlegelést nem várhatni tőle, mindamellet van abban a Petőfi-tanulmányban igazi szerencsés intuíció, s minden szabálytalansága ellenére is annyi eredetiség, mellyel szokatlan elevenséget visz bele a tárgyalt évkör kritikai képének színeibe. Általában hiányzik e képből, ami pedig a valóságban — s épen a mellőzött hetilapokban — igen feltűnően jelentkezik: a subjectív, az impressionista, a köldöknéző kritika tárgyalása, melynek szószólója

Hatvany Lajos volt (Én és a Könyvek) s amely kihívja a cáfolatot, vagy legalább a megbeszélést. Greguss bizonyára nem ok nélkül kívánta, hogy ne csak az elismert, érdemes kritikai művekről emlékezzék meg a jelentésvő, hanem szemlét tartson az összes termelés felett. Az ő szeme előtt a jutalmazandó kör hat-hat évi termésének kritikai megvilágítása lebeghetett követelményképen, a termelésnek oly összefoglaló áttekintése, mely, míg az egyeseket bírálja, értékeli, másrészt jellemzi s meghatározza egy-egy évkör kritikai irányait, szétágazó törekvéseit. A napi- és hetilapok elvszerű kizárása eleve csonkaságra kárhuzhatja a rajzolandó képet. Korántsem gondolunk mi a hírlapok ezreinek lámpással való átkutatására, csak azt tartanók kívánatosnak, hogy aki kritikai munkásságával már kétségtelenül feltűnt, vagy amely kritikai irányzat (ha még oly félszeg is!) szinte kézzelfoghatólag a szemünkbe ríki: ne maradjon ki a hűség rovására, a kép egészéből, csak azért, mert egy elvi megállapodás tiltja, hogy észrevegyük.

Még egy elvi kérdést tisztázott a bizottság, mielőtt az ítélkezéshez fogott: a halottak jogát írta körül. Elhatározta, hogy «oly író, ki a sorra kerülő évkör akármely csekély részében még élt s akár új munkával, akár régebbi munkái gyűjteményével lépett föl» — nem hagyhat figyelmen kívül. Ennélfogva Kemény Zsigmond, Salamon Ferenc, Keleti Gusztáv, Péterfy Jenő már nem jöhetnek szóba, de igen Katona Lajos, Mikszáth Kálmán, Gyulai Pál, kiknek életük még belenyúlt az ezúttal soros évkör elejébe. Helyes megvédelmezni a halott jogát; sőt igaz van a jelentésnek, hogy még jobban kell rá vigyázni, mint az élőre; «mert a halottnak ritkán akad védője, az élő ellenben a maga erejével s a mások segítségével kárpótlást szerezhet sérelmeiért». Nem kell azonban mondanunk, hogy a halottnak a védelme ezúttal mennyire időszerűtlen volt: Gyulai Pál semmi esetre sem szorult reá; Mikszáth kritikai műve (mellyel a referens vitakozik) csak egy eldugott kis cifrázata az ő trónusának, s minden fölelevenítés ellenére is látatlan marad költészete szomszédságában; Katona Lajos emlékét pedig méltó tisztelet és becsülés övezi. Ellenben, ha a mondott korlátozás a jövőre is irányadó marad, megtörténhet, hogy épen a halott jogát fogja csonkítani. Csak az kell hozzá, hogy valamennyivel a soros évkör kerete előtt haljon meg valamely író, munkáit ellenben az évkörön belül adják ki: már akkor nem jöhet szóba, s ha életében nem méltányolták, holtá után a Greguss-jutalom sem törődik vele. Tehát sem az aktuális viszonyok nem indokolják, sem a jövő eshetőségei nem tanácsolják a mondott korlátozást.

Lehet, hogy ezt a korlátozást a Gyulaira való tekintet sugalta, az a szép gondolat, hogy a kritikai díj első kiadása a legnagyobb magyar kritikus emlékéhez fűzessék. A jelentés végső lendülete hivatkozik is a kegyelet szent érzésére. Alig hihető azonban, hogy Greguss a kegyelet céljaira szánta volna e kritikai jutalmat. S úgy látszik, a bizottság sem volt egészen azon a véleményen; mert míg abban valamennyien egyetértettek, hogy Gyulai Pál három bírálat-gyűjteménye vagy egy, vagy más tekintetben az évkör minden enemű kiadványát felülmúlja: azt a

gondolatot már, hogy a jutalmat ezeknek a műveknek adja, a bizottság csak szótöbbséggel fogadta el, maga a Kisfaludy-Társaság pedig, igen helyesen, egészen elejtette. E kegyeletes érzésből eredő szándék tehát a díj odaítélésében hatástalan maradt: a jelentésre azonban rányomta bélyegét. Ha ugyanis Gyulai művei részt vesznek a versenyben, akkor egyszerre fölsőlegessé válik minden mérlegelés: apriori tudhatja mindenki, hogy a páлма csak neki ítéľhető oda. Ez a tudat tehát felmenti a jelentéstevőt a tulajdonképeni ítéľkezés alól, ami a tárgyalt kritikai műveknek egymáshoz viszonyított értékelésében állana. Nem is találunk ily értelemben vett kritikát a jelentésben. Angyal Dávid előzékenyen, nagy jóindulattal szól mindenkiről, vitatkozó részleteiben is igen tapintatos, szépet, dicsérni valót mindenkiiben talál: de kritikai érték dolgában nem méri össze őket. Miért is mérné, hiszen Gyulai Pál úgyis a legnagyobb. Ezt bizonyítani sem kell, még saját jeles Gyulai-tanulmányára sem kellene utálnia az őnisméľtés elkerüľése végett: elég csak a köztudatra hivatkozni. Ha azonban Gyulai Pál nagy nevét kiképzéľjük belőľe, mindjárt más képet öľt a jelentés. Akkor a Gyulain kívül kiemelt hat élő kritikus (Alexander, Ambrus, Beöthy, Berzeviczy, Keszler, Riedl) méľtatása sem férhetett volna el a mostani keretekben, akkor ezekről is nem ismertetést, hanem bírálatot kaptunk volna a referens tollából.

Céľünk csak az elvi kérdések megvitatása volt, melyeknek hitűnk szerint helytelen eldöntése okozta, hogy a nagy fáradsággal és lelkiismeretességgel készűľt jelentés nem az lett aminek vártuk s aminek nyűjtására a jelentéstevő teljes mértékben hivatott lett volna, vagyis hogy nem lett az utóbbi hat év kritikájának a kritikája.

Végűľ még csak két, s most már nem elvi megjegyzést. A jelentéstevő úgy látszik, elnézte Ignotus Kisérletek c. kritika-gyűjteményét. Szól ugyan Ignotusról, de csak Olvasás Közben c. apróságai kapcsán; holott ha kritikáról van szó, ez utóbbi teljesen mellözhető, de a Kisérletek semmi esetre sem. Salnálatos továbbá, hogy Oláh Gábor méľtatása pusztán Petőfi képzetele c. könyvére támaszkodik, minthogy, amint a referens megjegyzí, Írói Arcképeit (melyek egyikét pedig máshonnan már igen előnyösen ismeri) a fővárosi könyvtárakban nem tudta megszerezni! Csodálatos, hogy a muzeumi könyvtárban nincs meg. De mindenesetre nagy kár, hogy ki-maradt, nemcsak komoly belső értéke miatt, hanem azért is, mert mint egykorú irodalomról szóló kritika-gyűjtemény az időrendben is legelsők, az úttörők és példaadók közé tartozik. Ő az, harmadmagával: Babits Mihálylyal és Schöpfung Aladárral, ki kritikus címen leginkább szóba jöhetne az ifjabb írói nemzedékből; ők hárman azok, akikről még legtöbbet várhatunk; ők azok, akik jó szót, biztatást leginkább érdemelnének s ők azok, kikről Angyal Dávid jelentése céľtalan elvi korlátok miatt hallgat, vagy kiesinyes könyvtári akadály miatt csonkán ítéľkezik.

rg.

A Kisfaludy-Társaság 1913. évi közgyűľése. Február elején volt a Kisfaludy-Társaság tagválasztó gyűľése, melyen az üresedésben levő rendes

tagsági helyre Császár Elemér egyetemi magántanárt választották meg 18 szavazattal. Ellenjelöltje nem volt.

Hatvanhetedik közgyűlését február 9-én tartotta a Társaság. Beöthy Zsolt elnöki megnyitójában báró Eötvös József és Szalay László emlékét újította meg. Vargha Gyula titkári jelentése után Szabolcska Mihály, Pekár Gyula és Zempléni Árpád tartottak felolvasást, végül Rákosi Jenő adta elő az idegen elem beáramlásáról szóló tanulmányát. Az ünnepi lakomán Beöthy Zsolt elnök Eötvös József emlékére mondott felköszöntőt.

Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeinken. A budapesti és kolozsvári egyetem tanárai az 1912—1913. tanév második felére a következő előadásokat hirdették.

A budapesti egyetemen. — *Beöthy Zsolt* r. t.: Az irodalomtörténet elmélete. Heti 4 óra. A ballada elmélete és története. 1 óra. Magyar iskolai olvasmányok. 1 óra. — *Négyesy László* r. t.: A magyar epika Vörösmartytól fogva. 4 óra. XVIII. századi lírikusok. 1 óra. A magyar irodalomtörténet vázlatja. 2 óra. — *Riedl Frigyes* r. t.: A magyar irodalom fénykora. 4. óra. Irodalomtörténeti gyakorlatok. 1 óra. — *Horváth Cyrill* m. t.: Lírai költészetünk a XVI. században. 2 óra. — *Szinnyei Ferenc* m. t.: Arany János. 2 óra. — *Császár Elemér* m. t.: A XIX. század magyar költészete. 2 óra. — *Melich János* c. rk. t.: Legrégibb nyelvemlékeink olvasása. 1 óra.

A kolozsvári egyetemen. — *Dézsi Lajos* r. t.: A XVI. századi magyar irodalom története. 5 óra. Irodalomtörténeti gyakorlatok. 2 óra. — *Gyalui Farkas* m. t.: Az időszi sajtó története s bibliográfiája. 2 óra.

Néhány szó a Petőfi-kérdéshez. A Irodalomtörténet januári száma egy cikket közölt *Marót Károly* tollából *Fejezetek a Petőfi-kérdéshez* címen. Ez a cikk kritikában részesíti a Petőfi-irodalom összes ismertebb alkotásait, s az én könyvem bírálásánál erre az eredményre jut: «Barabás könyvével a nehézségeket nemhogy megoldottnak nem tekintjük, hanem éppen a *nagy könyvből* kiáradó, lezáró igény folytán csak újból és szomorúbban össze-zavarva látjuk.»

Ez és csak ez a mondat indít arra, hogy néhány szóval válaszoljak a cikkekre. Nem is annyira válasz lesz ez, miut tisztán irodalomtörténeti érdekű felvilágosítás, mellyel már régen tartozom a nyilvánosságnak, mert több bírálóm esett abba a tévedésbe, hogy *Petőfi* című, 1907-ben megjelent munkámat befejezett egésznek tekintette, pedig ez csak egy *5 kötetes Petőfi-monografiának első, bevezető kötete*, mint erre könyvem befejező sorai a legvilágosabban és félreérthetetlenül utalnak.

De miért nincs rajta a címlapon — kérhetnék olvasóim — a szokásos megjelölés: *Első kötet*. Erre akarok itt felvilágosítást adni. Az ötkötetes munka egész anyaga fejezetről-fejezetre rendezve volt 1906-ban s ugyanakkor készült el teljesen az első kötet. Én a teljes munkát felajánlottam a *Franklin Társulatnak* olyanformán, hogy az első kötet azonnal megjelenik, s a többi kötet egyéves időközökben. A Franklin-Társulat

igazgatója kezébe vette az ügyet és mindent elkövetett, hogy a munka illetően kiadása létrejöjjön. Azzal tisztában volt, hogy egy ilyen nagy terjedelmű munka kiadása esetleg anyagi kockázattal járhat, s épen azért illetékes irodalmi fórumokhoz fordult támogatásért, hogy a művet kiadni és honorálni lehessen. Minden fáradozása kárba veszett, mert senki sem akadt, aki egy ilyen nagyszabású Petőfi-monografiának szükségét látta volna. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy az egyetlen, aki a kiadásra kereste a lehetőségeket, *Endrődi Sándor* volt, de egyedül ő sem valósíthatta meg a dolgot. Így történt, hogy a Franklin-Társulat kiadta az első kötetet önállóan; de természetesen nem lehetett megjelölni, hogy *Első kötet*, mert befejezetlen munkát, ha a folytatás megjelenése nincs biztosítva, senki sem vásárol.

Az első kötet megjelent, a többi kötet anyaga, évek sorának fáradságos munkája, az íróasztal fiókjaiban rendszerezve várja, hogy formába öntsem. De kérdem, lehet-e egy ilyen irányú ötkötetes művet a kiadásra való minden kilátás nélkül megírni annak, akinek élnie is kell? Ha akkor irodalmi köreink nem zárkoznak el a kiadás elől, ma a munka közkézen foroghatna. És ha a kritika munkámat nem tartotta «Petőfi befejezett szellemi arcképének», abban tökéletesen igaza van. Mert lehet-e befejezett az az arckép, ha a munka nagy része hátra van? Hiszen mindaz, amit munkám hiányául felrónak, a többi kötet anyagát alkotja. Rám nézve elég elégtétel az, hogy e könyv megjelenése után alig jelent meg valamire való munka Petőfiről, mely ne használta volna fel azt, ami művemben eredeti. A mű tehát így csonkán is szolgálatot tett a magyar irodalomtörténetnek.

BARABÁS ÁBEL.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Magyar Tud. Akadémiai Almanach. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1913. 276 l. Franklin-nyomda. — Hozzákötvé: *A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai és ügyrendje.* Budapest, 1912. 164 l. Franklin-nyomda.

A gondosan szerkesztett kötetet polgári és csillagászati naptár vezeti be. Ezután következik az akadémiai névkönyv, melyben az akadémiai tagok rangsora, címei, állásai, választásuk ideje, lakása pontosan megtalálhatók. A tagok életkoruk szerint is csoportosítva vannak; legidősebb: Galgóczy Károly (szül. 1823), legfiatalabb: Fejér Lipót (szül. 1880). Foglalkozására nézve a legtöbb akadémikus főiskolai és középiskolai tanár. A tagok előző évi munkálatainak címjegyzéke is közölve van, de ez a rész hézagos. *A tagok kétharmad része egyáltalában nem törődik az Akadémia ügyrendjével és figyelmére sem méltatja az 5. §-nak azt az intézkedését, mely szerint: «Az Akadémia tagjai tartoznak tudományos dolgozataik jegyzékét évenként az Almanach számára a főtítkári hivatalhoz beküldeni.»* A főtítkár minden évben felkéri a tagokat e kötelesség teljesítésére, de a szokásos körlevélnek igen csekély az eredménye. A magyar irodalom-

történetírás művelői közül, az Almanach adatai szerint, a múlt évben Badics, Bayer, Császár, Heinrich, Horváth, Sebestyén, Tolnai és Váczy fejtettek ki irodalmi működést. Némiképen komikus, hogy egyik-másik orvosprofesszor még klinikai személyzetének cikkeit is besorozza a saját irodalmi működése rovatába! Ilyen módon a filozófiai kar tanárai garmadával onthatnák a «kezdeményezésére és vezetése alatt» jelíggel összefűrt doktori dolgozatok címeit.

Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte *Melich János*. Budapest, 1912. XIV + 484 lap. Kiadja a M. T. Akadémia. Franklin-nyomda. Ára 10 korona.

Calepinus olasz szerzetestanár 1502-ben adta ki nagyszabású latin szógyűjteményét, mely a XVI—XVIII. században számos kiadást ért és különböző nyelvű értelmezésekkel bővült. Az 1585. évi tíznyelvű lyoni kiadásban már magyar nyelvi értelmezések is vannak. A bizonyítékok összessége amellet szól, hogy a magyar szókészlet több ember munkája. A felette becses szógyűjteményt Melich János a nyitrai Roskóványi-könyvtárban őrzött 1585. évi lyoni kiadásból rendezte sajtó alá. E kiadásból a latin-magyar részt Jakubovich Emil és Prohászka János másolták le. A magyar szómutatót Sági István készítette. A jegyzeteket Melich János és Jakubovich Emil írták.

Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Szemelvények. Kiadta *Károlyi János*. Budapest, é. n. 100 l. Lampel-kiadás. Wodianer-nyomda. (Magyar Könyvtár. 690—691. sz. Ára 60 fill.)

Tartalmazza Bethlen Miklós önéletírásának azon részeit, melyek Bethlen iskolázására, párisi dolgaira, Zrinyi Miklós halálára, Bánfi Dénes tragédiájára, az 1681—1682. évi hadi eseményekre és Apafi Mihály uralkodásának végére vonatkoznak. A szöveg nehezebb helyeinek megértését jegyzetek segítik elő. Ezenkívül a közlétező rövid előszóban tájékoztatja az olvasót Bethlen életének és munkásságának jelentőségéről.

Lévay emlékkönyv. A költő Kisfaludy-társasági tagságának ötvenedik évfordulója alkalmából kiadja a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum-Egyesület. Miskolcz, 1912. 105. l. Klein és Ludvig nyomdája.

Az izlésesen kiállított emlékfűzetben, melyet *Szerényi Nándor* miskolci író szerkesztett, a Kisfaludy-Társaság Lévay-ünnepélyének leírását olvassuk. A Miskolczon tartott nagyszabású örömművelődési és Múzeum-Egyesület. Miskolcz, 1912. 105. l. Klein és Ludvig nyomdája.

Az izlésesen kiállított emlékfűzetben, melyet *Szerényi Nándor* miskolci író szerkesztett, a Kisfaludy-Társaság Lévay-ünnepélyének leírását olvassuk. A Miskolczon tartott nagyszabású örömművelődési és Múzeum-Egyesület. Miskolcz, 1912. 105. l. Klein és Ludvig nyomdája.

mert a Kisfaludy-Társaságnak közel nyolcvan éves történetében ez az első eset, hogy hivatalos székhelyén, az ország fővárosán kívül tartotta ülését. *Beöthy Zsolt* elnöki megnyitó beszédén kívül *Lévay József*, *Kozma Andor*, *Jakab Ödön*, *Hegedűs István* és *Ábrányi Emil* költeményeit, *Négyesy László* Tompa-tanulmányát, *Pekár Gyula* novelláját, *Gárdonyi Géza* meséjét és az ünnepi szónokok üdvözlő beszédeit olvassuk a fűzetben. A levelek és táviratok szövege közel ötven oldalt tölt be; valamennyi ékesen szóló tanu-

jele annak a köztiszteletnek és szeretetnek, mellyel az agg költőt az ország színe-java körülveszi.

A máramarosszigeti Szilágyi István-Kör évkönyve. VI. köt. 1911. évről. Máramarossziget, 1912. 143 l. Sichermann Mór nyomdája.

A füzetben a hivatalos közleményeken kívül versek, novellák, csevegések és tanulmányok vannak. A Kör tagjai a nyugatosok mozgalmát élénk figyelemmel kísérik, s mint a többi vidéki irodalmi társaságban, itt is többnyire epés hangon szólnak működésükről. Egy felolvasó kel csak védelmükre, *Barabás Kálmán*, aki lelkes hangon ünnepli Ignotust, Bródy Sándort és Biró Lajost. s arra az eredményre jut, hogy: «1. vagy a moderneknek van igazuk s akkor hiába minden nyelvöltögetés, vagy 2. a tradicionalistáknak van igazuk s akkor felesleges támadni az újítókat, mert anélkül is önmaguktól megsemmisülnek.»

Új könyvek és füzetek. — Népkönyvtári címjegyzék. A népkönyvtárak és kisebb könyvtárak részére ajánlható művek magyarázatos jegyzéke. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa megbízásából szerkesztette: *Gulyás Pál* m. n. múzeumi őr. Első pótfüzet. Budapest, 1912. 250 lap. Athenæum-nyomda. (Az 1910-ben megjelent népkönyvtári címjegyzék kiegészítése, mely a magyar könyvpiac 1910—1912. évi termését ismerteti a népkönyvtárak szempontjából. Igen ügyes tartalmi ismertetésekkel ellátott, mintaszerű könyvjegyzék.) — *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* XIV. köt. 10. füz. Budapest, 1912. Kiadja Hornyánszky Viktor. Ára 1 korona. (A legnagyobb és legjobb magyar írói lexikon 128. füzete, mely a Wass és Wittmann nevek közé eső 363 írónak életrajzát foglalja magában. Az eddig megjelent 128 füzetben 28,930 író életrajza és munkáinak címjegyzéke van felsorolva.) — *Hangay Sándor: Aladin lámpása.* Sopron, 1913. 232 l. A Kultura kiadása. Rötttig-nyomda. Ára 2 korona. (Hangay Sándor újabb lírai költeményeinek gyűjteménye.) — *Csuvas népköltési gyűjtemény.* II. köt. Közmondások, találós mondások, dalok, mesék. Gyűjtötte és feldolgozta *Mészáros Gyula.* Budapest, 1912. X + 540 l. Kiadja a M. T. Akadémia. Franklin-nyomda. (Szerző délorszországi gyűjtéseinek eredményei.) — *Olcsó Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám 40 fill. (101. A magyar színészet hőskora. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ady Lajos. 102. A magyar Faust. 103. A véres kenyér. 104—106. A barátfalvi lévita. 107—110. Minden poklokon keresztül.) — *Olcsó Könyvtár.* Franklin-kiadás. Egy-egy szám 20 fill. (1676—1677. Lord Byron: Transformatio. Dráma. Ford. Mayné Marczali Erzsi. 1678—1679. Schopenhauer Artur: A zene esztétikája. Ford. Bogáti Adolf. 1680—1681. Erkkó János Henrik: Ajno. Színmű. Ford. Somkuti.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám 30 fill. (698. Marcel Prévost: Missette: Ford. Császár Ernő. 690—691. Gróf Bethlen Miklós önéletrajza. Szemelvények. Kiadta Károlyi János. 692—693. Henry Bernstein: Édes otthon. Színmű. Ford. Ábrányi Emil.)

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlésén.

Tisztelt Közgyűlés! Épen kétszáz esztendővel az első magyar irodalomtörténeti munka megjelenése után alakult a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a mi társaságunk, amely mai közgyűlésén már első évi, 1912-iki működésének eredményeiről vesz számot magától és ad számot a magyar közönségnek.

Bármily szerény volt az 1711-iki kezdemény s bármily szerény az 1911-iki alapítás, mind a két dátum egy nagyfontosságú fejlődési folyamatnak a tünete s a kettő közti különbség a fejlődés arányaihoz és természetéhez szolgálat mértéket.

Mit jelentett a Specimen? Az irodalmi eszmélet összefoglaló tevékenységének kezdetét. Mit jelent a mi társaságunk? Ugyanennek a tevékenységnek országos és intézményes társadalmi szervezését. Mind a kettő, mint az egész irodalomtörténet is, függvénye magának az élő és növekedő irodalomnak, mely viszont függvénye a történeti életet élő nemzeti léleknek.

A Specimen, egy külföldön tanult rajongó lelkű magyarországi ifjúnak e műve, előjele, egyelőre magános előjele volt a Mária Terézia alatt újjászületett magyar irodalom legjellemzőbb vonásának, a tudatosságnak, az eszméletes szervezkedésnek és annak a felfogásnak, hogy az irodalom nemzeti közügy és feladat.

A selmeczi származású Czvittinger Dávid nem vére szerint volt magyar, hanem mint nemesember, a politikai magyar nemzet tagja volt s lelke szerint a magyar közlélek részese. A magyar lelki bélyeget egy csipős megjegyzésben a németországi irodalomtörténetírási megalapítója, Reimmann Jakab Frigyes is megállapította benne, épen a Specimen alapján. A nagytekintélyű és az írásművészetben «magister elegantiarum»-nak tartott Reimmann láthatólag rossz néven vette a fiatal magyartól, hogy testes könyvével mintegy rácsófolta arra a nyilatkozatra, melyet ő az «irodalomtörténetbe való bevezetés kísérlete» című, német nyelvű munkájában tett, s a mely szerint arra a

kérdésére: ki tud neki «de scriptis et scriptoribus Hungaricis» hírt adni, ezt a feleletet kapta: «Senkit sem tudok, akit itten erre a célra ajánlhatnék; nem is hiszem, hogy valaki valaha erről a tárgyról valamit írt volna, vagy valami különöset írhatott volna, mert a magyaroknak mindig olyan volt a természete, hogy többet adtak egy ügyes lóra vagy egy fényes szablyára, mint egy érdekes könyvre.» Czvittinger nem ez állítás ellen írta könyvét, sőt inkább maga is tudta a hiányt és tenni akart róla, hogy más népek példájára az ő hazájának írói is napfényre kerüljenek; de a minden különösebb elismerés nélkül említett Reimmann egy későbbi munkájában bíráló megjegyzéseket tévén a Specimenre, e mű latin stilusáról ezt az epés véleményt nyilvánítja: «*Dictio enim inculta est, et aliquid Hungaricæ insuavitatis habet.*»

A magyar bélyeg, melyet e nyilatkozattal a Specimen szerzőjére rásüt a német irodalmi koryphæus, a mi szemünkben egy új nemeslevele a derék Czvittingernek, mert igazolja a nagy tételt, az irodalomtörténetnek is alaptételét, hogy a nemzetiséget nem tisztán anthropologiai, tehát természeti, hanem még inkább lelki és történeti tényezők alkotják; maga az irodalom is, mint közös lelki folyamatok közege, épen e nemzeti tényezők egyike; az írók hovátartozását pedig nem származásuk dönti el, hanem az, hogy melyik nemzet szelleme nyilvánul meg bennök s melyik közösség lelki folyamatában vesznek részt. És az irodalomtörténet munkásai, akik a nagy lelki folyamatok útjait és eszközeit nyomozzák, exakt pontossággal állapítják meg ebben az esetben is a motivum nagy állandóságát, a tudományos érdekek érzelmi kíséretének minden alakulás és differenciálódás közepette is meglepő azonosságát, mely abban áll, hogy az irodalomtörténetet egyúttal nemzeti ügynek érezzük.

Ebben a folyamatban Czvittinger óta nincs hézag. Bármily «nemzetietlen» volt is a szatmári békét követő hat évtized, de ez a kor csendes munkával előkészítette az ébredést. Ez a kor kezdte lerakni a legnemzetibb tudományszakoknak, a nemzeti akarat, nemzeti szellem, a néplélek tudományának, vagyis a történettudománynak, az irodalomtörténetnek és összehasonlító nyelvészetnek alapjait. S mind e tudományszakokban tradíciót, folytatást, munkaszervezést látunk, amint azt egyfelől a jezsuita történettudósok, stiliszták és nyelvészek oly tekintélyes gárdája, másfelől az evangélikus történetírók és irodalomtörténetírók szép láncolata, s az e mozgalmakhoz csatlakozó református tudósok rendje mutatja. A tudományos haladást, az eszméletességet, a kritikai szellemet, az anyag teljességére és pontos ismeretére való törekvést és egyetemesebb szempontok alá rendelését az általános európai tudományosságtól vettük át, de a hazai anyagra

kutatóink azzal az érzéssel alkalmazták, hogy munkájukkal nemcsak a tudományt, hanem a nemzetet is szolgálják.

A nemzeti tudatfolytonosság, mely e tudományokat élte, 1772-től kezdve az egész irodalmi életre kiterjedt, illetőleg irodalmi életet teremtett. Az egész irodalmi élet tudatosan nemzeti munkává lett, programmok, csoportok alakultak, majd akadt szellem az egész irodalmi élet vezetésére is, később az irodalom megtalálta a maga természetes helyi központját is az ország fővárosában, megalakultak a tudományosság és irodalom országos intézményei, a nemzeti szellem az irodalomról áttért a politikába és a társadalomba s a magyar nemzeti élet minden gátló körülmény és szerencsétlenségek ellenére is alig remélt hódításokat tett.

A magyar irodalomtörténetnek egyik büszke emléke, hogy a nemzeti lélek ébredésének előkészítésében része volt. S joggal mutathat rá, hogy amellet tudományos jellegét is fejleszteni törekedett. Már a második irodalomtörténeti mű, a Rotarides Lineamentája, melynek, sajnos, csak prolegomenái jelentek meg, egy harmadrész századdal a Specimen után (1745.), egyrészt ugyan a Czvittinger kezdeményét folytatja s Reimmannal szemben heves támadással kel a magyar szellem védelmére, utalván a Janus Pannoniusok, Sambucusok, Inhoferek és mások példáira, kik «*suavitatis Hungaricae assertores*» voltak, de másrészt csakugyan tudományos rendszerben akarja tárgyalni irodalmunk történetét, foglalkozik az irodalomtörténet fogalmával és módszertanával, a Czvittingerét messze meghaladó készüllettel. Hogy a fejlődés egyelőre mégis inkább a Czvittinger nyomdokain haladt, az részben annak a következménye volt, hogy inkább anyaggyűjtésre volt szükség, mint feldolgozásra. De a megindított munka időnként megtalálta folytatóit s épen Rotaridesnek közzé nem tett és sokáig lappangott anyagát is felhasználta később a harmadik nevezetes lutheránus irodalomtörténetíró, Wallaszky Pál. A XIX. század első felében pedig, mikor a romantikusok Európaszerte megalapítják a modern irodalomelméletet és irodalomtörténetet, akkor a mi romantikus íróink csoportjának egyik tagjából lesz «a magyar irodalomtörténetírás atyja.»

És a magyar irodalomtörténetírásnak ismét másik becses hagyománya az a szolgálat, melyet az önkényuralom alatt a nemzeti szellemnek tett. Mikor a nemzeti élet politikai szerveit a hatalom megsemmisítette és a politikai sajtót elnyomta, a szépirodalom mellett ismét a történet, az irodalomtörténet és a nyelvészet vette át a nemzeti lélek ápolásának feladatát. A politikus Szalayból történetíró, Hunfalvy Pálból összehasonlító nyelvész lesz. Történetírásunkban és irodalomtörténetünkben, jogtudományunkban kialakul a folytonosság

fogalma, az a felfogás, hogy a közéleti, irodalmi, nyelvi jelenségek alapja a nemzet egyetemes szelleme, amelynek megvannak a maga sajátosságai és törvényei s amely korszakról korszakra történő változásai mellett is a századok során át úgyszólván substanciális egységet alkot s rendkívüli életerőt tanusít. Mindnyájan emlékszünk a sokat jelentő jelígre halhatatlan Toldynk Uj Magyar Muzeumának címlapján: *Peragit tranquilla potestas, Quae violenta nequit*, s tudjuk, micsoda nemzeti értéket jelentett e válságos évtizedekben klasszikusaink kiadása és szellemi életünk múltjának a nemzet elé tárása.

Az irodalomtörténet mindig teljesítette nemzeti kötelességét s mindig szoros és meleg kapcsolatban volt a nemzeti élettel.

Mikor most, kétszáz évvel az első önálló irodalomtörténeti mű megjelenése után a fejlődés annyira haladt, hogy az irodalomtörténet számára külön társaság szervezése vált szükségessé, ezzel a tudomány-szak történetének új szakaszához is érkezett. Az irodalomtörténet eddig sem volt árva gyermeke tudományos intézeteinknek; az Akadémia első osztálya majdnem felerészében, a Philologiai Társaság is részben magyar irodalomtörténeti célokat szolgál. Az Akadémiának van irodalomtörténeti bizottsága, van irodalomtörténeti folyóirata. Ezek mellett számos tudományos társulat és folyóirat tért enged az irodalomtörténeti előadásoknak és közleményeknek. Hogy mégis mekkora szükség volt oly egyesületre, melynek munkaköre kizárólag a magyar irodalomtörténet, annak ékesen szóló jele az alig remélt siker, mely a társaság megalakulását a tagok létszámának gyarapodásában mindjárt az első évben követte. Nyilvánvaló, mennyire megszorodott a magyar irodalomtörténet munkásainak és kedvelőinek száma, s mily halaszthatatlan feladat volt olyan autonóm társaság alapítása, mely e szak munkásait és a társadalomnak e szak iránt melegebben érdeklődő tagjait egyesítse s az irodalomtörténeti munkásságot mennél szélesebb körre kiterjedőleg szervezze. A rokonjellelű társaságok mellett valóban már hiányzott is épen ez a társaság.

Munkánk kezdetén tisztán látjuk azt, hogy a magyar irodalomtörténet kétszázéves múltjának érdemei nem ennek a társaságnak érdemei, s hogy nekünk csak feladataink vannak. De bizalommal tekintünk a társaság jövőjébe, nem a magunk erejének felbecsülése alapján, hanem ama folytonosan ható történeti erőnek ismerete alapján, a mely erő e két század eredményeit is létrehozta. Bizalmunk pedig annál erősebb és jogosabb, mert ezt a legújabb fejlődési mozzanatot, társaságunk alakulását is ugyanazok a ható okok hozták létre, melyek az eddigi fejlődésben is érvényesültek, úgymint a tudo-

mányos érdek és a nemzeti érdek, és pedig a régi melegséggel összefonódva, de egymáshoz a múlt tanulságai alapján szabályozottabb viszonyban.

Tudományszakunk elhunyt hősei közt mestereink vannak arra is, hogy a nemzeti lelkesedést hogyan kössük össze a legszigorúbb és elfogulatlanabb tudományos eljárással s a lefolyt két század tiszteltreméltó örökségei közé tartozik az a meggyőződés, hogy a nemzeti érdeket legjobban szolgáljuk akkor, ha a történeti kutatásban mentül tárgyilagosabb módszerrel járunk el s mentül inkább mellőzzük a vizsgálatban a szivárványos lencséseket. A nemzeti lelkesedés lehet és legyen a hajtó erő az anyag fáradhatatlan gyűjtésében és a feldolgozó munka szorgalmában, de nem lehet befolyásoló tényező a megfigyelésekben és megállapításokban. Nem akarjuk megkötni a szellem szabad lendületét, a képzelet kombináló működését, de nem hanyagoljuk el az igazoló eljárásokat.

Ez a nagy tábor kiváló szolgálatot tehet feladataink egyik legfőbbikének, az anyaggyűjtésnek. Folytatnunk kell mentül szélesebb körben, levéltárakban, hazai és külföldi könyvtárakban, a kuriák padlásain és a falusi házak mestergerendáin a kutatást. Meg kell mentenünk az eddig el nem kallódott anyagot; még sok meglepő felfedezés lehetősége is kecsgetet bennünket. Gondoskodnunk kell a közzétételről, a közzétételig is a leletek számbavételéről és biztosságba helyezéséről. Idővel talán megszervezhetjük a folyó irodalmi termelés naplószerű nyilvántartását is, amivel az utókor irodalomtörténetírása számára szolgáltatunk értékes vezérfonalat.

Ugyancsak e nagy tábor állíthat ki elegendő erőt a monografikus kutatás és feldolgozás mentül rendszeresebb folytatására, s bizonytalanság lesz mód rá, hogy akár társas úton, akár egyes összefoglaló elmék útján időnként létrejöjjenek az irodalom fejlődését egységes képben feltüntető munkák is.

Szükség van írónk kritikai kiadására és magyarázatára, és nem mellőzhetjük el azt a feladatot, hogy az írónkban található eszmei kincsnek még fel nem használt részét forgalomba hozzuk s a közlélek birtokává tegyük.

Az irodalomtörténeti munka ma nagy mértékben differenciálódott, s még tovább fog differenciálódni, amint a jelenségek is bonyolultnak s amint a szempontok száma emelkedik. E soknemű feladat ellátására sok agy munkája kell, s a társasági munkafelosztás valóban helyén lesz.

Egyik nagy haladása volt az újabb irodalomtörténetnek az összehasonlító irodalomtörténet kifejlődése. Ma nem azt mondjuk, hogy ez a disciplina fontos, hanem nélkülözhetetlen, sőt nem is annyira

külön disciplina, mint inkább a hazai irodalomtörténetnek is szerves része. Alig van irodalmunkban fontos jelenség, melynek megítéléséhez ne lennének szükségesek az egyetemes irodalmi szempontok, melyen ne volna érezhető egyetemes irodalmi folyamatok közrehatása. És ha a kutatás erre, és arra az irodalmi jelenségre ki fogja deríteni, hogy kevésbbé eredeti, mint gondoltuk, abban nem látunk többé okot arra, hogy a való feltárásától elálljunk. Először azért nem, mert öncsalás lenne a tények előtt szemet hunyni, másrészt azért nem, mert ma másképp látjuk a hatást, mint régebben. Tudjuk, hogy a legtöbb képzet a kollektív lélekben alakul tovább, s természetes folyamat, hogy a képzetek vándorolnak, egyes elemeiket elhullatják, másokkal bővülnek és új kapcsolatokba lépnek. Csak arra kell vigyázni az igazságos és pozitív vizsgálat érdekében, hogy a képzetelemek és gondolatok átvételénél ne csak az egyezést állapítsuk meg, mert ez egyoldalúság és félmunka lenne, hanem a különbséget is. Így kell ennek történni, s részben történt is, Balassival, Zrinyivel, Berzsenyivel vagy Széchenyivel szemben egyaránt. Ha kimutatjuk rájuk az irodalmi előzmények hatását eszmékben, hangulatokban és formákban, akkor ki kell mutatnunk azt is, hogy az átvett elemek náluk miféle módosulást szenvedtek, miféle új kapcsolatokba léptek, hogyan appericipiáltattak. Ha Zrinyiben még annyi egyezést találunk is előző költőkkel és mintákkal, még sem kell megelégedni ezzel az eredménnyel, hanem feleletet kell keresni arra a kérdésre: miért van hát mégis, hogy a Zrinyiász nem a Jeruzsálem, nem is az Aeneis, nem is a Vazetje, hanem épen csak a Zrinyiász. Meg kell állapítani, mely esetekben jött létre valóban csak utánzat, mely esetekben pedig új termék. Meg kell találnunk az idegen hatás mellett, ahol megvan, az egyéni lélek és a faji lélek eredetiségét s feltüntetni, amennyiben van, az appericipiáló képzettőkét. Pázmány, aki nem gondolt arra, hogy a hittudományt az egyetemes keresztény theologia számára tovább fejlessze, hanem csak hazai gyakorlati szükségleteket tartott szem előtt s a hittudománynak inkább publicistája volt és lényegében írói feladatot végzett, azért hatott annyira, azért jelent egy fejlődési irányban tetőpontot, mert a magyar szellem appericipiáló erejét a magyar nyelv eszközeivel, a theológiai dialektikára nézve mindenkinél föltétlenebb biztossággal és gazdagsággal érvényesítette. Eredetisége is ebben áll. Voltaire Henriadeja költői elemeire nézve egy szemernyivel sem eredetibb a Zrinyiásznál, sőt egészben véve kevésbbé költői mű, s mindenesetre kevésbbé őszinte, de az egész XVIII. századon át lázban tartotta Európát s úgy szerepelt, mint az újkor epopoeája, mert előadásbeli kulturáján és fogásain kívül egész irányzatánál fogva kapcsolatos volt a felvilágosult abszolutizmus szá-

zadának szellemével. A Henriadenak ebben állt az eredetisége és fontossága. És hogy a hatások átvételénél még kisebb rendű egyéniségek is mennyire érvényesülnek, mi sem mutatja inkább, mint pl. a Henriade hatása a magyar költőkre. Horvát Ádám az álomlátások és megszemélyesítések machináját veszi át tőle, anélkül, hogy a dikció előkelősége iránt érzéke lett volna; Vályi Nagy Ferenc viszont csak egy megszemélyesítést alkalmaz, ellenben átveszi a párrímes francia alexandrin belső szerkezetét, mely szerint minden pár versben mintegy külön gondolati egység nyerjen elhelyezést, s mindegyiknek legyen legalább egy emlékezetbe vésődő nyelvi dísze, egy különös jelző, egy kép, vagy általan jellemzetes szólás; ő viszont a kompozíciót nem követi. Minden egyéniség másképp bocsátja át a maga lelkén az idegen hatás sugarait, még az ilyen gyengébbek is. Sőt talán épen a gyengébbek nyelik el a legtöbb sugarat, vagy adják tovább felbontatlanul, míg az erősek a prizma színeire bontják szét s arra használják fel, hogy a maguk lelkének színvegyületét érvényesítsék általuk. Egyszóval az irodalomtörténetnek nemcsak a hatást kell majd kimutatni, hanem a hatás *reakcióját* és az így jelentkező fejlődést is. Mind az egyes szellemekre, mind az egész magyar irodalomra nézve. Ki kell mutatni az *egész* magyar irodalom appercipiálótökéjének szerepét és viselkedését is az idegen helyről érkező folyamatokkal szemben. Az irodalomtörténet meg fogja világítani a kapcsolatot és viszonyt a magyar irodalom és az egyetemes irodalom közt és hasonlóképp az egyes írói egyéniségek és a többi közt, illetőleg az általános fejlődés közt. Nem feledkezik meg róla, mikor a közös folyamatok útjait nyomozza, hogy egyéniségek is vannak, s hogy minden igazi haladás két tényező eredője, egy közös és egy személyes tényezőé, e két tényező a *hagyomány* és az *egyéni iniciativa*.

De nem lehet céлом, hogy ez alkalommal minden feladatot és irányelvet szóba hozzak. Hiszen ezek változni fognak s a tényleges szükség meg fogja mutatni idővel, minő elvi kérdések fejtegetése lesz kívánatos. De nincs is kétségem, hogy az irodalomtörténet helyes módszere terjedőben van.

S amíg így a társaság munkásságának tudományos jellegét méltán biztosítva tudhatjuk, époly nagy elégtétellel láthattuk azt, hogy társaságunk alakulásában ezen a terjedő tudományos érdeken kívül a hazafias lelkesedés is ép olyan fiatalos és eszményies hévvel nyilvánult meg, a melyet egykor az első prófétáknál, Czvittingernél és Rotaridesnél láttak kortársaik, amely Toldyt őszkoráig éltette, s amely irodalmunk történetének annyi hőségét és martírját jellemzi és irodalmunk történetét oly rokonszenvenessé teszi.

Amikor annyi panaszt hallunk az újabb író és tudós nemzedék nemzetietlen iránya ellen, lehetetlen a legbensőbb hazafias örömet nem érezni azon a tényen, hogy ezt a társaságot, elnökünk egy régibb, akkor ellenzett kezdeményét felújítva, épen a fiatalabb magyar irodalomtörténetírói gárda tudományos és nemzeti lelkesedése hozta létre, az a nemzeti lelkesedés, mely a legszorosabb rokonságban van a Czvittingerek, Bod Péterek, Révaiak, Kazinczyak, Horvát Istvánok, Toldyak, Gyulai Pálok rajongó nemzetiségével, s a tudomány és hazaszeretet ügyéért éppolyan önfeláldozó erő kifejtésre kész. A társaság a közös lelkesedés, szeretet, megértés jegyében indult meg, friss munkakedv lüktet folyóiratában és ülésein, s megvan tagjaiban az elért sikeren érzett, mindenkit egyesítő szent öröm.

Ha minden kezdemény életrevalóságának próbája az, hogy megtörténik-e az őrváltás, újabb nemzedék átveszi-e vagy nem: akkor a magyar irodalomtörténet ügyét, melynek szolgálatában már annyi nemzedék váltotta fel egymást, biztosítottak láthatjuk, mikor most is oly nemzedék veszi át ebben a társaságban, amely a XX. század közepéig hivatva van továbbplántálni csökkenés nélkül a rámaradt energiát.

E társaság minden korú és rendű tagja híven áll a maga őrhelyén, a tudósok hű sáfárai maradnak a kétszáz évvel ezelőtt alapított tőkének, mely a politikai történet számára is gyümölcsözőtt. Vajha a politikusoknak is sikerülne megoltalmazni azt a nemzeti tőkét, melyet elődeik szereztek, s melyben az irodalomnak és irodalomtörténetnek is oly jelentős értékei vannak!

Az elnökség nevében és az elnök úr helyett örömmel, szeretettel és a legszebb reménnyel üdvözölve a hazai irodalomtörténet művelőinek e szép és nagy taborát s munkánkra a magyarok istenének áldását esdve, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság első rendes közgyűlését megnyitom.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

TITKÁRI JELENTÉS.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlésén.

Tisztelt Közgyűlés! Még nincs két esztendeje, hogy Baros Gyula tagtársunk fölvetette egy magyar irodalomtörténeti társaság gondolatát s íme: ma már nemcsak megalapítása történetét vázolhatom, hanem egy gazdag eredményű s a jövőre minden jóval biztató egész esztendőnek a munkájáról van szerencsém számot adni a tisztelt közgyűlés színe előtt.

A gondolat, mely egy szűkebb baráti körben megfogant, a valódi közszükséglet szerencsés szülötte volt. Tétettek ugyanis már korábban is kísérletek egy ilyenmű társaság szervezésére, de azok, kedvezőtlen körülmények folytán, sikertelenek maradtak. Úgy kell lenni, hogy mostanára érlelődtek meg a szervezkedés feltételei; úgy kell lenni, hogy most állott be a teltségnek az a nyugalmas pillanata, amelyben egy rezdülés is elegendő már, hogy a parányokat egymás felé hajtván, egy szép egésznek kristály-kötelékebe egyesítse.

Nem hiába telt el az a kétszáz esztendő, mely a Specimen lapjain viraszt. Az irodalomtörténet munkásainak sokáig fölötté gyér, de később, különösen Toldy Ferenc óta, egyre tömöttebb hadsora nem hiába áldozta fel legjava erejét e különösképpen nemzeti tudomány-szak gyarapítására. Ma már alig van tudományos tér Magyarországon, mely a képzett és lelkes munkások nagyobb számával dicsekedhetnék, mint a miénk. De éppen ez a körülmény sürgette az egyesülést. Az ország egész területén szétszórtan, más és más csoportosulások érdekköréhez tapadva, a legkülönbözőbb tudományos és szép-irodalmi folyóiratok, értesítők, évkönyvek, sőt hírlapok hasábjain ezer felé forgácsoltan, az összefoglaló áttekintést szinte lehetetlenné tevő töredezettségben zajlott le az a rendkívül élénk munkásság, mely szaktudományunk történetének legutóbbi évtizedeit jellemzi. Meghagyva tehát kinek-kinek a maga eddigi munkakörét, jogos tulajdonában és parciális törekvéseiben senkit és semmit meg nem sértve és meg nem támadva: a mi célunk csak az lehetett, hogy minden illetékes ténye-

zöben fölébresszük és tudományszakunk javára értékesítsük az összehozás érzetét; megteremtsük azt a szervezetet, mely közös vérkeringést idéz elő munkakörünk egész területén; s létrehozunk egy folyóiratot, mely tudomásul vesz és tudtul ad minden érdemes eredményt, s mely egyaránt szolgálja az értesülni és dolgozni vágyók tudományos érdekeit.

Nem csoda tehát, hogy akinek csak tudomására jutott, örömmel fogadta az egyesülés gondolatát, s az eleinte csak bizalmas körben folyó kérdezősködés alig egy hónap alatt már mintegy száz főből álló csoportot tudott az egyesülés törzsül összetoborzani. Ez előzetes tájékozódás meggyőzte a terv kezdeményezőit annak életrevalóságáról s bizalmat ébresztett bennük a kivitel lehetősége iránt. Elérkezettnek látván így a nyilvános szervezkedés idejét, fölkeresték a magyar irodalomtörténet legtekintélyesebb tudósait s mindenütt szíves csatlakozást, jótanácsot, buzdítást találtak. Ily előzmények után jelenhetett meg Baros Gyula, Beöthy Zsolt, Horváth János, Négyesy László, Pintér Jenő és Riedl Frigyes aláírásával, 1911 június 1-én, az Országos Tanáregyesületi Közlöny akkori számában a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítását célzó Felhívás, mely oly meleg visszhangra talált, hogy ugyanazon év október 22-re már össze lehetett hívni az alapító közgyűlést. Ez utóbbi megvitatta s megszerkesztette a társaság alapszabályait s az előkészítő bizottságot Badics Ferenc, Császár Elemér, Hegedüs István és Kéki Lajos tagokkal egészítvén ki, megbízta az ügyek ideiglenes vitelével. A most már tisztagú bizottság, eljárván a szervezkedés további munkájában, december 10-re hívta össze az alakuló közgyűlést, mely tisztikart választott és választmányt szervezett, s mellyel az előkészületek folyamata lezáródván, kezdetét vehette egy immár minden útravalóval ellátott, kész szervezetnek bizonyára hosszú időre hivatott élete.

S hogy a társaság munkássága nem hagyta cserben a hozzá fűződött reményeket, bizonyítja az a körülmény, hogy tagjainak s folyóirata előfizetőinek a száma szinte napról-napra, s mind a mai napig megállapodás nélkül növekedett. Míg ugyanis 1912 január 1-én összes létszámunk csak 563 volt, ugyanazon év végére e szám már 1004-re emelkedett, tehát szinte megkétszereződött, s azóta is folyvást növekedőben van. E lélekemelő eredmény nagy része a magyar tanárság áldozatkészségének köszönhető, bár szép számmal vannak közöttünk más közpályák munkásai is és tartjuk a reményt, hogy példájuk egyre szélesebb körökre fog vonzó hatást gyakorolni. Midőn itt, a tisztelt közgyűlés nyilvánossága előtt, Társaságunk minden támogatójának illő köszönetet mondok, különösebb hálával kell megemlítenem a Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minisz-

tériumot, mely évi 2000 korona segéllyel gyámolítja Társaságunkat; Budapest székesfőváros tekintetes Tanácsát, mely középfokú iskolái részére folyóiratunkat megrendelte; az Országos Kaszinót és a bajai cisterciendű főgimnázium önképzőkörét, melyek mindegyike 200—200 korona adománnyal járult alaptókénk emeléséhez; alapító tagjainkat, kiknek névsorát — Baros Gyula, Baumgartner Alajos, Beöthy Zsolt, Békefi Remig, Hajdu Tibor, Heinrich Gusztáv, Óvári Ferenc, Pintér Jenő, Pintér Sándor, Rada István, Radó Antal, B. Radvánszky Kálmán, Révai Mór, Székely István, gr. Tisza Istvánné, özv. Tisza Kálmánné, Vargha Damján és Zlinszky Aladár — azzal a reménnyel van szerencsém a tisztelt közgyűlés előtt bemutatni, hogy nemes példájuk bizonyára még számos követőre talál. Hálás köszönetet mondok végül az Országos Tanáregyesületi Közlönynek, melynek lapjain Társaságunk minden érdeke szíves fogadtatásban s buzgó támogatásban részesült.

Társaságunk a múlt évben hat felolvasó ülést tartott. Február 13-án Riedl Frigyes értekezett az irodalom fejlődéséről, Sebestyén Gyula pedig Petőfi első irodalmi kísérletéről; márc. 7-én Pap Károly: Horvát István magyar irodalomtörténetéről, Nagy József: a magyar irodalomtörténet korszakairól; május 9-én Vértesy Jenő: a Bánk Bán történetéről és értékéről, Elek Oszkár: az Arany balladaköltészetében észlelhető skót és angol hatásokról; okt. 5-én legifj. Szász Károly Gyulai Pál leveleiből közölt nagy értékű mutatványokat s Velledits Lajos Rájnis ismeretlen kéziratait ismertette; nov. 2-án Kristóf György: Széchenyi és Madách irodalmi viszonyáról; s végül, dec. 7-én, Kardeván Károly: az Ember Tragediájáról, s Király György: Mikes levélformájáról tartott felolvasást.

Évi munkásságunk zöme azonban folyóiratunkban keresendő, mely átlag havi négy ívnyi terjedelemben jelent meg. E folyóiratnak mintegy törzse, központi magva a bibliografiai és kritikai rész. Ez az, ami legszükségesebbnek, s mióta megvan, legnélkülözhetetlenebbnek bizonyult. E rész bírálja és számontartja egyfelől az önállóan megjelent szakdolgozatokat, másrészt — a Folyóiratszemle rovatában — állandóan jelzi, sőt kivonatossan ismerteti az időszaki írások bennünket érdeklő, lehetőleg minden termelését. Alig történhet meg most már, hogy észrevétlenül maradjon bármely érdemes munkalat; s míg egyfelől folyóiratunk olvasói e hazának legeldegottabb, legkönyvtelenebb zúgaiban is állandó tájékozást nyernek a szaktudomány nem szünetelő haladásáról: másrészt minden értékes eredmény biztos lehet afelől, hogy a közfigyelem reátereltetik. Év végi indexünk pedig mindez adatokat földolgozza s ezáltal egy-egy esztendő magyar irodalomtörténeti termeléséről kimerítő, megbízható bibliografiával,

sőt némi tartalmi tájékoztatással is szolgál. Szükségtelen a szakértők ily tekintélyes gyűlekezete előtt e tény rendkívüli fontosságát külön hangoztatni. Elég, példaként, csak arra utalnunk, hogy a legrégebb magyar nyomtatványokra folyóiratszemplénk terelte rá a szakértő figyelmet, s így mindenesetre része van abban, hogy e nyomtatványok, egy testvér-Társaság kezdeményezéséből, Melich János tagtársunk gondozásában, újból megláthatták a napvilágot. Bizonyos, hogy ennek a munkának félbeszakadnia többé sohasem szabad.

De, tisztelt Közgyűlés, e multhatatlanul fenntartandó, sőt a szükséghez képest még kiterjesztendő bibliografiai rész egymagában lefoglalja a négyíves folyóiratnak átlag feleterjedelmét. Mi marad így a kisebbnagyobb tanulmányokra? Mi a Figyelő-rovatra, mely utóbbi pedig az eleven élettél való kapcsolatot volna hivatva állandósítani?

Ami e két terület közül első sorban a tanulmányokat és értekezéseket illeti, folyóiratunk korlátolt terjedelmének az lett egyik legelső következménye, hogy essay-szerű tanulmányt, (mely többnyire nagyobb terjedelmet, s teljesebb kidolgozást igényel, mint a nem egyszer akár szótári rövidséggel közölhető filológiai munkát) aránylag ritkán nyújthatott olvasóinak, úgy hogy az irodalomtörténeti munkásság azon két iránya, melyeket közkeletű szóval filológiai és esztetikainak mondanak, itt is ugyanolyan aránytalanságban áll egymással, mint tudományos termelésünk egész területén. A szorosabb értelemben vett filológiának ily hatalmas és egyébként igen örvendetes térhódításában nagy részük volt az utóbbi évtizedek szakfolyóiratainak s köztük a már huszonnégy éves Irodalomtörténeti Közleményeknek s a harminchat gazdag évfolyammal dicsekedhető Egyetemes Philológiai Közönynek, mely egy folyvást erősödő s évről-évre megifjodó valóságos iskolát nevelt a katexochén filológiai munkára a maga műhelyében. Mily jelentékeny szolgálatot tett a magyar tudományosság ügyének: a könnyű föltevések, szubjektív hozzávetések, kalandos esztétizálások mindinkább kivesző divata elég érthetően bizonyítja. Társaságunk mindenesetre részt kíván venni e filológiai hagyomány továbbvitelében, sőt választmányunk már alkalmas filológiai nevelő eszközről is gondoskodott, mikor egy módszeres tájékoztató kézikönyv megírását határozta el; s az a Magyar Irodalomtörténeti Kalauz, melynek megszerkesztésére Király György tagtársunkat kérte föl, lesz a Társaságunk égisze alatt megjelenő első önálló kiadvány.

Kétségtelen azonban, hogy a tudományos munkáságnak ez a neme, mennél határozottabb és mennél szakszerűbb: annál messzebbre távolodik a közérdekűségtől, annál hozzáférhetetlenebbé válik az irodalom iránt érdeklődő, de annak történetét szaktudományként

nem gyakorló, laikus műveltek részére. Természetes, hasznos, sőt szükséges menete ez minden tudományszak fejlődésének: de annál sürgetőbbül kell gondoskodni arról, hogy lényeges eredményeik, kellő megvilágítással, s élvezhető formában, eljussanak azokhoz, kik érdeklődnek irántuk, mint az egyetemes műveltségnek fontos elemei iránt, de a szaktudományt részletkutatásaiba követni nem érnek rá, vagy technikai akadékaik miatt nem is tudnák. Nem «népszerűsítés» ez, nem devalválása ez a tudománynak. Ellenkezőleg! Csak szükségszerű fejleménye, betetőzése magának a szaktudománynak is; a gondolat felsőbb egységébe olvasztása, s az egyetemes műveltség szempontjából való értékelése a szakmunka során felhalmozott nyers anyagnak. A közműveltség szempontjából pedig a tudomány teljesebb értéke ott kezdődik, mikor eredményei, gondolattá érlelten, minden művelt embernek, vagy gyakorlatilag érvényesülve, az egész társadalomnak közös osztályrészévé válhatnak.

S van-e tudományág, mely ősibb és természetesebb joggal kívánhatna szétáramlani a nemzeti műveltség nagy közösségébe, mint a miénk? Van-e szaktudomány, melynek örököltebb, állandóbb kötelessége volna gondoskodnia e szerteáramlásról, mint az, amelynek szolgálatába mi szegődtünk?

Ha nincs, akkor keveselnünk kell azt, mi eddig ez irányban tétetett. A Budapesti Szemle, mely mint tudjuk, egyenesen az essayirodalom felvirágoztatása programjával indult meg, kétségtelenül korszakos munkát végzett a közműveltség ilyen értelmű szolgálatában. A hazai irodalomtörténetnek és kritikának nem egy mestere adott példát e klasszikus magyar folyóirat lapjain arra, mint kell és mint lehet a szaktudomány minden követelményének eleget téve, szélesebb körű művelt közönséghez szólani, s mint lehet nyers adalékokat egyetemes értékű műveltségi tényezőkké varázsolni a gondolat erejével s a közérthető szólás szép művészetével.

De mi ez ahhoz képest, amit a filológiai jellegű szakfolyóiratok egész gárdája hosszú évtizedeken át a szaktudomány rendkívüli gazdagodására felhalmozott, de a laikus magyar értelmiségtől a tudós technika és szakszerűség hét lakatjával akaratlanul is elzárt! S mi lett az eredménye ez aránytalanságnak? Az, hogy az irodalomtörténet kérdései, amennyiben nagyobb közönség elé jutottak, napi- és hetilapok hasábjain nem egyszer a tudatlan népszerűsítőknél, ötleteskedő különködőknek és irodalmi anekdotázóknak lettek prédáivá.

Ezt a munkát, az irodalomtörténet fontos, léleklevelő eredményeinek, quintessentiájának közkinccsé tételét nem szabad kontár kezek kényére hagyni: magának a szaktudománynak kell azt elvégezni.

Filológus és esztétikus irodalomtörténet csak más-más oldalai,

csak egymást követő s egymásra utalt mozzanatai ugyanazon egy tudománynak. Korok, művek, egyéniségek méltatása ma már nem állhat meg filológiai alapvetés nélkül; de viszont a filológiai munka is csak előkészület és félbenmaradt kezdet, ha az adatgyűjtés és adattisztázás eredményeinél megállapodva, felhalmozott nyers anyagát nem dolgozza fel, nem értékeli történeti és esztétikai érdeme szerint. Elmult már annak az ideje, — vagy ha nem mult, muljon el — mikor a két irány művelői egymást kölcsönösen ócsárolták. S mint-hogy a mindkettőre egyaránt alkalmas tehetség szerfölött ritka: be kell látnunk, hogy egész munkát csak egymás helyes megértésével, egymás eredményeinek felhasználásával és tiszteletbentartásával végezhethünk, s csak így tehetjük szaktudományunkat is azzá, amivé definíciója szerint is lennie kell: eredményeiben a nemzeti műveltség egyik legfontosabb elemévé.

Ily egész munka, ily teljesebb és igazibb értelemben vett filológia gyakorlására ven hivatva a mi folyóiratunk. Mert egyik legkomolyabb feladatunk az, hogy a szaktudósok körén túl terjeszkedve, de őket is kielégítve, utat készítsünk eredményeink részére az egész művelt magyar értelmiség lelkéhez. Ehhez pedig az kell, hogy folyóiratunkban már kiemelt filológiai tartalma mellett s annak csonkítása nélkül, méltó területhez jusson az értékelő, eredményeket leszűrő tudós-
nak és művelt közönségnek egyaránt tanulságos és hozzáférhető essay-irodalom. Nagyobb terjedelmű folyóiraatra van tehát szükségünk. Nagyobb folyóirat több költséget, több költség több tagot és előfizetőt feltételez.

Nem szabad tehát az első év szép eredményeivel megelégedve, tétlenül várnunk, hogy maga jó szántából jöjjön hozzánk a közönség. Folytatnunk kell, tisztelt közgyűlés, a taggyűjtés munkáját, és pedig nemcsak az anélkül is annyira igénybe vett s Társaságunkat már teljes odaadással támogató tanárság körében, hanem kint az életben, azon névtelen nagy közönség egészében, mely maga is tárgya kell hogy legyen a mi tudományunknak, lévén ő az a másik tényező, mely az íróval együtt az irodalmi élet létesítője, melynek lelki szükséglete az irodalom, s mely az irodalomhoz való vonatkozásaiban a hatás és ellenhatás ezerféle kapcsolatait teremti meg. Nagy és nemes hivatás vár a mi társaságunkra: nemzetivé tenni a magyar irodalom-történet tudományát a szó egész értelmében; folytatni, kiterjeszteni az iskolák munkáját; közössé tenni, mindenek osztályrészévé adni azt a több százados műveltségi kincset, amely nélkül nincsen magyarság, s amelynek mi, a magunk összességében köteles szolgálói, felelős sáfárjai vagyunk.

De míg ekként tudományos munkák érdekével a jelen közönsé-

gét az irodalmi mult hagyományaihoz kívánnók vonzani, viszont mi se felejtkezzünk el a jelenről. Vizsgáljuk éber figyelemmel az élő irodalmat is, s amennyire a tudomány tárgyilagossága, melytől mi egy tapodtat sem tágíthatunk, megengedi, adjunk számot legalább időnként annak a jelenségeiről is. Jól tudom, hogy folyóiratunknak, mely egy elsősorban történeti tudományt művel, ha terjedelme megengedné is, ha Figyelő-rovatát a mostaninak háromszorosává növelhetné is, csak másodrendű hivatása lehetne a jelen irodalmával való s akkor is inkább csak általános jellemzésekre szorítkozható foglalkozás; de bizonyos, hogy szélesebb körű érdeklődést támasztván, az is csak életerőnket növelné.

Nem kétséges, hogy Társaságunk anyagi megerősödését előmozdítaná a jelennel való ily közvetlenebb érintkezés; viszont azonban munkakörünk ez irányban való kiterjesztése maga is az anyagiakban való erősödés föltételét követeli. Itt is ahhoz a cirkulushoz értünk, melyet vitiózusnak mondanak, amely azonban csak addig vitiózus, míg tétlen habozunk megválasztani a kiinduló pontot. Csak lendítsen e kereken ki-ki ahol éri s legott megindul az okoknak és okozatoknak egymást váltakozva s hatványozottan újjászülő termékeny forgása. Folyóiratunk meg fogja tenni a magáét, mint eddig is, a mindenkori lehetőség mértéke szerint. Mi pedig, tisztelt hölgyeim és uraim, tegyük meg szintén a magunkét, azt, amit mindnyájan megtehetünk: szerezzünk, mind a hányan vagyunk, csak egy-egy új tagot, csak egy-egy előfizetőt ez esztendő folyamán, s akkor biztosíthatom a tisztelt közgyűlést, hogy programmunk megvalósításában, melyet e két szóval vallunk: *Élet* és *Litteratura*: nem állapodunk meg a félúton.

S ezzel végezném is jelentésemet, ha nem tudnám, hogy ily alkalmakkor szemlét szokás tartani a Társaság tagállományán is. Kedvezett nekünk a sors ez első esztendőben: nem vesztettünk el senkit sem soraink közül. Az élet nagy tagadásával, a halállal, csak mint legyőzött ellenféllel volt találkozásunk, mikor koszorút küldöttünk Bod Péter magyarigeni sírjára, kinek születése kétszázadik évfordulóját ünnepelte, munkássága egykori színhelyén, a nagyenyedi református kollégium ifjúsága és tanári kara, méltán dicsőítvén az egykori életnek a sírhalom terhén is győzelmes érdemét.

E névnel, a legelsónél, mely magyar nyelvű irodalomtörténetet jelent, kegyelettel állapodva meg: kérem jelentésem szíves tudomásul vételét.

HORVÁTH JÁNOS.

A ZRINYIÁSZ MAGYARÁZATÁHOZ.

Ha a *Szigeti veszedelmet* olvasni kezdjük, a legelső szintér, ahová bennünket a költő vezet: az ég, Istennek az udvara. Itt látjuk az Urat, bosszúálló haragjában a bűnökbe süllyedt magyar nemzet ellen, melyet büntetni készül s angyalai közül ezt a büntetést Mihály arkangyal meg is indítja. Ez a kezdet hatalmasan üti meg mindjárt azt a hangot, amely az egész *Zrinyiászt* végigkíséri: a fenségnek a hangját. A fenségnek ez a költeménye, a fenség képeinek ez a sorozata az elképzelhető legmagasztosabb fenségnek a képzetével indul meg: az Isten udvarával, jóformán magának az Istennek a szavaival. Már ez a bevezetés, ez a szintér, ezek a képek tájékoztatnak bennünket arra nézve, hogy itt, legalább bizonyos tekintetben, vallásos jellemű költeménnyel van dolgunk. A *Zrinyiász* figyelmes olvasása csak megerősíthet bennünket abban az első benyomásunkból fakadó meggyőződésünkben, hogy a *Szigeti veszedelem* fogantatásában, cselekvényében, irányzatában, alakjainak rajzában nagy, igen fontos szerepe van a vallásos elemnek, sőt vallásos felfogásnak.

A *Zrinyiász* cselekvényének rövid foglalata a következőkben mondható el. Szolimán császár haddal jön Magyarország ellen és Szigetvárat ostrom alá fogja. Zrinyi imádkozik a fészülethez, bocsánatot kér nemzete számára, Isten irgalmába ajánlja hazáját és egyzersmind felajánlja, mintegy váltságul, bűnös nemzeteért a maga életét. A fészület azt feleli, hogy Isten meghallgatta kérését, elfogadja vértanúhalálát és örök üdvösséget ígér neki.

Amit ekként a fészület megjövendöl, annak megtörténtét adja elő a *Zrinyiász* tulajdonképeni cselekvénye. Zrinyi csakugyan elesik; azonban az Isten kiválasztott ostora szintén eltörik: elesik Szolimán is, még pedig nemcsak eszmei tekintetben, hanem a szerkezet zártságának tekintetében is fényes megoldással. Zrinyi keze által esik el Sziget alatt a török császár és Szolimán halálával, ki az egész török történet legnagyobb hőse, legnagyobb hódítója, a török hatalom legfélelmetesebb ereje törik meg ott a megostromolt, végre kivívt Sziget alatt. Ott adja ki úgyszólván lelkét a Nyugatot fenyegető

török hatalom. Innen kezdve a török többé európai országokat nem foglal soha. Ez a nagy nemzet-történeti, de egyúttal nagy világtörténeti fontossága is a szigeti ostromnak.

Mi volt az a sugallat, amely a költő Zrinyit annak a történeti anyagnak, melyet epikailag föl akart dolgozni: az ő nagy őse utolsó küzdelmének és halálának ilyen felfogására vezette? Mi bírta rá arra, hogy ezt a történeti anyagot annak az eszmének kifejezőjévé tegye, hogy a szigeti Zrinyi Miklós hősi halála tulajdonkép a magyar nemzet váltsága, Isten irgalmának, kegyelmének az eszköze?

A magyar nemzet el van vetve, az Isten felindul ellene, rábocsátja haragjának ostorát és ime, akad egy, az Istennek kedves vitéz, aki bűnös nemzeteért föláldozza magát. Áldozatát az Isten elfogadja és irgalmának a sugarát lebocsátja Magyarországra. Mikor ekként Zrinyi halálát a költő úgy állítja elénk, mint egy igaz embernek az elégtételét egy egész, vétkekbe merült sokaságért, egy egész bűnös nemzetért: látnivaló, hogy nem a Krisztus váltságának egyetemes keresztyén tanításából meríti motivumát, nem ennek az analógiája az, amit a *Zrinyiászban* találunk. Krisztus váltsága, minden keresztyén egyház dogmatikájának ez az alapelve, a katolikus egyház tanításában tovább fejlődött. Ebből a krisztusi váltságból alakult ki a jó cselekedetek tana, amely szerint egyeseknek a maguk üdvösségére nézve már fölöleges jócselekedeteit Isten irgalma azoknak a javára fordíthatja, kik az üdvösségre való érdemben fogyatékosak. A jócselekedeteknek ez a tana, mely magában foglalja a szentek tiszteletének és segítségül hívásának a tanát, az, a mivel a protestáns felfogás a legélesebb ellentétbe kerül s Zrinyi ennek az egyetemes keresztyén dogmának ebből a katolikus továbbfejlődéséből veszi a maga sugallatát. A *Zrinyiász* épen ennél az alapeszméjénél fogva, mely a költemény minden részét áthatja és költői jelentőség tekintetében is fölemeli, a szó legszorosabb értelmében katolikus költemény.

Akik a *Zrinyiász* ilyen felfogása ellen foglalnak állást, fel szokták hozni, hogy ez a *Zrinyiászban* világosan, határozottan, kétségbevonhatatlanul megmondva nincs. Azonban, ha összevetjük azt, ami ebben a fejtegettük eszmekörben a *Zrinyiász* különböző helyein található, ez az összevetés teljesen igazolni fogja a mi felfogásunkat.

Hogy tisztán katolikus felfogásról van szó, az iránt már az első ének bevezető versei semmi kétséget nem hagynak fenn:

Az nagy mindenható az földre tekénte,
Egy szem fordulásban uilágot megnézte,
De leginkáb Magyarokat efzben uette,
Nem iárnak az uton, kit fia rendelte.

Látá az Magyarnak álhatatlanságát,
 Meghuetvén az Istent, hogy imádna báluánt;
 Chak az, erőfztené száídra az zablát,
 Chak az, engedné meg, tölthetné meg torkát.

Hogy ő fzent nevének ninesen tiszteleti,
 Ártatlan fia uérének böchületi,
 Jószágos chelekedetnek ninch keleti . . .

A következő strófák egyikében olvassuk, mikor már maga az Isten mondja el Mihály arkangyalnak a magyarok sülyedését:

Nézd, ama kemény nyaku és kemény Sciták
 Jó Magiaroktul melly igen el fajzottak,
 Szép keresztény hitet lábok alá nyomtak,
 Gyönyörködnek külömb külömb uallásoknak.

Később, mikor jótéteményeit sorolja föl az Isten, melyekkel a magyarokat megáldotta, így folytatja:

Szentséges lölkömöt reáíok szállattam,
 Az keresztény hitre fiam által hoztam,
 Szent királyokkal is meg ajándékoztam,
 Békeséget, tisztességet nekik attam.

De ök ennyikért, Ah, nehéz mondany,
 Ah, háládatlanok és mertek el haduy,
 Nem szégyenlik Isteneket elárulni,
 Ellenemre minden gonoszban merülni.

Ezek a strófák a legvilágosabban utalnak Zrinyinek tiszta katholicus meggyőződésére. Különösen az a sor fontos a mi szempontunkból, ahol a *jóságos cselekedetet* említi. Ezt a kifejezést nem tekinthetjük olyan véletlenségnek, mely esetleg jutott Zrinyinek a tolla alá, azaz merőben erkölcsi vonatkozásúnak. A költő Zrinyinek ugyanis egészen komoly, alapos, beható theologiai műveltsége volt, Pázmány Péter udvarában nevelkedett, az ő oktatásában részesült és ez, Pázmány iskolája, feltételezteti velünk, hogy mikor theológiáról van szó, nagyon jól tudta annak a kifejezésnek, melyet használt, a dogmatikus értékét. A jócselekedeteket nem emlegeti egyszerű költői cifraság gyanánt. hanem bizonyára tudta, mit akart vele mondani.

Hogy Zrinyinek ez a Pázmánynyal való kapcsolata az ő lelki világának a fejlődésére is mily nevezetes, erre nézve megjegyezhetjük még a következőket. A *Zrinyiász* tendenciája: a magyarság erkölcsi és anyagi erejének felújítása és összeszedése a török vésszszel szemben,

a törökök okozta csapásoknak, szerencsétlenségeknek az elhárítására, a tőlük való megszabadulásra; alapeszméje pedig, említettük, mily szoros kapcsolatban van a jócselekedetek dogmájával. Ha Pázmány életét és munkásságát figyelembe vesszük, igen feltűnő, hogy Pázmány két első polemikus munkája épen ezek körül a kérdések körül forog. Az egyik a körül a kérdés körül, hogy hogyan, mily forrásból nyerheti vissza a magyarság a maga régi erkölcsi erejét és anyagi hatalmát; a másik pedig a jócselekedetek kérdése körül. Mikor Pázmány fellép, két nagy hatást keltett protestáns polemikus munka még feleletlen katolikus részről. Egyik Gyarmathi Miklós *Keresztyéni felelete*, ki Monoszlai András, veszprémi püspök *De invocatione et veneratione Sanctorum* (1589) ostromolta, tehát a jócselekedetek dogmáját támadta; a másik Magyar Istváni, sárvári prédikátor könyve *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602). Ezekre a munkákra való két felelet Pázmány két első műve. Tehát Pázmány lelkét épen az a két téma foglalkoztatja elsöben, amelyből Zrinyi a *Szigeti veszedelem* tendenciáját és alapgondolatát meríti.

Ilyen szoros^a kapcsolat Pázmány és Zrinyi gondolatvilága között. Hogyha ennek magyarázatául Pázmánynak a hatására gondolunk, melyet ő a fiatal Zrinyi Miklós lelkére gyakorolt, akkor mindenetre föltehetjük, hogy az a theologiai műveltség, melyet Zrinyi magával vitt, igen alapos volt, hogy ő tudta azoknak a szavaknak theologiai értékét, melyeket akár mint prózaíró, akár mint költő használt. Így tudta azt is, hogy mikor ezt veti szemére a nemzetnek: «jóságos cselekedetnek nincs keleti,» — akkor a katolikus egyháztól való elpártolását, hitbeli hűtlenségét veti a szemére.

De még meggyőzőbbé válik a dolog, ha a *Zrinyiász* cselekvényében tovább megyünk és a második énekét vesszük elemzés alá. Ez az ének a Magyarországra induló Szolimán császárt és hadát írja le, ki még nincs elhatározva, hogy Sziget ellen támadjon-e, vagy más erősség ellen. Ezzel kapcsolatban mutatja be a költő Szigetvárban Zrinyit, hajnali imádsága alkalmával, mikor a feszület előtt leborúl, elmondja híres fohászzkodását s meghallgatja azt a feleletet, mellyel egy mennyei hang erre a fohászzkodásra válaszol. Ez a párbeszéd Zrinyi és a feszület között úgyszólván alapja a *Zrinyiász* egész eszme körének. Már maga az, hogy a tulajdonképeni cselekvény, mely itt indul meg, egy, Zrinyi és Krisztus közt folyó dialóggal veszi kezdetét, oly jelentőségűnek látszik, amely a *Zrinyiász* egész felfogására, az egész cselekvényen végighúzódo gondolatra világosságot áraszt: hogy itt egy, az isten és emberek közti ügyről, egy ilyen ügynek, egy összeütközésnek a kiegyenlítéséről van szó, melynek eszköze az imádkozó és imádságában meghallgatott Zrinyi.

Mi foglaltatik Zrinyi imádságában? Az imádságnak tulajdonképen két fele van. Első fele fohászodik istenhez, hogy haragjának ostorát, mellyel a magyar nemzetet veri, — a törököt törje össze s kegyelmezzen meg a magyaroknak. A másik fele esdeklés az istenhez, hogy vegye magához őt, ki kész arra, hogy meghaljon nemzetéért és istenéért s ezzel példát adjon hazája fiainak. Erre a feszületről Krisztus azt feleli, hogy kérése meghallgattatott, isten megkegyelmez a nemzetnek, neki pedig hősi halált rendel, még pedig olyat, melyet meg fog előzni a nemzet legfélelmesebb ellenségének, a török császárnak veszte. Már a kérés két mozzanata között — hogy kegyelmet esd nemzete számára s halált kér magának — lehetetlen fel nem ismernünk a belső kapcsolatot; lehetetlen nem látnunk, nem éreznünk, hogy bűnös nemzetéért ajánlja fel váltságul életét. Imádságának meghallgatása, a feszület válasza is ennek az imádságnak mindakét mozzanatára vonatkozik. Vonatkozik arra is, hogy a nemzetnek kegyelem lesz az osztályrésze, mert legfélelmesebb ellensége, Szolimán császár, Zrinyi kezétől elesik.

Ha most az egyes kifejezéseket vesszük szemügyre, akkor még erősebb argumentumokat fogunk találni, különösen a feszület válaszában. Azt mondja a feszület:

Örülly, én ió szolgám, mert iól kereskettél,
Mert öt talentumodra még ötöt nyertél.

Itt a Zrinyiász költői alap gondolatának a forrásáról, a jócselekedetek katolikus dogmájáról van szó. Mikor azt mondja neki a feszület, hogy nemcsak a maga öt talentumát tartotta meg, melyeket Istentől kapott, hanem még ötöt szerzett: itt van a jócselekedetnek az a fölöslege, mely az Isten kegyelme által az érdemben fogyatékosoknak beszámíttatik. Vagy amint a feszület Zrinyi halálát, a mennyben való fogadását festi: angyalok várják készen, kerubok állnak rendelt seregekben, Istennek a jobb kezére állítják s ott vele együtt vigadnak. Sőt még többet mond a feszület, egyenesen azt, hogy mártíromságot fog szenvedni, ezzel a szentek legelső sorában állónak, közöttük is a legkiválóbbak, a mártírok közül valónak mondja, kinek az érdeme, jócselekedetei az érdemben hiányos bűnösöknek Isten irgalmából javukra szolgálnak.

A *Zrinyiász* későbbi helyén is, így a XV. énekben, hol Isten a mennyei seregeket indítja az Alderántól felizgatott pokolbeli seregek ellen, Zrinyit és katonáit «választott vitézei»-nek mondja. Elküldi segítségükre Gábor angyalt, ki palmaágat visz Zrinyinek s így szólítja meg:

O, seregek Urának kedues szolgália,
 Egész körösztéynységnek uitéz uiragia,
 Te voltál Idsusnak megszentelt hadnagya,
 Ihon, az Istennek az ű Coronai.

Mind a szenteket megillető frazeologia és szimbolum.

Mindez nemcsak arra látszik mutatni, de kétségtelenné teszi hogy Zrinyi előtt ez a kifejtettük alapeszme lebegett és költeményének egész koncepcióját ez hatja át.

E felfogás ellen föl szokták hozni Zrinyi imádságának bevezető versszakait, melyekben ő maga úgy beszél, hogy az ő érdeme semmi, jócselekedetei számba sem jöhetnek, minden csak az Isten irgalmaságától függ. Igaz, hogy Zrinyi itt maga mondja, hogy magának semmi érdemet nem tulajdonít, hanem egyedül az Isten irgalmára hivatkozva kéri azt, amit kér; de ez semmit sem bizonyít, mert a költő nem a jócselekedetek dogmáját utasítja vissza ezekben a sorokban, hanem csak olyan alakban mutatja be Zrinyit, ahogyan az egyház a maga szentjeit szokta. Amint ezeket a maguk teljes alázatosságában, bűnvallásában, egyedül Isten kegyelmében bizakodva szokta feltüntetni, úgy mutatja be Zrinyi itt a maga hőségét, a maga szentjét. A szenteknek épen megalázkodásukban van a nagyságuk. Ebben a megalázkodásban, bűnvallásban rejlik az Istentől jutalmazott és Isten kegyelméből más bűnösökre is átterjesztett érdemnek a teljessége. Ennek az alázatosságnak a köntösében mutatja be Zrinyi a maga hőségét, mutatja be szentnek.

Hogy még egypár vallásos mozzanatot említsünk, gondoljunk arra, hogy a *Zrinyiász* befejező jelenetében Istent már a magyarok részén látjuk. Nem a haragvó Isten áll többé előttünk és szórja ránk haragja villámait, hanem a megbocsátó, a magyarokat kegyelmébe, sőt szívébe fogadó Isten. Isten kegyelmének ez a nagy fordulata tényleg megtörtént, még pedig megtörtént Zrinyi hősi küzdelme által és megtörtént már az ő feláldozásának a küszöbén, mielőtt feláldoztatott. Az a jelenet is, mikor a Zrinyi mellett elesett hősök lelkét vezérükkel együtt angyalok emelik fel és viszik az égi dicsőségbe, abba az irányba utalja képzeletünket és gondolatunkat, ahol a *Zrinyiász* alapgondolatát kerestük, t. i. a mártir Zrinyinek nemzetét megváltó halálára, aki kiontotta vitéz véré, hogy vére kiomlása kedvéért vegye az Isten kegyelmébe fiát és nemzetét.

Idézzük még a XIV. éneknek azt a jelenetét, mikor Alderán bűvész felkelti és Szigetvárra uszítja a pokol szellemeit, kik fel is gyújtják a várat. Ezek közt az alvilági lelkek közt megidézi, noha nehezen fogad szót, a mohamedánság legnagyobb szentjének, Mohamednek a vejét, Hazret Aliét. Igen nehezen, ellenkezve jelenik meg,

magával hozva híres kardját, a zulfikárt; de amikor meghallja, hogy legyőzhetetlen erejét Sziget ellen akarja zúdíttani Alderán, azt mondja, hogy ez már lehetetlen. Ő érzi, tudja, hogy a másik Isten, a kereszténynek istene győzött, ellene hiába küzdenek.

Mit akarsz énvelem, kegyetlen Alderán,
Hogy általam örüly Sziget Vár romlásban,
De te ezes lévén, chalatkozol abban,
Hiszem vég szakadot az én hatalmomban.

Szigetben nem laknak olyan körösztények,
Kiknek árthafsanak Alkorán levelek,
Sem az Pokolbéli és koporsós lelkek,
Nagyob Mahometnél Istene ezeknek.

Mert ű fog én velem égni örök tűzben,
Méért giönörköttünk az köröszténi vérben,
Nem örül az Isten büntetés veszőben,
Mi voltunk, ám küldöt minket örök tűzben.

De ezek már más üdök és más emberek,
Látom az Istennél igen kedvezetek,
Hogy sem előb kik voltak egyenetlenek,
És úkis elesnek, de iai Véroteknek.

Ok elesnek, de ez nem a magyarok veszedelme lesz, hanem a törököké, akik az Istentől elfogadott váltságánál fogva pusztulásnak, romlásnak fognak indulni.

De zöldfkáromat ki vonnyam, ne vélied,
Mert Isten kedvébül az mind chak porrá let.

A zulfikár, ez a híres kard, a mohamedánság leghatalmasabb fegyvere is porrá lett az Isten rendeletéből. Ime, Zrinyi áldozata következtében a nagy Isten akaratának fordulata! Ha ilyen összefüggésben tekintjük a Zrinyiást, másféle felfogást, mint ezt a dogmatikusból fakadó költői felfogást, Zrinyi alap gondolatául nem tekinthetünk.

Mindaz, amit eddig mondtunk, meggyőzhet bennünket arról, hogy a Zrinyiász valóban vallásos, még pedig katolikus jellemű költemény. De ennek az elismerése is egy újabb kérdés elé állít bennünket: milyen ez a vallásos jellem? Vallásos jellem nagyon általános valami ahhoz, hogy benne közelebbi meghatározó, jellemző vonást találjunk egy költeményről. A vallásos érzés terén idők

folytán, különböző korokban épúgy mutatkoznak különbségek, mint a vallásos felfogásban. A vallás egy felsőbb hatalomtól való függésnek a gondolata és érzése; de ez az érzés milyenségére és mértékére, színére és erejére nézve különböző időkben sokat módosul, sokat változik. Így általánosságban azt mondani, hogy vallásos érzés hatja át ezt vagy azt a költeményt, ez nem eléggé meghatározó, hogy valójában, lényegében értsük meg azt, amit megakarunk érteni.

Zrinyi a XVII. század közepén élt, tehát az antireformáció vagy a katolikus restauráció korában. Ennek a kornak vallásos életét, még pedig vallásos gondolkodását épúgy, mint vallásos érzését három mozzanattal jellemezhetjük. Egyik a vallásos érzésnek megújuló, a középkoréhoz hasonló tiszta őszintesége, nagy bensősége, meleg odaadása. Mintegy újra születik ez a katolikus vallásos érzés, mintegy az első ifjúság odaadásával, bensőségével karolja át azt az eszményt, melyet a vallás eléje tűz. A másik jellemvonása e kor vallásos érzésének: nagy heve, szinte rajongó, fanatikus lelkesedése és ami ezzel együtt jár, a vallásos képzelődésnek is nagy izgatottsága, erős beleavatkozása a vallásos életbe. A harmadik jellemvonása e kornak, mely ránk nézve nagyon fontos: a vallásos érzésnek nagy, bátor harciassága, elszántága, áldozatkészsége. A katolikus egyháznak már nemcsak olyan ellenségek ellen kell küzdenie, amilyenek ellen harcolt a középkori egyház, mely a maga ideális lelkesedésében vissza akarta foglalni a Szentföldet, Krisztus életének színterét, harcokat viselt, még pedig nem önvédelemből, hanem tisztán lelkesedésből, ennek az ideális célnak szolgálatában.

Most az egyház egészen más helyzetben van.

Mind a pogányság, mind a tőle elszakadt protestántizmus ellen védenie kell magát, védenie a hit érzésének mélységével, hevével és harciasságával, hogy a hitet küzdelemmel állítsa vissza, vagy legalább erre harccal, küzdelemmel törekedjék. A vallásos érzés ilyen lesz, ennek a harciasságnak a színét viseli magán. Nem kell egyébre gondolnunk, csak az akkori magyar viszonyokra, Jóformán erővel foglalja vissza a katolikussság a protestánsoktól abban az időben Homonnai Drugeth János által Zemplént, Zrinyi György által a Muraközt, Thurzó örökösei által nyugati Magyarország nagy részét stb. Ennek a harcias szellemnek legelőkelőbb, legkiválóbb, legszembe-tűnőbb kifejezője éppen a magyar katolikussság vezetője: Pázmány. Ezek a vonások már sajátos vonások: ezen kor vallásos érzésének a saját, külön bélyegei.

Az antireformáció sajátos vallásos érzésének mind a három mozzanata megvan a Zrinyiásban. Megvan a vallásos érzés mély bensősége. Nem kell másra gondolnunk, mint a koncepcióra, a részletek-

ben Zrinyinek az imádságára; megvan ennek a vallásos érzésnek a nagy heve, mely szinte felgyújtja a képzeletet és lát szenteket, megnyilatkozó eget akkor, amikor akar. Az egész Zrinyiász képzeletvilága részben ebből a vallásos hevületből táplálkozik. És végül megvan a vallásos érzésnek a nagy harciassága. Az egész tárgyválasztás, az egész irányzat ebből a harciasságból folyik. Ime, a Zrinyiász vallásos jellemében, felfogásában, részleteiben a XVII. század, az anti-reformáció vagy a katolikus restauráció korának a szelleme egészen világosan.

BEÖTHY ZSOLT.

SCOTT ÉS JÓSIKA.

V.

A nagyközönség ízlése és óhajtasza szerint igazodnak Scott és Jósika regény-esztétikai elvei. Talán a legelső elv, hogy sokat, minél többet kell írni.¹ Ime a Scott felfogása: A regényírónak minél gyakrabban kell az olvasóközönség elé lépnie, sőt állandóan szem előtt kell lennie, így aztán egyik-másik művének sikertelenségét jóvá teheti kitartó további munkával; a vadalma bizony: vad, mégis jobb ha nagy csomó van belőle (*The Abbot*); különben is, ha az író nem tartja meg a helyét, rögtön elfoglalja azt egy másik: nagy vígasztalója az a meggyőződés, hogy a legnépszerűbb írók a legtermékenyebbek szoktak lenni (*The Fortunes of Nigel*). Jósika is tudja és vallja, hogy aki népszerű akar lenni, annak annyit kell írnia, hogy olvasóközönségét folytonosan mulattatni tudja. (*Regény és regényítészet.*)

Már pedig sokat csak úgy írhat valaki, ha gyorsan dolgozik. Tehát gyorsan kell dolgozni! mondja Scott is, Jósika is. Az előbbi olyan érveket hoz fel, hogy éppen legnagyobb sikerű regényeit készítette legrohamosabb gyorsasággal, viszont sok támadás érte olyan könyveit, melyeken sokkal több gondnal dolgozott. Hát Jósika? Ő is azon panaszkodik, hogy regényei «legkerekebbike s a legösszefüggőbb: a *Könnyelműek*, korántsem örül oly kelendőségnek, mint a többiek». (*Élet és Tündérhon*, Előszó). Szóval nem érdemes egy-egy tárgy feldolgozásával sokáig vesződni. Különben is temperamentum dolga az egész. Scott maga mondja magáról, hogy páratlan könnyűséggel (*un-*

¹ Carlyle mély igazságot takaró paradoxonja, melyet ő a Scott életírójára: Lockhartra vonatkozólag mond, illik Scottra is, Jósikára is, általában mindenkire, aki írásából él: «Még hátra van — mondja Carlyle — egy nagy felfedezés, amelyet az irodalomnak meg kell érni, az t. i., hogy az írókat azon mennyiség szerint fizessék: *amit nem írnak meg.*» (Baráth F. ford. Olcsó Könyvtár. 942. sz.)

rivalled facility) szövi meséit (lásd a *Woodstock* előszavát); saját vallomása szerint mintha valami démon ülne írás közben tolla hegyén s késleltetné a célhoz jutást; a regényalakok nagyra nőnek az író keze alatt, az események megszorodnak, a mese meg-megáll, annyira meggyűl az anyag; mindez ellen nem használ semmi igyekezet, ha mégis megpróbálja megfékezni száguldó képzeletét, minden gondolata lapossá, prózaivá lesz; szóval mintegy ígézet alatt van írásközben. Ilyen írón nem segít a kritikusok tanácsa; már pedig szakasztott ilyen Jósika. Ő is irtózik a pontos és részletesen kidolgozott előleges regény-tervezettől. «Aki merev tervet készít s attól nem tágitva munkáját cikkről-cikkre e terv után dolgozza ki: az a fődolgot feledi — az inspiratiót, mely minden valódi költőnél a munka közben gyakorolja főhatását...» (*Regény és regény-ítéset*), vagy amint Scott mondja: «a szerencsés ösztönre is kell bízni valami». Jósika is a gyorsan dolgozó, sokat termelő temperamentumok közé tartozik¹ s nagy lelkiismereti nyugalommal adja tudtunkra: «a villanyfolyamtól nem lehet követelni, hogy előfogattal utazzék». (*Regény és regény-ítéset*.) «Van számos író, kinek ha megtiltjuk, hogy sokat és gyorsan írjon, ez éppen olyan, mint mikor a villanytávíró moderatióra intené valaki: s egyértelmű az írástilalommal». Annyit azonban kegyesen elismer, hogy ez semmit se von le a «fontolva haladó gyalog- vagy lovas-hírnök érdeméből». (*A hat Uderszki leány*. IV. k.)

Valóban a két író agyveleje igazi villamos telep, mely ezer meg ezer apróságból táplálkozva csodás bőséggel termeli a delejes áramot hogy felvillanyozza az olvasó képzeletét. Ez a felvillanyozó hatás, az érdeklődés felcsigázása a fő szerintük. E nélkül, illetőleg az ezt előidéző érdekes mese nélkül erkölcsi hatásról se lehet szó, mondja Scott első regényének első fejezetében. A mese legyen érdekfeszítő, a forma nem oly fontos, hangoztatja Jósika; «az irodalomra nézve igen káros tévedés azé, ki a szépirodalmat, esztétikát csak az irányban keresi... A szép forma... vajmi sok ürességet, ódonyságot, közhelyeket főd néha». (*A hat Uderszki leány*) «Fölséges irány és sovány tartalom: gonosz egy nyereség lenne ám»; fiatal írónk «ne higgyenek azon áltanoknak, melyek regényben a meglepetéseket és váratlan fordulatokat a hatásvadászat vádjára alá vetik. A föltalálási szegénység mindig szegénység marad». «Tessék megkísérteni!» veti oda azoknak

¹ «Én egy nap mint más nap, ha beteg nem vagyok, vagy útban, egy ívet szoktam teleírni...» Jósika: *Élet és Tündérhon*, Előszó. Evvel Jósika éppen a gyors dolgozás vádját akarja megcáfolni, mi inkább a vád igazolását látjuk benne.

akik az érdekes tartalmat nem sokba nézik. (*Regény és regény-ítézet*) Igyekeznek hát minél *kövérébbé* tenni tartalmilag a regényt. A sokféleség a fő, nem az egyszerűség, mely utóbbi ellen szintén síkra száll Jósika, érvül citálva Homerostól Victor Hugoig a világirodalom valamennyi híres emberét. (A hat Uderszki leány.) Az egyszerű nem meglepő, minthogy pedig az olvasót folytonosan meg kell lepni, — csupa ellentétekből épüljön fel a regény. Az ellentétek hajhászása az egész romanticizmusnak közös tulajdonsága elejétől fogva, de e módszer szükséges és egyedül üdvözítő voltát senki se hitte oly őszintén és hirdette oly buzgón, mint Walter Scott, akinek nincs kedvesebb szava a *contrast*nál s aki kontraszt nélkül egy lépést se igen tud tenni regénytárgy keresése közben; ¹ leírások alkalmával is alig van olyan személy, akinek az arca a ruhájával vagy a környezettel vagy a jó ég tudja mivel ne «képezne» *strong, striking*, sőt olykor *melancholy* contrastot. Jósika nem beszél ugyan róla annyit, de a gyakorlatban ő is a *kontraszt-iskola* Scott-osztályának tagja. És pedig nem csak egymással szemben álló pártok közt, nemcsak gazdagság és szegénység, zsarnokság és függetlenség, vakbuzgóság és hitetlenség, angyali és ördögi lélek stb. között igyekeznek minél riktóbb, vagy mint Jósika mondaná: *regényesebb* ² ellentétet bemutatni, hanem az egyén jellemét is szeretik úgy tüntetni fel, mint súlyos ellentétak küzdőterét, mert az ilyen jellem a «romanticizmus elvei szerint jobban kiaknázható. Tehát nemcsak azt hirdeti Jósika, hogy «az élet ellentétekből áll» (*Zrínyi a költő*), hanem tovább megy s megállapítja, hogy a legkevesebb ember jelleme ment az ellentétektől» (*Két királynő*) Csak így lehet pompás megtért bűnösöket s elzüllött lángelméket kellő mennyiségben termelni. Az utolsó Bátori «óriási lelkében» megvolt az anyag minden nagyra és nemesre, de a rossz nevelés tönkretette. Mária is (*Akarat és hajlam*) «más sorsban egy trónt díszíthetende», a regényben mégis egy örült szörnyeteg biz' ő csupán. Egész sora vonul fel a két *lelkűeknek*. Abafi Olivérben «lassanként két párt képződött»; Zeno Anna lényében «valami szétváltság van»; Káldor Elek «két életet él»; Geszti Bertalanban «két ember látszott egyesülni»; Dimitri «egyike volt azon ellenmondásos jellemeknek, kik . . .»; Eliesernél «a természet ritkaságai közé tartozik az ily különböző alkatrészek összekockázása ugyan-

¹ Lásd a *Waverley, Rob Roy, The Monastery, The Fortunes of Nigel, Peveril of the Peak* előszavaiban s másutt is; gyakorlati alkalmazása számtalan; maga a *contrast* emlegetése is legalább száz esetben előfordul.

² Scott is rendkívüli szeretettel használja a *romantic* jelzőt akármi-féle szóval kapcsolatban.

azon egy személyben»; Silvio Foscari «szilárd s szigorú, mint egy spártai, midőn tette kelt a dolog, otthon, márványpalotájában sibirítának vélnéd, kit egy összetüremlett rózsalevél ágyában bosszant»; Nagy Lajos király maga mondja magáról: «két életet kell élnem», Kázmért pedig Eszther jellemzi úgy, hogy «szenvedélyessége lényegét kettéválasztja s két embert alkot belőle»; még az együgyű Jani (*A zöld vadász*) is filozófussá lesz s felsóhajt: «Most tudom, hogy az ember két életet él». Sokszor Scott is ilyen elvek szerint teremti az embereit. Jonathan (*The Antiquary*) jelleme «a strange mixture»; a Leicester lelkében is megvan az a Jósikánál oly gyakori «mysteries duplicity»; a Ravenswood keblében hasonlóképen két «ellentétes» szenvedély lakozik; a XI. Lajos jellemében is «ellenmondások vannak»; Donald Bean-ben Flóra szintén azt a bizonyos «duplicity»-t gyűlöli; a Rob Roy jelleme «természetesen» (*of course*) «a mixed one», valamint a Jakab királyé, a Murray-é stb. stb. A meglepetés levén a fő dolog: Scottnál is, Jósikánál is felvonul a külön alakok groteszk csapata. Természetesen ezzel sem azt mondjuk, hogy ezeket az alakokat Jósika Scotttól vagy más romantikus írótól vette át, hanem a közös esztétikai elvek hasonló gyümölcsöt érlelnek. Scott torzalakjainak nagy seregéből fel-felbukkan emlékezetünkben a bosszúállás démoni ösztönének rabja: Ulrika; az örült Elspeth, kinek süket-sége hirtelen elmúlik s kinek szibillai rejtelmességű szavai nagy bünt derítenek fel; az öreg vak Alice, aki annál jobban látja a jövőndőt; az akasztófán kimúlt gyermekgyilkos fúria: Madge Wildfire; a néma Fenella, a gyermekmentő cigányasszony: Meg Merrilies, akinek nem szabad meghalnia, míg fontos titkát el nem mondja; az ördögös Norna stb., a férfiak közül Rob Roy: a XVIII. század Robin Hoodja; a titokzatos ingyen-kovács: Wayland; a kóbor vén golyhó: Old Mortality; a természet szálnalmas szörnyszülöttje: a Fekete törpe és társaik. Jósikánál: az egész emberi nemet gyűlölő Dímon; a vallási téboly szomorú képviselője: Samuela; a szerelemmel gyógyítható lelki tomputlság merész hipotézisének példája: Júlia; a külön filantróp: Elieser és még sokan. Ezekhez csatlakoznak «byroni» vonásukkal Deli Markó, Frangepán Balázs, Forgách Balázs, Zsolnay stb., akiket mosolyogni még senki fia se látott. (V. ö. Scottnál Julian Avenelt).¹ A jellembeli hirteleni változásokat — ha már ilyesmi egyáltalán elhíhető — fokozott alapossággal s minél meggyőzőbb érvekkel kellene, amennyire lehetséges, valószínűvé tenni; Jósika azonban ilyen-

¹ A *Gordiusi csomó*ban egy betanított majom is közreműködik a vadabbnál vadabb rejtélyek bonyolításában s bizarrság tekintetében méltó társa ez a részlet a Poe Edgar gorillájának. (*Mysterions Tales*.)

forma huszáros rövidséggel szokta megoldani néha a kérdést: «Márián egyike történt azon nagyszerű változásoknak, melyek fejtegetésével nem akarjuk e történet menetét akadályozni . . .» Pont. Minél különösebb valamelyik jellem, annál könnyebben változik minél nagyobbat az író kénye-kevede szerint. Halbert Avenel stb. «ettől a naptól fogva más ember lett». Jósikánál Smilinszky megvallja hő szerelmét Eszther előtt. «Mióta szeret?» kérdi Eszther. «Tegnap óta», feleli amaz, ki már régebb idő óta férje volt Eszthernek. Ekkor Eszther is tudtára adja férjének, hogy szereti. «Mióta?» kérdi a férj. «E pillanat óta», rebegi a hölgy . . . Szóval jó dolga van az olyan olvasónak, aki mindenáron meg akar lepődni. Erre igyekszik mind a két író, ennek áldoz fel minden egyebet. A regény első lapján rendesen megjelenik egy titokzatos lény, akinek a nevét azonban csak a regény közepe táján tudjuk meg, — ha t. i. jó hangulatban van az író, különben még később. Hja! másképp ez nem megy. Ez a «regényírók szokása», mondja Scott¹, egyes körülményeket a regény végéig felderítetlenül hagyni, «az olvasó kíváncsiságának (Jósika szerint *kíváncsának*) ébrentartása végett». Mindkét írónak mindenik regénye, mondhatjuk, tele van rejtéllyel, aminek a szerkezetre megvan a maga természetes, bár épen nem szerencsés befolyása. A folytonos meglepésre törekvés következtében Scott és Jósika (mint általában a romantikusok, az eseményekkel hatók) majdnem mindig a váratlan, nem is sejtett eredményt állítják elének, hogy így lehetlenné válják a meg-nem-lepődés, az előzményeket pedig utólagosan szövik be; pl. a *Gordiusi csomóban* a 40. lap előzményeit a 234. s köv. lapokon tudjuk meg. Ezért oly gyakori Scottnál is, Jósikánál is az efféle beszéd sok-sok változata: «Most vissza kell térnünk tíz esztendővel», «eljöttek hiszszük az időt, kimondani, hogy . . .» stb. Ezért kell folytonosan szítani az érdeklődést, s mikor ez elérte a tetőpontot, hirtelen más térre csapni át. Ez a macska-egér játék igen gyakori mindkét írónál. «Ennyi aggály . . . egy pokoli tervet érlelt meg. De nem előzünk meg semmit», olvassuk a *Jósika Istvánban*; egy másik regényben Wagnovszky grófné elájul; «míg a grófné magához tér, . . . fényes (!) alkalmunk nylik kissé visszatérni». Igazán fényes egy alkalom! A titokzatosság bő köpenyegét vonakodnak levenni magukról, akárcsak a bűvész, akinek egész «fegyvertára» az alatt rejlik. A végtelenig szeretnék bonyolítani, minél összébb gubancolni a talányok gombolyagát s szinte idegessé teszi őket az a tudat, hogy egyszer mégis csak be kell fejezni a regényt s legalább egy részét a talányoknak meg is kell fejteni. Nagyon jellemző Jósikára az a pár szó, mellyel egyik

¹ *Waverley*.

hatkötetes regénye (*A hat Uderszki leány*) végén kénytelen-kelletlen megjegyzi: «Történetünk vége felé siet (?), mint *«elvégre»* minden történet»; szóval mert *muszáj*. Scott szerint is a befejező rész a regényírók réme, szükséges rossz (*the torment of romance-writers, those necessary evils, the concluding chapters*), mert a regény végén ki kell bogozni azt a sok gordiusi csomót, melyeket oly nagy buzgalommal gubancoltak össze; sóhajtvá említi Scott a regényírók pályájának «nehézségeit és dilemmáit», akiktől megkövetelik azt is, hogy a regény érdekes legyen, de azt is, hogy a csodás, titokzatos események természetes hihető okokra vitessenek vissza.¹ Ez fáj nekik nagyon, hiszen ők a titokzatosságot annyira szeretik és olyan fontosnak tartják, hogy azt szerintük még a regény végén sem szabad egészen elosztani. Ezt a képtelenséget szíve egész melegeivel védelmezi Jósika, mint a regénynek «valódi s nagy szépségét»: «Ha valamelyik hosszabb regényben egy vagy másik személy fölött az epigrammai talányosság marad fenn: ez nagy szépsége a regénynek, mihelyt e talányosság a személy egyéniségében vagy történelmi regényekben — az adatok minőségében találja okát.» (*Regény és reg.-i.*) E szavak maguk is igen talányosak s alig érthetők, de erős a gyanunk, hogy itt is Scott után beszél Jósika. Scott veti fel ugyanis azon kérdés eldöntésének szükségét, hogy minő mértékig köteles a regényíró a közönség kíváncsiságát kielégíteni s hogy vajjon a regényírónak, mint a tényleges élet rajzolójának, nincs-e joga egyet-mást homályban hagyni, mikor a való életben úgyszólamint sok körülmény teljes sötétségben marad. (*Mrs. Ann Radcliffe.*) Ennyire nincsenek tisztában afelől, mi a különbség a külső világ esélyei s az azokból merítő művészi termék között.

Ez a mindenáron való titkolódzás különben is igen sokszor céltalan s naiv erőlködés, annyira átlátszó az író ravaszsága. Általános emberi gyarlóság, hogy az ilyesmit — s egyáltalán a hibákat — nem magunkon szoktuk észrevenni, hanem másokon. Szegény Radcliffe Annát Scott is, Jósika is ugyancsak leszólja (Jósika egyenesen «tűzbe való firkákat» emleget); pedig bizony Scottot magát is meg-megsebzí a boncolókés. Az érdekfeszítő titokzatosságra vonatkozólag mondja Scott: «Meg kell vallanunk, hogy a szerző mesterkedésén néha nagyon is keresztül lehet látni.» No ezt a bírálóról is jogosan elmondhatjuk. «Hősnői (már mint a Radcliffe nőalakjai) szándékosan olyan helyzetekbe juttatják magukat, amilyeneket a való életben bizonyára elkerültek volna.» Csak meg kell nézni a Scott és Jósika hősnőit! «A szerző jobban ért az érdeklődés felkeltéséhez, mint a kibonyolítás

¹ Scott: *Mrs. Ann Radcliffe.*

eszközeinek kellő felhasználásához.» Ezt a vádat ugyane tanulmányában önmagára is kimondotta Scott s tapasztaljuk ugyanezt Jósikánál is. És így tovább. Maguk szolgáltatják a fegyvert önmaguk ellen akkor, mikor rálépnek az esztétikus és kritikus pályájára és Scott írói arképeket gyárt, bevezetésekkel látja el regényeit, Jósika pedig, sok elszórt alkalmi megjegyzésén kívül, kiadja a *Regény és regény-ítésetet*.

VI.

Jósika gazdag invencióját mutatja az a körülmény, hogy az esztétikai s regénytechnikai nézetek terén való számos kétségtelen egyezés ellenére nem találunk majdnem semmi olyan egyenes hatást, amely egy-egy átvett alakban vagy helyzetben nyilatkoznék. Szaák Lujza Jósikáról írt terjedelmes művében a Scott és Jósika regényalakjai közt levő hasonlóságra vonatkozólag a következő sorokat idézi az *Erdélyi Múzeum* évlapjaiból: ¹ Ilyen «képmása Abafi: Waverleynek, — Dandár: Callum bégnek, — Deli Markó és rabló társai élénk letükrözései a skót rablók alakjainak, a Magyarországon dülő csehek rémostora: Elemér alakjában s végzetében azonos: Ivanhoeval, ugyanott a zsidók rajza Scott-féle eredeti másolata. Aminha pedig gyenge másolata Scott Rebekájának. Ugyanilyen pár képet képez Komoróczy és Front-de-Boeuf s Giskra Szeréna és Rowena». Az Ivanhoe-Elemér-hasonlat bizony meglehetősen sántít (az álarcos vívás, fogadalmat tevő hős többször is előfordul), nemkülönben az Abafi-Waverley-pár is, jóllehet Waverley—Flóra—Rose megfelel az Abafi—Margit—Gizella-viszonynak. Az egyes helyzetek terén való egyezésről is legfeljebb egy-két teljesen egyéni véleményt lehetne megkockáztatni; (pl. az *Abolban* Stuart Mária megszőktetése mintha emlékeztetne Jósika *Két királynőjének* végső fejezeteire stb.) Alighanem mindössze egy olyan részletről szólhatunk, amelyen Scottnak határozott befolyása észlelhető. Ez a részlet az *Abafiban* van, a Scott szóban forgó regénye pedig az *Ivanhoe*. Általában az *Ivanhoe* olvasásakor az ember akarátlanul is az *Abafira* gondol, melynek egész légköre, hangulata Scott említett művéhez «húz». A több száz évnyi körülönbséget tekintetbe véve, a két regény hősné szerepe és helyzete között is erős hasonlóságot vehetni észre. Ivanhoe is kissé rossz útra tér, mikor apjával összevész s világgá megy s a dicsőség és általános elismerés kivívása

¹ Alkalmasint Ferenczi Zoltánnak azon tanulmánya ez, melyre Széchy Károly is hivatkozik a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben, de amelyet, sajnos, nem volt módomban elolvasni.

épügy tehetségének teljes megfeszítésébe kerül, akárcsak Abafinak. A két egyformán eszményi, nemeslelkű hölgy, kik közül az egyik boldog párja lesz a hősnek, a másik pedig az önkéntes martíromságot választja: egyképen megvan az Ivanhoeban és Abafiban. János herceg és Richard király viszonyát a regény hőiséhez mintegy egyesíti magában Báthori Zsigmond a regény első, illetve második felében. De mindez lehet talán csak «belemagyarázás»; az a részlet azonban, amelyről fentebb szó volt, tényleg az Ivanhoe hasonló részletének hatását viseli magán. Érttem mindkét műben a harcjáték leírását. A kolozsvári és az ashbyi lovagtorna lefolyása — dárdatörés, nehéz fegyverekkel való tusa, nyíllövés — rokon egymással. A versenytér, a nézőközönség, melybe beviszi mindkét író az addigi ismerős alakokat, a hősnek zárt sisakkal való szereplése, igen emlékeztet egymásra; valamint Abafi az idegen Tattenbachhal szemben, Ivanhoe szintén a gyűlölt francia-norman Bois Guilberttel és Frontde-Boeuffel szemben menti meg a magyar, illetőleg az angolszász becsületet; a közönség sorai közt a «zöldruhás ifjú»-ra (Izidóra) épügy felhívja Jósika jó előre figyelmünket, mint Scott Locksley-Robin Hoodra, kik azután mind a ketten a nyílverseny győztesei lesznek; a versenyt mindkét helyen udvari multság követi; igaz, hogy az Abafiban nem szerepel «La Reyne de la Beauté et des Amours», de a fejedelemné színeit elkérő s viselő Abafi számára Cristierna épügy a szépség s szerelem királynője, mint Ivanhoera nézve Rowena. Mindez az Ivanhoe egyenes hatását mutatja. Szóval Jósika első regénye, melynek első mottója alatt is Scott neve szerepel, biznyság arra, hogy írónk különösen pályája elején volt a Scott hatása alatt; még első regényeinek a címe is: Abafi, Zólyomi, Utolsó Bátori, Jósika István a Scott cím-elméletének és gyakorlataának felel meg, melyet azonban Jósika később egészen elfeledett.

VII.

Iparkodunk megállani, mielőtt túzásokba tévednénk, melyektől kutatás közben teljesen megóvni magunkat bizonyára ritkán sikerül s mások megítélése alá tartozik. Volna ugyan még több érdekes apróbb szempont is, mely szinte kívánja a két író közti párhuzamot, (pl. a regény meséjének gyors telegrammszerű befejezése, melyben Jósika egyenesen mintaképpül állítja Scottot mindenki elé; vagy a Scott raffinált elmélete a regény címének megválasztását illetőleg, mely téren Jósika, kivált pályája második felében, határozott ellentéte Scottnak stb.), de csak egy dolgot óhajtok még érin-

teni, mely már a nyelv körébe vág.¹ Jósika *Abafijának* talán minden olvasója előtt az tűnt fel legelőször a nyelvi sajátságok között, hogy sűrűn (nem kevesebbszer mint negyvenszer) szerepel benne a «-nak, -nek *neme*» kifejezés. Például az ajtó egy nemébe az előszobának nyílik, Tímárnén fekete mellény neme van; egymást éri neme a sikoltásnak, kapkodásnak, belérzetnek, kábultságnak, meglepetésnek, elégtételnek, lázas hidegnek, undornak, stb., sőt még Dandár se elordítja magát, hanem bögésnek nemét hallatja. Az *Abafin* kívül is elő-elő fordul ez, de csak az első regényekben, azontúl fokozatosan fogy s megszűnik. Ez a körülmény is azt igazolja, hogy Jósika pályája elején állt legerősebben Scottnak hatása alatt. A «... *neme*» («a sort of ...») kifejezés ugyanis, mint a Scott olvasói tudják, igazán különlegessége Scottnak; valósággal hemzseg ez a kifejezés minden munkájában. Nála sem nőcseléd áll a pohárszék mellett, hanem neme a nőcselédnek (*a sort of female butler*), nem agyagkorsót tör össze a kutya, hanem nemét az agyagkorsónak (*a sort of earthen jar*); Hundebert: neme az udvarmesternek, az ablak neméhez a toronynak vezet, a János herceg arcán neme a kellemnek honol stb. stb. Tájékoztatásul szolgálhat a következő kis statisztika: az *a sort of* kifejezés előfordul a *Waverley*-ben hetvenszer, a *Rob Roy*-ban hatvankilencszer, a *Heart of Mid-Lothian*-ban hatvanhétszer, a *Fortunes of Niegel*-ben hatvanötször, az *Antiquary*-ben negyvenegyszer és így tovább. Ez a kifejezés a regényben beszélő személyek ajkán majdnem sohasem (az *Abafin*-ben a negyven eset közül csak egyszer) fordul elő, hanem szinte mindig olyankor, mikor a szerzők leírnak valamit. A hosszadalmas leíró modorral együtt jött tehát a *neme* szó át Jósikához.

VIII.

Mint emberek is érdekesek ők; életük folyása olyan különböző, életük vége oly szomorúan egyforma. Gyakran megragadják az alkalmat, hogy önmagukról beszéljenek; mind a ketten azok közé a művészek közé tartoznak, akik szívesen alkotnak önarcképeket. Jellemük és sorsuk egy pár mozzanatának kiemelésével búcsúzzunk el tőlük. Scott bevezetései, melyeket regényei elé írt, voltaképen mind egy-egy önarckép, de regényeiben, leveleiben s esztétikai dolgozataiban is temérdek apró vázlatot találunk, melyek a művész énjét átható vilá-

¹ Csak épen megemlítem, mint olyasmit, ami csupa véletlen találkozás is lehet, hogy a régimódi, nagy alakú zsebórát Jósika több helyen *pecsenyeforgató*-nak mondja tréfásan s ez a kifejezés egészen megfelel a Scott *pewter warming-pan*-jének. (*Waverley*. Tauchnitz ed. p. 104.)

gításba helyezik. Jósika az ő nagy *Emlékiratában*, roppant mennyiségű leveleiben s regényeinek számos helyén egyéniségét szintén oly erős fény elé állítja, hogy ez az illető egyéniség összes gyarlóságait s szépséghibáit feltünteti; Cicero óta alig szolgáltatott valaki naiv őszinteséggel annyi adatot önmaga ellen leveleiben s egyéb írásaiban, mint Jósika. Nem hiába írt oly sokat ő is, Scott is: igazi mesemondók, sokat szeretnek beszélni; örülnek a nagy hallgatóságnak, sőt talán csakis ennek, de ép azért, mert minden erejükkel a közönség igényeit s ízlését iparkodnak szolgálni, sérti őket — kivált Jósikát — minden kritika, mely annak soraiból jó. Mintha mondanák: miért nem szóltatok előbb? akkor aszerint cselekedtem volna, de most már, a regény megjelenése után, ne bántsatok. Ebben a dologban némileg a közönség is hibás, amely eleinte való feltétlen és szertelen hódolatával minden későbbi, jogos és jogtalan, bírálattal szemben idegessé tette írónkat, mert Scott sem volt egészen olyan cinikus kalmár, amilyennek Carlyle mondja egy helyt. Hogy az idegesség Scottban nem látszik meg úgy és annyiszor, mint Jósikában, annak sok oka van. Ő írói pályájának nagyobb részében szerencsés volt élvezni az osztatlan s szinte páratlan népszerűség diadalát, mely persze anyagi szempontból is mást jelentett Angliában s mást Magyarországon. Természetből nyert *egészséges* kedélyét, melyet Carlyle oly igen hangsúlyoz, hosszú évtizedeken keresztül se anyagi gond, se családi bajok ki nem kezdtek; őszinte örömmel mondja magáról: «Nyájasság és jókedv jellemem fővonása.» (*Pevevil of the Peak.*) Akárkivel találkozott is, az a találkozás írónkra nézve mindig élvezetes és hasznos volt. A postakocsi utasai közt senki sem lehetett annyira ostoba, hogy a vele való társalgás közben valami komoly vagy tréfás eszméje ne támadt volna Scottnak. (*The Fortunes of Nigel.* Chapt. XXVII.) Már pedig az ő találékony szellemének elég volt egy-egy eszme, egy-egy ötlet, hogy az regénnyé izmosodjék, hiszen «a regényírónak csak egy hajszálra van szüksége s kötelet csinál belőle.» (*The Abbot.* Note O.) Ez utóbbi tehetség megvolt Jósikában is, de az ő kedélye sebeztebb vala. Scott «csendesesen megnyugodott a dologban s otthon tette magát az egymással megalkuvás e világában,» mondja Carlyle. Jósika erre nem volt képes; néha ok nélkül rémeket látott, rosszakaratot s üldözést képzelt olyanok részéről, kiknek ilyesmi eszük ágában sem volt. Lobbanékony természetét elmérgesítette boldogtalan első házassága élete s a belőle való szabadulás idejének beláthatatlan volta, második házassága alatt szomorú helyzete s betegeskedése, egész életében pedig az anyagi gondok. Scott ötvenezer koronát pazarolhatott évenként abbotsfordi kastélyának pompás berendezésére, könyvtárának, múzeumának gyarapítására. Mennyire más a sorsa Jósikának, aki szomorúan

írja Wesselényihez (1839. május 30.): «Én a napokban indulok Erdélybe; nékem, a kőművesnek nyárbán keresnem kell, hogy kitelehessek.» Máskor elpanaszolja, «minő rossz lábon áll most a szurdoki jövedelem, . . . a tiszt még a postapénzt sem tudja kifizetni . . .» (1845. január 28.) Egyszer csak azon veszi észre, hogy pesti lakását másnak adták bérbe, «drágábban, mint én azt bírtam.» És így tovább. Ha nem kell is szószerint venni azt a panaszát, hogy «évek óta már igaz, szívből eredt vidámságot rajtam senki észre nem vehetett,» mindenesetre jellemző ingerült, beteg kedélyére, mely megérteti velünk túlságos érzékenykedését, gyanakodását s ennek sokszor sajnálatos nyilvánulásait. Mindez részvétünket ébreszti fel egy arca verejtékével dolgozó író iránt.

Élete vége felé Scottot is megkereste a balsors. 1826-ban már ő is kénytelen leírni ezt: «magam is kölcsönből élek.» Következik nála is a robotmunka, az *invita Minerva* dolgozás; ő is megtanulja Jósika keserű igazságát: «Vannak írók, kiknek sorsa nem engedi a legjobb akarattal is, hogy keveset dolgozzanak, sőt olykor azt sem, hogy csak olyat írjanak, mire legtöbb kedvök s hajlamuk van; ki ezt tagadná, nem ismerné az életet.» (*Regény és reg.-i.*) Valóban az Élet elbánt, mind a kettővel; s bár egy-egy könyvtárt kitevő gazdag munkássággal váltották meg a jogot a nyugalmas öregségre, mégis a halálnak kellett kivenni reszketeg ujaik közül a kenyérkereső tollat.

ZSIGMOND FERENC.

IRODALOM.

Gyulai Pál: Varju István. Elbeszélés. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1912. 151 l. Franklin-Társulat.

Gyulainak ez az elbeszélése még 1854-ben jelent meg a Magyar Nép Könyvében, melyet Csengery Antal és Kemény Zsigmond szerkesztettek, s egyik legjelesebb mintája annak a tisztultabb, nemesebb érzelmű népiességeknek, melyet az említett vállalat a hanyag, formátlan próziasság ellenében meghonosítani kívánt.

Az elbeszélés meséje oly igénytelen, mintha csakugyan «mesének» indulna; de biztos vonású lelkirajza, előadásának szép irodalmisága, s az a mélyről szívargó és mindvégig diszkréten csillámló humor, mely Varju Istvánt a vén színésznek, az első magyar kómikusnak s a régi udvarház utolsó gazdájának lelki rokonává teszi: a klasszicitásra törekvés minden bélyegével ellátott, igazi művészi elbeszéléssé avatják. Varju Istvánnak, a hegyes bajuszú, rátartó kecskeméti gazdának van egy Miska nevű fia, kivel a Szűcsék Marcsáját szeretné elvételni, az elég jómódú s jó házból való csinos, kacérkás leányt. Miska azonban már választott: csak Erzsi kell neki, az egykor jómódú, de végkép lerongyollott, elrészegesedett Erdősinek a leánya. Ezen zörren össze az apa a fiával, úgyannyira, hogy Miskának tisztulnia kell hazulról s el kell szakadnia Erzsitől épen akkor, mikor e szegény leány, apja halálával, árván marad Kecskemét városában. Miska elbújdosik hazulról, Nagyváradon asztalos-mesterséget tanul, hazatér — s elveszi Erzsit, ki időközben szolgálatba szegődött s úgy tarthatta fenn magát. Nemde a Hamupipőkék, János Vitézek, Toldi Miklósok naiv egyszerűségű meséje forog eszünkben? De Gyulai oly egyéni lelket lehel e mesébe, hogy az többé semmi mással össze nem téveszthető. Mesebeli igénytelenségében csak az egy Erzsi marad meg, ki maga az ártatlan, mindenkit szolgálni kész, szenvedő jóság s öntudatlan szépség. De az ő alakját is kiemeli e különben kedves sablontól egy-egy lélektani metszet s különös helyzete, melybe kerülni fog: a jelenet, mikor részeg apját, ki Varju István háza előtt, nagy szitkozódások között összeesett volt, a csúfolódók s megbotránkozók kíváncsi tömegéből kézen fogva hazavezeti, egy igen egyéni fájdalom sanyarú vonásával, a más hibájából sértődött szemérem^{ti} tiszteletre hívó fájdalommal bélyegzi Gyulai Pálévá ezt a Hamupipőkét. Miska sem pusztán népszerű sablon: egészszerű, derék, tizenkilencéves jó fiú, s fáj ott hagynia az apai házat: de íme, Nagyváradon inasnak áll be egy apró kis

asztalozhoz: «Mesteruram bakafánkös ember volt, mesterné asszonyom pedig valóságos hárpia.» Aztán ki isten csodája ne csúfolódnék egy tizenkilencéves inassal, ki épen legénynek illik be. A vihogó, zöld kötényes kis inasok «nagyapó»-nak hitták Miskát, mestere vén kamasznak, mesterné asszonyom pedig mindig úgy szólította: «te hórihorgas!»... Amúgy csendesen visszatromfolt mindent, amit lehetett, de bizony keveset lehetett. A mesterné mindig küldözte, reggelenkint kosarat akasztott kezébe, meghordozta a piacon, mint valami medvét s míg vásárolt, pletykált, ide-oda benézett, Miskának ott kellett strázsálnia. Úgy-e ez is kilépett a népmesék már-már szentimentális, bújdosó szerelmes-sablonából. Békével viseli a nevetséget, míg a mester holmi ezüst-kanalak lopásával meg nem gyanusítja: kezeügyébe esett az enyves csésze, s úgy a fejéhez vágta, hogy szeme-szája összeragadt a cseppentett kis embernek. Ezért ült is. Majd egy másik asztalozhoz kerül, s itt egy Dickensi ecsettel rajzolt házaspár élete vonja magára figyelmünket; az érzékeny természetű feleség, ki Kecskeméten urizáló deák fia részére csak örökös zsörtölődés árán tud mostani, második férjétől újabb és újabb pénzküldeményeket kicsikarni, sőt mikor e jó fiú hazavetődik s öngyilkossággal fenyegetözve könyörög 100 forintért, végső kétségbeesésében meglopja tulajdon férjét, mely vétséget csak Miska gyors józan esze hoz helyre még idejében; a férj, ki mindent ellenez, mindig mérgeződik, még magára is... de csak azért, hogy már megint megrikatta a feleségét. «Áldott jó teremtés volt mind a kettő, szerették, becsülték egymást, mégis örök perpatvarban éltek azért a fityfirty diákért, ki csak akkor törődött velük, ha pénzre volt szüksége.» Ez a diák, Ladányi Feri, nevezetes ember a mi történetünkben, mert Varju Istvánhoz vezet vissza. Mert épen hazajött s tőle tudja meg Miska a hallatlan esetet, hogy apja, Varju István, feleségül vette Szűcs Márcsát.

Azon pillanat közt, melyben fiát kitagadta s e közt, melyről Ladányi, Feri most adott hírt, Varju István életének egy jelentékeny szakasza játszódott le a szájalom és nevetségesség határmesgyéjén. E történet s hordozójának mesteri következetességgel rajzolt alakja, mely a rátartó s önző apai szeretet indulatosságától a csalódás koldusnyomorúságig hanyatlak alá: gerince s legemlékezetesebb kiválósága elbeszélésünknek. Varju István hozzá volt szokva, hogy fia engedelmeskedik neki, s hogy most szembe száll vele, mikor dédelgetett szándékát akarná általa megvalósítani, elkeseredett indulatra lobban s elúzi magától, annak biztos tudatában, hogy egy nap sem telik bele s a fiú meg fogja gondolni a dolgot, haza jön és eleget tesz apja kívánságának: «Elhatározta, hogy mihelyt haza kerül, ráncba szedi, elnyújtja, összezúzza... Hazajöveteléről távolról sem kételkedett... Csak szája jár a haszontalannak... Na hiszen megtanítja ő keztyűbe dudálni. Kereste fokosát, hogy mindig kezeügyében legyen». Másnap reggel erősen várta a fiát, hogy megbocsáthasson neki; de bíz az még harmadnap sem jött. «A tanyán tekereg, — mondta magában — hej de elpáholom az ilyen-olyan adta fattyát». Miska azonban nem jött vissza, s az öreg úrnak nem lett kit elpáholnia. Fenntartja még a harag látszatát, nem vallja meg szörnyű csalódását még önmaga előtt sem, pedig már

lelkében a végzet csirája, egy félszeggé ferdült életút végzete, s már kezdi körülfogni egykor déleleg alakját a szánalom húmora, melyet látszatul erőltetett harag s a hoppon maradt szeretet lappangó fájdalma táplál. Az az ötven egynehány lap, mely e lelki állapot további alakultát festi, egész elbeszélő irodalmunk legklasszikusabb remekei közé tartozik s azt a Gyulai Pált érezteti, ki oly világos szemmel s oly mély erkölcsi érzéssel látta át és fejtegette a nagy Kemény Zsigmond tragédia-szöveget. Varju Istvánon elúrhodik a kötelességszerűleg fenntartott harag s egy véletlen szemlélet villámcsapásától egyszerre makacs elhatározással lobban. Közprédára ereszti fia holmiját: boldog-boldogtalan dézsmálhat belőle: «Nesze neked is . . . nesze neked is . . . vigyétek, nekem nincs fiam, kitagadtam». Pitvaron, utcán egész cigányvásár támadt a nagy osztozkodásból s fél-utca állt ki csodájára. «Beharangoztak már és Szűcs Marcsa még csak most kezdett öltözködni a cifrájából. Nyitva volt az ablak s belátszott Varju Istvánhoz, hogy mosakodik, néz a tükörbe, veszi föl a viganót. Ihogó-vihogó leány volt s hamis kék szemei, midőn valakire igazán rápillantottak, azt látszának mondani: adjon Isten engem kendnek . . . Varju István szeme megakadt rajta s nagy bűvában nagy gyönyörűséggel nézte fehér keblét, telt karjait és szidta fiát, hogy elég bolond volt nem venni feleségül; de egyéb is főtt még az ő elméjében, csillogott szeme, melege kezdett lenni . . . «Jó reggelt magának — kiáltá által — elég szép már, elég szép, menyaszszonynak is beillik!» Marcsa haragudna is, nem is, becsapta az ablakot s vihogott a bolond öregem . . . Varju István pedig megivott egy pohár bort. «Eh, aki adta — mondá megpödörve bajszát — miért ne házasodhatnám én meg, *miért ne lehetne még fiam.*» Innen kezdve bizonyos fájdalmas kórikum mind erősebben kezdi bevonni. Meghányja-veti a dolgot Szűcs urammal, s poharzás közben apám-uramnak, fiam-uramnak nevezgeti már egymást a két igen csak egykorú ember. A kapzsi Szűcsné viszi dülőre a dolgot. Varju István végrendeletet tesz, kitagadja fiát, mindenét Marcsára hagyja, nagy lakodalmat csap s megüti a guta. Épen a nyelvét érte, csak dadogni tud s innen kezdve élete napról-napra való megalázott nyomorult tengődéssé válik a halálát váró, fosztogató sógorság s felesége szeretője: Ladányi Feri rabló környezetében. Csak Erzsi, fia szegény választottja, a Hamupipőke ápolja igaz szeretettel, kinek atyját kiméletlen pörlekedéssel ő forgatta ki vagyonából s kit fiához annak idején méltatlannak tartott: «Oh, ha itt volna Miska, mint megvédene *bennünket!*» — sóhajtott Erzsi egy durva bántalom után, mely gazdáját Ladányi részéről érte — «s mióta háznál van, most említé először gazdája előtt a kitagadott fiú nevét. Varju István összeborzadt, eleresztette Erzsit s visszahanyatlott ágyára. Most volt egész életén keresztül a legboldogtalanabb».

Úgy érezzük, hogy e ponton betelt Varju István végzete s minden további bonyolítás már céltalan. Varju Istvánnal azonban még súlyos vétséget követett el az elbeszélés: felgyujtatta vele Szűcsék házát, hogy a végrendelete is odaégjen. Úgy is lesz s nem tudódik ki, hogy ő volt a gyujtogató. Varju István végzetes lelki fejlődésében fölösleges, mert már a teljes bűnhődés után következik, s igazság szerint újabb bonyadalmakat

volna hivatva kelteni a félkegyelmű szerencsétlennek e cselekedete. Valójában pedig alighanem épen csak azzal a rendeltetéssel eszelte ki az elbeszélő, hogy a végrendelet megsemmisítésével elhárítson minden további akadályt Miska és Erzsi teljes boldogsága elől, s elkerülje a pörlekedések, civódások ismertetésének szükségét, melyek Miska s a Szücs-familia közt a végrendelet miatt okvetlenül megindultak volna. Elejét akarja venni a bonyadalmaknak, mert egyetlen igaz feladatát — a lelki rajzot — már elintézte: de ezt olyan invencióval próbálja elérni, amely maga is folytatást kívánna, mert így amint van, árnyékot vet Miska és Erzszi leendő boldogságára, melyhez, bár tudtukon kívül, csak ilyen bosszúatlan maradt, lappangó bűncselekmény juttatta el őket. Szintúgy céltalan bonyolítás épen a kibonyolódás idején Ladányi kísérlete, ki, hogy Marcsát s vele az öreg gutaütöttnek vagyonát magáévá tehesse, orvul akarja meggyilkolni Varju Istvánt.

Alighanem most említett fogvatkozásai miatt nem vette fel a Vázlatok és Képek közé ez elbeszélését Gyulai. A Kisfaludy-Társaság mindamellett nagyon jól tette, hogy újból kiadta s újból beiktatta Gyulai irodalmi hagyatékába e mesteri lélektanulmányt, mely az idealizáló és drasztikus népiesség hazug végleteit egyaránt el tudja kerülni s mely ízlés, műgond és elmélyedő emberszeretet tekintetében méltó társa a nagy kritikus legjobb jellemrajzainak.

rg.

Pollák Miksa: Tompa Mihály és a biblia. Budapest, 1912. 194 l. Franklin-nyomda. Ára 3 K. (Az Izr. Magyar Irodalmi Társaság kiadványai. XXXVII. köt.)

Tompa Mihály és a biblia: ily különleges, egyoldalú szempontból tárgyalása Tompa költészetének egy majdnem 200 oldalas könyvben — szinte jogos gyanút kelthet az emberben. Az író szerelmes a tárgyába és rabja lesz; teljességre törekszik és túlságba esik; gondosan vizsgál mindent, hogy ki ne hagyjon semmit s öntudatlan elfogultságra ajzott figyelemmel látni vél ott is, ahol semmi sincs. Gondolkodásunk ruházatának, nyelvbeli kifejezéseinknek majdnem olyan közös és közkeletű tára a biblia, mint maga a természet. *Tavas*z helyett ezt mondhatom: *kikelet*, anélkül, hogy *kikelés*re, arra kellene gondolnom, hogy téli szállásából a jóság *kikel* a szabadba; mindenki, a költő is beszélhet Mózes vesszejéről, Lóth asszonyáról, Jób szenvedéseiről stb., meg a Golgotáról, anélkül, hogy a bibliával szorosabb ismeretséget tartana. Mindez nem a lélek külön átéléséből születő formája a gondolatnak, hanem csak *patron*. Hiszen igaz, a biblia hatása ez is, de most nyilván nem erről a hatásról lesz szó. Tagadhatatlan továbbá, hogy a filológiai kritika gyakran nagyon is belemelegszik a pepecselésbe: nagyon pontos akar lenni s emiatt lehetetlenségekbe vész. Két nyelvtudósunk nemrégén azon kapott össze, hogy Petőfi e sorában: «Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár» az *ifjú* szó melléknévi jelző-e, vagy állítmányi kiegészítő. Ezen bizony el lehet disputálni ítéletnapig, s nem lehetetlen, hogy ha föltámasztanák, maga

Petőfi sem tudna dönteni a kérdésben. A költői ihlet meg a művészi tudatosság elég gyakran független egymástól. Az előttünk levő könyv szerzőjének *Arany János és a Biblia* c. könyvéről szóló bírálatában Riedl Frigyes is azt kifogásolta már, hogy a felsorolt példák nem mindegyike bizonyíthatja helytállóan a biblia hatását Arany Jánosra.

Ily gondolatokkal fogtam a könyv olvasásához. Olvasván pedig a könyvet, szívesen vallom be, hogy elfogult gyanakodásom teljesen eloszlott. A tudós szerző maga mondja, hogy iparkodott elejét venni a Riedl Frigyes emelte kifogásnak s Tompa költészetének vizsgálatában csak azt vette figyelembe, ami minden kétséget kizáróan bibliai hatásra vall, melőzve a közkeletű bibliai szólásokat, közmondásokat, szálló igéket. Viszont igaza van a szerzőnek, mikor azt mondja, hogy az ilyen hatás megállapítása sok esetben csak szubjektív meggyőződésre támaszkodhatik. Szerzőnk például meg van győződve, hogy Tompa e sorában: «Ki csak gonoszt gondolt szívében» — a *szívében gondolt* kifejezés a biblia hatására vall, *az azt gondolja az ő szívében, elvégezém az én szívemben*, vagyis a *szívvel gondolkodás* bibliai dolog. Ezt a meggyőződését azonban nem tukmálja senkire. S az ilyen példa valóban nem is jelentős.

Szerzőnk nagy tárgyismerettel s általában kicsinyeskedés nélkül azt tárgyalja e könyvben, hogy a bibliával való örökös foglalkozás mennyire látszik meg Tompa költészetén s a könyv 29. lapján helyesen kitérített céljának teljes odaadással igyekszik megfelelni. Kimutatja a Zsoltár, Jób s a Prédikátor hatását Tompa költészetére; a költő moralizáló hajlamát papi hivatásából és népies hajlamából magyarázza; sorra veszi a bibliai allegóriákat s a költő egyéb műveiben meglevő bibliai vonatkozásokat, képeket, hasonlatokat; fejtegeti a biblia hatását Tompa nyelvére s feléleli a rabbinikus irodalom hatását is. A munka utolsó fejezete a költő és a pap kölcsönös egymásra hatásáról szól. Ez a könyv tartalma.

A szerző, ismétlem, erőszakoskodástól menten s nagy tárgyismerettel fejtegeti tételét. Előadása a tárgy természeténél fogva ha fásasztó is helyenkint, általában könnyen folyó, élvezetes; szabatosság dolgában is csak itt-ott bicsaklik meg. Eddig is tudtuk, hogy Tompa költészetén meglehetősen megérzik a papi hatás; e könyv nyomán világosabban látjuk, hogy Tompa *par excellence* bibliás költő; a biblia lelkétől átítatott lélek. Ennek megismertetése, helyesebben: ez ismeretünk világosabbá tétele a könyv haszna és érdeme.

SAJÓ SÁNDOR.

Magyar Shakespeare-Tár. Kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Szerkeszti *Ferencki Zoltán*. V. kötet. Budapest, 1912. 320 l. Ára 6 K.

A *Magyar Shakespeare-Tár* ötödik évfolyama új szerkesztővel, új alakban indult meg. Bayer József leköszöntével a szerkesztést Ferencki Zoltán vette át, kit nemcsak az új praktikus és tetszetős alakért (folyóirat helyett évkönyv), hanem a gazdag és változatos tartalom egybeállításaért is külön elismerés illet meg. Még a magyar vonatkozású cikkek

is, annyi idevágó munka után, még mindig új és értékes eredményeket hoznak napvilágra. E téren is, úgy látszik, a Shakespeare-problémák — mint Berzeviczy Albert kifejti — kimeríthetetlenek. Folyóiratunk speciális iránya, sajnos, nem engedi meg, hogy behatóbban foglalkozunk az összes tanulmányokkal, melyeket Berzeviczy Albert *Shakespeare-problémák* c. elmefuttatása vezet be. Csak futólagosan, inkább címük szerint ismer-tjük őket. Bodrogi Lajos hosszabb tanulmányában tizenkét ál-shake-speare-i drámát mutat be. Yolland B. Arthur *Shakespeare-koráról* érteke-zik s főképen a Grammar Schoolnak hatását vázolja a költő fejlődésében. Alexander Bernát néhány «odavetett», de termékeny megjegyzést fűz a drámai műforma fejlődéséhez Shakespeare szempontjából. Salgó Jakab a költő lelki betegeiről szól, Hegedüs István pedig két szonettnek görög forrását mutatja ki. Figyelemreméltó még Kropf Lajosnak néhány ismer-tetése és magyarázó megjegyzése. Külön dicséretet érdemel azonban Rózsa Dezső, ki Marloweról szóló beható tanulmányon kívül (*Shakespeare elő-zői. I.*) nagy gonddal ismerteti az újabb angol Shakespeare-irodalmat. Csak az volna kívánatos, az évkönyv céljainak megfelelően, hogy a Shakespeare-irodalom évenkénti ismertetésében az évkönyv *Irodalom* rovata bizonyos teljességre törekedjék (a külföldi Shakespeare-évkönyvek szemléjét is bele-vonva) s így az érdeklődő közönséget évről-évre a Shakespeare-kutatások legújabb állásáról tájékoztassa akár rendszeres összefoglalásban, akár szemleszerűen. Valamint szükség volna egy indexre is.

Bennünket azonban közelebről az évkönyv magyar vonatkozású cik-kei érdekelnek. Elsősorban Beöthy Zsolt rövid összefoglaló tanulmányáról kell szólnunk, mely nagy vonásokban vázolja Shakespeare hatásának jelen-tőségét a magyar dráma fejlődésének egyes mozzanataira. Míg a XVIII. század végén Shakespeare *neve* csak elvont ideálként lebeg újtói íróink előtt, addig a XIX. század folyamán egy állandó termékenyítő hatásnak vagyunk tanui, mely három fő mozzanatra szlik. Katona és Kisfaludy Károly drámáiban Shakespeare történeti színműveivel hat s ezek ember-és korjellemző erejével emeli drámai költészetünket először költői magas-latra. A romantikus dráma virágzása korában, különösen Vörösmarty köl-tészetében, mesedramáinak szeszélyes és szabadon csapongó képzelete az, amelynek egy *Csongor és Tünde* köszönheti költői erejét. Végül a hatva-nas évek újromantikus iskolájában (Rákosi, Dóczy) Shakespeare vígjátékai mentik meg a magyar drámát a fenyegető ellaposodástól, úgy gazdag köl-tői invenciójukkal, mint színekben dúskáló nyelvükkel.

Radó Antal néhány megjegyzést fűz Shakespeare fordításainak most készülő revíziójához, melynek javában folyó munkájáról különben az évkönyv végén közölt jegyzőkönyvi kivonatok is felvilágosítást nyujta-nak. Igen helyesen hangsúlyozza, hogy a tárgyi hűség mellett a revi-zoroknak a nyelvre, stílusra, verselésre is nagy gondot kell fordítaniok, hiszen e fordítások nagyrésze, bár a hatvanas és hetvenes években ké-szült, irodalmi nyelvünk állandó fejlődése következtében annyira elavult, hogy sok esetben az átdolgozás helyett egészen új fordításra van szük-ség. (Egy esetben a bizottság kénytelen volt ezt az utat választani,

A velencei kalmárnak Ács-féle fordítását elejtette s Radó új fordítását fogadta el.)

Ferenczi Zoltán az első, eddig ismeretlen Shakespeare-fordítás töredékeit közli, melyek Bayer József figyelmét is elkerülték. Aranka György 1785 augusztusában adta ezt a «kis mustrát» prózában a *II. Richárd*-ból Wieland átdolgozása után. A töredék a dráma néhány érdekesebb jelenetét tartalmazza.

Fest Sándor Shakespeare tanítványának, Philip Massingernek *The Picture c.* drámája magyar vonatkozásait tárgyalja. — Meg kell még említenünk Janovics Jenő összeállítását a kolozsvári Nemzeti Színház Shakespeare-előadásairól (1867—1900) és Hellebrant Árpád bibliográfiai összeállítását az 1911. év magyar Shakespeare-irodalmáról.

KIRÁLY GYÖRGY.

Évkönyv. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Szerkeszti *Bánóczy József*. Budapest, 1913. 442 l. Franklin-nyomda.

Izléssel kiállított és gondosan szerkesztett mű az Izr. M. Ir. Társulat ezidei évkönyve is. Közleményei mind kapcsolatban vannak a zsidó vallásos szellemmel. Négy közleménye az irodalomtörténetíró is érdekl.

Heller Bernát: Eötvös József báró c. cikkében Eötvöst «a zsidóság szögletéből» szemléli. Eötvös mint író, bár az elnyomottak szószólója, a jobbágyok védője, a zsidó alakokat kedvezőtlenül, néha visszataszítótnak tünteti fel. Legkidolgozottabb és figyelemre legméltóbb zsidó jellemeit a Falu Jegyzője adja. A zsidó-emancipáció gondolata politikai pályája kezdete óta foglalkoztatta. Heller részletesen méltatja ezirányban kifejtett irodalmi és politikai munkásságát. Szerinte Eötvös vallásosságának legeltetőbb táplálékát a szentírásból vette. Bár hithű katolikus volt, a reformáció iránt a legméltánylóbb elismeréssel viseltetett. A felekezetieskedés ellen nemcsak elmélkedő írásaiban, hanem regényeiben is küzd. Hitének három alapeleme van: Isten, gondviselés, halhatatlanság. «Eötvös pozitív vallásos eszméi közül alig akad olyan, mely a zsidósággal ellenkeznék s akad számos, melynek forrása a zsidóság.» Heller cikke beható tanulmányon alapul, nem ment némi túlzástól sem, de Eötvös iránti tisztelete és szeretete áthatja minden sorát.

Radó István: Zsidó vonatkozások Mikszáth műveiben. Célja vizsgálni, hogy Mikszáth hogyan és mit írt munkáiban a magyar zsidókról? Hogy milyen képet adott a zsidóságról? Mielőtt tulajdonképeni tárgyára rátérne, rövid és nem minden felületesség híjával bíró áttekintést ad arról, hogy Mikszáth előtt mely írónál, hogyan szerepel a zsidó? Hosszú fejlődést rajzol e körülbelül négy oldalnyi áttekintésben le egészen «a zsidók Mikszáthjáig, Ágaiig és a zsidók Arany Jánosáig: Kiss József, kisknél a zsidó már nem epizodikus alak, hanem ők állanak a cselekmények központjában, ők a főhősök.» — Mikszáth kimondottan a gentry írója. Ez az elem a zsidókat mint szükséges rosszat tekinti s ennek megfelelően Mikszáth a zsidót bizonyos fölényes humorral kezeli. Eleinte rokon-szenyvel ír a zsidókról. Legelső, nyomtatásban megjelent elbeszélése is

zsidó alakról szól s a történet középpontja egy zsidó leány. «A batus zsidó leánya» ez az elbeszélés, mely 1872-ben jelent meg a Fővárosi Lapokban. Ebben a novellában még teljesen elfogulatlan és éppen olyan szeretettel ír zsidó alakjairól, mint a fajtájabeli gentryről; az egész elbeszélés apológiája a zsidónak. Későbbi hosszabb novelláiban a politikában uralkodó formai zsidó barátsága tényleges antiszemitizmus perspektíváját tárja elénk. Általában Mikszáthot a zsidók a gentry és a paraszt mellett csak mellékesen érdekelték. «Akármilyen ferdén mutató szemüveggel nézett is bennünket — fejezi be Radó — rosszakarat sohasem volt benne, annál több szimpátia és ha tolla csipkedő és gúnyos volt is, nevetségessé sohasem tette a zsidókat.»

Mezey Sándor: Ágai Adolfról. Hangulatos, szépstíliú, helyenként kissé dagályossá váló felolvasásában Ágai méltatásában szinte komikus túlzásokra ragadtatja magát, mikor így ír: «a magyar társadalom összes fonákságát és valamennyi típusát ő látta meg legelőször, ő foglalta össze, ő fényképezte le, és ő örökítette meg, mert előtte fölényesebb és európaibb szemmel néző szemlélője a magyar társadalomnak alig volt». Mezey Ágait a magyar társadalom legkitünőbb nevelői közé sorozza. Hiszi, hogy nála külön, erőteljesebb és művészibb szatirákat magyarul sohasem írtak. Ez éppen olyan túlzás, mint az, hogy «Ágai lopta be a magyar irodalom műfajai közé a tárcát is, melynek megszületése az ő nevéhez, az ő szatirikus természetéhez fűződik. Ha politikai és társadalmi szatirái elválaszthatatlanná teszik nevét a magyar társadalom alakító munkájától: úgy a magyar tárca megteremtésével irodalmi jelentőségét egyszersmindenkorra megalapította. A mi irodalmunk Pákh Albert és Vadnay Károly korában szegény volt szellemben s ezek a levendulaszagú, fehér főkötős irodalmi csemeték ijedten lázadtak föl, mikor a francia ölben termett, graciózus suhogású és és elegáns szabású Porzó-tárcák Dévénynél átlépték a határt.» Mese az is, hogy Ágai tárcáival jött volna be honfoglalásra hozzánk a modern nyugatiság, az elmésség, a finomság, a lélekelemzés. Óriási túlzás, mikor ilyeneket állít: «Ma a magyar tárcairodalom Európa legelső tárcairodalma. Nálunk Jókait és Mikszáthot ez tette népszerűvé; a külföldön a magyar prózát ez tette világpolgárrá. Ágai egyengette a magyar tárca világhódító útjait.» Nem egészen szerencsés önérettel állapítja meg, hogy valamint ma is zsidó írók gyujtogatják a modern magyar irodalom villamos szikráit: évtizedekkel ezelőtt is zsidó író tárt kaput nyugat felől a modern áramlatoknak. Ágai művészetét befejezett tökéletességű művekben igen gazdagnak s Mikszáthéval vetekedőnek mondja.

Harmos Sándor: A szombatos imakönyv névtelen írója c., kissé bőbeszédű és ismétlésekbe bocsátkozó cikkében Kohn Sámuel eddigi állításával szemben azt vitatja, hogy a héberből fordított szombatos imakönyv 1630 előtt készült. A szerző azonban szerinte is Péchi Simon.

ÁGNER LAJOS.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A Fővárosi Könyvtár Értesítője. 1912. évf. 5. sz. — *Niklai Péter: Adalékok a szabadságharc hírlapirodalmának bibliográfiájához.* Pótlásokat és helyreigazításokat közöl Szinyvei József könyvészeti dolgozatához: Hírlapirodalmunk 1848—49-ben.

Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. 1912. évf. 9—12. sz. — *Dongó Gy. Géza: Kazinczy Ferenc jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban.* Kazinczy, mint a sátoraljaújhelyi megyei levéltár rendezője, egyes oklevelekhez megjegyzéseket írt. — *Kemény Lajos: Némethy Ferenc.* Rövid megemlékezés a vitéz tokaji kapitányról, aki a XVI. század derekán három zsoldárt fordított magyarrá. — *Szomorú szüret.* Párosrímű alexandrinusokban írt kesergő vers, melyet Dely László mihályi prédikátor írt 1768-ban. Feddi a népet és panaszködik a rossz termés miatt.

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 2. sz. — *Rácz Lajos: Gróf Teleki József levelei Rousseauról és Rousseauhoz.* Betűhív közlése azon leveleknek, melyeket a cikkíró már a Budapesti Szemle múlt szeptemberi számában ismertetett s részben közölt is, eredetiben vagy fordításban. (L. Irod. 1912. évf. 490. l.) — *A M. Tud. Akad. első összes ülésének (1913 január 27.) jegyzőkönyveiből:* 11. Főtitkár jelenti, hogy Kont Ignác . . . meghalt . . . Utolsó műve egy francia-magyar bibliographia, mely a francia irodalomban és levéltárakban hazánkra vonatkozó összes adatokat összefoglalja és méltatja, Akadémiánk tetemes segélyével legközelebb fog megjelenni. — 12. Főtitkár bemutatja a magyar állam által Rómában létesített és fenntartott Történeti Intézet szervezeti szabályzatát, melyből a következőket szakítjuk ki: Az intézet címe: Római m. kir. Történeti Intézet (Reale Istituto Ungherese di studi storici). Az intézet befogadja, irányítja és támogatja a történelem, archeológia, művészettörténet, classica-philologia és irodalomtörténet magyar munkásait, akik Róma és esetleg Itália más részeinek könyv- és levéltáraiban, művészeti és tudományos gyűjteményeiben, úgyszintén a régiségekre és műemlékekre vonatkozólag kutatásokat vagy tanulmányokat végeznek. Az intézet e munkásság eredményeinek közzétételéről a körülményekhez képest gondoskodik. A miniszter megbízásából a vezetést a M. Tud. Akad. gyakorolja állandó bizottság által, mely az akadémiai elnök elnöklete alatt a másodelnökből, a főtitkár-

ból, a történelmi bizottság által választott három, az archeol. és class.-philol. bizottságok által választott két-két tagból áll. Az intézetet közvetlenül a) az igazgató vagy elnök és b) a titkár vezetik, akiket az akad. bizottság meghallgatásával a miniszter alkalmaz. A két vezető egyike az intézet házában lakik. Az intézet tagjai ösztöndíjat élveznek az állami dotatióból, költségvetési ösztöndíjtételekből, Fraknoi Vilmos és B. Forster Gyula alapítványaiából s adományokból.»

Budapesti Hirlap. 1913. évf. 47. sz. — *Mányoky Gyula: Rhedesi Bárány Boldizsár.* A cikkíró unokája B. B.-nak s nyilván családi hagyományból mesél. A Bánk bán Rostájának szerzője nagyúri nevelésben részesült; németül, franciául, angolul már Sopronban megtanult. Pesten jurátuskodva ismerkedett meg Katona Józseffel. Somogyban lett megyei tisztviselő. Házassága neje kisebb műveltsége miatt nem volt boldog. A megyei élet sem volt inyére, neki való művelt környezetet ott sem talált. Nem rokonszenvezett a közel szomszédságában lakó nagy rokonával, Berzsényi Dániellel sem: karakterük, neveltetésük, életmódjuk egészen ellentétes volt: «Nálam több cukor fogy el, mint Daninál só» — szokta mondani. Sorssal és emberekkel elégületlenül vonult vissza Kisgombán emelt kastélyába könyvei közé. Színésztársulatokat szívesen látott s játszatott billardszobájában. Második házassága sem volt szerencsés, sőt meg hasonlításba s végeredményül anyagi romlásba vitte. Embergyűlölővé lett, feleségét elűzte s csak este és éjjel járt ki pusztuló kastélyából. Egy ilyen kései barangolás alkalmával esés következtében belső sérüléseket szenvedett s az okozta halálát.

Budapesti Szemle 1913. évf. 1. sz. — *Angyal Dávid: Jelentés a Greguss-jutalomról.* (Pótlás a folyóiratunk multkori számában közölt ismertetéshez.) Császár Elemér egy téves adatát így igazítja helyre: «Arany Reggele így keletkezett: Midőn Péterfy Kemény Zsigmond essayje megjelent, egy napilap tudósa azt jegyezte meg, hogy P. alaptalanul dicséri K. Zs. természetérzékét, mert a Keménytől idézett leírása az erdőnek természetrajzi szempontból hibás. A napilap cikkét Hermann Ottó tudományosan cáfolta meg, Arany pedig megírta a Reggelt, melyben kigúnyolja azokat, kik a költő leírásától természettudományi pontosságot kívánnak.»

U. i. 3. sz. — *Bayer József: A 'Szózat' megzenésítése 1843-ban.* Bartay Endre, a Nemzeti Színház igazgatója 1843. január 26-iki kelettel pályázatot írt ki egy látványos, népies színdarabra (50 arany) s a Szózat népszerűvé válható megzenésítésére (20 arany). A népies színdarab első díját Ney Ferenc Kalandora, s a mellékjutalmat Szigligeti Szökött Katonája kapta. A pályázat másik felére 20 pályamű érkezett be, s a három legjobbat 1843 május 10-én elénekelték a Nemzeti Színházban. Egressy Benjámint jutalmat nyert dallama (a másik kettő szerzői Thern Károly, Fáy Gusztáv) kezdetben sem a közönségnek, sem a sajtónak nem igen tetszett, sőt a Pesti Hirlap feltűnő hevességgel támadta meg. A dal azonban terjedt, s ebben a pozsonyi országyűlés alkalmából történt, 1843 június

1-i bemutatónak, s ott aratott óriási sikerének nagy része volt. A Pesten megjelenő Ungar c. lap a német közönség körébe is bevitte, műmellékletül adván 1844-ben a Nationallied-et. A Pesti Hirlap sürgetésére újabb pályázat nyitott s május 30-án került bemutatóra a Nemzeti Színházban Erkel Ferenc dala s Egressy Béninek egy újabb dallama. De az első pályázat jutalmazottját már egyik sem tudta leszorítani. Most száz éve született Egressy Béni, sok szép, ma is élő dal költője, s május 10-én lesz hetvenedik éve a Szózat első eléneklésének. A cikkíró méltán teszi hazafias kötelességévé Operaházunknak, hogy e napot ünneppé avassa. — *Szegedy Rezső*: A *«Béla király és Bankó leánya»* forrása. Már Szilády Áron rámutatott két délszláv változatra: a Duncsics Romanija és Vidovics Margitka c. énekekre, melyek közül ez utóbbi áll közelebb a magyar Bankó leányához. Szegedy Rezső még rokonabb változatokat kutatott fel; ezek: a Szultanija; a Zlatija, Gyejvan leánya; s a mindkettőnél régibb feljegyzésű (XVII. század 2. fele) Nejmána és Mujo c. vitézi ének. Az első horvát, a két utóbbi boszniai eredetű. A legutóbbit fordításban is közli a cikk. Ezek valamely 16. századi őse, egy horvát vitézi népének lehetett a semptei névtelen szabad feldolgozásának forrása. Alapmotívuma: a vitézi ruhában rejtező s a férfakkal incselkedő leány sűrűn fordul elő a délszláv népköltészetben; oda nem is idegenből került s legfeljebb a próbák motívuma sejtet olasz közvetítést. — *Horváth János*: *Petőfi fogadtatása az irodalomban*. Endrődi Sándor Petőfi Napjai c. adattára alkalmából vizsgálja P. fogadtatása körülményeit. Három Petőfi-típus alakult ki a kor köztudatában s mindegyik hamis, vagy fogyatékos. Az elsőt, melyet a cikk al-Petőfinak nevezett, ifjúkori kiforratlanságában és Vahot segédletével maga a költő hozta forgalomba, s barátainak bohémkedő, pajtáskodó magasztalásai még erősebben megrögzítették: egy könnyelmű, léha, csavargó, dorbézoló, betyáros, komédiásköltő képe ez, s a rosszindulatú, konzervatív kritika körömszakadtig ezt a Petőfit látja s ostromozza még akkor is, mikor költészete már megtisztult a kezdet túlzó, kötekedő kinövéseitől; emiatt érti végzetesen félre a Helység Kalapácsát s kovácsol vádat ellene lírája legeredetibb ujdonságaiból: személyes jellegéből s egyszerű, fesztelen modorából. Másik a népköltő-típust, melynek lehetett némi jogosultsága a népdalok éveiben (1843/44), amelyet azonban a költővel rokonszenvező, jó indulatú kritika túlságosan előtérbe állított s vakon fenntartott még akkor is, mikor Petőfi már rég túlhaladt fejlődése tulajdonképeni «népies» szakaszán; e típusban való elfogultsága közben alig-alig mutatott rá lírája más, egyéni sajátosságaira. A harmadik típus csak továbbvitele a másodiknak s nem volt alaptalan, mikor élete utolsó éveiben egyre hevesebben kezdett résztvenni a politikai élet küzdelmeiben; így, mielőtt, annyi téves megvilágítás után, a tiszta irodalmi szempont érvényesülhetett volna megítélésében, politikai költő hírébe jut s ez a megállapítás is kellenél tovább rajta szárad. — *Ritók Emma*: Lukács György könyvét (A modern dráma), *Alszeghy Zsolt*: Császár Elemér Ányos-életrajzát, *Waldapfel János* a Schuschny-emlékkönyvet ismerteti.

Debreczeni Protestáns Lap. 1913. évf. 7—9. sz. — *Kardos Albert: Csokonai és Rousseau.* Felolvasás a debreczeni Csokonai-Kör ünnepi ülésén. Csokonai nagyon vonzódott Rousseauhoz s verseit átszötte a nagy francia bölcselő érzéseivel és gondolataival. Kardos Albert általánosságban szól a rousseau-i vonásokról, melyek Csokonai életében és költészetében egyaránt feltalálhatók. «Amint életének minden nevezetes fordulóján ott találjuk Rousseaut, legtöbbször veszedelembé sodró hatással, költői munkáinak legfőbb csoportjaiból is ki-kierzik Rousseauinak egyik vagy másik világirodalmi alkotása.» Szerelmi lírájának szentimentális íze az Új Héloíz-zel van érzelmi közösségben és stílusrokonosságban. Természetszeretete és magánykedvelése is rokon Rousseauéval. Legrousseauibb költeménye a Tihanyi Ekhóhoz.

Egri Egyházmegyei Közlöny. 1913. évf. 4. sz. — *Irodalmi gyűlés.* Az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület az egri főképtalan költségén 1000 példányban kinyomatja Mindszenty Gedeon összegyűjtött költeményeit. A kiadás kb. 4500 koronába kerül. A kötetet Szmda Viktor rendezi sajtó alá.

Egyenlőség. 1913. évf. 7. sz. — *Rubinyi Mózes* méltánylással ismerteti Pollák Miksa most megjelent könyvét. (Tompá Mihály és a biblia. Budapest, 1912. Kiadta az Izr. M. Irod. Társ.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 3. sz. — *Gálos Rezső: Dayka Gábor költészete* (I.). A dolgozat az ellentmondást iparkodik megfejteni, mely D. költészetének korok szerint eltérő megítélésében mutatkozik. A költemények időrendjéből megállapítható: 1. hogy D. a verselést az iskolában kezdte, még pedig párversekkel; 2. D. költői munkásságának két virágkora: Pest, 1790 és Lőcse, 1792. Utolsó verse az a töredék, melyet B. Szabó Dávidhoz írt. Dayka költészete gyökereivel erősebben nyulik a latin klasszikusok talajába, mint Virágot és Berzsenyit nem számítva bármelyik költőnké. Első magyaros formájú verse: A nemzeti öltözet című. A francia hatás is kimutatható költeményein, valamint működésén a Kazinczyé. Virágkorából való műveiben igazi élményekből fakadó érzések szólnak meg. Anakreoni dalai főképp a német költők hatása alatt keletkeztek. Fontos és szerző szerint eddig ismeretlen adat, hogy Dayka Ovidés Colardeau-fordításain kívül még a heroidák egész sorának megírására és lefordítására gondolt. — *Borbély István: A legrégebb unitárius templomi énekeskönyvek* (1566—1607). A Dávid Ferencnek tulajdonított énekeskönyv nem az övé. D. F. ugyanis nem szerkesztett, nem adott ki unitárius templomi énekeskönyvet. A magyar unitáriusok legelső templomi énekeskönyve a Hoffhalter-féle nyomdából került ki 1566-ban. Másik megállapítása szerzőnek, hogy tévedés a Battlyány-kodexet unitárius Gradualul feltüntetni. — *Gálos Rezső* Csipak Lajosnak Horatius hatása az ő és új klasszikus iskola költőire (Kolozsvar, 1912) c. munkáját, *Alszeghy Zsolt* Király Györgynek Szép Ilonka, *Kristóf György* pedig Leffler Bélának

Petőfi Svédországban, Kovács Antalnak, Petőfi véleménye a magyar írókról és Beke Boldizsárnak Petőfi hazafiás lírája c. dolgozatait ismertetik. (E művek ismertetését l. folyóiratunk 1912. évf. 446. és 137. l.) — *Fest Sándor* a Ben Jonson műveiben található magyar vonatkozásokról ír (Esztergom 1595-iki ostroma, Bethlen Gábor említése). — *Trostler József* szerint Petőfinak Est c. verse emlékeztet Bürgernek Das Dörfchen c. költeményére. — *György Lajos* regény- és drámairodalmunk történetéhez közöl adatokat. — *Elek Oszkár* Garaynak A két holló c. költeményét egy skót népballadával veti össze. — *Benigny Gyula* Arany J. egy ismeretlen verse c. cikkében kimutatja, hogy a nagy költő a Bolond Istók első 70 szakának sajtóhibáit versben javította ki. E vers megjelent a Csokonai Lapok 1850. évf. 29. sz.-ban.

Grafikai Szemle. 1913. évf. 2. sz. — *Gondos Ignac: Ki szedte a Nemzeti Dalt?* Valahányszor egy öreg nyomdász eltávozik az élők sorából, napilapjaink mindannyiszor tele vannak azzal a hírrrel, hogy az elhunyt szedte 1848 március 15-én Petőfi Sándor Nemzeti Dalát. Cikkíró, Firtinger Károly nyomdászszakíró adataira támaszkodva, legvalószínűbbnek tartja, hogy a vezető szedő Malatin Antal volt, a későbbi kaloesai nyomdatulajdonos. Egyben felhívja a figyelmet arra, hogy a Nemzeti Dalt nem azon a sajtón nyomták, melyet a Petőfi-házban őriznek. Ezzel a préssel a tizenkét pontot nyomták s nem a Nemzeti Dalt!

Huszadik Század. 1913. évf. 2. sz. — *Braun Róbert: Goga Oktavián a magyar kulturáról.* Közli magyar fordításban a Goga-féle cikket (folyóiratunk II. 120.) s néhány megjegyzést fűz Goga fejtegetéseihez annak bizonyítására, hogy minden kultúra kialakulásában döntő jelentőségű az idegen elem. «Hogy miféle elvi különbség volna — a magyar irodalomra vonatkozólag — a negyvenes évek tót-német (Petőfi, Vahot, Greguss) és a mai zsidó kultúrinvázió közt, nehéz megérteni.»

Kalazantinum. 1913. évf. 6. sz. — *Piros Kálmán: Vass József emlékezete.* A jeles piarista történetíró (1813—1873) rövid életrajza. — *Bíró Vencel: Vass József mint történetíró.* Részlet a szerzőnek az Erdélyi Múzeumban megjelenő nagyobb dolgozatából.

Katholikus Szemle. 1913. évf. 3. sz. — *Bittenbinder Miklós* ismerteti Sziklay Ferenc programtervezését. (Arany János magyar verselése. Fehértemplomi áll. főgimnázium. Ism. folyóiratunk: I. 447.)

Keresztény Magvető. 1913. évf. 1. sz. — *Ifj. Biás István* közli Sófalvi Józsefnek gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellárhoz írt levelét, mely a Walchius- és Bod Péter-féle unitárius egyháztörténetről szól. (1776.)

Literarisches Echo. 1913. évf. márc. 1. — *Richard M. Meyer: Essayisten.* Több essaygyűjteményt ismertet s közöttük Lukács György könyvét (Die

Seele und die Formen. Berlin, 1912.). Dicsérettel szól róla s mesterével, Kassner Rudolffal hasonlítva össze a szerzőt, megállapítja, hogy Lukács világosság és szellemesség dolgában fölötte áll a misztikus nyelvű német essayistának. — *Gálos Rezső* elismeréssel ismerteti Bayer József értekezésének eredményeit. (Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Budapest, 1912.)

Magyar Középiskola. 1913. évf. 2. sz. — *Bittenbinder Miklós* ismerteti Czeizel János értekezését. (Goethe és Kazinczy. 1912. Különnyomat a Heinrich- emlékkönyvből.)

Magyar Nyelv. 1913. évf. 2. sz. — *Szily Kálmán*: *Elnöki megnyitóbeszéd.* (A M. Nyelvtud. Társ. 1913 január 21-ikén tartott közgyűlésén.) A Calepinus-szótár magyar adatainak élesszemű mérlegelésével s nyomról-nyomra haladó mintaszerű módszerességgel megállapítja, hogy az 1585-iki tíz nyelvű Calepinus magyar munkatársa nem Szántó (Arator) István, hanem Laskai Péter volt, ki két más-más nyelvjárású erdélyi tanulót szólított fel segítő társul. — *Erdélyi Lajos*: *A Gyulafehérvári Glosszák.* A kézirat újabb alapos megvizsgálásának eredményei. Az állítólagos szerző sokat vitatott nevét — Vataikai, Újtatai, Vatai — ma semmiképen sem lehet megállapítani, a névirásból a legérzékenyebb lemez sem tud kihozni semmit; különben is már Varjú szerint is a név írása merőben különböző a codexétől, tehát nem a szerző aláírása, hanem mint az Irodalomtörténet folyóiratszempléje (I. évf. 274. l.) helyesen gyanította, csak a könyv tulajdonosáé. Varjú közlése nem egészen hibátlan, ezért a szöveget a cikk újra közli betűhíven. Végül megállapítja, hogy ezek valóban verses glosszák: az I. és II. glossza u. i. az eredetiben is versalakban van írva, külön is kitüntetett kezdőbetűkkel: anagrammal, s van végcímük is. — *Jakubovich Emil*: *XV. századi magyar fohászok* közöl egy 1449-iki oklevél hátáról. Mindössze huszonhárom szó.

Magyar Nyelvőr. 1913. évf. 2. sz. — *Simonfi János*: *Az irodalom szó története.* Bemutatja a «literatura» szó magyarításának korábbi próbáit: írás, tudomány, deákság, író mesterség, írástudás, írása, könyvészet. Az irodalom szó legelőször Szemere Bertalan Utazás Külföldön c. kétkötetes útinaplójában (1840) fordul elő, a literatúrával vegyest, mint határozottan Szemere Bertalan szóújítása. Bizonyítja ezt, hogy mikor először él vele, a nyelvújítók szokásaként rekeszbe iktatja a latin szót, a magyarítottá pedig betűritkítással hívja fel a figyelmet. Ez első mondat a «Páris, Február' 26-án, 1837» keltezésű 49. fejezetben az I. köt. 200. lapján olvasható s így hangzik: «De midőn az irodalom (literatura) az étellel szorosan egybefűződik, némely pontokban elveszti tisztaságát s művei szent ihlet nélkül gyárilag készíttetnek.» — *Rubinyi Mózes* ismerteti a Melich kiadásában megjelent két legrégebb magyar nyomtatványt. — *Szinkovich Jenő* néhány magyaros és költői kifejezést közöl Bacsfányi kiadatlan költeményeiből.

Nyugat. 1913. évf. 4. sz. — *Móricz Zsigmond: Az Bétsi Susánna.* Színdarab egy felvonásban. (Minket csak annyiban érdekel, hogy megírásához Balassa Bálintnak egyik költeménye adott ötletet. Balassa e kis színdarabban Hazafi Verai Jánosként hat, ki mindenre versben válaszol.)

U. i. 5. sz. — *Ignotus: Magyarság és irodalom.* (Bevezető a Nyugat márc. 2. matinéján.) Goga Oktaviánnak az elzsidósodott magyar irodalmat becsmérő nyilatkozatára reflektál: «a zsidó fajiság semmivel sem alábbvaló (a művészetben) akár a román, akár a francia, akár a magyar fajiságnál — s... a zsidó elvegyülés époly meggyarapodása a magyar irodalmiságnak, mint a Disraeli politikája volt az angol fajiságnak.» (Művészetnek csakugyan mindegy lehet, hogy milyen fajiság nyilatkozik meg benne; de talán a fajiságnak nem egészen mindegy, hogy milyen a művészete. Tény az, hogy Goga Oktavián biztató reményt merít a mai magyar irodalom szemléletéből a saját faja részére: nem fél többé egy specifikus magyar kultúra magyárosító hatásától.)

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1913. évf. 13. sz. — *Vida Sándor: Néhány megjegyzés a magyar irodalomtörténet tananyagának beosztásához.* Cikkíró szerint ajánlatos volna a középiskolai magyar irodalomtörténet tanítási anyagának felcserélése oly módon, hogy a VII-ik osztály tanulja az új irodalmat, a VIII-ik osztály a régít.

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1913. évf. 7—10. sz. — *Pruzsinszky Pál: Bod Péter és munkái.* Folytatólagos cikksorozat Bod Pál születésének kétszázéves fordulójára.

U. i. 8. sz. — *Pruzsinszky Pál: A Heidelbergi Káté 350 éves jubileuma.* 1563-ban nyomatta ki III. Frigyes pfalzi választófejedelem a nevezetes kátét, mely rendet hozott a reformátusok hitbéli felfogásába. A káté több német hittudós közös munkája volt. Nagy gyorsasággal terjedt el mindenfelé. Szövegét 1567-ben a debreczeni református zsinat is elfogadta s tíz év múlva megjelent magyar fordítása is. (A keresztyén hitről való tudománynak rövid kérdésekben foglaltatott sommája. Pápa, 1577.) Ettől kezdve nagyon sok újabb kiadása és több új fordítása. A nevezetes könyv mind nálunk, mind a külföldön nevezetes tényezőjévé lett a kálvinista öntudat megszilárdításának. «Egyes lapjait az aranyak tonnáival sem lehet megfizetni»: így nyilatkoztak róla már 1618-ban a zsinatról hazatérő angol teológusok. Azóta «századok nemzedékei merítették belőle tudományt s megtanulták belőle azt, ami az életben, a halálban az egyetlen vigasztalás».

Sárospataki Református Lapok. 1913. évf. 6. sz. — *Novák Sándor* szerint Kiss Ernő Szemere életrajza (Szemere Bertalan. 1912) egyike újabb irodalmunk legkomolyabb és legszámottevőbb jellemrajzainak. Ugyanitt egy másik bíráló, Sz. G. helyreigazítja e műnek a sárospataki iskolára vonatkozó néhány tévedését. (Ism. folyóiratunk: II. 48.)

U. i. 8. sz. — *Végh János: Megjegyzések Császár Elemér 1912. évi dec. 2-iki akadémiai előadására.* (V. ö. folyóiratunk: II. 476.) Helyreiga-

zítások és cáfoló adatok Császár Elemér akadémiai értekezésének azon tételéhez, hogy a XVIII. században 1760-ig nem lehet szó német hatásról, mivel a két nemzet közt nem volt meg a nyelvi érintkezés lehetősége.

Szabadgondolat. 1913. évf. 2. sz. — *Czöbel Ernő: Greguss és a 48-as forradalom.* Cikkiró rámutat arra, hogy Greguss Ágost életéből életírói állandóan kifelejtik azt a három esztendőt, melyet az 1848-as szabadságharc előtt Szarvason töltött. Greguss, mint szarvasi tanár, szabadelvű kortársait messze maga mögött hagyó radikalizmussal izgatott a társadalom felforgatása mellett s nemesak a rendi, hanem a polgári társadalom alapjait is kikezdte. Azok a versei, melyeket cikkiró közöl, lázító, forradalmár versek. Dicsőíti Dózsa Györgyöt, megvetéssel szól a nemességről, gyűlölettel fordul a papság ellen. A későbbi kényes ízlésű, szelíd lelkű, vallásos kedélyű esztétikus ebben az időben még úgy látta, hogy három zsarnoka van a népnek: a nemes, a pap és a gazdag ember. «Míg ők lesznek, addig nem lesz szabadság.»

Századok. 1913. évf. 2. sz. — *Vértessy Jenő* méltánylással ismerteti Császár Elemér Ányos-életrajzát. (Ányos Pál. 1912.)

Új Élet. 1913. évf. 1. sz. — *Beöthy Zsolt: Egység a műalkotásban.* Előadás a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban. A költői olvasmányokról és ezek magyarázatáról pedagógiai és esztétikai szempontból. Magyarázza a műalkotások belső egységét. A költői példák közül szól Arany Toldijáról, Vörösmarty Szép Ilonkájáról, Petőfinek Anyám Tyúkjáról és a Szózatról. «A költői olvasmányok tekintetében általában ez a főfeladatunk: tápláljuk és irányozzuk a gyermek fogékonyságát; mélyítsük élvezetét; tárgysuk élvezetének körét; egyszerűen éreztessük vele a költészet erejét. Így végezzük leghelyesebben tanító és nevelő munkánkat egyaránt.»

Uránia. 1913. évf. 3. sz. — *Vasadi Balogh György: A haldokló népdal.* Tárca arról, hogy a magyar népdal milyen szép s hogy a magyar nóta kiveszőben van. Ma már a falusi parasztgyerekek is kabaré-dalokat énekelnek, a régi tanyai életmód megváltozott, a pásztorokból és földművesekből elkeseredett gyári munkások lettek, a népies poézist megölte az élet gondja.

Vasárnapi Ujság. 1913. évf. 7. sz. — *Beöthy Zsolt: Eötvös és Szalay.* Kisfaludy-Társasági elnöki megnyitó. Eötvös humanizmusa a demokráciai elv diadalának, Szalay historizmusa a kiegyezés sikerének lett hatalmas tényezőjévé. — *Zuboly: Százötven éves magyarországi hírlap.* Végigpillantás a Pressburger Zeitung történetén. Miért épen németnyelvű lap dicsekedhet ily hosszú élettel? A magyar nyelvű hírlap többé-kevésbé mindig rebelliskedett a hatalommal: a cenzura tehát nem kímélte. Ha meg túlságosan alárendelte magát a hatalomnak, publikuma hagyta a faképnél. A német lapnak ellenben közönsége is, politikája is mérsékeltabb volt s gutgesinntségét a kormányok is honorálták.

FIGYELŐ.

Társasági ügyek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 19:3 febr. 22-én választmányi ülést tartott.

Beöthy Zsolt elnöklete alatt jelen voltak: Ágner Lajos, Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Badics Ferenc, Bajza József, Binder Jenő, Császár Elemér, Császár Ernő, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Horváth János, Király György, Papp Ferenc, Pintér Jenő, legifj. Szász Károly, Szinnyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Versényi György, Vértesy Jenő, Viszota Gyula és Weber Arthur. Jegyző: Kéki Lajos.

1. Elnök üdvözlő a megjelenteket. Titkár jelenti, hogy Rada István dr., pápai prelátus, veszprémi érkanonok, Hajdu Tibor dr., pannonhalmi főapát, Óvári Ferenc dr., országgyűlési képviselő és Békési Remig dr. zirci apát alapítótagul jelentkeztek. Örvendetes tudomásul szolgál.

Titkár bemutatja a legutóbbi tagajánlásokat. Jelentése alapján rendes taggá választottak: Agy Endre, író, Budapest (aj. Pintér Jenő); Alapi Gyula, vármegyei levéltárnok, Komárom (aj. Császár Elemér); Ebergényi Miksa, papnövendék, Esztergom (aj. László Dániel); Kepes Ilona dr., polg. leányisk. tanár, Bpest (aj. Rubinyi Mózes); Bartha György dr., kegyesr. főgimn. tanár, Bpest (aj. Tordai Ányos); Thury Zsigmond, ref. főgimn. tanár, Szászváros (aj. Kristóf György); Papp Demjén, áll. főgimn. tanár, Makó (aj. Abaffy Béla); Kiszely Valéria, áll. f. leányisk. tanár, Temesvár (aj. Gálos Rezső); Nikodémusz János, ev. főgimn. tanár, Felsőlövő (aj. Kéki Lajos); Danielisz Sándor, áll. reálisk. tanár, Sümeg (aj. Király György); Künstler Irén, áll. polg. isk. tanár, Hosszúfalu (aj. Springer Stefánia); Demiány Ervin, tanár, Bonyhád; Széchy Miklós, polg. isk. igazgató, Hajduszoboszló; Paal Sándor, polg. isk. tanár, Resicabánya; B. Józsa Gyula, ref. lelkész, Szilágycseh; Pásztor Mihály tanár, Rozsnyó; Timár Kálmán, gyárigazgató, Kalocsa; Budaker Károly, igazgató, Kőszeg (aj. Ágner Lajos); Fónay Gábor, áldozópap, Bpest; dr. Sasváry Józsefné, Bpest; özv. Alszeghy Jánosné, Nagyszombat; Szentgyörgyi László dr., áll. főgimn. tanár, Karánsebes; Dréher Imre, jogszigorló, Bpest; Potzta Ferenc, tanítóképző int. tanár, Kalocsa (aj. Pintér Jenő); Szentiványi Béla, kegyesr. főgimn. tanár, Nagykároly; Csoma József és ifj. Csoma István, földbirtokosok, Abaujvecsester; Lékó Béla, papnövendék, Eger; Námesy Medárd, cisterci r. főgimn. tanár, Székesfehérvár; Erdőteleki Szentmáriay Dezső, kúriai bíró, Bpest; Jäger M. Berehmána, Orsolya r. főnöknő, Kassa;

Berki Miklós dr., f. keresk. isk. tanár, Bpest; Borbély Ferenc dr., unit. főgimn. tanár, Kolozsvár; Minay Lajos, áll. polg. isk. tanár, Túrkeve; Novotny S. Alfonz, prém. kanonok, a Norbertinum igazgatója, Budapest; Németh Sámuel, ev. főgimn. igazgató, Felsőlövő; Csipak Lajos dr., főgimn. tanár, Csikszereda; Kádár Ferenc, főgimn. tanár, Csikszereda; Paulovics István, böles. hallg., Bpest; Kardos Lajos, böles. hallg., Bpest; Szolnoki János, böles. hallg., Bpest; Osztójcs Tihamér dr., a szerb Matica főtitkára, Ujvidék; Székely Erzsébet, böles. hallg., Bpest; Feleky Károly, színiigazgató, New-York; Pivány Jenő, író, Philadelphia; Vámos Etelka, böles. hallg., Bpest; Weisskopf Lenke, böles. hallg., Bpest (aj. a titkár).

Rendkívüli taggá megválasztott: Szilasi Klára, böles. hallg., Bpest (aj. a titkár).

3. Az Irodalomtörténetre újabban előfizettek: Ferenczi B., könyvkeresk., Miskolcz; Döme Károly, könyvkeresk., Nagyszalonta; Teutsch Frigyes, könyvkeresk., Segesvár; Blancz József, könyvkeresk., Pécs; s a következő tanintézetek és könyvtárak: Balászfalva: Gör. kath. főgimn. tan. könyvt.; Brád: Áll. polg. főisk. tan. könyvt.; Budapest: VI. ker. áll. főgimn. tan. könyvt.; VIII. ker. áll. főgimn. fiókja; kegyesr. Kalazantinum könyvt.; Csáktornya: áll. tanítóképző int. tan. könyvt.; Csurgó: Ref. főgimn. tan. könyvt.; Eger: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Fiume: áll. f. keresk. isk. tan. könyvt.; Gyöngyös: Áll. főgimn. önk. köre; Késmárk: Ev. polg. leányisk. tan. könyvt.; Léva: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Máramaros-sziget: R. kath. főgimn. tan. könyvt. és Ref. lyc. főgimn. önk. köre; Nagyenyed: Ref. tanítóképző int. tan. könyvt. és Bethlen-kollégium önk. köre; Nagykároly: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Nagytapolcsány: Polg. isk. tan. könyvt.; Privigye: Kegyesr. gimn. tan. könyvt.; Sopron: áll. főreálisk. tan. könyvt.; Sz. Benedekr. főgimn. önk. köre; Székelyudvarhely: Ref. főgimn. tan. könyvt.; Ujverbász: Közs. főgimn. tan. könyvt.; Ujvidék: Áll. polg. leányisk. tan. könyvt.; Vágújhely: Izr. alreálisk. tan. könyvt.; Zalaegerszeg: Áll. f. keresk. isk. tan. könyvt.; Zilah: Wesselényi-kollégium tan. könyvt.

Társaságunk tagjainak és előfizetőinek összes száma tehát 1019. Ebből tiszteletbeli tag: 2, alapítótag: 18, rendes tag: 628, rendkívüli tag: 49, előfizető: 322. Megjegyzendő, hogy ez összegezésből ki vannak tudva mindazok, kik múlt évi tagsági díjukat nem fizették be, viszont bele van értve az az átlag 50-re tehető példányszám, mely könyvkereskedői úton kerül forgalomba.

4. Elnök a múlt febr. 13-iki választmányi ülés által kiküldött hármas bizottsággal (Radó Antal, Horváth János, Pintér Jenő) való megállapodása folytán indítványozza, hogy a Radó Antal által javasolt irodalomtörténeti kalauz szerkesztésével Király György választmányi tag bizassék meg. — A választmány örömmel járul hozzá. Király György hálás köszönetet mond a kitüntető bizalomért.

5. Vargha Damján jelenti, hogy az 1912 dec. 7-iki választmányi ülésen kiküldött jelölő-bizottság (alelnök, titkár, jegyző, Baros Gyula és Vargha

Damján) a következő rendes tagokat jelöli a még be nem töltött hat választmányi helyre: Babits Mihály, Balassa József, Borbély István, Hajnóczy Iván, Miklós Elemér, Schöpflin Aladár. — A választmány a jelölést elfogadja, eszerint ez mint a választmány javaslata kerül a közgyűlés elé.

6. Titkár bemutatja a március 1-én tartandó első rendes közgyűlés programját. Tudomásul szolgál.

7. Elnök indítványára a választmány számadásvizsgálókul Tolnai Vilmost, Imre Sándort és Oberle Károlyt választja meg.

8. Pénztáros jelentést tesz a Társaság vagyoni állapotáról s előterjeszti az idei költségvetést. Jelentése szerint: «Társaságunknak az első esztendőben pénzügyi szempontból igen nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Tájékozatlanok voltunk az iránt, mennyire fog szaporodni tagjaink és előfizetőink száma s nem tudtuk még csak megközelítőleg sem, hogy milyen arányban fognak befolyjni a tagdíjak és előfizetési összegek. Nagyjából elkészítettük a költségvetést, s amennyire lehetett, mindent megtettünk a Társaság pénzügyeinek rendbehozására. Sajnos, bármennyire buzgólkodtunk is, nem akadt Mecenásunk, aki néhány ezer korona megajánlásával megszabadított volna bennünket az anyagiakkal való küzködés fáradalmaitól. Annak ellenére, hogy az első évben teljesen a magunk erejére voltunk utalva, az évi mérleg lezárása nem mutatkozik kedvezőtlennek, sőt alapos a reményünk arra, hogy a második évben már egy kis tőkét is gyűjthetünk Társaságunknak. Az idén nemcsak a Társaság előkészítésének, szervezésének és terjesztésének jelentékeny költségeit fizettük ki teljesen, hanem az összes irodai költségeket, írói tiszteletdíjakat, apróbb nyomtatványok költségeit és a különböző mellékkiadásokat. Sőt kifizettük a folyóiratnak mindazon nyomdai számláit is, melyek f. évi január hó 1-ig átküldettek. Mély köszönettel és hálával kell e helyen is megemlékeznünk a vallás- és közoktatásügyi minisztériumról, mely 2000 koronás évi segélyével nagyot lendített Társaságunk pénzügyein.» — A választmány a pénztáros jelentését tudomásul veszi, a vagyonmérleg, zárószámadás és költségelőirányzat tételeit megvitatja s átteszi a számadásvizsgáló-bizottsághoz.

9. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Binder Jenő és Vértesy Jenő vál. tagokat kéri föl s az ülést berekeszti.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlése. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913. évi március hó 1-én tartotta I. rendes közgyűlését.

Elnök: Négyesy László alelnök.

Jegyző: Kéki Lajos.

Jelen voltak: Beöthy Zsolt, elnök; Szász Károly és Zoltvány Irén, alelnökök; Horváth János, titkár; Pintér Jenő, szerkesztő; Ágner Lajos pénztáros és Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Badics Ferenc, Balassa József, Bán Aladár, Baros Gyula, Bartha György, Binder Jenő, Bod Károly, Császár Elemér, Császár Ernő, Dénes Lajos, Erdélyi Lajos, Fónay Gábor, Fóti Lajos, Frencz Géza, Gedai József, Gesztesi Gyula, Gönczy István,

Gragger Róbert, Gulyás Pál, György Lajos, Harmos Sándor, Havas István, Hegedüs István, Ilés Gyula, Imre Sándor, Kappel Gyula, Király György, Komlós Aladár, Korpás Ferenc, Lampérth Géza, Laczkó Géza, Lengyel Miklós, Marczinkó Ferenc, Marton József, Melich János, Miklós Ferenc, Morvay Győző, Német Károly, Németh Sándor, Némethné Langheim Irma, Oberle Károly, Orbán János, Pais Dezső, Pap Pároly, Papp Ferenc, Petri Mór, Prónai Antal, Reichard Piroska, Révhegyi Rózsi, Riedl Frigyes, Rubinyi Mózes, Sajó Sándor, Schőner Ferenc, Sipőtz Pál, Szemkő Aladár, Szentpétery Imre, Szigetvári Iván, Szinnyi Ferenc, Szóts Gyula, Tompa Béla, Tordai Anyos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Vargha Ilona, Velledits Lajos, Verő Leó, Versényi György, Vértesy Jenő, Vilner Ferenc, Vissnyovszky Rezső, Vizsota Gyula és Zlinszky Aladár tagok. (Összesen : 82.) Ezenkívül számos vendég.

1. *Négyesy László* alelnök az Irodalomtörténet jelen füzetében közölt s élénk figyelemmel hallgatott és nagy tetszéssel fogadott elnöki beszédrel a közgyűlést megnyitja.

2. *Horváth János* titkár előterjeszti az Irodalomtörténet jelen füzetében közölt titkári jelentését, melyet a közgyűlés tudomásul vesz s egyzersmind az elnök indítványára buzgó munkásságukért meleg köszönetet mond a titkárnak és szerkesztőnek.

3. *Elnök* indítványára a közgyűlés szavazatszedő-bizottságul Vizsota Gyula elnökle alatt Baros Gyulát és Vértesy Jenőt küldi ki. A szavazatok összegyűjtéséhez szükséges rövid időre elnök a közgyűlést fölfüggeszti. Miután a bizottság a szavazatok összeszámlálása végett a mellékterembe vonul, elnök a gyűlést ismét megnyitja.

4. *Beóthy Zsolt* elnök fölolvassa az Irodalomtörténet jelen füzetében közölt tanulmányát: *A Zrinyiás magyarázatahoz*. Az elnöklő alelnök indítványára a közgyűlés a legmelegebb köszönetét fejezi ki a tartalmában mély és tanulságos, formájában megkapó szépségű előadásért.

5. *Imre Sándor* előterjeszti a megjelenésben betegségétől akadályozott Tolnai Vilmos helyett a számadásvizsgáló-bizottság (melynek munkájában Tolnai Vilmos helyett Pintér Jenő vett részt harmadikul) jelentését a Társaságnak 1912. évi bevételeiről, kiadásairól és vagyonomlégeről, továbbá az 1913. évi költségelőirányzatról. A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi, a pénztárnoknak az 1912. évre a fölmentést megadja s egyzersmind köszönetet szavaz neki buzgóságáért.

6. *Vizsota Gyula*, a szavazatszedő-bizottság elnöke, kihirdeti a szavazás eredményét. Összesen 68 szavazatot adtak be s választmányi tagokul megválasztottak: Alszeghy Zsolt (61), Angyal Dávid (65), Babits Mihály (65, új), Balassa József (53, új), Baros Gyula (68), Borbély István (57, új), Császársz Elemér (66), Császársz Ernő (66), Csűrös Ferenc (64), Czapáry László (68), Czeizel János (67), Elek Oszkár (63), Endrődi Sándor (68), Ferenczy József (67), Gárdonyi Géza (67), Hajnóczy Iván (49, új), Hegedüs István (67), Imre Sándor (67), Karl Lajos (60), Király György (68), Madarász Flóris (67), Miklós Elemér (62, új), Papp Ferenc (67), Schöpflin Aladár (58, új), Szily Kálmán (68), Szinnyi Ferenc (68), Tolnai Vilmos (68),

Váczy János (68), Várdai Béla (67), Weber Arthur (65). Ezekon kívül szavazatokat kaptak: Melich János (27), Gombocz Zoltán (16), Bán Aladár (7), Birkás Géza (7), Dengi János (7), Benedek Marcell (6), Pais Dezső (4), Sajó Sándor (3), Kristóf György (2), Binder Jenő (1), Dénes Lajos (1), Fóti Lajos (1), Gagyhy Dénes (1), Galamb Sándor (1), György Lajos (1), Haraszi Gyula (1), Heinrich Gusztáv (1), Kuncz Aladár (1), Lengyel Miklós (1), Máté Lajos (1), Morvay Győző (1), Olgyai Bertalan (1), Sík Sándor (1), Tompa Béla (1) és Verő Leó (1). Elnök a megválasztottakat a választmány tagjainak jelenti ki s ezzel, több tárgy nem lévén, a közgyűlés véget ér.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1912. évi zárószámadása.

<i>Bevétel.</i>	
	Kor.
1. Alapítványok	2410.—
2. Adományok	400.—
3. Tagsági díjak	5071·82
4. Előfizetési díjak	2181·50
5. Kamatok	61·62
6. Füzetek eladásából	75·60
7. Vegyes bevételek	127·36
Összesen	10327·90

<i>Kiadás.</i>	
1. A folyóirat nyomtatása és szétküldése	3806·80
2. Nyomtatványok	545·84
3. Postaköltség	299·61
4. Irodai kiadások	556·87
5. Írói tiszteletdíjak	1962.—
6. Könyvtárosnak engedmény	50·85
7. Törzsvagyonhoz csatoltatik	2410.—
8. Szolgák	118·70
9. Vegyes kiadások	74·42
10. Maradvány az 1912. év végén	502·81
Összesen	10327·90

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913. évi költségelőirányzata.

<i>Bevétel.</i>	
	Kor.
1. Mult évi maradék	502·81
2. Tagdíjhátralékok	1432·50
3. 1913. évi tagdíjak	5500.—
4. Előre fizetett tagdíjakból	200.—
5. 1913. évi előfizetési díjak	3300.—
6. Előre fizetett előfizetési díjakból	200.—
7. Hirdetésekből	1200.—
8. Alapítványok kamataiból	185.—
9. Kormánysegély	2000.—
Összesen	14520·31

Kiadás.

1. Nyomdai tartozás 1912-ről	2500—
2. A folyóirat nyomtatása és szétküldése	5500—
3. Tisztviselők tiszteletdíja 1912-ben	1550—
4. Tisztviselők tiszteletdíja 1913-ban	1600—
5. Írói tiszteletdíjak	2000—
6. Szolgáknak	100—
7. Irodai kiadások	500—
8. Vegyes kiadások	100—
9. Egyenleg, azaz 1913. évi maradék	670·31
Összesen	14520·31

Egy megbízott irodalmi szakértő. Ifjúsági könyvtáraink ügye döntő fordulathoz jutott azzal a könyvtárjegyzékkel, melyet a közoktatásügyi minisztérium megbízásából *Szemák István* állított össze¹: megsúlyosbítva jegyzékét azzal a meglepő miniszteri rendelettel, hogy csak olyan könyvek maradhatnak ifjúsági könyvtárainkban, melyek e jegyzékben megvannak! Minthogy ifj. könyvtáraink ügye szoros kapcsolatban van a magyar irodalmi oktatás sorsával, kötelességünknek véljük e jegyzékkel foglalkozni, főképen a legfelső-fokú, irodalomtörténeti oktatás (VII. és VIII. osztály) szempontjából. Előrebocsátjuk, semmi kifogásunk nincs egy ilyen kánonszerű katalógus ellen, sőt csak örömmel üdvözölhetjük a minisztérium ez intézkedését: igazán itt az ideje, hogy kiszorítsuk ifjúsági könyvtárainkból a számtalan oda nem való munkát. Az a kérdés azonban, vajjon ez a *Szemák-féle* jegyzék megfelel-e céljának, megfelel-e elsősorban irodalmi oktatásunk követelményeinek s régi tradícióinak. Sajnos, első pillantásra nemmel kell felelnünk. E jegyzék még első alakjában (1892) valahogy megfelelt, hiszen több kiváló szakember közreműködésével készült, mostani alakjában azonban nem haladást, hanem szomorú hanyatlást jelent régi formájához képest. Csak néhány odavetett adattal akarom igazolni legfeltűnőbb hiányait. Remekíróink közül *Arany Lászlónak*, *Bessenyeinek*, *Bolyainak*, *Vajda Jánosnak* még csak nevével sem találkozunk. *Mellőzi Vörösmarty drámáit*, *Kisfaludy Sándor Himfyjét*; *Keménytől Gyulai Pál*, *Özvegy és leánya* stb., *Eötvöstől a Nővérek indexre kerültek*: Nem is szólva számos kisebb jelentőségű, de irodalmi olvasmányainkban mégis csak szereplő munkáról, melyek ma már olcsó és megbízható, sőt egyenesen iskolai kiadásokban közkezen forognak, pl. a Magyar Könyvtárban Katona Lajos kiadványai. (Az itteni *Gesta*-kiadás ment azon «fertelmek»-től, melyek *Szemákot* annyira megbotránkoztatják.) Újabb szépirodalmunkkal a jegyzék bevezetésében röviden végezve (két ujságkritika alapján), hiába keresnők benne pl. *Eötvös Balatoni Utazását* vagy *Gárdonyitól az Egri csillagokat*, nem is szólva *Herczegről* (mindössze három könyve szalonképes); ezek pedig nemcsak az ifjúság kedves olvasmányai, hanem sok

¹ *Ifjúsági könyvtárjegyzék*. A középfokú iskolák ifjúsági könyvtárai számára. A nagym. vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából összeállította *Szemák István*. Budapest, 1912. 170 l. Ára 4 kor.

tankönyv is szemelvényeket vett át belőlük. A magyar irodalomtörténetírás ép ilyen mostoha elbánásban részesül: hiányzanak Gyulai Pál kritikai dolgozatai, Salamon Ferenc tanulmányai, Péterfy Jenő művei. hiányzik Ferenczi Petőfi (de ott szerepel Máté Lajos Petőfi-drámája.) E tekintetben annyira megy Szemák, hogy az Akadémiának is szemére veti, miért nem ad ki olyan tudományos munkákat, melyek «az iskola szükségletét tartanak szem előtt». Mintha egy hetedik vagy nyolcadik osztályos tanuló nem olvashatná tanulsággal, sőt élvezettel Carlyle, Ruskin vagy Emmerson könyveit. Ha utóbbi időben tanári köreink ismételten hangsúlyozták a világirodalom klasszikusainak behatóbb olvasását, ez a jegyzék, mintha éppen felelni akarná rá azzal, hogy *Ariosto, Beranger, Burns, Byron, Heine, Hugo, Lamartine, Leopardi, Longfellow, Moore, Musset, Ossian, Petrarca, Rousseau, Uhland* neveit végkép kiküszöböli, hogy csak azokat említsem, kiknek művei számos megbízható fordításban forognak közkézen. Vagy ezeket is csak olyan másodrangú íróknak tartja, mint a 13. lapon *Sacher-Masoch* és *Saphir* társaságában említett *Prosper M.-t*, ki alatt igazán nem tudom, vajjon valójában *P. Mériméet* érti-e? Nem is szólva arról, hogy *Schiller ifjúkori drámái (Don Carlos is!)*, *Goethe Werther-e, Faustja, Lessing Nathan-ja Shakspeare legtöbb drámája* még mindig ki vannak zárva belőle. Ha pedig e válogatás elvei után érdeklődünk, sok mindenféle naivitást tár föl előttünk a jegyzék bevezetése, de főképen két dolgot tudunk meg belőle: 1. a szerzőnek semmiféle kellően megállapodott elvi álláspontja nincsen, 2. hiányzik a kellő irodalmi és esztétikai érzéke, amit a fenti adatok is igazolnak. Igaz, hogy szerepelnek benne magas szempontok: vallás, erkölcs, hazafiság, miknek jelentőségéhez szó se fér, de ezek a jegyzékben csak nevük szerint élnek: a *prüderia* az, ami valójában tollát igazgatja. Mert csak ez ütközhet meg pl. Shakspeare *János királyában* vagy Jókai *Domokosok* c. regényében és zárhatja el a többi remekeket egy hetedik vagy nyolcadik osztályos tanuló elől. Ez készíti a szerzőt, hogy tartufei szemüvegével «pornografikus mondatokat» (sic!) hajhásszon föl klasszikusainkban s ezek alapján követelje az irodalmi olvasmányok revízióját. (Hogy a tanterv felfogása nem tetszik neki, azt nyíltan kifejezésre is juttatja: sok könyvet csak azért vett föl, mert különben «összeütközésbe jöttem volna a tantervvel és didaktikai követelményekkel!» Bev. 9. lap. Vagy l. amit Jósika regényeiről mond: «Alig van köztük egy-kettő, melyek pedagógiai szempontból többé-kevésbbé nem esnének kifogás alá!» Annyira leköti figyelmét a kényesebb mondatok s kifejezések hajhászása, hogy nem veszi tőlük észre az egész műalkotás kifejezett, erős morális tendenciáját). Pedig nem ezek a mondatok azok, melyek az ifjúságot megmételtyezik, nem az erkölcsé forog veszélyben, hanem igenis az *izlését, nyelvértékét, ítélőképességét* sértik és megmérgezik az olyan olvasmányok, melyektől pedig hemzseg ez a könyvjegyzék: a *német ifjúsági regénygyárak összes képviselői: Hoffmann, Nieritz, Höcker, Schmid* teljes számban képviselve vannak. Miért veszi fel ezeket Szemák az *ajánlott* könyvek közé, mikor ezeket *saját hazájukban maguk a német könyvtárak is rég személtre dobták?* (L. a szerzőtől is dicsért *Ellendt-féle* jegyzéket. Szemák

ellenben így nyilatkozik: «A tudományos szempontot, a munka nyelvét, stílusát tekintve, érszben nem jártunk el szigoruan. Ezen szempontok figyelembe vételének eröltetése nem egyéb kicsinyes fontoskodásnál. 8. l.) Mennyivel föltötte áll e tekintetben a német *Heinrich Wolgast* folyóirata (*Jugend-schriftenwarte*) s kitünő könyvei (pl. *Das Elend unserer Jugendliteratur. Teubner*), melynek elvei ma már átmentek a köztudatba (l. a Rein-féle pedagógiai lexikon *Schülerbibliotheken* cikkét.) Ezek hatása alatt épen a remekírókban s nem a speciálisan gyermekek számára írott könyvekben keresik az ifjúság legnemesebb olvasmányait. (Theodor Storm elve: Wenn du für die Jugend schreiben willst, so darfst du nicht für die Jugend schreiben.) Az a legnagyobb hibája Szemák új jegyzékének, hogy nem szakértők hozzájárulásával, s kellő irodalmi és kritikai érzék nélkül készült. Ennek bizonyítására a már mondottakon kívül elég az *Ifjúsági könyvtárjegyzék* c. folyóirata bírálataira hivatkoznunk. Ilyen körülmények között ezt a könyvtárjegyzéket nemcsak hiányosnak, de egyenesen meg nem felelőnek kell mondanunk. Mi magyar irodalomtörténészek, ha nem akarjuk, hogy belőle irodalmi oktatásunkra kár származzék, még könnyen segíthetünk a dolgon, a mennyiben saját felelősségünkre — ezt a jogot biztosítja számunkra a miniszteri rendelet — megtartunk ifj. könyvtárainkban olyan munkát, melyet nem nélkülözhetünk, de azért szót kell emelnünk a Szemák-féle katalógus hibái ellen, mielőtt még valamelyik túlbuzgó kollegánk kiselejtezi az ifj. könyvtárból klasszikusainkat s beszerzi helyettük *May Károlyt* vagy *Hoffmann Ferencet*.

KIRÁLY GYÖRGY.

Lévl a szerkesztőhöz. — Igen tisztelt Szerkesztő Úr! Nagyrabecsült folyóiratának márciusi számában sok jóakarattal emlékszik meg a Fővárosi Könyvtárról, de egyúttal olyan kifogásokat is tesz, amelyekről nem szeretném, hogy épen jóhiszemű körökben gyökeret verjenek. Az egyik kifogás az, hogy könyvbeszerzésünk egyoldalú, «mert a szociológián kívül a többi tudományokkal nem törődnek». Legyen szabad ezzel szemben csupán Értesítőnkre utalni, amelyben új szerzeményeink jegyzékét szakok szerint közöljük. Mindenki láthatja abból, hogy nem elvélve, nem is százával, de ezrével vásároljuk az összes, a szociológián kívül eső tudománysszakok köréből a könyveket. Egészen pontos számadatokkal is szolgálhatok: 1912-ben a könyvtár feldolgozott gyarapodása kitett 7160 művet, 10,278 darabban. Ebből a mi osztályozási rendszerünk szerint kívül esett a szociológia, szociálpolitika, közgazdaság és közigazgatás körén 2055 mű, 2962 darabban. Én azt hiszem, hogy igen sok nagyinak nevezett magyarországi általános könyvtár igen büszke volna, ha összes, minden szakból való, beszerzése ennyire rúgna. Elismerem azonban, hogy a mi összes beszerzésükhöz képest a nem szociológiai irodalomnak ez a hányada kicsiny. De a Fővárosi Könyvtár önkorlátozása a társadalomtudományokra céltudatosan, és azt hiszem, igen jó okokból történik. Amikor három év előtt megindult a mozgalom a főváros közigazgatási könyvtárána: nyilvános könyvtárrá fejlesztése érdekében, számot kellett vetnünk azzal, . hogy

Budapest olvasóközönségének könyvszükségletét mennyire elégítik ki a meglévő könyvtárak, és 2. mit tehet majd anyagi és személyi erői és lehetőségei pontos és óvatos mérlegelése alapján az új nyilvános könyvtár, hogy lehetőleg a többi könyvtár által nem fedezett szükségletet elégítse ki. Az első kérdésre vonatkozó vizsgálatom lesújtó volt. Nem ismételhetem itt meg mindazt, amit «Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten» című hivatalos előterjesztésemben erről elmondtam. De egy adatát itt is meg kell, hogy említsem. Ez az, hogy 1907-re nem kevesebb mint kilenc legnagyobb budapesti könyvtár gyarapodási számaint és könyvbeszerzési dotációját kellett összeadnom, hogy elérjem egyetlen bécsi könyvtár, az Egyetemi könyvtárnak megfelelő summáit. Pedig hol állott a bécsi Egyetemi könyvtárnak 104,000 K-nyi dotációja a Library of Congress és a British Museum $\frac{1}{2}$ milliójától, a Königliche Bibliothek és a Bibliothèque Nationale $\frac{1}{4}$ milliójától, stb.! És ha azóta valamivel javultak is a viszonyok: lehet-e még ma is csak gondolni arra, hogy egy magyarországi tudományos könyvtár a tudományok minden ágát egyformán gondozza, amikor olyan külföldi könyvtárak, amelyek a mieinknél tízszer-tizenötször nagyobb összeget fordíthatnak könyvvásárlásra, nem tehetik! És ezzel megadódott a felelet a második kérdésre is: a főváros nyilvános könyvtára csak az esetben teljesíthet majd valóságos, nemcsak színleges hivatást a budapesti könyvtárak között, ha követi azt a világszerte erősbödő áramlatot, hogy a legáltalánosabb keretben gondoskodván a szórakoztató és ismeretterjesztő irodalom terjesztéséről, tudományos részében egy szigorúan körülhatárolt tudományágra specializálja magát. Mint fiatal könyvtárnak oly szakra kellett adnunk magunkat, amelyet idáig keveset műveltek, de amelyben valamelyes eredményeink nekünk mégis voltak. Minek vennők mi pl. a technikai irodalmat, amikor az a Műegyetem szép könyvtárában amúgy is megtalálható? Vagy nem volna-e pénz- és munkapazarlás, azonkívül pedig teljesen reménytelen törekvés, ha mi a Múzeumi Könyvtár Hungaricum-gyűjteményének akarnánk versenyt csinálni? Specializálódnunk kell tehát, ki kell választanunk egy oly szakot, amelyet mások kevésbé művelnek és amelyben megközelítőleg a tudomány színvonalán maradhatunk. És az erők célszerű szervezése érdekében propagáltan hasonló önkorlátozás és ebből folyó munkamegosztás eszméjét az összes budapesti tudományos könyvtárak között. Nem hiszem, hogy az a körülmény, hogy az 1907 óta eltelt négy év multán már csak négy nagy könyvtárunk számaint kell összeadnunk, hogy a bécsi Egyetemi könyvtárét megkapjuk, változtatna a dolgon. Mert az 1907-iki adatokkal szerepelt kilenc budapesti könyvtárhoz még mindig hozzá kell esapni egy tizediket, hogy csak a Hofbibliothek-ét elérjük, ami 150,000 K; és a két bécsi könyvtárnak, az egyeteminek és az udvari könyvtárnak dotációja még mindig nagyobb, mint az összes budapesti könyvtáraké együtt. Miféle általánosság lehet ilyen körülmények közt az, amit pl. a mi Egyetemi könyvtárunk 33,000 K-val elérhet, szemben a bécsinek 108,000 K-jával? A statisztika szerint lehet általános, de hogy minőségileg is az legyen, teljes lehetetlenség. És ugyanez áll aránylag jóval nagyobb dotációja elle-

nére a Fővárosi Könyvtárra is. És ezért tartom ma is, hogy a városi nyilvános könyvtár tudományos részében a társadalmi tudományoknak körére kell hogy szorítkozzék, ha tudományos igényeket akar kielégíteni.

Súlyosabb Szerkesztő úrnak második vádja. Azt mondja Szerkesztő úr: «Az meg egyenesen bántó, mennyire mellőzik a magyar könyveket... Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy e helyen egy könyvre nézve a legjobb ajánlólevél, ha nem magyar nyelvű.» Csodálom, hogy olyan könyvtárról mondják ezt, amely a legutolsó, nem egészen három év folyamán a következő nagy gyűjteményeket váltotta magához: Szüry Dénesnek a magyar irodalom első kiadásait és a reform korszak politikai irodalmát ritka teljességgel tartalmazó könyvtárát (22,000 K); Ballagi Gézának egyedül álló, több mint 10,000 drb-ot számláló magyar politikai röpirat-gyűjteményét (15,000 K); gróf Dessewffy Lajos hagyatékából a magyar történetírás forrásmunkáit (6000 K); Hentaller Lajos szabadságharci gyűjteményét (5000 K), és minduntalan sok kisebb gyűjteményt. Igaz, hogy ezeket a gyűjteményeket nyomorúságos helyiségi viszonyaink miatt törzsanyagunkba még be nem olvaszthattuk és azok egyelőre, bár földolgozva, a régi országház egy fűthetlen és csak mesterségesen világított helyiségében vannak elraktározva. Annál jogosabban utalhatok 1912-ben törzsszállományunkba bedolgozott, tehát a közönségnek is hozzáférhető, gyarapodásunk számadataira. Az elmúlt évben a feldolgozott gyarapodásból 2349 mű, illetve 3762 darab volt magyar nyelvű, vagyis az összes gyarapodásnak egyharmada. Minthogy magyar könyv a szépirodalmon kívül, de beleértve a természettudományt, a hittudományt, vagy a nyelvészetet épen úgy, mint a naptárakat, a tankönyveket, a címtárakat stb., a Könyvkereskedők Évkönyve szerint alig jelenik meg egy évben 1500-nál több (1911-ben kb. 1472), alig hiszem, hogy csak «némi túlzással is» lehetne azt mondani, hogy nemcsak minden, könyvtárunk keretébe tartozó magyar könyvet nem veszünk meg, hanem ne igyekeznénk a könyvtárnak a régebbi magyar irodalomban lévő hézagait is pótolni. Sőt merem azt is mondani, hogy «e helyen egy könyvre nézve a legjobb ajánlólevél» igenis az, hogy magyar nyelvű, mert sokkalta liberálisabban értelmezzük a könyvtár határait, ha magyar könyvről van szó, mint az idegennyelvű könyvekkel szemben. Igen sok könyvet veszünk meg csak azért, mert magyar, egyszerűen azért, mert többen olvassák majd, amit, ha idegennyelvű, irgalmatlanul kiküszöbölünk. És ugyan hány könyvtár van Magyarországon, amelyben pl. 194 magyar folyóirat és lap áll az olvasóknak bármikor rendelkezésükre? Hogy amellelt az idegen nyelvű gyarapodás kétszer akkora, mint a magyar nyelvű! Ezzel szemben azt kérdem: hányszor akkora a kultúrországok irodalmi produkciója, mint a magyar irodalmi termelés? Nem kétszer, nem is hússzor, de kb. harminc-negyvenszer.

Legyen szabad végül szóvá tennem egy burkolt kifogását is, amely ebben a mondatban nyilatkozik meg: «évi 33,000 K könyvszámlával szemben a személyzeti kiadás mindössze 64,000 K». Azt hiszem nincs okunk szégyenkezni azért, hogy személyzeti kiadásunk «mindössze» kétszer akkora, mint a könyvekre kiadott összeg, mikor J. D. Brown szerint az amerikai

és angol könyvtárakban a személyzeti kiadás átlag pontosan $2\frac{1}{3}$ -szor akkora, mint a gyarapítási költségek.¹ Az összes kiadásokból pedig könyvekre jut Amerikában 20·2%, Angliában 15%, minálunk ellenben 23·2%. Természetesen sok függ a helyi viszonyoktól és attól is, hogy a személyzet mit csinál: egy katalógust-e vagy hármat; publikál-e gyarapodási jegyzékeket és bibliográfiákat vagy nem; igyekszik-e az olvasóknak kezükre jární vagy sem stb.? Általában azonban nem hiszem, hogy akár a személyzeti kiadások legkedvezőbb aránya, akár a személyzet szolgáltatásai tekintetében a Fővárosi Könyvtár alatta maradna a magyar átlagoknak.

Szerkesztő úr maga is dicsérettel említi meg könyvtárunk igyekezetét, hogy az olvasók kívánságait lehetőleg kielégítjük és hogy alkalmazottaink előzékenyek a közönséggel szemben. Az utóbbi dicséretnek, mint a könyvtár vezetője, őszintén örülök. Tény az, hogy oly előzékenységgel igyekszünk bánni a közönséggel, mint egy üzlet személyzete a vevőkkel és oly sajnálattal nézünk egy kielégítetlen olvasó után, mint egy kereskedő a vásárlás nélkül távozó vevő után. Szeretnők azonban, ha a közönség minél kevésbé volna megelégedve azzal, amit könyvtárunk, sőt könyvtáraink általában nyujtanak. Legvérmesebb álmunk az az idő, amikor a napi sajtóban heves és kiméletlen cikkek jelennek meg könyvtáraink ellen, melyek fölvilágosítanak a közönséget arról, hogy mily követelményeket lehet támasztani egy modern könyvtárral szemben, hogy végül összes illetékes köreink tennének valamit a közönség jogos fölzdúdulása alapján könyvtáraink mostani állapota ellen.

Bocsásson meg Szerkesztő úr, hogy válaszom ilyen hosszúra nyúlt, de épen a jóhiszemű közvéleménnyel szemben kötelességemnek érzem, hogy a Fővárosi Könyvtár körül burjánzó babonákat olykor a tények és az igazság világításába helyezzem. Fogadja őszinte köszönetemet azért, hogy erre módot nyujtott.

Dr. SZABÓ ERVIN,
a Fővárosi Könyvtár igazgatója.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Szigligeti Ede: Gritti. Eredeti szomorújáték öt felvonásban. Kiadta és bevezette *Morvay Győzö*. Budapest, 1913. 167 l. Franklin-Társulat. Franklin-nyomda. (Olcso Könyvtár. 1685—1688. sz. Ára 60 fill.)

Morvay Győzö az 1846-iki kiadás alapján rendezte sajtó alá Szigligetinek ez egyik sikerültebb történeti szindarabját. Összehasonlította a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött cenzurái példánnyal is, melynek jelentéktelen eltéréseit jegyzetekben közli a szöveg alatt. Bevezetése bő és tanulságos tájékoztatással szolgál s ellát a darab helyes értékelésének minden feltételével. Festi a kort, melyben a történeti tárgyak iránti érzéket politikai okok is fejlesztették, amely azonban szeszélyes romantikával tarkítja a történeti valóság ábrázolásait. Végigtekint Szigligeti korábbi történeti szín-

¹ J. D. Brown, *Guide to librarianship*. London, Libraco 1909. 89. old.

művein s közös hibájokul a fiktív elem túltengését állapítja meg, amit a történeti monografiák akkori hiánya is magyaráz. Gritti Lajos alakjának történeti ismertetése után szószerint közli Fessler megfelelő fejezetét, a darab tulajdonképeni forrását s ugyancsak szószerint az egykorú sajtó nyilatkozatait a darabról s végül, mintegy a mai álláspont jelzéséül: Bayer József és Gyulai Pál véleményét. A kiadott darabnak efféle bevezetésekben szokásos, bő lére eresztett «méltatása» helyett, igen célszerűen, azon dokumentumok közlésére szorítkozik, melyek alapján az olvasó maga alkothatja meg a maga véleményét. *g. gy.*

Pázmány Péter fejlődése. Köszöntő a Pázmány-serleggel a Pázmány-Egyesület január 30-án tartott lakomáján. Mondotta *Dudek János* egyet. ny. r. tanár. Budapest, 1913. 16 l. Stephaneum-nyomda.

A feltűnően izléses kiállítású füzetben legkiválóbb katolikus hittudósaink egyikének, *Dudek János*nak Pázmány-jellemzését olvassuk. Dudek a bevezető sorok után fölveti azt a problémát, hogyan fejlődött Pázmány nagy férfivá s mi az oka, eddig még földerítetlen rejtélye, sikereinek? Pázmány rendkívüli tehetségei egymagukban nem magyarázzák meg kielégítő módon nagy hatásának titkát. «Tudjuk ugyanis a köztapasztalatból, hogy a legfényesebb tehetség is csak olyan, mint a növény; még a legerőteljesebb sem fejtheti ki díszeit, ha megfelelő talajba nem kerül, ha a körülmények nem kedveznek neki. Sőt elcsenevész, ahelyett, hogy kifejténé pompáját, melyre képesítve van. Megfelelő milió kell a tehetségnek is, hogy érvényesülhessen.» Dudek szerint a rejtély kulcsa az, hogy Pázmányt Forgách Ferencz gróf nyitrai püspök fedezte föl és növesztette meg. Forgách nélkül Pázmány «bizonyára jeles tanár lehetett volna a gráci egyetemen, vagy hazájába visszatérve, jeles hittérítő, mint Szántó, Balásffi vagy mint Bethlen Gábor kedveltje, a neves bibliafordító: Káldi György; de nem a magyar történet nagynevű Pázmányja.»

Szerző előadása kissé rapszodikus. Állításai itt-ott, főleg a bevezető részben, jegyzetszerűen vannak egymás mellé sorakoztatva; nincsenek szorosabb összefüggésben egymással, nem folynak egymásból. Bántóbb dolog, hogy Pázmányt ok nélkül kisebbíti. Sajátszerű módon s bizonyára akaratlanul. Hiszen ha be tudná bizonyítani föltevését! De egy tetszetős ötletet Pázmány rovására ítélletté szélesíteni s Pázmány mellé, vele szinte egyenrangú társ gyanánt, Forgách Ferencet odaállítani, sőt némely tekintetben Pázmány fölé helyezni: ez nem történhetik a «magyar bíboros Cicero» nagy szellemének sérelme nélkül. Kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a nagy tudású szerző megcsuszamlott s egy példa, egy hasonlat, egy tetszetős szónoki fogás kedvéért akaratlanul is lejjebb szállította Pázmányt arról a magaslatról, melyre az irodalomtörténeti és történeti közvélemény helyezte. A probléma s a «rejtély» megoldására csak azért volt szüksége, hogy beszéde második felében rámutasson fejtegetései csattanójára, arra, hogy ma is vannak kiváló tehetségek, Pázmányok a katolikus irodalomban, de hiányzanak a Forgách Ferencsek. Ez igaz lehet, de mire való az erőszakos kapcsolat; mi szükség arra, hogy a katolikus

püspököknek szóló tanulságos lecke kedvéért Pázmány Péter, a nagy tényező, Forgách Ferenc függvényévé fokoztassék le ?

Halász Imre: Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány. Budapest, 1913. 300 l. Franklin-Társulat. Ára 6 K.

E nagyszabású politikai tanulmány a magyar irodalomtörténet munkásait is érdekelheti azon részletek kapcsán, melyek Széchenyire, Kossuthra, Deákra, Eötvös Józsefre, Kemény Zsigmondra és Teleki Lászlóra vonatkoznak. Magas szempontú, erős kritikájú, s e mellett mégis könnyed stílusú összefoglalás. A kitűnő publicista Bismarck és Andrássy államférfiúi pályáját gondosan kidolgozott világtörténeti keretben állítja az olvasó elékülönösen méltatva a magyar és német kölesönhatásokat. Kívánatos volna, hogy e nagy tudású írónak régebbi dolgozatai is mielőbb megjelenjenek önálló gyűjteményben.

Croce: A tiszta intuicio és a művészet lírai jelleme. Fordította: Kiss Ernő. Kolozsvár, 1912. 52 l. Stief-nyomda.

Mutatvány Benedetto Croce esztétikai fejtegetéseiből. — Kiss Ernő kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanár magyarrá fordította a nagynevű olasz böleselő esztétikáját (4. kiad. Bari, 1912.) s e munkára most bocsátotta ki az előfizetési felhívást (37 ív, ára 10 kor.). Croce esztétikája egyike az újabb esztétikai irodalom legkitűnőbb alkotásainak. Mindenképen kívánatos, hogy a magyar fordítás, melyet Kiss Ernő a maga költségén nyomtat ki, megfelelő támogatásban részesüljön, főleg a tanári és ifjúsági könyvtárak részéről.

Új könyvek és füzetek. — *Anthologia az ujkori görög nép költészetéből.* Száz görög dal. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vértesy Dezső. Budapest, 1913. 184 l. Franklin-Társulat. Ára 4 kor. (A kötet nyeresége műfordító-irodalmunknak. Néhány darabját a népköltészet kutatói is tanulsággal olvashatják; így különösen az «Árta hídja» című mondát, mely nem egyéb, mint a mi Kőműves Kelemennénk mondája. A «Kakukszó» meséje azonos Arany János Fülemléljének meséjével s van olyan vers, mely a Kádár Katára és Bankó Lányára emlékeztet.) — *Imre Sándor: Széchenyi és a magyar nevelés jövője.* Budapest, 1913. 22 l. (Különlönyomat a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1913. évf. 1. számából. Ismertettük: II. 181.) — *Olcsó Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám 40 fillér. (111. Egy magyar költő életéből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baros Gyula. 112. A világlátott fiú. Szent Antal generális. Színán basa. 113. A rosszul osztott testvérek. Nazli Hánem. A faggyugyertya. 114—115. Magnéta. 116—120. De kár megvénülni.) — *Világkönyvtár.* Révai-kiadás. Egy-egy kötet ára 1 kor. 90 fill. (Pater Walter: A renaissance. Ford. Sebestyén Károly).

EGY ELVESZETT MAGYAR VERSES BOCCACCIO-NOVELLA.

Beroaldo Fülöp XV. századi latin humanista költő művei között három olyan elbeszélést találunk, melyeknek Boccaccio «Decamerone»-ja volt egyenes vagy közvetett forrása. Az egyik *Guiscardo és Ghismonda történetének* (IV. 1.) verses feldolgozása Aretino latin prózai fordítása alapján, a másik két prózai fordítás: *Gisippus és Titus* (X. 8.) és a *Cymon [Cimone] története*.

Ezek közül az elsőt Enyedi György (1574), a másodikat Szegedi Veres Gáspár (1577) szedte magyar versekbe. Különösnek tetszik nekünk, hogy a másik kettőt lefordították, ezt az egyet pedig ott hagyták. A Decameronnak ez a novellája, az V. nap első elbeszélése, melyet Boccaccio állítólag ciprusi évkönyvekből merített, van olyan érdekes, mint a Beroaldótól latinra fordított, vagy megverselt társa, nem is szólva a belőle meríthető tanulságról, hogy t. i. a szerelem mindenható ereje az ostobából is okost csinál.

Tartalma is népszerűséget biztosított volna neki. E szerint egy Cymon vagy Cimone nevű nemes, de bárgyú ifjú egyszer egy fa árnyékában pihenő gyönyörű szűzet pillantott meg s bájainak szemlélete felébresztette szunyadó gondolkodási képességét, úgy hogy ezután vissza se tért többé a mezei munkához, hanem szorgalmasan tanulni kezdett s négy év alatt nemcsak pótolta mindazt, amit elmúlasztott, de felülhaladta társait is. Ekkor Iphigenia [Efigenia], a négy év előtt látott szép leány, kezét is megkérte atyjától Cypseustól [Cipseo], de az már akkor Pasimunda rhodusi nemesnek ígérte oda. Cymont még ez sem riasztotta vissza. Hatalmába kerítette a menyasszonyt Rhodusba vivő hajót s elrabolta Iphigeniát. De a vihar Rhodusba sodorta hajóját s ott fogságba került. A szerencse azonban csakhamar ismét hozzáfordult, mert Rhodus ura, Lysimachus [Lisimaco] beleszeretett Pasimunda fitestvére menyasszonyába s szövetkezett vele a közös erővel végrehajtandó elrablásra. A két testvér egy napon tartotta lakodalmat s a lakodalom napján a két vakmerő szerelmes csakugyan elrabolta a két menyasszonyt s hajóra szállva szerencsésen meg-

menekült üldözőitől. Később nejeikkel hazájukba is visszatérve boldogan éltek.

Ez a görög regényekre emlékeztető novella külön átdolgozásokban is elterjedt. Egy német fordítása Strassburgban 1516-ban jelent meg. Dunlop (Liebrecht német átdolgozása 234. l.) 1570-ből említi egy angol verses fordítást, Dryden angol költő szintén verses elbeszélésnek dolgozta át, sőt még operatárgyúl is szolgált.

Csak nálunk ne lett volna önálló feldolgozása, mikor Beroaldo latin fordítása olyan könnyen hozzáférhetővé tette?

Ezen tündövedve, legelőször is az «Effectvs amoris» című 1587-ben készült verses elbeszélés e strófája ötlött szemünkbe:

Mit czelekedek Cymon Cypseuffal,
El ragada leniat¹ iffgeniat,
Erő Bakkal el vőue Beretöt,
Egi meniegBő nep ellen Bep matkaiat.

Ebből kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy nálunk is ismerték és olvasták, ha más nem, hát legalább az «Effectvs amoris» szerzője.

A Lugossy-codexben, melyet 1623 (?) és 1635 között másolatott egy Somogyi Pál nevű ifjú, a 103—115 levélen 1630-ban készült másolatban («Finis adest 1630») Guiscardo és Gismonda története is megvan ezzel a címmel: «IGEN SZEPE HISTORIA | AZ TANCREDO KIRAL LENIARUL [| GISMON = | DARVL. ES AZ KIRALNAK TITKOS Tanacziarul. | GISQUARDVSROL, kik között föl bomolhatatlan az | zeretet leuen halara [|] adtak magokat, Olaz Nielből [|] az | Boccatiusbol Diakra fordetuan, Philipus Beroaldus | által Mar Magiarra fordetatot. Nota CIMONIS» |

Ez a cím több tekintetben figyelemreméltó. Nem egyezik meg teljesen az 1577-iki debreczeni kiadás címével, ha ugyan ez a kiadás egyáltalában létezett (Szabó: RMK. I. 126. sz. a.); az 1582-iki debreczeni kiadásnak csak latin címe van s a magyar ennek nem egészen hű fordításául tekinthető, ez tehát itt számba nem jöhet (Szabó: RMK. I. 198. sz. a.); az 1592-iki monyorókereki elveszett kiadás, vagy a Széll-codexben levő másolat rövidített címe tetemesen eltér a Lugossy-codexbelitől (Szabó: RMK. I. 261. sz. a.).

Még legközelebb van² hozzá a kolozsvári 1624-iki kiadás címe [RMK. I. 541. sz. a.] s mivel a Lugossy-codexben közvetlen előtte álló historiás ének («Az Szigetvarnak veßesseről») alatt 1623 évszám

¹ Sajtóhiba *leania* helyett.

² Pl. mindkettő *bomolhatatlan*-t ír, míg az 1577-iki debreczeni kiadás címében *bonthatatlan* van stb.

van, tehát könnyen feltehetnénk, hogy Guiscardo és Gismonda történetéhez 1624-ben vagy később fogott hozzá a másoló s 1630-ban fejezte azt be. De lehet ez más kiadás másolata is.

De a Lugossy-codex másolatának címében legnevezetesebb a «*Nota CIMONIS.*» A nyomtatott kiadásokban nincs «*Nota*» s úgy látszik, a másoló gondolt arra, hogy mivel kéziratos verseskönyve éneklés céljára készült, tehát «*nótá*»-ra is szükség van, azért írta felibe egy ismeretesebb széphistoriának, mely Cymonnak és Ifigeniának szerelméről szólt, a címét: «*Nota CIMONIS.*»

Ebből azt következtetjük, hogy 1623—30 között már megvolt e fordítás, sőt talán a XVI. században még 1587 előtt készült. Az pedig bizonyos, hogy 12-es (Zrinyi-) sorokból állott, mint az Enyedi munkája, mely felé *nótául* írta Somogyi. Az is valószínű, hogy Beroaldo latin prózai fordítása alapján készült, mert ez volt leginkább elterjedve. Megjelent-é nyomtatásban, vagy csak kéziratból énekelték az énekmondók, nem tudjuk, de talán valamely szerencsés véletlen az egész széphistoriát napvilágra hozza. Addig elégedjünk meg annak megállapításával, hogy mind a három Boccaccio-Beroaldo-féle novellának volt magyar verses fordítása.

DÉZSI LAJOS.

MIKES KELEMEN LEVÉLFORMÁJA.

A magyar irodalomtörténet leggazdagabb s legjobban megvitatott fejezetei közé tartozik a Törökországi Levelekről szóló. Hogyan kerültek Mikes levelei haza Rodostóból, ki az a rejtélyes gróf P. E., kihez a levelek szólnak, valódi vagy csak fiktív levelekkel van-e dolgunk, naplónak, emlékiratnak készültek-e, hogyan és mikor jöttek létre — mind olyan kérdések, melyekről a legellentétebb nézetekkel találkozunk ma is, bár az irodalomtörténeti közvélemény már ezeket az ellentéteket elsimította és sok tekintetben — a legnagyobb valószínűség irányában — végleges megállapodásra jutott. Szigorúan tudományos szempontból azonban pozitív eredményről még mindig nem beszélhetünk, míg elegendő adatok híján csupán többé-kevésbé biztos következtetésekre támaszkodhatunk. Vannak azonban a Mikes-irodalomnak még apróbb kérdései, melyek egyrészt eléggé megvilágítva nincsenek, másrészt azonban természetüknél fogva több eredménnyel is kecsegtetnek. Ezek közé tartozik a levélforma, mint műfaj, eredetének a kérdése.

Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy itt máig sem jutottunk tovább Toldy Ferenc megállapításánál (1861.), ki a XVII—XVIII. századi gazdag francia levélirodalomra utal, mint forrásra. Azóta a köztudatba átment ugyan egy közelebbi meghatározás, mely közvetlenül Mme de Sévigné leveles könyvében jelölte meg Mikes levélformájának eredetét. Részletesen, tudományosan azonban ez sohasem volt bizonyítva s irodalomtörténetirőink is inkább szkeptikusan tárgyalják vagy teljesen elutasítják.¹

Egyedül Erődi Béla okolta meg röviden véleményét, még legújabbban is a Jeles Irók Iskolai Tára-beli Mikes-kiadásában (1910. 2. kiad. 8 l.), bár Miklós Ferenc elég részletesen cáfolgatta bizonyítékait.

¹ Elfogadják *Erődi Béla* (Jeles Irók Iskolai Tára, XVII. k.), *Toncs Gusztáv* (Mikes életrajza 131—132. l.), *Császár Elemér* (Irod. Közl. 1895.), kétkedve fogadja *Négyesy László* (Beöthy-Badies A magyar irodalom története, I: 556.), ellene szól *Miklós Ferenc* (Irodalomtört. Közl. 1904 : 442. l.).

Erődi szerint Mikes párisi tartózkodása alatt (1713—1717.) Mme de Sévigné (mh. 1696, s levelei csak 1726. jelentek meg) leveleit még mohón olvasták. «Nincs kétség benne, hogy Mikes szintén olvasta s megkedvelte e leveleket, mint a francia művelt világ legkedveltebb olvasmányait.» Főképen a levelek könnyű, eleven stílusa, a bennök megnyilatkozó közvetlenség és gyöngéd szeretet az, mely rokonságot mutat a kettő között. Idéz is Mme de Sévigné leveleiből példaként néhány kedveskedő kifejezést (anélkül azonban, hogy Mikes megfelelő kifejezéseit melléje állítaná), melyek Mikes leveleiben «csaknem ugyanazon szavakkal vannak visszaadva.» Közelebbről szemügyre véve ezeket a kifejezéseket, nagyon általános és konvencionális szólásmódnak látszanak, melyek minden érzemesebb levélben előfordulhatnak. Részletesebb összehasonlítás a két leveleskönyv között még ma sincs. Amint ez lehetetlen is, mert a hangulati kapcsolaton kívül semmi más tárgyi összefüggés nincs a kettő között. Tartalmuk teljesen eltérő; ami pedig stíljüket illeti, ez csak első benyomásra látszik megegyezőnek. Mikes teljesen naturalista író (stíl tekintetében), kinél nem is gondolhatunk olyan öntudatos művészetre, amilyent Mme de Sévigné levelei, a francia irodalom legszebb és legtökéletesebb levelei, képviselnek, melyek különben is helyenkint erősen éreztetik a *précieuse* hatást, minden közvetlenségük és természetességük mellett.

Igaz ugyan, hogy Mme de Sévigné levelei csak 1726-ban jelentek meg, mikor már Mikes Rodostóban volt — ez azonban még nem döntő bizonyíték az ellen, hogy Mikes Párisban nem olvashatta őket, hiszen a levelek másolatai közkézen forogtak. Sőt Rodostóban is megismerkedhetett velük; ismerünk több francia könyvet, melyek csak a XVIII. század huszas éveiben jelentek meg, bár kétségtelenül hatottak Mikesre, fordított is belőlük, így Gemelli Careri *Giro del Mondo*-jának francia fordítása (1727), Mme de Gomez regénye (1723.) stb. ¹ Még a teljesen negatív eredmény, minden tárgyi kapcsolatnak a hiánya sem szólna az ellen, hogy olvasta Mme de Sévigné leveleskönyvét.

Mégis a valószínűségi okok mellett szólnak, hogy Mikes a nagy francia írónő művét nem ismerte. Egyáltalában nem olvasta a francia irodalom nagy klasszikusait a vallásos remekírók (Bossuet, Fénelon, Massillon) kivételével. Mikes leveleiben, melyek tarka változatosságukban annyiféle irodalmi hatást tükröztetnek vissza és vallásoserkölcsi reflexiói, útleírásai, novellái, anekdotái, példái, idézetei számtalan olvasmányának eredményét állítják össze mozaikszerűen, — ezekben a levelekben semmi nyomra sem akadunk, mely tartalmi tekintetben

¹ L. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912: 21. 1.

a legkisebb kapcsolatot is mutatná akár Mme de Sévignével, akár más nagy francia remekíróval.

S ha szorosabban megvizsgáljuk azt a milieut, melyben Mikes Párisban élt, szintén erre a meggyőződésre kell jutnunk: XIV. Lajos utolsó éveiben, a XVIII. század tizes éveiben, mikor Rákócziék Franciaországban tartózkodtak, bizonyos pangás állott be a francia irodalomban, a nagy virágkorszak letűnt s az új korszak nagyságai, az encyklopaedisták és fölvilágosodott írók még támadóban sem voltak. Az irodalmi szalón-élet, mely oly szoros kapcsolatban állott a levél-irodalommal, sőt annak mintegy életföltétele volt, szintén az elvirágzás korát élte. A précieuse-ök szalónjai letűntek, az új szalón-élet, Mme de Tencin szalónja, a bureau d'esprit-k még nem nyitak meg. Amilyen keveset tudunk Mikes párisi életéről, annyira tájékozottak vagyunk különben Rákóczi dolgairól, részint Szatmári Király Ádám naplóból, részint a francia mémoires-írók, Saint-Simon, Dangeau, Luynes stb. följegyzéseiből,¹ s ezekből következtethetünk Mikes sorsára is. Míg Rákóczi vissza nem vonult a grosbois-i magányba, élénken részt vett a társadalmi életben, inkább azonban a nagyvilági szórakozásokban, vadászatokban, bálokban, farsangi mulatságokban, udvari ünnepekben, mintsem az irodalmi jellegű összejövetelekben. Mme de Lambert szalónja volt az akkori irodalmi érdeklődés középpontjában; itt egyáltalában nem fordult meg Rákóczi. Járt azonban Mme du Maine híres sceaux-i kastélyában, de ez nem annyira az irodalmi causerie-k, mint inkább a politikai intrikák és összeesküvések fészke volt. Még leginkább Mme de Maintenonra, Mme de Sévigné mellett a másik nagy levélírónőre, lehetne gondolnunk, kinél szintén járt Rákóczi s megfordulhatott Mikes is, bár leveleskönyveik között szintén semmi kapcsolatot sem találunk.

Bármilyenek gondoljuk is Mikes társadalmi helyzetét Párisban, lehetetlen őt elképzelni olyan irodalmi körben vagy társaságban, hol Mme de Sévigné leveleit még ismerték és olvasgatták. Képzelnék csak el, az ottani túlművelt, raffinált irodalmi életben, mely mögött óriási hagyomány állott, egy letűnt nagy virágkorszak minden emlékével és vívmányával, képzelnék el ebben a környezetben a mi egyszerű Mike-sünket, ki jóformán még franciául se tud, ki bizonyára keveset hallotta Racine és Molière nevét s ha hallotta is, nem olvasta műveiket, nem is olvashatta mindazt, hogy az akkori irodalmi műveltség színvonalára emelkedhetett s az irodalmi társalgásban részt vehetett volna. Ameny-

¹ Ezek alapján nagyon hű és részletes összefoglaló képét adja Rákóczi párisi életének *Márki Sándor* Rákóczi életrajza III. kötetében, 340—466. l.

nyit tudunk róla és társairól, az, hogy résztvett a vadászatokon, maszkaradékon, egyéb multságokon, különben pedig Párisban foglalkoztatta őket a fejedelem, külön tanítókat s papot tartott számukra, hogy a francia műveltség, a tudomány és irodalom elemeivel megismerkedjenek, mert eleinte bizony Mikesünk is csak úgy érezhette magát Párisban, mint jó félszázad mulva Bessenyei Bécsben.

Furcsa is az akkori gazdag francia levéllirodalomból épen Mme de Sévigné ragadnunk ki, talán csak azért, mivel ő a legkiválóbb és legismertebb a francia levélírók között, holott a hangulati s érzelmi rokonságon kívül semmi más összefüggést nem birunk megállapítani közte s Mikes között.

A nagy francia levéllirodalom egészen más területén kell tehát Mikes műformájának eredetét keresnünk, olyan levelek között, melyek tartalom, tárgy tekintetében is közelebb állanak hozzá s valóban megadhatták neki a lökést arra, hogy naplóját vagy emlékiratait levélalakban foglalja össze.

A kérdés nyitjára César de Saussure *Törökországi Levelei* vezetnek bennünket, melyeket 1909-ben adott ki Thaly Kálmán. Beöthy Zsolt professzor úr már akkor fölhívta figyelmemet erre a megoldásra. Lehetetlen már első olvasásra nem észrevenni azt a rokonságot, melyet a két leveleskönyv mutat.

A kettő részletes összehasonlítása s rokonságuknak e nyomon való kifürkészése bizonyára meggyőz bennünket arról, hogy Mikes műformájának eredetét a francia levéllirodalom effajta termékei között kell megtalálnunk.

Saussurenek Mikesel való szoros összeköttetése kétségtelen. Tudjuk, hogy a genfi származású diplomatát 1733-ban Rákóczi rodostói házába fogadta, mint udvari nemest, s ott maradt egészen Rákóczi haláláig. Saussure rodostói életét, Rákóczival való megismerkedését, beleszöve visszamenőleg Rákóczi egész életrajzát, magyarországi szabadságharcát, számkivetését — bőven elmondja a maga emlékirataiban, melyeket levélalakban írt meg. Történelmi szempontból e levelek megbecsülhetetlenek; Mikes műve mellett úgyszólván az egyetlen részletes történeti dokumentum Rákóczi törökországi életéről, s nyitját adta sok olyan vitás kérdésnek, mely felől Mikes kétségben hagyott bennünket. Irodalmi tekintetben is igen fontos munka, ha összevetjük Mikes leveleskönyvével. Föltűnő csak az, hogy egyikük sem tesz említést a másikról, pedig ugyanazt írják le mindketten, csak hogy Saussure inkább a politikus és diplomata szempontjából, kevesebb közvetlenséggel és melegséggel. Sok tekintetben Mikesre volt utalva, az kétségtelen; olyan intimitásokat a fejedelem házi életéről, betegségéről csakis belső kamarásától, Mikestől hallhatott. Helyenkint teljesen megegyezik elbe-

szélése Mikesével, amint erre már Thaly is rámutatott.¹ Viszont Mikes is sok dologban kaphatott fölvilágosítást a világiárt Saussuretól, különösen, ami az európai eseményeket s politikát illette. A hatás tehát kölcsönös volt.

Sajnos, irodalomtörténeti szempontból Thaly kiadása nem elégt ki bennünket. Saussure leveleiből csak a szorosán Rákóczira s a bujdosókra vonatkozó részleteket közli, holott vannak helyek, melyek egyebekben is összefüggésben vannak Mikes munkájával. Így pld. egy helyütt Saussure részletesen rátér a törökök politikai és vallási szervezetének és szokásainak ismertetésére, mint ezt Mikes teszi a 172—192. leveleiben. Thaly ezt elhagyta kiadásában (l. 267. l.) Szerencsére azonban az eredeti kézirat mostani tulajdonosainak, Berthold Van Muyden és William de Sévery urak szivességéből hozzáférhettem Lausanneban Saussure munkájához s összehasonlíthattam Mikes adataival. Mikes leveleinek idevágó részét, amint azt régebben kimutattam², Ricaut angol diplomata munkáján kívül többféle útleírásból szedegette össze. Mindezek a források Saussurenek is rendelkezésére állottak, szövege így sokszor szóról-szóra egyezik Mikesével. Valószínű, hogy ő ismertette meg ezeket a könyveket Mikessel, s vannak adatok, melyeket közvetlenül ő bocsáthatott saját tapasztalatai alapján Mikes rendelkezésére. Például egy részlet, ami nincsen meg Ricautban, de Saussure leírása egyezik Mikesével, a műezzinekről:

Saussure, Tome III. Lettre III :

Comme les Turcs ne peuvent avoir de cloches . . . pour les avertir du tems de la prière . . . ils ont des crieurs. Lorsque le tems de la prière est venu, un muezim mont a chaque balcon des minarets ou se touchant les oreilles avec les deux pouces, il crie de toutes ses forces : Dieu est grand, il n'y a point d'autre dieu que Dieu; venez donc a la prière, je vous en avertis. Ils orient ou plutot ils chantent ces mots vers les quatre parties du monde; ils commencent du coté du midi et ils finissent du coté du couchant . . .

Mikes 189. levele :

. . . Hogy pediglen minden megtudhassa az idejét ezeknek az imádságoknak, nem harangszóval adnak jelt, mert nálók harang nincsen, hanem arra rendeltetett emberek vannak, kik felmennek a mecsetbe, az ujjokkal bedugván fülököt egész teli torokkal éneklik ezeket a szókat: «Az Isten nagy, nincsen más isten az Istenen kívül. Jöjjetek a könyörgésre, ihon világosan hirdetem néktek.» — Ezek a bõrharangok ezeket a szókat először dél felé éneklik, azután éjszak, napkelet, és napnyugot felé.

¹ Idézett kiadása előszavának 47. lapján.

² Egyetemes Philologiai Közlöny, 1909 ápr.—máj. és 1912 januári számaiban.

Ensuite ils vont a la Mosquée... Ils quittent à la porte leurs pappouches. Ceux qui craignent qu'on ne les leur changent, les emportent a la main. Chacun va prendre sa place et se seoir sur les talons. Ils attendent tranquillement que l'Imam commence ce qu'il fait en se levant, en mettant les deux pouces, les mains ouvertes dans les oreilles et en disant : Dieu est grand etc.

Ezt mindenek meghallván, megmosdanak és a templomban mennek. Az ajtó előtt ki-ki leteszi a papucsát, vagy a keziben beviszi. Nagy tisztelettel meghajtja magát, és köszönti a réjtebbe lévő alkoránt, a mely rejték hely jelenti Mekkát. Aztán ki-ki felemelvén szemeit, a hüvelykét a füleibe teszi, minekelőtte letérdepeljen. Aztán a pap felkél, és kinyitott kezeit a fejére teszi, a füleit hüvelykével bédugja, és igen felszóval, de halkkal éneklí : «Nagy Isten» stb.

Innen kezdve Mikes szövege eltér Saussurétól és szokása szerint egy másik könyv adatait kompilálja hozzá : *Mémoires du Sieur de la Croix*, 1684. I. k. VI. levél (379. l.). Így váltakoznak mozaikszerűen Ricaut adatai Saussure-ével, majd ismét más források részleteivel, néha egészen ötletszerűen.

De nemcsak tárgyi, hanem tisztán formai kapcsolatok is találhatók Mikes leveleskönyve és Saussurenek nem ugyan törökországi, hanem angolországi levelei között. Ennek ez a magyarázata. Saussure leveleskönyve három részre oszlik : 1. angolországi, 2. földközi-tengeri és 3. törökországi utazásai. Ezek közül nyomtatásban megjelent az első a család kiadásában¹ és a harmadik, a Rákóczihoz vonatkozó, Thaly Kálmán föntemlített szerkesztésében. Saussure ugyan műve bevezetésében azt írja, hogy nagyszámú úti jegyzeteit csak hazatérte után, barátai unszolására, Genfben foglalta levélalakba,² de Van Muiden kimutatása³ szerint jegyzeteit már elejétől fogva levélalakba foglalta s így Rodostóba érkeztek az angolországi leveleket már mint formailag is kész munkát mutogathatta barátjainak. Saussure műve tehát tulajdonképpen útirajz levélformában. Az útirajz maga igen elterjedt s kedvelt műfaj volt az időben, mikor a földrajzi és néprajzi ismereteket jóformán csak ezek közvetítették. Így főképen a keleti kérdés

¹ *Lettres et voyages de Monsr César de Saussure en Allemagne, en Hollande et en Angleterre, 1725—1729 etc. Avec une introduction de B. V. Muiden. Lausanne, 1903.*

² *On me conseilla de leur donner quelque arrangement pour qu'on pût les lire avec moins de dégoûts. Je choisís le stile épistolaire comme étant le plus goûté, le plus familier & je les mis dans l'ordre où vous les verrez dans cet ouvrage. Je les finís l'an 1742.*

³ L. említett kiadásában Introduction XVIII. l.

első kiéleződése korában nagyon kapósak voltak Thevenot (1664), Ricaut (1670), Tavernier (1679), Gemelli (1699) munkái, kiknek hatása Mikesen is meglátszik, és Saussure is az ő példájukat követte. A levélformában frott útirajz szintén igen régi műfaj, melynek fejlődéseit vissza lehet kísérni az ókori irodalomba. Minket egyelőre csak Saussure közvetlen elődei érdekelnek. Itt van elsősorban Béat de Muralt,¹ svájci író, kinek egy érdekes angolországi utazása jelent meg éppen Saussure útrakészülődése évében. Van Muyden kimutatása szerint éppen ez adta meg az utolsó lökést Saussurenek a levélforma alkalmazására.

Hogy Mikes Saussurenek kész angolországi leveleit már olvasta, arra több bizonyítékot nyújt a két munka levélkeretének összehasonlítása. Sok olyan jellemző kifejezést és fordulatot találunk bennök, amelyek nem mondhatók konvencionálisnak s teljesen megegyeznek:

Saussure, Tome I. Lettre III. (106. l.) London leírásakor: Voilà, mon cher Monsieur, une idée abrégée de la belle & grand ville de Londres.

Il faudroit faire *une livre & non pas une lettre* si on vouloit en donner une description exacte.

Lettre II. (44. l.)

Vous me mandez, M., que la longue lettre... *vous a fait plaisir, & qu'elle vous fait désirer d'en recevoir d'autres*... Ce qui fait que j'ai été incertain *si j'écouterois vos ordres*, craignant de la faire *d'une façon qui vous ennuye*, plutôt que de vous amuser.

Lettre VII. (180. l.)

Quoique mes lettres, M., ne méritent pas tout ce que vous me dites d'obligeant sur leur compte, *je suis cependant charmé qu'elles vous amusent.*

Mikes Kelemen, 172. levél: ... azt kívánod, hogy írjak valamit is a török udvarról, annak szokásairól stb.

... ilyen formába *nem levelet, hanem könyvet kellene írnom.*

Mikes, 183. l.

Kedves néném azt igen jól cselekszed, hogy *bátorításra valót írsz* a leveledbe, írván, hogy *kedvesen olvasod* a törökökről való leveleimet, mert bizonyos, hogy *régen félbe hagytam volna, ha tudnám, hogy unadalmasok.*

Mikes, 173. l.

Azt írod *néném*, hogy *kedvesen olvastad* a porta iránt való leveleimet, és hogy *csak kövessem*, mert kedvesen veszed stb.

Mikes, 182. l.

Kedves néném, *annak igen örülök, hogy a kéd tetszése szerint írtam* stb.

¹ Munkája anonym jelent meg: Lettres sur les Anglois et les François et sur les voiaages. 1725.

Lettre II. (44. l.)

Cependant comme je n'ai rien à vous refuser, *il faut que je me soumette* à vos désirs. Je vais donc travailler à *satisfaire votre curiosité, le moins mal qu'il me fera possible.*

Mikes, 172. l.

Kedves néném, *ebben is engedelmeskednem kell, és véghez vinnem kívánságát, amint töllem lehet.*

Elszigetelve, egyenként véve e kifejezéseket, lehetne ugyan a véletlennék tulajdonítani megegyezésüket, de így együtt egy csoportban, továbbá tekintve a főntemlített tárgyi kapcsolatokat, a két írónak szoros összeköttetését Rákóczi udvarában, lehetetlen esetleges találkozásról beszélni.

Ez egyszersmind kritériuma annak is, hogy az említett tartalmi egyezések forrását Saussureben kell látnunk s nem Mikesben, mert hiszen Saussure már kész anyaggal s formával került Rodostóba s így föl lehet tenni, hogy az alább említendő források is Saussure közvetítésével kerültek Mikeshez.

Ha ugyanis még jobban szétnéznünk az akkori francia levélimrodalomban, Saussure munkáján kívül több hasonló, nyomtatásban is megjelent törökországi úti rajzot találunk.

Ilyenek Jean Dumont utazásai,¹ melyek 1699-ben jelentek meg levelekben; ez tulajdonkép egy másik 1694. megjelent útleírásának² bővített kiadása. Főforrása szintén Ricaut, de kivüle sok más író is kompilál; hatása kétségtelen Saussure-re, de valószínű, hogy Mikes is olvasta. Ugyanez a Dumont kiadott később egy különös munkát *Lettres historiques* címen,³ ami nem más, mint kora egész történetének, az akkori európai bonyodalmaknak és háborúknak részletes elbeszélése levélformában. Ez utóbbi munka szolgáltatott bizonyára Saussurenek példát arra, hogy a Rákóczi-féle szabadságharc történetét is belefoglalja leveleibe. A levelek e csoportjába tartozik továbbá De la Croix, konstantinápolyi francia követségi titkárnak műve: *Mémoires*,⁴ azaz emlékirat levélalakban (1684.) Ennek hatását Mikesre már említettem, az ő munkájából vette többek között a 188—189. levélbeli imádságok szövegeit, melyek a többi forrásokban nem találhatók. Ugyancsak De

¹ Voyage de Mr. Du Mont en France, en Italie, en Allemagne, a Malthe et en Turquie. T. I—IV. La Haye, 1699.

² Nouveau Voyage du Levant. La Haye, 1694. 1 kötet.

³ Lettres historiques contenant ce qui se passe de plus important en Europe. La Haye, 1692—1710. 38 kötet. Tulajdonképen havi főljegyzések, minden hónapra esik egy levél.

⁴ Mémoires du Sieur de la Croix. Contenant diverses relations tres-curieuses de l'Empire Ottoman. Tome I—II. Paris, 1684.

la Croixnak van egy különös műve a törökök vallási és politikai szervezetéről ¹ (1695), állítólag fordítás törökből. De ez nyilván De la Croix fikciója, mert az egész munka nem egyéb, mint Ricaut munkájának átdolgozása levélalakban.

Ime közelebről olyan levélírók, kik tárgyuknál fogva közvetlenül Mikes elődeinek tekinthetők: munkájuk az *uti levél*, mely azonban már bizonyos változáson ment keresztül kezük alatt. Mikes bennük nem tisztán utirajzot kapott, hanem emlékiratot, naplót, sőt történeti műveket is levélalakban.

Mikes leveleit tehát formájuk leszármazása szerint az úti levelek közé kell sorolnunk, azzal a változással azonban, melyet tárgyi tekintetben már Dumont és Saussure tettek e műfajon. Mikesnél a levelek útirajz jellege már inkább háttérbe szorul, bár még erősen megérzik rajta. Levelei a tengeri út leírásával kezdődnek, majd következik partraszállásuk Gallipoliban, utazásuk Drinápolyba, Bűjükderébe, Jenikőjbe, Bejkoszba, míg végre három évi bolyongás után Rodostóban megtelepednek (összesen 35 levél, 1717. X. 17. — 1720. IV. 24.). Ugyancsak ide tartozik a három évre szóló moldvai kalandozás Rákóczi József kíséretében (Konstantinápoly, Drinápoly, Csernavoda, Viddin, Oroszcsik, Bukurest stb. összesen 30 levél, 1737. IX. 21. — 1740. VI. 22., 127—156. levél). Végre ide sorolandók a törökök szokásairól szóló levelek (172—192. levél, összesen 21). Összesen 86 levél tisztára útirajz jellegű, tehát az egész leveleskönyvnek több mint harmada, nem is szólva egyéb levelei apróbb vonatkozásairól. Emellett a munka fő részét a Rákóczi-féle emigráció történetére vonatkozó emlékirata vagy naplói teszik, amiket szintén elődei példájára szőtt az útilevél keretébe. A levelek tárgykörének harmadik nagy csoportját, a vallás-erkölcsi fejtegetéseknek, novelláknak, példáknak a levélkeretbe való szorítását azonban Mikes eredeti ötletének kell tekintenünk. Vallásos olvasmányaiban találhatott számtalan mintát ezek alkalmazására, bár levélformában még alig láthatott erre példát, ha csak föl nem tételünk, hogy ismert már olyan levélalakban írott novellákat és regényeket, melyek ekkor voltak feltűnőben és fejlődésükben még a XVIII. század folyamán eljutottak a *Nouvelle Héloïse* és a *Werther* magaslatára. Így Mikes Kelemen leveleskönyve az úti, történeti és novellisztikus levél szerencsés egyesüléséből jött létre.

Ha Saussure leveleskönyvét tekintjük Mikes közvetlen elődének amint a legnagyobb valószínűség is amellet szól, hogy nemcsak Dumont

¹ Etat general de l'Empire Ottoman. Sar un Politique Turc. Traduit par M. De La Croix. T. I—III. Paris, 1695.

és De la Croix, hanem Ricaut, Gemelli műveit és többi forrásait is az ő közvetítésével kapta kezébe, akkor megállapíthatjuk azt az időpontot is, mely előtt Mikes könyve mai redakciójában nem jöhetett létre: 1733. Ez megfelel Abafi megállapításának is, ki a levelek papirosának vízjegyei alapján a levelek első csoportjának létrejöttét 1737-re teszi.¹

Még egy pillantást kell vetnünk Mikes levélírói egyéniségére. Nála ugyanazt a lelki diszpozíciót látjuk, mint azoknál az íróknál, kik mintául szolgáltak neki. Míg Mme de Sévigné művében a levélforma szinte utólérhetetlen művészi magaslatra emelkedett, addig ezeknél épen ellenkezőleg a kezdő, gyakorlatlan, nem hivatásos író találta meg benne a maga legalkalmasabb műfaját. A levél olyan irodalmi műfaj, melyet ma is mindenki művel, aki csak az abécét érti: az a forma, mely a tanulatlan emberhez is legközelebb áll. Mikes elődei: Saussure, Dumont, De la Croix nem voltak hivatásos írók, hanem diplomáták, katonák, udvari emberek, kiket koruk divata ragadott magával: az emlékiratok, útleírások, naplók virágkora volt ez s viszont a levélforma volt a legigénytelenebb, mely familiáris voltánál fogva semmi szerénytelenséget vagy nagyobb irodalmi ambíciót nem tételeztetett fel írója részéről. Amint ma a verses vagy novellás kötetek előszavában, úgy olvassuk ugyanazokat a mentegetőzéseket az akkori levélgyűjteményekben: írójuk sohasem szánta volna munkáját a nyilvánosság elé, ha barátai annyira nem unszolták volna. «Je vous déclare, mon cher lecteur, que ce n'a pas été sans beaucoup de répugnance que j'ai consenti que mes amis arachassent les lettres que vous allez voir, du fond de mon cabinet, où je les tenais enfermées sous la clef, pour les empêcher de courir le monde», — ilyen féléket olvashatunk majd minden leveleskönyv elején.² «Je n'avois composé ce livre que pour mon usage particulier, et que si je le donne aujourd'hui au public, ce n'est qu'aux pressantes sollicitations de mes amis, à qui je l'avois montré . . .» úgy gúnyolja ki a levélírók e típusát Dumont is,³ ki őszintébb ember s nyíltan megvallja, hogy mint amateur-frónak, neki ez a műfaj a legmegfelelőbb: «Un homme qui n'est pas accoutumé à écrire, s'explique plus facilement de ce qu'il veut dire dans des lettres familières, que dans un livre dont le stile lui est encore étranger, & qui demande une suite & une liaison qu'il ne peut pas acquérir tout d'un coup.»

Mindez ráillik Mikesre is. Az ő szerény, visszahúzódo, szinte félnék egyéniségének a levélalak felelt meg legjobban. Neki irodalmi

¹ Abafi Lajos. Mikes Kelemen. Magyar könyvesház 48—50. sz. 101. l.

² L. M. Roustan. La lettre. (Les Genres littéraires.) 19 l. (2. kiadás.)

³ Nouveau voyage du Levant. Preface.

ambíciói is voltak, amint erről nagyszámú fordításai tanuskodnak, de eredeti munkával a nyilvánosság elé lépni, ettől bizonyára visszariadt volna, ha épen nem jön kapóra ez az alkalmas forma, melyet társától Saussuretól tanult. Ez a forma nem lép fel nagy igényekkel, a szerző tulajdonkép csak barátai, ismerősei számára ír, amellet jobban beszélhet benne a szíve szerint, nem kell vigyáznia a tudatos stilizálás, szerkesztés sok apró gondjára, melyek különben kezét megkötnék. Így lett Mikes talán épen a nyilvánosságtól való féltében, nagy szerénysége következtében — egészen ellenkezőleg a legelső szubjektív, szinte lírai jellegű író. Minél igénytelenebbül akart föllépni leveleivel annál szebben és erősebben domborodott ki bennök az ő kedves, szeretetreméltó egyénisége. Ebben rejlik tulajdonképen az ő eredetisége s ebben mulja fölül összes elődeit.

Hogy a magyar irodalomban mi a jelentősége, azt annyi kiváló fejtegetés és értékelés után fölösleges volna részletezni. Érdeemes azonban rámutatni ép ez alkalommal arra, hogy az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából is értékes munkát alkotott. Francia forrásai, Saussure, Dumont, De la Croix a maguk irodalmában jóformán semmit se nyomnak a latban, amint műfajuk is csekély jelentőségű. E műfajban egyedül Mikes alkotott nagyot. Melléje csak egy munkát állíthatunk, egy híres angol írónő, Lady Mary Wortley Montagu rokontárgyú leveleskönyvét: *Letters during the Embassy to Constantinople 1716—1718*.¹ Lady Montagu férje, a törökországi angol követ kíséretében került Konstantinápolyba, ugyanakkor, mikor Rákócziék is török földre érkeztek. Lady Montagu is ugyanazon forrásokat használta, mint Mikes, ő is Ricautra, Dumontra hivatkozik, de sokkal önállóbban jár el. Mikesben kevés volt a megfigyelő készség, az élénk érdeklődés, inkább kontemplatív, érzelmi tehetség, jellemében is sok a nőies, a szelidség. Lady Montagu ellenben maga a virago. Soha nő férfiasabban nem írt, talán még Mme de Staël vagy Georges Sand sem. Nem riad vissza semmi nehézségtől, semmi veszélytől, egy modern ujságíró élelmességével s egy igazi nő kíváncsiságával fürkészként ki minden keleti kuriozumot, mindent a maga szemével akar látni, törökül is megtanul s ha föl is használja forrásai adatait, gyakran polemizál velük, megbízhatatlan adataikat korigálja,² kiegészíti oly dolgokkal,

¹ Legelső kiadása 1763. — Legjobb összes művei 1861-iki kiadása Moy Thomastól, ki rámutat, hogy törökországi levelei naplói alapján készültek.

² Pl. a Conti abbéhoz intézett levélben Drinápoly, 1717 ápr. 1.: «Sir Paul Rycout is mistaken (as he commonly is) in calling the sect muterin atheists etc.» Máshol (Belgrade Village, June 17. 1717: «I see you have

mikhez mint nő jobban hozzáférhetett, pl. a háremek, fürdők, női szokások leírásával. Stílusának elevensége, melegsége, humora az, ami Mikesre emlékeztet, különben teljesen ellentéte. Ugyanazt a tárgyat dolgozták föl mindketten, stíljük megegyezik, munkájuk egyformán értékes alkotás, de mintha nemüket kicserélték volna, a nő írásában egy férfi határozottságával és biztonságával lép föl, a férfi pedig kedveskedésével, szerénységével, lágyságával gyakran egy nő stílusára enged következtetni.

Munkájuk sorsa szintén ellentétes. *Mig Lady Montagu levelei* ma is az angol köztudatban élnek, nem évültek el, sőt ellenkezőleg mindig újabb és olcsóbb kiadásokban forognak közkezen,¹ addig *Mikes* igazi népszerűsége még máig sem jutott. Pedig ő talán az egyetlen régi prózai írónk közül, kit nemcsak az iskola és az irodalomtörténet kell, hogy életben tartsanak, hanem a művelt nagyközönség érdeklődésére is számíthat. Ha nem született volna magyarnak, talán már rég elérte volna híres angol társnője népszerűségét, így is azonban észlelhető, hogy lassanként meghódítja a közérdeklődést. A modern irodalom horoszkópja is kedvezően világítja meg számára a jövőt. Épen a mi korunk az, amely a legnagyobb mohósággal kapkod levelek, mémoires-ok után. Korunk irodalmának naturalizmusa és a lélektani analízis kedvelése a regényirodalomban az, amely fölkelte s állandóan ébrentartja az érdeklődést az emberi dokumentum iránt. Levelek, emlékiratok, naplók végtelen sorozata hagyja el nap-nap után a sajtót; a királynőtől az utca-leányig, az államférfútól a szegénylegényig nincsen társadalmi osztály, melynek titkait, intimitásait föl nem tárná, az olvasóközönség kielégíthetetlen kíváncsisága. Ily körülmények között joggal remélhetjük, hogy Mikesünk is megkapja mai irodalmunkban azt a helyet, melyet valóban megérdemel. Hogy Lessing szavával éljek, megérdemli, hogy necsak azon írók közé tartozzék, akiket mindenki emleget, de senki sem olvas, hanem már eljusson oda, hogy az irodalomtörténet levegye róla túlságosan ápoló, gyámoltó kezét, — kevesebbet emlegessék, de annál többet olvassák.

KIRÁLY GYÖRGY.

taken your ideas of Turkey from that worthy author *Dumont, who has written with equal ignorance and confidence.*»

¹ Pl. Everyman's Library, 1906-ban két kiadást is ért. London J. M. Dent & Co. Kiadta R. Brimley Johnson.

JÓSIKA HUMOROS ÉLETKÉPEI.

Jósika *Ifjabb Békési Ferenc kalandjai* c. munkáját az Életképek bírálójától kezdve (1844 nov. 13-iki sz.) mindenki, aki eddig szólt róla, Gyulai Pált is beleértve, mint regényt bírálta s Gyulai Jósikane-krologja óta Dickens hatást látott benne. Az utóbbihoz nem fér kétség, de a munka regény-voltához igen.

Maga a szerző Toldy Ferenchez írt levelében (1842) ¹ azt mondja, hogy «e regény vagy életkép . . . önálló cikkekből mint meg annyi Genre-képekből áll — de ezek olly öszvefüggésben vannak hogy a munka még is, egy meglehetősen kerék egészset képezend.» Tehát maga sem meri határozottan humoros regénynek nevezni, hanem inkább életképek sorozatának tartja, amelyet a sovány mese-féle csak «meglehetősen» fűz össze.

A szerzőnek ezt a véleményét mi is elfogadjuk s az alábbiakban azt mutatjuk ki, hogy ez a munka tulajdonképen nem regény, hanem életképsorozat, amely beletartozik a XIX. század első évtizedeinek nagy genrekép-irodalmába. Ez a genrekép-irodalom különösen a harmincas és negyvenes években virágzott külföldön, de már jóval előbb jelentek meg ilyenféle humoros és szatirikus apróságok, melyek telve aktualitásokkal, a mindennapi életet rajzolták. Richternek híres füzetes vállalata, a *Briefe eines Eipeldauer's* . . . (1785-től kezdve) ² már ebbe a körbe tartozik. Magyar utáinzatai: A tudós palótz, avagy Furkát Tamásnak . . . levelei (1803—4) s nézetem szerint Verseghynek Kolomposi Szarvas Gergelye is (1804—5). Adolf Brennglas (Glass-brenner) dialogizált formájú berlini életképei: *Berlin wie es isst, und* — trinkt 1832-ben kezdenek megjelenni s 1850-ig folytatódnak. Két évvel előbb, 1830-ban jelennek meg Henri Monnier-nak, a jeles karrikaturarajzolónak illusztrált skiccei: *Scènes populaires dessinées*

¹ Közölve: *Idt. Közl.* 1911. 70.

² Hatását irodalmunkra részletesen ismertette Gragger Róbert a *Phil. Társaságban* tartott felolvasásában.

à la plume, melynek több folytatása volt a harmincas években (főalakja Prudhomme méltán vált népszerűvé és tipikussá).

Igazi hazája azonban a genreképeknek Anglia. Az angol életképgyűjtemények közül híresek voltak Pierce Egan 1821-től kezdve egy shillinges füzetekben megjelenő londoni életképei: *Life in London or the day and night-scenes of Jerry Hawthorn . . . and his elegant friend Corinthian Tom . . .*, melynek egyes jelenetei 1821-ben színre is kerültek vagy tíz londoni színházban *Tom and Jerry* címen óriási sikerrel.

Boz (Dickens) első londoni skicce 1833-ban látott napvilágot az *Old Monthly Magazine* decemberi füzetében. A következő években folytatta ezeket s 1837-ben adta ki összegyűjtve: *Sketches by Boz, Illustrative of everyday life and everyday people* (a híres karrikatura-rajzolóinak, Cruikshanknak, rajzaival, mint Egan munkája is). Ezeket követi füzetekben publikálva a világhírű *The posthumous papers of the Pickwick Club* (1836—7), melyre Egan életképei erősen hatottak, de maga nagyobb hatást tett a világirodalomra az előbbieknél, amit Dickens nagy írói egyénisége eléggé megmagyaráz. Német fordításai már 1837-től kezdve jelennek meg, utánzata is számos (pl. Stolle: *Deutsche Pickwickier*, 1841). Az angol életképek közül még csak Thackeray: *Comic tales and sketches* c. gyűjteményé (1841) említjük meg.

Nálunk az első hivatásos életképíró Nagy Ignác volt. Előtte csak néhány kísérletet találunk e nembben, melyek közül Gaál József néhány alföldi életképe a legjelentősebb. Nagy Ignác, mint külföldi elődei, a fővárosi életet rajzolta, melyet mint ujdonságíró kitünően ismert. Tulajdonképen az ujdonságírás vezette rá őt az életképíráásra.¹ Életképeit 1841 legvégén kezdte az *Athenaeumba* irogatni² s a következő években folytatta. Első gyűjteményük a *Torzképek* volt négy kötetben. Az első két kötet 1843 végén jelent meg, a harmadik és negyedik 1844 március havában. Hogy a közönség meg ne unja életképeit s mivel akkor *Sue Les mystères de Paris*-ja óta a «titkok» voltak divatban, egy mesét komponált *Sue* modorában s ennek fonálára fűzte fel újabb életképeit. Így keletkezett a *Magyar Titkok*, melynek első füzete 1844 májusában, az utolsó pedig 1845 júniusában jelent meg. Ez sem igazi regény, hanem életképgyűjtemény. Mint látjuk, a *Torzképek* s a *Magyar Titok* úgy viszonylanak egymáshoz,

¹ L. róla szóló tanulmányomat az *Idt. Közl.* 1902. évfolyamában.

² Nagy Ignácról szóló tanulmányom V. fejezetében sajtóhiba folytán 1848-as évszám csúszott be.

mint a Sketches s a Pickwick Club, amely szintén sketch-sorozat némi mesével egységesebbé téve.

Nagy Ignác életképeinek sikere rendkívül nagy volt és az írók egész seregét csábította erre a térre, úgyhogy a negyvenes években az Életképek szerint «valóságos cholera morbus»-szá fejlődött az életképírási vágy, mely «legalább minden tizedik embert megszállja».

Jósika Ifjabb Békesi Ferenc 1844—5-ben jelent meg s így könnyen a Nagy Ignác-epigonok közé sorozhatná őt is valaki, tudnunk kell azonban, hogy ő 1842-ben kezdte írni munkáját s az első mutatvány Véralkatok címen már az Athenaeum febr. 8-iki számában (I. félv. 17. sz.) megjelent, tehát, mint látjuk, csak kevéssel Nagy Ignác kezdeményezése után. Így nem valószínű, hogy Jósikát Nagy Ignác példája buzdította volna az életképíráásra. Sokkal valószínűbb, hogy a Pickwick Clubnak és utánezatainak példája lebegett a szeme előtt, mert ő is tréfás mesét tervez s ennek keretébe akarja életképeit belerajzolni a vidéki magyar életből Nagy Ignáccal ellentétben, ki a pesti élet krónikása. További mutatványai a következő sorrendben jelentek meg (ez a sorrend megfelel az első kötet fejezetei sorrendjének) Látogatás (Athenaeum 1842 I. 38), A stilista (Ath. 1842. II. 35, 36.), Nőragadás (Honderű 1843. 23—5. sz.), A nemes ábrándozók (Ath. 1843. II. 65. l.). Munkájában később Nagy Ignác életképeinek sikerei mindenesetre sarkalták s itt-ott hatottak is rá ezek, de azért Békesi lassan készül s első kötete (az eddigi mutatványok még hárommal megtoldva) csak 1844 szeptemberében jelenik meg, a második pedig, melyből csak egy mutatványt közöl (Telivér mágnásgyűlölő. Honderű, 1845. 41. s. köv. sz.) 1845 novemberében lát napvilágot. Bibliografiai tévedés elkerülésére szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az első kötet címlapján a cím után: Irta Alt Móric s 1844-es évszám van, a második kötet megjelenésekor pedig az első kötetnek is új címlapot nyomattak: Irta Alt Móric (B. Jósika Miklós) felirattal és 1845-ös évszámmal.

Ez az Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai keletkezésének vázlatos története, mely, azt hiszem, eléggé megállapítja helyét az irodalomtörténetben azzal, hogy rámutat legközelebbi rokonaira. Szatirikohumorisztikus vázlatok sorozata akart lenni az akkori életből s nem regény. Meséje jóformán semmi, még a Magyar Titkokénál is sokkal kevesebb. Ifj. Békesi, a főalak, teljesen elmosódott és semmiképen sem érdekes (mennyivel sikerültebb irodalmi rokona Tollagi Jónás a maga rendíthetetlenül komoly naivságával!). Kalandjai tulajdonképen nem is az övéi, hanem inkább mások kalandjai, melyekben ő is résztvesz mint kevéssé aktív «jelenvolt». A Pickwick-nek is kevés a meséje, de mégis jóval több s ott a főalak kedves, mulatságos és

eredeti egyéniség, mely jobban összetartja a laza meserészleteket. Igazán különös, hogy Jósika, a gyakorlott meseszövedő, itt ennyire elhanyagolja a mesét, pedig ha erre nagyobb gondot fordít, sokkal érdekesebbé s hatásosabbá tette volna művét.

Ami az életképeket, komikus jeleneteket illeti, azok közt van egy-egy sikerült, alakjai közt egy-egy jó figura, szatirája nem egyszer találó és mulatságos, de az egész azért bágyadt és színtelen. Az életképírás nem Jósika terrénuma s ez nagyon meglátszik munkáján. Amilyen otthonosan érzi magát a romantika világában, olyan nehézkes, mikor aktuális akar lenni s a mindennapi életet akarja rajzolni. Humora igen sokszor erőltetett. Látszik, hogy humorosan «akar» irni s nem azért ír így, mert máskép nem is tudna, mint pl. Dickens. Talán ez a legfőbb hibája munkájának. Hogy nagyobb hatást nem tett korában (második kiadása csak 1881-ben jelent meg!), annak a mondottakon kívül más oka is volt. Noha nem volt Nagy Ignác követője, mégis mindenki úgy érezte, hogy Jósika itt Nagy Ignáccal akar versenyezni olyan téren, amelyen az utóbbinak nagy sikerei voltak már ő előtte. A Torzképek s a Magyar Titkok egy része, mint a fentebbi adatokból látjuk, megelőzte a Békesit, melynek megjelenésekor az életképekkel már kezdett betelni a közönség, Az életnek «tarka vegyületű tömkelegében» — Nagy Ignác szerint — akkor már «könyökig vájkáltak» az írók s így Jósika a maga életképeivel kevés újat tudott nyújtani a negyvenes évek e téren elkényeztetett olvasóinak.

SZINNYEI FERENC.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János színészi pályája és a Bolond Istók.

Arany János színészi pályájának történetét már 1888-ban megírta Bayer József (Bp. Szemle 53. köt.). Cikkében a Fánecs-féle színlapgyűjtemény idevágó (Debrecen, 1836 márc., áprilisi) színlapjait ismerteti időrendben, megemlítve, hogy Aranynak mikor — milyen szerep jutott. Eszerint Aranynak első valamire való szerepe Biczó István debreceni tanácsnok volt Babocsay István debreceni tárgyú *Vigkedvű Mihály* c. szomorújátékában,¹ mely 1836 március 26-án adatott. Ez nemcsak az első szerepei között, hanem az egyetlen említésre méltó is. Bayer legalább nem talált a későbbiek közt jelentékenyebb szerepet. Mindamellett úgy vélte, hogy az áprilisi szerepek valamivel magasabb fokon állanak a márciusiaknál.

Sem Bayer József, sem Gyöngyösy László (Arany életrajzában) nem hasonlították össze a színlapok száraz adatait a Bolond Istók II. énekének 70—75. versszakával, melyek Arany debreceni színészélményeire vonatkoznak. Pedig itt Arany maga is szól szerepeiről, különösen egy nagyobb szerepéről :

71.

Azonban egyszer köpczösebb mondóka
Jutott részére, több mint fél lapon :
Egy *német herczeggel* gyült meg a dolga,
Nagy hódítóval ott a színpadon,
Kinek Damokles-kardja győzve lóga
Egész város fölött e gyásznapon,
Melyet tövébül most kivágni készül
S leölni aggot, nőt, babát vitézül.

72.

E fenevadhoz polgártársi épen
Istókot deputálák esdeni :
Hogy nézzen Istent, s az ártatlan népen
Ne álljon bosszut, mint fogát feni.

¹ Vigkedvű Mihály Debreczen főbírája volt, ki vértanú halált halt városáért. Színán váradi pasa 1661 szept. 1-én megfojtatta.

Felöltözik hát bő kantusba szépen,
 Szenes dugóval ránczossá keni
 Ábrázatát s tesz nagy fehér szakállat,
 Ha *vén* korát megszánná e vadállat.

73.

S lábához esve, mond: «Kegyelmes hercege!»
 Sattöbbi; — mondja szivből, melegen;
 Előtte nincs más, mint a szörnyü percek:
 Az égő város, rabló idegen;
 Köny felbuzog, kebel gyorsitva perczeg
 Halomra ölt anyákon, gyermekén! . . .
 Ugy hogy kendőt emel sok gyenge szülő,
 És tapsba tör ki fenn a kakasülő.

74.

Másnap korán hivatja a *régisseur*:
 •Jól van, barátom; *tudta* szerepét,
 De mondja fel csak, kezdje újra, többször —
 No lássa, hogy az *accentusba'* vét;
 •Ke-*gyelmes* hercege!» így; halkan először,
 Ott hangsulyozza *gyel* a közepét.
 •Ke-*gyelmes*» érti hát már . . .? nem •ke-*gyelmes*.» —
 Maga nem kap *rollét*, ha nem *figyelmes*.»

Istók egyetlen színpadi sikerének ez a leírása önkéntelenül felkelti az érdeklődést, vajjon csakugyan játszotta-e Arany ezt a szerepet s ha igen, melyik darabban es vajjon egyáltalán tulajdoníthatunk-e e helynek önéletrajzi forrás értékét?

Arany e helyen tényleg önéletrajzi vallomást tesz. A megénekelt «köpcösebb mondóka» legelső szerepe volt. A szóbanforgó herceg neve, egyszersmind a darab címe: *Ördög Róbert*. Az öt felvonásos regényes színjáték szerzője *Raupach* Ernst (1784—1852) a termékeny és egykor népszerű berlini író. E romantikus színművének a középkor egyik legvitézebb katonája a hőse: Robert le Diable vagy II. Róbert, Normandia hercege (1028—1035), Hódító Vilmos atyja. A történelem mint fáradhatatlan és szerencsés hadakozót ismeri, ki utóvégre is szentföldi vezeklő útján hal el. A mondák sokat foglalkoznak vele, mint olyan hőssel, kiben nagy lelki fordulat megy végbe: leggonoszabb ördögből alázatos vezeklő lesz, aki kegyes remeteségben fejezi be életét. Ez a mondai Róbert a tárgya a *Raupach* drámájának is.¹ Magyarra Kiss János színész fordította le 1834-ben a budai magyar színtársulat számára, mely ez év november 6-án adta

¹ A tárgynak különben sok feldolgozója akadt. Újabb német irodalmi feldolgozásait illetőleg l. *Tardel: Die Sage v. Robert der Teufel in neueren deutschen Dichtungen*. Berlin, 1900.

először. (Bayer J.: A m. színészet tört.) E fordítás szerint, melyet kéziratban a Nemzeti Színház őriz, került színre 1836-ban Debreczenben is. Arany egy tanácsnokot játszott benne március 3-án. A tanácsnok szerepe csak az I. felvonás legelejére (2. jelenet) szorítkozik, de fontos, mert ezzel kezdődik tulajdonképen a darab cselekménye, ez tölti be azt a fontos feladatot, hogy a közönség első érdeklődését felébressze.

Az első felvonás Rouenban történik, a hercegi várkastélyban. A darab avval kezdődik, hogy Róbert atyjának, Hubert normandiai uralkodó hercegnek, egy város követeit jelenti be egy szolga. A hercegnek és feleségének, Mathildenak már előre elszorul a szíve, mert sejtik, hogy ördögi fiúknak újabb gonosztetteit kell majd meghallgatniuk. De már jönnek a követek s ezzel kezdetét veszi a 2. jelenet, az Arany nagy jelenete. Belép a három tanácsnok kik közül kettő teljesen néma szereplő s fel sincs véve a színlapra.

2. jelenet :

(Hubert, Mathilde, több udvarnokok kíséretében jó 3 tanácsnok, kik Hubert előtt leborulnak.)

Tanácsnok: Könyörögve borulunk trónodhoz, uram!

Hubert: Keljetek fel! csak vétkeseknek illik porba borulni 's ti azok bizonnyal nem vagytok.

Tanácsnok: Isten előtt nem.

Hubert: Keljetek föl s mondjátok: mit gyászol halvány arcáitokra irt gyötrelmetek.

Tanácsnok: Fiad, hercegi uram

Mathilde: Jaj reám, fiam!

Tanácsnok: Jaj minnyájunkra. Mert Isten ellen kényszerítettünk zúgolódni, ki jámbor szüléknek illy fiat adott.

Mathilde (magában): Ő nem adá,

Hubert: Mit mívelt?

Tanácsnok: Három nap előtt megrohaná dühöngő seregével városunk' környékét, 's az éj szent csendét rablás, gyilkolás, gyujtogatással szakasztá meg. A lárma harangok tompa zugása, a felsuhogó láng, melly falainkat emészté, serkente álmunkból. Ifjaink fegyvert ragadtak merész karokkal, ah, hogy a holtak számát szaporítsák, mert csak kevesen tértek sebekkel terhelve honukba. A gyötörtök jajgatásait hajnalhasadtig hallottuk, a suhogó láng veresre festé láthatárunkat, míg a támadó nap nem fűzé pírját. Ridegen hevernek földeink, rajtok a pusztító vihar kereng, mint művelések előtt hevertek. Mindent elraboltak, 's mi rabló vágyoknak nem engedett, dühök áldozatjává lett, a lakosok szétoszlottak, elraboltattak, meggyilkoltattak s többen láng martalékjává lettek, ha itt-ott egy aggastyán él, fia sírján hullatja véres könnyeit, anyák leányuk sorsa felett tépdésik jajgatva fürteiket, csecsemők kiszáradt ínnyel küzdenek a halállal. S e vész szerzője városunkat is hasonló sorssal fenyegeté hét nap mulva.

Hubert: Bár most először hatna füleinkbe efféle panasz, ach, nem

első öldöklő gyilok ez, mely szívemet vérzi. Fiam százsoros Kain, ki többi gyermekeimet öldösi, gyilkolja.

Tanácsnok: Hárítsd el rólunk, uram, a veszélyt.

Hubert: De tehetem-e? Nem próbáltam-e meg mindent? kértem, fenyegettem, erőt használtam, mind sikertelen, a támadók ellen küldött seregemet szétverték, hogy senki ellenük fegyvert fogni nem merészel.

A 3. jelenet

elején a tanácsnok távozik e szóval: Vedd köszönetünket, *kegyelmes úr!*

Mint a Bolond Istók idézett versszakaiban, az itt közölt jelenetben (A Nemzeti Színház kéziratárában őrzött kéziratból) is egy város küldötte könyörög oltalmat egy kegyetlen herceg, egy fenevad ellen. A felgyújtott és kifosztott város, a legyilkolt anyák, a halódó csecsemők mind megvannak a Raupach darabjában.

E mellett azonban nagyon érdekes, hogy ha a helyzet lényegében nincs is különbség, azért a Bolond Istók és Raupach közt több feltűnő eltérés is van. A fő különbség mindenestre az, hogy nem a «fenevadhoz» magához deputálják polgártársai a könyörgő szónokot, hanem ennek atyjához, aki kegyes jó úrnak van festve. Ennek a közbenjárását kérik, hogy mentse meg fia megígért bosszújától a várost. Hogy Istókot Arany magával az ördögi fiúval állítja szembe, öntudatos változtatás-e a helyzet riktóbbá tételére, nem tudhatni; lehet, hogy épúgy rosszul emlékszik rá vissza, mint akkor, amikor *német* hercegről beszél, vagy mikor ezzel a megszólítással kezdeti Istók szerepét: *Kegyelmes herceg*. E kifejezés így nem fordul elő a szerepben, de a 3. jelenetben a tanácsnok e szavakkal végzi: «Vedd köszönetünket, *Kegyelmes úr!*» Arany és a régisseur furcsa vitája e szavak körül foroghatott.

Nagy jelentőséget ad Arany e játékának az a körülmény, hogy éppen az *az első fellépte*, helyesebben olyan fellépte, amelyet már a színlapra is kitettek. Képzeltük Arany izgatottságát, amellyel első színlapon is hirdetett szerepére készült. A Bolond Istók további verseiben azt írja, hogy többet aztán nem kapott szerepet vagy legfeljebb néhány szavast. Ha ezt mint túlzást nem kell is szószerint venni, hiszen március 3. után majd mindennap felléptetik, de lényegileg igaz, hogy ettől fogva nem jutott nagyobb szerepekhez. Sőt ez az első szerepe a többinél, a későbbieknél, határozottabban jelentékenyebb. A rendező neheztelését igaznak kell vennünk.

Módosítanunk kell Arany színészpályájának általános képét még a következőkben is:

1. Megszoktuk március 3-ától, az Ördög Róbert előadásától, számítani Arany színészi pályáját. De abból, hogy ekkor már nagyobb szerepet bízta rá, világos, hogy már előbb többször fellépett olyan kis alakításokban, amelyeket a színlapra nem szoktak kiírni. Azokat a kisebb szerepeket, amelyekről a B. I. II. 70. is az Ördög Róbert előtt emlékszik meg, még március 3-ika elé kell elhelyeznünk. És ez valóban szükséges is azon két

heti időköz betöltésére, amely Aranynek a társaságba lépése (febr. 17. v. 18) és első színlapi szereplése közt lefolyt.

2. Kétségtelen, hogy nem Biczó István, hanem ez volt legnagyobb szerepe, az egyetlen, amelyben feltűnhetett. Mint mondtuk, e szerep fontos tényező a darab szerkezetében. A tanácsnok-jelenet a színmű exпозицияja; rendeltetése, hogy a főhőst, Róbertet bemutassa. Amig a tanácsnok beszél, a közönség minden érdeklődése benne összpontosul. Ehhez képest a Biczó szerepe elenyészően jelentéktelen.

3. Azt sem lehet elfogadnunk, hogy az áprilisi szerepek magasabb színvonalon volnának. Sőt, ismételhetjük, hogy ez első szerepe volt a legjelentékenyebb. Áprilisban egy említhető szerepe van, a Cancelláré a *Vasálorczában* (Des Arnould és Fournier darabja, április 16), hol csak az I. felvonásban szerepel ugyan, de akkor jóformán állandóan a színpadon van.

Három szerepe méltó tehát az említésre: elsősorban az Ördög Róbert-beli tanácsnok (március 3), másodsor a Cancellár a Vasálorczában (április 16), harmadsor Biczó István (március 26). A többi nem sokkal áll felette azoknak, amikről írja: «Ebből ugyan nem alkot *Garcilasso*.»

De hát ki ez a Garcilasso? Azt hiszem az egykorú olvasót éppúgy zavarba hozta volna e kérdés, mint a mai. De hogy valami kiváló színésznek kellett neki lenni, ebben senki sem kételkedett. Aranyt itt alkalmasint cserben hagyta különben oly kitűnő emlékező tehetsége. Ugyanis egyetlen enciklopédiában sem tudtam találni Garcilasso nevű színészt. Azért azt hiszem, hogy az, akiről itt szó van, az Garcilasso de la Vega (1503—1536) a csatamezőn fiatalon elhullt spanyol költő, kit nemzete ma is egyik legnagyobb lírikusának tart. A fiatal és szerelmes Don Juannak is kedves költője ő, a fűben elterülve buzgón olvasgat:

Sometimes he turn'd to gaze upon his book,
Boscan,¹ or Garcilasso; — by the wind
Even as the page is rustled while we look,
So by the poesy of his own mind
Over the mystic leaf his soul was shook.

Innen s valószínűleg csak innen ismerte Arany (Byron: Don Juan I. 95.) a Garcilasso nevet, de mikor a Bolond Istókot írta, ez már nem volt világos előtte, s így lett a szerelmes versek poétájából — jellemszínész.

KARDOS LAJOS.

Balassa Bálint *latricanus* verse.

Balassa Bálint költeményeinek Szilády-féle kiadásában (1879.) a *Cœlia*-dalok XI. számú darabja: Az Cortigianáról, Hannuska Budouskionkáról szerzett *latricanus* vers.

Mi lehet ennek az érdekes elnevezésnek a jelentése és értelme?

¹ Boscan Juan, Garcilasso kortársa. Lírai verseit rendszeren egy kötetben adták ki a Garcilassoéival.

Szilády említett kiadásában nem szól róla, valamint Erdélyi Pál sem (alább id. hely).

A kérdés megoldására nézve alkalmas kiinduló pontot és beces útbaigazítást ad Geleji Katona István, «erdélyi ortodoxus püspök», ki az Őreg Graduál lapjain (Gyulafehérvár, 1636). — AZ ISTEN DITSÓITTE-TESENEK MODJAIROL VALO AJANLO LEVEL-ben — hevesen kikel «amaz tífztátalan fzerelemről irt pajkos énekek», a *testi énekek* ellen, mert azok «mind otsmány, szemtelen, . . . parázna szókból állonak . . . mondatnak». Ezekkel szemben lelkesen magasztalja a templomi énekeket, melyeket ő *lelkieknek* nevez; «imezek az Szent Lélek ihléfének tífztáfagos *venájából* folyamnak . . . Ilyen éneket kíván az Apofitol mi tölünk Kereftyénekétől, midőn azt írja; *Az Christufnak befzède lakozzék ti bennetek* (az Christusnak befzède, azt mondgya, f-nem valami fajtalan, latrikámos fűzfza Poétának szemtelen befzède) . . .»

A *latricanus*, *latrikámos* bizonyára valami versfaj közelebbi megjelölésére szolgál. Az eredetibb alakot Balassánál találjuk; Geleji Katona *latrikámos-a* már magyarosított hangzású. Erdélyi Pál (*A virágének. Ethnographia. 1899. évf. 259. és 261. l. és Beöthy-Badies: Irod. Tört. I. 420. l.)* *lutrikámos* alakot ír, holott Gelejinél a fenti alak fordul elő. Latin eredete — már csak a hangzás után is — kétségtelen; a szó maga nem más, mint a Pelbártnál is előforduló *latricus*, *i, latro*; *gonosztevő, lator* továbbképzése, egész szabályszerűen: *latricus* < *latricanus*. (Bartal Antal: A magyarországi latinság szótára.)

A «*latricanus vers*» a fenti értelmezés szerint *lator-verset, fajtalan éneket* jelent. És Geleji Katona maga is használja e kifejezéseket, . . . midőn «amaz f zavokat tsontozó, poklos fzáju, kerítő tzenkek» ellen szól: «az *lator parazna énekekkel* az elmének fülei megundokittatnak.» — Balassa szerelmes versei pedig Zrinyi Miklós könyvjegyzékébe mint «Giarmati Balassa Balint *Faitalan éneki*» voltak felvéve. (Bibl. Zrinyiana. Wien, 1893.) — Idézhetnénk ezeken kívül több példát prédikátoraink írsaiból, melyek a fentebbiekhez hasonló módon bélyegzik meg az «Amorrul való» énekeket — a *virágénekeket*. A «*latrikámos fűzfza Poétának szemtelen befzède*» és Balassa említett *latricanus verse* tehát végső elemzésben: *szerelmes vers, virágének.*

Még csak annyit befejezésül, hogy a radványi-kódex vers-címei a kódex leírójától, Hartyáni Imrétől származnak, aki az említett versmegjelölést mindenestre jóhíszeműen és nem eltéelő módon alkalmazta, mintegy a korabeli szokásos kifejezéssel jellemezvén a vers tartalmát, mely valóban *latricanus*:

Friss szép fejér póka,
Édes szőrű móka,
Porczogós Annóka,
Szerelemnek oka,
Mít haragszol,
Hogy nem játszol
Velem! kivel egy fraj szól;
Ládd-e víg kiki tánczol!

BOD KÁROLY.

Sidney Fülöp a magyar hősdalokról.

A XVI. század egyik legkiválóbb angol költője, *Sidney Fülöp* (1554 november 29—1586 október 17) *Defense of Poesy*-jében (A költészet védelme 1583) a magyar hősdalköltészetéről olyan nyilatkozatot tesz, hogy irodalomtörténeti, sőt folklóre-szempontról is nagy jelentőségűnek tartjuk. Méltán mondja Voinovich Géza,¹ hogy Sidney a maga korának mintaképe, mert szelleme valóban bűvös varázsszal ragadja meg a kései kutatót. Kortársai Sidney költeményeit szívesen olvasták. Különösen sonettjeit és pásztori *Arcadia*-ját kedvelték. Ha az édeskesen érzélgő hang ma már nem igen hat, Sidney irodalomtörténeti jelentősége kétségbevonhatatlan.

Sidney Fülöp anyja Northumberland herceg leánya volt, apja Irország alkirályi méltóságára emelkedett. Gyermekeiket gondosan nevelték. 1568-ban az oxfordi egyetemre kerül, 1572-ben Párizsba megy. A Szent-Bertalan-éj borzalmait Németországba fizik.² Eljut Magyarországra is. Nálunk egy hónapot tölt. 1573. augusztusában vagy szeptemberében érkezett hozzánk.³ Magyarországból Velencébe indul.

Defense of Poesy-ját 1583-ban írja, tíz évre magyarországi útja után. E műben a költészet méltóságát és dízét védelmezi. Arra mutat, hogy a költészet a bölcsészetnél és a történelemnél is különb. Szigorúan támadja a költészet ellenségeit, finom érzékkel bírálja az egyes költői műfajokat tanulságos modorban taglalja az angol irodalom alkotásait s méltatja az angol nyelvet.⁴

Sidney munkája bámulatos műveltségről, kitünő elmeéről, vitakozó erőről s a költészet őszinte szeretetéről tanuskodik. *Longfellow* a *Defense of Poesy*-t aranykönyvnek tartja, melyet a tanuló párnája alá tehet, mint Szent Chrysostomos Aristoteles munkáit, *Flügel* Sydney-t tekintti Angolország legkiválóbb aesthetikusának.⁵ Plato, Plutarehos, Cicero, a humanista kortársak, továbbá a biblia is hatással voltak Sidneyre. De a nagy tanultság, a kitünő irodalmi tájékozottság csak élesíti a tört, melyet a költészetért rajongó Sidney ellenfelei felé villogtat. Schopenhauer irataiban mutathatunk ilyen szélesmedrű áramlásban hömpölygő irodalmi ismeretekre, melyek valamely elv vagy eszme megvilágítására szolgálnak.

Képzelnék el, hogy az ifjú Sidney, ki az oxfordi egyetemen csak az imént fejezte be tanulmányait, egy szép napon Magyarországra jön. 1573-ban vagyunk, mikor *Poncianus históriája* lát nálunk napvilágot, két évvel azelőtt írja a Szendrői Névtelen *Szilágyi és Hajmási*-ját, egy évvel később adja ki *Toldi*-ját Ilosvai Selymes Péter. Sidney Magyarországon megkapó jelenléget észlelt, melyre *Defense of Poesy*-jében ünnepi komolysággal emlékszik vissza.

Leírja, hogy az összes műfajok között leginkább a lyra értékeli az

¹ *Egyetemes Irodalomtört.*, III. 203. l.

² *Dr. Richard Wülker: Geschichte der englischen Litteratur*, 235. l.

³ L. Albert Cook *Defense of Poesy*-kiadását (97 l.).

⁴ A. Cook kiadását használtam.

⁵ L. A. Cook kiadásának első oldalát.

erényt és istent dicsőítvén, szózatát az égig emeli. Restelkedés nélkül vallja meg, hogy a maga érdes, népies és közvetlen hangján a Percy és Douglas viszályáról szóló hősdal a harcok trombitájának serkentő erejével hatotta meg a lelkét. Ennek a világhírű hősdalnak¹ szíven-lelken keresztülzsongó varázsszava a magyar hősdalokra emlékezteti: *«In Hungary I. have seen it the manner at all feasts and other such meetings to have songs of their ancestor's valor, which that right soldierlike nation think the chiefest kindlers of brave courage.»*² Majd hasonló szempontból méltatja a spártaiakat. Amit a magyarokról ír, valóban jelentős. Tudtunkra adja, hogy Magyarországon ünnepi lakomákon vagy más ilyen összejövetelek alkalmával hősdalokat énekeltek, *ő ezt maga tapasztalta*. Arany János *Náv eposzuk*-ról szólதாகor így nyilatkozik: «Priskostól Galeottiig, Etelétől Mátyásig hány krónikás emlegeti az énekmondókat, kik az ősök, a hősök tetteit élő dalban örökölték.» Azt hiszem, Sidney szavai méltán sorakoznak a komoly tanukéi mellé. De van Sidney megfigyelésében olyan mozzanat is, mely Priskos vagy Galeotti feljegyzéseinek az értékét jóval felülmulja. Sidney nem krónikaszerű munkában, hanem kiváló becű széptani fejtegetések fonalán utal a magyar hősdalokra. Mikor a költészet serkentő erejének s erénynevelő magasztosságának a méltatásakor izmos hatású példákkal akarja támogatni taglalásait, akkor varázscsillogású színben rajzanak fel meghatott lelke előtt a magyarországi kedves emlékek. Olyan melegen, meghatottan és őszinte rokonszenvvel ír a magyar hősdalokról, melyek az *ősökről* szólnak s melyeket a *nagyon is katonás* magyar nemzet a vitézség lángrakeltőinek tekint, hogy nagyon is lebilincselő hatású lehetett az a mód, ahogyan hegedőseink előadták őket. Valóban, tárgyi jelentőségén kívül Sidney visszaemlékezésének alanyi értéke is szembeszökő.

Számot kell vetnünk még egy tényezővel: Sidney igazmondásának jellemével. A művelt, iskolázott ifjú bizonyára érdeklődött a hegedősők énekeinek a tartalma iránt, mert határozottan az *ősök vitézségére* utal. Ha Sidney így jelöli meg azoknak a hősdaloknak a tárgyát, melyeket nálunk hallott, bizonyára úgy világosították fel, hogy hegedőseink azokban a hősdalokban az *ősök dicsőségét* zengték.

Sidney Fülöpre is illik az, amit *Szamota István* egy angol utazóról, Brown Edwardról mondott: «Az angol utazókat jellemző éles megfigyelés nála teljes érvényben nyilvánul.»³ A skót Lithgow⁴ (1616-ban utazott nálunk), Brown⁵ (1669-ben), Wortley-né⁶ (1717-ben), Born Jnigo⁷ (1770-ben),

¹ Magyarra Szász Károly fordította.

² 29. l. — Magyar fordításban: «Magyarországon minden lakomán és ilyen összejövetelekkor olyan szokást láttam, hogy őseiknek a vitézségéről énekeik vannak, melyekről ez a nagyon katonás nemzet azt gondolja, hogy a derék vitézség legfőbb lángralobbantói.»

³ Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 291. l.

⁴ Dr. Fest Sándor: Lithgow Magyarországon, Századok, 1913. 26—29. lk.

⁵ Szamota könyvében, 291. l.

⁶ Ugyanott, 445. etc.

⁷ Ugyanott, 461. etc.

Townson Róbert¹ (1793-ban) éles megfigyelései mellé méltán társul a Sidney Fülöpé. Mai tudásunk szerint Sidney az első komoly angol utazó Magyarországon. Honfitársai között ő az egyetlen, ki régi költészetünkről nyilatkozik. De a magyar földön járt angol utazók között ő a legkiválóbb is. Ez a jeles költő serény érdeklődéssel hallgatta hősdalainkat s a lelkes rokonszenv meghatott hangján emlékezett vissza rájuk.

ELEK OSZKÁR.

«Vége». — Tolnai Vilmos multkori cikkéhez kiegészítésül idejegyzünk néhány epikus explicit-et a 18. század végéről, amikor az ú. n. népies iskola elbeszélőinél a kérdéses figura úgyszólván állandó volt.

Poóts András: Sénai Lukrétzia, 1791., végsora :

«Hóltnak, holt Barátja! Nints másra szüksége!

«Az Élőnek pedig, Légyen Élő! —

'S V É G E!

Tehát a szöveg szerves tartozéka. (S vége = s punctum!)

Ugyane munkában egy betétvers is (Eurialusnak Lukrétziát kesergő éneke) így végződik :

'S minden ditsősége,

Ebben áljon! 'S VÉGE!

Etédi Sós Márton: Magyar Gyász, 1792., végsorai (Bróderik mondja Zápolyának a mohácsi ütközet elbeszélésének befejezéséül):

Én hozzád siettem, 's most nékem elég e' :

Ha lehet lelkemnek nálad békessége,

Így volt a' Magyar Gyász kezdete { nints vége.
de vége.

A szerző az első változatot szánja a Bróderik szájába, a második az ő tudomását fejezi ki, mely szerint a magyar gyász már elmúlt. Ezt az értelmezést támogatja az odafűzött jegyzet is, mely így szól: «De már valahára tsak ugyan vége van a' Magyar Gyásznak: mert mint erős Király, és egyszersmind édes Atya, úgy fedezgeti a' Sas fiait, hogy azokat idegen körmök többé nem szaggatják, 's nem mellyeszthetik.»

Ugyanitt a «Toldalék»-nak (Imrefi István török fogságba került magyar ifjú siraloménekének) a befejezése :

Pokoľ Istenének úgy van dicsősége,

Ha gyászos életnek siralmas a' VÉGE.

Etédi Sós Márton a Scythia Királyt (1796) így fejezi be:

Hogy nem tsak szerette Férje, 's Nemzetsége;

Hanem tisztelte-is mind halálig. Vége.

Itt a Vége csak külsőleg van odafüggeszteve.

Nagy Ferentz: Hunyadi László történetei. 1793., végsorai:

Mondd Hazám Múzsámmal: — Légyen tsendessége

Korvinnak! mert kín köz'tt esett gyászos

V É G E.

n.

¹ Ugyanott 475. l.

Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen fordításai.

A sárospataki ref. főiskola könyvtári kézírattárának rendezése és katalogizálása folyamán Kazinczy Ferencnek négy fordítására bukkantam, amelyek közül az első három még nem jelent meg nyomtatásban s így ezek irodalmunkban eddig ismeretlenek voltak. Erről a három fordításról Kazinczy levelezésében egy szó említést sem találtam.

Mind a négy fordítás egy részint kéziratokból, részint nyomtatványokból álló ívrét alakú kötetben található, amelyet maga Kazinczy kötöttetett be félbőr kötésbe s a hátára a második és a harmadik borda közé, aranyozott betűkkel ezt a jelzést nyomatta: POLITICAI | IRÁSOK | GYÜJTEMÉNY|. A negyedik és ötödik borda között koszorúban áll a kötetszámot jelző «2» szám. Kazinczy a forrást, melyből fordított, mind a négy dolgozatnál gondosan megemlíti. A kötet 1807-ben Kazinczy könyvtárával és metszetgyűjteményével együtt került a sárospataki főiskolába. Kézirat-tári száma: 1127.

1. Az első fordítás a gyűjtemény 29-ik darabja. Nem egyéb ez, mint Eberhard hallei tanárnak, a Berliner Monatschrift című folyóirat 1783-iki évfolyamában a fehér-asszony kísértet eredetéről írott értekezése s Gedikének, a folyóirat szerkesztőjének az Eberhard cikkéhez fűzött toldaléka magyarul. A fordítás Kazinczy sajátkezű írása, ívrét alakú papiroson. És pedig úgy, hogy a lapoknak csak vagy a bal, vagy a jobb fele van beírva; míg a másik fele az esetleges javítások, igazítások számára üresen áll. Terjedelme 14 lap. Az értekezés első részének címe: *Hálai Prof. Eberhard Úr | a' feje-*asszony* kísértet eredete felől. | Berlin. Monatschrift. 1783. p. 5.* A másodikik pedig: *Gedike Úrnak toldalékja a' feje-*asszony* kísértet felől.*

Ez a fordítás nem csupán csak azért becses ránk nézve, mert Kazinczynak eddig ismeretlen dolgozata, hanem azért is, mert ez által olyan forrásokra hívja fel figyelmünket, amelyek két szempontból is közelről érdekelnek bennünket. Nevezetesen a *fehér asszony mondája* és a *fehér gyászvisélet* története szempontjából, amelyek otthonosak hazánkban is. Az előbbiről *Thaly Kálmánnak* a Századok 1872-iki évfolyamában «Lőcse város levéltárának Rákóczi-kori okmányairól» című cikkében (a 616. s köv. lapokon), — amely cikk adatainak fölhasználásával írta meg Jókai «A lőcsei fehér asszony» c. 1885-ben megjelent regényét; — továbbá a «Közlemények Szepesvármegye multjából» c. folyóirat 1909-iki évfolyamában (26., 119., 178. lap) olvashatunk; az utóbbiról pedig *Bátky Zsigmond* írt egy cikket az Ethnographia 1911-iki évfolyamába (33—40., 101—105. lap).

Ennek az első fordításnak tartalma röviden ez: A monda szerint a fehér asszony megjelenése (ki nevét fehér leplei után nyerte) jele annak, hogy a háznak, amelynél megjelent, valamely férfi tagja meg fog halni. Megjelenésével az uralkodóházak fejének halálát jövendőletti. Hivatkozik Bergius János brandenburgi prédikátornak Johann Sigismund választóherceg felett tartott predikációjában található s a fehér asszonyról szóló

adatra. A mese eredetének «tapogatásánál» történeti adatokra is hivatkozik, midőn felemlíti, hogy a középkorban a fehér szín volt a gyásznak a színe. Hivatkozik a Herréra írására is, melynek adata szerint egy kastiliai udvarban a fehér gyász a XV-ik század vége felé szűnt meg s az a fejedelem, akit fehér gyásszal utólszor gyászoltak, Don Juan vala. Szokás volt továbbá, hogy az özvegyen maradt királynék s fejedelemnek férjüknek halála után más színű köntösbe (mint fehérbe) soha nem öltöztek. Ezért aztán az özvegy fejedelem-asszonyokat fehér asszonyoknak hívták; tehát míg az özvegy élt, az udvarnál mindig volt egy fehér asszony. Hogy az özvegy királynét a francia udvarban fehér királynénak nevezték, erre nézve hivatkozik Carpenter Glossariumára, amelynek adata szerint III-ik Henriket özvegye fehér gyásszal gyászolta. Hivatkozik továbbá egy XIV-ik századbeli francia «román»-ra, melyben az özvegy királyné fehér királynénak nevezetik. A szerző «tapogatása» szerint ez a szólás: a fehér asszony nemsokára meg fog jelenni, annyit tett, mint: nemsokára özvegy királyné lesz az udvarnál; ez pedig: nemsokára meghal az uralkodó király, vagy fejedelem. Szerző szerint az a körülmény, hogy a fehér asszony csak férfi személyek halálózását jelentgeti, és nem asszonyokét is, arra vall, hogy a mese a maga eredetét özvegy asszonynak köszönheti. «A búslakodó fehér alak» (weiss leidtragenden Gesicht) szerinte olyan elnyúló schleppet, előlről mellig lefüggő fátyolt jelent, mint amilyenek a fekete gyászleplek. Az egész gyászöltözet az apácák öltözetéből van kölcsönözve.

Eberhard fenti tartalmú cikke után következik Gedike toldalékja, aki valamivel bővebb magyarázatot ad a legenda eredetéről Balbinus, Erasmus Franciscus és Brand adatainak fölhasználásával. Elmondja, hogy a traditio a fehér asszonynak Rosenberg Ulrich generális leányát: Rosenberg Perchta cseh grófnét tartja, aki 1420 és 1430 között született s Lichtenstein János felesége lett. Férje halála után visszament Csehországba, hol Meinhard von Neuhaus gyermekeit nevelgette. Itt lakott haláláig s már életében a fehér asszonynak nevezték özvegyi fehér gyásza miatt. Ő építette a neuhausi kastélyt s mikor készen volt, nagy ebédet adott az építő munkásoknak s fundatiót is tett, hogy ez a megvendéglés minden évben megtörténjék. Meg is történt évenként zöldcsütörtökön. Balbinus a XVII. században néhány ízben jelen volt az ilyen vendégségen a neuhausi kastély udvarán. Ha valami ok miatt elmaradt a vendéglés, akkor rettegthetett a neuhausi birtokos. Balbinus 1655-ben látta a neuhausi kastélyban a fehér asszony életnagyságú képét. Csehországban több helyen szokott megjelenni, de csak fő házaknál, főképen a rosenbergi és neuhausi kastélyokban. Amabban született, emebben meghalt. Forrásai között említi még Wilhelm Slavatat s fölsorolja a helyeket, ahol — Balbinus szerint — megjelenni szokott a fehér asszony. Hivatkozik Gerlachra is s fölsorolja néhány megjelenését. Kazinczy a fordítás alkalmával, mint a 13-ik lapon megjegyzi, az értekezés ama részletét, ahol Gedike más fehér asszonyok történetét beszéli el, rövidség okáért általszökte. A lapoknak üresen hagyott felére később Kazinczy részint levélgyűjteménye egyes köteteinek

statisztikai kimutatását, részint pedig egyéb aprólékos dolgokat jegyzett föl. Ilyen följegyzések olvashatók az 1., 3., 7., 9., 11., 13. lapokon.

2. A második fordítás a kötetben 30 a. sorszámú s 3 és $\frac{1}{4}$ lapnyi terjedelmű. Címe: *Mi nem jó és mi volna jobb?* | *Prédik. Zöllner Úr által.* | (*Berl. Monatschrift. I. 348.*) || Ezzel a cikkel szerző hozzá akart járulni a százados babonás hiedelmek kiirtásához. Ezek közül néhánynak természetesen, helyes okát föl is említi. És pedig a következő hatét:

1. Nem jó, ha a kés a fokán áll. 2. Összetett karral nem jó az ajtóban állani. 3. Nem jó, ha a kenyér a gömbölyű haján áll az asztalon. 4. Nem jó a levest a tál füle felett meritgetni a tálból, mikor osztogatják. 5. Nem jó, ha az úton keresztül fut a nyúl. 6. Nem jó a tyúk alá páros számban tenni a tojást, hanem mindég páratlanban, mint 11, 13, 15, 17. stb.

3. A harmadik fordítás címe: *Angliai Parlamentum.* | *Konrektor Möritz Úr levele.* | *London, 1782. Jun. 18. d.* | *Berlin. Monatschrift. I. Th. 298. old.* || Egy parlamenti ülés lefolyása s a «parlamentumi tagságra» való választás van benne leírva. Terjedelme 4 $\frac{1}{2}$ lap. Kötetbeli sorszáma: 30b.

4. A negyedik fordítás terjedelme 9 $\frac{1}{5}$ lap. Sorszáma: 31. Címe: *P. Brydon Úrnak* | *útazása* | *az Etna-hegyre. 1770-benn.* | *Wieland Allerley. 1774. pag. 197—210.* || Ez a fordítás már ismeretes. Megjelent Kazinczy munkáinak Helmecki ügyelése alatt kiadott sorozatában, a IX-ik kötet (Pest, 1814.) 267—284. lapjain. A két szöveg egybevetése alapján megállapítottam, hogy kéziratunk az Etna-fordítás első szövegezése, a Helmecki közölte szöveg pedig, amelyben már sok helyen úgy a szórend, mint egyes kifejezések jobbítva vannak, az átnézett, javított szövegezés. A cikk végén Kazinczy következő följegyzése olvasható: «fordítatt Okt. 1793.» Ekkor Regmecen lakott. Ez a dátum azonban nemcsak erre a negyedik fordításra vonatkozik, hanem minden bizonnyal az előbbi háromra is, amelyek, mint kötetbeli sorszámuk is mutatja, közvetlenül a negyedik előtt állanak.

A Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága a közel jövőben sajtó alá fogja rendezni Kazinczy összes eredeti és fordított munkáit és kiadatlan kéziratait. Kívánatos, hogy e munkába veendő kiadásba a fentebb említett három eddig ismeretlen fordítás is felvéssék.

HARSÁNYI ISTVÁN.

IRODALOM.

Bagyó János: Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége. Budapest, 1913. 191 l. Athenaum. Ára 5 K.

Haszonnal fogja olvasni mindenki, aki a magyar közlekedésügyi multja iránt érdeklődik, Bagyó Jánosnak Széchenyi közlekedésügyi tevékenységéről írott munkáját. Bagyó könyve két részre oszlik. Az első részben megismerteti az olvasót e nagy úttörő magyarnak egész pályafutásával, természetesen már itt is különös tekintettel a közlekedésügy terén való alkotásaira és kezdeményezéseire. A második részben fejezetenként Széchenyi közlekedésügyi működésének részletesebb leírását kapjuk s megismerkedünk azzal a sok érdekes és fontos dologgal, amit Széchenyi a Lánchíd létesítése, a kőutak, a csatornák, a csatornák, a gőzhajózás és a Duna és Tisza szabályozása körül részint végrehajtott, részint soha sem szűnő buzgólkodásával többé-kevésbé előkészített.

A magyar közlekedésügyi politikának — e szó újabbkori értelmében — első kezdetei az 1790-ben és 1827-ben kiküldött országgyűlési bizottságokig vezetnek bennünket vissza. Egyes helyes eszméket már ezek fölvetettek ugyan, de a közlekedésügy tovább pangott, mert nem volt aki ezt céltudatosan kezébe vette volna s ami talán még fontosabb, hiányoztak a pénzeszközök.

Széchenyinek kellett föllépnie, hogy legalább az első hiányon segítve legyen, — a másik hiányon ő sem tudott segíteni s azért működése, — egyes sikereket leszámítva — nagyrészt meddő küzdelem volt az elébe tornyosuló akadályokkal. Világos volt Széchenyi előtt, hogy a kormány segítsége és tetemesebb pénzeszközök nélkül valóban nagyot alkotni a közlekedésügy terén lehetetlen, azért már korán kezdett a kormányhoz közeledni. Metternich minden stabilizmusa mellett is európaibb embernek tűnt föl előtte, mint a megyei oppozíciót alkotó elemek zöme. Közlekedési reformterveinek alap gondolatba a központosítás volt. A belföldi közlekedés természetes központjául Pestet, külkereskedelmünk kivezető kapujául Fiumét ismerte föl. Azért irányult minden egyezete arra, hogy Pest, illetőleg Budapest, igazi nagyvárossá fejlődjék, azért egykezett összeköttetést teremteni mindenekelőtt a főváros és Fiume közt, miután a többi irányzatokban utunkat állta az osztrák vámvonala. Tudta, hogy a kormánytól pénzsegélyt nem igen várhat, azért eleinte a munka oroszlanrészét részvénytársulati úton, részint pedig az országgyűlés segítségével

óhajtotta volna keresztülvinni. Egyelőre megelégedett a kormány helyesléssel és jóakarásával. Társulati úton megindított kezdeményezéseivel valóban jelentékeny eredményeket ért el. Ezek közt legnagyobbak voltak: a Lánchíd és a Duna-gőzhajózás.

Egy országos pénztár megteremtését célzó törekvései azonban az országgyűlés mindkét táblájának szűkkebléségén hajótörést szenvedtek.

A Duna-gőzhajózás sikeres kifejlesztésének egyik főföltétele a Duna szabályozása, különösen az aldunai nagy forgalmi akadályok eltávolítása volt. Első nagyobb közlekedésügyi akcióját tehát az Aldunán kezdte meg. Lázás energiával fogott hozzá a Vaskapu vidékén a szirtek repesztéséhez. A főbaj itt is a pénzhiány volt, mert a kormány csak szerény összegeket bocsátott rendelkezésére s ezenkívül még diplomáciai akadályokkal is kellett küzdenie, melyekkel szemben a kormány lanyhán támogatta. S mikor végre bámulatos erőfeszítésekkel az akadályokat már-már leküzdötte, az osztrák kormány 1832 május 4-ikén Estei Ferdinánd főherceget küldötte az Aldunára, ennek állítólag katonai szempontból való tanulmányozása végett. Széchenynek a bécsi haditanács még azt sem engedte meg, hogy a főherceg kíséretéhez csatlakozhassék. József nádor személyes befolyása végre mégis annyira mérsékelte a bécsi körök ellenséges viselkedését, hogy 1833 június 20-án megbízták Széchenyt, hogy mint kormánybiztos folytassa a sziklarepesztési munkálatokat. De a kormány folytonos gyanuval kísérte működését s 1835 júliusában Latour grófot küldte le az Aldunára, aki Roth és Hentzy alezredekkel együtt vizsgálta meg a munkálatokat. Széchenyi előtt elismerőleg nyilatkozott ezekről, de Bécsben rosszalta Széchenyi tulságos népszerűségét és nagy szerepkörét.

Az országgyűlés 1835-ben megszavazta a Lánchídra vonatkozó törvényt, mely a nemességnek vámmentességét e hídon megszüntette. Ekkor már a közvélemény Széchenyiben látta a magyar közlekedésügy hivatott vezérét. De az 1842—44-iki országgyűlésen mégis megbukott kétgarasos adójavaslat. Széchenyi ugyanis két garas adót hozott javaslatba minden hold föld után, melyet a nemesek is fizettek volna. Úgy számított, hogy ebből évenként mintegy hat millió forint folyna be, melyre egy 100 milliós hitelműveletet szándékozott alapítani. Így vélte megteremthetőnek az országos pénztárt. E terve azonban a rendek és a főrendi tábla szűkkeblésége miatt dugába dőlt.

1840-ben Metternichvel folytatott tárgyalásai után világos lett előtte, hogy a kormánytól közlekedési és egyéb közgazdasági célokra hathatós segítséget várni nem lehet, mert Metternich kijelentette, hogy a kormány kész volna ugyan pénzt adni az ország fölvirágoztatására, de csak oly föltétel alatt, hogy a pénz hovafordításába, az egész közlekedésügybe semmi beleszólása ne legyen az országgyűlésnek.

Néhány évvel később mégis úgy látszott, hogy a kormány szakít a megesontosodott stabilizmus rendszerével s ekkor 1845 tavaszán Széchenyi fölajánlotta szolgálatait gr. Apponyi György kancellárnak. Kinevezték a helytartótanácsnál szervezendő közlekedési osztály élére, mely hivatalt ő fizetés nélkül vállalta el. De bár nagy áldozatot hozott, mert föláldozta

népszerűségét, e hivatalában is csak szerény eredményeket érhetett el. «Az egész testület — így kiált föl fájdalmasan — melyet ő Felsége elnökletem alá rendelni méltóztatott, eddigelé pusztán szegény magamból áll. Pénztár nincs rendelkezésemre, a vármegyei kézimunkák egyetlen napszámát sem fordíthatom haszonra, csudatevő végre nem vagyok.» Elmondja másutt, hogy ha pénzt kért, a nádor Bécsbe küldte, Metternich vissza a nádorhoz, Kolowrát Lajos főherceghez és így tovább. De pénzt nem kapott.

Hat millió forintot kért Széchenyi és egy milliót ígértek neki. Valóban csak az ő soha nem lankadó munkakedve és ügyessége teszi érthetővé, hogy ily mostoha viszonyok közt egyáltalán némi eredményt ért el. A hivatalában eszközölt eredmények legsikeresebbek voltak a Tiszaszabályozás terén. A kormánysegély ugyan itt is gyengén csörgedezett s csupán évi 150,000 forintot tett ki, de Széchenyi értette a módját, hogyan kell bevonni az érdekeltségeket a nagy műveletbe s fáradságtalan munkásságának sikerült megindítania a Tiszaszabályozás művét, melyet — az általa lerakott alapokon tovább építve — mások befejeztek.

1848-ban Széchenyi mint közlekedési miniszter tagja volt a Batthyány-minisztériumnak. Nagyszabású vasúthálózati terve, mely szerint Budapestből hat vasútvonal indult volna ki a határszélek felé, csak sejtünk engedni, mily eredményeket ért volna el ez a nagy tetterejű államférfi, ha rendes idők következtek volna be s közügyeink végzetes katasztrófája halomra nem döntötte volna az alkotmányos kormány reformterveivel együtt a Széchenyiéit is. Az események végzetes fordulatának hatása alatt Széchenyi szelleme elborult s ezzel e nagyraihivatott férfiú közpályája véget ért.

Bagyó munkájának második része gondos összeállítását nyújtja Széchenyi közlekedésügyi tevékenységének egyes szakok szerint s haszonnal fogja azt forgatni mindenki, aki Széchenyi pályájának nagy vonásokban való méltatásán túl tevékenységének részleteibe is behatolni óhajt.

HALÁSZ IMRE.

Széchenyi eszmevilága. I. Budapest, 1912. 182 l. Franklin-Társulat. Ára 1 K. 60 fill. (Kultura és Tudomány c. vállalat I. kötete.).

Gróf Széchenyi István eszméi, tettei és írásai a mélységes honszeretet logékesebb bizonyosságai s ezért nemcsak korára hatottak termékenyítőleg, hanem a későbbi nemzedék is bőséges okulást meríthet a már nemzeti közkinccsé vált szellemi hagyatékból.

A leghazafiasabb feladat teljesítésére, eme kincs értékelésére és «Széchenyi nemzetnevelő rendszerének» tolmácsolására vállalkozott a Magyar Társadalomtudományi Egyesület, célul tűzvé ki, hogy három éves ciklus során a legnagyobb magyar működését teljes világitásban elénk állítsa. Előadókul irodalmunk és közéletünk legjelesebb vezetőit nyerte meg. Az eseményszámba menő előadásokkal a napi sajtó annak idején csak felületesen foglalkozott, épen azért nem fölösleges felhívni a művelt nagyközönség figyelmét e vállalatra, mely a nagyfontosságú előadásokat időrendben közli.

A három kötetre tervezett gyűjtemény elseje hat előadást tartalmaz. A kötetet Széchenyi eszméinek hivatott tolmácsa, *Gaal Jenő* vezeti be: «A Széchenyi-cultus jelentősége» címen. Megjelölve Széchenyi helyét az emberiség nagyjai között, méltatja azokat a jeles tulajdonait, amelyek működsét oly eredményessé s hatását maradandóvá tették s megteremtették nemzetünk lelkében a legnagyobb magyar kultuszát.

Széchenyi magyarságát *Beöthy Zsolt* méltatja. Széchenyi lángoló hon-szerelmének, a nemzeti eszménynek szebb emléket nem állíthatott más, mint ő eme zengzotes színekben gazdag, költői szárnyalású emlékezésével, a kötet legszebb darabjával.

Prohászka Ottokár Széchenyi élő hitéről szól s meggyőzően bizonyítgatja, hogy Széchenyi gyakorlati érzéke, mély összhangban volt «a szellemi életnek azzal a sajátságos tendenciájával, mit vallásnak hívunk».

Kenessey Béla hangyaszorgalommal csoportosítja Széchenyi irataiból azokat a beces, axiomaszerű mondásait, amelyek világnézetét és életbölcseletét fejezik ki. Gazdag anyagával bőségesen kárpótolja a figyelem fáradságát.

Gróf Vay Gáborné, meleg közvetlenséggel tárgyalja a magyar nő szerepét a magyar nemzeti probléma szolgálatában.

Gróf Andrássy Gyula választékos izléssel, a tárgyilagos méltányosság hangján fejtegeti Széchenyi politikáját, világosan kidomborítva céljait, azok elérésére szolgáló módjait, taktikáját és politikai bukását. Fényesen állítja szembe nagy ellenfelével és igazságot szolgáltat emlékének.

Az egész kötet az előadások gazdag tartalmával és hazafias szellemével híven szolgálja azokat az eszméket, amelyeket Széchenyi adott nemzetének. Egyik-másik előadásban talán túlságosan is sok a szónoki elem, helyenkint Széchenyi alakjának idealizálása is szembetűnően túlzó, de azért minden előadás eszméket ébreszt és elősegíti Széchenyi lelkivilágának és tetteinek helyesebb megértését.

ZÁVODSZKY LEVENTE.

Szalay László levelei. Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel el látva közrebocsátja *Báró Szalay Gábor*. A M. T. Akadémia támogatásával. Budapest, 1913. 234 l. Franklin-Társulat. Ára 8 K.

Szalay László születésének századik évfordulója alkalmából a Szalay-család egyik tagja, báró Szalay Gábor kiadta jeles történetíróknak legnagyobb részben eddig még kiadatlan leveleit s a bő jegyzetekkel ellátott levelek elé 41 oldalnyi terjedelemben életrajzi vázlatot írt.

A kiadott levelek legnagyobb részét — számszerint 45-öt — Szalay bizalmas barátjához, a nálunk is jól ismert Flegler Sándorhoz írta; 35 menyasszonyának, illetőleg feleségének, 15 Szemere Pálnak, a többi családjá más tagjainak, barátainak, ismerőseinek szól. Tartalmukat illetőleg a levelek, — akárcsak Szalay László élete — nagyjából véve három csoportra oszthatók. Ifjú korában írt levelei leginkább szépirodalmi tárgyúak, későbbi levelei — munkásságával párhuzamban — jogtudományi és politikai vonatkozásúak, a harmadik csoportbeliek pedig, főleg Flegler Sándorhoz írt levelei, történetírói kutatásairól adnak képet.

Kiváló történetírónk életéhez, szellemének megértéséhez e levelek kétségtelenül sok új és értékes adatot szolgáltatnak s ha majd valaki behatóan akar Szalay életével és működésével foglalkozni, vagy ha valaki majd meg fogja írni az újabkori magyar történetirodalom történetét, ezt a kötetet semmi esetre sem nélkülözheti. A levelek tehát értékesek. Szalay László életrajzi vázlata s a leveleket kísérő jegyzetek azonban sok tekintetben kifogásolhatók. A szerző terjengő stílusban ír s összekeverve a lényeges és lényegtelen adatokat, nem tudja Szalay László életpályáját áttekinthetően megrajzolni. S bár mennyire is nagyrabecsüendő az a kegyeletes érzés, mellyel Szalay László személye iránt viseltetik, kegyeletes érzéseinek mégsem lett volna szabad a tudományos igazság rovására kifejezést adnia, már csak azért sem, mert Szalay Lászlónak a magyar történetírás terén olyan érdemei vannak, hogy nem szorul rá az őt meg nem illető, alapot nélkülöző dicséretekre. A szerzővel együtt mindenki szívesen elismeri, hogy Szalay sok tekintetben úttörő volt s hogy ő volt az első történetíró, aki, mint nagy jogi képzettségű ember, történelmünkben nyomon követte és bemutatta a köz- és magánjogi viszonyok fejlődését. Művéből épen az alkotmányjogi vonatkozások kidomborítása következtében bizonyos politikai világosság árad s e tekintetben feltétlenül kiemelkedő történetíró. De határozott túlzás, hogy munkája «korszakot alkotó» s hogy «ez vetette meg úgyszólván alapját az újabb magyar oknyomozó történetnek». S hiába hivatkozik a szerző Salamon Ferencre, még e neves történetírónk sem állíthatta megfontoltan azt, hogy «Szalay előtt a hazai történetírás csak a feldolgozatlan anyagok halmaza volt!» Már maga Szalay munkájának a célja — a serdülő ifjúság számára írta, hogy azt a magyar történelem szellemébe való mélyebb behatolásra buzdítsa, — sem volt olyan, hogy korszakot alkotó hatásra igényt tartott volna. S a szerző tájékozatlanságában igazságtalan másik nagy történetírónkkal, Horváth Mihállyal szemben, akinek Szalay munkájánál jóval előbb megjelent négy kötetes «Magyarok történeté»-t nem szabad tudomásul nem venni s amelyet még Salamon tekintélyére támaszkodva sem lehet a feldolgozatlan anyagok halmazának minősíteni. Szalaynak még többször említett jó barátja, Flegler Sándor sem túlzott ennyire, mert objektíve azt írja, hogy Szalaytól nem lehet megtagadni Magyarországnak újabb történetírói közt az első helyek egyikét. Az ilyen tárgyilagossághoz azonban a magyar történetirodalom alapos és mély ismerete szükséges.

A leveleket kísérő jegyzetek mellett sem lehet szó nélkül elhaladni. Nem tudjuk elképzelni, hogy a szerző kinek szánta a leveleket, de sok helyen határozottan bántó az a naiv magyarázgatás, melyben a szerző az olvasót részesíti. Különös, hogy az Akadémia támogatásával megjelent tudományos célzatú könyvben magyarázgatni kell, hogy Fáy András a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja, a szépirodalom lelkes barátja és művelője volt, hogy Pázmándi Horvát Endre a M. Tud. Akadémia rendes tagja «több költeményével aratott sikert» s feltételezni, hogy az olvasó nem tudja, ki volt Virág Benedek, Vitkovics Mihály, hogy Victor Hugoról fogalma sincsen s hogy épen ezért hálás lesz a magyarázóknak, aki a jegyzetben

felvilágosítja, hogy «Victor Hugo (gróf) (1802—1885) a francia romantikus iskola legjelesebb költője». Itt tehát kapunk magyarázatot, de mikor Szalay Biankovichról, Dualszkyról stb. ír, mikor azt mondja, hogy Farkas egy-néhány mesét írt, hogy Somogyi Zápolyán dolgozik, itt hiába várunk magyarázatot a kiadótól.

Szalay Gábor a kötet végén függelékképpen összeállítja: 1. Szalay László összes irodalmi munkáinak, 2. életrajzainak, 3. nekrolgjainak, 4. művei bírálatának sorozatát. Készséggel elismerjük, hogy e fáradságos munkával hálára kötelezte mindazokat, akik Szalay Lászlóval a jövőben foglalkozni fognak.

MAR CZINKÓ FERENC.

Császár Elemér : Katona Lajos. Budapest, 1912. 103 l. Franklin-Társulat nyomdája.

Császár Elemér egy a baráti szeretet és nagybecsülés által áthatott terjedelmes életrajzot szentelt a korán elhalt nagy tudósnak, Katona Lajosnak. Ez életrajz voltaképen bevezetése Katona azon dolgozatainak, amelyek összegyűjtve s Kisfaludy-Társaság kiadásában most jelentek meg és melyek a nagyobb közönséget is érdekelhetik. Császár megemlékezése különösen két kiváló vonást tüntet fel: az irodalomtörténetíró komoly és lelkiismeretes pontosságát és a személyes érintkezés által sugalt megértést. E kettős mozzanat eredménye, hogy valósággal végleges megállapítást nyújt Katona nagyságáról, mint tudósról és mint emberről, hogy helyesen körvonalazza és értékeli működését, egyéniségéből kifolyólag magyarázza pályáját és műveit.

Mindamellett nem hallgathatok el néhány észrevételt, ami Császár munkájában felöltött. Az életrajz elején többi műveiben is alkalmazott módszerével és az újabb életrajzokban valósággal túltengő szokás szerint genealógiai levezetést nyújt, megemlékezik Katona őseiről, dédapjáiig vive e megemlékést. Életrajzban, irodalmi méltatásban — szerény nézetem szerint — csak a fontosabb dolgoknak kellene helyet foglalniok; fontosabb dolgoknak pedig azokat gondolom, amelyek a kitűzött tárgy megértésére valók. Költőnél, nem mondom, gyakran fontos lehet a leszármazás; az öröklésteória szerint az ősök figyelembevételé nem egyszer érdekes eredményekre vezethet, de Katona Lajosra, a tudósra, akinek apja varga, dédapja ácsmester volt, mennyiben lehet jellemző és fontos ősei felemlítése, mit örököltett tőlük mint tudós, az nem világlik ki Császár dolgozatából. Ez a részlet elmaradhatott volna. Erre annál nagyobb kár volt kiterjeszkednie, mert így egy meglehetősen különös és meglepő kijelentésre ragadtatta magát. Katona férfi ősei mind gyöngék, betegek voltak. «Szerencsére az apák gyöngeségét testileg ép, lelkileg erős anyákkal egyenlítette ki a sors... A dédanyát, az ácsmester özvegyét kissé rideggé tette a megfeszített, szünni nem akaró munka, leánya egy árnyalattal gyöngébb volt... Az unoka, Katona édesanyja, inkább a nagyanyjára ütött.» Hogyan? Az ácsmester unokája (Katona apja) feleségül vette volna az ácsmester feleségének unokáját? Hisz akkor itt a katolikus egyház felfogása szerint

vérfertőzésről volna szó. Vagy pedig nem egyéb ez, mint az életrajzíró egy szellemes ellentét kedvéért kockáztatott, de nem sikerült elszólása?

Mint hogy Császár, úgy látszik, súlyt helyez Katona családi viszonyaira, kissé feltűnő, hogy édesanyja és huga, akikkel pécsi korában még együtt lakott, egyszerre eltűnnek az életrajzból. Nem lehetett volna esetleg fejlődésére családi körülményeiből is sokban magyarázatot találni?

Császár nagy éleslátással rajzolta meg Katona külső élettörténetét, valamint a tudós pszichológiai jellemképét és fejlődését is. Lelki küzdelmeinek, vívódásainak, nyugtalanságának és működése szaggatottságának lelki alapokon nyugvó magyarázatát adja, de nem terjeszkedik ki — legalább az első korszakban — Katonának, az embernek, belső fejlődésére, filozófiája és életfelfogása részletes magyarázatára. Nem ismerjük meg pappá levésének, majd kilépésének belső rugóit és indítékait, csak külső körülményeit és ugyanilyen nem eléggé elmélyedő magyarázattal találkozunk azon a helyen, ahol leginkább lett volna pszichológiai magyarázatra szükség, ahol egy nagy lelki átalakulást kellett volna kifejtenie és feltárnia, amely felett azonban elsiklik és mintegy kerülni látszik. Amire célok, a pesti tanárkodásának első ideje, a kilencvenes évek eleje, az Élet és Hazánk hasábjain való működése. Újságírói tevékenysége nemcsak külső események befolyására vihető vissza; Nietzsche, Ibsen hatása nemcsak irodalmi volt. Magában Katona belsejében, filozófiájában, életfelfogásában is változás következett be. Utat nyert hozzá a szabadabb gondolat, az előítéletek megvetése, a felvilágosodottság, olyannyira, hogy a radikálisok közt is igen radikális volt. Ennek és az ebből az irányból való kikerülésnek magyarázatát és pszichológiai rajzát nem találom Császár életrajzában.

E kisebb hiányok is teljesen eltűnnek azonban ott, ahol a személyes érintkezés alapján rajzolja Katona belső és külső fejlődését. Munkájával mint már előbb akadémiai emlékbeszédével,¹ bebizonyította, hogy ő volt leghivatottabb Katona életének a megírására. E megírásban pedig nemcsak az értékes, amit Katonáról mond, de egyéni, személyes észrevételei és megállapításai is. Csak egyet emelek ki belőlük, azt a kritikát, amit az egyetemi tanszékek betöltéséről ad: «Az egyetemeknek, ha nem akarnak a szakiskolák színvonalára süllyedni, nem a tanszékekre kell embereket keresniök, hanem a tudósokhoz tanszéket.» (70. l.) Mennyire igaza van itt Császárnak, az utóbbi évek nem egy tapasztalata bizonyítja.

WEBER ARTHUR.

¹ Császár Elemér: *Emlékbeszéd Katona Lajos levelező tag fölött.* Budapest, 1912. 27 l. (A fent ismertetett Katona-életrajz rövidebb összefoglalása, kiegészítve a Katona akadémiai működésére vonatkozó főbb adatok jegyzékével.)

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A Hét. 1913. évf. 15. sz. — *Maitre Jacques: Hamis Kuruczok.* Tolnai Vilmos emlékezetes felolvasása s Riedl Frigyesnek is nyilvánosságra került véleménye alapján hozza szóba a kuruckori költemények hitelességét, oly tudománytalan, sőt tudományellenes felfogással, mely a napilapok idevágó cikkei után is meglep, s melyre, mint a Thaly-probléma egyik jellemző laikus visszhangjára hívjuk fel olvasóink figyelmét. A Hét, a sovíniszta kesergés leple alatt, ezt az alkalmat is az Akadémia megtépzására használja fel. Szinte azt hihetnők, hogy a kuruckori «néhány kedves és nem épen jelentős (!) költeményről» való lemondás csak azért fáj neki, hogy fájdalmában az Akadémián ruglasson egyet, melynek pedig az egész üggyhöz csak annyi köze van, hogy Riedl Frigyes ott helyezte el ideiglenes letétbe a maga bizonyítékait; nem mintha — a lapok téves közlései szerint — a prioritást akarta volna maga részére Tolnaival szemben biztosítani, hanem hogy elejét vegye annak az esetleg felmerülhető gyanunak, mintha bizonyítékait csak Tolnai felolvasásának a hatása alatt szerezte volna be. A Hét szerint «pár évig még hagyták pihenni sirjában, de aztán jöttek az exhumálók és . . . kifrocsliszták a két halottat a földből: Thalyt és Káldyt.» «Természetes, hogy a tudós Akadémia nagy szuszogással feküdt neki ezeknek a nótáknak és addig szuszogott rajtuk, amíg kiderített valamit belőlük: az igazságot.» «Végre most jöttek az Akadémia valóságos futuristái . . . Tolnai úr és Riedl úr elhatározták, hogy felfedeznek . . . Ugyan kérem! Nem volna jobb, ha valamivel produktívabb munkát végeznének, mint az efféle számárságokat? Mondjuk például, ha fát vágnának, vagy bankot gründolnának.» «Hát nem mindegy, hogy ki írta azokat a kurucz dalokat?» (Kezdetől fogva érdekel bennünket az a kérdés, hogy miként fogadja a közönség e fölfedezést. El voltunk készülve igen érthető s tiszteletre méltó tiltakozásra, sajnosan eső lemondásra, sőt kerek tagadásra is. Csak arra nem, hogy valaki, pusztán saját tájékozatlanságából merítve bátorságot, cinikus fölényvel kerülje meg a kérdés velejét s csak alkalmul használja fel gyűlölködése kiöntésére. A Hét, mely azt hiszi, hogy Magyarországra ő hozta be a gondolkozást és fölényes szellemet, minden ez ügyben eddig hallott megnyilatkozást fölülmúl laikus bugrisságban és fölény címen árult, profán ürességben.)

Az Érdekes Ujság. 1913. évf. 1. sz. — *Csergő Hugó: Jókai hátra-hagyott témái.* Jókai noteszkönyveiben a kidolgozatlan novellatémák egész

tömege található: néhány sorból álló vázlatok, emlékeztető mondatok. Cikkíró számos mutatványt közöl e töredékes följegyzésekből.

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 3. sz. — *Ferenczi Zoltán* jelentése az 1911-ik, *Császár Eleméré* az 1912-ik évi Vojnits-jutalomról. — *Hegedüs István: Janus Pannonius vallásos költeményei.* Meglepő, hogy a pogány hitrege világában élő humanista költőnek, aki szerint «nemo religiosus et poeta est», van egypár oly költeménye, melyekben elevenen él a keresztény középkor szelleme, így Váradtól való búcsújában és «In Epiphaniam» c. vízkereszt-i himnuszában. Legnevezetesebb azonban «Az atyaisten és fiúisten tanácskozása az emberiség elvesztéséről», mely az Érdy kódexből is ismert három lándzsa történetével rokon legendát dolgoz fel: az atyaisten el akarja pusztítani a gonosz világot, Mária könyörgésére megkegyelmez s Krisztus önmagát adja újból áldozatul (transsubstantiatio). A költeményt, melynek indítéka a Zrinyiás az alapeszméjével is szorosan rokon, a cikkíró igen szép fordításban is bemutatja. — *Wertner Mór: Adalékok Toldi Miklós életrajzához.* (L. Figyelő rovatunkat.) — *Harsányi István* pótlékokat közöl Kazinczy eredeti műveinek kimutatásához.

Alkotmány. 1913. évf. 83. sz. — «Két lélek — két irodalom». *Goga Oktavián újabb cikke.* Közli fordításban Goga Oktaviának a Románul hasábjain közzétett válaszát, melyben a román költő tiltakozik az antiszemizmus vádjá ellen s újból hangsúlyozza, hogy a mai magyar irodalomból egyre jobban kivész a magyar szellem. A budapesti magyar-zsidó egyesülés elsikkasztotta a magyar lélek ősi karakterét s háttérbe szorította a magyar talentumokat. Az ilyen kevert lelkű, új etikájú néptől, úgymond, a románságnak nincs mit félnie.

Budapesti Hirlap. 1913. évf. 54. sz. — *Vas Gereben a magyar nyelvért.* Ez a cikk folyóiratunkban jelent meg. (II. 163. — Elvárónk a Bp. H.-tól, hogy legalább megemlítsé a szerző nevét s megnevezze a folyóiratot, ahonnan közleményeit átveszi.)

U. i. 71. sz. — *Madarász Flóris: Az új magyar drámák.* Molnár Ferenc, Szomory Dezső, Biró Lajos, Lengyel Menyhért, Bródy Sándor darabjairól, melyeket nem tud beleilleszteni a «nemzeti» irodalomnak Beöthy Zsolttól származó definíciójába. Külföldi sikereik csak üzleti sikerek, a magyar szellemhez semmi közük; színi hatásra vadászó erkölcstelen képeikkel csak ártanak a magyarság hírnevének. Legtehetségesebb s eszközeiben még legválogatósabb köztük Molnár Ferenc.

Budapesti Szemle. 1913. évf. 4. sz. — *Papp Ferenc: B. Kemény Zsigmond Nagyenyeden* (I.). Nagyenyed vidékének s a város történeti hangulatának hatása a benne iskolázó Keményre; előkelő rokonai, környezete; a nagyenyedi főiskola; az intézeti könyvtár és gazdag gyűjtemények nevelő fontossága; a tanuló ifjúság életrendje, mely edzett akaratot fejlesztett s demokratikus szellemű volt; tanulmányai az alsó osztályokban töltött hét

év s a felsőbb tudományokra fordított négy év alatt (1823—1834); az alsó osztályok konzervatív szellemű tanterve; ezzel szemben Hegedüs és Szász Károly tanárok szabadelvű, jótékony hatása; a tanítás anyaga, melyből legnagyobb részt a latin nyelv foglalt le; a klasszikus irodalmak szeretete, az erkölcsi értékekhez való ragaszkodás és a szép tisztelete, miket tanuló pályája eredményeként magával hozott: ezek a címbeli életrajzi részlet főbb pontjai. — *Angyal Dávid: Az «Irodalomtörténet» és a Greguss-jutalomról szóló jelentés* (I. Figyelő rovatunkban).

Corvina. 1913. évf. 9. sz. — *Steinhofer Károly: A Franklin-Társulat fennállásának negyvenedik évfordulója.* A nevezetes könyvkiadóvállalat és könyvnyomda 1873-ban alakult meg olyan módon, hogy a vállalat részvényesei megvették Heckenast Gusztáv üzletét. Heckenast nagystíliú könyvkiadását a Franklin fokozott méretekben folytatta. Tekintélyes vállalatok közül említhetők az Olcsó Könyvtár, Filozófiai Írók Tára, Magyar Remekírók, Corpus Juris Hungarici, Ókori Lexikon, Egyetemes Irodalomtörténet, Modern Festők, Magyar Regényírók, Magyar Nép Művészete, Árpád és az Árpádok, Kultura és Tudomány. Ezenkívül a kisebb kiadványok egész tömege. Az irodalom felvirágoztatására, a tudomány gyámoztatására és az iskolaügy fejlesztésére a Franklin-Társulat nagyon sokat tett.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 4. sz. — *Gálos Rezső: Dayka Gábor költészete.* Bár a nyugateurópai formát Kazinczy főképp a dal versmértékének szánta, Dayka ebben írta egyetlen elbeszélő költeményét, az Érzelgős Philotas-t. Van két prózában írt meséje is. Elbeszélő művei közé sorolhatók még Vergilius fordításai. Érdekes a Dámon, Pythiasz c. elbeszélő munkája, mely — Gálos szerint — a kezesség meséjének egyetlen magyar feldolgozása. Forrása talán egy görög elbeszélés volt. Összefoglalásképpen kiemeli szerző, hogy Dayka érzelmei mélyek és kifejezésük mindig őszinte. Természetérzéke, valamint képzelőtehetsége fogyatékos. Eredeti érzelmeit szép és változatos formákban mondja el. — *Trostler József: Vajda Péter és a német romanticismus* (I.). Szerző szerint Bálint Arankának e tárgyról írt s 1906-ból való dolgozata tele van félreértésekkel. A kérdés revizióra szorul, mert Vajdának pontosan kimutatható német forrásai vannak. Ezek közé tartozik Novalis (Friedrich Hardenberg 1772—1801.) az első romantikus iskola egyetlen nagy lírikusa. Novalis művei közül itt főképp a Hymnen an die Nacht s a Heinrich von Ofterdingen fontosak. Ezek hozhatók kapcsolatba Vajda P. ritmikus prózájával. A természet mindkettőjükre nézve ugyanazt jelenti; nemcsak hangulatos háttér, de életük kiegészítő része. Novalis víziói, Vajda ábrándjai tulajdonképpen elérhetlen vágyaik jelképei. Mindkettő a fényből indul ki, mint az élet ősforrásából s majdnem lélektani szükségszerűséggel jutnak el az éjszaka dicsőítéséig. Az éjrről való felfogásuk meglepően egyező, valamint reflexzióik, melyeket az emberiség fejlődéstörténetéhez fűznek. Pantheismusuk is hasonló. Vajda nyelvileg sem független a német romanticizmustól. Különség köztük, hogy Vajda művészete kezdetlegesebb s míg Nova-

lis mindennek jelképes jelentőséget tulajdonít, amaz csak a személyesítéshez jut el. — *Alszeghy Zsolt* Perényi Józsefnek Jánosi Gusztávról írt életrajzát, *Bittenbinder Miklós* Barna Jánosnak Reviczky Gyula vallásos költészetéről és Dávid Lászlónak Ányosról szóló dolgozatait bírálja. (Irod. : I. 445., 447., 481.) — *Alapi Gyula* Kuppis Vilmosról, Petőfi katonabarátjáról közöl adatokat. — *Bod Károly* nagy valószínűséggel erősítgeti, hogy a Tumes Dietrich uch Hanes Gréger c. szász ballada, melyet Herrmann Antal a Szilágyi és Hajmási monda népköltési rokonai között emleget, nem egyéb, mint a Kerekes Izsák meg a Szilágyi és Hajmási balladák irodalmi úton való összeolvasztása. — *Darvas János* a Szép Ilonka keletkezésére vonatkozó véleményeket ismertetve legvalószínűbbnek tartja a Gyulai nevéhez fűződőt.

Erdélyi Múzeum. 1913. évf. 1. sz. — *Legifj. Szász Károly: Gyulai Pál ifjúkorából.* Gyulainak az 1847-től 1899-ig terjedő időből 53 drb. Szász Károlyhoz intézett levele maradt a néhai költő és ref. püspök családjának birtokában. E levelek tartották fenn Gyulai első szerelme történetét. Esményképével, Pataky Dániel alispán Emilia nevű leányával 1843-ban ismerkedett meg Gyulai, aki mint elsőéves jogász házitanító volt Patakyéknál. Vonzalmának, melyről a leánynak sohasem szólt, emlékei a «Virágnak mondanálak», «Kandalló mellett» és «Emlékkönyvbe» c. versei. A jelzett levelekből azt is megtudhatjuk, hogy az 1848-diki márciusi napok, továbbá a szabadságharc leveretése milyen hatással voltak az ifjú Gyulai lelkére.

Ethnographia. 1913. évf. 1. sz. — *Horger Antal, Erdélyi Lajos és Sebestyén Gyula* folytatják vitájukat Kriza mesemondó hűségéről. — *Vértesy Jenő: Kisfaludy Károly verse a székely néprománcok közt.* Gyulai Pál a Budapesti Szemle 1860. évfolyamában népköltészeti adalékokat közölt, többek közt egy Aranyosszékről valónak jelzett költeményt, melynek irodalmi ízét megérezte ugyan, de nem vette észre, hogy Kisfaludy K.-nak A Választás c. románcával szinte szószerint azonos. Tévedését később észrevehette, mert Népköltési Gyűjteményébe (1872.) már nem vette fel. Az Akadémia kiadásában 1908-ban kiadott Kritikai Dolgozatokba azonban az 1860.-i tanulmánnyal együtt a tévedés is újból belekerült. — *Sebestyén Gyula: Gyulai Pál tévedései.* Helyreigazító jegyzetek Gy. P. Népkölt. Gyűjteményéhez.

Élet. 1913. évf. 14. sz. — *Kéki Lajos: Gárdonyi Géza történeti regény-költészete.* G. G. költői pályája fokozatos haladás a művészi megismosodás felé. Első kísérletei a történeti nemben (A kékszemű Dávidkáné, 1899; Az egri csillagok, 1900) Jókai hatását mutatják s történeti színük csak külsőségekben van. Haladást jelent A láthatatlan ember (1902) és az Isten rabjai (1908), melyekben az egyszerűbb cselekvény mélyebben járó lélek- és korrajznak engedi át a vezető szerepet. Jellemző sajátysága G.-nak: az idilli tárgyhoz való vonzalom, a korrajzában és jellemzésében nyilatkozó

realista célzat, melyet gazdag kifejező erejű nyelvkincs támogat. Jellemzi sajátosságos intimitása is: a történeti kort a mindennapi élet familiárisabb jeleneteiben mutatja be, de mindig nagy történeti tapintattal. Hátránya ez eljárásnak csak az, hogy a valóban nagy történeti események rajzát (katalauni csata) ez a modor csak a kompozíció rovására fogadhatja be magába. Keresztyéni világnézet, alap gondolatának némi misztikus színezete, az életről való felfogásának melancholiája, érzelmes ember- és természet szeretete, a mosolyra enyhülő szomorkás kedv hangulata, komoly melegségű magyarsága: G.-nak ez állandó jellemző sajátosságai történeti regényeiben is fellelhetők. «Erősebben nem rendítenek meg, de kedves gyönyörűséggel, édes meghatottsággal töltik el szívünket».

Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. évf. 4. sz. — *Rexa Dezső*: *Zrinyi egy ismeretlen átdolgozójáról* írva Csergics Simonnak 1789-ből való s az árvamegyei Cseplovics-könyvtárból előkerült kézirat munkáját ismerteti. Csergics nemcsak a Zrinyiászt dolgozta át, de a kisebb költemények közül is egynehányat. Főkép a verselés darabosságát iparkodott eltüntetni. — *Szigetvári Iván*: *Bod Péter mint versíró*. Körülbelül 50 latin mondásnak Bod Pétertől származó verses fordítása. — *Márki Sándor*: *Árgirus királyfi kertje* c. dolgozatában Gyulay Ferenc alezredesnek 1703-ból való kézirati magyar naplója alapján annak a nézetének ad kifejezést, hogy az Árgirus-monda eredetét főképen a Garda-tó délkeleti vidékén, Rivoli és Verona közt kellene nyomozni. Az említett napló szerint ugyanis azon a tájon, Pontonban, 200 évvel ezelőtt mint helyhez kötött mondát még ismerték. — Ezzel kapcsolatban *Gulyás József* az Árgirus népszerűségét bizonyító adatokat közöl. — *Szegedy Rezső*: *A Vitéz Francisco délszláv rokonai* címen két éneket ismertet. Mindkettőben Márk királyfiról, nejeről s egy, a nő hűségében kételkedő vitézről van szó. — *Marót Károly*: *John Stibli, Skoemaber and poet* c. cikke szerint Arany 1847 dec. 9-én kelt angol levelének aláírása célzás Byron egy költeményének címére. — *Gyöngyösy László*: *Arany János Geszten*. Kovács Jánosnak Tisza Domokosra vonatkozó visszaemlékezései. Közlő ez adatokat Arany János élete c. művében már felhasználta. — *Néhai Széchy Károly* másolatából Horvát István minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1885. eszt. negyedik folytatását kapjuk. Az előző részekhez hasonlóan, ebben is számos jellemző följegyzés található. Többek közt Wallaszky Pálról, Révairól, Verseghyről, Csokonairól, Vitkovicsról, Szirmayról, Virágról, Schediusról. — *Gesztesi Gyula*: *Fáy András emlékkönyve Nagykörsön*. Arany Jánosnak, Szilágyi Sándornak és Mentovich Ferencnek a jelzett helyen található emléksorai. — *Viszota Gyula* befejezi Bajza József akadémiai bírálatának közlését. — *Lukinich Imre* Bethlen Farkasról, *Kemény Lajos* pedig Csabai Mátyásról, *Palaticz Györgyről*, *Marussi Andrásról*, *Szepsi Korocz Györgyről* közöl adatokat. — *Nagy József* a Pintér Jenő szerkesztésében megjelent Békefi-Emlékkönyvet ismerteti.

Katholikus Szemle. 1913. évf. 4. sz. — *Bittenbinder Miklós* dicsérettel emlékezik meg Gross József programmértekezéséről (Szilágyi und Hajmási. Segesvári ev. gimn. 1912. Irod.: I. 138.), *T. Á.* ismerteti a két legrégibb magyar nyelvű nyomtatványnak Melich-féle kiadását. (Irod.: I. 289.)

Literaturblatt Für Germanische Und Romanische Philologie. 1912. évf. 154—155. l. — *Petz Gedeon* nagy elismeréssel ismerteti Bleyer Jakabnak Gottsched hazánkban (1909.) c. tanulmányát.

Magyar Figyelő. 1913. évf. 6. sz. — *K. S.:* *Messze van odáig.* Gárdonyi Géza novelláit ismerteti. Sajnálja, hogy a magyar kritika csak az ifjú jelentkezőkkel, a most felbukkanó írókkal foglalkozik, de nem kíséri figyelemmel további fejlődésüket, s oly kitünő műveket, mint Gárdonyié, észre sem vesz. (Nagyon igaz. De mindenki csak sopánkodik a komoly kritika hiányán, pótlására azonban senki sem vállalkozik.) — *Goga Oktavián és a mi «modernjeink».* Gogának a Huszadik Század fordításában megjelent hírhedt cikkéből közöl részletet, de kulturális viszonyainkra nézve sokkal jellemzőbbnek találja azokat a glosszákat, melyeket a Huszadik Században Braun Róbert fűz a Goga-féle cikkhez. Braun Róbert, a Magyar Figyelő szerint, Gogának a magyargyűlölete kedvéért meg-bocsátja még zsidógyűlöletét is.

Magyar Könyvszemle. 1913. évf. 1. sz. — *Trócsányi Zoltán:* *Szenczi Molnár Albert zoltárfordításának 1612. oppenheimeri kiadásáról.* A M. T. Akadémia tulajdonában levő töredékek ismertetése. — *Harsányi István:* *A Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek és fiának, III. Rákóczi Zsigmondnak könyvtárát ismerteti. Mind a két Rákóczi nagy könyvgyűjtő volt és sok pénzt költött vallási és politikai nyomtatványokra. György fejedelem még a Korvinák visszaszerzésében is buzgón fáradozott, bár eredménytelenül. Udvari könyvtárából szívesen kölcsönzött munkákat a korabeli tudós férfiaknak, sok munkát adott ki a maga költségén s a református gyülekezeteket sokszor megajándékozta értékes egyházi könyvekkel.

Magyar Középiskola. 1913. évf. 3. sz. — *Alszegehy Zsolt* ismerteti Vargha Damján (*Speculum Humanæ Salvationis és a magyar codexirodalom.* 1912.) és Sallay Géza (*Döbrentei Gábor élete és működése.* 1912.) értekezését. (Irod.: I. 445., 489.)

Magyar Nyelv. 1913. évf. 3. sz. — *Lehr Albert:* Arany Bolond Istókja egy versszakához írt magyarázata ügyében válaszol a Nyelvőr megjegyzéseire.

Magyar Nyelvőr. 1913. évf. 3. sz. — *Simonfi János:* *Az irodalom szó története.* II. Kétségtelen, hogy e szót Szemere Bertalan útinaplója hozta forgalomba; e mű 1840 szept. végén jelent meg, de már 1839-ben kész

volt. Valószínű, hogy a szót Szemere Pál gyártotta, ki átnézte öccse kéziratát. — *Kocsis Lénárd* Fitz József könyvét ismerteti. (Brassai Sámuel. 1912. Irod. : II. 106.)

Magyar Paedagogia. 1913. évf. 4. sz. — *Erdélyi Lajos* ismerteti a Melich János kiadásában megjelent két legrégebb magyar nyelvű nyomtatványt.

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1913. évf. 3. sz. — *Pauler Ákos*: *Széchenyi István társadalmi erkölcsstana.* Széchenyi etikai fejlődése egy nagy magábaszállási, megtérési folyamat. A könnyüvéru huszártiszt kemény önkritika révén lassankint «lelki emberré» válik, átérti életünk erkölcsi feladatait s a legmagasabb eszmények apostola lesz. Összes reformtörekvéseit két erkölcsi meggyőződés szabályozza: egyrészt a bátor önértékből fakadó önbizalomnak, másrészt a folytonos önkritikának követelménye. Mindkettő egyéni jelleméből folyik.

Mult és Jövő. 1913. évf. 3. sz. — *Singer Leó* dicséri Pollák Miksa könyvét. (Tompá Mihály és a biblia. 1912.)

Nyugat. 1913. évf. 6. sz. — *Schöpflin Aladár*: *Tegnapi problémák.* Annak az író-nemzedéknek az értékéről, mely közvetlen előttünk élt, alig jutottak ránk csak némiképp határozott fogalmak is. Annak a kornak nem volt irodalmi érdeklődése s így nem volt kritikája sem. Gyulai az előtte való nemzedék kritikusa volt s a hetvenes-nyolcvanas évek irodalmi mozgalmával szemben negatív álláspontra helyezkedett. E hiányt nem pótolta a később érkező nemzedék sem, melynek kritikai elméi a sajtó aktuális irodalmi csatározásaiban merültek ki, vagy az irodalomtörténeti múlt távolabbi problémáival foglalkoztak. Még Jókainak sincs számottevő irodalma. Dóczi Lajos, Rákosi Jenő, Csiky Gergely, Petelei István, Reviczky Gyula jóformán kritikai visszhang nélkül váltak irodalomtörténetiekké. Csak a legfiatalabb irodalomtudós nemzedékben venni észre több érzéket a közelmult iránt. Ennek a feladata sürgősen elvégezni a közvetlen előttünk járt nemzedék irodalmának feldolgozását. — *Ignotus*: *Az új magyar irodalom.* Levél Isac Emil román íróhoz, ki Goga Oktavián támadásával szemben barátkozó levelet írt Ignotushoz a Világ c. napilapban. Ignotus most már Eötvös Józsefet is a Nyugat ősei közé iktatja. («Vajon van-e még több? Csak nézzenek jól körül, akad még egypár jeles író a régiségben.») — *Halász Imre*: *Ábrányi Kornél.* Visszapillantás Á. K. publicisztikai pályafutására.

Pester Lloyd. 1913. évf. 71. sz. — *Turóczi-Trostler József*: *Graf Stefan Széchenyi und Fürst v. Pückler-Muskau.* Közli Sz. I. hat kiadatlan levelét. (1839.)

Pesti Hirlap. 1913. évf. 52. sz. — *Salgó Sándor: Tinódi Lantos Sebestyén szülőhelye.* A Pesti Hirlap február 14-iki számában az a hír jelent meg, hogy Tinódi szülőfaluja a fehérmegyei Sárbogárd. Cikkíró felhívja a figyelmet arra, hogy Tinódi szülőhelye a Szigetvár mellett fekvő Tinód község. (V. ö. Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903.)

Pesti Napló. 1913. évf. 71. sz. — *Tábori Kornél: Magyar humor.* 94 rajzzal. Tárca a magyar élclap-irodalom multjáról. — *Barabás Ábel: Petőfi és a vallás problémája.* Fejtegetéseinek eredménye: «Annak, aki istenben, vallásban, eszményeinkben való hitét frissen meg akarja őrizni, gyakran kell nyúlnia Petőfi költeményeihez.»

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1913. évf. 10—11. sz. — *Pruzsinszky Pál: Bod Péter és munkái.* Folytatólagos cikksorozat Bod Péter születésének kétszázéves fordulójára.

Protestáns Szemle. 1913. évf. 3. sz. — Sz. dicsérettel emlékezik meg Pollák Miksa könyvéről. (Tompa Mihály és a biblia. 1912.)

Revue de Hongrie. 1913. évf. 2. sz. — Névtelen cikkírótól: *Un Hongrois, ami de l'Italie.* Ismerteti a Patria e Colonie c. olasz folyóirat mult novemberi számában megjelent cikket, mely Berzeviczy Albert politikai s tudományos munkáját méltatja. — *Etienne Petelei.* Rövid kivonata Gyalui Farkas tanulmányának, mely Petelei posthumus novellagyűjteménye előtt jelent volt meg bevezetésül.

Revue Historique. 1913. évf. 2. sz. — *A. Renaudet* befejezi Erasmus életrajzát.

Sárospataki Református Lapok. 1913. évf. 10. sz. — *H. I.* helyreigazítást közöl Veress Endre egyik cikkéhez. (Tört. Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Multjából. I. évf. 252—253. l.) A helyreigazítás a XVII. századi magyar bibliafordítások és kiadások kutatóira nézve tanulságos.

Szabadgondolat. 1913. évf. 4. sz. — *Czóbel Ernő: Greguss és a 48-as forradalom.* Greguss Ágost a szabadságharc előtt nemcsak verseiben mutatkozik radikális politikusnak, hanem kisebb prózai irataiban is forradalmár. Eszményképei: Robespierre, Rousseau, Béranger, Herwegh, Feuerbach. Olyan társadalom után sóvárog, amelyben nincs szükség sem kormányra, sem magántulajdonra, sem pénzre. Úgynevezett polgári szocialista. A Bach-korszakban aztán azokhoz csatlakozik, akik 1848 előtt konzervatívok, 1849-ben békepártiak és 1850 után mindenáron egyezkedők voltak. Életének körülményei homlokegyenest ellenkező irányt adtak gondolkodásának.

Századok. 1913. évf. 3. sz. — *Weber Arthur: Sagredo Zrinyi Miklós haláláról.* Pótlék és helyreigazítás Lócsey Mária dolgozatához. (Irod. I. 449—457.) Sagredo velencei követ egykorú jelentésének közlése. (1664.)

Uj Idők. 1913. évf. 15. sz. — *Iván Ede: Egy ledőlt oszlop története.* Rövid megemlékezés Kisfaludy Sándor balatonfüredi színházáról, melyet 1831 jul. 3-án nyitottak meg az ő prologusával. Közölve a prologus egy részének facsimiléje s a színház Libay-féle rajza.

Uránia. 1913. évf. 4. sz. — *Gyöngyösy László: Gyöngyösy István közpályája.* (I.) Gyöngyösy Istvánt 1652-ben Nógrád m. esküdtjének választotta. 1653-ban Gömör megyének, a következő években pedig Abaujnak és Pest megyének is esküdtje. 1653 körül ügyvédi gyakorlatot folytatott. Többek között eljárt a Wesselényiek, Andrássyak, Báthory Zsófia és Zrinyi Ilona ügyeiben. A hevesmegyei levéltári adatok szerint Gy. e megyének fiskálisa, szolgabírája volt. A nevéhez fűződő sok munka gondolkodóba ejti a kutatót, hogy a hevesi alispánhelyettes s a költő egy személy-e. Szerző ezt nyílt kérdésnek hagyja, de megemlíti, hogy a költőre vonatkozó adatok kutatását megnehezíti az a körülmény, hogy Ungban és Gömörben szintén két Gyöngyösy Istvánról van szó. Gyöngyösy 1637-től kezdve seregbíró a füleki várban idősb Koháry István főkapitánysága alatt. 1670-ben balogvári kapitány. — *Rácz Lajos: Erdélyi János Sárospatakon* (I.). Erdélyi János 1824—1835-ig mint diák, 1851—1868-ig mint főiskolai tanár élt Sárospatakon. Talán a gimnáziumi osztályokban ismerkedett meg Szemere Bertalannal, aki példájával hatott rá. Tevékeny részt vett az Ifjú Egyesület néven működő Önképző-körben. Ennek Pantheon c. kiadványában, 1834-ben jelent meg E. J. első költői kísérlete, a Deze c. költői elbeszélés. 1837-től 1851-ig Pesten fejtett ki gazdag irodalmi munkásságot. 1851-ben a pataki főiskola bölcelettanára lett s tanításaiban Hegel rendszerét követte. 1863-ban betegsége miatt fölmentést nyert a bölceleti tanszéktől s a kevesebb elfoglaltsággal járó magyar irodalmi tanszéket foglalta el, egyszersmind főiskolai könyvtáros volt. Mindazon újítások, melyek tanársága idején a főiskola szellemi és anyagi jólétét célozták, részben vagy egészben nevével kapcsolatosak. Legfontosabb tette a Sárospataki Füzetek megindítása (szerző itt ismerteti E. J. és Tompa M. elhidegülésének történetét), mely mellett egyéb irányú költői, gyűjtői stb. tevékenysége sem szünetelt.

Vasárnapi Ujság. 1913. évf. 12. sz. — *Mikszáth Kálmán egy ifjúkori levele.* Tréfás hangú levél, melyet 1872-ben írt Mauks Cornéliához. — *Jeszenszky Károly: Mátyás király halála.* Egy négy versszakos «rég magyar ének»-et közöl, melyet «a nyelvében is megmagyarosodott tót nép ajkáról» vett; közli dallamát is, melyet XVI. századnak tart. (Sem az igen modernnek látszó szöveg, sem a dallam eredetéről nem nyújt kielégítő felvilágosítást.)

FIGYELŐ.

Társasági ügyek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913 ápr. 5-én *választmányi ülést* tartott.

Beöthy Zsolt elnöklete alatt jelen voltak: Ágner Lajos, Alszeghy Zsolt, Balassa József, Binder Jenő, Császár Elemér, Császár Ernő, Gaghy Dénes, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Hajnóci Iván, Horváth János, Király György, Német Károly, Pais Dezső, Papp Ferenc, Pintér Jenő, Schöpflin Aladár, legifj. Szász Károly, Szinnyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vargha Damján, Versényi György, Vértesy Jenő, Viszota Gyula, Weber Arthur. Jegyző: Kéki Lajos.

1. Elnök üdvözlí a megjelenteket. Melegen köszönti a választmány-nak elsősízbén megjelent új tagjait: Balassa Józsefet, Hajnóci Ivánt és Schöpflin Aladárt, s buzgó munkásságukat kéri a Társaság érdekében.

2. Titkár jelenti, hogy B. Hatvany Lajos dr. író, nagybirtokos alapító tagúl jelentkezett. Örvendetes tudomásul szolgál.

Titkár bemutatja a legutóbbi tagajánlásokat. Jelentése alapján rendes taggá választattak: Laczkó Géza dr., f. leányisk. tanár, Budapest; Metzingh Lajos, áll. polg. isk. igazg., Körmend; Hörl Gyula, tanár, Kalocsa; Pálmay Lenke tanítóképző int. igazg. Sepsiszentgyörgy (aj. Pintér Jenő); Haid Ferenc, egyet. hallg., Budapest (aj. Németh Sándor); Pallós Albert, áll. polg. és f. keresk. leányisk. igazg., Kolozsvár (aj. Firtos Ferenc); Szegő Albert, egyet. hallg., Budapest (aj. a titkár); Steltzer Lajos, tanár, Pozsony (ezelőtt rendkívüli tag; aj. a titkár); Simay Viktor, Brassó (ezelőtt előfizető; aj. Ágner Lajos); dr. Waczulik László, főgimn. tanár, Budapest (aj. Szemkő Aladár); Józsa Dezső, b. hallg., Budapest (aj. Alszeghy Zsolt).

Rendkívüli taggá megválasztatott: Székely Károly, egyet. hallg., Budapest (aj. a titkár).

3. Az Irodalomtörténetre újabban előfizettek: Buzárovits Gusztáv, könyvkereskedő, Esztergom; s a következő tanintézetek és könyvtárak: Brassó: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Budapest: III. ker. áll. főgimn. VII. osztálya; Debrecen: Svetits-intézet tan. könyvt.; Déva: Áll. főreálisk. tan. könyvt.; Karánsebes: Áll. főgimn. tan. könyvt.; Léva: Kegyesr. főgimn. önk. köre; Nagyrőcze: F. Keresk. isk. tan. könyvt.; Pápa: Sz. Benedekr. főgimn. tan. könyvt.; Pécs: Jézus Társ. főgimn. tan. könyvt.; Petroszény: Áll. főgimn. tan. könyvt.; Székesfehérvár: Ferenc József-nőnevelő int. tan. könyvt.; Trencsén: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Ungvár: Áll. főreálisk. tan. könyvt.

Titkár jelenti, hogy Teleky József, aradi áll. főreáliskolai tanár, Társaságunk rendes tagja, meghalt.

Társaságunk tagjainak és előfizetőinek összes száma tehát: 1042. Ebből tiszteleti tag: 2 alapító tag: 19, rendes tag: 637, rendkívüli tag: 49, előfizető: 335. Ez összegezésbe bele van értve az az átlag 50-re tehető példányszám, mely könyvkereskedői úton kerül forgalomba.

4. Pénztáros jelentést tesz a pénztár jelenlegi állapotáról. Eszerint a Társaság bevétele apr. 3-ig 6643 kor. 64 fill., kiadás 5995 kor. 18 fill., maradvány 648 kor. 46 fill. Tudomásul szolgál.

5. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Gragger Róbert és Schöpflin Aladár vál. tagokat kéri föl s az ülést berekeszti.

A választmányi ülést *felolvasó ülés* előzte meg. Tárgyai: 1. Gragger Róbert: A Két Szomszédvárról. 2. Vargha Damján: A Lázár-kódexről.

A Greguss-jutalom. Angyal Dávid a Budapesti Szemle áprilisi számában válaszol arra a szerinte is objektív hangú cikkekre, mely márciusi füzetünkben, *rg* jegy alatt, az ő Greguss-jutalomról szóló jelentésével foglalkozik. Az *rg* jelzésű cikk szerzője én vagyok.

A válasz első, nagyobb fele megvitatja észrevételeimet, s e megvitatás után oly kevés és oly lényegtelen nézeteltérés marad fenn közöttünk, hogy azok felől az egész vitát egy egyszerű lojális nyilatkozattal befejezhettem volna, ha Angyal Dávid minden igazi ok nélkül meg nem szerzi válaszáat egy ellenem irányított s rólam folyóiratunkra, sőt társaságunkra önkényesen kiterjesztett, alaptalan váddal.

Valóban: mi marad fent közöttünk a megvitatás után? A halottak jogára, a napi- és hetilapok kritikáinak fölvetélére vonatkozó megjegyzéseimet a válasz szerint «majd fontolóra veszi a bizottság», ha az ügyrendet véglegesen megállapítja. A bizottság összeállítását ő nem tartja tapintatlannak, én igen; ő nem tartja mai kritikai állapotainkat annyira szánandóknak, mint én; ő nem hiszi, hogy fölösleges ballaszttal terhelte meg jelentését, én meg azt hiszem, hogy a méltatottak némelyikére fordított fáradságot inkább egy-két kihagyott, vagy csak névszerint említett kritikus érdemelte volna meg. Mivel pedig Angyal Dávid szintén lojálisan kijelentette, hogy «szeretett volna mindazokkal foglalkozni, kiket a bíráló említ, sőt még másokkal is» és csak a rendelkezésére álló, csakugyan képtelenül rövid idő akadályozta meg jelentése teljessé tételében: válasza minden ingerültséget, minden további pörlekedést kizárna s én nyugodtan állapíthatnám meg a vita mérlegét, mely sem én reám szégyent nem hozott, sem ellenfelem jó hírnevéhez nem volt méltatlan.

De mikor bírálatom ténybeli állításait a válasz már békés úton elintézte, egyszerre csak váratlan oldalról kitör a vihar, s jön a gyanakvó kérdések, csodálkozások formájába öltöztetett vádaskodás. E rész kisebbik fele az ő válaszának, de ez az, amely legmélyebb nyomot hagy az olvasó emlékezetében, sőt minden egyebet elnyomva, mint Angyal Dávid válaszának egyetlen eredménye válhat közfelfogásává egy bizonyos körnek.

Igyekszem csak arra szorítkozni, ami ez ügyből Társaságunk elé

tartozik, minthogy személyemről a vád folyóiratunkra, sőt Társaságunkra is kiterjesztetett. Sorban fogok haladni, s mindent szövegközléssel bizonyítok. Közlöm először a vádat. Azután az én szövegemnek a váddal kapcsolatban szóba hozható részleteit. Majd vádlómnak az én szövegemre egyáltalán nem alapítható, vagy csak az ő tájékozatlansága folytán arra alapított bizonyítékait vizsgálom meg. Végül bemutatom Angyal Dávid véleményét ugyanazon írókról, kikre vonatkozó véleményemet kifogásolta. S ha így az olvasó előtt is tisztán fog állani a tény, hogy Angyal Dávid vádaskodása végképp alaptalan, az ítélkezést az olvasóra bízom.

Idézem hát a vádat:

«Vajon igazán objectiv-e a bíráló, mikor azt írja, hogy Oláh Gábor Schöpflin és Babits jöhetnek leginkább szóba az ifjabb írói nemzedékből kritikus címen, s hogy ők azok, akiktől még legtöbbit várhatunk? ... csodálkozunk azon, hogy az *Irodalomtörténet* koszorúja csupán egy írói kör tagjainak fejére hullott s hogy más körökből — például a *Budapesti Szemle* köréből — *rg* egyetlen oly fiatal kritikust sem vett észre, akit a *Nyugat* bajnokai mellett legalább egy sorban említhetne... Csupán az ő döntésének erre a különösségére akarjuk az olvasó figyelmét felhívni. Különös ez a döntés azért, mert a *Nyugat*nak kritikai irányában van valami, ami az irodalomtörténeti társaság céljával, folyóiratának munkakörével ellenkezni látszik. Az irodalomtört. társaság bizonyára azért alakult... hogy az irodalmi mult nagyobb értékei iránt minél feltétlenebb tiszteletet gyökereztesen meg a divatos újság és az idegenszerűség ingere iránt nagyon is fogékony közönségünkben. Vajon elősegíti-e a *Nyugat* iránya ezeket a célokat? ... (a *Nyugat* iránya) gyöngíti a konzervatív irodalmi érzést, mely éltető lelke az irodalomtörténeti kutatásnak». Közbejön egy pár bizonyíték, melyekre majd rátérek a maguk helyén. De most hadd jöjjön a vád legvége, Angyal Dávid válaszának e csúnya mozzanata (az idézet aláhúzásai tőlem származnak): «Mi nem vesszük rossz néven *rg*-től, hogy a *Nyugat* tehetségesebb íróinak méltánylását kívánja... De furcsa az, hogy *rg*. csak az egyik irányban lát fiatal tehetségeket s hogy a *forradalmi radikálizmus eszmeköre* iránt ennyi előzékenységet tanúsít. Ha megfontoljuk az ilyen felfogásnak hatását az olvasókra, azt kell kérdeznünk, vajon az *irodalomtörténeti társaság* miért próbálja segíteni azt a munkát, mely el kívánja szakítani a magyar közéletet a hagyományoktól? És azt a kérdést sem fojthatjuk el, hogy *minő részt kíván magának az irodalomtörténeti társaság elnöksége* az ilyen próbálgatásban? Az elnökség felfogását nem bírjuk összeegyeztetni *rg*. fejtegetéseinek *célzatával*. Homály fedi a kapcsolatot az elnökség és az *Irodalomtörténet* felfogása közt». Ime a vádirat, mely egy «vajon»-nal kezdődő gyanakvásból kiindulva, egy megállapításom könyelmű és rossz szándékú értelmezésével odáig jut el, hogy határozott forradalmi radikális célzatot mer híresztelni cikkemről, s ezt a vádat nem átalja egész folyóiratunkra, sőt Társaságunkra kiterjeszteni; s teszi mindezt egy nagytekintélyű folyóiratban, melynek olvasóközönsége szemében egész Társaságunkra súlyos megbélyegzést jelent az Angyal Dávid nevével hitelesített állítás; s teszi

mindezt egy elnökségünk álláspontját firtató befejezéssel, melynek célzata nem lehet más, mint hogy elnökségünket bírálatom, folyóiratunk s talán Társaságunk ellen ingerelje.

Most pedig hadd terjesszem az olvasó elé a három fiatal íróról mondott ítéletemet szószertint, mert hisz az egész vád abból indul ki.

*Schöpflin Aladár*ról ezt mondtam: «Igaz, hogy önálló munkát nem adott ki, de hát Keszler József sem adott a kívánt időközben. Pedig Sch. A.-nak elvégre megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó és sokszor rosszhiszemű, ipari, üzleti kritikák mai csúf korában egy hetilapunk hasábján¹ már évek óta finom érzékel, művelt ízléssel, tisztességes modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálhatja a napi irodalom termékeit. Az ő névtelen cikkeskéi támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak. Jóhiszemű, becsületes kritika a hirlapirodalomban, mely egy kiterjedt olvasóközön-séggel állandóan érintkezik: mindenestre megérdemel, ha egyebet nem, egy meleg kézfogást. Újabban pedig egy-két nagyobb lélegzetű essayje is jelent meg, melyek visszamenőleg is a komoly hivatottság fényével világítanak rá említett hirlapi kritikáira. Vajda Jánosról írt tanulmánya napjaink egyik legértékesebb kritikai terméke».

Ennyi az egész. S kérdem Angyal Dávidtól, kérdem az olvasótól: hol itt a forradalmi radikális célzat? Sőt hol itt csak a Nyugattal való rokonszenv is? Hiszen nyilvánvaló, hogy azon a helyen a hetilapok kritikáiról lévén szó, azt a meleg kézfogást a Vasárnapi Ujságban megjelent ismertetéseiért szántam neki. S melyik állításomat nem írhatná alá Angyal Dávid?

*Babits Mihály*ról ezt mondtam: «Valószínűleg ugyanazon ok miatt² maradt el Babits Mihály méltatása is, jöllehet két dolgozata (Petőfi és Arany; Az irodalom halottjai) önállóan is megjelent (Nyugat könyvtár, 18. sz.) még 1911-ben. S nem kell nyugatosnak lennünk, hogy hivatottságát elismerjük. Kétségtelen, hogy a főntebb elősorolt méltatottak között alig található csak egy is olyan, ki vele műérzék és esztétikai képzettség dolgában a versenyt fölvehetné».

Ennyi az egész. Ebben legfeljebb annyi kifogásolni valója lehet Angyal Dávidnak, hogy talán túlbecsülöm Babits műérzékét és esztétikai képzettségét. Ebből következtethet, ha neki úgy tetszik, az én kritikai éretlenségemre, megbízhatatlanságomra, mindenre, csak arra az egyre nem, hogy itt radikális, forradalmári rokonszenv szől belőlem Babits iránt. Hiszen amennyire a nyilvánosság elé került adatokból (személyesen nem ismerem Babitsot) megállapíthatom, e fiatal író nemhogy radikális volna, hanem valóságos vörösposztója a Nyugatot saját irodalmi fiókjául tekintő radikalizmusnak. Tessék erre nézve meghallgatni magát Babitsot: «A Népszava c. ujság, mely nemrég még a legképtelenebb szidalmakkal illetett engem és politikai nézeteimet, amelyeket nem ismert, csak azért,

¹ Mindenki tudhatja, hogy itt a *Vasárnapi Ujság* értendő.

² t. i. mert heti, ill. kétheti lapban jelentek meg dolgozatai.

mert képes voltam oly szépségekben is gyönyörködni, melyekhez a t. szocialisták porci ad margaritas, most kegyeskedett a Nyugat utolsó számában megjelent versemet bemutatványozni, mint valami pártverset... De semmi közöm pártokhoz: s kivált ahhoz a párthoz, mely mikor saját felelősségére közös akciót nem mer csinálni, egyéni felelősség harcába uszítja a szegény, végletekig felizgatott népet.» (Nyugat, 1912. évf. 12. füz.)

Oláh Gáborról ezt mondtam: «Sajnálatos továbbá, hogy Oláh Gábor méltatása pusztán Petőfi képzelete c. könyvére támaszkodik, minthogy amint a referens megjegyzi, Irói Arcképeit (melyek egyikét pedig más-honnan már igen előnyösen ismeri) a fővárosi könyvtárakban nem tudta megszerezni! Csodálatos, hogy a múzeumi könyvtárban nincs meg. De mindenesetre nagy kár, hogy kimaradt, nemcsak komoly, belső értéke miatt, hanem azért is, mert mint egykorú irodalomról szóló kritika-gyűjtemény az időrendben is legelső, az úttörők és példaadók közé tartozik.» Hát ebben hol a radikális felfogás nyoma? Különben Oláh Gáborról Angyal Dávid jelentésében is van szó; kifogásai ellenére is elismeri hivatottságát, ismereteit s tapintatát, melyekkel az irodalmi hatásokról értekeznek.

A három fiatal íróról mondott véleményemet szószerint közöltem itt. Akták ezek, melyeket mindenkinek kötelessége megfontolni, ha felfogásomat meg akarja ítélni. Ez adatokat nyugodtan bízza az olvasó mérlegelésére, tovább kutatom, hogy ha ezekben nem, hát hol fedezhetett föl Angyal Dávid radikális szellemet bírálatomban. Mert világos, hogy csak az én szövegem lehet irányadó.

Idézett gondolatmenetében csak egyszer van utalás az én szövegemre és pedig befejező soraimra, melyekben az imént egyenként felsorolt három kritikusról, összefoglalóan, ezeket mondom: «Ő az (t. i. Oláh Gábor), harmadmagával: Babits Mihállyal és Schöpflin Aladárral, ki kritikus címen leginkább szóba jöhetne az ifjabb írói nemzedékből; ők hárman azok, akiktől még legtöbbet várhatunk; ők azok, akik jó szót, biztatást leginkább érdemelnének s ők azok, kikről Angyal Dávid jelentése céltalan elvi korlátok miatt hallgat, vagy kicsinyes könyvtári akadály miatt csakán ítélkezik.» (Az elvi korlát — hogy t. i. nem önállóan, hanem hetilapokhan jelentek meg műveik — Babitsra és Schöpflinre, a könyvtári akadály Oláh Gáborra vonatkozik.)

Ha az olvasó szíves lesz főtebb megtekinteni Angyal Dávid idézett vádászövegének elejét, látni fogja, miért ütközik meg ezen a passzuson s megtalálja az egész vádaskodásnak tulajdonképpeni sarokkővét: azt a feltűnő különösséget, hogy «koszorúm» *csupán egy írói kör, a Nyugat tagjai fejére hull* s más írói körből, pl. a Budapesti Szemle köréből, nem veszek észre egy fiatal kritikust sem, kiket emezekkel legalább egy sorban említhetnék.

Arról én nem tehetek, hogy Angyal Dávid jelentéséből kimaradtak s részben az ő tájékozatlansága s egy kicsinyes könyvtári akadály miatt fogyatékos megítélésben részesültek a következők: Horánszky, Paulovics, Sikabonyi, Schöpflin, Babits, Ady, Ignotus, Oláh Gábor. Idézett passzu-

som a fiatalokról szól s így Ignótus mindjárt kiesik. Az így fentmaradó kihagyottak közül pedig, azt hiszem, Angyal Dávid is Babitsot, Schöpflint és Oláh Gábert tartja a legtehetségesebb kritikusoknak. Ezért szorítkozik idézett passzusom a kihagyottak közül erre a háromra! Ez a kérdés egyik oldala. Másik oldala ez: miért nincsen «koszorúsom» más írói körökből, pl. a Budapesti Szemle köréből? Kettőt tudok, aki a Budapesti Szemle fiataljai közül itt szóba jöhetne. Az egyik Kéki Lajos. Legyen meggyőződve Angyal Dávid, hogy őt szíves-örömmel venném be «koszorúsaim» közé, bár azzal ő nem sokat érne. De Kéki Lajos nekem személyes jó barátom, az Irodalomtörténeti Társaságban tisztségviselőtársam s így e Társaság folyóiratában dicsérni őt, úgy vélem s most is úgy érzem, ő rá magára nézve lett volna feszélyező. Angyal Dávid ellenben ki akarta ugratni a nyulat, hát itt van. De engedje meg, ha most már Kéki Lajost szóba kellett hoznom, hogy jelentésének ő rá vonatkozó részét is keveseljem. Azt u. i. nem találok Kéki Lajos nagyon barátságos méltatásának, ha tizenöt sor közül tizenkettőben csak tartalmat mond el, három értekezés tartalmát s a hátra-maradó három sor mindössze ennyit mond: «E három dolgozatban a szerző kényes kritikai problémákat gondos elemzéssel bír megoldani. Stílusa is figyelemreméltó, bár néha kissé szónokias. A fiatal szerzőtől még sok jót várhatunk.» Még azt sem teszi meg, hogy legutolsó értekezése révén, mely Tomparól szól, legalább célozna Kéki Tompa-monografiájára, mely igaz, hogy valamivel később jelent meg, de Angyal Dávid méltatottjai között van olyan, kinek későbbi munkásságára is előékenyen rámutat. Egyébként pedig az a Tompa-monografia már 1911-ben megnyerte a Kisfaludy-Társaság pályadíját, tehát már az 1906—1911. évkör kritikai termékei közé bízvást odasorozható. Valami feltűnő nagy jóindulatot bizony nem pazarol Angyal Dávid a Budapesti Szemle körének e fiatal írójára.

Az én ítéletem szerint Voinovich Géza jöhetne még szóba ugyanazon körből. Hajlandó volnék őt a fiatalok közé számítani. De vajon illenék-e ő rá, amit az én «koszorúsaimról» írtam? Hogy sokat várhatunk tőle: ezt ő rá is érthetem; de hogy jó szót, biztatást leginkább érdemel, ő, akinek minden eszköze megvan már, hogy kifejthesse, ami benne van, — ő, akinek rendelkezésére áll egy gyönyörű, nagy múltú folyóirat, a Gyulai Pálé: jó szóra, biztatásra (és pedig nem az enyémmre, hanem Angyal Dávidéra, mert ott arról van szó) azt hiszem, nem szorult. Ő vele a jelentésben különben sem esett méltatlanság.

Angyal Dávid, ha éppen ragaszkodik hozzá, ezek után is beleolvashatja vádját az én szövegembe. Az azonban az elfogulatlan olvasó szemében nyilvánvaló lehet, hogy szövegemben semmi sincs, ami önjerejéből, kívülről jövő kényszerítés nélkül, még csak árnyéka is lehetne valamely radikális forradalmári rokonszenvenek, világnézetnek.

Angyal Dávid válaszában azonban a mondottakon kívül van még egy részlet, mely az én szövegemre látszik támaszkodni s e látszat alapján ítéletemnek olyan értelmet tulajdonít, amely ellen ezennel sietek tiltakozni. Ady Endréről van szó. Bírálatomban róla ezt írtam: «Érthetőbb-

nek látszik, hogy Ady Endre Petőfi-tanulmányáról hallgat a jelentés, noha költészetéről, az egyik méltatottal vitatkozva, megmondja a maga véleményét. Ady természetesen távol áll mindattól, mit közönségesen kritikának szoktunk nevezni: sem a megelőző filológiai alapvetést, sem aprólékos mérlegelést nem várhatni tőle; mindamellett van abban a Petőfi-tanulmányban igazi szerencsés intuíció s minden szabálytalansága ellenére is annyi eredetiség, mellyel szokatlan elevenséget visz bele a tárgyalt évkör kritikai képének színeibe.»

Angyal Dávid válaszában az a része, mely ez állítással foglalkozik, így kezdődik: «De hátra van még a java». Nos, nálam is most jön a java. Idézetemben egy Petőfi-tanulmányról esik szó. Angyal Dávid azt hiszi, hogy e *tanulmány* azonos azzal a summa-summárum 4 (négy) oldalra terjedő előszóval, mely Ady Endre «Forradalmár Petőfi» c. kiadványa előtt olvasható. Kap a hallatlanul kedvező alkalmon s ilyeneket idézget fejmemre a mondott előszóból: «Az éhes csalók stb. kezén levő Magyarországot egy-két zsoldos tanár feje»; — «úgy válogattam össze P. S. forradalmi verseit, hogy megtessék... rokonsága azokkal, akik ma Magyarországon (bárhogy fáj az ijesztő szó) forradalmat csinálunk» (a többes szám 1. személy ragját Angyal Dávid húzta alá; holott az eredeti szövegben a *forradalmat* van dűlt betűvel nyomva; *engem* *akar* *tán* *belcérteni* ? s mit szól az olvasó ez ártatlan nyomdatechnikához?); — «ha gazemberek és ostobák bele nem kergetik a háborúba» (t. i. Petőfit). S ez idézetek után így nyájaskodik velem: «Kétségtelenül igen eredeti felfogás nyilatkozik benne» — «valóban szerencsés intuítio van e tanulmányban». — «E tanulmánynak elevensége nem is olyan szokatlan, mint a szerző (már mint én) hiszi. A párisi boulevard-lapok stílusa szerencsésen meghonosult már a budapesti napilapokban és vagy innen, vagy az eredeti forrásból átment Ady tanulmányába is. És vajon mi értelme van annak, hogy a *Népszava* phrascológiáját tanulmány képében ajánljuk figyelmébe az *Irodalomtörténet* olvasóinak?» Nem tudom, hová teszi válaszában ezt a fejezetét Angyal Dávid, nem tudom, mit fog csinálni vele, ha ezennel értesül róla, hogy én nem ezt az *előszót*, ezt a 4 lapnyi, forradalmi szólamokkal telerakott írásművet neveztem *tanulmány*-nak. Ez előszó jelentéktelen terjedelme s egész hangja, modora figyelmeztethette volna vádolómat, hogy talán mégsem arról lehet szó az én bírálatomban. Sőt a bírálói lelkiismeretesség kötelezte volna, hogy szétnézzen egy kissé Ady művei között, mielőtt a többes szám első személyének ragját aláhúzza. Én azon a helyen nem értettem s nem is érthettem mást, mint Ady-nak azt a «Petőfi nem alkuszik» c. írásművét, mely a Nyugat Könyvtár 29—30. számában, egy «Vallomások és *tanulmányok*» c. füzetben van kiadva s a 67. laptól a 101. lapig terjed. Erről Angyal Dávidnak, ki az 1906—1911. évkör kritikai irodalmának számba vételével volt megbizva, tudomással kellett volna birnia. Hogy jelentésében is foglalkozzék vele, arra nem kötelezhető; de hogy tudomással birjon róla, arra igenis. Ezen a ponton tehát az én radikális forradalmárságom bizonyítékául csak Angyal Dávid tájékozatlansága fedezhető fel. Nézze meg Angyal Dávid azt a cikket, melyet nem én, hanem maga a kiadvány nevez «tanulmány»-nak; találni

fog benne igen sok olyat, ami nem fog tetszeni neki s ami nekem sem tetszik; de előre is kérem, óvakodjék azokat az én nézeteimmel azonosítani, csak azért, mert azt állítottam, hogy *van* benne szerencsés intuitio és eredetiség.

Minden egyéb adat, mellyel Angyal Dávid a vádat igyekszik támogatni, helyesebben: elhítenni, önkényesen van kapcsolatba hozva az én felfogással s nemhogy valósággal, de még látszat szerint sem alapszik az én szövegemen. Vagy ha vádolóm azt hiszi, hogy azok is (is!) bizonyítanak, akkor engedje meg, hogy a bizonyítás ugyanazon logikáját majd ő rajta is kipróbáljam. Schöpffinről és Babitsról van szó. Hogy velük kapcsolatban rólam, szövegem alapján, mi állapítható meg, azt már elintézttem. A válasz azonban arra is figyelmeztet, hogy e két író munkásságában az irodalmi hagyomány iránt való tiszteletlenség jelei is felfedezhetők; vajon figyelembe vettem-e ezeket, midőn kiszemeltem «a kritikai koszorú jelöltjeit» az ifjabb nemzedék sorából? (Közbevetve: a válasz e csúfolkodó kifejezése is félrevezetheti olvasóit. Ez írók az én bírálatomban nem a «koszorú jelöltjei» voltak, a jóhiszemű olvasó nyilván láthatja). Nos hát nem vettem figyelembe, mert kritikai hivatottságuk, tehetségük az ilyen s nem is egészen kétségtelen jelek ellenére is megállapítható; s én mindkét esetben világosan megmondtam, miért tartom az illetőknek a jelentésbe való felvételét indokoltnak; de hogy szőröstül-bőröstül magamévá tegyem egész kritikai munkásságuk minden tételét, arra — a vád kedvéért — kötelezni engem nem lehet s ilyenmű következtetésre szövegem sem ad felhatalmazást, sőt még csak fogódzkodóval sem szolgál. Hogy mit tart Schöpffin Bánk bánról, mit Babits Gyulairól, az tisztán az ő dolguk. Különben pedig megtettem az összehasonlítást, amire Angyal Dávid felhítt, Schöpffin és Riedl Bánk bán-cikke között s azt találok, hogy Schöpffin cikke 1911 júniusában, Riedl Frigyesé ugyanazon év augusztusában jelent meg; Bánk bán berlini bukását szinte pontról pontra egyező okokban találják meg; tehát csak Schöpffin kritikai érzékére vall, hogy ép oly helyes belátással tudta az okokat megállapítani, mint Riedl Frigyes, kinek felfogását pedig nem ismerhette. Mondom, amiért tehetséges kritikusként tartom Schöpffint, nem vállalok felelősséget minden véleményéért. De a jelen esetben, mikor Angyal Dávid egy-két, a cikk egész eszmemenetéből s hogy úgy mondjam: eszme-hangulatából kitépett s csupaszon elővezetett mondat idézetével Schöpffin hagyománytiszteletét vonja kétségbe, hadd idézzem Schöpffin következő sorait ugyanazon cikkből: «Ami Bánk bánban a mi szemünkben legfőbb érték, mindazt a német vagy nem veszi észre, vagy nem érti meg, mert specifikusan magyar érték. Az a nagyszerű történeti koncepció, amely egy drámában összesűriti a magyarság nagy történelmi sorstragédiáját (Beöthy Zsolt nagyon becses megfigyelése szerint: a forradalomba kényszerített loyaltás) s amelyben öntudatosan vagy öntudatlanul magunkra ismerünk valamennyien, idegennek örökre idegen fog maradni», stb. A konkluzio levonását Angyal Dávidnak engedem át. Babitsról is csak azt mondhatom, hogy az ő nézeteiért nem felelek. Aminthogy Angyal Dávid, jóllehet «tehetsége és irodalmi lelkesedése miatt igazán szimpatikus író»-nak tartja

Babitsot, ugy-e bár: szintén nem felel e «szimpatikus író» azon könyvismertetéséért, melyben ez Gyulai «korlátoltságáról» beszél, a melyért azonban engem felelősségre von. Hát Angyal Dávid vajon «figyelembe vette-e» ezt, mikor «igazán szimpatikus»-nak mondta Babitsot ugyanazon szusszal, mellyel a «korlátoltság» szót kipécézi? Hogy-hogy? Hát e szerint radikálisok, forradalmárok, a nemzeti irodalmi hagyomány iránt tiszteletlenek *vagyunk* mind a ketten? Hát nemcsak én? Angyal Dávid is? S vajon hol jelentsem fel Angyal Dávidot, aki Gyulai Pál egyik lapjában úgy ad példát az irodalmi hagyományok tiszteletére, hogy szimpatikusnak mond egy nyugatos író, ki Gyulai Pált korlátoltnak minősíti? Mindezeket csak azért mondom, hogy kóstolót adjak a saját eljárásából Angyal Dávidnak. Mert így is beszélhetnék. S ha így beszélnék, akkor Angyal Dávid elővenné a Nyugat 1911 febr. 16-iki számát, s Babits könyvismertetését megtekintve, a saját védelmére s az én rosszhiszemű «vajon»-ozásom megcáfolására idézeteket közölné belőle, melyekből kitetszenék, hogy az a «korlátoltság» ott nem olyan kurtán-furcsán esik ki, mint a rosszhiszemű interpretáló (= én) véli. Babits u. i. ezt mondja: «Gyulai hatalmas aktív kritikus volt: épen azért, mert nem volt nagyon belátó, mert korlátolt volt. Korlátoltsága keménnyé tette s ez talán a legfőbb, amire az aktív kritikusnak szüksége van.» Egyébként pedig akárhogy értse is Babits e nem éppen szerencsés kifejezést, miért vállaljam ezért épen én a felelősséget, ki csak műérzékét s esztetikai képzettségét ismertem el, s miért ne inkább Angyal Dávid, ki őt «igazán szimpatikus»-nak tartja?

Kérdem ezek után: hát hol vannak Angyal Dávid bizonyítékai? Mert az eddigiek csak nem tekinthetők annak!

Nyilván állhat az olvasó előtt, hogy a kihagyottak fölemlítésével bírálatomnak semmi lappangó célja nem lehetett. Csak kívánatosnak tartottam volna, hogy az illetők fölvétessenek a jelentésbe s egy pár szóval e kívánságomat indokoltam is. Ha eddig csodálkoznunk kellett Angyal Dávid újból szopott vádján, még meglepőbbnek fog az tetszeni, ha saját nyilatkozatait megtekinjtük. Mit mond tehát Angyal Dávid? Ezt: *E kihagyásokra nézve általában megjegyezzük, hogy az előadó szeretett volna mindazokkal foglalkozni, kiket a bíráló említ és még másokkal is . . . Nem nyilatkozik abban semmiféle célzat, hogy Schöpflinnel, vagy Babitsal vagy Hatvanyval nem foglalkozott részletesen, vagy hogy Ignotus és Oláh Gábor munkáit nem tárgyalta oly teljességgel, mint szerette volna. Ha szándékosan akarja mellőzni a Nyugat körét, nem fogott volna hozzá Ignotus és Oláh ismertetéséhez. Egyáltalán az említett fiatal írók részletesebb méltatása a későbbi Greguss-jelentések köréből ki nem maradhat. Mi ebben a megfontolásban némi vigaszt találunk a hézagokért, melyeket nagy sajnálatunkra lehetetlen volt betöltenünk.* Hát ha ő is sajnálja, hogy ezek kimaradtak s ha e kihagyásban semmi célzat nem nyilatkozik: nem látom át, mi ok lehetett megtámadásomra, mikor oly hézagra mutatok rá, melyet ő is sajnál, s mi célzat nyilatkozik e hiányok konstatálásában, ha maga a kihagyás ténye is célzattalan volt?

De tovább megyek. Nemcsak hogy alapos oka, bírálatomban gyöke-

rező, vagy abból következtethető komoly indítéka nem volt, de még csak joga sem lehetett Angyal Dávidnak, hogy engem némely nyugatos írók elfogulatlan méltatása miatt a politikai radikálizmus vádjával illessen. Nem volt pedig joga azért, mert én bírálatomban Babitsra, Schöppfinre, Oláh Gáborra, Ady Endrére együttvéve sem halmoztam annyi rokonszenvet és jóakaratot, mint a mennyi előzékeny figyelemmel, lekötelező udvariassággal s kifogásai közlésében is nyájas mentegetéssel tünteti ki ő, Angyal Dávid, a Greguss-jutalomról szóló jelentésben Ignotust, az én apróbb nyugatos «koszorusaim» fő-fő atyamesterét és törzsfőnökét. Az ellenem emelt vád zordon Quos ego-jával szembesítve, meglep az Ignotusról szóló fejezet kritikai szabadelvűségének nyájas derűje. Előzékenység-számba megy már csak az is, hogy felveszi Ignotust a méltatandók közé, holott kritika-gyűjteményéről (Kisérletek) nincsen tudomása, s így csak «Olvasás közben» című, valójában nem is kritikai műve alapján tárgyalhatja. Tessék meghallgatni! Kifogásaiból egy pár sor: «Könyve bizonyára tetszett sok oly olvasónak, aki szeret sokféléről röviden, néha csak úgy futtában egypár nem épen a tárgy mélyéről kiragadott megjegyzést hallani. Ezek az olvasók élnek, halnak az élcért, a meglepő fordulatért, bálványoznak mindent ami modern s nagyon vonzódnak ahhoz, ami decadens. És Ignotus *hozzásimul e környezetbe, igazi rokonszenvből, de a játék kedvéért is. Tulajdonkép komolyabb lelkű, mint amilyennek néha mutatja magát.*» «Itt összegyűjtött irodalmi jegyzeteiért nem igen birunk érdeklődni. Pl. ezt írja: «Mme Réjaneról meg tudjuk állapítani, hogy játszik . . . Duséről nem tudunk megállapítani semmit — sokkal szerelmebbek vagyunk bele.» *Ki hiszi azt, hogy Ignotus nem bírna megállapítani egyet-mást Duse művészetéről? Vagy hogy művészi szerelmet nem bírna elemezni? Mire való az ilyen játék?»* És most az elismerés mondataiból: «Szerettük volna, ha összegyűjti könyvében a legújabb magyar irodalomra vonatkozó cikkeit. Ilyen olvasott és eszes ember állásfoglalását érdemes lett volna vizsgálnunk különösen azért, mert nem külföldieskedik, hanem igazán otthon van a külföldön s a mellett megbecsüli s jól ismeri a magyar irodalmat is». «De nem foglalkozhatunk tovább e könyvvel, noha érezzük, *hogy igazságtalanok vagyunk iránta, ha röviden végzünk vele.* Különös dolog az, mikor azt vesszük észre egy könyvben, hogy *írója tartalmasabb, mint munkája,* pedig ez a munka végig kalandoz az egész világon. Könyvének nem csekély érdekessége lesz egykor az, hogy mint ,oklevél' adatokat fog szolgáltatni mai társadalmi körök lelki állapotának ismeretéhez.» Hát a következő mondat kifogás-e avagy elismerés? «Hiszen ő maga is magyar költő, kit annak idején Gyulai Pál is elismert, noha újabb versein érzünk valamit annak a gondolatnak az ízéből, melyet könyvében így formuláz: «A legszebb emberi bűn: az izlés.»

Nem töltöm az időt azzal, hogy fejére idézzem Angyal Dávidnak Ignotustól mindazt, aminek idézésével neki kellemetlenkedhetnék. Tudva van az olvasó előtt, hogy Ignotus mily szoros kapcsolatban, sőt forradalmi vezéri szolidaritásban áll mindazon fiatal írókkal, a kiknek cicomátlan méltatása miatt én rám Angyal Dávid pereat-ot kiált; sőt szolidaritásban

áll azokon kívül még sokszorta olyanabbakkal is. És mégis nem Ignotusra haragszik Angyal Dávid, hanem én reám! Szálkát keres az én szememben s nem veszi észre a gerendát a magáiban.

Úgy tegyek-e ezek után, mint ő tett én velem? Kérdezzem-e: «Vajon igazán objektív-e», mikor Ignotus nem kritikai műve iránt ily előzékenységet tanusít? «Felhívjam-e az olvasó figyelmét» arra a «különösségre», hogy Angyal Dávid, aki Nyugatot, radikálizmust, nemzeti hagyományoktól való elszakadást rajtam keresztül oly időszerűtlen buzgalommal ostoroz: most mikor szemtől-szembe áll a megbélyegzett irány főképviselőjével nem kiált, nem üvölt Zrinyivel, hogy «ihol a veszedelem, ihol az emésztő tűz», hanem csak cirógató szavakat talál? «Különösnek» mondjam-e a jelenséget «főkép azért», mert Ignotus «kritikai irányában van valami», ami a Kisfaludy-Társaság s a Greguss-jutalom céljával ellenkezni látszik? S kérdezzem-e én is, Ignotus egy tételére utalva, mely szerint «*A multtal szemben csak egy kötelezettségünk van: az hogy elfelejtsük*» s melyet még nemzetiségi ellenfelünk, Goga Oktavián is megbélyegzett, kérdezzem-e, vajon a Kisfaludy-Társaság «miért próbálja segíteni azt a munkát, mely elkívánja szakítani a magyar közéletet a hagyományoktól?» És megállapítsam-e végül én is, hogy «homály fedi a kapcsolatot» a Kisfaludy-Társaság elnöksége és a Greguss-jelentés idézett részleteinek «célzata» közt?

Bizvást mondhatnám, kérdezhetném mindezt, ha Angyal Dávidot akarnám utánozni. De nem akarom. Csak azt kérdem tehát: mi joga vádolhat engem éppen Angyal Dávid?

A pör reám vonatkozó részét ezzel elintéztem.¹ Világos, hogy a vád, ha rólam visszapattant, semmis, sőt ha lehet, még semmibebb folyóiratunkra, s kész abszurdum Társaságunkra kiterjesztve. Erre nézve különben egypár rövid megjegyzést.

A cikk tartalmaért én felelek, közléséért a szerkesztő felelős. Angyal Dávid az elnökség álláspontját firtatja. Tudnivaló azonban, hogy az elnökség a folyóirat szerkesztésére semminemű befolyást nem gyakorol, s így a folyóiratban megjelenő cikkekből az elnökség álláspontjára következtetést vonni nem szabad, nem lehet, azok az elnökséget nem kompromittálhatják, csak a szerzőt s másodsorban a szerkesztőt. Az elnökség álláspontját tehát valamely cikkre vonatkozólag feszegetni indokolatlan, egy Társaságunkon kívül álló nyilvánosság előtt feszegetni pedig aligha izléses eljárás.

Az egész vita akkor sem lett volna éppen tárgyaltan, ha a vád nem volna kompromittáló természetű és csak az én személyemre vonatkoznék. Egy hamis állítással szemben akkor is rá kellene mutatnunk az igazságra. Ha most az olvasó türelmét s folyóiratunk lapjait ily nagy mértékben vettem igénybe, csak azért történt, mert ártó szándékú volt a vád, mely, ha valónak bizonyúlna, cikkem, folyóiratunk s a beavatatlanok szemében

¹ Még csak azt jegyzem meg, hogy az Angyal Dávid válaszában említett Pesti Napló-beli cikkhez, de egyáltalán semmi hirlapi támadáshoz, semmi közöm.

még Társaságunk tudományos pártatlanságát is súlyosan kompromittálná. Mert nem az a kérdés, vajon a radikális politikai pártállás önmagában véve megbélyegző-e vagy sem? Ha önmagában véve nem volna is az, megbélyegzővé vált a szándék által, mellyel a jelen esetben kimondattott, s a körülmények folytán, melyek mérlegelése kártékony hatásúvá tehetette volna. E körülmények: Társaságunk s folyóiratunk tudományos jellege, mely kizár minden pártpolitikát; de különösen az az Angyal Dávid vádjával elválaszthatatlanul vele járó feltevés, hogy Társaságunk tisztí karában az elnökség nemzeti hagyományokat tisztelő, hazafias és tudományos törekvéseivel szemben egy nemzetellenes és tudománytalan irány ólálkodik a sötétben s elnökeink nevének köztiszteletben álló palástja alatt megbújva, alattomban «próbálja segíteni azt a munkát, mely el kívánja szakítani a lehetetlent a hagyományoktól.»

Ezért nem lehetett hallgatnom, s ezért nem lehetett a vád fölött egy egyszerű «nem igaz»-zal napirendre térnem.¹

HORVÁTH JÁNOS.

A Toldi-kérdésben most érdekes vizsgálódások vannak folyamatban. Legfontosabbak ezek közt Birkás Gézának az Ethnographiában közzétett egybevetései a francia Rainouart-mondákkal, melyeknek már visszhangjuk is van Karácsonyi János hozzászólásában. (Ism. folyóiratunk: II. 179.) A francia mondai elemek ideszármazását Birkás délszláv közvetítéssel gondolja, mely úton a francia monda olasz változata jutott volna el hozzánk, míg Karácsonyi közvetlen átvételt tart lehetségesnek, a Franciaországgal fennállott némely egyenes kulturális összeköttetésünk révén (prémontrei rend stb.). Úgy tudjuk, ennek a vitának még folytatása lesz, talán más szakembereink is hozzászólnak, s akkorra tartjuk fenn az újabb egybevetés anyagának és eredményeinek kritikai ismertetését.

Életrajzi irányban Wertner Mórnak van egy tanulmánya, melyet *Adalékok Toldi Miklós életrajzához* címmel Heinrich Gusztáv mutatott be a M. T. Akadémia f. é. február 24-iki ülésén s amely az Akad. Értesítő márciusi füzetében meg is jelent. (172—180. l.). Sajnos, a jeles kutató ezúttal nem nézett jól körül s a Régi M. Költők Tára 1883-ban megjelent IV. kötetének jegyzeteit (350—360. l.), ezt a 30 éves forrást tekinti mai tudomásunk összegezésének, holott azóta számos lényeges közlés történt. E mulasztása azzal a kettős bajjal jár, hogy megcáfolt adatokat még most is tovább forgat, másrészt pedig ismert adatokat újra felfedez. Szerinte a Toldira vonatkozó adatok mai napig körülbelül a következők: «Született 1320 körül (a biharmegyei) Nagyfaluban. I. Lajos alatt «előkelő hivatalokat» viselt és örösi erejéről volt híres. 1354 jan. 13-án Pozsonymegye alispánja s pozsonyi várnagy; 1359-ben Flórencbe küldi őt a király, hogy neki onnan két oroszlánkölyköt

¹ A szerkesztő álláspontja teljesen egyezik a bírálóéval. Ami folyóiratunk kritikai elveit illeti: a tudományos pártatlanság marad továbbra is legfőbb irányadónk. (Szerk.)

hozzon; 1365-ben az Olaszországban gyűlt «fehér csapat» egyik tisztje; 1383-ban Szabolcs megye főispánja; bátyja, György, 1382-ben Biharmegye főispánja; meghalt élete 66-ik évében, tehát 1386 körül. Ez adatokat «elemzi» aztán a szerző. Látni való, hogy a szerző teljesen a Régi M. Költők Tára 1883-iki közléseit veszi kiindulópontnál.

A születés helye, ideje, az óriás erőről való híresség, Györgynek bátyjai volta a R. M. Költők Tárában sem oklevéli hitelű adatokként szerepel, csak mint a jóhiszeműnek s nagyjában jól értesültnek mutatózó Ilosvainak a lehetőséggel nem ellenkező tudósításai. A fiórenci kalandot, mely leginkább látszott Toldi ereje mellett tanuskodni a «valoris» szó miatt, már Pór Antal kitörülte az adatok közül (Századok 1894. 926. l.), újra megcáfolta Karácsonyi János: s ime, az értekező úr, a derék olasz ércöntő (Nicolo di Taldi Valori da Firenze) e küldetésével még mindig mint a Toldiéval foglalkozik. Az 1883 óta napfényre került adalékok közt különösen fontosak a Karácsonyi János «*Toldy Miklós származása*» c. cikkében foglaltak (Kath. Szemle, 1899. 749—760. l.); ámbár Karácsonyi megjegyzi, hogy csak alkalmilag szól, egy akkor megjelent tanulmány kapcsán, a kérdéshez, s külön kutatást e célra nem végzett. Ő már összeállítja a Toldi nemzetség XIV. századbeli ágait; megállapítja Miklós őseit, atyja nevét (Csóka); magyarázza, hogyan lehetséges, hogy a tiszántúli földesúr pozsonyi alispán és várnagy volt, t. i. úgy, hogy a főispán Medgyesi (v. Móriczhidi) Simon szintén tiszántúli ember és Szatmármegyében hatalmas uradalom ura volt, akkor pedig a főispán vette maga mellé az alispánt; Karácsonyi hozzávetése szerint ez lehetett a kezdete Miklós korábbi emelkedésének; Karácsonyi azt is tudja, hogy Mátyás és Miklós (fili Choka) 1348-ban már előfordúlnak; az 1360-iki oklevélből azt is megállapítja Karácsonyi, hogy Miklósnak Mátyáson kívül más testvére nem is volt, tehát az akkor élő György nem lehetett testvére; 1380-ban ellenben «magister Nicolaus de Told et Georgius filius eiusdem de Daroch» szerepelnek, tehát György a fia volt. stb. De ez adatok felsorolását nem folytatjuk; lehet, hogy Karácsonyi maga is hozzájárul s talán lesznek új adatai is.

A fő ezúttal az, hogy 1. Wertnernél mégis van egy-két új adat, 2. némely adatokat tüzetesebben értelmez. Az új adalékok között legfontosabb az, hogy Toldi még 1390-ben is életben volt. A Bánffy-oklevéltár két okleveléből (I. 427—28. és 432.) igazolja a szerző, hogy Zsigmond király 1390. aug. 4-én királyi emberül küldi ki Toldi Miklós mestert egy bűnügyi vizsgálat ügyében, továbbá, hogy 1390. nov. 22-én Losonczy István macsói bánnak adományozza a szatmármegyei Darócz helységet, melyet azelőtt külön királyi oklevéllel, összes jövedelmeivel és tartozékai-val szeretett hívének, Toldi Miklós mesternek (nem mondja: «néhai») hű szolgálatai elismeréséül új adományozás címén adott, idővel azonban a körösszegi várhoz tartozó Bátor birtokért elcsérült. E szerint Toldi még Zsigmondot is hasznosan szolgálta. Az eddiginél tüzetesebb értelmezés pedig az 1355 júl. 6-iki oklevélre vonatkozik, (Anjoukori okmánytár VI. 356.), mely a biharmegyei Lélfiék osztozásához meghívott bizalmiférfiak

közt említi nemes János mestert és *nemes Toldi Miklós mestert*, kik mindketten az esztergomi érsek *militēs-e*. A *miles* jelentése általánosságban *lovag*, de mivel itt világosan ki van téve, hogy az érsek miles-e,¹ a miles itt bizonyosan «katonai rendfokozatot jelent», úgy hogy Toldi M. 1355 júl. 6-án az esztergomi érsek fegyveres embereinek, hajdúinak tisztje volt. Fontos e pontnál Wertnernek az a fejtegetése is, mellyel az esztergomi érsek milese és a bihari Toldi Miklós személyazonosságát megállapítja azon az alapon, hogy birtokfelosztásról lévén szó, az ily birtokrendezési, határjárási stb. ügyekben számtalan okirat tanúsága szerint az egyházi és világi hivatalos kiküldötteken kívül az illető birtok szomszédai, mint a helyi viszonyokkal ismerős biztosok küldettek ki. Itt éppen Kádas és Tót nevű biharmegyei községek szerepelnek, az utóbbi pedig éppen az a Tót(i) helység, mellyel 1284 óta a Toldiakról szóló okiratokban találkozunk. Az okirat tehát kétségtelen bizonyítéka annak, hogy Toldi Miklós érseki «miles» Biharmegye szülöttje volt. (Kívülök még János érseki jegyző és Tymus fia György voltak a bizottságban.) Nyomozandó lenne, miféle összeköttetésnél fogva lett a biharmegyei nemes érseki miles-szé. Itt eszünkbe jut, hogy egy esztergomi érsek, a híres Telegdi Csanád a valóságos nagybátyja (anyja testvére) volt a biharmegyei Toldi Miklós-nak; 1349-ben, tehát ez oklevél kelte előtt hat évvel meghalt ugyan, de hiszen Miklós nem okvetetlen 1355-ben ment oda, hanem már ott volt a jelzett eljárás idején. Nem volna lehetetlen, hogy Toldi M.-t még nagybátyja vitte a maga udvarába; sőt ennél mi sem volna természetesebb, föltéve, hogy megvolt a kellő kora; de hogy ez megvolt, az 1348-iki oklevél igazolja, ahol mint önálló birtokos szerepel. Érthetőbb, hogy Toldi még nagybátyja érseksége korából maradt meg az érseki fegyveres nép kötelékében, mint hogy egy új, idegen érsek szolgálatáért menjen birtokait elhagyva messze földre.

Ez ellen mint közbeékelődő adat az 1354-iki pozsonyi várnagyság és alispánság szólna. Kérdés azonban, hogy ez a közbeeső minőség, ha ugyanazon személyről van is szó, kizárja-e az esztergomi viszonylatnak még Csanád érsek alatt való kezdődését. Azonban a pozsonyi Toldi Miklós személyazonossága, bár Karácsonyi János tetszetős okot hozott fel mellette, csak lehetséges, de éppen nem bizonyos. Wertner pl. anélkül, hogy a Csanád érsekkel való viszonyra gondolt volna, kétségét fejezi ki, hogy a pozsonyi 1354-iki várnagy ugyanaz volna, mint az 1355-iki esz-

¹ Éppen minden kétség nélkül nincs a dolog, mert a szövegben az *archiepiscopi* genitívus a következő név és tisztség után van téve. A hely így hangzik: *Nos capitulum ecclesie Strigoniensis . . . significamus . . . quod cum iuxta continenciam priorum literarum nostrarum obligatoriarum nobiles viri magistri Johannes vici (így) et Nicolaus de Told milites, Johannes notarius domini archiepiscopi prelati nostri et Georgius filius Tymus et alii probi viri . . .* (l. az i. h.) A birtokviszonynak e nem egészen világos kiterjedése lehetett az oka annak, hogy Karácsonyi, aki olvasta ezt az oklevelet, Toldit milesnek, lovagnak emlegette ugyan, de nem érseki milesnek és nem következtetett segédtisztii állásra.

tergomi seregtiszt; amazt nógrád- vagy inkább barsmegyei Toldinak véli. Még egy más rokoni összeköttetése is volt Miklósnak az esztergomi klérussal. Egy Wertnertől is idézett adat szerint (Theiner I. 594 után) 1333 okt. 2-án a pápa *Johanni Choka de Toldi*-nak az esztergomi érsek kérésére esztergomi kanonokságot adományoz; kiemeli, hogy e János az esztergomi érsek (Telegdi Csanád) *nepos*-a; megengedi, hogy az egri káptalannál kanonokságát és praebendáját, főesperességét stb. megtarthassa. Ez a János testvérbátyja volt Miklósnak; hogy élt-e még 1355 körül — amely esetben pl. ő vihette volna oda Miklóst Pozsonyból, ha nem Csanád érsek alatt kezdődött volna Miklós esztergomi szolgálata, — azt nem tudjuk. De ebből az adatból is látjuk, hogy Telegdi Csanádnak gondja volt unokaöccseire, s ha a pap öcsöt jó egri kanonoksága meghagyásával maga mellé vette Esztergomba s egy jó esztergomi kanonoksággal is boldogította: világi pályán levő öccsének is, ha kedve volt a «miles» életéhez, valószínűleg szívesen nyújtott rá alkalmat. Nem volt tőle idegen a *nepotismus*. És ha lehet valamit az adatok hiányára építeni, az a negatívum, hogy Miklósnak (két papbátyját nem számítva) világi testvére, Mátyás, akivel 1348. és 1360. együtt említetik, nem szerepel semmiféle akár hadi, akár közigazgatási tisztségben, se mint *miles*, se mint *főispán*, összeegyezik azzal, hogy Miklósnak bizonyosan voltak vitézi és hatalmi ambíciói, amik a bátyjáról épen nem bizonyosak. Mindez egyelőre igazolásra váró pusztá feltevés. Érdekes, hogy Telegdi Csanád szerepe kombinációba kerülhet Toldi élettörténetében, azé a Telegdi Csanádé, aki a Toldi Szerelmében az egyházi átkot kimondja Toldi Miklósrá. Akire Toldiné az anyakirályné előtt úgy hivatkozik, mint egy tőle távol álló hatalmas személyre («Nem igaz», ha maga Telegdi Csanád mondáná is), az az előkerült adatok szerint épen a testvérbátyja volt a bihari Toldi M. anyjának. És mai adataink a felé a nyom felé igazítanak bennünket, hogy Toldi Miklós az ő udvarában nyerhette lovagi nevelkedését s ott kezdette meg világi emelkedését.

Sajnos, a mostani adatok közt sincs egy sem, amely valami határozottabb módon vonatkoznék az oklevelekbeli Toldinak akár rendkívüli erejére, akár valamely vitézi tényére, úgy hogy mai napig sincs megmagyarázva, hogy a Toldi Miklósról szóló mondák mikép kapcsolódhattak az ő személyéhez; sőt még az a kétség sem hárítható el egészen, hogy egyáltalán nem más Toldiról keletkeztek-e eredetileg a mondák, s nem utólag és csak helyileg kerültek-e kapcsolatba a bihari Toldival. A mostani adatok közt a *miles*-nek, olyan emberről szólva, akinek otthon is volt mit aprítani a tejbe, tagadhatatlan, van bizonyos jelentősége, anélkül azonban, hogy az adat a monda irányában kötelező erejű volna.

n.

A Debreceni Disputa egy eddig ismeretlen kéziratáról. Kiadni szándékozván a Debreceni Disputa szövegét, nagy érdeklődéssel olvastam Balassa József értesítését e XVI. századi drámának egy újonnan fölfeleztett pél-

dányáról, mely az ő birtokában van. Az eddig egyetlennek ismert s Jakab Elek által közölt székelykeresztúri kéziraton kívül tudomásom van egy önálló, tehát nem az Uzoni-Kénosi-Kozma-féle egyháztörténetbe foglalt kéziratról is, mely a kolozsvári unitárius gimnáziumi könyvtár tulajdona, 1760-ból származik és így a Debreceni Disputának legrégebb ismert kézírata. Balassa József adatait e kolozsvári kéziratnak kezem közt levő betűhív másolatával egybevetve, valószínűnek tartom, hogy a Balassa József-féle kézirat ugyanazon szöveg későbbi (1810.) másolata lehet, melynek legkorábbi följegyzését a mondott kolozsvári kézirat tartalmazza.

FIRTOS FERENC.

Thaly Kálmán és a kuruckori költemények. A Budapesti Philologiai Társaság április 9-én tartott ülésén Tolnai Vilmos nagy feltűnést keltő előadást tartott. Főleg nyelvi bizonyítékok alapján kétségbe vonta Thaly Kálmán kuruckori versgyűjteményeinek a megbízhatóságát. Ugyane kérdésben Riedl Frigyes vizsgálódásai is hasonló eredményekre vezettek, melyeket ő Társaságunk egyik legközelebbi felolvasó ülésén fog bemutatni. Előadását folyóiratunk annak idején közölni fogja.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Irodalmi segédkönyvek. Magyarázatok a kötelező magyar házi olvasmányokhoz. Középiskolai tanulók számára szerkeszti *Madzsar Gusztáv*. A IV. osztály anyaga. Szeged—Budapest, 1912. Kiadja Várnay L. Ára kötve 2 K 40 fill. Egy-egy szám ára 30 fill.

E vállalatot *Madzsar Gusztáv* makói áll. főgimnáziumi igazgató 1911-ben indította meg a III. osztály anyagának közreadásával. (1. szám. Petőfi: János vitéz. Magyarázta *Bucsy István*. 2. sz. Jókai: A nagyenyedi két fűzfa, A peregrinus. Magy. *Abaffy Béla*. 3. sz. Tompa Mihály regéi. Magy. *Endrei Ákos*. 4. sz. Petőfi családi versei. Magy. *Kiss István*. 5. sz. Jókai: Népvilág. Magy. *Madzsar Gusztáv*. 6. sz. Tompa Mihály népregéi. Magy. *Bereczky Imre*.) Néhány hónappal azelőtt jelent meg a második kötet, melyben a IV. osztály anyaga foglal helyet. (7. sz. Faludi Ferenc: Versek, Téli éjszakák. Magy. *Buday Géza*. 8. sz. Kisfaludy Sándor regéi. Magy. *Gondán Felíción*. 9. sz. Kisfaludy Károly: Szilágyi Mihály szabadelűzése, Mátyás deák, Húség próbája. Magy. *Tordai Ányos*. 10. sz. Tompa Mihály elbeszélő költeményei. Magy. *Lengyel Miklós*. 11. sz. Petőfi táj-és életképei. Magy. *Megyesi Ferenc*. 12. sz. Arany: Az első lopás, Jóka ördöge. Magy. *Ady Lajos*. 13. sz. Arany: Toldi estéje. Magy. *Kiss István*. 14. sz. Jókai: Kedves atyafiak. Magy. *Szemkő Aladár*.) Az azonos szempontok szerint készített sorozat a középiskolai magyar irodalmi oktatás támogatására indult meg s a házi olvasmányok céltudatos felhasználását óhajtja előmozdítani. A tanuló feleletet talál e füzetekben mindazokra a kérdésekre, melyek az egyes olvasmányok tanulmányozása közben felmerülhetnek. Minden füzetben alapos útbaigazítás, főképen sokoldalú név-

és tárgymagyarázat található, úgy hogy nemcsak a tanuló, hanem a tanár is együtt kapja mindazt, aminek ismeretét a tanulótól megkívánhatja. A vállalatot melegen ajánljuk a magyar irodalom tanárainak figyelmébe.

Pap Domokos: Dávid Ferenc életrajza. 1510—1579. Kolozsvár, 1912. 75 l. Kiadja a Dávid Ferenc-Egylet. Gámán-nyomda. Ára 50 fillér.

Dávid Ferenc népies életrajza az unitárius hívők számára. Csinos kiállítású, igen olcsó könyvecske hét szöveggel. (János Zsigmond, A vallásszabadság kihirdetése az 1568. évi tordai országgyűlésen, Kolozsvár képe Dávid Ferenc korában, Blandrata György, Servet Mihály, A kerek kő, A dévai vár, Dávid Ferenc névalírása.) Szerzője, Pap Domokos tordai tanár, ügyesen oldotta meg feladatát. A kép, melyet Dávid Ferencről fest, nagyon rokonszenves.

Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénus. Bevezetéssel ellátta Palágyi Lajos. Budapest, év n. 64 l. Lampel-kiadás. Wodianer-nyomda. (Magyar Könyvtár. 694. sz. Ára 30 fillér.)

Újabb, szemelvényes Gyöngyösi-kiadás, mely a középiskolai magyar irodalmi tanításnak bizonyára jó szolgálatot tesz. A közzétevő kihagyásokkal közli a Murányi Vénus szövegét, de a kihagyott versszakok tartalmát nem mondja el, mert kihagyásai nem érintik Gyöngyösi elbeszélésének lényegét. A «közbeszúrt tartalmi kivonatokkal zavaróan lépnek a költő és az olvasó közé, egyre megakasztanak a mű élvezetét s gyöngtlenők az egésznek egységes hatását». A kihagyott strófák jegyzékét az előszó közli.

Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. (1772—1831.) Két kötet. Budapest, 1913. VIII + 274 és IV + 320 l. Szerző kiadása. A két kötet ára 30 kor.

Folytatása szerző tüzetes magyar irodalomtörténete korábbi két kötetének. — Az I. kötet tartalma: 1. A magyar nemzet 1772-től 1831-ig. 2. A felújulás korának tudományos irodalma. 3. A franciás írók. 4. A magyaros írók. 5. A deákos írók. 6. A németes írók. — A II. kötet tartalma: 7. Kazinczy Ferenc. 8. Csokonai Vitéz Mihály. 9. Kisfaludy Sándor. 10. Berzsenyi Dániel. 11. Kölcey Ferenc. 12. Katona József. 13. Kisfaludy Károly. 14. Kisebb írók. Név- és tárgymutató.

Új könyvek és füzetek. — A magyar irodalom története 1900-ig. A Műveltség Könyvtára XI. köt. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írta: Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. XII+682 l. 298 szöveggel, 4 színes és 54 fekete műmelléklettel. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat. Athenaeum-nyomda. Ára díszes félbőr-kötésben 24 kor. (Ismergetni fogjuk.) — Szegő Ferenc: Szárnybontás. Budapest, 1913. 80 l. Galantai Gyula kiadása Budapest. Tevan Adolf nyomdája Békéscsaba. (Költemények.) — Váry Rezső: Éva leányai. Budapest, 1912. 293 l. Franklin-nyomda. (Novellák.)

SYLVESTER ÉS DONATUS.

A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány, mely a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában az imént látott napvilágot, *Sylvester János*nak, az első magyar grammatika szerzőjének egy régebbi nyelvtudományi művecskéjét tartalmazza. Ez a körülmény, vagyis az, hogy Sylvesternek immár két nyelvtudományi művét bírjuk, érett kérdéssé teszi azt, hogy vajjon mit is köszönhet Sylvester kora legnépszerűbb grammatikusának, a már fogalommá vált *Donatus*nak. Mit vett át tőle, mennyit vett át tőle és hogyan?

Melich János, aki a fentemlített munkát sajtó alá rendezte, ezen igaz hálát érdemlő fáradozását megtette azzal, hogy kiadványáról alapos tanulmányt írt az Irodalomtörténet tavalyi évfolyamában (289—297. l.). Ezen értekezése Sylvester e munkáinak irodalomtörténeti hátterét rajzolta meg, de megjelölte azon irányt is, melyben a Sylvester forrásait buvárló kutatásnak járnia kell. E tekintetben két fontos kijelentést tesz Melich említett értekezésében: az egyik az, hogy a *HK* (*Rvdimenta grammatices Donati autore Christoforo Hegendorphino*) «nem más, mint *Donatus Ars minor*-ának *Hegendorff* által készített kivonata» (id. h. 292. l.) s a másik az, hogy «egy átdolgozott XVI. századi *Donatus* alapján készítette *Erdősi Sylvester* a maga 1539-ben megjelent «*Grammatica hvngarolatina*» c. művét, (293. l.) vagy amint ő maga összefoglalja e kettős eredményét: «*Sylvester Donatus*nak mind az «*Ars minor*»-át, mind pedig az «*Ars maior*»-át, tehát az egész *Donatust* a magyar iskola részére tan-könyvvül lefordította, illetőleg megírta».

S bár Melich itt is, kiadványa előszavának a végén is igéri, hogy e kérdésnek, főképp nyelvészeti megbeszélése az ő avatott tollából várható, tán nem végzünk felesleges munkát, ha a tőle megjelölt irányt követve, tovább megyünk egy lépéssel és Sylvesternek Donatushoz való viszonyát tüzetes egybevetésükkel próbáljuk meghatározni,

Annál is inkább revízió alá kell vennünk e kérdést, mert a probléma már fölmerült a Sylvesterre vonatkozó művekben.

A *Sylvester nyelvtanára* vonatkozó irodalomból (l. *Pintér*, A magy. ir. tört. II : 170.) kérdésünkkel érdemlegesen csupán *Szegedy Rezső* foglalkozott (E. Ph. K. 23 : 40—53. és 129—141.), akinek az a nézete, hogy «Sylvester latin grammatikájával semmi újat nem nyújtott: az egész csak reprodukciója azoknak a szabályoknak, melyek a XVI. századig általánosan el voltak terjedve . . .» (45. l.). Vagy alább, 51. l.: «Sylvester latin grammatikája: nagyrészt csak Donatus kivonata . . .» Szegedy szerint eredetiség S.-nél csak a «magyar grammatikában» észlelhető, ő tehát mintegy két külön művet lát S. e munkájában, egy magyar és egy latin grammatikát. Ez az egyik szempont, melyet mi kérdésünkben kiindulópontúl el nem fogadhatunk. A másik ez: «. . . Ha Sylvester latin grammatikájának viszonyát forrásaihoz pontosan meg akarjuk határozni, nem is kell annyira az egyezéseket Donatussal keresni, hanem rövidebb uton érhetünk célt, ha az eltéréseket feltüntetjük s azokat magyarázzuk». Szegedynek alapos fejtegetéseivel nem érthetünk mindenben egyet, de a meddő polémia helyett, eltérő álláspontunkat, legyen szabad cáfolgatások elkerülésével, tények és következtetések előterjesztésével megbizonyítanunk.

★

A hírneves *Keil-féle Grammatici Latini* IV. kötetében két eredeti *Donatus-féle* szöveget tartalmaz, az egyik: *De partibus orationis ars minor* (355—366. l.) (PO), a másik az *Ars Grammatica* (AG) (367—402. l.). Ha mindenekelőtt e két szöveget egymással egybevetjük, lényeges különbséget találunk tárgyukat, tartalmukat, valamint előadásuk módját illetőleg egyaránt. Az első, mint címe is mutatja, a nyelvtani anyagot a beszédrészek szerint csoportosítva adja nyolc pontban, melyek a következők: De nomine, De pronomine, De verbo, De adverbio, De participio, De conivnctione, De præpositione, De interiectione. Előadásának módja pedig katekizáló, efféle kérdéseket tesz fel: *Nomen quid est?* S erre feleli: Pars orationis cum casu . . . stb. Ezzel ellentétben az *Ars Grammatica* egy viszonylagos értelemben vett teljes nyelvtan. Szól a hangokról, a betűkről, a szótagokról, a verslábakról (De pedibus), a hangsúlyról, «De posituris» (a megkülönböztetésnek scholasticus definíciója és kifejtése); azután következnek a beszédnek részei ugyanolyan sorrendben mint PO-ban. Ezután még egy terjedelmes rész következik, afféle stilisztikai: a barbarizmusról, a szolecizmusról, a stilus egyéb hibáiról stb. Bennünket ez a rész most nem érdekel, mert Sylvester nyelvtanából az a rész, mely ezen anyagot dolgozta fel, elveszett. Hogy Sylvester azt megírta, az, mint alább látni fogjuk, feltétlenül bizonyos.

Az AG. sokkal bővebb, részletesebb és tudós hangú mű, nem katekizáló, mint a PO, emez ellenben nagyobb súlyt helyez az elméleti fejtegetésnél a teljes paradigmák közlésére. Fontos azonban az, hogy az egyes fődefiníciók, melyek minket itten közelről érdekelnek, legtöbbször szószerint megegyeznek, legfeljebb AG. néha hosszabb, de amit PO. nyújt, az AG.-ben kevés kivétellel benne van.

Ezek megállapítása után még egy fontos módszerbeli megjegyzést. Sylvester a CG.-ben (Corp. Gramm. 12. l.) a nomen így definiálja: *Nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterue significans.* Ez a definitió az AG.-ben (l. Keil IV. 373. 2-3.) szóról-szóra így van, csak épen hogy a szabály folytatólagosan példákkal van illusztrálva, PO.-ban pedig (Keil IV. 355. 5-6.) szóról-szóra így. Hogy ez valóban Donatusból van véve, azt az egyezésem kívül az alábbiak is megerősítik. De ne higyjük, hogy ez a definitió Donatusnak alkotása. Ő is átvette, átvette pedig Aristarchos tanítványának Dionysios Thraxnak *γραμματική* c. hírneves munkájából (l. Bekker, Anecdota II. p. 629—643), melynek 14. §-a ezt a definiót adja: *«Ὀνομά ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον . . .»* és példákkal illusztrálja. Tehát az egyezés még nem teljes bizonyíték, hiszen Dionysios Thraxnak ezt a definiót nemcsak Donatus vette át, hanem csaknem minden latin grammatikus, ezek ép úgy közkinccsek lettek, mint később épen Donatus definitiói.

De az alább kimutatandó egyezéseken kívül egyéb bizonyítékaink is vannak arra, hogy Sylvester alaposan fölhasználta ugyan egy Donatus-féle nyelvtant, de nem szolgál másoló, hanem tudatos átvevő, aki forrását sokszor megnevezi, vele vitatkozik, a dolgok bővebb kifejtése helyett forrásának megfelelő helyeire utal. Végül az is fontos mellékkörülmény, hogy nemcsak Donatusra hivatkozik, hanem más grammatikusokra is.

A névmások tárgyalásánál helyeslőleg emeli ki, hogy Donatus a *hic, haec, hoc*-névmást joggal nevezi *pronomina articularia*-nak (Corp. Gramm. 37. l.); ugyancsak a névmások további tárgyalásánál pedagógiai utasítást ad s forrásul Donatust nevezi meg (C. G. 47. l.); a conjugatio tárgyalásánál pedagógiai okból kénytelen Donatustól eltérni (C. G. 54. l.); az adverbiumok jelentéseinek különféle fajait vegye át a tanuló Donatusból (C. G. 72. l.); hasonló utasítások és utalások Donatusra: 73., 74., 77. lapokon. Utal ezeken kívül a következő grammatikusokra és egyéb forrásokra: *Diomedes* (i. h. 7., 37. l.), *Priscianus* (14., 26. l.) *Seruius, Sulpitius, Celsius, Liuius* (23. l.), *Erasmus* (25. l.), bőven vitatkozik *Dévai*-val (28. l.-tól), továbbá *Quintilianus* stb. Az, aki főforrásával szemben oly öntudatos, aki ily széleskörű grammatikai ismerettel rendelkezik, az — nem

a Rudimenta-ra, hanem grammatikájára gondolva — bajosan tekinthető egyszerű átdolgozónak.

És valóban, ha Sylvester grammatikáját tüzetesen egybevetjük Donatus fenmaradt szövegeivel, illetve a fentebb mondottak miatt az AG.-vel, arra a meggyőződésre jutunk, hogy Sylvester anyaga két részből áll. Az egyik, az illető *kor* szempontjából a fontosabbik, csaknem szóról-szóra való átvétel Donatusból. Ez az anyag a *definíciók* anyaga. Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy valamint e definíciók e latin grammatikusoknak nem eredeti alkotásaik, hanem jórészt görögből való fordítások, azonképen e *kor természetesnek* találhatta a definíciók átvételét, illetve csak a hagyományos definíciókat tarthatta helyeseknek. Olyféle elemei voltak ezek e *kor* grammatikai irodalmának, mint pl. az eposz bizonyos hagyományos formái (invokáció stb), melyeket nemhogy átvételeknek bélyegeztek volna meg, ellenkezőleg, nélkülök az eposz nem volt teljes, nem volt jó. A parallel, illetve egyező vagy eltérő helyeket mutatja a következő összeállítás.

Littera : SG. 6. 1. : AG. 366. 9. ; *Divisio litterarum* : SG. 7. 1. : AG. 367. 9–10. ; *Vocales* : SG. 7. : AG. 367. 10–11, [a szabály szórendje eltér] ; *Consonantes* SG. 8. : AG. 367. 9–10. [feltűnő, hogy a mássalhangzók felsorolása AG.-ben hiányzik e helyen] ; *Consonantes mutae* SG. 8. : AG. 368. 5–6. ; *Semivocales* SG. 8. 1. : S. «quod dimidium vocalium potestatis habeant», ezzel szemben AG. 367. 21–22. : *semivocales sunt, quae per se quidem proferentur, sed per syllabam non faciunt*. Az ezt befejező «Sunt autem septem» megegyezik a két írónál ; *Syllaba* SG. 8. : AG. 368. 18–19. ; [Nevezetes, hogy a syllaba szó etimológiája nem AG.-ből, hanem Donatusnak egy comentatorától van átvéve l. Servius-Keil 423. 11–12.] ; *Partes orationis*, SG. 9. : AG. 372. 25–26., l. még PO. 355. 2–3. ; *Nomen* (l. fent). SG. 12. 1. : AG. 373. 2–3. és PO. 355. 5. ; l. továbbá : AG. 373. 4., 7–8., PO. 355. 8–9. ; *Gradus Comparationis* SG. 12. : AG. 374. 15. ; *Genus* : SG. 13. : AG. 375. 18–14., 21–22. ; *Figura* SG. 26. : AG. 377. 3. ; *Casus* SG. 26. : AG. 377. 15. ; *Pronomen* SG. 38. : AG. 379. 22–25. ; l. még SG. 46. : AG. 379. 26. és AG. 380. 10. ; SG. 47. : AG. 380. 12., 18., 29. ; *Verbum* : SG. 53. : AG. 381. 14–15., 17. ; *Genera verborum* SG. 57–58., AG. 383. 1–végig. [Ez a legnagyobb átvétel] ; l. még a verbumra vonatkozólag : SG. 58. : AG. 384. 1–2., 3–4., 10., 17. : *Adverbium* . SG. 72. : AG. 385. 11–12., 386. 7., 25. ; *Participium* : SG. 72–73. : AG. 387. 18–21., 22. [itt a szabályt követő példák is egyeznek], 24–25., 26., 27. ; 388. 8–10. : *Coniunctio* : SG. 76. : AG. 388. 28–29., 30. ; 389. 1., 10. ; *Praepositio* SG. 77. : AG. 389. 19–20., 390. 1. ; *Interiectio* : SG. 78. : AG. 391. 25. [Itt a felfogás különbözik !]

Ezen egybevetésből tehát nyilvánvaló, hogy az átvételek a hagyományos definíció-anyagra vonatkoznak. Ez a grammatikai ház mintegy elengedhetetlen feltétele volt minden grammatikának, de láttuk, hogy ezen átvételek dolgában sem mindenütt szolgálai másoló a mi Sylvesterünk.

Ha már most a Sylvester grammatikája anyagának másik részét figyeljük meg, akkor arra a megállapodásra jutunk szükségképen, hogy Sylvester ezen említett kölcsönzéseken kívül *mást, más forrásból nem merített*. A többi anyag ugyanis szinte teljes bizonyossággal magán viseli az *eredetiség* bélyegét.

Talán még a *Littera* cikket megelőző definíciókat (a nyelvtanról és részeiről) a hagyományos anyagból vette át (6. l.). De már pl. önálló talán a 8—9. l. lévő *Literarum comprehensio* c. hangtani egybeállítás; nem Donatusból való a helyesírásról közbeszúrt cikke (10—13), melyben műve elveszett második részére utal. A *Gradus Comparationis* kifejtése (12—13. i.); a főnevek neméről írt terjedelmes fejtegetése, melyben a hónapok magyar neveiről értekezik és szubjektív kitérései vannak. Ez egy sokat olvasott tudósnak eredeti összeállítása, oly munka, melyet manapság is eredetinek szoktunk tekinteni. (14—29.) Nem lehet szolgálai átvétel a számnevek reguláiról szóló fejtegetése (24—26), eredeti az articulusról való fejtegetése Melanchton, Dévai és mások alapján, illetve velük szemben (26—30.); át meg átszövi szubjektív pedagógiai figyelmeztetésekkel fejtegetéseit több helyen, így a *declinatio* tárgyalásánál (30—38. l.); a névmásoknak rendkívül beható tárgyalását (38—53.) sem vehette át sehonnan, hanem *ő írta azt meg* az akkori grammatikai irodalom s a magyar nyelv pompás ismerete alapján; az igeragozás magyar paradigmáit sem vehette sehonnan, érett nézeteit a népnyelvről, a nyelvújításról, új grammatikai műszavait, az elsőket a mi tudományos irodalmunkban stb. stb.

Mindezekből tehát nyilvánvaló, hogy Sylvester nyelvtanának megírásánál, alapul véve kora hagyományos formuláit, definícióit és egész nyelvtani irodalmát, nem volt szolgálai másoló, hanem tudós, eredeti elme volt, kinek munkája, mint ő maga is, dísze marad tudományos irodalmunknak s méltó arra, hogy a magyar kultúra első hősei közt emlegessük.

RUBINYI MÓZES.

UNITÁRIUS ISKOLADRÁMÁK A XVI. SZÁZADBAN.

1. Párbeszédes jegyzőkönyvek.

Az alábbi tanulmány azt akarja bizonyítani, hogy a magyar XVI. századnak unitárius iskoladrámái nem a középkori miszteriumokból, sem pedig a német vagy olasz iskoladrámákból fejlődtek — mint eddig hittük, hanem a protestáns hitviták jegyzőkönyveinek párbeszédes formájából. E jegyzőkönyvek közül kettőt akarok ismertetni. Egyik a nagyváradi, másik a pécsi disputációról való.

Az 1569-iki nagyváradi hitvita jegyzőkönyvét az unitáriusok még ez év decemberében nyomtatni kezdik s 1570 elején már készen is vannak vele.¹ Meliusók nem bocsátottak ki külön jegyzőkönyvet, hanem megelégedtek «az orthodox értelmet valló és védő magyarországi lelkészek katolikus határozatának» — vagyis vitatételeiknek írásban való terjesztésével. Dávid Ferenc jegyzőkönyvükről így írt: «A disputáció kinyomtatván, mely felől nem mondhatjátok, hogy hamisan megnyomtattuk volna».² Föltűnő, hogy a gyulafehérvári zsinat jegyzőkönyvét latinul írták, ezt magyarul. Okát Dávid így adja: «Azért, mert a vele egy értelmű levők az ellenféltől gyakran bántalmaztatnak, vitára kényszerítettnek s mivel könyveiket valamennyien olvasni nem tudják, kéri, hogy magyar nyelven legyen a vitatkozás, a kétség alatt álló kérdések terjesztessenek nyilvánosság elé s úgy jöjjön létre közmegegyezés.»

A *nagyváradi disputáció* címen ismerős könyvet tehát az 1569-iki nagyváradi vita hű leírásának kell tartanunk.

A párbeszédes forma mindvégig meg van tartva benne s csak olykor szakad meg, ha a fejedelem vagy a moderator kivánt közbeszólani. Elevenség, drámai élnkség is csupán ott található, ahol a vita

¹ «És hogy minden félnek az ő cselekedeti igazsága és hamissága nyilván legyen, ime, amint ő magában a vetélkedés avagy disputáció lött és vagon, renddel igazán kinyomtattuk» — olvassuk a *nagyváradi disputáció* előbeszédében.

² *Dávid F.*: Az egy atya Istennek... CCcij² lap.

menete alkalmat nyújtott hozzá. Így pl. a második napi vetélkedésben, «mikor Dávid Ferenc mondana és feleletit még el nem végezte volna, Tordai Ádámnak, a vásárhelyi mesternek, felforra csuprocskája és megmutatván kurta elmécskáját, belévága és fecsegésével és csacsogásával megháborítja a disputációt és közbeszakasztá».¹ Vagy az ötödik napon, amidőn Ceglédi György eképen tagadta meg Meliust: «Ha Péter uramnak és Ferenc uramnak mi dolga leszen egymással, szabadon disputálhatnak. Ha pedig Péter uram disputál, erről ugyan mi protestálunk, ha miben megfogyatkozik, hogy mi a mi vallásunkat melléje nem kötelezzük».² Máskülönb en egyhangú vitatkozás az egész. Hosszú orációt egyik sem mond, szavukat lehetőleg rövidre fogják, azonban szüntelen aprólékoskodnak s olykor a szofisták szócsavarásának módján fecsegnek. Heltai a második napon meg is kérdezi: «Mit veszekedünk hiába és mit versengünk?»³ Szava mit sem használ. Figyelmeztetését harmadnap megismétli. Hasztalan; sőt Hellopeus Bálint rászól: «Szerető apám, kérlek, ülj le! Légy veszteg jó apám!»⁴ A jegyzőkönyv párbeszédes formája tehát egyáltalán nem drámai tendenciával készült, a tartalom kívánta azt.

Hogy a jegyzőkönyvnek párbeszédes formája az unitáriusoknál tényleg divatban volt, azt egyebek mellett szépen bizonyítja *A pécsi disputáció* is. Jankovich Miklós «A socinianusok eredetéről» értekezésén (Tud. Gyűjt. 1829. VI. 31—79. l.), e jegyzőkönyvről ezt írta: «Ily becses és ritka kézirat... ékes, tiszta magyarságával gyönyörködtet». Ő a Nemzeti Muzéumnak csonka kéziratát használta. Kanyaró Ferenc a Keresztény Magvető 1889-iki évf.-ban átirásban és lehetőleg teljesen közölte e műnek történeti és hittani vonatkozású részeit a kolozsvári unitárius kollégium kéziratából, melyet 1608—9-ben pécsi Szabó János másolt le. Szemelvényes és bő ismertetését azzal kezdte: «Nem mulaszthatjuk el föl hívni ezúttal a figyelmet arra, hogy a Válaszuti György — mert ő a szerző — szépen folyó, jellemzetes prózája gyöngye a XVI. százév magyar irodalmának s nem hamar találhatnánk abból az időből szerzőt, kinek művét hűségben és érdekességben, korrajzi vagy egyháztörténeti tekintetben *A pécsi disputáció* elébe tehetnők» (i. h. 281. l.). Elismerését 1891-ben «Unitáriusok Magyarországon» c. könyve 143-ik lapján szószerint megismételte. Ezúttal is teljesen hatástalanul.

A pécsi vitatkozás 1588 tavaszán történt «a tudományban való

¹ *A nagyváradi disp.* 2. kiad. 66. l.

² *A nagyváradi disp.* 2. kiad. 142. l.

³ *A nagyváradi disp.* 2. kiad. 66. l.

⁴ *A nagyváradi disp.* 2. kiad. 83. l.

vélekedésnek megigazításáért». Leírását Válaszuti a következő «ad lectorem»-mel kezdi: «Valamely helyre és valami rőndbeli embörnek kezéhez jut és érend ez én írásom (szerelmes és tisztelendő uraim), ne úgy fogja (intöm az istenhöz való szerelméért és lelkének üdvösségeért), mint ha patvarral és álnoksággal iratott volna, avagy csak magunk itiletiből találatott és gondoltatott dolog volna, hanem mint igaznak igazát. Mert miképen hogy házunknál, megtanultuk Isten parancsolatjából, hogy bűn legyön a hazugság, azonképen házunk kívül is hazugságot terjesztetni és irni bűnnek hiszem és vallom. Távol legyen azért én tőlem, hogy tehetségem és akaratom szerint [Skarica] Máté urammal való beszélgetésemhöz ötöd napig, mely közöttünk lött, csak egy bötüt is tegyek tisztösségem kereséseért, avagy elvegyek gyalázatjának terjesztéseért. Mert Istenömet szólítom bizonyosságul, hogy miképen magam szólásimnak rőndét, ha mind egy punctig eszömbe jutna is, úgy írnam meg, amint volt; — azonképen az ő kegyelme feleletit és kérdésit, ha mind egy igéig eszömbe jutna is, úgy írnam meg és kiadnam; ¹ sem többel, sem kevesebbel, amint volt. Nem mondhatom azért ezt, hogy vagy az ő kegyelme beszédében, vagy az én magaméban el ne hagyjak és el ne felejtsek az én írásomnak rendiből, mert az lehetetlen dolog, hogy én mind egy szóig megirhassam. Hanem azt mondom, hogy tehetségöm szörént sem többet, sem kevesebbet nem akarok irnom. Adom azért ezöket ki, nem valamely félnek vagy gyalázatjára vagy fölmagasztalására, hanem hogy az köröstyénök igazat kettő között tehessenek és ami jobb, róla gondolkodván, lelköknek üdvösségére követhessék és megtarthassák. Aminemő lelki ismeretből azért én ezöket irtam és kiadtam, kegyelmed is oly indullattal olvassa. Kit ha cselekszötök, igaz bírök lévén, kárát tudom nem valljátok».²

Válaszuti tehát épen úgy csak az igazat, csupán a megtörtént vitatkozást írta le, miként A nagyváradi disputáció írója. Épen ezert jegyzökönyvét hiteles történeti okmányul kell elfogadnunk. Ezt újólag hangsúlyozom, mert könyvének 33—70. lapjain, amelyben «Pétsen lött beszélgetésünknek, végezésünknek módját» (i. h. 22. l.) írta meg, ugyanazt a dialogikus formát találjuk, mint A nagyváradi disputációban. Ezt a dialogikus leírást Kanyaró id. könyvében (153—163. és 168—186. l.) szösz szerint s a párbeszödes formát hüen feltüntetö alakban közölte.

¹ Ez az előszö egyszersmind azt is elárulja, hogy *A pécsi disputáció* nyomtatásban is megjelent, még pedig 1588 decemberében. Utolsó sorában e dátum állott: 1588 nov. 28. (i. m. 70. l.).

² *A pécsi disputáció* (Kolozsvári kézirat) 21. l.

2. Hitvitázó komédiák.

A fejlődés következő fokát *A debreceni disputáció* és *A nagyváradi komédia* jelzik. Párbeszédés jegyzőkönyvek mintájára készült iskoladrámák voltak ezek. Írójuk a valóságot akarta általuk kifigurázni. Elnevezésük még középkori s oly cselekményt jelölt, mely szomorú kezdet után vígan végződött. Abból, hogy kinek javára történt a bonyodalom, megtudhatjuk, kinek az érdekében készült a komédia. A hitviták jegyzőkönyvei még nem szépirodalmi alkotások, e komédiák már azok.

Miképen fejlődtek e párbeszédés jegyzőkönyvekből az első komédiák? Ime: A XVI. század gyorsan változó eseményei új meg új izgalommal hatottak a közönségre. Hitvita hitvitát, confessio confessiót ért s alig vehettek egyikről tudomást, már ott volt a másik. Arra nem vala, mert nem lehetett eset, hogy valamelyik zsinati szenzációt évekig pertraktáljanak; annál kevésbbé, hogy az arról készített komédia évek múlva is érdekes legyen. Hiszen könnyen megtörténhetett volna, hogy amit akkor elfogadtak, most kicsúfolták s megfordítva. A jegyzőkönyvet nyomon követte a komédia. Mindkettőt újabb hitvita, mely azokat elfeledtette. Épen a muló érdekesség főjellemvonása alkalmi irodalmunk e termékeinek. És még valami: az írói érzékkel alkotottság. Darabos nyelvezetük, nyers stílusuk s merev formátlanságuk gyakorta megtévesztenek ítéletünkben. Az olvasás nehézségei egyszersmind az élvezésnek, a megítélésnek is akadályai. S e kettős ok épen elég lesújtó ítéletünk megokolására. Pedig tüzetes vizsgálódás e műveknek írói érzékkel alkotottságáról győz meg. Mi volt a hitviták célja? Melius a nagyváradi hitvitán eként határozta meg: «Az ellenkező rész disputációjának cikkelyei, melyek úgy mint hamisak lönni meg győzetnek, kioltassanak» (i. m. 9. l.). Tehát hitcikkek bizonyítása vagy cáfolása. És mi volt a komédiáké? Emberek, típusok kigúnyolása. Melius *A debreceni disputáció* elején még így dicsekszik: «Bizonyára, ha állapotomat megtekintem, akármely királynál is boldogabb vagyok, mert neki az országra gondja vagyon, hadra gondja vagyon. Ennekem semmi afféle gondom nincsen; szólok, beszélek valamit a vak parasztságnak és hétedszaka osztán nyugszom. Feleségem szép gyenge vagyon, gyermekeim is szépek vannak. Élek, mint úr». Hanem az «erdélyi bestiák» megérkeztének hírére «megaludék benne a vér». S midőn felőlük pontosabban értesül, ijedtében felsóhajt: «Bizony igen félek rajta, hogy szintén úgy járunk ezuttal mi, mint régen a pápisták». Hova lett előbbi dicsekvése? És hova György cardinalis gögje? Hova a laureatus vicarius nagy tudománya? Az elbizakodottság, önhihttség és hivalkodó tudomány típusainak csódjét példázza e komédia?

Kétségtelenül esik benne szó a hitcekkokról is, sőt bibliai idézeteket is hallunk. Ám, nem az a lényeg, hogy azoknak igazsága vagy hamissága bebizonyíttassék. Ezt a hitvitán kell elvégezni. A komédia írója elsősorban író s embereket, sorsokat akar elének állítani. Hitelveket kipellengérezni nem volt szándékában. Ebben látom én a tudatos írói alkotás első megnyilatkozását drámairodalmunkban; oly jelenség ez, melyet a hitviták párbeszédesebb jegyzőkönyveiben hiába keresünk.

A szerkesztésnek érdekesebb példája *A nagyváradi komédia*. Stílus és tartalom tekintetében különbözik A debreceni disputációtól, csupán annyiban egyezik vele, hogy ez is jegyzőkönyv, illetőleg hitvita-paródia.¹ Írója előtt azon érdekes probléma lebegett: mi történék akkor, ha az unitáriusok nem győznének valamelyik disputálásban? Hogyan lehetne *erről* az esetről komédiát írni? Kálvinista embernek ez nem okozott volna nehézséget. De unitáriusnak? Pedig efféle dolog megesett, különösen az 1569-iki térítő hadjárat előtt. Kár, hogy ez érdekes komédiakisérletnek csak második fele maradt reánk.² Szerzőnk a kálvinista Cakó Jakabot és az unitárius Szántó Istvánt terjedős theological vitatkozásba keveri, akadémuskodó theologusok módjára fontoskodtatja őket a logosról. Mindketten ismerik a bibliát s a doktorokat. Cakó el is dicsekszik vele, hogy ő ért görögül, zsidóul és deákul. Erősen birkóznak, de egyik sem tudja leteperni a másikat. A hosszú orációknak alig akar vége szakadni. Ma bizony unalmas fejtegetésüknek egyszerre váratlanul vége. Úgy látszik, a házigazda — mert a disputálás Cakó házában történt — megunta a végnélküli beszédet s kifakadt: «Hazudsz eretnek eb! Coki a házból, talán még a több eretnekeknél is eretnekebb vagy. Ha tudtam volna eb, házamba nem jöttél volna csak be is.» Szabó sem késik a válasszal: «Bizony én is ha tudtam volna, hogy ilyen ebül vendégelj, nem jöttem volna ide, mint az eb házához. De ilyenek vagytok ti, hogy mindjárt

¹ *Borbély István*: Adalék a XVI. százévi drámairodalmunk történetéhez. Ker. Magvető, 1909. évf. 97. l.

² *Balassa József*: Unitárius hitviták a XVI. században. Irodalomtörténet. 1913. 156—7. l. Hogy e komédia az 1569-iki nagyváradi disputálás előtt készült, azt előbb idézett cikkemben igazoltam. Most a Balassa által fölfedezett terjedelmesebb szövegben azt olvasom: «... az ember Jézust, akit ennek előtte a Szűz Mária 1573 esztendővel szült volt ez világra...» (a komédia első oldalán Szabó mondja). Ez évszám helyességét kétségbe vonom. Báthory István uralkodása alatt, Melius halála után és Dávid tragédiájának kezdetén — pedig 1573. év erre az időre utal — a komédia teljesen érthetetlen volna.

szoktátok az embert szídni, rutolni, mihelyt valamit olyant mond.» A vitának ezzel aztán vége; az erdélyi eretnek eltávozik. Épen csak a háziasszony jegyzi még meg: bizony okosan beszélt Szántó. «Vakarj vissza ebanyja tartotta, mert úgy megverlek, hogy! — csitítja el férje. Bizony te is elejtenéd az aranyos fátyolt, ha azt a tudományt kezdenők vallani. De jobb itt a bölcsekkel ilyen jó fizetéssel maradnunk, hogy nem mint azért a vallásért valami szegény helyen nyomorognunk.» Mi lehet itt még mondani való? «Kegyelled tudja édes uram.»

Íme a megoldás. A frappáns rövidséggel, igazi drámai eleven-séggel megírt családi jelenet az írónak erős drámaérzékére mutat s csak sajnálnunk lehet, hogy ily kevés adattal kell róla beérnünk. A komédia maga érdekes keveréke a párbeszédes jegyzőkönyvnek és a sarjadzó drámának. A száraz theologizálás föltétlenül reminiscencia, a keret hozzá lelemény. Dialógus, drámai forma, típusok után íme a szerkesztésnek első nyomai.

3. Az első színmű.

Az első színműig — *Balassi Menyhért árultatása* — immár nem volt hosszú az út. A hitviták a dialógust fejlesztették, a komédiák embertípusokat teremtettek, az első színműnek már drámai cselekménye is van. Igaz, hogy mindez csak kezdetleges formában. Sebaj. Mihelyt az író tudhatta, hogy alkotása hatásra számíthat s viszont a közönség bizonyos alkalmakról irodalmi munkát várhatott: megszületett az öntudatosan munkáló, tervszerű irodalmi élet. Megszületett a legelső — tehát még zsenge — színszerű magyar dráma.

Balassi Menyhért árultatása az említett unitárius dialógusoknak sarja. Alkalmi költemény, mint azok, mert nyomban Balassi Menyhért és fia Boldizsár halála (1568 febr.) után készült. Tárgy szerint is rokon velük, de nem azért — mint irodalomtörténetírásunk tanítja — mert a katolikus gyónást és feloldozást, valamint a kálvinista predestinációt szatirizálja. Hittelvet kigúnyolni ennek a szerzőnek sem volt szándékában. Ezt legfőképen Balassinak e kijelentése bizonyítja: «Ha gondja volna Istennek e világra, régen megtértünk volna, de sokszor megpróbáltam és úgy leltem magamban, hogy semmi sincs abban.» Nos, miért pellengérezett volna ki a szerző egy vagy két hit-tételt, egyházi szokást, amikor incarnatus atheista főhősében magát a hitet, magát Istent tagadta meg? «Én a hitet mindenkor annyira becsülöm, amennyire látom, hogy hasam és erszényem teljesezhessék belőle; annak kivüle énnekem sem hitem, sem Istenem» — mondja Balassi másutt. Nem, |ez a komédia egyáltalán nem hitvitázó dialó-

gus. De rokon azoknak unitárius termékeivel, mert ellentétben Sztárainak drámáival, ki «a katolikus papirend tanával a protestáns egyetemes papság tanát»¹ állítja szembe — típusokat, jellemeket szerepeltet.

A cselekménynek egyetlen momentuma sem épült dogmára. Balassi, ki dicsekedve mondja: «pénzem is, aranyam is vagyok s annyi földet bírok, mint egy németországi herceg» — meg szeretné kapni Ferdinándhoz pártolásának jutalmát. «Ha kegyelmed akarja, — mondja a hírnök — Diós Gyórt őfelsége kegyelmednek adja örökbe fiuról fiura, ha Szakmárt és Bányát kiadod kezedből». Ám, ilyen jutalom Balassinak nem kell. «Szakmárt, Bányát nem hogy én itt e földön elhadnám avagy királynak kezébe adnám, de még holtom után is, Isten bár mennyországban maradna, ű ott lagnék, én pedig azt kívánám, hogy vagy oda vihetném velem Szakmárt, avagy e földön lekem Szakmárban lakhatnék». Ime a dráma expozíciója. Az egész cselekmény egyetlen cél felé halad. Ferdinándtól olyan jutalmat kieszközölni, amely nem érinti e várakat, sőt még újakat ad hozzá. Az ügy meglehetősen kényes, a siker bizonytalan, minthogy az uralkodó környezete nagyon ellene van minden jutalomnak. Batthyányi egyenesen ki is mondta: «Ha felséged érdeme szerint fizetni akar és valamit adni, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakasszák.» Jó szerencsére van két befolyásos úr, aki még mindent jóra fordíthat. Egyik Zay, a kassai kapitány, kiról János deák azt mondja: «amint akartuk, úgy birtuk mindenre, mindent kedvünk szerint hazudtattunk vele». Zay csak a minap kapott 100 gira ezüstöt ajándékban, tehát segítsége bizonyos. A másik protektor az érsek. Ez sem különb amannál, de először beszélni kell vele. Balassi megízeni, hogy kész áttérni pápista hitre. Az érsek — tipikus alakja százada és egyháza papjainak — nem sokat néz érzületre, ha híveinek számát gyarapíthatja. Barátságuk csakhamar kész, a formaságok úgy sem kötelezők. Meggyóntatja ugyan e sokszoros rablót és árulót s Balassi vall is az unalomig. De a biztos pártfogást csak e kijelentés biztosíthatja: «Kegyelmes uram, könyörgök, tegyen annyi munkát, menj a fejedelemhez, száz gira ezüstöt adok nagyságodnak.» «Nem szükség minden bűneidet előszámlálnod és a nagy paphoz menned érte» — válaszol az érsek s feloldozza, ami egyttal azt is jelentette, hogy a bűnök megbocsátatván, a megjutalmaztatásnak immár semmi akadálya nem lehet. Balassa célt ért, a komédiának vége. «Menjünk tehát és együnk.»

Hol van itten szó dogmáról; hol valamely hittételnek kifigurázásáról? Tesz-é Balassi csak egyetlen célzást is arra, hogy ő a fel-

¹ *Beöthy*: Képes magyar irod. tört. I. köt. 248. l.

oldoztatás végett lesz katholikussá? «Nagy, jó és hasznos kereskedésnek esmertem a hittel való kereskedést mindenkor, kihez a több kereskedések mind semminek tetszenek, mert csak ezzel találtam mindenemet» — mondja. Állhatatlanságában nem is tud különbséget tenni hitelhagyás és pártelárusítás között. Józsa deákhhoz így szól: «Lásd meg, valamit mivelhetsz császárnál, mindent megpróbálj, — de érsek uramnak ezt mondd én szómmal: hogyha jó gondviselőm leszen, kész vagyok egy hitet vele tartanom.» Ám, rögtön hozzáteszi: «De az én prédikátoromnak meg ne mondd szándékomat.» Bárhogyan vizsgáljuk alávaló jellemét, nem találunk benne egyetlen vonást sem, mely a vallással gúnyolódásra utalna. A kapzsiság típusa e kalandor, ki minden embert, minden intézményt csak annyira becsül, amennyire hasznát veheti. Oly fukar, hogy a ránézve értéktelenre még gúnyját sem pazarolja.

Ime a legelső magyar dráma! Míg külföldön Terentius nyomán a moralizáló iskoladrámák vagy a bibliahistóriák divatoznak, nálunk magyar földön, magyar invencióból megszületik az első magyar történeti tárgyú dráma. Vele együtt a drámai színszerűség. Mert ha adatok híján nem is bizonyítható, hogy a komédiát eljátszották, az kétségtelen, hogy tervszerűen fejlesztett cselekménye, személyeknek, helyzeteknek gyors változása, végül az érdeklődésnek fokozott ébrentartása eljátszásra alkalmassá tették.

Balassi Menyhért árullatása 1569-ben jelent meg, gyaníthatólag az évnek első felében, a nagyváradi disputációt megelőzőleg. 1571 szept. 17-én Báthory István elrendeli a könyvcenzura életbeléptetését. Az első magyar színszerű dráma tehát alig két évig élhetett. Csecsemő korában megölte a herodesi szigor.

BORBÉLY ISTVÁN.

KELEMEN LÁSZLÓ TSAPÓ PÉTERÉRŐL.

Kelemen Lászlónak erről a magyar népszínmű kifejlődésében fontos darabjáról¹ Bayer József Mérey Sándor följegyzése alapján megállapította,² hogy egy ismeretlen «Peter Zapfl» című bohózat után készült. E kérdéses színmű pontos címe a következő: *Peter Zapfel, oder die Schatzgräber. Ein Lustspiel in drey Aufzügen . . . Aufgeführt . . . zu München. 1776.* Szerzője, mint a címlapból is kitűnik, Gottlieb Stephanie (der jüngere),³ bécsi színész és színpadi író (élt 1741—1800.).

Kelemen darabja elejétől végig fordítás. E tény figyelembevételre mindenestre redukálni fogja Kelemen invencióbeli érdemeit, de másrészt hozzájárul a *Tsapó Péternek* tulajdonítandó műfaj történeti érték⁴ tisztázásához. Kelemen ebben a munkájában is csak mint a tisztos úttörők egyike jöhet számításba, kik egy bécsi író kezével vezették a színpadra a magyar népelet alakjait. Az író még nem belső művészi ösztönnél fogva látja meg a népet, hanem csak a közönség érdeklődését akarja fokozni avval, hogy egy kész és divatos mű kényelmes kereteibe illeszt tetszetősebb alakokat.

Kelemen eredetiségét, céljához képest, csak a kifejezések és gondolatok magyaros visszaadásában kereshetjük, bár néha megengedi

¹ *Tsapó Péter Vagy A' Kints-Ásók.* Vig-Játék Négy Fel-Vonásban. Magyarra fordította a' Magyar Játzó-színi Társaságnak Tagja. Kelemen László. Pesten . . . 1792. (Nemz. Múz. «P. O. Germ. 1901. j.» jelz.) Adták Pesten 1792 szept. 5., u. a. évben még egyszer, 1793. kétszer, összesen négyszer.

² Oly. M. *drámairod. tört.* (1897.) I.-köt. 184. l.

³ V. ö. Wurzbach *Biographisches Lexicon* 38. köt. (1879.) 224. l. — Goedeke (*Grundrisz* ² IV. köt. 1907. 145. l.) nem tud erről a darabjáról. Stephanie d. j. életrajzát és jellemzését olv. *Allgemeine Deutsche Biographie* 36. köt. (1893.) 97—100. l. (O. Walzeltől).

⁴ Ezt méltatta Bayer i. m. 184—185. l. V. ö. még Dobóczki P. *Népies alakok az irodalomban a népies irányú előtt.* Bpest 1912. 13., 26., 29—30., 32. és 40. l.

magának azt is, hogy a saját felelősségére szúrjon egy-egy jellemző mondatot az idegen szöveg közé. Sok szólásbeli characteristicum már a németben készen volt és változatlanul jöhetett át magyar alakok jellemzésére. Ilyen az iskolamester szavajárása: a primo, secundo és tertio. Általában megtartja Kelemen a hűség elvét, helyenkint még germanizmusok árán is. Magyarosító törekvése mindenekelőtt a nevek átformálásában jelentkezik. Itt részben egyszerűen lefordítja vagy átveszi a német nevet (Dampf ∞ Párai; Kätchen ∞ Katitza), részben, ahol ez nem volt lehetséges, magyaros hangzásúvá alakítja (Mardel ∞ Markó, Wittich ∞ Vintze). A «Stunz» név komikus jelentősége (vízmerítő dézsa) elsikkad nála («Sörge»). Az iskola-mester félreértésből kapta a «Sas» nevet, az eredetiben «Griffel» (palavessző) a találó vígjátéki név.

Ami a fordítás művészi szabadságát illeti, dicséretre méltóan használja ki Kelemen a lehetőségeket népies célja szolgálatára. Lát-szik, hogy túl akar tenni eredetijén, melynek stílusát itt-ott bizonyára választékosnak érezte. Magyaros couleur locale-t ad a darabnak már némely külsőséges módosítással is. Így a Bauernbursch (idézett kiadás 2. l.) nála «paraszt suhantz» (i. k. 2. l.); a Knecht (19. l.): béres (24. l.); a «junge starke Kerlen» (63. l.) fordítása: «jó kemény suantzár legények» (85. l.); a Bräuhaus (23. l.) helyébe tsap-széket (30. l.) tesz, melyben természetesen nem sört mérnek «Maass» szerint, hanem pint-bort meg pálinkát. A «gestrenger Herr» megszólítást «nagyságos úr»-ral adja vissza Kelemen, aminthogy általában nála jobban érezhető a parasztok jobbágyi mivolta. Nagy ügyességgel helyettesíti Kelemen a szórul-szóra le nem fordítható germán indulatszókat, kiszólásokat. «Eb az-inga helyin-is!» (13. l.) — mondatja az öreg Tsapóval a német «Fickerment!» (11. l.) helyett. Erre sok példát lehetne fölhozni. Ilyenek: «Das wäre sauber!» (22. l.) ∞ «A Gutát!» (29. l.); «Geh' du Kalbsschädel» (20. l.) ∞ «Menny-el te Tsürhe bojtár!» (26. l.) Az idiotismusokat magyaros és népies szólásokkal helyettesíti: «so wär' ich wenigstens nicht allein sitzen geblieben» (69. l.) ∞ «leg-alább nem magam maradtam volna a' tsávéban» (92. l.); «ich lass dich sitzen» (18. l.) ∞ «eb-adóba hagylak!» (23. l.); «Die macht mir warm!» ∞ «Ez ugyan tsak rakja ám a' Tüzet alám» (58. l.). Néha egészen megeleveníti a színtelen német kifejezést egy magyaros képpel: «... wäre länst nicht mehr Geschworner» (17. l.) ∞ «már régen ki hült volna az Eskütségből» (22. l.), vagy: «das wär weiter nicht zu verwerfen» (26. l.) ∞ «ezt nem jó lenne hosszú kötelre botsájtani» (34. l.). Általában legjellemzőbben mutatják Kelemen tendenciáját azok a helyek, ahol maga is nekihevül és tovább beszél, mint a fordítandó szerep előírja. Betoldásai

részint tisztán írói fölmelegedésből származnak (ilyen a Katitza szépségének túlhajtott kiszínezése: 20. l., v. ö. a németben 16. l.), részint pedig a népies szólások tudatos alkalmazásának céljával történnek. A német «saufen»-képzet (25. l.) az ő fordításában jellemző tartalommal bővül: «hanem, hogy az eszeket-is bé-ne igyák» (32. l.). Ezekben az önálló helyeken nyílt Kelemennek legjobban alkalma jellegzetesen beszéltetni a magyar parasztot. A «das wär was!» (38. l.) helyén így örvendezik az ő Miskája: «Bezzeg az leszsz ám még a' lakzi, hogy hét faluba sem leszsz mássa!» (51. l.). Érezzük, hogy magyar ember beszél, mikor a «... so schlag ich dich halb todt» (21. l.) megfelelőjekép azt olvassuk, hogy: «úgy-öszve meg öszve törlek, hogy arrúl koldúlsz» (27. l.). Magyar falut szemléltet ez a kibővítés is: «... so wird mein ganzer Kopf verschimpft» (36. l.) ~ «a' kelmed ártánnya sints úgy meg-jelölve mint a' hogy engemet meg-béllagoznának» (48. l.). Önálló reális megfigyelés értékesítése a következő (általam aláhuzott) hozzátoldás: «Weis man etwan nicht, dasz so ein barmherziger Geschwornner kein Maul aufsperrren darf als zum Ja sagen!» (20. l.) ~ «Talám nem tudjuk, hogy egy olly, nyomorúlt Eskütt, a' száját sem meri fel-tátani egyébkor, hanem tsak mikor bizonyítani kell valamit, hogy *úgy van, úgy! ebben maradgyunk bíró Uram!*» (26. l.). Vannak Kelemennek népet jellemző mondatai, miknek egyáltalában semmi megfelelőjét sem lehet találni a német szövegben. Ilyen a komasági viszony, melyről a németben említés sincs téve: «Hej Koma! Koma! leg-alább a' komaságot kellett volna tekinteni» — mondja Markó Sörgének, ki meg így válaszol neki beszédjük folyamán (93. l.): «tudja-e' kend'? vagy koma, vagy nem koma, de...» Egészen a maga szakállára szúrta be Kelemen ezt a mondatot is: «Soha két ház ebe nem voltam». (120. l.), amivel az öreg Tsapót akarta jellemezni. Hogy a két darab viszonyáról szemléltetőbb fogalmunk legyen, álljon itt egy teljes részlet, mely Kelemen eljárására, sőt nyelvbeli fölnyére nézve tipikus, összefoglaló példa:

Mardel. (34. l.) ... wir fallen
völlig unter den Tisch.

Stunz. Das ist, hol' mich der
Fuchs, wahr!

M. Gelt, itzt riecht ihr Lun-
ten? Seyd klug, ich rath's euch!
und folgt mir, oder ihr kratzt
euch einmal im Kopfe.

Markó. (45. l.) ... de biz' úgy
le-ültet bennünket, még azt se
merjük mondani, Tzitz-bak!

Sörge. Eb az ingit, a' biz igaz!

M. Úgy-e' bizon, már érzi
kend a' Kanótz szagát? Okos, és
szemes legyen kend Koma, javal-
lom kelmednek! És fogadja sza-
vamat, mert bizon még ott-is

meg-vakarja fejét, a'hol nem-is viszket.

St. Wenn's nur nicht um den Schatz zu thun wäre.

S. Bár tsak más eránt volna inkább a' dolog, de a' kints, kints!

Még csak egy lényegtelen külsőséget kell konstatálnunk, Kelemen u. i. a német darab II. fölvonásának változását (8—12. jel.) megteszi III. felvonásnak, úgy hogy az ő fordítása 3 fölvonás helyett négyfölvonásos lesz. —

Nem lesz érdektelen összeállítani végül Stephanie d. j. hatásának bibliographiáját. Adataim, mik még kiegészíthetők lesznek, a következők :

1. *Die Wirthschafterin oder der Tambour bezahlt alles*. Lustspiel in 2 Acten. Wien 1770. — Kelemen László *A gazda asszony, avagy megfizet az öreg harang*. Pest 1792. Adták Pesten 1792. V. 17., 28., 1793. I. 28., XII. 11. és 1795. egyszer, összesen ötször. V. ö. Bayer *Nemzeti játékszin története* 1887. II. köt. 376—377. l.; Bayer *Drámair. tört.* 1897. II. köt. 414. l.; Szinnyei *Magyar írók* V. köt. 1897. 1371. l.

2. *Peter Zapfel* (1776.) L. a föntebbi kimutatást.

3. *Die Abgedankten Offiziere oder Standhaftigkeit und Ver zweiflung*. Lustsp. in 5. A. Wien 1770. — Kelemen L. *A szolgálatból kimaradt katonatisztek vagy állhatatlóság és kétségbeesés*. (Kéziratban.) Adták Pesten 1793. VII. 19., VIII. 15., XI. 8., 1794. VII. 14., összesen négyszer. V. ö. Szinnyei i. m. V. köt. 1897. 1371. l.; Bayer *Jatékszin tört.* II. köt. 383. l.; *Drámair. tört.* i. h. (Mérey Schrödert tartotta az eredeti szerzőjének.)

4. *Der Deserteur aus Kindesliebe*. Ein Schauspiel. Wien 1773. Magyarországi német kiadása a köv. gyűjteményben: *Neue Schauspiele*. Aufgeführt in den kais. königl. Theatern zu Wien. Preszburg und Leipzig. VIII. köt. 1773. — Ungvári János *A szökött katoná. Egy példa nélkül való fiú szeretet példája*. Vígj. 3 föl v.-ban. (Nem jelent meg.) Adták Pesten 1793. VIII. 18., u. a. évben még 2-szer, 1794-ben 2-szer, összesen ötször. V. ö. Bayer *Jatéksz. t.* II. köt. 383. l.; *Drámair. t.* II. köt. 420. l. E darab nagyon elterjedt alap témája Sedaine és Mercier kezdeményezésére vezethető vissza. Rokon vele Szigligeti népszínműve is.

5. *Der Oberamtmann und die Soldaten*. Schauspiel. Wien 1779. Ez a színmű O. Walzel szerint (*Allg. Deutsche Biogr.* i. h.) visszamegy Calderon *El alcalde de Zalamea* c. darabjára és Stephanie, bár maga Collot d'Herbois átdolgozására (*Le paysan magistrat* 1778.)

hivatkozik mint forrásra, művében erősen fölhasználta Schrödernek, valószínűleg francia közvetítéssel (Linguet *Le viol puni* 1770.) készült *Amtmann Graumann* (1778.) c. darabját. — Fordítása: Krammer Boldizsár *Az udvarbíró és a katonák*. Vígj. 5 föl. (Nem jelent meg.) Egyszer adták Pesten, 1795. XII. 4. V. ö. Bayer *Játékszin* II. köt. 383. l.; *Dramair*. II. köt. 416. l.; Szinnye i. m. VII. köt. 1900. 203. l.

Föl kell említenünk azokat a műveket is, miket tévesen tulajdonítanak Stephanie d. j. hatásának. Ezek: 1. Kelemen László *A módi szeretők, vagy milyen férjet kell választani*. Vígj. 3 föl. (Nem jelent meg.) Bayer (*Játékszin* II. köt. 379. l.) kérdőjellel Bretznert vagy ifj. Stephaniet¹ említi szerző gyanánt, Mérey azonban Schrödert (Bayer *Dramair*. II. köt. 414. l. Az eredeti címe: *Die Liebhaber nach der Mode*). Ugyane darab az 1807—1814-es műsorban (*Játékszin* II. köt. 404. l.) mint *Módi leánykérők* szerepel Bretzner szerzővel. A cím után itélve a köv. színmű lehetett Kelemen eredetije: *Die Liebhaber nach der Mode. Oder: Was soll man für einen Mann nehmen?* Lustsp. in 3. A. Szerzője: Fr. v. Heufeld (V. ö. Goedeke i. m. 1907. IV.² 134. l.). — 2. Aszalai János *Az Egyptomi út v. így fogják az Egeret*. Vígj. 3 föl. ban. Eredetijéül Mérey (Bayer *Dramair*. II. köt. 410. l.) egy *Die Mausfalle* c. darabot jelöl meg. Bayer jegyzetben utal ifj. Stephanienak *So muss man Füchse fangen* c. színművére, a *Játékszin tört.*-ben (II. köt. 376. l.) ellenben ifj. Stephanie még kérdőjellel szerepelt a Spiess név mellett, mely utóbbi a helyes,² amint maga Bayer is az 1807—1814-es műsorban (u. o. 392. l.)³ jelzi. — 3. Kováts Ferenc *A Londoni Posztó-tsináló*. Mérey szerint (*Dramair*. II. köt. 416. l.) e darab eredetije: *Der Tuchmacher von London*, idegen szerzője Stephanie. De német bibliographiák nem tudnak Stephanie ily című darabjáról. E színmű különben visszamegy Ch. G. Fenouillot de Falbaire *Le Fabricant de Londres* (Paris 1771.) c., Párisban megbukott, de Bécsben sikerrel adott darabjára. Német fordítása, mely a magyar szerzőnek alapul szolgálhatott, több ismeretes,⁴ de a főntebbi cím alatt

¹ E föltevésnek alapja: Stephanienak van egy *Tadler nach der Mode*, C. F. Bretznernek pedig egy *Die Liebe nach der Mode oder der Eheprokurator* c. darabja.

² Chr. H. Spiess *Die Mausfalle oder die Reise nach Ägypten*. Lustsp. in 3 A. Prag 1786.

³ Vajjon az itt szereplő ismeretlen fordító azonos-e Aszalaival, nem dönthető el.

⁴ Kayser (*Bücher-Lexicon*. VI. köt. Schauspiele. Leipzig 1836. 28. l.) említi egy névtelen fordítását (megj. Frankfurt 1771.). Lefordította J. N. Petzold (névtelenül, Leipzig 1771.) is.

csak J. A. von Wieland nagyszzebeni német író (élt 1736—1801. v. ö. Wurzbach i. m. 56. köt. 1888. 17. l.) fordította le. Megjelent Pozsonyban, az említett *Neue Schauspiele* c. vállalat I. kötetében (1771.). Minden valószínűség szerint ez a kiadás, semmiesetre azonban Stephanie valamely műve feküdt Kováts előtt. — 4. Kazinczy Ferenc *Macbeth*. (Kézirat a M. N. Múzeumban.) Mérey szerint ifj. Stephanie átdolgozása (1772. és 1773.) után készült. Kazinczy azonban G. A. Bürgert vallotta közvetítőjének (*Macbeth*... Göttingen 1783.). V. ö. Bayer *Dramair*. II. köt. 414. l.; Szinnyi i. m. V. köt. 1897. 1283. l.; Bayer J. *Shakespeare drámái hazánkban*. Bpest 1909. I. köt. 5. és 235—237. l. — Mindenesetre jellemző, hogy egykorú tudósok Stephanie d. i. nevével hoznak kapcsolatba nem utána készült fordításokat is.

Sokkal nagyobb szerepe volt Stephanienak a hazai német színpadon.¹ A bécsi befolyás alatt levő Pozsonyban köv. darabjait adták: *Die Werber* (1770.; 1774. XII. 4.); *Die Wirthschafterin* (1771.); *Die Kriegsgefangenen* (1771.); *Der Tailer nach der Mode* (1772.); *Der Deseteur aus kinderliebe* (1772.); *Die bestrafte Neugirde* (1772.); *Macbeth* (1773; 1774. XII. 15.; 1775. II. 9.; 1792. II. 4.); *Die Liebe für den König* (1774. I. 29.); *Der Spleen* (1774. XI. 9. és 29.); *Die deutschen* (1774. XII. 8.); *Der entlarvte Philosoph* (1774. XII. 14.); *Der unglückliche Bräutigam* (1774. XII. 29.); *Der allem gefällige Ehemann* (1774. V. 20); *Die sellsame Eifersucht* (1775. IV. 20.); *Frau Mariandel* (1775. V. 23.); *Das Mädchen in der Tore* (1777. VII. 24.); *Der Apotheke und der doktor* (1787. I.); *Die eingebildeten Philosophen* (1792. IX. 8.)

Magyarul mindössze öt került színre Stephanienak Wurzbachnál megnevezett 37 darabja közül. Efemer tendenciával dolgozó író lévén, műsortöltő színművei — részben maguk is csak átdolgozások, — nálunk sem éltek túl szerzőjüket és az első pesti szintársulat szereplését. Múló hatásának mindenesetre legértékesebb terméke a Kelemen *Tsapó Pétere* volt.

ZOLNAI BÉLA.

¹ V. ö. Heppner Antal *A pozsonyi német színeszet története a XVIII. században*. Pozsony, 1910. 67. s. köv. l. Természetesen fölvettem a Heppner összeállította műsorban szerzőnév nélkül szereplő Stephanie-darabokat is.

— Sajnos, a pesti német előadások végleges adatai, a német játékszín történetének mindjobban érezhető hiánya miatt, nem voltak közölhetők ebben az összeállításban. Pedig e kellőképen nem méltányolt kultúrtörténeti faktor a magyarral részben közös milieuból fakadt s a pesti közönség izlésére, mely bécsi darabokat a német színházban is helyi viszonyokhoz alakítva kívánt látni, époly jellemző, mint a magyar színpad, melynek a pesti német színház közelebbfekvő mintája is volt, mint a külföldi színházak.

DAYKA GÁBOR UNGVÁRI TANÁRSÁGA.

A folyó évi június hó 11-én ünnepli háromszáz éves fennállását az ungvári kir. kath. főgimnázium. Egykori tanárainak hosszú sorozatában tudvalevőleg Dayka Gábor neve is ott díszlik. A szerencsétlen életű s oly kora véget ért költő Lőcséről jóformán csak meghalni tért Ungvárra. Nem is teljes egy évet töltött e városban: 1795 december 20-án érkezett ide s már a következő 1796. év október 20-án véget ért földi pályája. Holttetemét az itteni kalváriai temetőben hantolták el. Sírja — mint Fekete Imre gimnáziumi igazgató Kazinczy Ferencnek írja, — már 1805-ben alig volt felismerhető.

Dayka Gábor ungvári tartózkodásával eddigi életírói közül csupán Kazinczy Ferenc, újabban pedig Abafi Lajos foglalkozott, mindketten a költeményei kiadásához csatolt életrajzban. Kazinczy leginkább Bodnár Antalnak, Dayka ifjúkori barátjának és Fekete Imrének, az ungvári gimnázium akkori igazgatójának adataira támaszkodva közöl egyet-mást Dayka ungvári dolgairól. Abafi Lajos a Nemzeti Könyvtár tizenegyedik kötetében Zoltsák Jánosnak, az ungvári főgimnázium volt tanárának közlései alapján részben már fölhasználja az ungvári főgimnázium irattárában őrzött Daykára vonatkozó irományokat is. Azonban inkább csak az egyes okmányok rövidebb kivonatát adja s úgy látszik, Zoltsák János nem is közölte vele a Daykára vonatkozó összes itteni irományok tartalmát.

Jelen soraim célja Dayka ungvári tanárkodásának adatait az összes fennmaradt hivatalos iratok alapján megismertetni. Az ungvári főgimnázium jubileumi ünnepe erre kegyeletes alkalmat nyújt.

A bemutatandó iratok, melyeknek mindegyike latin nyelvű, inkább csak Dayka ungvári tanárkodásának külső és anyagi viszonyaira, továbbá özvegyének férje halála utáni anyagi ellátására vonatkoznak. A legfontosabb körülményre, t. i. tanításának körére, tanítói módszerére és eljárására nézve mindössze Fekete igazgató alább közlendő s eddig egész terjedelmében ismeretlen levele s az 1795—6. iskolai év első félévi vizsgálati névjegyzéke vet világosságot. E tekintetben

szerencésebb volt Czeizel János kutatása, ki Dayka lőcsei tanárkodásának ezen fontos részleteit is ismertethette tanulmányában.¹

Dayka Lőcséről, ahol 1792 óta tanárkodott, saját kérelmére került az ungvári gimnáziumhoz. Előrehaladó tudóbajában valóságos számkivetésnek nézi a Lőcsén eltöltött időt.

•Engemet a havasok melléke negyedszeri hóval
Ostromol, és sanyarú számkivetésre szorít.
S a hidegen fuvó Boreas azon isteni szikrát
A költői tüzet bennem előlni siet.»

Így kesereg Baróti Szabó Dávidhoz c. költői episztolájában.

1795 július 5-én érkezett Lőcsére az ungvári II. human. (retorikai) osztály tanszékére hirdetett pályázat. Dayka fölhasználván a kedvező alkalmat, beadta folyamodványát s célt ért. 1795 október 30. 22,701. számú helytartótanácsi rendelettel Ungvárra helyezték át. Br. Sahlhausen Mór, a kassai tankerület kir. főigazgatója 1795 nov. 6-án értesíti Dayka áthelyezéséről az ungvári gimnázium igazgatóját. Meghagyja neki, hogy amint Dayka Ungvárra érkezik, őt tanári tisztébe a szokásos módon (*consueta ratione*) azonnal vezesse be s egyúttal tanszéke elfoglalásának napját a kassai kir. főigazgatósággal nyomban közölje. Ez utóbbi rendelkezése azért fontos, mert Dayka újabb fizetését az akkori szokás szerint ungvári működése kezdő napjától számítva utalványozták. Lőcsén, mint a grammatikai osztályok tanárának évi 400 frt fizetése volt. Ungvárra mint a human. osztály tanárát 450 frt fizetéssel nevezték ki.

Azonban bármennyire is örült áthelyezésének, elhatalmasodott baja miatt csaknem teljes két hónapig nem mozdulhatott Lőcséről. 1795 december 20-án teljesen betegen s egyébként a természettől nyert gyenge testalkattal («*in corpore a natura gracili*», Fekete Imre lev.) érkezett nejével együtt Ungvárra. Másnap, december 21-én Fekete igazgató őt a főigazgató rendelkezése értelmében tanári tisztébe szokásos módon bevezette, hogy — amint írja, — évi fizetésének utalványozása legkisebb késedelmet se szenvedjen. Fekete Imre igazgatónak Dayka iránti jóindulata nem csupán új fizetése mielőbbi biztosítása körül nyilatkozott meg, hanem a hosszú úttól megviselt beteg tanárt, hogy kipihenve magát kissé erőre kapjon, eleinte még a tanításban is segítette.

De hiábavaló volt az igazgató dicséretes jóindulata, Daykának Ungvárra érkezése után nemcsak makacs betegségével kellett folyton küzdenie, hanem új fizetésének utalványozása ügyében is mindjárt

¹ *Dayka Gábor lőcsei tartózkodása.* (Irod. Közlemények 1905. évf.)

kellemetlenségei voltak. Mint láttuk, 1795 okt. 30-án november 1-től kezdődőleg (akkor az iskolai év kezdete) helyezték át Ungvárra s löcsei fizetését, ügylátszik, beszüntették. Erre mutat a kassai főigazgatónak 1796 márc. 8-án kelt s alább közlendő leirata, valamint a helytartótanácsnak ápr. 19-iki végzése. Minthogy azonban súlyosbodó baja miatt új állását mindjárt el nem foglalhatta, nagy anyagi zavarba került. Fekete Imre igazgató már 1795 dec. 24-én a kassai főigazgatóság útján fölterjesztést intéz a helytartótanácshoz Dayka új fizetésének kinevezési okmánya keltétől számítandó utalványozása ügyében. A főigazgató a maga részéről szintén pártolólág terjesztette föl a kérvényt, egyelőre azonban eredménytelen maradt közbenjárásuk. A helytartótanács ragaszkodott a december 21-től számított utalványozáshoz. Br. Sahlhausen főigazgató 1796 febr. 5-én a következő leiratban hozza tudomására a helytartótanács végzését az ungvári igazgatónak: ¹

Tekintetes Igazgató Úr!

Jóllehet ezen kir. főigazgatóság vonatkozással tek. Uraságodnak mult évi dec. 24-én 10. sz. a. kelt fölterjesztésére ugyanazon hónap 27-én 174. sz. a. a magas helytartótanácsnál közbenjárt, hogy Dayka úrnak fizetése, mivel súlyos betegsége folytán önhibáján kívül («per gravem infirmitatem citra suam culpam») volt akadályozva új tanszékének elfoglalásában, ne a II. human. osztály tanításának megkezdésétől, hanem kinevezési okmányának keltétől utalványoztassék, a magas helytartótanács mindezek ellenére f. é. január 12-én 765. sz. a. elrendelni méltóztatott, hogy a fentebb említett Dayka úrnak 450 frt-nyi évi új fizetése csupán mult évi dec. 21-től mikor az ottani II. human. osztály tanítását tényleg megkezdte, utalványoztassék. Kelt a kassai akad. tanács 1796 febr. 5-iki üléséből.

Ugyanezen leiratban arról is értesíti az ungvári gimnázium igazgatóját, hogy Bélteki György tanárnak, ki Daykát 1795 nov. 1-től dec. 21-ig helyettesítette, e munkájáért nem jár díjazás, mivel ő mint a magyar nyelv tanára az esetleges helyettesítéseket is teljesíteni tartozik. Ez is mutatja, hogy a magyar nyelv tanárának akkor még elég alárendelt helye volt a többi tanárok sorában.

Úgy Fekete igazgató, mint a főigazgató a helytartótanácsnak fentebb közölt elutasító végzése után sem mondtak le teljesen Dayka ügyéről. A sikeres eredmény kivívása érdekében a tagadó elintézés után még egy újabb lépésre határozták el magukat. Ezt bizonyítja Sahlhausen főigazgatónak 1796 március 8-áról 334. sz. a. kelt következő, eredeti szövegében latin nyelvű átírata:

¹ A latin szövegű leiratot magyar fordításban adom.

Tekintetes Igazgató Úr!

Hogy Dayka úrnak *mint löcsei tanárnak* megtagadott fizetése ügyében (intuitu exhærentis salarii D. G. Dayka, *qua Leutschoviensis Professoris*) újabb lépést tehessünk a kir. pénztár hiteles igazolványával igazolnia kell, hogy ilyen minőségben (t. i. mint löcsei tanár) mult évi nov. 1-től dec. 21-ig semmi fizetést sem vett föl. A nevezett tanár urat tehát ilyen igazolvány megszerzésére utasítva, azt mielőbb ide juttatni sziveskedjék. Kassa 1796 márc. 8. Br. Sahlhausen Mór, főigazgató.

Ebből nyilvánvaló, hogy Dayka az említett időközben fizetés nélkül volt.

Az újabb közbenjárás kellő eredménnyel járt, amennyiben Daykának Lőcsén élvezett 400 frt-nyi fizetéséből az 1795 nov. 1. dec. 21-ig eső részletet most már végre kegyelemből kiutalványozták. Erről szól a kassai főigazgatónak 1796 május 17-én 484. sz. a. kelt következő átirata :

Tekintetes Igazgató Úr!

Van szerencsém tekintetes Urasággal közölni a magas helytartótanácsnak f. é. ápr. 19. 7675. sz. a. hozzám intézett leiratát, melyben kegyesen elrendelni méltóztatott, hogy Dayka Gábor úrnak, mint idősebb human. tanárnak Lőcsén előbb élvezett évi 400 frt-nyi fizetéséből mult év nov. 1-től dec. 21-ig bezárólag esedékes részlete a löcsei kir. pénztárnál kifizetessék. Erről tekintetességed az említett tanár urat értesíteni sziveskedjék. Kassán, 1796 május 17. Tekintetességednek kész szolgálója Br. Sahlhausen Mór, főigazgató.

Dayka tehát közvetetlen elüljáróinak, úgy látszik, első sorban Fekete Imre igazgatónak jóindulata folytán, ha későn is, de megkapta a löcsei és ungvári tanárkodása közé eső fizetését.

Mint fentebb már érintettük, teljesen betegen, a sorvasztó kórtól megtörten érkezett Ungvárra. Az 1795—6. iskolai első szemeszterét valahogy kihúzta s 1796. március 15—30-ig lefolyt első félévi vizsgálatokon még résztvett. Az ungvári gimnázium irattárában fennmaradt e félévi osztályozó napló (Classificatio generalis) mutatja osztályának tanulmányi eredményét, rajta van a költő sajátkezű aláírása is. Osztályának harminc tanulója volt; jelesrendű 6, elsőrendű 9, másodrendű 9, harmadrendű 6. Az osztályozás az akkori rend szerint akként történt, hogy mindegyik osztály összes tanulmányai összefoglalatván, az azokban tett előmenetel szerint a tanulók a jelesek (eminentes) külön sorozatos megjelölésével (inter 6 eminentes primus stb.) sorzámban három osztályba soroztattak: I., II., III. osztályúak (classis I., II. III.). A magyar nyelvről az egyes tanulóknál külön van meg-

említve: Ex studio linguae Hungaricae: gnarus (jártas), diligenter v. negligenter frequentat. Tanítása a végzett tananyag, valamint módszer tekintetében természetesen a Ratio educationis utasításaihoz alkalmazkodott.

Az 1795—6. iskolai év második szemeszteréről már nincs nyoma Dayka iskolai működésének. Csupán annyit tudunk, hogy sorvasztó baja tovább elhatalmasodván, szabadságot kért s 1796 július 26-án gyógykezelés céljából nejével együtt Kassára utazott s egész ez év őszéig ott tartózkodott. Br. Sahlhausen főigazgató élénk részvétellel kísérte folyton súlyosbodó bajában. Aug. 20-áról keltezett levelében azt írja az ungvári gimnázium igazgatójának, hogy Dayka állapota reménytelen. Mivel pedig a teljes javulás az élet és halál urának kezében van, nekünk — mint írja, — kötelességünk az ő imádandó rendelkezéseit nyugodtan bevárni és mit sem tenni elhamarkodva (nostrum est illius adorandas expectare dispositiones ac nihil præcociter agere).

Őszkor betegsége végső stádiumában otthagyja Kassát s teljesen letörve tér vissza Ungvárra. Betegségének rohamos előhaladásában sajtószöveg s eddig sehol sem említett elhatározás érlelődött meg lelkében. Nem tudni önként-e vagy valakinek rábeszélésére az őszi szünet alatt (valószínűleg 1796 október elején) *tanári állásáról lemondott*. Ezt a tényt eddigi életrőli nem említették. Br. Sahlhausen főigazgató 1796 okt. 11-én 959. sz. a. hozza tudomására az ungvári gimnázium igazgatójának a lemondás elfogadását a következő átiratban: ¹

Tekintetes Igazgató Úr!

Dayka úr minden orvosi segítséget kijátszó betegsége miatt a minap eddig viselt tanári állásáról lemondani kényszerült. (Ob ægritudinem omnem medicorum openi deludentem nuperrime se se *pgesto officio professorali abdicare coactus est.*) Minthogy lemondását elfogadtam, egyúttal a magas helytartótanácsnak is tudomására hoztam. Addig is, míg ez ügyben értelmes elhatározás történik, tekintetes Uraságod gondoskodjék, hogy az ily módon megüresedett tanszék — amint már hosszabb idő óta tényleg történik, — szükséges ellátás nélkül ne maradjon. Kassa, 1796 okt. 11. Tek. Uraságodnak lekötelezett szolgája, Br. Sahlhausen Mór, főigazgató.

Ezen eddig ismeretlen leiratból az látszik valószínűnek, hogy Dayka talán még kassai tartózkodása alatt közvetlenül a főigazgatóhoz terjesztette be lemondó iratát. Az ungvári gimnázium igazgatója, úgy látszik, csak a főigazgató fenti leiratából értesült róla. Hogy a beteg Daykának tulajdonképen mi célja volt lemondásával, különösen

¹ Eredetileg latin szövegű.

nejének az ő halála esetére bekövetkező anyagi ellátása szempontjából nézve a dolgot, szinte érthetetlen. E főigazgatói leiratból nyilvánvaló még az is, hogy Dayka a II. félév nagyobb részében már nem tanított, tanszéke jóformán gondozás nélkül állott. Bélteky György, a magyar nyelv tanára helyettesítette betegsége alatt.

Lemondásának elfogadása után kilenc napra, október 20-án a halál megváltotta szenvedéseitől. *Dayka tehát mint állásáról lemondott tanár fejezte be földi pályáját.* Halála s temetése körülményeiről Fekete Imre igazgatónak már említett s alább közlendő levele őrzött meg néhány adatot.

Özvegye férje elhalálózása után csak rövid ideig maradt Ungváron. 1796 november vége felé, mint Bárdosy ottani igazgató nov. 26-iki levele tanusítja, már Lócsén tartózkodik. Anyagi helyzete nem valami kedvező s férjének rövid szolgálata miatt nyugdíj nélkül marad. Pedig mindjárt férje halála után régiebb lócsesi hitelezők hol az ottani, hol pedig az ungvári igazgatót kéri fel követeléseik biztosítására. Sahlhausen főigazgató és az ungvári igazgató teljes jóakarattal fáradoztak az özvegy anyagi érdekeinek felkarolásában. A főigazgató már 1796 okt. 25-én értesíti az ungvári igazgatót, hogy Dayka évi fizetésének az özvegy részére kegydíjképen való kieszközlése iránt a helytartó-tanács-hoz fölterjesztést intézett. Ugyanakkor arra is utasítja, hogy Daykáné részére férje még esedékes fizetését csakis az 1796 október 20-ig, vagyis az elhalálózás napjáig számítva szolgáltatassa ki. Abban az időben évnegyedenként s utólag kapták a tanárok az igazgató útján fizetésüket. Az ungvári igazgató a leleszi tanulmányi fiókpénztárnál vette fel az itteni gimnázium tanárainak járandóságát s nyugtatvány ellenében ő fizette ki nekik. Az iskolai év végén közös nyugtatványon ismerték el évi teljes járandóságuk felvételét. 1796 október 31-iki ilyen elismervényen (*Salaria nostra pro anno 1795—6. per. D. localem Directorem ex cassa Lelesiensi levata eiusdem manibus percipimus ordine sequenti...*) a többi tanárok nevei után Daykáné német nyelven (Susanna Daykin aláírással) ismeri el férje fizetése negyedik részletének felvételét. A nyugtatvány azonban csak száz (100) forintról szól, vagyis az igazgató a főigazgató utasítása értelmében 12 forint 30 krajcárt visszatartott az esedékes évnegyedi részletből. Érdekes, hogy az igazgató a visszatartott pénzzel nem tudván mit tenni, a főigazgatóhoz fordul útbaigazításért. A főigazgató 1797 március 18-án utasítja az igazgatót, hogy ezen, az özvegyet meg nem illető összeget (*«summam hanc relictæ viduæ neutique competentem»*) nyugtatvány ellenében a leleszi pénztárnak térítse vissza. Még megjegyzi, hogy az ő számítása szerint 12 frt 30 kr. helyett 13 frt 45 kr.-t kellene az özvegynek kifizetett összegből levonni! Az igazgató 1797

június 14-én tényleg 12 frt 30 kr.-t visszafizetett a leleszi tanulmányi pénztárba, mely azt a budai főpénztárnak küldte át. Mint látjuk, elég kicsinyes és rideg pénzügyi felfogás uralkodott már akkor is.

Említettük, hogy a kassai főigazgató Dayka özvegye részére kiutalandó kegydíj vagy végkielégítés ügyében kérvénnyel járult a helytartótanács útján a királyhoz. Már 1796 nov. 19-én tudomására hozza az ungvári igazgatónak, hogy a kérvény a helytartótanáctól már fölkerült a királyhoz. 1797 márc. 7-én 350. sz. a. a kérvény kedvező elintézését adja tudtára a következő (eredetileg latin szövegű) átiratban:

Tekintetes Igazgató Úr!

Örvendetes tudomására hozom tek. Uraságodnak, a magas helytartótanácsnak f. é. febr. 14. 2884. sz. a. kelt s mai napon kézhez vett leiratát, melyben vonatkozással az én mult évi okt. 25-én tett fölterjesztésemre kegyesen közli, hogy Ő Felsege néhai Dayka Gábor özvegyének férje egy évi fizetését 450 frtot végkielégítés címén mint kegydíjat (titulo finalis gratiæ) legkegyelmesebben engedélyezni méltóztatott. Ezen végleges kegydíj az alapítványi főpénztárnál egyszersmindenkorra (semel pro semper) kiutalványozandó. E legmagasabb elhatározásról a fentemlített s jelenleg Lőcsén élő özvegyet az ottani igazgató útján értesítettem. Kassa, 1797. máj. 8. Br. Sahlhausen Mór, főigazgató.

Dayka özvegye tehát legalább férje évi fizetésének egyszeri kiutalását köszönhette Sahlhausen főigazgató jóindulatának. Valószínű, hogy kérvényében Dayka tanári és írói érdemeit kellő nyomatékkal emelte ki a legfelső helyen. Szüksége is volt az özvegynek a nyert kegydíjra, mert több hitelezőjüktől maradtak fenn úgy a lőcsei, mint az ungvári igazgató közbenjárását kérő levelek. Daykáké, úgy látszik, állandó adóssággal küzdöttek, ami különben a költő hosszadalmas betegeskedése mellett nem is csoda.

Dayka elárvult ungvári tanszékének ideiglenes ellátására nézve a kassai főigazgató 1796 nov. 29-én akként intézkedik, hogy ideiglenesen Béltéki György, a magyar nyelv tanára lássa el annak teendőit. A végleges betöltés pályázati határidejéül 1796 dec. 27. napját jelölték meg. Dayka rendes utódjának kinevezése csak a következő év tavaszán történt meg. 1797 május 3-án Ujházi Ferenc kassai prodirector (a főigazgató helyettese) tudomására hozza az ungvári igazgatónak, hogy a király a Daykától vezetett II. human. osztály tanárává fokozatos előléptetés útján Kovalik Györgyöt az I. human. osztály tanárát nevezte ki. Ő lett tehát Dayka Gábor közvetlen rendes utódja az ungvári főgimnáziumban. A többi osztályok tanárai is előléptek, a többi között Béltéki György a magyar nyelv tanára, ki Daykát huzamosan helyettesítette, az utolsó grammatikai osztály tanára lett 350 frt fizetéssel.

Dayka ungvári tanárkodásának úgy szólván egész rövid történetét magában foglalja s valósággal tanári és emberi rajzát adja Fekete Imre ungvári igazgatónak 1805 október 5-én Kazinczyhoz intézett latin nyelvű levele. Kazinczy mindjárt fogságából való kiszabadulása után foglalkozott kedvelt Daykája költeményei kiadásának tervével. 1805-ben a Magyar Kurir c. folyóiratban külön felhívást intéz a «szépnek, jónak és igaznak barátjaihoz» akiknél esetleg Dayka versei volnának, küldjék meg neki, egyúttal életrajzi adatokat is kér az elhunyt költő barátaitól s ismerőseitől. Egyesekhez külön levélben fordult, a többi között 1805 aug. 17-én Fekete Imre ungvári gimnáziumi igazgatótól kér Daykára vonatkozó adatokat. Fekete Imre október 5-én válaszol Kazinczynak.

Ezen, Dayka ungvári tartózkodásának főforrásául szolgáló s a költő sárospataki kézirati hagyatékában megőrzött levél egész terjedelmében sem eredetiben, sem pedig fordításban eddig nyomtatásban nem jelent meg. Csupán Abafi használta fel egyes adatait. Váczy János, Kazinczy levelezésének nagyérdemű kiadója sem közli gyűjteményében. Hűen másolt szövegét Rácz Lajos sárospataki ref. főgim. tanár szíveségének köszönöm. Magyar fordításban a következőleg szól:

Tekintetes és különösen tisztelt Uram!

Elolvassván tek. Uraságodnak f. é. aug. 17-én hozzám intézett beces levelét, mivel láttam, hogy az elhunyt Dayka Gábor életrajza ügyében előterjesztett kérdéseire kellően alig tudnék válaszolni, legott levélben fölkértem Bárdosy János urat, a lőcsei gimnázium igazgatóját, hogy mivel náluk (t. i. Lőcsén) a mi Daykánkról többet tudhatnak, dolgainak megírásában legyen szíves engem támogatni. A derék férfi nem tagadta meg tőlem közreműködését. Folyó évi szept. 28-án másolatban hozzám küldött leírásából, melyet mint jelezte, tek. Uraságodhoz is eljuttatott, azt látom, hogy abban a Daykára vonatkozó kérdések egészen Ungvárra való érkezéseig teljesen ki vannak fejtve. Számomra tehát csupán Dayka ungvári dolgainak összefoglalása marad hátra, mely ime a következő:

Dayka Gábor 1795 dec. 20-án feleségével sz. Reich Zsuzsannával együtt teljesen betegen s egyébként természeténél fogva vézna testalkattal érkezett Lőcséről Ungvárra. Alighogy megpihent, hogy új tanszékével járó díjazásának kiutalványozása, melyet az állás elfoglalásának napjától szoktak kiutalni, legkisebb halogatást se szenvedjen, december 21-ik napján általam, mint helybeli igazgató által szokásos ünnepélyességgel a II. human. osztály tanári állásába hivatalosan bevezettetett. Minthogy azonban egyrészt a téli utazás nagyon megviselte, másrészt, mivel igen gyenge erőben volt, hogy magát jobban összeszedje, néhány előadásban, magam is az iskolában hallgatva azokat, könnyítettem az új tanár munkáján.

Az első félévi vizsgálat után, melyet teljes dicséretére s az én annál tisztább örömömre fejezett be, mert jóllehet még fiatal volt, mégis az

intézet tanítási eredményére nézve a legszebb reményt nyújtotta, köhögési rohamok kínozzák, ereje fogy, teste folyton sorvad. Ámbár a mi leghiresebb orvosaink semmi fáradságot sem kíméltek, hogy egészségét helyreállítsák, vagy legalább baját enyhítsék, mivel betegsége mindamellett annyira elhatalmasodott, hogy minden fáradozásuk hiábavalónak látszott, hogy mindent megpróbáljon, részint önszántából, részint mások rábeszélése folytán 1796 július 26-án nejével együtt Kassára ment. Itt az orvosi gondozáson kívül mélt. Br. Sahlhausen Mór kassai tank. kir. főigazgató úrnak, valamint kartársainak és más ottani barátainak sokszoros vigasztalásában volt része. Azonban makacs betegsége minden enyhiadalmaskodván, visszatért Ungvárra s jöllehet itt újra gyógykezelte magát, 1796 okt. 20-án tüdővészben csendesen kilehelte lelkét. Másnap az őszi szünet alatt kitelhető iskolai ünnepélyességgel az itteni templomban Sándrovics I. gimnáziumi hitoktató által a holttest mellett végzett szertartás, gyászbeszéd elmondása és az én a boldogultról több adatot tartalmazó elégiám szétosztása után a Kálvária-hegyen fekvő közös temetőben a többi hívek között, összes ismerőseinek nagy bánatára hantolták el tetemét.

Az említett gyászbeszéd Bacsinszky András munkácsi püspök úr ő excellentiájához, valamint hozzám írt költeményeivel együtt, melyekben betegeskedése alatt orvosa tanácsára kért könnyű szerednyei bort megénekelte, annyira elkallódtak, vagy fiókjában rejtve maradtak, hogy többé nem találhatók.

Az elhunytinak sírhelye az ugyanott nyugvók nagy száma és a süpedékes, záporosóktól alámosott talaj miatt már most is alig fölismerhető.

Nagyobb számú bizalmas barátot ittlétének rövid tartama és megátadott egészsége miatt nem volt alkalmja szereznie. Kovalik György, az ő idejében nálunk az I. human. osztály és Kritsfalusi György, a magyar nyelv tanára érintkeztek vele bizalmasabban és gyakrabban. Ez utóbbi betegsége alatt és halála után is helyettesítette.

Összes tanítványait szerette s azok viszont és méltán kedvelték hires tanárukat. Különösen kiváló tanítványait kedvelte; ilyen volt például Valkovszky János jelenleg a nagyvárad kir. akadémia tanára, Lőley Sándor, jelenleg Ung vármegye alügyésze. Különben ide mellékeltem a tanuló ifjúság ugyanazon évi nyomtatott érdemsorozatát.

Mínt hogy a mi Daykánk tanárkodása előtt az egri kisebb papnevelőbe volt fölvéve, valószínű, hogy keresztlevelét magával odavitte és otthagytta.

Gáborunk, míg egészségi állapota engedte, állandóan ügyes, szorgalmas, munkaszerető, teendőiben pontos volt, sőt betegsége alatt is, amennyire csak lehetett, tanulmányaival foglalkozott. Magyarázata, melyet otthon gondosan átgondolva adott elő az iskolában, világos és rendszeres volt. Szerény természetű, béke- és fegyelemszerető volt, ezektől nem volt eltéríthető. Nem csoda tehát, hogy ezen erényeivel mindenkinek, akivel rövid ittléte alatt érintkezett, jóindulatát megnyerte. Mindezeket még kiegészíti őszinte vallásossága.

Mint hogy a fentiekben úgy gondolom röviden ugyan, de őszintén Tekintetes Uraságod óhajának eleget tettem,

Ungvár, 1805 okt. 5.

kiváló tisztelettel
vagyok
tek. Uraságodnak
alázatos szolgálója:
Fekete Imre s. k.
az ungvári gimnázium igazgatója.

Ezen levél elénk tárja Dayka kiváló emberi vonásait s tanári tevékenységének érdekes leírását tartalmazza. A legszebb minősítést állította ki benne igazgatója Daykáról mint tanárról és mint emberről egyaránt. Ha nem is tartalmaz irodalomtörténetileg nagyjelentőségű újabb adatokat, mint a sokat szenvedett költő kiváló jellemének s rokonszenves egyéniségének hiteles tanubizonysága mindig becses lesz. Az ott említett költemények azóta sem kerültek elő, egyébként aligha jeleznének emelkedést Dayka költői pályáján és valószínű, hogy latin nyelven voltak írva. Fekete Imre igazgatónak Dayka halálára irt elégiája nyomtatásban is megjelent, de nem mint Abafi tévesen írja a Bécsi Magyar Kurir, hanem a Bécsi Magyar Mercurius 1796. 98-ik számában névtelenül. E költemény szolgált kiindulópontul Dayka születésének pontos megállapításában.

A későbbi években Daykának nem csupán itteni nyugvóhelye válik teljesen ismeretlenné, hanem hosszú időre a költő emléke is teljesen eltűnik az ungvári közönség tudatából. 1864-ben Zoltsák János ungvári gimn. tanár felhívást intéz a Felvidék című helyi lapban Dayka emléke ügyében s egyúttal lépéseket tesz sírhelyének felkutatására. Fáraozása azonban sikertelen marad. 1870 március 17-én mintegy Dayka-kultusz állandósítására megalapítja a Dayka-önképzőkört, mely azóta állandóan nemzeti irodalmunk szeretetére neveli az ungvári főgimnázium ifjúságát. 1892-ben újra mozgalom indult meg a költő emlékének megörökítésére s most már jóllehet sírhelyét nem sikerült megállapítani, mégis eredményesen. Tizenhét évi gyűjtés után végre 1909 okt. 3-án országos ünnepség keretében lehullott a lepel Dayka művészi szobráról. Szamovolszky Ödön szobrászművész e kiválóan sikerült alkotása méltó helyén, az ungvári főgimnázium parkjában a késő utókor számára is megőrzi Kazinczy «kedveltjének» szenvedő alakját.

MAZUCH EDE.

PÖRÚJÍTÁS.

— Szász Károly Bölcs Salamon-ja. —

A Nemzeti Színházban 1889 január 25-ikén került színre először a *Bölcs Salamon* c. bibliai dráma. A szerző neve nem állott a színlapon. Az inkognitó jól meg volt őrizve s ez kétségtelenül fokozta a közönség érdeklődését, mely teljesen megtöltötte a színházat. A napilapok egybevágó tudósítása szerint minden felvonás után, sőt nyílt színen is taps hangzott föl, ami részben a szereplő színészeknek szólt, de több ízben hívták a szerzőt is, aki helyett a rendező mondott köszönetet. A számottevő napilapok közül a *Fővárosi Lapok* tisztességes sikerről tett jelentést, dicsérte a darab költői szépségeit s azon reményét fejezte ki, hogy most már a szerző bizonyára le fogja venni maszkját. A *Budapesti Hírlap* föltétlenül hidegebben ír róla, de a közepes sikert elismeri s a drámát legalább részleteiben méltányolja. E kettő kivételével a napisajtó valóságos ádáz dühvel tépte foszlányokra a színművet. Még a nyelv szépségét is megtagadták tőle s silány tákolmánynak hirdették, melyből idétlenül lógnak ki a Bibliából kitépett ékességek. Nem szándékozunk kutatni, mennyiben tudták már a névtelen szerző kilétét vagy mennyiben jártak hamis nyomon. A közönség tapsairól beszámoltak, mégis a legnagyobb bukásról beszéltek, ami eléggé jellemzi rosszhiszeműségüket. Midőn majd egy negyedszázad múlt el már, nincs se irodalomtörténeti, se esztétikai fontossága e mérges tintába mártott tollú kritikusok apró-cseprő személyi motivumait keresni. A sajtó lovagiatlan eljárása bántotta az író, vagy a színház, vagy mind a kettő érzékenységét és jóízlésből, büszkeségből vagy gyöngeségből harmadik előadás után levették a műsorról.

Még ugyanez évben megjelent a dráma a könyvpiacon, már a Szász Károly névvel, előszóval bevezetve, mely röviden beszámol a darab történetéről:

«E mű az 1887-iki Karácsonyi-pályázaton, társai fölött, különösen költői hangulatáért, némi méltatásban részesült, de jutalmat és ko-

szorút nem nyert. A Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága által egyhangúlag ajánlatott előadásra.

Hogy névtelenségemet az előadásig megtartottam, nem különködésből vagy hivalgásból tettem, hanem mert reméltem elfogulatlan ítéletet nyerhetni, úgy a közönség, mint a napisajtó részéről.

Reményem csak félig teljesült. A közönség a január 25-iki első előadáson rokonszenvesen fogadta a darabot, bár az erősebb drámaiság hiánya miatt a hatás zajos nem lehetett. A napi sajtó egyrésze azonban kíméletlenül s oly hangon ítélte el, minőt oly darabok irányában sem szokott használni, melyeket a közönség sokkal határozottabban visszautasított.»

Azonban munkája iránti szeretete arra bírta az író, hogy ez ítéletet véglegesnek nem tekintve, kinyomatva bocsátja a nagyközönség elé. A rövid előszóbból nem hiányzik sem a szerénység, sem az önérzet.

Mint könyvnek sem volt hatása, ami érthető is, hiszen a bukott vagy ismeretlen színművek nem sok olvasóra szoktak találni. De az irodalomtörténetnek most, esztendőnk multán, lehet még szava hozzá s fölújíthatja a pört, ha abban a véleményben van, hogy az ítélet igaztalan volt. Két oka is van. Először is meggyőződésünk, melyet bizonyítani is fogunk, hogy e színmű értékes költői munka. Másodszor érdemes vele foglalkozni, mint a kor jellemző termékével. A kor, melyben íródott, leszámítva Csiky francia hatás után készült reális színműveit, színpadi tekintetben nem volt szerencsés. A romantika késői utóhajtásai nyílottak a történelmi verses dráma mezején.¹ Bizonyos páthosz szól e darabokból, mely ma kissé hidegen hagy, de a maga korában sem volt teljesen őszinte. Némi száraz józanság párosul a költői hévvel. Néhány kiválóbb tehetség tudott e nemben is értékest alkotni. Volt több hosszú életű darab, mely azonban sikere mellett is nem a színpad, hanem a költészet nagyobb dicsőségére szolgált. A költői hatás aratott bennük teljes diadalt. Azonban a romantikának az az üde, szívből fakadó kiömlése, mely a Vörösmarty drámáiból árad, örökre eltűnt. E neo-romantika egyik darabja a *Bölcs Salamon*, még pedig kevésbé romantikus és őszintébb társainál s bizonyos egységes történelmi stílusra való törekvés jellemzi. Ez utóbbi maga elég jelentős szempont, hogy megvívjunk igazáért.

E darab Salamon király uralkodásának első idejét adja elő. Cselekvénye kevés, de epizódokkal megrakott. Nem sietős, hanem ké-

¹ E kor drámairódmáról rendkívül becses tanulmány Péterfy Jenő «Történelmi drámáinkról» c. műve. (Összegyűjtött munkái, III. k. Bpest, 1903.)

nyelmes cselekmény. Salamon trónt foglal, ellenségeit eltávolítja, híveit megjutalmazza, párttűt testvérével, Adóniával kibékül, ítéletet tesz a két versengő asszony között, fölépítteti a templomot, követeket fogad, Sába királynőjét vendégül látja — mindezek a Szentírásból ismert jelenetek s a drámához magához nem tartoznak. A tulajdonképeni cselekmény a király szerelme a szép Abizághoz (azaz Szulamithoz), kibe Adónia is szerelmes s kit Dávid király hozatott még a királyi udvarba. Bethsabé, a király anyja, fél tőle, hogy Salamon a trónra emeli az egyszerű leányt s titkon Adónia kezére akarja játszani. De Abizágot nem hatja meg a királyok érte versengő szerelme, hű marad Jóelhez, az ő pásztorához; Adóniának életébe kerül a szerelem, míg a király, aki bölcsőbb, mint szerelmes, lemond s egyesíti a szerető párt. Maga nászadalul megírja az *Énekek énekét* s egyetlen igaz szerelmét politikai házassággal cseréli föl s — mint előre megsejti — érzéki kéjek közt fogja elkábítani.

A M. Tud. Akadémia bíráló jelentése a pályázók közül a *Bölcs Salamont* emelte ki, mint aránylag legjobbat, de a díj kiadását nem javasolta.¹ A jelentés természetszerűleg kiemeli a mű költői szépségeit, sikerültebb jeleneteit, de főként a drámai élet és küzdelem csaknem teljes hiánya miatt azt vitatja, hogy mint drámai mű nem jutalmazható. Nincs itt a helye és ideje, hogy az Akadémia dráma-pályázatainak többrendbeli hiányosságait fejtegezzük, hogy egyre kevesebb remekművet s több közepszerű, sőt annál is kisebb értékű műveket jutalmaznak meg, valaminthogy az abszolút becs nagyon is viszonylagos meghatározása az igaztalanságnak tág kaput nyit. Azon évek rendszere általában a legnagyobb szigorúság volt. Így esett, hogy a *Bölcs Salamon* karöltve oly munkákkal, mint a Rákosi Jenő *A szerelem iskolája*, a Csiky Gergely *Nórája*, nem lett abszolút becsűnek ítélve; oly munkák, melyek koruk irodalmi színvonalát a maguk teljességében elérik. S noha a szóbanforgó bírálat szempontjait helyeseknek ítéljük, másrészt el kell ismernünk, hogy a bírálat a pályázat szabályait a legmerevebben alkalmazza s rideg azon költői szépségekkel szemben, melyek megérdemelték volna, hogy a sorompót tágabbra nyissák föl.

Szász Károly drámáján, amíg az Akadémia irattárából a Nemzeti Színház deszkáira került, mindössze három helyen tett változtatást. Ezek se fontosak, de annyiból célszerűek, hogy Adónia szerepét körvonalozzák. Legfontosabb az utolsó. Az első kidolgozás szerint a királyfit Jóel szúrta le, mikor kedvesét el akarta ragadni; a második forma

¹ A jelentés az Akadémiai Értesítő 1888-iki évfolyamában. Bírálói Gyulai Pál, Bánóczy József, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert és Vadnay Károly voltak. Két utóbbi a díj kiadására szavazott. A jelentést Bánóczy írta.

szerint csak lefegyverzi s maga a király öleti meg, mikor fenyegetődve távozik. Így drámaibb s így van a Bibliában is, aminthogy ez lett volna az eredeti forráson tett egyetlen változtatás is. De majdnem a maga teljes egészében ugyanaz a színpadra került dráma, mint az akadémiai koszorúért versenyző.

Am a drámai küzdelem hiánya a mai olvasó előtt nem lesz olyan súlyos hiba. A dialogikus forma annyi sokféle megnyilatkozása után csak oda térünk vissza mindig: van-e az illető műben költészet és igazság? Ezek változatlan, örök törvények, a többi mind viszonylagos. Kétségtelen, hogy bizonyos formák bizonyos stílust követelnek, melytől eltekinteni veszedelmes. Így a dialogikus formának szüksége van némi élénkségre és mozgásra; a drámának, mely végre is szűkebb határok közé foglalt műfaj, némi egységre; de úgy e mozgás, mint ez az egység megvan a *Bölcs Salamon*ban. A kis cselekvény minden esomója előttünk bogozódik s előttünk fejlődik ki s a hős alakja az epizódokban is mindenütt a főhelyet foglalja el. Régi festők nagy kompozíciójára emlékeztet, ahol a főalak túlságosan előtérbe nyomul minden más rovására vagy olyan arcképre, ahol csak az arc van élesen kifejtve s a többi csak vázolva. A hős teljesen kidolgozott szobor benyomását teszi, mely köré a többi alakok féldomborműben vannak mintázva. Bölc Salamon jelleme e formában a magyar dráma legerőteljesebben kidolgozott alakjai közül való.

Salamon története a *Királyok* III. könyvének 1—11. részében van megírva s nem kis művészetre mutat, hogy a hosszú elbeszélést Szász Károly tudta drámailag tömöríteni. A Bibliában keleti ragyogó színekkel van elmondva a zsidó nemzet békés fénykora Dávid harcoss és dicsőséges esztendői után: a bölcs és szellemes, erőszakos és kegyetlen, bőkezű és elpuhult uralkodó története, a nagy építkező, költő és mesemondó király, kinek egyetlen végzetes gyönyörűsége van, az asszonyok, akik «elhajták az ő szívét». Nem csoda, ha neki tulajdonították az *Énekek énekének* fűszerszámtól illatos, buja és olvadó szerelmi dalait s a *Prédikátor* sötét bölcsességét, hiszen ennek az embernek élveznie kellett az életet s meg kellett csömörlenie tőle, másképen nem lehetett volna bölcs és kéjenc egy személyben.

Az egész alak föllép a Bibliából a színpadra. S noha a drámai küzdelem hiányzik a színműből, a hőst nemcsak szavaival jellemzi, hanem drámailag, cselekvőleg lépteti föl. A hős beállítása egyike a legimpozánsabban megírt jeleneteknek. Csak álmát beszéli el Salamon, a többi történik nyílt színen. Kissé enyhíti a Biblia ellenszenvesebb vonásait, de azokat se törli le, úgy hogy az egész itt is megmarad a fény és árnyék mesteri keverékének. Mindenekelőtt *bölcs* Salamon s e vonása a legerősebben van színezve. A két asszony fölött mondott

itélete a legegyszerűbben s legmegkapóbban van előadva. Nemkülönböztetése hívei s ellenségei között. Megdöbbenve látjuk ez ember szellemi felsőbbségét, de egyúttal kiméletlenségét és ravaszságát is. Joábot, a fővezért is elűzi. Nem öleti meg egyszerre, egy napot ad neki, meneküljön:

— utána senki se

Menjen, ne nézzen. Merre megy, közülünk

Ne lássa senki.

Mindebben volna bizonyos nagylelkűség. De nyomban utána parancsot ad az új vezérnek, hogy másnap négyfelé indítsa ki embereit s ahol találja, ott ölesse meg, még ha az oltár szarvába is fogódzik. Ez a keleti szultán cszejárása. S ami meglepő, ezt nem a Bibliából vette az író, ahol Salamon egyszerűen levágatja Joábot az oltárnál, ahová menekült; ez saját leleménye. Sémeivel jár el ilyenforma álnok kegyelemmel, melynek szintén halál lesz a vége s ez ítéletnek mindjárt pártját szerezte Joábnak szemben. Igazi királyi alak ez a Salamon, ellentmondást nem tűr, de sohse bőszerű oktanul. A legkeményebb ítéletnél se hevül föl, egyaránt ura népének és magának.

De a bölcsét is megejtí a szerelem. Csakhogy ez a szerelem is hasonlít hozzá. Okosan szeret. Nem tart attól, hogy méltatlan lesz, ha a pártorleányt maga mellé emeli, csak nem akarja, hogy ez erőltetve történjék. Az okos ember tudja, hogy csak az a szerelem lehet igazán üdvöztető, melyet önként nyujtanak. Megpróbál mindent a leány meghódítására, mert igazán szereti, de hasztalanul. S itt épen a drámai küzdelem hiányában lesz Salamon következetes önmagához. Szász Károly nem kever belé érzélgős színeket. A keleti szultánhoz talán az illenék, hogy erőszakos kézzel dobja be ágyába a leányzót. De akkor hová lenne az a bölcsesség, mely szinte tragikussá teszi a hőst? Salamon nem riad vissza az erőszaktól, a vértől, ha szükséges, de szívet erőszakkal még be nem vettek soha. A megfelelő bevezetés, hogy a dráma végén is mint ítélő bíró lép föl. Nem, Abizág nem lehet az övé, mert mást szeret. Ám legyen meg az Úr akarata! Van sok idilli e darabban, de némi tragikum felhője is ott sötétlik a legfinomabban árnyalva. Salamon alakjában az író meghagyja az érzékiséget, mely olyan mohón fejlődik ki a keleti ég alatt. A király érzi, hogy feledést, kábulást fog keresni e vesztett szerelemért:

Vagy adhat-e

Kéj mámore, vérontás, harci zaj

Enyhületet a szívnek? Kábulást,

Mely annyi mint halál. Aztán a bölcs

Bolond lesz; istenfélő: nyomorult

Bálványimádó; szerelemsovár
 Szív: kéjsovárrá; egyért lángoló:
 Sok asszony rabja — és hű férj helyett
 Rabszolga-s ágyastartó! Borzadok
 Magamtul, ahogy így jövőmbe nézek!

De mert bölcs is, tudja, hogy mindez «hiábavalóság és a léleknek gyötrelme». Csak odavetett felhő ez, de sok művészet van e melancholiában. A nagy ember magányos ember, nem érti meg senki s egykor maga is eltölpül a vér lázadó hevében.

Teljessé teszi e gazdag jellemzést a III. felvonás páros jelenete a király és Sába királynéja között. Epizód, de igen szép epizód. Dél királyasszonya messziről jön Salamon hírére s mindjárt belészeret. Udvariaskodásuk egymással épen olyan keleti zamatú, mint a verses talányok, melyeket egymásnak föladnak. A nyelv egyre fűszeresebb lesz s rímbe csendül. A Szentírás csak pár szót mond e találkozásról, a késői hagyomány színezte ki s stílszerű, hogy legmelegebb, legszínesebb földolgozását Goldmark operájának felséges dallamaiban nyerte. A dráma mondott jelenete — legalább nekem úgy tetszik — Firdúzi *Sáh-Náhméja* hatása alatt fogant. Értem azt a jelenetet, melyben a perzsa sáh kipróbálandó Zál hős eszességét, móbedjeivel talányokat adat föl neki, verses, találós meséket, melyeket egyenkint megfejt. E részletet Szász Károly le is fordította, a Schack-féle német fordítás után.¹ A Sába királynéjának jelenetét az kapcsolja a drámához, hogy Salamon itt fejt ki azon gondolatát, hogy a szerelem a legboldogítóbb valami a világon, de meg nem vehető semmi áron.

A darab át meg át van szöve a Bibliából vett idézetekkel, melyet némely bárdolatlan bíráló a szemére vetett. Pedig gáncsolat csak úgy érdemelne, ha ezek nem állanának harmóniában az egész darab nyelvével. Ez a nyelv itt-ott kissé epikusan hosszas, bár ott is szép részleteket köszönhetünk neki — így pl. a templom építésének plasztikus leírását — de sohse válik szétfolyóvá, áradozóvá. Színessége mellett bizonyos kemény erő jellemzi, mely annyira illik a bibliai tárgyhoz. S ez is előnyösen különbözteti meg kortársai között. Ama többi romantikus drámából sem hiányzanak a költői részek, de most, midőn a jelmezes dráma is szívesebben veszi föl az egyszerűbb alakot, a prózát, igazán kirívó a liraiságnak az a túltengése, a Shakespeare képekkel dúsz stílusának az a valóságos elfajulása, mely túlnyomó részükben észlelhető.

Csak az utolsó felvonásba talált utat a kor érzelgős romantikája, mikor Jóel, a pásztor, lép a színre. Még kevésbé rójuk föl azt a jele-

¹ Kisebb műfordításai, III. k.

netet, ahol pásztorbotjával megvív Adónia kardjával szemben. Utóvégre a pásztorbot végén vaskampó van s az erős juhász, akinek nem egyszer kell rablókkal és vadállatokkal viaskodnia, megfelelhet az esetleg elpuhult királyfinak. Az is érthető, hogy Abizág a nem neki való levegőben visszakívánja régi szerelmesét. Nem ez, hanem a forma, melyben elmondják, avultan romantikus: Abizág érzelgős vágyódása szerelmese után s az a — mondhatnám — lovagi, önérzetes és szerény hang, amelyen a pásztorifjú beszél, határozottan kirí az egész darab máskülönben egységes stílusából. Az egykori bírálók azonban nem akadtak ezen fönn.

S ha hibákról beszélünk, megemlíthetjük a mellékalakok halvány jellemzését is. Abizágnak nincsen egyéni élete, tökéletesen típus s Adónia sincsen kirajzolva, aki iránt több érdeket kellene az írónak keltenie. Nyers embernek mondják, de nem látjuk annak; erős szenvedélyt sejtünk benne, de nem jut kifejezésre.

Szász Károly drámairói működésének legértékesebb termékeül a *Heródest* szokták említeni. Ez kétségkívül drámaibb cselekvényt ad, de a *Bölcs Salamon* előre vetett tragikumának árnyéka megkapóbb, mint a *Heródes* borzalmasságai. Az egész gondosabban, szebben megírt munka s az egységes, öntudatos stílus becsesebb példánya. S őszinte költészete, valóságossága, mellyel kimagaslik egyivású drámatársai közül. határozott értéket biztosítanak neki.

Nemcsak a legnagyobb írónak vannak problémáik. Azokat többen és jobban megvilágítják. A kisebb fényű csillagokat ritkábban figyelik meg az igazmondás messzelátó csövével. A felhők jönnek-mennek s ki kell választanunk az időt, mikor a maga teljességében szemre lehet venni. S a magyar drámairodalom nem olyan gazdag, hogy egyetlenegy értékes darabjáról is lemondjunk azért, mert egyszer hamarkodtan ítélték fölötte.

VÉRTESY JENŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Méliusz Péter arcképe.

Valahányszor régi irodalmunk egy-egy nevesebb terméke kerül a kezembe, s tartalmi vonásairól formai készségeire fordúl a figyelmem, mindég meghat az a túlszerény, mondhatnám szegényes külső, mellyel a XVI., részben XVII-ik századbeli szerző jobb sorsra méltó művét világgá bocsátotta. Mintha azoknak a zordon századoknak sokféle nyomorúsága, mely a költészetünkben lépten-nyomon ott sír, gúnyol vagy fenyegetődzik, meg az a korlátolt, naiv ízlés, mely a biblikumok és széphistóriák morálján-meséjén kapkodott leginkább, mintha mindez: a nyomtatványaink köntösére is ráverte volna a maga bélyegét. Egy kétségtelen, hogy az a lángbuzgalom, mely derék lantosaink és prédikátoraink tollát hevítette, nem igen van arányban műveik sem szellemi, sem formai értékével. Csak gondoljunk azokra a protestánskori sajtótermékekre, főként az itthon nyomottakra: papir, nyomás, díszítés dolgában bizony sokkal selejtesebbek, semhogy egykorú német, olasz vagy holland társaikkal összemérhetnők őket.

De talán e kisebb-nagyobb mérvű tipografiai fogyatkozásoknál is sajnálatosabb az a jelenség, ha az említett két század *irodalmi arcképcsarnokára* vetjük tekintetünket. Szellemi életünk, tudjuk, Mohács ellenére is szépen föllendült. A vallási és politikai vívódások íróink számát, humanista műveltségük és nagy külföldjárásuk meg az egyéni érték tudatát emelik magosra bennük, és mégis oly felette kevés (részben az is kétes vagy primitív) kísérlet csupán, ami e zord idők jeleseinek arcvonásairól épp a protestáns korból ránk maradt. Külföldön a művészi és tudományos érdek szinte karöltve jelentkezik. Vezetőik és útjaik csaknem állandó kapcsolatban vannak egymással. Nálunk ilyes rokonságot találni vagy akár keresni is: soká jámbor óhajtság. Ott a legjobb metszők és képzők serge törekszik rajta, hogy koruk vagy nemzetük valamelyik díszét művészi geniejük fényével is megörökítse, úgy hogy elég egy pillantás bármelyik német, francia vagy olasz illusztrált műbe: s elöttünk a reformáció, humanizmus vagy állami életük szinte minden számottevő bajnoka. S mindez, a XVI. század derekán, végén már teljes forrongásban odakint, amikor nálunk, — inkább hadászati okokból — egy kis kartografikus mozgalomban vagy könyvillusztrálásban merül ki minden efféle törekvés. Nemzeti vonatko-

zású, vagy magyar fejekről — nem mondok: életről — készített rajzaink egy-két fejedelem, főpap, államférfi és hadvezér vonásairól, ha maradtak ránk, azok is jórészt idegen kéztől, s számra is aligha haladják meg a fél-századot.

Ha így áll a dolog a tetőkön, mit szóljunk a völgyek, a napi élet zürzavarában küzdő szegény prédikátorokról és lantosokról, akik pedig akkor maga az irodalom, akik kétségbeesve is igyekeznek megmenteni bennünket a kétségbeeséstől. Hol vannak a Tinódiak és Sztárayak, a Méliuszok és Dávid Ferencek stb. arcvonásai? Pedig ezek is egyéniségek a javából. S bár műveikben a korabeli magyarság egy-egy világát hagyták ránk örökül, róluk, az ő külső megjelenésükről nem kímélt meg az idő mostohasága semmit. Ha csak a véletlen, mely régibb irodalmunk annyi homályos pontját földérintette már, ezen a téren is nem jön segítségünkre. Valóban, részemről igen kívánatosnak látnám, ha irodalomtörténet-írásunk ifjabb munkásai a tisztán irodalmi kérdések mellett ez irányban is fokozott érdeklődéssel tekintenének körül s művészi multunk pusztuló emlékeiből ami még menthető: menteni törekednének.

Efféle gondolatok foglalkoztatták e sorok íróját is, amikor a keze ügyébe eső adatok lehető teljességével igyekszik tisztázni egy oly problémát, amely mint futó gondolat már előbb is fölmerült irodalomtörténet-írásunk lapjain. Valószínűvé tenni, bemutatni a XVI. századbeli magyar szellem egyik legérdekesebb alakjának: *Méliusz Péternek az arkéjét*.

Talán mindnyájunknak, akik a protestánsorkorbeli nyomtatványokat gyakrabban s némi művészi érdeklődéssel forgatjuk, föltűnhetett a Méliusz 1563-iki, Debreczenben kiadott *Magyar Praedikációjának*¹ címlapja, melyen a cím alatt, középen, csaknem 8 % magas és széles négyzetben egy árkádos «templomfal» vagy «kapuzat» látható. Ebben viszont, egy angyaloktól tartott ovális cartouche; a cartoucheban egy (heraldice) balfelé indult, de visszanező glóriás bárány áll, melynek jobb első lábában hármás foszlányú, keresztos zászló lobog. Köröskörül, az ovális keret szegélyére írva ez a bibliai mondat: «Mint a bárány megnémula Niru előtt. Ésa: LIII.» De ami bennünket e pillanatban legjobban érdekel, az közvetlen a cartouche fölött, a hét ívű árkád közepén ülő kis papi alak, amely lapos sapkában, széles köpenyben az előtte fekvő nagy könyvre hajol és elmerülve olvasni látszik.² Mint említém, néhány Méliuszt érdeklő író, például: Czákó Gyula 1904. Kanyaró Ferenc 1906. és Csűrös Ferenc 1911, pár szóval már régebben érinték a dolgot. Néhai Komlóssy Arthur pedig, Debreczen kultúr-életének e nemes chauvinje, külön is igyekezett rá föl-

¹ MAGIAR PRAEDIKATIOC, K'IT POSTILLANAC NEVEZNEC, A PROPHEIAC ES APOSTOLOC IRASSABOL, A REGI Doctoroknak, Origenes, Chrisostomus, Theophilactus, S. Ambrus, S. Hieronymus, S. Ágoston, es a mastani bölcz Doctoroc magiarazassoc szerint. — (Címkép. Bibliai idézet.) Döbröczömbé, MDLXIII.

² A kép jó mássa látható a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténet I. kötetében is. III. kiadás 232 l.

hívni az illetékes körök figyelmét 1908. ¹ Bár erős alanyi hangú cikke inkább eszméletető jellegű, mégis, mivel legbővebben foglalkozik eddig a kérdéssel, gondolatait egy-két pontban illik összefoglalnunk. Szerinte 1. az «az architektonikus háttér a mai nagy templom helyén állott Szt. András (helyesebben Szt. Háromság) templom benseje, keleti oldala.» 2. «Az angyaloktól emelt köriratos medaillonban levő zászlós bárány visszafordított fejével, a fölkelő nap és lilium, Debreczen város régi címere.» 3. «A karzat közepén, a szószéken ülő s nagy könyvből olvasó papi alak: a Magyar Praedikációk szerzője, Debreczennek, a debreczeni kalvinistáknak alig 30 éves életkorú püspöke: Méliusz Péter.» Végül sajnálkozását fejezi ki, hogy bár föltevésének igazolására szakférfiakkal is sokat levelezett «hogya más munkákon, de különösen az 1563-ik évet megelőzőleg látták vagy emlékeznek ilyen képre, közölgék vele. De ilyen irányban választ vagy tudósítást senkitől sem kapott.» ² Ezek Komlóssy cikkének inkább jóhíszemű, hypothetikus eredményei, mert föltevését voltaképp egyetlen komoly érvelvel sem támogatja. Lelkesedésében csak így sejtji, így gondolja. Buzgalma mégis, amellyel a kérdést újra, nyomósabb alakban fölvetette: tiszteletet érdemel. De nézzük, mit ér ez az «úgy gondolom» a higgadtabb kritika világa mellett.

Komlóssy szerint hát az az architektonikus háttér az 1802-ben elpusztult régi, Szt. András templom benseje. Azt hiszem, hogy itt egyszerre kétszeres tévedéssel állunk szemközt, mert ez az építmény, már akár «templomi karzat», amint Komlóssy mondja, akár «díszkapu», amint Kanyaró és Csűrös nevezi, árkádjával és iveivel, pilasztereivel és dekorációival együtt tiszta renaissance-képzés, míg az az András-templom, leírásai és fönmaradt képe után ítélve: *minden ízében gotikus épület* volt. De ha még föltesszük is azt — a művészettörténetben — nem ritka jelenséget, hogy a nevezett templom mint egy átmeneti idő szülötte, egyszerre kétféle stílt is egyesíthetett magában, t. i. a külső kiképzése (homloka, kapuzata, ablakai) a régi gót, de benseje már újabb, renaissance-stíli lehetett: az 1563-iki címlap-rajzolóra ez a körülmény is anachronizmus, mert ő előtte akkor sem ez, hanem egy még korábbi, valószínűleg még tisztább gotikus kép állott. A mi régi Szt. András templomunk ugyanis utolsó alakjában 1628-ból való, mert első, ősi, talán anjoukori formája már 1564-ben, (a címlap kelte után egy évvel) leégett. De nincs is szükség rá, hogy ezt a téves föltevést tovább feszegezzük, mikor a kérdést röviden, egy szóval, végérvényesen eldönthetni. T. i., hogy ez a címkép nem eredeti kompozíció, hanem másolat, nem is valami helyi vonatkozású templom rajza, hanem egy külföldi, korszakos mű címlapjának

¹ A debreczeni régi jelesek emlékeit kereső Bizottság kiadványa. Debreczen 1908. Függelék.

² Tudtunkkal Balogh Ferenc is kutatott Claparède Sándor útján a genfi és bázeli régi nyomtatványok között, ha talán a címkép «eredetijét» vagy «mását» megtalálhatná. De, amit cikkünk eléggé megmagyaráz, sikertelenül.

kicsinyített és gyöngye utánképzése. Ez pedig, amely eddig valamennyi érdeklődő figyelmét elkerülte: a *Luther első, teljes kiadású bibliájának fametszetes címképe.* (Wittenberg 1534. infolio.)

A (hétszerezsnél is) nagyobb eredeti: magos, paralellogram alakú keretben szintén egy renaissance-stílfű, s kifejezetten «kapuzat» képét mutatja, de jóval gazdagabb formációkban s igen finom ábrázolással. A lépcsőzetes s négyszögű kőlapokkal kirakott előtéren apró, szárnyas cherubimok serege rajzik, s amint mohón lapozott és hureolt könyveikkel sejtetik, őket is az új biblia ujsága és csodái izgatják. A jobb és baloldali szegletben egy-egy csinos, alant akanthusz-levelekkel ékített, négyszögű renaissance-oszlop emelkedik, de csak a kapuzat közepéig. Az oszlop tetején egy-egy sisakos, páncélos angyal; mindkettő kezében zászló, miket Luther és a biblia főtamogatójának: Böles Frigyes, szász választónak ismert cimere (keresztbe tett kard s fehér-fekete pólyákkal tarkított alapon nyugvó korona) díszít. A zászlók fölött aztán egy pompás párkányzatú árkád húzódik végig, melynek tetejét hét, oszlopokon nyugvó ív zárja be. A balról számított 3-ik és 4-ik ívek előtt, a folyosó párkányára hajolva egy öreg, kopasz, de nagy szakálú s lutheri köpenyeges férfi látható. Mellette jobbról-balról 2—2 könyvhordó angyal. Maga meg nagy elmerüléssel az előtte hosszan, szőnyegként lehulló, fehér lapra ír. Napszerű glóriája, s a lapra nyomott «Gottes wort bleibet ewig» szavak világosan mutatják, hogy ez az alak maga az Úr, aki nyilván vonatkozással Luther föllépésére és a könyv tartalmára, ime mintegy maga írja s adja az emberiségnek a bibliát.

Ezt a címképet, mint egy magyar reformátorhoz legközelebb fekvő s legjellegzetesebbet vette mintául már akár önkényt, akár Méliusz sugallatára a klisé-rajzoló, mely azonban az ő félnék tolla alatt jóval kisebb és primitív, de egyuttal magyarabb arcot öltött. A nagy, folio alakú mintát, mely ott csaknem az egész lapot beborítja, ő egyszerű, szabályos négyszögű formálta, mely a «Magyar Praedikációk» címlapjának a közepén is elfért. S bár az arkád íveinek számát, díszítését (a kisebb jelentőségű ornamentumokkal és pilaszterekkel) megtartja, de már a lépcsőzetes előtér, a cherubimok mozgalmas serege, zászlós társaikkal együtt eltűntek. Az igénytelen, kockás vonallal jelzett előtéren csupán kettő maradt belőlük, akik a lutheri biblia nagy, széles címlapja helyett egy egyszerű, ovális cartouchet tartanak, melyben a zászlós bárány képe látható. Fönt pedig az írásba merült Ur helyébe a magyar predikátor olvasó képe került. Szóval a német reformáció hatásának, mely amugy is annyi s oly nagy jelentőségű dolgokban ütötte rá bélyegét a miénkre, egy olyan kisebb fajta művészi sugáráról van itt szó, mint amilyen irodalmunkban például egy-egy lutheri éneknek, egyházi és iskolaügyi elvnek stb. átültetése, vagy mondjuk Sylvesternél: az Erasmus után írt distichonok. Mindez a Luther és Méliusz könyvének tartalmi — művészi rokonságát egyszerre megvilágítja, egyben a kép eredetének a kérdését is tisztázza.

Azt mondja továbbad Komlóssy, hogy az «az angyalok által emelt körírasos medaillonban levő zászlós bárány Debreczen város régi címere». Ismét oly föltevés, bizonyítás nélkül, amelyet így egyszerűen odaállítani.

ha még végeredményben igaznak bizonyulna is, a kérdés kényesebb voltánál fogva sem igen lehet. Hiszen egy vallásos s még hozzá reformációkorabeli, félig-meddig polemikus könyvről lévén szó: épp oly joggal azt is lehetne mondani, hogy ellenkezőleg, ez csak a bibliában és az egész középkoron át annyit emlegetett (s a katakombák jó pásztorán kezdve annyit ábrázolt) — szimbolikus kép. Az emberiség bűneiért magát önként feláldozó Megváltó képe, melynek tartalmi vonatkozását a XVI. század hitbéli válságai és tudós fejtegetései is igazolni látszanak. Valóban az ú. n. «Agnus Dei» ábrázolása már a középkor profánabb jellegű tárgyain is előfordul. Így például a francia királyok arany- és ezüstpénzein, nálunk először II. Endre ezüst dénárjain, valószínűleg az ő szentföldi expedíciója emlékéül. S épp ily egyszerű (heraldice balra lépő) glóriás fejjel, zászlós kereszttel, akár a Méliusz prédikációin. De előfordul utána hasonló vagy rokon ábrázolásban a IV. Béla és Róbert Károly pénzein. Majd megjelenik a városok (Debreczen, Szeged, Korpona) és a családok (Szalókyak, Dávid Ferenc stb.) címereiben. Később, főként a könyvnyomtatás és a reformáció elterjedése óta a könyvek vízjegyeiben és címképein nálunk is, külföldön is, sokféle alakban, egyaránt. Például, hogy az annyi mintát adott német irodalomból említünk egy-kettőt futólag: ott van a Hans Sachs «Wittenbergische Nachtigall» c. híres verse 1523-iki nürnbergi kiadásának s a Luther nagy (Deutsche) Cathekizmusának címlapján s egy 1582 körüli bécsi nyomtatványon, a Valentinus Farinola kiadványán. Nálunk a Méliusz, Félogyházy, Derecskei Ambrus könyvein s Gönczy György «De disciplina ecclesiastica» stb. 1577-ben, Wittembergában megjelent latin nyelvű munkáján. Jellemző azonban, hogy a németek, tőlünk eltérőleg, a báránnyt jobbról balra menőleg s rendszeren átszúrt szüggelyel rajzolják, melynek a vére egy előtte levő serlegbe folyik. Zászlójuk is, bár szintén keresztes, nem három, hanem egy foszlányú.

A kérdés most már, — ami az árkádok alatt ülő pap kilétét is valószínűbbé fogja tenni — az: hogy a Magyar Prédikációk címkepe is egy ilyen általános, könyvnyomtató jelvényt, vagy kifejezetten Debreczen címerét mutatja-e? Kétségtelen adataink vannak rá, hogy ez utóbbit. Debreczen ugyanis, mely a maga címerét a hagyományszerint — II. Endre királytól (1218 körül) kapta, még a Rudolf-féle 1600-iki megerősítés után is, ugyanezzel a régi, jellegzetes típussal él, melynek ikertestvére a mi könyvünkön látható. A glóriás bárány — ami heraldice szokatlan jelenség — itt is *bal felé indul* s jobb első lábával tartja a zászlót, melynek hármas foszlányú lobogóján szintén fehér, kivarrott kereszt látható. S csak 1693-ban, az I. Lipót-féle donatio után öltözik gazdagabb mezbe: foszlányos címerpaizsot s koronás zárt sisakot kap. A már *jobb felé* lépő bárány lába alá egy-egy nyitott könyv, az ó- és új-testamentum kerül, háta mögé lombos pálmafa, a sisak tetejére meg egy, a lángok közül nap felé törő, koszorús főnixmadár. Amannak az első, egyszerű típusú címernek a régi okiratok bizonyosságaitól eltekintve — két igen érdekes, kőbe faragott példánya még ma is van nálunk. Az *egyik*: félméternél nagyobb átmérőjű körkeretben, gránitból kifaragva, egy ágú, de sajátos hullámú zászlót mutat, szintén bal felé lépő bárány-alakkal. Ma a főiskolai könyvtár régiség-

gyűjteménye őrzi, hová a hagyomány szerint az 1802-ben leégett, Szt. András (Szt. Háromság) templom tornyáról került, amelyet a munka primitív *gotikus* technikája is igazolni látszik. A másik: mely vörösre festett mezőben, zöld zászlóval ábrázolja a bárányt s a Predikációk címképen levőnek szakasztott mása, okiratokkal is bizonyíthatólag a régi tanácsház kődíszei közül való s ma is a városház benső, udvari homlokfalába van illesztve. Még pedig nem is újabban, hanem a forradalom előtti építkezés idejéből. De ami a becstét és hitelességét még inkább emeli, az a körülmény, hogy egykorú, faragott dátummal — 1560 — van ellátva, ekként csak három évvel ifjabb keletű, mint a Magyar Prédikációk szintén év számmal (1563) ellátott címképe, ez pedig a kettő azonosságát, s *tisztán városi címer jellegét* minden kétségen felül emeli. Legfelebb azt a kérdést kell még plauzibilisebbé tennünk, hogy mi jogon foglal helyet egy városi címer ily rendkívül feltűnő helyen, egy nyomdai, s még hozzá vallásos nyomdai terméken?

Aki ismeri Debrecennek egyrészt a reformációban vitt szerepét, másrészt a városi nyomda föllállítására és föntartására körüli immár 300-dos érdemeit: a kérdésre egyszerre, együtt kapja a feleletet. Mert talán egyetlen községre sincs az országnak, amelynek nyomdája, (ma már a legrégebb magyar nyomda) a város kulturális multjával bensőbb összefüggésben állana, mint épen a debreceni. Amint a Luther s Calvin tanok hívői e tájon megerősödnek, s a derék Huszár Gál vándorsajtója megindul, attól fogva ez a kettő: az új hit, s az új hit terjesztésének legjobb fegyvere a *sajtó* (és az iskola) a magisztrátus gondoskodásának egyik főtárgyát képezi.

Ez magyarázza már, hogy Huszár Gál sajtójának első terméke: a Méliusz «Szent Pál levelei» (1561-ben), már a «Döbröczöni tanácsnak» van ajánlva, s annak költségén és támogatásával jelenik meg. S hogy ez a hajlam és nemes áldozatkészség a tanács tagjaiban az új hit meggyökerezésével szinte kötelességszerűen emelkedik, legszebben mutatja Méliusz közvetlen utódjának, Félegyháznak az «Uj testamentuma» elé tett ajánlása (1586), amely ódon stíljével is úgy hangzik felénk, mint egy szép panegyris. S amikor a hányatott életű Huszár Debrecenből távozni kénytelen, ott hagyott sajtóját minden terhével együtt nyomban a tanács veszi át s abba a nagy adminisztracionális gépezetbe, mellyel a város életét (iskoláit és vendéglőit, céheit és postaintézményét stb.) igazgatja, örök időre magát a nyomdát is beleiktatja. Az övé ettől fogva mindennemű joga és kiváltsága; az ő «dispoziciójából» kapják bérbe az ú. n. «provizorok» annyira, hogy közülök egy, a Lipsiai Rheda Pál már kifejezetten «typographus civitatis»-nak nevezi magát. És mivel a városi tanács meg a reformált egyház presbiteriuma csaknem mindig ugyanazokból álló testület, a főbíró, (polgármester) pedig hagyomány szerint *máig* az egyház kurátora is: érthető, ha a sajtó fölött is soká együtt gyakorolják a legfőbb szellemi és anyagi ellenőrzést. Sőt volt idő, a XVII. század derekán, amikor a főbíró, egyenesen maga a censor is. Ezek után természetesnek tűnhetik már föl, hogy a civitas címere a XVI. sz. 60-as éveiben, ép a Méliusz fénykorában oda kerülhetett a város

legnagyobb fiának prédikációira is, melyen a bárány egyszerre szimbolizálja nemcsak az áldozatkész Debrecen patronátusát, de jelképezi a «magát önként feláldozó Krisztus» nevében szervezkedő új egyházat is. S e kettő közössége nagyobb időkben, a magyarságot és kalvinizmust markánsabbul képviselő férfi művén, mint a Méliuszén, bizony nem találkozhatott volna.

Ezzel elértünk a tétel harmadik és tulajdonképeni fordulójához, hogy valószerű-e már, hogy «ez a karzat közepén ülő, nagy könyvbe merült papi alak a Magyar Praedikációk szerzője, a debreceni kalvinisták alig 30 éves életkorú püspöke: Méliusz?»

Már Komlóssy fölveti a kételyt s azóta más oldalról is hallottunk hasonló hangokat, hogy ez a dolog már azért is problematikus, mivel a külföldi reformátorok, főként Calvin, akiket a mieink még a formális dolgokban is híven utánoztak: óvakodtak saját arcképeik ábrázolásától. Ez az állítás ép oly téves, mint megokolatlan, amely alighanem abból indult ki, hogy ők, mint az újhit bajnokai, szemben a régi egyház művészi hajlamaival: templomaik és az isteni tisztelet köréből minden efféle külsőséget eltávolítani rendelték. Ám ez a tisztán hitéleti dolgokat érdeklő szigor semmiképp se vonatkozhatott a személyes természetű igényeikre. Ellenkezőleg, a protestantizmus, melynek nemcsak humanista műveltsége, hanem legbensőbb lényegénél fogva is egyik fővonása az egyéniségre, az egyéni lélek kiépítésére törekvés: ilyes gondolatra sem felfogása, sem kora szelleménél fogva nem vetemedhetett. S hogy ez így van, mutatja magának Luthernek a példája, akit egy ép oly nagyszerű tudós, mint művész-társaság vett körül, amely őt és barátait (Melanchtont, Reuchlint, Hutteni Ulrikot, Erasmust, Camerariust, Buggenhagent, Oecolampadiust stb.) valamint közéleti harcainak és családéletének nem egy jelentős mozzanatát megörökítette. Csak az id. Lucas Cranachtól és iskolájától egy egész sereg s a nagy Dürertől is több pompás arcképet ismerünk utána. Hasonlóképp vagyunk a különben még puritánabb Zwingli és Kálvin ábrázolásaival. Magával Kalvinnal, akiről pedig valóban élő hagyomány volt, hogy magát lefestetni sohasem engedte. Legyen elég e tekintetben csak a Borgeaud-féle «Histoire de l'Université de Genève», és a Doumergue-féle «Iconographie de Calvin» című nagyszabású műre utalnom, amelyek, főként ez utóbbi, az összes, eleddig ismert olaj, réz és fametszetű képeit, karrikatúráit, sőt a tanítványaitól eredt skizzeit is mind közlik. Mindezek jórésze annyira friss és egyéni vonásokat mutató ábrázolás, ami eleve kizárja, hogy pusztán emlékezetből készült rajzok lennének. S ha nem is magának, Kálvinnak közreműködésével, de minden bizomnyal róla, életében fölvelt vázlatok, s így teljesen hitelt érdemlők. De még beszédesebb cáfolata ennek, a fentemlített kételynek, a mi egykorú s hányatott életű prédikátoraink rokon törekvése, akiktől hasonlíthatlanul szegényebb és mostohább művészi viszonyok között szintén maradt fenn néhány gyöngye technikájú, de igen jellemző arckép. Nehány, de annál becsesebb és jellemzőbb, aminő a hí Skaricza Máté könyvében «Vita Stephani Szegedini.» Basel 1585. a Szegedi Kis Istváné; egy Lugossy birtokában volt metszet után a Decsi Csimoré,

s egy 1608-iki címeres levelen a Bozzási János papé. Végül 1624-ből magának az írónak egyenes óhajából, saját könyve címlapján, miniature-kiadásban: a Szenczi Molnáré. «Az keresztyéni Religióra és igazhitre való tanítás» stb. Hanovia MDCXXIV.

Mi gátolhatta volna ezek után épen Méliuszt, hogy ő, aki nemcsak geniejénél, hanem állásánál fogva is az egész tiszavidéki kalvinizmus központi alakja, s amellettt magában a debreceni nyomda megalapításában egyik elsőrangú tényező, s később is: legfőbb szellemi és anyagi támogatója¹ mindvégig, hogy épen ő vonakodjék attól, hogy arcképének legalább miniature mása a saját könyve elé oda tétessék. Amikor maga a typographus, *Török Mihály*: Méliusz egyik paptársának rokona, talán már előbb, a kollégiumban is tanítványa lehetett, majd a nyomda élén állva, bizonyára sok alkalommal érezte e hatalmas férfi jóindulatát. Ám e magában csak benső valóságossággal bíró föltevésünkön kívül, vannak más reálisabb bizonyítékaink is. Aki ezt a vignettát jól szemügyre vette, azonnal észrevehette, hogy nemcsak a címlap alján, nyomdai jelül (római számokkal), hanem a bárányos cartouche alatt, a «padozaton» külön is oda van téve — arab jegyekkel — az 1563-iki évszám, ami a rajznak a könyvkiadásával egyszerre készültét világosan jelzi. Igen, ezt a Debreczen címerével s azzal az olvasó pappal ellátott klisével egyenesen magához, a Méliusz Prédikációihoz készítette vagy készíttette a magyar kiadó.² S mi áll közelebbi gondolatul, minthogy abba a miniature-képbe annak a formai és arcvonásait igyekszik (bár gyöngé technikával) bevinni: akié maga a könyv. A lutheri biblia címlapján, amely inspirálta, maga az Isten képe áll, akinek viláforradalmat keltő igéit, nemzeti nyelven most röpitik

¹ Méliusz a debreceni első, Huszár Gál-féle nyomda 1561-ből fönmaradt mindakét terméke. Övé az 1562—68. közötti időkből: 7, s az 1560—75. közötti (Komlós-Lupinus) ciklusból ismét 3 munka. Szóval a nyomdának maradt 11 évi termésének több mint $\frac{2}{3}$ -a a Méliuszé, s hozzá mind olyan dolgok, melyek az alakulóban levő magyar reformált egyház valóóságos alapkövei. Köztük egy, a Sámuel-Királyok könyve, Werbőczy Tripartitumával együtt az idősb Hoffhalter-féle sajtó valódi remeke.

² Aki a német reformáció irodalmát, különösen a Luther-féle bibliafordításokat figyelemmel forgatta, láthatta, hogy azok telestele vannak, még a genre-képek is bizonyos portrait-szerű ábrázolásokkal. Sőt ami Méliusszal kapcsolatban igen jellemző, hogy épp az *1563-iki teljes wittenbergi biblia* (ő- és újtestamentomi címlapján) kétszer is közli Luther féltényérni nagyságú arcképét, amint a feszület előtt Böles Frigyes szászválasztóval együtt ott térdel. Ezek után inkább azon csodálkozunk, hogy a mi reformatorainkról, akik oly soká és tömegesen látogatták Wittenbergát, csak ennyi elvétett ábrázolás maradt fön. Bizonyára ez nem annyira rajtuk, mint inkább mostoha magyar viszonyainkon mult. Hiszen a Szegedi Kiss István és Szenczi Molnár Albert képei is külföldön, külföldi metszőktől készültek.

³ Bár nyomdai készségeink művészibb része (címlapok, szövegközi diszek) átlag külföldről való, nincs kétségünk az iránt, hogy ez a Méliusz-vignetta magyar kéz műve. Ezt bizonyítják *másolat voltán* kívül egyszerű rajza, metszése és a rá tett 1563-iki évszám, ami mind kétségtelenül mutatja, hogy a magyar nyomdában nyomott könyvvel itthon, egyszerre készült.

közzé, itt a magyar könyvön pedig azé a férfié, aki mint *predikáció-író* időrendben is a legelsők egyike, mint *predikálva, vitázva harcoló* pedig a legbuzgóbb és legjelentékenyebb fia egész magyar korának. Mindez oly természetes és ösztönszerű gondolat, melynek talán az ellenkezőjét lenne bajosabb vitatni.

Hanem tovább menve: nekünk úgy tetszik, hogy az a papi alak ott elmerülten, inkább ülni, mint kathedrában szónokolni látszik, ami a korabeli igehirdető viszonyainak nemhogy ellentmond, sőt talán még jobban megfelel. Mint történeti adatok bizonyítják, nemcsak maga Kalvin szeretett (több képe is így ábrázolja), a szószék előtt ülve, inkább fejtegetőleg előadni, hanem a mi reformátoraink közül is sokan, sokáig. Mindez a külföldi példák hatásán kívül, igénytelen templomaink berendezésén s főleg szokatlanul hosszú prédikációink természetében rejlett. Bornemisszáról mondják, hogy az ő postillái néha másfél óránál tovább elnyultak, ami már fizikai okoknál fogva is kényszeríthette, hogy közbe-közbe le-leüljön vagy ülve maradjon.¹ Körülbelül ily helyzetben van előttünk

Méliusz is, akit különben nincs mért okvetlen predikálva sem képzelünk, mert amint fentebb jeleztük, a mögötte levő háttér nem is templomi, nem is eredeti. Csupán egy másolt és utánképzett árkádszerű részlet. Sapkája lágy, feje lapuló germán sapka, aminőt a tudósok, művészek, (maguk a reformátorok) európaszerte viseltek. Öltöne pedig az a széles, leomló ujjú, úgynevezett Luther-köpeny, aminőt Luther, Zwingli, Kalvin példájára (lásd arcképeiket!) az új hit papjai nálunk is soká, még a XVII.

¹ Egyébként régibb ref. templomaink nem egy kathedrájában pár évtizeddel ezelőtt is divatban volt a szék, hogy a gyöngélkedő vagy öregebb predikátor alkalomadtán leülhessen.

század elején is egyformán viseltek. Amihez a Szegedi Kis István prémes gallérú, vállig hasított ujjú köpenyege is nagyon hasonlított. Méliusz ugyan a maga kánonaiban többször tesz említést a kalvini papok ruházatáról, de csak általánosságban: hogy miben, mennyire óvakodjanak (még a feleségeiknél is) a cifra, világiás köntösök viselésétől. Tüzetesebben azonban, valami hivatalos jellegű talárról: sohasem emlékszik. Annál inkább hisszük, hogy mint kora egyik vezető-egyénisége, a külföldi minták hatása alatt, ő is csak az általános divatnak hódolhatott.

És végül az *arc!* Erősebb nagyítású kiadásában (aminő fotografikus és metszett példánya én előttem áll): egy ovális arcú, ritka bajszú, szakállas, s úgy a 40-es években járó férfi vonásaira ismerünk benne, akinek le-sütött szeméből s hajlott száj szögletei mögül valami benső, mély komolyság sugárzik felénk. Fejmozdulatában és jobb kezében, mellyel az előtte levő könyv lapjaiba markol: bizonyos energia is. Sajnos, hogy e finomabb sőt döntő vonások ellenőrzéséhez már semmi közelebbi adattal nem rendelkezünk. Szelleme és akaratereje: a sikereiben; temperamentuma: a vitáiban és stíljének hőfokaiban, részben a «Válaszuti komödia» lapjairól is jól revelálódik előttünk, de külső megjelenéséről nemcsak képbeli, hanem írásbeli leírás sem maradt ránk tudtommal. Csak ez a Sinaytól talált görög panegyris egyetlen sora villant rá, ekként: (*Πέτρος*) *Μήλιος, ὃς πολλῶν ἀνδρῶν κάλλιστος ἔσκειν*»,¹ ami a XVI. sz.-beli humanista irodalomban kifejezetten testi szépségre vonatkozik. De hogy szőke volt-e vagy barna, alacsony-e vagy magas termetű? Volt-e valami alaki vagy arcbeli föltünőbb sajáttsága? Mind-mind ismeretlen kérdések. Még az is, hogy hány éves lehetett a halálakor? Életírói legalább ma két táborra oszlanak, s születési évét az egyik 1515, a másik 1536 tájára teszi; mert wittenbergi iskolázása 1556-ban, még semmi pontosat nem bizonyít. Itt fiatal és meglett férfiak egyaránt hallgattak. De igen, mivel ő már itt is a magyar ifjak «seniora», s mert áthajlítása a kalvini hitre Szegedi Kisnek csak «hosszabb idő mulva» sikerül, részünkről az 1515 körüli dátum valószínűbbnek látszik, amit szintén támogat az a körülmény, hogy debreczeni sikerei, souverain egyénisége, valamint roppant energiája, győzelmes vitái és püspöki méltósága lélektanilag sem egy 20-as években járó ifjúra, hanem meglett korú férfira vallanak.

Ezek alapján úgy hiszem, elfogadhatjuk, hogy a Méliusz 1563-iki Magyar Predikációinak címlapján látható papi alak, maga a jeles refor-

¹ Lásd a debreczeni ref. főiskola «*Miscellanea Hungarica Collecta*» című gyűjteményét, benne az alábbi című verset «*Επιθαλάμιον*» in honorem sacri nuptialis clarissimi et doctissimi viri D. Petri Caroli Ecclesiae Varadinæ in Pannonia Pastoris, et puditissimi Sponsæ eius Annæ, honesti et prudentis viri D. Georgi Beregdi filiæ scriptum a Johanne Bonifacio Debrecino. Vitebergæ 1569. Külömben a fönti kifejezés nem eredeti, csak egy homéroszi hely ügyes applikálása. (L. Ilias II. é. 671 sor.) Ott Nireusra vonatkozik, aki mint a férfiszépség typusa az egész renaissance epigramma-irodalmában sokat szerepelt. Így Méliuszra annál jellemzőbb.

mátor, s mindaddig, míg erre ellenkező bizonyítékaink nincsenek, *irodalomtörténetünk XVI. századbéli arcképcsarnokába joggal fölvehetjük.*¹

PAP KÁROLY.

Csokonainak egy állítólagos vígjáték-töredéke.

Balassa József az Irodalomtörténeti Közlemények 1895-iki évfolyamában Barla Szabó János debreceni theologusnak 1824-ben összeírt kézirati gyűjteményéből közli Csokonainak egy pár eddig ismeretlen költeményét. Ezeket kívül közli a költőnek «egy valóságos kis vígjátékát, melyben a költészet elfajulását, a tartalom nélküli verselést s üres rímhajhászt gúnyolja. Címe: «A híres Sós András és Szél Gáspár verseiből némely töredékek s ugyancsak nekik a debreceni Muzsák közé való bévételéseknek rövid historiája». Ez a kis vígjáték, Csokonai természetes dévajságát kivéve, nem sokat őrzött meg a költő szelleméből; de mint a fűzfa-poétatípusnak talán első karrikatúrája irodalmunkban és a Tempefői Csikorgójának² előfutárja értékes fölfedezés számba ment, mint minden, amit költőnk sokat hánykódott szellemi termékei közül megmenthettek. *Oláh Gábor* ugyancsak az Irodalomtörténeti Közleményekben (1906: 103) közli Csokonai két ismeretlen versét és ezt írja többek közt: «Lengyel Imre, debreceni tanácsos hagyatékából került a debreceni főiskola nagy könyvtárába egy kéziratot gyűjtemény, amelyet Somosi Mihály kezdett összemásolgatni 1808-tól fogva. Benne van az a Lakodalmi játék (ez a mi vígjátékunk), amelyet Balassa József közöl, mint Cs. színjátékát. Ebben a színdarab alá ez van írva: Ao. 1796. Præceptore Publico Poëseos Stephano Nagy. (Balassa verseskönyvében: Cs. V. M.) Tehát kétséges a szerzője.» Ha eddig kétséges volt szerzőjének személye, ezután kétségtelen, hogy az

¹ Teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy ugyanez a kép, mely a Praedikációkat díszíti, tudtommal még néhány, Debreczenben nyomott vallásos művön is föltalálható. Így pl. a *Félegyházy Tamás* öt kiadást ért «A keresztyén egyháznak részéről való tanítások» stb., és az 1586-iki «A mi Urunk Jézus Krisztusnak új testámentuma» című könyvein. Valamint a jó *Derecskei Ambrus*, szintén Debreczenben (1603) megjelent munkáján: Az «Szt Pál apostol levelei» stb. A föntiek után vajjon hogy magyarázzuk ezt? Szerintem igen természetesen ekként: Félegyházy könyvére, aki Méliusznak közvetlen utódja, s maga is nagy tekintélyű pap és tudós volt, a nyomdász, Hoffhalter Rudolf szinte ösztönszerű devotióval tette rá az eddig csak egyszer (s azóta éveken át nem használt) vignettát. S hogy csakugyan a megtisztelés gondolatával tehetta, mutatja két körülmény. Az egyik: a klisének új, finomabb átdolgozása, ami némi öregbitő vonással a kis papi alak arcára is kiterjed. A másik: a kép alján látható 1563-iki évszám 6-os jegyének átjavítása 8-asra (83-ra), amely a Félegyházy «Tanítások» c. művén jelenik meg először ily alakban. A derék tudós halála után (1586) közzétett könyvein aztán, valamint húsz év múlva a Derecskei Ambrus munkáján már csak mint egyszerű nyomdai címer szerepel.

² Ugyanott közli Balassa a következő szintén ismeretlen verset: Csikorgónak, egy hazánkban kedves versszerzőnek, Trója feldúlásáról íratott munkájának kezdete. (*Verseskönyv a század elejéről.* Ir. Közl., 1895. évf.)

csakugyan Nagy István és nem Csokonai; neki legfeljebb annyi köze lehet az egészhez, hogy valami kézirati gyűjteményből ismerhette, mert úgy látszik többször is lemásolták és Csikorgó alakjának megalkotásakor fel is használhatta.

A kérdéses vígjáték forrása ugyanis már [meg is jelent nyomtatásban a *Bernáth Lajos* által összegyűjtött és kiadott protestáns iskoladramák közt. (Régi Magyar Könyvtár. Szerkeszti Heinrich G. 21. sz. Bp. 1903: 263.) Bernáth egy debreceni kézirat alapján közli (I. Bevezetés: 29) és mivel címe nem volt, a következő «kissé idegenszerű, de hangzatos» címmel látta el: «Poétacenzura. Előadták: 1796 dec. 9-én. Turkeviben Földvári József debreceni lelkész lakodalmán a debreceni poétaclassis növendékei. Szerzője valószínűleg (a föntebbiek után bizonyosan) a poéták az évi publicus præceptora: Nagy István. Másolója: ismeretlen.»

Az összehasonlításból könnyen meggyőződhetünk róla, hogy a Balassa közölte szöveg meglehetősen hű másolata, illetve kivonata a Poétacenzurának. A harmadik jelenéstől kezdődik a lemásolás (az első két jelenés elmaradt) egész a végéig.

Bernáthnál:

Gyöngyösi: Ezek [a versek t. i.] ugyan arra nem méltók, de nevetségre jók lesznek, úgy is szokott, Virgilius mellett is Basileus lenni, a szépen hangitsáló fülemilék mellett károgznak a varjak, huhognak a füles baglyok, de imé jön Fébus, majd eligazítja a dolgot. (Bé jön Fébus.)

Balassánál:

Gyöngyösi: Ezek ugyan nem méltók, de nevetségre jók lesznek, úgy is szokott Virgilius mellett lenni Batillus, a szépen hangicsáló fülemilék közt is károgó varjúk. De íme Pœbus jó, majd eligazítja ő a dolgot. (Phœbus olvastat verseket a maga tanítványaival.)

A negyedik jelenés eleje újra elmaradt, de a 285., 286., 288., 290. és 291. oldalakon a föntebb látható módon egész pontosan össze lehet egyeztetni a két szöveget.

GESZTESI GYULA.

Napoleon kiáltványa a magyarokhoz.

Az idén volt 150-ik évfordulója Bacsányi János születésének. Alkalmoszerű, hogy megemlékezzünk a szerencsétlen sorsú költő pályafutásának arról a nevezetes és sokat vitatott mozzanatáról, mely kapcsolatos Napoleonnak a magyarokhoz intézett 1809. évi híres kiáltványával.

Ha a kiáltványnak tartalmát és nyelvét nézzük, azt látjuk, hogy igen hasonló Napoleon egyéb kiáltványaiéhoz, melyek velős rövidecséggel, világos és szabatos nyelven, merész és parancsoló hangon és mégis lelkesítő módon, meggyőző erővel és nem iskolai s nem mesterkélt, hanem természetes ékesenszózással fejezik ki lángeszű szerzőjük gondolatait és érzelmeit.

Mínthogy Napoleon a magyarokhoz intézett kiáltványát aláírta, két-séggkívül, teljesen helyeselte tartalmát és nyelvét: tehát — ha nem ő szer-

kesztette volna is — az ő művének kell tekintenünk. Annak tekintették a történetírók, a franciák és a nem franciák egyaránt; és annak tekintette nemcsak a francia s a magyar nemzet, melynek szólott, hanem az egész világ.

Bizonyára feltűnő a kiáltvány szövegében a magyar politikai viszonyokról való számos helyes észrevétel, melyek csak oly embertől származhattak, ki hazánk történelmét kellőképen ismerte. Ez a körülmény ellene szól annak a véleménynek, mely szerint a kiáltvány szerzője maga Napoleon. Ámde lehettek, sőt voltak is, akik — kiáltványa készítése előtt — őt politikai viszonyainkról tájékoztatták. Ezeknek egyike alighanem Maret volt (született 1763 márczius 1-én, meghalt 1839 május 13-án), a jeles államférfi s politikai s szépirodalmi író, Napoleon e kedvelt embere, ki ekkor közelében volt, és kit Napoleon ezidőtájt Bassano hercegévé tett. De hogyan értesülhetett Maret a magyar nemzet régi s akkori politikai állapotairól? Maret-t a francia köztársaság kormánya követül Nápolyba küldte 1793-ban. Ekkor, Piemontban, az osztrákok elfogták és Kufstein várába zárták. Harmadfél esztendeig volt itt, és ekkor megismerkedett Bacsányival, aki, minthogy része volt az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvésben, 1795-től kezdve 1796-ig ugyanott raboskodott. Barátság fejlődött ki köztük, nemcsak nézeteik hasonlósága miatt, hanem azért is, mert teljesen egyidősek voltak (Bacsányi 1763 május 9-én született és 1845 május 12-én halt meg). Maret Bacsányitól hallhatta azokat a pontos adatokat hazánk politikai viszonyaira nézve, melyek a szóban forgó kiáltványban előfordulnak.

Kazinczy után (lásd: Kaz. levelezése. Közveteszi Váczy János. Kiadja a M. T. Ak. a VII. k. 311., 382. és 443. lapj.) Toldy («A magy. költészet kézikönyve, I. k. 598. l. az I. kiad. szer.) s utána Horváth Mihály (Magyarország történelme, VIII. k. 369. l. a II. kiad. szer.) azt írja, hogy az 1809-ben Bécsbe bevonult franciák előbb Decsi Sámuel, a «Magyar Kurir» szerkesztőjét, de mivel ez vonakodott, utóbb Márton Józsefet, a szótáríró, a bécsi egyetemen a magyar nyelv rendkívüli tanárát és János királyi herceg magyar nyelvmesterét, akarták megbízni Napoleon szóban forgó kiáltványának magyar nyelvre való fordításával, és mivel Márton is elhárította magától a megbízást, az ő tanácsára, Bacsányihoz fordultak, ki ekkor magyar kir. kamarai fogalmazó volt és — úgy, mint az előbb említett két magyar író — Bécsben lakott. Maret, kiről fennebb említettük, hogy ekkor Napoleon közelében volt, és hogy Bacsányi rabtársa s barátja volt, Bacsányit magához kérte, ki a megbízást elfogadván, a kiáltványt nemcsak lefordította, hanem — úgy tetszik — a magyar érzelmek, nézetei és kívánalmak szerint meg is változtatta. Bacsányi, az 1809-iki bécsi békekötés után emiatt a franciákkal Bécsből távozván, 1814-ig Párisban, kegyben élt; midőn pedig a szövetségesek Párisba bevonultak, az osztrák seregnél önként jelentkezvén, előbb Bécsbe, azután Spielbergbe fogságba vitették; két évvel utóbb a fogságból kibocsájtották és Linzet jelölték ki lakhelyéül és rendőri felügyelet alá helyezték. Itt újra találkozott Maret-val, ki 1815-től 1820-ig szintén itt volt kénytelen tartózkodni, szintén rendőri felügyelet alatt.

Ugyanezen a véleményen van még számos más történetírónk és irodalomtörténészünk is.

Sayous is, a francia történetíró, ki nemzetünk történetét nagy szeretettel, kellő készütséggel és teljes tárgyilagossággal írta meg, «Histoire générale des Hongrois» című munkájában (lásd: a II. k. 394. lapj.), Horváth Mihály nyomán, Bacsányit tartja a kiáltvány fordítójának, és Horváth előbb említett szavaihoz csak azt teszi hozzá, hogy vannak a kiáltványban kifejezések, melyek idegen embertől nem származhattak, hanem csak magyar hazafitól. Bacsányi életrajzában, mely a «Grande encyclopédie»-ban jelent meg, már azt mondja, hogy alighanem ő szerkesztette; vagy ha nem, akkor átvizsgálta.

A «Nouveau Larousse illustré», Bacsányi életrajzában, szintén azt mondja, hogy Bacsányi volt Napoleon kiáltványának fordítója.

Bérczy Jenő (Bacsányiról szóló s 1886-ban Kaposvárott megjelent értekezésében) és Széchy Károly («Magyar költő idegen földön» című s az «Erdélyi Múzeum-Egylet» kiadv. 1889. évi VI. kötetében napvilágot látott cikkelyében) «valószínűnek» tartja, hogy Bacsányi a fordítója.

Vas Gereben («Dixi» című korrajzában «Tünődések» című részében) említi, hogy Napoleon Balogh István váci kanonokkal akarta lefordíttatni kiáltványát, de nem lehetett őt erre reávenni.

Bayer Ferenc, Bacsányiról írt és 1878-ban Sopronban megjelent tanulmányában, tagadja, hogy Bacsányi fordította volna.

Wertheimer Ede azt állítja, hogy nem Bacsányi fordította, s azt mondja, hogy talán sohasem tudjuk meg, ki fordította magyarra («Napoleon viszonya Magyarországhoz», a «Budapesti Szemle» 1883. évf. és: «Adalékok a «Magyar Kurir» történelméhez», a «Századok» 1897. évf.).

Egy névtelen a «Magyar Salon» 1898. évfolyamában: — «Ki fordította magyarra I. Napoleon proclamatióját?» című közleményében — «régii családi feljegyzések és naplók» nyomán részletesen leírja a kiáltvány fordításának történetét. E közlemény szerint a kiáltvány fordítója Falussy Mihály szatmármegyei nemes, ki az 1792-iki, Budán tartott és Ferencet, II. Lipót fiát megkoronázó országgyűlésen távollevők követe (absentium ablegatus) volt és aki sok nyelvet tudott.

Marczali Henriknek az a véleménye, hogy «Napoleon parancsára valószínűleg Márton József, a «Magyar Kurir» szerkesztője, fordította magyarra.» (A magy. nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor, VIII. k. 583. lap.) Erre két észrevételünk van. Az egyik ez: Márton az udvar lekötelezettje volt, aki, miután megszűnt János királyi herceget magyar nyelvre tanítani, az udvartól nyugdíjat kapott, melynek zavartalanul birtokában maradt haláláig; tehát alig hihető, hogy ő fordította volna. A másik meg ez: a «Magyar Kurir»-nak 1809-ben nem ő, hanem Decsi Sámuel volt szerkesztője.

Szinnyei Ferenc (Bacsányiról szóló munkájában, mely a «Magy. Tört. Életrajzok» című vállalatban jelent meg 1904-ben) így szól: «Valószínűnek tarthatjuk . . . hogy nem ő (t. i. Bacsányi) a proclamatio fordítója» (108. l.). Azután meg így: «Megemlítem még, hogy Thallóczy Lajos, kiváló történet-

írónk állítása szerint Bacsányi nem fordította a proclamatiót, hanem a fordítást átkorrigálta. A bécsi levéltári adatok feldolgozása kétségkívül teljes fényt fog deríteni Bacsányi életének eme homályos pontjára.» (U. o. 111—112. l.)

Horánszky Lajos — ki ezeket az adatokat felkutatta s «Bacsányi János és kora» című s 1907-ben megjelent munkájában felhasználta — közli ebben a munkájában, egyebek közt, a bécsi levéltárban levő azt a jegyzőkönyvet, mely Bacsányi kihallgatásáról szól, és melyből az tűnik ki, hogy Bacsányi elismerte, hogy «a kiáltvány kész magyar fordítását nyelvezet és helyesség szempontjából átvizsgálta» (lásd a 379—380. lapon), és hogy ezt csak azért tette, mert erre a franciák «kényszerítették» (lásd a 408. lapon). Azonban a kiáltványt egy vasmegyei magyar ember, Kermelics Károly fordította volna magyarra.

A kiáltvány magyar fordításának nyelve Bacsányi nyelvére vall. Van a magyar fordítás szövegében egynéhány szó s kifejezés, melyekkel Bacsányi szeretett élni, s van egynéhány, melyekkel csak ő élt.

Lássuk már most az ékesenszólás e kis «remekművének» — ennek hívja Sayous (id. m. II. k. 391. l.) — és a történelem e nevezetes okiratának magyar fordítását.

Ime, szóról-szóra, de mai helyesírással :

Proclamationo.

Császári szálláson, Schönbrunnban,
pünkösdi havának 15-ik napján 1809.

Az austriai császár megszögvén a békeséget, melyet velem kötött,¹ és nem gondolván azon nagylelkűséggel, melyet már három ízben,² név szerént az 1805-ik esztendőbeli háború végével, íranta mutattam, megtámadta hadi népemet.³ Visszavertem én az igazságtalanul megtámadót :⁴ az Isten, ki a győzelmeket adja, s a háládatlanokat és hitszegőket megbünteti, szerencséseké tette fegyvereimet; elfoglaltam Austria fővárosát és [már]⁵ a ti határaitokon állók [diadalmas seregeimmel]. Az austriai császár, nem pedig a magyar király, üzent nékem hadat. Hazai constitútiók szerént nem is cselekedhetne volna ő ezt a ti megegyezések nélkül. Országotoknak mindég csak a haza oltalmára intézett egész systemája,⁶ s azok a rendelkezések,⁷ a melyeket ehhez képest az utolsó országgyűlésen⁸ tettetek, eléggé [s nyilván] kimutatják, hogy ti a békeségnek fentartását kívántátok.

¹ T. i. az 1805 dec. 26-ikán kötött pozsonyi békét.

² A francia szövegben : après trois guerres consécutives.

³ A fr. sz.-ben : mes armées.

⁴ A fr. sz.-ben : j'ai repoussé cette injuste agression.

⁵ Az a szó nincs meg a fr. sz.-ben, és a többi, zárójelbe tett szó sincs meg benne.

⁶ A fr. sz.-ben : votre système constamment défensif.

⁷ A fr. sz.-ben : les mesures . . . prises.

⁸ T. i. az 1808-ikin, melyet Ferenc kir. 1808 jún. 30-án hívott egybe aug. 23-ára Pozsonyba, s melyet ugyanabban az évben (nov. 5-én) fejezték be.

Magyarok! Eljött az a szempillantás, melyben visszanyerhetitek [régi] függetlenségeteket. Fogadjátok el a békeséget, melyet ajánlok: maradjon fenn egész épségében országotok és szabadságotok; maradjon fenn hazátoknak constitutiója, akár azon állapotjában, a mint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, a melyeket abban ti magatok [teljes tetszésetek és kényetetek szerént] az időknék mostani körülményeikhez¹ képest jóknak és saját polgártársaitok hasznára nézve [talán] szükségeseknek ítélni fogtok. Semmit sem kívánok én ti tőletek: egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és [valósággal] független nemzetté legyetek. Az Austriával való egyesíttetés² volt a ti szerencsétlenségeteknek [főbb] oka; Austriáért folyt a ti véretek messze országokban, és legbecesebb javaitok³ szüntelen annak örökös tartományai⁴ miatt voltanak feláldozva. A ti országotok tette az austriai birodalomnak legszebb részét⁵ és mégis úgy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok [és mellékes tekintetek] által igazgattatván mind eddig, melyek ti reátok nézve idegen természetűek voltak.⁶ Vagynak még ti néktek tulajdon nemzeti erkölcsseitek, vagyon nemzeti nyelveitek és dicső eredeteteknek régiségével [méltán] dicsekedhettek. Szerezzétek most vissza nemzeti lételeteket; [légyetek újra, akik valaha voltatok] Válaszzatok királyt magatoknak; olyan királyt, a ki érettetek országoljon, a ki hazátok kebelében, ti közöttetek lakjék és a kit a ti polgártársaitok és katonáitok végyenek körül!

Magyarok! Ez az, a mit Európa⁸ tőletek vár, mely most reátok néz; ezt kívánom tőletek én is: állandó, [bizonyos] békeséget,⁹ kereskedésbéli szabad közösülést¹⁰ velem és tökéletes függetlenséget¹¹ [és bátorságot].¹² Ily jutalom vár titeket, ha dicső eleitekhez és önnönmagatokhoz méltók akartok lenni.

Nem fogjátok ti ezen jó szándékból eredő s a ti saját javatokra tárgyozó¹³ ajánlásimat megvetni;¹⁴ nem fogjátok tovább haszontalanul ontani véreteket oly gyenge fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett ministerek igazgattak, oly ministerek, kiket Anglia, Európának ezen [köz]

¹ A fr. sz.-ben: l'esprit du temps.

² «Austriával» nem voltunk egyesítve soha.

³ A fr. sz.-ben: vos intérêts les plus chers.

⁴ Nem Austriának, hanem az uralkodóháznak voltak «örökös tartományai».

⁵ Az «austriai birodalomnak,» azaz az osztrák császárságnak, sohasem «tette» semilyen részét országunk. 1804 aug. 17-én tudatta Ferenc császár és király népeivel, hogy fölvette az «örökös austriai császár» címet és pedig «kedves Magyarország törvényei s alkotmánya épségével»; és mikor 1806 aug. 14-én letette «a római szent birodalom császára» címet, az 1807-iki országgyűlésen az ország rendleinek okiratban tudtára adta, hogy a fölött császári cím az ország jogainak nem lehet semmiféle sérelmére.

⁶ A fr. sz.-ben: vous n'étiez qu'une province toujours asservie à des passions qui vous étaient étrangères.

⁷ A fr. sz.-ben nem bekezdés.

⁸ A fr. sz.-ben: l'Europe entière.

⁹ A fr. sz.-ben: une paix éternelle.

¹⁰ A fr. sz.-ben: des relations de commerce.

¹¹ A fr. sz.-ben: une indépendance assurée.

¹² T. i. biztonságot.

¹³ T. i. való, váló.

¹⁴ A fr. sz.-ben: vous ne repousserez pas ces offres libérales et généreuses.

ellensége ¹ pénzzel fizetett, s e szerint a maga gazdagságát az egyedülvaló kereskedésre ² s a mi viszálykodásainkra építette.

Gyülekezettek [azért] összeve Rákos mezejére, [rég]i őseitök szokása szerint; tartsatok ott [igaz] nemzeti gyűlést! és adjátok tudtomra végzéseiteket.

Napoleon.

A császár parancsolatjára:

Neuchâteli herceg, major-general Sándor.³

Egy kis íven, mely három hasábra van osztva, jelent meg nyomtatásban; az első hasábon az eredeti francia, a másodikon a német és a harmadikon a magyar szöveg van. Napoleon megbizottai számtalan példányban terjesztették el országunkban. Ma már csak igen kevés példány van belőle.

Az akkori hazai ujságok, az akkoriban dívó szigorú sajtótörvények miatt, nem közölhették.

Magyar fordítása nyomtatásban másodszor a «Március Tizenötödike» 1848 november 24-iki számában, és harmadszor Horváth Mihály «Magyarország történelme» című munkájának hatodik kötetében, 1863-ban, jelent meg.

Kossuth látta az eredeti kéziratának letisztázott példányát; III. Napoleon császár mutatta meg neki 1859-ben. (Irataim, I. k. 224. l.)

Annak fejtegetése nem tartozik jelen észrevételeink keretébe, valjon mi történt volna, ha nemzetünk hallgat Napoleon szavára, s teljesíti kiáltványában foglalt kívánságait.

BELLAAGH ALADÁR.

Széljegyzetek Petőfi verseihez.

Alku. Vikár Béla «A magyar népköltésről» írt értekezésében (Bevezetés: A magy. népk. remekei c. gyűjtemény I. kötetéhez. Remekírók Kép. Ktára.) két helyen is foglalkozik Petőfi Alkujának népies változataival (VI. és XXI. lap.). Petőfi ugyanis ezt a költeményt 1845 őszének elején írta Szalkszentmártonban, (megjelent a Pesti Divatlap dec. 25-iki számában) s már 1846 őszén, alig egy esztendő múlva mint népdalt küldték be Erdélyi Jánosnak, aki a Népd. és Mondákban (2 : 226) a költőnek megnevezése nélkül közli; nyilván nem emlékezett rá, hogy olvasta valahol s tiszta népies hangja miatt eredeti népi terméknek vette. Erdélyi gyűjteményének egy ismertetője szintén *újabb* pusztai dálnak mondja (Endrődi: Petőfi napjai, 1847, május 9.). Az Erdélyi-féle szöveg *már* népiesen módosított, csiszolt szöveg. Az idők folyamán azonban nemcsak változott a szöveg, hanem meg is szaporodott. Vikár egy versszaknyi toldalékot közöl:

¹ A fr. sz.-ben: cet ennemi du continent.

² A fr. sz.-ben: monopole.

³ T. i. Berthier (született 1753-ban, megh. 1815-ben). Napoleon egyik legkedvesebb embere.

Ha ez a pénz el találni veszni,
A szeretőm nem tudna szeretni :
Akkor lennék csak igazán szegény,
Juhász legény, szegény juhász legény.

A toldalék származásáról, körülményeiről Vikár nem szól semmit. Aradi diákkoromban, a mult század nyolevanas éveiben, mi is toldalékkal énekeltük a Juhászlegényt, de valamennyien «úgy tudtuk», hogy ez az utolsó vers Arany Jánostól való; szövege a Vikárétól eltér :

Ha az a lány téged nem szeretne,
Sem pénzed, sem szeretőd nem lenne,
Akkor lennél csak igazán szegény,
Juhász legény, szegény juhász legény.

Nemrégiben megint más változatot kaptam, melyhez már valóságos legenda fűződik: Aranynek a Juhászlegény igen kedves nótája volt (ezt igazolja Benkó Imre is: Arany J. Nagykőrösön. 1897. 108. l.). Mikor Petőfi egyszer meglátogatta, együtt danolták; a második versszak végén Petőfi természetesen abbahagyta, Arany azonban a költő nagy bámulatára folytatta :

Hátha aztán, kit szerettél: rózsád
Elhagyna és hűtlen lenne hozzád,
Elhagyna és hűtelemné lenne :
Sem szeretőd, sem pénzed nem lenne!?

Azonban Petőfi sem volt rest s még egy verssel visszavágott :

Akkor lennék, a mi voltam: szegény,
Juhászlegény, szegény juhászlegény.
A juhásznak ha babája nincsen,
Nem kapkod az, holmi dib-dáb kincsen!

Ezek a kedves mesék minden bizonnyal egyről tanuskodnak: Petőfi versének életéről. A toldalékokat természetesen sem Arany, sem Petőfi nem írhatta; de népi eredetűeknek sem mondhatók, alkalmasint valami nótás diákember követte el őket. Meg vagyok győződve, hogy az országban még több változat, vagy legalább is a keletkezés történetének változata is előkerül még.

Minek nevezzelek? c. költemény, melyet Petőfi fiatal hitveséhez intéz s mely valósággal diadalmas himnusza a boldogságnak, emlékeztet Vörösmarty Ábrándjára, melyet a költő kevéssel Csajághy Laurával kötött házassága előtt írt, s mely nem olyan lobogó szenvedélyű ugyan, mint Petőfié, de szintén telve van izzó érzellemmel. Mind a kettő voltaképen rapszódia; a versszakok az egész költeményen végig ugyanegy szóval, kifejezéssel kezdődnek és végződnek (Vörösmarty: Szerelmedért . . .; Petőfi: Minek nevezzelek . . .); a versszakok belseje e vezérszónak nem értelmi, hanem szenvedély-sugallta kifejtése, körülírása. Mind a két költemény tehát a két költőnek hasonló életkörülményei közt és hasonló érzelmi állapotában

keletkezett; hasonló a tartalom, azonos a keretes szerkezet. Én azt hiszem, hogy ez utóbbiban Vörösmarty mintául szolgált Petőfinék.

Magyar vagyok. A harmadik versszakban az 5., 6. sor így hangzik :

*Európa színpadán mi is játszottunk,
S mienk nem volt a legkisebb szerep.*

A történelem mint színpad úgy látszik közhely lehetett a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben. Eredetét, feltalálóját nem ösmerem. Széchenyi a Kelet Népében (1841) kétszer is él vele: «Figyelmezzünk viszont a' francziára és németre . . . a' világ színpadán ugyan milly szerepet játszik mind az egyik mind a' másik?» (183. l.) — « . . . nem egy nép lépett le a' világi színpadrul . . . többet akart, mintsem bírt.» (200). — Valószínű, hogy Petőfit saját színész-emlékei is ihlethették e kép alkalmazására.

Karácsonkor. A tizennegyedik versszak :

Eredj, reménység, menj, maradj magadnak,
Oly kedves vagy, hogy hinnem kell szavadnak,
Ámbár tudom, hogy mindig csak hazudsz . . .

öntudatlan megismétlése Csokonai *A reményhez* c. elégiája sorainak :

Csak maradj magadnak! Biztatóm valál;
Hittem szép szavadnak: Mégis megcsalál.

Viszont az utolsó versszak :

Nem nap vagyok én, föld és hold körében;
Mint vést jelentő üstökös az égen,
Magányos pályán búsan bújdosom.

csírájában magában foglalja Vajda János *Az üstökös* c. költeményét.

Tűz. A hatodik versszak :

Csak így élet ez az élet,
Tüzes *lyánnyal*, tüzes *borral* . . .
És — a mit majd elfeledtem —
Nem maradhat még el a *dal*.

egyeznek a Luther Mártonnak tulajdonított mondással: «Wer nicht liebt Wein, Weib, Gesang: Der bleibt ein Narr sein Leben lang.» Amint ezt alaptalanul adják Luther szájába, ép olyan alaptalanul hivatkoznak az «Epistolae obscurorum virorum» Böles Salamon példabeszédére, mint forrásra: «Salomon dicat: musica, mulier et vinum laetificant cor hominis», mert erről szó sincs a Bibliában. (V. ö. Büchmann, Geflügelte Worte.)

A vándor legény kilencedik versszaka :

S hogy kijátszam a haramját,
Ki megállít, meglehet :
A legelső kocsmárosnak
Átaladtam pénzemem.

nem egyéb, mint költői körülfirása Juvenalis híres mondásának : «Cantabit vacuus coram latrona viator.» (Sat. X. 22.)

September végén híres sora: «Elhull a virág, eliramlik az élet» több bibliai igével egyezik. Ezsaiás 40 : 7, 8 : «Meg-szárad a' fű, le-esik a' virág . . . Bizony olyan a' nép, mint a' fű! Meg-szárad a fű, a' virág el-húll . . .» — Zsoltár 103 : 15 : «. . . a' halandó emberek napjai hasonlatosak a' fűhöz . . . mint a' mezőnek virága, úgy virágzik.» — Jób 14 : 2 : «Mi-képpen a' virág mihelyt ki-nyilatkozik, le-szakasztatik; és el-múlik mint az árnyék, és nem állandó.»

A szerelem utolsó előtti versszakában :

S higyetek ti, kiknek lelke
Hír-dicsőségért a vér
Vagy virasztás ösvényén megy :
Egész babérerdőnél egy
Rózsabimbó többet ér.

nagyjában ugyanaz a gondolat, melyet Csokonai fejez ki *Az én poesisom természeté* költeményében (Lilla I. 2) :

Nem kell cupress, melylyel Racint
Tisztelé Melpomene ;
Egy kis rózsza, egy kis jáczint
Nékem jobban illene.

Rég veri már . . . utolsó versszaka :

Te meg, cigány, húzd rá, majd kifizetem ;
De úgy húzd, hogy megrepedjen a szívem,
Repedjen meg örömébe', bujába' . . .
Igy vigad a magyar ember, hiába.

Ez nagyon hasonlít egy ma is eléggé közkeletű nótára :

Húzzad csak, húzzad csak keservesen,
Hogy a szívem megrepedjen ;
Repedjen meg örömébe, bujába,
Igy mulat az, kinek nincsen babája.

A nótát nem találtam meg régibb gyűjteményeinkben. Az újabbak közül legelőször : *Limbay Elemér* Magyar Daltár II. 271. (Győr. Henricke.

1881.) Azt kellene már most eldönteni: Petőfi olvaszott-e bele versébe egy régibb népdal, vagy a nóta keletkezett-e Petőfi versének utolsó szakából.

Hattyudalféle. A második versszak:

Hányszor kívántam a halált!
Es most, midőn már közeleg,
Midőn félig rám lehele:
Olyanformán vagyok vele,
Mint a mesében az öreg.

Célzás Aesopus 20. és 146. meséjére, amelyben a teherhordásban elcsigázott öreg a halált hívja, de mikor az megjelenik, megszeppen s arra kéri, segítse vállára a terhet; a nehéz élet t. i. még mindég jobb, mint a halál. Petőfi versében is még tovább cseng a célzással megpendített gondolat.

TOLNAI VILMOS.

Irodalmunk vaskora.

Arany a maga önéletrajzában (Hátr. M. I: XLVII) nem idézi egészen pontosan Vörösmarty bírálatának szavait, melyek az Elveszett Alkotmány-nak nyelvére és verselésére vonatkoznak. Ezek szóról-szóra így hangzanak: *„... 's a' nyelv és a' verselés ollynemű, mintha már irodalmunk' vas korában élénk».* (Kisf. Társ. Évl. VII. köt. 1845—46, megj. 1849; XXXVIII. l.) A *vaskor* itt nem az archeológia harmadik, tehát legújabb korát jelenti (kő, bronz, vas), nem emelkedést, fejlődést, hanem épen ellenkezőleg hanyatlást az Auróra és Athenæum fényes, nyelvben és verselésben tökéletes időszakához képest. Vörösmarty e hivatkozással csak a római irodalom vaskorára, a hanyatlás korára célozhatott. A római irodalmat u. i. *kezdetleges korra* (Kr. e. 240—78), *arany korra* (78— Kr. u. 14), *ezüst korra* (14—117) és *érc- vagy vas korra* (117—VI. századig) volt szokás felosztani. Hogy Vörösmarty erre gondolt, mutatja az *irodalmunk* előtt a *már* szócska is; lehet, hogy lappang nyilatkozatában egy kis célzás a vaskor nagy, de nyers szatira-írójára, Juvenalisra is, kinek műveihez Arany maró gúnyal telt költeménye közel jár.

TOLNAI VILMOS.

Mikszáth Kálmán házassága.

A Budapesti Szemle 1912-ik évi februári számában —r. —r. aláírással az előttem teljesen ismeretlen kritikus *Mikszáth Kálmán* című munkámat bírálva, csodálatos következtetésekre jut. Abból indul ki, hogy Mikszáth, egyik életrajzírójának tanúsága szerint, nem 1873-ik évben, de 1883-ban házasodott meg. Úgy gondolja tehát, hogy e tévedésemet néki kötelessége kiigazítani. Ez még csak hagyján! De ráadásul olyan véleményt is kockáztat, hogy ez a hibás kelet munkám hitelességét is gyanússá teszi.

Ily körülmények között nekem is kötelességem az igazságot e bírá-

lómmal szemben megállapítani. Elsősorban fontolóra veendő, hogy a jelen esetben ki tudja jobban a dolgot: maga Mikszáth Kálmán-e, vagy a kései életrajzíró?

Említett munkám bevezetésében megírtam, hogy ez emlékiratformájú dolgozatomban «lehetnek és vannak időrendi és adatbeli tévedések», mert már beszélgetéseink alkalmával észrevettem, hogy Mikszáth az időrenddel nem sokat törődik. Mikor erre figyelmeztettem, kicsinylőleg mondotta: «A chronologia olyan, mint a csontváz a testben. Nem is látjuk a hústól, az izomtól. Ha ezt nem rakná reá a természet, a csontváz garmadába esnék. Az események: a hús és izom lényeges, a chronologia csak száraz csontok össze-visszasága, amiben a tudósok válogatnak és marakodnak rajta.» De hogy Mikszáth mégis oly nagyot tévedett volna — amint —r. —r. állítja — az a legnagyobb valószínűtlenség.

Tovább menve meg kell említenem, hogy Mikszáthnak egyik legszebb jellemvonása az a bensőségteljes mély érzés, amellyel családjához ragaszkodott. Nagyon jól emlékszem reá, hogy megindulva emlegette előttem: «A feleségemnek köszönhetem, hogy író vagyok, s azzá lettem. A nehéz időkben ő volt a muzsám, pártfogóm, gyámolítóm, mindenem. Mikor még én is kétségbeestem pályám jövője miatt, ő egy percig sem vesztette el erős hitét, hogy nagy sikereim lesznek.» Mikor erről részletesen írni akartam, határozottan ellenezte: «Nem akarom» — úgymond, — «hogy legmélyebb érzéseim dobra kerüljenek.»

Evvél függ össze az is, ami házassága körülményei körül történt. *Mikszáth ugyanis 1873-ban házasodott meg.* Mikor nem sikerült Nógrád megyében állandó esküdtségre szert tennie, mert ideiglenesen dolgozott e minőségben főszolgabíró apósa irodájában, feleségével együtt Budapestre jött, s író akart lenni, semmi más. Meglehetősen ur módban éltek, libériás inas hordta és hozta vissza a szerkesztőségekből kéziratait. Raksányi Kálmán, egy elszegényedett nógrádi nemes, famulusa volt, ami jó szívére vall.

A nehéz körülmények folytán elváltak és újra 1883-ik évben kerültek vissza, mikor Mikszáth már híres, neves író volt. Szívük tehát mindig együtt érzett s egymásért dobogott. Mikszáthnak a felesége a távolból is muzsája, mindene volt. Ennyi a megható igazság, amely magáért beszél.

GYÖNGRÖSY LÁSZLÓ.

IRODALOM.

Péchi Simon Psalteriuma. Közzéteszi *Szilády Áron*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1913. 290 lap. Franklinnyomda. Ára 6 K.

Régi irodalmunk homályban rejlő kincsei közül egy ismét napvilágot látott. Hogy valódi kincs, azt Szilády Áron előszavának irodalomtörténeti súlyú értékelése tanúsítja. Péchi Simonnak köszönhetjük a régi magyar irodalom legjobb prózai zsolnáfordítását.

A kézirat, mely a kiadás alapja volt, nagyobb részében Bet Jánosnak, kisebb részében (az eleje és a címlap) Szilády Áron szerint «talán» magának Péchinek írása. Szükséges és érdemes volna Péchinek levéltárainkban hozzáférhető leveleivel összevetni.

Szilády Áron megjegyzi az Előszóban, hogy Péchi zsolnáfordításának egy másik, a kalocsai érseki könyvtárban előkerült kézirati példányát kiadásánál már fel nem használhatta. Nem szeretnők, ha ez az észrevétele bárki szemében levonna akár egy szemernyit e kiadvány értékéből. Előttem van a kalocsai kézirat: szóról-szóra megegyezik a zsolnárszöveg a kinyomatott művel. Ez érthető is, mert a kiadvány alapjául szolgált Psalterium-kézirat 1629-ben készült el, a kalocsai ugyanakkor, talán szintén magának Péchinek felügyelete alatt. Egy egész levél hiányzik a Szilády-használt székelykeresztúri kéziratban, az L. zsolná s ennek szövege pótolható lett volna a kalocsaiából, de a kalocsai Zsolnárkönyv meg nem hozza sehol a teljes zsolná-kommentárt, mert ad usum delphini, egy iskolás fiú számára készült. Így a hiányzó lap pótlása nem lett volna teljes és a kiadott kézirat igazi unikum-jellege sem maradt volna érintetlen.

A kalocsai Psalterium-kéziratot tehát, ha ismerte volna is a kiadvány gondozásakor, valószínűleg mellőzte volna a kiadó, mert a jegyzetek igen hiányosak benne, a zsolnárszövegek pedig szóról-szóra egyezők a felhasznált székelykeresztúri kézirattal. (Csak azért nem írhatom, hogy betűről-betűre megegyezők, mert Szilády Áron a mai helyesírással teszi közzé a Psalteriumot.)

A kiadvány megbízható, fontos kútfője a nyelvészeknek. A kiadvány végén a Szójegyzék nem a pusztá, szokásos nomenklatura, hanem Péchi sajátos nyelvhasználatának repertoriuma. Szerettem volna, ha jelentés-tanilag bővült volna Sziládynek ez a becses összeállítása Péchi konkrétizáló hajlamának feltüntetésével, mint mikor például a CXIX. zsolnában a restelkedni szót késlekedni értelemben használja. Nyelvünk bűvárait azon-

ban index nélkül is vonzaná a Nyelvtörténeti Szótárban még fel nem dolgozott gazdag nyelvanyag. Így még inkább sietnek majd kiaknázására.

Minket itt irodalomtörténeti szempontból érdekel a Psalterium. A mű ugyanis a következő kérdésekre nyit perspektívát: Első vagy végleges fogalmazásban van-e előttünk Péchi zsoltárfordítása? Azonos-e ez a szöveg a szombatos imakönyvekben lévő 69 zsoltárral? A névtelen írójú szombatos imakönyv Péchinek tulajdonított szerzőségét igazolja-e a Psalterium? Az imakönyv írása egyengette vajjon a Psalterium mai szövegét, vagy megfordítva?

Ezeket a kérdéseket Szilády Áron nem veti fel. Előszava szerint Kohn Sámuelnek *A szombatosok* c. könyvében megoldottnak látja a Péchi irodalmi műveire vonatkozó problémákat.

Kohn Sámuel megállapításaiba azonban nem lehet belenyugodnunk. Kohn Sámuel szerint előbb készült a Psalterium, s utóbb, 1630-on túl az Imakönyv. Szerzőjük, Kohn Sámuel szerint, azért egy, más kisebb, stílárius okokon kívül, mert a Psalterium zsoltárai és az imakönyvek zsoltárai szóról-szóra megegyezők.

Egyik állítás sem helyes.

A legrégebb imakönyvek a szombati imában Bethlen Gáborért fohászokodnak, aki 1629-ben halt meg. A Psalterium tudvalevően 1629 szeptemberében készült el. Legjobb esetben tehát az imakönyv befejező munkálatai egybeesnek a Psalterium szerzésével, de a Psalterium elkészülte nem előzheti meg az imakönyvnek évek munkáját igénylő fordításait.

A Psalterium zsoltárai közül tizenhárom, úgymint a III., XXIII., XXX., L., LXXIV., LXXIX., XCII., XCVI., C., CV., CVII., CXI., CXLIV. teljesen eltérő szövegű valamennyi imakönyv kéziratának megfelelő részű szövegétől és szóról-szóra megegyező a többi ötvenhat imazsoltár, — de csak a kalocsai, az imakönyvet is tartalmazó kódexsel.

A többi imakönyvben ezek szintén, bár nem lényegesen, eltérő szövegek. Nem annyira, hogy mind a 69-ben az azonos szavakban való azonos héber nyelvtani elnézések, botlások, stílfordulatok alapján a szerző azonosságát meg ne állapíthatnók.

Ime tehát a Psalterium, amint előttünk már nyomtatásban van, *másodszori fogalmazása* Péchinek, mégpedig hatvankilenc zsoltár tekintetében.

Előbb imaszerzés közben fogalmazta s közülük tizenhármát (a kezdő-Bet-imakönyvbeliakat), melyek már átmentek a hívők tudatába, a teljes imakönyvben is meghagyott eredeti fogalmazásukban, de mert a Bet-imakönyvben több zsoltár nem volt (a hívők ekkor a Bogáti Fazekas Miklóséiból imádkoztak, kit Péchi is ajánl), a többi, melyeket később ugyancsak az imakönyv számára fordít, már egy imakönyvben kicseréli a végleges szöveggel s ez már egyezik a Psalterium szövegével is. Az imakönyvben nem szereplő zsoltárokat később fordította, nem volt szüksége kétszeri fogalmazásra, több gyakorlatra, ezek nincsenek is meg sehol eltérő fogalmazásban.

Mint hogy a Psalterium mindkét létező kéziratában csak a végleges szöveg van megörökítve, nem is kívánhatjuk, hogy Szilády Áron a varián-

sokat feltüntesse. Ezek a szombatos imakönyvekben szerepelnek, tehát a szombatos imakönyv kiadásánál fontosak.

A Psalterium szövege jobban ragaszkodik a héber eredetihez, de művészből is, mint az első fogalmazás. Héberül és magyarul egyaránt jól értő számára is utánozhatatlan fordítás. Ezt az eddig alig hozzáférhető irodalmi terméket tette lelkiismeretes, szerető gond becses birtokunkká.

HARMOS SÁNDOR.

Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. 150 l. Gombos Ferenc nyomdája. (Értekezések a m. kir. Ferenc József-tudományegyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 4. szám.)

E munka doktori értekezésnek készült, ám derekas voltával kiemelkedik az átlagos színvonal fölött. Mint maga a szerző is megemlíti bevezető szavaiban, többet ad a címben ígértnél, röviden az előző korok irodalmára is ügyet vet s Horatius hatását a megújulás korának összes költőinél nyomozza, a fősúlyt azonban mégis különösen az ó- és újklasszikus iskola költőire veti. Érdeemes munka. Jól tudjuk, hogy nálunk a latin évszázadokon át mintegy második anyanyelvünk volt: nyelve a közéletnek, törvényhozásnak, iskolának, irodalomnak, sőt még a magán érintkezésnek is. Milyen hatása lehetett hát a latin irodalomnak egész szellemi fejlődésünkre! S Horatius állandóul iskolai olvasmányul szolgált. Minden műveltebb ember bizonyos ismeretét vitte magával az életbe. S ha a költő elfogadta és éreztette hatását, az olvasó lelkében megértésre, együttérzésre talált. Ismerték, szerették, fordították, utánozták, hivatkoztak rá, tanultak tőle, mind a mai napig. Medgyes Lajos életrajzában egy bájosnak mondható esetet említék. Egy kamarai csász. és kir. erdész 47 évi szolgálat után nyugalomba vonulva, majdnem 40 év óta Horatius modorában és az ő versformáiban készített költeményeit javítgatja s lefordítja Horatius összes ódáit az eredeti versmértékben. Studiummal és nagy szeretettel foglalkozik a 73 éves öreg ember kedvelt költőjével. Gyermekkoromban egy előkelő urat ismertem, aki Horatiusnak egy kis zsebbeli kiadását utazásai közben is mindig magával vitte s bár jórendin könyv nélkül tudta már régen, buzgón olvasgatta. És az érdeklődés napjainkban sem szűnt meg. A Kisfaludy-Társaságnál kiadásra várnak az ódák Szász Béla rimes fordításában s csak nemrégiben is olvashattunk egyik lapban Horatius-fordításokat. Szerzőnk is azt hiszi, hogy Horatius megérdemelné, hogy nagy hatását az egész magyar irodalomra vonatkozólag kimerítő kutatás tárgyává tegyük. Ez többek munkája lehetne. Ő szűkebb körre szorítkozik. Teljességet, mint a szótári anyag gyűjtésénél, itt is alig érhetni el. Ebben van a dolog egyik nehézsége. Mindamellett szerzőnk komoly, lelkiismeretes munkát végzett, amely teljes elismerésünkre méltó. Nehézzé, kényessé teszi a dolgot az is, hogy a hatások keresésénél könnyen túlságba csaponghatni. Hatást láthatunk általános, közkeletű szólalásokban is, ahol pedig semmi kimutatható hatás nincs. Szerzőnk itt is öntudatos tárgyilagossággal, higgadsággal járt el.

Egy pár gondolat azonban olvasásközben felötlött lelkünkben. Horatiusnak az egyes költőkre való hatásáról már több értékes tanulmány jelent meg. Ezekre az előmunkálatokra — igen helyesen! — folyvást hivatkozik szerzőnk s az eredményeket felhasználja. De Horatius esztétikájának hatásáról kezdvén beszélni, mellesleg megjegyzi, hogy: az esztétika rendszeresebb művelése ugyanakkor kezdődik hazánkban, mikor az irodalom megújulása. (62. l.) Ennyi! S e közönségesen ismert tény igazolására hivatkozik Radnai Rezsőnek *Aesthetikai törekvések Magyarországon* c. művére. Mirevaló itt a hivatkozás? Annál felülőbb, mert épen a *rendszeres* esztétikára vonatkozólag jóval előbb (1874-ben) jelent meg *Az esztétika hazánkban* c. tanulmány. Radnai az ő érdemes munkájában tovább fejleszti e gondolatot s a nem rendszeres esztétikai törekvések vizsgálatára is kiterjeszkedik, hivatkozván (természetesen!) az előbbi tanulmányra is. Nem érzékenységből mondom. De nálunk kórság, hogy a protekciót még ilyen térre is beviszik. Némely író t emlegetünk, ha kell, ha nem, mást meg agyonhallgatunk. Tudom, hogy itt nem ez az eset. De a gyanúszkodáshoz szokott olvasó könnyen erre a gondolatra tévedhet. Annál is inkább, mert Berzsenyi ódáinak a Jeles Írók Iskolai Tárában megjelent jegyzetes kiadásáról, amelyben a szükséghez képest Horatiussal való egybevetések is vannak, sehol szó sincs, valamint Döbrentei alapvető Berzsenyi-magyarázatairól sem. Ellenben Hörl Gyulára kétszer is hivatkozik. Nem akarok félreértetni. Én Hörl munkáját nem ismerem, tehát sem védelmembe nem vehetem, sem el nem ítélem. De az író szempontjából beszélek. Először azt mondja, hogy Csengeri értekezése után semmi újat nem mond. (109. l.) Másodszor egy összevetéséről szól, melyet helytelennek talál. (114. l.) Hát ha szerzőnk úgy gondolkozik róla, miért akarja e névvel terhelni emlékezetünket? Azt sem tartom egészen helyénvalónak, hogy Csengerinek Horatiusról való ítéletét egy 1881-ben megjelent ifjúkori Catullus-fordításához írt cikkelyéből veszi, noha 1905-ben az egész római irodalomtörténetet rendszeresen tárgyalva, hosszú, alapos, elmélyedő búvárkodás után a tudós megállapodott, higgadt ítéleteivel találkozunk. (Egyetemes irodalomtörténet, II. k.) Azért ebben is benne van az a gondolat, amit szerzőnk ki akar fejezni, hogy Horatius költészetének értékét különbözőképen ítélik meg s hogy Csengeri nincs a feltétlen magasztalók közt.

Mindezeket azért mondom, mert a fiatal szerzőtől még sok érdemes munkát várhatunk. Nem árt, ha az eféléket is megszívleli, gondolkozik róluk.

Stílje, nyelve szép, folyamatos, magyaros, bár előfordulnak ilyen kifejezések is: röviden azt mondhatnánk (14.), hogyan mernénk azt várni (18.); eltérnénk az igazságtól, ha azt mondanánk (48.), mi azt se mondanánk (61.); hosszás volna, ha mind fel akarnánk sorolni (92.), nem mernénk ezt az összehasonlítást megtenni (96.), (azt) bátran fordításnak tartanánk (111.), úgy vonhatnánk meg a kis dal jellegét (122.). Ez utóbbi egyszersmind nem is szabatos. Hogy lehet jelleget *megvonni*? Épen úgy, mint az előszóban *betöltött* szerepről beszél. A szerepet nem töltik

be, hanem játszák. Ha már mindenképen töltögetni akarunk, a szerepkört lehetne betölteni. Ez is olyan suta hirlapi szó: leközöljük. (143.) S hogy már mindent elmondjak, mikor szerzőnk Horatius után (Carm. III. 4.) elbeszéli, miként oltalmazták meg a Múzsák már gyermekkorában a költőt, azt mondja, hogy myrtyus- és babérlombokkal hintik be, így rejtik el a mérges kigyók és vad medvék ellen. (89.) Az eredetiben is csak *ursusról* van szó. Így félreértésre ad okot, mintha *szelid* erdei medvéktől is tartathatót volna.

A könyv külső kiállítása, nyomása szép, tiszta. Kisebb sajtóhibák (bár könnyen észrevehetők) fordulnak elő. Például: De ugyanezt *azt* (az) *Ars poeticában* is előhozza. (64.) Horatius *hire* (híres) helye. (U. o.) Nulla dies *színe* (sine) linea. (68.) Ignem *Fraudem* (Fraude) mala gentibus intulit. (87.) *Testi* (pesti) barátim. (96.) A bohó pagátot *elfogadni* (elfogni, 97.). Mintha csak 200 (2000) évvel előbb élne. (110.) *Megse* (meg se) próbáljuk. (143.) Oh más, *más* magyar kar menyköve villogott. (138.)

Ismétlem, az író derekas munkát végzett s bizodalommal várhatjuk további munkálkodását.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Sztripszky Hiador: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Budapest, 1913. 176 l. Szerző kiadása. Fritz Ármin nyomdája. Ára 2 K.

E munka azt akarja bizonyítani «jegyzetekben», hogy a IX—XI századbeli magyarságot politikai és egyházi téren a görögkeleti vallású szláv népektől való hatások is érték; sőt valóságos görög művelődési hatások is (4. l.). E tekintetben tulajdonképen ugyanazon nyomokon jár, mint a gör. szerz. kath. magyarok római zarándoklatáról szóló Emlékkönyv (Budapest, 1901) és Artim Mihálynak «A Halotti Beszéd és könyörgés ritualis szempontból — kézirat gyanánt — Bártfa, 1903» c. kiadott kis füzete. Szerinte «határozott nyomok, egészen világos (?) emlékek amellek mellett szólnak, hogy a magyarság keresztényesedésének első korszakában nagyon szoros (?) kapcsolatba jutott a görög kultúrával. Építészet, ötvösművéség, numizmatika, oklevéltan egyenlő határozottságú bizonyosságait magyar irodalomtörténeti (?) és köztörténeti emlékek erősségei tetőzik». (9—10. l. A kérdőjelek tölem valók.) — Ennek bizonyítására hivatkozik a XII századbeli másolatban (?) reánk maradt Halotti Beszédre, s Karácsonyival és a történetírás más, róm. kath. képviselőivel szemben az elfogultság vádját éreztetvén (12. l.) a «hazai régi græcismus» megrajzolásához fog. Előbb a görög kultúra hazai nyomairól szól, többnyire ismeretes érvekkel (15—47. l.) majd a «Halotti Beszéd és könyörgés mint a görög szertartás emléke» (49—71. l.) címmel értekezik. Minket főként ez érdekel. Azért hadd lássuk közelebbről!

Az Árpádkor ó-hitű (?) magyarságának kulturai hatása illusztrálására igen alkalmas — szerző szerint — egyebek közt a Halotti Beszéd, amely nemcsak a magyar nyelvnek, hanem a hazai görög szertartású egyháznak is legrégebbi írott emléke (!?). T. i. még mindig *Toldy* után indul, «hogy

az egy, több leíró kéz alatt idővel elváltozott aggrégi szövegnek mása», s *Szinnyeit* idézi, hogy a Halotti Beszéd csakugyan egy régebb szöveg után készült másolat (M. Nyelv. 1895 [1] helyesen 1905. 20. l.). Úgy látszik, nem tudja, hogy már azt megelőzőleg *Sebestyén Gyula* «A Halotti Beszéd szerzője és kora» (Ny. K. 1898), azután pedig *Mészöly Gedeon* «A Halotti Beszéd nem másolat voltáról» (Nyr. 1908) alaposan kimutatta, hogy a Halotti Beszéd nem másolat, hanem eredeti, egységes mű, és *Sebestyén* azt is, hogy szerzője a XIII. század első évtizedének második felében, 1205 és 1210 közt készítette (NyK. id. h. 99. l. és A Pray-kódex kora, M. Kvszemle 1898. 51. l.). Ez ma a legelfogadhatóbb eredmény az előtt, aki ez emlékekkel behatóan foglalkozott; mint az emlék nyelvjárásának megállapításáról szóló, közelebbről végre megjelenő dolgozatom okleveles adatai alapján is látható lesz. Mit beszélünk még mindig csupán föltevésből régebb szövegmásolatról ott, hol több másolatot vagy más eredetit nem tudunk kimutatni s hol a kódex a maga egészében II. Endre idejéből származik; hol az emlék egységes és nem keverék nyelvjárású — mint kimutathatni — s nyelvi alakjai egyenesen abból a korból származtathatók és nem régebb időből!

Azután az emlék görög szertartásbeli vonatkozásairól beszél a szerző s közben szlávós (?) mondattani sajátosságra is figyelmeztetve (Es mend paradisumban uolou gimilicetul monda neki elnie),¹ rátér *Ártim* fejtegetésére. Nyelvészeti nézeteit, tulajdonképp csak *Melich* ellen intézett támadásait, nem teheti magáévá, de különben a Halotti Beszédre vonatkozó megállapításait teljes egészükben ismétli, úgy, mint *Ártim* a *Bártfai Lapokban* (!) közzétette. Nem állítja, hogy a Halotti Beszéd a maga egészében görög rendtartású rituális könyvből vett szószerint való fordítás, de a papi, kiváltképen pedig a szerzetesi temetésre előírt cerimonialénak nagy részével mégis összhangzik s így a görög szertartás emlékének nevezi. «A Halotti Beszéd leírója előtt kétségtelenül (?) a típikből és euchologionból vett görög rituális szövegek feküdhettek, és pedig akár latin fordításban, akár pedig görög eredetiben. Ezeknek az olvasmányoknak (?) néhol szószerinti fordítása, néhol pedig csak reminiscenciája került a leíró tolla alá» (55. l.).

Erre *Ártim*nak nem sokat érő fejtegetéseit idézi szó szerint — bár nem jelzi, — csak itt-ott módosít valamit s mivel a szakirodalmat nem ismeri, természetesen a hibákat is átveszi; így a Halotti Beszéd szövegének rossz idézeteit is («*gyümölcsössel, mondá neki, hogy éljen; pokolnak vésze; a felé tartók vagyunk*», stb.). Bizonyítja *Ártim*mal, hogy a Halotti Beszéd görög szerzetes temetése alkalmával mondatott» (57. l.). Holott már *Rájner Lajos* rámutatott: miként van az, hogy e beszéd emléket nem görög, hanem latin szertartású missale őrizte meg... és honnét kerül a görög szertartású magyar predikátor szájába a latin szó: «*Clamate ter?*» (Kath. Szemle 1902. 27). Persze *Sztripszky* ezt is könnyen elintézi egy

¹ Hibásan idézi, vö. Halotti Beszéd; magyarosságára pedig addig is, míg értekezésem megjelenik, vö. Ny. K. 28: 193. l. és *Simonyi M. Hat. I.* 80. és 256. l.

jegyzettel: «*A clamate ter* záradék arra vall, hogy a görög barátok együtt laktak a latinokkal, tehát a latinosodásra» (66. l.). Úgy látszik, nem ismeri e beszéd és kódexe történetét, *Döbrentei, Ocskay A., Prikkel M.* és mások fejtegetését; nem tudja, hogy a beszéd nemcsak szerzetes temetése számára készült beszéd, hanem a Benedek-rend pannonthalmi kolostorában a deáki (pozsonymegyei) egyház számára készített misekönyvben fordul elő, mint mintabeszéd nemcsak szerzetesek, de általában hívek temetésére. Egy vademecum a pap számára, melynek lehetnek a gör. kath. tipikonnal is egyezősei a görög és római kath. egyház közössége alapján, de hiszen a latin Vulgatából is idéz ilyen egyezéseket *Ártim* és a kath. temetési énekből is; tehát épen oly joggal lehetnek a latin vulgatabeli remeniscenciái is. A *Kyrie eleison*-ról pedig már *Révai* ezt mondta több alappal: «Formula est veniam a Deo precantium a Græcis in Ecclesia etiam Latina usu recepta» (Antiquitates I. 292), s már néhai *Rupp Kornél* kimutatta, hogy bár tértítóink különböző szerzetbeliek voltak is, a szellem római volt, a ritus a római szék által előszabott s ezt megtaláljuk pl. a németek ritualejában is. A *Kyrie eleison*-t ott találjuk mindenütt. (L. Tanulmányok a XVI. század vallásirodalmából, 1898. 74—80. l.)¹ Hogy pedig a *könyörgés* nem a görög «panachis» fordítása valami képzelt magyar szertartáskönyvből, mint *Ártim* állítja (69. l.), arra vö. már a *Révaitól* idézett nürnbergi latin eredetit és a Halotti Beszédet tartalmazó kódexben levő latin *könyörgést* is (*Zolnai, Nyelvemlékeink*, 52—53. l.).

Ime nem szükséges nekünk az *Ártim*-féle eredményekhez fordulnunk (69—71. l.), amelyek mintegy tendenciózusan készültek a görög katolikus magyarság magyar egyházi nyelvének ezeréves igazolására és sok járatlanságot árulnak el a nyelvészeti fejtegetésekben. (Vö. pl. a *paradisum* alakra vonatkozó naiv okoskodással szemben *Melich*, Szlávj. II. 359.)

Úgy látszik a Sztripszky munkája is csak alkalmi szerzemény, amely függelékben bibliografiai jegyzeteket is közöl az óhitű magyarság irodalmából s ez egyház liturgiájának 1795-iki fordítását is. Csak azt kérdjük, miért nincsenek ez emlékek közt a XVII. század vége előttiek? A szorgalmas összeállítás még nem tudomány s legkevésbé ilyen kérdésekben! A mű különben, mint látható, nem sokat ér. Az eddigi eredményeket épen nem dönti meg a Halotti Beszédre vonatkozólag se. De nem is ismeri azokat. Stílusa ellen is több kifogást tehetni. (Vö. 3, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 26, 31, 41, 51, stb. l.)

ERDÉLYI LAJOS.

Barbul Jenő: Fejezetek a román irodalomtörténetből és A román történetírás. Budapest, 1912. (A Cél 1911—12. évf.-ből.)

A magyar irodalomtörténet körébe tartozik azon kölcsönhatások kutatása is, melyeket a magyar, valamint a hazai és szomszéd más nyelvű népek irodalma egymásra gyakorolt. Ebből a nézőpontból érdekelheti az

¹ Vö. pl. a Petruslied szövegét is, Germ. Bibliothek I: III. Althochdeutsches Lesebuch, 112. l.

Irodalomtörténetet a Barbul tanulmánya, annál is inkább, mert a filológiai szakirodalom tudomást sem vett róla, a történelmi is csak az első részről. (Századok, 1913. évf. 1. sz.) Teljesen bírálat nélkül hagyni azonban nem tanácsos, mert a magyar-oláh irodalmi érintkezés feldolgozása teljesen hiányozván, az érdeklődőket nagyon megtéveszthetné a dolgozat, ha elveiben és adataiban — más forrás hiányában — megbíznának.

Az I. részről a Századokban megjelent bírálatomra utalva, itt csak a *Román történetírás*-sal foglalkozom; megjegyzem, hogy időközben a hazai oláh sajtó is tudomást vett e dolgozatokról: a brassai Gazeta Transilvaniei 1913. 13—15. számaiban részletes és alapos bírálat jelent meg az I. részről, valamint a II. rész erdélyi történetíróiról; ha a tulságosan éles hang nem is helyeselhető, de el kell ismerni, hogy tárgyilag igaza van: «e cu desăvârşire exclus, ca publicul ungurese să poată intelege ceva din studiile acestea . . .» stb. (Lehetetlen, hogy a magyar közönség valamit értsen ebből a dolgozathoz, mely nem tartalmaz mást, mint a XVI—XVII. században megjelent oláh írásművek értelmetlen és lázítóan hiányos felsorolását stb.)

Legnagyobb baja mindkét dolgozatnak, hogy a szerző elavult feldolgozásokat *kivonatosol*, sok helyt ezeket is rosszul. Hasdeut és Adamescut csak Magyarországon lehet az «újabbkori román irodalomtörténet legkiválóbb művelőjének» és «az újabbkori irodalomtörténetírók legkiválóbbjának» nevezni (A Cél, 375., 376. lap). A mi eredeti Barbulnál: az előszó (U. o. 364—7. l.), az egyenesen hajmeresztő. Azt meséli, hogy a papság ellensége volt a hittanon kívül minden tudománynak, ezért nem irtak történelmet, s «ha akadt bátor férfiú, aki nem törődött az előítéletekkel, a fenyegető egyházi átokkal» stb. és történelmet írt, munkája olvasatlanul hevert fiókjában, később elkallódott, «vagy ha véletlenül valamelyik kolostor könyvtárában napfényre került, ott menten elégették, nehogy az átkos írás másokat is megfertőztessen».

Úgy látszik, a szerző összetéveszti a krónikákat a virágénekekkel.

«Talán nem volt nép egész Európában a középkorban, melynek intelligenciája annyira idegenkedett volna anyanyelvétől, s általában mindentől, ami román, mint Moldva és Havasalföld akkori urai, bojárai. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy helytelen, nemzetietlen nevelésük folytán szegyélték román voltukat, s ahol csak tehették, le is tagadták azt balga együgyűségükben». (U. o. 365 lap.)

Hát ugyan minek mondták magukat szegények, szeretném tudni! S ezt mind a szláv papság csinálta volna.

A dolog így áll: román még Mihály vajda alatt is parasztot, jobbágyot jelentett, ezt persze, hogy nem vállalták a bojárok, ellenben oláh, szláv, kún és magyar nyelvű, patarén, görög keleti, mohamedán s részben katolikus vallású néptörödékek összeolvadásából a középkor vége felé két oláh nyelvű és hivatalosan keleti, de tényleg inkább patarén hitű ország keletkezett: Moldva és Havasél. Az előbbi népe magát és nyelvét majdnem a mai napig moldovának, azaz moldvainak, az utóbbi muntean-nak nevezte. Míg nemzeti multja nem volt, egyiknek sem lehetett

történetírása, de a hogy önálló állami léthez jutott, s a fejedelmek és országnagyok gazdagon dotált szerzetes-kolostorokat alapítottak, ezekben meg is kezdik a rendes évkönyvek vezetését éppen ezek az agyonkárhóztatott szláv papok, tehát az egyház. Mint a hogy a római egyház papjai latinul írtak nálunk, úgy írtak ők saját egyházuk hivatalos nyelvén, a szlávon. Moldvában négy kolostor is vezet évkönyvet; ezekből Ráres Péter fejedelem összeállíttatja Makarios szerzetessel a hivatalos krónikát. Ebből a szláv krónikából írja Ureche a maga nagy krónikáját felhasználva Bilszki és Pankovszki lengyelekét. Ezt bővíti magyar forrásokból Simon, a «tanító», aki valószínűleg erdélyi ember. Folytatja 1594-től, ahol Ureche elhagyta, Costin Miron 1661-ig. Egyházi évkönyv már nem volt, mert 1587-ben megszűnt, éppen a szláv szerzetesek kiszorítása miatt: tehát Piasecki Pál püspök lengyel krónikáiból, az erdélyi Bethlen Farkasból és apja, valamint más egykorú szereplők szóbeli adataiból merít.

Más munkájában ő kezdi a római eredetet és az összes oláhok összetartozóságát hirdetni. Costin Miron munkáját folytatja hivatali utóda Dubău Tudosie, s e hármat másolta inkább, mint átdolgozta Damian Vazul. Ez meg a Costin Miklós másolatában maradt meg. E csoporttól független a Kantakuzén Konstantin világkrónikája, mely csak Attiláig maradt meg, de Jorga igen elfogadhatólag bizonyítja, hogy volt folytatása is. Barbul különben a Milesceuénak tartja e krónikát, mert ezelőtt 20 évvel azt hitték.

Havaselen is így kezdődik a történetírás, csakhogy későbbi és gyengébb. A deali kolostor első főnökének életét (Nifon patriarcha) írta meg Gábor archimandrita, akit Athos-hegyről hoztak az argyazi kolostor élére. Első hivatalos krónika a Mihály vajda életéről szóló, melyet Tarnovszki András lengyelre fordít. A latin fordítást Barbul is említi. Másik szláv krónika (versben) a Máté deali eguméné, 1618-ig megy. Ludescu Stoica másolatában is maradt egy krónika, melyet talán Udriste Nasturel írt. Úgy ezekről, mint a Buzesti-családi krónikáról, az Azarie-féleről stb. nem szól Barbul, a Stavrinós verses görög krónikája is eléggé forrásmunka későbbieknek.

Greceanu Radu és Capitanu Constantin hivatalos történetírók; az utóbbi magyar forrásművekből is dolgozik, Fogarasról szólva említi is az «idegen forrás»-t; hogy csak magyar lehetett ez, mutatják a «Luter Marton», «Bater (Báthory) Andres» átvételek.

E történetírók a Kantakuzén-ház irói, e család ősi ellensége a Bălăceanu család is iratott ellenkrónikát, ez Bécsben a Klein Sámuel kezébe került.

Hogy mi minden hiányzik még a Barbul dolgozatából és mi hibás, e helyen nincs terem kifejteni. A moldvaiakat és havaseliakat össze-visszakeverve adja, az egyes krónikák összetartozóságát meg sem kísérel keresni, adatai lépten-nyomon hibásak, rég elintézett dolgokat vitat stb. Az erdélyi történetírókkal sem bánik sokkal jobban: e rész hibáit a Gaz. Trans. említett bírálata részletesen kimutatja, én csak a következő idézetet teszem hozzá: (Klein, *Sinkai*, Major) «... fölvértvezve a modern

történettudomány minden fegyverével, megteremtői lettek az újkori oknyomozó román történetírásnak.» (465.) «Sinkai történeti hűséggel nem törődött, amily lelkiismeretességgel dolgozta fel a neki tetsző érveket, épen olyan felületességgel siklott át az ellentmondó történeti okmányokon, tényeken. Sokkal erősebb volt benne a fajszeretet, a lelkesedés, mint a történeti igazság megállapítására való törekvés.» (466.) Szép kis oknyomozás!

Még néhány szerény kérdést kockáztatok a szerzőhöz: mi az a *Marosszékmegye*? hol van Abaujban Szinyérváralja? Hogy lehet Budapest felől nézve Fogarásból Campolungba *bejönni*? Miért ír Bécs helyett következetesen *Wient*? Mi az a *kompillator*, *kompillálta*, *compillatio*? Ureche Gergelyt miért keresztelte el Györgynek? A személyneveket miért használja *articulusos* alakban? (*Radul Greceanul*, *Constantinul Capitanul*, *Filipescul*.) Hogy lehet *lengyel* versnek magyar munkában *oláh* a címe? hát a «*Notița pe o carte*», «*Subscriera lui Petru Voda*» stb. (Lapjegyzet egy könyvben, Péter vajda aláírása) talán cím, hogy idegen nyelven kell idézni? Igazán hiszi-e, hogy a «román történetet tárgyaló krónikák . . . nagyobbára eredeti, önálló dolgozatok?» (mert akkor az övé is az) s végül gondolja-e, hogy akár a magyar, akár az oláh irodalom nyert valamit az ő stílyakorlatával?

GAGYI JENŐ.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Az Ujság. 1913. évf. 101., 102., 103. sz. — *Kozma Andor: Báró Eötvös József, a költő.* (Felolvasta az Akad. 1913 ápr. 27-i nagygyűlésén.) Eötvös költői munkássága a gondolkozás és csalhatatlan erkölcsi érzék világával vezet át a szerencsések és szenvedők küzdő táborán. Célzata nemzeti, de magyarságából hiányzik az intimitás; előtte jár nemzetének s szava sohasem hízeleg, csak előre sürget. Magas szelleme s társadalmi helyzete folytán is előkelő; demokrata ugyan, affektálatlan őszinteséggel; de élet-körülményeinél fogva közelebb áll a társadalom felsőbb rétegeihez: «épen ezért ismeri és rajzolja élesebben az úri bűnöket s épen ezért becsüli túl nem egyszer a népi erényeket.» Nem általános emberi forradalmár, hanem nemzeti reformer; művészetével is nemzete irányítását célozza. A karthauzi még nem iránymű: egy gazdag, ifjú költő lélek korlátozatlan kitörése, a genialis ifjúság mámorja; Betty szerelmi története, a regény harmadik részében, már kész írásművészet. Az úri kedvtelés, meg a női szerelem mésalliance-a később is érdekli Eötvöst, de már akkor nem mint örök emberi tragikus téma, hanem mint súlyos közügyi vonatkozásokkal bíró probléma. A Falu Jegyzője: első nagy lépése a költői irányzatosság felé: vádirat, de nem gúnyirat; erkölcsi és irodalmi értékét is a költő haragjának szent volta adja meg. Magyarország 1514-ben: már oly irói erényeket mutat, melyek csak a történeti regényekben próbálhatók ki; egy keresztül-kasul meghasonlott boldogtalan nemzet képét festve, elemi erővel érteti meg az olvasóval, hogy a történelmi korszak, melybe vezet, egy rettenetes decadentia kora; jellemrajza olyannyira egyénítő és eleven, hogy a regényből merített emlékek az olvasót mint átélt veszedelmek foglalkoztatják. A Nővérekben is az arisztokratikus kevélységre hártja Eötvös a népvadulását viselendő felelősséget. E regény különben szintén irányzatos: a nevelésnek pozitív hatása vajmi csekély, de ártalma nagy lehet. Beszélyeiben is, melyek jobbára népi tárgyúak, hű marad regényírói modorához. Különösen kiemeli Kozma a Novella c. beszélyt, mely a külföldön járó magyarnak felbátorodását, nemzeti erőnkben való bizalma felébredését példázza. Drámáival futólag végezve, a Gondolatok költői jellegét hangoztatja; nem kieszelések azok, hanem ihletések eredményei s a lényegükkel egyező szép formától, melyben kifejeződtek, nem is választhatók el. Verset aránylag keveset írt, de azok prózai művei nélkül is fényes helyet biztosítanak számára halhatatlan költőink közt, s költői egyénisége jellemző szépségeit is csonkíthatatlanul kitüntetnék. Különösen

magasra becsüli Kozma a Megfagyott Gyermekeket; s nem tud elképzelni «oly okos és tudós bírálatot, melyet, ha e vers szépségét akarná kétségbe vonni, diadalmasan el ne mosnának mindnyájunk könnyei.» A Bucsút, a Himnusszal és Szózzal egy sorban, a magyar nemzet legnagyobb ünnepi énekének tartja. (Ez kétségkívül túlzás.)

Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez. 1913. évf. 1. sz. — *Kazinczy Béla: Kazinczy Péternek és feleségének végrendelete 1679-ből.* Magyar nyelvű okiratszöveg. — *Dongó Gy. Géza: Kazinczy Ferenc jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban.* Apró hivatalos följegyzések. — *Szomorú szüret.* Dely László mihályi prédikátor kesergő verse 1768-ból. Panaszkodik a rossz termés miatt.

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 4. sz. — *Viszota Gyula: Jelentés gróf Széchenyi István Naplóinak kiadásáról.* Sz. összes kéziratait titkára, Tasner Antal örökölte. Ennek halála után, 1876-ban, örököseitől az Akadémia szerezte meg. Így jutottak Naplói is az Akad. birtokába. A Naplók Zichy Antal-féle kivonatos kiadása ma már egyáltalán nem felel meg a tudományos követelményeknek. V. Gy. áttanulmányozta a kéziratot nagy anyagot s javaslatot tesz annak kiadása iránt, olyképen, hogy a Szily Kálmán indítványára és szerkesztésében 1904/5-ben megindított «Gr. Széchenyi István Munkái. II. sorozat»-ba illesztessék bele, az eddigi kiadványok folytatásául. 3617 oldalnyi írott szövegről van szó; nyomtatásban vagy öt negyven-íves kötetet tenne ki. — *A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyveiből.* Az igazgatótanács első ülése (1913 márc. 6.): Semsey Andor 100,000 forintos alapítványa kamatait az akad. Nagy Szótár költségeinek a fedezésére fordítja. Concha Győző jelentése alapján az Elnökség megbíztatik, hogy Görgey István két kéziratot munkája kiadásáról intézkedjék; e munkák: «Görgey Artúr ifjúsága» és «Görgey A. számkivetésben»; mindkét munka főbecsét a levelek alkotják, melyeket Görgey Artúr a tulli katonai iskolába lépésétől fogva 1848 elejéig, továbbá klagenfurti internálásától fogva 1867-ig főleg rokonaihoz írt; e levelek «nemzetünkre nézve a lélek mélységeiből fakadó oly revelatók, melyekhez hasonlóban Rákóczi Ferenc Confessiója óta része nem volt. Az erős jellemnek, a páratlan erkölcsi magaslatnak megragadó bizonyosságai e levelek.» — *Ferenczi Zoltán beszéde a Petőfi-emléktábla leleplezésekor Veszprémben, 1913 március 9-én.* P. S. kétszeri, rövid veszprémi tartózkodása emlékéit eleveníti föl. Az elsőnek (1842 nov. 4—5. éjjele) emléke a Vadonban c. szép kis költemény. A másodiknak (1848 márc. 4—6) Naplója egy nevezetes paszszusa: ott értesült u. i. Lajos Fülöp elűzéséről s a francia köztársaság kikiáltásáról.

Budapesti Hirlap. 1913. évf. 89. sz. — *Vas Gereben kiadatlan levele Pompéry Jánoshoz* (Bécs, 1846 aug. 27-i kelettel). Egy-két kisebb jelentőségű irodalmi hír Fánecsy Lajosról, Frankenburgról és P. Horváth Lázárról.

Bulletin Bibliographique et Pédagogique du Musée Belge. 1912. évf. 32. l. — Egy névtelen röviden ismerteti a Gragger Róbert szerkesztésében megjelent Philologiai Dolgozatokat (1912.).

Corvina. 1913. évf. 13. sz. — *Haraszti Károly: A legelső pesti antiquar könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár a XIX-ik század elején.* A legelső fővárosi antikváriumot 1815 április 17-én engedélyezte Pest város tanácsa Ivanics Zsigmond könyvtáros számára. Az úttörő ódon könyvkereskedőnek új könyveket nem volt szabad árulnia. Ugyanő egy kölcsönkönyvtár felállítására is kapott engedélyt s vele egyidőben mások is nyitottak kölcsönkönyvtárt Budán és Pesten, de ezek a vállalatok nem virágoztak fel.

Debreceni Protestáns Lap. 1913. évf. 13., 14., 15. sz. — *Erdős Károly: Bullinger Henrik és Fejértóy János levelezése.* Bullinger Henrik (1504—1575) zürichi lelkipásztor kora teologusaival folytatott nagyarányú levelezésével erősen előmozdította a reformáció terjedését. A magyar reformáció vezető emberei is élénk összeköttetést tartottak fenn vele. A cikk Fejértóy Jánosnak hozzá intézett négy levelét közli a zürichi áll. levéltárból (1551 és 1555 közötti időből), melyek a hazai reformáció akkori állapotáról élénk felvilágosítást nyújtanak s mellékesen Sztárai reformátori munkásságát is érintik. Fejértóy egyideig Oláh Miklós esztergomi érsek és magyar kancellár mellett teljesített titkári tiszteletet, melyet 1553-ban nősülési szándéka és protestáns rokonszenvei miatt tett le.

Deutsche Literaturzeitung. 1913. évf. 15. sz. — *Rácz Lajos* elismeréssel ismerteti Bleyer Jakab Gottsched hazánkban (1909.) és Hazánk és a német philologia a XIX. század elején (1910.) c. könyveit.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 5. sz. — *Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond ifjúkora.* (I.) Kolozsvárott az 1834. 5-ik évi országgyűlés idején. Kemény 1834-ben hagyta el az enyedi kollegiumot s Kolozsvárott, az országgyűlési ellenzék gyűlőhelyén, mint Szász Károly ifjú barátja és báró Kemény Dénes unokaöccse kivételes figyelemben részesült. Mély nyomot hagytak egyéniségén az akkori és ottani irodalmi és művészeti mozgalmak is, melyekben lehetetlen föl nem ismerni a romantikus világnézet megnyilatkozását. Megismerkedik Méhessel és Brassával, rokonszenvez Bölöni Farkas Sándorral és Szentiváni Mihállyal. Valószínű, hogy a színművészet nemesebb hatása alól sem zárkózott el. Befolyással van rá Wesselényi szereplése is, kit a korteskedésről szóló röpiratában titánszerű egyéniségnek nevez. Az országgyűlés feloszlatása után Magyarapudra vándorodik. — *Trostler József: Vajda Péter és a német romanticizmus.* (Bef.) Novalis nemcsak himnuszaival gyakorolt hatást Vajda költszetére, hanem Heinrich von Ofterdingen-jével is, mely Vajda Tárcsai Bendéje mintájának tekinthető. Természetesen van eltérés is a két mű között. Igazi keleti színezést a magyar szépprózában Vajdánál találunk először, aki itt is Novalishoz kapcsolódik, de sok más forrásból is merít. Más műveire vo-

natkozó egyéb forrásai közül megemlíthető, hogy Werner Zakariás Attila c. drámája Vajda Buda halála c. színdarabjára és Hildegunda meg Attila halála c. elbeszélésére hatott. — *Váczy János* bírálja Péchi Simonnak Szilády Árontól sajtó alá rendezett kiadását. Sajnálatosnak tartja, hogy a kiadás a mai helyesírást használja, s hogy a szöveget a kiadó nem hasonlította össze a kalocsai érseki könyvtár példányával. Így most nem tudjuk, hogy a kiadatlan kézirat csak másolat-e vagy jobb szöveg a kiadottnál. (V. ö. folyóiratunk 379. l.) — *Papp Ferenc* Gyulai Pálnak Bírálótok (1867—1903) c. munkáját ismerteti. (Irod.: I. 122.) — *Gálos Rezső*: *Szemere Pál forrásaihoz* címen az El ne felejts, Hűség, Midőn az est, Epedés, Éjjeli c. versek német megfelelőit mutatja ki. — *Gálos Rezső* szerint Kisfaludy Sándor Kesergő Szerelmének 70. sz. dala Bürger, Die Umarmung c. versére emlékeztet. — *Kardos Lajos* azt erősítgeti, hogy Arany János Bolond Istókjának I. énekében is önéletrajzot kell látnunk. — *K. E. Berczik Árpád* színműveinek Kéki Lajostól sajtó alá rendezett kiadását ismerteti egy pár sorban. (Berczik Árpád színművei. Teljes kiadás. Öt kötet. Budapest, 1912.) — *Bittenbinder Miklós* pedig Fleischmann Gyulának A cigány a magyar irodalomban c. dolgozatáról ír röviden. (Irod.: I. 509.)

Erdélyi Múzeum. 1913. évf. 2. sz. — *Biró Vencel*: *Vass József* (1813—1873). Összefoglaló, alapos méltatása történetirodalmunk egykori derék munkásának. — *Kristóf György* Császár Elemér Ányos-életrajzát bírálja. (Irod.: II. 166.)

Élet. 1913. évf. 17. sz. — *Pitroff Pál* ismerteti Pintér Jenő magyar irodalomtörtének újabb két kötetét (1772—1831.).

Genealogiai Füzetek. 1913. évf. 1. sz. — *Ferencki Sándor*: *Fáji János naplójának családtörténeti adatai*. Ismerteti Fáji János (1703—1757.) alvinci ref. lelkész kéziratosa följegyzéseit, melyek a XVIII. század első felének műveltségi állapotaira élénk fényt vetnek.

Huszedik Század. 1913. évf. 4. sz. — *Schöpflin Aladár*: *Szépirodalmi szemle*. A Huszedik Század szerkesztősége időnkint összefoglaló méltatást ad közre a magyar szépirodalom fontosabb ujdonságairól, főleg azért, «hogy az újabb irodalmi produkcióból mi tekinthető az efemer szórakozási szemponton túlmenő kortörténeti és társadalomfejlődési dokumentumnak is». A lírában, Schöpflin Aladár megállapítása szerint, alig történt valami lényegesen új dolog. Ady Endre költeményein kívül csak Babits Mihály és Kosztolányi Dezső néhány szép verse válik ki a nagy verstömegből. «Ady versei mellett a legutóbbi esztendőben alig volt számottevő lírai ujdonság. Jó költőknek néhány szép verse, két-három verseskönyv, amelyet szívesen elolvastunk, de ma, hónapok mulva alig emlékezünk reájuk». Elbeszélő költészetünk nincs; annál nagyobb súlyú a műfordítások sorában Babits Mihály Dante-fordítása. A regényírók közül, abban az értelemben, hogy a regény a magyar élet rajzolója és a mai magyarságot foglalkoztató

problémák tükre legyen, Móricz Zsigmond tünik ki, továbbá Kaffka Margit, akinek regényírói tehetségéről nagy elismeréssel nyilatkozik a cikkíró.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. 1. sz. — *Reza Dezső: Petőfi első székesfehérvári felléptéhez.* Petőfi inasszerepéről a Párisi Naplopó c. darabban 1842 nov. 10-én. — Sz.: *Petőfi—Rájnis—Pláto* címen Petőfi Salgója egyik képes formában kifejezett gondolatának párfajra mutat rá. — *Harmos Sándor: Csokonai lírája.* Szerző szerint fölösleges Csokonai verseit elégiákra és egyéb műfajokra osztani. Elégedjünk meg az eredeti csoportosítással, mely szerint Csokonai lírai darabjai ódákra és dalokra oszlanak. Maga a költő, úgymond, a Lilla-dalokat tartotta legtöbbször ez az ítélete megdönthetetlen. — *Dézi Lajos: Régi magyar verseskönyvek ismertetése* (II.) címen a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum XVII. századi kéziratos könyvének, a Vasady-codexnek leírását adja; egyben négy éneket is közöl belőle. A jelzett codex egyes darabjai a Szegedy Gergely-féle Énekeskönyvből valók, mások a Bornemissa-féle Énekek gyűjteményéből vagy a Cantionale Catholicumból. Legbecesebb darabja a Szilágyi és Hajmási-ballada változata, mely bővebb és helyenként romlatlanabb szöveget nyújt, mint a Csoma-codex (V. ö. R. M. K. T. VII. 170. l.) — *Fóti József Lajos: Góg és Magóg* című dolgozatának eredményei ismeretesek szerzőnek az Ungarische Rundschau 1912. évf. 3. sz.-beli értekezéséből; az Anonymusra vonatkozó megállapítás vázlata magyarul is megjelent u. a. szerzőnek a Heinrich-Albumban kiadott cikkében: A német történeti kutatás és az Anonymus-problema. (Az itt jelzett két cikk ismertetését l. folyóiratunk 1912. évf. 400. és 497. l.). — *Szigetvári Iván: Bod Péter mint versíró* címen ugyane tárgyról írt dolgozatához közöl helyreigazító megjegyzést. — *Kovács Dezső: A XVII. századi magyar líra klasszikus vonatkozásai* alapján megállapítja, hogy az előző korhoz képest a XVII. század ismeretköre bővült, ízlése s a szerelmi líra színezete megváltozott. — *Badicz Ferenc* Gyöngyösi Istvánnak Andrassy Miklóshoz intézett s az 1673—75. évekből való eddig kiadatlan tíz levelét közli, melyek azonkívül hogy a költő életviszonyairól tájékoztatnak, egyben költeményei keltének meghatározásához is adalékokat szolgáltatnak. — *Trostler József* ifj. Wesselényi Miklós bárónak Vimpsch Leocadia asszonyhoz írt négy német levelét teszi közzé. — Azután *Horváth Istvánnak* Mindennapra Szolgáló Jegyzőkönyvéből (1806.) az ötödik közleményt kapjuk. Sok szó esik benne Vitkovicsról, Verseghyről és Révairól. Itt adja magyarázatát annak is, hogy miért írja nevét a végén csupán t-vel: «h kötővel tsak a' Barbarus századok hosszabbították meg, mellyek a' nyelv történetének bizonyossága szerint mindeneket lehelleles kötökkel öszve meg öszve tömtek». — *Hajnóci Iván* három darab Bocatius-levelet, *Kemény Lajos* Antonius Cassoviensis életéhez néhány adatot, *Harsányi István* pedig Egy Szegény Mendicans Szűrit Így Dítsiri címen egy valószínűleg 1711-ből való verset közöl.

Katholikus Szemle. 1913. évf. 5. sz. — Cz. ismerteti Dudek János Pázmány-jellemzését. (Pázmány Péter fejlődése. 1913. Irod. : II. 255.)

Magyar Figyelő. 1913. évf. 8. sz. — *Huszár Vilmos*: Az irodalmi hatások nemzetközi jellege. A hatás fogalmát elkülöníti az utánzásétól; az igazi hatás sokszor nem is bizonyítható részlet-átvételekkel, szöveg-idezetekkel. A hatás főfeltétele bizonyos predispozíció az inspirált egyén lelkében. Cikkírót a nemzetközi hatások érdeklik; megállapítja, mint jutnak európai hegemoniára a nemzeti irodalmak egymásután: a latinon át közvetített görög, majd az olasz, a spanyol, a francia; a «déli litteraturáké» után az északiaknak (angol, német, orosz stb.) nemzetközi erős hatása következik, mely a XIX. században éri el tetőpontját. Példaként a regény s a precieus modor európai vándorútját mutatja be röviden.

U. i. 9. sz. — *Marczali Henrik*: Gróf Széchenyi István és Anglia. A 18. század közepe óta Anglia divatban volt hazánkban. Széchenyi Ferenc 1786-ban járt ott. Fia sokat olvasott Angliáról, mielőtt 1815-ben először utazott ki; Páris után London ekkor még nem igen tetszett neki. Úgy találta, három dolgot kell eltanulnunk az angoloktól: alkotmányt, lótenyésztést, gépeket; az ipar fontosságát felismeri, de Magyarország indusztriálását nem kívánja. 1822-i hosszabb ott tartózkodása alatt főképp a lovak és lóversenyek iránt érdeklődik. 1832-i útján ismerkedik meg Clarkkal s meghívja a lánchíd építésére; meglátogatja a nagy gyárvárosokat. 1837 elején gépek s gőzhajó beszerzése végett megy ki újra; mint hivatalos személy a legelőkelőbb körökben forog; eddig csak az intézményeket s a közszellemet csudálta, most e csodálat a külsőségekre is kiterjed s angomania lesz belőle. E hosszú ott tartózkodása és az Aldunán végzett munkája teszik ismertté nevét Angliában. Az angol példa hatása világítja meg helyesen Kossuth-tal való antagonizmusát is. Reá az angol alkotmány és élet fokozatos fejlődése volt varázsos hatással: Kossuthra a francia forradalom példája hatott. Szellemi összeköttetését végig fenntartotta Angliával. — *Horváth János*: Kurucdal-pör. Tájékoztató Tolnai Vilmosnak és Riedl Frigyesnek a Thaly-féle kuruckölteményekre vonatkozó megállapításairól. — Névtelen ismertetés *Pintér Jenő* magyar irodalomtörténete újabb két kötetéről. (1772—1821.)

Magyar Nyelv. 1913. évf. 4. sz. — *Simai Ödön*: Kazinczy Ferenc nyelvújítása. (XXIX.) K. nyelvújításának egyik indoka az is, hogy ízlésre akarta nevelni nemzetét. Természetes ellenfele volt hát a parasztos ízü alkalmi versifikálásnak s mindannak, amit ő a «debreczeniség» gyűjtőneve alá foglalt. De kétségtelenül túloz; gyors és hibás általánosítással nagyítja a debreczeniek s általában ellenfelei orthologizmusát; holott abban sokszor meglepő jelenségekre bukkanhatunk. Így pl. Látzai József, Kazinczyék egyik bűnbakja, egy helyen a gyökérelvonást ajánlja új szóalkotásra. Irodalomtörténetünk, mely sokáig Kazinczyék szemüvegén át nézte e kor szereplőit, emiatt mondott érdemtelen kárhozzátást nyelvünk nem egy értékes munkásáról. Következik azon támadások ismertetése, melyek Ka-

zinczyt a Debreczeni Grammatika hívei részéről érték; úgymint: egy, előbb Szaklányi Zsigmondnak tulajdonított, de kétségtől Hunyadi Ferencről származó gúnyirat; az erdélyi M. Nyelvművelő Társ. Munkáinak Első Darabja-beli nyilatkozatok; s végül Pethe Ferenc Gazdaságot Tzézoló Ujságjának (1796) Bartzafalvi ellen irányított gúnyolódása. — *Sági István*: *A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatványt* ismerteti. — *Vargha Damján febr. 18-iki előadása ismertetése*. Megtalálta a Nádor-cod. 287—289. és a Nagyszombati cod. 355—357. lapjain található bűnjegyzék közös forrását az oszeggi (csehországi) ciszt. r. kolostor egy 14. sz. kéziratában. Érdekes adat, hogy a nyelv bűnei közt a NagyszC. az «igrich bezed»-et, a NádC. az «igrecseegh»-et is említi. — *Dézi Lajos*: *A Gyulafehérvári Glosszák forrásához*. Az egyik ötsoros glossza latin eredetije (a «Jesus» nevet kiadó akrosztichon), melyre Erdélyi Lajos mutatott rá (M. Nyelv IX:72), némi eltéréssel a Nyirkállói Tamásnak tulajdonított «Stilus curiæ sub Mathia I. rege» c. kéziratban is megvan.

Magyar Nyelvőr. 1913. évf. 4. sz. — *Simonfi János*: *Az irodalom szó története*. (III.) A szó egyik legelső terjesztője Toldy Ferenc volt (Figyelmező, 1840 okt. 27). 1841-ben már alig van lap, mely ne használná; a Tud. Gyűjtemény s a Tudománytár ragaszkodik még a latin szóhoz. Az Athenæumnak s Kossuth Pesti Hírlapjának a hatása alatt végkép meggyökeresedik. Az Akadémiában Toldy ajkáról hangzik el először (1841 márc. 1.) Csató Pálról mondott beszédében. A Kisfaludy-Társaság 1841 szeptemberében, a Toldytól készített új szabályzatban már a «Magyar Szépirodalmi Intézet» mellékelmet veszi fel. Ugyancsak Toldy bírálatot ír a szóról (Athenæum, 1841. II:2. és 5. sz.) Szóbirálatok c. cikkében, mely a nyelvújítás egynehány alkotását veszi bírálat alá. Szótárak közt a Ballagi-féle 1843-iki német-magyar szótár veszi fel először. 1840—1845 közt fel-felbukkan az «iralom» változat is, de csakhamar végkép leszorul. — *Sebők Lajos*: *A magyar szókincs hontalanjai*. Tolnai Vilmos az Akad. Ért. mult decemberi füzetében számolt be a Nagy Szótár gyűjtőmunkálatairól. E munkálatok alapelvei ellen van kifogása a cikkírónak. Helyesebbnek tartaná, ha nem 1750-től, hanem már a XVIII. század elejétől kezdve dolgoznák fel a nyelvi anyagot, mert e század első felének irodalmával minden eddigi gyűjtés a legmostoháiban bánt el; félt, hogy örökre kiaknázatlan marad e gazdag anyag. Másik kifogása az ellen van, hogy a XIX. század irodalma csak válogatva kerül a szótárba, s nem látja világosan a kiválasztás vezérelveit. — *Nyelvünk válsága* közös címen: 1) *Rákosi Jenő*: *Az idegen clem beáradása* (Kivonat a Kisfaludy Társ.-ban febr. 9-én tartott előadásból; R. J. nem fél a nyelvünkbe újabban beáramló idegen clemektől, bízik benne, hogy nyelvünk fölveszi belőle, ami szükséges, kiveti, ami nem az); 2) *Sebestyén Károly*: *A magyar nyelv vadhajtsái* (a Budapesti Hírlapból átvéve. A héber, lengyel és német torz-keverékű tolvajnyelv terjedése ellen szólal fel); 3) *Molnár Ferenc*: *Pesti gyerekek* (Mikszáthtal kapcsolatos anekdotikus apróság); 4) *Heltai Jenő*: *Budapesti argó* (ügyes szatira. A két utóbbi közlemény a Pesti Futár karácsonyi számából átvéve). —

Kardos Lajos: Révai irodalomtörténete (a Rubinyi-féle kiadvány ismeretése).

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1913. évf. 4. sz. — *Zsilinszky Mihály: Széchenyi István nemzetiségi politikája.* Széchenyi a magyarság legnagyobb veszedelmét az európai viszonyokat kellően nem ismerő tudatlanságban, az üres hazafiaskodásban s a nemzetiségek gögös lenezésében és erőszakos magyarosításában látta. Parancsunkra senki sem fog nemzetiségéből kivetközni. Vajjon mi magyarok túrnók-e, ha az erőszak meg akarna fosztani nyelvünköt? Múltányosan csak azt lehet kívánni, hogy a hivatalos nyelv a magyar legyen, de a családi élet körébe beleavatkozni nem szabad. Beolvasztó erővel csak a szellemi fensőbbség és a szeretetreméltó magatartás hat, nem pedig a vitézkötések erőszakos felvarrása és a piros-fehér-zöld színek tarkasága... Széchenyit e nézeteiért az egykorúak elítélték.

Mathematikai És Physikai Lapok. 1912. évf. 5—8. sz. — *Gulyás Károly: Gróf Teleki Sámuel levelezése külföldi matematikusokkal.* Huszonkét, latin és francia levelet közöl, melyeket Gróf Teleki Sámuel (1739—1822) erdélyi kancellár, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár alapítója, Bernoulli Jánossal, Bernoulli Dániellel, Clairout-val és La Condamine-nel váltott 1761 és 1769 között. Az 1764 ápr. 4-én kelt levélben írja Teleki: «Outre mes études de Mathématiques je travaille encore à une nouvelle édition d'un Poëte Latin du XVe Siècle qui est fort estimé et dont on n'a pas encore donné une édition complete.» A meleg hangú levelekben gyakran van szó Telekinek tanulmányúton levő ismerőseiről is.

Nemzeti Névelés. 1913. évf. 4. sz. — *Berta Ilona: Petőfi, a költők költője.* Idézetekkel gazdagon tarkított alkalmi népszerű elmefuttatás. Hogy miért a költők költője Petőfi? Mert csatázik verseivel a század minden nemesebb törekvéseért. Az életet a maga nagy értékével ő mutatta meg nekünk legvilágosabban. Fölfedezte nekünk magyar költői hevével a magyar alföldet. Családi érzése hű, erős és gyöngéd.

Népszava. 1913. évf. 103. sz. — *Révész Mihály: A Marseillaise és szerzői.* Ismerteti Verseggy Ferenc Marseillaise-fordítását, továbbá Gáspár Imre és Csizmadia Sándor Munkás-Marseillaise szövegeit, melyek a magyar szociáldemokraták forradalmi indulóivá lettek.

Nuova Antologia. 1913. évf. 618—621. l. — *Nemi* ismerteti Kont Ignác cikke (Bulletin Italien. 1913. 1. szám) alapján Kaposi József Dante Magyarországon c. könyvét.

Nyugat. 1913. évf. 7. sz. — *Halász Imre: A Széchenyi irodalomhoz.* Bagyó János könyvét (Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége) ismertetve, némely, kritikátlan magasztalásokból származó

balítéletet akar helyreigazítani. Sz. kényszerűségből sokat elhallgatott, különben a cenzura szóhoz sem engedte volna jutni. Egyik legsűrűbben visszatérő gondolata, hogy minden hátramaradásunknak egyedül magunk vagyunk az okai. Kénytelen volt hallgatni a kormány hibáiról s minden mulasztást a nemzet vállaira rakni. «Ezért hagyta oldalvást a politikai kérdéseket, ezért irányozta a benne rejlő fékezhetetlen tetterőt mindenekelőtt a társadalmi faktorokkal megvalósítható célokra, ezért irányította még a feudalizmus ellen irányzott ostromát is a legkirívóbb s közgazdaságilag legkárosabb intézmények (pl. az ősiség) ellen, melyek a bécsi kormány hatalmi körét nem érintették.» Tévhitek forognak közkezen Sz.-nek a közteherviselésre és robotmegváltásra vonatkozó álláspontjáról is. «Sem a közteherviselést, sem a jobbágyoknak politikai jogokkal való fölruházását, sem a robot megszüntetését, sem végül a kormányfelelősség megvalósítását Sz. nem vette föl belátható időben megvalósítandóul kitűzött programja keretébe.» A Polit. Programtörvényekben foglalt híres jóslata miatt látnoki erőt szoktak neki tulajdonítani; holott a cikk-író szerint Sz. nem olyan forradalomtól félt, a milyen bekövetkezett; hanem «a parasztnak a földesurak, a vagyontalanoknak a vagyonosak elleni támadását, az utóbbiaknak kifosztását és legyilkolását» értette «forradalom» alatt.

U. i. 9. sz. — *Szabó Dezső: Újabb irodalmunk és legújabb irodalomtörténetünk.* A Műveltség Könyvtára-beli Magyar Irodalomtörténet bírálata. — *Ignotus: Lehr Albert.* Meleghangú méltatás abból az alkalomból, hogy L. A. most lett hetven éves.

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1913. évf. 17. sz. — *Király György: Ifjúsági könyvtáraink ügye.* A Szemák-féle ifjúsági könyvjegyzék alapos bírálata. Cikkíró kimutatja, hogy még a Bach-korszakbeli Organisations-Entwurf is emelkedettebb szellemű és modernebb felfogású az ifjúsági könyvtárakkal szemben, mint pl. a Szemák-féle irányzat, mely sem a pedagogia igazi követelményeire, sem a nemzeti kultúrára, sem az irodalmi szempontokra nincs tekintettel. Jellemző e könyvjegyzékre, hogy remekíróink közül összes műveivel egyedül csak Arany János van fölvéve! E katalógus mostani alakjában veszélyt hoz könyvtárainkra és közoktatásunkra. (V. ö. Irod. : II. 249.)

Pesti Hírlap. 1913. évf. 105. sz. — *Váry Rezső: Bacsányi János.* Bacsányi életének és költészetének népszerű ismertetése.

Protestáns Szemle. 1913. évf. 4. sz. — *Jeszenszky Károly: Magyar húr a tót nép szívében.* Közül három történeti vonatkozású tót költeményt magyar verses fordításban. Állítólag mind a három tót dal (Mátyás király nótája, Mátyás király harangja, Mátyás király halála) a XV. századból való. (Cikkíró a szövegek hitelességéről nem nyújt kielégítő felvilágosítást.) — *Péter Mihály: Gálszécsi István és működésének első nyomai.* Az eddig megjelent adatok összefoglalása, kiegészítve egy-két új adalékkal. —

Kristóf György ismerteti a Széchenyi eszmevilágáról szóló kötetet (Irod. : II. 290.), *Sz. M.* a Székács-emlékkönyvet. (Irod. : II. 400.)

Rassegna Bibliografica Della Letteratura Italiana. 1912. évf. 78—79. l. — *P. E. Pavolini* dicsérettel ismerteti Erdős Renée Fioretti-fordítását (Budapest, 1911.), megemlékezve az Ehrenfeld-kódex Szent Ferenc-legendájáról is.

Revue Germanique. 1913. évf. 2. sz. — *Kont Ignác* ismertetései a köv. művekről: Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről, szerk. Gragger Róbert; Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések; Csáki Richárd: Honterus János német iratai; Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban; Magyar Shakespeare-tár 1911. évf., szerk. Bayer József; Gragger Róbert: Lenau és Fontane.

Revue de Hongrie. 1913. évf. 4. sz. — *Császár Elemér: Alexandre Kisfaludy et la littérature française.* Francia kiadása a Beöthy-Emlékkönyvben (1908) megjelent hasonló című értekezésnek.

Sárospataki Református Lapok. 1913. évf. 18. sz. — *Gulyás József: Thaly Kálmán becsülete.* Cikkíró nem tudja elhinni, hogy Thaly Kálmán, a kálvinista professzor, a saját verseit csempészte be a kuruc költemények közé. Bízik benne, hogy a nyomtalanul eltűnt kéziratok előkerülnek. Azt azonban elismeri, hogy pl. a Bujdosó Rákóczin nagyon is meglátszik Thaly kezenyoma. «De azért őt nem kell nagyon elitélnünk, hiszen pl. Kossuth is mindig kistilizálta a beküldött tudósításokat... Az ő bűnében osztoznak mások is. Erdélyi János sokszor esiszolt a gyűjtött népdalokon, ugyanezt tették Toldy, Arany László, Gyulai Pál is.»

Századok. 1913. évf. 4. sz. — *Leffler Béla* ismerteti August Hartmann kötetét (*Historische Volkslieder und Zeitgedichte.* II. Band. 1910), mely számos magyar vonatkozású német történeti népéneket tartalmaz. (XVII. század.)

Turul. 1912. évf. 4. sz. — *Bay Ilona: Adalék a Kazinczi és Alsóreg-meczi Kazinczy-család történetéhez.* Pótlás Váczy János tanulmányához. (V. ö. Irod. : I. 345., 496.)

Uránia. 1913. évf. 5. sz. — *Gyöngyösy László: Gyöngyösi István közpályája* (II.). 1675-ben a vármegyei tisztújító gyűlésen Gyöngyösy neve is ott van az alispánjelöltek sorában, ekkor azonban még nem választják meg. 1681-ben évi országgyűlésen Gömör vm. követje volt. 1683-ban megint jelölik alispánnak, de ismét mást választanak meg. Gyöngyösy ekkor már kuruc érzelmű. 1682-ben megyéje megbízásából követül megy Thököly Imréhez. 1687-ben Karaffával tárgyal a szállítás és élelmezés ügyében. 1686-ban első alispánnak választják. Az 1687-diki országgyűlésre megint követül küldik. Hat évig volt egyhuzamban alispán. 1700-ban újból meg-

választják. Ugyanekkor az írásbeli munkától felmentik, erre külön díjazással Gábor nevű fiát rendelték melléje. 1704 júl. 24-én meghalt Gy. — *Rácz Lajos: Erdélyi János Sárospatakon* (II.). Szerző dolgozata e részében Erdélyi irodalmi műveinek ismertetése után a jeles kritikus magánviszonyairól is megemlékezik. Erdélyi tanári fizetése Patakon 1851-ben 900 pengő forint volt, mely összeg később 945 forintra emelkedett. Anyagi helyzete szűkös voltánál inkább bántotta egyik tanártársa áskálódása. Az efféle kellemetlenségért bőven kápótolta őt a családi élet melegén kívül barátainak igaz szeretete. Legbensőbb bizalmasa Hegedüs László sárospataki lelkész, de gyakran megfordult házánál Szemere Miklós a költő is. Erdélyi J. 1868 jan. 23-án halt meg. — *Gulyás Károly: Bolyai Farkas festményeit* ismerteti. — *Elek Oszkár* Császár Elemérnek Katona Lajosról írt munkáját bírálja. (Irod. : II. 293.)

Vasárnapi Ujság. 1913. évf. 17. sz. — *Sebestyén Gyula: A konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből.* Dernschwam János 1553—1555-ik évi törökországi útjáról írt kéziratot naplójában (az augsburgi Fugger-levéltár tulajdona) található felirat-másolatok közt van egy, melyet valamely konstantinápolyi nyilvános szállás faláról másolt. Ebben a székely rovásírás egy emléke van megőrizve. Babinger Ferenc würzburgi tudós és Thomsen Vilmos kopenhágai egyetemi tanár közvetítésével jutott el ez emlék másolata Sebestyénhez. Az ő olvasása szerint a rovásírásos szöveg így hangzik: Ezer öczáz tizenöt esztendőben irták eszt. László király öt kevetét várattak et (=itt). Bilaji Berlabás kető esztendejik it vált nem tőn császár. Keteji Székel Tamás írta ezeket. Szel(im tör)ök császár itet (=ütött) bé száz lóval.

Zeitschrift Für Den Deutschen Unterricht. 1913. évf. 4. sz. — *R. F. Arnold* összeállítja a földrajzi korlátozással megírt helyi irodalomtörténetek bibliographiáját. A magyarországi német irodalomra vonatkozó adatok Österreich és Siebenbürgen címszók alatt találhatók.

Zeitschrift Für Katholische Theologie. 1913. évf. 2. sz. — *A. Krösz* ismerteti Veress Endre Fontes Rerum Transsylvanicarum c. kiadványának első kötetét. — *S. Bernhard* röviden ismerteti Vargha Damján Speculum Humanæ Salvationis és a magyar codexirodalom c. tanulmányát.

Zeneközlöny. 1913. évf. 17. sz. — *Hubay Jenő: Petőfi befolyása a magyar zenére.* Petőfi volt az első magyar költő, aki nagy tevékenységre ösztönözte a hazai zeneszerzőket, sőt még most is folytonosan ihleti őket. Megjelenése a népdal megzenésítésének fejlődésére egyenesen korszakalkotó hatású.

FIGYELŐ.

Társasági ügyek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913 május 3-án választmányi ülést tartott.

Szász Károly elnökle alatt jelen voltak: Ágner Lajos, Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Bajza József, Balassa József, Baros Gyula, Binder Jenő, Császár Elemér, Császár Ernő, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Hegedüs István, Imre Sándor, Király György, Lengyel Miklós, Miklós Ferenc, Négyesy László, Pais Dezső, Papp Ferenc, Pap Károly, Pintér Jenő, Sebestyén Gyula, Szily Kálmán, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Versényi György, Vértesy Jenő, Weber Arthur. Jegyző: Horváth János.

1. Elnök üdvözi a megjelenteket s a megjelenésben akadályozott Kéki Lajos helyett a jegyzőkönyv vezetésére a titkárt kéri fel.

2. Titkár jelenti, hogy Zoltvány Irént, egyik alelnökünket, táviratilag üdvözölte a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nevében abból az alkalomból, hogy Ő Felsége a III. oszt. vaskoronarenddel tüntette ki. Bemutatja Zoltvány Irén meglehangú köszönő válaszát. Örvendetes tudomásul szolgál.

3. Titkár jelentése alapján rendes taggá választatott: Küry Albert dr., Jásznagykúnszolnok vm. alispánja, Szolnok (aj. Szentesi Tóth Kálmán); Maday Gyula dr., ref. főgimn. tanár, Budapest (aj. a titkár).

4. Az Irodalomtörténetre újabban előfizettek: Erzsébetváros: Állami főgimn. tan. könyvt.; Máramarossziget: Ref. főgimn. tan. könyvt.; Nagybecskerek: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Nagykovács: Áll. főgimn. tanári könyvt.; Fiume: Áll. főgimn. tanári könyvtára.

Társaságunk tagjainak és előfizetőinek összes száma tehát: 1050. Ebből tiszteleti tag: 2, alapító tag: 19, rendes tag: 641, rendkívüli tag: 49, előfizető: 339.

5. Pénztáros jelentést tesz a Társaság vagyoni állapotáról. Jelentése szerint az eddigi bevétel: 7163-44 kor., kiadás: 6287-82 kor., maradvány: 875-62 korona. Tudomásul szolgál.

6. Elnök indítványozza, hogy Riedl Frigyesnek a megelőző felolvasó ülésen fölvetett eszméjét elfogadva, küldessék ki egy szakbizottság a Thaly-féle kurucköltemény-kiadványok tüzetes átvizsgálására, s a bizottság annak idején tájékoztassa a választmányt munkája eredményéről. A választmány egyhangú helyesléssel fogadja az indítványt s Négyesy László elnökle alatt Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Sebestyén Gyula és Angyal Dávid választmányi tagokat küldi ki a mondott bizottságba.

7. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Tolnai Vilmos és Imre Sándor

vál. tagokat kéri fel s a választmánytól a nyári szünet idejére szíves szavakkal búcsúzva, az ülést berekeszti.

A választmányi ülést *felolvasó ülés* előzte meg, melyen *Riedl Frigyes* tartott előadást *A kuruc balladákról*, egy örvendetesen nagyszámú közönség rendkívüli érdeklődése mellett. Előadása után *Sebestyén Gyula* szólalt fel s kérte a közönséget, hogy ítéletében óvatos legyen, mert saját kutatásai alapján állíthatja, hogy *Thaly* gyűjtésének legalább 95 százaléka feltétlen hitelt érdemel.

Riedl Frigyes a kuruckori költeményekről. Társaságunk május havi ülésén *Riedl Frigyes* rendkívül érdekes előadást tartott *Thaly Kálmán* kuruckori versgyűjteményeiről. Ma már kétségtelen, hogy *Thaly* nemcsak kiadója, hanem egyúttal szerzője, illetőleg átdolgozója több olyan balladás versnek, melyeket irodalomtörténetírásunk mindezideig úgy mutatott be, mint a régi magyar költészet gyöngyeit.

Riedl már régebben kétségbevonta a *Thaly*-féle balladák egy részének hitelességét. Ezek a kuruc balladák — szerinte — azt a hatást teszik, hogy nem valódi régi költemények, hanem olyan költő művei, aki ismerte *Petőfi* és *Aranyt*. A népköltészet ezekben a balladákban *Arany János* tanulmányozása alapján van realizálva. *Arany* és *Petőfi* népies költők, de bennük koncentrált népiesség van. Költészetük tulajdonképpen idealizált népköltészet, amelyben a népköltészet főjellemtvonásai fokozva vannak meg. Könnyen észrevenni a különbséget a két műfaj között, ha összevetjük az *Esztergom Megvétele*t a *Kerekes Izsákkal*. Az utóbbi sokkal primitívebb, sokkal nyersebb. A *Thaly*-féle költeményekben van valami modern költői technika, s ez az, ami legelőször kétségeket támaszt, ez az, amiért ezek a költemények annyira tetszenek.

Állítsuk be *Thalyt* a balladák korába. Tizenhétosztendős korában írt már *Thaly* költeményt a kurucokról. Eleinte nagy *Arany*-utánzó volt, különösen *Arany* balladáit utánozta. A hatvanas évek elején végképpen hipnotizálta őt a kurucok dicsősége. A *Rákóczi*-korabeli költészetet tanulmányozta és kedve támadt ilyenfajta költeményeket írni. 1862-ben írt egy költeményt: *Thököly bujdosása* — mint ő mondja — «ódon modorban». 1863-ban egy másikat, amelyről azt mondja, hogy «énekli egy hegedős *II. Rákóczi Ferenc udvarában*». Mindjobban megszerette ezt a modort, egyre több ilyen költeményt írt a *Rákóczi*-költészet stílusában. Van egy egész kötet ilyen költeménye. Volt tehát tehetsége is, gyakorlata is ilyen költemények írására.

Írt ilyen költeményeket később is, de ekkor már — nem írta alájuk a nevét.

A *Thaly*-féle balladák kérdése módszertanilag is fontos. A kriteriumok a következők: Meg kell vizsgálni: 1. a költemény állítólagos származás helyét, 2. nyelvét, szókincsét, 3. a benne kifejtett eszméket, 4. stílusát, 5. verstechikáját, rímét, versmértékét, 6. a költemény tartalmát össze kell vetni a külső körülményekkel, azzal a milióval, amelyben állítólag keletkezett.

Vegyük vizsgálat alá pl. az Esztergom Megvételéről szóló balladát. Thaly azt mondja, hogy a költemény az esztergomi városi könyvtárban egy nagyszombati kalendárium befüzött leveleire volt írva. Konstatáljuk, hogy ezt a nagyszombati kalendáriumot a legszorgosabb kutatásra sem sikerült megtalálni. Ép így vagyunk az Ocskay-balladával. Ez állítólag a magyar királyi kamara budai archivumában egy Bercsényi Miklóshoz 1710-ben írt levélhez volt mellékelve. Ez a levél sem került meg sehogy, bármennyire keresték. Egyébként a levelezés csak 1709-ig megy, 1710-ből már egyáltalában nincs levél, nem is szólván arról, hogy feltűnő is volna, hogy ebben az izgalmas időben ilyen tisztán folklorisztikus levelet írtak volna Bercsényinek. Ami magát a költeményt illeti, feltűnő benne Thaly kedvelt költőjének, Arany Jánosnak az utánzása. Emellett nem egyezik a költemény a történeti igazsággal sa nyelvi jelenségek is kétségbevonhatatlanul ellene mondanak az egykorú származásnak.

Thaly erkölcsi jellemét — Riedl szerint — nem érinti a kérdés fölvetése. A Rákóczi-korszaknak ezt a lelkes hívét izzó hazafisága ragadta az utánköltésre. Ilyen esetek a külföldön is igen gyakoriak.¹

Az Akadémia új tagjai és jutalmazottjai. A M. T. Akadémia ezidei nagygyűlése az I. osztályba levelező taggá választotta Darkó Jenő debreczeni ref. bölcsészeti akadémiai tanárt és Viszota Gyula budapesti állami főgimnáziumi igazgatót. A II. osztály új levelező tagjai: Jankovich Béla, Schneller István, gróf Teleki Pál. A III. osztály új levelező tagjai: Buday Kálmán, Mauritz Béla.

A Lehr Albert-féle jutalmat, mely Petőfi Sándor János Vitézének és Arany János Toldijának egybevetésére volt kitűzve, Kéki Lajos budapesti állami főgimnáziumi és Nagy Sándor szászvárosi ref. főgimnáziumi tanár nyerte meg.

Az Akadémia és a Budapesti Hírlap. Az Akadémiának Eötvös József emlékeztétét ünneplő közüléséhez a Budapesti Hírlap április 29-iki száma néhány megjegyzést fűz, melyek nyilván félreértésen alapulnak vagy nagyon egyéni fölfogásból származnak. Hibáztatja, hogy «Eötvösről, a tudósról, a filozófusról (?), a politikusról, a XIX. század vezéreszméinek írójáról ép az Akadémiában tartott emlékünnepen nem beszélt senki». Igaz, lehetett volna Eötvösről még négy vagy öt előadást tartani, melyek gazdag egyéniségének minden egyes oldalát részletesen tárgyalják, — de mit szólt volna ehhez a t. c. közönség, mely félelgyakor már idegesen fészkelődni kezd és következetesen szidja az Akadémiát, hogy olyan hosszú ünnepélyes üléseket rendez? A kifogás különben nem is egészen alapos, mert ami az alkalomhoz mérten Eötvösről, a tudósról stb. elmondható volt, szépen és okosan elmondták Berzeviczy és Kozma. A többi a tudományos kutatás és tárgyalás dolga, mely az Akadémiában régóta folyik és

¹ Riedl Frigyes nagyérdekű tanulmánya folyóiratunk legközelebbi füzetében fog megjelenni.

ez utolsó nagygyűlésen is egy nagy pályamunkának (A XIX. század vezéreszméiről) jutalmazásában nyilvánult.

Másik kifogása a Budapesti Hirlapnak vonatkozik a főtítkári jelentésre, melyről elfelejtette megjegyezni, illetőleg figyelembe venni, hogy a főtítkár csak szűkre szabott kivonatban olvasta föl. Így megemlíttette Heinrich, hogy az akadémiai jutalmakat majd kivétel nélkül nem-akadémikusok nyerik, de ezen, szerinte, igen örvendetes ténynek magyarázatát nem olvasta föl. Ha a cikkíró azután megjegyzi, hogy az Akadémia «választási politikáját (hát van ilyen is ? !), főleg a második osztályét, most már senki sem érti», talán erősen túloz, mert bizony vannak halandók, akik értik, de ehhez persze kellő elfogulatlanság kell és annak a ténynek figyelembe vétele, hogy a választás, sajnos, titkos szavazás útján történik. Végre megjegyzi, hogy «az Akadémia jutalmazási ügyéről sokat lehetne beszélni, sokat és nem örvendetes dolgokat, de maradjon máskorra». Igaza van a cikkírónak, hogy a jutalmazásokról is sokat lehetne beszélni (ugyan miről nem lehet ?); de azt már nem helyeselhetjük, hogy e megjegyzését oly alakba öltözteti, mely veszedelmesen hasonlít a gyanúsításhoz. Érdemes dolgot végzett volna a cikkíró, ha ez ügyre vonatkozó nézeteit nem hagyja «máskorra», hanem ítéletének indokolására nyomban kifejti. Az Akadémia bizonyára hálával fogad minden komoly bírálatot, — de legyen az azután igazán komoly bírálat. Homályos, sokfélekép magyarázható célzásokkal nem használunk az ügynek, hanem legfeljebb félreértésekre vagy félremagyarázásokra adunk okot.

Egy akadémikus.

A Toldi-kérdéshez. A Wertner-féle «Adalékokra» (fönt 315. l.) vonatkozólag figyelmeztet bennünket Heinrich Gusztáv, hogy ő, midőn e dolgozatot a szerző kérésére az Akadémiának bemutatta, maga is hangsúlyozta, hogy Wertner némely adatai és állításai nem vágnak össze a Toldi-kérdésre vonatkozó újabb nyomozásokkal, és hogy levélben is figyelmeztette a szerzőt erre. Wertner módosította ugyan dolgozatának egyes tételeit, egyebekben azonban ragaszkodott adataihoz, azt állítva, hogy ismer mindent, ami a kérdésre tartozik, de egyes újabb nézetekkel nem tud egyetérteni.

Egyben megjegyzi Heinrich, hogy egyetemi előadásaiiban, Wolfram von Eschenbach «Willhelm» c. eposzát tárgyalva, rámutatott Renaewart (Rainouart) alakjának és tetteinek feltűnő hasonlatosságára a mi Toldi mondai alakjával és tetteivel és fölhívta francia szakos hallgatóit, hogy a két alak viszonyát behatóbb tanulmány tárgyává tegyék. A további nyomozásnál mindenesetre jó lesz, a hozzánk közelebb eső német költőnek (a francia eposzokon alapuló) munkájára is figyelemmel lenni.

Arany János könyvei. Az irodalomtörténeti kutatásnak egyik fontos mozzanata annak megállapítása, milyen hatása volt az irodalmi hagyománynak az íróra, azaz egyszerűbben mondva: mit olvasott az író s mit olvasztott olvasmányaiból saját műveibe. Alig van költőnk, kinél ez a kérdés

fontosabb volna, mint Aranynál; egyszersmind alig van költőnk, kinél e kérdés kiderítése nehezebb volna, mint nála, nemcsak olvasmányainak roppant tömegénél, hanem sokféleségénél fogva is. Eddig a kutatás főleg kiadott műveiben és levelezésében elszórt célzásokra volt utalva; ezekből kellett forrásait egybeállítani. A Révai-lexikonban azt olvassuk, hogy a szalontai csonka-toronyban megvan 1750 kötetből álló könyvtára, de hogy mit tartalmaz e könyvtár, azt hiába keressük az Arany-irodalomban. Szalonta városának, elsősorban pedig a szalontai gimnáziumnak feladata, hogy a csonka-torony Arany-ereklyéinek pontos tárgymutatóját, főleg pedig a könyvtár teljes és részletes, könyvészeti szabattalossággal szerkesztett jegyzékét kiadja. A jegyzékben a könyveket nyelvek, s ezeken belül tárgyi szakok szerint lehetne csoportosítani. Bizonyára ezek a könyvek voltak azok, miket legtöbbször forgatott, mikből tehát legtöbbet meríthetett. A jegyzék kiadása könnyen történhetnék a gimnázium értesítőjében, sőt mint különnyomat külön is elkelve s még talán anyagi nyereséggel is járna. — Hasonló kötelessége volna a nagykőrösi gimnáziumnak is, hogy könyvtárának jegyzékét 1860 nyaráig, ameddig Arany kőrösi tanár volt, az irodalomtörténet számára hozzáférhetővé tegye; nemkülönben a birtokában lévő kéziratok (Nagyidai cigányok, Katalin stb.) pontos és hű kiadása is elsőrendű érdekű, mivel a végleges szövegtől sokban eltérnek és számos (részben kihúzott) változatot tartalmaznak. — E könyvjegyzékek és ereklyék jegyzékének kiadásával Szalonta és Nagykovács tartozik Arany János nagy nevének.

T. V.

Petőfi és Mikszáth olasz földön. Norsa Petőfi-fordításával az olasz kritika még eddig alig foglalkozott. Néhány napilap és folyóirat röviden jelezte megjelenését, de méltatóan mindössze Paolo Emilio Pavolini szólt hozzá az *Il Marzocco* 1912 szeptember 8-diki számában. Pavolini maga is fordítgatja Petőfit, nyelvünket és irodalmunkat ismeri. Egyebek között olaszra ő fordította Erdős Renée «János tanítvány» című költeményét. Birálatát Petőfi életének és költői jellemének nagy általánosság közt mozgó ismertetésével kezdi; közben Petőfi prózai iratairól is ejt néhány szót, mint amelyek nagyon is fontosak költői és emberi egyéniségének teljes megismerésére nézve. Azt a kívánságát fejezi ki, hogy Petőfinek ezek a művei is olaszra fordíttassanak. Majd Norsának azzal az állításával bocsátkozik vitába, hogy ő volna az első, aki Petőfi lírai költészetének teljes fordítását adta. Pavolini ezzel szemben Schönbachnak (nyilván Steinbachra gondol, jóllehet csak Schnitzlerről lehetne szó) 1902-ben megjelent Petőfi-fordítására utal. Érdekesen magyarázza mellesleg, hogy miért éppen németre fordították oly gyakran Petőfi költeményeit. Nézete szerint magyarról németre fordítani könnyebb, mint bármely egyéb nyelvre, mert természete szerint a magyar nyelv akármennyire idegen is a némettől, a két nép évszázados földrajzi közelsége nagyon befolyásolta a magyar nyelv fejlődését nemcsak alak-, hanem mondattani tekintetben is. Példának szembeállítja egymással az «Einleitung és bevezetés», meg a «Herzlosigkeit és szívétlenség» szót. Ugyanezt a jelenséget megfigyelte Pavolini — aki külön-

ben a Kalevalát is lefordította olaszra — a svéd és a finn nyelv között. Norsa fordításának komoly megbirálásába nem megy bele Pavolini, inkább csak hozzá-hozzácsíp csőrhegygel. Nem hagyja szó nélkül például, hogy bevezetésében Norsa a prózában való fordítás hívének vallja magát. Pavolini szerint épen Petőfi költeményei nem alkalmasak arra, hogy prózára fordíttassanak, amiben sokan nem vagyunk vele egy nézetben. Rosszul esik neki az is, hogy Norsa Petőfi-fordító olasz eleinek verses átültetéseiről kicsinylőleg nyilatkozik. Ellene veti, hogy az ő prózára fordított sorai között is akad nem egy olyan, amely prózaiságra a leggyöngébb olasz verselve fordítók prózáival vetekedik. A példa azonban, melyet Norsára idéz, elég szerencsétlen, mert annak a sornak eredetije is alaposan próza. Még hangsúlyozza Norsa fordításának rendkívüli hűségét, és ezzel ki is merül kritikája. Fordítása hasznát abban látja, hogy azoknak az olaszoknak, kik jövődre eredetiben akarják majd tanulmányozni Petőfit, becses segítője lesz. A cikk vége megint magával Petőfivel foglalkozik, Norsa fordításából szemelvényeket közöl és azzal a kívánsággal fejeződik be, hogy Arany balladái is mihamarabb megjelenjenek a «Biblioteca dei Popoli»-ban, abban a gyűjteményben, melynek Norsa Petőfije is része.

Bár ennél egyéb olasz nyelvű bírálata Norsa művének meg nem jelent, egy és más jel azt bizonyítja, hogy óriási munkáját Norsa nem hiába végezte. Szinte bizonyos, hogy az ő közvetítésének nyomán Petőfi lassankint elfoglalja majd az olasz műveltségben azt a helyet, amely páratlan eredetiségénél és nagyszerű költői tulajdonságainál fogva megilleti. Az említett jeleknek egyikét látom abban, hogy valahol az olasz szabadságküzdelmek költőiről esik szó, Petőfi neve is föltűnik. Raffaello Barbierának most megjelent hatalmas méretű anthológiája, mely a tizenkilencedik század olasz költőit csoportosítja, előszavában Goffredo Marneli és Alessandro Poerio neve mellett Petőfi emlékrét is fölidézi. Ami talán nem nagyjelentőségű szimptoma, de mindenesetre szimptoma.

Modern íróinkat is aránylag gyors tempóban fordítják olaszra. Legutóbb Mikszáth Kálmán *Két koldusdiák*-ja jelent meg olaszul Milanóban, Paravia kiadásában «In balia della fortuna» (A szerencse kezében) címen. A fordítás előzőleg a «La domenica dei fanciulli» című ifjúsági folyóiratban jött ki folytatásosan, képekkel. A képek az elbeszélés könyvkiadásába is átkerültek. A fordítás Rina Larice műve, ugyanazé a milanói tanárnőé, aki már Mikszáth *Szent Péter esernyő*-jét, Jókai *Egész az északi pólusig* című regényét és Ambrus Zoltán *Midás király*-át is olaszra fordította.

ELEK ARTÚR.

A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen. — A budapesti kir. tudomány-egyetemet Pázmány Péter bibornok, esztergomi érsek alapította 1635 május 12-én Nagyszombatban. Ezt a nagyszombati főiskolát II. Ferdinánd 1635 okt. 18-iki kiváltságlevelével a római szent birodalom más egyetemeivel egyenlő rangra emelte. A hittudományi és bölcsészeti karal megindult egyetem harmadik kara gyanánt adták hozzá 1667-ben a jogi kart Losy Imre és Lippay György primások alapítványából. A há-

rom karú egyetem különösen sokat köszön Mária Teréziának, aki új tervet léptetett életbe s orvosi karral egészítette ki a három fakultást (1769.). Ugyanő Nagyszombatból Budára helyezte át az egyetemet. 1777 novemberében az előadásokat már a budai királyi várpalotában tartották.

II. József uralkodása alatt az egyetem 1784-ben Pestre költözött. A hittudományi kar munkássága egyideig szünetelt s csak I. Ferenc állította fel újból, 1805-ben, az egyetemes papnövelvét.

A pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalomtörténet tanításának első nyomát 1791-ben találjuk, amikor a magyar nyelv tanítására a nemzeti felbuzdulás következtében nagyobb gondot kezdtek fordítani.

A magyar nyelv és irodalomtörténet tanárainak sorát *Vályi András* vezette be, ki 1791—1801-ig adott elő. Őt követte 1802—1807-ig *Révai Miklós*; Révait 1808—1830-ig *Czinke Ferenc*. Czinke utóda *Horvát István* lett, aki 1830—1836-ig az irodalomtörténet helyettes tanáraként működött, 1837—1846-ig pedig mint rendes tanár. Új korszakot nyit e katedrán *Toldy Ferenc* működése. Toldy 1850—1861-ig az egyetemes irodalomtörténet magántanára, az 1860—61. tanév I. félévétől kezdve a magyar nyelv és irodalom rendes tanára. Mellette működött mint magántanár *Bodnár Zsigmond* (1873-tól), ki az 1875—76. tanév II. felében, Toldy halála után, egyedül tartott magyar irodalomtörténeti előadásokat. Toldy örökébe méltó utódként jutott *Gyulai Pál*, ki az 1876—77. I. félévtől kezdődőleg a magyar irodalom történetének ny. r. tanára. Toldy előadásait kiegészítette *Greguss Ágost*, az æsthetika ny. r. tanára (1872—1882.), Gyulai előadásait pedig *Beöthy Zsolt*, aki az 1877—78. II. felében lett magántanár s *Greguss* halála után átvette az æsthetikai tanszéket. Az egyetemes irodalomtörténetnek *Szász Károly* volt a magántanára (1876-tól). Gyulai és Beöthy mellett magyar irodalomtörténeti előadásokat tartottak a következő magántanárok: *Tolnai Lajos* (1880—81. I. felében), *Péterfy Jenő* (1889—90. I. felétől), *Négyesy László* (1893—94. I. felétől), *Horváth Cyrill* (1894—95. I. felétől) és *Katona Lajos* (1900—901. II. felétől). A nyelvtudományi szakok tanárai közül, magyar irodalomtörténeti vonatkozású előadásaik kapcsán, több ízben találkozunk *Román Sándor*, *Simonyi Zsigmond* és *Zolnai Gyula* nevével.

A következőkben időrendi egymásutánban közöljük a magyar irodalomtörténeti előadások sorozatát Toldy Ferenctől Gyulai Pál nyugalomba vonulásáig (1902.).

1860—61. I. félév. *Toldy Ferenc* r. tanár: A magyar tudományosság és irodalom története a reformáció kezdetétől a szatmári békéig. Heti 3 óra. A magyar nyelv történeti fejlődéséről. 2 óra. A történetírás elmélete és története 2 óra. — II. félév. *Toldy*: A magyar tudományosság és irodalom története a XVIII. században. 3 óra.

1861—62. I. *Toldy*: A magyar tudományosság és irodalom története a reformáció kezdetétől a szatmári békéig. 3 ó. A magyar nyelv történeti fejlődéséről. 1 ó. A történetírás elmélete és története. 1 ó. — II. *Toldy*: A magyar tudományosság és irodalom története a XVIII. században. 3 óra.

1862—63. I. *Toldy*: Magyar nyelv hang- és alaktana, tekintettel a rokon nyelvekre. 1 ó. Költészet elmélete és története. 3 ó. — II. *Toldy*: Magyarország irodalmi története a legrégebb időktől fogva Pázmányig. 3 ó. Vörösmarty Mihály eposi munkái, széptanilag magyarázva. 1 ó. Történeti magyar nyelvtan a Halotti Beszéd s a XIV. századbeli bibliafordítás néhány részei magyarázatával. 1 ó.

1863—64. I. *Toldy*: Magyarország irodalmi története Pázmánytól 1848-ig. 3 ó. — II. *Toldy*: A magyar költészet története a legújabb korban. 3 ó.

1864—65. I. *Toldy*: A magyar philologia encyclopaediája (úgy mint bevezetés a magyar nyelvészet, régiségek, népszellem, irodalom és művészet ismeretébe). 3 ó. Vörösmarty Mihály mint drámaköltő bírálattal méltatva. 1 ó. — II. *Toldy*: A magyar nemzeti irodalom története 1808—1849-ig. 3 ó. Kisfaludy Károly mint szinköltő. 1 ó. A magyar nyelvtan kérdés alatti pontjai; különösen tanárjelöltek számára. 1 ó.

1865—66. I. *Toldy*: Magyarország irodalomtörténete a legrégebb időktől Pázmány koráig. 3 ó. Berzsenyi Dániel ódái és epistolái, történetileg és szépirodalomilag magyarázva. 1 ó. — II. *Toldy*: Magyarország irodalomtörténete a legrégebb időktől Pázmány koráig. 3 ó. Berzsenyi Dániel ódái és epistolái történetileg és szépirodalomilag magyarázva. 1 ó.

1866—67. *Toldy*: A hazai történelem irodalma, fő tekintettel a kútfőkre. 1 ó. A magyar tudományos és költői irodalom története 1831—1849-ig. 2 ó. A XI. századbeli Halotti Beszéd nyelvtanilag magyarázva. 1 ó. — II. *Toldy*: A magyar nyelvtan fő pontjai; különös tekintettel a tanárjelöltek igényére. 1 ó. A magyar költészet története: Kisfaludy Károlytól Petőfi Sándorig bezárólag. 3 ó.

1867—68. I. *Toldy*: Történeti magyar nyelvtan. 1 ó. A magyar irodalom története a reformatiótól Mária Teréziáig (1526—1772.) 2 ó. — II. *Toldy*: Magyarország irodalmi története az ó- és középkorban. 3 ó. A lírai költészet elmélete s a magyar líra története. 1 ó.

1868—69. I. *Toldy*: Történeti magyar nyelvtan. 2 ó. A magyar eposi irodalom története. 2 ó. — II. *Toldy*: A magyar helyesejtés és helyesírás elvei s a nyelvtan kérdéses pontjai. 1 ó. A magyar irodalom története a reformatiótól Mária Teréziáig (1521—1872.) 3 ó.

1869—70. I. *Toldy*: Felsőbb magyar nyelvtan. 1 ó. A magyar irodalom legújabbkori története. 2 ó. — II. *Toldy*: Felsőbb magyar nyelvtan folytatása; alaktan. 2 ó.

1870—71. I. *Toldy*: Felsőbb magyar nyelvtan. III. rész. A ragozástan. 1 ó. Magyarország tudomány- s irodalomtörténete az újkorban. (1526—1762.) 2 ó. Magyar nyelvészeti gyakorlatok tanárjelöltek számára. 1 ó. — II. *Toldy*: Magyar helyesírás és helyesejtés elvei. 1 ó. A magyar irodalom története Pázmány fellépése óta. 3 ó. Hazai történetírás Mátyás királyig. 1 ó.

1871—72. I. *Toldy*: Történeti magyar nyelvtan. 2 ó. A legújabb magyar irodalom története (1772—1849) 3 ó. — II. *Toldy*: A legújabbkori magyar irodalom története. (1830—49). 3 ó.

1872—73. I. *Toldy*: Történeti magyar nyelvtan. 2 ó. A magyar színpeszt és színiköltészet története a legrégibb időktől Kisfaludy Károly haláláig. 1 ó. A legújabbkori magyar irodalom története (1830—49.) folytatva. 2 ó. Hazai történetírásunk a XVII. századtól fogva. 1 ó. — II. *Toldy*: A magyar helyesírás és szóragozás fő elvei. 2 ó. Az ó- és középkori hazai irodalom története. 3 ó. Hazai latin történetírásunk a XVIII. században. 1 ó.

1873—74. I. *Toldy*: Felsőbb magyar nyelvtan. 3 ó. Az újkori magyar irodalom története (1526—1772.) 2 ó. *Bodnár Zsigmond* magántanár: A magyar regény története 1830-tól napjainkig. 2 ó. — II. *Toldy*: A magyar helyesírás elvei. 1 ó. Az ó-magyar nyelvmélekek fejtegetése. 2 ó. Az újkori magyar irodalom történetének 2. és 3. időszaka (1608—1772). 2 ó. *Bodnár*: A magyar regény történetének folytatása. 2 ó. A magyar bölcsészeti irodalom története. 1 ó.

1874—75. I. *Toldy*: Magyar nyelvészet. 2 ó. A magyar irodalom története 1772—1830-ig. 2 ó. Az óda elmélete s jelesb ódaköltőink széptani méltatása. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1823-tól napjainkig. 2 ó. — II. *Toldy*: Magyar nyelvészet. 2 ó. A M. irodalom története 1831—1839-ig 2 ó. Hazai történetírásunk a renaissance kezdetétől Istvánffig. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1823-tól kezdve. 2 ó.

1875—76. I. *Toldy*: Magyar nyelvészet. 2 ó. A XIX. század magyar irodalma 2 ó. A magyar helyesírás elvei. 1 ó. *Bodnár*: Magyar nyelv- és irodalomtörténet 1840-től napjainkig. 2 ó. — II. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1772-től napjainkig. 2 ó.

1876—77. I. *Gyulai Pál* r. tanár: A magyar irodalom történelme 1711—1807-ig. 4 ó. A magyar drámai irodalom történelme Kisfaludy Károlytól az újabb időkg. 2 ó. *Greguss Ágost* r. tanár: Arany rövid költői elbeszéléseinek fejtegetése. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom történelme 1772—1807. 4 ó. A magyar drámai irodalom történelme Kisfaludy Károlytól az újabb időkg. 2 ó. *Greguss*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1823-tól napjainkig. 2 ó.

1877—78. I. *Gyulai*: A magyar irodalom történelme 1807—1830-ig. 4 ó. Petőfi költészete. 1 ó. *Greguss*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története kezdetétől napjainkig. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom történelme 1807—1830-ig. 4 ó. Petőfi költészete; Báro Eötvös regényei. 1 ó. *Greguss*: Madách művének, az Ember tragédiájának fejtegetése. 2 ó. *Greguss*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A XVI. század magyar irodalomtörténete. 2 ó. *Beöthy Zsolt* magántanár: A magyar regény története Jósikáig. 2 ó.

1878—79. I. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1807—1830. korszaknak második fele. 4 ó. A XVII. század magyar epikusai. 1 ó. *Greguss*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVI. századtól. 2 ó. *Simonyi Zsigmond* magántanár: A régi magyar nyelvmélekek ismertetése. 2 ó. *Beöthy*: Az újabb magyar regény története. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom története; 1808—1830. (befejezés). 4 ó. Gyöngyössy és a XVII. század epikusai 1 ó. *Greguss*: Ma-

gyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalomtörténet a XV. és XVI. században. 2 ó. *Simonyi* helyettes tanár: A régi magyar nyelvemlékek ismertetése. 2 ó. *Beöthy*: Kemény Zsigmond és művei. 2 ó.

1879—80. I. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1830—1848. 4 ó. Középkori magyar költői maradványok. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar regény a XIX. században. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1830—1848. 4 ó. A XVI. század költői. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Arany János rövid költői elbeszéléseinek fejtegetése. 1 ó. Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar elbeszélő költészet története. 1 ó. *Beöthy*: A magyar regény története a XIX. században. 2 ó.

1880—81. I. *Gyulai*: A XVIII. század magyar prózairói. 2 ó. A XVI. század magyar költői. 2 ó. Arany János Toldi-trilógiája. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. *Simonyi*: Árpádkori nyelvemlékek. 2 ó. *Tolnai Lajos* magántanár: A XIX. század epikai költészete. 2 ó. — II. *Gyulai*: A XVIII. század prózairói. 2 ó. Arany János Toldi-trilógiája 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikus dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Madách Ember tragédiája fejtegetése. 1 ó. Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Román Sándor* rk. tanár: A «Sieriulu de auru» (Alvinczi Pap Jánostól, Apafy Mihály fejedelem rendeletéből. 1683.) nyelvészeti és irodalmi tekintetben, hasonlókép a Rákóczy-féle új testamentum 1648. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története. 3 ó. *Beöthy*: Magyar prózairók a mult század végén. 2 ó.

1881—82. I. *Gyulai*: A XVI. század lírai költői. 2 ó. A magyar drámai irodalom története Kisfaludy Károly haláláig. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikus dolgozatok. 5 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Magyar prózairók a mult század végén (Bessenyei és Báróczy, Kármán és Kazinczy, Kisfaludy Sándor és Vitkovics.) 2 ó. — II. *Gyulai*: A XVII. század lírai költői. 2 ó. A magyar drámai irodalom története Kisfaludy Károlytól az újabb időig. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikus dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Magyar prózairók a mult század végén (folytatás). 2 ó.

1882—83. I. *Gyulai*: Gróf Zrinyi Miklós: Szigeti veszedelme. 2 ó. Petőfi költészete. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. A magyar népballadáról. 1 ó. *Beöthy*: A magyar költészettan története. 1 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. — II. *Gyulai*: A klasszikai iskola költői Baróti Szabó Dávidtól Berzsenyi-ig. 2 ó. Petőfi elbeszélő és vegyes művei. 2 ó. Kritikai és irodalomtörténeti dolgozatok. *Beöthy* helyettes tanár: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó.

1883—84. I. *Gyulai*: Ilosvai Selymes Péter és a Toldi monda. 2 ó. B. Eötvös regényei. 1 ó. Kritikai és irodalomtörténeti gyakorlatok. 1 ó. *Beöthy*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. — II. *Gyulai*: Arany elbeszélő költeményei. 2 ó. A francia iskola költői. 2 ó. Mikes Kelemen munkái. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy* ny. rk. tanár: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó.

1884—85. I. *Gyulai*: Középkori költői maradványaink. 2 ó. Vörösmarty epikai költeményei. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar szépprózai stíl a múlt század végén (Báróczy, Kármán, Kazinczy). 3 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. — II. *Gyulai*: Berzsenyi Dániel költői és æsthetikai művei. 2 ó. A magyar szónoki próza a XIX. század első felében. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar szépprózai stíl története. 3 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó.

1885—86. I. *Gyulai*: Gyöngyösi István epikai költeményei. 2 ó. Kemény Zsigmond regényei. 2 ó. A magyar népdalról. 1 ó. Kritikai és irodalomtörténeti dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar regény műformája és nyelve irodalmunk újjászületésének korában. 3 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: Az elbeszélő költészet a XIX. században. 2 ó. — II. *Gyulai*: Kisfaludy Károly drámai művei. 2 ó. Vörösmarty lyrai költeményei. 2 ó. Kritikai és irodalomtörténeti dolgozatok. 1 ó. *Beöthy* ny. r. tanár: A magyar regény műformája és nyelve (Kazinczy, Kármán, Dugonics, Kisfaludy Sándor és Vitkovics.) 4 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó.

1886—87. I. *Gyulai*: A XVIII. század magyar emlékirói. 2 ó. Petőfi elbeszélő költeményei. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar próza Kazinczy korában. 4 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. — II. *Gyulai*: Az esopi mese a magyar irodalomban. 2 ó. Csokonai élete és munkái. 2 ó. Kármán József művei. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar próza Kazinczy korában (folytatás). 4 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Simonyi* Zsigmond ny. rk. tanár: A nyelvújítás története. 2 ó.

1887—88. I. *Gyulai*: A magyar drámai irodalom története Kisfaludy Károlyig. 2 ó. Középkori költői maradványaink. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar prózai stíl fejlődése: Kazinczy és Kármán. 3 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom 1790—1820-ig. 2 ó. — *Gyulai*: A magyar drámai irodalom története Kisfaludy Károlytól napjainkig. 3 ó. Arany Toldi-trilógiája. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: Magyar stílyakorlatok; kisebb epikai költemények magyarázata. 2 ó.

1888—89. I. *Gyulai*: Zrínyi Miklós költői és prózai munkái. 3 ó. A magyar népköltészetéről. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: Vörösmarty Két szomszédvárának elemzése. 1 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Simonyi*: Arany Toldi Szerelme (Nyelvi magyarázata). 1 ó. — II. *Gyulai*: Kölcsey költői és prózai munkái. 2 ó. Gvadányi és Dugonics. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar keresztyén közép-kor prózai irodalma. 1 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó.

1889—90. I. *Gyulai*: A XVI. század magyar költői beszélyei. 2 ó. Katona József: Bánk bánja. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: Arany János hazafias költészete. 1 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom, kezdetétől a XVII. századig. 2 ó. *Péterfy Jenő* magántanár: A magyar költészet fejlődése az újabb korban; főleg a lírai műfajokra tekintettel. 2 ó. — II. *Gyulai*: A XVI. század magyar költői

beszélyei és históriás énekei. 2 ó. Báró Eötvös költői művei. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. Vörösmarty ódái. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVII. századtól a XIX-ig. 2 ó.

1890—91. I. *Gyulai*: Gyöngyösi István és iskolája. 2 ó. B. Kemény Zsigmond költői művei. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVII. században. 2 ó. — II. *Gyulai*: A XVIII. század magyar prózaírói. 2 ó. Kisfaludy Károly színművei. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar mondaköltészetéről. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom történetének áttekintése. 3 ó.

1891—92. I. *Gyulai*: A középkori magyar mondák és feldolgozók. 2 ó. Petőfi költészete. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar irodalom történetének vezéreszméi. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVIII. századig. 3 ó. — II. *Gyulai*: Széchenyi mint író. 2 ó. Kisfaludy Sándor elbeszélő költeményei. 2 ó. Petőfi elbeszélő költeményei. 1 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar irodalom történetének vázlata, tekintettel vezéreszméire. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Simonyi*: A magyar nyelvtan története. 2 ó. Vörösmarty nyelve. 2 ó.

1892—93. I. *Gyulai*: A XVIII. század magyar lírai költői. 2 ó. Kölcsey költői és prózai művei. 2 ó. Arany János lírai költeményei. 1 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Irodalmunk ujjaszületése a múlt században. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A haladás törvénye a magyar irodalomban. 2 ó. — II. *Beöthy*: A magyar költészet története a forradalom után 1850—1867. 3 ó. A protestáns kor elbeszélő prózája. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1772-től napjainkig. 2 ó.

1893—94. I. *Gyulai*: A XVIII. század magyar lírai költői. 2 ó. Kölcsey költői és prózai művei. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Arany Buda Halálának fejtegetése. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1800-tól. 2 ó. *Négyesy László* m. tanár: Költészetten. 3 ó. *Román*: Biró Dávid Evangélioruma feletti konzervatórium. 1 ó. — *Gyulai*: Tinódi Sebestyén s a XVI. század históriás énekei. 2 ó. Kölcsey mint kritikus és szónok. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. Arany János lírai költeményei. 1 ó. *Beöthy*: Kármán József és művei. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Fejtegetések a drámai költészet köréből.) *Simonyi*: Legrégibb nyelvemlékeink. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1823-tól napjainkig. 2 ó. *Négyesy*: A költői műfajok. 1 ó.

1894—95. I. *Gyulai*: Br. Jósika Miklós regényei. 2 ó. Zrinyi Miklós «Szigeti veszedelme». 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az irodalomtörténet elmélete. 2 ó. Bánkban fejtegetése. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Simonyi*: Arany: Toldi Szerelme. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története kezdetétől fogva, tekintettel a világirodalomra. 2 ó. *Négyesy*: Rhetorika. 2 ó. — II. *Gyulai*: A honfoglalás mondái és földolgozásuk a magyar költészetben. 2 ó. A magyar népdal és népballadáról. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar nemzet szellemi élete. (Irodalomtörténetünk áttekintése.) Műköltészet és népköltészet. 1 ó. Ma-

gyar stílygyakorlatok. (Lírai költemények fejtegetése.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom történetének IV. hulláma. (1820—1895.) 4 ó. *Négyesy*: A lírai költészet, költemények elemzése alapján. *Zolnai Gyula* m. tanár: XVI. századi nyelvemlékek. 1 ó. *Horváth Cyrill* m. tanár: A magyar codex-irodalom. 2 ó.

1895—96. I. *Gyulai*: Gyöngyösi és iskolája. 2 ó. Katona József és Bánk bánja. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Arany János elbeszélő költészete. 2 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Szónoki művek fejtegetése) 2 ó. *Simonyi*: Bevezetés a nyelvtudományba. (A nyelvészetnek története s módszere.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom fejlődésének III hulláma. (1730—1820.) 2 ó. Magyar irodalomtörténeti vitás kérdések. 1 ó. *Négyesy*: Stilisztikai tanulmányok. 2 ó. *Zolnai*: Bevezetés a nyelvtörténet tanulmányához. Árpádkori nyelvemlékek. 1 ó. — II. *Gyulai*: A honfoglalás mondái és földolgozásuk a magyar költészetben. 2 ó. A magyar népdal és népballadáról. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar nemzet szellemi élete. (Irodalomtörténetünk áttekintése.) 2 ó. Műköltészet és népköltészet. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Lírai költemények fejtegetése.) 3 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom történetének IV. hulláma. (1820—1895.) 4 ó. *Négyesy*: A lírai költészet, költemények elemzése alapján. 2 ó. *Zolnai*: XV. századi nyelvemlékek. 1 ó. *Horváth*: A magyar codex-irodalom. 2 ó.

1896—7. I. *Gyulai*: A magyar lírai költészet a XVII. században. 2 ó. Bessenyei és a francia iskola. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A népköltészetről általában. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Dramaturgiai fejtegetések.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar drámairodalom története. 2 ó. *Horváth*: A magyar codex-irodalom ismertetése. (Folytatás.) 2 ó. — II. *Gyulai*: Petőfi költészete. 2 ó. Mikes Kelemen munkái. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar nép és költészete. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Arany balladái.) 2 ó. A fenségről. 1 ó. *Bodnár*: Az elbeszélő költészet története. 2 ó. *Négyesy*: A prózai műfajok. 2 ó. *Horváth*: A magyar codex-irodalom ismertetése. (Folytatás.) 2 ó. A Katalin-legenda. 1 ó.

1897—8. I. *Gyulai*: A XVI. század lírai költészete. 2 ó. Arany Toldi-trilógiája. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar költészet fejlődésének fő irányai. 2 ó. Magyar stílygyakorlatok (az újabb magyar széppróza stílje) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története az utolsó hullámban, 1815-től napjainkig. 2 ó. *Négyesy*: Arany János epikai költészete. 2 ó. *Horváth*: A régi magyar irodalom története. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar dráma-irodalom története 1792—1830-ig. 2 ó. Kemény Zsigmond regényei. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az újabb magyar költészet fejlődésének fő irányai. 2 ó. Magyar stílygyakorlatok (népköltészeti fejtegetések.) 2 ó. *Bodnár*: Báró Eötvös József: «A XIX. század uralkodó eszméi». 2 ó. *Négyesy*: Stilisztika. 2 ó.

1898—9. I. *Gyulai*: Széchenyi mint író. 2 ó. A magyar népies iskola a XVIII. században. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar népszínmű. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok (Petőfi, Arany, Tompa.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története kezdettől fogva. 2 ó. *Zolnai*: Be-

vezetés a nyelvtörténet tanulmányába. Árpádkori nyelvünk. 2 ó. Az Ehrenfeld-kódex olvasása és magyarázata. 1 ó. *Horváth*: A régi magyar irodalom története. (Folytatás.) 2 ó. — II. *Gyulai*: Báró Eötvös József munkái. 2 ó. A XVII. század magyar epikusai. 2 ó. Seminarium gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Petőfi János vitézéről. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok (Petőfi, Tompa, Arany) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVIII. és XIX. században. 2 ó. *Négyesy*: Rhetorika. 2 ó. *Zolnai*: XIV—XVI. századbeli nyelvemlékeink. 2 ó. *Horváth*: A régi magyar irodalom története (folytatás.) 2 ó.

1899—900. I. *Gyulai*: A XVI. század magyar elbeszélő költészete. 2 ó. Vörösmarty élete és munkái. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 [6. *Beöthy*: A magyar nemzeti monda. 1 ó. A régi magyar irodalom történetének áttekintése. (Tanárképzői előadás.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1820-tól. 2 ó. *Négyesy*: Epika, történeti alapon. 2 ó. *Horváth*: Bevezetés a magyar codex-irodalomba. 2 ó. — II. *Gyulai*: Petőfi költészete. 2 ó. A XVI. század magyar elbeszélő költészete. II. rész. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar irodalom történetének áttekintése. (Újkor; tanárképző intézeti előadás.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1840-től. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Horváth*: Bevezetés a magyar codexirodalomba. (Folytatás.) 2 ó. Faludi Ferenc. 1 ó.

1900—901. I. *Gyulai*: Bevezetés a magyar irodalomtörténethez és a magyar irodalom története 1526-ig. 4 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az újkori magyar irodalom történetének áttekintése (tanárképző-intézeti előadás.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVII. századig. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Horváth*: Faludi Ferenc (folytatás). 1 ó. Temesvári Pelbárt. 1 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1526-ig (II. rész.); és 1526—1606-ig. (I. rész.) 4 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az újkori magyar irodalom áttekintése (tanárképző-intézeti előadás; folytatólag). 2 ó. *Simonyi*: Szómagyarázatok. (Jeles íróink ritka kifejezéseinek magyarázata.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVI—XVII. században. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Zolnai*: A legrégebb magyar bibliafordítás olvasása és magyarázata. 1 ó. *Horváth*: Faludi Ferenc (folytatás.) 1 ó. Temesvári Pelbárt (folytatás.) 1 ó. *Katona Lajos m. tanár*: Bevezetés a népköltészet összehasonlító vizsgálatába, különös tekintettel a magyar népköltészetre. 2 ó.

1901—902. I. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1526—1606-ig. (II. rész.) 4 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar irodalom történetének áttekintése. (Tanárképzői előadás.) 2 ó. Vörösmarty Két Szomszédváranak fejtegetése. 1 ó. *Beöthy*: Az irodalomtörténet elmélete. 4 ó. *Bodnár*: A XVII. és XVIII. század magyar irodalma. 2 ó. A XIX. század magyar irodalmának története, tekintettel a szociális törekvésekre. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Zolnai*: A verses Katalin-legenda olvasása és magyarázata. 1 ó. *Horváth*: Magyarai és Pázmány. 2 ó. Temesvári Pelbárt. 1 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1526—

1606-ig. (III. rész.) 4 ó. Semináriumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az újabb magyar irodalom története. 2 ó. *Bodnár*: A XVIII. század irodalomtörténete. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Horváth*: Magyarai és Pázmány. 1 ó. Temesvári Pelbárt. 1 ó.

PERSIÁN KÁLMÁN.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Bacsányi János költeményei. Jubiláris kiadás. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta *Váry Rezső*. Budapest, év nélkül. Az Athenæum kiadása. (Modern Könyvtár. 285—286. sz. Ára 40 fillér.)

Bacsányi 23 verse — *jubiláris* kiadásképen a költő születésének 150-ik évfordulójára! Mindenesetre külön *jubiláris* kiadást vártunk volna az Athenæumtól. Mellőzve a kezdetleges külső kiállítást, a füzet tartalma olyan silány, hogy az ú. n. művelt nagyközönség szempontjából sem vehető számba. A Magyar Könyvtár Bacsányi-füzete (Budapest, 1909.) gondosabb összeállítású, jóval többet ad, megbízhatóbb, csinosabb kiállítással és olcsóbb. A Modern Könyvtárbeli *jubiláris* kiadáshoz *Váry Rezső* írt bevezetést. E tárcaszerű tájékoztatóban sok a túlzás és tévedés. *Váry* fantáziája szerint Bacsányi János fényes talentuma előtt minden kortársa meghajolt, fejét glóriás nimbusz vette körül s már életében legendás hőse volt a magyar irodalomnak. Sőt: «a száműzöttet még külföldön is nagy becsülés környékezi. Ritka költői tehetségét, széleskörű műveltségét csodálják német és francia földön egyaránt.» Neje, Baumberg Gabriella «előkelő udvarlóktól körülrajongott tündérszép Sapho». Amit a Martinovics-féle összeesküvésről és Napoleon 1809. évi kiáltványáról ír *Váry*, szintén hibás, pontatlan.

B. L.

Székács-emlékkönyv. Székács József születésének százéves, a gyámszékintézetnek félszázados, a teológiai akadémiának harmincéves emlékünnepe alkalmából közzéteszi a magyarhoni ágostai hitvallású evangélikus keresztény egyház pozsonyi teológiai akadémiájának Székács József-köre. Pozsony—Budapest, 1912. 568 l. Hornyánszky Viktor nyomdája. Ára 12 K.

A díszes emlékkönyv a pozsonyi evangélikus teológusok dolgozatait tartalmazza. Irodalomtörténeti tárgyú Székács József életrajza, melyet *Történeli Lajos* írt, továbbá a XVI. századbeli magyar káté-énekekről szóló cikk, melynek szerzője *Endreffy János*. Ezenkívül van e könyvben több hittudományi, bölcsészeti, történeti és néprajzi dolgozat. A remélhető tiszta jövedelem az akadémiai Székács-alapé.

Csáki Richárd: Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. Budapest, 1912. 45 l. Pfeifer Ferdinánd.

Adalékok a magyarországi német irodalom fejlődésének ismeretéhez. A brassói szász reformátor németnyelvű munkái Luther Mártonnak és kortársainak irányító hatását tükrözik. Honterus és Luther művei között nyelvi és irodalmi szempontból egyaránt szoros a kapcsolat. A Luther-

féle irodalmi nyelv Honterus irataiban tűnik fel először az erdélyi evangélikus szászok között.

Horváth Endre: A magyar helyesírás szótára és szabályai. Az iskolai helyesírás alapján. Az irodalmi nyelv lehető teljes szótára, kiegészítve a magyarban használt idegen szók jelentésmagyarázatával és a hibás szólás-módok feltüntetésével. Budapest, 1913. 300 l. Szerző kiadása. Athenæum-nyomda. Ára 5 K.

Nagy szorgalomra valló munka, mely jobb és teljesebb a hasonló célt szolgáló eddigi kiadványoknál. Nemcsak a magyar helyesírás terjedelmes szótárát foglalja magában, hanem egyúttal az idegen szavak és szólások jegyzékét is; emellett jól megfogalmazott helyesírási szabályokat is ad. Szerzőnek fő célja az volt, hogy a könyvnyomdák egységes helyesírását előmozdítsa a betűszedőknek és korrektoroknak pontos útbaigazításokat adjon. Helyesírásunk mai zűrzavarában mindenesetre jó szolgálatot tett a művelt nagyközönségnek is, mely bizalommal fordulhat tanácsért e könyv gazdag szókészletéhez.

A kassai Kazinczy-Kör 1912—1913. évi jelentése. Szerkesztette *Kardos Gyula* titkár. Kassa, 1913. 45 l. Szent Erzsébet nyomda.

Takács Menyhért elnöki megnyitó beszédében Kazinczy Ferenc emléket újítja föl, *Kardos Gyula* titkári jelentésében rámutat arra, milyen fontos az irodalom egészséges fejlődésében a nemzeti eszme és érzés. A hivatalos közlések a Kör évi munkásságáról, a tagok fölolvadásairól és irodalmi munkásságáról tájékoztatnak. A tagok száma 288. Volt a körnek hivatalos lapja is, a *Kuruc Földön* című szépirodalmi félhavi folyóirat, mely később *Élet És Literatura* címmel folytatta pályafutását, de ez a lap «a közönség pártfogásának hiányában az anyagi eszközök elégtelensége miatt megszűnt».

Új könyvek és füzetek. — *Olcsó Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám ára 40 fill. (121. Anekdotakönyv. 122. Fantasztikus történetek. 123—124. A Krád. 125—130. A szép Mihály.) — *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve.* 1912. évre. Szerkesztette *Erdélyi Pál* főtítkár. Kolozsvár, 1913. 114 l. Stief-nyomda. (Tartalma: hivatalos közlések, jegyzőkönyvek, névsorok.) — *Dobján László: Hazai középiskoláink 1911—1912. tanévi értesítőiben megjelent tud. értekezések s egyéb közlemények repertórium.* Budapest, 1913. 32 l. Franklin-Társulat. (A magyar irodalomtörténeti vonatkozású programértekezések címeinek egybeállítása a 10—11. lapon. Valamennyit ismertettük.) — *Matthias Mátraié Varga Róza: Inczédi László élete és költészete.* Szarvas, 1912. 29 l. Ára 50 fill. (Népszerű alkalmi irat. Kiadta az Inczédi Emléktábla Bizottság az 1912 június hó 19-én tartott leleplezési ünnep alkalmából.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám 30 fill. (694. Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénusz. Bevezetéssel ellátta Palágyi Lajos. 695—696. Roberto Bracco: Vége a szerelemnek! Vigjáték négy felvonásban. Ford. Radó Antal. 697. Kiss

Menyhért: Hol a Maros vize folyik. Elbeszélések.) — *Vidor Marcell: Liliomkehely.* Budapest, 1913. 95 l. Földesi Gyula nyomdája, Ungvár. (Versek.) — *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1911—1912. évi évkönyve.* Budapest, 1912. 393 l. Pátria-nyomda. Ára 6 kor. — *Gyulai Pál: Varju István.* Budapest, 1912. 151 l. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Franklin-nyomda. Ára 2 kor. (Először megjelent A Magyar Nép Könyvében. Szerk. Csengery Antal és Kemény Zsigmond. Pest, 1854.) — *Kelecsényi János: Az esztétika alapvető elvei.* Budapest, 1913. 169 l. Franklin-nyomda. Ára 4 kor. (Ajánlva Beöthy Zsoltnak.) — *Olcsó Könyvtár.* Franklin-kiadás. Egy-egy szám 20 fill. (1685—1688. Szigligeti Ede: Gritti. Eredeti szomorújáték 5 felvonásban. Kiadta és bevezette Morvay Győző. 1689—1692. Fraknoi Vilmos: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. Életrajz.) — *Széchenyi eszmevilága.* I. köt. Gaal Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka Ottokár, Kenessey Béla, gróf Vay Gáborné és gróf Andrássy Gyula tanulmányai. Budapest, 1912. 183 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 60 fill. — *A szikratüvirő.* A. Slaby tanárnak a német császár előtt tartott felolvasásai után átdolgozta Kreuzer Géza mérnök. Budapest, 1912. 119 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 20 fill. — *A természettudomány fejlődésének története.* I—II. köt. Írta Wilhelm Bölsche. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest, 1912. 144 + 111 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 2 kor. 40 fill. — *Kant-breviárium.* Kant világnézete és életfelfogása. A művelt ember számára Kant irataiból összeállította Gross Félix. Ford. Polgár Gyula. Budapest, 1912. 168 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 60. f. — *Az emberiség jövője.* Írta Heinrich Schotzky. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest, 1912. 127 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 20 fill. — *A vagyon tudománya.* Írta J. A. Hobson. Ford. Sidó Zoltán. Budapest, 1912. 203 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 2 kor. — *A szociológia vázlat.* Írta G. Palante. Ford. Mikes Lajos. Budapest, 1912. 234 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 60 fill. — *Világkönyvtár.* Révai-kiadás. Egy-egy kötet ára 1 kor. 90 fill. (Darwin: Egy természettudós utazása a föld körül. Ford. Fülöp Zsigmond. Két kötet.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám ára 30 fill. (698. Krúdy Gyula: Piros és a többiek. Elbeszélések. 699. Conan Doyle: A brigadéros házassága és egyéb történetek. Ford. Benedek Marcell. 700. Arany János: Gvadányi József, Szabó Dávid, Ráday Gedeon. 701. Michel Provins: Hogyan fognak meg bennünket. Ford. Benedek Marcell.) — *Vargha Zoltán: A görzsönyi Vargha-család története.* Budapest, 1913. 32 l. (Alapos levéltári kutatásokra valló geneológiai munka, mely Szinnyi József írói lexikonához is újabb adalékokkal szolgál. A család legnevezetesebb tagja Vargha Gyula, a kiváló költő és műfordító, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság r. tagja.) — *Jelentés a Regnum Marianum Egyesület működéséről.* Budapest, 1913. 28 l. (Az egyesület 1912-ben több mint 200,000 koronát költött könyvek és lapok nyomdai költségeire. Kiadásában jelenik meg: az Élet, Zászlónk, Nagyasszonyunk, Kis Pajtás, Diáknapló.)

A KURUC BALLADÁK.

Thaly Kálmánnak, a kuruckor tudományos feltámasztójának költemény-kiadványaiban, az *Adalékokban* és a *Tanulmányokban* van néhány kuruckori ballada és balladás költemény, melyek saját szerű szépségüknél fogva méltán felkeltették a fogékony elmék bámulatát. Az *Esztergom megvétele*, *Ocskay Lászlóról való ének*, *Bezerédy nótája*, *Rákóczi búcsúja (Kiállott Rákóczi)* minden magyar irodalomtörténetben és poetikában mint a magyar népköltészet remekei vannak kiemelve.

Kiválóságuk valóban szembeötlő. Minő szenvedélyes, harcias tűz lobog bennök! Milyen erő a cselekvény megelevenítésében! Mily mesteri módon emelik ki ezek az elbeszélő költemények a zavaros harci események forrágatagából ép azokat a vonásokat, melyek alkalmasak arra, hogy képzeletben a többi vonás is, az egész eseményláncolat kiegészítve feltűnjék! A színezés nem nagyon változatos, de a színek égnek, mély tűz van bennök. Magunk előtt látjuk a győztes Rákóczit, amint hajnalhasadáskor a veres hegyoldalon felnyargal Esztergom várába; látjuk az áruló Ocskait, viszik, viszik már kötve paripára, nyargalton-nyargalvást — viszik már Újvárba. Látjuk Sárvár vidékét: «Sárvár alatt sűrű berek a Csere, Leskelődő labancokkal van tele» és az erdő előtt a labancok ellen küzdő Bezerédit: «Bezerédi híres vitéz kapitány, sarabolja-darabolja magyarán.» És végül látjuk Rákóczit a munkácsi sáncon, amint udvari dobosát hatalmas fokozatban felszólítja: «Ne azt verd, hogy mars, mars, hanem úgy verd, hogy rajta, rajta, rajta. Ugy verd: a föld rengjen, ég is visszazengjen, aki él, meghallja, sőt még aki halva, felriassza: Rajta, rajta, rajta!»

Lassanként azonban, amint ezt a négy költeményt egyrészt más korabeli költeményekkel, másrészt az újkori magyar klasszikusok költeményeivel összevettem, kételyeim ébredtek és egyre erősödtek. Kételyeim, nem a költemények szépsége, hanem régisége iránt. Eleinte alig mertem rájuk hallgatni: hisz oly sok érv szól e szép költemények hitelessége mellett!

Később a Thaly gyűjteményének többi balladás költeményét is pontosabban vizsgálva, még 5—6 költeményben véltem modern alapot felfedezni. Mintán pedig még újabban meggyőződtem arról, hogy a költeményeknek Thaly által kijelölt lel-helyei csak képzelték vagy kétesek — amennyiben tudomásom szerint sem a népköltészet nem ismeri, sem a megjelölt levéltárak nem tudnak róluk — miután erről meggyőződtem, úgy gondoltam, hogy elérkezett az idő, hogy a Thaly közölte szóbanforgó kuruc balladák hitelességét contradictorius eljárás alá bocsássam, amennyiben szakkörben felfejtem kételyem okait.

Midőn értesültem, hogy Tolnai Vilmos a Philologiai Társaságban felolvasást szándékozik tartani a kuruc balladák szövegének hitelességéről, a felolvasást 1—2 nappal megelőzőleg érveimet rövidre foglalva benyújtottam a M. Tud. Akadémia főtítkárságának.

Tolnai Vilmos érvei reám nézve nagyobbrészt meglepőek voltak; úgy hiszem, kutatásaink eredményei mintegy kiegészítik egymást.¹ Prioritási igényekről nem lehet szó: midőn Tolnai kitünő cikkét olvastam, úgy éreztem magamat, mint egy alaguti munkás, ki midőn az egyik irányban dolgozik, hallja a másik irányból közeledő munkás csákánycsapásait.

Eleinte, amint említettem, Thaly Rákóczi-korabeli gyűjteményének négy leghíresebb balladája (*Esztergom megvétele, Ocskai, Bezerédi, Rákóczi búcsúja*) keltette fel bennem azt a gyanút, hogy nem régiek, hanem Thaly szerzeményei. Később azonban e négy balladával stílusban és hangban rokon más hat ballada vagy balladás költemény is modernnek tűnt fel. (*A kölesdi harc, Német sas, Ujváriak dicsérete, Dunántuli bujdosó, N. Bercsényi M., Balogh Á. nótája.*) Ez az utóbbi hat költemény szépségére nézve is hasonlít a híres nagy balladákhöz, sőt az egyik *A kölesdi harcról* méltó arra, hogy a maga nemében az *Ocskai-ballada* mellé állítsuk.

Mindent összefoglalva, a következő tíz balladára vagy balladás költeményre terjeszkedik ki vizsgálatom:

- Esztergom megvétele. 1706. (Thaly, *Adalékok* II. 117.)
- Ocskai Lászlórúl való ének. 1710. (*Adalékok* II. 271.)
- Rákóczi búcsúja. Kiállott Rákóczi. (Thaly, *Tanulmányok* 407.)
- Bezerédy nótája. 1707, (*Adalékok* II. 184.)
- Nagy Bercsényi Miklós. 1708. (*Adalékok* 206.)
- Balogh Ádám nótája. 1709. (*Adalékok* II. 261.)
- A kölesdi harcról. 1708. (*Adalékok* II. 247.)
- Német sas ver fészket. 1709. (*Adalékok* II. 268.)

¹ Tolnai Vilmos cikke megjelent: *Philologiai Közöny* 1913. 408.

Ujváriak dicséreti. 1710. (*Adalékok* II. 277.)

Dunántúli bujdosó kurucok éneke. 1710—1711. (*Adalékok* II. 314.)

E tíz balladás költeményről, és csakis ezekről gondolom, hogy egészükben vagy lényeges alkotórészükben Thaly Kálmán szerzeményei. E tíz költeményt kuruc balladáknak nevezem, ámbár szorosan véve nem mind ballada, de mindannyi balladaszerű. Azok a balladák, melyeket Thaly más gyűjtőknek már régebben kinyomatott gyűjteményéből újból lenyomatott (pld. *Kerekes Izsák*) természetesen nem tartoznak vizsgálódásaim körébe.

E méltán híres kuruc költői termékek modernsége irodalomtörténeti és lélektani szempontból egyaránt érdekes. Mért kell moderneknek tartanunk, és ha azok, hogyan készültek ez óballadák? Honnan való ódon színezetük? Minek tulajdonítható, hogy egyhangulag elfogadtuk és valódi meggyőződésből magasztaltuk? Minő lelki-processus folyt le a valódi szerzőben, midőn legkiválóbb költői termékeit letagadta és másnak tulajdonította? E kérdésekkel akarok a következő lapokon foglalkozni.

Ezek a költemények azt a hatást teszik rám, hogy nem valódi népballadák, hanem oly költő művei, aki olvasta Petőfit és Aranyt. A népköltészet bennök Arany költészetének segédeszközeivel van utánozva. Szerzőjük minden ügyes archaizálása mellett is mégis már élt a modern nagy költőink vívmányaival; kompozíciójában, a népies kifejezések megválogatásában, egyáltalán a költői hatás eszközeinek átgondolt alkalmazásában már nem naiv népies. Népiességében, régiességében van valami tudatosság. Arany és Petőfi népiessége ehhez hasonló: költészetükben valami koncentrált népiesség: a népies költészet sugarait mintegy gyűjtőlencsén át egymáshoz közelítik és erősítik. Az Arany és Petőfi költészete némileg idealizált népköltészet: a népies fősajátságok válogatva és fokozva jelennek meg bennök.

Thalynak szóban forgó költeményeiben is valami tudatosságot, valami modernséget éreztem: az ódon, az archaikus elemek ép úgy, mint a népiesek kiszámított műgonddal vannak elhelyezve, mint a jeles festő művén a fény és árny.

Vessük össze e szempontból pl. a Thaly *Adalékaiban* a *Kerekes Izsák*-balladát, melyet még Kriza János jegyzett volt fel, hasonlítsuk össze mondom az először Thalytól közölt kuruc balladákkal, pl. *Esztergom megvételével*, észre fogjuk venni, hogy a *Kerekes Izsákban* másfajta a népiesség: közvetlenebb, érdeesebb, szilajabb, szimetrikusabb szerkezetű.

A Thaly-féle kuruc balladákban van valami modern is és talán ez egyik oka annak, hogy nekünk annyira tetszenek. Természetes, hogy a modernség vonzó, különösen régi műtermékekben. Így például régi férfiarcképek közt valószínűleg az fog nekünk legjobban

tetszeni, melyben az arkifejezés, a szem modernnek, már bonyolult lelkiélet kifejezőjének látszik.

Ha valaki azt állítja, hogy a híres kuruc balladákat, *Ocskaít, Rákóczi búcsúját, Bezerédy nótáját, Esztergom megvételét* maga a balladák kiadója, Thaly Kálmán írta, bizonyára azt a kérdést fogja hallani: mi magyarázza ezen utánszatok keletkezését és irányát? És egyáltalán tudott-e Thaly ilyen költeményeket írni? Jelentek-e meg tőle, neve alatt költemények, melyeknek csak némi költői értékük van? Hihető-e, hogy költői tehetsége csak névtelen műveiben mutatkozott?

(Thaly költői fejlődése.)

Ha Thaly költői működését meg akarjuk érteni, be kell őt állítani korába, a balladák korába. Thaly határozott költői tehetség volt. Midőn fiatal korában költői hajlamai felébredtek, fényes, vonzó költői sikert látott maga előtt: Arany balladaköltészetét. A ballada divatban volt és Thaly Arany stílusában balladákat kezdett írni.

Korán megismerkedett a skót és skandináv népballadákkal és a spanyol néprománcokkal — mindezekből magyarra fordítgat is. Tizenkilenc éves Thaly, midőn egy tanulmánya jelenik meg az ó-svéd balladákról a *Szépírodalmi Közönyben*. Amint látjuk, a népballada iránt nagyon korán mutatkozott szeretete és nagyon korán mutatkozott az a hajlama is, hogy költői álarcban, másnak nevében (most még bevallott fikcióként) ír verseket, például 20 éves korában ír egy ciklust «*Balassa Bálint siralomdalai bujdosásában*». A költő itt beleéli magát Balassa Bálint sorsába. «Te szép Magyarország, immár Isten hozzád!» Ez a refrainje a búcsúdalsnak, melyet Balassa szájába ad, úgymint a *Rákóczi búcsújának*, melyet majd 20 évvel később mint régi kuruc balladát ad ki, ez a végsora: *Te bús Magyarország, immár Istenhozzád!*

Az ő ifjúkorának ideje egyszersmind a hazafias lelkesedés kora, melyet az elnyomás, a Bach-korszak és a reá következő vérmes nagy remények láza táplált.

Az abszolutizmus szomorú éveiben az ifjú rajongó lelke a legnagyobb magyar szabadsághős, Rákóczi Ferenc felé fordult és 17 éves korában írja első költeményét a kurucok dicsőítésére (*A koronczói harcmezőn*). A 60-as évek első felében a nemes Szalay László hatása alatt azután mindinkább hipnotizálja őt a kuruc dicsőség.

Hogy miképen fogta fel Thaly szerepét, mint kuruc ősök unokája, arról egy költeménye tanuskodik: «Engem, Rákóczi! hivedd é az Ur régi kurucoknak hamvaiból támaszta fel, hogy lemossam a hazugságot, mit nevedre rákentek zsarnokok hizelgői s hogy nagy lelkedről himnuszt zengjek.»

1857—1861 közt Thalynak öt verskötete jelenik meg: *Ne bántsd a magyart, Zengő Liget* (két kötet), *Kárpáti Kürt, Székely Kürt*. E mellett kezdi már a nagy kurucok történeti emlékeit és költői maradványait gyűjteni. Mindjobban beleéli magát ebbe az érdekes korba, melynek ő majdan tudományos feltámasztója lesz: nemcsak gyűjti a kurucok költői maradványait, hanem utánozza is hangban és tárgyban. Már 1862-ben, tehát 23 éves korában írja *Thököly bujdosó hive 1697.* című szép költeményét «ódon modorban», neve alatt. E költemény annyira megtetszett Eötvös Józsefnek, hogy a fiatal szerzőt a *Pesti Napló* szerkesztőségében felkereste és «c műforma továbbmivélésére buzdította». A következő évben írta «a régi kuruc táborig dalok» eredeti versmértékében szintén neve alatt *Thököly bujdosói 1697., Éneklé egy hegedős II. Rákóczi Ferenc táborában*, melyet Arany J. a *Koszorúban* ki is akart adni, de a cenzura nem engedte. Ugyanabból az évből való *Petróczy István Bujdosó Éneke 1699. — Régiés Balassa versszakokban.*

E költemény így végződik:

Jó Petróczy István,
Magát siratozván
Szörzé Törökországban.

Később külön ki is adta neve alatt kötetben ezeket a költeményeket, amelyekben bevallottképen a kuruc költészet stílusát utánozza. (*Kurucvilág, saját költeményeiből egybegyűjté, Thaly Kálmán.*) Ez ódonhangú költemények, melyeket Thaly saját neve alatt adott ki, arról tanuskodnak, hogy az archaizáló, utánzó költészethez volt kedve is, tehetsége is.

Eleinte tehát neve alatt írt ilyen utánzatokat; később — még csak egy lépést kellett tennie — annyira megkedvelte a régi kuruc stílust, hogy nevét elhagyta és ennek megfelelően az archaizálást még öregbítette, ami Tea nézve most már nem járhatott nehézséggel, minthogy szorgalmas, lelkes tanulmányai révén mindjobban bele-tanult a kurucvilágba. Tanulmányai és politikai szenvedélye rendkívüli módon fokozták költői lelkesedését, amely Rákócziban látta a magyar nemzeti ideált. E rajongás szülte a Thaly-féle névtelen ballada-utánzatokat is, amelyekkel a kuruc szabadságharc nagy emlékét akarta glóriába vonni.

Látjuk tehát, hogy már az ifjú Thaly költészetében feltűnnek a későbbi kurucballadák elemei; először a népballada utánzata, másodsor Rákóczi korának kultusza és harmadszor, a költői álarczban, történeti személy nevében való érzelemnyilatkozat (Ilyenek Balassa, Thököly, Petróczy István *bujdosó dalai*). Igaz, hogy eleinte bevallott

költői fikció a történeti név : később azonban a népballadák utánzását összeköti ezzel a történeti költészettel, mintegy összeolvasztja két kedvenc műfaját (az álarcos költészetet és a népballadát) a történeti népballadáznak, a kurucballadáznak stílusában.

Mint hogy a népballada-utánzat és a Rákóczy-kor dicsőítése annyira megfelelt hajlamainak, érthető, hogy a kuruc-balladák költői becsre felülmúlják Thaly többi költeményeit. Stílusának olyan ereje és súlya van itt, mely többi költeményeiből hiányzik. Az archaikus ballada — ez volt a neki való műfaj, melyben jeleskedett: úgy mint vannak színészek, kik nem önálló szerepeikben, hanem más színészek utánzatában virtuóznak. Hasonló eset forog fenn az angol Macpherson költői működésében. Macphersonnak epikus utánzatai, az Ossian-dalok a világirodalom legfontosabb jelenségei közé tartoznak, míg önálló, azaz neve alatt megjelent költeményei nem tettek hatást.

Hogy különben Thalynek költői tehetsége szintén megnyilatkozott már ifju korában, arra például két költemény-részletet akarok idézni, melyek 20 éves korából valók.

Az első: *Az erdő a vihar előtt* azt a tikkadtságot festi, mely a zivatar kitörését megelőzi. Ki ne ismerné ennek fojtó érzését? Az elsötétülő ég alatt a néma forróságban levél nem mozdul, tücsök nem ciripel. Egy lepke szárnya legyintése nem sok, de annyi mozgalom sincs a bágyasztó, párás levegőben. De halljunk néhány sort a költeményből, melynek politikai vonatkozása van: azt az aggasztó hangulatot festi, amellyel 1859 nyarán az olasz-osztrák háború döntését várták nálunk.

Oly borzasztó mély csend ez itten,
Oly szívdöbentő hallgatás:
Bár messziről már dörg a villám,
Bár távol már a vész csatáz.

A rojtos lombot nem lendíti —
Csak egy sóhajnyi fuvalom;
Tücsök se ciripel bokros fűben,
Dalszó se zendül a gajon.

Nem bolyg a páston annyi szellő,
Mit egy lepkének szárnya hajt,
Ölő hévségben a lehervadt
Rózsának ajka sem sohajt.

De hallgatkozó bokrokon át
Suhogva száll a sejtelem . . .
Halk szellő lebben . . . majd eltikkad,
Elfojtá a lég hirtelen.

Megint a régi borzadalmas,
Mély csend; ijesztő némaság,
Madár pihen, csermely se csörren,
Nem leng a lég, nem reng az ág.

(Kárpáti Kürt.)

A másik költemény-részlet, melyet idézek, elmondja, hol állott Attilának már romban heverő erdélyi vára:

A Rika bokros erdejében
Bozontos bércnek tetejében,
Hol méhraj dongja az odút,
S vadgerlicék siralma bűg;
A hol, ha jó szélvész, vihar —
Megérzi a zúgó ihar:
Félelmesen susogva lombja
Hogy messze-jajgat a vadonba . . .
S ha jönnek csendes éjjelek:
Magános kúrthang tévelyeg —
A vizhang rá búsan felel,
És feldöbörg a bércек keble
Egyhangú mély dörgésivel.

(Szekely Kürt.)

(A balladák egyezése egymással.)

Az a csoport balladás költemény, melyeket a Thaly gyűjteményében apokrifnek tartok, jelentékeny költői értékükön kívül, több tekintetben közös sajátságokat mutat.

Mindenekelőtt hasonló a műfajuk.

Ezek a balladás költemények Thalytól jól ismert forrásokkal megegyezően a kurucvilágból való történeti eseményeket adnak elő, minden novellistikus elem, minden lélektani bonyolulat nélkül. Szerelem, féltékenység, házasság, vagyonszerzés — e nagy, örök témákról nem szólnak e balladák, melyeknek egyáltalán nincsenek női szereplőik.

Várostrom, harci vitézség, nagy hadvezérek dicsőítése, árulás, győzelem és bujdosás — ezekről zeng ez az energikus költészet, melynek marcona ritmusába mintha belevegyülne a trombiták harsogása és a kurucoknak diadalmas *diabolica* rajta! rajta! csatakiáltása.

A stílus, az előadás modora hasonló: választékosan népies és régies; de szerkezete átgondolt és kiszámított, mint valamely műköltemény.

Közös a szóban forgó költemények csoportjában, hogy ámbár modern olvasóra teljesen érthetőek, mégis okkal-móddal archaizálóak, azaz ódon, zamatos kifejezésekkel vannak zománcozva.

A legtöbb balladában valami névfelsorolás van, melyet e balladák sereg-szemléjének lehetne mondani: kuruc tisztek, kuruc ezredek vagy legyőzött német vezérek neveinek felsorolása. Van olyan ballada is, mely egy bizonyos időponton tekinti át a különböző helyeken levő kuruc vezérek sorsát, még pedig oly terjedelemben és oly pontossággal, aminő csak hadvezértől vagy történetirótól telik. (*Német sas.*)

A balladáknak azonban nemcsak közös sajátságaik, hanem közös verssoraik is vannak. Különösen feltűnő ez a Bezerédi-balladában, ahol négy egymásután következő sor közül három egy más balladában, *Esztergom megvétele*-ben is előfordul.

Bezerédi.

*Villogtatja rettenetős pallosát
Dobot veret, fualja az trombitát
Megis indul, odacsap meg hátat át.
Bolond észszel a rác magát elhívé.*

Esztergom megvétele.

*Rettenetes kardja villog a kezében —
Verik a rézdobot, fujják a trombitát —
.....
Odafent az tokos csak elhívé magát.*

Az *Ocskai*-ballada és *Esztergom megvétele* közt szintén hidat ver egy sor:

Sok anya fia borul ott bé vérrel. (*Esztergom megvétele.*)

Sok ezren borultak ott önnön vérekben.

(*Ocskai-ballada.*)

Általában feltűnő még, hogy e balladákban milyen sokat dobolnak, még pedig azon a hangszeren, melyet a korabeli költészet különben nem ismer, de amely Thaly kedvenc hangszere: a rézdobon. A legkésőbbi balladában, a *Rákóczi búcsújában* már nemcsak rézdob, hanem *rézlobos* is előfordul. Eredeti költeményeiben is több ízben doboltat Thaly, még pedig szintén rézdobon.

Közös sajátsága e költeményeknek még, hogy régi kéziratuk a kijelölt helyeken nem található vagy legalább ismeretlen. Variansaik sincsenek.

(*Egyezések újkori költőkkel.*)

Thaly eredeti, neve alatt megjelent költeményeinek egyik feltűnő sajátsága, hogy gyakori bennök a reminiscencia híres költőkből,

nem egyszer szembetünő az utánzat; balladáiban Aranyt, népies költeményeiben pedig Petőfit utánozza, átvesz e két kedvenc költőjéből kifejezéseket, képeket, sőt egész sorokat is.

Néha a Petőfi-utánzat ügyesen el van rejtve, de mégis át-át csilán. Thaly *Kárpáti Kürt* címen eredeti költeményeket adott ki 1860-ban 21 éves korában. E kötetben van több Petőfi-utánzat mellett a következő, amelyben Petőfi egy ismert versének megkezdő motívumai ugyanabban a sorrendben fordulnak elő, de más szavakkal kifejezve. Első motívum: A pusztán látható gyorsan lefolyó természeti jelenségek felsorolása. Második: Ezeknél gyorsabb a szegénylegény. Harmadik: E gyorsaság illusztrálása három földrajzi példával.

Thaly eredeti költeménye:

1. Fut a folyó, fut a hullám,
Fut a szélvész, fut a villám;

2. De hát még a szegénylegény
Ezeknél is *gyorsabban* mén!

3. *Ma* Czegléden éjszakázik
Holnap Szeged alatt ázik
Holnapután Debreczenbe
Lovat árul jóhiszenbe.

Petőfi:

1. Gyors a madár, gyors a szélvész
Gyors* a villám;

2. Hanem az Alföldi betyár
Még *gyorsabb* ám!

3. *Ma* ökelve csikót szerez
Kecskeméten,
Szentmártonnál az nap át is
Megy a réven.
Holnap a csikót eladja
Fejérváron stb.
(*Holnapután* Becskerekén van).

E versszakokban a szavak jó része Thalyéi: de a költemény gerince kétségtelen Petőfítől való. Ifjúkori balladaköltészetében Thaly mintája Arany János volt. Aki lapozgat Thaly balladáiban, rögtön észreveszi ezt. Csak egy ríktő példát hozok fel:

Aranynak van a *Török Bálint* c. balladájában egy merész kifejezése, amelyben egy ikerszót kettémetszett:

«Az ellenség, *ki nyakra, ki főre*
Takarodik

E kifejezést, melyért Aranyt Ponori Török Árpád oly hevesen támadta, Thaly minden kritikai aggodalom nélkül átveszi.

«Fut az ellen *ki nyakra, ki főre.*»

(*Kurucvilág* 97.)

Thaly eredeti költeményeinek e sajátosságát megtaláljuk a szóban levő Kuruc-balladákban is. *Esztergom megvételében* mindenekelőtt feltűnik két sor, melyek Aranyból valók, tehát abból a költőből, kit

Thaly eredeti balladáiban szeretett utánozni, még pedig ép a *Török Bálint* c. balladából, melyből egy feltűnő reminiscenciát ép az imént idéztem.

Arany: Török B.

Mire a nap még egyszer kisütne
Német zászló lesz oda felütve.

Esztergom megvétele.

Mire a fényes nap háromszor felsütne
Hej! Magyar lobogó lesz oda feltűzve!

Valaki azzal az ellenvetéssel élhetne, hogy e két sornak valami közös forrása lehet valamely népdalban: csak hogy ilyen két népdal-sor nincs, Arany e passzusa különben is erősen be van fonva a költemény szövegébe, mert egy előbbeni kérdésre: Izabella királyné kérdésére felelet. Hogy e két sor valóban átvétel Arany *Török Bálint*-jából arra még az is vall, hogy e balladából van egy második reminiscencia is az *Esztergom megvétele*-ben: midőn Rákóczi hajnalhasadáskor a piros hegyoldalon felnyargal Esztergom várába — ez a motívum utánzata annak, midőn Arany nál Török Bálint hajnalhasadáskor, mikor veres az égalja, felvágta a budai vártérre:

Esztergom megvétele.

Hasad az szép hajnal,
Piros az hegyoldal,
Esztergom várába
Rákóczi felnyargal.

Török Bálint.

Hétfő napon hajnalhasadáskor
Veresebb az ég alja mint másszor:
Hajnal előtt a Sz.-György terére
Vágtatott a magyarok vezére.

Van ezeken kívül még egy Arany-kölcsonzés e kuruc-balladában, még pedig a *Zách Klárából*, melyet Thaly ifjúkori eredeti balladáiban is szeretett volt utánozni:

«Rettenetes kardja villog a kezében.»

(*Esztergom megvétele.*)

«Rettenetes bosszúálló kardja volt kezébe.»

(*Zách K.*)

Az *Ujváriak dicsérete* című költeményt, mely Thaly szerint 1710 első felében keletkezett, Thaly állítólag a vörösvári Rákóczi-levéltárban találta 1868-ban. Mennyire meglepő e költemény 5-ik versszaka: a labancokat

«verik, vágják, űzik.»

Itt ugyancsak Thaly kedvenc ballada-költőjére, Aranyra ismerünk
veri, vágja, űzi egyre.

(Szibinyáni Jánk.)

Ezt annál kevésbé tekinthetjük véletlennek, mivel a két követ-
kező sorban két nyelvújítási szó rimel, két szó, melyet nemcsak
1710-ben, hanem még 1810-ben sem ismertek:

«Rajta! riadallal
S az szép diadallal
Egymást ők bátorítják.»

Tán még feltűnőbb a *Dunántúl bujdosó kurucok Énekében* elő-
forduló reminiscencia. E költeményt Thaly — amint elbeszéli —
«Ungvármegyében Palóczon a gr. Barkóczy-levéltárban találta 1710—
1711-ből való akták közt.»

A Bakony és Ság vidékéről ezt énekli a kuruc bujdosó:

«Hej be messzi estünk tőle! . . .
Ha ád Isten még oly órát
Hogy meglátjuk az Ság ormát,
Szülőföldünk szép határát?»

De hisz ez Kisfaludy Károly egyik híres költeményének utánzata:

*Szülőföldem szép határa
Meglátlak-e valahára?*

Hej tőled be távol estem.

(Egyezések Thaly Költeményeivel.)

Ha a szóban levő kurucballadákat valóban Thaly Kálmán írta,
kétségtelen, hogy ennek — minden ügyes archaizálás dacára — a
stílusban és a szókincsben legalább is helyel-közzel mutatkoznia kell. Az
ódonozott réteg alatt rá kell akadnunk Thaly sajátos költői szókincsére
és kifejezéseire. A tárgyalás egyszerűsítése kedvéért egyelőre csak egy
balladát: *Esztergom megvételét* akarom ebből a szempontból elemezni.

Esztergom megvételében a szókincs tekintetében mindenekelőtt
két kifejezés tűnik fel: a *megbődül* és a *magyarfi* szó. E két szó igen
ritka, amint ezt már Tolnai hangoztatta, sőt tán nem is fordul elő
máshol, más költeményben.

«Hej s *megbődülének* Rákóczi álguyi.»

E feltűnő ritka szó azonban ép Thaly eredeti költeményeiben elég
gyakran előfordul. Ez Thalynek egy különlegessége, mely azonban
egyaránt megvan ifjúkori költeményeiben és *Esztergom megvételében*.

Megbődül néha a bőgő (Kárpáti kürt 84)
 Bődülnek ágyuink (Kurucvilág 130)
 Rábödült az ágyú (Kurucvilág 130).

A másik ritka feltűnő szó, a *magyarfi* :

«Ha kérde: ki írta? Egy igaz magyarfi.» (Esztergom megvétele.)

E kifejezés előfordul tréfásan egy régi költeményben, melyet Thaly adott ki a *Vitézi Énekekben*. Tán ennek alapján használja Thaly komolyan egyik, neve alatt megjelent költeményében :

«Igaz magyarfi vagyok én.» (Kurucvilág 63.)

Kétségtelen, hogy e két ritka szó előfordulása az idézett helyeken : a kuruc balladában egyrészt, Thaly költeményeiben másrészt igen feltűnő.

A kuruc balladának azt a motívumát, hogy Rákóczi hajnalkor fellovagol a várba, Thaly, amint az imént említettem, Arany Török Bálintjából vette. A szavak azonban, a kifejezés mellyel e motívumot lefesti, előfordul eredeti ifjúkori költeményeiben is.

Esztergom megvétele :

Hasad az szép hajnal,
 Piros az hegyoldal.

Thaly költeménye :

Hasad a szép hajnal (Székely kürt 20)
 Veres a zsisbói hegyoldal (Kurucvilág 79).

Az egyezés itt is szembeötlő.

*Esztergom megvétele*nek első sora így hangzik :

«Sebes víz a Garam, siet a Dunába.»

Ezt a megkezdő motívumot: egyik folyam a másikba szakad, szereti Thaly eredeti elbeszélő költeményeiben is.

«Árad az Olt vize, úgy foly a Dunába» (Székely kürt 20)
 «Hol sárga partok közt a Rába suhogva omlik
 és karába dől a Marcalnak.» (Kurucvilág 57)

Rákóczi sátora *kerek dombon* áll a kuruc ballada szerint. Thaly eredeti költeményeiben is rendszeren a *kerek* jelzót használja a *domb* vagy *halom* szó előtt.

«Kerek halmon áll Tuhutum sátra.» (Székely kürt 52)
 «Egy kerek domb tetőjén kémlel (Kárpáti kürt 140)
 «Órhalom volt ez a kerek domb.» (Kárpáti kürt 140)

A *kerek* jelzőben ugyan nincs semmi feltűnő, de hogy ennyiszor használja egy költő, ez tán jellemző stílusára.

Valószínűleg Arany *Zách Klárájának* hatása alatt (melyet különben is szeretett utánozni) használja Thaly ifjúkori költeményeiben többször e kifejezést: *rettenetes kardja*.

«*Rettenetes kardját* honfivérbe mártja.» (Ne bántsá 125)

«*Megcsörgeti rettenetes kardját.*» (Ne bántsá 204)

A kúruc balladában is

Rettenetes kardja villog a kezében.

Látjuk: egyetlenegy kúruc balladában is elég kisebb-nagyobb egyezés található Thaly költeményeivel.

(*Egyezések Thaly gyűjteményeivel.*)

* Aki néhány sort olvas a szóban levő kúruc költeményekből, legott észreveszi, hogy e költemények nyelve, stílusa, egyes kifejezései különböznek a mai költészet stílusától. Ódon zománcal vannak befutva. Hogy a szóbanforgó költemények oly meggyőző régies hatást tesznek, főleg a zamatos archaikus kifejezéseknek köszönik, melyek költői érzékel vannak a népies stílu szövegbe belefonna. Rég elhunyt emberek nyelve és érzelmei szólalnak meg: lépten-nyomon azokkal a szólásokkal találkozunk e balladákban, melyeket a legnagyobb magyar szabadsághősök használtak és hallottak.

Rákóczi-korabeli költeményekben ez nem is lehet máskép: de ha e költemények — amint hiszem — modernek, ki kell mutatni ezen régi kifejezések forrását. Honnan valók ezek az archaizmusok?

Bizonyítékaim láncolatában súlyt helyezek annak a körülménynek megállapítására, hogy a szóbanforgó (tehát kétes) kúruc költeményekben egyetlenegy önálló archaizmus sincs, azaz nincs bennök egyetlenegy ódon kifejezés, fordulat, melynek mását nem lehetne kimutatni Thalynek valamely kiadványában vagy Thalynek valamely kedvenc költőjében, kit ő maga is idéz tanuként. Thaly kúruc balladáinak régies színt akart adni és természetesen elsősorban azokból a régi versekből, levelekből, okiratokból merített, melyeket legjobban ismert, mivel maga gyűjtötte.

Ami tulajdon gyűjtésében különösen megtetszett neki, amit nyelvi szempontból érdekesnek vagy jellemzőnek tartott, azt ügyesen belefonta ezen utáztatok szövetébe és ilykép eredeti, ódon és magyaros színt és erőt adott nekik. Tekintsünk archaizáló műhelyébe!

A balladák archaikus szókészletében mindenekelőtt Thaly

költeménygyűjteményeinek (a *Vitézi Énekek* és az *Adalékok*) szótára tükröződik.

Vegyünk a könnyebb átnézhetőség kedvéért ismét csak egy balladát elő, *Esztergom megvétele*. Modern balladában szokatlan volna e kérdés, melyet e ballada végén találunk :

«Ha kérded, ki írta?»

Thaly e befejező formulában tulajdon gyűjteményének egyik darabját utánozza (*Vitéz Énekek* I. 389) :

«Hogyha kérdik : ezeket ki írta?»

Az Esztergom megvételeben a következő régies kifejezések fordulnak elő, melyeket Thaly részben jegyzet alakjában meg is magyaráz :

hajduezer, tokos, berdó, Garam-torok, elhísz magát, torpad.

Mind e ritka vagy régi kifejezések előfordulnak a Thaly gyűjtötte hiteles régi költeményekben ; ő onnan csak áthelyezte.

A *hajdu-ezer* a Rákóczi-korban az általánosan használt kifejezés volt *ezred* helyett és a Thaly gyűjtötte *Adalékokban*, valamint Rákóczi levelében is gyakran fordul elő. A *tokos* gúnyszóval többször illetik az *Adalékok* költeményei a gyűlölt németet (*Sok tokosnak. Adalék* II. 90. Az *tokosnak. Adal. II. 96, 97*). «Odafent az tokos csak elhívé magát», így olvassuk *Esztergom megvétele*ben. Az *elhísz magát*-kifejezést (ez értelemben : *elbizza magát*) többször találjuk a Thaly gyűjteményében «Hogy ha ki elhinné magát» (*Vitéz Énekek* I. 95). Bercsényi is használja a Thalytól kiadott levelezésben : «Isten nem akarja, hogy *elhiggyük* magunkat (*Rákóczi-tár* II. 328).

A legszebb két példa ilyenfajta utánzatra az Ocskay-balladában található. Midőn a ballada-költő Thaly a vesztőhelyre indulást festette :

«Mikor rézdobokat megüték az vártán,

Mikor az sipot megfújták az bástyán» (*Ocskay ballada.*)

a Thaly gyűjteményében a *Vitéz Énekekben* található *Rákóczi Sámuel*-ballada következő versszaka lebegett szeme előtt :

Megüték a dobot a piac közepén,

Megfuvák a sipot a torony tetején.

Az Ocskay-ballada gyönyörű hollójelenete szintén egy népdalban gyökerezik, melyet maga Thaly közölt a *Vitéz Énekekben* (II. 395) :

Kár volna nékem a fán megszáradni —

Fekete két szemem hollónak kívájni.

E sorokat Thaly azután átalakította az *Ocskay-balladában* oly nagy költészettel, mely még felülmulja az eredeti népdalt, melyből

kiindult. De a Thaly-féle átalakításból is visszacsengenek az eredeti népdal szavai :

— nem *kár*
Szemeit kívájni fekete hollónak. (Ocskay-ballada.)

(Egyezések Thaly olvasmányaival.)

De nemcsak saját gyűjteményének ódon szókincse tükröződik a szóbanforgó kuruc balladákban, hanem Thaly kedvelt régi költőinek archaizmusa is. Balassa Bálint, Gyöngyösi, Mikes, e három író t szerette leginkább, e három íróból merítette mindazokat az archaikus kifejezéseket, melyeket nem tulajdon kiadványaiból vett. Oly archaikus kifejezés, mely nem volna e négy források valamelyikéből merítve, oly archaikus kifejezés, mondom, nem fordul elő a balladákban.

Van olyan balladája is, mely egyetlen egy régi költemény archaizmusait tükrözi vissza. Így például megállapítható, hogy Thaly abban az időben, midőn az *Ujváriak dicséreti* című balladát írta, Gyöngyösi-nak Kemény-époszát olvasgatta: a ballada ódon kifejezései és egy különös jelzős kitétel Gyöngyösi művéből vannak kiszemelve. Az *Ujváriak dicséreti* lyrai formája (amire Thaly maga utal) Balassa-utánzat, de a zamatos szavak nagyrészt Gyöngyösinek költeményéből valók, még pedig a Kemény-éposznak egymástól nem is nagyon távol eső helyeiről, az éposz egyetlenegy könyvéből.

A költemény kettős mintáját (Ballasát és a Kemény-époszt) már a költemény elején tanulságosan illusztrálja egy passzus. A vitézekről azt éneкли a ballada :

Alattok ugrálnak
Főlovak, vidámak.

Itt könnyen ráismerni Balassa híres költeményének : *A végekről* egy helyére

Jó szerecsen lovak
Alattok ugrálnak.

A költemény különben is magán viseli a Balassa-iskola jellegét, amint azt Thaly is megállapítja. Azonban e szó *főlovak* Balassában nem fordul elő; ritka szó, a Nyelvtört. Szótár sem tudja magyarázni. E szó — úgy mint a ballada többi archaizmusa — Gyöngyösi *Kemény-éből* való :

Főló s dicsértetik mindenektől. (III. 42)

Néhány sorral lejjebb ezt olvassuk a balladában : A kurucok a németeket

Mint forgó hab, örvény
Körösként úgy veszejtik.

A *Körösként* ódon szót maga Thaly magyarázza (= köröskörül) és Gyöngyösi Keményére hivatkozik, hol ez olvasható :

Vigyázó strázsákkal *Körösként* állítja. (III. 2)

A 7-dik versszakban ismét egy feltűnő szó :

Trombiták *rivadtára*
Röppenek csoportra.

Ez az archaizmus is Gyöngyösi ugyanazon művéből, ugyanazon könyvéből van ide illesztve :

a trombita rivada (III. 53)

A 12-dik versszakban van egy archaizmus, melyet a *Nyelvtört. Szótár* nem ismer : Végujár fővára

«Vitézt *kedven* táplálhass.»

A Nyelvt. Szótár nem ismeri a *kedven*-t, pedig ott megtalálhatta volna, ahol Thaly találta: Gyöngyösi Kemény-époszában. A rózsák — írja Gyöngyösi —

kedven viseltetnek. (Kemény II. 9.)

kedven, azaz kedv szerint, szívesen. A balladában van még egy más különös, feltűnő kifejezés: A vitézség

Vigyázó mint daru

Ez a kifejezés is a Kemény-époszból való.

Két *vigyázó daru* (III. 3.)

Az egyik archaizmusa magyarázatának (a *körösként*nél) Thaly maga is idézi a Kemény-époszt. Amint azonban látjuk, a többi archaizmus nagyrészt szintén e műből való: még pedig az éposz II. legvégéről és III. könyvéből. Thaly e költeményt akkor írhatta, midőn e két éneket olvasta: néhány (egymáshoz elég közel levő) eredeti vagy régi kifejezés annyira megtetszett neki, hogy velök zománcozta ódonra balladáját. Rákóczi-korabeli költő nem szemelhetne volna ki ily módon ezeket az ódon szavakat, mivel természetesen nem ismerhette a kiszemelés archaizáló szempontját.

Egyezések Thaly történeti műveivel.

Feltűnő, hogy a kérdéses balladák mind oly történeti személyekről szólnak, kiket Thaly mint történetíró különösen szeretett vagy oly történeti eseményekről, melyeket monografiaszerűen tárgyalt. Kedvenc kuruc hősei, kiket neve alatt írott költeményeiben is megénekelt

Balogh Ádám és Bezerédi. Balogh Ádámról énekel a *Balogh Ádám nótája* és *Bujdosó kurucok éneke*, Bezerédi hőstetteit elmondta prózában a *Bottyán életrajzában* és ugyanazokat dicsőíti *Bezerédy nótája*. A *kölesdi harc* egyik szép balladának tárgya: ugyanerről külön népszerű cikket írt Thaly és még eredeti költeményt is. Ocskairól szól egy ballada és egy egész nagy mű. Akit leginkább magasztalt történeti műveiben Bercsényi, azt a *Nagy Bercsényi Miklós* című költemény magasztalja, másik eszményképével, Rákóczi Ferenczel két ballada foglalkozik: *Esztergom megvétele*: ez Rákóczi oly fegyvertényét adja elő, melynek történetét Thaly maga fordította Rákóczi francia Emlékirataiból és *Rákóczi búcsúja*, melynek méla búcsúzó hangulatát egyik neve alatt írt költeménye is kifejezi (*Szomorú ének*). Szóval a kuruc balladák oly témákról szólnak, melyekkel Thaly a történetíró és Thaly, a költő egyaránt szeretett foglalkozni.

Ha ezeket a kuruc balladákat — amint hiszem — maga Thaly írta, akkor eleve is föl lehet tenni, hogy Thaly a kuruc balladaköltő, önkénytelenül is elárulja magát: a balladákban egyes kifejezések, jellemző kitételek azonosak lesznek azokkal, melyeket Thaly ugyanez esemény tárgyalásánál tudományos történeti műveiben is alkalmaz.

Vessünk e szempontból néhány pillantást az Ocskay-balladára, melynek tartalmát Thaly történeti műveiben is elbeszéli.

A balladából és a ballada hőseit tárgyaló történeti művekből párhuzamos helyeket idézek.

A ballada.

1. *Átkozva* siratják az ő labancságát
Verje meg az Isten *állhatatlanságát*.

Thaly történeti művei.

- Ocskayt az *átkozott állhatatlanság*
labanczá tette. (Bottyán 256)
2. *Esküsznek* Ujvárbán egymásnak kezére. (Ballada.)
A tisztek egymás kezére megesküdtek. (Ocskay élete 334)
  3. Beleznai kétszáz labancát *levágja*. (Ballada.)
Beleznai sokakat *levágott*. (Ocskay élete 342)
Ocskai katonáiban Beleznai sokakat *levágott*. (Bottyán 256)
  4. Rácz Miska éjjel is ott környül *leskődik* (Ocskayra) (Ballada)
Jávorka a kastély környéken *leskődik* (Ocskayra)
(Ocskay élete 732)
  5. Hej *Ocskai László a nagy dobzódástól* kelj fel!
(Jávorka szavai a balladában)
Jávorka értesült, hogy *Ocskai a legvadabb dobzódásban* töl-
[tötte stb. (Ocskay élete 732)

6. *Vér elborította* mind a két *orcáját* (Ocskaiét) (*Ballada*)
 «Ocskay *orcáját elboritá a vér.*» (Ocskay élete 736)
7. Viszik már, viszik már Ujvárba (Ocskait)
 Jávorka futárt küld Ujvárba, hogy *viszi* Ocskayt. (Ocskay élete 738)
8. Föltűzték a fejét a *bástya fokára*,
 A *mely néz Nyitrára*, egy nagy *árbocfára* (*Ballada*)
 «föllállíták a várnak *Nyitrára néző* *bástyája* ormára...
 alig vették le Ocskay fejét a *bástyafok árbocfájáról*
 (Ocskay élete 763)
9. Már Ocskai másoknak nagy példa (*Ballada*)
 Ocskai László... másoknak rettentő példájára (Ocskay élete 754)

Az egyes személyek jelzői, az *epiteton ornans*-ok is több esetben azonosak a kuruc balladában és Thaly történeti műveiben. «*Serény Jávorkával*» mondja a ballada: «*serény főhadnagy Jávorka*», írja Thaly Ocskay életrajzában (729), hogy pedig e részben Thaly nem a balladából vette a kifejezést, hanem hogy a ballada követi Thaly prózai szövegét mutatja e kifejezés latin forrása: «Jávorka *strenuus miles.*» (Kolinovics, idézi Thaly.)

«*Híres Rác*z Miskával» olvassuk a balladában: Thaly is Bottyán életrajzában *híresnek* nevezi Rác^z Miskát (197).

Még az a népbabona, melyet a ballada a végén Ocskaira alkalmaz :

«Gonosz árulóknak így lészen halála
 Lelkeket világon szélvésznek kergetik
 Azután pokloknak lángjára vettetik»

e népbabona alkalmazása is Thaly egyik történeti művében gyökerezik. Bottyán életrajzában (31) Thaly elbeszéli azt a néphagyományt, mely szerint Esztergom meghalt gonosz várparancsnokának lelke viharos éjszakákra a város utcáin végighurcoltatik. Ezt a népies motívumot alkalmazta Thaly a balladában az áruló Ocskayra. Még egész apró részletekben is lehet egyezést találni: Bottyán életrajzában elmondja Thaly, hogy a nagy kuruc hadvezér lovának neve *Murza* volt. Az életrajz és a balladák közt sok a rokon kifejezés és vonatkozás, tehát nem fogunk csodálkozni, hogy e lónév is átment az egyik balladába :

Fakó lovam a *Murza*
 Lajta vizét meguszszá. (Balogh Á. nótája.)

(*Esztergom megvétele és a történet.*)

Az *Esztergom megvétele* című ballada hitelessége ellen még más ok is szól. Thaly átkonstruálta a balladának akkor közismert főcselekvényét a maga szempontjából.

*Esztergom megvétele*ben sok a történeti részletadat, melyek mind

megfelelnek a történeti igazságnak és Rákóczi Ferenc előadásának, mely a nagy fejedelem Emlékirataiban olvasható: a fődologban azonban a ballada erősen eltér a történeti igazságtól: Esztergom várát nem vették be manu militari, nem vették be ostrommal. Rákóczi néhány hétig sikertelenül ostromolta, két-három támadása visszaveretett, sőt egy ostromtámadás megindult, de mindjárt abban maradt. Esztergom vára végül hosszabb alkudozások után kapitulált, a várórség, mely csak 216 katonából állott, 1706 szept. 17-én teljes katonai készlettel és hat ágyúval szerződészerűen kivonult a várból, sőt Rákóczi maga szerelte meg neki a hajókat, melyek a Dunán elszállították. Mind a két fél célszerűnek gondolta a kapitulációt. Rákóczi azért, mert attól tartott, hogy ha tovább ostromolja a várát, az ellenség segédhadjai elvágják működése bázisától, Érsek-Ujvártól; a német várparancsnok pedig azért, mert látta, hogy a magyarok aláaknázzák a vársziklát, felmentésre pedig egyelőre nincs remény.¹

A ballada minden hű részlet mellett is a fődolgot egészen eltérően mondja el: kétségtelen, hogy a négy-öt utolsó versszak, melyek szerint Rákóczi az éjjeli ostrom után hajnalban, véres küzdelem után mint győztes fellovagol a várba, diadalmas várostrom hatását keltik az olvasóban.

Hihető-e, hogy Esztergom megvételének szerzője, ki a helyszínen néhány órával vagy néhány nappal a kapituláció után írta költeményét, mely az események hű krónikája akar lenni, hihető-e, hogy ennyire eltért volna az akkor általánosan ismert valóságtól? A költőnek igenis van joga, az eseményeket átalakítani és eszményíteni: de szemtanu, ki közvetlen szemtanuknak ír, nem fog-e ily nagy mértékben e szabadsággal élni. Ellenben igen érthető ily nagy átalakítás költőnél, ki az illető események után másfél századdal írja nem krónikás, hanem eszményítő céllal költeményeit.

(A kuruc balladák eredő helyei.) Valamely régi költemény hitelességének kérdésénél igen fontos az eredet, a lehely meghatározása. Honnan szerezte Thaly a kérdéses költeményeket? Hol találta? Kitől kapta? Hol vannak a régi eredeti példányok, amelyekből a Thaly közleményei valók?

Thaly mind e kérdésekre pontosan felel. Meghatározza a levéltárt, többnyire a levéltárban a pontos helyet is, vagy a személyt, akitől kapta, az alkalmat, ha élő népdalról van szó, a vidékeket, ahol még ma is éneklük.

¹ Esztergom ostromára nézve lásd: Rákóczi F. *Emlékiratait*, Márki Sándor nagy művét Rákóczi Ferencről és *Feldzüge des Prinzen Eugen* VIII. 429.

Amennyiben azonban utánajárhattam ezeknek az eredő helyeknek, azt láttam, hogy fiktívek. Igaz, hogy még városi vagy állami levéltárból is elveszhet egy-két okirat: de hogy a szóban levő kuruc balladákra nézve ily sok kijelölt lelhely csütörtököt mondjon és oly sok költemény eredetije nyomtalanul eltűnjenek — az mégis feltűnő és alig lehet minden esetben szerencsétlen véletlen.

Nézzük ezeket az eredő helyeket.

Esztergom megvételéről ezt írja Thaly: «Esztergomban folytatott bűvárlataim alkalmával írárok ki az ottani városházán egy ugyan 1706-ik évre szóló, rongyos bőrkötésű nagyszombati kalendáriomból, melynek egyik író-papiros levelére van írva. (*Adalékok* II. 120.)

E «bőrkötésű könyv» nyomtalanul eltűnt. Kérésemre Obermüller Ferenc esztergomi tanár tűvé tette a városházi levéltárt, de nem találta még felemlítését sem. Később mások is keresték, szintén hiába. E nagyszombati kalendárium 1706-ik évi folyamából különben csak egy példány ismeretes: ezt a Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzik, ahol már a múlt század első felében megvolt. E példányban semmiféle költemény nincs bejegyezve.

A *Bezerédi-balladát* (Bezerédi Nótáját) Thalynak «Szikszay Lajos úr, egy kemenesalji Kardoss nevű öreg nemesnél levő mult századi följegyzésről lemásolva, Pápáról beküldé».

A Szikszay-Thaly-féle levelezésben (Nemzeti Múzeum) ennek a költeménynek felemlítését se találtam. Eredetije ismeretlen, két sor kivételével, mely egy népdalból van átvéve.

A *Rákóczi búcsúját* Thaly mint ma is élő népdalt közli. Szerinte két vidéken énekli a nép: Szeged környékén és Udvarhelyszéken. Azonban nincs ember e vidékeken, ki ezt a költeményt ismerné. Kálmány Lajos Szegedről, a magyar népköltészet nagy-érdemű gyűjtője, azt írja nekem, hogy évtizedek óta keresi Szeged vidékén, de sehol sem hallotta e költeményt elmondani.

A másik állítólagos lelhelyen: Udvarhelyszéken szintén nem ismerik. «Udvarhelymegyében — írja nekem Vikár Béla — a legnagyobb és legkisebb falvakban, ahol rendkívül behatóan és hét nyáron á egymásután gyűjtöttem történeti dalokat, egyáltalán hírét sem hallották ennek a költeménynek. A városokban sem ismerik: kizártnak tartom, hogy emléke sem maradt volna».

Az *Ocskay-ballada* Thaly szerint az Orsz. Levéltárban van meg, mint melléklete egy levélnek, melyet a kuruc Csajághy János érsek-ujvári várparancsnok Bercsényi Miklósnak Érsek-Ujvárból 1710 január 12-én írt. Thaly e levélből a következő sorokat idézi:

«P. S. Minemő verseket fundáltak itten Ocskairúl, — imé alá-
zatosan includáltak Excellentiádnak, pro curiositate.»

Az Orsz. Levéltárban pontosan rendezve őrzik a Csajághy—Bercsényi-féle levelezést, amelyre Thaly hivatkozik.

E levelezésben azonban nem találtam sem Csajághynak Thaly idézte levelét, sem mellékletét: a balladát. Tehát nem is elveszett volna a forrás, még pedig egyszerre két irat?

Az idézett levelezés Csajághy és Bercsényi közt 1709 végével egészen megszakad: e megszakadás azonban nem véletlen. A Thalytól említett időben, 1710 január 12-én Csajághy azt a levelet nem is írhatta, mert e napon ő már vasra verve, fogságban volt. Kemény fogságában, melyet Csajághy maga is felpanaszol, életét kellett féltetnie és bizonyára nem gondolt folklorisztikus mutatóványok másolására. Thaly így gondolkozhatott: január 3-án fejezték le Ocskayt Érsekújváron, a népdal keletkezése, terjedése, míg azt valaki a nép szájáról feljegyzi, bizonyos időt kíván, legalább 8—10 napot. Így jutott ő a január 12-diki dátumhoz, de elfelejtette, hogy ez e részben lehetetlen nap, mert Csajághyt ekkor Eszterházy Antal fogságba vetette.¹

A Bercsényi-balladáról Thaly azt állítja, hogy Konkoly Dezsőtől († 1867) kapta, Ó-Gyalláról, *Balogh Ádám* nótáját Uzsay Ágostontól Csornáról, de ezeket a Thaly leveleiben még említve sem találtam. Az Aspremont—Rákóczi és a Barkóczy levéltárban nem jártam, így tehát az állítólag bennök található 2—3 költemény (*Újváriak dicséretli, A kölesdi harcról, Bujdosó kurucok*) eredetéről nem szólhatok.

(*Hasonló külföldi példák.*) Amit Thaly (feltevésem szerint) tett, hogy maga írt néhány balladát, melyeknek szerzőségét azután át tulajdonította, — arra a külföldi irodalom legtekintélyesebb írói közt

¹ Hogy Csajághy János e napon (1710 január 12.) fogva volt, kitűnik két levél összevetéséből. Az egyik levélben Lamprecht János ezredes értesíti Bercsényit Érsek-Ujvárból 1710 január 14-én, hogy Csajághy János «generalis Eszterházy Antal bejövételének alkalmatosságából *kemény arrestomba* tétetett.» (Csajághy ugyane hónapban Rákóczi Ferenchez folyamodott, hogy szabadítsa ki «szomorú rabságából».) E szerint Csajághyt Eszterházy Érsek-Ujváriba érkezvén, elfogatta. Mikor érkezett Eszterházy oda? Ezt Rákóczi Ferencnek egy leveléből tudjuk meg, ki január 12-én azt írja Eszterházyknak, hogy már értesült arról, hogy Eszterházy «szerencsésen megérkezett Érsek-Ujváriba». Eszterházy tehát január 12-én már néhány nap óta volt a várban és (megérkezésekor) még 12. előtt fogatta el a bűnös Csajághyt (Thaly, *Ocskay L.* 777. és *Archivum Rakóczianum* III. 8.). Csajághy levelének azon Thaly idézte állítólagos P. S.-ja, melyben az Ocskai-balladára utal, talán nem egyéb, mint utánzata egy más levélbeli (hiteles) levélutóiratnak, melyet Thaly az *Adalékok* más helyén (I. 176.) közöl.

nem ritka az analógia. Franciaország egyik jeles költője, Prosper Merimée, a *Colomba* és *Carmen* szerzője, ki azután a *L'Académie française*, az *Institut* tagja, majd francia szenátor is lett, Merimée mondom, kiadott 1827-ben egy állítólag illirből fordított balladagyűjteményt: *A guzla*, melyet elejétől végig ő maga írt francia prózában. A könyv nagy hírre tett szert. Akadt egy német író, ki Merimée prózáját németre lefordította, még pedig versekben, mert amint mondá, kiérezte a francia prózai fordításból az eredeti illir ritmust.

Goethe a világirodalom nagy ismerője észrevette ugyan a csempészetet, de el volt ragadtatva a könyvtől és felhívta szerzőjét, hogy folytassa e szellemes maskarát. Feltűnő azonban, hogy a legnagyobb szláv költő Puskin lépre ment és lefordított néhány «illir balladát» oroszra.

Legtöbb példa ilyen epikus utánzatokra az angol irodalomban akad. A leghíresebb példa is angol: *Macphersonnak* tulajdon szerzeményét, az ossiani dalokat az újkor legkiválóbb műbírái és költői: Herder, Goethe, Byron, Arany, Petőfi habozás nélkül Homer mellé állították.

Macpherson után Angliában egész iskolája támadt a népballada-készítőknek. Pinkerton 1781-ben *Skót tragikus balladák* címen gyűjteményt adott ki, mely már két év mulva második kiadást ért. Néhány év után azonban bevallotta, hogy nagyrészt ő maga írta ezeket az ó-balladákat. Pinkertont és követőit maga Walter Scott védelmezte: «Ha fiatal szerző — így mondja Scott — szép költeményt az ódontság álarca alatt tesz közzé, akkor ez a misztifikáció mégis inkább gazdagítja, semmint károsítja a közönséget».

Walter Scott védte a népballada-készítőket, pedig egyik gyűjtőjét, Hoggot azzal gyanúsítják, hogy a maga készítette balladákat öreg parasztokkal betanultatta és elénekellette.

Kiderült az is, hogy azok a népballadák, melyeket a jeles régiségtudós Surtees Róbert adott Walter Scottnak és melyeket Scott állítólagos eredetükre vonatkozó részletes jegyzetekkel együtt nagy népballada-gyűjteményében közé is tett, magától a tudós gyűjtőtől, Surtees-től valók. E felfedezés különben mitsem ártott Surtees hírnevének: halála után egy tudós történeti társaság tiszteletből az ő neve után nevezte magát.

Egy másik ál-népballadát, melyet egy pap, Hawker írt, Scott, Macaulay és Dickens hitelesnek tartották, sőt a Percy-Society 1892-ben népballadaként ki is adta, ámbar Hawker már évek előtt bevallotta, hogy ő a szerzője.

Motherwell, ki az angol népköltészetéről kitűnő könyvet szerzett, nem tudott ellentállani a csábításnak és maga írt egy Lovaséneket,

melyről azt állította, hogy 1679-ben egy régi könyvbe jegyezték bele.¹

A balladaköltészet terén, amint látjuk, épenséggel nem ritka az áttulajdonítás. De vannak sokkal régibb és fontosabb példák más irodalmi téren. Az áttulajdonítás voltaképp a legrégebb irodalmi eljárás, tán régibb, mint a szerzőség bevallása. Az ó-testamentomi könyvek jórészt nem azok írták, kik a könyvekben szerzőkül meg vannak nevezve. A katolikus és protestáns bibliakritika egyaránt megegyezik abban, hogy pl. Mózes fenséges dala (V. 32.) Mózes szellemében van írva, de nem tőle való, valamint a Pentateuch sem. A zsoltárok is csak oda vannak tulajdonítva Dávidnak és Salamonnak; sem az *Énekek Énekét*, sem *Salamon bölcsességét*, sem a már stoikus hatást mutató *Kohélet*-könyvet (Salamon-prédikátorát) nem írta Salamon, valamint Dániel sem Dániel könyvét.

(Thaly jelentősége.)

Minő következményei volnának feltevésnek, ha igaznak bizonyulna, hogy e híres kuruc balladákat maga Thaly írta?

Bármilyen szépek ezek a balladák, a magyar népköltészetre nem volna érzékeny veszteség, ha törülni kellene sorukból e költeményeket: a magyar népköltészet nagyon gazdag: oceánjában néhány gyönggyel több vagy kevesebb, ez nem főfontosságú kérdés. A Thaly gyűjteményére nézve azonban igenis nagyfontosságú ezen kérdéses tíz költemény hitelessége. Ép ezek a balladák, melyek a gyűjtemény legszebbjei, bizonyos külön jelleget adtak e gyűjtésnek; a Rákóczi-korabeli népköltészet nem foglal el oly biztos helyet irodalmunk remekei közt, semmint gondoltuk.

Thaly jellemének és költői tehetségének jelentősége nem csorbul, sőt csak öregbedik feltevésem révén. Tehetsége: mert őt kell ez esetben irodalmunk legnagyobb archaikus költőjének tekintenünk, ki oly utánozhatatlan utánczó művészettel élte magát bele a dicső kuruckorba, hogy balladáiban nem egy XX. századbeli tudós, hanem Rákóczi Ferencnek egy költői lelkű kortársa szólal meg.

Thaly jelleme is nő képzeletünkben: mert kétségtelen, hogy e balladákat tiszta lelkesedésből a kuruckor dicsőítésére írta és (mily áldozat!) dicsőítésére tagadta el. Ha nem volna valódi mély Rákóczi-pátosz e balladákban, hogyan lehetne magyarázni, hogy Thaly beérve közlésükkel, mint költőjük az örök névtelenség homályába akart borulni?

¹ Az angol népballada-misztifikációkra nézve lásd I. A. Farrer könyvét: «Irod. hamisítások».

Hányan vannak külföldön, belföldön, kik maguknak tulajdonítják, amit mások írtak és ravaszul leplezik a hiúságból elkövetett szellemi csempészést. De ha egyszer akad valaki, mint Thaly, aki gyönyörű költeményeket ír a szabadságért kétségbeeső lelkesedéssel küzdő nemzeti korszak dicsőítésére és ha azután nagy önmegtágadással lemond a hírnévről, eltagadja művét, azt mondja, e gyönyörű költeményeket nem én írtam, a magyar nép írta, a kurucok írták, akkor igazat kell adnunk egyik balladájának, mely befejezésül e kérdésre: *ki írta?* ezt feleli: *«Egy igaz magyar fi, elhigye akarki!»*

Szövegkritikai elemzések.

I. Esztergom megvételéről.

E ballada történeti forrása valószínűleg Rákóczi Ferenc *Emlékiratai* (*Memoires*), melyeket Ráth Károly és Thaly Kálmán fordítottak magyarra. Néhány mondatot idézek, melyek a ballada történeti eseményeit tartalmazták. (A római számok a ballada versszakaira vonatkoznak.)

«Esztergom megszállására indultam. A Garam torkolatánál ütöttem fel táboromat (II.). Sátorom a tábor közepén egy dombon állott, ahonnan beláthattam útegeimre (V.). Éjjelre elrendelém az ostromot. Az ellenség töméntelen gránátot és bombát hányt a rohanókra, ami valóságos tüzesőnek látszott (XXII.).¹ A várparancsnokot fölszólítám: adja meg a várat (XVI., XVII.). Mind a három erősségben egyszerre tétettek az üdv-lövésék.»

A mondai résznek (a dombrakásnak) forrása — amint erre Tolnai Vilmos rámutatott — valószínűleg Thierry A. *Attila mondái*, melyek meg is voltak Thaly könyvtárában. Udinét, nemcsak a várost, hanem a dombot is Attila alapította. A dombot úgy emelték, hogy Attila minden katonája sisakjában földet vitt oda, míg egész domb emelkedett. A költemény mintái közül legszembevetőbbek Arany János balladája *Török Bálint*. Az archaikus nyelvi alakok forrása a Thaly kiadványai, azonkívül Balassa és Mikes.

Esztergom megvételéről.

- I. Sebes víz a Garam, siet a Dunába — ¹
Kurucok tábora éppen ott megszálla.
- II. Rákóczi tábort út a Garam-torokban,²
Persia-szönyegen ³ pihen szép sátorban.
- III. Persia-szönyegen, fényes tigris-bőrön ...
Sátor előtt állnak palotások bővön.

¹ A francia szöveg *tüzpataknak* mondja (ruisseau de feu).

- IV. Verik az rézdobot,⁴ fújják a trombitát —
A sok nyalka kuruc üli az paripát,
- V. Rákóczi tábora torpad⁵ az síkságon: ⁶
Rákóczi sátora dombon áll magában.⁷
- VI. Friss, kerek dombon áll tegnapi nap ólta.⁸
Nemesak az sátor, a domb is csak azólta!⁹
- VII. Jó kuruc vitézek csak tegnap dombolták,¹⁰
A földjét kezekben, süveggel hordották.
- VIII. «Urunknak sátora magas helyen legyen;
Szép tábora fölött végig tekinthessen!
- IX. Aranyos zászlója ¹¹ lobogjon magasra:
Messzéről mindenki ¹² mindgyárst megláthassa!»
- X. Süveggel hordották, a dombot úgy rakták,
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.
- XI. — Nagy Rákóczi jár a gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.¹³
- XII. Kardjával felmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlójára:
- XIII. «Mire a fényes nap háromszor felsütne —
Hej! magyar lobogó lesz oda feltűzve!¹⁴
- XIV. «Szóljatok álgyúim, szörnyen ropogjatok,
Dunának két partja rengjen alattatok!»
- XV. Hej! s megbődulének ¹⁵ Rákóczi álgyúi,
Hej! s megrendülének Esztergom tornyai.
- XVI. Amott a vár alatt — török már az falat:
Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad.
- XVII. Odafent az tokos csak elhívé magát,¹⁶
Nem adja az várat, berdót ¹⁷ igen kaját.
- XVIII. Éjten-éjjel,¹⁸ mikor a lövés elhallgat:
Fényes tigrisbőrén Rákóczy nem nyughat.
- XIX. Készíti híveit — híres vitézeit:
Fodor és Révay hajdu-ezereit.¹⁹
- XX. A palotás-ezret, az Esze Tamásét,²⁰
Csajági Jánosét, Lóczyét, sok másét.
- XXI. Éjten-éjjel egyszer az álgyú hármat szól:
Hát a sok kuruc az várra csak úgy ómol.
- XXII. Tüzes ganarattól világos az éjjel,²¹ —
Haj! sok anya fia borul ott bé vérrel!

- XXIII. Hasad az szép hajnal, piros az hegyoldal . . . ²²
Esztergom várában Rákóczi felnyargal. ²³
- XXIV. Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog az zászlója . . .
- XXV. Mikor Esztergomban örömet löttenek: ²⁴
Ez versek kevesseég azután költenek.
- XXVI. Ha kérded: ki írta? ²⁵ egy igaz magyar fi, ²⁶
Igaz örömében, — elhiggye akárki.

¹ Az egyik folyam a másikba szakad: e megkezdő motívumot szereti Thaly eredeti elbeszélő költeményeiben:

«*Árad az Ott vize, úgy foly a Dunába.*» Thaly: *Székely Kürt* 20.

«Hol sárga partok közt a Rába suhogva omlik és karába dől a Marczalnak.» Thaly, *Kurucvilág* 57.

² Tisza-torok. Thaly: *Adalékok* I. 277.

³ *Persia-szőnyeg*. E korban szokatlan e kifejezés. A perzsa szőnyeg szokott árucikk volt ezidőben is. Thaly oly könyvekben találhatta, melyeket jól ismert vagy maga kiadott. (Török-Magyar Okmánytár I. 193., 231. — Thaly, Archiv. Rákóczi. VIII. 316., 340.)

Azokban *perzsiai* a melléknévi alak, (nem perzsa): «*Perzsiai szőnyeg.*» *Perzsiai barack. Perzsiai* módon ballag. Gyöngyösi Keményiasz.

⁴ rézdob = kedvenc szava a Thaly-féle Kuruc balladáknak. Korabeli hiteles költeményben nem találom.

⁵ E szót Thaly az «Ujváriak dicséretében (*Adalékok* II. 279.) szintén félreértett jelentésben alkalmazta. Talán Bercsényi egy leveléből vette, ahol félreérthető e kifejezés: «Ha úgycsak megtorpad túl az ellenség.» (Bercsényi Levelei 122.) Torpad = megáll (nem *terjeszkedik*, mint Thaly gondolja.)

⁶ *Sikszág* = 1706-ban ily értelemben nem ismerték. (Tolnai V.)

⁷ «Haragod mezején tarkállik a tábor
Közepén zászlósan fejedelmi sátor.»

Thaly, *Kurucvilág* 87.

«A vivott vár körül ott terül a tábor,
Közepén egy halmon a királyi sátor.»

Thaly, *Ne bántsd a magyart* 47.

⁸ «*Kerek* halmon áll Tuhutum sátra.» Thaly, *Székely kürt* 52.

«*Egy kerek* domb tetőjén kémlel.» Thaly, *Kárpáti kürt* 140.

«*Órhalom* volt hajdan az a kerek domb.» *Kárpáti kürt* 146.

Thaly szereti a *domb* vagy *halom* szó elé a *kerek* jelzőt csapni.

⁹ «nemesak magát a várost, hanem a hegyet is, amelyen van. Thierry, *Attila mondák* 29. (Tehát a ballada-sor e fordulata is megvan Thierryben.)

¹⁰ A *hantották* mintájára alkotott szó.

¹¹ Aranyos zászlóját. *Adalékok*. II. 105. (Vagy tán a másik helyen is modern?)

¹² *mindenki*. E korban ismeretlen szó. (Tolnai Vilmos.)

¹³ *rettenetes kard*. A *kard* szó előtt szereti Thaly a *rettenetes* jelzőt. Pl. «*rettenetes kardját* honfívérbe mártja.» Thaly, *Ne bántsd* 125.

Megesőrgeti *rettenetes* kardját. *Ne bántsd* 104.

Az egész sor különben reminiscencia Zách Klárából.

¹⁴ Arany reminiscencia:

Mire a nap mégegyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felütve.

Török Bálint.

15 Feltűnő, ritka szó. Tán Thaly költői különlegessége.

«*Megbődül néha a böggő.*» Thaly, *Kárpáti kürt.*

«*bődülnek ágyuink.*» Thaly, *Kuruc világ* 130.

«*Rábődült az ágyú.*» Thaly, *Kuruc világ* 130.

16 «*Bolond ésszel a rácz magát elhívé.* (Bezerédi-ballada.)

Hogy ha ki elhinné magát. Thaly, *Vitéz Énekek*. I. 97.

Bercsényi is használja levélben, melyet Thaly kiadott: «Isten nem akarja, hogy elhigyjük magunkat.» Rákóczi Tár II. 328.

A *tokos* szó többször előfordul a Thaly-féle *Adalékokban* II. 90., 96., 97.

17 Többször a Thaly-féle *Adalékokban*: «*Berdó kiáltásra*» II. 88., 334., 343. A *Vitéz Énekekben* is: Ne mondja berdót II. 381.

18 *éjten-éjjel* Balussa kifejezése leghíresebb költeményében «*Végek dicséreti*». Thaly szerette és utánozta e költeményt.

19 ezer = ezred. Gyakori kifejezés Thaly kiadványaiban.

20 Esze Tamás szept. 8-án Egerben volt és így alig vett részt az ostromban. Rákóczi tár II. 153.

21 «Az ellenség töméntelen granátot hányt a rohanókra, ami valóságos tűzesőnek látszott.» Rákóczi emlékiratai. Ráth és Thaly ford. 183.

22 *Hasad a szép hajnal.* (Thaly, *Szekely kürt* 20.)

Veres a zsidói hegyoldal. (Thaly, *Kurucvilág* 79.)

23

Hétfő napon hajnalhasadáskor,
Veresebb az ég alja mint másszor
Hajnal előtt a Szent György terére
Vágtatott a magyarok vezére.

Arany: *Török Bálint.*

24 diadalt lő. (Mikes kifejezése 139. lev.)

25 Hogyha kérded: ezeket ki írta? Vitéz Énekek. I. 389.

26 *magyarfi* = feltűnő, ritka szó. de Thaly használja:

«*Igaz magyarfi vagyok én.*»

Kurucvilág 63.

Összefoglalva tehát a következő érvek kapcsolata szól a ballada hitelessége ellen a költői technika fejlettségén kívül: a) Van benne 2—3 Arany-reminiscencia. b) A kifejezések némelyike és 2—3 ritka szó előfordul a Thaly neve alatt megjelent ifjúkori költeményekben. c) Két akkor még ismeretlen szó. d) A ballada eredetije fel nem található. e) A költemény ellenkezik az (állítólagos) keletkezésekor általánosan ismert körülményekkel. f) A ballada tudós forrásai bizonyos plausibilitással kimutathatók (Thierry és Rákóczi emlékiratai). g) A ballada több különös vagy feltűnő kifejezése egyezik Thaly gyűjteményének más darabjaival. h) Önálló (azaz Thaly gyűjteményében vagy kedves olvasmányaiban elő nem forduló) archaismusai nincsenek. i) A ballada vérrokona egy oly csoport balladának, mely kétes hitelességű.

Ocskai Lászlórúl való ének.

(1710 jan. 10.)

Kurucok, kurucok, haj szegény kurucok —
Beh megsötétedett ti fényes napotok! ¹

Óh gonosz szerencse, óh keserves óra! . . .²
Trincsin mezzőnek vérrel borítója.

Sok ezren borúltak ott önnön vérekben,³
Mások tántorodtak régi hívségeken.

Labanc már Ocskai; sok vitéz hadnagyi
Átkozva siratják az ő labancságát:
Verje meg az Isten állhatatlanságát!⁴

Kemény Beleznai, seríny Jávorkával,⁵
Ama Bornemissza, híres Rác Miskával⁶

Esküsznek Újvárbán egymásnak kezére,⁷
Erős esküvéssel Ocskai vesztére.

«Bátor vérontásom — törtínjék halálom,
Álnok árulónak bosszúját megállom,
Álnok árulónak bosszúját megállom!»

S nyárnak hévségében, ősz sűrű ködében,
Kergetik Ocskait nagy kegyetlen télben.

Beleznai két száz labancát levágja,⁸
Pilátushoz küldi őket vacsorára.

Bornemissza véle gyakran kergetődzik,
Rác Miska éjjel is ott környül leskődik . . .⁹

Jávorka pediglen paraszti ruhában —
Egynehány vitézzel csak bétör házában.

«Héj Ocskai László! a nagy tobzódástól¹²
Kelj föl immár — érted elgyöttünk Újvárból! . . .

Vérünk árulója, most add meg magadot!¹³
— Fölkele Ocskai: de fegyvert ragadott.»¹⁴

Kiverik kezébül, s úgy homlokon vágják —
Vér elborította mind a két orcáját.¹⁵

Viszik már, viszik már,¹⁶ kötve paripára,
Nyargalton-nyargalvást¹⁷ — viszik már Újvárba.

Hogy vitték a kapun, istrázsa¹⁸ kiáltott:
Itt hozzák, itt hozzák az Ocskai Lászlót!

Hadi szék birái ott egybengyülének,
Hitiszegő felett ők széket ülének.

Irjátok furérok,¹⁹ irjad sereg diák —
Vér-veres tentáival a nagy sententiát:

«Világ példájára feje elütsessék,
Várnak bástyájára karóba tüzsessék.

Hadd lássák mindenek: az lator mint jára,
Ki megszegvén hitit, támadt hazájára!

Mikor rézdobokat megütték az vártán,
Mikoron az sipot megfűjták az bástyán: ²⁰

Akkor az piarcon álltak mind fegyverben, —
Kihozák Ocskait, vasakkal terhelten.

Ott felzendülének vitézek, hogy látták:
«Öld meg az árulót!» Hozzá! azt kiálták.

S ha fejét nagyhamar hóhár el nem csapja
Testét vitézlő rend ²¹ izekké szagatja!

Föltüzék az fejét a bástya fokára,
A mely néz Nyitrára, — egy nagy árbocfára. ²²

Nagy fekete hollók sűrűn szálldosának —
S ott környül kerengvén, ekkép kárognának:

«Kár, kár, kár, kár vala Ocskai Lászlónak,
Ilyen nagy vitéznek — lenni árulónak!

De nem kár, hazáját, vérit eladónak
Szemeit kivájni, fekete hollónak!» ²³

— Már Ocskai László másoknak nagy példa:
Gonosz árulónak így léssen halála!

Lelkeket világon szélvésznek kergetik ²⁴ —
Azután pokloknak lángjára vettetik. ²⁵

— Ezt szörzék Újvárbán, ezerhétszáz tizben...
Szegény magyarokat segítse az Isten!

¹ Hasonló kifejezések többször Thaly gyűjteményeiben:

fényes napom behomályosodott. *Vitéz Ének* I. 176.

² «Oh szomoru eset, oh gonosz szerencse. *Vitéz Ének* I. 198.

Oh szomoru eset, oh gonosz szerencse. *Adal* II. 47.

Oh szomoru gyászba beborult esztendő. *Adal* II. 60.

Haj, beborult csillaga magyarnak. *Kurucvilág* 123.

³ «sok anya fia borul ott bé vérrel.» *Esztergom megvétele*.

⁴ «Ocskayt az átkozott állhatatlanság labanczá tette.» *Bottyán élete* Thalytól 256. *Bercsényi leveléből* idézet. (*Rákóczi-tár* II. 231.)

⁵ «serény főhadnagy Jávorka». Thaly *Ocskay L. élete* 729. (Hogy Thaly itt nem a balladát követi, hanem a ballada Thaly prózai szövegét mutatja a hely latin forrása: Jávorka *strenuus* miles (Kolinovics).

⁶ *Bottyán életrajzában* is «hires»-nek nevezi Thaly Rác Miskát (197.).

⁷ E kifejezés megvan Thaly *Ocskay* könyvében is: «a tiszték megesküdték egymás kezére» (334.).

⁸ *levágtak* mondja Thaly e rajtütés elbeszélésében (Ocskai élete 342.). *Beleznay* sokat *levágott* (342.) ugyan e kalandról. Ocskai katonáiban *Beleznai* sokat *levágott*. *Bottyán élete* Thalytól 256. Idézet *Bercsényi leveléből*. (*Rákóczitár* II. 231.)

⁹ «Jávorka a kastély környékén leskődik» (Ocskayra). Thaly, Ocskay 732.
¹² «Jávorka itt értesült, hogy Ocskay a legvadabb dobzódásban töltötte az éjjelt. Thaly, Ocskay 732.

¹³ «jobb lesz add meg magad». Esztergom megvétele.

¹⁴ «karabélyt ragadott Ocskay». Thaly, *Ocskay életrajza* 736. Thaly latin forrása ezt így mondja: *sclopum, quem arripuerat Ocskayus. 737.*

¹⁵ «Ocskay orcáját elborítá a vér». Thaly, Ocskay 736.

¹⁶ «Jávorka futárt küld Ujvárbá, hogy viszi Ocskayt!» Thaly, Ocskay, 738.

¹⁷ *nyargalvást* = e szót Thaly szereti. *Ügetést-nyargalvást Bottyán J. 93, 132.* Hasonlóan ez ikerszót *vágtón-vágtu* (Bottyán 132.), szóktön-szökösik. Bottyán 256.

¹⁸ «istráza». *Vitéz Énekek* I. 225.

¹⁹ A *furér* szó itt ritkább «hadi-írnok» értelemben van használva. Rendesen «hadi szállás-készítőt» jelent. Így érti Dálnoki Veres Krónikája is (*Adalékok* II. 351.). Azonban Thaly Ocskay monographiájában «*had-írnoknak*» fordítja a *fourrier* szót s így használja e ballada is.

²⁰

*Megüték a dobot a piac közepén,
Mefuvák a sipot a torony tetején.*

Vitézi Énekek I. 180.

*Perdül a dob Budavártt az ormon;
Harsan a sip fenn a Csonkatornyon,
Pest piacán áll a vérszín állvány.*

Kuruc Világ 127.

²¹ «vitézlő rend». Adal. II. 32. «Összeajdult a vitézlő rend» Ocskay áruulásán. Bottyán élete Thalytól. 256.

²² «főállították (a fát) a várnak *Nyitrára néző* bástyája ormára... alig vették le Ocskay fejét a *bástyafok árbocfájáról.*» (Ocskay 763.)

²³

*Kár volna nékem a fán megszáradni
Fekete két szemem hollónak kívájn.*

Vitézi Ének II. 395.

²⁴ Thaly elbeszéli (Bottyán J. 31.), hogy Esztergom gonosz várparancsnokának lelke a néphagyomány szerint viharos éjeken Esztergom utcáin hureoltatik végig. Ezt a motívumot használta fel itt Thaly.

²⁵ Az Ocskay-balladának egy állítólagos régi másolatát őrzi a Temesvári Múzeum. E példányon a ballada szerzőjeként Szeőke Ambrus van megnevezve, a ki a mint ezt Tolnai Vilmos valószínűvé tette (Phil. Közöny XXXV. 300) költött személy, a történetíró gróf Kemény Józsefnek fictiója. Különbén ez a fictív Szeőke Ambrus az Ocskay-ballada szerzése évében 1709-ben 118 éves lett volna.

Bezerédi nótája

(1707 első feléből.)

1. Sárvár alatt sűrű berek ¹ a Csere:
Leskelődő labancokkal van tele;
Sűrű berek még sincs annyi levele —
Mint a mennyi lompos labanc ² bújt bele.

2. Héjamadár le-lecsap a folyhóból...
Lovas labanc ki-kicsap az erdőből,
Kurucot lát, hertelenül megpördül,
Törbe csalni úgy akarná, de nem gyün.³

3. Kurucokat Bezerédi vezeti,
 Ki a kardját német hússal eteti,
 A csújtárját német vérrel festeti,
 Tíz-husz rác ha réágyün, csak neveti . . .
4. Bezerédi táncoltatja a lovát,
 Villogtatja rettenetös pallosát,⁴
 Dobot veret, fuatja az trombitát,⁵
 Meg is indul, odacsap, meg hátat ád.⁶
5. Bolond ésszel a rác magát elhivé:⁷
 Csak úgy árad a berekből kifelé,⁸
 Szép térhelyre⁹ Bezerédi kivivé,
 Ott egyszersmind¹⁰ arcúl fordul¹¹ s vág belé.
6. Az német is kiözönlik rác után,
 Gyalog vagyon, a kuruc jó paripán;
 Bezerédi híres serény kapitány:¹²
 Közre kapja, vágja, rontja szaporán.
7. Bezerédi híres vitéz kapitány:
 Sarabolja-darabolja¹³ magyarán.
 Az német is neki búsul egynihány,
 Rája támad, lüvés esik az lován.
8. Bezerédi elvesztette az lovát,
 Bukompanni megtalálta az nyomát;¹⁴
 Odaugrat, rázza hegyes dragonyát.¹⁵
 Bezerédi gyalog is nagy harcot ád.
9. Az sok labanc mikoron rárohana:
 Bezerédi csak egyedül ott vala,
 Jó kardjával hármát-négvet suhinta —
 Németekben tágosságot¹⁶ úgy csapa.
10. Párducbűrét az nyakábúl levonák,¹⁷
 De az árát életekkel megadák;
 Odamennek egynihány jó katonák —
 Dandárját az németnek ott megnyomák.
11. Több kuruc is, hogy meglátja ezeket,
 Bátorodik, úzi, mint az ebeket . . .
 Bezerédi maga üz egy sereget,
 Sárvár felé úgy hajtják a németet.
12. A Rábában vértül hiznak az halak,
 Véres vízben egymásra tátogatnak,
 Dicsírgetik Bezerédit magoknak:
 Hogy ő volna fundátora javoknak.
13. Német testek burítják az parragot,
 Vadmadarak lakodalmat laknak ott;
 Dicsírgetik Bezerédit, Balogot:
 Hogy nekik oly rakott asztalt rakatott.¹⁸
14. Kél a szél, a fákat vígan legyinti:
 Kurucokat az jó Isten segíti, —

Országunkat még egyszer megépíti,
Német ebtől valahára megmenti.

¹ A *berek* szó helyett az olvasó inkább az *erdő* szót várná, mert lovas katona-csapat leshelyeül szolgált. Később a második versszakban, valamint e kaland prózai leírásában (*Dunántúli hadjárat* 68.) szintén erdőt mond Thaly. Nem tudom, véletlen-e, hogy Ocskayról Életrajzában azt írja Thaly: «sűrű berekben lesben áll» (68.).

² lompos labanc. Thaly, *Kurucvilág* 47. Hasonlóan az *Adalékokban* többször II. 298., 302., 306.

³ gyün — épigy Rákóczi Tár II. 57.

⁴ «Rettenetes kardja villog». *Esztergom megvétele*.

⁵ «Verik az rézdobot, fúják a trombitát.» *Esztergom megvétele*.

«Felülőt fuvattat, rézdobot verettet». *Bercsényi-ballada* (II. 206.).

⁶ «a németek hatat adtak». *Adalékok* II. 338. Thálnál is *Bottyán* 174.

⁷ «Odafent a tokos csak elhívé magát.» *Esztergom megvétele*.

⁸ Mind a két kifejezés: az előbbeni: *hátat ad*, meg ez utóbbi kép egymás mellett előfordul Bezerédy egy kalandjának elbeszélése alkalmából Thaly *Bottyán tábormok életében* (174.). «Amazok *hátat adnak* s midőn utánok a császáriak már jó messzire kimentek volna: egyszerre csak *kiömlik vala* reájok a *berekből* a lesbe állított kurucság — *Bottyán és Bezerédy* — ... s *összevagdalta* őket».

⁹ E szónál Molnár Albertre hivatkozik Thaly. Nem valószínűtlen, hogy tőle tanulta.

¹⁰ Így Mikesnél is «egyszerre» értelemben: «Az idő egyszersmind megváltozik.»

¹¹ Így Thálnál *Bottyán élete* 26.: «megfordula arccal a pogányra.»

¹² «Bezerédy, Balogh Ádám két híres főkapitány.» Így kezdődik Thaly egy költeménye *Kurucvilág* 103.

¹³ *Sarabolja* = ép ilyen átvitt értelemben használja Thaly *Bottyán életrajzában*: Nagy *sarabolást-kaszabolást* vitt végre. 26.

¹⁴ E két sor hiteles népdal-töredék. Versformáját alkalmazta Thaly e balladában.

¹⁵ *dragony* előfordul *Adalékok* II. 298.

¹⁶ *tágosság* ily értelemben Thaly *Vitéz Énekek* II. 82.

¹⁷ E verssor egyezik Balogh Ádám egy levelével, melyet Thaly idéz és mely e költemény forrása: Bezerédi «alól elesett a lova, magát megfogták, párdücbürt levonák ő magárúl».

¹⁸ A ballada vége egy oly motívum, mely az *Ocskay balladában* és több kuruc költeményben és népdalban előfordul: ragadozó vagy más állatok örülnek a vitéz holttestének, mert nekik kedvező zsákmány. Költői erőre Thaly e részben felülmulja a népköltészetet.

Ujváriak dicséreti.

1710.¹

Vitézlő fiaknak,
Végújváriaknak,
Kiterjedett szép hire;
Mezőben járások,
Jeles portázások
Vág vizén túl messzire —
Nappal s éjten-éjjel²
Száguldván ki s széjjel
Németeknek vesztire.

Alattok ugrálnak
Fő lovak, vidámak,³
Ráró-, sólyomröptiek;
Ki húsz órák alatt
Húsz mélyföldet futtat —
Mondatik még semminek;⁴
Éjt-nap, étlen-szomjan
Úztön-úzvén, abban
Gyönyörködnek mindenek.

Oh magyar serénység,
 Forgódó⁵ vitézség
 Nem szánya fáradságát;
 Leseken, próbákon,
 Táboron, portákon
 Kimutatja jóságát.
 Vigyázó, mint darú,⁶
 Vitéz, keménykarú, —
 Vigan fut nehéz pályát.

Rekkenő hév nyárban,
 Zordon tél havában
 Egyaránt kiindulván —
 Egynehány száz lóval
 Kibontott zászlóval,
 Ellenségre buzdulván:
 Vezére szavára
 Vén Hajszter hadára
 Rajjul reá zúdulván.⁷

Forgódik mindenik,
 Labancokat verik,
 Vágják, úzik, szorítják:⁸
 «Rajta!!» riadallal
 S az szép diadallal⁹
 Egymást ök bátorítják;
 Ellenség testekkel
 — Madarak étkekkel —
 Mezőket béborítják.

Erdőkön, berkoken
 Hányt titkos leseken
 Németeket megejtik:
 Hol martalék-csapat
 Bécsalja az hadat
 S magokat kik elrejtik:
 Egyszersmind¹⁰ kitörvén —
 Mint forgó hab, örvény
 Körösként¹¹ úgy veszejtik.

Másson térhelyeken
 Torpadván,¹² hertelen
 Trombiták rivadtára,¹³
 Mint sólymok sipszóra
 Röppennek csoportra; —
 S íhol! derék csatára
 Szép, rendölt sereggel,¹⁴
 Tündöklő fegyverrel
 Törnek császár hadára.

Vág, Nyitra melyéke
 Nagy-Szombat vidéke,
 Rév-Komárom eleje,
 Isméri Esztergam,
 Nyitra és az Garam —
 Mely nagy karjok ereje!
 Pozsony sem kívánja,
 — Mert hóstátja bánja —
 Hogyha harcot áll vele.

Sok kevély generált;
 Stormbereket,¹⁵ Hannibált
 Gyakran ök megkergették;
 Megütvén Max hadát:
 Rabúl hozák magát,
 Népeket megröttenték:
 Kroát¹⁶ is fölverék
 Ocskainak fejét
 Árultatásért vötték.

Sőt ama vén Hajsztert,
 Nagy kegyetlen embert,
 Császár főgenerálját:
 Sok hadi népével,
 Roppant seregével —
 Ötet is megtréfálják;
 Mely nagy vitézséget
 Minden nemzetségek
 Álmélkodván csudálják.

— Vég-Ujvár fővára
 Magyarok bástyája
 Kurucok dicsőssége! . . .
 Bár álgýú zendüljön: —
 Falad ne rendüljön —
 Igyünknek erőssége!
 Jeles vitézidnek
 — Miként egrieknek
 Terjedjen hírössége!

Únos-untig légyen
 Jó borod; kenyérben
 Szüköt soha ne láthass;
 Vágód¹⁷ is nagy bővön
 Járjon friss meződön, —
 Vitézt kedven¹⁸ táplálhass
 Tele csutorával,
 Rakott tarisznyával
 Portát gyakran bocsáthass.

Hogy így ellenségre
 Vigan menjen s végbe
 Nagy dolgokat vihessen,
 Vág, Duna melyékén
 Császár sűrű népén
 Szép próbákat tehessen.
 Magyarok Istene
 Gyakor szerencsére
 Kívánom, így vezessen.

Ezer hétszáz felett
 Irnak vala tizet —
 Hogy ezeket én szerzém,
 Az Nyitra berkében,
 Partjának mentében,
 Járdogálván, éneklém;
 Jó fejedelemnek:
 Rákóczi Ferencnek
 Dolgain elmélkedvén.

¹ E költemény alaki mintája (amint ezt Thaly is elmondja) Balassa Bálintnak a Végekről írt költeménye. Az archaikus kifejezések nagyobb része Gyöngyösi Kemény János eposzának III. könyvéből való.

² *Éjten-éjjel* = Balassa szava. Az *Esztergom megvétele*ről szóló balladában kétszer fordul elő.

³ «Jó szerezsen lovak, alattok ugrálnak.» Balassa B. A végekről. A *főlovak* kifejezés Gyöngyösiben, Kemény III. 42. «főló és dicsértetik mindeneiktől».

⁴ E húsz (vagy 24) óra alatt 20 mérföldet futó lovakról magasztalólag szól Thaly *Bottyán élete* 126. «A kuruc lovasság gyorsasága valóban minden fogalmat túlhalad. Bezeredy Imre 2000 lovassal Kőszeg tájáról beütvén Ausztriába, 24 óra alatt húsz m. mérföldet szágulda be.» 194.

⁵ *Forgódik*. E szó a Thaly gyűjteményében és műveiben elég gyakori. *Adalékok* II. 278., 285., 286., 207. I. 25. — *Bottyán élete* 390.

⁶ Ez is a Kemény-eposzból való, ámbar ott más értelmű. *Két vigyázó duru*. III. 3.

⁷ Épenséggel nem tekintem ritka vagy archaikus szónak, csak mellesleg megjegyzem, hogy Thaly bámult hősének, Bercsényinek kedves szava.

⁸ Aranyból való, a *Szibinyáni Junk*-balladából: *veri, vágja, űzi egyre*.

⁹ *riadal, diadal* = Rákóczi korában még nem használták e két szót.

¹⁰ egyszerre. Thaly többször használja ez «ódon» szót, Mikes példájára.

¹¹ *körösként* = köröskörül. E szónál maga Thaly idézi Gyöngyösi Kemény-eposzának III. könyvéből «Vigyázó strázsákkal körösként állítja».

¹² *torpad* = úgy látszik félreértve, mint *Esztergom megvétele*ben.

¹³ «Trombita rivada.» Gyöngyösi, Kemény III. 53.

¹⁴ Ez az egész kifejezés előfordul a Bercsényi balladában is. «Szép rendölt sereggel.» Thaly is használja tulajdon költeményeiben: «Nagy rendelt sereggel.» *Kuruc világ* 144. A *rendelt* = rendezett szó megvan Zrinyinél is (I. 66.).

¹⁵ Így írja Bottyán is Stahrenberg tábornok nevét. Thaly, *Bottyán* 204.

¹⁶ de la Croix tábornok nevét így írja egy Thaly-idézte napló: *Bottyán élete* 440.

¹⁷ *Vágód* = vágómarhád. Ily értelemben többször fordul elő e szó a Thalytól kiadott Rákóczi és Bercsényi levelezésben.

¹⁸ *kedven* = kedvesen. Gyöngyösi szava a Kemény-eposzból. A NyT. Sz. nem ismeri e szót.

Rákóczi búcsúja.

E ballada annyiban különbözik a tárgyalt ballada-csoport többi darabjától, hogy nagyobb népdaltöredék van beléje fonna (15–16 sor). Ez a népdalrészlet Kálmány Lajos gyűjtéséből való. A ballada keletkezésére fenyt derít Vértes Sándor egy újabban megjelent közleménye. E szerint Thaly alkalmasint még kéziratban, mielőtt nyomtatva megjelent volna, olvasta a Kálmány gyűjtéséből való népdalt, melyet azután balladájába beleiktatott. Van a balladában még 2–3 sor egy költeményből, mely Thaly Adalékaiban található (II. 316.): *Rákóczi kesergőjéből*.

A ballada két részből áll: az egyikben Rákóczi a végső nagy küzdelem előtt dobosát megszólítja. A másodikban a küzdelem után búcsúzik hazájától. Az első rész a harci riadó lázas tüzét fejezi ki, a második az

örök búcsú méla búját, a bujdosóknak azt a mélabúját, melyet Thaly több eredeti költeményében tolmácsolt, pl. A Bujdosó kuruc dalában (1867.), ahol a távozó kuruc körül (úgy mint a balladában a bujdosó Rákóczi körül) minden körbe borul: «ködbe borúl erdő, vár, hegy, völgy, határ» (*Kurucvilág* 134.).

Thaly a *Tanulmányokban* a balladát mint Szeged—Makó vidékén és Udvarhelyszéken még élőt közli. Azonban ott is, itt is a nép közt ismeretlen. Makót tán azért említi Thaly lelhely gyanánt, mert a Kálmány közölte népdalban, melyből Thaly néhány sort felvett balladájába, Makó előfordul. (Nem gyüvök vissza már, Makóra megyek már, mondja ott Rákóczi. Kálmány, *Szeged népe* II. 44.) Kálmány szerint a ballada ellentétben áll a nép felfogásával, amely még a ballada közlésekor is Rákóczit nem siratta, hanem várta — mint felszabadítót.

A ballada tehát a Thaly-féle alapon kívül a következő elemekből áll:

- a) A Kálmány-féle népdalból valók a következő sorok: 9—19, 68—73.
- b) A Thaly közölte Rákóczi kesergőből 55—59, 79—80 (némi változással).
- c) A ballada e négy sora: «Amerre tenger zúg, amerre a szél jár, csillag lehanyatlik, ott nyugszom én már» átalakítása Balassa *Őszi harmat után* végső versszakának (Thaly közölte változat) «Csillag jár, mely felül, szél zúg, folyhó röpül. Arra veszem utamat».

Még röviden az öt hátralevő balladáról akarok szólni, különösen a bennök előforduló «ódon» kifejezések eredetére nézve.

A kölesdi harcrúl.

Thaly egyik remeke, ha feltevésem beválllik. Nem a szavak, de egyes sorok beosztása és ritmikus hullámozása a ballada elején a *Megégett Rácország* kezdetű énekre emlékeztet, melyet Thaly a Vitéz Énekekben közölt. («Vedd fel fiam» — «Most jöttem Budáról»). Ez annál inkább hihető, mivel e költeményből egy sort is átvett Thaly. Archaikus szó csak egy van: *lovassa-gyalogja*. E kifejezést Thaly jól ismerhette Bercsényi leveleiből, melyeket ő adott ki. Ezekben többször előfordul pl.: A németnek *az lovassa* beszállott, de *az gyalogját* ott hagyja. (*Rákóczi-tár* II. 47.) E kifejezés és a ballada személynevei előfordulnak Thaly egy cikkében, melyet e csatáról a *Vasárnapi Ujságban* írt (1864.). E költemény eredeti példányát, mely Thaly szerint a vörösvári Rákóczi-levéltárban van, nem kerestem. Hogy e 134 szóból álló költemény leírása csak «tollpróbálgatás» volt a leíró részéről, mint Thaly hiszi — az nem valószínű.

Nagy Bercsényi Miklós (1708 június—július).

E ballada archaismusai nagyrészt Gyöngyösiből valók. *Ragadomány, felülöt* fuvattat, *füvellő* tábor, *örüli* szerencséjét — Gyöngyösi szavai. A *ragadomány* szót Thaly máshol is használja (*Ocskay élete* 342.) és egyik költeményében *jó kövér füvellőről* beszél (*Kurucvilág* 38.). A *füvellő* különben Thaly kiadványaiban is előfordul (*Rákóczi-tár* II. 112. Bercsényi

Levelei 476. 495.). E sor: «Bécs alját sokszor felnyargaltuk» megvan az *Adalékokban* «Bécsnek alját is mind ő felnyargalá» (II. 106.).

Különbön Thaly is használja «Lovas csapatai Ausztriát felnyargalnák» (*Battyán* 96.). «A szép rendelt sereg» kifejezés szószerint megvan *Adalékok* II. 279.

Balogh Ádám Nótája 1709 elejéről.

E költeményben kevés az archaizmus. Az első sor «*Török-bársony* sövegem» párja megvan Thaly költeményei közt «*Török-bársony* a eskőja» (*Kurucvilág* 64.). A *Murza* lónév Thaly történeti műveiben kétszer is előfordul mint Vak-Bottyán és Bercsényi lovának neve (*Bottyán* 350. és Rákóczi tár II. 189.). E kifejezéshez *Bécs alját ha nyargalja* egész hasonló: *Adalékok* II. 106., 206.¹

Német sas vert fészket. 1709 szept. végén.

Úgy gondolom, hogy e ballada költői visszhangja Bercsényi két, 1709 szept. 23. és 24-én kelt levelének, melyeket Thaly a *Rákóczi-Tárban* közöl. II. 278. A költemény élén olvasható évszáma és hónapja egyezik a két levél keltével. A konstatált tények ugyanazok, a tulajdonnevek is egyeznek, még a Bakonyt is említi a levél, mint a költemény. «Antal úr bujdosik» mondja a költemény. Antal úrról a levél ezt írja: «Csak kevesed magával bujkál szegény.»

«Vak Bottyán haldoklik» a költemény szerint. «Bottyán haldoklik» írja a levél.

«Jó Fekete István Luka Benedekkel Magas Veszprém falát festették vérekké». (A költemény szavai.) «A veszprémi tiszteket, Ecksteint, Fekete Istvánt, Lukát mind megölette Haister» írja a levél.

«Meddig áll fejünk, csak az Isten tudja» olvassuk a költeményben. «Egyedül az Isten oltalmuk már» írja Bercsényi a levélben Eszterházy kurucairól. Különbön ilyen széleskörű áttekintése az egykorú eseményeknek, mint a minőt e költeményben találunk, inkább csak hadvezértől vagy történetirótól telik.

Dunántuli bujdosó kurucok éneke. 1710 végéről vagy 1711 elejéről.

E költeményben — mint ezt elébb kimutattam — két reminiscencia van Kisfaludy Károly egy költeményéből. Csak egy érdekesebb archaizmus van szókincsében: «*előttünk-járónk* ő volna» (Balogh Ádám). Ez bibliai kifejezés; Molnár Albertet Thaly más helyütt idézi is, fel is használta.¹

RIEDL FRIGYES.

¹ A tanulmányomban említetteken kívül még köszönettel tartozom Szily Kálmánnak; Négyesy László és Fejérfataky László kollegámnak, különösen pedig dr. Fabó Bertalan úrnak becses útmutatásukért.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mégegyszer az «unitárius hitviták»-ról.

Balassa József tanár úr szíveségéből én is áttanulmányozhattam a birtokában levő, «Unitárius hitviták» című s az Irodalomtörténet 1913. évf. 156—160 l-in ismertetett kéziratos kötetet. Észrevételeimet az alábbiakban foglalom össze.

1. A *debreceni disputa* ezuttal harmadik formában válik ismeretessé. Első volt a Jakab Elek által közölt szöveg. Jakab közlésében sok hiba van, melyek egy részét a másoló csinálta, nagyobb részüket azonban átvette a Kénosi-Uzoni-féle unitárius egyháztörténetből. Maga ez az «alap»-szöveg is csak másolat s így nem egészen hiteles, mégis legközelebb állhat az eredetihez. A kolozsvári unitárius kollégium tulajdonát képező kézirat — melyet Szolga Ferenc könyvtárnoksága idejében 1760 febr. 18-án Bodor András ajándékozott a bibliothékának — már módosított s bővített szövegfű. Iratásának ideje I. Lipót uralkodásának (1657—1705) első éveire esik, mint-hogy a 22-ik oldalon Varga Ferenc így szól. «... még a deákok is megtartják azt a szólásnak formáját, noha egy a személy, akinek szól, mint *Nos Ferdinandus, Nos Leopoldus*». Kénosi-Uzoninál (szkereszturi pld. I. 172. l.) e mondat eképen van: «... noha egy a személy, akinek szól, de mindazonáltal sokaságot jegyző szóval szól, mint in initiis Diplomatum: nos Ferdinand». Ez a *nos Ferdinandus, nos Leopoldus* a XVIII. századi hallgatóság kedvéért mondódott, amely már nem sokat értett a rideg theologiai argumentumokhoz. Hogy a debreceni disputáció ebben a formájában iskolai előadásokra volt előkészítve, azt a szóban levő kézirat első tekintetre is elárulja. Kanyaró F. tüzetesen összehasonlította a Kénosi-Uzoni-félét s ezt a szöveget és az eltéréseket erre a kéziraatra piros tintával ráírta. Nincs oldal a 34 közül, melyet érintetlenül hagyhatott volna. Nem óhajtom Firtos Ferencet munkájában megelőzni — ki a debreceni disputának teljes szövegszerinti publikálását s ami ezzel bizonyára együtt jár, jegyzetekkel kísérését, igéri (Irodalomtörténet, 1913 évf. 318—319 l.) —, ezért most csak annyit jegyzek még meg, hogy a szóban levő kolozsvári másolat a címben s az első 5 oldalon *Péter püspök*-öt ír — kétségtelenül a másoló jóvoltából —, utóbb azonban az eredeti *Péter pápa* formát használja, mint a Kénosi-Uzoni-féle szöveg is eleitől végig. Ezek alapján én azt gondolom, hogy a Kénosi-Uzoni-féle másolat hübb az eredetihez, mint

a Bodor ajándékozta példány. Ezekhez járul most harmadikul Incefi Józsefnek 1810 októberéből való másolata, melyet Balassa József úr fedezett fel. Ez a másolat hiányos. Hiányzik belőle a Bodor ajándékozta példány 9—10 oldala (Kénosi-Uzoninál a 165—166 lapon) néhány sor hijján. Szövege az előbbiekhöz képest romlott, mert feltűnően sok változtatás van benne, néha épen az értelem kárára. Úgy látszik, Incefi már csak könyvtári érdekességül másolta.

2. A *Colloquium* tartalmát Balassa i. h. részletesen s szemelvényekkel ismertette. Iratásának idejéül én a XVIII. század második felét gondolom. Hogy nem a XVI. században készült, azt sok argumentum bizonyítja. Ime néhány: 1. A pápista a darab elején Kolozsvár katolikus hitre téréséről szól, — mi a XVIII. század derekán történt. 2. A rex magát a lengyelek, törökök, csehek hatalmas urának mondja, ki birja Moldaviát, Szlavoniát és több országokat. Ilyen valótlan-ságot a XVI. századnak egyetlen poétája sem mondhatott. Még kevésbé azt, hogy János Zsigmond Dávid Ferencet «mint eretneket» elfogatta. Mária Cell emlegetése sem XVI. századi sajtóság. Viszont atheus szerepeltetése csak a XVIII. században volt lehetséges; gondolatai, mondásai mind a descartesi filozofiának olyan amilyen viszhangja.

3. A *nagyváradi komédia* a XVI. századi magyar dráma történetének egyik legbecsesebb emléke. Méltatását lásd «Unitárius drámák a XVI. században» c. dolgozatomban. (Irodalomtörténet 1913 júniusi füzet.)

4. Az *egy állatban levő*, stb. theologiai tanulmány, vagy a szöveg szerint «az apostoli credo próbaköve» két részre oszlik. Első része azt bizonyítja, hogy a *Hiszkegy*-gyel csupán az unitárius vallás tanításai egyeznek, a többi felekezeteké nem. Második része a szentháromság fogalmának fejlődését adja a nevezetesebb egyház- és dogmatörténeti munkák felsorolásával. A végső sorok szerint «collecta et disputata per. M. Torotzkanum». Ez kétségtelenül igaz lehet, de a szövegben más van. «Ihon immár a háromságnak eredeti és találmánya» kezdetű rész évszámutalásai pontosan 1620-at adnak. Ekkor azonban Torockai Máté már nem élt (megh. 1616-ban). A szöveget tehát nem is ő fogalmazhatta. Maga a tanulmány első sorban unitárius dogmatörténeti szempontból fontos, valamint a következő is.

5. *Próbakő*. Ez a terjedelmes tanulmány 1812-ből való, miként erre a szöveg ismételtlen utal. Az irodalomtörténet nem sok hasznát láthatja, annál inkább az unitárius dogmatörténet. Ismeretes u. i., hogy az unitárius egyház Dávid F. elfogatása és elítéltetése után két részre oszlott. A nagy többség sociniánus hitű lett s elfogadta a Blandrata-Hunyadi-Demeter-féle confessiot. A számra nézve jelentéktelen kisebbség, de akik Dávid F. életében az unitárius mozgalmaknak legélesebb eszű irányítói voltak, mint Karádi, később Válaszúti, stb. — megmaradtak tisztán unitáriusokul. A socinianusok az egyház kebelében üldözték a Dávidistákat úgy, hogy az u. n. XVII. századi szombatos üldöztetés idején Dávidnak már csak neve s emléke él, de igazi — dogmakövetője alig volt. A viszony e két testvér szekta között odafejlődött, hogy a socinianus unitáriusok a

XVII. és XVIII. századon keresztül nyíltan megtagadták Dávid Ferencet s még a XVIII. századnak kiváló theologusa, Szentábrahámi, sem vallott vele közösséget, noha a szakítást nem vallja be. Arról azonban, hogy a XIX. század elején is megtagadták volna, alig volt tudomásunk. Balassa kötetének e darabja most ehhez szolgáltat érdekes és értékes bizonytságot. «Igen megcsalatkoznak tehát azok az ellenkező atyafiak, — olvassuk a befejező sorokban — akik olvasván Arius, Photinus, Dávid Ferenc és hasonló írásait, azok szerint ítélnék és gondolkodznak mifelőlünk, holott azok tiszta unitárius emberek nem voltak. . . » Így hát mégis csak igaz, hogy Dávid Ferencnek Karádin és Választutin kívül 300 esztendeig nem akadt hozzá méltó követője. Kik az ő nevét viselték s nyomdokain haladtak, lényegben különböztek tőle. Simén Domokos volt az első, ki az 1870—80-as években, tehát Jakab Elek előtt, «felfedezte» a theologus Dávidot. Sajnos, Jakab tanulmánya elfeledtette e fölfedezést.

6. *A keresztényi hitnek vallása* stb. című confessio a socinianus unitárius dogmáknak foglalátja. Baloldalon a dogma, jobb oldalon hozzá a bibliai locusra idézés. A confessionak ez a formája — noha rövidebb alakban — régebben közismeretes volt.

Mindent összefoglalva Balassa úr hasznos szolgálatot tett szerencsés fölfedezésével a magyar irodalomnak és az unitárius egyháztörténetírásnak.

BORBÉLY ISTVÁN.

Egy virágének XVII. századbeli román fordítása.

Magyar irodalomtörténeti szempontból is értékesek azok az adatok, melyeket Alexics György közöl a bukaresti román történelmi társaság folyóiratában.¹ Értékesek nemcsak azért, mivel világot vetnek a XVI. és XVII. századbeli román köznemesek szellemi életére, hanem leginkább, mert felvilágosítást adnak a magyar irodalmi termékek olyan hatásáról, mely a XVII. század óta egészen a legutolsó évekig teljesen szünetel.

A XVI. és XVII. században a magyar irodalom hatása az erdélyi románságra elég jelentékeny. A kálvinizmus terjesztése (sokszor erőszakos módon) fontos szellemi tevékenységre serkentette a románság tollforgatóit, s mivel ők magyar iskolákban nyerték műveltségüket, ennek nyoma meglátászik egész munkásságukon. Az 1576 körül megjelent brassói szentírásmagyarázat és agendarium, a Szegedi-énekek fordítása, az 1583 szászvárosi «Palia», az 1642 és 1648-iki katechizmusok, a három XVII. századbeli még eddig kiadatlan egyházi énekgyűjtemények (Alexics György fölfedezései), a két prédikációs könyv, mind magyarból készült fordítások: az említett munkásságnak és hatásnak a termékei.

Alexics adatai igazolják, hogy ez irodalmi hatás nemcsak az egyházra szorítkozott, hanem áterjedt a szellemi élet világi talajára is. Részint a szoros összeköttetés a magyar nemességgel, részint pedig az újdonság varázsa, a román nemesek udvaraiban is ajtót tárt a vándorló történeti

¹ Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie, XIII. köt. 278—293 l.

és virágénekeknek. Ez pedig annál könnyebben eshetett meg, mert a román nemesség többsége úgy Fogaras földén, mint Máramarosban, Hunyadmegyében s a Bánságban kálvinista volt, s így magyar műveltségénél fogva közel állott e dalok észjárásához.

A virágénekeknek román nemesi körökben való elterjedésétől, s még inkább kedvelésétől románra fordításáig már csak egy lépésre volt szükség, hogy aztán a fordítás maga is útra kelhessen. Ez a lépés pedig nem ütközhetett nagy nehézségekbe.

A kolozsvári református gimnázium birtokában lévő «Petrovay-kódex» fontos bizonyítékát adja ennek.

A kódex tulajdonképen XVI. és XVII. századbéli magyar énekeket tartalmaz. A 136-ik lapon azonban egy magyar helyesírású román költeményt, egy román miatyánkot és egy román népdaltöredéket találunk. A miatyánk tökéletesen egyező a kálvinista miatyánkkal. Különös fontossága nincs. Legfeljebb megerősíti ama állításunkat, hogy a XVII. századbéli román nemesek nagy része, s így a kódex írója, Petrovay Miklós is, kálvinista volt. Nagyobb jelentőségű az ott «in Petrova die 18 mensis Octobris 1672» feljegyzett «*Kenték Ruményeszk de dragoszte Szkrisz*» — «Szerelemről írt román dal», amelynek értékét, bármennyire is göröngyös a formája, emeli az a tény, hogy ez az első feljegyzett erotikus költemény az egész román irodalomban.

A helyesírás magyar vonatkozásra mutat; kiderült, hogy a költemény 48 verssora tulajdonkép majdnem szó szerinti fordítása egy 1660-ban Szébenben keletkezett «Cantio de amore»-nak, amelyet a «Mátray-kódex» őrzött meg számunkra,¹ s amelyen a Balassi-féle hatások félreismerhetetlenek. A magyar virágének úgylátszik közkedvelt volt. 16 verssora a Vásárhelyi daloskönyvben is megvan.² Sőt a «Victoris-kódexben» lókotákkal írt dallama is fennmaradt. S ez adja kulcsát a mi fordításunknak. Mert a fordító, egyrészt az akkori román prozodia fejletlen volta miatt, másrészt az eredetinek hatása alatt, a magyar verselés szabályai szerint iparkodott feladatát megoldani. S így mai értelemben vett ritmusos menete a verseknek nincsen. A 13—14 szótagú sorok az ugyanannyi szótagú magyar soroknak megfelelően 4+3+4+3 vagy 4+3+3+3 tagolást mutatnak, itt-ott szabadabb változatokban. Főtörekvése a fordítónak az volt, hogy a szöveg énekelhető legyen s a zenéhez alkalmazkodjék.

A fordítás helyét illetőleg legvalószínűbb az a feltevés, hogy északon készült. A benne előforduló máramarosi tájszavak arra engednek következtetni. Igaz ugyan, hogy a fordítás nyelvezete a bánsági dialektus; de nem szabad elfelejteni, hogy a XVI. és XVII. század református román könyvek és szenténekek fordításai eme dialektusban készültek, és ezeket tanulták úgy a karánsebesi és lugosi, valamint a fogarasi román protestáns iskolákban; ezeknek tanítására kötelezték a fejedelmek a vladikákat. Így a kálvinista románság irodalmi nyelve a bánsági dialektus volt.

¹ Thaly K.: Régi magyar vitézénekek és dalok 1864, II. köt. 47. l.

² Ferenczi Z.: Vásárhelyi daloskönyv 1899. 89—90 l.

Tény, hogy a fordítás nem Petrovay műve. Az írás módja s következetlensége azt mutatja, hogy ő csak másolta, átvette más énekes könyvből a magáéba, ami természetesen a fordítás népszerűségét is bizonyítja. A fordítás élénk világot vet arra a magyar kulturájú román nyelvű lelki életre, amely az akkori korban összekötő hidul szolgált a magyar és román irodalom között.

STOICA VAZUL.

Kazinczy levélírói egyéniségéhez.

Kazinczy Ferenc összes műveinek kiadását méltán kezdte az Akadémia a «szent öreg» levelezésével. A Váczy Jánostól sajtó alá rendezett hatalmas kötetek határozottan legfontosabb és legbecsesebb emlékei Kazinczy pályájának. E levelek legnagyobb része nem olyan, mint amilyeneket manapság szoktunk írni. Kazinczy levelei épúgy irodalmi művek, mint egyéb munkái, sőt az ő életét betöltő nemes célú izgatás szempontjából hathatóssabbak, eredményesebbek, mint akár eredeti alkotásai, akár fordításai. A levélírás ő neki gyönyörűség, valóságos belső szükséglet és így leveleiből legalább is oly mértékben ismerjük meg az író, mint az embert. Az emberi élet alkalomszerűségeit is legtöbbször írói, elvi magaslatra tudja emelni s levele azért nemcsak a címzettnek szól és nemcsak a szóban forgó egyes esetre. Valamint a hozzáérkező leveleket ő is félre szokta tenni s mikor egy kötetnyire gyűltek, együvé köttetni,¹ tudja azt is, hogy az ő levelei hasonló megbecsülésben részesülnek, kézről-kézre járnak s az utókor is olvassa majd azokat. Ez eddig rendben van; de azokra, akik egy csomóban olvashatják immár az ő nagymennyiségű leveleit, néha szinte kellemetlen hatást tesz annak a látványa: mily gyorsan hül írói anyagga Kazinczynál az ember legszemélyesebb lelki mozgalma is s pl. a szívfacsaró bánat, mely legtöbbünkönél csak töredezett hangokra képes, mily hamar megtalálja nála azt az olvasmányi emlékekből táplálkozó, konvencionális alakot, amelyet többé nem feszélyez a nyilvánosság.

Alig érte váratlanabb és fájóbb csapás Kazinczyt, mint első gyermekének, Iphigeniának 1806. aug. 18-án történt hirtelen halála. Ezt el kell hinnünk neki, nem annyira áradozó panaszaiért, hanem inkább annak az igazán őszinte és boldog büszkeségnek alapján, mellyel kis leányáról beszélt ennek megszületése óta haláláig folytonosan. Mindazáltal már másnap: aug. 19-én levelet ír *Cserey Farkas*nak, kizárólag a gyászszettel foglalkozva. Meghatottsággal olvassuk a nagy író apai fájdalmanak kesergését, bár manapság kissé zavarólag hat ránk az a körülmény, hogy az egészen friss fájdalom mindjárt az édeskés Gessnerből keres hasonlatot, mondván: «[Feleségem és én] úgy ülünk, mint Gessner Ábelében Ádám és Éva, midőn elűzve a Paradicsomból, egyik nyomorúságból a másikba estek...»² De ezt a pillanatnyi rossz hatást legott el is felejténé, meg is bocsátaná az ember, ha pár nappal később, aug. 25-én kelt s *Szentgyörgyi József*hez

¹ *Kazinczy Ferencz levelezése*. III. köt. 284. l.

² *Kaz. Lev.* IV. köt. 273. l.

írt levelében nem ismételné, hogy «sorsom az, ami az első szülőké, midőn őket az Úr haragja a Paradicsomból kikergette...»¹ s ha még két hét múlva, szept. 7-én is, ugyancsak *Cserey Farkas*nak nem hajtogatná: «Úgy tetszett, mintha magunkban az Ádám és Éva képét látnám, amint azt Gessner írja Ábelében, midőn az Isten haragja kiűzte Édenből...»²

A már idézett aug. 19-diki levelében Niobéhez is hasonlítja magát: «Kevély voltam a szép gyermekben, mint Niobe s az Istenek nyilait engem is megsebzettek...» Ha visszagondolunk Kazinczy régebbi leveleire, melyekben kis leánya szépségével boldogan dicsekszik, a Niobe-hasonlat találónak és megindítóan tetszik; kissé lehül azonban meleg részvétünk, mikor az író nem akar békét hagyni Niobénak és aug. 24-én *Sárközy István* előtt is így tárja ki bánatos szívét: «Úgy jártam, mint Niobe; kevélykedtem a szép gyermekkel s valamely bosszús Istenség reám lövöldözte legiszonyatosb nyilait...»³ Még ugyanaznap részelteti a Niobe-hasonlatban *Kis Jánost* is: «Úgy jártam, mint Niobe. Kevélykedtem a gyermekben s egy bosszús Isten nekem szegezte minden nyilait...»⁴ Másnap *Szentgyörgyi József*hez küldött levelében is ott van: «Úgy jártam, mint Niobe. Kevélykedtem a gyermekben s egy bosszús Istenség nekem szegezte minden nyilait...»⁵ Augusztus 31-én *Ferenczi Lajos*nak panaszolja: «Úgy jártam, mint Niobe; kevélykedtem a gyermekkel s valamely bosszús Istenség a legiszonyatosb nyilával lövöldözött össze...»⁶

Magát a betegség lefolyását, a halál okát is szinte szóról-szóra egyformán írja meg barátainak. A *Cserey Farkashoz* írt levelében (aug. 19.) ez olvasható: «Oda vagyok édes barátom!... A másodrendbeli fogak kínos ütközése s egy öldöklő hurút s azzal együtt járó szüntelen hideglelés eloltották [Iphigenia] rövid életét...» *Sárközy István*hoz (aug. 24.) így ír: «Oda vagyok! Phigiem megholt. Fogainak kínos indúlások, egy gyilkos hurút s az azzal együtt járó szüntelen hideglelés ölték meg...» Ugyanaznap *Kis János*hoz: «Phigie nincs többé! egy gyilkos hurút s az azzal együtt járó hideglelés a másodrendbeli fogainak ütközések eloltották epheméra életét...» Másnap *Szentgyörgyi József*hez: «Phigie nincs többé! Egy gyilkos hurút s az azzal együtt járó hideglelés s másod rendbeli fogainak kínos ütközések oltották el epheméra-életét...»

Tessék még a fenti levelekből egymás mellé állítani e sorokat: «Puszta előttem ismét a világ! el van oltva az a remény, hogy ha én sírba szállok, lesz valaki, aki Sophiet az én szent szeretetemre, barátságomra, hűségemre s hathatós tiszteletemre emlékeztethesse...» (aug. 24.) — «Puszta ismét előttem a világ. El van oltva az a remény, hogy ha sírba szállok, lesz valaki, aki Sophiet az én szent szeretetemre, barátságomra, hűségemre

¹ U. o. IV. köt. 278. l.

² U. o. IV. köt. 307. l.

³ U. o. IV. köt. 274. l.

⁴ U. o. IV. köt. 276. l.

⁵ U. o. IV. köt. 278. l.

⁶ U. o. IV. köt. 285. l.

s háladatos tiszteletemre emlékeztesse...» (aug. 25.) — «Oda az a kedves kilátás, hogy ha majd én nem leszek Sophie körül, marad valaki, aki őtet az én szent szeretetemre, barátságomra, hűségemre s háladatos tiszteletemre emlékeztesse...» (aug. 31.).

Bizonyára elég ennyi idézet a feltűnő módon egyező jajszavakból. Valódi gyászjelentéssel van dolgunk, a szó mai értelmében. A sok példány tartalma azonos. Hogy csaknem betűről-betűre azonos módon festi fájdalmát leveleiben, melyeknek keletkezését hetek választják el egymástól: ezt másképp nem lehet magyarázni, mint hogy Kazinczy — s ez rá nézve emberileg nem kis szerencse — mindjárt ihletté, költői motivummá dolgozza fel az ő legreálisabb fájdalmát is: a keservet *stilizálja* (Kazinczyra különösen ráillik ez a szó) s vagy csupán egy-egy költői helyzettel, emlékekkel lép bánata erős kapcsolatba, vagy pedig sokszor a kifejezést, a szavakat is megtalálja, melyek szerinte legillendőbbek a megöröktendő érzelmhez s a melyeket, mint egy költői mű részeit, lehetőleg nem változtat, hanem csak terjeszt, nyomda hiányában kézzel írva. Kazinczy most tárgyalt levelei tehát — s természetesen rajtok kívül még nagyon sok — a művészi öntudatosságnak ugyanazon fokán állanak, mint «Phigie halálára» c. két verse, melyek pedig már *költeményei* között foglalnak helyet.

ZSIGMOND FERENC.

Vörösmarty: Keserű pohár.

Gyulai Pál, Vörösmarty Mihály összes munkáinak 1886-iki kiadásában, a *Czillei és a Hunyadiak* drámához írt jegyzetében azt mondja: költőnknek annyira megtetszett e tárgy, hogy *Hunyadi László* címen a folytatását is megakarta írni, ami mellett az ezen cím alatt közölt töredék is tanuskodik. Kovács Pál, győri író és orvos hagyatékában azonban a Szózat szerzőjének kezeirésében, két levele mellett meg lehet találni a *Keserű pohár*, hihetőleg első vagy második, kihúzásokkal és közbetoldásokkal tele kéziratát, melynek címe alatt zárójelben a következő magyarázat áll: H. L. szomorú játékból. — A két levél egyike 1839 dec. 9-éről, a másik 1840 jan. 7-éről van keltezve s a költemény papírja és alakja ugyanaz, mint az 1839 dec. 9-éről kelt levélé, így tehát nem lehetetlen, hogy azzal egyidőben küldte el Kovácsnak. Ezen az alapon inkább az a valószínű, hogy H. L.-ről akart először drámát írni, de a történet a keze között kiszélesedett s így lett a címe «Czillei és a Hunyadiak». A kiadott töredék írása közben születhetett meg a *Keserű pohár*, mely oly sikerült volt, hogy költője jónak látta az új felfogással készülő darabba felvenni. Vörösmarty nehezen dolgozott, sokat törölt és javított, a drámai tárgyak kikerekítéséhez csak közepes tehetsége volt valószínű tehát, hogy Hunyadi László-ról akart először írni. — A kézirat egyébként philologiai szempontból is érdekes.

Az első rész 3. sz.-ban «Vagy vészhozó esatán» állott, melyet «Vagy vészterhes esatán»-ra igazított. — «S remélni biztosabbakat» (Kilián kiad. IX. köt.) sor helyett az eredeti így szól: «S remélni új — 's tán jobba-

kat». — «S hír, kéj 's rég esdett örömed» sor így van kijavítva: «S az esdett hír, kéj és örömid» — a Kilián-féle kiadásban azzal a változtatással, hogy az «*örömid*» visszajavítódott «*örömed*»-re.

PITROFF PÁL.

Széljegyzetek Petőfi verseihez.

Ily címmel Tolnai Vilmos az Irodalomtörténet legutóbbi füzetében Petőfinek kilenc költeményét magyarázgatja. Apróságokat mond el, de érdekeseket. Ilyenekben, ahol kutatni-fütni, utánajárni kell, nincs párja Tolnainak. Örömmel olvashatja mindenki, mert ő nemcsak találni tud, hanem ítélni is.

Nekem ezúttal ahhoz a vershez van szólásom, mely így kezdődik: «*Rég veri már...*» Mert itt Tolnai nem jut eredményre. E dal utolsó versszaka:

«Te meg, cigány, húzd rá, majd kifizetem;
De úgy húzd, hogy megrepedjen a szívem,
Repedjen meg örömébe', bujába' ...
Így vigad a magyar ember, hiába.»

«nagyon hasonlít — úgymond — egy ma is eléggé közkeletű nótára:»

«Húzzad csak, húzzad csak keservesen,
Hogy a szívem megrepedjen;
Repedjen meg örömébe, bujába,
Így mulat az, kinek nincsen babája.»

«A nótát nem találtam régi gyűjteményeinkben. Azt kellene már most eldönteni: Petőfi olvasztott-e bele versébe egy régibb népdalt, vagy a nóta keletkezett-e Petőfi versének utolsó szakából.»

No hát döntsük el.

Petőfi nem olvasztott egy régibb népdalt a versébe. Amelyet közöl Tolnai, nem régi népdal, hanem három alkotó rész keveréke: az egyik a Petőfi verse, a másik *Tóth Edének* «*A falu rosszá*»-ba szőtt dala (II. felv.), a harmadik a népe, az ismeretes: «Kinek nincsen szeretője, babája». Tehát ama nóta nem keletkezhetett 1873 előtt. Tóth E. öt strófás dala így kezdődik:

«Húzzad, húzzad keservesen!
Ne erősen, csak csendesesen!»

negyedik szaka pedig így:

«Húzzad, húzzad keservesen!
Hogy a szíve repedezzen!»

Nagyjában Petőfi «*A faluban utcahosszat...*» című dalának mása, de a szóban levő dalnak nyomai is meglátszanak rajta.

Világos, hogy ama nóta mégis inkább Tóth Edéé, nemcsak azért, mert övé a kezdő sor, hanem mert az ő verséhez készült dallam szerint énekeltek és énekltek.

LEHR ALBERT.

IRODALOM.

A Műveltség Könyvtára. XI. köt. A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. XII + 682 l. 298 szöveggéppel, 4 színes és 54 fekete műmelléklettel. Kiadja az Athenæum irodalmi és nyomdai részvénytársulat. Athenæum-nyomda. Ára 24 K.

A Beöthy-féle képes irodalomtörténet után, mely már harmadik kiadásban forog közkezen, a művelt közönség kezébe szánt új irodalomtörténetnek az adott volna létjogosultságot, ha a Beöthy-félétől egész conceptiójában és kivitelében eltérve, *egy* szerző írja meg, ha terjedelme jelentékenyen kisebb, s ha a szaktudomány igényeit teljesen figyelmen kívül hagyva, csak a laikus művelt közönségre számít. Ehelyett azonban kapunk egy könyvet, melyet öten írtak, mely 682 lap terjedelmű, s melynek 1867 előtti része csak a laikus közönségre számít, 1867 utáni része pedig csak a szaktudomány további munkájához szolgálhat első alapvetésül. Így, amiben haladást jelenthetett volna, már fogantatásában meghiúsult. Modorából, felfogásából és arányaiból hiányzik a történeti műben olyannyira szükséges egység és egyöntetűség; terjedelme oly nagy, hogy soha laikus ember végig nem olvassa; szigorúan megszabott közönsége nincs.

Ahány szerző, annyi modor. Pintér Jenő (az 1526 előtti s az 1664 és 1825 közötti rész írója) különös súlyt fektet a bevezető korrajzokra. Világosan tagolt tudnivalókat közöl röviden, józanul. Anyagát általában igen erősen megrostálja. Kardos Albert (1526—1664) essay-szerűleg dolgozik; igyekszik az egész irodalmi kor egységét állandóan éreztetni, de a közlés és tanítás feladatairól sem felejtkezik meg; esinosen s nem egyszer bizonyos átmelegedéssel ír, mely legerősebben az igen sikerült Pázmány-fejezetet hatja át. Kettőjük modora még eléggé összefér. De már Endrődi Sándoré (Széchenyitől a kiegyezésig) erősen kirí a többi közül. Minden fejezete egy-egy önálló lyrai költemény, rapszódia prózában, virágos, választékos nyelven megírva; nem tanít, nem közöl, csak lyrai visszhangja akar lenni az illető író egész munkásságának, csak a maga összbnyomását akarja megértetni az olvasóval. E nemben vannak is kimagasló fejezetei (Kemény, Madách), de vannak fölöttébb üresek is (Petőfi, Jókai). Modora, ha magában hat (mint a Századunk magyar irodalma c.

önálló kötetben), igen érdekes és eredeti, de ide átplántálva nagyon kiütökzik társai közül. Végül Ferenczi Zoltán (1867—1900) a túlsó végletbe esik: fejezeteiben egymást követik az életrajzi adatok, címek, évszámok. Egy bibliografus hatását kelti, ki anyagát épen most rendezgeti.

Innen az egyöntetűség hiánya. De nemcsak innen. Olykor ugyanazon szerző művében is következetlenség, aránytalanság s az anyagnak kritikátlan beosztása tűnik fel.

Pintér, kivált a régi részben, bőven idéz: a többi alig; ő mai kiéjtéssel idéz, Kardos eredeti helyesírással. Simonyi bibliografiai utalást is ad, a többi csak elvétve. A kiegyezés utáni szépirodalom csak 1900-ig van ismertetve: a tudományos irodalom (miért?) 1900-on túl is, sőt Berzeviczy méltatásában egész 1913 februárjáig lejön. Pintér újra megírja a magyar nyelv eredetét, holott Simonyi már elvégezte.

Aránytalanul kevés, amit a Margit-legendáról, Balassa katona-dalairól, s a semmivel egyenlő, amit Mindszenti Gáborról hallunk, holott övé az egyéni, hangulatos előadás legkorábbi érdeme, mit kézikönyveink Mikessel bitorolhatnak. Poncianus többet kap, minf Heltai Fabulái, holott stilisztikai érdeme (csak erről lehet szó) nulla ez utóbbiéhoz képest; a névtelen s bátran mellőzhető Comico-Tragédia ugyanannyi helyhez jut, mint Balassi Menyhárt; a soha nem olvasott, kéziratos Horologium Turceicum annyihoz, mint a kétszázéves olvasottságú, híres Hármas Istória. Kuthy Jósikával jut egyenlő helyhez. Gyulai lyrája terjedelmesebb ismeretést kap, mint kritikai munkássága, holott a cikk szerzője emezt becsüli többre. Szabolcska csak félannyi helyet kap, mint Kozma Andor, körülbelül annyit, mint Farkas Imre, kit, mint 1900 után fellépő verselőt, szóba sem kellene hozni. A Kocsonya Mihályról szóló pálos bohózat (1766), melynek a feledésből kiemelése Pintér érdeme, oly bő méltatásban részesül, minőt az Ember Tragédiája is alig kap. Élő nyelvészeink közül ki van adva olyanak az arcképe, kiről a szöveg csak egy sort ad, s elmaradt olyané, ki ugyanott 16 sorral szerepel. A kiegyezés előtti irodalomban átlag jól megválogatott, erősen megrostált anyag: a kiegyezés utániban jelentéktelen írók egész hadserege; amott az idő rostált, itt senki sem.

Az anyag beosztását nem mindig vezette kellő megfontolás. Az 1526 előtti irodalmat, kivált ha nem szakközönséghez szólunk, kár annyira szét-darabolni: pogányság, Árpádok és vegyesházbeliek korára. Ez csak nehezíti egységes kép kialakulását, a nyelvelméli adatok megjegyzését, egy-egy fejlődési ág egységes bemutatását (krónikák; népköltészet). De indokolatlan is: a dinasztiai változása abszolúte nem befolyásolta azt a Mohács előtti, maréknyi kis irodalmat, mely igazában úgyis csak a XV. század legvégén indul meg. A kurucvilág lyrája és epikája, egy sablon-merevségű beosztás kényszere folytán, úgy szét vannak hajítva, hogy épen száz lapra esnek egymástól. Viszont, ahol ez elkülönítés mindenképen indokolt lett volna, a kiegyezés utáni lyrai és elbeszélő költészetre vonatkozólag nincsen végrehajtva; így ebben a chaoszban képtelenség rendet teremteni; holott Kéki Lajos értekezése az elbeszélő költészet beosztására már kész tervvel szolgálhatott volna, s ha a lyra magára marad, talán könnyebben található benne

valamelyes osztályozási alapot. E kor irodalmi tömkelegében ma sem látunk világosabban, mint Ferenczi előtt. Annnyit u. i. a priori is tudtunk, hogy voltak, akik Petőfit, Aranyt utánozták, és voltak «többféle irányt követők» (ez egy fejezet címe). De nemcsak a címek, az osztályozás e külső cégerei, Ferenczi jellemzései sem fedik föl, miben áll az együvé sorozottak belső rokonsága. Benedek Aladár, E. Kovács Gyula, Darmay Viktor stb., miért kerültek «Néhány kísérletező» címen külön csoportba s együvé? miben különböznek a «többféle irányt követők»-től? Endrődi részében sem érthető, miért van kivéve Tóth Kálmán a Petőfi-utánzók sorából s együvé csapva Vajda Jánossal «Két lyrikus» címen. Ép oly joggal lehetne Három, Négy, vagy Öt lyrikus című fejezeteket kreálni azok részére, kiket nem tudunk hová beosztani.

Ami a részleteket illeti, a könyv nem mindig vet számot közönségével, vagy alkalmi feladatával. A középkori bámulatot «hiszékenységet» kipécézni, mikor egy legendáról szólnak; a középkor erkölcsi szigorúságán «felháborodni» egy kódexbeli példa tárgyalásakor; a klasszikus vonatkozások halmozása miatt oly módon róni meg Berzsenyit, mintha mai író volna: nem tartoznak a történetíró feladatai közé. Gyanítások közlése (hogy *Szilágyi és Hajmási* s a *Bankó leánya* alighanem egy kéztől származik, mit a szerző majd egyszer bebizonyít): nem ide való. A nyelvtörténeti bevezetésben semmi helye a rokonság adatszerű bizonyításának, itt csak kész tételekre van szükség; de ha már bizonyít s egy sereg rokon szót idéz, lemondhatna arról a vad helyesírásról, melynek alul, felül, oldalt arkas, karikás, egyponthos, kétponthos, hehezetes, vonáskás betűjegyeivel a jámbor művelt ember nem tud mit csinálni.

Főlöszleges a Magyar Grammatikátskát abban a kiváltságban részesíteni, hogy legújabb, Simonyi-féle kiadása jeleztesse a jegyzetben; főlöszleges utalni Simonyi Misteli felett mondott emlékbeszédére, Simonyinak a Beöthy-émlékkönyvben megjelent értekezésére s a Nyelvőr egy-két tanulmányára. A többi munkatárs u. i., úgylátszik, elvből nem utal, de maga a nyelvtörténeti bevezetés írója sem utal minden esetben, pedig volnának jelentékenyebb alkalmi is. Főlöszleges és már-már unalmas tudományos mókaszámba megy annak a Molnár János-féle ostoba *boándamus*-versnek a közlése. Vagy ez kell a laikus magyarnak?

Hiányzik ellenben ugyanazon részben a nyelvjárások velős ismertetése az irodalmi nyelv szempontjából. A későbbiekben: általános tájékoztatás a kódexekről; az igen fontos túlvilági látomások ismertetése; az Eraszmista-mozgalom jelentőségének kiemelése a reformatio előkészítésében (mit Melich nemrég igen határozottan megállapított, s épen a legrégebb magyar nyomtatvány ismertetésében, melyről pedig könyvünk tudomással bír); hiányzik a nyomtatás elterjedésének valamelyes vázlata. A színészet és drámairodalom ügye általában mostoha gyermek; csak Szigligetinél kezdjük észrevenni, hogy olyan is volt. Csepreghy Sárka csikója és Piros bugyellárisa részletes ismertetést érdemelt volna.

Elavult itélet számba megy (Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes megállapítása óta) Sylvester agyonidézett szavaiban még ma is valami korát

megelőző nagy elfogulatlanságot látni, sőt azon az alapon, hogy a virág-énekek képes beszédét észreveszi (mert semmi egyébről nincs szó), egyenesen Balassa Bálint úttörőjének tenni meg. Elavult ítélet (Péterfy essayje után) Eötvöst «a Karthauzi költőjének» címezni (holott a cikk maga is a Falu jegyzőjét méltányolja teljesebben), Keményt pedig «a magyar Balzac»-nak minősíteni (holott Dengi János alaposan kimutatta, mily csekély a Balzac-párhuzam lehetősége).

Tévesen állítja Balassáról méltatója, hogy katona- és természetdalmi már élénken emlékeztetnek Provence énekeseire, holott B. költészetének épen ez a része nem emlékeztet semmi idegenre, lévén az ő legeredetibb s legtizenhatodikszázadibb magyar tulajdona. Tévedés, mintha a Kopaszszág dicséreti humoros mű volna, holott a legpéldásabb komolysággal, s a bibliából vett idézetekkel bizonyítja, hogy a kopaszság nem szégyelni való; nekünk talán e naivsága miatt megmosolyogni való, de nem humoros. Amade érdemét helytelenül látja verstechnikája gazdagságában a méltató; Amade, abszolút belső ürességével, a régi magyar lyra végső decadentiáját jelenti, s nem kiválóság, csak az üresség non plus ultrája az a csilingelő, cifra, pántlikás versificatio. Tévedés, hogy Bajza *megsejtette* volna Petőfit; akit ő sejtett meg, az még akkor csak a Kölesey-Bajza irány tehetséges kezdő-másolója volt. Vajda Pétert Tárcsai Bende c. történeti regényével (1837), kronológiai tévedés Jósika elődének vallani.

De van e könyvben igen súlyos igazságtalan ítélet is. A Bajzáról szóló fejezetnek mintha csak az lenne a célja, hogy meggyűltesse Bajzát s általa kipellengérezze a kritikát, — ami egy alapjában véve kritikai műben nagyon furcsán hat. Egy klikkrendszer zsarnokát látja benne, vitatkozik vele (eső után . . . polémia) s még azzal is őt vádolja, hogy utánzásában fiatal talentumok sorvadtak el. Talentum azonban utánzásban soha sem sorvad el. A Jókairól szóló fejezet is, ahelyett hogy Jókait méltatná, a kritikát szidja: a honi kritika «kaján örömmel» szabdalja szét Jókai hőseit; a kritikus, maga nem tudván alkotni, «mások alkotásain élősködik»; «Ugyan kérlek, jó urak, menjetek azzal a kritikával! Mert hisz . . . mi is az a kritika? A költészet inasa, — a múzsák szobalánya, — okvetetlenkedő pincér, — finánc, kéményseprője a Helikonnak». Magára érti-e mindezeket Endrődi, ki ezúttal maga is kritikai munkát végez, vagy munkatársaira is, az egész könyvre, mely mégis csak kritika akarna lenni?

Végül, mielőtt egy általános nagy hiányra mutatnék rá, nem hagyhatom szó nélkül azon pongyolaságokat, sőt baklövészerű furcsaságokat, melyeket olvasás közben elég szép számmal jegyeztem meg (kivált a könyv vége felé). Az olasz kölcsönzők között pl. «sok szövet és más fényűzési cikkek» sorában ott szerepel a «konty» is. Vörösmarty méltóságához sehogyssem illik ez a kép: «ez a sokzenéjű vén cigány, akinél felségesebb *nótákat* széles Magyarországon nem *muzsikált* senkisem.» Nagyon csárdás. «Mind *mennyiségre*, mind *költőiségre* Czóbel Minka jelenleg legkiválóbb költőnőnk.» «Ehhez a két művéhez (Grünwald Béla) még egy harmadik kötetet akart írni, *de ebben öngyilkossága meggátolta.*»

Csak slendriánság lehet a neve annak az eljárásnak, ahogyan a szöveg-

közi képmellékletek vannak közölve. Semmi felvilágosítás. Csak így: «Csészetartó szobrok» (5. sz. kép); «Zománczos korong» (17.); «Krisztus sírbatétele» (38.). Ki mondja meg nekem, ha máshonnan nem tudom, honnan kerültek ide s mit keresnek itt e képek egy irodalomtörténetben? A 22. lapon látok egy díszesen kicifrázott nagy P betűt, melynek karikájában egy primitív csinosással körvonalazott kis koronás alak áll, s a P betű alá ez van írva: «Szent István». De hát ki rajzolta P betűbe Szent Istvánt? S miért éppen P betűbe? Bizonyára nem tört volna le a keze a képek beillesztőjének, ha hozzányomatja, hogy «a Képes Krónikából» vették ez ábrázolatot. Hasonlóképen elsajnálták a felvilágosítást az Attilát, Szent Lászlót, a magyarok bejövételét ábrázoló primitív képek alól. Hát minek nézik a közönséget? Csak kép kell neki, hogy ne legyen mindenütt betű? Közlik Berzsényi, Kölcsey, Vajda Péter és mások síremlékét, vagy szobraik képmását: de hol van az a síremlék, hol van az a szobor: senki meg nem mondja. Egy vállalat, mely a közönség erszényére appellál, több körületekintéssel és figyelemmel tisztelhetné meg a maga közönségét.

Utoljára hagytam s nem is igen említettem eddig a nyelvtörténeti bevezetést. Mert ezzel kapcsolatban mutatok rá egész irodalomtudományunk egyik nagy hiányára s legsürgősebb teendőinkre. Vagy van nyelvtudományi eleme is az irodalomtörténetnek s akkor az nem különíthető el tőle külön fejezetként, s akkor azt jobban kell tudnia egy irodalomtörténésznek, mint a legkoszorúsabb nyelvésznek is; vagy niucs, s akkor fölösleges egy kis nyelvtudományi kivonatot biggyeszteni szemszúrásul a mű elé. Előrántani egy nagynevű nyelvészt, s egy bevezetéssel, mely elmondja, hogy nyelvünk rokonsága mióta érdekli a tudományt; hogy finnugorok vagyunk, nem pedig törökök; hogy vannak latin, szláv, német stb. kölcsönzavaink — elintézni az irodalomtörténet nyelvkérdését: csak kibúvárs a tulajdonképeni feladat alól. Igen helyesen jegyzi meg a bevezetés érdemes írója, hogy «nem föladatunk a nyelvtudomány történetének előadása», s mégis avval tölti meg a bevezetés felét. Kérem: mi köze ahhoz az irodalomtörténetnek, hogy egy csomó magyar szó hogy hangzik finnül, vogulul, lappul, cseremisziül stb.; hogy nem csak szavak, hanem szólásmódok, sőt mondatszerkezetek, igei és birtokos személyragok, képzők is megegyeznek a rokon nyelvekben? Nem, az irodalomtörténet nyelvi kérdése nem ez; ez mind tisztán nyelvtudományi kérdés. A mi feladatunk egészen más, de ezt mindig csak elűtjük. A mi nyelvi kérdésünk az *irodalmi nyelv* kialakulásának, fejlődésének története; a költői nyelv története; a magyar próza története; ki mit hozott; ki mily irányban alakította tovább; mi újat adott át az utána jövőknek? Beszélünk nyelvtanítóról, holott csak annyiban van hozzájuk közünk, amennyiben részük volt az irodalmi nyelv megállapításában, kodifikálásában vagy legalább irányításában. Beszélünk deákos, franciás, németes, magyaros iskoláról, panaszkodunk, hogy csupa fordított művekkel kell vesződnünk s nem vesszük észre, hogy hiszen hic Rhodus: itt a feladat: az a sok fordítás és utánzás, melyik iskoláé hogyan befolyásolta az irodalmi nyelv s általában a mű-

formák alakulását? Az a sablonos kis bevezetés csak egy korty ital, melyet megengesztelésül lötytyintünk a nyelvtudomány földjére a nyelv szellemének, de azután nyugodt lélekkel megyünk tovább, mert ez már el van intézve. Az egész művön pedig végighúzódik egy nagy űr s ideje volna, hogy már betöltsük. A nyelvészekről mit se várjunk: nekik más dolguk van; mennyit írtak már pl. a nyelvújításról: de stilisztikai eredményei mind mostanig nincsenek kellőképen megvilágítva. Faludiról, hogy több példát ne mondjak, ezt olvassuk: «Kár, hogy csak fordító. Művei... inkább a nyelvészt érdeklik... s csak kevésé az esztétikust.» Sőt elsősorban az esztétikust kell hogy érdekeljék! Faluival kezdődik meg a magyar stílus tudatos reformálása, s ha kár, hogy csak fordító, s ha inkább a nyelvészt érdekli: akkor egyáltalán ne is írjunk róla, akkor adjuk oda a nyelvészeknek.

Általában mindaz, ami az irodalmi kifejezés nyelvi és alaki történetére vonatkozik, elsősorban volna tárgya az irodalomtudománynak. E téren azonban eddig keveset tettünk; s ha összefoglaló munkában az előbbiekhöz képest haladást követelünk, azt különösen erre a pontra értjük.

Ez a könyv a maga egészében nem jelent haladást tudományunk eddigi állapotához képest. Hasznos szolgálatot csak a kiegészítés utáni korszak feldolgozása fog tenni, jóllehet bírálói épen ezt a részt támadták leginkább. Bár sem egyszempontú áttekintést, sem világos csoportosítást, sem kritikailag megnyugtató kiemelő jellemzéseket nem nyújt, kétségtelenül meglesz a haszna. Kiindulásul, legelső tájékoztatóul használható lesz s épen hiányai fognak újabb s kerekesebb feldolgozásokra ösztökélni. E rész szerzője, Ferenczi Zoltán, igen hasznos munkát végezne, ha egy külön kis füzetben kiadná a kiegészítés utáni magyar irodalom időrendi mutatóját, olyasfélért, amelyet nemrég Pintér Jenő adott ki, egy kis füzetben, az 1772—1831 közötti korra vonatkozólag. A szükséges adatok bizonyára rendelkezésére állanak s aránylag kevés fáradsággal igen terhes munkától menthetné meg e korszak későbbi tanulmányozóit.

G. Gy.

Dézi Lajos: Tinódi Sebestyén. 1505?—1556. Budapest, 1912. 233 l. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. (Magyar Történelmi Életrajzok. XXVIII. évfolyam. 4—5. f.)

Dézi Lajos munkája azon könyvek közé tartozik, amelyekről különböző szempontokból majdnem ellentétes ítélet mondható. Mint életrajz alig illik a magyar történelmi életrajzok közé s jelesebb monográfiáink mellett alig vehető tekintetbe. Azonban mint általában tudományos mű jól megállja helyét; a tárgy sokoldalú ismereténél, a kor irodalmi, politikai és társadalmi szellemének beható fejtegetésénél fogva irodalomtörténeti tanulmányaink java termékei közé kell soroznunk.

Ha van magyar író, akiről nem lehet életrajzot írni, a hírnevesebbek közt bizonyára Tinódi Sebestyén az. Miért? Mert mindaz, amit életéről tudunk, néhány rövid sorba összefoglalható. Alig vagy épen nem ismerjük életének legfőbb adatait: születése évét s helyét, neveltetését, pártfogói-

hoz való viszonyát, szóval életének külső képét. Azonban ismerjük munkássága eredményét, amelyből belepillanthatunk lelki világába, eszméi s törekvései központjába. Láthatjuk: mily módon iparkodott a kor nagy válságait, élet-halálharcait a nemzet fejlődésére, a magyarság küzdelmeinek erősítésére a költői és zenei mesterség segélyével hathatós tényezőkké alakítani. Más szóval: mindazt ismerjük, ami a *tanúlmány*, vagy ha tesszük, az *essay* tárgya, de *életrajz* csak nehezen kerekíthető belőle. Szilády Áron és Acsády Ignác is belátták ezt. Életrajzhoz külső adatokra is szükségünk volna, amilyeneket nyilván soha sem, vagy legalább ez idő szerint nem ismerünk. S hogy az író a tanúlmány kereteit életrajzzá bővítse, természetesen számos oly adatot kénytelen felhasználni, amely önmagában véve igaz és jellemző lehet, de az érdeklődést minduntalan elvonja a főalakról.

Nem azt mondjuk a világért sem, hogy valamely író vagy államférfiú életrajzában a tárggyal szorosan összefüggő kérdések bővebben is szóvá nem tehetők; vagy a főhőssel együtt küzdő, életfolyamára különösen hatást tevő más férfiak életadatai többé-kevésbé nem festhetők, az illetők szerepéhez mérten néha részletesen, körülményesebben is. Nagyobb, kidolgozottabb életrajz úgy szólva több kisebb tanúlmányból áll. De a főalaknak lehetőleg előttünk kell élnie; előttünk kell eszméiért lelkesülnie, szóval vagy tollal, vagy valódi fegyverrel síkra szállnia; lelki világával nemcsak egy rövid szóra bemutatkoznia, hanem úgy szólva férfiúi életszakát eltöltenie. A vele szoros kapcsolatban élt férfiak csak annyiban érdekelnek, amennyiben őt újabb oldaláról, működését közelebről jellemezhetik.

Dézi Lajos könyvéből Tinódi Sebestyénnek majd minden kortársát részletesebben megismerjük, mint magát a főalakot. Török Bálintot, Nádasy Tamást, a korabeli hegedősök némelyikét majd csak úgy tárgyalja, mintha ez volna igazi célja. Ami csak onnan magyarázható, mivel Dézi Lajos maga is érzi, hogy életrajzhoz oly kevés adata van, amennyi a tervezett műhöz korán sem elegendő. Segít tehát magán, ahogy tud.

E tekintetben különösen a könyv harmadik fejezete, mint tulajdonképi függeléke, a legbeszédesebb bizonyítékunk. Semmi kétség, hogy valamely rendkívüli hatású író pályájának ismeretéhez igenis hozzá tartozik: mily szellemi örökséget hagy hátra, kiket nevel örököseiül, mily hatást tesz kortársaira. De abban sincs semmi kétség, hogy a szellemi örökösök részletes tárgyalása, időrendbe szedett felsorolása úgy, hogy a könyv főalakjával gyanított kapcsolatuk érinthető se legyen, semmiképp sem tartozik a főalakul szereplő író életrajzába. Hogy csak újabb irodalmunk néhány nagy alakjára hivatkozzunk: sem Vörösmarty vagy Kisfaludy Károly, sem Petőfi vagy Arany János, sem Jósika Miklós b. vagy Jókai életrajzírója nem tárgyalja részletesen azon írókat, akik hatásuk alatt léptek a műzsák szolgálatába, pedig egyiknél-másiknál a hatás százszorta közelebbi, mint azoké, akiket Dézi Lajos Tinódi Sebestyén szellemi örököseiül bemutat. Hová vezetne Dézi Lajos felfogásának analógiája egy-egy korszakalkotó államférfiú életrajzában tárgyalásában? A Széchenyi István gr. életrajzírója e szerint majd minden magyar államférfiút kénytelen volna

részletesen méltatni. Írónk a «szellemi örökség» fogalmát a lehető leg-tágabb értelemben veszi, véleményünk szerint minden elfogadható ok nélkül. Még ha világosan ki tudná is mutatni Tinódi hatását énekmondó kortársaira, akkor is elég volna e hatás fokozatának megállapítása. Ily módon jobban tette volna Dézsi Lajos, ha könyvének *a XVI. század históriás énekei* címet adja. Igaz, hogy akkor bajosan sorozhatta volna a magyar történeti életrajzok közé, de legalább a mű anyaga megfelelt volna címének s mindenki tudta volna, mit keressen a könyvben.

Nem szándékunk ezúttal a szóban levő vállalatról, amelyet a Magyar Történelmi Társulat nem csekély áldozattal tart fenn, bírálatot mondani. De azt az észrevételünket még sem hallgathatjuk el, hogy nem minden megjelent életrajz való a vállalatba. Vannak írók és államférfiak, akikről még fejlettebb irodalomban is tökéletesen elég volna pár ívnyi tanulmány. Életrajzot, kivált a magyar *történeti életrajzok* közt inkább csak olyan alakokról kellene közzétenni, akik igazán országos hatással működtek, akik koruk eszmévilágát jellemzőleg kifejezték, vagy élettörténetük önma-gában különösebben is érdekes és tanulságos.

E tekintetben Tinódi Sebestyén ellen nem tehetünk kifogást. Viszont azonban életadatai — mint említettük — oly hiányosak, hogy az író kénytelen a keretek kitágítását másféle úton-módon megkísérteni: az énekek tartalmát mindenütt elmondani, a lantos előadását a történelmi igazság szempontjaihoz mérni, az erre vonatkozó irodalmat összegyűjteni s egyszersmind a többi XVI. századbéli lantos deákot is egymásután bemutatni.

De a mennyire nem osztozunk Dézsi Lajos felfogásában műve szerkezetére nézve: épen oly teljes elismeréssel adózunk neki a tárgyára vonatkozó adatok lelkiismeretes felkutatása és összeállítása miatt. Nemcsak Tinódi *Crónicája* forrásait tárja fel, ahol csak teheti, hanem a többi énekmondók műveit is. Nemcsak az egyes énekek tárgyi adatainak régibb és újabb irodalmát kíséri széleskörű figyelemmel, hanem egyszersmind irodalmunk történetének a krónikások életére s műveire vonatkozó minden rendű tudósításait felhasználja s értékeli. Sokszor a csekélyebb fontosságú kérdéseknek is egész irodalmát összeállítja, például a Csáthy Demeter életére vagy a Tar Lőrinc mondájára vonatkozó forrásokat. Bizonyos, hogy Dézsi Lajos munkájának a XVI. század politikai és műveltség-történetével foglalkozó író nagy hasznát veheti. Könyvének ez a legmaradandóbb értéke.

Emellett a főalak életrajzának összefoglalásában érdekesen igyekszik Tinódi Sebestyén írói jellemét nagyobb körvonalaiiban megalkotni, ha szinte itt-ott elmosódó színeket használ is, mint midőn a vándorlantos képzetének fogyatékoságát, a jelzőkkel való fukarkodást érinti. De különben mind politikai pártcserélése, mind írói sajátságai megítélésében elfogadható véleménye van. Néhol talán a kelleténél kissé szigorúbb is. Igaz, hogy Tinódi Sebestyén énekeiben a jellemfestésnek és a szerkesztésnek még alapvonalai sem találhatók meg, de egy-egy hangzatosabb versszakkal néha jól kifejezi a nemzet hangulatát. Igaz, hogy történetírói

rangra nem emelkedik, de mint krónikaíró oly tulajdonsággal dicsekszik, amely a legnagyobb történetírókban is a legritkább. Mindig nehéz a korabeli államférfiak működéséről az utókor által is elfogadott ítéletet mondani s kétszeresen nehéz olyanról, mint Fráter György, aki valóságos rejtély kortársai szemében s igazában csak a XIX. század második évtizedében Kazinczy szolgáltat neki igazságot. Semmi sem jellemzőbb Tinódi Sebestyén ítélőképességének élességére nézve annál, amit e rendkívüli férfiú működéséről mond. S ez egyszersmind nagy erkölcsi bátorságának is félreismerhetetlen jele. Szerettük volna, ha Dézsi Lajos ezt különösen kiemeli. Ezzel ellensúlyozhatta volna a hazai kérdésekben elvéve mutatkozó «szűk látókörét», mert az általa is idézett sorok (115. l.) veleje a vándorlantos ítéletalkotásának fényes bizonyága.

VÁCZY JÁNOS.

Eckhardt Sándor: Balassi Bálint irodalmi mintái. Budapest, 1913. 71. l. Athenæum-nyomda.

E dolgozat szerzője igen hasznos munkát végzett. Az előző kutatások felhasználásával szemügyre vette Balassi költészetét, megfigyelte fő sajátosságait és megállapította viszonyát a megfelelő irodalmi mintákhoz. Az eredmény nem épen meglepő, de rendkívül becses, mert az eddigi sejtések és hiányos utalások helyett határozott adatokat, egybevetéseket kapunk, melyekkel szerző nagyban hozzájárul a kiváló költő művészetének megértéséhez. Dicséret illeti készültségét, mellyel feladata megoldására tört s amely egyben magyarázatát adja fáradozása sikerének.

Balassi lírája — irodalmi minták tekintetében — legszorosabban a humanista költészethez kapcsolódik. E költészet udvarló színezetű s célja a szerelmi hódítás. A hódítás eszközei: a bók, a szánalomkeltés, a szemrehányás. Főbb műfajok: az elégia és az epigramma. Gyakori költői fogás: az antik eredetű echo alkalmazása. Diszító elemei közt nagy szerep jut a mitológiai terminológiának. Jellemző vonása még az élmény hiánya. Nagyjából ezek a fősajátságok mutathatók ki a Balassi költészetével kapcsolatba hozható többi irodalmi forrásokban is, tehát az egykorú olasz-francia lírában, a német dalgyűjteményekben és ami feltűnő, — az antik mitológiai vonatkozás híjával — a török szerelmi költészetben is. Szerző így utalva az egykorú és közelkorú nemzetközi sablonra, először is ezek általános hatását mutatja ki Balassi költészetén. Majd a részleges hatás tárgyalására térve, a propertiusi és ovidiusi nyomok után (XXVII., XIV. Coel.: XII.) Angerianus és Marulus kerülnek szóba. A tőlük származó átvételek olykor elbeszélésszerűek (ide tartoznak a XV., XVII., XLII., XLVII.), máskor párhuzamok (XL., L., LIII., XLIII.) vagy felsorolások (XLVII., XXI.), végül párbeszéddek (XLV.).

Egy reneszánszkori divatos műfaj mintájára készült a XI. számú májusi dal. Aeneas Sylvius két irányban hatott. Egyfelől Lucretiára alkalmazott bókjaival (VII., XXIII., XXVII.), másfelől regényének oktató elemeivel (LXXIII.). Fulgosius Baptista példázása ugyanily okból figyelemreméltó (XXX., LXXI.). A német dalgyűjtemények közül Balassi főkép Reg-

nart Jakabét használta. Innen valók a XLIX. és XX. sz. drbok eredetije. Ennek megállapítása szerző érdeme. A gyanítható fordítások közül a XV., XX. és XXXIX. sz. darabokra találunk utalást. A továbbiakban a nótajelzések vizsgálata következik. Kimutatható, hogy német nótajelzést csak egyet használt a költő, valószínű azonban, hogy a XLIII. sz. drbé mögött is német dallam rejlik. Olasz nótára négy ízben írt Balassi. A lengyeleknek mondott nótajelzések közül csak egy a lengyel. A hatás kronológiáját tekintve Balassi szerelmi versei három csoportra oszlanak: 1. a házassága (1584) előtt írt énekekre, melyek középpontjában a nyíltan megnevezett Losonczy Anna áll; 2. a Julia-ciklusra (1584—1589); 3. a Coelidalokra (1589 után). Az első csoportot — úgy mond — fejletlen verselés jellemzi, de az érzelmi élet hangulatokban leggazdagabb. Idegen hatás nyoma csak 5 drbon látszik. Legerősebb a humanista befolyás a Julia-ciklus idején, melyből valóságos szerelmi regényt kapunk (személyei: Cupido, a költő s az imádott); míg a Coelidalokban az anyagi átvételek eltűnnek s csak Cupido szerepe emlékeztet a reneszánsz kori költői hagyományra. Mily átalakuláson ment át az átvett anyag Balassi tollán? Felelet: 1. A költő az idegen anyagot kiszélesítette; 2. elhanyagolta a latin minták klasszikus vonásait; 3. ugyanezeket olykor (akárcsak Zrínyi) keresztény feltogással alkalmazta. Így azután nem egyszer anakronisztikus talákozások keletkeznek (pl. Cupidót és Istent együtt említi XXI. 876.). Mindezekből látható, hogy a költő nem szolgálilag utánozta példányképeit. Helyesen mondja e derék dolgozat befejezése: «Balassi hatalmas írói egyéniségét nem meríti ki a reá ható irodalmi erők ismertetése»:

BAROS GYULA.

Madarász Flóris: Herceg Ferenc drámái. (A ciszterci-rend egri kath. főgimnáziumának értesítője. Eger, 1913. 3—27 l.)

A program-értekezések megszokott átlagánál jóval nagyobb figyelmet érdemel *Madarász Flóris* munkája. Értesítőkből vajmi ritkán találkozunk olyan közeleső témával, mint az övé; nagyon sokan riadnak vissza — legalább ilyen helyen — a «történeti távlat», a «megállapodott értékelések» hiánya miatt. És mindenesetre, bizonyos mértékig, jó is, ha iskolai értesítőkből nem avatkozunk még hangosan dülő harcokba. De egy már kialakult írói egyéniségnek olyan tárgyilagos, nyugodt és magas színvonalú jellemzése, amelyet Madarász adott, csak követendő példa lehet. Éppen ezért foglalkozom bővebben munkájának eredményeivel — és tévedéseivel is.

Értekezése bevezető részében hangsúlyozza, hogy mekkora különbség van *drámaköltészet* és *színpadi irodalom* között. Az előbbinek, szerinte, «kétségkívül nagy hasznára lehet a színművészet, de tőle függetlenül is élhet és virágozhatik». Az utóbbit a mindennapi fogyasztás kielégítésére szánt iparnak tekinti, melynek a tulajdonképeni irodalomhoz semmi köze. Herczeget természetesen az igazi drámaköltészet művelői közé sorozza és ezért tartja kötelességének, hogy foglalkozzék vele.

Nos, ez a szoros elhatárolás — alapvető tévedés. Régi, nagyon régi

kérdés ez és talán sohasem lesz eldöntve: de annyi bizonyos, hogy az irodalmat és a színpadot ilyen kategorice elvágni egymástól nem lehet. Nincs hozzá logikai alap. A drámaköltészetet nem szabad úgy meghatározni, ahogy Madarász tette. Ez a hamis premissza saját értekezésében is — mint majd látni fogjuk — többször megbosszúlja magát. Az, ami a színművészettől függetlenül is élhet és virágozhatik, az lehet dramatizált költészet, de nem drámai. A dráma meghatározásából nem lehet kihagyni azt, hogy egy valahol összegyűlt közönségre hatnia kell. Ilyen közönség nélkül nem fejlődött volna ki Shakespeare, és ilyen közönség hiányában nem virágozott a Shakespeare-kultusz a 18. század végéig. Ha pedig elfogadjuk azt, hogy a közönségre — és pedig színházi közönségre — hatnia kell a drámának: már nincs alapunk a kategórikus elválasztásra. Maradna alapnak az, hogy becsületes eszközökkel hat-e az író, vagy ravasz ügyeskedéssel, esetleg a közönség gyengéinek erkölcstelen kihasználásával. De meg lehet ezt minden esetben határozni? Vagy azt mondhatjuk: drámaköltő az, aki igazat ír, mesterember az, aki hazudik. De itt van Bernstein, akit mi lenéző vállvonogatással szoktunk mesterembernek nevezni — igaz, hogy bösorkányos ügyességű mesterembernek. És Bernstein alakjai igazi emberek, ravasz trükkjei valószínűvé vannak téve; a mai közönség érdeklődését, emberi részvétét éppen úgy felkölti és idegeit minden-estetre jobban felkorbácsolja a legigazibb íróművésznél. Csakugyan nem volna ebben semmi irodalom?

Ha a közönség gyöngéinek kihasználása közönséges «színpadi íróvá» sülyeszt, akkor a *Dolovai nábob lányának* és a *Gyurkovics lányoknak* írója nem érdemli meg — Madarász meghatározása szerint — a «drámaköltő» elnevezést. Itt az ellenmondás. A «jól végződő, érzelmes szerelmi történet és a rokonszenves vonásokkal felruházott *szalonhuszárok* bemutatása» — ez szerezte meg, Madarász szavaival, a *Dolovai nábob leánya* sikerét. Teljesen igazza van! És ha jelenetről jelenetre végigmonnánk a darabon, egészen a híres «hazudsz! Szeretsz!» felkiáltásig (mely Ohnetnek is becsületére válnék) — nagyon sok mindent találhatnánk benne, ami nem emberi, nem igaz, nem is költői, csak éppen — hatásos. Nem, ez a darab nem élhetett volna meg színészek nélkül, sőt talán nem is ér száz előadást, ha a huszárok már akkor — csukaszürke egyenruhát viselnek.

Ezzel a darabbal tehát — saját meghatározása szerint — nem kellett volna foglalkoznia Madarásznak.

Még kevésbé a *Gyurkovics lányokkal*. Erről a vígjátékról megjegyzi, hogy «annyira a színpad számára készült, hogy Herczeg összegyűjtött műveinek sorozatában meg sem jelent». Tehát mégsem lehet Herczeget mindig és mindenben megkülönböztetni a «színpadi írótól». (Ő is megköszönné szépen!)

De itt, éppen a fiatal Herczeg jellemzésében mondja el Madarász legértékesebb igazságait, legjobb megfigyeléseit. E passzus nagy részét idézem.

«Azokat a tárcákat, amelyek Herczeget mindjárt pályája kezdetén divatba hozták, teljesen áthatja a könnyűvérűség filozófiája. Legfőbb vonzerejük a szeretetreméltó léhaság... A léha társadalom beleszeret ön-

magába az elébe tartott tükörből, amely nem torzít, sőt szépít és hizeleg az emberi gyengeségeknek . . . Nagyon sokan meríthették már az ő jókedvtől duzzadó rajzaiból azt a meggyőződést, hogy az életben semmit sem érdemes komolyan venni, legfeljebb az élvezetek hajhászását. De ez még nem volna a legnagyobb baj. Ezek a behízelt művek egyúttal lazává teszik az erkölcsi ítéletet annak mérlegelésében, hogy hol kezdődik a bűn. Veszélyeztetik olvasóik erkölcsi biztonságát, és pedig annyival inkább, mert sohasem botránkoztatnak meg, nem riasztanak vissza kirívó durvaságukkal, ízléstelenségükkel, törvényüknek vallván az illemt, a külső tisztességet. Igen, mert épen eme külső tisztesség leple alatt teszik kiváratossá a bűnt és ébresztenek kételkedést az érényben.»

. . . Liberális embernek vallom magamat és nincs az a merészség, amit az irodalomban és művészetben el nem fogadnék. De a tudós szerzetesnek e szavait aláírom, sőt aranyba vésetném. Nem Casanova emlékiratait tartom veszélyes és erkölcstelen olvasmánynak, hanem a léhaságnak, a könnyű életnek ravasz, hízelt rajzát, a Gyurkovicsok történetét, mindenféle alakjában, könyvben és színpadon egyaránt. Ha kétszáz év múlva egy direktor elő találja kotorni a *Gyurkovics lányok* poros szövegkönyvét, az akkori nemzedék meg fogja érteni, hogy miért kellett a gentrynek, ennek a «nemzetfenntartó elemnek» tönkremennie. Azért, mert így élt, ilyen volt, és akadtak hozzá asszimilálódó írók, akik ezt igen kedvesnek és mulatságosnak találták . . .

Herczeg Ferenc ma a fellegek magasságából nézhet le régi énjére, s a könnyű érvényesülés, a léha élet sima és erkölcstelen történeteit olyan írók vették ki a kezéből, akiknek neve valószínűleg sohasem fog az *Irodalomtörténet* hasábjain megfordulni.

Madarász kitünően rajzolja meg Herczeg pályájának emelkedését, ebből a szempontból is. A verseczi sváb fiú asszimilálódhatott a gentryhez, de nem maradhatott örökre vak a hibáival szemben. Regényeiben, darabjaiban szívesen rajzolja az előkelő társaság életét, de most már szembe tud és mer szállni gondolkozásukkal. Munkái tendenciózussá lesznek és tendenciái merészek. Szatirikussá válik és túlzásaiban kifogyhatatlan elméség van.

A *Honthy háza*, drámai hibái mellett is, tiszteletreméltó példája Herczeg magasra emelkedett erkölcsi felfogásának. A későbbi *Kivándorló* (mely a *Láp virága* c. novellából készült) már határozott szembehelyezkedés a kaszinói erkölccsel. Kár, hogy tendenciáját csak dialektikával támogatja, egy — igaz, hogy eredeti — raisonneur-rel, Kelemen Kováccsal. A *Kéz kezét mos* című vígjáték a mindenható protekciót ostorozza, kissé túltömött rajzban, de sok igazsággal mutatva be a magyar közéletnek ezt az oldalát.

Legmagasabbra, a tragikus fenségig emelkedik Herczeg magyar közéleti szatirája — a *Bizánc*ban. Aligha csalódunk, ha már most Herczeg chef d'oeuvre-jének jelentjük ki ezt a darabot, melyet nyilván ezért tárgyalt Madarász is az időrendtől eltérve, utolsó helyen. Ennél nagyobb, meg-rázóbbat, igazabbat valóban sem azelőtt, sem azóta nem alkotott Herczeg.

Mint ha az a sok, mindenféle színű fátyol, amely mindnyájunk szemét többé-kevésbé sűrűn eltakarja, egyszerre lefoszlott volna a szemérről. Talán a kiválasztottaknak is csak egyszer adatik ilyen pillanat. Herczeg megragadta — és ami siratnivalóan nevetséges, korlátoltan aljas, cinikusan hazug van közéletünkben, épen úgy megrajzolta a bizánczi udvar képében, mint az elbúsult hősiességet Giovanniban, a nagy, egyszeri erőfelfolbanást a gyöngé Konstantinban, az önfeláldozó odaadást Hermában. Igen, egészen, mindenestül, jó és rossz vonásainkkal örök időkre benne vagyunk ebben a darabban. Itt már nem osztálypoéta Herczeg; — az egész magyarság éneklője itt, egyetlen idegen mezű darabjában. (Csodálom, hogy ezt nem jegyzi meg Madarász.)

Az értekezés érdemük szerint, behatóan méltatja Herczeg regényes színműveit: *Ocskay brigáderost*, a *Balaton regét*, *Déryné ifjasszonyt*, *Éva boszorkányt*. Részletekben lehetne talán vitatkozni itt-ott a felfogásával, de ez gyümölcstelen fáradság volna. Legfontosabb része a tanulmány-nak mégis csak az, mely Herczeg fejlődését tünteti fel a léha kaszinói felfogástól az egész társadalom komoly rajza, szigorú bírálata felé.

Azt hiszem, sikerült nyilvánvalóvá tennem, hogy a drámaköltészet és a színpadi irodalom kategórikus kettéválasztása még egy és ugyanazon irónál is lehetetlen. Ezer és ezer lépesőfok van a drámai irodalomban is, mint mindenütt, ahol értékelésről lehet szó; előzetes alapelvekkel nem szabad a bírálatból kizárni senkit és semmit. A mesteremberben meg lehet néha találni a művészt és a művészen nagyon sokszor a mesterembert.

BENEDEK MARCELL.

Ambrus Zoltán: Vezető elmék. Irodalmi karcolatok. Budapest. Révai Testvérek 384 l.

Végre egy kötet kritika, melynek a szerzője okos: pedantéria nélkül, könnyed: felszínesség nélkül, európai: magyar fitymálás nélkül, konzer-
vativ: korlátoltság nélkül, és modern: hányjavesítés nélkül. Szép, csinos, magvas előkelőség, mely nem fitogtat semmit a világon; érték: mely nem hivalkodik, komolyság: melytől minden pipere idegen. Egy gondolkozó, művelt magyar ember, az Arany Lászlók nemes fajtájából; elmosódottabb egyéniséggel, kevesebb magyar zamattal, szinte semmi alföldi ízzel: de éppoly igénytelen komolysággal, éppoly érzékeny, úri szerénységgel, s éppoly veleszületett, diszkrét formaérzéssel.

Szétszórtan, időnként jelentek meg az itt egybegyűjtött cikkekcsék, elmékedések és kritikai művek. De így egybegyűjtve valóságos meglepetéssel szolgálnak. Soha jobbkor ez a meglepetés! Manapság, mikor a legmákszemnyibb, legujdonsúltebb kis kritikai féreműben is szemet szúr, harsog, rikít valami; ma, mikor a mellverő szubjektívizmus vásári korát éljük és szenvedjük; mikor minden komédiás mellett ott az ügynök, ott a dobverő: fel kell hogy tűnjön a komoly férfiú, ki feltűnni, szemet szúrni, panorámába csödíteni soha sem akart, kinek gondolatai után legfőbb gondja csak az, hogy mennél távolabb húzódjék a tolongó piactól. Ha abszolút értéke nem volna is e régebbi irodalmunkban hagyományos

magyar sajtáságnak, viszonylagos értéke úgyis megvolna ma az ellentét jogán, mely szinte kivétellé avatja, példás kivétellé a nagy tülekedésben.

Oly homogén egységbe, oly egynemű igénytelenségbe olvadtan mutatkoznak, vagy igazábban szólva: tűnnek el, szívódnak fel jelességei, hogy egyenként csak a szándékos elemzés képes őket szemlélhetővé, mérhetővé tenni. Főületes szem valami szürkéséget, szintelenséget lát irataiban, holott az igazság az, hogy ő egészet alkot, kerek egységet, s nem hegyezi ki a részleteket egymás, vagy az egész rovására.

Semmi sem jellemzi szervesebben az essay-t (mert hisz az dominál e kötetben), mint egy főgondolat, egy alaphangulat egybefoglaló uralma: az teszi rokonává a művészi alkotásnak s különbözteti meg bizonyos tekintetben a tisztán tudományos jellegű értekezéstől. Ez utóbbinak ugyanis belső egységet csupán a vizsgálat alá vett tárgynak az azonossága kölcsönöz, s ezen az egységes, objektív alapon a részleges megállapítások egész, nem egyszer diszparát tömege halmozódhat fel, míg végre kijelöli a belőle következő gondolat-eredményt. Az essay-író azonban már egy ilyen gondolati eredmény birtokában, sőt annak az ihletésére fog tollat, s így mindaz, amit mondani készül, már eleve is annak az ölelésében forrad együvé. Az essay szükségképpen kiegészítője a tudományos értekezésnek; nélküle a laikus, de egyébként művelt közönség nem férhetne hozzá a szaktudomány eredményeihez, melynek fejtegetéseit nyomon követni képtelen; de a gondolatot, mit az essay-író szinte érzékelhetően szuggerál, művészi benyomásként, fogékony lélekkel élvezi.

E kötet miniatűr-essay-i csupa idegen, de különben világhírű íróról szólnak s részben a klassz. Regénytár bevezetéseként láttak napvilágot. Mindkét körülmény fokozott mértékben szükségessé teszi a mondott gondolat-egységet. Nem kimerítő, részlettanulmány, nem életrajzi vázlat, nem bibliografia kell az idegen író fordításban olvasó nagyközönségnek, hanem egy egységes képet nyújtó essay, melyet elolvasva, szinte érezze, milyen-fajta költészet, milyen egyéniség kincsébányája nyílik meg előtte a kezébe vett kötetrel; kapjon végeredményül bizonyos értelmi hangulatot, mely az ismertett író műveinek összességét visszhangozza, de amely a gondolkodás eszközeivel keltetik fel, s felkeltetik még olyanban is, ki az illető író addig nem ismerte. Így, Dickens képében: e nagy regényírónak témát-lansága, tendenciátlan életszerűsége (mely az olvasó lelkében valódi élmény erejével hat); Balzacban: a megélhetés kénytelensége folytán megóriásodott alkotóerő; Flaubertben: a gyötrelmes munka árán tömören festővé klasszicizált kifejezés; a Goncourt-testvérekben ez ikerírók szellemi egysége; Daudetban: az egyenként sok más jeles író jellemző tulajdonságok bájos egybeolvadása; Zolában: egy elméleti tévedéstől táplált, de cselekvő igazságszeretettel áthatott nyers, vaskos költőiség meteorfutása az egyetemes népszerűség felé; az öreg Dumasban a meseköltés könnyűvérű romantikája, az ifjabbikban a drámaköltésben is író-stílusú moralista: a kettőben egymást felváltó két korszak háttérszerű sejtetése: — ezek s más efféle vezérgondolatok ütnek egységesítő bélyeget egy-egy essay-jére. E főgondolatok, mint az elősorolás is mutatja, nem az ő egyéni leleményei,

benne élnek a szakirodalom köztudatában, sőt nem egyszer bevallottan a francia kritika egy-egy mesterétől, Taine-től, Lemaitre-től, Anatole France-tól származnak, vagy végeredményben az ő formulázásukban fejeztetnek ki. De hát nem is eredeteskedő, különcködő ötletességre van itt szükség, hanem a szakirodalomban leszűrődött, megállapodott, végleges, tipikus nagy igazságokra, melyeket azonban az essay-író egész genealogiájukban, egész jelentőségükben ismer és ért, s ami fő: oly élénken érez, annyira együtt fog fel az anyaggal, melyből leszűrődtek, hogy annak átható hevével a rokon ismeretek s legegényibb gondolatok tömegét egyazon művészi egységbe képes olvasztani.

Az essay-nek ez az eleve biztosított egysége teszi tagoltságát mindig tisztává és áttekinthetővé s az olvasó részére könnyűszerrel s élvezetesen elfogadhatóvá. Ugyanaz biztosítja neki a részletek asszociatív fejtegetésében is a biztonság érzetét. Teljes bátorsággal állapodhatnak meg egy-egy állomáson, aggodalom nélkül tehet egy-egy kis kerülőt életrajzi, műelméleti, korjellemző megfigyelések szomszéd mezőire: nem veszítjük el szem elől, mert útközi szemlélődése is csak az egészet támogatja.

Ami azonban ilyformán belső érdeme e kis munkálatoknak, az egyszerűsége a legnagyobb, legelőzékenyebb figyelem az olvasó iránt. Ambrus nem kacérkodik az olvasóval, de megbecsüli őt s nyilván úgy gondolkodik, hogy tartozik valamivel neki, ha már az kezébe veszi az ő írásait, ha már az tanulni akar tőle. Megvan benne az írónak az a legelemibb udvariassága, hogy gondolatot, összefüggést nem az olvasóval találta ki, hanem tisztázott, s minden szükséges mértékig megvilágított anyagot közöl vele s nem okoz neki fölösleges fáradságot, bosszús fejtörést. Az ő kis essay-iben nem találjuk azt az üres nagyképűséget, mely soha nem hallott nevek marékka szórásával akar port hinteni a szemünkbe, mely saját nagy erudícióját akarja bámultatni a hökkent olvasóval, ahelyett, hogy elvállalt dolgát végezné. S nem azt a legbitangabb s manapság széltében garázdálkodó szélhámosságot, mely szavakkal csalja a naivabb olvasót.

Amint látható, Ambrus Zoltán oly formai erényekkel rendelkezik, melyek önmagukban véve is nagy elismerést érdemelnek, s még nagyobbat érdemelnének, ha a gondolkozás és egyéni eredetiség hasonló mértékével járnának együtt. Ambrus igen tiszteletreméltó gondolkozó, finom izlésű ítélő, de nem nagyarányú egyéniség. S talán éppen ezért tudta annyira elsajátítani azt a mindig korrekt, mindig egyenletes irodalmi formát, melybe minden egészséges és logikus emberi megnyilatkozás befelé, s általa minden művelt ember részére érthetővé s kellemesen befogadhatóvá válik. Azt mondhatnám: ő az első igazi francia a magyarok között. Francia a formaérzéknek e fegyelmezettsége által. Egy stilisztikai ideált valósít meg; azt az ideált, melyet a franciáknál egy sok százados irodalmi nevelés már régen valósággá érlelt, közkinccsé fejlesztett, s minden íróra és beszélőre egyetemesen kötelezővé tett. Ha olyannyira irodalmi nemzet volnánk, mint a francia, a gondolatalakításnak és kifejezésnek e esínos korrektsége már rég kötelező szabály volna mindnyájunkra nézve; elengedhetetlen beléptijegy volna, melyet mindenkitől számonkérnénk az irodalom kapui

előtt. Hogy egy írónál ennyire feltűnik, az nemcsak arra az egy íróra, hanem — fonákjáról — irodalmi állapotaink egészére is jellemző.

Voltak s vannak mások is, kik ugyane tekintetben figyelmet érdemelnek. De Ambrusban ez külön feltűnő s írói egyéniségét uralkodó módon jellemző kiválóság.

Kicsinylést ne lásson abban az olvasó, hogy Ambrusban nem veszek észre nagyarányú, feltűnő egyéniséget. Valóság, hogy az említett legfőbben kívül alig találhatni benne szembetűnő *pozitív* jellemvonást. Inkább csak negatívumokkal jellemezhetni. *Nincs* meg benne egy és más tulajdonság; s ezek hiánya a maga összességében éppoly jellemző lehet az egyénre, mint bizonyos markáns vonások megléte. Már egy pár ilyen negatívumot mindjárt előljárónak említettem, s látható volt, hogy e hiányok valami diszkrét előkelőséget jelentenek. De különösen két sajátság hiányzik belőle; olyan két sajátság, melyek pedig kritikusan elég gyakran feltalálhatók, s melyek, anily ártalmasak, sokszor éppoly hasznosak is lehetnek. Nincs benne elfogultság, és nincs agresszív indulat.

Nem ragaszkodik elméletekhez, nem esküszik bevett tanokra; az irodalmi fejlődés egyik fázisát nem szereti a másik rovására, nem gyűlöl egyes írókat és irányokat, nem dédelget, nem propagál másokat; nem fejtegeti kárörömmel ellenszenves irányok bukását; nincs fölismerhető, személyes esztetikája. Ő csak élvez, figyel, megért és magyaráz. Szóval: nem elfogult. S e negatívum rendkívül nagy érték az ilyenfajta kritikában, mert higgadságot, megbízhatóságot, sőt bölcsességet jelent. Jellemző például, mily megállapodott higgadsággal tud rámutatni a bizonyos előítéletekben is felfedezhető igazságra. Mikor megállapítja, hogy a katonai foglalkozás kivételes disztinkcióra tarthat számot, vagy hogy az arisztokráciában igenis lehet szó öröklött magasabbrendűségről, mindenki érzi, mily távol áll ő maga mindennemű feudális-konzervatív előítélettől, mikor pedig ez előítéletnek némiképp igazat szolgáltat. Kérzik, hogy nem pártállás, hanem érett, megfontolt, önérdektelen mérlegelés ítélkezik itten. Másfelől azonban ez elfogulatlanság azt is jelenti, hogy nem újat hozó, nem teremtő, nem dominálni vágyó kritikus. Nagyértelmű magyarázó, de nem spontán hatalmú egyéniség.

Szorosan hozzátartozik ehhez a másik jellemző «hiány». Nem agresszív, nem indulatos. S e hiányt nemcsak úgy találomra rántom elő: kritikusanál ez a hiány valóban jellemző erővel bír. Ő képes jelentéktelen, de nagy piaci sikerű művekkel hosszasan, végtelen türelemmel és komolyan foglalkozni (Claudine; katonaregények); őt nem ingerli fel az a körülmény, hogy az irodalmi speculatio, mely a közönség gyöngéire épít, mint érvényesül a valódi irodalmi értékek rovására: megalégszik e jelenség okainak higgadt felkutatásával. Képes egy szemernyi keserűség nélkül lapokon át fejtegetni, mily káros hatást gyakorol korunkban az ujságírás az irodalomra, pedig ki-ki tudhatja, hogy ez a mai irodalom legsebzőbb kérdése, amely magát írónkat is bizonyára közelről és személye szerint érdekli. El tudok képzelni oly kritikust, aki nem bírna megelégedni ily súlyos bajok egyszerű megállapításával, hanem azok higgadt kifejtése helyett írtó-

háborút indítna ellenök, *beleavatkoznék* az irodalmi állapotok irányításába s gúnnyal, haraggal, felháborodással igyekeznék érvényt szerezni a maga felfogásának. Sőt könnyebben képzelhet el bárki is ilyfajta «harcos» kritikust, mint olyan nyugodt, mértékletes szemlélőt. Meg kell azonban valanunk, hogy ez a hiány egyszersmind nagy ereje is Ambrusnak, mert tiszta látásra és teljes megértésre képesíti. Csak ily higgadtság tudta észrevenni irodalmunk külföldi ismeretlenségének igazi okát. Megállapítja, hogy mindazon munkák, melyek nagy népszerűségekre vergődtek a külföldön, már azelőtt «valamennyien, kivétel nélkül, nagy feltűnést keltettek és rendkívüli sikert arattak otthon, az író hazájában is. Olyan esetre, hogy a siker a külföldön kezdődött volna, nincsen példa. E megállapítás egyszersmind méltó elintézése ama nagyképű, balkáni sirlaknak, melyekkel hírlapjaink egy-egy magyar írónak külföldi átlag-sikereit szokták idehaza intő példálul híresztelni. De halljuk Ambrus Zoltánt: Hogyan várhatjuk tehát, — így folytatja, — hogy az a külföld, mely velünk szemben különben is csupa előítélet, «kegyével halmozza el a mi írónkat, akiket mi magunk se becsülünk meg eléggé,» hogyan várhatjuk, hogy népszerűek legyenek a külföldön azok, «akik itthon sem igazán népszerűek?» A mi írónknak igazi nagy közönségük idehaza sincsen, nincs még legnagyobbjainknak sem; nálunk «a műveltebb férfiak kilenevenöt százaléka-nak soha se kellett a magyar irodalom». Itt sem személyes indulat rezgése hangzik a sorok mögül; ami keserűséget ebből kiérezni, az sem a kritikúsé, hanem a tények önnön keserű íze.

Bizonyára az agresszivitásnak e mondott hiánya magyarázza meg, miért nem foglalkozik kritikáiban a mai magyar irodalommal. Pedig nagy szükség volna rá. S ő többet tudna mondani róla, mint bárki más. De alighanem bizonyos szeméremérzet is tiltja szólani. Író ő maga is, és író társairól véleményt mondani vonakodik, jól tudva, hogy nálunk minden kritikát többé-kevésbé kenyéririgységnek minősítenek. Van e kötetben egy elmékedése *A kritika jogáról*, melyben többek közt ezeket mondja: «Kétségtelen, hogy az igazi bíráló magának is érdekében áll, hogy ne tévesszék össze a kritika álarcába bujt *érdekek*. Az, hogy ilyen is van, sőt orgiákat ül, neki árt a legtöbbet.» Azt hiszem, a szavak személyes jelentőséggel is bírnak: ő még a látszatát is kerülni akarja az önérdektől sugallt kritika-írásnak. Ha agresszív vérmérséklet volna, nem törődnek a gyanúsításokkal.

Az elmékedés különben, melyből idéztem, fényes példája a kritikai lelkiismeretességnek. Fejlett, férfias jogérzékkel önmaga állítja fel a korlátokat, melyeken túllépnie az «igazi bírálóknak» nem szabad. A lelkiismeretességnek, az önmagával való számvetésnek, a jogérzékenységnek e férfias vonása jól illik ahhoz a higgadtan szemlélődő, komoly, nemes archoz, mely oly megnyugtató okossággal s oly rokonszenves szelídséggel bontakozik ki ez «irodalmi karcolatok» háttéréből.

HORVÁTH JÁNOS.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Az Ujság. 1913. évf. 126. sz. — *Tömörkény István: Mikszáth-reliquiák.* Mikszáth özvegye némely apróságokat ajánlott fel férje holmijából a szege di múzeumnak. Ezek átvétele végett Mikszáth egykori lakásán tett látogatását írja le Tömörkény.

U. i. 185. sz. — *Halász Gyula: A szabadságharc egy elfeledett költőjéről.* (Elfeledésről alig lehet szó, sőt költőről is alig. Sohasem ismerték annyira az Oroszlengyelországból hozzánk szakadt s a forradalom után Amerikában letelepedett Heilprin Mihályt, hogy elfeledésről lehetne beszélni. A cikkben idézett forradalmi verse igen silány.)

Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. 1913. évf. 2. sz. — *Majd kétségben esett Magyar Országnak siralmas vádja és keserves panasza. 1764.* Négyesrimű alexandrinusokban írt politikai szatira. A névtelen versíró pellengérré állítja Mária Terézia egyházi és világi országnagyjait. (Kár, hogy a szerkesztő csak töredékesen adta az eredeti kézirat szövegét. Szerinte az elhagyott strófák «még a holtakat is befeketítik!» Ilyen felfogással történeti kútfőink java részét sohasem lett volna szabad kiadnunk.)

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 5. sz. — *Jelentések:* az Akad. munkásságáról 1912-ben; a pályázatok eldöntéséről; a választásokról. — *A M. Tud. Akadémia jutalomtételei* közül folyóiratunkat a következők érdeklik: Széchenyi életrajza (8000 kor.); A stílus a művészetben és az irodalomban (1914 szept. 30. Gorove: 100 arany); A jellemrajz története a magyar szépirodalomban (1914 szept. 30. Lévy-alap: 1000 kor.); A magyar kritika története (1914 szept. 30. Halmos Izor: 1000 kor.); A népiesség elmélete irodalmunkban Dugonicától Petőfig (1915 szept. 30. Lehr Albert: 200 korona). — *A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyveiből.* Negyedik összes ülés, 1913 ápr. 21. Benczur Gyula, kit harmadéve választottak meg az Akad. tiszteleti tagjává, most székfoglaló fejében megfestette az Akadémia részére Mikszáth Kálmán arcképét. Légrád nagyközség gyűjtőívet küldött gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek ott felállítandó szobrára.

Alkotmány. 1913. évf. 181. sz. — *P. Á.: Hol van Pázmány Péter szobra?* Tizenhét év óta várjuk P. P. szobrának felállítását. Őfelsége által a millénium alkalmából ajándékozott tíz szobor közül kilenc már áll Buda-

pest közterein, egyedül P. P. szobra hiányzik. Cikkíró kinyomozta, hogy a szobor három esztendő óta hever a déli vasút budai teherpályaudvarán, egy kátrányos deszkabódében! A hallatlan hanyagságnak az az oka, hogy a szobor felállításának aktáját a miniszterelnökség elnöki osztálya még nem intézte el. (A kátrányos ól képe megvan az Uj Idők f. évi 34. számában.)

U. i. 208. sz. — *Anka János* vezércikke Eötvös József születése 100 éves fordulója alkalmából.

Budapesti Hirlap. 1913. évf. 153. sz. — *Sikabonyi Antal: Jókai és Gyulai leveles ládájából.* Közli Jókai egy levelét Kemény Zsigmondhoz (1856 jan. 8.). E levél azon vitára vonatkozik, mely Gyulai és Jókai közt folyt le, Gyulainak Ristoriról, a híres olasz tragikáról írt magasztaló bírálata miatt. Gy. P. cikke: Pesti Napló 1855 dec. 11. Jókai válasza: Vasárnapi Ujság 1855 dec. 22. Gyulai válasza: Pesti Napló 1856 január 8. — *Pompéry Aurél: Eötvös József báró leveleiből.* Néhány rövid lélegzetű levél Eötvöstől Pompéry Jánoshoz. A három első (1860) a Magyar Írók Segélyegylete alapításával kapcsolatos. Ismerteti továbbá három eredeti kéziratát E. J.-nek, Pompéry János hagyatékából. Ezek 1855 jún. 25.-i akadémiai beszéd fogalmazványa; 1861 május 17.-i országgyűlési beszéd vázlata (a fölrirat mellett); egyházi jogi jegyzetek 1839—40-ből.

U. i. 1913. évf. 164. sz. — *Zsoldos László: Benedek Aladár.* Ötvenéves írói pályafutás betöltése alkalmából.

U. i. 1913. évf. 169. sz. — *Gyöngyössi László: A linczi száműzött.* Bacsányi Jánosról és Baumberg Gabrielláról.

U. i. 1913. évf. 197. sz. — *H.: Nemzeti Színházi emlékek.* Egy eddig ismeretlen, gazdag gyűjteményből, melyet nem nevez meg, közöl néhány adatot a N. Sz. multjáról.

U. i. 200. sz. — *Sebestyén Károly: Cobden és Kossuth.* John Morley Cobden-életrajzának Kossuthra vonatkozó részletei.

Budapesti Szemle. 1913. évf. 5. sz. — *Berzeviczy Albert: B. Eötvös József mint kulturpolitikus.* Szemlét tart Eötvösnek, a kulturpolitikusként irányelvei, elért eredményei és félbemaradt tervei fölött. Eötvös mindenestre készült a miniszterségre. Nem a feltűnő, hanem a szükséges teendők végzésére vállalkozott. Ránk nézve tulajdonképen korszakos második minisztersége kezdetén nagy részben nem közoktatási, hanem nemzetiségi és vallásügyek foglalkoztatták. Az 1868.-i nemzetiségi törvény az ő szellemét tükrözi; államiságunk szempontjából akkor valódi vívmányt jelentett, mert a föderalisztikus eszmét szorította vissza; a legteljesebb szabadság és egyenjogúság szelleme vezette, de az a szellem hiányzott a nemzetiségek nagy részénél, sőt a magyarságnál is; az állami nyelv jogainak biztosításáról utóbb a törvényhozásnak kellett gondoskodnia. A valósi kérdésekben conceptiója általában szerencsésebb volt; de várakozásai az egyházi autonomiára nézve illuzóriusoknak bizonyultak. Míg 1848-iki álláspontja szerint az ált. népoktatásról az állam köteles gondoskodni,

1868-ban törvényjavaslata a községet kötelezi népisk. felállítására; az állam szerepe csak a segítőé. A gyakorlati élet azonban más irányt vett; az ő törvényjavaslatában csak lehetőségként fölvetett iskolanem, az állami népiskola tanúsított azóta legnagyobb expansiv erőt, községi iskoláról pedig ma már senki sem beszél. A középiskolára nézve merész reformterve volt, mely igen közel állt a francia középiskolai rendszerhez; e terv nem valósult meg, feledésbe is merült, s végrehajtása aligha vitte volna közép-oktatásunkat egészségesebb fejlődés felé. A felsőbb oktatást sok üdvös, részleges intézkedéssel vitte előbbre. A kolozsvári egyetem és a Józsefműegyetem, Eötvös utódei alatt az ő javaslatainak lényegileg megfelelő szervezetet kapott. — *Négyesy László: Árpádkori compositio.* Krónikáink legszebben megírt része a XI. század története a Bécsi Képes Krónikában. A királyi család tagjai közt öt nemzedéken át meg-megújuló küzdelem láncolata e történet. Ennek egy kisebb tagozatát veszi ki a cikk, mint feltűnő művészettel megkomponált elbeszélést, t. i. Salamon korának a nándorfehérvári ostromtól a mogyoródi csatáig terjedő történetét. Motivációja oly költői jellegű és szabatos, hogy Arany sem vonakodott értékesíteni Buda Halálában; ott is a végső elhatározó tény a körülményekben rejlő végzetesség és az intrikus tanácsadó idézi fel és érleli a kitérésig. Salamon és Géza viszálya Buda és Etele viszonyával állítandó itt párhuzamba. Honnan ered a Bécsi Krónika mondott elbeszélésének ez a művészi kompozíciója, mely a legnagyobb elismerést megérdemlő epikai érzékre vall. Komoly jelek támogatják azt a lehetőséget, hogy itt egy egységes, terjedelmesebb és tagozottabb énekre gondoljunk, még pedig magyar nyelvűre. A cikkíró föltevése az, hogy «a krónikában nemcsak egyes részletek volnának a mondából vagy epikus énekből valók; hanem az egész mese is, a maga kitünő expositiójával, érdekes bonyodalomával, epikus módon előkészített, csodás elemmel is feldíszített nagyszabású végküzdelmével, egy énekből megtestesülve élt volna. Az unokatestvérekről szóló, feltételezhető hősdalciklusnak ez egy, a többinél nagyobb tagja lett volna, amely még nem eposz, de az egyszerű, egysejtű hősdalon szerkezetileg és terjedelmileg felülemelkedik». — *Papp Ferenc: B. Kemény Zsigmond Nagyenyeden.* (II.) A nagyenyedi kollégium két büszkeségének, Köteles Sámuelnek és Szász Károlynak szellemi arcképe s azon rendkívüli hatás ismeretése, melyet e két jeles férfiú, különösen az utóbbi gyakorolt Kemény Zsigmondra. A szenvedélyes politikai küzdelmekben, melyek a kis város nyugalmit teljesen felkavarták, a tanuló ifjúság ép úgy politikai tényezővé vált, mint az országgyűlési ifjúság Pozsonyban. Az ifjúság érdeklődését még inkább lekötötte az a hajsza, melyet a kormányzók titkos biztatására Szász Károly ellen tanártársai indítottak. Az izgalmból Kemény is kivette a részét s bizonyára még erősebben, mint bárki más. Az enyedi politikai mozgalmak nemcsak államférfiúi törekvéseire voltak hatással, költői világnézete kialakulását is elősegítették; a férfias küzdelem mozgásai, melyeknek Nagyenyeden szemtanúja volt, költészete romantikus jellegére ép oly hatással voltak, akár W. Scott regényei. — *Viszota Gyula: Széchenyi eszmévilága.* A hasonló című kiadvány ismeretése.

U. i. 6. sz. — *Kéki Lajos: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára.* (A M. Tud. Akadémiától a Lehr Albert díjjal jutalmazott pályamű.) P. hatása főként a példaadásban, Arany bátortalanul tapogatózó géniuszának bátorításában, népies hajlama megerősítésében nyilatkozott. J. V. a magyar népmese megnemesítése, a költészet legmagasabb régiójába emelten, melybe P. belevitte demokrata politikai célzatát s realiztikus művészi hajlamát. Így Toldiban is; de itt nincs a célzat annyira kiemelve, viszont jobban el van mélyítve az az eszme, hogy egyszerű hőse emelkedő pályájában nemzete diadalrajutását példázza. Vannak rokon részletek (alföldi tájkép, közeledő huszárcsapat), de P. élénkséggel szemben A. plasztikai nyugalomát, heves séggel szemben merengő egyéniségét jellemző különbségekkel. A két hős lélektana is költője bélyegét mutatja: P. dacos, szenvedélyes egyénisége ömlik át J. V.-be, s Arany morális tépelődése Toldiba. J. V.-ben gondolat és érzés legott tettbe szökken, Toldi csak külső körülmények erős hatása alatt jut el a tettehez. Van a két szövegben több, feltűnően párhuzamos hely is; rokonok az előadás sajátosságai is, bár ezek egyaránt a népköltés forrásából fakadhattak. (Tévedés, hogy Arany «T. kalandjait folyton nehezebbnek igyekszik feltüntetni, holott valójában könnyebbek lesznek s csak a hősnek egyre erősebben ébredő ambíciója miatt tetszenek súlyosabbaknak». Azok valójában egyre jelentékenyebb feladatok, s általuk Toldi az erkölcsi szolgáltatások terén egyre magasabbra emelkedik, hogy végre királya kegyelmére méltó legyen. A farkaskaland: kénytelen személyes védelem, puszta testi erő; a bika megfékezésével testi erejét s bátorságát emberek, mások életének megmentésére használja fel; végül a cseh legyőzésével önként vállalt nagy erkölcsi kötelességet teljesítve: nemzete becsületét menti meg. Lehet, hogy fizikailag egyre könnyebbek e feladatok; de Arany nem is egyre nehezebbnek, hanem fontosabbnak igyekszik feltüntetni. S ez erkölcsi fokozatos emelkedés csakugyan meg is van Toldi kalandjai lelki indítékaiban.) — *Hegedűs István: Eötvös József emlékezete.* Költemény, melyet szerzője a M. Tud. Akadémia nagygyűlésén olvasott fel, Eötvös születésének századik évfordulója ünnepén. — *Angyal Dávid: Válasz az Irodalomtörténet támasztására.* (L. Figyelő rovatunkban.)

Dunántúli Protestáns Lap. 1913. évf. 28. sz. — *Hetényi János emlékezete.* Részletes tudósítás a komárommegyei, ekeli Hetényi-ünnepről. A M. Tud. Akadémia Ekel községben a református templom előtt emlékoszlopot emelt Hetényi János magyar filozófusnak s az emlékoszlopot különböző testületek megkoszorúzták. Beszédeket mondtak: Antal Gábor, Pauler Ákos, Pogrányi József, Heinrich Gusztáv, Beöthy Zsolt és Dalotti Ödön. Az ekeli református temetőben a Hetényi János porai fölött emelt új sírkövön a következő felírás olvasható: «Tudós Hetényi János, 1786—1853, ekeli református lelkész, Magyar Tud. Akadémiai rendes tag emlékének a közkegyelet. 1912.»

Egyenlőség. 1913. évf. 30. sz. — *Kálmán Ödön: Góg és Magóg.* Helyregizítások és kiegészítő adatok Fóti Lajos dolgozatához. (Ungarische Rundschau. 1912. évf. 3. sz. Ism. folyóiratunk: I. 497.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 6—7. sz. — *Papp Ferenc: B. Kemény Zsigmond ifjúkora.* (II.) Magyarkapudon 1835—36-ban Kemény nagyon visszavonultan élt. Idejének egy részét a gazdálkodás foglalta le. Ennek emlékei gyakran tűnnek föl regényeiben is. Azonban sokkal szemlélődőbb természet volt, hogysem becsvágját kielégíthette volna a kisterjedelmű családi birtok rendezése. Itteni álmódzásaiából szövődik a Maros völgye iránti borongó szeretete, mellyel gyakran találkozunk regényeiben. Szabad idejét szépirodalmi, történelmi, politikai tanulmányokra fordította. Kedvvel forgatja Goethet. Környezete szinte csábítja a történelmi tanulmányokra. Néha megfordul Gyulafehérvárt. Talán e korból való *Históriai töredék* c. kézirata, mely A mohácsi veszedelem okairól írt értekezése vázlatának tekinthető; lényegében azonban nem egyéb, mint Katona, Kovachich és Engel történelmi művei alapján készült vázlatos följegyzések sorozata, különös tekintettel Martinuzzi korára. A kapudi évek mély hatással voltak Kemény egyéniségének fejlődésére. — *Totnai Vilmos: Kuruckori irodalmunk szövegről.* Az Esztergom megvételéről szóló ballada Thaly-közölte szövegéhez — úgymond — kétség férhet. Feltűnő az első tíz versszak nagyon is modern helyrajza, a tizenharmadik versszak egyezése Arany Török Bálintjának harmadik versszakával, továbbá, hogy vannak a versben oly szavak, melyek a régiségben másutt nem fordulnak elő, sőt részben a nyelvújítás korába tartoznak. — *Pap Károly Dézsi Lajosnak: Tinódi Sebestyén, Jánosi Béla Révhegyi Rózsának: Kölcey mint esztétikus, Kéki Lajos Pollák Miksának: Tompa M. és a Biblia, Császár Elemér Wallentinyi Dezsőnek: Ferenczy István levelei, Mikola Sándor Haltenberger Mihálynak: Természettudományi gondolatok Madách «Az ember tragédiájá»-ban, Császár Ernő Alföldi Bélának: A magyarországi református énekekről, Gálos Rezső Sallay Gézának: Döbrentei Gábor élete és működése* c. munkáját ismerteti. — *Zlinszky Aladár* most már végérvényesen megállapítja, hogy Arany Jóna Ördögé-nek forrása Vogl N. János osztrák költő *Das böse Weib und der Teufel* c. meséjének magyar fordítása volt. A mese legrégebb alakjában az ó-ind mesekincsből való. Perzsa-arab közvetítéssel az Ezeregyéjszaka regéivel átjutott Európába. Egy délszláv változatát egy Tomasevich Péter nevű szlapon ember elbeszélte Voglnak, ki aztán 1837-ben kiadta német nyelven. A költemény II. részének azt a mozzanatát, mikor Jóna keresi Judit nyelvét, valószínűleg Kónyi J. Demokritusából vette Arany. — *Vértessándor* a Bujdosó Rákóczi c. költemény Thaly-féle és Kálmány-féle változatáról ír. Kálmány szerint a Thaly-féle változat nem lehet népi eredetű, mert a «néphagyomány sajátosságai szempontjából tekintve baklövéseket látunk benne». — *Verő Leó* megállapítja, hogy a Gaal György-féle mesék gyűjtésében Kisfaludy Károlynak is volt része. Gaal főképp Toldi Miklóstra vonatkozó mondák gyűjtésére kérte fel. Kisfaludy azonban ezeket igen laposaknak, köznapiaknak

tartja. Feltehető, hogy a Gaal buzgólkodásának is része van abban, hogy Kisfaludy a népköltés iránt érdeklődni kezd s Toldiról két költeményt is ír (Sastoll. Toldi). — *Kardos Lajos* Bornemisza Eleázárjának lappangó kiadásáról ír.

Erdélyi Múzeum. 1913. évf. 3. sz. — *Borbély István* bírálja *Pintér Jenő* magyar irodalomtörténetét. (1772—1831.)

Ethnographia. 1913. évf. 2. sz. — *Birkás Géza*: *Még egyszer a Toldi-mondáról*. A Rainouart-mondák, melyek a Toldi-mondával sok rokon elemet mutatnak fel, Birkás szerint olasz, esetleg délszláv közvetítéssel jutottak el hozzánk. E nézetét most is fenntartja Karácsonyi Jánossal szemben, ki a Rainouart-Radnót név téves azonosításából kiindulva, a közvetlen francia átadást tartotta valószínűbbnek. — *Sebestyén Gyula*: *A vácsi énekes gyűjtemény*. E mű különböző kiadásait ismerteti s népi eredetű darabjait összeveti az ismertebb népköltési gyűjtemények anyagával. Az első kiadás 1799-ből való: *Énekes Gyűjtemény. Első Darab*; 1801-ben jelent meg a *Második Darab*. Ez első kiadás egyetlen példánya a sárospataki főiskola könyvtárában van. Igazi népköltészeti értéke csak az első darabnak van; a második darabba alig került be két-három népi és félnépi eredetű énekszöveg. A második kiadás éve 1803; teljes példánya csak az Akad. Könyvt.-ban van: «É. Gy. Első Darab»; e kiadás második darabja sohasem jelent meg; a megjelent darab pedig nem egyéb, mint az 1801.-i «második darab» új kiadása, megtoldva az 1799.-i első darabból átvett néhány énekkel. A harmadik kiadása 1823-ból való; változatlan újrányomása az 1801.-iki «második darab»-nak. Egyetlen csonka példánya a Nemz. Múz.-ban. — *S. Gy.*: *Az új Vadrózsaper záradéka* címen válaszol Horger Antalnak. — *Bartay András* «Eredeti Népdalok» c. gyűjteménye. Fabó Bertalan megtalálta egy füzet takarólapját, melynek ez a címe: «Eredeti Népdalok. Klavirkiséréttel gyűjtögette Bartay András. Pesten, 1834.» E kiadványnak eddig is voltak ismert könyvészeti nyomai.

Élet. 1913. évf. 33. sz. — *Szinnyei bácsi*. Meleghangú megemlékezés id. Szinnyei Józsefről.

Földrajzi Közlemények. 1913. évf. 4. sz. — *Sebes Gyula*: *Szentföldi magyar utazás a XVIII. században*. Ismerteti Kiss István ferencendi szerzetes 1766. évi palesztinai utazásának leírását. Az 508 lapos, magyar nyelvű kéziratot a gyöngyösi ferencendi kolostor könyvtára őrzi.

Genealogiai Füzetek. 1913. évf. 2—3. sz. — *Ferenczi Sándor*: *Fáji János naplójának családtörténeti adatai*. Az előbbi közlés folytatása. (L. folyóiratunk: II. 392.)

Hittudományi Folyóirat. 1913. évf. 2. sz. — *Böle Kornél* ismerteti Vargha Damján kódexirodalmi tanulmányát. (Speculum Humanæ Salvationis. 1912.)

Huszadik Század. 1913. évf. 6. sz. — *r. f.* bírálja a Műveltség Könyvtárában megjelent magyar irodalomtörténetet.

U. i. 7—8. sz. — *Schöpfung Atadár: Szépirodalmi szemle.* Elismeréssel szól Ady Endre, Kaffka Margit, Ambrus Zoltán, Elek Artur, Lakatos László, Milotay István, Tót Árpád, Nagy Zoltán és Lányi Sarolta munkáiról. Összefoglaló fejtegetései során helyesen állapítja meg, mennyire hiányzik kulturánkból a céltudatos, rendszeres, komoly szépirodalmi kritika. A költők termelését nem figyeli, nem ellenőrzi, nem támogatja a kritikusok szervezett csapata; az író nem juthat tudatára, mikép fogják fel munkáját olvasói. Ha majd egyszer valaki meg akarja írni a mai kor irodalmának történetét, a legnagyobb zavarban lesz, mert nem tudja a feldolgozandó tömördek könyvet tulajdonképeni irodalomtörténeti jelentőségük szerint mérlegelni, s az egész mai irodalom úgy tűnhetik fel neki, mint könyvek halmaza, melynek az életre nem volt hatása. Ma az írók és olvasók egyaránt tanácstalanul állnak az aktuális szépirodalmi élet jelenségeivel szemben s pl. az akadémikusnak nevezett körökön máris meglátszik a közvéleményalkotó kritika hiánya miatti tájékozatlanság az egyes művek és írók jelentőségének mérlegelése, fontosságuk szerinti értékelése körül. — — *b* ismerteti Lukács György drámatörténeti művét. (A modern dráma fejlődésének története. 1911. L. folyóiratunk: I. 256.) — *B. R.: Egy új irodalomtörténet.* Bírálja Pintér Jenő magyar irodalomtörténetét. (1772—1831.)

Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. 2—3. sz. — *Harmos Sándor: Katona József Bánk Bánja.* (III.) Az eddigi magyarázók kifogásolták, hogy az I. f. 7. j. nagyrészt ismétlése a Prologusnak. Helytelenül, mert a Prologus dióhéjban való foglalata az egész műnek. Szerző szerint Bánk ajkán a «polgártárs» szó — a jobbágyokra vonatkoztatva — nem anakronizmus. Bánk nemcsak nagy államférfiú, de kiváló diplomata is. Ezt eddig nem hangsúlyozták. Bánk homályos Prometheus-fásonlatának mintája Shakespeare Hamletje; az oroszán és árnyék bizarr kapcsolatáé pedig Sophokles Elektrája. Azok a tételek, melyek Bánk tragikus bűnének jellemzéseül átmentek az irodalomtörténeti kézikönyvekbe, «hogy a nádorból törvénytapodó . . . lesz», oly gondolatok, melyek mindenkinek eszébe juthatnak. Bánk egyéniségét így felfogni nem szabad. A IV. felvonásban Bánk egy ókori bosszúálló hős. Ebbe az ókori eszmekeretbe illeszkedik be Sophokles Elektrájának hatása. Az üdvösségét megfojtó kéz királycímeres gyűrűjére hivatkozik az iskolás esztetika, mikor itt az általános emberi szól hozzánk a tévedéseiben is fenséges örökkévalóságában. A magyarázók szerint a IV. felvonásnak nappal kellene történnie. E kifogás alaptalan. — *Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok.* (I.) A nagy költők ritkán találják ki maguk műveik meséjét. Belső forrásaik: az élmények; külsők: a könyvek, az irodalom. A forráskutatás tárgya lehet: a mű cselekvényének vezérmotivuma, a korszerű jellemek, a feldolgozás módja. Szerző ki akarja mutatni, hogyan nyertek egyes motívumok polgárjogot irodalmunkban. Először is Gvadányi: Egy falusi notárius budai utazása c.

munkájával foglalkozik. Tárnya a külföldieskedő divathajhászás szatirája. Ismerteti e téma feldolgozásának történeti előzményeit. Végül rámutat arra, hogy a városiak és a falusiak ellentéte régi kómikai tárgy. — *Eckhardt Sándor*: *Balassi Bálint irodalmi mintái*. (E dolgozat egész terjedelmében külön is megjelent. Ismertetését l. e füzetben.) — *Császár Elemér*: *A Bánk Bán első kidolgozása* címen egy Wodianer János birtokában levő, állítólag 1815-ből való kéziratot mutat be, mely valószínűleg azonos az ismeretes kolozsvári pályázatra elküldött fogalmazással. Szövege eredetileg 152 lapot töltött be, ezek közül 24 hiányzik. A kézirat és a nyomtatás eltéréseinek összeállítását és értékelését közlő máskorra halasztva, megállapítja, hogy a két szöveg közt a dráma felépítésére vonatkozó eltérés nincs. Azután felhívja a figyelmet a fontosabb változtatásokra, melyek egy részéről már a Bárány B. Rostájának ismerete óta tudomásunk van. — *Horváth István Mindennapjának* hatodik folytatása ismét számos érdekes följegyzést tartalmaz. Kazinczyról pl. ezt olvassuk: «Töbnyire a' sötétben tapogat ez az érzékeny szívű Hazafi is többekkel együtt nyelvünk belső természetére nézve.» Szó van továbbá még Jankovics Miklósról, Révairól, Vitkovicsról, Kulcsárról, Báróczyról, Budai Ezsaiásról stb. A Naplóból egyebek közt megtudjuk, hogy egy, Jankovics birtokában levő kézirat alapján, már ő is törte a fejét, hogy ki lehet a szerzője az «Az ki régen fegyvert fogott hazájáért» kezdetű hosszabb költeménynek, melyben, mint Horváth írja, sehol semmi név elő nem fordul. — *Harsányi István*: *Adatok Tompa Mihály életéhez* címen egy 99 darabból álló igen érdekes levélgyűjtemény közlését kezdi meg. A levelek közül hatvanhárom a költőtől való s Szentpétery Sámuel ref. lelkészhez vannak intézve. Szó van bennük: Tompa betegségéről, olvasmányairól, kertészkedéséről s a hivatalával járó ügyes-bajos dolgokról. — *Kristóf György* bírálja a Műveltség Könyvtárában megjelent magyar irodalomtörténetet. (Ferenczi Zoltánnal szemben igazságosabb, mint az eddigi zsurnaliszta-bírálok. Helyesen írja: «Bizonyos, hogy megírni is ez a rész a legnehezebb. A mai irodalom anyaga gazdag változatosságot, az értékelésben nagy tarkaságot mutat. A Ferenczi műve első kísérlet a mai irodalom rendszeres, kimerítő ismertetésére nézve. Ily körülmények között teljesnek lenni, hogy senki ki ne maradjon, hogy az értékelés igazságos és arányos legyen egészen a kifogástalanságig: . . . nagyon nehéz, a lehetetlenséggel határos feladat.»)

Keresztény Magvető. 1913. évf. 3. sz. — *Borbély Ferenc* behatóan bírálja Henrich Arnold Enyedi-kiadását. (Tancredus király leánya, Gismunda és Gisquardus széphistóriája. 1912. Ism. folyóiratunk: II. 100.)

U. i. 4. sz. — *Gál Kelemen* részletesen ismerteti Fitz József Brassai-életrajzát. (Brassai Sámuel. 1913. Ism. folyóiratunk: II. 106.)

Magyar Figyelő. 1913. évf. 10. sz. — *Hajdu Miklós*: *Mikszáth egy plágium-vádról*. Emlékezetes, hogy Mikszáthot Jókai-életrajza miatt plágiummal vádolták. Mikszáthnak egy ebben az ügyben hozzáfirt levelét (1907 júl. 4.) közli Hajdu Miklós. A levél szerint Szabó László Jókai-

könyvét tényleg használta Mikszáth; lehetnek szó szerinti egyezések a szövegben, «de — úgy mond — csak ott, ahol valamely referédaszerű forduló elő, de nem ott, ahol jellemzés, vélemény vagy megítélés».

U. i. 11. sz. — *Feleky László: Szalay László.* Eletrajzi adatai és nemrég megjelent Leveli összevetésével rajzolja meg Szalay László alakját. — *Ybl Ervin: Ferenczy István leveleit* ismerteti.

U. i. 13. sz. — *Feleky László: A megrágalmazott Széchenyi.* Széchenyinek nemcsak politikáját támadták kíméletlenül; a politikai cinizmus számító kíméletlenséggel gázolt bele magánbecsületébe is. Baloghy László röpirata: «Nemzetiség és alkotmányi mozgalmak hazánkban» (1841) azzal vádolja, hogy a különféle intézményeket nem az ország, hanem saját zsebe érdekében alapította: «Különösen a gőzös és lánchíd részvényei nem kis dividendát juttasztanak.» Mikor 1845-ben hivatalt vállalt gr. Apponyi György kormánya alatt, még a társadalmi bojkott is megindult ellene. A soproni választások alkalmával (1847) konkrét formában felmerült ellene az a vád, hogy azért akar 400 millió osztrák államadósságot elvállaltatni a nemzettel, mert ezért a szolgálatért egy millió jutalmat kap Bécsből! — *B. Szalay Gábor: Néhány szó Szalay Lászlóról.* Feleky László cikkével szemben (l. ugyane folyóirat 11. sz.-ban) meggyőződen cáfolja azt az állítást, mintha Sz. L. számára a politika, a publicisztika, a diplomáciai megbízatás első sorban kereseti forrás lett volna. Sohasem a jóllétért, csak maga és családja tisztességes fenntartásáért küzdött.

U. i. 14. sz. — *Angyal Dávid: Néhány Széchenyi-probléma.* Megjegyzések Halász Imrének a Nyugatban megjelent tanulmányára. Ami Sz. reformátori jelentőségét illeti, igaz, hogy a történelmi előzmények a Hittel nélkül is napirendre hozták volna a nemzeti és magánjogi reformokat. Sz. igazi jelentősége nem is könyvei hatásában rejlik, hanem az elvben, melyet merészen hirdetett: hogy országgyűléséknél s az alkotmány szabadságánál lényegesebb a közintelligencia fejlődése, mely egyetértő kulturális munkát termel. Mély okai vannak annak is, hogy munkáiban kerülte a kormány támadását s hátramaradásunk okait a nemzetben kereste; csak kis részben a cenzura miatt; érdekünket a monarchia általános jóllétében kereste s ezért óvakodott volna minden körülmények közt az ellenzéki hangulat fokozásától; de meg az önismeretet legfontosabb nevelő erőnek tudva, «önismereti tükrököt» igyekezett a nemzet szeme elé tartani. Halász szerint Sz. csak jelentéktelen kísérletet tett a köztelherviselés megvalósítása felé; azonban tudni kell, hogy Kossuth neve még alig volt ismeretes, mikor ő már támadta a nemesség adómentességét; az elv folytonos tüntető magasztalásával s napirenden tartásával hozzájárult egy kedvező közhangulat terjesztéséhez. Kezdeményező s izgató volt a jogegyenlőség terén is. Egyebekben inkább csak néhány bővítő észrevétellel, vagy precizirozással járul Halász felfogásához. — *Sztrakoniczky Károly: A Nemzeti Színház kövei.* A régi Nemzeti Színház lebontása alkalmából. Az új Nemz. Színháznak fenn kell tartania a régi hagyományait; ápolnia kell, s elevenen tartania a magyar drámairodalom nemesebb termékeit; nem szabad elmondania előkelő, eredeti magyar stílusáról, a magyar klasszikus játé-

stílusról, mely a régiben fejlett ki. Újabban háttérbe szorult e modor, de cserébe a fonetika szempontjából majdnem értéktelen kísérleteket kapunk: a köznapi beszédnek a színpadra való feltolakodását. De maga a drámai irodalom is leszállt a Nemz. Színház nivójáról: irodalmi szempontok helyett merkantil szándék nyomja rá a maga bélyegét drámáinkra. A Nemz. Színháznak kell az irodalmi értékű dráma hajlékának lennie. S a közönségnek is palléroznia kell magát annyira, hogy színházi élvezete egyszerűszersmind irodalmi és művészi öröm legyen. •Mert a Nemz. Színház kövei főként egy régi magyar közönségről beszélnek, amely a maga tiszteletre-métó lelkesedésében szinte heroikussá nőtt.»

U. i. 15. sz. — *Lakatos László: Reviczky*. Azon elmélkedik, miért nem népszerű R. még most sem? Nem azért, mert magyarul írt. Sorsa a «ki-választottaké».

Magyar Könyvszemle. 1913. évf. 2. sz. — *Marmorstein Artur: Szombatos kodecxek*. A nagybritanniai spanyol és portugál izr. hitközségek fő-rabbijának, Gaster Mózesnek könyvtárában van három magyaryelvű kéz-irat. Az első kézirat ószövetségi részletek fordítását tartalmazza, a másod-ikban zsoltárfordítás található, a harmadik imádságos könyv. — *Harsányi István: A Rákóczi-könyvtár és katalogusa*. (II.) A katalogus kéziratának fönmaradt töredékéből megállapítható, hogy a Rákóczi-könyvtár az összes XVII. századi hazai könyvtárak között a leggazdagabb volt magyar nyom-tatványokban. E fényes könyvtárt Rákóczi Zsigmond a sárospataki refor-mátus kollégiumnak adományozta, de a jezsuiták 1671-ben birtokukba kerítették a könyveket s csak később került vissza egy részük a kollégium birtokába. — *Lukinich Imre: Bethlen Farkas történeti műve keresdi ki-adásához közöl adalékok*. (1684.) — *Gulyás Pál* ismerteti a Bibliotheca Mauritií Baronis Kornfeld (1913.) c. kiadványt, mely 217 régi magyar könyv rövid leírását tartalmazza s egy-két adalékok is nyujt Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. — *Melich János* Sylvester Jánosnak Rosa-rium (1527.) c. művéről ír rövid tudósítást: e mű a szentpétervári császári könyvtárból elveszett s több példánya nincs. — *Niklai Péter: Adalékok a szabadságharc hírlapirodalmának bibliográfiájához*. (L. folyóiratunk: II. 236.)

Magyar Középiskola. 1913. évf. 5. sz. — *Morvay Győző* ismerteti a Magyar Shakespeare-Tár legutóbbi kötetét (V. köt. 1912. Ism. folyóiratunk: II. 232.), *Bittenbinder Miklós* elismeréssel szól Henrich Arnold Enyedi-kiadásáról. (Tancredus király leánya. 1912. Ism. folyóiratunk: II. 110.)

Magyar Kultura. 1913. évf. 13—14. sz. — *Nagy Péter: Szepirodalmi folyóiratok szemléje*. A Nyugat, a Hét, az Uj Idők, a Magyar Figyelő és az Élet kritikai megvizsgálása. — *Alszeghy Zsolt* ismerteti Pintér Jenő irodalomtörténetét. (1772—1831.)

Magyar Nyelv. 1913. évf. 6. sz. — *Simai Ödön*: *Kazinczy Ferenc nyelv-újítása*. XXX. A Debr. Gramm. orthológus tanításai Bessenyei Sándor Milton-fordításában igen széleskörű és tudatos gyakorlati alkalmazást nyertek s Csokonai nyelvhasználatában, a fogságból hazakerült Kazinczy itélete szerint, szintén kelleténél erősebb nyomokat hagytak. Hirdetőre találtak az egyetemi katedrán is Révai, majd Czinke Ferenc személyében. Érdekes és ma is aktuális Révai kifakadása a tudatlan nyelvholgyatók ellen, «kik, minekelőtte jól megtanulnák a magyar nyelvet, . . . belekapnak . . . készületlenül s ugyan azért elég szerencsétlenül a legnehezebb munkába». — *Lehr Albert*: *Arany-magyarázatok*. A Daliás Idők szövegén tett változtatásokat ismerteti, melyekkel Arany nemcsak a verselésen, hanem a kifejezésen, a nyelven is javítani akart. — *P. E.*: *A Budapesti Hírlap nyelvéről*. A B. H. nyelvének szemet szűrő furcsaságait szedegeti össze. Különös figyelmet érdemelnek azon adatai, melyekben e napilapunk helyesírásbeli és orthologizáló konokságát egészen az abszurd különködésig fokozza. «És a B. H. komolyan hiszi, hogy az efféle furcsaságokat az irodalom végre is magáévá fogja tenni.»

Magyar Pædagogia. 1913. évf. 6–7. sz. — *Gyulai Ágost* bírálja *Pintér Jenő* magyar irodalomtörténetét. (1772–1831.)

Magyar Tanítóképző. 1913. évf. 6. sz. — *Harmos Sándor* bírálja *Pintér Jenő* magyar irodalomtörténetét. (1772–1831.)

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1913. évf. 5. sz. — *Márki Sándor*: *A társadalmi igazságszolgáltatás Széchenyi szerint*. Széchenyi a nagy emberek igazságosabb megítélését követelte a társadalomtól s a nemzet halottjaival szemben magát a társadalmat szólította fel az igazságszolgáltatásra. Széchenyi e gondolatából kiindulva, cikkíró vizsgálata alá veszi, hogyan gondolkodik a magyarság a nemzet nagyjairól.

U. i. 6. sz. — *Gaal Jenő*: *Széchenyi társadalmi politikája*. Széchenyi mértéktelen dicsőítése. Cikkíró szerint kétségtelen, hogy a Sz. különb a világ összes nemzeteinek nagy reformátorainál s valamennyi fölé emelkedik értelmi és erkölcsi nagy ereje által.

Magyarország. 1913. évf. 212. sz. — *Berecz Sándor*: *Báró Eötvös József*. E. J. életének és működésének ismertetése.

Mult És Jövő. 1913. évf. 5. sz. — *Kova Albert*: *Lenkei Henrik*. Lenkei poézisát a Biblia tette széppé és zsidóvá. Első versei (1886.) még nem mutatnak a zsidó élet átérzésére, de később (1899.) átalakul a Biblia poétájává. Mélyen érzi a zsidóság történeti tragikumát s egyik-másik versében nemcsak a nyelv, forma és frazeologia, hanem a gondolatfűzés is teljesen héber.

Néptanítók Lapja. 1913. évf. 36. sz. — *Imre Sándor: Eötvös nyomain.* Vezércikk. — *Eötvös, a miniszter.* Eötvös közoktatásügyi terveinek és eredményeinek rövid ismertetése. — *Népoktatásunk alaptörvénye.* Eötvös képviselőházi és főrendiházi vitáinak ismertetése. (1868.) — *A Néptanítók Lapja megteremtője.* Eötvös ide vonatkozó rendeleteinek közlése; ugyanitt olvasható az a vezércikk, melyet Eötvös a Néptanítók Lapja legelső számába írt. — *Nevelési gondolatok Eötvös regényeiből.* Szemelvények. — *Bihari Károly: Az Uralkodó Eszmék írója a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székben.* Eötvös kulturpolitikájáról. — *Lanzeritsch Antal: Báró Eötvös József sírja.* Az eressii Eötvös síremlék felállításának története. — *Eötvös József: «A meggfugott gyermek» c. költeményének tárgyalása.* Minta-lecke a IV. elemi osztály tanítói számára.

Nyugat. 1913. évf. 10. sz. — *Schöpfung Aladár: Eötvös.* Az első igazán európai magyar. Úgy benne élt a nyugati kultúrában, mint bármely hasonló sorsú és képességű német vagy angol. Azért vette oly pontosan észre a magyar élet hiányait és betegségeit, mert némiképp kívülről, egy nyugat-európai kultúremler szemével nézte. A hivatalnoki s nem a nagybirtokos arisztokráciából származván, ment bizonyos osztályfelfogultságoktól, melyek meg voltak Széchenyiben az arisztokrácia, Kossuthban a köznemesség irányában. Ő látta először a magyar társadalmat a maga különleges, szociális tagozottságában. Tudomány, költészet és cselekvés határai elmosódnak benne, mindig van benne valami mind a háromból. Gondolkozását érzelmi megindulás indítja meg, innen gondolkodásának páthosza. Nem annyira az egyes ember, mint az emberi csoportok, osztályok érdeklik, általában az egész emberiség. Ezért inkább típusokat rajzol. — *Ady Endre: Disputa.* Goga Oktaván vádjaival foglalkozik.

U. i. 1913. évf. 12. sz. — *Halász Imre: Szalay László.* Sz. I. nemrég megjelent Levelei felhasználásával szól azon szerepről, melyet Sz. I., mint a magyar kormány megbízottja a frankfurti német alkotmányozó parlamentnél játszott. — *Emil Isac: Új románság.* A Goga-ügyben. — *Schöpfung Aladár: Gyulai Pál posthumus könyve.* Gyulai gondolkodásának köre és jelleme már a hatvanas években kialakult s azóta nem változott. Amit egyszer átgondolt, az egyszersmindenkorra el volt intézve. Nem a nagy megértők közé tartozott, kik mindenbe beleélik magukat: Vörösmarty-nak, Petőfi-nek, Arany-nak nem látta meg minden oldalú eredetiségét, csak annyit, mi ezekben vele rokon volt. Ő értékelő volt: bizonyos erkölcsi és esztétikai értékekhez mért mindent, melyek tulajdonkép az ő emberi jellem-nek és írói gyakorlatának értékfogalmakká váló absztrahálásai voltak: komolyság, emelkedett erkölcs, szilárd lelki és szellemi egyensúly, erős művészi ösztön, feltétlen emberi és művészi becsületesség, bizonyos merev, de nem inhumánus puritánság, eleven szimmetria- és stílus-érzék, jóra-való polgári realitás — az ő főerényei s ezeket kereste másokban is. A klasszicizmus minden ellentéte, minden szabálytalanság idegen volt tőle. Jókai-ival, kinek az irodalom anyagi forrás is volt, ki zsurnaliszta volt, kiben a genie bizonyos középszerűségekkel elegyedett, ki a népszerűségre

igen sokat adott, Gy. P. még csak rokonszenvezni sem tudott, esztétikai ellenvéleményein kívül bizonyos erkölcsi antagonizmus is tüzelte ellene. Bírálati gyűjteménye nem ad képet irodalmunk 1861—1903 közé eső fejlődéséről: lényegében ellenőrző, polemikus kritikát űzött. (Jókaival szemben elfoglalt álláspontját újabban sűrűn kifogásolják. De kétségtelen, hogy úgy esztétikai, mint erkölcsi tekintetben a Gy. álláspontja a magasabbrendű. Azt sem mondhatni, hogy «sohasem tudta megérteni a szemeláltára ki-fejlődő modern hírlapírást». Sőt nagyon is megértette s azért utálta. Valamit megérteni, nem annyit jelent, mint belenyugodni. Azt is sokat hangoztatják, hogy Gy. kritikai gondolkozása a hatvanas évek óta nem «fejlődött» s hogy amit egyszer megírt, azt mindvégig szószerint fenntartotta. De hisz épen ez az ő fontossága: ő a magyar klasszicizmus kritikusa, pártkritikusa, ha úgy tetszik; annak a diadaláért küzdött, annak mennél tartósabb uralmát követelte és szolgálta, attól ő nem tágíthatott, ahhoz képest minden egyebet csak hanyatlásnak, tévelygésnek láthatott, annak a mértékével «ellenőrzött», annak az igazáért polemizált. És méltán, és jól is tette. Ilyen emberre, ilyen pártkritikusára a magyar klasszicizmusnak még ma is szükség volna. A mi nemzeti klasszicizmusunk (tessék összevetni a franciával!) sokkal rövidebb ideig volt kétségbe nem vont uralmon, semhogy művészi, nemzeti s általában erkölcsi értékei az őket megillető, egyetemes hatásra tehettek volna szert. S hogy véleményét lépten-nyomon nem változtatgatta, hogy nem lett az a «nagy megértő», aki mindenbe beleéli magát: egyéniségét épen legtiszteletreméltóbb s legértékesebb oldaláról jellemző sajátosság. Aki a gondolkozást, és ami annak eredménye: az *ítélkezést*, nem becsüli annyira, hogy emberileg bizonyos állandóságot szánjon neki, aki ma csak azért mond á-t, hogy holnap b-t mondhasson, aki eleve tudja, hogy ítélete csak pillanatnyi vérmérsékleti konstellációk eredménye: vagyis, aki — mint szépelegve mondják, — örökké «fejlődik»: lehet érdekes, szellemes, sőt hasznos ember is, de nincs kritikai lelkiismerete. Már pedig aki ítéletet mer mondani, gondolja meg előbb alaposan s ha úgy érzi, hogy holnap már nem tudna helyt állani érte, inkább tartsa meg magának. Gy. igenis az igazi, a par excellence kritikus egyéniség; nem azért nem fejlődik, mert fejlődésre képtelen, hanem, mert minden egyes ítéletével fejlődési képessége legmagasabb fokára lép; nem ujságírói könnyelműséggel veti papírra ítéletét, hanem úgy megfontolja, hogy azon soha többé módosítani ne kelljen. Lehet, hogy más is, lehet, hogy Schöppin is így érti, de sokszor, amit «jellemezésül» mond Gy.-ról, értékelésnek és pedig a «megértő» kritikánál alacsonyabbra értékelésnek tetszik.) — *Ady Endre: Thaly Kálmán regénye.* «A kuruc-kor... talán azért volt neki haláláig a legszentebb, mert elfogadtatta, igazolta őt olyannak, amilyenek hitte magát, nagy költőnek.»

U. i. 13. sz. — *Fenyő Miksa: A Greguss-jutalom.* «Nem is értem, hogy mit veszekszik (t. i. Angyal Dávid) Horváth Jánossal; béküljenek ki és együtt kezdjenek harcot a közös ellenség: a becsületes irodalmi törekvések ellen.» Ez a cikk utolsó mondata s ehhez illő az egész. — *Kuncz Aladár* bírálja Pintér Jenő magyar irodalomtörténetét (1772—1831.).

U. i. 15. sz. — *Halász Imre: Még egyszer Széchenyiről.* Válaszol Angyal Dávid cikkére. (Magyar Figyelő. 14. sz.) Visszautasítja azt a föltevést, mintha Széchenyi alakját kisebbiteni akarta volna: «ez a küzdő és szenvedő alak a maga valóságában százszorta különb annál a bálványnál, melyet belőle némelyek faragni megkísérlettek». Kimutatja, hogy amit első cikkében állított (Nyugat. 7. sz.), az egészében és részleteiben is megfelel a történeti igazságnak.

U. i. 16. sz. — *Schöpflin Aladár: Szinnyei bácsi halálára.* Id. Szinnyei József munkásságának rövid jellemzése.

Pesti Hírlap. 1913. évf. 188. sz. — *Sikabonyi Antal: Idősb Szinnyei József.* Sz. J. pályájának jellemzése.

U. i. 208. sz. — *Bihari Károly: Az «Uralkodó eszmék» létrejövetele.* Eötvös politikai fejlődésének első tényezőiről s az Uralkodó Eszmék megírásának előzményeiről.

Pesti Napló. 1913. évf. 208. sz. — *K. F.: Bárány Eötvös József.* Megemlékezés E. J. születésének 100 éves fordulójára alkalmából.

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1913. évf. 19. sz. — *Szemák István: Észrevételek.* Király Györggyel szemben védi az Ifjúsági Könyvtárjegyzéket. (V. ö. folyóiratunk II. 249., 397.) — *Király György: Néhány megjegyzés.* Felelet Szemák védekezésére s újabb érvek arra nézve, hogy ez a hivatalos könyvjegyzék sem a pedagógia igazi követelményeire, sem az irodalmi szempontokra nincs tekintettel. (E cikkekre Szemák az Alkotmány 180. számában válaszolt, de ezúttal már személyeskedéssel és gyanúsításokkal fűszerezte válaszát s felhívta a figyelmet a destruktív irány és a radikalizmus veszedelmére. Úgy látszik, hogy ha valakit manapság tudománytalanságon fognak, az mindjárt radikalizmust emleget. A tudomány terén végre is le kellene már egyszer számolni ezekkel a vádaskodókkal, akik részint tudatlanságból, részint tehetetlen haragból még ott is destruktív irányt szimatolnak, ahol legfeljebb csak arról van szó, hogy az egyéni önzés ne terpeszkedjék a köz rovására s a tudományos igazságok ne ferdítettessenek érdekigazságokká.)

Protestáns Szemle. 1913. évf. 5. sz. — *Ágner Lajos* bírálja *Pintér Jenő* magyar irodalomtörténetét (1772—1831.).

U. i. 6. sz. — *Gyöngyösy László: Gyöngyösy László.* Gyöngyösy István bátyjának életrajza. Gy. L. szintén író volt: egy református hittani munkát fordított angolból magyarra (Utrecht, 1657.). Eleinte papnak készült, de 1662-ben Ung megye szolgabirája, később Ungvár jegyzője lett. Magtalanul hunyt el.

Religio. 1913. évf. 16. sz. — *Paar István: Egy-két megjegyzés a Műveltség Könyvtára legújabb kötetéhez.* Cikkíró szerint a Ferenczi Zoltán szerkesztésében megjelent magyar irodalomtörténet nem méltányos a kath-

likusokkal szemben: Bátori László bibliafordítása nincs méltatva, Káldi György szentírásfordításának jelentősége nincs kellőképen kiemelve.

Sárospataki Református Lapok. 1913. évf. 22–23. sz. — *Hodossy Béla: Egressy Benjámin.* Megállapítja, hogy a Szózat dallamának szerzője 1814 április 21-én született Sajókazincon. Egressy Béni, Egressy Gábor öccse, színész, író és dalszerző volt. 1837-től kezdve a pesti Nemzeti Színház tagja. 50 drámát és 19 operaszöveget fordított magyarra. Vannak eredeti művei is. Erkel Ferenc számára ő írta a legjobb opera-szövegeket (Bánk Bán, Hunyadi László, Bátori Mária). Mint dalszerző is nevezetes volt. Főleg Petőfi, Tompa, Vörösmarty és Erdélyi dalait zenésítette meg nagy sikerrel. 1851 július 19-én halt meg. Özvegyét Csengery Antal vette feleségül.

U. i. 25. sz. — *Rácz Lajos: Erdélyi János Sárospatakon.* (V. ö. folyóiratunk: II. 303., 399.)

U. i. 27. sz. — *Gulyás József* ismerteti Pruzsinszky Pál Bod-életrajzát. (L. folyóiratunk: II. 461.)

U. i. 33. sz. — *Harsányi István* közli Szemere Pálnak egy eddig ismeretlen ifjúkori versét. A 26 soros verset Szemere 1801-ben írta Molnár István deák halálára.

Slovenské Pohľady. 1913. évf. 6. sz. — *Skultéty József: Kedy sa ženíl Mikszáth.* Vitatja, hogy Mikszáth 1883-ban nősült. (V. ö. folyóiratunk: II. 377.) Skultéty ez időtájt a fővárosban időzött és Hurban Szvetozár társaságában meglátogatta Bachat Dániel budapesti tót evangélikus lelkészt, a későbbi bányakerületi püspököt. Beszélgetés közben Bachat azt mondta: «Tegnap eskettem Mikszáthot.» Skultéty azt hiszi, hogy a budapesti Rákóczi-úti tót evangélikus egyház házassági anyakönyvéből a napot is pontosan ki lehetne keresni.

Szabadgondolat. 1913. évf. 5. sz. — *Sujó Andor: Élet és irodalomtörténet.* Birálja a Műveltség Könyvtárában megjelent magyar irodalomtörténet modern részét, szól Pintér Jenő irodalomtörténetének most megjelent két kötetéről, ismerteti a Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóiratát s felhívja a figyelmet Angyal Dávidnak a Budapesti Szemlében közreadott támadó cikkeire (Greguss-jutalom).

Századok. 1913. évf. 5–6. sz. — *Müller Frigyes: A nagyobb Gellért-legenda forrásai és keletkezése.* A nagy apparatussal kidolgozott, de feltűnő módon kuszált gondolatmenetű értekezés szerint a nagyobb Gellért-legenda több forrásból van összeszerkesztve. A főforrás, mely még 1083 előtt keletkezett, elveszett. E ma már elveszett főforrás alapján készült a ma is ismeretes nagyobb Gellért-legenda 1381 és 1421 között. — *Glatz Ernő* ismerteti a Műveltség Könyvtárában megjelent magyar irodalomtörténetet. — *Karácsonyi János: Kitől hallotta Kézai az erdélyi székelyekre vonatkozó híreket?* Újabb bizonyítékok arra nézve, hogy a székelyek hun eredetének meséje külföldi szerzetesektől származik. A mese közvetítői,

illetőleg kitalálói, bizonyára a ciszterciek voltak. — *Marczali Henrik* ismer-teti Kont Ignác bibliográfiáját (Bibliographie Française de la Hongrie. 1913.), *Vértesy Jenő* Ferenczy István leveleinek gyűjteményét (1912.).

Turul. 1913. évf. 1. sz. — *Ortvay Tivadar: Pór Antal*. P. A. munkás-ságának beható méltatása. — *Komáromy András: A Kazinczy-család tör-ténetéhez*. Adatközlés. — *Rexa Dezső: A Tinódi-cimerek*. Fehérmegyében még a XVIII. században is éltek Tinódiak, de ezeknek a nemesi címerük más volt, mint Tinódi Sebestyéné.

Vasárnapi Ujság. 1913. évf. 22. sz. — *Oláh Gábor: Arany János feje*. Bemutatja Arany Jánosnak egy debreczeni antiquáriusnál talált s eddig ismeretlen arcképét, mely alighanem a hatvanas évek végéről való.

U. i. 23. sz. — *Egy elfelejtett szoborleleplezés*. Most ötven éve halt meg Lisznyay Kálmán. Még akkor mozgalom indult meg emléke meg-öröklésére. Izsó Miklós el is készítette a Szécsény főterére szánt szobor-emléket. A leleplezés azonban, nem tudni mi okból, elmaradt. A Lisznyay-család tulajdonában levő szobrot most már fel fogják állítani vagy Herecsény-ben, ahol L. K. született, vagy Szécsényben, ahol sokáig élt, vagy a fő-város valamely kertjében. A szobor képmása közölve. — *Arany Családi körének kézírata*. Özv. Csiky Kálmánné tulajdonából közölve.

U. i. 33. sz. — *d'Isoz Kálmán: Id. Szinnyi József*. Sz. pályájának és jelentőségének méltatása.

Világ. 1913. évf. 180. sz. — *506 levél. Látogatás Vajda János özvegyénél*. A sopronmegyei Savanyúkúton ma is él Vajda János özvegye. Vajda elűzte nejét, de törvényesen nem vált el tőle s haláláig levelezett vele. Leveleit a hányatott életű asszony ki akarja adni. A névtelen cikkíró meglátogatta az özvegyet, aki megdöbbentő dolgokat mondott el V. J. magánéletéből. (Az özvegy mesemondása jórészt magánviseli a valószínűtlenség bélyegét.)

U. i. 206. sz. — *Ábrányi Kornél: A Nemzeti Színház hőskoráról*. Ismer-teti Jókai Mór 1861. évi országgyűlési jelentését, melyet J. M. mint a pesti Nemzeti Színház ügyében kiküldött orsz. bizottmány előadója terjesztett elő.

U. i. 208. sz. — *Kosztolányi Dezső: Eötvös József*. Költői lendületű jel-lenzés. — *Mikor született báró Eötvös József?* Nem 1813 szeptember 13-án. A Világ névtelen cikkírója a budavári plébánia anyakönyvében nem talált semmi Eötvösre vonatkozó feljegyzést, ellenben szeptember 3-án fel van jegyezve: «Josephus, Carolus Barr. Bartholomäus, Adalbertus Ötvös, báró Ötvös Ignác kamarai koncipista fia». A plébániai segédlelkész szerint ez a keresztelés napja. Eötvös tehát szept. 3-a előtt született. Valószínűleg aug. 13-án.

U. i. 212. sz. — *Szabó Károly: Beöthy Zsolt*. Cikkíró meglátogatta Beöthy Zsoltot komáromi házában s lelkeshangú tárcában ad számat be-nyomásairól. Az irodalomtörténet munkásait érdekelheti, hogy Beöthy Zsolt kertjében szeptember 7-én leplezték le Jókai Mór szobrát, melyet Zala György mintázott. — *Bihari Károly: Eötvös fejlődéstana*. Néhány meg-jegyzés az Uralkodó Eszmék méltatásához.

FIGYELŐ.

Idősb SZINNYEI JÓZSEF
1830 márc. 18. — 1913 aug. 9.

Az irodalomtörténet-tudósok semmiféle típusába sem lehetett be-
skatulyázni. Ennek a tudománynak megvannak a maga Darwin-jai: nagy
evolúciók felismerői, összefoglalói, akik a filozófia magasságába emel-
kednek fel. Vannak költő-tudósai, akik a maguk szubjektív igazságait év-
tizedekekre bele tudják szuggerálni a köztudatba; akiknek szemüvegén
keresztül jól esik korszakokat, alakokat néznünk, mert az a részleges
igazság, amit adnak, kárpótol az abszolút igazság elérhetetlen voltaért.
Vannak aztán — és ez is elterjedt típus — tudósaink, akik merész össze-
foglalásokra, szubjektív értékelésekre egyformán képesek, akiknek kritikái
egyszerre csiklandozzák hiúságainkat, előítéleteinket és fülünket. Van
végül egy egész tábor tiszteletreméltó, jóhiszemű munkás, akik nem is
vindikálják maguknak a nagy koncepciókkal együttjáró jogokat, köteles-
ségeket és veszélyeket: önként sorozzák be magukat a nagy épület egy-
szerű téglahordói közé és hangyaszorgalommal gyűjtik azokat az apró
adatokat, melyek magukbanvéve rendszeren értéktelenek és csak arra valók,
hogy, ha már tízezerével vannak együtt, egy eljövendő valaki építhes-
sen rájuk.

Ehhez a típushoz állott legközelebb idősb Szinnyei József. De ami
ettől is megkülönbözteti, az vállalkozásának fantasztikus, regényes nagy-
sága. A pygmaeusok munkáját végezte, igaz, de — egymaga. Egy életet
szentelt annak, amire a többi gyűjtő-munkás csak szabad óráit szánta; és
ezzel igazolta céljának nagy voltát: mert az a cél, amiért egy életet odaad
valaki, lehet téves, lehet fantazmagória — de nem lehet nagyság nél-
kül való.

Irigylendő ember, aki fiatalon ilyen célt talál és késő öregségében,
szakadatlan munka után, nem ábrándul ki belőle. Nem kellett válogatnia
az anyagban: minden egyformán fontos volt az ő szempontjából, kinző
tépelődések nem gyötörhették. Nem ítelt: a súlyos felelősség érzete nem
bánthatta. Nem foglalt össze, nem általánosított: elfoglultsággal nem kel-
lett küzdelemre. Egy ujjnyira volt a végtelenségtől, mint Faust, és nyu-
godtan merült el könyveibe, mint Wagner, a famulus. A végtelenség! Ez
az egy csüggeszthette volna el — talán. Betűrendes lexikonának Z betűjén

dolgozott utolsó napjaiban. Irigylendő ember! Nem azért, mert a Z betűig eljutott, hanem mert nem jutott tovább. Ha van boldogság a földön, ez lehet az: hatvan esztendőn át napról-napra közeledni a célhoz, biztosan, kétely és csüggedés nélkül megközelíteni és — meghalni, mint Mózes, egy pillantást vetve az ígért földjére. Az ígért földje! Ebben az esetben az utolsó Z betűs magyar író. Szívfacsaró elgondolni, mit érezhetett volna Szinnyei bácsi, mikor a maga jószántából leteszi a tollat. Célhoz ért . . . és célt vesztett. Az élete munkájának vége. Hacsak . . . igen! Míg a Z betűt feldolgozta, új írók, új könyvek jelentek meg, akik hiányoznak a V-ből . . . Az U-ban még tátongóbbak a hiányok és az A betűhöz már talán két pótkötetet kellene függeszteni . . . És ha még oly hermetice elzárkózott is hatvan esztendőn át a végtelenség, a magunk és munkánk semmiségének, hiábavalóságának gondolatától: itt, a célnál eszébejutott volna. Ki tudja — talán kezébe veszi újra a tollat és, hogy gondolatait elhessegesse, reszkető ujjával leírja: Első pótkötet: A . . .

Jó neki — és jó nekünk, unokáinak is, hogy ez a nagy dolgozó itt, a szemünk láttára, kiábrándulás nélkül, ép hittel halt meg. A pótköteteket belátható időn belül aligha fogja valaki megírni — nem baj, nem ez a fontos. De mi láttunk egy embert, aki a maga helyét józanul megtalálva, egész életében törhetetlenül dolgozott; aki frázisok nélkül, törtetés nélkül, tetszetős hazugságok nélkül tisztességet szerzett nevének — s aki fáradt, hitetlen, keserű lelkünknek örök tanulságul hagyja hátra, hogy a munka dicsőségét nem az — olvasókönyvek írói találták fel.

B. M.

A magyar népszínmű Finnországban. A Finn Irodalmi Társaság kiadványai között most nemrégiben jelent meg a finn színészet története Eliel Aspelin-Haapkylä tollából (Suomalaisen Teatterin Historia. I—IV. 1906—1910). Szó van benne mindazon finn és idegennyelvű színművekről, amelyet valaha Finnországban előadtak s így arról a néhány magyar népszínműről is, amelyeket Finne J., Jalava Antal és Szinnyei József fordított le finn nyelvre. E népszínművek a következők:

1. *Tóth Kálmán: A cigány.* Finnre fordította Jalava Antal, zenéjét szerzette Conradi A., először adták Finnországban 1874 nov. 8-án. Felújították 1892 szept. 14-én, 1895 márc. 27-én, 1901 okt. 6-án.

2. *Tóth Ede: A falu rossza.* Finnre fordította Jalava Antal. Először adták 1877 dec. 12-én, később 1885 nov. 20-án.

3. *Szigligeti Ede: A cigány.* Finnre fordította Szinnyei József. Először adták 1880 május 4-én s később 1884 okt. 15-én.

4. *Tóth Kálmán: Nők az alkotmányban.* Finnre fordította Jalava Antal. Először adták 1881 dec. 16-án.

5. *Csepreghy Ferenc: A piros bugyelláris.* Finnre fordította Finne J. (németből). Először adták 1898 okt. 5-én.

Az első két színműnek nagy hatása hozta Pestre a finn színészet egyik legnagyobb alakját, *Karlo Bergbomot* 1879-ben, aki itt a magyar színiügyet tanulmányozta s alkalmas színműveket keresett, hogy azokat

finnre lefordíttassa. Közölve vannak levelei, melyeket a tanulmányútjáról haza írt.

1879 augusztus 20-án kelt levelében a következőket írja: «Itt Pesten kimondhatatlan szíveséggel fogadtak. Minden nap meg vagyok hívva valahová, úgy hogy munkára alig marad időm. Hunfalvyt eddig egyetlen egyszer láttam... Budenzzel, Gregussal (esztétikus), Rakoszyval [= Rákosi Jenő] (író) s más celebritásokkal sűrűn érintkezem. Greguss útján segítségül kaptam egy fiatal egyetemi hallgatót, akivel együtt tanulmányozzuk a magyar drámairodalmat. Nézetem szerint figyelembe kell vennünk s művelnünk kell a magyar népszínműköltészetet, mely nem nyújt ugyan mesterműveket, de költőiebbeket, mint a Mein Leopold, vagy a Tireuse de cartes s azonkívül egész más eszközökkel kelti föl az érdeklődést. Engel úr — így hívják azt a fiatal egyetemi hallgatót — jelenetről-jelenetre analizált nekem magyar színműveket s a főbb jeleneteket élő szóval is lefordítja. Átveszünk úgy 3—4 darabot, naponta 3—4 órát dolgozva együtt.»

Szeptember 3-án: «Nagyon sok figyelemreméltó dolgot találtam. A magyar népszínműről pl. úgy látom, hogy teljesen önállóan fejlődött s odaállítható a legjobbak mellé, miket e nemben a franciák és a németek termeltek. Színi hatás tekintetében összehasonlíthatók a francia melo-drámákkal, erkölcsi felfogás tekintetében a legjobb német népszínművekkel s van bennük valami rendkívüli költői báj, mely gyakran talán inkább ethnografiai, mint művészeti s ami mégis oly sajátos csillogást ad ezeknek a termékeknek.»

Többi leveleiben is lelkesedéssel beszél színműveinkről s alkalmas darabot keres, melyet érdemes volna finnre fordítani. Legszívesebben szeretne valami hazafias drámát, mert ez a hazafias hang nagyon ritka a finn színpadon, de ilyet nem talált, mert azok a darabok, melyekkel megismerkedett (1879 szept. végéig) vagy nagyon idealizáltak, vagy a magyar történelemben nagy speciális tudást tételeznek föl.

Magyarországi tartózkodásának egyetlen eredménye az volt, hogy nagy lelkesedéssel haza írott leveleivel érdeklődést keltett színműveink iránt. A Falu Rosszát már ismerték Finnországban 1877 óta, a Tóth Kálmán Cigányát 1874 óta s szerettek volna valami új finnre fordított magyar népszínművet. Az épen akkor Finnországban tartózkodott Szinnyei József, aki akkor már «hibátlanul írt és beszélt finnül», szívesen támogatta Karlo Berghom törekvését, hogy a finnre fordított magyar népszínművek számát szaporítsa s lefordította Szigligeti «A cigány»-át, amely nyomtatásban novemberben meg is jelent, május 4-én pedig színre is került.

Talán nem érdektelen a kérdés, megértették-e Finnországban a magyar népszínművet? Kétségtelen bizonyosságunk van rá, hogy meg. Finnország eddig élt legnagyobb színésznője, aki egyúttal Ibsen nőalakjainak is legkiválóbb alakítója, Szinnyei József szerint Boriska szerepét a Falu Rosszában úgy alakította, hogy Magyarországon sem senki különbül. Az ő magasztalása alapján Aalberg Idának megengedték (1881), hogy a magyar Népszínházban Boriska szerepében fölléphessen. E vállalkozást sokan nagyon merésznek találták: hogy idegen nyelven beszélő idegen művésznő

magyar színészek között, magyar népszínműben magyar leány szerepet alakítson. Az előadás estéjén elterjedt a hír, hogy mikor az idegen művésznő a próbán eljátszotta a harmadik felvonás nagy jelenetét Göndörrel, a szereplők sírtak és Tamássy-Göndör szemében könnyek csillogtak; a közönség azonban még mindig kételkedő kíváncsisággal várt. S mégis az elképzelhető legdiadalmasabb sikere volt. Beöthy Zsolt a «Pesti Napló»-ban s egy névtelen a «Függetlenség»-ben a legnagyobb elismeréssel ír róla s a közönség is elismerte, hogy ilyen «Boriská»-t még nem láttak Magyarországon. Hasonló sikere volt Kolozsvárott is. Magyar lapok írták róla, hogy a vele együtt játszó Blaháné elhomályosult mellette. Megértette tehát a magyar népszínművet, amit bizonyítanak a magyar lapok magasztaló kritikái is, melyek e műben finre fordítva olvashatók.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Nyílt levél a Szerkesztőhöz. Kedves Barátom! Azt kérdezed, kívánok-e válaszolni Angyal Dávidnak, ki újra *Választ* írt a Budapesti Szemlébe (1913, június). Nem kívánok. Elmondtam, amit akartam, mikor Greguss-jutalmi jelentéséről bírálatot írtam folyóiratodba; s elmondtam, amire első válaszával provokált, mikor vádaskodása ellen a tiszta igazság közlésével védekeztem. Az örökös válaszolgatás csak a hiúság és sebzett önérzet labdajátéka, mellyel első, elhibázott ütését akarja feledtetni, s csak egyre növekvő szószaporítás, mely elhomályosítja a pör kiindulópontját. Súlyos hibát követnék el, ha «polémia» címen ráadnám a fejem arra, ami Gyulai szerint már csak «eszme nélküli üres feleselgetés» lehetne.

De ha szeretnék is az ő válaszában minden sorára hárommal válaszolni (mert így dagadnak a válaszok!); ha nem tudnék is hallgatni egyik-másik mélyen sértő mondatára, mellyel túllép a kritikai korrektség határán (mint pl. mikor Kéki Lajosra vonatkozó elismerő nyilatkozatom *motivumait* gyanusítja meg); ha nehéz is némán olvasnom az én mondataim elferdített vagy láncolatos következtetésekkel hamissá kierőszakolt értelmét: nem lehetne válaszolnom, mert sehogysem tudok elmenni az ő válaszában. Címe szerint «az Irodalomtörténet *támadására*» válaszol. Igazán jó kedély kell hozzá, hogy minket tegyen meg támadó félnek. De hagyján. Magában a cikkben már visszavonuló ellenfélnek tüntet fel, aki visszavonulását ő ellene intézett heves tüzeléssel fedezem. Támadtam-e tehát, vagy visszavonultam? Hogy igazodjam el ezen? De újabb zavarba hoz egy későbbi kijelentés, mely szerint «májusi támadásom» eltörli pörbe fogott korábbi cikkem radikális ízü benyomását s tiltakozásom, melyhez Te is csatlakoztál, «megnyugtatóan tisztázza a helyzetet». Támadás — visszavonulás — megnyugtató tisztázás: mindez egy- és ugyanazon cikk volna. A «megnyugtató tisztázás» azonban csak úgy végül van odavetve s elvész a cikk viaskodó részleteinek nagy tömege mögött.

Általában a szempontoknak valami sikló mozgékonyasága az, ami a választ nemcsak fölöslegessé, hanem lehetetlenné is tenné. Mikor még azt hihette, hogy Adynak egy bizonyos Előszavában látok «szerencsés intuitiót», addig irgalmatlanul támadta azt az Előszót s általa engem; most már

azonban, mikor kiderült, hogy nem arról, hanem Adynak egy másik munkájáról beszéltem, egyszerre megenyhült amaz Előszó iránt: azt irodalmilag véve szebbnek találja, mert «legalább egy ferde gondolatot némi erővel és emlékezetünkbe», viszont most már a másik munka kerül a deresre, s erre nézve már nincs ilyen «legalább».

Multkori cikkem hangját szenvedélyesnek találja, s kifakadásokat, invektivákat lát oly kifejezésekben, melyek egyszerűen nevének a gyermekét. De ha egy oly méltatlan vádra adott oly higgadt modorú válaszból is invektivákat látunk, s amiatt ítéljük el, akkor félő, hogy a tisztességes, tárgyilagos polémikus modor végkép elveszíti minden becsületét. Mert egész joggal okoskodhatnék így az illető: kár, hogy nem dolgoztam igazán invektivákkal, akkor legalább nem ok nélkül bálnának így velem.

Rossz példát más tekintetben is adott Angyal Dávid. Egyetlenegy szó miatt eretneket éget; száz meg száz ellenkező tanulságú példával nem törődve, fennakad egy csak pedánskodó értelmezéssel kifogásolható mondaton; «suttogások»-tól befolyásoltatja magát; s igen ingatag gyanú alapján riadót fű a nagy nyilvánosság előtt, mikor pedig egy bizalmas kérdés, mit négy szemközt a szerkesztőhöz intéz, minden tévedésnek s vádaskodásnak elejét vehette volna.

De legrosszabb s legtudománytalanabb példát abban adott, hogy *politikai váddal felett egy tisztán irodalmi szempontú bírálatra*. Vonjuk le a tanulságot s maradjunk meg bírálatainkban továbbra is azon az állásponton, hogy irodalmi terméket tudományos igénnyel csak irodalmi szempontból lehet és szabad megítélni. Megengedem, hogy Angyal Dávid jó-hiszeműleg tévedt, mikor bírálatomról radikális ízt érzett. De csak azért tévedhetett így, mert politikai elfogultsággal olvasott, holott az én bírálatom minden politikai elfogultság nélkül tisztán irodalmi kvalitásokkal törődött s így elismeréssel szólhatott olyan írókról is, kiknek politikai állásfoglalása az enyémmel homlokegyenest ellenkező. Angyal Dávid politikai előzékenységet látott abban, hogy elismertem radikális írók irodalmi kvalitásait. Ezt azonban ezután is folytatom, ha az igazságos ítélet azt követeli. Másképp u. i. lehetetlen tiszta szemmel látni a jelen irodalmi vajadásait, mert akkor csődöt mond minden tudományos érvényre törekvés a bírálatban, s a kritika csak irodalmi álarcba bújtatott politikai párbajjá fajul.

Félreértésnek, félremagyarázásnak ki lehetünk téve ezután is: de nyugodtan hivatkozhatunk álláspontunk magas, tisztán tudományos jellegére. Résztvehetünk a politikai pártküzdelmekben mi is, de nem az irodalmi bírálat mezején. S ha kötelességünket legjobb meggyőződésünk szerint teljesítve, újból a szerénytelenség vádjával illetnek, inkább e vádat tűrjük el, semhogy mi is résztvegyünk abban, amit egyik jelesünk, épen kritikai közéletünkre értve, oly találóan nevezett a «hallgatás összeesküvésének».

HORVÁTH JÁNOS.

Szerkesztői végszó. A Greguss-jutalom vitája lezajlott. E vita fölötté tanulságos volt, van azonban néhány olyan mozzanata, amely mellett a

szerkesztőnek sem lehet szó nélkül elhaladnia. Mellőzve a java korában levő író öregeskedve leckéztető hangját az *ifjakkal* (velünk, a harminc és negyven év közötti «fiatal emberekkel») szemben, ezúttal csak azon támadások ellen tiltakozom, amelyeket Angyal Dávid — a Greguss-jutalom póré kapcsán — folyóiratunk ellen intézett.

Angyal már első válaszában (Budapesti Szemle, 1913. április) sem viselkedett lojálisan folyóiratunkkal szemben. Tulajdonképen csak *rg.*-vel volt dolga, de azért nem késett belekötni az Irodalomtörténet szerkesztésébe. Sőt tett egyebet is. Kiindulva abból az alaptalan föltevésből, hogy *rg.* rokonszenvvel szemléli a radikális törekvéseket, jónak látta felhívni Társaságunk elnökségének figyelmét az Irodalomtörténet veszedelmes irányára. Nem akarom nevéen nevezni ezt az eljárást, — az elnökséggel való megfenyegetést — de hogy nem csekély türelem kellett az ilyen meg gondolatlan oldalvágás elhallgatására, azt fölösleges hangoztatnom.

Angyal második válaszában (Budapesti Szemle, 1913. június) is folytatta az Irodalomtörténet leckéztetését. Megütközéssel olvastam sorait s álmélkodtam pártszenvedélytől befolyásolt kritikai fölfogásán. Az igazat megvallva, ma sem tudom megérteni, miért félti *tőlünk* a magyarságot és a hagyományokat, s miért akarja az Irodalomtörténet munkatársait arra kényszeríteni, hogy *pontról-pontra* olyanak lássák a világot, amilyenek ő látja. Hiszen az ilyen türelmetlen álláspont egy a tudomány haladóképeségének s a kritika természetes jogainak kétségbevonásával: merev röghöz-kötöttség, természetlen deszpotizmus, sőt valóságos tagadása a tudománynak.

Horváth a fenti Nyílt Levélben megadta Angyal támadásaira a végső feleletet. E felelethez hozzácsatolhatom azt az ígéretet, hogy irodalomtörténeti és kritikai munkásságunkban továbbra is az eddigi úton fogunk haladni s ezentúl sem hunyunk szemet semmiféle tudományos megcsuszamlás előtt. Tiszteletben tartjuk a hagyományt és tekintélyeket, de az igazságot még jobban tiszteljük.

Arra nézve pedig, hogy hogyan kell egy folyóiratot szerkeszteni és felvirágoztatni, aligha szorulunk utólagos tanácsokra. Ha mi is csak azt adtuk volna, amit az eddigi folyóiratok és ugyanúgy mint a régiek, a százfelé lekötött és különféle egyesületi díjakkal megterhelt magyar közönség nem támogatta volna munkánkat. Angyal, mint a Történeti Szemle szerkesztője, legjobban tudhatja, mit jelent manapság olvasóközönséget toborozni egy új tudományos közlönynek: hogy a mi folyóiratunk ennyire megerősödhetett, sőt rövid időn belül eljuthatott olyan helyekre is, ahol eddig keveset törődtek a magyar irodalomtörténettel, az bizonyára nem a véletlen dolga. Olvasóink megértették és méltányolták törekvéseinket s a széles körben megnyilvánuló lelkes támogatás fokozta munkakedvünket. Az ilyen tisztességes irányt és se jobbra, se balra nem ledérkedő, komoly tudományos szándékot ma — az élelmes törtétek és ügyes megalkuvók korszakában — kétszeresen is meg kellene becsülni. Miért hát a harag, miért az ideges nyugtalanság?

PINTÉR JENŐ.

Magyar Irodalomtörténeti előadások egyetemeinken. A budapesti és kolozsvári egyetem tanárai az 1913—1914. tanév első felére a következő előadásokat hirdették.

A budapesti egyetemen. — *Beöthy Zsolt* r. t.: Zrinyi és a Zrinyiász. Heti 1 óra. Magyar iskolai olvasmányok. 2 óra. — *Riedl Frigyes* r. t.: A magyar irodalom története 1867—1900. 4 óra. — Irodalomtörténeti gyakorlatok a régi magyar líra köréből. 1 óra. — *Négyesy László* r. t.: A magyar dráma története. 4 óra. Irodalomtörténeti gyakorlatok. 1 óra. A magyar irodalom történetének vázlata 1830-tól fogva. 2 óra. — *Ferenczi Zoltán* c. rk. t.: A magyar regényirodalom története 1772-től br. Jósika Miklósig. 2 óra. — *Szinnyi Ferenc* m. t.: Jósika Miklós. 2 óra. — *Császár Elemér* m. t.: A magyar költészet története 1711-től. 2 óra. — *Melich János* m. t.: Régi magyar nyelvemlékek a XII—XIV. századból. 1 óra. — *Alexander Bernát* r. t.: B. Eötvös József. 1 óra.

A kolozsvári egyetemen. — *Dézi Lajos* r. t.: A XVII. századi magyar irodalom története. 5 óra. Magyar irodalomtörténeti gyakorlatok a XVII. század irodalomtörténetéből. 2 óra.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Marczinkó Ferenc: Bayer József. (A budapesti V. ker. áll. főgimnázium értesítője az 1912—1913. iskolai évről. Budapest, 1913. 12—18. l.)

Bayer Józsefet mint tudóst és mint tanárt egyaránt sikerülten jellemzi. Bayer 1873-ban fejezte be egyetemi tanulmányait s tizenhat esztendőig várakozott, míg végre kinevezték gimnáziumi tanárnak. Nagy pályadíjat nyert, nevét széles körben ismerték, tagja volt a Kisfaludy-Társaságnak s csak ekkor tudta annyira vinni, hogy «kisegítő» tanár lett a budapesti VII. kerületi főgimnáziumban! Innen került a Markó-utcai főgimnáziumhoz s néhány hó előtt vonult nyugalomba. 1912-ben a budapesti egyetem tiszteletbeli bölcsészettoktorrá választotta s a díszoklevelet Fináczy Ernő bölcsészeti dékán a következő beszéd kíséretében nyújtotta át az ünnepeltnek: «Az oklevelet átnyujtom abban a meggyőződésben, hogy amióta a budapesti tudományegyetem fennáll, ez a kitüntetés nem ért még oly férfit, aki akkora tudást oly ritka szerénységgel párosított volna, mint amily tudás és szerénység egyesül Önben. Ön valóban a tudományban és annak művelésében kereste lelki szükségleteinek kielégítését. Hazája tudományos irodalmát oly alapvető munkákkal ajándékozta meg, melyeknek értékét mi is elismerjük, de teljes egészében csak azok fogják méltathatni, akik utánunk jönnek és a történelmi megítélés magaslatáról fognak visszatekinteni Önre. Mi csak önmagunkat tiszteljük meg, midőn ily alapvető, nagymérvű, fáradhatatlan tudományos munkásság eredményét azzal igyekeztünk honorálni, hogy Önt egyetemünk dísztagjai közé iktatjuk.» — Föl kell jegyeznünk, hogy ez a kitünő tudós mint gimnáziumi tanár vonult nyugalomba. S itt újból megismételjük, amit

már egyszer megírtunk: «Valóban lehangoló, hogy akkor, midőn annyi terméketlen törtetés és jogosulatlan becsvágy talál meg nem érdemelt elismerést, ilyen nagystíllú munkás életnek jutalma egy középiskolai katedra.»

B. L.

Ferenczy István levelei. Rimaszombat rend. tan. város közönségének megbizásából közléteszi: *Wallentinyi Dezső*. Rimaszombat, 1912. 525 l. Rábély M. nyomdája. (Több képpel és levél-hasonmással.)

A Boöthy Zsoltnak ajánlott vaskos kötet dicséretére válik Rimaszombat városának s Wallentinyinek egyaránt. A bevezetésben a levelek kiadásának előzményeiről olvasunk, utána Boöthy Zsoltnak Ferenczy István emlékezete c. ünnepi beszéde következik, mely már a Budapesti Szemle 1909. évf. is megjelent, majd a levelek jelentőségét méltatja Wallentinyi. Ferenczynek 196 kiadatlan levele van e kötetben kiadva s bő jegyzetekkel ellátva. E levelek nemcsak az úttörő magyar szobrász pályája szempontjából becsesek, hanem fontosak művelődéstörténeti, illetőleg műtörténeti szempontból is, s nem egy helyen irodalomtörténeti vonatkozásuk is van. A könyv végéhez gondos betürendes név- és tárgymutató, valamint időrendi kimutatás is van csatolva.

Á. I.

A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1912—13-iki tanévre. Közléteszi *Zoltvány Irén* főiskolai igazgató. Pannonhalma, 1913. 542 lap. Stephaneum-nyomda.

Gazdag tartalmú, ízléssel kiállított a pannonhalmi főiskola ezidei évkönyve is. Egy cikke az irodalomtörténetírók érdeklődésére is számíthat *Ez Sörös Pongrácnak: Forgách Ferenc, a történetíró* c. 62 oldalra terjedő értekezése. Az író arra törekedett, hogy a különböző helyeken megjelent, de nem értékesített anyagot felhasználja és új levéltári adatokhoz jusson, melyek Forgáchnak némely homályban maradt ponton életviszonyait megvilágíthatják. Nem annyira Forgách munkája és forrásai, mint élete kívánták a kutatást. Ez a dolgozat főleg ebben igyekszik újat, többet adni. Új adatai, helyreigazításai a szakemberre becsesek. Ez Forgáchnak eddig legrészletesebb életrajza.

Á. L.

Győre János: Abonyi Lajos pályája (1833—1898.) Függetlék: 1. Arany János levelei Abonyi Lajoshoz. 2. Abonyi Lajos önéletrása. Hét képpel. (A máramarosszigeti ref. lyceum, jogakadémia és főgimnázium értesítője az 1912/13. tanévről. Máramarossziget, 1913. 73—110. l.)

Ha ez az iskolai értesítőben megjelent életrajz tisztán a tanulóifjúság számára készült, akkor nincs sok mondani valónk róla. Szeretettel beszél Abonyiról, érdeklődést tud kelteni művei iránt, szóval feladatának teljesen megfelel. Azonban a szerzőnek az anyag széleskörű felkutatását tanusító jegyzetei azt mutatják, hogy előtte magasabb cél is lebegett. Ez

esetben lehetetlen elhallgatni néhány rövid megjegyzést. Győre Abonyi életrajzát kimerítően adja, de kár volt munkája címétől eltérnie s Abonyi írói méltatását is belevenni, mert ez utóbbi vázlatos, nem eléggé alapos és sok tekintetben rendszertelen. A sok mindenfelé elszórt méltatás Abonyiról sem mint elbeszélőről, sem mint népszinműfőről nem nyújt tiszta képet. Emellett elvártuk volna, hogy összeállítsa és időrendi egymásutánban ismertesse az Abonyira vonatkozó eddigi irodalmat. Mindezek ellonére Győre munkája örvendetes jelenség. Mutatja, hogy az irodalomtörténet művelői kezdik észrevenni a legutóbbi negyven esztendő irodalmát és belátják, hogy ezzel az újabb irodalommal is érdemes foglalkozni.

M. F.

Imre Sándor: Báró Eötvös József művelődési politikája. Budapest, 1913. 16 l. Stephaneum-nyomda.

Magas szempontú, eszmékben gazdag méltatása Eötvös kulturpolitikai programmjának. Eötvös a művelődés politikusa. Írói volta jórészt a művelődés gondolatának következménye és művei, kevés kivétellel, eszközök a nemzeti művelődés folyamatának előmozdítására. Az államnak, Eötvös szerint, hármas joga van az oktatás terén: 1. kényszerítheti a polgárokat gyermekeik neveltetésére, 2. az iskolázás költségeire adót szedhet, 3. felügyel az összes iskolákra. Az állam, ha az iskolákról rendelkezni akar, nem köteles meghallgatni a hitfelekezeteket, mert a nevelés az országot és nem az egyes hitfelekezeteket illeti. Mivel pedig a nevelésben mindig a szükséglet az irányadó s a nevelés csak annyiban éri el célját, amennyiben az élet viszonyainak megfelel, a nevelési törvények csak ideiglenesek lehetnek, azaz a nevelés állandóan reformálandó. «A nemzetek nagysága — úgymond Eötvös — nem az emberek, hanem az intelligencia mennyiségétől függ s az, mely a többieket ebben megelőzte, ha nem a világ első népe is még, a világ első népévé fog válni.»

Pruzsinszky Pál: Bod Péter és kiválóbb egyházi munkái. Budapest, 1913. 122 l. Hornyánszky-nyomda. Ára 2 kor.

A Kálvin-Szövetség 12. számú kiadványa és 1913. évre szóló tagilletménye. Tulajdonképen különlenyomat a Protestáns Egyházi És Iskolai Lap 1912/13. évi folyamából. (L. folyóiratunk: II. 54., 120., 183.) Szerző Bod Péter munkáinak s az eddigi Bod-irodalomnak alapján részletesen ismerteti Bod pályafutásának egyházirodalmi vonatkozásait. Inkább korszéképet nyújt s csak a vallásos jellegű munkákat tárgyalja.

Német philologiai dolgozatok. Szerkesztik: *Petz Gedeon, Bleyer Jakob, Schmidt Henrik.* I—VIII. füzet. Megrendelhetők Pfeifer Ferdinánd könyvkereskedésében. Budapest, 1912—1913.

E becses vállalat a magyarországi német irodalom tanulmányozásának ügyét hatalmas lépésekkel viszi előbbre. Eddig megjelent füzetei: I. *Thienemann Tivadar:* Német és magyar nyelvújító törekvések. (1 kor. 50 fill.) — II. *Csáki Richárd:* Honterus János német iratai forráskritikai

és nyelvészeti szempontból. (1 kor. 50 fill.) — III. *Hajek Egon*: Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (2 kor. 50 fill.) — IV. *Roth Alfréd*: Tanulmányok Roth Dánielről. (3 kor. 50 fill.) — V. *Huss Richárd*: Az erdélyi szász nyelvjárás tanulmányozás mai állása. (1 kor. 50 fill.) — VI. *Hollitzer Gyula*: Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (4 kor.) — VII. *Schwarz Frigyes*: A soproni német gyermekdal. (4 kor. 50 fill.) — VIII. *Szentirmay Gizella*: Mörike Eduard «Malor Nolten» című regénye. (2 kor.)

Jakob Wiesner: *Der Ungarische Buchhandel*. Herausgegeben durch das Vorbereitende Komitee der achten Tagung des Internationalen Verleger Kongresses. Budapest. 70 l. Hornyánszky-nyomda.

F. évi június hó 1—5. napjain Európa és Amerika legkiválóbb könyvkiadói nemzetközi kongresszust tartottak Budapesten. E nagyszabású kongresszus szervezése és vezetése osztatlan elismerést szerzett a magyar könyvkereskedőknek és könyvkiadóknak, akik — élükön *Ranschburg Viktorral*, az Athenæum igazgatójával — mindent megtettek, hogy a kongresszus sikere meghaladja a várakozást. Sok olyan nagysága jelent meg itt a könyvkiadóknak, akiknek neve fogalom a könyv történetében s valamennyi azzal a meggyőződéssel távozhatott, hogy hazai könyvkiadóink jól gondozzák a magyar könyvtermelés fejlődésének ügyét. *Wiesner Jakab* könyve is a kongresszus alkalmából látott napvilágot: ajándék a külföldi könyvkiadóknak, hasznos katalógus a magyar könyvkiadói viszonyokban járatlan idegenek számára. (Francia és angol nyelven is megjelent.) Az izlésesen kiállított kiadvány helyes tájékozást nyújt a legutóbbi félszázad könyvtermelésének föllendüléséről, a nevezetesebb cégekről és a fontosabb könyvkiadói vállalkozásokról.

Új könyvek és füzetek. — *Gálos Rezső*: *Dayka Gábor költészete*. Budapest, 1913. 26 l. (Különlenyomat az Egy. Phil. Közöny 1913. évf.-ből. Ismertetését l. folyóiratunk: II. 239., 297.) — *Felvinczi Takács Zoltán*: *A pápai református főiskola br. Baldacci Antal-féle metszetgyűjteményének katalógusa*. Budapest, 1910. 308 l. (Harmadfélezer metszet felsorolása és leírása.) — *Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeumának 1912-dik évi működéséről és állapotáról*. Debreczen, 1913. 68 l. (Függelékül Ecsedi István és Zoltai Lajos néprajzi és régészeti értekezései.) — *Ferenczy István levelei*. Rimaszombat rend. tan. város közönségének megbízásából közzéteszi: *Wallentinyi Dezső*. Rimaszombat, 1912. 525 l. (Több képpel és levél-hasonmással.) — *Simonfi János*: *Az irodalom szó története*. Budapest, 1913. 40 l. Ára 1 kor. (Különnyomat a Magyar Nyelvörből. Ism. folyóiratunk: II. 241., 300., 395.) — *Révhegyi Rózsi*: *Kölcsey mint esztétikus*. Budapest, 1912. 77 l. (Különnyomat az Athenæumból. Ism. folyóiratunk: I. 489. II. 114.) — *Trostler József*: *Vajda Péter és a német romanticizmus*. Budapest, 1913. 22 l. (Különnyomat az Egy. Phil. Közönyből. Ism. folyóiratunk: II. 297., 391.) — *Trostler József*: *Merck János Henrik mint kritikus és esztétikus*. Budapest, 1912. 26 l. (Különnyomat az Egy. Phil. Köz-

lönyből.) — *Zlinszky Aladár: A kifejezés stílusa:* Budapest, 1913. 42 l. (Különnyomat a budapesti VIII. ker. áll. főgimnázium értesítőjéből.) — *Hauer Ferenc: P. Menyhárt László S. J. megfigyelései Afrika belsejében.* Kalocsa, 1913. 91 l. (Különnyomat a jézustársasági kalocsai érseki kath. főgimnázium értesítőjéből.) — *Levéltárosok Lapja.* A törvényhatósági levéltárosok országos egyesületének hivatalos értesítője. Szerk. Alapi Gyula, Komárommegye főlevéltárosa. Budapest, 1913. (Új negyedévi közlöny, mely a hivatalos értesítéseken kívül történeti dolgozatokat is közöl.) — *Pivány Jenő: Hungarians in the American civil war.* Cleveland, 1913. 61 l. (Különnyomat a Dongó című amerikai magyar élclap jubileumi számából, melyet ismertetni fogunk.) — *Lechner Tibor: Korszellem és történettudomány.* Budapest, 1913. 58 l. Buschmann-nyomda. Ára 1 kor. — *Kepes Ernő: Lamprecht történetfilozófiája.* Budapest, 1913. 50 l. Korvin-nyomda. Ára 1 kor. 50 fill. — *Rácz Lajos: Rousseau mint moralista.* Budapest, 1913. 64 l. Hornyánszky-nyomda. — *Rex Sándor: A magyar katolikus egyház anyagi és politikai helyzete 1526-tól 1547-ig.* Budapest, 1913. 80 l. Merkantil-nyomda. — *Sebestyén József: Báthory Erzsébet. 1560—1614.* Székesfehérvár, 1913. 98 l. Egyházmegyei nyomda. — *Arany: Budas Tod, eine Hunnensage.* Epos in 12 Gesängen. Aus dem ungarischen übersetzt von Carl Mauer. Ujverbász, 1913. 144 l. Ára 3 kor. — *Zászlónk diáknaptára az 1913—14. isk. évre.* Budapest, 1913. 256 l. Ára 1 kor. 50 fill. — *Világkönyvtár.* Révai-kiadás. Egy-egy kötet ára 1 kor. 90 fill. (Balzac: Az elegáns élet fiziologiája. Ford. Balla Ignác.) — *Modern Könyvtár.* Athenæum-kiadás. Egy-egy szám ára 40 fill. (268—271. *Boutroux: A természettörvény fogalma.* Ford. Fogarasi Béla. 272—276. *Laurids Bruun: Van Zanten boldog évei.* Ford. Zoltán Vilmos. 277—281. *Jules Renard: A smokk.* Ford. Kosztolányi Dezső. 282—284. *Stendhal: Elbeszélések.* Ford. Moly Tamás. 285—286. *Bacsányi János költeményei.* 287—288. *Szilágyi Géza: Ez Pest!* 289—291. *Miklós Jenő: Este.* 292—295. *Bródy Miksa: Klotho.* 296—297. *Győri Ernő: Áldott legyél te.* 298—299. *Nagy Lajos: Mariska és János.* 300—301. *Balázs Béla: Dialogus a dialogusról.* 302—304. *Somlyó Zoltán: Sötét baldachin.*) — *Olcsó Könyvtár.* Franklin-kiadás. Egy-egy szám ára 20 fill. (1693—1698. *Boccaccio: Fiammetta.* Ford. Cs. Papp József.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám ára 30 fill. (702—703. *Heltai Jenő: Kis komédiák.* 704. *Edmond Rostand: A két Pierrot.* Ford. Kosztolányi Dezső. 705—710. *Homeros Odysseiája.* Ford. Kemenes Kempf József.) — *Olcsó Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám ára 40 fill. (131. *Völegényverseny.* 132. *Álmodád.* 133—140. *Szabadság a hó alatt vagy a zöld könyv.* Négy kötet.)

LEGRÉGIBB MAGYAR TÁRGYÚ LATIN KÖLTEMÉNY.

A fájdalom és keserűség hangja zendült meg először a magyarországi latin lanton. A tatárjárás borzasztó sivatagján zokogott végig. A pusztulás képét tárja föl, a megfogyott népért buzdul kesergő, vezeklő módon imára, Krisztus haragjának engesztelésére kéri Szűz Máriát. A sebeiben vérző, majdnem elvérző ország megmaradt népének könyörög enyhületet, a sebekre a gyógyír balsamát esdekli. Az éhinség iszonyú rajzával szembeállítja a rombadőlt nagyság fényes képét. A győzhetetlen magyar elveszett nimbusa után néz epedve. Őszinte bűnbánattal tárja föl a nagyok, a gazdagok romlottságát, számtalan bűnét és a hazánkra szakadt sorscsapásban Isten haragját érzi. A sujtó jobbot csókolgatja és megtört hangon panaszolva esd bocsánatot.

Csakugyan jellemző hazánk történetében a sok csapás. A mohi puszta után jön Mohács, Mohács után jön Világos. De emelő érzés tudni azt, hogy

«Megfogyva bár, de törve nem
Él nemzet e hazán.»

vagy amint a mi névtelen költőnk végzi sirató énekét:

Isten, halld meg szent imánkat,
Üzd a vést el, szép hazánkat
Hagyd örülni, eleget sírt,
Sok sebére hints te gyógyírt
Népnek, mely még megmaradt!

E költeményből csak egy mutatványt ismertem Pintér Jenő irodalomtörténetéből. Az ő buzdítása kelté föl érdeklődésemet. Az eredeti forrást kerestem föl és csak hálámat fejezem ki Pintérnek a buzdításért, mert egy, a középkorban szokatlan tökélyű, jól megszerkesztett panasz dalt, egy szép elégiát találtam e költeményben, mely érdemes arra, hogy a magyarországi latin költészet első darabja legyen, nemcsak időben, de majdnem belső érték szempontjából is.

A költeményt egész terjedelmében dr. Marczali Henrik közölte 1878-ban a Történeti Tár ez évi évfolyamának 371—375. lapjain.

Boroszlóban Wattenbach tanár szives útmutatása folytán fedezte föl e könyvtár I. 262. sz. kéziratában, mely változatos, részben scholastikai és theológiai, részben világtörténeti tartalma mellett foglalta magában e költeményt, melynek címe :

Planctus destructionis regni Ungariae per Tartaros.

A tatárjárásról Wattenbach két költeményt is tett közzé: az egyiket, mely csak megcsonkítva maradt fenn, az «Archiv für österreichische Geschichte» XLIII. kötetében 520—522. l., a másikat a «Forschungen zur deutschen Geschichte» XII. 645—648. l.

Az elsőt magam is elolvastam az idézett folyóiratban. A párisi Bibliothéque de l'École des chartes V. série IV. kötetében Leopold Delisle egy kéziratról tesz említést (p. 186.), *Note sur les ravages des Tartares en Pologne* c. alatt. Egy mű üres lapján fordul elő, melyben héber szómagyarázatok vannak a XII. századból, a következő részlet :

Terra quæ VII Castra dicitur, totaliter
Vastata et destructa est.
Hoc in templo summe deus,
Exoratus adveni,
Et clementi comitate
Precum vota suscipe
Largam benedictionem
Hic infunde jugiter.

Wattenbachnak az a nézete, hogy e versszak, valamint a próza, melyben a héber alphabet aleph, gimel és dalet betűi alatt részletek vannak a tatárdulásról, melyek Poloniára és Moraviára és ami minket közelebről érdekel, VII. Castrara vonatkoznak, egy egyházi officium részletei lehettek. Wattenbach ez észrevétele természetes átmenetül szolgálhat a mi Planctusunkra, melynek szerkezete az egyházi Sequentia-ra, imája az Officiumok hangjára, versalakja az egyházi himnuszok rímes formáira emlékeztet. Végigfutottam Clichteau Elucidatorium ecclesiasticumát, valamint Dankó József Hymnarium ecclesiasticum Hungariæ c. nagybecsű gyűjteményét és majdnem ugyanazon rímelhelyezésre, ugyanazon ritmikus szerkezetre találtam több példát, — kevés módosítással, — mely a *Planctus*-ban fordul elő.

Például a Szent Demeter martyr-ünnepén énekelt sequentia, mely már a boldvai kéziratban megvolt a XIII. században (Dankó könyvének 225—226. l.) a következő két versszak :

Gaude turba celestium
 Plaude turba terrestium
 et totalis vis cordium
 flammescat uberius.

In hac valle miserie
 et in terris Pannoniæ
 ex alta stirpe Grecie
 Nascitur Demetrius

azzal a módosítással, hogy nem négy, hanem öt sor kerül ily rímelési szerkezetbe, teljesen megfelel a mi Planctusunk versformájának. Sőt magát e formát megtaláltam *Sequentia de sancto Ladislalo Rege et confessore* c. ének utolsó két versszakában Dankó gyűjteményében (188. l.). Egymással szoros kapcsolatba hozható a költemény külformája az egyházi lyra epikus részleteivel, az ú. n. sequentiák formájával. A tehetséges költő a lyra coelestis légkörében élt, abból meríté ihletét, a műformát, a hangot, a szerkezetet: de azért mégis egy merőben új műfajt: a *Planctus*-t alkotta meg, mely a renaissance korában sem némult el teljesen. A planctus a mai elegiának felel meg.

A költemény eszmemenetét, szerkezetét jól állítja egybe Marczali az elébe bocsátott bevezetésben. Annak történeti vonatkozásait egybevetette Spalatói Tamás megfelelő részeivel és Rogerius Carmen miserabilejével és habár kevés tényleges adatot is talált a költeményben, de azért egy templomnak egy vasárnapon történt fölgujtása, továbbá a Rákhavának és a januárnak említése, a tél szenvedéseinek megemlézése megerősítik a Rogerius és Spalatói Tamásnál előforduló adatokat. Marczali a költemény keletkezésének idejét 1242. év első felére teszi, mit hajlandó vagyok elfogadni, valamint a költemény szerzőjére vonatkozó azt a hozzávetését, hogy valószínűen szerzetes volt és pedig magyar. Szerzetesi voltára mutat az a mély bánat, mellyel a klastromok pusztulását elsiratja, az a felháborodás, mellyel fölemlíti, hogy szentségtelen kézzel nyúltak a szentségekhez, bemocskolták a papiruhát, megfertőztették a szent kelyhet. Magyar voltára különösen az az elragadtatás, mellyel Magyarország egykori dicsőségét fölhozza és az a mélységes bánat, mellyel az ország elhagyatott árva voltát említi, kivált az a keserűség, mely elfogja annak láttára, hogy a magyart most megveti szomszédja, megvetik a távolban s a végén az az esdeklő ima, mellyel a *maradék* nép fenntartásáért fohászkodik.

A közvetlenség épűgy érzik a költemény hangján, mint a Rogerius mester elbeszélésén is bizonyos összhangot találtam az egyéni élmények említésében, mely Rogeriusnál előfordul, a költemény azon részével, hol az éhínséget rajzolja.

Az író nemcsak papi lélek, nemcsak magyar lélek, hanem tanult ember is volt. Erre vallanak a klasszikus emlékek, melyek előfordulnak a költeményben, így Tereus regéje (Parcák, Mars, Bellona). Van egy részlet, mely felette érdekes irodalomtörténeti szempontból. (A 18. versszak első két sora így hangzik :

Pontifices et primates
Una cadunt, almi *uates* (mert a kézirat *uatese* ért-
prosternuntur [hetetlen].

Itt tehát a *uates* mint a pusztulásban elvesző egyének külön csoportja említettik. Tehát az igricek fajtája említve van, mint «színe, lángja a magyarnak».

Ami az eredeti latin szöveget illeti, magam felhasználtam a Marczali javításait, melyek mind palaeografiai alapon nyugszanak. De azért eltérek tőle a szöveg megállapításában. A 19. versszakban e két sorában :

Summa nescit occisorum
meta claudi numerorum,

az eredeti kéziratban *mera* áll. Maradhat, mert csak annyit mond a költő, hogy «az elesetteknek nincs szeri-száma», a *mera* = tiszta, pontos, tehát megállhat. A következő sorban Marczali *Parcae* (?), hitem szerint e sor így ad szép értelmet:

Parcarum binæ¹ venerunt,

itt arról van szó, hogy a három Parca közül csak Lachesis és Atropos szerepelt.

A 20. versszak első sorában Marczali önkényesen tesz *provinciat pro ruina* helyett, mint az eredeti kéziratban áll. De *provinciat* magyar költő nem mondhat ily kapcsolatban: *Hungarorum provincia*, én azt hiszem, hogy a szöveg így állhat meg:

Hungarorum pro ruina!
Celum stupet pro ruina.

Az ily szójátékos fordulatot kedvelte a latin költészet.

A 28. versszakban Marczali az eredeti kéziratbeli *illata* helyett *Natu*-t tett és így a ritmust helyreütötte; de én nem térnék így el a szövegtől, egyszerűen: *Lata*, a gondolat is kitünő, mert *Sion sir a puszta utcán*.

¹ Kéziratban érthetetlen: *det bine*, de ez a *det* alighanem abbreviatio a *Parca* mellett = *Parcarum*.

A 32. versszakban a kézirat *liber vite*-t tartalmaz, ez meg-hagyandó, mert a Szentírást nem hívták *libri vite*-nek. A mondat-szerkezet megáll, ha *lacerantur* helyett *laceratur*-t teszünk.

Még csak egy hely van hátra, melyről szólnom kell; mert itt magam állapítám meg a csonka szöveget:

Álljon itt a szöveg a kézirat szerint. Az egész versszak:

49. Tibi venit hic eventus
Tanta peste turbulentus
Ob peccata que fecisti
. . . . . messuisti
meritorum premia.

Marczali a jegyzetben így szól: «a szövegben *nigrantur*, mi ellene van a rímnek», holott ha visszatesszük a *nigrantur*-t, pompás költői képet kapunk. Arról van szó, hogy a magyar érdemeinek jutalmát learatta, de bűnei miatt *űszök és hamu* lett az eredmény. A többi javítást elfogadom, csak az 54. versszakban «os mandorum» hibás = «os mandonum».

Legjobb bilinguis alakban közzétenni fordításomat, hogy igazoljam felfogásomat. Ami magát a fordítást illeti: hűségre törekedtem külalakra nézve és a belforma tekintetében is. Ugyanis az egyházi versköltés tekintetében az egyvégű rímek sűrűbben fordulnak elő, az állitteratio pedig lépten-nyomon érvényesül. Én közép-rímekkel is törekedtem a költemény állitteratiós fordulatait pótolni, ahol nem sikerült visszaadnom.

Az egész vers könnyű folyású. Azt a fájdalmas veszteséget, mely irodalmunkat érte azzal, hogy ez ihletett lelkű költőtől több költemény nem maradt ránk, nem bírom elhallgatni, mert erős hitem van abban, hogy aki ily költeményt tudott írni, az gyakran pengette a lantot. Gyakorlott kézre vall e költemény, melynek nagy becsét nem tudom eléggé kiemelni. És most hadd hangozzék a sirató ének!

Planctus destructionis regni Ungarie
per Tartaros.

Sirató ének Magyarországnak a tatá-
rok által történt feldúlásáról.

1. Tu qui deus es cunctorum
iustus iudex meritorum,
bonis, reddens bona multa,
mala nulla fers inulta,
equa lance iusticie.

1. Isten ki vagy minden-bíró,
Érdem szerint igaz bíró,
Jóknak jót mérsz szakadatlan,
Rosszat nem hagysz boszulatlan
Mérve jognak mérlegén.

2. Peccaverunt nostri patres
tibi nos et nostri fratres,
mala nostra succreverunt,
que nos nimis invenerunt
in diebus angustie.
2. Te irántad vétkezénk mind,
Mind atyáink, mind testvérink,
Bajunk nőtt és sokasulva,
Terhe szakadt a nyakunkba,
Szomorúság éjjelén.
3. Cuncti sumus neci dati,
sunt populi captivati,
sunt milites gladiati,
ad quid ergo sumus nati,
tanta mala cernere.
3. Mindnyáján halálra szánva,
Népek jutva bús rabságra,
Vitézek kardélre hányva,
Mért is jöttünk e világra,
Látni ennyi bajt, nyomort !
4. Fluit sanguis feminarum,
pallet decor puellarum,
puerorum turba tacet,
senex anus ense iacet
nephario funere.
4. Asszonyoknak vére omlik,
Szüzek pirja elhalódik,
Gyermek-ajkak elnémulnak,
Vének, aggok porba hullnak,
Szívökbe zord vas hatolt.
5. Domum Saul Phylistei,
gentem Jacob Canopei
gregem iusti Job Sabei
cum insontes oves dei
tanta cede sternitis.
5. Saul házát filiszteus,
Jákob népét Canopeus,
Sabeus a Jóbnak nyáját
Isten ártatlan bárányát
Pusztítják ily szörnyű-mód !
6. Trucidatis matronarum
turbam simul puellarum,
neque clerum venerentes
neque senum miserentes
nec parvulis parcitis.
6. Lekoncoltak egy tömegben
Asszonyt és lányt nagy kegyetlen,
Nem tisztelve a papot sem
És nem szánva az aggot sem,
Nem kimélve cseesszopót !
7. Que vos terra, qui parentes,
genuerunt tales gentes,
tam crudeles, tam feroces
ad nocendum tam veloces
et sub armis vivere.
7. Mely föld termett ilyen népet,
Minő anyák is szülének
Ilyen hadat, ilyen vadat,
Kik csak mindig pusztítanak,
Örökösen fegyver alatt.
8. O natura nimis dura
quare tibi fuit cura
saevam gentem Tartharorum
ad flagellum populorum
in hanc lucem ducere.
8. Oh természet, hihetetlen,
Hogy volt kedved a kegyetlen
Tatárnépet fényre hozni,
Nemzeteknek bajt okozni,
Ostorául lenni csak.
9. Cur non matres conclusisti,
cur conceptum concessisti,
nequam proles cur creatur,
per quam mundus conturbatur
cultor Christi moritur.
9. Anyák méhét el nem zártad,
Nyitál utat fogamzásnak,
Nemzedéket hozni létre,
Egy világot döntve vészbe
Keresztyének vesztire.

10. Heu quis aquas capitibus,
nec non nostris luminibus
lacrimarum dabit munus
ad plangendum tantum funus,
quod nobis ingeritur.
11. Jerusalem mater plange,
celi forum planetu tange,
mitte sursum suspirium, \\
vestem sume cilicium,
caput sparge cinere.
12. Grandis tibi venit dolor
omnis a te fugit color,
funde fontem lacrimarum,
planctum tibi fac amarum,
diro lesa volnere (eredetiben a).
13. Universi tui nati,
probi, pulcri delicati
sunt ab hoste iugulati
vulnerati, vinculati,
per ingens obprobrium.
14. Interfecti sepultura,
vulnerati carent cura,
vinculati solutore,
fugitivi protectore,¹
pro timore gentium.
15. Arma duces acceperunt,
viri fortes convenerunt, [cussuri,
hosti (eredetiben hostis) terga per-
vel ab hoste ruituri
cuncti pari prelio.
16. Set cum belli lux illuxit,
hostem Martem mox instruxit,
Hungarorum cor expavit,
castra timor perturbavit,
fugit mens et ratio.
17. Regnum nutat et corona
Mars desavit et Bellona,
vibrat hastas, tela iacit
et immensam cedem facit
fusa iacent corpora.
10. Ki nyit forrást a fejünkben,
Fakaszt könnyet a szemünkben,
Amely nekünk elég volna
A sok gyászban siratóra,
Mely ránk szakadt ennyire ?
11. Jeruzsálem sírva sirjál,
Panaszszóval panaszkodjál,
Sóhajtva kell esdekelned,
Szegecs inggel vezekelned,
Fődre hamut hinteni.
12. Mert reád száll nagy búbánat,
Arcád egyre haloványabb,
Sűrű könnyed záporozzon,
Panasz szavad felzokogjon,
Hogy szived tör tépdéli.
13. Kit te szültél, egész tábor,
Kedves és szép, jó és jámbor,
Ellenségtől öleve, verve,
Megsebezve, bilincselve . . .
Mily gyalázatot, emberek!
14. A halottnak ninesen sírja,
Sebesültnek ninesen írja,
Bilincset nincs ki megoldjon,
Menekültet nincs ki ójjon,
Más nép látva ezt, remeg.
15. Hős vezérek fegyvert fogtak,
Hős vitézek összefogtak,
Ellenségre rontva törni,
Vagy ellentől porba dőlni
És elveszni egy csatán.
16. Ám hogy a harc napja felsüt,
Ránk miként Mars ront ellenünk,
Magyaroknak szive reszket,
Tábor érez vad félelmet,
Eszét veszti valahány.
17. Ing az ország s a korona
Mert dühöng, dühöng Bellona,
Dárdát forgat, kelevézt vet,
A csata ér szörnyű véget,
Hull a hulla mindenütt.

¹ Az eredetiben érthetetlenül *protectore*.

18. Pontifices et primates
una cadunt, almi vates
prosternuntur, viri fortes
disperguntur et cohortes,
instant dura tempora.
18. Főpap is hull, főúr is hull,
Költő is hull, vérbe megful,
Hős vitézek esnek porba,
A csapatok szerte szórva,
Végromlás órája üt.
19. Summa nescit occisorum [rorum
mera (M.-nál meta) claudi nume-
Parcarum bine venerunt ¹
cum sorore vix ruperunt
morientum licia.
19. Holtakat itt ki számlálna?
Nines azoknak szeri-száma.
Dolgozott itt csak két Parca,
Egyik nyujtá, másik vágta,
Az életnek fonalát.
20. Hungarorum pro ruina
celum stupet *proh ruina!* ²
chaos ferri mundi rebus
crederetur his diebus
hac visa miseria.
20. Jaj, magyar nép végromlása!
Pusztulását az ég lássa,
Hiheti: világ felbomlott,
Ujra őschaosba omlott
Ily nyomort ki látva-lát.
21. Est completum davitico
quod cantatur in cantico
nullus fuit magnatorum
carnes sive clericorum
qui telluri traderet.
21. Bételt mit szent Dávid jósolt,
Énekszóba amiről szólt,
Nem lesz sírja főnemesnek,
Szent papot el nem temetnek,
Sirt ki ásson senki sínes.
22. Tabescentes putruerunt,
aves celi comederunt,
dentes canum consumpserunt,
ossa lupi disperserunt,
nemo qui repelleret.
22. Elsenyvedve rothadának,
Prédául égi madárnak,
Ebek foga marcangolta.
Farkas csontjuk szerteszórta,
Ki elűzze senki sínes.
23. Non est mirum quod sunt victi,
quod sic morti sunt addicti.
Nam maiores et minores
corrumpentes bonos mores,
sectabantur vicia.
23. Nem csoda, hogy legyőzettek,
S mindannyan halálnak estek,
Mert az ifja, mert a véne,
Megromolva erkölcsébe',
Csak a bűn után szalad.
24. Erant enim viri duri
repugantes omni iuri
falsi testes et periuri,
mechi, fures, Epicuri,
quorum Deus dolia ;
24. Durvák voltak és kevélyek,
Törvényt vakmerőn szegének,
Hamis tanuk, esküszegők,
Pogány Epikur követők
Lator, torkos, léha had.
25. Oppressores advenarum,
vastatores viduarum,
25. Vendégeket fosztogató,
Özvegyeket sanyargató,

¹ Lásd bevezetést.

² Lásd bevezetést.

- exactores egenorum,
 • et predones pupillorum,
 repulsa iusticia.
26. In vestitu sumptuosi,
 in ornatu studiosi,
 compti, docti superbire,
 curiosi lascivire,
 proluentes mendacia.
27. Plorans plorat Rachel pia,
 non admittens solacia,
 Tartharorum malicia
 filiorum tot milia
 cessa brevi spacio.
28. *Lata*¹ Syon luget via,
 venit ad se nemo quia
 nec filius nec filia
 matris agunt solempnia
 pacis in naufragio.
29. Truculentus hostis furit
 dei domum ignis urit
 tempus transit lucis feste
 non honeste sed moleste
 cum multa mesticia.
30. Non salutis officium,
 pro salute fidelium
 in hac vita vivencium
 nec a carne migrancium
 aguntur obsequia.
31. Blasphemantur sancti dei,
 sacra tractant viri rei,
 violantur ornamenta,
 temerantur sacramenta,
 hostili nequicia.
32. *Liber*² vite laceratur
 sacerdos trucidantur,
 crux et calix confiscantur,
 vasa templi prophanantur,
 cessant ministeria.
- Szegény embert elzaklató,
 Árva vagyont elsikkasztó,
 Eltiporva szent jogot.
26. Öltözetben fényelegtek,
 Piperében hetykélkedtek,
 Fennhézáni, csak ezt tudtak,
 A gyönyörben úszva-úsztak,
 Hamis nyelvük hazudott.
27. Sirton sír a kegyes Ráchel,
 Neki már a vigasz sem kell,
 Fiainak anyyi ezre
 Tatároktól kivégezve
 Rövid időn elveszett.
28. Sion is sír utcahosszat,
 Vigaszt neki vaj' ki hozhat,
 Anyját aki eltemesse,
 Lány, fiú nincs közel, messze,
 Harcban, vészben nem lehet.
29. Ellenség dul véres kézzel,
 Templomot bősztűz emészt fel,
 Ünnepe nap múlt, nincsen ünnep,
 Ünnepet ugyan ki ülhet,
 Hogyha nem lesz béke itt?
30. Áldozatnak szent malasztját
 Most immár nem osztogatják,
 Üdvére az élő népnek,
 Azoknak, kik sírba térnek
 Sírját meg nem szentelik.
31. Szentség is megfertőztetve,
 Mert jutott bűnös kezekre,
 Papi ruhát bemoeskolnak,
 Akik istent káromolnak
 Gonosz szájjal botorul.
32. Élet könyvét szertetépték,
 Áldozó pap véréét vették,
 Elkobozták a keresztet,
 Megfertőzték a szent kelyhet,
 Templomokra csend borul.

¹ Eredetiben *Illata*, Marczalinál *Nata*.

² Az eredetit állítottam vissza Marczalival szemben.

33. *Disturbantur heremite,
dissolvuntur cenobite,
loca pacis sine lite,
frequentatur a milite
nulla viget regula.*
34. *Vacant laudes matutine
silent voces vespertine,
nulla sonat psalmodia,
nec auditur melodia
claustra fiunt stabula.*
35. *Cuncti fuge consulentes,
se salvare cupientes,
aurum linquunt et argentum,
servos, equos et armentum,
cara fiunt vilia.*
36. *Mulieres delicate,
que vix ibant subtentate,
metu mortis perturbate,
currunt pedes longe late,
per terrarum spacia.*
37. *Inter artam constitutam,
defensore destitutam
gentem sprevit Hungarorum,
cetus omnis amicorum,
in cuncta vicinia.*
38. *Qui paganos evaserunt,
sclavi captos abduxerunt,
res præclaras nobilium
rapuerunt, flebilium
detraxerunt spolia.*
39. *Cadit¹ honor et honestas,
perit robur et potestas.
Jura, leges abrogantur,
possessores spoliantur,
rerum patrimonio.*
40. *Languit fides et tabescit,
spes, caritas refrigescit,
pudor castus erubescit
et incestus invalescit
pudor cedit vicio.*
33. *Remetékét üznek szerte,
Hadi nép ront szerzetekre,
Békés otthont fölforgatnak
És megszállja fegyveres had,
Nincs se törvény és se jog.*
34. *Istent reggel nem dicsérnek,
Vége van a vecseryének,
Szentzsolozsma már nem hangzik,
Ájtatos dal nem hallatszik,
Istállók a klastromok.*
35. *Mind menekszik futvást-futva,
Hogy életét megmentni tudja,
Aranyat, ezüstöt, szolgát,
Lovat, barmot mindent ott hágy,
Drágaság veszti becsét.*
36. *Gyöngé nők, kik honyén éltek,
Kik ijedten alig léptek,
Félelemtől úgy reszketve,
Mostan futnak messze-messze,
Pusztá földön szertesét.*
37. *Sanyarú bús helyzetében
Magyar népet nincs ki védje,
A szomszédja nem barátja,
Ki távol van, úgy se bánja,
Elhagyatott árva nép!*
38. *Ki pogánytól megmenekült,
Szolga nép kezére került.
Úrnak kincsét elrabolták,
Szegény rongyát lefosztották
Ha egy rongya volna még.*
39. *Porba hull a rang, tisztesség,
Porba hull erő, tehetség,
Törvény és jog eltíporva,
És a birtok bitorolva,
Idegen kezére jut.*
40. *Hit megrendül s a szeretet
És reménység már kiveszett,
Szűz szemérem pirja lobbán,
A parázna bírja jobban
Ellenállni úgy se tud.*

¹ Marczalinál caudit (!)

41. Contra pium ius nature,
sunt infantes nimis dure,
per parentes interfecti
flammis aquis vel abiecti
quod est nefas dicere.
42. Olym Nilus et Judea
puerorum nece rea,
nunc et nostra Pannonia
superavit hec omnia,
pari madens scelere.
43. Persequentis timens manus,
intrat templum christianus,
matris sperans auxilium
matrem simul et filium
consumit incendium.
44. Hostis ensis quos subtraxit
captivatos secum traxit.
Clara natos genitura,
servitutis ligant iura,
Miles fit mancipium.
45. Olym dives Hungaria
dum fulgeres in gloria,
firma cincta potencia
regna vincens felicia
rerum affluentia.
46. Regnum tibi latitudo,
regum clara celsitudo
pugnatorum fortitudo,
populorum multitudo
paxque per confinia.
47. Per te ragna sunt vastata,
sed tu nunquam superata,
fama, laude dilatata,
paradiso comparata,
cum bonorum copia.
48. Nunc in seva tempestate
te confusam vastitate,
rerum pressam paupertate,
pre virorum paucitate
regna vincunt omnia.
41. Természet törvénye ellen
Gyermek elvész a kegyetlen
Szülők által vízbe lökve
Lángba dobva vagy megölve
Elbeszélni szörnyűség.
42. Gyermekgyilkosságnak átka
Szállt Nilusra s Judeára
Hajdanában, mostanában
Száll szegény Pannoniára;
Őket túl szárnyalta még!
43. Üldözöttül futva félve,
Keresztyén templomba tér be,
Anyjának segélyét várva,
De emésztő tűz lángjába'
Fiú, anya odavesz.
44. Kiket fegyver foglyul ejtett,
Szíjra fűzve menni kellett.
Mit ér ősi nemes volta?
Szolgaságnak jármát hordja,
Hős vitéz rabszolgá lesz.
45. Magyarország gazdag voltál,
Dicsőségben fennragyogtál,
Hatalomban voltál ékes,
És javakban oly bőséges,
Mint senki más, jól tudom.
46. Az uralmad messzi széles,
A királyod messzi fényes,
Erős vala vitézséged,
Tömérdek a népességed,
Béke volt határidon!
47. Más hatalmat porba döntél,
Le nem vertek, mindig győztél,
Híred-neved messzi terjedt,
Paradicsom volt a földed,
Tejjel-mézzel folyt vala.
48. Most e szörnyű zivatarban
Pusztaságra letaroltan
Nagy inségre jutva végre,
Legyőz a föld minden népe,
Az erőd úgy megfogya.

49. Tibi venit hic eventus,
tanta peste turbulentus
ob peccata que fecisti
*nigrantur que messuisti*¹
meritorum premia.
50. Perdidisti fame florem,
grandem nomen et honorem,
sancta tua sunt polluta ;
sacra tua destituta
tua pro malicia.
51. Dives marcet egestate
trabeatus nulitate,²
fame, gelu fatigati
micas rogant delicati
pro panis penuria.
52. Qui sub cancro latuerunt
post in Jano perierunt.
Hastas, arcus qui fugerunt
elementa perimerunt
illos clade varia.
53. In croceis enutriti
fuge longe via triti
tanta pena sunt puniti
quod vixerunt sed inviti,
canum cadaveribus.
54. Ira dei non quievit,
his patratiss ymo crevit.
Nam fit fames, nigrabatur
os mandonum, (r h.) quod cibatur
humanis corporibus.
55. Multi facti sunt Therei
et Thereo magis rei,
dum parentes replent nati,
sua perse ingulati
viscera visceribus.
56. Famis malo nemo tutus,
fratrem frater persecutus,
49. Zivatarja szörnyű vésznek,
Rádszakadva sodor téged.
A sok büntől mit műveltél,
Mind az, amit érdemeltél,
Learatva mitsem ér.
50. Porba hull a hír virága,
Neved fénye, tisztasága,
A szentségre tapad szennyfolt,
Elrabolva ami szent volt,
Mindez özön vételkedér'.
51. Gazdag is lesz koldus, árva,
Fényes ruhát rongy fölváltja,
Kényes urak ázva-fáznak,
És örülnek egy morzsának,
Úgy hiányzik a kenyér.
52. Rák havában kik bujkáltak,
Januárban pusztulának,
Harcból aki megmenekvék,
Az elemek tönkre tették,
Kiki más-más véget ér.
53. Kik viseltek sárga selymet,
Azoknak most futni kellett,
Éhínségtől elepedve
Rászorultak ebtetemre,
Sorsuk így bánt el velük.
54. Ég haragja most se szűnt meg,
Enyhe nem lett nagy éhüknek,
Foguk is már feketéllik,
Mert már az ember-húst élik,
Emberhús lett ételük.
55. Tereusok sokan lettek,
Nála is még vétkesebbek,
Mert a szülők gyermeköknek,
Akiiket maguk megöltek,
Fölemészték tetemét.
56. Az iszonyú éhínségben
Testvér gázol testvér vérben,

¹ L. a bevezetést.

² Én javítottam ki. A szövegben érthetetlenül állt: *trabeatque unditate*.

- et amicus amicorum
et ignotus ignotorum
vescitur de carnibus.
57. Visu pulchra perierunt,
preciosa viluerunt,
ordo, sexus, etas ruit
qui iuvenet nemo fuit
in hac pestilencia.
58. Surge Christe rex virtutis,
fuga rei spes salutis,
arma, scutum apprehende,
et in hostes manum tende,
regali potencia.
59. Salva nostram Ungariam,
gravem passam angariam
quam gens lesit Thartarina
tua sana medicina
per celestem gratiam.
60. Virgo mater roga natum!
et peccatis irritatum
tua prece fac placatum,
nostrum solvat ut reatum,
et pellat mesticiam.
61. Perdat hostem furibundum,
reddat regnum letabundum,
hastas, arcus, tela terat,
veram nobis pacem ferat,
post tantas miserias.
62. Nostram Deus sume precem,
hanc a nobis aufer necem
et fecisti quam lugere
cesso luctu fac gaudere
populi reliquias. Finis.
- Barát barátjától sem ment,
Ismeretlen ismeretlent,
Ől, mert húsán élne még.
57. Szemre szépek véget érnek,
Vége már a kincs becsének,
Rang, nem és kor minden semmi,
Aki védne, nincsen senki
E borzasztó vész alatt.
58. Jók királya, Krisztus, látod,
Ki a bűnt is megbocsátod,
Üdv reménye, kelj föl, ébredj,
Szent kezedbe pajzsodat vedd,
Mutasd meg hatalmadat!
59. Mentsd meg mi magyar hazánkat,
Közepéből nyomorának.
Lásd, a tatár úzi, nyomja,
Vedd őt égi oltalomba,
Szent irgalmad védje meg!
60. Szűzanya te, fiadat kérd,
Ki haragszik vétkeinkért,
Csillapítsad szent haragját,
Kérjed az ő bocsánatját.
Úzze el e felleget!
61. Bósz ellenünk elpusztítsa,
Országunkat fölvidítsa,
Dárdát, íjjat törjön össze,
Békét hozzon itt e földre,
Mely nyög sorscsapás alatt.
62. Isten, halld meg szent imánkat,
Úzd a vést el, szép hazánkat
Hagyd örülni, eleget sírt,
Sok sebére hints te gyógyírt,
Népnek, mely még megmaradt.

KEMÉNY ZSIGMOND PÁLYAALAPÍTÁSI TÖREKVÉSEI.

Kemény 1834-ben hagyta el a nagyenyedi főiskolát. A következő év elejéig Kolozsvárott az országgyűlési ifjúság sorában hallgatója volt az 1834—35. erdélyi diéta fényes szónoklatainak és korát meghaladó éleslátással bíráló szemlélője az országgyűlés eredménytelen működésének.

Az 1835—36. éveket Magyar-Kapudon könyvek között töltötte. Jogi és történelmi tanulmányokkal foglalkozott ezalatt. 1837-ben Maros-Vásárhelyre ment kancelláriára, hogy a jogi vizsgálatok letételéhez szükséges gyakorlatot megszerezze. Ezzel egy családja társadalmi állásának és saját becsvágyának megfelelő, azonkívül vagyoni viszonyait szintén figyelembe véve, anyagi tekintetben is kielégítő életpálya feltételeit kereste. Azt hihetjük, hogy az erdélyi főkormány-széknél való hivatalvállalásra gondolt, ami magasabb emelkedésre is kilátást nyújhatott. Azonban olyan körülmények jöttek közbe, melyek ezen tervétől kedve ellenére eltérítették, s még a formai képesítvény elnyerésében is meggátolták. Kemény maga később¹ ekképen nyilatkozik az esetről, ami miatt pályakezdése meghiusult: «1834—8-ig törvényt és történezetet tanultam. Akkor oly kedvetlen viszony mián, mely egy ifjú életébe igen, de nem levélbe való, ott hagytam Erdélyt, a guberniumot és tanulmányaimat.» Valami olyan élményre kell gondolnunk, ami nagy érzelmi megrázkódással járt reá nézve. Valószínűleg igaza van Papp Ferencnek,² aki Kemény szomorú szerelmi regényét erre az időre teszi és összefüggésbe hozza ekkori lehangoltságával. Báró Horváth Miklós szerint Kemény szerelmének olyan vége volt, mint a Heine megénekelte «régi történet»-nek. Egy ilyen történetről emlékezik meg Kemény újabban felfedezett *Élet és ábránd*-jában. Egy szegény és kalandor lovagról szól, «ki szíve minden kincsével, elméje egész ábrándvilágával imádott egy hölgyet; de

¹ 1846 márc. 14. lev. Wesselényihez (Irodalomtört. Közl. 1900.).

² Kemény «Élet és ábránd» című regénye. (Budapesti Szemle 1912. 149. köt. 260. l.)

véletlen észre veszi, hogy élete bálványa nem belé, hanem Lisboa legszebb, leglelkesebb és dúsabb hidalgójába szerelmes. Ekkor mit cselekvék ő? Kikereste a legfényesebb ünnepélyt és az igénytelen bámulók csoportozatába vegyülve, élénk részvétellel figyelmezett versenyfarsának alakjára, modorára, udvarlásaira, s midőn látta, hogy a magasztalt hidalgo mondhatatlanul fölötte áll, s hogy a lány mást nem is szerethetne ízlésének, vágyainak és szellemének eltörpülése nélkül, midőn — ismétlem — erről szilárdul meggyőződött, őriült kéj ömlék arcvonalaira és érzeteinek szilaj föllángolása közt önszívbe tört döfött. Én teljesen tudom érteni a szerelem ezen elfogulatlan-ságát a mellőztetés kéjével és gyilokjával.» Én azt hiszem, Kemény itt a saját szerelmi csalódásáról tesz vallomást; ő volt az, aki «magán bosszulta meg letipratását» és «érzeteinek szilaj föllángolása közt» teljesen szakítani akart a múlttal. Számbavéve, hogy fiatalabb korában indulataitól igen könnyen elragadtatta magát, joggal feltehetjük, hogy szerelmi csalódása, esetleg valami ezzel kapcsolatos fonák helyzet volt egyik oka választott hivatásáról való lemondásának. Amire Kemény ezen évek munkásságával eredetileg törekedett, nem érthette el, oklevéllel nem igazolhatta a végzett munka eredményeit, de későbbi működésében igen nagy szolgálatot tesznek ekkor szerzett jogi ismeretei.

Kemény 1838 közepe táján távozhatott a főkormányszéktől. Ugy látszik, hogy az év hátralévő részét még Erdélyben töltötte. 1839 elején Bécsbe ment, hogy lásson valamit a világból kis hazája határain túl is. Egy évet és nyolc hónapot töltött a császárvárosban. Az itteni élet sok új benyomással gazdagította az ifjút, akinek eddigi élete a fejletlen erdélyi viszonyok közt folyt le, s itt szerzett sokoldalú tapasztalatai nagy mértékben növelhették szellemi látókörét. Az egyetemen bonctudományt, orvosi vegytant, természettudományt és fiziologiát hallgatott. 1846 márc. 14. lev. szerint anatómiai és pathologiai leckékre járt két éven át. Tudva azt, hogy nem iratkozott be az egyetem rendes hallgatói közé,¹ azt kell hinnünk, hogy e tanulmányok célja pusztán az előtte még rejtett természeti tünemények és életjelenségek iránt való érdeklődés, ismereteinek gyarapítása volt, s azoknak jövője biztosításában nem veszi hasznát. Ő maga előbb idézett levelében azt mondja, hogy csak igen általános és fölötte homályos fogalmak vannak róluk, mert azok a megelőzőkhöz nem kapcsolódnak és különben is természetüknél fogva a velük való állandó foglalkozás hiányában könnyebben feledésbe mennek, mint ahogy elsajátíthatók.

¹ Pais D. B. Kemény Zsigmond a bécsi egyetemen. (Irodalomtört. Közlemények 1911.)

Mindamellett az az ismeretanyag, amelyre bennök szert tett, fontos tényezője lett világfelfogása kialakulásának és innen tud annyit min. regényíró a testi és lelki jelenségek összefüggéséről és kölcsönt hatásáról.

Mikor és hogyan indulnak meg, vagy vesznek határozottabb irányt Kemény írói törekvései? Kemény írói működésének kronológiáját tárgyaló dolgozatomban ¹ azt hangoztattam, hogy az ő írói pályájának kezdeteire vonatkozó szokásos nézet némi módosításra szorul. Lehet, hogy Kemény már a harmincas évek közepe táján próbát tett a költészet terén, de ekkori alkotásai utóbb kifejtett írói munkásságával alig kapcsolhatók össze, sőt még talán ahhoz szolgáló előmunkálatok gyanánt sem tekinthetők. Őt 1834-től 38-ig eléggé elfoglalhatták határozott célra végzett jogi és ezeket kiegészítő történelmi tanulmányai. Papp Ferenc közli,² hogy az 1835—36. évek alatt kapudi magányában összeállította Engel nyomán a Mátyás halálától Martinuzzi bukásáig terjedő korszak történetét, s adatait újra csoportosította a mohácsi veszedelem okairól szóló értekezésében. Mikor ezt 1838 márciusában közzétette, bizonyára még Maros-Vásárhelyen volt joggyakorlaton. Nem sokkal ezután történhetett az a zökkenés, mely a maga elé tűzött pályáról erőszakosan kivetette. Olyan kedélyállapotban volt ekkor, hogy — amint Beksics beszéli — nagyszámú jegyzeteit, egy egész jogtudományi könyvtár áttanulmányozásának eredményét, a Marosba dobálta. Azonban úgy látszik, nem jutottak erre a sorsra történelmi jegyzetei. Az e téren elsajátított ismereteket, az ezek talaján megfogant eszméket, hangulatokat nem tudta vagy nem is akarta szélnek bocsátani. Értékesítésükre legalkalmasabb formául kínálkozott a történelmi regény. Hogy ezzel minő fogadtatásra számíthatott, Jósika sikerei megmutatták neki. Abban a korban volt most Kemény, midőn az ember cselekedeteit az önkifejtésre irányuló ösztönszerű vágyódás helyett az érvényesülést célzó tudatos törekvés kormányozza. Az előbbi térről leszorított tehetsége másutt keresett megnyilatkozást és tanulmányaitól elvont munkaereje a költői alkotásban találta meg a kielégülést. Tehát Keményben a költői hivatás szándékát felébresztették: 1. az életében beálló változás, 2. történelmi tanulmányai értékesítésének a gondolata, 3. a Jósika fellépésétől előidézett irodalmi hatás. Így kezdhett bele még Erdélyben 1838 második felében — s nem 1837-ben, mint Papp Ferenc állítja³ — *Izabella királyné és a remete* című történelmi regényébe

¹ Egyetemes Philologiai Közlöny 1911.

² B. Kemény Zsigmondnak *Izabella királyné és a remete* c. regénye (Egyetemes Philologiai Közlöny 1912.).

³ B. Kemény Zsigmondnak *Izabella királyné és a remete* c. regénye.

és folytatta azt bécsi tartózkodása alatt is, miközben néhány részletet mutatott be az Athenæumban. Feltűnő, hogy a Papp közölte vázlat szerint a regényben milyen kevés szerep jutott a női nemnek. Izabellán kívül, akit mint történeti személyiséget mellőzni nem lehetett, Gyula anyja lett volna jelentékenyebb női alak, de ő neki is nem az élő egyénisége, hanem az emléke játszott volna bele a regény cselekvényébe. Nem annak kell-e ezt tulajdonítanunk, hogy a szerelmében ért csalódás közvetlen hatása alatt tartózkodott a női lélek rajzolásától, minek tán túlságosan sötét színezetet adtak volna subjectív érzelmei?

Kemény 1840 őszén tért vissza Erdélybe.¹ Ekkor új mezőt nyit meg tevékenységének. Belátta azt, amit az *Élet és ábránd*ban Pedro Giron szájával tolmácsol: «Addig meddő az élet, míg a polgári viszonyokra nincs hatásunk és magunknak másokon befolyást nem szereztünk.» Ő, aki mint Szász Károly tanítványa és barátja, az erdélyi ellenzék vezérférfiai között növekedett fel, majd iskolái végeztével először az 1834—35. országgyűlés tárgyalásait kereste fel, eddig is minden bizonnal figyelemmel kísérte az erdélyi és magyarországi közélet alakulásait. Meg volt győződve, hogy az erdélyi politika mozdulatlansága igen nagy mértékben hátráltatja a nemzeti erő fejlődését, ezért kötelességének tartotta, hogy ő is közreműködjék a haladást lehetővé tevő közviszonyok teremtésében. Így lépett a közpályára, amikor 1841 elején publicistikai munkásságot kezdett a Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Híradóban. A Figyelmező 1840 dec. 29. (50.) számának *Literaturai mozgalmak* c. rovatában a Méhes-féle Erdélyi Híradó átalakulásával kapcsolatban azt olvassuk: «Az újdon rendezett szerkesztőség tagjai közt báró Kemény Zsigmond neveztetik, kit a mi olvasóink is ösmernek athenaeumi lelkes czikkeiből.»

A nagyvenes évek elején mindenesetre némi feltűnést keltett egy arisztokrata, aki hivatásszerűen a hírlapírásra adta magát. De Kemény az ilyenféle társadalmi előítéletekkel nem sokat törődött. Azt pedig megállapíthatjuk, hogy a viszonyoknak és a saját maga természetének megfelelően helyesen választott. Ha a politikában szerephez akart jutni, valóban ez volt a tér, amelyen érvényesülhetett. Ő jól tudta, hogy külső megjelenésének bizonyos félszegei nem kedveznek a szónoki fellépésnek; tudta azt is, hogy egyébként sincs benne valami nagy szónoki készség és ha mindamellett erőszakolná a megnyilatkozásnak ezt a módját, magát a hatást kockáztatná. Azonkívül az akkori közállapotok mellett, amikor az országgyűlések és megye-

¹ «Ősz vala, midőn 184*-ben a „Zrinyi“ gőzösön Bécsből Buda-Pestre utaztam.» — mondja az *Élet és Ábránd* zárszavában. (Budapesti Szemle 1912. 152. köt. 115. l.)

gyűlések huzamos szünetelésekre voltak kárhóztatva, a politikai kérdéseket a hirlapok hasábjain folytonosabban lehetet napirenden tartani vagy előkészíteni, mint szóbeli tárgyalások útján. Vagyoni viszonyai Keménynek nem igen engedték meg, hogy röpiratokban fejtsse ki felfogását, mint ahogy előkelőink közül ebben az időben többen tették. A journalistikához előképzettség igazolására, hivatalos minősítésre nem volt szüksége, másrészt meg bizott abban, hogy tanulmányai alapján egyébként is széleskörű műveltségével helyt állhat rajta, ámbar 1846 márc. 14. levelében azt mondja, hogy Bécsből lejövén rögtön a journalismusba bukott, minden előkészület nélkül. Végül ez a foglalkozás nem járt pontos szabályoktól megszabott lekötöttséggel és amit szintén alig hagyott egészen figyelmen kívül, anyagi tekintetben is számíthatott munkásságának valamelyes jutalmazására.

Az Erdélyi Hiradó az erdélyi alkotmányos ellenzék organuma volt. Tulajdonosa és névleg felelős szerkesztője az átalakulás után is Méhes maradt, de ő maga nem írt bele, a szerkesztéssel nem foglalkozott, hanem azzal koronként másokat bizott meg.¹ Kemény előbb munkatársa volt a Hiradónak, majd annak az intézése csakhamar, különösen 1842 elejétől fogva az ő és barátja, Kovács Lajos, kezébe került.² Ezalatt főképen az ő szellemi befolyása irányította a lap politikáját, az ő eszméit és elveit hirdette,³ tőle származnak jórészt a vezércikkek is, a melyekben a reform felé igyekezett tolni az erdélyiek nagyon is sérelmi politikáját. A haladás szükségességének gondolatát bevinni a köztudatba, előkészíteni a reformeszmék számára a talajt a közvéleményben, melynek a hatása alatt hozzák a törvényalkotó testületek határozataikat: ebben látta ő a publicistika feladatát. De nem pusztán az erdélyi közélet kérdései foglalkoztatják. Észrevételei a codificatióról⁴ a legfigyelemreméltóbbak közé tartoznak azok között, melyek a magyar büntetőtörvénykönyv reformálására irányuló mozgalomban elhangzottak.

Kemény a journalistikai működéssel párhuzamosan tevékeny részt vesz az ezidei politikai mozgalmakban is. A kolozsmegyei gyűléseken kísérletet tesz mint szónok, de kevés sikerrel; a párttanácskozásokon azonban jelentékeny befolyása van.⁵ Iránya diadalmaskodik Kolozs-

¹ Jakab Elek: Az erdélyi hirlapirodalom története (Akad. ért. a nyelvés széptud. k. X. 9.).

² Ujabbkori Ismeretek Tára V. k.

³ Országgyűlési Emlékkönyv 1866—7. Hajnik.

⁴ E. H. 1842. 1—3. sz.

⁵ Országgyűlési Emlékkönyv 1866—7.

megyében és ez nem marad hatás nélkül a megyegyűléseket felváltó erdélyi országgyűlésen sem.¹

Ezen elfoglaltsága és meglehetősen élénk társadalmi érintkezései mellett Kemény folytatta szépirodalmi kísérleteit is. A közéleti működéssel teljesítette kötelességét a közzel szemben, de a csonka életét kiegészíteni törekvő teremtés gyönyöre leküzdhetetlen lelki szükségként követelte a költészettel való foglalkozást. Ebben az időben egész éjszakákon át ír és költ.² 1842 elejétől körülbelül másfél éven át, mialatt Kovács Lajossal együtt «kirekesztőleg» ő írta a Híradó vezércikkeit,³ a hírlapszerkesztés jobban elvonta őt az irodalomtól, sőt egy időre egészen elhanyagolta azt. Ezt gyaníthatjuk a K o r t e s k e d é s következő nyilatkozatából: «Midőn a journalistika tusateréről — melynek száraz homokján, mi erdélyiek is érezzük a küzdés verítékét és az erő lankadását anélkül, hogy a pályadíjt, tudniillik a sikerrel hatás hitét ösmernők — elpazarolt elvek után visszavonulni szándékoztam, mint a régi barátoknak, kit új viszonyokért feledünk, egy pillantásban átömlő csöndes szemrehányása, vádlólag hatának kedélyemre emlékei azon óráknak, melyekben nem ösztönzött egy gondolat is, nem csábított egy vágy is a politika mozgalmas életköre felé: sőt tehetségem minden irányai azon törekvésben özpontosulának, hogy esztendőnkön keresztül egyforma munkásság, folytonos észlelés, lassu, de perenyi hódítmányokért meg nem szakított alkotás közt valaha oly művel lépjek be a hon templomába, mely noha igen természetesen oltárékeség soha sem lehet, de becses az által nyere, mert mindene az áldozónak.» Az az idő, midőn Kemény egészen a költészetnek szentelte magát, az 1838-tól 1840-ig terjedő éveket foglalja magában. Azután is szakított magának több-kevesebb időt költői kedvtelésére, de 1842 elejével megsokasodó publicistikai teendői miatt teljesen mellőznie kellett azt és «hütlenné lett», még pedig először, régi foglalkozásaihoz (Korteskedés). Ennélfogva, hogy az *Élet és ábránd* 1843 közepéig, amikor Kemény a Híradótól távozott, félig elkészülhessen, abba még 1841-ben kellett belekezdenie.

Egyes jelek arra mutatnak, hogy Kemény úgy ahogy beletörődött mostani helyzetébe. Mintha szenvedélyektől és ezeket nyomon kísérő kételyektől hányt-vetett természete valamennyire nyugtot engedett volna neki. Azt hiszem, az *Élet és ábránd*nak valószínűleg ebből az időből származó részéből vett idézetekkel jellemezhetjük Kemény

¹ Gyulai emlékbeszéde.

² Malom Lujza lev. Döbrenteihez 1840 okt. 21. (Irodalomtört. Közlemények 1907.)

³ Szemle c. cikke E. H. 1843. 45. sz.

lelkiállapotát. [Eddigi élményeiből azt tapasztalta, hogy «az ő útjától messze vonul a szerencse», s már «kinyitotta szemét, hogy olvasson a sors könyvéből», melynek szerinte az a kiadása hiteles, aminek «a végén ez áll: A tapasztalás keresztülnézte és kiigazította». Eljutott ahhoz a hőlelethez, «mely szerint a valóságban és költészetben az utolsó rím e szóban ‚lemondás’ adatik meg.» Elmult az az idő, mikor Kemény elmondhatta magáról a pályakezdés lázától hevülő Camoens e szavait: «Követelésem a jövődőtől sok; kinézésem iránta kevés. Én nem alkuszom. Mit vágyam kimért, akaratom meghódítani törekszik.» «Az eszmélet azon sírásó, ki koporsót készít minden törekvésnek» és ő már sokat gondolkodott ahhoz képest, hogy törekvései megvalósulásában erősen hihetett volna. Ahogy Fernando inkább kényelemből mint életundorból öltött szórruhát, úgy őt is nem csekély mértékben a nyugalomvágy tartotta vissza a küzködéstől. Meg volt győződve, hogy túlságosan sokat nem várhat az élettől, de az élet kellemességei iránt való fogékonyágát nem veszítette el, s annak, amit nagyobb erőfeszítés nélkül kaphatott tőle, tudott és akart örvedeni.

A végtet kizavarta Keményt ebből a viszonylagos nyugalomból. A politikai viszonyok arra kényszerítették, hogy megváljék attól a hivatástól, a mellyel némi eredményt sikerült elérnie. A mint maga mondja, részint a kormány ellenszenve, részint apró ármányok kiküszöbölték a journalistikából, amidőn jócskán belegyakorolta magát és valami derekabbat adhatott volna. Publicistikai működése, minek főrésze volt abban, hogy az erdélyi politika a holtpontról kimozdult, szemét szúrta a kormánynak, miért ez arra törekedett, hogy az ő és Kovács Lajos eltávolításával a Híradó és vele a termékenyebb ellenzéki szellem, melynek a lap az ő kezükben közlönye és főtámasza volt, meggyengüljön. Az erdélyi cancellaria egy kabinetírásban kapott rendeletre 1843 elején a kormányzótól jelentést kíván a Híradó viszonyairól, különösen arról a hírről, hogy Méhes Kemény és Kovács kezére akarja játszani lapja szabadalmát.¹ A kormányzó megnyugtató tudósítása után további tárgyalásnak nyoma nincs, de a főkormányzók 1843 júniusában az Erdélyi Híradó jelentését terjeszti fel arról, hogy Méhes Kemény és Kovács Lajos helyett Ocsvai Ferencet, Kriza Jánost és Szabó Jánost vette maga mellé munkatársakul, a kik mind a hárman józan gondolkozásmódjukról eléggé ismeretesek. Méhes és a párt tehát nem merték Keményt és Kovácsot a kormánnyal szemben megtartani, mert mint «szeren tul ildomos emberek» a Híradót náluk «mostoha kezek közt hitték».² S. Kemény, akit a kormány haragja

¹ Jakab E. i. m.

² Kemény lev. Wesselényihez 1844 júl. 26. (Életképek 1876. 410. 1.)

el nem rettentett volna, saját pártfelei kishitúségétől és cselszövényeitől elkedvtelenítve az ügy érdekében félreállott,¹ és átengedte a teret azoknak, kiknek a nézete szerint az ő elvei túlzók és nem elég eszélyesek valának és a kik bizakodtak abban, hogy a Híradó az ő vezetésük alatt a helyes középuton fog haladni.

Előbbi törekvéseinek elakadása és reményeinek meghiusulása nem vették el Kemény munkakedvét. Költői művein, az átdolgozást váró Martinuzzi és a félig kész Élet és ábrándon kívül a Híradó mellett töltött évekből nagy mennyiségű politikai tárgyú kézirat maradt, s később megjelent cikkei közül sok még a Híradó számára készült.² A hirlapszerkesztés terhétől megszabadulván, először félben maradt szépirodalmi dolgozatait vette elő és pedig, amint fentidézett nyilatkozatából kitűnik, a szívesen végzett munka örömeivel. Azonban ekkor olyan tünetek merülnek fel, melyek politikai időváltozás elkövetkezésével biztatnak. «Megjelennek a királyi előadások és az általok eszközlött közlelkesülés olyakra is hatást gyakorolt, kik félrevonultságukban s a napi érdekekkel kevés viszonyban álló munkálkodásaiknál fogva a perc hatásaitól elsánczolva hívék magukat.»³ Ezek közé tartozik Kemény is, s így másodszer lesz hűtlenné régi foglalkozásaihoz és fog mint «exredactor a journalismus utóbenyomásai alatt» politikai irományai kiadásába. Úgy érzi, hogy állhatatlanságát igazolnia kell: «Ki ne ösmerné emberi természetünknek ama tulajdonát, hogy megszokott foglalatosságainknál van végtére a terünek és verítékezésnek is sajátyszerű ingere?! Jól jegyzi meg a római költő, miként

«Saucius ejurat pugnam gladiator et ipse
Immemor antiqui vulneris arma capit.»

A journalistikával szakított Kemény, erre indította nemcsak a kedvetlenség, hanem az e téren nyíló kilátások elzáródása, a sikerrel hatás hitének elvesztése is. De a publicistikával felhagyni nem akart; tudta, hogy ez a terület az, ahol a köz, a nemzet, egyszersmind tán a maga érdekét is legeredményesebben szolgálhatja. 1843 dec. 16-án Toldy Ferenzhez intézett levelében, melyben akadémiai levelező-taggá

¹ A június 6-iki szám előbb említett Szemle cikkében ő maga hozza a közönség tudomására az ő és Kovács Lajos megválását a laptól: «Kik az Erdélyi Híradó szerkesztőjének hirlapvezetésben másfél évig segédei voltak és e hasábkra vezércikkeket közelebbi időig kirekesztőleg csak magok adtak, ezen félév végével visszavonulni szándékozván... a hátalévő időre új eszmék felvetésétől és vitatásától tartózkodni fognak.

² 1846 márc. 14. lev.

³ Kortoskedés.

való megválasztásáért mond köszönetet,¹ úgy jelöli meg fellépésének okát és a K o r t e s k e d é s célzatát, hogy ő Kossuth és a magyarországi reformerek kedvenc eszméit akarja röpiratában támadni és pedig nem hiúságból, ellenzési dacból, hanem mély aggodalomból. Tehát volt bátorsága Széchenyi mellé állani akkor, midőn a Kelet Népe harcai után a politikai tényezők majdnem mind elfordultak a magyar reformmozgalmak megindítójától. A levélben lesújtó bírálatát adja a közügyek akkori irányának: «Én — mostani belátásommal — a magyar honi országgyűlést éretlen elméletek után kapkodónak és tapintat nélkülinek hiszem. Én azt hiszem, hogy Erdély apathiában sinylik; a testvérhon pedig a véleményvezetők által terhes és létkoczkázató crisis felé ragadtatik.» Meg van győződve arról, hogy a művében kifejtett nézetek helyesek, [de beismeri és ez rávall az ő rendkívüli tárgylagosságára, hogy fiatalember létére gyakran és «igen botránnyosan» tévedhet; ezért szívesen veszi a legkiméletlenebb útbaigazítást is. Mivel át van hatva a hirdetett eszmék jelentőségétől, szándékai komolyságától és nemességétől, röpirata közönbös fogadtatása rosszul esnek neki; leginkább attól tart, hogy munkáját beható taglalás nélkül általános szólammal megdicsérik és napirendre térnek fölötte. «Én óhajtanám — úgy mond — hogy tévedéseim élesen kiemeltessenek, fonák eszméim kiméletlenül megrovassanak, irányom kárhoytassék, személyem — mert különösen a politikai kérdések tisztába hozatala végett gyakran szükség személyeskedni is — megtámadtassék: szóval én azt akarom, hogy az általam megpendített kérdések vitatás alá vonassanak, ha szintén érettök írói minden becsületem és politikai hitelem áldozatul esne is.»²

Amitől Kemény félt, nem történt meg. A K o r t e s k e d é s figyelmet ébresztett. Az Akadémia még 1843 október 7-én, az első füzet megjelenése után, főképen e művéért levelezőtárgyjává választotta a szerzőt és így eddigi működéséért az elismerésnek szinte első jelében részesítette a pályája elején álló publicistát. Keménynek, amint említett köszönőlevelében kifejezi, jól esik a méltánylás és buzdítást lát benne a további munkálkodásra.

A K o r t e s k e d é s szavai nem hangzottak el hatástalanul, de a hatás elemei dissonansok voltak. A munka nemcsak érdeklődést keltett, hanem ellenkezést, sőt visszatetszést is. S ez még nem lett volna baj. Arra el volt készülve Kemény, hogy elvei és eszméi nem aratnak osztatlan

¹ Akadémiai Értesítő 1910.

² Felöltő, hogy mindazonáltal Toldyt kéri fel a Korteskedés megbírálására, akiről pedig tudnia kellett, hogy a politikától meglehetősen távol áll.

tetszést, sőt — mint láttuk — óhajtotta is az ellentmondást, mert ez tanúsíthatta, hogy fejtegetései elevenre találtak. De az következett el, amit nem várt, amit nem kívánhatott: félreértették. Magasztalták azok, kiknek dicséretére nem vágyott, míg saját pártfelei elégedetlenek voltak vele, sőt pártja első tekintélye, Wesselényi Miklós, épen teljesen elítélően nyilatkozott róla. Különösen az ő rosszalása indította Keményt arra, hogy munkája további folytatásával felhagyjon.

A K o r t e s k e d é s tehát ismét csalódást hozott Keménynek. A röpirat sorsa azzal a tanulsággal szolgált neki, hogy ha meggyőződéséhez hű akar maradni, szembe kell szállnia a közvéleménnyel. Erre pedig nem sok kedvet érzett magában. Hisz ott volt előtte Széchenyi példája, akit szintén félreértettek, s emiatt hordania kellett a népszerűtlenség töviskoszoruját, azzal a tudattal, hogy a közvéleményre hatni és azt megfordítani nem képes. S ő a kezdő publicista, több reménnyel vállalkozhatott volna erre? Hogy pedig a sikerre való minden kilátás nélkül ellenszegüljön, az nem felelt meg az ő politikai opportunizmusának. A K o r t e s k e d é s n e k — amint hallottuk — nem hiúság és ellenzési vágy adott létet, hanem aggodalom. És miután Kemény észrevette, hogy a jelen körülmények között úgy sem használhat, sőt makacssága még jobban elmérgesíthetné a nemzet testében lappangó kóros állapotot, elhallgatott. Nem tagadta meg önmagát: az, aki sohasem volt a népszerűség embere, nem kereshette az érvényesülést, amikor ez meghajlást követelt a közvélemény előtt.

PAIS DEZSÓ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Balassi Menyhárt Árultatása és Karádi Pál.

Balassi Menyhárt árultatása-t Horvát István fedezte fel 1803-ban és szerzőjének Karádi Pál unitárius prédikátort tartotta, aki előszót írt a *Comoedia* elé és 1569-ben Abrudbányán saját nyomdáján kinyomtatta. Toldy Ferenc, Imre Sándor, Kanyaró Ferenc és Beöthy Zsolt is valószínűnek tartják Karádi szerzőségét; Kerthény Károly és Ferenczi Zoltán azonban állást foglalnak e feltevés ellen.

Karádi szerzőségének kérdése tehát a mai napig függőben van. Történeti bizonyítékok híján egy módunk van csak, melynek segítségével e kérdésre világot vethetünk: összehasonlítjuk egymással a *Comoedianak* és a kétségtelenül Karáditól származó előszónak a nyelvét és helyesírását. Ha ez összehasonlítás eredményeképpen a *Comoedia* és az előszó nyelve és helyesírása közt döntő különbségeket találunk, Karádi szerzőségének lehetősége magától esik le.

A *Comoediában* három nyelvjárás alakjainak keveredését észlelhetjük: az e-ző, i-ző és ö-ző nyelvjárását. Legnagyobb számban vannak az e-ző nyelvjárásbeli alakok: küldtettem 9,¹ könyörgettem 9., kezenie 12., pispeknek 13., 23., 37., velec 14., keszet (között h.) 15., ezüsthet 16., 24., 36., földén 17., 18., pispeksegnek 19., úduessegre 20., iduezülhet 20., bõitel 21., õker 27., Györgyhez 27., Gyergyel 28., Gyergyhez 28., kentese 29., feldbõl 32., õkret 34., 35., keniû 34., keniergec 36., megûl 30., külemben 34., 45., keszenem 36., terekedem 36., etedik 39., 41., etõdik 41., nevekettel 41., beczüled 43., õntet 43., Terek 44., eskezem 44., kennyû 45. — Az i-ző nyelvjárásbeli alakok ritkábbak: úszenetit 21., hitiben 22., lelkít 27., Istenit 27., hiriuel 30., niha 31., természetit 41., niha-niha 43. — Feltűnõek az ö-ző nyelvjárás alakjai: böczületed 9., eluõtted 13., földsege 13., tõttelek 15., võtte 17., võttem 21., (e mellett gyakran: vettem 24., 25.), tõttem 25., böczüllem 28., (és beczüled 43.), kellõt 30., (és kellett 35.), õttem 32., 34., 35., õttel 35., võtted 39., földsegenek 39., eskõttem 28. — Ezekén kívül előfordul még õ>ü változás (û 9., 11, 12, . . ., üt 12., Detrekût 42., sat.), i>ü változás (hût

¹ Az idézett példák után álló számok azt az oldalt jelölik, amelyiken az illető szó az egyetlen fennmaradt eredeti példányban — amely az Akadémia könyvtárában van — előfordul.

27., tû 39., sat.), ü>i változás (iduezülhet 20., igetesedet 32., sat.) és i-e változás (addeg 9., esmertem 16., . . ., sat.)

Nagyon valószínűtlen, hogy ily különböző nyelvjárási alakok keveredhének össze egy és ugyanazon egyén nyelvjárásában. Teljes bizonyóságot szerzünk azonban, ha ezek után az előszó nyelvét vesszük vizsgálat alá. Az előszóban a nyelvjárási alakok ily keveredését *nem* észlelhetjük. Ő-ző nyelvjárási alakok ottan egyáltalán nem fordulnak elő. Gyakoriak azonban az e-ző nyelvjárás alakjai: kezemhez 1., fejedelmeket 1. (fejedelmöket h.), ezkezi 3., ezkezeket 3., 4., ezkezt 4., földén 5., 6., bűnest 6., — és találkozzunk i-ző nyelvjárási alakokkal is: szekiben 6., tiztiben 6., szűksegit 6. — Ezen észleleteinket csak megerősíti Karádinak kéziratban fennmaradt terjedelmes műve, a melynek pontos címe: «Apocalypsis Beati Joannis Apostoli et Evangelistæ, id est János apostolnak és Evangelistanak Menniéj titkoknak latasarol valo könyvnenk magiarazattia Szekes Feieruari Karadi Paltól 1580 eztendőben. Az egy igaz Istennek esmeretiben, életinek 57 eztendejében.»¹ E mű ugyanolyan nyelvi sajátosságokat tüntet fel, mint a *Comoedia* előszava: ö-ző nyelvjárási alakok ebben sem fordulnak elő, ebben is gyakoriak azonban az e-ző nyelvjárási alakok; a különböző nyelvjárások alakjainak rendszertelen keveredését szintén nem észlelhetjük benne. A kétségtelenül Karáditól származó előszó nyelvi sajátosságai egyeznek tehát a szintén tőle származó kézirati nagy mű nyelvi sajátosságaival; igen határozottan elűtnek azonban magának a *Comoediának* hasonnemű adalékaitól.

Helyesírás tekintetében is elűt az előszó a *Comoediától*. Nevezetesen a z-hang az előszóban mindig z-betűvel van jelölve, míg a *Comoediában* túlnyomóan z-vel ugyan, de igen gyakran sz-szel, így: veszerektül 8., úzene 10., keszedből 13., keszet 15., eszer 19., uezsek 26., sat. A cs-hang jelölése az előszóban mindig: cz, míg a *Comoediában* a rendes cz-n kívül még: ch-, chi- és czi-: erkülchedbe 15., bochkor 43., Chiaszar 13., chiak 39., 42., paranchiollatiara 39., pogacziac 13., cziac 21., 23., 42., 43. — Végre a *Comoediában* sokkal rendszertelenebb a j-és hangok jelölölése is

Nem valószínű tehát, hogy az előszó és a *Comoedia* ugyanazon egy személy műve legyen. Minthogy pedig az előszót Karádi írta, nem hihető, hogy ő írta volna a *Comoediát*. Jobb tehát hitelt adnunk saját szavainak, hogy a *Comoedia* a kezéhez akadott vala és ő, elolvasván azt, nem tűrheté, hogy ki ne nyomtatná és az egész világnak tudtára ne adná. Mielőtt ő a *Comoediát* kezéhez kapta volna, az valószínűleg többszörös másoláson ment át; innen a rendszertelen helyesírás és a különböző nyelvjárások alakjainak feltűnő keveredése.

FARKAS GYULA.

¹ E kézirat két példányban ismeretes: az egyik a Nemzeti Múzeum, a másik az unitárius egyház kolozsvári levéltárában van. Az általam használt múzeumi példányt Pápolczy György másolta 1640-től 1647-ig Szentmihályon.

Theodóra magyar királyné.

A francia klasszikus drámáról köztudomású, hogy tárgyát mindig idegen földről, lehetőleg távol multból és előkelő — legtöbbször fejedelmi — családok életéből vette. Történeti hűséggel nem sokat törődött, a «couleur locale» kifejezés még fel sem volt találva. Senki nem adott alakjainak speciális nemzeti karaktert — maga Corneille is csak látszólag. Nagyon keveset jelent tehát, ha a klasszikus kor többé-kevésbé homályban maradt színműirői ebbe vagy abba az országba helyezték darabjaik színtelen és sovány meséjét. Mint kuriózumot azonban mégis érdemes megemlíteni, hogy akadt a tizenhetedik században író, aki Magyarországot választotta ki erre a célra.

Boisrobert abbé volt ez. (1592-től 1662-ig élt. Ő adta Richelieunek, kinek kegyeltje volt, az Akadémia alapításának eszméjét. Sok színdarabot írt, s az ő *Discours pour la défense du théâtre*-jából eredt a *régiek és modernek* híres «veszekedése». Dolgozott azokon a drámákon, melyeknek tervét a biboros csinálta és a maga neve alatt bocsátotta nyilvánosságra.)

Boisrobert abbé darabja 1657-ből származik és a következő évben jelent meg Párisban, Pierre l'Amy kiadásában. A kiadó előkelő: a Palais de Justice nagytermének második pillérjénél volt az üzlete.

A «Théodore, reine de Hongrie» László király udvarában játszik, Székesfehérvárott (Albe-Royale). Ez a László, mint később kiderül, nem más, mint I. Ulászló. A többi szereplő nevének semmi köze a magyarsághoz. A király *Amurat* szultán ellen hadakozik. Távollétében öccse, *Tindare* uralkodik helyette, mégpedig a király legnagyobb meglepésére. Ez a *Tindare* egy időben feleségül akarta venni *Théodore* királyné rokonát és udvarhölgyét, *Irenet*. Most azonban elhanyagolja — és kilesett monológok, meg a confident-ok segítségével (*Teralde* a herceg, *Carinte* az Irene bizalmasa) kiderül, hogy *Tindare* bűnös szenvedélyre lobbant a királyné iránt. A királyné megbotránkozva utasítja vissza a herceget, aki rettenetes bosszút forral . . .

A király ezalatt fényes győzelmet aratott a törökön. Mint a herceg elöadja:

«Dans le champ d'Amurat il a semé l'effroi,
Madame, et devant Varne il a bien fait paraître,
Qu'il est chef des chrétiens, qu'il est digne de l'être,
Que servant un grand Maître, il ne redoute rien,
Et qu'un bras tout-puissant a secondé le sien.
Enfin il a réduit par sa rare conduite,
Comme par sa valeur Amurat à la fuite.»

Királyunknak ez a dicsőítése nagyon jól eshetnék nekünk; kár, hogy *Boisrobert* abbnak nem voltak határozottabb értesülései a várnai ütközet *Ulászlóra* nézve gyászos végéről. A tragikomédia királya hazajön és az a gyöngéd ötlete támad, hogy meglepi a feleségét. Tervét közli az öccsével, aki elsőnek találkozik vele és a királynét vádolja meg a maga bűnével.

A király — mesebeli királyok módjára — meg sem hallgatja a feleségét és rendeletet ad *Ramese* kapitánynak (ez talán magyar név akar lenni?), hogy ölje meg a királynét. *Ramese*, *Rammese* vagy *Rameze* — mindhárom helyesírással előfordul ez a rejtélyes név — meggyőződik a királyné ártatlanságáról. Elhitheti a királlyal, hogy megölte; a herceget ekkor elárulják lelkifurdalásai s a végén minden jóra fordul.

Hogy ez a lapos tirádákban hosszan elnyújtott történet miért játszik épen Magyarországon, annak az az oka, hogy a XVII. században sokkal naivabb volt a plágium technikája, mint ma. A *Théodore, reine de Hongrie* ugyanis plágium. Ennek a fölfedezésével azonban már megelőztek, még pedig Boisrobert abbénak egy kortársa, *Somaize*, aki, közbül legyen mondva, maga is a legorcátlanabb plagizátorok közé tartozott. Az abbé *Lacaze*-nak *L'inceste supposé* című tragikomédiájából vette darabja tárgyát, jóformán a legapróbb részletekig. Nem kellett messze mennie: *Lacaze* műve ugyancsak a Palais-ban jelent meg, *Toussaint Quinet* kiadásában, mindössze a — kisteremben. Kiadása éve 1640. Ez a darab is Magyarországon játszik, Székesfehérvárott, de még sokkal kevesebb köze van a magyarsághoz, mint *Théodore*-nak. A király neve: *Carismond*, az öccse: *Clarimène*, a királyné: *Alcinée*, s a többi név is görög vagy görög akar lenni: *Clorinie*, *Mélistée*, *Philon*, *Sidion*, *Agis*. De a király itt is a török ellen vívott harcból jön vissza, győztesen, húszezer török elejtése után. A szultán nevérol, a harctérről nincs szó — mindössze arról, hogy országából akarja kiűzni a törököt, s hogy a diadal még nem végleges. Ezzel kapcsolatban érdekes beszélgetés folyik a király és bizalmasa között. A bizalmas helyteleníti, hogy a király a döntő győzelem előtt otthagya seregét. *Carismond* azzal védekezik, hogy a legtökéletesebb hadvezért, *Célaminte*-ot hagyta ott maga helyett.

... on voit en lui deux héros sans pareils,
Un Achille au combat, un Ulysse au conseil,
Je fonde mon repos sur cet homme de marque.

Amire *Philon*, a bizalmas, bölcsen jegyzi meg:

Il est fort généreux, mais il n'est pas Monarque.

Nem tartom lehetetlennek, hogy itt Hunyadira gondolt *Lacaze*. Nyilvánvaló, hogy sem ő, sem plagizátora nem tudtak egyebet Magyarországról, mint a törökkel folytatott küzdelmeit.

Az *Inceste supposé* meséjét, bonyodalmát, megoldását, mint említettem, egészen átvette Boisrobert abbé. Két motívumot hagyott csak ki — épen azt a kettőt, melyek világot vetnek a mese forrásaira. Az egyik, hogy a király, kiadván a rendeletet a királyné meggyilkolására, bizonyosságul a szívét követeli, s az ellágyult katona egy őz szívét hozza el neki az asszonyé helyett. Ez a *Genovéa*-mesetípus. A másik: az ötödik felvonásban a királyné sírja előtt térdel a király, aki belátta már tévedését. *A síron a királyné maga áll szobra helyett*, s aztán kisvártatva megelevenedik a szobor, hogy megbocsásson férjének is, a hercegnek is.

Ismerte Lacaze a *Téli regét*? Vagy csak közös forrásból eredt Shakespeare remeke és a francia pseudo-klasszikusnak dagályos, színtelen munkája?

BENEDEK MARCELL.

A vargyasi Dániel-család író tagjai.

Szinnyei (Magyar Írók Élete. II. köt.) hat Dánielről emlékezik, kiknek életrajzát vázaltszerűen id. Dániel Gábor írta meg *A vargyasi Dániel-család eredete és tagjainak rövid életrajza* (Bp. 1896.) címen. Ugyanő adta ki a család oklevéltárát három kötetben. Az I. köt. Vajda Emil (1894.), a II. köt. tulajdonképen az életrajzok pótfüzete id. D. G. (1908.), a III. köt. Kelemen Lajos (1913.) szerkesztése. Pintér csupán egy írótagról emlékezik, a fiatalon elhunyt D. (V.) Istvánról, ki 1769-ben magyarra fordította Marmontel Belizáriját. Pedig jelentősebbek voltak D. (II.) István és D. Polyxena, hogy az élő id. D. Gáborról ezuttal ne szóljunk. A kuruc D. István (1684—1774.) a különben unitárius családból elsőlül tért át kalvinista hitre s ő kapta meg először a bárói rangot. Pályája különös hasonlóságot mutat a szintén kuruc Ráday Páléval. Mint erős császárpárti tünik fel, majd vakmerő forradalmár s nagyrabecsült diplomata. A forradalom után egy ideig céltalan bujdosik; aztán hazajöven leteszi a hűségi esküt, megyei hivatalt vállal; végül vallásos íróvá lesz. Életrajza megiratlan, bár folytonos és nagyjelentőségű közszereplése miatt hálás munka volna s az erdélyi levéltárak százakra menő oklevéllel szolgálnának. Irodalomtörténeti jelentőségét vallásos elmékedései teszik. Dániel Polyxena (1720—1776.) Erdélynek legműveltebb asszonyai közül való. Föl van jegyezve, hogy II. József császár Erdélyből hazatérve eldicsekedte Mária Teréziának: «Beszéltem br. Wesselényinivel s volt vele mit beszélnem!» Vallásos kedélyű írónő. Munkáiról I. Szinnyeit. Kelemen Lajos kitünő szerkesztésében a múlt hónapban megjelent Oklevéltárban most egész csomó levél került nyilvánosságra, melyekből élete könnyen megírható. Ez oklevélgyűjteménynek más érdekessége id. D. Istvánné, Pekri Polyxena bécsi naplója, melyben szépen meglátszik a XVIII. századi vidéki úrnő fogékonytalansága a nagyváros szépségei iránt. Becsesek a szomorú jelentést helyettesítő haláltudósítások. E kötet azonkívül más értékes adatokat is bőven tartalmaz Erdély XVIII. századi köz- és magánéletére.

BORBÉLY ISTVÁN.

A rab gólya jelentése.

Arany ez ismert allegóriájának két értelmezéséről van tudomásunk. Az egyik szerint a magyar nemzetet jelenti, *Váczy János* szavaival szólva: Nem egyéb, mint a haladásában, kifejlődésében gátolt nemzet plasztikai képe.¹ A másik szerint magát a költőt, Arany Jánost jelenti. Ugy tudom,

¹ Erdélyi Múzeum 1891. 386. l.

most *Gragger Róbert* dolgozata óta, a második véleményé az utolsó szó, tehát közfelfogás szerint az igazság is.¹

Gragger érvelését két pontba lehet összefoglalni. 1. 1847-ben, amikor a költemény keletkezett, nem volt szükség allegóriában beszélni, Petőfi, Vörösmarty s a politikai szónokok elég szabadon fejezték ki gondolataikat. 2. Aranynak elég oka volt elégedetlenkedni helyzetével; költői lelke a magasba vonta, kisszerű napi foglalkozása leszállította a föld porába. Különösen terhesnek érzi helyzetét azóta, hogy megismerkedett Petőfivel, a szabadon repülő madárral, akire ő csak alulról néz fel. Aztán néhány példát hoz fel Gragger arra, hogy költőnknek más versében is van ilyen allegorikus panasz, majd pedig külföldi költőknek hasonló tárgyú verseit említi fel.

Gragger érvelése nagyon tetszetős, legalább nekem, akinek Arany költeménye mindig Goethe gyönyörű allegóriáját (*Adler und Taube*) juttatta eszembe, a kicsinyes viszonyoktól leigázott nagy szellemet. Ilyen módon nem is volna okom a kérdést felújítani, ha maga a költő szavai nem készítenének rá.

Erdélyi János 1856-ban bírálatot írt Arany kisebb költeményeiről, írván többi közt a következő sorokat: Ennyi sajátfényű, mélységű, bár ellenkező vég hatású versek után nem tudom belátni, hogyan lett versse *A rab gólya*, *A méh románcza*, *Háziuraság*, *A gyermek és szívárvány*.²

E különös bírálat, mely — egyebet itt mellőzve — örök becsű alkotásoktól a költemény nevét is megtagadja, nem maradt válasz nélkül. *Salamon Ferenc* a sajtóban foglalkozott vele,³ Arany pedig magánlevelet írt Erdélyinek, mely csak Arany halála után jelent meg. Az előbbiről nincs mit mondani e helyen, az utóbbi az, ami ránk fontos. Arany leginkább verselését védi Erdélyi ellen, de néhány költemény *belérdem*-éről is nyilatkozik, az egyikről így: Még az *Árva gólyáról* mondok egy szót, amely Kegyed szerint nem érdemli meg azt a lapot, amelyet elfoglal. Nem mint *gólya*: de talán mint a S48 előtti sisyphusi küzdelmek képe, — mint allegoria — megjárná.⁴

Kétségtelen, hogy e sisyphusi küzdelmek nem a költő életére vonatkoznak, vagyis maga Arany azoknak ad igazat, akik költeményében a magyar nemzet allegóriáját látják. Ezzel a kérdés el is volna intézve, ha nem volna egy megjegyzésem. Hiszem, hogy nem véték a tartozó tisztelet ellen, azt állítván, hogy költeményünkben több is van, mint amit Arany maga mond. Nem lehet az véletlen, hogy jobban talál a költőre, mint a nemzetre s ez utóbbira alkalmazni némely részeit csak erőltetve lehet. Hogy az égen szabad gólyák szállnak, a rab gólya egyedül marad s utoljára a darvak is elköltöznek, — hitem szerint csak úgy érthető meg erőltetés nélkül, ha a kis város hozzá nem illő környezetétől és hivatalá-

¹ *Gragger Róbert*: A rab gólya. Egyet. Phil. Köz. 1912.

² Pesti Napló 1856, aztán Pályák és pálmák.

³ Budapesti Hirlap 1856, majd Irod. Tanulmányok.

⁴ Vasárnapi Ujság 1882. — Pályák és pálmák.

tól lenyűgözött, költőtársaitól pedig messzeszakadt Arany Jánosra alkalmazzuk.

Én tehát azt hiszem, hogy költőnk A rab gólyát, amelyet *Őnéletrajzában* (1855) népies balladának nevez, kettős értelemmel írta meg, mint ahogy kettős értelmet adott például *Széchenyi emlékezete* némely versszakának (a természet ébredése tavasszal — a politikai ébredés 1860.). Hogy pedig Erdélyihez intézett levelében erről hallgat, azt zárkózott, kevéssé lírikus természete kellően megmagyarázza. Aki színészkorában írt szerelmi verseit tűzbe dobta,¹ egy másik szerelmét pedig e szavakkal jellemezte :

S midőn szerelmet a leánynak esdék,
Nem oly szagú volt, mint a nyomdafesték²

szóval akit bizonyos szemérem-érzet visszatartott attól, hogy szerelmét a közönség elé vigye s ezáltal költészetét a líra legfőbb tárgyától megfosztotta: az egy idegen előtt elhallgathatta azt is, hogy a rab madár sorában saját boldogtalanságát panaszolta el. Joga volt hozzá s az igazságban nem esett sérelem, mint a hogy nem esett azáltal, hogy egy másik költeményét, amelyben az Akadémia részéről ért bántalmát panaszolta fel, soha ki nem adta.³

Oda jutottam tehát, hogy költeményünkben mind a két értelem benne van, Péternek is igaza van, Pálnak is. Elvben nem vagyok nagy barátja az ilyen megoldásnak, mely sokszor csak azt jelenti, hogy nem tudunk, vagy nem akarunk dönteni, de ha mind a költeményt, mind Arany nyilatkozatát figyelembe veszem, nem juthatok más eredményre.

SZIGETVÁRI IVÁN.

¹ Bolond Istók II.

² Vojtina Ars poetikája.

³ Ártatlan dacz. 1865.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

A Cél. 1913. évf. 5. sz. — *Morvay Győző: Szemere Bertalan és Lord Byron.* Irodalomtörténeteink Gyulai Pállal élükön lekicsinylik azt a hatást, melyet Byron művei gyakoroltak irodalmunkra. Pedig e hatás kimutatható Vörösmarty, Petőfi, Madách, sőt Gyulai munkáin is. Széchenyi, Kossuth sem kivételek. Szemere Bertalan meg éppen egyik típusa a byronizmusnak. Rá nem a világfájdalmas érzélgés hatott, hanem Byron radikalizmusának erélye. Azt mondhatnók, hogy ő Byronnal kezében utazta be a világot. Ez volt szellemi Bædekere. A hatás legszemhetőbb Emlékezéseinek és Egy száműzött gondolatai c. művein. A Chilloni Fogolynak ő az első magyar fordítója.

Az Érdekes Ujság. 1913. évf. 28. sz. — *A mi kis «kuriánk».* Érmindszenti képek. Ady Endréről és az Ady-családról.

Az Ujság. 1913. évf. 218. sz. — *Eötvös József báró.* Vezércikk.

U. i. 232. sz. — *Nagyságos Jókai Mór író úrnak, Magyarországon.* Valami John Mories levelet írt ez év szeptemberében Jókaihoz, Skótországból, hogy elragadtatásának kifejezést adjon. Jókait tehát élőnek hiszi. Az elég együgyű levél közölve.

Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez. 1913. évf. 3. sz. — *Kazinczy Ferenc jegyzetei vármegyénk levelestárában és Majd kétségben esett Magyar Országának siralmas vádja és keserves panasza.* (Mindkettő a régi közlés folytatása: I. folyóiratunk: II. 390., 478.)

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 6—7. sz. — *Váczy János: Tompa Mihály életéből.* Tompa életének 1857—1863 közé eső része: fia halála; Arany Jánossal való levelezése; az akadémiai Kazinczy-ünnep; szembaja. — *Az 1913 május 26.-i összes ülés jegyzőkönyvéből.* Mikszáth Kálmáné férje ereklyéit megőrzés végett az Akadémiának ajándékozta.

U. i. 8—9. sz. — *Császár Elemér: A Bánk bán első kidolgozása.* Előkerült Bánk Bán első fogalmazványának egy 1815-ből való másolata. Wodianer János maglódi könyvtárának a tulajdona. A kézirat jelentőségét Szily Kálmán állapította meg, kihez véleményezés végett a tulajdonos elküldte. Mintegy 1½ ív hiányzik belőle. A szöveg idegen kéz írása, de a

jegyzetek Katona József s ugyancsak tőle valók a szövegbeli javítások. Jelentékeny különbségek vannak a kézirat és a nyomtatásban közismert szöveg között, de ezek nem érintik a dráma fölépítését, a cselekvény lényegét s a tragikumot. A fontosabb változtatásokról már Bárány Boldizsár Rostája óta tudomásunk volt. — *Viszota Gyula: Bersenyi levelei Széchenyihez.* Három levél: 1. 1830 február 25., melyben megköszöni a Lovakrul megküldését; e levélben többek közt a magyar tánc érdekes jellemzése; 2. 1830 aug. 15., melyben gr. Majláth Jánoshoz intézett, de Széchenyiről is szóló ódáját küldi meg neki; érdekes részlet: köszöni Sz.-nek, hogy «egészen a dunai dialectus mellé állott, aminek én csak azért is igen örvendek, mivel engem leginkább a dunai dialectus miatt vett üldözőbe Kazinczy pártja... Ezek az urak... kirekesztőleg uralkodóvá akarták tenni a tiszai dialectust... pedig éppen a sok tiszai spondeusok fogyasztása által kell nyelvünket mind szebbíteni, mind a verselésre alkalmasabbá tenni»; 3. 1830 nov. 18: helyesli Sz. megjegyzéseit a küldött ódára. — *Hegedüs István beszéde id. Szinnyei József ravatalánál 1913 augusztus 11.-én.* A megható szépségű beszéd az Akadémia és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nevében búcsuztatja Szinnyei Józsefet.

Budapesti Hirlap. 1913. évf. 217. sz. — *Madarász Flóris: Eötvös József báró. Tárcá.*

U. i. 218. sz. — *Eötvös-ünnep a Nemzeti Színházban.* Eötvös születésének századik évfordulóját azzal ünnepelte meg a Nemzeti Színház, hogy előadta Szigeti József Violáját. A cikk az előadást ismerteti és közli Rákosi Jenő felolvasását, mellyel az előadást bevezette.

U. i. 228. sz. — *Lampérth Géza: A Bessenyei-fiúk a gárdában.* A bercei emléktábla leleplezése alkalmából.

U. i. 236. sz. — *Fabó Bertalan: Arany János két ismeretlen költeménye.* A Pákh és Gyulai szerkesztésében megjelent Szépirodalmi Szemléből közölve. (Arany szerzősége gyanús.)

Budapesti Szemle. 1913. évf. 7. sz. — *Alexander Bernát: A színházi év történetéből.* Nemcsak a múlt színházi év egyes darbjait ismerteti (melyek közt Molnár Farkasának az elemzése magaslik ki), hanem kidolgozott s igen találó, összefoglaló jellemzéseket nyújt különösen Molnár Ferencről, Lengyel Menyhérről és Biró Lajosról, megokolni kívánván külföldi sikereiket is. Első eset, hogy mai színműirodalmunkról, melynek értéke felől a napi kritika többnyire tájékozatlanul hagy, ilyen nagyobb arányú komoly tanulmányt kapunk. — *Bezerédj István: Bezerédj László.* Életrajz első része.

U. i. 8. sz. — *Császár Elemér: Balsányi János* (1913 február 20.-án tartott felolvasás a kassai Kazinczy-körben). Rövidre fogott s az egyén jellemzését célzó életrajz után B. irodalmi működésének taglalása. Jellemzi mint esztétikust, kiadót, műfordítót s különösen mint lírai költőt. — *Bezerédj István: Bezerédj László.* Életrajz második része.

U. i. 9. sz. — *Takáts Sándor: Zrinyi Kata.* A XVI. századi patriar-

chalis magyar életnek a levelezések alapján adott vonzó rajza után Zrínyi Kata (a szigetvári hős leánya, előbb Thurzó Ferenc, majd Forgách Imre felesége) életének, családi és társadalmi tevékenységének nyújtja képét, szintén levelezések alapján. Ez intim rajz érdekes bepillantást enged egyebek közt a reformáció terjedésének békés, családi útjaiba is. — *Bezerédj István: Bezerédj László.* Életrajz utolsó része. — *Voinovich Géza: Jánosi Gusztáv emlékezete.* (Székfoglaló a Kisfaludy-Társaságban.) Arany János jóindulatú támogatásával lépett az irodalmi nyilvánosság elé (1861). Kevés számú versei a természet, a haza, vallás aránylag szűk érzéskörében mozognak. Legjobbakké vallásos érzéstől áthatott versei s ezek közt is legmélyebb a *Hit* című. Mind e versek ifjúkori alkotások, Kemenes Ferenc példájára s részben Lamartine hatása alatt; csak előkészületei a későbbi műfordítóknak. 1863 óta alig írt eredetit. Arany János egyik-másik, különösen Kemenesről írt bírálatának (Szépirod. Figy. 1860 nov. 7. — erről eddig nem tudtuk, hogy az Aranyé!) megjegyzései gondolkodóba ejtették s megnyitották szemét saját fogyatkozásai iránt. Csakhamar a veszprémi püspöki levéltár élére kerül. A nagyműveltségű B. Fiáth Ferenc családi körében, kinek leányait tanította, az idegen nyelvek s irodalmak iránt nagy érdeklődése támad s fordítgatni kezd. Római útja (1869. Ranolder püspök kíséretében) erős hatással volt rá; megtanult olaszul. Mint műfordító is Arany buzdításával indult útnak. Kisebb fordításait 1867-ben (Nyugot költőiből) és 1900-ban (Angol, francia és olasz költőkből) adta közre. A nagyobbak (Tennyson, Longfellow, Milton, Tasso, Rostand) kapcsán a cikk egyetemes és magyar irodalmi szempontokból sokoldalú vizsgálatát adja a hozzájuk fűződő esztétikai és történeti kérdéseknek. Különösen fontos Tasso Aranyra gyakorolt hatásának a megvilágítása (az *Elveszett Alkotmányon* és a *Toldi-trilógián*). J. G. jobbára vallásos költeményeket fordított híven, gondosan; de nyelvének nincs csengése, bár szabatos; s verselése gyakran erőltetett. — *Kéki Lajos: Idősb Szimyei József*-ről emlékszik meg rövid méltatással. — *Papp Ferenc: Jakab Ödön újabb prózai művei*-t ismerteti.

Corvina. 1913. évf. 26. sz. — *Haraszi Károly: A Lampel Róbert cég megalapítása.* Hasznos adalékok a magyar könyvkereskedelem történetéhez (1850—1852.).

Das Literarische Echo. 1913. évf. 18. sz. — *Gálos Rezső* ismerteti Berde Mária könyvét Bacsányiné Baumberg Gabrielláról (1912).

U. i. 20. sz. — A folyóiratszemplében részletek vannak közölve Bertha Sándornak Nikolaus Zrínyi, der Dichter c. cikkéből (Ungarische Rundschau, 1913. évf. 2. sz.).

U. i. 22. sz. — *Peisner Ignác* megemlékezik Eötvös Józsefről, ismerteti a kuruc balladák keletkezésének ügyét, elismeréssel szól a Műveltség Könyvtárában megjelent Magyar irodalomtörténetről és méltatja Kriza János Vadrózsáinak újabb kiadását.

Debreczeni Protestáns Lap. 1913. évf. 36. sz. — *Kardos Albert: Szenci*

Molnár Albert. A Műveltség Könyvtára XI. kötetében megjelent fejezet betűhív lenyomata.

Dongó. 1913. évf. 14. sz. — Az amerikai magyarok Dongó c. élelappjának jubileumi száma gazdag tartalmú, vaskos füzet. — *Kemény György: A magyar nóta Amerikában* c. dolgozata érdekes adalék a magyar népköltészet amerikai hajtásának ismeretéhez. Cikkirő több magyar dalt közöl. Feltűnik bennük a sok elmagyarosított angol szó. Afféle felemás, makkaróni-nóták, melyeket, hogy jól megértsünk, magyarázni kell. — *Pivány Jenő: Hungarians in the American civil war.* A magyaroknak az amerikai polgárháborúban viselt dolgairól (1861—1865.). A polgárháború kitörésekor kb. 4000 volt az amerikai magyarok száma s ezek közül 800 katonáskodott. Becsületet szereztek a magyar névnek. — *Kacziány Géza: Vörösmarty utolsó éveit és kiadatlan költeményeit.* Ingerült hangon kel ki Gyulai Pál Vörösmarty életrajzának hiányosságai ellen. «Vörösmartynak a forradalomban és azután folytatott életéről alig tartalmaz néhány lapra terjedő megemlékezést, ebből az utolsó hat évre csak 168 sovány sor jut. Hat hosszú év . . . 168 sorral elütve». Cikkirő, felhasználva Vörösmartynak több ismeretlen levelét és versét, részletesen beszámol a nagy költő utolsó éveiről. (A cikk hangja szokatlanul gyűlölködő. Gyulai Pál Vörösmarty-életrajza «gyarló», «gyatra». Eötvös «megugrik» a szabadságharc elől. A világosi fegyverletétél Görgey «bosszúműve», stb.)

Dunántúli Protestáns Lap. 1913. évf. 35. sz. — *Boros István* ismereteti Lakos Bélának Heltai Gáspár reformátor és kora c. tanulmányát (1913.).

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 8. sz. — *Alszeghy Zsolt: Tóth Kálmán drámaköltésze.* Elemzi Tóth Kálmán egyik drámáját. (Az utolsó Zách.) — *György Lajos: Egy fejezet regényirodalmunk történetéből.* Lovagregények, kísérteti történetek. Heinrich G. Müller-Freurathnak, Die Ritter- und Räuberromane c. könyvét ismertette már 1895-ben felhívta a figyelmet a rokonjellegű magyar termékek tárgyalására. Ennek kísérlete a jelen értekezés. Szerző annak a korszaknak regényirodalmához kíván adalékokkal járulni, mely a Kartigám (1772.) és a Bélteky-ház (1832.) közt eltelt. E kor termelése szoros kapcsolatban áll a német regényirodalommal. A tárgyalt regények alapján eredményül megállapítható, hogy a német irodalom romantikus áramlatának hatása alatt elterjedt lovagregények és kísérteti történetek nálunk is népszerűek voltak. Feltűnő, hogy a fordítások többnyire tizedrangú fércművek átültetései. Jellemző azonban, hogy az irány túlzásai és obszcenitásai nincsenek képviselve. Regényirodalmunk megalapozásában ez iránynak nem tulajdonítható jelentős szerep. Befejezésül a lehetőség szerint teljességre törekvő összeállítását kapjuk az eredeti, illetőleg átdolgozott és fordított regényeknek. — *Zolnai Béla: Dobóczki Pálnak, Népies alakok az irodalomban* című értekezését, *Király György: Katona Lajos irodalmi tanulmányait, Baranyai Zoltán* pedig Kont Ignác magyar-francia bibliográfiáját ismerteti. — cs.: Id.

Szinnyei József haláláról ír. — *Huszár György*: Arany János Katalinjának a nagykőrösi ref. főgimnázium birtokában levő kéziratát hasonlítja össze a nyomtatásban megjelent szöveggel. — *Thienemann Tivadar* Kazinczy Ferenc Wielandhoz (1791. I. 8.) intézett levelét közli. A levélben Kazinczy felhívja Wieland figyelmét a Diogenes megjelenő fordítására. — *Komlós Aladár*: A Bankó leányáról szóló széphistória és a Vásárhelyi Daloskönyv egyező helyei alapján megállapítja, hogy a széphistóriának száz évvel keletkezése után is ismertnek kellett lennie. (Ez bizonyos! Az a feltevés azonban, hogy a széphistóriát a XVII. században «szélsőre énekeltek», továbbá az, hogy a Vásárhelyi Daloskönyv mitologiai nevektől hemzsegő darabjai: népdalok, egy kissé merész.) — *Kardos Lajos* Petőfi Tündérálm-jának keletkezését Byronnak, *The Dream* (= álm) c. költeménye hatására igyekszik visszavezetni. Főbb érvek: a cím, a tárgy, s amennyiben ilyenről szó lehet a cselekvény magvának egyezése. — *Elek Oszkár* kimutatja, hogy a Tennysontól feldolgozott Godiva-monda egy változata megvan Andrád Sámuelnek Elmés és rövid mulatságos anekdoták c. gyűjteménye második kötetében.

Erdélyi Múzeum. 1913. évf. 4. sz. — *Czóbel Ernő*: *A Heltai-nyomda alapításáról*. Az a régi probléma, hogyan nyomathatta Martinuzzi a *Ritus Explorandæ Veritatis* (1550) Heltainál, kit nemrég reformatori munkájáért üldözött, megszűnik problema lenni azért, mert e művet nem Heltai nyomatta s előszavát sem ő írta. A könyv kolofonjában a G. H. betűk Hoffgreff György nevét jelentik. — *Szász Ferenc*: *Debreczeni Márton ifjúkori levelei* (1820—1824.) címen 18 levelet közöl. Tanuságuk szerint Debreczeni Márton 1820—1823-ban egy Magyaroklőbösön lakó család gyermekeinek volt a tanítója. Közlő szerint, kit felfogásában a levelek megmentője ifj. Biás István is támogatott, Debreczeni M. patronusát Rettégi Sándornak hívták Vonatkozásánál fogva érdekes az egyik Kolozsvárról 1822. VII. 7-ről kelt levél bekezdése: «Mintha a' Don Quixot babonás ördöge munkálkodnék ki menetelünk ideje körül». (Akkor írja, mikor Bánffy György halála miatt nem távozhatik Kolozsvárról.) — *Kropf Lajos* a durhami (angolországi) levéltárban levő eredeti alapján, Basirius Izsáknak 1660-ból való, II. Rákóczi György özvegyéhez, Báthory Zsófiához intézett magyar nyelvű folyamodványát közli. Basirius a hátralékos fizetését és elbocsátását kéri, miután úgymond látta, hogy a fejedelmi udvarban kevés szükség van reá, «mert ugyanis mi haszna vagyott ott az Doctornak, az hol semmi jót sem tanulnak, az jóra semmi gondok nincsen». — *Gálos Rezső* Gyulai Pálnak Varjú István c. népregényét ismerteti. (V. ö. folyóiratunk: 1913. 228. l.)

Esti Ujság. 1913. évf. 220. sz. — *A szerelem iskolája*. Rákosi Jenő darabjának története. A mű 1873 tavaszán készült. 1874 nov. 13.-án került színre a Nemzeti Színházban. 1905 okt. 15-én u. o. felújították. 1912 jan. 4-én a Magyar Színház bemutatta a bécsi, 1913 szept. 20-án pedig a bpesti közönségnek.

Ethnographia. 1913. évf. 3. sz. — *Babinger Ferenc: Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből.* (Bemutattatott a M. Tud. Akad 1913 ápr. 21-i összes ülésén.) E tanulmány eredményeit Sebestyén Gyula korábbi közlése alapján már ismertettük. (Irod. 1913. 399. l.). — *Sebestyén Gyula: Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez.* Ismerteti a felfedezés körülményeit s a megfejtésben az ő korábbi tanulmányának (Rovás és rovásírás) nagy részét. Most már kétségtelenül bizonyította van, hogy az 1501-i csikszentmiklósi felirat és az 1598-i Telegdi-féle Rudimenta hiteles emlékeket őrzött meg számunkra. — *Tr. Z.: Néprajztörténeti adalékok.* Székely István Soltárából (1548) és Chronikájából (1559) közöl néhány érdekes néprajzi adalékot.

Élet. 1913. évf. 27. sz. — *Kárpáthy Aurél: Cholnoky Viktor.* A költőt értékeli Cholnokyban, kinek írásművészete a legértékesebbek közül való.

U. i. 37. sz. — *Kéki Lajos: Bárá Eötvös József.* Irodalmunknak legeszményibb s érzésekben leggazdagabb alakja. Lelki életét az érzelmek sajátos túltengése jellemzi. Világfelfogásának a szeretet a tengelye.

U. i. 39. sz. — *Jókai szobrának leleplezési ünnepélye Beöthy Zsolt komáromi kertjében.* Fényképfelvétel.

Hadtörténelmi Közlemények. 1913. évf. 3. sz. — *Pais Dezső: Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér Zalavármegyében.* Adalékok Széchy Károly Zrínyi életrajzához. Megyeci hivatalos ügyek, adózási és katonai dolgok. Forrás: a zalamegyei egykorú jegyzőkönyvek (1640—1662.).

Izr. Tanügyi Értesítő. 1913. évf. 8. sz. — *Málnai Mihály: Bárá Eötvös József és a tanítószág.* Eötvösnek a magyar népoktatásügy terén szerzett érdemeiről. — *Büchler Sándor: Eötvös József báró és a magyar zsidóság.* Összegyűjti a kérdésre vonatkozó adatokat s ezek alapján tanulságosan fejtegeti Eötvös felfogását a zsidóságról. A magyar zsidóság mély hálával őrzi Eötvös emlékét.

Jahresbericht Über Die Erscheinungen Auf Dem Gebiete Der Germanischen Philologie. Herausgegeben von der Gesellschaft Für Deutsche Philologie in Berlin. Leipzig, 1913. — *J. Luther* ismerteti a következő összehasonlító irodalomtörténeti munkákat: Bleyer: Gottsched hazánkban; Gragger: L. Katona zum Gedächtnis; Bleyer: Hazánk és a német philologia.

Juventus. 1913. évf. 2. sz. — *Josephus e baronibus Eötvös.* Latinnyelvű emléksorok.

Katholikus Szemle. 1913. évf. 7. sz. — *Gazdag Lajos: Madách Imre és a nőkérdés.* Megvilágítja Madáchnak a nőről alkotott fölfogását: a férfi képviseli a szellemet, a nő az érzékiséget s így a nő összekötő kapocs a szellem és anyag között. Madách szerint a nőemancipáció, a feminizmus lehetetlen fantom, üres kép. A nő nem válhatik meg a férfi segítségétől. —

Tordai Ányos ismerteti Fitz József Brassai-életrajzát. (Brassai Sámuel. 1913. Ism. folyóiratunk: II. 106.)

U. i. 8. sz. — *Töttös Miklós*: *A szocialista mozgalom története Magyarországon*. Egyúttal hasznos adatok a magyar szocialista hirlapirodalom fejlődésére nézve. — *Werner Adolf* bírálja Pintér Jenő magyar irodalom-történetét. (1772—1831.)

Korrespondenzblatt Des Vereins Für Siebenbürgische Landeskunde. 1913. évf. 8—9. sz. — *Hans Connert* részletesen ismerteti Márki Sándor II. Rákóczi Ferenc életrajzát.

Könyvtári Szemle. 1913. évf. 5. sz. — *Gárdonyi Albert*: *A magyar folyóirat és hirlapirodalom bibliográfiája*. Id. Szinnyoi József kénytelen volt már évtizedekkel azelőtt abbahagyni összefoglaló repertóriumait, mert senkisé is támogatta. Azóta szégyenletesen elmaradtunk. Egy-egy kérdés irodalmának összeállítása nagy fáradságba kerül s mindenki tájékozatlan a saját tudományszakának bibliografiájában. «Nagy, általános repertoriumot kérünk, sürgetünk, ahol minden kérdés irodalmát együtt lehet találni. Dolgozhassék már a magyar kutató is olyan könnyen, mint a külföldi». — *Bányai Elemér*: *Kont Ignác hagyatéka*. A Bibliographie Française de la Hongrie ismertetése. — *Kacziány Géza*: *Editio princeps*. Néhány jellemző adat arra nézve, hogy az írók és kiadók mennyire szeretik módosítani az első kiadások szövegét.

U. i. 6. sz. — *Kremmer Dezső*: *Szinészettörténeti könyvtár*. Erre nagy szükség volna. Mivel jelenleg egyik könyvtárunk sem fordít nagyobb gondot az ide tartozó anyag egybegyűjtésére, az új Nemzeti Színház vezetőségének vagy a Fővárosi Könyvtárnak kellene egy teljes színészettörténeti könyvgyűjteményt összeállítania.

Középiskolai Matematikai Lapok. 1912. évf. 1—8. sz. — *Baumgartner Alajos*: *Magister Georgius De Hungaria Arithmetikája*. Beható kritikai ismertetése az 1499-ben Hollandiában kinyomatott Arithmetice summa tripartita Magistri Georgij De Hungaria című latin művecskének, melyet Hellebrant Árpád fedezett fel a hamburgi városi könyvtárban és a M. T. Akadémia 1894-ben újból kiadott. Megállapítja, hogy «korának korszerű terméke». Nehezen érthető szabályait igen helyesen magyarázza. Közli a vonatkozó irodalmat is.

Magyar Figyelő. 1913. évf. 18. sz. — *Gesztesi Gyula*: *Báró Eötvös József*. Igen érdekes leveleket közöl a Nemzeti Múzeumban őrzött kiadatlanokból. Az első Gyulai Pálhoz van írva, ki akkor Berlinben volt (1855. nov. 23.): örül, hogy jól érzi ott magát: «előre meg voltam győződve erről s csak azért ajánlám e helyzetnek elfogadását. Ön talentumának kifejlődésére, vagy helyesebben mondva arra, hogy talentuma gyümölcsözővé váljék, nem szükséges más mint nyugalom. Épen mert a művészetet valami magasabbnak tartja, Ön szintűgy nem dolgozhatik napszáma

mint én nem vagyok képes reá.» «Napról-napra fogyunk. Szerdán temették el Vörösmartyt, az öreg Szemere a sír szélén áll... Nem hibázik az új sarjadék, csakhogy... első tekintetre meglátjuk, hogy belőle egy derék fa nem nőhet. És pedig e nemzet csakugyan megérdemli, hogy érte Vas Gerebenéknél külön emberek fáradjanak.» Szól Kemény Zsigmond készülő Özvegy és Leányáról. Bízattja Gyulait, hogy írjon: «én számolok valamire s még gyermekeim is, kik mindég Gyulai bácsi verseit akarnák tanulni. Talán írjon egy költeményt Vörösmarty halálára.» Egy Szalay Lászlóhoz írt keltezetlen s egy 1854 dec. 26.-i levél az Uralkodó Esmzémkről szól: «Miután utolsó munkám, ámbár az kétségen kívül a legjobb mit írtam s talán abszolút beccsel is bír... , miután e munka nemesak nem hozott be egy fillért sem, sőt eddig pénzembe került (öt évig dolgozott rajta!) és valószínűleg még a tudomány körében sem fog befolyást gyakorolni; ismét régi pályámra vágyódom vissza.» A Pesty Frigyeshez írt levél (1861 okt. 17.) a nemzetiségi kérdést tárgyalja. S végül van egy levél Jókai Mórhoz (1865 okt. 5.). Az Ostdeutsche Post (bécsi lap) u. i. Eötvös képviselői programbeszédét teljesen a maga osztrák szájaíze szerint elferdítve ismertette s e megbízhatatlan közlést átvette a Jókai szerkesztésében megjelenő Hon is. Eötvös, hazafias önérzetében mélyen sértve, azonnal levelet írt Jókainak: «Csak azért írom e sorokat, hogy fájdalommat fejezzem ki, mert azon baráti viszonyt, melyben hozzád álltam, felbontottnak tekintem». Nemsokára azonban kibékültek. — *Sikabonyi Antal: Idősb Szinnyei József. Rövid megemlékezés.*

Magyar Könyvszemle. 1913. évf. 3. sz. — *U. Szabó Gyula: A Lugossy-kódex.* A debreceni ref. főiskola könyvtárában őrzött XVII. századi kódex beható ismertetése. — *Harsányi István: A Rákóczi-könyvtár és katalogusa.* Az előbbi közlés folytatása. (Irod. : II. 487.) — *Harsányi István, Ferenczi Zoltán, Rexa Dezső, Gulyás Pál, Kropf Lajos, Szinnyei Gerzson és Todorescu Gyula* adalékokat közölnek Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez. — *Gulyás Pál: Id. Szinnyei József.* Megemlékezés. — *Id. Szinnyei József halálához.* Szalay Imre és Sebestyén Gyula gyászbeszédei.

Magyar Középkiskola. 1913. évf. 6. sz. — *Madarász Flóris: Eötvös József báró.* Eötvös pályájának méltatása. — *K. Gy. bírálja Császár Elemér Katona-életrajzát* (Katona Lajos. 1912.); *Bittenbinder Miklós* ismerteti Gondán Feliciánnak a Békefi-emlékkönyvben megjelent értekezését. (Kinizsyné imádságoskönyvei. 1912.)

U. i. 7. sz. — *Gálos Rezső* bírálja Császár Elemér Ányos-életrajzát (Ányos Pál. 1912.) és Thúry Zsigmond szombatos-bibliográfiáját (A szombatos kódexek bibliográfiája. 1912.); *Janicsek József* ismerteti Wallentinyi Dezső Ferenczy-kiadását (Ferenczy István levelei. 1912.).

Magyar Kultura. 1913. évf. 17. sz. — *Dombi Márk* ismerteti Perényi József Jánosi-életrajzát (Jánosi Gusztáv. 1913. Ism. folyóiratunk: I. 481.).

U. i. 19. sz. — *Dudek János: Eötvös József báró emlékezete.* Cikkíró

szerint Eötvös «hón szolgált hazáját, de egy német filozóf eszével s egy világgöltő kedélyével». Eötvös katholicizmusa nem elégítheti ki az egyházat, mert Eötvös, bár buzgón járt a templomba, bölceleti vizsgálódásai-ban protestáns felfogású volt s a kereszténységet nem isteni, hanem emberi alkotásnak gondolta. Irodalmunk neki köszönheti a katholicizmus elprotestantizálását. A vallásához hű katolikus e pontban kénytelen kifogást emelni Eötvös ellen, mint aki «felületességével» sok katolikust megtevésztett és sokakat vallási indifferentizmusba hajtott.

Magyar Nyelv. 1913. évf. 7. sz. — *Lehr Albert: Arany-magyarázatok.* Folytatja a Daliás Idők szövegén tett változtatások ismertetését. — *Simai Ödön: Kazinczy Ferenc nyelvújítása.* XXXI. Révaival egy időben, Versegly is Adelungra támaszkodva tiltakozik az erőszakos nyelvújítás ellen. De míg Révai csak a stílus megújításában engedi meg a nyelvszépítést, V. inkább a szóújításban. (Kazinczy mindkettőben.) A meghonosodott latin szót többre beesüli, mint a rosszul koholt új szót; ellensége a purizmusnak: a tudományos műnyelv s a tisztí írás megmagyarosításának; de a szépírói gyakorlatban valósággal merész nyelvújító. Az ú. n. szendergő gyökerek feltámasztásában nem Adelungra, hanem magyar elődök és kortársak példáira, különösen a Dobr. Gramm. «feszetezéseire» támaszkodik, mellyel a képzős szóújítást illetőleg is sokban egyezik. — *Trócsányi Zoltán:* Gerő Jánosnak A cseh és tót középkori vallásos költészet története c. munkáját ismertetve kiemeli azon részeket, melyek a magyar huszita törekvésekkel s a cseh huszitizmus magyar vonatkozásaival foglalkoznak Közli belőle ezt a prágai egyetemi könyvtárban fenmaradt XIV. századi négy nyelvű mondatot: «Ach ysten nebyesky, quam zer megdolgozstat engemet, ze das ich iaceo zwazan, mynd edz agricola amen.»

Magyar Nyelvőr. 1913. évf. 5. sz. — *Simonfi János: Az irodalom szó története.* (Vége.) Szótárszerű renddel elészámlálja az irodalom szó származékait, különösen a legkorábbi évekből. — *Biró Ányos: A bécsi Phonogramm-Archiv és magyarnyelvű fölvételei.* A bécsi akadémia egyik intézete, a Phonogr.-Archiv, arra törekszik, hogy a világ nyelveit fonográf-lemezeken megrögzítse a jelen s a jövő tudományos céljaira. Magyar fölvételeket a cikkíró készített, számra tizenötöt. Az irodalmiak közt: Ábrányi Emil egy költeményét (A magyar nyelv), Toldi Előhangját (Bódiss Jusztin bemondásával) s Petőfi Szeptember végén c. költeményét; az énekfölvételek közt regősénekeket. — *Prohászka János: Arany Jánosnak egyik jegyzetéhez.* Buda Halála VII. énekének «cserge» szavához, melyet Arany sátor értelemben használ s perzsa eredetűnek vél. Valódi jelentése: pokróc, eredete török. — *Zádor Béla: A székelyudvarhelyi kódex kiadásához.* Hibás kiadás; mintegy ötszáz, többnyire helyesírási hiba. — *Filológus-Tompának egy kifejezéséről.* Pollák Miksa (T. M. és a biblia) egy forrás: utalását helyesbíti. — *Peisner Ignác: Két érdekes lelet.* Csak a második érdekes. A Musée de Familles 1844.-i évf.-ban van egy Souvenirs de la Lombardie c. rémhistoria, mely a X. században játszik; egy «fekete asz-

szony» szerepel benne, ki valami «barbár» éneket énekel, vagyis valami romlott magyar szövegű dalt. A novella szerzője (Urbino da Mantova) megjegyzi, hogy a verset egy rendkívül ritka könyvből vette (címe: «Anc. Ball. Anast. Ant. Ling. Hung.» — ?), mely azt állítja, hogy e vers 1526 előtt több évszázaddal keletkezett.

U. i. 1913. évf. 6. sz. — *Rubinyi Mózes: Pintér Jenő irodalomtörténete.* Ismertetés, különösen a nyelvészeti részeké. — *Germanista: A magyar-német érintkezésekről.* A Heinrich-émlékkönyv ismertetése.

U. i. 1913. évf. 7. sz. — *Simonyi Zsigmond* Calepinus új kiadását ismerteti.

Nemzeti Kultura. 1913. évf. 9. sz. — *Horváth Dezső: Báró Eötvös József emlékezete.* Eötvös pályájának jellemzése. Ünnepi beszéd. — *Tömörkényi Dezső: Eötvös József báró és kora.* Általános jellemzés. — *Nemes Béla: Báró Eötvös József novellái.* Eötvös elbeszéléseinek ismertetése. Eötvös népies tárgyú novellákat írt, de hangja, nyelve, stílje nem a népé. Kora jobb novellistái közé tartozik. — *Pál Ernő: Eötvös politikai alapelvei.* A XIX. század Uralkodó Eszméiről. — *Horváth Dezső: Eötvös Békésvármegyében.* A címre vonatkozó adatok egybegyűjtése. — *Csura Miklós: Eötvös József báró a költő.* Eötvös szépirodalmi munkásságának ismertetése.

Neue Freie Presse. 1913. évf. 17636. sz. — *Wlassics Gyula: Das grosze Werk des Barons Josef Eötvös.* Az Uralkodó Eszmék irodalmi mintái; Eötvös művének értékelése a hazai és külföldi irodalomban; főbb gondolatainak s tudományos jelentőségének fejtegetése.

Néptanftók Lapja. 1913. évf. 40. sz. — *Mikor született báró Eötvös József?* Most már bizonyos, hogy 1813 szeptember 3-án, amint azt Nemes Antal budavári plébános, a N. L. szerkesztőségének fölkérésére, minden kétséget kizárólag megállapította. A cikk közli az anyakönyv megfelelő részének hasonmását is. — *A Néptanítók Lapja megteremtője.* Eötvösnek a N. L. megindítása körül szerzett érdemeiről.

Nyelvtudományi Közlemények. 1913. évf. 1—2. sz. — *Szinnyei József: A magyar magánhangzók történetéhez.* I. Legrégibb nyelv- és irodalmi emlékeink helyes olvasására nézve tudvalevőleg még nem állapodott meg véglegesen a nyelvtudomány. Sz. J. régebbi tanulmányát: *Hogy hangzott a m. nyelv az Árpádok korában?* — újból átvizsgálja s a nyelvtudomány újabb tanulságainak felhasználásával annak tételit némileg módosítja. — *Rubinyi Mózes* ismerteti Földi János magyar grammatikájának új kiadását. (Régi Magyar Könyvtár. 28. sz.)

Nyugat. 1913. évf. 18. sz. — *Laczkó Géza: Eötvös József.* Rövid emlékezés.

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1913. évf. 1. sz. — *Kovács Géza: A magyar irodalomtörténet tananyagának beosztása.* Helyes érveléssel bizonyítja, hogy a VIII. osztály anyagának egy részét mielőbb át kell kapcsolni a VII. osztályba. A VIII. osztályban kevés a szorgalmi idő s ezzel szemben éppen itt kerülnek tárgyalás alá a legnagyobb magyar írók, kikről a tanár nem szólhat kellő alapossgal. A régi magyar irodalom tárgyalását lehetőleg kurtítani kell, annál nagyobb súlyt helyezendő, Széchenyitől és Vörösmartytól kezdve, a XIX. század irodalmának bemutatására.

U. i. 2. sz. — *Baros Gyula* Wallentinyi Dezsőnek Ferenczy István levelei c. kiadványát ismerteti, kiemelve Ferenczy leveleinek irodalomtörténeti vonatkozásait. (V. ö. folyóiratunk: II. 501.)

Pædagogiumi Lapok. 1913. évf. 9—10. sz. — *Vida Imre: Legújabb irodalomtörténetünk.* Ismerteti a Műveltség Könyvtára XI. kötetét.

Pester Lloyd. 1913. évf. 233. sz. — *Beöthy Zsolt: Eötvös als Redner.* Társaságunk elnökének a Kisfaludy-Társaság Eötvös-ünnepélyén mondott elnöki megnyitó beszéde.

Protestáns Szemle. 1913. évf. 7. sz. — *Szelényi Ödön* ismerteti Lakos Béla tanulmányát. (Heltai Gáspár. 1913.)

Religio. 1913. évf. 29. sz. — *Lukcsics József: Szatmári György esztergomi érsek breviariuma.* A XVI. sz. elején készült kézírásos breviarium a párisi nemzeti könyvtárban van. Az esztergomi székesegyházban csak rövid ideig használt breviarium a magyar szentekről magyar vonatkozásokkal átszőtt himnuszokat is tartalmaz.

Revue Critique D'Histoire Et De Littérature. 1913. évf. 57. sz. — *E. Denis* ismerteti Kont I. Bibliographie française de la Hongrie (1913.) c. munkáját.

Revue De Hongrie. 1913. évf. 6. sz. — *Halász Imre: Bismarck és Andrassy.* Ismertetés. — *André Révész: Le poète hongrois de la Révolution française.* Bacsányi Jánost jelenti e hangzatos cím. Rövid életrajzi vázlat s B. két «forradalmi» versének (A franciaországi változásokra; A látó) francia fordítása prózában. De mire való az ilyen szép mondat: «Megérte azt a boldogságot, hogy olvashatta Petőfi szabadságdalait». Olvasta-e egyáltalán Petőfit? És P. «szabadság költészete» nem 1845 után, B. halála éve után kezdődik-e?

U. i. 7. sz. — *Olivier Bournac.* Petőfi négy költeményét fordítja franciára. (Fekete kenyér, Távolból, A csaplárné a betyárt szerette . . . , A dal) — *G. Wenzel* Csürös Ferenc könyvét (a debreceni városi nyomda történetét) ismerteti bő kivonatban.

Sárospataki Református Lapok. 1913. évf. 37. sz. — *H. J.: Magyar bibliából kimaradt versek.* Még a nagy gonddal készített 1590-iki vizsolyi bibliából is kimaradt egy mondat (Márk: Evang. XV. rész 47. vers), amint ezt már I. Rákóczi György fejedelem is észrevette. Ugyanez a mondat hiányzik több későbbi kiadásból is.

U. i. 40. sz. — *Harsányi István és Gulyás József: Néhány szó a kuruc balladák kérdéséhez.* Cikkírók nem tudják elhinni, hogy a legszébb kuruckori költemények Thaly Kálmán hamisítványai. A Bujdosó Rákóczira vonatkozólag állítják, hogy a nép tényleg siratta Rákóczit, tehát e ballada nem áll ellentétben a nép felfogásával; állítják továbbá, hogy a Rákóczi-kor ismerte a rézdobot. (Van több kisebb ellenérvük is, melyek azonban nem képesek megdönteni Riedl bizonyítékainak nagy tömegét. A vita előreláthatólag nem fog egyhamar nyugvópontra jutni s még bizonyára sokan lesznek, akik, nem tudván beletörődni a kuruc-illúziók legbecsesebbjeinek szétfoslásába, meg fogják kísérteni a gyanuba fogott költemények hitelének megmentését. Itt azonban az a főkérdés: van-e egykorú, eredeti kézirat, vagy nincs? Továbbá: miért tűntek el épen a legértékesebb költemények kézíratai [az ilyeneket fokozott gonddal szokás őrizni], holott a silányabb versek kézíratai megvannak? És ehhez csatlakozik még sok más kérdés, amelyekre Riedl Frigyes nagy tanulmánya és Tolnai Vilmos fejtegetései megadták a döntő feleletet.) A vitázók egyébiránt számítanak a közönség támogatására is. *Kérelmük:* «Mély tisztelettel és bizalommal kérjük t. olvasóinkat, hogy ha tulajdonukban vannak kuruckorbeli dalokat vagy balladákat tartalmazó kézíratos gyűjtemények vagy csak egyes darabok is, vagy tudomásuk van arról, hogy barátaiknál, rokonaiknál, ismerőseiknél vannak ilyen költemények: kegyeskedjenek azokat lapunk szerkesztőségének, rövid idei használatra, rendelkezésére bocsátani, hogy a Riedl professzor érvelését hiteles adatok fölhasználásával megdönthessük s így legszebb kuruc balladáink eredetiségéhez ezután szó se férhessen.»

U. i. 41. sz. — *Simonfi János: Néhány szó a kuruc balladák kérdéséhez.* Összeállítja azokat a régi kifejezéseket, melyekben a rézdob-szó előfordul; példákat hoz fel továbbá az «örömet löttének» és az «egyszer-smind» kuruckori használatára.

Szabadgondolat. 1913. évf. 10. sz. — *Czóbel Ernő: Eötvös.* A negyvenes évek liberálisai között Eötvös hirdette legszélsőségesebben a francia forradalom szabadságesezméit, de később, az 1848-as szabadságharc után, megváltozik s az Uralkodó Eszmékben védelmére kel a fennálló állami rendnek. A negyvenes években demokrata, sőt polgári filantróp-szocialista volt, az ötvenes években már nem törődik a tömegnyomorúsággal s a nép anyagi helyzetének javításával. Ekkor már a népképviselőt sem becsüli semmire s 1850-ben, egy németnyelvű röpiratában, elfogadja az összbirodalmi központi Reichstag eszméjét.

Századok. 1913. évf. 7. sz. — *Madzsar Imre: Szent Gellért nagyobb*

legendájáról. Helyreigazitások Müller Frigyes dolgozatához. (V. ö. folyóiratunk: II. 492.) Azt bizonyítja, hogy egy későkori, saját képzeletéből meritő átdolgozó kezényoma a nagyobb legendán világosan meglátszik. — *Lukinich Imre* ismerteti Teleki Mihály levelezésének VI. kötetét, melyet Gergely Sámuel rendezett sajtó alá; *Pokoly József* bírálja Zoványi Jenő egyik kötetét (Puritánus mozgalmak. 1911. V. ö. folyóiratunk: I. 407.); *Knr.* felhívja a figyelmet Galsai Kovács Ernő negyvennyolcas honvédőrnagy naplójára, melyet Juhász Ferenc adott ki. (Aradvár és Arad ostroma 1848—49-ben. Arad, 1911.) — *Vértesy Jenő: Id. Színnyei József.* Nekrológ.

The Contemporary Review. 1903. évf. május. — *Marczali Henrik: Count Széchenyi and England:* A londoni nemzetközi történelmi kongresszuson tartott előadás. (Magyarul megjelent: Magyar Figyelő 1913. 9. sz. Ism. folyóiratunk: II. 394.)

Uj Idők. 1913. évf. 39. sz. — *Paál Jób: A «régí» Nemzeti.* Hangulatos visszapillantás. A két első színlap (1837), Vörösmarty és Széchenyi egyetlen levele hasonmásban közölve.

Uránia. 1913. évf. 9. sz. — *Pitroff Pál: Kemény és Balzac.* A mi köze a két lángésznek valóban van egymáshoz, azt inkább a tiszta filológus pszichologia, mint a munkáik részleteit összehasonlító filológia dönti el. Az intellektus hasonló körülmények közt hasonlóképen nyilatkozik meg a testben. Feltűnnek a két lángolme emberi megjelenésében levő közös vonások: a hatalmas test, a szívós szervezet. Mindkettőjük észjárása a jog köszőrűkövén élesedett. Akaratuk megnyilvánulása más. Balzac az írói dicsőség mellett a pénz s a szerelem után rohan. Kemény élete munkásságán végigvonul a pozitív morál után való törekvés s a hazaszeretet. Mindketten érzéki természetűek s rossz szokásuk, hogy szervezetük munkaképességét mesterségesen fokozzák. Világos, éles elméjükből, akaraterejükből, szenvedélyes érzéki természetükből folyik, hogy a realizmust, az életnek költői művekben eddig csak elvétve festett oldalait jobban meglátják s jobban tudják visszatükrözni. Egyikük se jó stiliszta. Kemény és Balzac párhuzamba állítása alapján csak lángeszük pszichologiai egyezősége szerint történhetik.

Zászlónk. 1913. évf. 2. sz. — *A Karthauzi költője.* Meleghangú megemlékezés Eötvösről.

Zeitschrift Für Bücherfreunde. 1913. évf. 5—6. sz. — *Erich Fritz* Hans Feiglnek u. e. folyóirat 1912. évf. 395. lapján megjelent soraihoz fűz a legrégebb magyarnyelvű nyomtatványokra vonatkozólag néhány helyreigazító megjegyzést, mik maguk is a kérdés magyar irodalmában való teljes tájékozatlanságról tanuskodnak.

FIGYELŐ.

Társasági ügyek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913 október 4-én *választmányi ülést* tartott.

Négyesy László elnöklete alatt jelen voltak: Ágner Lajos, Császáz Elemér, Császáz Ernő, Gragger Róbert, Hajnóci Iván, Hegedüs István, Horváth János, Király György, Kürti Menyhért, Lengyel Miklós, Madarász Flóris, Német Károly, Pais Dezső, Pintér Jenő, Prónai Antal, Radó Antal, Szinnyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Tordai Ányos, Váczy János, Vargha Damján, Versényi György, Vértesy Jenő, Vizsota Gyula, Weber Artur, Zlinszky Aladár. Jegyző: Kéki Lajos.

1. Elnök üdvözli a megjelenteket. Titkár jelenti, hogy a nyári szünet alatt súlyos veszteségek érték Társaságunkat. Június 29-én meghalt özv. Tisza Kálmánné, alapító tag; angusztus 9-én pedig id. Szinnyei József, tiszteleti tag. Mindkét gyászos alkalommal kifejezte a Társaság részvétét az elköltözöttek családjánál, Szinnyei József ravatalára koszorút küldött («Tiszteleti tagjának — a M. Irodalomtörténeti Társaság» felirattal), elbúcsúztatására pedig Hegedüs István választmányi tagot kérte fel. Fájdalmas tudomásul szolgál, egyben köszönetet mond a választmány Hegedüs István vál. tagnak szíves készségéért.

2. Titkár, az utóbbi haláleset bejelentésével kapcsolatban indítványozza: 1914 márciusában tartandó rendes közgyűlését szentelje a Társaság id. Szinnyei József emlékének s tartasson fölötte emlékbeszédet azon alkalommal. A választmány az emlékbeszéd tartására Pintér Jenőt kéri fel.

3. Titkár jelenti, hogy Lichtenegger Győző, budapesti áll. főreálisk. tanár és Riedl Frigyes egyetemi ny. r. tanár, eddigi rendes tagok, alapító tagul jelentkeztek. Örvendetes tudomásul szolgál.

4. Titkár jelentése alapján rendes taggá választatott: gr. Klebelsberg Kuno dr., közigazgatási bíró, Bpest; Bán Ágoston dr., uradalmi ügyész, Bpest; Popovics Lázár dr., miniszteri fogalmazó, Bpest; Söjtöri Károly, kegyesr. főgimm. tanár, Kolozsvár; Novák Béla dr., prém. tanár, Szombathely; Vörös Mária Valéria, tanár a Miasszonyunk Női Rend tanítónőképző intézetében, Pécs; Ujvári Mihály, áll. tanítóképző int. igazgató, Székelykeresztúr (aj. a titkár); Makoldy Sándor dr., Szabó Ernő dr., Theisz Jenő: főreálisk. tanárok, Bpest; Pitroff Pál dr., főreálisk. tanár, Győr (aj. Pintér Jenő); Thienemann Tivadar, közs. f. keresk. isk. tanár, Budapest (aj.

Gragger Róbert); Dobay Ferenc, joghallg., Gyula (aj. Ágner Lajos); Rak-sányi Mária, tanár, Budapest (aj. Baros Gyula); Haszlinger József, főreálisk. tanár, Szombathely (aj. Perepatits István); Jékely Lajos, ref. főgimn. tanár, Nagyenyed, (aj. Illés Gyula); Gagyai Sándor dr., kir. s.-tanfelügyelő, Bpest (aj. Vissnyovszky Rezső); Singer János jh. Bpest, (aj. Váczy János); Mildner Gyula, főreálisk. tanár, Pozsony (aj. Császár Mihály); Körösi Margit, polg. isk. tanár (aj. Tolnai Vilmos); Gyalui Farkas dr., egyet. m.-tanár és c. könyvtárigazgató, Kolozsvár, (aj. Erdélyi Pál); Komor Zoltán, bölcészethallg., Bpest (aj. Szegő Albert). Rendkívüli taggá választott: Löwy Ödön, Sas István és Justus István, Bpest (aj. Pintér Jenő).

5. Az Irodalomtörténetre újabban előfizettek: Gondák M. Teréz. ferencr. nővér, Szilágysomlyó; Kézdivásárhely: R. k. főgimn. tan. könyvt. és ifj. önk. köre; Körmöczbánya: Közs. polg. leányisk. tan. könyvt.; Nagyszalonta: Közs. polg. leányisk. tan. könyvt.; Temesvár: R. k. tanítónő-képző int. tan. könyvt.; Zombolya: Jesuleum tan. könyvt.

Társaságunk tagjainak és előfizetőinek összes száma tehát: 1078. Ebből tiszteleti tag: 2, alapító tag: 21, rendes tag: 674, rendkívüli tag: 49, előfizető: 332.

6. Titkár jelenti, hogy novemberi felolvasó ülésünk Eötvös emlékének lesz szentelve s az ünnepi megemlékezést Négyesy László alelnök úr fogja tartani. Tudomásul szolgál.

7. Pénztáros jelentést tesz a Társaság vagyoni állapotáról. E szerint a Társaság bevétele: 11,788-52 kor., kiadás: 10,980-65 kor., maradvány: 807-87 kor. Tudomásul szolgál.

8. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Hegedüs István és Madarász Flóris vál. tagokat kéri föl s az ülést bezárja.

A választmányi ülést *felolvasó ülés* előzte meg. Tárgyai: 1. Hegedüs István: A legrégebb magyar tárgyú hazai latin költemény. 2. Kelecsényi János: Komjáthy Jenő.

Arany János könyvei Nagykörsön. Az *Irodalomtörténet* szerkesztősége felkérte volt a nagykörsői főgimnáziumot, hogy szedje össze azoknak a könyveknek a címeit, amelyeket Arany János, ez iskolának kilenc éven át tanára, az iskolai nagy könyvtárból kikölcsönözve forgatott. Ennek a jogos kiváncsalmnak régebben megfelelni alig lehetett, mert a régi kikölcsönzési naplók lappangtak. Újabban azonban előkerült az Aranytól kikölcsönzött könyvek összeírása. Az irodalomtörténet bűvérát mindenestre érdeklí majd ez időrendben összeállított jegyzék, melyet kiegészít azon művek sorozata, melyeket Arany saját könyvei közül a körösi iskolának adományozott.

I. Arany kikölcsönzései:

1851. Toldy F.: Handbuch der ungrischen Poesie 2 Bd. — Blair: Rhetorikai és esztétikai leckéi... angolból Kis J. 2 köt. — Tatay J.: Költészeti és szónoklati remek. — Tudományos Gyűjtemény 1835: 2., 3., 5., 8., 10. 1836: 3., 5., 7., 8., 9., 11., 12. sz. — Tudománytár 1834: I. köt. — Régi Magyar Nyelvmelékek; I—IV. köt.

1852. Tóth L.: Szavalmányok. — Szeberényi J.: Politikai szónoklattan. — Virgilius: Opera. — Ovidius: Metamorphoseon libri. — Tatay: Költ. és szón. rem.

1853. Kazinczy: Munkái I. köt. — Blair: Rhet. és eszt. leck. 2 köt. — Tatay J.: Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai. — Zrinyi: Munkái.

1854. A könyvtári naplóban Arany nevén nincs könyv.

1855. Berzsenyi: Versei. — Tatay: Költ. és szón. rem. — Vörösmarty Minden munkái. Kiad. Bajza és Schedel 4-ik köt. — Trautwein N. J.: Magyar olvasókönyv. — Vagác C.: Olvasmány a főgimn. középosztályok számára. — Revue des deux mondes 1855.

1856. Toldy F.: Handbuch... 2. Bd. — Moccsary L.: A magyar társasélet. — Ferency J. és Danielik J. Magyar írók. Életrajzgyűjtemény. — Lonkay A.: A magyar irodalom ismertetése 2 köt. — Bolyai F.: Öt szomorú játék. — Tatay J.: Költ. és szón. rem. — Thierry A.: Attila.... ford. Szabó K. — Hervey' sírhalmai és elmékedései. Ford. Péceli J. által. 1821. — Péceli J.: Szomorú játékok. — Ugyanaz: Haszonnal mulattató mesék. — Voltaire: Henrias... versekbe foglal. Péceli J. által. — Dugonics A.: Ulissesnek... történetei. — Milton: Elvesztett paraditsom, ford. Beszenyei S. — Magyar Virgilius... Ford. Kőszegi Rájnis J. — Dugonics A.: Etelka. — Ugyanaz: Cserei. — Dayka G.: Versei. — Rabernernek szatirái, vagy' is gúnyoló beszédei. — Vanier J.: Paraszti majorság, melyet... magyar versbe foglalt... Baróthi Szabó D. 1779—80. — Baróthi Szabó D.: Új mértékre vett különb verseknek három könyvei. — Tatay: Költ. és szón. rem. — Garay J.: Az Árpádok. — Kölcsey F.: Minden munkái: IV—V. köt. — Kazinczy: Munkái: I. köt. — Blair: Rhet. és eszt. leckéi. — Juvenalis, D. Junius: szatirái. Ford. és vil... Kis János által. — Athenæum 1837. I. — A Kisfaludy-társaság évlapjai V—VII. köt. — Vörösmarty M.: Minden munkái: VIII—X. köt. — Régi Magyar Nyelvmélekek: II—III. köt. — Debreceni M.: A kiovi csata.

1857. Család könyve... Szerk. Greguss Á. és Hunfalvy J. II. 1856. 1—8. füz. — Kazinczy F.: Versei. — Gr. Andrassy M.: Utazás Kelet-Indiákon. — Ovidius: Metamorph. libri. — Lonkay A.: A magy. irod. ism. 2 köt.

1858. Arany nevén nincs bejegyzés.

1859. Virgili Opera. Illustr. Chr. Gottlob Heyne. Editio tertia. Vol. I—IV. Lipsiæ 1803. — Homéros Iliása. Ford. Szabó J. — Vörösmarty M.: Mind. munkái X. köt.

1860. Magyar Színházi Lap. Szerk. Egressy G. 1860:2—16. sz. — Csengery A.: Magyar szónokok és státusférjak. — Kazinczy F.: Levelezése Kisfaludy Károllyal s ennek körével. Kiad. Kazinczy G. — Gr. Dessewffy J.: Irodalmi hagyományai. — A Kisfaludy-társaság évlapjai I—VI. köt. — Protestáns lelkészi tár. Kiad. Török P. és Székács J. 1858. — Plutarchi Vita Parallela.

II. Aranytól a nagykőrösi ref. főgimn. könyvtárnak ajándékozott könyvek:

1856. Arany J.: Kisebb költeményei I—II. köt. 1856. — Kegelius Filep: Tizenkét üdvösséges elmélkedések. Ulm. 1653. — Ács M.: Arany Lántz. Augustában. 1760. — Ráth M.: Vatai Borbára asszonynak életében, halálában és holta után való vigasztalásai. Győr. 1785. — Kátónak versei. Ford. Felső-Büki Nagy Lajos. Sopron. 1757. — Heptalogus, azaz görögországi hét bölcsek rövid mondásai és Cato erkölcsre tanító parancsai. Győr. 1756. — Kecskeméti Zsigmond: A magyaroknak eredetéről, ezeknek királyaiknak életéről Palma Ferenc Károly úr munkájából magyar versekben csinált históriácska. Pozsony.

1857. Tisza Domokos Hátrahagyott versei. 1857.

1860. Schwandtner J. G.: Scriptorum rerum hung. veteres... Editio tertia. Pars II. 1768. — Geheim Archiv der ung. Revolution. I. Heft. A magy. forradalom titkos levéltára. I. füz. 1850. — Kis János: Socrates nevezetességei Kassán. 1831. — Kertbeny R. K.: Ungarische Malerrevue. I. Heft. 1855. — Fekete J.: Életiskola a magyar nép számára. — Beszédék, melyek a ... debreceni főiskolában Török József úrnak 1848 téli 11-én lett beigtatása alkalmával tartattak 1848. — Király J. P.: Epigrammata nova. 1843. — Törvényterv, a két evangélikus hitfelekezet egyházi ügyeinek képviselését és igazgatását ... illetőleg. 1856. — Entwurf zu einen Gesetze über die Vertretung und Verwaltung der Kirchenangelegenheiten ... 1856.

HUSZÁR György.

Arany János két ismeretlen költeménye. E címen a Budapesti Hírlap f. évi okt. 5.-i (236.) számában *Fabó Bertalan* két verset nyomat le újra a Gyulai-Pákh szerkesztette Szépirodalmi Lapokból — rövid bevezetés kíséretében. E két vers $\odot$ jeggyel jelent meg — mi hozzátelhetjük 1853-ban (évszámot t. i. Fabó sehol sem említ). Minthogy e lapban hasonló helyen Sol jelzéssel még két Arany-vers (De gustibus, Poétai recept) jelent meg: a $\odot$ = sol jel = Arany.

Fabó dicséretei ellenére első olvasásra is szembetűnik, hogy mindkét vers Arany mértékével mérve közepes alkotás. Könnyű belátni, hogy azért maradtak ki a Kisebb Költemények, majd az Összes Költemények (1867.) kötetéből, mert Arany nem tartotta őket magához méltóknak. Különösen érezzük ezt a közepességet az elsónél, mely *Töredék egy népies vig eposzból* címen látott napvilágot (s melyet Fabó teljesen érthetetlen okból Csipkebokor címen közöl). E vershez közlő azt jegyzi meg, hogy «mintegy előhangja, első skicce a *Családi Körnek.*» A töredék a Családi Körhöz viszonyítva csakugyan tapogatózó kísérletnek, első tollpróbálgatásnak látszik. Nézzük közelebbről.

1. Nem áll az, hogy a költemény alatt az Arany $\odot$ jegye állana, ellenkezőleg: e költemény teljesen névtelenül jelent meg. (Csupán a Fabó közölte másik költemény alatt áll a $\odot$ jegy.) 2. A Családi Kör két évvel előbb, már 1851-ben, megjelent a Losonczy Phoenixben.

Ha a tényeket így a maguk valóságában szemléljük, sokkal közelebb áll az a gondolat, hogy a mindenesetre mérsékeltén sikerült költeményt nem Arany írta, hanem éppen ő, illetőleg az ő Családi Köre inspirálta. Az egész nagyon feltűnő Arany-utánzatnak látszik (tárgyban és motívumokban). A feldolgozás módja sem épen méltó Aranyhoz.

A Fabó közölte két vers a lapnak egy állandó, (félig tréfás, félig csipős) rovatában: a *Csipkebokorban* jelent meg. Fabó bevezetése hamisan úgy állítja be a dolgot, mintha ez a cím egyenesen az Arany költeményeire vonatkoznék. «Ez a folyóirat hozott Aranytól «Csipkebokor» összefoglalással — . . . kisebb gúnyos költeményeket.» Pedig a lap tartalommutatójában is külön rovat s külön cím: *Csipkebokor*, mely csupán kétszer hozott Arany-verseket, egyszer Sol, egyszer ☉ jeggyel, másszor viszont Pákhtól, Szász K.-tól (Don Carlos), két ízben pedig tréfás göcseji népdalokat közölt.

Összegezve: Arany-e a költemény vagy sem, bizonyossággal el nem dönthető. Ami megállapítható, az a következő: olyan rovatban jelent meg *név nélkül*, melybe Aranyon kívül mások is írtak s melybe Arany egyszer sem írt névtelenül. A szóbanforgó verset hiteles Arany-versnek semmi esetre sem szabad bemutatni.

KARDOS LAJOS.

Írói emlékünnepek. Az utókor kegyelete a folyó évben is több kiváló magyar író emlékét újította fel nagyobb ünnepség keretében. A komárom-megyei Ekel községben emlékoszlopot és síremléket emeltek *Hetényi Jánosnak*; Késmárkon *Hunfalvy Pál* mellreliefjét leplezték le; Szabadfalu község lakossága díszes emléket emelt *Petőfi Sándornak*; s a veszprémi Korona-szálló falába is emléktáblát helyeztek el annak megörökítésére, hogy *Petőfi Sándor* egyik utazása alkalmával a nevezett helyen tartózkodott.

Szeptember 8-ika óta Jókai Mórnak is van már szobra. A Zala György által mintázott szobrot Beöthy Zsolt állíttatta komáromi, dunaszigeti kertjében.

Szeptember 28-ikán a szabolcsmegyei Bessenyei-Kör emléktáblával jelölte meg Bessenyei György szülőházát Bercelen. Ugyanekkor a besztercebányai Madách-Társaság is emléktáblát helyezett Böhm Károly besztercebányai szülőházára.

Itt említhető, hogy végre *Madách Imre* irodalmi hagyatéka is biztos helyre jutott, amennyiben a Magyar Nemzeti Múzeumnak több évi tárgyalás után sikerült magához váltani az alsósztrégovai Madách-ereklyéket. A hagyatékk feldolgozásának munkája folyamatban van.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

A magyar dráma fejlődése. A kolozsvári Nemzeti Színház által rendezett drámatörténelmi sorozatos előadások bevezető beszédei. Kiadja: Az Országos Irodalmi és Közművelődési Szövetség. Budapest, 1913. 195 l.

A kolozsvári Nemzeti Színház múlt évi drámatörténeti sorozatos előadásainak bevezetéseit tartalmazza e könyv. A 27 előjáró beszéd a magyar drámának történetét 1557—1909-ig karolja fel. 22 szerzőnek 27 drámájához 15 író írta meg a bevezető ismertetéseket. A kiválogatás és az elrendezés nagy munkáját Janovics Jenő, a színház igazgatója végezte, ő írta a legtöbb bevezetést is (8-at); a könyvalakban való közrebecsátás eszméje pedig a kiadó szövetség elnökéé, Pekár Gyuláé volt. A sorozatos előadás darabjai és szerzői a következők: Sztárai Mihály, Az igaz papság tükre (1557); Ismeretlen, Omnia vincit amor (1569); Bessenyei György, A philosophus (1777); Csokonai V. Mihály, Gerson du Malheureux (1795); Katona József, Bánk-bán (1814); Kisfaludy Károly, Pártütők (1817); Vörösmarty Mihály, Csongor és Tünde (1830); Gaál József, Peleskei Nótárius (1838); Gr. Teleki László, A kegyenc (1840); Nagy Ignác, Tisztújítás (1841); Szigligeti Ede, Szökött katona (1843); Hugó Károly, Báró és bankár (1847); Sz. E., A csikós (1847); Sz. E., II. Rákóczi Ferenc fogsága (1848); Sz. E., Liliomfi (1849); Szigeti József, Vén bakancsos és fia a huszár (1855); Jókai Mór, Szigetvári vértanúk (1860); Rákosi Jenő, Aesopus (1866); Dóczy Lajos, A csók (1871); Tóth Ede, Falu rossza (1874); Csiky Gergely, A nagymama (1891); Herczeg Ferenc, Bizánc (1904); Gárdonyi Géza, A bor (1906); Lengyel Menyhért, Taifun (1909); Bródy Sándor, A tanítónő (1908); Molnár Ferenc, Az ördög (1907); Herczeg Ferenc, Dériné ifjasszony (1907). — Ha magát a kiválasztást vizsgáljuk, bármilyen ügyesség mutatkozik is az egyes korszakok és irányok legjellemzőbb darabjainak kiválogatásában; nem mondható teljesnek az. (Madách!) A bevezető előadásoknak legfőbb érdeme, hogy a művelt közönséget tájékoztatják a milieu-ről, melyben a darab született. Elárúlnak egy-egy kis intimitást, mely a munka és az író között szövődött, amely a megértést világosabbá, a műélvezést öntudatosabbá teszi. Janovics Jenő előadásai kellemes irodalmi csevegek. Csokonai népiességére pl. így tén át: «Csokonai a nép gyermeke. Az apja borbélylegény volt. A Katona Józsefé pedig takács, Arany Jánosé földműves s Petőfi Sándoré székálló legény. S mint ezek a glóriás nagyok, úgy Csokonai is a nép lelkéhez szólott.» (27. l.) Itt-ott az előadó személyes vonatkozást is talál az illető darabbal. Márki Sándor Szigligetinek II. Rákóczi Ferenc fogsága ismertetésekor így nyilatkozik: «Félszázada már, hogy mi, akik az önkényuralom szomorú idejében születünk, saját bánatunk rezgését érezzük a Rákóczit személyesítő színész sóhajában; «Oh Isten! Hiszen nekünk nincs hazánk!... Csak a szabadnak van hazája!» — A fiatalok, kik szabad hazában születtek, talán csak irodalmi alkotás gyanánt méregetik ezt a drámát.» (97. l.) Értékes Dézsi Lajosnak A falu rosszához felolvasott bevezetése, melyben a magyar parasztnak szinpadi történetét vázolja eredeti összeállítás alapján. Szépen elmélkedik Csengeri János Herczeg Ferenc Bizancához írt bevezetésében, melyben Bizánc kritikai méltatását a következőkben foglalja össze: «Föltétlen elismerésünket érdemli a benne megnyilvánuló, mély tanulmányra valló erős történeti érzék, a távoli kornak és idegen világnak teremtő művészi kézzel élénk varázsolása és a jellemzés ereje. Mindezek-

ben — az egy Kegyencet kivéve — (mert Bánk Bán hazai tárgyú) irodalmunkban páratlan s a legfejlettebb európai irodalmakban is számot tenne.» (165. l.) Nem folytatom a szemelgetést. Meleg, hangulatos irodalmi csevegek és kis tanulmányok ezek, hasznukat vehetné a budapesti színházi közönség is.

VAJTICZKY EMÁNUEL.

A Szigligeti-Társaság 1912. évi jelentése. Nagyvárad, 1913. Láng József nyomdája.

A Szigligeti-Társaság 20 éve áll fenn, de sem elegendő anyagi eszköze nincs, sem olég támogatásban nem részesül a társadalom részéről. Ezt legbeszédesebben az bizonyítja, hogy a Társaságnak alig van Szigligeti-ereklyéje s csak nagyritkán ajándékozzák meg azok, akik ilyenekkel bírnak. Pedig soknak, igen soknak kell még meglenni, mert a budapesti akadémiái, múzeumi és nemzeti színházi kéziratárak talán csak egyharmadát őrizik az összeseknek. Különösen levelei közül van kevés. Az lenne a helyes, ha az ereklyék és iratok tudományos feldolgozhatás végett az illetékes helyekre jutnának.

A Szigligeti-Társaság 1912. évi munkásságának két kiemelkedő mozzanata van. 1. A nagyváradi Szigligeti-színház előtt felállította a társaság 1912 dec. 15-én Szigligeti mellszobrát, mely Margó Edének sikerült alkotása. 2. Megbízta a Társaság Somló Sándort, hogy írja meg 10 nyomtatott ív terjedelemben Szigligeti életrajzát. Szigligetinek tudvalevőleg sem tudományos, sem népszerű életrajza nincs megírva. Somló, mint a Nemzeti Színház volt igazgatója és jelenleg a Sziniakadémiáé, az adatok legnagyobb részét megszerezheti. Sőt írt is valamikor a Pozsonymegyei Közlönybe Szigligetiről cikket. Reméljük, hogy készülő Szigligeti-monografiája a tudományos módszer követelményeinek is meg fog felelni s nem lesz olyan, mint Mikszáth Kálmán Jókai-életrajza.

A Társaságot újabban Szigligeti egyik leánya több Szigligeti-ereklyével ajándékozta meg. Ezek a következők: 1. Ezüst serleg, melyet Áldásy József debreceni lakóstól kapott Sz. 1861-ben, mikor megengedte, hogy az ottani iparosok II. Rákóczi Ferencről szóló művét előadják. 2. Nemzeti színű megfakult szalagon levő érem, melyet Sz. valószínűleg 1865 ápr. 25-én viselt a magyar képzőművészeti társaság multságán. 3. Sz. egy sajátkezü dramaturgiai jelentése, melyet szerintem 1870 májusában írt a Nemzeti Színház számára, bár a füzet erről nem emlékszik meg. 4. Az élesdi olvasó-egylet 1869 febr. 25-én megválasztja Sz.-t tiszteleti taggá. 5. Sz. sajátkezü feljegyzései darabjairól és azok előadásairól. 6. A Szigligeti-család gyászjelentése Sz.-ről.

BITTENBINDER MIKLÓS.

Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. Budapest, 1913. 53. l.

Lakos értekezése sikerült. Heltairól való tudásunkat sok új gondolattal gyarapította. Kár, hogy nem dolgozta fel tárgyának egész irodalmát. Az Egyet. Phil. Közlöny, Könyvszemle, Századok és Keresztény Magvető

évfolyamait nem használta; nem ismeri a szászok Archivját sem. Pedig Heltairól a források tüzetes tanulmányozása nélkül nem lehet teljes dolgozatot írni. Mégis élvezettel olvastam értekezését. Lakos világosan, rendszeresen ír. Nem ölel föl egyszerre sokat, de a kevéssel ügyesen bának el. Olvasóját tanulsággal vezeti végig az erdélyi reformáció küzdelmein. Nem okoskodik, nem fejteget, hanem leír vagy rámutat. Vezetőgondolata a következő: a reformáció nem kizárólag theologiai mozgalom, következésképp annak történetét nem lehet másként megírni, mint a korszak egyetemes történetével kapcsolatban. Hogy Lakos gondolata helyes, azt épen Heltai élete mutatja. Heltai nem volt theologus; dogmák fejtegetéséhez ő nem értett. Ellenben a mindennapi élet vallásos vonatkozásait megkeresni, az emberek vallásos érzését ápolni: ez már neki való munka volt. Könyvei mind gyakorlati jelentőségűek. Az ő élete a reformáció polgárainak élete. Ha ilyennek látja őt az ember, akkor tudja igazán becsülni azt a nagyarányú kulturális munkát, melyet végzett. Ennek az igazi, az egész ember Heltainak életrajza még nincs megírva. Lakosnak e sikerült előtanulmánya után nem lesz nehéz azt megírnia.

BORBÉLY ISTVÁN.

Lovas Elemér: Árpádházi B. Margit és kora. Kolozsvár, 1913. 184 l.

Árpádházi boldog Margitnak minden eddiginél bővebb, tudományos életrajza. Forrásait a szerző pontosan idézi s a Margit-legendákon kívül felhasználja az árpádkori oklevéltárak adatait is. Főforrása az az 1276. évi jegyzőkönyv, melyet a Margit szentté avatása ügyében kiküldött pápai vizsgálóbizottság a tanuvallomások alapján készített. (Kiadva a Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. I. köt. 165—383. lapjain.) Az egész munka három főfejezetre oszlik: Árpádházi boldog Margit életrajza. 2. A társadalmi élet a XIII. században. 3. A Nyulszigeti monostor története, birtokai és kiváltságai.

Fógel József: II. Ulászló udvartartása. (1490—1516.) Gorove-jutalmat nyert pályamű. Budapest, 1913. 166 l. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Ára 3 K.

A kötet IV. fejezete az irodalomtörténetírók érdeklődésére is számot tarthat. Szerző nagy alaposággal gyűjti össze a II. Ulászló korabeli magyar humanizmus összes adatait s több olyan forrást említ, melyekről eddig nem hallottunk. Mátyás király halála után a külföldi tudósok nagy része eltávozott, csak Bonfinius, Cintius és Milius maradt az új király oldalán. A magyarok közül jóval többen szerepelnek: Váradi Péter, Geréb László, Kálmánesehi Domokos, Bakócz Tamás, Bátor Miklós, ifj. Vitéz János, Fodor István, Ernuszt Zsigmond (ezek még mind Mátyás király udvarából valók); továbbá Szatmári György, Frangepán Gergely, Neideck György, Bakócz Ferenc. Az 1490-es évek közepe táján új humanisták érkeznek a Budán székelő cseh kancelláriába: Schlechta János, Olmüezi Ágoston és Schellenberg János. Mindezekről s a klasszikus műveltségű többi magyarról bőven ír a szerző s figyelemmel kíséri a művészeti és könyvgyűjtő törekvéseket is.

Barts Gyula : Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése. Kolozsvár, 1912. 60 l.

Borsos Tamás (1566—1634) marosvásárhelyi főbíró történeti munkái fontos kútfők Erdély XVII. századi történetére nézve. Borsos, a krónikaíró Borsos Sebestyén fia, nemcsak szülővárosának tett fontos szolgálatokat, hanem, mint portai követ, az erdélyi fejedelmi udvarnak is; azzal pedig, hogy viselt dolgait leírta, hálára kötelezte az utókort. Szerző helyes tájékoztatást nyújt e Bethlen-korabeli nevezetes naplóíróról s mind az életrajzi adatok egybegyűjtésében, mind a Borsos-féle kéziratok méltatásában jó készületségről és méltánylandó szorgalomról ad számot.

Thúry Zsigmond : A szombatos kódexek bibliographiája különös tekintettel azok énektartalmára. Mezőtúr, 1912. 164 l. Ára 5 kor.

E becses könyvészeti egybeállítás első része a mezőtúri ref. főgimnázium 1912. évi Értesítőjében jelent meg (l. folyóiratunk : I. 443.) s most kibővítve kerül könyvtári forgalomba. Szerző időrendi egymásutánban írja le a hazai szombatos kéziratokat a szombatos irodalom megindulásától a londoni 1770-iki imakönyvig. Összesen 61 kódexet ismertet. Munkája nélkülözhetetlen mindazoknak, akik a szombatos-irodalommal foglalkoznak. Több kép és hasonmás élénkíti a kötetet.

Róder E. Ákos : A kurucok érzésvilága. (A kőszegi szentbenedekrendi főgimnázium értesítője. Kőszeg, 1913. 5—46. l.)

A kuruc költészet részletes ismertetése a tanuló ifjúság igényeinek megfelelően. Az ismertetés és szemelvények java részét Thaly Kálmán költeményei — Ocskay László, Esztergom megvételéről, stb. — foglalják le. (Mihamar szükség volna egy olyan kritikai dolgozatra, mely tisztázná : milyen verseket olvastathatnak továbbra is a magyar irodalomtörténet tanárai hiteles kurucokori költemények gyanánt s melyek a hamisítványok? Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos tanulmányai után ez a megrostálás nem volna nehéz. Alapelvül elfogadható, hogy ahol nincs meg az egykorú kézirat, ott a szöveg hitelességéhez gyanu fér.)

Tomor Árkád : Az iskolai színjátékok és a színház. (A pápai szentbenedekrendi főgimnázium értesítője. Pápa, 1913. 3—46. l.)

Pedagógiai irányú dolgozat, de szó van benne a magyar iskolai dráma fejlődéséről is. A tanuló ifjúság, melynek számára készült, haszonnal olvashatja.

Lakatos Vince : Eötvös József báró gondolatai a kereszténységről. (A keszthelyi premontrei főgimnázium értesítője. Keszthely, 1913. 9—42. l.)

A Karthausi és a Gondolatok alapján fejtegeti Eötvös felfogását az istenség eszméjéről, az isteni goondviselésről, a vallás szükségességéről, a vallásos kételyekről, a vallástalanságról, a kereszténység jelentőségéről, a

katolicizmusról és a reformációról. Részletesebben elemzi a Karthausi hősök lelkivilágát.

Pintér Jenő: *Időmutató a megújulás korabeli magyar irodalom történetéhez. 1772—1831.* (A budapesti VI. ker. áll. főreáliskola értesítője. Budapest, 1913. 1—37. l.)

Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig az évek sorrendjében jelzi a nevezetesebb magyar irodalmi mozzanatokot s ezzel párhuzamosan a fontosabb magyar történeti eseményeket, továbbá a világirodalom és világtörténelem kapcsolatos mozzanatait.

Új könyvek és füzetek. — *Pruzsinszky Pál és Hamar István: A budapesti ref. theol. akadémia Ráday-könyvtárának multja és jelene.* Budapest, 1913. 87 l. (A könyvtár alapját Ráday Pál vetette meg, később Ráday Gedeon nagy anyagi áldozatokkal fejlesztette. Jelenleg közel 33,000 kötet található benne. Évi államsegélye 1200 korona.) — *Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora.* Budapest, 1913. 55 l. (Különlenyomat a pápai ref. főiskola 1912—1913. évi értesítőjéből.) — *Balogh Árpád Anyos: Ujhelyi Dayka Gábor.* Kassa, 1913. 125. l. (Különlenyomat a kassai premontrai főgimnázium 1912—1913. évi értesítőjéből.) — *Pintér Jenő: Időmutató a megújulás korabeli magyar irodalom történetéhez. (1772—1831.)* Budapest, 1913. 37 l. (Különlenyomat a budapesti VI. ker. állami főreáliskola 1912—1913. évi értesítőjéből.) — *Császár Elemér: Batsányi János.* Budapest, 1913. 25 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1913. évf.-ből.) — *A budapesti X. ker. kőbányai áll. főgimnázium értesítője.* Budapest, 1913. (Az elején rövid megemlékezés Révai Miklósról.) — *Erdélyi László: Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon.* Budapest, 1913. 63 l. (Különlenyomat a Magyar Kultura 1913. évf.-ből.) — *Dengl János: Német nyelvtan.* II. kiadás. Budapest, 1913. 60 l. Ára 90 fill. — *Dengl János: Német olvasó- és gyakorlókönyv.* I. rész. II. kiadás. Budapest, 1913. 119 l. Ára 1 kor. 60 fill. — *Baloghy Dezső: Új eszmék a nyelvészet ligeteiből.* Balassagyarmat, 1913. 25 l. — *Olcsó Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám ára 40 fill. (141. Az asztalos családja. Az erényt mindig szeretni kell. 142. Bokácius kalandjai. A vén huszárcapitány. Kullánc úrfi. 143—144. Lenci fráter. 145—150. Rákóczi fiai. Három kötet.) — *Világkönyvtár.* Révai-kiadás. Egy-egy kötet ára 1 kor. 90 fill. (Thomas: A nevelés a családban. Ford. Holló Márton.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám ára 30 fill. (711. Pekár Gyula: Lacika mamája. 712—713. Stevenson: Dr Jekyll. Ford. Benedek Marcell. 714—716. Schiller: Don Carlos. Ford. Radó Antal.) — *Katona József Bánk Bányának első kidolgozása 1815-ből,* mint különlenyomat az Irodalomtörténeti Közlemények f. évi 2—3. füzetéből (l. folyóiratunk: II. 485. 541.) megjelent önállóan is. A nyolc íves füzetet 2 K-ért megküldi a kiadó: *Császár Elemér* (Budapest, I. Pauler-u. 4.). Intézetek bélyeges nyugta kíséretében kapják.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Aalberg Ida, Uexküll Gyldenban Sándorné báróné 60, 496.
- Abaffy Béla 319.
- Abafi Lajos 120, 340, 347, 349; *Mikes Kelemen* 269.
- Abonyi Lajos, pályája 501—502; önéletrása 501; *Az egyetlen pallosa* 112.
- Academie française, L' 438.
- A Cél 51, 385, 386, 535.
- Acsády Ignác 467.
- Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez 51, 236, 390, 478, 535.
- Adamescu 386.
- A debreczeni régi jelesek emlékeit kereső Bizottság kiadványa 359.
- Adelung 181, 543.
- Ady 54.
- Ady Endre 26, 29, 109, 121, 122, 125, 308, 309—310, 313, 392, 484, 535; az ifjú 62—63; költészete 115—117; *Petőfi nem alkuszik* 21, 70, 73, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 186, 310; *Versek* 62; *Forradalmár Petőfi* 310, 497, 498; *Valloások és tanulmányok* 310; *Disputa* 489; *Thaly Kálmán regénye* 490.
- Ady Lajos 319.
- Aeneas Sylvius 469.
- Aesopus 377.
- A fővárosi Könyvtár Értesítője 236.
- Agárdi László, *A modernnek és az iskola* 114.
- agendarium 455.
- A Hét 62, 113, 177, 295, 487.
- Akadémia, Magyar Tudományos 2, 13, 46, 47, 99, 104, 114, 124, 178, 190, 191, 196, 287, 291, 292, 295, 298, 300, 315, 352, 369, 379, 389, 390, 395, 418, 457, 480, 483, 526, 528, 534, 536, 540, 541; Irodalomtörténeti Bizottságának munkálatai 57—58; alapsz. és ügyrendje 190; első összes ülésének jegyzőkönyveiből 236—237; jegyzőkönyveiből 390, 478, 535; új tagjai és jutalmazottjai 402; és a Budapesti Hírlap 402—403; munkásságáról jelentések 478; jutalomtétellei 478.
- Akadémiai Almanach, Magy. Tud. 190—191.
- Akadémiai Értesítő 51, 113, 122, 177—178, 236—237, 296, 352, 390, 395, 478, 526, 535—536.
- A keresztényi hitnek vallása az unitáriusoknak értelmek szerint 157, 455.
- Alapi Gyula 298.
- Albrecht fhg. 163.
- Alexander Bernát 111, 184, 188, 233, 500. *A színházi év történetéből* 536.
- Alexis György 455.
- Alföldi Béla, *A magyarországi református énekekről* 482.
- Alkotmány 113, 296, 478—479, 491.
- Allen 183.
- Allgemeine Deutsche Biographie 334, 337.
- Almberg Jalava Antal 60, 495.
- Alszeghy Zsolt 179, 238, 239, 298, 300, 487; *Vachott Sándor* 127; *Spetykó Gáspár levelei* 127; *Tóth Kálmán drámaköltészete* 538.
- Alt Móric (B. Jósika M.) 274.
- Alvinczi Pap János, *Sicriulu de auru* 409.
- Amade László 464.
- Ambrózy Ágoston, *Porlepett írásokból* 115.
- Ambrus Zoltán 112, 116, 125, 182, 184, 188, 484; *Midas király* 405; *Vezető elmék* 473—477; *A kritika jogáról* 477.

- Anakroon 239.
Anc. Ball. Anast. Ant. Ling. Hung. 544.
 Andrád Sámuel, *Elmés és rövid mulatságos anekdoták* 539.
 Andrásnyak 303.
 Andrásy-féle (nyitrai) Gyöngyösi-kézirat 46.
 Andrásy Gyula gróf 52, 60, 291: idb. 256, 545.
 Andrásy Miklós 393, 550.
 Andrásy Péter 46.
 Angelo 43.
 Angerianus 469.
 Angyal Dávid 1, 400, 490, 491, 492; *Jelentés a Greguss jutalomról* 178, 184—188, 237; *Gyulai Pál* 188; *Az Irodalomtörténet és a Greguss-jutalomról szóló jelentés* 297, 305—315; *Válasz az Irodalomtörténet támadására* 481, 497—499; *Néhány Széchenyi-probléma* 486.
 Anjoukori okmánytár 316.
 Anka János 479.
Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux et des Universités du Midi 113.
 Anonymus 393.
 Antal Gábor 481.
 Antonius Cassoviensis 393.
 Apafi Mihály 191, 409.
 Apáczai Cseri János 146.
 Apáthy Isván, *Széchenyi István és a nemzeti sajtóságok az emberi továbbfejlődés szempontjából* 119.
 Apponyi György gróf 289.
 Aranka György 234.
 Arany János, 8, 26, 27, 30, 57, 59, 60, 72, 87, 88, 115, 116, 183, 189, 203, 232, 234, 240, 299, 374, 397, 401, 402, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 419, 420, 421, 425, 426, 427, 438, 463, 467, 489, 501, 535, 537, 553; balladáinak angol-skót forrásaihoz 34—36; A-magyarázatok 54, 181, 488, 543; egy ismeretlen verse 240; színészi pályája és a Bolond Istók 276—280; *Geszten* 299; könyvei 403—404, 549—551; feje 493; két ismeretlen költeménye 536, 551—552; egyik jegyzetéhez 543; *Toldi Szerelme* 34, (58), 318, (409), 410, 411, (412), (537); *Pázmány lovag* 34—35; *Walesi bárdok* 35—36; *A rab gólya* 52, 532—534; *Az első lopás* 54, 319; *Toldi* 55, (58), 162, 243, 402, (409, 410, 412), 480, 537, 543; *Toldi estéje* (58), 319, (409, 410, 412); *Epilogus* 59; *Fiamnak* 59; *Buda halála* 411, 480, 504, 543, «vége» 161—162; *V. László* 181; *Reggel* 237; *Bolond Istók* 240, 276—280, 300, 392, 534; *Fülemile* 256; *Naiv eposzunk* 283; *Jóka ördöge* 319, forrása 482; *Hátr. M.* 377; *Elveszett alkotmány* 377, 537; *Nagyidai cigányok* 404; *Katalin* 404, 539; *Török Balint* 425, 426, 428, 440, 443, 482; *Zách Klára* 426, 429, 442; *Szibinyáni Jank* 427, 450; *Daliás idők* 488, 543; *Családi kör* 551, 552, kézirata 493; *A méh románcja* 533; *Háziraság* 533; *A gyermek és a szívárvány* 533; *Önéletrajza* 534; *Széchenyi emlékezete* 534; *Vojtina Ars poëtikája* 534; *Artatlan dac* 534; *De gustibus* 551; *Poétai recept* 551; *Kisebb költ.* 551; *Összes költ.* 551.
 Arany László 60, 183, 249, 398, 473; *Elfrida* 35.
 Aranyosrákosi Székely Sándor 115.
 Arany Trombita 119.
Archiv für österreichische Geschichte 506.
 Aretino 257.
 Ariosto 250.
 Aristarchos 124.
 Aristophanes 144, 150.
 Aristoteles 282.
 Arnold, R. F. 399.
 Aspelin-Haapkylä, Eliel, *Suomalaisen Teatterin Historia* 495.
 Aspremont-Rákóczi levéltár 437.
 Aszalai János, *Az egyiptomi út* 338.
Athenaeum 114; 5, 273, 274, 377, 395, 521.
 Attila (Etele) 387, 423, 440, 465, 480.
 Aujezsky Aladár 111.
Auróra 377.
 Azarie-féle krónika 387.
Az egy állatban levő három személyekről való tudakozódás 157, 454.
Az Est 177.
Az Érdekes Ujság 295—296, 535.
Az Ujság 51, 113, 177, 182, 389—390, 478, 535.
 Ábrahám Lambert, *Az Érdy-kódex kora* 93—96.

- Ábrányi Emil 191; *A magyar nyelv* 543.
- Ábrányi Kornél 301; *A Nemzeti Színház hőskoráról* 493.
- Ács M. 551.
- Ács Zsigmond 234.
- Ágai Adolf 234, 235.
- Ágner Lajos 235, 491.
- Á. L. 501.
- Áldásy József 554.
- Általános Munkás Ujság* 119.
- Ányos Pál 166—170, 298, 392, 542.
- Árgirus-história 118, 299.
- Árius 159, 455.
- Árpád-kor 383, 409, 413, 462: *li compositio* 480.
- Árpád és az Árpádok* 297.
- Ártim Mihály 384, 385; *A Halotti Beszéd és könyörgés rituális szempontból* 383.
- Ázsiai Tudós Társaság 51.
- b 484.
- Babinger Ferenc 399; *Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék* 540.
- Babits Mihály 122, 188, 246, 306, 307—308, 309, 311—312, 313, 392; *Petőfi és Arany* 20, 27, 71, 74, 76, 89, 186, 307; Dante-ford. 61, 392; *Az irodalom karácsonya* 182; *Az irodalom halottjai* 186, 307.
- Babocsay István, *Vigkedvű Mihály* 276.
- Bacchus 112.
- Bachat Dániel 492.
- Bach-rendszer 144—155, 302, 397, 420.
- Bacsányi János 60, 170, 241, 368, 369, 370, 371, 397, 479, 536; költeményei 414; *A franciaországi változásokra* 545; *A látó* 545.
- Bacsányiné Baumberg Gabriella 52, 122, 414, 479, 537.
- Bacsinszky András 348.
- Badies Ferenc 58, 60, 129, 191, 202, 393; *Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei* 46—47, 114, 179.
- Bagyó János, *Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége* 288—290, 396.
- Bajza József 14, 22, 59, 63, 72, 78, 183, 299, 464, 550.
- Bakócz Ferenc 555.
- Bakócz Tamás 555.
- Baksay Sándor 60, 125.
- Báláceanu-család 387.
- Balassa Bálint 58, 168, 198, 242, 420, 421, 431, 440, 456, 462, 464; *latricanus verse* 280—281; *irodalmi mintái* 469—470; *Caehadatok* 280, 469, 470; *Az Cortigianáról, Hannuska Budoushionkáról szerzett latricanus vers* 280; *Végek dicséreti* 443, 450; *Őszi harmat után* 451; *Julia-ciklusa* 470.
- Balassa József 111, 246, 304, 318, 319, 368, 453, 454, 455; *Unitárius hitviták a XVI. században* 156—160, 330; *Verseskönyv a század elejéről* 367.
- Balassi Boldizsár 331.
- Balassi-komédia* 104, 331—333, 462; és Karádi Pál 528—529.
- Balassi Menyhért 331, 332, 333.
- Balásfi 255.
- Balázs deák (Sziráky Balázs ?) 55.
- Balbinus 286.
- ballada, (magyar) 420; *Kőműves Kelemenné* 256; *Kádár Kata* 256; angol-skót b. és Arany 34—36; *II. Henrik és a molnár* 35; (szász) *Tumes Dietrich uch Hanes Gréger* 298; l. még kurucköltészet.
- Ballagi Géza 253.
- Ballagi Mór 395.
- Balogh Ádám 418, 433, 447, 448, 452.
- Balogh Ferenc 359.
- Balogh György l. Vasadi B. Gy.
- Balogh István 370.
- Baloghy László, *Nemzetiség és alkotmányi mozgalmak hazánkban* 486.
- Balzac 72, 464, 474, 547.
- Bankó leánya* 256, 463 539.
- Barabás Ábel 16, 17, 22; *Petőfi* 15, 20, 23, 81, 189; *Ein Nietzsche-Problem* 180; *Néhány szó a Petőfi-kérdéshez* 189—190; *Petőfi és a vallás problémája* 302.
- Barabás Kálmán 192.
- Baranyai Zoltán 538.
- Baráth Ferenc 217.
- Barberino, Andrea da, *Storie Narbonensi* 179.
- Barbiera, Raffaello 405.
- Barbul Jenő, *Fejezetek a román irodalomtörténetből* 51, 385—388; *A román történetírás* 385—388.
- Barczafalvi Szabó Dávid 60, 395.
- Barla Szabó János 367.

- Barkóczy-levéltár 427, 437.
 Barna János, *Makay Emilről* 54; *Reviczky Gyula vallásos költésze* 298.
 Barnay, Ludwig 122.
 Baros Gyula 47, 56, 57, 201, 202, 203, 245, 247, 470, 545.
 Baróti, *Petőfi újabb reliquiái* 22; *Újabb Petőfi-reliquiák* 72.
 Baróti Szabó Dávid l. Szabó D.
 Bartal Antal, *A magyarországi latin-ság szótára* 281.
 Bartalis 118.
 Bartay András (Endre) 237; *Eredeti Népdalok* c. gyűjt. 483.
 Bartha, színész 67.
 Barthos János 5.
 Barts Gyula, *Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése* 556.
 basák (budai) magyar levelei 181.
 Basirius Izsák 539.
Batthyány-kódex 239.
 Batthyány Lajos gróf 84, 290.
 Baudelaire 109.
 Bauer Albert 172.
 Bauernfeld, vígjátékai magyar színpadon 114; Széchenyiről 122.
 Baumberg Gabriella 52, 122, 414, 479.
 Baumgartner Alajos 203; *Magister Georgius De Hungaria Arithmetikája* 541.
 Bayer Ferenc 370.
 Bayer József 54, 172, 191, 232, 234, 255, 276, 500—501; *A magyar drámairodalom története* 36, 334, 337, 338, 339; *A nemzeti játékszín története* 39, 278, 337, 338; *Az első Faust-dráma a magyar színpadon* 65—69; *Bauernfeld vígjátékai magyar színpadon* 114; *Bauernfeld über den Grafen Stefan Széchenyi* 122; *Calderon-Daten aus Ungarn* 122; *A Szózat megzenésítése* 237—238; *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban* 241, 398; *Shakespeare drámái hazánkban* 339.
 Bay Ilona, *Adalék a Kazinczi és Alsóregmeczi Kazinczy-család történetéhez* 398.
 Bálint Aranka 297.
 Bánffy György 539.
 Bánffy-oklevéltár 316.
 Bánfi Dénes 191.
 Bánóczy József 234, 352.
 Bánóczy Sándor 60.
 Bányai Elemér, *Kont Ignác hagyatéka* 541.
 Bárány Boldizsár, Rhedesi, *Bánk bán rostája* 237, 485, 536.
 Bárány György 118.
 Bárdosy János 345, 347.
 Báróczy Sándor 60, 409, 410, 485.
Bártfai Lapok 384.
 Bártfai Szabó László 55, 122.
 Báthory András 387.
 Báthory István 330, 333.
 Báthory Zsófia 303, 539.
 Bátky Zsigmond 285.
 Bátorfi fejedelemek 136.
 Bátori László, bibl.-ford. 492.
 Bátori Miklós 555.
 Beck Károly 33, 73.
 Beerman Guidó 119.
 Beke Boldizsár, *Petőfi hazafias lírája* 240.
 Bekker. *Anekdota* 323.
 Beksics 520.
 Beleznai 433, 444, 445.
 Bellaagh Aladár, *Napoleon kiáltványa a magyarokhoz* 368—373.
 Bem 71, 84, 88.
 Benezur Gyula 478.
 Benedek Aladár 183, 463, 479.
 Benedek Elek 63.
 Benedek Marcell 473; *Theodóra magyar királyné* 530—532.
 Beniczkyné Bajza Lenke 112.
 Benigny Gyula 240.
 Ben Jonson 240.
 Benkó Imre, *Arany János Nagykörösön* 374.
Beöthy-Emlékkönyv 398, 463.
 Beöthy Zsolt 60, 111, 182, 184, 188, 189, 191, 202, 203, 233, 263, 291, 296, 311, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 481, 493, 497, 500, 501, 528, 540, 552; *Képes Magyar Irodalomtörténet* 14, 223, 260, 281, 332, 461; *Szeprőza*, 43; *Kilozdy Béla* 112; *Széchenyi és a magyar költészet* 155; *A Zrínyiász magyarázatához* 208—216, 247; *Egység a műalkotásban* 243; *Eötvös és Szalay* 243; *Ferenczy István emlékezete* 501; *Eötvös Als Redner* 545.
 Bercsényi Miklós 402, 430, 433, 436, 437, 442, 443, 445, 450, 451, 452.
 Berczik Árpád 50, 60, 112; *Színművei* 392.

- Berde Mária, *Batsányiné Baumberg Gabriella* 52, 122, 537.
 Bereczky Imre 319.
 Berecz Sándor, *Báró Eötvös József* 488.
 Beregdi, Georgius 366.
 Bergbom, Karlo 495, 496.
 Bergius János 285.
Berliner Monatschrift 285, 287.
 Bernáth János 111.
 Bernáth Lajos 368.
 Bernhard, S. 399.
 Bernoulli Dániel 396.
 Bernoulli János 396.
 Bernstein 471.
 Beroaldo Fülöp 110, 257, 258, 259;
Guiscardo és Ghismonda története 257; *Gisippus és Titus* 257;
Cymon története 257.
 Berta Ilona, *Petőfi, a költők költője* 396.
 Berta Sándor, *Nikolaus Zrinyi, der Dichter* 537.
 Berthier 373.
 Berzeviczy Albert 111, 184, 188, 302, 402, 462; *Petőfi mint utirajzíró* 78; *Shakespeare-problémák* 233;
B. Eötvös József, mint kulturpolitikus 479—480.
 Berzsenyi Dániel 60, 198, 237, 239, 320, 382, 407, 409, 410, 463, 465, 550; egy kézírata 113; levelei Széchenyihez 536; *Gróf Majláth Jánoshoz* 536.
 Bessenyei-fűk, a gárdában 536.
 Bessenyei György 59, 121, 146, 167, 168, 172, 249, 263, 409, 412, 552, 557; *A filozófus* 553, színlapja 40—41; *Pontyi* 171; *Agis* 177.
 Bessenyei-kör 552.
 Bessenyei Sándor 550; Milton-ford. 488.
 Bethlen Farkas 299, 387; történeti műve keresdi kiad. 487.
 Bethlen Gábor 103, 240, 255, 380 556.
 Bethlen grófék 108, 109.
 Bethlen János gróf, id. 5.
 Bethlen Miklós 5.
 Bethlen Miklós gróf, *Önéletírása* 191.
 Bet János 379, 380.
 Bezerédi Imre 417, 433, 446, 447, 448, 450.
 Bezerédj István, *Bezerédj I. szló* 536, 537.
 Bezerédj László 536, 537.
 Bécsi Képes Krónika 122, 465, 480.
 Bécsi Magyar Kurir 349.
 Bécsi Magyar Mercurius 349.
 Békefi-Emlékkönyv 299, 542.
 Békefi Remig 203.
 Béla (III.) 122; (IV.) 361.
 Bél Mátyás, *Der ungarische Sprachmeister* 181.
 Bélteki György 342, 345, 346.
 Bélteky László 50.
 Béranger 22, 27, 28, 29, 30, 72, 74, 75, 78, 79, 81, 82, 83, 89, 250, 302.
 Bérczy Jenő 370.
 Biankovich 293.
 Biás István, ifj. 240, 539.
 biblia I. szentírás.
Biblioteca dei Popoli 405.
Bibliotheca Mauritiï Baronis Kornfeld 487.
Bibl. Zrinyiana 281.
Bibliothèque de l'Ecole 506.
Bibliothèque Nationale 252.
 Bihari Károly *Az Uralkodó Eszmék írója a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székhelyben* 489; *Az Uralkodó Eszmék létrejövetele* 491; *Eötvös fejlődéstana* 493.
 Bihari Mór 111.
 Bilaji Berlabás 399.
 Bilszki 387.
 Binder Jenő 60, 246.
 Birkás Géza, *Ilsvai Toldija s az olasz és francia Rainouart-mondák* 179, 315; *Még egyszer a Toldi-mondáról* 483.
 Bíró Anyos, *A bécsi Phonogramm-Archiv és magyarnyelvű felvételei* 543.
 Bíró Dávid, *Evangeliorum* 411.
 Bíró Ede 111.
 Bíró Lajos 62, 115, 122, 180, 192, 296, 536.
 Bíró Venczel, *Vass József, mint történetíró* 240; *Vass József* 392.
 Bismarck 256, 545.
 Bittenbinder Miklós 240, 241, 298, 300, 392, 487, 542, 554.
 B. L. 63, 112, 414, 501, 556.
Blackwood Magazine 102.
 Blaháné 497.
 Blair 549, 550.
 Blandrata György 320, 454.
 Bleibtren, Karl 122.
 Bleyer Jakab 53, 172, 502; *Gottsched hazánkban* 300, 391, 540; *Hazánk és a német philologia a XIX. sz. elején* 391, 540.
 Blüthgen, Viktor 122.
 B. M., *Idősb Szinnyei József* 494—495.

- Bocattius-levelek 393.
 Boccaccio 110, 257, 258: *novella*, elveszett magyar verses 257—259; *Decamerone* 257.
 Bod Károly 298; *Balassa Bálint latricanus verse* 280—281.
 Bodnár Antal 340.
 Bodnár Zsigmond 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414.
 Bodor András 453, 454.
 Bod Péter 54, 120, 182, 200, 207, 240, 242, 302, 492, 502; mint versíró 299, 393.
 Bodrogi Lajos 233.
 Bogáti Fazekas Miklós 380.
 Boie Henrik, *An die Rose* 114.
 Boisrobert, *Theodore, reine de Hongrie* 530—531; *Discours pour la défense du théâtre* 530.
 Bolivar 84.
 Bolte, Joh., *Magelona*-kiad. 122.
 Bolyai Farkas 249, 550; *festményei* 399.
 Bonaparte Lucián 29.
 Bonfinius 555.
 Borbély Ferenc 485.
 Borbély István 246, 483, 555; *Melius Juhász Péter* 96—98; *Adalék a XVI. százévi drámairodalmunk történetéhez* 156, 330; *A legrégebb unitárius templomi énekeskönyvek* 239; *Unitárius iskoladramák a XVI. században* 326—333, 454; *Még egyszer az unitárius hitviták-ról* 453—455; *A Vargyasi Dániel-család író tagjai* 532.
 Bórcsa, énekesnő 70.
 Borgeaud-féle *Histoire de l'Université de Genève* 363.
 Bornemissza, kuruc vitéz 444.
 Bornemissza Péter 365; *Cantio optima* 104; *Szent János látásáról* 104; *Énekecske gyermekek rengetésére* 104; *A teremtséről* 104; *Az ítélet-ről* 104; *Isten városáról* 104; *Énekek gyűjteménye* 393; *Eleázár* 483.
 Born Inigo 283.
 Boros István 538.
 Borsod-Miskolci Közm. és Múz. Egyesület 191.
 Borsos Sebestyén 556.
 Borsos Tamás, élete és tört. szereplése 556.
 Bosanac-féle népk. gyűjt. 178.
 Boscan Juan 280.
 Bossuet 72, 261.
 Bottyán, Vak 450, 452.
 Botzaris 84.
 Bournac, Olivier 183, 545.
 Bowring, Sir John 174, 175; *Translation from A. Petőfi* 173.
 Bozzási János 364.
 Bódiss Jusztin 543.
 Böhm Károly 552.
 Bölcs Frigyes 360, 364.
 Bölöni Farkas Sándor 49, 391.
 Bölle Kornél 483.
 B. R., *Egy új irodalomtörténet* 484.
 Brand 286.
 Brassai György 107.
 Brassai Sámuel 52, 106—110, 113, 301, 391, 541.
 Braun Róbert 300; *Goga Oktavián a magyar kulturáról* 240.
 Bremer Beiträge 177.
 Brennglas (Glassbrenner) Adolf, *Berlin wie es isst und — trinkt* 272.
 Bretzner, C. F., *Die Liebe nach der Mode* 338.
 Brimley Johnson, R. 271.
 British Museum 252.
 Brown Edward 283.
 Brown, John 84.
 Brown, J. D. 253; *Guide to librarianship* 254.
 Bródy Sándor 122, 192, 296; *Faust orvos* 112; *A medikus* 112; *Atanitónó* 553.
 Brydon, P., *Utazása az Etna-hegyre* 287.
 Bucsy István 319.
 Buda 480.
 Budai Ezsaiás 485.
 Budai Ferenc, *Polgári Lexicon* 44.
Budapesti Hírlap 7, 52, 54, 178, 237, 296, 350, 390, 395, 479, 533, 536, 551; és az Akadémia 402—403; nyelvéről 488.
Budapesti Naptó 63.
 Budapesti Phil. Társ. I. Philol. Társ. *Budapesti Szemle* 2, 35, 52, 76, 140, 178, 184, 205, 236, 237—238, 276, 296—297, 298, 305, 306, 308, 309, 370, 377, 479—481, 492, 497, 499, 501, 518, 521, 536—537.
 Buday Géza 319.
 Buday Kálmán 402.
 Budenz 496.
 Buffon 72.
 Bugát 181.
 Buggenhagen 363.
 Bulla 38.

- Bulletin Bibliographique et Pédagogique du Musée Belge* 391.
Bulletin Italien. 396.
 Bullinger Henrik levelezése 391.
 Burns 250.
 Butler, Ed. D. 173.
 Buzás János 117.
 Buzesti-család 387.
Bücher-Lexicon 338.
 Büchler Sándor, *Eötvös József báró és a magyar zsidóság* 540.
 Büchmann, *Geflügelte Worte* 375.
 Bürger G. A., *Lenore* 117; *Das Dörfchen* 240; *Die Umarmung* 392; *Macbeth* 339.
 Byron, Lord 11, 20, 21, 72, 77, 84, 250, 299, 438, 535; magyar Gáborja 100—103; *Werner vagy Az örökség* 100—103; *Childe Harold* 100; *Don Juan* 280; *A chilloni fogoly* 535; *The Dream* 539.
 Calderon 122; *El alcalde de Zalamea* 337.
 Calepinus, *Latin-magyar szótára* 191, 241, 544.
 Camerarius 363.
Cantio de amore 456.
Cantio de militibus pulchra 105.
Cantionale Catholicum 393.
 Capitanu Constantin 387, 388.
 Caraffa 55.
 Carlyle 217, 226, 250.
 Carpenter, *Glossarium* 286.
 Casanova 472.
 Cassius 83.
 Cato 551.
 Catullus 382.
 Ceglédi György 327.
 Celsius 323.
Chanson de Geste 179, 180.
 Chateaubriand 29.
 Cholnoki Viktor 540.
 Cicero 72, 226, 282.
 Cintius 555.
 Clairout 396.
 Claparède Sándor 359.
 Clark 394.
 Claudius 72, 78.
 Clichteau, *Elucidatorium ecclesiasticum* 506.
 Cobden 479.
 Colardeau 239.
 Coleridge, E. H. 100.
Collecta Epicoena 39.
Colloquium (unit. hitvita) 156, 157—160, 454.
 Collot d'Herbois, *Le paysan magistrat* 337.
Comico-Tragedia 462.
 Concha Győző 106, 107, 109, 390.
 Condé hg. 43.
 Connert, Hans 541.
 Conrad, M. G. 122.
 Conradi A. 495.
 Conti abbé 270.
 Cook, Albert, *Defense of Poesie*-kiad. 282.
 Corday Sarolta 87.
 Cormenin, Louis, *Livre des Ora-teurs* 52.
 Corneille 530.
 Cornélius Agrippa 137.
Corpus Juris Hungarici 297.
Corvina 52, 64, 297, 391, 537.
 Costin Miklós 387.
 Costin Miron 387.
 Cranach, Lucas, id. 363.
 Croce, Benedetto, *A tisztá intuicio és a művészet lírai jelleme* 256.
 Croix, de la, tábornok 449, 450.
 Cruikshank 273.
 Cs. 538.
 Csabai Mátyás 299.
 Csajághy János 436, 437, 441.
 Csajághy Laura 374.
 Csaplovics-könyvtár 299.
 Csató Pál 395.
 Csáki Richárd *Honterus János német iratai* 398, 414—415, 502—503.
 Csáky István gróf 117.
 Császáz (novellista) 5.
 Császáz Elemér 121, 185, 188, 191, 202, 237, 260, 296, 482, 500; *Anyos Pál* 166—170, 238, 243, 392, 542; *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. sz.-ban* 177, 242—243; *Katona Lajos* 293—294, 399, 542; *Emlékezéséd Katona Lajos lev. tag felett* 294; *Alexandre Kísfaludy et la littérature française* 398; *A Bánk bán első kidolgozása* 485, 535—536; *Batsányi János* 536.
 Császáz Ernő 482.
 Császári Lósi Pál, *Három botsai pusztabeli juhászok* 171.
 Csáthy Demeter 468.
 Cs. D. 33.
 Csengeri János 382, 553.
 Csengery Antal 48, 228, 492, 550.
 Csepreghy Ferenc, *Sárga csikó* 463; *Piros bugyelláris* 463, 495.
 Cserey Farkas 457, 458.

- Csereyné-kódex 55.
 Csergics Simon 299.
 Csergő Hugó, *Jókai hátrahagyott témái* 295—296.
 Cserna János, Udvardi 33.
 Csernátoni Gyula, *A rokonhelyek Petőfi «Utí jegyzetei» és Heine «Reisebilder»-eiben* 77.
 Csiky Gergely 115, 301, 351; *Nóra* 352; *A nagymama* 553.
 Csiky Kálmán, özv. 493.
 Csipak Lajos, *Horatius hatása az ő és új klasszikus iskola költőire* 239, 381—383.
 Csizmadia Sándor, *Munkás-Marseil-laise* 396.
 Csokonai-Kör 239.
Csokonai Lapok 240.
 Csokonai Vitéz Mihály 22, 27, 28, 72, 78, 168, 299, 320, 410, 488; és Kotzebue 36—38; és Rousseau 239; egy állítólagos vígjáték-törredéke 367—368; lírája 393; *Özveggy Karnyónéja* 36—38, 112, 171, 553; *A rózsabimbóhoz* 114; *A tihanyi ekhóhoz* 239; *Tempefői* 367; *A reményhez* 375; *Az én poesisom természetete* 376; *Lilla-dalok* 376, 393.
 Csoma-kódex 393.
 Csoma Sándor, Kőrösi 51.
 Csura Miklós, *Eötvös József báró a költő* 544.
 Csűrös Ferenc 358, 359; *A debreceni városi nyomda története* 118, 545.
 Cuvier 130.
 Cz. 394.
 Czakó Gyula 358.
 Czakó Jakab 157, 330.
 Czakó Zsigmond, *A könnyelműek* 112.
 Czeizel János, *Kazinczy F. levelezése* 178; *Goethe és Kazinczy* 241; *Dayka G. löcsei tartózkodása* 341.
 Czeke Marianne 122.
 Czinke Ferenc 406, 488.
 Czobor-féle *Chariklia*-ford. 46.
 Czóbel Ernő, *Heltai Gáspár Martinuzzi ellen* 43—45; *Madách és Cormanin-Timon* 52; *Greguss és a 48-as forradalom* 243, 302; *A Heltai-nyomda alapításáról* 539; *Eötvös* 546.
 Czóbel Minka 464.
 Czvittinger Dávid 199, 200; *Specimen* 193—195, 201.
 Dalotti Ödön 481.
 Damian Vazul 387.
 Dangeau 262.
 Danielik J. 550.
 Dankó József, *Hymnarium ecclesiasticum Hungariae* 506.
 Dante 113; *A Pokol* 61, 162; *Purgatorium* 162; *Mennyország* 162.
 Danton 52, 73.
 Darkó Jenő 402.
 Darnay Viktor 50, 463.
 Darvas János 298.
 Darwin 494.
Das Literarische Echo 537.
 Daudet 474.
 Dayka Gábor 50, 550; költészete 239, 297; ungvári tanársága 340—349; *A nemzeti öltözet* 239; *Erzelgős Philotas* 297; *Baróti Szabó Dávidhoz* 341.
 Daykáné Susanna 345, 346, 347.
 Dálnoki Veres, *Krónika* 446.
 Dániel-esalád, író tagjai 532.
 Dániel Gábor, id., *A vargyasi Dániel-család eredete és tagjainak rövid életrajza* 532.
 Dániel István 532.
 Dániel Polyxena 532.
 Dániel próféta 439.
 Dávid Ferenc 96, 97, 105, 118, 159, 239, 326, 327, 330, 358, 361, 454, 455; életrajza 320; *Az egy atya Istennek* . . . 326.
 Dávid király 352, 439.
 Dávid László 298.
 Deák Ferenc 60, 83, 256.
 Deák Gyula 49, 50.
Debrecen c. lap 62.
Debreceni Disputa 156, 157, 453—454; egy eddig ismeretlen kéziratáról 318—319.
Debreceni Grammatika 181, 395, 488, 543.
 Debreceni Márton 550; ifjúkori levelei 539.
Debreceni Protestáns Lap 239, 391, 537—538.
 Decsi Csímor 363.
 Decsi Sámuel 369, 370.
 Dedek Crescens Lajos, *Tu me sequere* 127.
 Defoe 102.
 Deinhardstein-féle Faust-átdolg. 69.
 De la Croix 269, 270; *Mémoires du Sieur* . . . 265, 267; *Etat general de l'Empire Ottoman* 268.
 Delisle, Leopold 506.

- Dely László, *Szomorú szüret* 236, 390.
- Dengi János 185, 464.
- Denis 118, 545.
- Derecskei Ambrus 361; *Szt. Pál apostol levelei* 367.
- Dernschwam János 399.
- Des Arnould és Fournier, *Vasálorca* 280.
- Desmoulines Kamill 30, 83, 84.
- Dessewffy J., gróf 550.
- Dessewffy Lajos gróf 253.
- Destouches, *L'homme singulier* 41.
- Deutsche Literaturzeitung* 52, 391.
- Déliab* 8.
- Dénes Lajos 55.
- Déryné 68.
- Dévai Bíró M. 323, 325.
- Dézsi Lajos 172, 189, 500, 553; *Egy elveszett magyar verses Boccaccio novella* 257—259; *Régi magyar verseskönyvek ismertetése* 393; *A gyulafehérvári glosszák forrásához* 395; *Tinódi Sebestyén* 466—469, 482.
- Dickens (Boz) 72, 74, 78, 272, 275, 438, 474; *A child's history of England* 35; *Sketches by Boz*, *Illustrative of everyday life and everyday people* 273, 274; *The posthumous papers of the Pickwick Club* 273, 274.
- Dido-monda 110.
- Diomedes 323.
- Dionysios Thrax, *γραμματικῆ* 323.
- d'Isoz Kálmán, *Id. Szinnyi József* 493.
- disputáció l. hitvita.
- Disraeli 242.
- Divatesarnok* 8, 9.
- Dobóczy Pál, *Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt* 171—172, 334, 538.
- Dobsa Lajos 83.
- Domanovszky Sándor, *Die Interpolationen der Wiener Ungarischen Bilderchronik* 122.
- Dombi Márk 542.
- Donatus 60; és Sylvester 321—325; *Ars minor* 321, 322, 323, 324; *Ars maior* 321, 322, 323, 324.
- Donáth Gyula 111.
- Don Carlos (Szász K.) 552.
- Dongó 538.
- Dongó Gyárfás Géza, *Emlékvers 1761-ből vármegyénk székházáról* 51; *Kazinczy F. jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban* 51, 236, 390, 535.
- Don Juan 286.
- Doumergue-féle *Iconographie de Calvin* 363.
- Dóczi Lajos 233, 301; *A csók* 553.
- Dóczi Péter, a délszláv költészetben 55.
- Dózsa György 243.
- Döbrentei Gábor 382, 385, 523; élete és működése 63, 300, 482; *Huszárdalok* 63.
- dráma 368, 470—473, 500; az első Faust-d. a magyar színpadon 65—69; az új magyar 296, 536, 538; fejlődése 552—554; l. még iskoladráma.
- Drégely Gábor 115.
- Dryden 258.
- D. S., *A Szigligeti-émlék* 113.
- Dualszky 293.
- Dubau Tudosie 387.
- Dudek János, *Pázmány Péter fejlődése* 255—256, 394; *Eötvös József báró emlékezete* 542—543.
- Dugonics András 410, 478, 550; *Etelka* 163—165.
- Dumas père 72, 74, 78, 474.
- Dumas fils 474.
- Dumont, Jean 268, 269, 270, 271; *Voyage...* 267; *Nouveau Voyage* 267, 269; *Lettres historiques* 267.
- Dunántúli Protestáns Lap* 481, 538.
- Dunlop 258.
- Duse 313.
- Dürer 363.
- Eberhard 285, 286.
- Eckhardt Ferenc 181; *A budai basák magyar levelei* 181.
- Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái* 469—470, 485.
- Eckstein 452.
- Edward (I.) 35.
- Effectus amoris* 258.
- Egan, Pierce, *Life in London or the day and night scenes of Jerry Hawthorn ... and his elegant friend Corinthian Tom* 273.
- Egressy Benjámin 237, 238, 492; *Bánk bán* 492; *Hunyadi László* 492; *Bátori Mária* 492.
- Egressy Gábor 492, 550.
- Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület 239.
- Egri Egyházmegyei Közlöny 239.

- Egy akadémikus, *Az Akadémia és a Budapesti Hírlap* 402—403.
- Egyenlőség* 239, 482.
- Egyetemes Irodalomt.* 282, 297, 382.
- Egyetemes Philologiai Közlöny* 15, 34, 35, 36, 41, 52, 114, 178—179, 204, 239—240, 261, 264, 297—298, 322, 391—392, 418, 446, 482—483, 520, 533, 538—539, 554.
- Egyetemi Könyvtár (bécsi) 252.
- Egyetértés* 115.
- Egy Szegény Mendicans Szűrit Így Ditsiri* 393.
- E. H. 183.
- Ehrenfeld-kódex* 398, 413.
- Elek Artúr 484; *A magyar író és kiadója* 119—120; *Petőfi és Mikszáth olasz földön* 404—405.
- Elek Oszkár 34, 35, 60, 203, 240, 399, 539; *Sidney Fülöp a magyar hősdalokról* 282—284.
- elégia, a legrégebb magyar tárgyú latin 505—517.
- Ellend-féle jegyzék 250.
- Elster, Ernst 122.
- Emerson 250.
- Emich Gusztáv 8, 20.
- Emlékkönyv a gör. kath. magyarok római zarándoklatáról* 383.
- Emléklapok* 2.
- emlékünnepek, írói 552.
- Endre (II.) 361, 384.
- Endreffy János 414.
- Endrei Ákos 319.
- Endrődi Sándor 190, 461, 463, 464; *Váradi bán* 55; *Petőfi napjai* 238, 373; *Századunk magyar irodalma* 461.
- Engel 482, 496, 520.
- Entwurf* 109.
- Enyedi György 257, 259; *Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája* 110—111, 258, 485, 487.
- Eötvös Ignác báró 493.
- Eötvös József báró 29, 59, 72, 124, 189, 234, 243, 256, 301, 402, 408, 409, 411, 413, 421, 464, 479, 481, 488, 489, 491, 493, 500, 535, 536, 537, 540, 542, 546, 547, 548; a költő 389—390, 544; leveleiből 479, 541—542; kéziratai 479; mint kulturpolitikus 479—480; a miniszter 489; nevelési gondolatok regényeiből 489; a vkm.-i székben 489; sírja 489; mikor született? 493, 544; fejlődéstana 493; művelődési politikája 502; ünnepe a Nemzeti Színházban 536; és a tanítóság 540; és a magyar zsidóság 540; emlékezete 544—543, 544; és kora 544; novellái 544; politikai alapeszméi 544; Békésvármegyében 544; a szónok 545; gondolatai a kereszténységről 555—557; *A falu jegyzője* 29, 59, 234, 389, 464; *Karhauzi* 112, 389, 464, 547, 556, 557; *Nővérek* 249, 389; *Magyarország 1514-ben* 389; *Novella* 389; *Gondolatok* 389, 556; *Megfagyott gyermek* 390, 489; *Bucsu* 390; *A XIX. század uralkodó eszméi* 412, 489, 491, 493, 542, 544, 546.
- Eötvös Károly 107, 112; *Utazás a Balaton körül* 249.
- Eötvös Lajos, *A magyar színészet előkorából* 38.
- Eranosz, színész 67.
- Erasmus Franciscus 286.
- Erasmus Rotterodanus 183, 302, 323, 360, 363, 463; *Epistolae obscurorum virorum* 375.
- Erdélyi Híradó* 521, 522, 523, 524, 525.
- Erdélyi János 3, 5, 373, 398, 492, 533, 534, 535; *Sárospatakon* 303, 399, 492; *Pályák és pálmák* 21, 22, 75, 77, 78, 533, 534; *Nepdalok és mondák* 100, 373; *Dezse* 303.
- Erdélyi Lajos 180, 298, 301, 395; *A Gyulafehérvári Glosszák* 241.
- Erdélyi Lapok* 115.
- Erdélyi Máté, *János Babtistának fejevételéről* 104; *Szent István haláláról* 104; *Karácsoni ének* 104.
- Erdélyi Múzeum 108; *Egylet* 370.
- Erdélyi Múzeum* 53, 63, 122, 179, 223, 240, 298, 392, 483, 532, 539.
- Erdélyi Pál 118, 185; *A Virágének* 281.
- Erdős Károly, *Bullinger Henrik és Fejértóty János levelezése* 391.
- Erdősi Sylvester I. Sylvester J.
- Erdős Renée, *Fioretti*-ford. 398; *János tanítvány* 404.
- Erkel Ferenc 238, 492.
- Ernszt Zsigmond 555.
- Erődi Béla 260, 261; *Mikes*-kiad. 260.
- Erzsébet, angol királynő 136.
- Eschenbach, Wolfgang von, *Willhelm* 403.
- Estei Ferdinánd fhg. 289.
- Esti Ujság* 539.

- Esze Tamás 441, 443.
 Eszterházy Antal 437, 452.
 Etele 283; I. Attila.
 Etédi Sós Márton, *Magyar gyász* 284; *Scythia király* 284.
Ethnographia 179—180, 285, 298, 483, 540.
Euphorion 53.
Ezeregyéjszaka regéi 483.
 Ezsaiás 376.
 élclap, legrégebb magyar 181; -irodalom 302.
Élet 53, 115, 178, 298—299, 392, 483, 487, 540; 294.
Élet és Literatura 115, 415.
Életképek 5, 10, 20, 22, 29, 84, 272, 274, 524.
 énekek, (ref.) 482; énekeskönyvek 455; legrégebb unit. templomi-239; énekgyűjtemények 393, 455; a váci *Enekes Gyűjtemény* 483; *Ének és imádság szt. István kir. jobb kezének megtalálásáról* 118.
 Érdy János 93.
Érdy-kódex 296; kora 93—96.
Évkönyv (Izr. Magy. Irod. Társ.) 234—235.
Évkönyve, A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság- 127.
Évkönyve, Könyrkereskedők- 253.
Évkönyve, A pannonhalmi főiskola- (1912/13) 501.
Évkönyve, A máramarosszigeti Szi-lágyi István-kör 192.
 Fabó Bertalan 452, 483; *Arany János két ismeretlen költeménye* 536, 551—552.
 Falk Miksa, *Széchenyi István gróf és kora* 148, 154.
 Faludi Ferenc 413, 466; *Téli éjszakák* 319.
 Falussy Mihály 370.
 Farkas 293.
 Farkas Gyula, *Balassi Menyhárd Arultatása és Karádi Pál* 528—529.
 Farkas Imre 462.
 Farkas Sándor, *Bölöni* 49, 391.
 Farrer, I. A., *Irod. hamisítások* 439.
 Faust-dráma (az első) a magy. színpadon 65—69.
 Fazekas Miklós, *Bogáti* 380.
 Fáj János, *naplójának családtörténeti adatai* 392, 483.
 Fánecs Lajos 390; *színlapgyűjteménye* 276.
 Fáy András 292; *emlékkönyve Nagykörösön* 299; *Béteky-ház* 112, 171, 538.
 Fáy Gusztáv 237.
 Feigl, Hans 547.
 Feja Dávid *könyvtára* 55.
 Fejér Lipót 190.
 Fejérpataky László 452.
 Fejértóy János, *levelezése* 391.
 Fekete Imre 340, 341, 342, 343, 345, 347, 349.
 Fekete István 452.
 Fekete G. 551.
Feldzüge des Prinzen Eugen 435.
 Feleki Sándor 111.
 Feleky László, *Szalay László* 486; *A megrágalmazott Széchenyi* 486.
 Felnémeti Névtelen, *Cantio* 105.
Felvidék 349.
 Felvinczi György 107.
 Fenouillot de Falbaire, Ch. G., *Le fabricant de Londres* 338.
 Fenyő Miksa, *Beöthy Zsolt — Hercezeg Ferenc* 182; *A Greguss-jutalom* 490.
 Ferdinánd (I.) 332; (II.) 405, 453.
 Ferenc kir. 370, 371, 372, 406.
 Ferenczi Lajos 458.
 Ferenczi Sándor 53; *Fáji János naplójának családtörténeti adatai* 392, 483.
 Ferenczi Zoltán 114, 185, 223, 232, 234, 296, 500, 528, 542; *Petőfi életrajza* 14, 21, 25, 28, 71, 72, 77, 78, 81, 85, 87, 88, 169, 250; *Petőfi és a szabadság eszméje* 16, 18, 20; *Petőfi és a socialismus* 18, 28, 29, 82, 83; *Bévangér és Petőfi* 28, 75, 82; *Csokonai* 36; *Petőfi, poète de la liberté* 183; *beszéde a Petőfi-emléktábla leleplezésekor Veszprémben* 390; *Vásárhelyi dalokkönyv* 456; *A magyar irodalom története 1900-ig* 397, 461—466, 484, 485, 491—492, 537, 545.
 Ferenczy István, *Leveli* 482, 486, 493, 501, 542, 545.
 Ferenczy J. 550.
 Fessler 255.
 Fest Sándor 234, 240; *Régi angol költemények Thököliről* 55; *Lord Byron magyar Gáborja* 100—103; *Lithgow Magyarországon* 283.
 Feuerbach 302.
 Félegyházy Tamás 361, 367; *Új testamentum* 362, 367, *A kereszt-*

- tyén egyháznak részéről való tanítások 367.
- Fénelon 261.
- Fiáth Ferenc, B. 537.
- Fielding 102.
- Figyelmező 395, 521.
- Filologus 181; *Tompának egy kifejezéséről* 543.
- Filozófiai Irók Tára 297.
- Fináczy Ernő 500.
- Finne J. 495.
- Finn Irodalmi Társaság 495.
- Firdúzi, *Sáh-Náhmé* 355.
- Firtinger Károly 240.
- Firtos Ferenc 453; *A Debreceni Disputa egy eddig ismeretlen kéziratáról* 318—319.
- Fischer, A., *Petőfi's Leben* 15, 20, 21, 22, 25, 26, 32, 33, 73, 74, 75, 78, 80, 82.
- Fitz Artur, *Salamon Ferenc mint műbíráló* 63.
- Fitz József 52; *Brassai Sámuel* 106—110, 301, 485, 541.
- Flaubert 125, 474.
- Flegler Sándor 291, 292.
- Fleischmann Gyula 171; *A cigány a magyar irodalomban* 392.
- Flügel 282.
- Fodor, kuruc ezredes 441.
- Fodor István 555.
- Fogarasi István 51.
- Fontane 398; *Der Kranich* 52.
- Fontes Rerum Austriacarum 42.
- Fontes Rerum Transsylvanic. 399.
- Forgách Ferenc gróf 255, 256; a a történetíró 501.
- Forgách Imre 537.
- Forschungen zur deutschen Geschichte* 506.
- Forster Gyula báró 237.
- Fosztó István, Uzoni 156; *Unitárius egyháztörténet* 156, 319.
- Fournier 280.
- Főgel József, II. *Ulászló udvartartása* 555.
- Fóti József Lajos, *Góg és Magóg* 393, 482; *A német történeti kutatás és az Anonymus-probléma* 393.
- Földessy Gyula 185.
- Földi János, *Magy. Gramm.* 544.
- Földrajzi Közlemények* 483.
- Földváry József 368.
- Förster Jenő, *Csáky István gr. ország-bíró temetésének rendje* 117.
- Fővárosi Könyvtár 180—181, 251—254, 541; *Értesítője* 236, 251.
- Fővárosi Lapok* 235, 350.
- Fővárosi Pedag. Szeminárium 243.
- Fraknói Vilmos 237.
- France, Anatol 107, 125, 475.
- Frangepán Gergely 555.
- Frankenburg Adolf 390.
- Franklin - Társulat 119, 180, 189, 190; fennállásának negyvenedik évfordulója 297.
- Frater Gáspár, *Historia az pogán Antiochus királyról* 105.
- Fráter György I. Martinuzzi.
- Frenzel, Karl 122.
- Friedreich Endre, *Egy piarista krónikás Zrinyi Miklós haláláról* 41—43.
- Friedreich István 55, 122.
- Frigyes (III.) pfalzi választó 242.
- Fritz, Erich 547.
- Fugger-levíltár 399.
- Fulgosius Baptista 469.
- Fuller, Frederic Walter, *Evadne and other poems* 173.
- Függetlenség 497.
- Fülöp Árpád 49.
- f —y. 179.
- Gaal György, meséi 482—483; *Tudós Pálóc avagy Furkács Tamás . . . levelei* 181, 272.
- Gaal Jenő, *A Szechenyi-cultus jelentősége* 291; *Szechenyi társadalmi politikája* 488.
- Gaál József 72, 76, 77, 273; *Peleskei nótárius* 553.
- Gagyhy Dénes, *Béranger és Petőfi* 78.
- Gagy Jenő 388.
- Gaedertz, Karl Theodor 122.
- Galamb Sándor 54.
- Galeotti 283.
- Galgóczy György 172.
- Galgóczy Károly 190.
- Garay János 11, 51, 72, 115, 550; *Arbocz* 179; *A két holló* 240.
- Garcilasso de la Vega 280.
- Garibaldi 84.
- Gaster Mózes 487.
- Gazdag Lajos, *Madách Imre és a nőkérdés* 540.
- Gazeta Transilvaniei* 386, 387.
- Gábor, archimandrita 387.
- Gábor Gyula 172; *Adatok a közepkori magyar könyvtárs történetéhez* 118.
- Gál Kelemen 107, 485.
- Gálos Rezső 114, 179, 239, 241, 482, 537, 539, 542; *Dayka Gábor köl-*

- tészete 239, 297; *Szemere Pál forrásaihoz* 392.
 Gálszécsi István, működésének első nyomai 397.
 Gárdonyi Albert, *Vas Gereben a magyar nyelvért* 163; *A magyar folyóirat és hírlapirodalom bibliográfiája* 541.
 Gárdonyi Géza 116, 117, 125, 191; történeti regényköltészete 298—299; *A láthatatlan ember* 112, 298; *Isten rabjai* 112, 298; *Ábel és Eszter* 112; *Az öreg tekintetes* 112; *Vajda János albérlője* 120; *Az egri csillagok* 249, 298; *A kékszemű Dávidkáné* 298; *Messze van odáig* 300; *A bor* 553.
 Gáspár Imre, *Munkás-Marseillaise* 396.
 gd 118.
 Gedike 285, 286.
 Geleji Katona István 281; *Magyar grammatikátska* 463.
 Gellert 177.
 Gellért-legenda, forrásai és keletkezése 492.
 Gemelli Careri 266, 269; *Giro del Mondo* 261.
Genealogiai Füzetek 392, 483.
 genrekép-irodalom 272—273.
 Georgina, Devonshire hgnője 100.
 Georgius de Hungaria, Magister, *Arithmetice summa tripartita* 541.
 Gerenday, *Sulyok Matyi* 171.
 Geréb László 555.
 Gergely Sámuel 547.
 Gerlach 286.
 Gerlóczy Zsigmond 111.
 Germanista, *A magyar-német érintkezésekről* 544.
Germ. Bibliothek 385.
 Gossner, *Ábel* 457.
Gesta 249.
 Gesztesi Gyula 54, 182; *Fáy András emlékkönyve Nagykovácsón* 299; *Csokonainak egy állítólagos vigjáték-töredéke* 367—368; *Báró Eötvös József* 541—542.
 Géza hg. és kir. 480.
 g. gy. 255.
 G. Gy. 466.
 Gina 177.
 Glatz Ernő 492.
 Glossy, Karl 65, 66.
 Godiva-monda 539.
 Goedeke, *Grundriss* 334, 338.
 Goethe 52, 72, 73, 124, 130, 169, 438, 482; *Faust* 65, 68, 69, 250; *Werther* 250, 268; *Adler und Taube* 533.
 Goga Oktavián 242, 301, 314, 489; és a mi modernjeink 300; *Egy anachronizmus: a magyar nemzeti kultúra* 120—121, 240; *Két lélek — két irodalom* 296.
 Goldmark 355.
 Goldziher Ignác, *Kőrösi Csoma Sándor emlékkötet* 51.
 Gomez, Mme de 261.
 Goncourt-testvérek 474.
 Gondán Felicián 319; *Kinizziné imádságok könyvei* 542.
 Gondos Ignác, *Ki szedte a Nemzeti dalt?* 240.
 Gorove-jutalom 478, 555.
Gosztonyi-kóder 47.
 Gottschall, Rudolf v. 122.
 Gottsched 177, 391.
 Gower, F. Leveson 100.
 Góg és Magóg-monda 393, 482.
 Gömöri Gy., *Petőfi világnézete* 17, 19.
 Göncey György. *De disciplina ecclesiastica* 361.
 Göncey István, *Csokonai Özvegy Karnyóéja* 36—38.
 Görgen dr. 146.
 Görgey Arthur 60, 61, 122, 390; a magyar költészetben 183.
 Görgey István 62; *Görgey Artúr iffjúsága* 390; *G. A. számkivetésben* 390.
 görög kultúra, árpádkori nyomai 383—385.
 Göttinger Hainbund 177.
 Graduál (unit.) 239.
Grafikai Szemle 240.
 Gragger Róbert 52, 185, 272, 305; *A rab gólya* 52, 533; *Philologiai dolgozatok* 391, 398; *Lenau és Fontane* 398; *Irodalomtörténeti forrástanulmányok* 484—485; *L. Katona zum Gedächtnis* 540.
Grammatici Latini 322, 323, 324; *Corp. Gramm.* 323.
Grande encyclopédie 370.
 Gray Tamás, *A bárd* 35.
 Greceanu Radu 387, 388.
 Greguss Ágost 35, 184, 185, 187, 240, 406, 408, 409, 496, 550; és a 48-as forradalom 243, 302.
 Greguss-jutalom 184—188, 305—315, 490, 492, 497—499; -ról szóló jelentés és az Irodalomt. 297.
 Gregussné Kemény Mária 184.

- Gritti Lajos 255.
 Gross József, *Szilágyi und Hajmási* 300.
 Grünwald Béla 464; *Az új Magyarország* 119.
 Guczkow 4.
 Gulyás József 299, 492; *Thaly Kálmán becsülete* 398; *Néhány szó a kuruc balladák kérdéséhez* 546.
 Gulyás Károly, *Gróf Teleki Sámuel levelezése külföldi matematikusokkal* 396; *Bolyai Farkas festményei* 399.
 Gulyás Pál 118, 487; *Egy felsőmagyarországi könyvkötő család főljegyzéséből* 118; *Id. Szinyeyi József* 542.
 Gutenberg 64.
 Gvadányi József 72, 410; *Peleskei nótárius* 72, 161, 484; *Rontó Pál* 161; *XII. Károly* 161, 162.
 Gyalui Farkas 189, 302.
 Gyalus István 118.
 Gyarmathi Miklós, *Keresztyéni felelete* 211.
 Gyarmathi Sámuel, *levele a stockholmi Tud. Társasághoz* 181.
 Gyergyai Albert 118; *Árgirus királyfi* 161.
 Gyöngyösi Gábor 399.
 Gyöngyösi István 49, 50, 58, 114, 408, 410, 411, 412, 431, 451, 491; *költeményei* 46—47; *közpályája* 303, 398—399; *kiadatlan levelei* 393; *Murányi Vénusz* 46, 320; *Rózsakoszorú* 46; *Kemény János emlékezete* 46, 47, 161, 431, 432, 442, 450; *Palinodia* 46; *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* 46, 485; *Csalárd Cupido* 46; *Új életre hozott Chariklia* 46, 163—165; *Mars és Bacchus* 47; *A jó vitézeknek tüköre* 47; *Philosthenes és Florentináról szóló verses mű* 47; *? Igaz barátság-
nak és szíves szeretetnek tüköre* 47; *Dedalus temploma* 47.
 Gyöngyösi Irodalmi Társaság, *Évkönyve* 49—50, 179.
 Gyöngyösi László 50; *Arany János élete* 276; *Arany János Geszten* 299; *Gyöngyösi István közpályája* 303, 398—399; *Mikszáth Kálmán házassága* 377—378; *Mikszáth Kálmán* 377; *A lincai száműzött* 479; *Gyöngyösi László* 491.
 György Lajos 240; *Egy fejezet regényirodalmunk történetéből* 538.
 Győre János, *Abonyi Lajos pályája* 501—502.
 Győri Ilona 111.
 Gyulafehérvári Glosszák 241; *forrásához* 395.
 Gyulai Ágost 170, 488.
 Gyulai Pál 20, 21, 23, 29, 30, 33, 71, 72, 74, 183, 187, 188, 200, 203, 255, 272, 298, 301, 309, 311, 312, 313, 352, 398, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 459, 462, 497, 523, 535, 536, 541, 542, 551; *leveleiből* 1—12, 479; *ifjúkorából* 298; *posthumus könyve* 489—490; *A testvérek* 2; *Hegyesdomb* 2; *Férj és nő* 3, 5; *Az aranycsináló* 3, 5; *Vázlatok és képek* 5, 231; *Emlékbeszédek* 6; *Bírálatok* 6, 8, 392; *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* 7, 13, 28, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 85, 86, 90; *Szépírodalmi Szemle* 7; *Kritikai dolgozatok* 7, 13, 250, 298; *Az első magyar komikus* 109; *Vörösmarty életrajza* 166, 169, 170, 538; *Katona József és Bánk bánja* 169; *Varju István* 228—231, 539; *Virágnak mondanélok* 298; *Kandalló mellett* 298; *Emlékkönyvbe* 298; *Népkölt. Gyűjt.* 298.
 Gyulay Ferenc 299.
 H., *Nemzeti Színházi emlékek* 479.
 h., *Három dissertatio* 52.
 Hadi . . . *Történetek* 39.
Hadtörténelmi Közlemények 540.
 Haffner, *Pikkó herceg* 36.
 Hain Gáspár-féle krónika 45.
 Haister 449, 452.
 Hajdu Miklós, *Mikszáth egy plágiumvadról* 485—486.
 Hajdu Tibor 203.
 Hajek Egon, *Az erdélyi száz regényirodalom a XIX. század közepén* 503.
 Hajnik *Országgyűlési Emlékkönyv* 522.
 Hajnóci Iván 246, 304, 393; *Sylvester János életéhez* 45.
 Hajnóczy R. József, *A M. Tud. Akadémia Törvénytarunkban* 178; *Közművelődésünk közjogának vázolata* 178.
 Halasi A., *Petőfi-reliquiák* 76.

- Halász Gyula, *A szabadságharc egy elfeledett költőjéről* 478.
- Halász Imre 290; *Bismarck és Andrássy* 256, 545; *Ábrányi Kornél* 301; *A Széchenyi-irodalomhoz* 396—397, 486; *Szalay László* 489; *Még egyszer Széchenyiről* 491.
- Haller János, *Hármas Istória* 462.
- Halmos Izor 478.
- Halotti Beszéd és Könyörgés* 383—385, 407.
- Haltenberger Mihály, *Természet-tudományi gondolatok Madách «Az ember tragédiájá»-ban* 482.
- Hamburger Fremdenblatt* 180.
- Haner 45; *Hist. eccl. Transs.* 44.
- Hanisz Imre 126.
- Hannibal, labanc vezér 449.
- Hanuy Ferenc 183.
- Haraszi Gyula 185; *Csokonai és Kotzebue* 36.
- Haraszi Károly, *A legelső pesti antiquar könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár a XIX. század elején* 391; *A Lampel Róbert cég megalapítása* 537.
- Hardenberg, Friedrich (Novalis) 297.
- Harmos Sándor 381, 488; *A szombatos imakönyv névtelen írója* 235; *Csokonai lírája* 393; *Katona József Bánk bánja* 484.
- Harsányi István 296, 393, 492; *Régi magyar színlapok* 38—41; *Volt-e az «Imádság és ének...» című nyomtatványnak 1484-iki nürnbergi kiadása?* 118; *I. Rákóczy György sárospataki bibliája* 119; *Hányszor olvasta át I. Rákóczi György a bibliát?* 183; *Kazinczy F. eddig ismeretlen fordításai* 285—287; *A Rákóczi-könyvtár és katalógusa* 300, 487, 542; *Adatok Tompa Mihály életéhez* 485; *Néhány szó a kurucballadák kérdéséhez* 546.
- Harsányi Kálmán, *A magyar tragikum és tragikomikus változatai* 115.
- Hartleben 120.
- Hartmann, August, *Historische Volklieder und Zeitgedichte* 398.
- Hartmann János 185; *Petőfi-tanulmányok* 14, 18, 20, 23, 27, 78, 79, 91.
- Hartyáni Imre 281.
- Hasdeu 386.
- Hatvany Lajos báró 304, 312; *Én és a könyvek* 187.
- Hauser, Otto, *Der Roman des Auslands seit 1800* 124; *Weltgeschichte der Literatur* 124.
- Havas Adolf, *Petőfi-kiad.* 14, 19, 22, 23, 29, 31, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 82, 84.
- Hawker 438.
- Hazafi Magyar Társaság 168.
- Hazafi Verai János 242.
- Hazánk* 294.
- Heckenast Gusztáv 297.
- Hegedüs, Kemény Zs. tanára 297.
- Hegedüs István 184, 191, 202, 233, 548, 549; *Janus Pannonius valóságos költeményei* 296; *Eötvös József emlékezete* 481; *Legrégibb magyar tárgyú latin költemény* 505—517; beszéde id. Szinnyei J. ravatalánál 536.
- Hegedüs Lajosné 163.
- Hegedüs László 399.
- Hegedüs Sándor, ifj. 115.
- Hegedüs Sándorné, özv., *Liszt Ferenc első látogatása Jókai Mórénál* 117.
- Hegel 303.
- Hegendorf - Sylvester, *Rudimenta Grammatices Donati* 60, 321.
- Heidelbergi Káté* 242.
- Heilprin Mihály 478.
- Heim Pál 111.
- Heine 21, 72, 77, 78, 84, 250, 518; *Reisebilder* 77.
- Heinlein, Stefan, *Die erste ungarische Shakespeare-Übersetzung* 122.
- Heinrich Gusztáv 52, 57, 178, 179, 185, 191, 203, 315, 352, 368, 403, 481, 538; *Petőfi bei den Serben* 122; *V. Warbeck's «Schöne Magelone» ungarisch* 122.
- Heinrich-Album* 172, 393; *-Emlékönyv* 179, 241, 544.
- Hellebrant Árpád 51, 117, 234, 541; *Kriza levelei Brassaihoz* 113.
- Heller Bernát, *Isten kardja* 180; *Eötvös József báró* 234.
- Hellopeus Bálint 327.
- Helmecey Mihály 181, 287.
- Heltai Gáspár 64, 327, 539, 545; *Martinuzzi ellen* 43—45; és kora 554—555; nyomdájának alapítása 539; *Cancionale* 43; *Fabulái* 462.
- Heltai Jenő 116, 122; *Budapesti argó* 395.

- Henrich Arnold, *Enyedi György Tancredus király leánya Gis-munda és Gisquardus széphistó-riája* 110—111, 179, 485, 487.
- Henrik (III.) 286.
- Hentaller Lajos 253.
- Hentzy 289.
- Heppner Antal, *A pozsonyi német színészet története a XVIII. sz.-ban* 339.
- Herczeg Ferenc 115, 116, 122, 125, 182, 249; drámái 470—473; *Mutamur* 6; *Szendrey Julia és a közvélemény* 87; *Az első fecske* 112; *Férfiszív* 112; *Dolovai nábob leánya* 471; *Gyurkovics leányok* 471, 472; *Honthy háza* 472; *Kivándorló* 472; *Láp virága* 472; *Kéz kezét mos* 472; *Bizáncz* 472—473, 553—554; *Ocskay brigadéros* 473; *Balatonii rege* 473; *Déryné ifjasszony* 473, 553; *Éva boszorkány* 473.
- Herder 438.
- Hermann Ottó 237.
- Herréra 286.
- Herrmann Antal 298.
- Hervey 550.
- Herwegh 302.
- Hess András 63.
- Hetényi János 481, 552.
- Heufeld, Fr. v., *Die Liebhaber nach der Mode* 338.
- Heyden S.-Sylvester, *Puerilium Colloqu. Formulae* 60, 181.
- Heyne, Chr. Gottlob 550.
- H. I. 302.
- Hiador (Jámbor Pál) 7, 8; *Irodalomtörténet* 8.
- Hittudományi Folyóirat* 483.
- hitviták (unitárius) 156—160, 453—455; hitvitázó jegyzőkönyvek 326—328, 333; hitvitázó komédiák 329—331.
- Hivatalos Közlöny* 53.
- hírlapirodalom 522, 523, 526; történetéhez 119; bibliográfiája 541; a szabadságharc h.-ának bibliográfiájához adalékok 236, 487; százötvenéves magyarországi hírlap 243.
- H. G., *Magyar bibliákból kimaradt versek* 546.
- Hodossy Béla, *Egressy Benjámín* 492.
- Hofbibliothek 252.
- Hoffgeff György 539.
- Hoffhalter-féle nyomda 239, 364.
- Hoffhalter Rudolf 367.
- Hoffmann Ferenc 250, 251.
- Hoffmannsthal 109.
- Hogg 438.
- Hollitzer Gyula, *Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet* 503.
- Homeros 219, 438, 550; *Ilias* 366; *Odysseia* 27.
- Homonnai Drugeth János 215.
- Hon* 542.
- Honderű* 5, 7, 68, 274.
- Honterus János 45, 398; német iratai 414—415, 502—503.
- Horatius 72, 239; hatása 381—383; *Ars poetica* 383.
- Horánszky Lajos 308; *Bacsányi János és kora* 185, 371.
- Horger Antal 180, 298, 483.
- Horvát Endre, Pázmándi 292.
- Horváth András, Szkhárosi 168.
- Horváth Antal 177.
- Horváth Ádám, Pálóczy 98, 99, 199; *Tétényi leány* 171.
- Horváth Árpád 12.
- Horváth Béla I. Szalkai Horváth B.
- Horváth Boldizsár
- Horváth Cyrill 58, 95, 185, 189, 191, 406, 412, 413, 414; *Temesvári Pelbárt és kódexeink* 96; *A régi magy. irod. tört.* 96.
- Horváth Dezső, *Báró Eötvös emlékezete* 544; *Eötvös Békésvárme-gyében* 544.
- Horváth Endre, *A magyar helyes-írás szótára és szabályai* 415.
- Horváth Ignác 118.
- Horváth János 35, 99, 185, 245, 247, 477, 490; *Titkári jelentés* 201—207; *Petőfi fogadtatása az iro-dalomban* 238; *A Greguss-juta-lom* 305—315; *Kurucdal-pör* 394; *Nyilt levél a szerkesztőhöz* 497—498, 499.
- Horváth Lázár, P. 390.
- Horváth Mihály 61, 127, 370; *Ma-gyarország függetlenségi harcá-nak története* 62; *Magyarország tört.* 292, 369, 373.
- Horváth Miklós báró 518.
- Horváth Sándor 55, 122.
- Horvát István 200, 203, 406, 528; *Mindennapra szolgáló jegyző-könyve* 299, 393, 485.
- Hódító Vilmos 277.
- Höcker 250.
- Hörl Gyula 382.

- Hruz Mária 81.
 Hubay Jenő 115; *Petőfi befolyása a magyar zenére* 399.
 Hugó Károly, *Báró és bankár* 553.
 Hugo V. 72, 76, 84, 219, 250, 292, 293; *Misérables* 84; *Borgia Lucretia* 76; *Ruy Blas* 76.
 humanista költészet 469—470; humanizmus 555.
 Hunfalvy J. 550.
 Hunfalvy Pál 195, 496, 552.
 Hunyadi-Demeter-féle confessio 454.
 Hunyadi Ferenc 395.
 Hunyadi János 531.
 Hurban Szvetozár 492.
 Huss Richard, *Az erdélyi százsz nyelvjárastanulmányozás mai állása* 503.
Huszadik Század 115—117, 180, 240, 300, 392—393, 484.
 Huszár Gál 64, 105, 362, 364.
 Huszár György 539; *Arany J. könyvei Nagykorósón* 549—551.
 Huszár Vilmos, *Az irodalmi hatások nemzetközi jellege* 394.
 huszitizmus 543.
 Huszka Jenő 115.
 Hutteni Ulrik 363.
 Ibsen 60, 97, 294, 496.
Ifjúsági Könyvtárjegyzék 251.
 Ignotus 116, 121, 122, 182, 185, 192, 308, 309, 312, 313, 314; *Kisérletek* 188, 313; *Olvadás közben* 188, 313; *Magyarság és irodalom* 242; *Az új magyar irodalom* 301; *Lehr Albert* 397.
Il Marzocco 404.
 Ilosvai Selymes Péter 316, 409; *Toldi*-ja 282, s az olasz és francia Rainouart-mondák 179—180.
 Ilosvay Lajos 111.
 imakönyv 487; (szombatos) névtelen írója 235.
Imádság és ének szt István jobbkézének megtalálásáról 118.
 Imre Sándor 246, 247, 400; *Három lap a magyar regényirodalomról* 124—125; *Széchenyi és a magyar nevelés jövője* 181—182; *Eötvös nyomain* 489; *Báró Eötvös József művelődési politikája* 592.
 Imre Sándor 528.
 Inchofer 195.
 Ince Henrik, *Magyar művészeti almanach az 1913. évre* 172.
 Inezédi László 415.
 Institut 438.
 Intzei József, Nagykadátisi 156, 157, 454.
 Ipolyi Arnold 127.
 Irodalmi Egyesület, Egri Egyházmegyei 239.
 Irodalmi és Közművelődési Szövetség, Országos 552.
Irodalmi segédkönyvek 319—320.
 Irodalmi Társaság, Izr. Magyar 231, 234, 235, 239; *Évkönyve* 234—235; Newyorki Magyar 173.
 irodalom (magyar), francia ismeretésekről róla 113; az új i. 115—117, 120—121, 122, 296, 300, 301, 470—473; vaskora 377; újabb i. és legújabb irodalomtörténetünk 397; az i. szó története 241, 300—301, 395, 543; i.-i nyelv 465—466.
 irodalomtörténet (magyar), -i tételek az érettségi vizsgálaton 58—59; -i előadások egyetemeken 189, 500, a budapesti egyetemen 405—414; -írás fejlődése 193—196; jövő feladatai 197—199; tananyagának beosztásához néhány megjegyzés 242, 545; -i forrás tanulmányok 484—485; -i időmutató a megújulás korához 557.
Irodalomtörténet 34, 35, 41, 98, 125, 126, 178, 182, 189, 236, 241, 247, 297, 298, 300, 303, 306, 310, 321, 330, 386, 392, 397, 398, 453, 460, 472, 481, 497, 499, 549.
Irodalomtörténeti Közlemények 39, 171, 204, 260, 272, 273, 299, 367, 393, 484—485, 518, 519, 523.
 Irodalomtörténeti Társaság, Magyar 115, 305, 306, 307, 309, 314, 315, 319, 492, 499, 536; választmányi ülése 56, 244—245, 304, 400—401, 548—549; választmányi tagjai 247—248; felolvasó ülései 57, 401, 549; közgyűlése 193, 200, 201, 246—248; tagjainak és előfizetőinek névsora 56—57, 244—245, 304, 400, 548—549; zárószámadása 248; költségvetése 248—249; pénztáros jelentése 305, 400, 549; és az Orsz. Középisk. Tanáregyesület 125—126.
 Isac Emil 301; *Új románság* 489.
 iskoladramák 171, 368, 556; (uni-tárius) a XVI. sz.-ban 326—

- 333; *Kocsonya Mihály (Közjáték)* 462.
- Istvánffi 408.
- Ivanics Zsigmond 391.
- Iván Ede. *Égy ledőlt oszlop története* 303.
- Iványi Béla, *Feja Dávid könyvtára* 55.
- Izabella, királyné 426.
- Izr. Tanügyi portésítő* 540.
- Izsó Miklós 493.
- Jacob Gusztáv, ifj. 172.
- Jacobi Viktor 115.
- Jahresbericht Über Die Erscheinungen Auf Dem Gebiete Der Germanischen Philologie* 540.
- Jakab Elek 110, 156, 319, 453, 455; *Az erdélyi hírlapirodalom története* 522, 524.
- Jakab Ödön 191; újabb prózai művei 537.
- Jakubovich Emil 191, XV. századi magyar fohászkodás 241.
- Jalava Antal 60, 495.
- Janicsek József 542.
- Jankovich Béla 402.
- Jankovich Miklós 485; *A socinianusok eredetéről* 327.
- Janovics Jenő 234, 553.
- Janus Pannonius 195; vallásos költeményei 296; *In Epiphaniam* 296; *Az Atyaisten és Fiúisten tanácskozása* 296.
- Jámbor Pál 8; l. még Hiador.
- János, evang. 94.
- Jánosi Béla 482.
- Jánosi Gusztáv 298; emlékezete 537; *A hit* 537; *Nyugot költőiből* 537; *Angol, francia és olasz költőkből* 537.
- János Kázmér, lengyel kir. 43.
- János, király 43, 45, 158.
- János, kir. hg. 369, 370.
- János mester 317.
- János Zsigmond 98, 158, 285, 320, 454.
- Jávorka 433, 434, 444, 445, 446.
- Jeles Irók Iskolai Tára 260, 282.
- Jeszzenszky Károly, *Mátyás király halála* 303; *Magyar hír a tót nép szívében* 397.
- Joachim, Joseph 122.
- Johannis Bonifacius, *Ἐπιθαλάμιον* 366.
- Johnson, R. Brimley 271.
- Jordanes 180.
- Jordánszky-kódex* 95.
- Jorga 387.
- Jób 376.
- Jókai Mór 5, 9, 10, 14, 22, 25, 33, 51, 59, 72, 87, 107, 115, 117, 121, 124, 125, 183, 235, 298, 301, 461, 464, 467, 489—490, 493, 535, 542, 552; hátrahagyott témái 295—296; levelesládájából 479; szobrának leleplezése Bóthy Zs. komáromi kertjében 540; *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből* 9; *Egy magyar nábob* 58; *A márciusi fiatalság* 83; *Kárpáthy Zoltán* 112; *A löcsei fehérasszony* 112, 285; *Névtelen vár* 112; *Szomorú napok* 112; *Az élet komédiásai* 112; *Szegény gazdagok* 112; *A lélekidomár* 112; *Nincsen ördög* 112; *Törökvilág Magyarországon* 132; *Domokosok* 250; *A nagyenyedi két fűzfa* 319; *A peregrinus* 319; *Népvilág* 319; *Kedves atyafiak* 319; *Egész az északi pólusig* 405. *Szigetvári vértanúk* 553.
- Jókaíné Laborfalvi Róza 9, 117.
- Jósika Miklós 5, 59, 72, 124, 250, 408, 411, 462, 464, 467, 500, 520; és Scott 129—142, 217—227; humoros életképei 272—275; *Regény és regényítészet* 129, 137, 140, 141, 142, 217, 218, 219, 222, 223, 227; *Vázlatok* 130; *Irány* 130; *Emlékirat* 130, 226; *A rejtett seb* 130, 141; *Abafi* 132, 133, 135, 139, 141, 142, 223, 224, 225; *Jósika István* 134, 139, 221, 224; *A rom titkai* 134; *Egy magyar család a forradalom alatt* 134, 138; *Élet és tündérhon* 135, 136, 141, 217, 218; *Sziklarózsa* 137; *A csehek Magyarországon* 138, 140; *Utolsó Bátor* 139, 224; *Akarat és hajlam* 138, 139, 219; *A két barát* 138; *Pygmaleon* 139; *Zöld vadász* 140, 220; *Könyvműek* 217; *A hat Uderszki leány* 218, 219, 222; *Zrínyi, a költő* 219; *Két királynő* 219, 223; *Gordiusi csomó* 220, 221; *Zólyomi* 224; *Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai* 272, 274—275.
- József (II.) 117, 406, 532.
- József-műegyetem 480.
- József nádor 289.
- Juhász Ferenc *Aradvár és Arad ostroma* 547.

- Juvenalis 376, 377, 550.
Juventus 540.
- Kacziány Géza, *Petőfi* 26, 75, 81;
Petőfi francia előfutárja 81; *Vörösmarty utolsó évei és kiadatlan költeményei* 538; *Editio princeps* 541.
- Kaffka Margit 393, 484.
 Knabinger Fülöp 106.
 Kalazantinum 53, 240.
Kalendarium 1913. évre, Gyöngyösi 126—127.
Kalevala 405.
 Kalvin 362, 363, 365; -Szövetség 502.
- Kant 130.
 Kantakuzén Konstantin 387.
- Kanyaró Ferenc 117, 327, 328, 358, 359, 453, 528; *Dávid Ferenc* 96; *Unitáriusok Magyarországon* 327.
- Kaposi József, *Dante Magyarországon* 113, 396.
- Karaffa 398.
- Karai László 63.
- Karácsonyi János 316, 317, 383, 483; *Délszláv eredetű-e a Toldi-monda* 179—180, 315; *Toldi Miklós származása* 316; *Kitől hallotta Kézai az erdélyi székelyekre vonatkozó híreket?* 492—493.
- Karácsonyi-pályázat 350.
- Karádi Pál 454, 455; és Balassa Menyhárt *Árultatása* 528—529; *Apocalypsis Beati Joannis* 529.
- Kardeván Károly 57, 203.
- Kardos Albert 461, 462; *Csokonai és Rousseau* 239; *Szenci Molnár Albert* 537—538.
- Kardos Gyula, *A kassai Kazinczy-Kör 1912—1913. évi jelentése* 415.
- Kardos Lajos 392, 396, 483; *Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozataihoz* 118—119; *Arany János színészi pályája és a Bolond Istók* 276.—280. *Arany J. két ismeretlen költeménye* 551—552.
- Kardoss, öreg nemes 436.
- Karenovics J., *Zrinyi Miklós költészetünkben* 105.
- Kassner Rudolf 241.
Katalin-legenda 412, (verses) 413.
 katechizmusok 455.
Katolikus Szemle 53—54, 240, 300, 316, 384, 394 540.
 Katona István 482.
- Katona József 233, 320; *Bánk bán* 54, 58, 203, 237, 311, 410, 411, 412, 484, 553, 554, első kidolgozása 485, 535—536; *Luca széke* 112.
- Katona Lajos 185, 187, 249, 293—294, 399, 406, 413, 538, 542.
- Kayser 338.
- Kazinczy Béla, *Kazinczy Péternek és feleségének végrendelete* 390.
- Kazinczy-család, történetéhez adalék 398, 493.
- Kazinczy Ferenc 58, 59, 63, 118, 124, 146, 177, 200, 239, 296, 297, 320, 340, 347, 349, 369, 409, 410, 415, 469, 485, 535, 536, 550, 557; jegyzetei 51, 236, 535; levelezése 55, 178, 369, 457, 458; nyelvújítása 181, 394—395, 488, 543; eddig ismeretlen fordításai 285—287; levélírói egyéniségéhez 457—459; levelei Wielandhoz 539; *Macbeth* 339; *Phigie halálára* 459.
- Kazinczy Ferencné, Török Sophie 458, 459.
- Kazinczy Gábor 84, 550.
- Kazinczy Iphigenia 457, 458, 459.
- Kazinczy-Kör (kassai) 536; *Jelentése* 415.
- Kazinczy Péter, és felesége végrendelete 390.
- Káldi György 255, 492.
- Káldy Gyula 295.
- Kálmáncseli Domokos 555.
- Kálmán Ödön, *Góg és Magóg* 482.
- Kálmány Lajos 436, 450, 482; *Török korból eredő népdal* 98—100; *Szeged népe* 451.
- Kántorné 67.
- Kármán József 124, 146, 409, 410, 411; *Fanni hagyományai* 10.
- Károlyi János 191.
- Kárpáthy Aurél, *Cholnoky Viktor* 540.
- káté-énekek 414.
- K. E. 392.
- Keckeméti Zsigmond 551.
- Kegelius Filep 551.
- Keil, *Grammatici Lat* 322, 323, 324.
- Kelecsényi János 52, 549.
- Kelemen Lajos 532.
- Kelemen László, *Tsapó Péter* 334—339; *A gazda asszony* 337; *A szolgálatból kimaradt katonatisztek* 337; *A módi szeretők* 338.
- Keleti Gusztáv 187.

- Keller Imre 48.
 Kemenes Ferenc 537.
 Kemény Dénes báró 391.
 Kemény Ferenc 111.
 Kemény György, *A magyar nóta Amerikában* 538.
 Kemény János, *Adatok Petőfi Sándor életrajzához* 70.
 Kemény János, fejedelem 46.
 Kemény József gróf 446.
 Kemény Lajos 299, 393; *Ki volt Balázs deák?* 55; *Némethy Ferenc* 236.
 Kemény Mária 184.
 Kemény Zsigmond báró 53, 59, 121, 124, 187, 228, 230, 256, 409, 410, 411, 412, 461, 464, 479; *Nagyenyeden* 296—297, 480; *ifjúkora* 391, 482; *pályaalapítási törekvései* 518—517; *és Balzac* 547; *Gyulai Lál* 249; *Özvegy és leánya* 249, 542; *Históriai töredék* 482; *A mohácsi veszelelem okairól* 482; *Élet és ábránd* 518, 521, 523, 525; *Izabella királyné és a remete* 520—521; *Korteskedés* 523, 525, 526, 527; *Szemle* 523; *Martinuzzi* 525.
 Kende-Gömöri, *Petőfi világnézete* 17, 19, 20, 22, 26.
 Kenessey Béla 291.
Kentek Ruméniész de dragoszte Szkrisz 456—457.
 Kepes Ilona 111.
 Kepler 111.
 Kerekes Emil 52, 114.
Keresztény Magvető 117, 156, 240, 327, 330, 485, 554.
 Kerényi Frigyes 83.
 Kermelics Károly 371.
 Kertbeny Károly 528, 551.
 Kertész Manó, *Tündér Ilona* 118.
 Keszler József 184, 186, 188, 307.
 Keteji Székely Tamás 399.
 Kéki Lajos 185, 202, 309, 392, 400, 402, 462, 482, 497; *Tompa Mihály* 52, 120, 309; *Móricz Zsigmond* 53, 178; *Az orvos alakja a magyar szépirodalomban* 111—112; *Gárdonyi Géza történeti regényköltészete* 298—299; *Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára* 481; *Idősb Szimyei József* 537; *Báró Eötvös József* 540.
 Kénosi Tózsér-Fosztó-Uzoni, *Unitárius Egyháztört.* 156, 319, 453, 454.
 Kézai 492.
 K. F., *Báró Eötvös József* 491.
 K. Gy. 542.
 Kilián 459, 460.
 Király Ádám, *Szatmári* 262.
 Király György 57, 179, 203, 204, 234, 245, 491, 538; *Szép Ilonka* 54, 239; *Egy megbízott irodalmi szakértő* 249—251; *Mikes Kelemen levélfarmája* 260—271; *Ifjúsági könyvtáraink ügye* 397; *Néhány megjegyzés* 491.
 Király G. P. 551.
 Kisfaludy Károly 59, 72, 78, 79, 233, 320, 398, 407, 408, 409, 410, 411, 427, 452, 467, 482, 483, 550; *verse a székely népmóricok közt* 298; *Kérők* 171; *Pártütők* 171, 553; *A választás* 298; *Szilágyi Mihály szabadulása* 319; *Mátyás deák* 319; *Hűség próbája* 319; *Sastoll* 483; *Toldi* 483.
 Kisfaludy Sándor 29, 72, 78, 303, 319, 320, 409, 410, 411; *Himfy* 249; *Kesergő szerelem* 392.
 Kisfaludy-Társaság 1, 2, 3, 6, 79, 184, 185, 188, 191, 228, 231, 243, 293, 309, 314, 381, 395, 500, 537, 545; 1913. évi közgyűlése 188—189; *Shakespeare-bizottsága* 232; *Évelpajjai* 35, 377, 550.
 Kis Imre 54.
 Kis János 458, 549, 551.
 Kis Könyvtár 63.
 Kis Miklós, *Misztótfalusi* 64.
 Kiss Ernő 256; *Szemere Bertalan* 48—49, 52, 242; *Vörösmarty család alakjai* 115.
 Kiss István 319.
 Kiss István, *ferences* 483.
 Kiss István, *Szegedi* 363, 364, 366.
 Kiss János, *színész* 277.
 Kiss József 62, 116, 121, 234.
 Kiss Károly, *A szép juhásznő* 35.
 K. L., *Az 1814. esztendő* 55.
 Klapka 88.
 klasszicizmus 490.
 Klasszikus Regénytár 474.
 Klein Sámuel 387.
 Kleist 7, 52.
 Klingemann 69; *Faust* 65—68.
 Knauz, *Kortan* 95.
 Knebel Miksa, *In bekennt Melodie* 114.
 Knr. 547
 Kocsis Lénárd 301.
 Koháry István 46, 303; *Példás vadkert* 162.

- Kohlmann Dezső, *II. Rákóczi Ferenc a magyar költészetben* 127.
 Kohn Sámuel 235; *A szombatosok* 380.
 Kohut Adolf, *Petőfi im Urteil namhafter deutscher Schriftsteller* 122.
 Kolinovics 434, 445.
 Kolowráth Lajos fhg 290.
 Koltai 168.
 Komáromy András, *A Kazinczy-család történetéhez* 493.
 komédiák (hitvitázó), *Debreceni disputáció* 329—330; *A nagyváradai komédia* 329, 330; *Balassi Menyhért árullatása* 331—333.
 Komjáthy Jenő 115, 549.
 Komlós Aladár 539.
 Komlós-Lupinus 364.
 Komlóssy Arthur 358, 359, 360, 363.
 Komlóssy Ferenc 66.
 Komócsy József, *Szerelem könyve* 50.
 Konkoly Dezső 437.
 konstantinápolyi nyelvelmlék 399, 540.
 Kont 4.
 Kont Ignác 113, 179, 236, 396, 398; halála 123; hagyatéka 541; *Dante en Hongrie* 113; *Bibliographie Française de la Hongrie* 493, 538, 541, 545.
Kopaszsg dicséreti 464.
 Koren professzor 80, 81.
 Kornfeld, Mauritius 487.
 Korocz György, Szepsi 299.
Korrespondenzblatt Des Vereins Für Siebenbürgische Landeskunde 541.
 Korvinák 300.
 Kosciuskó 84.
 Kossuth Lajos 17, 53, 54, 61, 62, 85, 87, 88, 122, 147, 256, 394, 395, 398, 486, 489, 526, 535; és Cobden 479; *Irataim* 373.
Koszorú 70, 71, 75, 421; 156.
 Kosztolányi Dezső 392; *Eötvös József* 493.
 Kotzebue, és Csokonai 36—38; *Menschenhass und Reue* 36, 38; *Die Verwandtschaften* 36—37.
 Kova Albert, *Lenkei Henrik* 488.
 Kovachich 482.
 Kovalik György 346, 348.
 Kovács Asztrik, *A legrégebb magyar éleclapból* 181.
 Kovács Dezső, *A XVII. sz.-i magyar líra klasszikus vonatkozásai* 393.
 Kovács Ernő, Galsai, naplója 547.
 Kovács Géza, *A magyar irodalom-tört. tananyagának beosztása* 545.
 Kovács Gyula, E 463.
 Kovács János 299; *Sue hatása a magyar regényirodalomra* 78.
 Lovács Lajos 522, 523, 524, 525.
 Kovács Márton 181.
 Kovács Pál 459; *Legjobb orvosság* 112; *Három szín* 112.
 Kovács Sándor 79.
 Kováts Antal 121; *Petőfi véleménye a magyar irodalomról* 240.
 Kováts Ferenc, *A londoni posztótsináló* 338—339.
 Kovásznai Sándor 47.
 Kozma Andor 182, 183, 184, 191, 402, 462; *Báró Eötvös József, a költő* 389—390.
 Kozma Ferenc 106, 107.
 Kozma-Uzoni-Kénosi, *Unit. egyháztört.* 156, 319, 453, 454.
 Kóbor Tamás 116.
 kódexek 463; szombatos- 487; l. még neveik alatt.
 Kónya Imre, *Pószakázi János élete és működése* 54, 121.
 Kónyi János, *Demokritus* 482.
 Kőlcsey Ferenc 22, 59, 320, 410, 411, 464, 465, 550; mint esztétikus 114, 482; *Hymnus* 59, 390; *Nemzeti hagyományaink* 114.
 König Gyula 180.
 Königliche Bibliothek 252.
 könyvkereskedelem 537.
 Könyvkereskedők Egylete, Magyar 52.
 Könyvkereskedők Fvkönyve 253.
 könyvkiadás 119—120, 180.
Könyvtári Szemle 541.
 Köteles Sámuel 480.
Középiskolai Matematikai Lapok 541.
Közlemények Szepes Vármegye Multjából 117, 285.
 Köhalmi Béla, *Kapitalista könyvirodalom* 180.
 Kőrösi Csoma Sándor 51.
 Kőváry László 106, 107.
 Krammer Boldizsár, *Az udvarbíró és a katonák* 338.
 Kraus Mihály 41; *Historia Polonae S. P. provinciae* 42, 43.
 Kremmer Dezső, *Színészettörténeti könyvtár* 541.
 Kristóf György 239, 392, 398, 485; *Petőfi világképe* 16, 71; *Petőfi ifjúkori költészete* 17; *Petőfi és Madách* 53; *Petőfi János Vitéz-*

- nek hatása *Arany Toldijára* 55; *Széchenyi és Madách* 143—155, 203.
- kritika (magyar) 182, 184—188, 301, 305—315, 473—477, 489—490.
- Kriticsfalusi György 348.
- Kriza János 180, 298, 419, 524; levele Brassaihoz 113; levele Toldy F.-hez 117; *Magy. Népkölt. Gyűjt.* 99; *Vadrózsák* 537.
- Kropf Lajos 233, 539, 542; *Az angol Thökölisták* 55.
- Krónika, Bécsi Képes* 122, 465, 480; *Budai* 122.
- Krösz, A. 399.
- K. S., *Messze van odáig* 300.
- Kulcsár István 485.
- Kultura* 54.
- Kultura és Tudomány* 297.
- Kuncz Aladár 490.
- Kunsági 119.
- Kuppis Vilmos 298.
- Kuruc Földön* 415.
- kurucköltészet 462; hitelessége 295, 394, 398, 400, 401—402, 417—452, 482, 546; *Bujdosó Rákóczi* 398, 432, 546; *Esztergom megvételéről* 401, 402, 417, 418, 419, 420, 424, 425, 426, 427, 428, 430, 433, 434—435, 436, 440—443, 445, 446, 448, 450, 452, 546; *Kerekes Izsák* 298, 401, 419; *Ocskai Lászlórólvaló ének* 402, 417, 418, 420, 424, 430, 431, 433, 434, 436—437, 443—446, 556; *Bezerédy nótája* 417, 418, 420, 424, 433, 436, 443, 446—448; *Rákóczi bucsúja* 417, 418, 420, 424, 433, 436, 450—451; *A kölesdi harc* 418, 433, 437, 451; *Ujváriak dicséreti* 418, 419, 426, 431—432, 437, 442, 448—450; *Német sas* 418, 424, 452; *Dunántuli bujdosó kurucok éneke* 418, 419, 427, 433, 437, 452; *N. Bercsényi Miklós* 418, 433, 437, 448, 451—452; *Balogh A. nótája* 418, 433, 434, 437, 452; *Rákóczi Sámuel* 430; *Rákóczi keseregője* 450, 451; *Megégett Rácország* 451.
- Kuthy Lajos 5, 182, 462; *Hazai rejtelmek* 112.
- Küküllei névtelen 105.
- Külföldi Regénytár 71.
- Külföldi Viktor 119.
- Kürthy Emil, *Csiky Gergelyről* 115.
- L., *Gúnyvers Lorántffy Zsuzsannáról* 183.
- Laborfalvi Róza 9, 117.
- Lacaze 532; *L'inceste supposé* 531.
- La Condamine 396.
- Laczkó Géza, *Eötvös József* 544.
- La domenica dei fanciulli* 405.
- Lafayette 84, 87.
- Laixner, Otto v. 122.
- Lajos (L.) 315; (XIV.) 262.
- Lajos Fülöp, király 390.
- Lakatos László 484; *Reviczky* 487.
- Lakatos Vince, *Eötvös J. báró gondolatai a kereszténységről* 556—557.
- Lakos Béla, *Heltai Gáspár reformátor és kora* 538, 545, 554—555.
- Lamartine 29, 72, 83, 250, 537.
- Lambert 180.
- Lambert, Mme de 262.
- Lampe-Ember, *Hist. eccl. ref. in Hung. et Transs.* 44.
- Lampel Róbert 537.
- Lampérth Géza, *A Bessenyei fiúk a gárádban* 536.
- Lamprecht János 437.
- l'Amy, Pierre 530.
- Landau 110.
- Lanzeritsch Antal, *Báró Eötvös József sirja* 489.
- Larice, Rina 405.
- Larousse illustré, Nouveau* 370.
- Laskai Péter 241.
- Latour gróf 289.
- Latzkó Andor 115.
- Laube, H., *Das norddeutsche Theater* 65.
- Lautsperrer, Sylvester 45.
- Lányi Sarolta 484.
- László, király 399.
- Látzai József 394.
- Lázár-kódex* 305.
- Leblanc 83.
- Lee, Harrieth 103, *The German's Tale, Kruitznér* 102.
- Lee-nővérek, *Centerbury Tales* 102.
- Leffler Béla 239, 398; *Gyarmathi Sámuel levele a stockholmi Tudós-Társasághoz* 181; *Petőfi Svédországban* 240.
- Lehel 147.
- Lehr Albert 54, 300, 352, 397, 478; -féle jutalom 402, 480; *Aranymagyarázatok* 181, 488, 543; *Széljegyzetek Petőfi verseihez* 460.
- Leibnitz 130.
- Lemaître 475.

- Lemouton Emília 122.
 Lenau 21, 72, 78, 398.
 Lendvay Márton 68, 69.
 Lendvayné 68.
 Lengyel Imre 367.
 Lengyel Menyhért 115, 122, 180, 296,
 536; *Taifun* 553.
 Lengyel Miklós 53, 319.
 Lenkei Henrik 488.
 Lenz 181.
 Leopardi 250.
 Lessing 22, 271; *Nathan* 250.
 Leszner Rudolf 111.
Letters and Journals 103.
Lexikon, Finn 59—60; *Franklin*
Kézi 59; *Révai Nagy* 59.
 Lévy-alap 478.
 Lévy József 8, 483, 191—192.
Lévay-Emlékkönyv 191—192.
 Libay 303.
 Library of Congress 252.
 Lichard 80.
 Lichtenstein János 286.
 Liebrecht 258.
 Limbay Elemér, *Magyar daltár* 376.
 Linguet, *Le viol puni* 338.
 Lipót (I.) 42, 361 453; (II.) 370.
 Lippay György 405.
 Lipsiai Rheda Pál 362.
 Lisznyay Kálmán 493.
 Liszt Ferenc 6, 7, 117, 503.
Literarisches Echo 180, 240—241.
Literaturblatt Für Germanische und
Romanische Philologie 300.
Literatur Tidning 181.
 Lithgow 283.
 Livius 323.
 líra 393; egyházi 506—507; *Plan-*
ctus 505—517.
 L. L., *Brassai Sámuel* 52.
 Lobmayer Géza 111.
 Lockhart 217.
 Loew, N. William, *Alexander Petöfi*
 173—176; *Gems from Petöfi and*
other Hungarian poets 173; *Ma-*
gyar Songs 173; *Magyar Poetry*
 173.
 Loisch János 120.
 Longfellow 250, 282, 537.
 Loukay A. 550.
 Lopez 84.
 Lorántffy Zsuzsannáról gúnyos vers
 183.
 Losonczy Anna 470.
 Losonczy István 316.
Losonczy Phoenix 551.
 Losy Imre 405.
 Lovas Elemér, *Árpádházy B. Mar-*
git és kora 555.
 Lóczi, kuruc ezredes 441.
 Lósi Pál I. Császári L. P.
 Lőcsey Mária, *Zrínyi Miklós halála*
 41, 303.
 Lőley Sándor 348.
 Lubomirszki György 43.
 Lubomirszki Szaniszló 41.
 Ludescu Stoica 387.
 Lugosi Dömötör, *Magyar Színészeti*
Lexikon 172.
 Lugossy 363.
Lugossy-kódex 258, 259, 542.
 Luka Benedek 452.
 Lukács evang. 94.
 Lukács György 240; *A modern*
dráma 54, 238, 484; *Die Seele*
und die Formen 241.
 Lukacsics József, *Szatmári György*
esztergomi érsek breviariuma 545.
 Lukinich Imre 299, 547; *Bethlen*
Farkas történeti műve keresdi
kiadásához 487.
 Luther J. 540.
 Luther Márton 124, 360, 362, 363,
 364, 365, 375, 387, 414; *Deutsche*
Cathekizmus 361.
 Luynes 262.
 Macaulay 438.
 Macpherson 422; *Ossián-dalok* 422,
 438.
 Madarász Flóris, *Az új magyar*
drámák 296; *Herczeg Ferenc*
drámái 470—473.; *Eötvös József*
báró 536, 542.
 Maday Gyula, *Petöfi Erzsikeje*
 115.
 Madách Imre 203, 461, 535, 552, 553;
 és Széchenyi 143—155; és a nő-
 kérdés 540; *Az ember tragédiája*
 52, 57, 58, 111, 149, 203, 408,
 409, 462, 482; *Civilizátor* 144—
 155; *Nem féltetek hazám* 146.
 Madách-Társaság 552.
 Madzsar Gusztáv 319.
 Madzsar Imre, *Szent Gellért na-*
gyobb legendájáról 547.
 Mæcenas 72.
 Mæterlinck 107.
 Magelona-fordítások 122.
 Maginn 102.
Magyar Figyelő 61, 117, 300, 394,
 485—487, 491, 541—542, 547.
Magyar Hirmondó 64.
 Magyari István 413, 414; *Az orszá-*

- gokban való sok romlásoknak okairól 211.
- Magyar Írók Segélyegylete 479.
- Magyar Könyvszemle 72, 118, 300, 384, 487, 542, 554.
- Magyar Könyvtár 191, 249, 320, 414.
- Magyar Középközlöny 118, 241, 300, 487, 542.
- Magyar Kultúra 177, 180—181, 487, 542—543.
- Magyar Kurír 347, 369, 370.
- Magyar Minerva 126.
- Magyar Nép Könyve 228.
- Magyar Nép Művészete 297.
- Magyar Nyelv 54, 118—119, 181, 241, 300, 384, 394—395, 488, 543.
- Magyar Nyelvmvelő Társ. Munkáinak Első Darabja 395.
- Magyar Nyelvőr 54, 95, 181, 241, 300—301, 384, 395—396, 463, 543.
- Magyarország 117, 182, 488.
- Magyar Paedagogia 301, 488.
- Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező 44.
- Magyar Regényírók 297.
- Magyar Remekírók 297.
- Magyar Salon 370.
- Magyar Shakespeare-Tár 1. Shakespeare-Tár.
- Magyar Szépirodalmi Szemle 3, 5.
- Magyar Színház 539.
- Magyar Színházi Lap 550.
- Magyar Tanítóképző 488.
- Magyar Társadalomtud. Szemle, 119, 181—182, 301, 396, 488.
- Magyar Történeti Életrajzok 166, 170, 370, 466.
- Maine, Mme de 262.
- Maintenon, Mme de 262.
- Maitre Jacques, Hamis Kurucok 295.
- Majd kétségben esett Magyar Országának siralmas vádjai és keserves panasza 478, 535.
- Majláth János gr. 536.
- Major 387.
- Makai Emil, írói jelleme 54.
- Makarios 387.
- Makrai-család 108.
- Malatin Antal 240.
- Mallarmé 109.
- Malom Lujza 523.
- Manin 84.
- Marat 30.
- Marczali Henrik 370, 493, 506, 507, 508, 512, 513, 514; Legújabb kor 83; Gróf Széchenyi István és Anglia 394, 547.
- Marczinkó Ferenc 49, 62, 293; Bayer József 500—501.
- Maret 369.
- Margit-legenda 462, 555.
- Margó Ede 113, 554.
- Marlowe 233.
- Marmontel, Belizár 532.
- Marmorstein Artur, Szombatos köedezek 487.
- Marneli, Goffredo 405.
- Marosi József 172.
- Marót Károly 19; Fejezetek a Petőfi kérdéshez 13—33, 70—92, 189; John Stibli, Skoemaber and poet 299.
- Marseillaise és szerzői 396.
- Martinovics-f. összeesk. 369, 414.
- Martinuzzi Fráter György 43—45, 469, 482, 520; Ritus Explorandae Veritatis 539.
- Marulus 469.
- Marussi András 299.
- Marx 28.
- Massillon 261.
- Massinger, Philip, The Picture 234.
- Mathematikai és Fizikai Lapok 396.
- Matthias Mátrainé Varga Róza, Inczédi László 415.
- Matthisson 72, 78.
- Mauer, Carl, Arany: Budas Tod, eine Hunnensage 504.
- Mauks Cornélia 303.
- Mauritz Béla 402.
- Max, labanc vezér 449.
- Mayer Antónia 172.
- Mayer Bernát 145.
- Mayer Karolina 172.
- May Károly 251.
- Mazet 84.
- Mazuch Ede 50; Dayka Gábor ungvári tanársága 340—349.
- Málnai Mihály, Báró Eötvös József és a tanítótság 540.
- Mányoky Gyula, Rhedesi Bárány Boldizsár 237.
- Március Tizenötödike 373.
- Mária Terézia 193, 406, 407, 478, 532.
- Márk (Barthos János) 5.
- Márki Sándor, 553; Horváth Mihály 127; Rákóczi élet. 262, 435, 541; Árgirus királyi kertje 299; A társadalmi igazságszolgáltatás Széchenyi szerint 488.
- Mártonfi 5.
- Márton József 369, 370.
- Máté, deali egumén 387.
- Máté, evang 94.

- Máté Lajos, *Petőfi-dramája* 250.
Mátray-kódex 456.
Mátyás, király 35, 55, 283, 303, 407, 520, 555.
Mátyás király halála 397.
Mátyás király harangja 397.
Mátyás király nótája 397.
Medgyesi (v. Móriczhidi) Simon 316.
Medgyes Lajos 381.
Medgyes László, *Mai írók és művészek tegnappja* 122.
Megyesi Ferenc 319.
Meinhard von Neuhaus 286.
Mein Leopold, népszínmű 496.
Melanchton 325, 363.
Melich János 118, 189, 204, 384, 463, 487, 500; *A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány* 60, 182, 241, 300, 301, 321, 395; *Calpinus-kiad.* 191; *Szláv.* 385.
Mélius Juhász Péter 96—98, 156, 326, 327, 329, 330, 453; legutolsó költői munkája 117; arcképe 357—367; *Krisztus születéséről és szünetéről* 104; *Igaz Szentírásból kizsedett ének* 117; *Magyar prédikációk* 358, 360, 361, 362, 364, 366, 367; *Szent Pál levelei* 362; *Sámuel-királyok könyve* 364.
Mellinger Kamilla, *Botond* 52.
Meltz Hugó 14, 21, 22, 25, 30, 71, 74, 79; *Petőfi jelszava* 72; *Petőfi republika programja* 85.
Mentovich Ferenc 299.
Mercier 337.
Meredith, George 114.
Messi Antal 71.
Metternich 288, 289, 290.
Meyerber 107.
Meyer, Richard M., *Essayisten* 240—241.
Mezey Sándor, *Ágai Adolfról* 235.
Méhés Sámuel 391, 521, 522, 524.
Mérey Sándor 334, 337, 338, 339.
Merimée, Prosper 250; *Colomba*, *Carmen*, *A guzla* 438.
Mészáros, miniszter 88.
Mészáros Ignác, *Kartigám* 168, 538.
Mészöly Gedeon, *A H. B. nem másolat voltáról* 384.
M. F. 502.
Mignet 83.
Mihalik József 126.
Mihály vajda 386, 387.
Mikes Kelemen 168, 203, 409, 412, 431, 440, 443, 448, 450, 462; levélformája 260—271; *Törökországi Levelek* 260—271.
Miklós Elemér 246; *Petőfi és Béran-ger* 78.
Miklós Ferenc 260.
Mikola Sándor 482; *Kepler és anyjának boszorkánysági peréről* 111.
Mikszáth Kálmán 59, 107, 116, 117, 121, 125, 127, 132, 173, 185, 187, 395, 478; zsidó vonatkozások műveiben 234—235; egy ifjúkori levele 303; házassága 377—378, 492; olasz földön 404—405; -reliquiák 478; egy plágium-vádról 485—486; *A szelstyéi asszonyok* 35; *Katángy Menyhért* 112; *Képzetelem újra* . . . 113; *A batyus zsidó leánya* 235; *Két koldusdiák* 405; *Szent Péter esernyője* 405; *Jókai Mór* 485, 554.
Mikszáth Kálmánné 535.
Milescu 387.
Milius 555.
Milotay István 484.
Milton 537, 550.
Mindszenti Gábor 462.
Mindszenty Gedeon 239.
Mirabeau 84, 87, 90.
Missale Carthusiense 93, 94.
Missale Romanum 94.
Misteli 463.
Misztótfalusi Kis Miklós 64.
Mitrovics Gyula 52.
Mocsáry L. 550.
Modern Festők 297.
Modern Könyvtár 414.
Molière 262.
Molnár Albert, *Szenczi* 58, 364, 448, 452, 538; *zsoltárfordításának* 1612. *oppenheimi kiadásáról* 300; *Az azeresztényi Religióra és igaz hitre való tanítás* 364.
Molnár Ferenc 115, 121, 180, 296; *A farkas* 52, 536; *Pesti gyerekek* 395; *Az ördög* 553.
Molnár Géza 179.
Molnár István 492.
Molnár János 463; *Fizika* 181.
Molo, Walter von, *Die Persönlichkeiten im Drama* 180.
mondák 110—111; *Dido-m.* 110; *Góg és Magóg-m.* 393, 482; *Toldi-m.* 179—180, 296, 315—318, 403, 409, 482—483; *Rainouart-m.* 179—180; *Ördög R.-m.* 277; *Tan-kréd-m.* 110—111; *Tar Lőrinc-m.* 468; *Attila-m.* 440, 442.

- Monnier, Henri, *Scènes populaires dessinées à la plume* 272.
- Monoszlai András, *De invocatione et veneratione Sanctorum* 211.
- Montagu, Lady Mary Wortley, *Letters duringh the Embassy to Constantinople* 270, 271.
- Montesquieu 72.
- Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* 555.
- Moore 72, 250.
- Moore, Th., *Byron's Life* 103.
- Moreau, Hégésippe 29, 72, 81, 82, 83; *Egy emlék a kórházban* 82.
- Moréas 109.
- Mories, John 535.
- Morley, John, *Cobden-életr.* 479.
- Morvay Győző 254, 487; *Szemere Bertalan és Lord Byron* 535.
- Mossótzty Institoris Mihály 118.
- Motherwell, *Lovasének* 438.
- Moy Thomas 270.
- Móricz Zsigmond 21, 177, 393; írói jelleme 52, 115—117, 178; *Petőfi társaságában* 122; *Az Bétsi Susanána* 242.
- Móritz, Konrektor, *Angliai Parlamentum* 287.
- Mózes 439; *Pentateuch* 439.
- Mörke Eduard, *Maler Nolten* 503.
- Mult és Jövő* 301, 488.
- Munkás Heti Krónika* 119.
- Munkások Újságja* 91, 119.
- Muralt, Béat de, *Lettres sur les Anglois et les François et sur les voyages* 266.
- Musée de Familles* 543.
- Musset 250.
- Muyden, Berthold van 264, 265, 266.
- Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 119.
- Müller-Freirath, *Die Ritter- und Räuberromane* 538.
- Müller Frigyes, *A nagyobb Gellért-legenda forrásai és keletkezése* 492, 547.
- művelődési (görög-), hatások 383—385.
- Műveltség Könyvtára, Magyar Irodalomtört.* 397, 461—466, 484, 485, 491—492, 537, 538, 545.
- Művészeti Almanach, Magyar* 172.
- n. «Vége» 284; *A Toldi-kérdés* 315—318.
- Nagy Endre 62.
- Nagy Ferenc, Vályi 199; *Hunyadi László története* 284.
- Nagy Ignác 22, 273—274, 275; *Magyar titkok* 112, 273, 274, 275; *Tisztújítás* 112, 553; *Torzképek* 273, 275.
- Nagy István 65, 67.
- Nagy István, *A híres Sós András és Szél Gáspár verseiből némely töredékek* 367—368.
- Nagy István, Szerencsi 117.
- Nagy József 49, 203, 299.
- Nagykadátsi Intzei József 156, 157.
- Nagy Lajos, Felsőbüki 551.
- Nagy Lajos, király 122.
- Nagy Péter, *Szépirodalmi folyóiratok szemléje* 487.
- Nagy Sándor 402.
- Nagyszombati-kódex* 395.
- Nagy Szótár 390, 395.
- Nagyvárad komédia* 156—157, 454.
- Nagyvárad Napló* 62.
- Nagy Zoltán 484.
- Napoleon, kiáltványa a magyarokhoz 368—373, 414; (III.) 373.
- Nádasdy Tamás 467.
- Nádaskai András 117.
- Nádor-kódex* 395.
- Nemi 396.
- Neideck György 555.
- Nemes Antal 554.
- Nemes Béla, *Báró Eötvös J. novellái* 544.
- Nemzeti játék-szini Társaság 40, 41.
- Nemzeti Könyvtár (Abafi-féle) 340.
- Nemzeti Kultúra* 544.
- Nemzeti Múzeum, Magyar 51, 93, 327, 436, 529, 541, 552; *Könyvtára* 252, 254, 334, 483.
- Nemzeti Nőnevelés* 396.
- Nemzeti Színház (bpsti) 68, 237, 238, 278, 279, 350, 351, 352, 479, 486—487, 492, 536, 539, 541, 554; hős-koráról 493; (kolozsvári) 234, 552, 553.
- Nemzeti Társalkodó* 108.
- Neue Freie Presse* 544.
- Neue Schauspiele* 337, 339.
- Neugebauer I. 32.
- Neuhaus, Meinhard von 286.
- Ney Ferenc, *Kalandor* 237.
- Négyesy László 15, 29, 53, 78, 82, 91, 185, 189, 191, 202, 247, 260, 400, 406, 411, 412, 413, 414, 452, 500, 549; *Elnöki megnyitó beszéd* 193—200; *Árpádkori compositio* 480.
- Németh Béla, *Szigetvár története* 302.

- Némethy Ferenc, tokaji kapitány 236.
 Németi Ferenc, *Psalmusok* 104.
 német költészet hatása 177.
Nép barátja 91.
 népdal, török korból eredő 98—100;
 a haldokló 243; Amerikában 538;
Amott kerekedik 98—100.
 népköltészet, görög 256; népies al-
 kok az irodalomban 171—172;
Árta hidja 256, *Kakukszó* 256;
 (délsláv) *Duncsics Romanija*
 238; *Vidovics Margitka* 238;
Szultanija 238; *Zlatija, Gyejvan*
leánya 238; *Nejmána és Mujo*
 238.
Népkutatásunk alaptörvénye 489.
Népszava 119, 307, 310, 396.
 Népszínház 121.
 népszínmű (magyar), Finnországban
 495—497.
Néptanítók Lapja 489, 544.
 névtelenek, XVI. sz.-i 104, 105.
 Névy László, *Petőfi olasz tanulmá-
 nyai* 71.
 Nicolini Eugenia, *Az érzelmes tün-
 dérzjáték* 52.
 Nieritz 250.
 Nietzsche 180, 294.
 Nifon, patriarcha 387.
 Niklai Péter, *Adalékok a szabadság-
 harc hírlapirodalmának biblio-
 grafájához* 236, 487.
 Nordau, Max 122.
 Noriéga, F. M., *Gramaire Espagnole*
 72.
 Norsa, Petőfi-ford. 404—405.
Note sur les ravages des Tartares
en Pologne 506.
Nouveau Larousse illustré 370.
 Novalis (Friedrich Hardenberg) 297,
 391; *Hymnen an die Nacht* 297,
 391; *Heinrich von Ofterdingen*
 297, 391.
 Novák Sándor 242.
 novella 544.
Nuova Antologia 396.
 nyelvemlék, rovásírásos magyar 399.
Nyelvemléktár 93.
Nyelvtörténeti Szótár 380, 431, 432,
 450.
Nyelvtud. Közl. 384, 544.
 Nyelvtud. Társaság, Magyar 241.
 nyelvrújítás 181, 394—395, 488.
 Nyirkállai Tamás, *Formulae Solennes*
 177; *Stilus curiae sub Mathia I.*
rege 395.
Nyugat 19, 20, 21, 117, 119—120,
 182, 242, 301, 306, 307, 308, 312,
 314, 396—397, 486, 487, 489—491,
 544.
 Nyugat Könyvtár 186, 307, 310.
 Oberle Károly 246; *Irodalomtörté-
 neti tételek az érettségi vizsgá-
 laton* 58—59.
 Obermüller Ferenc 436.
 Ocskai László 402, 417, 433, 434,
 443, 444, 445, 446, 449.
 Ocskay A. 385.
 Ocsvay Ferenc 524.
 Oecolampadius 363.
 Ohnet 471.
 Oláh Gábor 185, 306, 308, 309, 312,
 313, 367; *Csokonai és Petőfi* 78;
Petőfi képzelete 188, 308; *Írói*
arcképek 188, 308; *Arany János*
feje 493.
 Oláh Miklós 391.
 Olesó Könyvtár 217, 254, 297.
Old Monthly Magazine 273.
 Olmüzi Ágoston 555.
 Omlási 44.
Omnia vincit amor 553.
Organisations-Entwurf 397.
 Origenes 358.
 Orlai P. Soma, *Adatok Petőfi életé-
 hez* 76.
 Oroszlánszivű Richárd 136.
 Országos Kaszinó 203.
*Országos Középiskolai Tanárgye-
 sületi Közlöny* 54, 120, 125, 182,
 202, 203, 242, 397, 491, 545.
 Országos Levéltár 436, 437.
 Ortway Tivadar, *Pór Antal* 493.
 Ossian 250, 422, 438.
Ostdeutsche Post 542.
 Ovidius 46, 47, 72, 78, 239, 469, 550.
Ókori Lexikon 297.
 Óvári Ferenc 203.
 Ördög Róbert-mondája 277.
Óreg Gradual 281.
*Összehasonlító Irodalomtörténeti La-
 pok* 108.
Österr. Bot. Zeitschrift 107.
 -ő, *Regényolvasmányaim* 178.
 P., *Pázmány pedagógiai prédikációi*
 53.
 Paar István, *Egy-két megjegyzés a*
Műveltség Könyvtára legújabb
kötetéhez 491—492.
 Paál Jób, *A régi Nemzeti* 547.
Paedagogiumi Lapok 545.
 Pais Dezső, *Kemény Zsigmond pályá-*

- alapítási törekvései 518—527; *B. Kemény Zs. a bécsi egyetemen* 519; *Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér Zalamegyében* 540.
- Palaticz György 299.
- Palágyi Lajos 320.
- Palágyi Menyhért 18, 21; *Petőfi* 17, 20, 23, 26; *Madách Imre élete és költészete* 155.
- «*Palia*» 455.
- Palma Ferenc Károly 554.
- Pankovszki 387.
- Pantheon 303.
- Pap Domokos, *Dávid Ferenc életrajza* 320.
- Pap János, Alvinczi 409.
- Pap Károly 185, 203, 482; *Tóth Ede leveleiből* 183; *Méliusz Péter arcképe* 357—367.
- Papp Ferenc 140, 185, 392, 521; *B. Kemény Zsigmond Nagyejeden* 296—297, 480; *B. Kemény Zsigmond ifjúkora* 391, 482; *Kemény Élet és Abránd c. regénye* 518; *B. Kemény Zs. Izabella királyné és a remete c. regénye* 520 *Jakab Odön újabb prózai művei* 537.
- Paravia 405.
- Pataj Sándor 127.
- Pataky Dániel 11, 298.
- Pataky Emilia 11, 298.
- Pataky Erzsébet 181.
- Patria e Colonie* 302.
- Pauler Ákos 481; *Széchényi István társadalmi erkölcstana* 301.
- Pauler Gyula, *Wesselényi F. nádor és társainak összeesküvése* 43.
- Paulovics 308; *Reviczky* 185.
- Pavolini, Paolo Emilio 398, 404, 405.
- Pädagogische Literatur-Gesellschaft 124.
- P. Á., *Hol van Pázmány Péter szobra?* 478—479.
- Pákh Albert 2, 8, 9, 71, 536. 551, 552.
- Pál Ernő, *Eötvös politikai alap- eszméi* 544.
- Pálfi 5, 9; *Egy földönfutó hátrahagyott novellái* 9.
- Pálffy Albert 83.
- Pálóczi Horváth Á. I. Horváth Á. Pálné 67.
- Pápolczy György 529.
- Párisi naplopó* 393.
- Pásztor Árpád, *Pör egy 40,000 koronás könyvért* 177.
- Pável Ágoston, *A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai* 178—179.
- Pázmándi Horváth E. 292.
- Pázmány-Egyesület 255.
- Pázmány Péter 98, 198, 210, 211, 215, 394, 405, 407, 413, 414, 461; pedagógiai prédikációi 53; fejlődése 255—256; szobra 478—479; *Epistolæ Collectæ* 183.
- P. E., *A Budapesti Hirlap nyelvéről* 488.
- P. E. gróf 260.
- Peisner Ignác, *Gabriele Baumberg, die Gaitin Johann Bacányi's* 122; *Két érdekes lelet* 543—544.
- Pekár Gyula 125, 189, 191, 553.
- Pekry Polyxena, id. Dániel Istvánné 532.
- Pelbárt, Temesvári 96, 281.
- Percy 35; P.-Society 438.
- Percy és Douglas viszátjáról szóló hős dal* 283.
- Perczel-család 51.
- Perényi József, *Jánosi Gusztáv* 298, 542.
- Persián Kálmán, *A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen* 405—414.
- Pester Lloyd* 301, 545.
- Pester Zeitung* 90.
- Pesti Divatlap* 3, 5, 25, 28, 373.
- Pesti Futár* 395.
- Pesti György 55, 106.
- Pesti Hirlap* 47, 49, 52, 53, 120, 237, 238, 302, 395, 397, 491.
- Pesti Napló* 32, 78, 183, 302, 314, 421, 479, 491, 497, 533.
- Pesty Frigyes 542.
- Petelei István 301, 302.
- Pethe Ferenc, *Gazdaságot Tzélzó Újság* 395.
- Petőfi Album* 26, 28, 75, 78, 82, 83.
- Petőfi-Almanach* 15, 18, 24, 87.
- Petőfi-Ház 240.
- Petőfi István 31.
- Petőfi-Könyvtár* 13, 14.
- Petőfi-Múzeum 29, 76, 77.
- Petőfiné 2, 10, 11, 12; *Naplója* 10.
- Petőfi Sándor 7, 10, 11, 12, 50, 51, 58, 59, 63, 116, 121, 122, 124, 168, 180, 183, 203, 231, 232, 240, 250, 298, 310, 396, 401, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 419, 425, 438, 461, 463, 464, 467, 478, 489, 492, 533, 535, 545, 552, 553; fejezetek a Petőfi-kérdéshez 13—33, 70—92; Erzsikéje 115; német

írók róla 122; költeményei angolul 173—176, franciául 183; néhány szó a Petőfi-kérdéshez 189—190; fogadtatása az irodalomban 238; és a vallás problémájára 302; verseihez széljegyzetek 373—377, 460; első székesfehérvári felléptéhez 393; befolyása a magyar zenére 399; olasz földön 404—405; *Minek nevezzelek* 11, 374—375; *Honfidal* 14; *Egri hangok* 14; *Véres napokról álmodom* 14; 1846. 14; *Védgyeleti dal* 14; *V. Ferdinándhoz* 14; *Tigris és Htiena* 14, 76; *Voltak fejedelmek* 15; *Felhők* 15, 20, 21, 77; *Akasszátok fel a királyokat* 15; *A nép* 15; *Palota és kunyhó* 15; *A nép-nevében* 15; *Apostol* 15, 29, 76, 78, 88, 91, 173—174; *Világgyűlölet* 20, 21; *Ivás közben* 21; *Szobámban* 21; *A csavargó* 21; *Tompa Mihályhoz* 22; *Zsengek* 23, 78; *Irtóztató csalódás* 28; *Gazdálkodási nézeteim* 28; *Napló-ja* 29, 73, 84, 390; *Respublica* 29; *Uti levelei* 21, 24, 30, 72, 74, 78, 79, 83, 86; *Változás* 30; *Te a tavaszt szereted* 30; *A fülkő leány s a pej legény* 33; *János vitéz* 122, 171, 173, 174, 319, 413, hatása a Toldi-ra 55, 402, 481; *Zoltán fiam életrajza* 71; *Hóhér kötele* 72, 76, 78; *A régi jó Gvadányi* 72; *Uti jegyzetek* 74, 76, 77, 79; *Salgó Tó*, 393; *Szilaj Pista* 76; *Zöld Marci* 76; *Ismerjétek meg* 79; *A természet vadvirága* 80; *Szomorú éj* 83; *Halhatatlan a lélek* 84; *Távolozol hát ifjúságom* 85; *Arcképemmel* 86; *Föl a szent háborúra!* 88; *Dicsőséges nagy urak* 114; *Négyókrós szekér* 115; *Helység kalapácsa* 122, 171, 238; *Szülőföldemen* 173; *Cserebogár* 173; *A Dunán* 173; *Nemzeti dal* 173, 176, ki szedte? 240; *A magyar nemes* 173, 176; *Cipruslombok* 173, 175; *Bolond Istók* 173, 175; *Füstbe ment terv* 176; *Megy a juhász számaron* 176; *Alku* 176, 373—374; *Anyám tyúkja* 176, 243; *Fa lennék, ha...* 176; *Furcsa történet* 176; *Csatadal* 176; *A golya* 176; *Ez a világ milyen nagy* 176; *Esik, esik, esik* 176;

Farkas kaland 176; *A jó öreg korcsmáros* 176; *Élő halott* 176; *Reszket a bokor* 176; *Szeptember végén* 176, 376, 543; *Egy gondolat bánt engemet* 176; *Est* 240; *Magyar vagyok* 375; *Karácsonkor* 375; *Tűz* 375; *A vándorlegény* 376; *A szerelem* 376; *Rég veri már* 376—377, 460; *Hattyúdalféle* 377; *Vadonban* 390; *A faluban utcahosszat* 460; *Tündéralom* 539; *Fekete kenyér* 545; *A csaplárné a betyárt szerette* 545; *A dal* 545.

Petőfi-Társaság 50, 182.

Petőfi Zoltán 71, 87, 88.

Petrarca 8, 250.

Petrovay-kódex 456.

Petrovay Miklós 456, 457.

Petrőczy István 421.

Petruslied 385.

Petz Gedeon 41, 300; *Német philológiai dolgozatok* 502—503.

Petzold J. N. 338.

Péchi Imre, *Petőfi Dunavecsén* 75.

Péchi Simon 58, 235; *Psalterium* 379—381, 392.

Péczeli J. 550.

Péterfy Jenő 187, 250, 406, 410, 464;

Összegyűjtött munkái 97, 351;

Kemény Zsigmond 237; *Történeti drámáinkról* 351.

Péter Mihály, *Gálszécsi István és működésének első nyomai* 397.

Péter vajda 388.

Phillips, Henry, Jr. *Selections from the poems of A. Petőfi* 173.

Philológiai Társaság, budapesti 179, 196, 272, 319, 418.

Philológiai dolgozatok, Német 502—503.

Phonogramm-Archiv és magyar-nyelvű fölvételei 543.

Photinus 455.

Piasecki Pál 387.

Pinkerton, *Skót tragikus balladák* 438.

Pintér Jenő 185, 202, 203, 245, 247, 299, 461, 462, 466, 505, 532, 548; *A magyar irod. tört.* 322; *A magyar irodalomtörténete Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig* 320, 392, 394, 483, 484, 487, 488, 490, 491, 492, 541, 544; *Szerkesztői végszó* 498—499; *Időmutató a megújulás korabeli magyar irodalomtörténethez* 557.

- Pintér Sándor 203.
 Piros Kálmán, *Vass József emlékezete* 240.
 Pitroff Pál 392; *Vörösmarty: Késérő pohár* 459—460; *Kemény és Balzac* 547.
 Pivány Jenő, *Hungarians in the American civil war* 538.
 P. J., *Kont Ignác halála* 123.
Planctus destructionis regni Ungariae per Tartaros 505—517.
 Plato 282, 393.
 Plutarchos 282.
 Poe, Edgar 109; *Mysterions Tales* 220.
 Poerio, Alessandro 405.
 Pogány József, *Arany contra Petőfi* 27, 28, 89.
 Pogrányi József 481.
 Pokoly József 547; *Az erdélyi református egyház története* 96.
 Polit Vladiszlava, *Petőfi a szerbeknél* 52, 122.
 Politzer Zsigmond 119.
 Pollák Miksa, *Tompa Mihály és a biblia* 231—232, 239, 301, 302, 482, 543; *Arany János és a biblia* 232.
Polybiblon 183.
 Pompéry Aurél, *Berzsenyi egy kézirat* 113; *Eötvös József báró leveleiből* 479.
 Pompéry János 113, 390, 479.
 Poncianus históriája 47, 282, 462.
 Poóts András, *Sénai Lukrétzia* 284.
 Porcia János 42—43; *Histoire de troubles de Hongrie* 43.
 Porzó (Ágai Adolf) 235.
Pozsonymegyei Közlöny 553.
 Pór Antal 316, 493.
 Pósa-házi János 54, 121.
 Pönögei Kiss Pál (Petőfi S.) 75, *Pray-kódex* 384.
Pressburger Zeitung 243.
 prédikációs könyvek 455.
 Pribram, A. M. 52.
 Prielle Cornélia 11, 70.
 Prikkel Marián 385.
 Priscianus 323.
 Priscus 180, 283.
 Prohászka János 191; *Arany J. egyik jegyzetéhez* 543.
 Prohászka Ottokár 291.
 Propertius 469.
Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 54, 120, 183, 242, 302, 502.
Protestáns Szemle 16, 71, 302, 397—398, 491, 545.
Próbakő 157, 454—455.
 Pruzsinszky Pál, *Bod Péter és munkái* 54, 120, 183, 242, 302, 492, 502; *A Heidebergi Káté 350 éves jubileuma* 242.
 Psalterium l. zsoldár.
 Pulszky 23.
 Puskin 438.
 Pückler-Muskau, Fürst v. 301.
 Quintilianus 323.
 Quinet, Toussaint 531.
 Rabener 550.
 Racine 262, 376.
 Rada István 203.
 Radákovics József l. Vas Gereben.
 Radnai Rezső, *Aesthetikai törekvések Magyarországon* 382.
 Radó Antal 183, 203, 233, 234, 245.
 Radó István, *Zsidó vonatkozások Mikszáth műveiben* 234—235.
 Radvánszky Kálmán báró 203.
Radványi-kódex 281.
 Rainouart- (Ranawart-) mondák 483; és Ilosvai Toldija 179, 315, 403.
 Raj Ferenc 111.
 Rajna Ferenc 115.
 Rakodczay Pál 57, 85.
 Raksányi Kálmán 378.
 Ranolder 537.
 Ranschburg Pál 111.
 Ranschburg Viktor 503.
Rassegna Bibliografica Della Letteratura Italiana 398.
Ratio educationis 344.
 Raupach, Ernst, *Ördög Róbert* 277—280.
 Rác Lajos 347, 391; *Gróf Teleki József levelei Rousseauról és Rousseauhoz* 236; *Erdélyi János Sárospatakon* 303, 399, 492.
 Rác Miska 433, 434, 444, 445.
 Ráday Pál 532.
 Rájner Lajos 384.
 Rájnis József 203, 393, 550.
 Rákosi Jenő 54, 189, 233, 301, 496, 536; *A szerelem iskolája* 352, 539; *Az ülegen elem beáradása* 395; *Aesopus* 553.
 Rákosi Viktor 112, 122.
 Rákóczi Ferenc 127, 262, 263, 265, 267, 268, 270, 398, 401, 402, 417, 420, 421, 422, 426, 427, 428, 430, 432, 433, 435, 437, 439, 440, 441,

- 442, 449, 450, 451, 541, 546;
Confessio-ja 390; *Emlékiratai*
 433, 435, 440, 443.
 Rákóczi-féle *Új-Testamentum* 409.
 Rákóczi György (I.) 119, 183, 300,
 546; (II.) 539.
 Rákóczi József 268.
 Rákóczi-könyvtár, és katalogusa 300,
 487, 542; Rákóczi-levéltár 451.
 Rákóczi Zsigmond (III.) 300, 487.
 Ráres Péter 387.
 Ráth Károly 440, 443.
 Ráth Mór 120, 551.
Regélő 2, 5, 171.
 regényirodalom (magyar) 124—125,
 535.
 Regnart Jakab 470.
 Reich Zsuzsanna (Daykáné) 347.
 Reimann Jakab Frigyes 193, 194,
 195.
 Rein-féle Lexikon 251.
Religio 491—492, 545.
 Remekírók Kép. Ktára 373.
Renaissance 21, 27.
 Renaudet, A. *Érasme sa vie et son*
oeuvre jusqu'en 1517. 183, 302.
 Rottégi Sándor 539.
 Reuchlin 363.
 Reviczky Gyula 298, 301, 487.
Revista pentru Istorie, Archaeologie
și Filologie 455.
Revue Critique 113, 545.
Revue de Hongrie 183, 302, 398,
 545.
Revue de Philologie 113.
Revue des deux mondes 550.
Revue Germanique 113, 398.
Revue Historique 113, 183, 302.
Revue Internationale de l'enseigne-
ment 113.
 Rexa Dezső 542, *Kuthy Lajos* 182;
Zrínyi egy ismeretlen átdolgo-
zója 299; *Petőfi első székesfehérvá-*
ri felléptéhez 393; *Tinódi-cime-*
rek 493.
Régi Magyar Költők Tára 43, 45,
 58, 96, 315, 316, 393; VII. kötete
 104—106.
Régi Magyar Könyvtár 167, 172,
 368, 544; I. még Szabó Károly.
Régi Magyar Nyelvmélekek 63, 549,
 550.
 Régnier F. 109.
 Réjane, Mme 313.
Révai-Franklin Per 119, 180.
Révai-Lexikon 404.
 Révai Miklós 200, 299, 393, 406, 485,
 488, 543; *Antiquitates* 385; iro-
 dalomtörténete 396.
 Révai Mór 180, 203.
 Révay, kurucezredek 441.
 Révész, André, *Le poète hongrois de*
la Révolution française 545.
 Révész Imre, *A debreczeni főiskolá-*
ról 44.
 Révész Mihály, *A Népszava negyven*
esztendeje 119; *A Marseillaise és*
szerzői 396.
 Révhegyi Rózsi, *Kölcsey mint aesthe-*
tikus 114, 482.
 Révy Ferenc 53.
 r. f. 484.
 rg. 231, 305, 306, 499; *A Greguss-*
jutalom 184—188.
 Rheda Pál, Lipsiai 362.
 Ricaut 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270.
 Richardson 102.
 Richelieu 530.
 Richter, *Briefe eines Eipeldauer's*
 272.
 Rickets, Mabel 132.
 Riedl Frigyes 14, 18, 28, 74, 184,
 188, 189, 202, 203, 232, 295, 311,
 319, 394, 400, 463, 500, 546, 556;
 a kuruc balladákról 401—402;
Görgey a magyar költészetben
 183; *A kuruc balladák* 417—452.
 Riego 84.
 Rilke 109.
 Ristori 479.
 Ritoók Emma 238.
 Robert le Diable (II. Róbert) 277.
 Robespierre 30, 73, 87, 302.
 Rogerius, *Carmen miserabile* 507.
 Roland, Mme 87.
 Romaine, Jules 109.
Románul 120—121, 296.
 Romanecz Mihály 49, 50.
 Román Sándor 406, 409, 411.
 Rombauer Emil 111.
 Rosenberg Perchta 286.
 Rosenberg Ulrich 286.
 Roskoványi-könyvtár 191.
 Ross, E. Denison 51.
 Rostand 537.
 Rotarides 199, *Lincamenta* 195.
 Roth, alezredek 289.
 Roth Alfréd, *Tanulmányok Roth*
Dánielről 503.
 Roth Dániel 503.
 Rousseau 29, 30, 72, 236, 239, 250,
 302; *Nouvelle Heloïze* 239, 268.
 Roustan, L. M., *La Lettre* 269.
 rovásírásos nyelvmélek 399, 540.

- Rozsnyai Dávid, *Horologium Turcicum* 462.
 Róbert Károly 361.
 Rózsa Dezső 179; *Shakespeare előzői* 233.
 Röttscher 72.
 Röder E. Akos, *A kuruckor érzésvilága* 556.
 —r. —r. 377, 378.
 Rubinyi Mózes 239, 241; *Sylvester és Donatus* 321—325; Révai-kiad. 395; *Pintér Jenő irodalomtörténete* 544.
 Rudolf király 361.
 Rupp Kornél 385; *Tanulmányok a XVI. sz. vallásirodalmából* 385.
 Ruskin 250.
 Ruzsonyi Béla, *Dugonics Etelkájáról* 163—165.
Rückblick 145—155.
 Sacher-Masoch 250.
 Sachs, Hans, *Wittenbergische Nachtigall* 361.
 Sagredo 42, 303.
 Sahlhausen Mór, br. 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348.
 Saint-Just 29, 30, 83.
 Saint-Simon 262.
 Sajó (Jókai Mór) 9.
 Sajó Andor, *Élet és irodalomtörténet* 492.
 Sajó Sándor 232.
 Salamon, király 480; Bölcs- 350—356, 375; *Enekek éneke* 439; *Salamon bölcsesége* 439; *Kohélet* 439.
 Salamon Ferenc 28, 187, 250, 292; mint műbíráló 63; *Irod. tanulmányok* 533.
 Salburg, Edith Graefin, *Reaction* 178.
 Salgó E. 84.
 Salgó Jakab 233.
 Salgó Sándor, *Tinódi Lantos Sebestyén szülőhelye* 302.
 Sallay Géza, *Döbrentei Gábor élete és működése* 63, 300, 482.
 Sallustius 72.
 Sambucus 195.
 Sand, Georg 11, 72, 89, 270.
 Saphir 250.
 Sass Erzsébet 115.
 Sass István 33, 73.
 Saussure, César de 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270; *Törökországi levelek* 263, 265; *Lettres et voyages* 265, 266.
 Sayous 371; *Histoire générale des Hongrois* 370.
 Sági István 60, 191, 395.
 Sámbar Mátyás 54.
 Sándrovcics 348.
 Sárközy István 458.
Sárospataki Füzetek 303.
Sárospataki Református Lapok 54, 121, 183, 242—243, 302, 398, 492, 546.
Sárosy-Album 115.
 Sárosy Gyula 115.
 Schack 355.
 Schannen Pál 53.
 Schaubühne 177.
 Schaukal 109.
 Schedius Lajos 299.
 Schedel 550.
 Seheffel, *Gaudeamus* 21.
 Schellenberg János 555.
 Schesæus 44.
 Schiller 72, 78, 103, 130, 241; *Don Carlos* 250.
 Schill Fülöp, *Petőfi mint a világszabadság s a hazaszeretet költője* 28.
 Schlechta János 555.
 Schmallögger 38.
 Schmid Kristóf 250.
 Schmidt-Cabanis, Richard 122.
 Schmidt Henrik 502.
 Schneller István 402.
 Schnitzler 404.
 Schopenhauer 22, 180, 282.
 Schönbach 404.
 Schöppfin Aladár 186, 188, 246, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313; *Az új magyar irodalom* 115; *A magyar kritika* 182; *Tegnap problémák* 301; *Szépirodalmi szemle* 392, 484; *Eöt-vös* 489; *Gyulai Pál posthumus könyve* 489—490; *Szinnyei bácsi halálára* 491.
 Schreyvogel, J., *Tagebücher* 65.
 Schröder 337; *Amtmann Graumann* 338; *Die Liebhaber nach der Mode* 338.
Schuschny - Emlékkönyv 111—112, 238.
 Schuschny Henrik dr. 111.
 Schwarz Frigyes, *A soproni német gyermekdal* 503.
 Scott, Walter 438, 480; és Jósika 129—142, 217—227; *Ivanhoe* 131, 135, 136, 139, 141, 223, 224; *Waverley* 131, 132, 134, 219, 221,

- 225; *Rob Roy* 132, 140, 219, 225; *Lives of the Novelists* 133; *Guy Mannering* 134, 139; *The Heart of Mid-Lothian* 134, 139, 225; *Kenilworth* 135; *Quentin Durward* 135, 136, 141; *The Monastery* 137, 140, 219; *Woodstock* 138, 139, 218; *The Fortunes of Nigel* 139, 141, 142, 217, 219, 225, 226; *The Abbot* 140, 217, 223, 226; *Old Mortality* 141; *Mrs. Ann Radcliffe* 142, 222; *Peperil of the Peak* 219, 226; *The Antiquary* 220, 225.
- Sebes Gyula, *Szentföldi magyar utazás a XVIII. században* 483.
- Sebestyén Gyula 180, 191, 203, 298, 400, 401, 542; *Gyulai Pál tévedései* 298; *A HB. szerzője és kora* 384; *A Pray-kódex kora* 384; *A konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék* 399; *A váci énekes gyűjtemény* 483; *Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez* 540; *Rovás és rovásírás* 540.
- Sebestyén Károly, *A magyar nyelv vadhajtsái* 395; *Cobden és Kossuth* 479.
- Sebők Lajos, *A magyar szókinccs hontalanjai* 395.
- Sedaine 337.
- Semptei névtelen 238.
- Semsey Andor 60, 390.
- Seress László, *Kossuth, Görgey, Szemere* 61—62; *A fölvilágosult abszolutizmus politikai irodalma* 117.
- Seruius 323, 324.
- Servet Mihály 159, 320.
- Setälä Emil 59.
- Seyfried Ignác 68.
- Sévery, William de 264.
- Sévigé, Mme de 260, 261, 262, 263, 269.
- S. Gy. *Az új Vadrózsaper záradéka* 483.
- Skakespeare 71, 72, 78, 232—234, 355, 471; az első S.-ford. 122; *Cymbeline* 35; *III. Richard* 35; *Avelencei kalmár* 234; *II. Richard* 234; *János király* 250; *Hamlet* 484; *Téli rege* 532.
- Shakespeare-Tár, Magyar* 54, 122, 179, 232—234, 398, 487.
- Shelley 20, 21, 72, 78; *The Cloud* 77; *A szökevények* 77.
- Sidney Fülöp, *a magyar hősdalok-ról* 282—284; *Defense of Poesy* 282; *Arcadia* 282.
- Sikabonyi Antal 308; *Rákosi Jenő* 54; *Komjáthy* 185; *Jókai és Gyulai leveles ládájából* 479; *Idősb Szinnyei József* 491, 542.
- Silberstein, August 122.
- Simai Kristóf, *«Mesterséges ravaszág» színelője* 38—39, 41; *Váratlan vendég* 171.
- Simai Ödön, *Kazinczy Ferenc nyelvújítása* 181, 394—395, 488, 543.
- Simén Domokos 455.
- Simon, «tanító» 387.
- Simonfi János, *Az irodalom szó története*, 241, 300—301, 395, 543; *Néhány szó a kuruc balladák kérdéséhez* 546.
- Simonyi Zsigmond 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 461, 462, 463, 544; *Ady és Erdődi* 54; *Sylvester homályos szavai* 181; *M. Hat.* 384.
- Sinay 366.
- Singer Leó 301.
- Sinkai 387, 388.
- Skaricza Máté 328; *Vita Stephani Szegedini* 363.
- Skultéty József, *Kedy sa ženil Mikszáth* 492.
- Slavata, Wilhelm 286.
- Slovenské Pohlady* 492.
- Smollett 102.
- Socrates 551.
- Sol (Arany J.) 551.
- Somaize 531.
- Somló Sándor 554.
- Somogyi 293.
- Somogyi Pál 258, 259.
- Somosi Mihály 367.
- Sophokles, *Elektra* 484.
- Sófalvi József 240.
- Sós Márton, *Etédi, Magyar gyász* 284; *Scythia király* 284.
- Sörös Pongrác, *Forgách Ferenc, a történetíró* 501.
- Spalatói Tamás 507.
- Speculum Humanae Salvationis, és a magy. kódexirők* 300, 399, 483.
- Spetykó Gáspár 127.
- Spiess, Chr. H., *Die Mausfalle* 338.
- Staël, Mme de 270.
- Stahrenberg 449, 450.
- Stavrinos 387.
- Steinbach 404.
- Steinhofer Károly, *Régi könyvek mesterei* 63—64; *A Franklin-*

- Társulat fennállásának negyvenedik évfordulója 297.
- Stephanie (der jüngere), Gottlieb, *Peter Zapfel, oder die Schatzgräber* 334—337; *Die Wirtschafterin* 337, 339, *Die abgedankten Offizire* 337; *Der Deserteur aus Kindesliebe* 337, 339; *Der Oberamtmann und die Soldaten* 337—338; *Tadler nach der Mode* 338, 339; *So muss man Füchse fangen* 338; *Der Werber* 339; *Die Kriegsgefangenen* 339; *Die bestrafte Neugirde* 339; *Macbeth* 339; *Die Liebe für den König* 339; *Der Spleen* 339; *Die Deutschen* 339; *Der entlarvte Philosoph* 339; *Der unglückliche Bräutigam* 339; *Der allem gefällige Ehemann* 339; *Die seltsame Eifersucht* 339; *Frau Mariandel* 339; *Das Mädchen in der Tore* 339; *Der Apotheke und der Doktor* 339; *Die eingebildeten Philosophen* 339.
- Sterne 102.
- Stiller János 126.
- Stiller Kálmán, *Vahot Imre* 127.
- Stoica, Ludescu 387.
- Stoica Vazul, *Egy virágének XVII. századbeli román fordítása* 455—457.
- Stolle, *Deutsche Pickwickier* 273.
- Storm, Theodor 251.
- Stöhsel, Karl, *Lord Byron's Trauerspiel Werner u. seine Quelle* 102.
- Sue 72, 78; *Han d'Islande* 76; *Athar Gull* 76; *Les mystères de Paris* 78, 273; *Le juif errant* 78.
- Sulpitius 323.
- Surányi Károly 126.
- Surtees Róbert 438.
- Sylvester János, Erdősi 60, 63, 360, 463; életéhez 45; neve 54, 118; homályos szavai 181; és Donatus 321—325; *Grammatica hungarolatina* 321, 324; *Rudimenta Grammatices Donati* 321, 324; *Rosarium* 487.
- Sz. 302; *Petőfi—Rógnis—Plato* 393.
- Szaák Lujza 129, 223.
- Szabadgondolat* 243, 302, 492, 546.
- Szabadság* 62.
- Szabolcsi Lajos 110.
- Szaboleska Mihály 116, 189, 462.
- Szabó Dávid, Barczafalvi 60, 395.
- Szabó Dávid, Baróti 60, 239, 409, 550; *Aeneis-ford.* 118.
- Szabó Dezső, *Ujabb irodalmunk és legújabb irodalomtörténetünk* 397.
- Szabó Ervin 177; *Level a szerkesztőhöz* 251—254.
- Szabó Gábor 111.
- Szabó Gyula, U., *A Lugossy-kódex* 542.
- Szabó István 157, 330.
- Szabó János 327, 524, 550.
- Szabó Károly, *Beöthy Zsolt* 493.
- Szabó Károly 550, *Régi Magyar Könyvtár* 53, 104, 117, 118, 258, 487, 542.
- Szabó László, Jókai-könyve 485—486.
- Szacsvay Sándor 117.
- Szaklányi Zsigmond 395.
- Szalay Gábor, báró, *Szalay Lászlóról* 178; *Szalay László levelei* 291—293; *Néhány szó Szalay Lászlóról* 486.
- Szalay Imre 542.
- Szalay László 130, 133, 178, 189, 195, 243, 420, 486, 489, 542; *Levelei* 291—293, 486.
- Szalkai Horváth Béla, *A Pesti Hirlap és a Kelet Népe* 53—54.
- Szalókyak 361.
- Szamota István, *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten* 283.
- Szamorovszky Ödön 349.
- Szana Tamás 156.
- Szatmári György 555; *breviariuma* 545.
- Szatmári Király Ádám 262.
- Szántai István 45.
- Szántó (Arator) István 241, 255, 330, 331.
- Szász Béla 381.
- Szász Ferenc, *Debreceni Márton ifjúkori levelei* 539.
- Szász Károly, 1, 2, 3, 7, 10, 122, 183, 283, 297, 298, 391, 406, 480, 521, 552; *Ábránd Liszt zenéje után* 6—7; *Szeralem gyöngyei* 7—8; *Petőfiné naplója olvasásakor* 10; *Bölcs Salamon* 350—356; *Heródes* 356.
- Szász Károly, legifj. 57, 185, 203, 400; *Gyulai Pál leveleiből* 1—12; *Gyulai Pál egy ifjúkori levele* 2; *Gyulai Pál ifjúkori drámakísérete* 2; *Kossuth és Görgey* 122; *Gyulai Pál ifjúkorából* 298.
- Szászváros 121.
- Szász Zoltán 19.
- Századok 45, 55, 121—122, 183, 243,

- 283, 285, 303, 316, 370, 386, 398, 492—493, 547, 554.
- Szeberényi J. 550.
- Szederkényi Anna 122.
- Szegedi András 55.
- Szegedi Kiss István 363, 364, 366.
- Szegedi Veres Gáspár 257.
- Szegedy Gergely 455; *Énekeskönyve* 393.
- Szegedy Rezső 322; *A «Béla király és Bankó leánya» forrása* 238; *A vitéz Francisco délszláv rokonai* 299.
- Szekfű Gyula 181.
- Szekulics Géza, *Dóczy Péter a délszláv költészetben* 55.
- Szelényi Ödön 545.
- Szelim 399.
- Szemák István, *Ifjúsági könyvtárjegyzék* 249—251, 397, 491; *Észrevételek* 491.
- Szemere Bertalan 61, 242, 300, 303, 542; élete és írói működése 48—49; és lord Byron 535; *Utazás a külföldön* 49, 241; *Emlékezései* 535; *Egy száműzött gondolatai* 535.
- Szemere György, *Doktor Mefisztófelesz* 112.
- Szemere Miklós 399.
- Szemere Pál 183, 291, 301, 492; forrásaihoz 392; *El ne felejtés* 392; *Hűség* 392; *Midőn az est* 392; *Epedés* 392; *Éjjeli* 392.
- Szemkő Aladár 319; *Garay János* 115.
- Szendrey Júlia 12, 15, 18, 70, 83, 86, 87, 88, 89; l. még Petőfiné.
- Szendrey Mari 12.
- Szendrői névtelen, *Szilágyi és Hajmási* 282.
- Szenes Béla, *Az ifjú Ady Endre* 62—63; *Mai írók és művészek tegnapja* 122.
- Szent Ambrus 358.
- Szent András 359, 362.
- Szentábrahádi 455.
- Szent Ágoston 358.
- Szent Chrysostomos 282, 358.
- Szent Demeter 506, 507.
- Szent Ferenc, legendája 398.
- Szent Gellért, nagyobb legendája 547.
- Szentgyörgyi József 457, 458.
- Szent Hieronymus 358.
- Szentirmay Gizella, *Mórike Eduard «Maler Nollen» című regénye* 503.
- Szent István 105, 465.
- Szentiváni Mihály 391.
- Szentirás* 104, 119, 183, 350, 352, 353, 355, 375, 376, 385, 488, 509; és Tompa Mihály 231—232; fordítások 302, 487; magyarázat 455; sz.-ból kimaradt versek 546; *Énekek éneke* 352; *Királyok könyve* 353; *Prédikátor* 353; *Ézsaiás* 376; *Jób* 376.
- Szent János, evang. 157.
- Szent László 465, 507.
- Szentpétery Sámuel 485.
- Szeőke Ambrus 446.
- Szepes Vármegye Múltjából, Közlemények* 117, 285.
- Szepe Korocz György 299.
- Szeremley Barna 46.
- Szerencsi Nagy István 117.
- Szerémi Illyés, *Az igaz hitnek hasznáról* 104; *Cantio pulchra* 104; *Istenünkhöz való szép dicséret* 104.
- Szerényi Nándor 191.
- Széchenyi eszmévilága* 290—291, 398, 480.
- Széchenyi Ferenc gróf 394.
- Széchenyi István gróf 49, 54, 55, 59, 119, 122, 178, 198, 203, 256, 411, 412, 461, 467, 478, 488, 489, 491; naplói 123—124; és Madách 143—155; és a magyar nevelés jövője 181—182; közlekedésügyi reformja és tevékenysége 288—290; eszmévilága 290—291, 398, 480; társadalmi erkölestana 301; und Fürst v. Pückler-Muskau 301; *Naplóinak kiadásáról* jelentés 390; és Anglia 394, 547; nemzetiségi politikája 396; irodalomhoz 396—397; a megrágalmazott 486; néhány Sz.-probléma 486; társadalmi politikája 488; *Garat* 47—48, 52, 118; *Kelet népe* 47, 53, 375, 526; *Töredékek... kiadatl. irataiból* 47; *Naplója* 47, 390; *Ein Blick auf den Anonymen Rückblick* 144—155; *Polit. Programm-töredékek* 397; *Hitel* 486; *Lovakról* 536.
- Széchy Károly 107, 223, 299, 540; *Gróf Zrínyi Miklós* 43; *Magyar költő idegen földön* 370.
- Székács-Emlékönyv* 398, 414.
- Székács József 414, 550.
- Székel Tamás, Keteji 399.
- Székely István 203.

- Székely István, *Krónikája* 118, 540; *Soltár* 540.
- Székely Múzeum 393.
- Székely Sándor, Aranyosrákosi 115.
- Székeljudvarhelyi kódex*, kiadásához 543.
- Szell-kódex* 258.
- Szép Ernő 121.
- széphistóriák 110—111; *Bankó leányáról* szóló széphiist. délszláv forrása 178—179, 238, 463; *Poncianus históriája* 47, 282, 462; *Szilágyi és Hajmási* 104, 298, 300, 393, 463; *Vitéz Francisko* délszláv rokonai 299.
- Szépirodalmi Figyelő* 71, 537.
- Szépirodalmi Közöny* 420.
- Szépirodalmi Lapok* 2, 8, 9, 551.
- Szépirodalmi Szemle* 536.
- Sz. G. 242.
- Szigeti József 9; *Viola* 536; *Vén bakancsos és fia, a huszár* 553.
- Szigetvári Iván 74; *Petőfi költészete* 14, 19, 22, 28, 78; *A komikum elmélete* 52, 114; *Bod Péter mint versíró* 299, 393; *A rab golya jelentése* 532—534.
- Szigligeti Ede 68, 337, 463, 554; -emlék 113; *Szökött katona* 171, 237, 553; *Gritti* 254—255; *A cigány* 495, 496; *A csikós* 553; *II. Rákóczi F. fogsága* 553, 554; *Liliomfi* 553.
- Szigligeti-Társaság 113; 1912. évi jelentése 554.
- Sziklay Ferenc, *Arany János magyar verselése* 240.
- Szikszay Lajos 436.
- Szilády Áron 43, 45, 58, 96, 104, 238, 467; *Balassa*-kiad. 280, 281; *Péchi Simon Psalteriuma* 379—381, 392.
- Szilágy* 62.
- Szilágyi és Hajmási históriája* 104, 298, 300, 393, 463.
- Szilágyi István 118; *Az ékes magyar szókötés* 119.
- Szilágyi István-kör Évkönyve*, *A máramarosszigeti* 192.
- Szilágyi Sándor 9, 299; *Emléklapok* 2; *A magyar nemzet története* 370.
- Szily Adolf 111.
- Szily Kálmán 390, 452, 535; *Elnöki megnyitóbeszéd* 241.
- Szinán 276.
- színérzet 541.
- Szinészeti Lexikon, Magyar* 172.
- Szini Gyula 122.
- Szinkovich Jenő 241.
- Szinnyi Ferenc 171, 189, 370, 500; *Jósika humoros életképei* 272—275.
- Szinnyi József, id. 107, 483, 491, 493, 494—495, 536, 537, 539, 541, 542, 547, 548; *halálához* 542; *Petőfi Sándor* 15; *M. Írók* 45, 337, 338, 339, 416, 532; *Hírlapirodalmunk 1848—49-ben* 236.
- Szinnyi József, ifj. 384, 495, 496; *A magyar magánhangzók történetéhez* 544; *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* 544.
- Szinyei Gerzson 542.
- Sziráký Balázs (Balázs deák?) 55.
- Szirmai Albert 115.
- Szirmay Antal 299.
- Szivos Béla 125.
- Szkhárosi Horváth András 168.
- Sz. M. 398.
- Szmida Viktor 239.
- Szolga Ferenc 453.
- Szomaházy István, *Dr. Kaposi Márta* 112, *A gyergyóvári hadjárat* 112.
- Szombathy János 39.
- szombatos imakönyv 380; névtelen írója 235, 380; *szombatos-bibliografia* 542.
- Szomorý Dezső 296.
- Sztárai Mihály 332, 358, 391; *Az igaz papság tükre* 553.
- Sztrakoniczky Károly, *A Nemzeti Színház kövei* 486—487.
- Sztripszky Hádor, *Adalékok* 118; *Jegyzetek a görög kultúra árpád-kori nyomairól* 383—385.
- Szürý Dénes 253.
- Tacitus 71, 72.
- Taine, H. 109, 136, 475.
- Takács Menyhért 415.
- Takáts Sándor 181; *Zrínyi Kata* 536—537.
- Taldi Valori da Firenze, Nicolo di 316.
- Tamássy 497.
- Tanáregyesület. Országos Középiskolai, és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 125—126.
- Tankréd-monda 110—111.
- Tardel, *Die Sage v. Robert der Teufel in neueren deutschen Dichtungen* 277.

- Tar Lőrinc mondája 468.
 Tarnovszki András 387.
 Tasner Antal 390.
 Tasso 537, *Megszab. Jeruzsálem* 198.
 Tatay J. 549, 550.
 Tauchnitz 35.
 Tauszk Ferenc 111.
 Tavernier 266.
 T. A. 300.
 Tábori Kornél, *Magyar humor* 302.
 Tábori Róbert 125.
 Táncsics Mihály 119.
 Tárkányi 22.
 Társadalomtudományi Egyesület, Magyar 290.
 Telegdi Csanád 317, 318.
 Telegdi-féle *Rudimenta* 540.
 Teleki Domokos gróf 9.
 Teleki József gróf, levelei Rousseauról és R.-hoz 236.
 Teleki-könyvtár 396.
 Teleki László 256; *A kegyenc* 553, 554.
 Teleki Mihály, levelezése 547.
 Teleki Pál gróf 402.
 Teleki Sámuel gróf 240; levelezése külföldi matematikusokkal 396.
 Teleky József 305.
 Teleky Sándor gróf 22.
 Tell 83.
 Temesvári Múzeum 446.
 Temesvári Pelbárt 413, 414.
 Tencin, Mme de 262.
 Tennyson 537, 539.
 Terentius 333.
 Tesseni Wenzel, Magelona ford. 122.
Testvériség 119.
 Teutsch, G. D., *Synodalverhandl. d. ev. Landeskirche... in Siebenb.* 44.
 Thackeray, *Comic tales and sketches* 273.
 Thallóczy Lajos 71, 370.
 Thalys Kálmán 263, 264, 265, 482, 556; és a kuruckori költemények 295, 319, 394, 398, 400, 401—402, 417—452, 490, 546; *Régi magy. vitézi énekek* 100, 428, 430, 443, 445, 446, 448, 451, 456; *Lőcse város levéltárának Rákóczi-kori okmányairól* 285; *Thököly bujdosása* 401; *Adalékok* 417, 418, 419, 430, 436, 437, 442, 443, 445, 446, 448, 450, 452; *Tanulmányok* 417, 418, 451; *Balassa Bálint siralomdalai bujdosásában* 420; *A koronczói harcmезőn* 420; *Ne bántsad a magyart* 421, 429, 442; *Zengő liget* 421; *Kárpáli kürt* 421, 423, 425, 428, 442, 443; *Székely kürt* 421, 423, 428, 442, 443; *Thököly bujdosó híve* 421; *Thököly bujdosói* 421; *Petrőczy István bujdosó éneke* 421; *Kurucvilág* 421, 425, 428, 442, 443, 445, 446, 448, 450, 451, 452; *Az erdő vihar előtt* 422; *Rákóczi-tár* 430, 437, 442, 443, 445, 448, 451, 452; *Bottyán tábornok élete* 433, 434, 445, 446, 448, 450, 452; *Szomorú ének* 433; *Ocskai L. élete* 433, 434, 437, 445, 446, 448, 451; *Dunántúli hadjárat* 448; *Bujdosó kuruc dala* 451.
The Contemporary Review 547.
 Theiner 318.
 Theophilactus 358.
 Thern Károly 237.
 Thevenot 266.
 Thienemann Tivadar 539; *Német és magyar nyelvújító törekvések* 398, 502.
 Thierry A. 443, 550; *Attila-mondák* 440, 442.
 Thomsen Vilmos 399.
 Thököly Imre (41), 46, 398, 421; —ről régi angol költemények 55.
 Thuróczy János, *Kronikájának ismeretl. kiad.* 118.
 Thurzó Ferenc 537.
 Thurzó György 215.
 Thúry Zsigmond, *A szombatos kódexek bibliographiája* 114, 542, 556; *Jókai Mór karácsonya 1856-ban* 121.
 Tieck 72.
 Timon (L. Cormenin és Madách I. álneve) 52.
 Tinódi Sebestyén 44, 55, 358, 411, 466—469, 482; szülőhelye 302; T.-címerek 493; *Erdélyi historia* 43; *Cronica* 468.
Tireuse de cartes 496.
 Tisza Domokos 299, 551.
 Tisza Istvánné grófné 203.
 Tisza Kálmán 183.
 Tisza Kálmánné, özv. 203, 548.
 Todorescu Gyula 542.
 Toldi György 316.
 Toldi, Johannis Choka de 318.
 Toldi Mátyas 316, 318.
 Toldi Miklós; T.-monda 179—180, 409, 482—483; életrajzához adalékok 296; T.-kérdés 315—318, 403.

- Toldy Ferenc 51, 117, 131, 132, 142, 199, 200, 201, 260, 272, 283, 395, 398, 406, 407, 408, 525, 526, 528, 549, 550; *Költ. Kézik.* 162, 369; *Új magyar Múzeum* 196; *Szövbírálatok* 395.
- Tolnai Lajos 112, 406, 409.
- Tolnai Vilmos 54, 191, 246, 247, 284, 295, 319, 394, 395, 400, 418, 427, 440, 442, 446, 463, 546, 556; *Arany balladáinak angol-skót forrásaihoz* 34—36; *A magyar nyelv Nagy Szótáráról* 113; *Erdős Sylvester nevééről* 118; *Arany János Buda Halálának „Vége”* 161—162; *Toldi Miklós farkaskalandjához* 162; *Széljegyzetek Petőfi verseihez* 373—377, 460; *Irodalmunk vaskora* 377; *Kuruc-kori irodalmunk szövegeiről* 482.
- Tomasevich Péter 482.
- Tomor Árkád, *Az iskolai színjátékok és a színház* 556.
- Tompa Mihály 8, 52, 59, 72, 120, 183, 191, 301, 302, 303, 319, 412, 413, 492; búcsulevele Jókaihoz 51; és a biblia 231—232, 482; életéhez adatok 485; egy kifejezéséről 543; *Bártfai levél Petőfi Sándorhoz* 22; *A gólyához* 52.
- Tones Gusztáv, *Mikes életrajza* 260.
- Tordai Ádám 327.
- Tordai Ányos 54, 57, 319, 541.
- Torday Ferenc 111.
- Torkos János, *Historia az Absolonról* 105.
- Torotzkanus, Mattheus 157, 454.
- Townson Róbert 284.
- Tót Árpád 484.
- Tóth Éde, leveleiből 183; *A falurossza* 60, 460, 495, 496, 553.
- Tóth Kálmán 463; drámaköltészete 538; *A cigány* 495, 496; *Nők az alkotmányban* 495; *Az utolsó Zách* 538.
- Tóth Lőrinc 76, 550.
- Tömörkény Dezső, *Eötvös József báró és kora* 544.
- Tömörkény István, *Mikszáth-reliquiák* 478.
- Török Árpád, Ponori 425.
- Török Bálint 467.
- Török János, *Töredékek gróf Széchenyi I. kiadatlan irataiból* 47.
- Török József 551.
- Török-Magyar Okmánytár 442.
- Török Mihály 364.
- Török P. 550.
- Törteli Lajos 414.
- Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Multjából* 55, 302.
- Történeti Életrajzok, Magyar* 166, 170, 370, 466.
- Történeti Intézet, Római, m. kir. 236—237.
- Történeti Szemle* 499.
- Történelmi Társulat, Magyar 466, 468.
- Történeti Tár* 506.
- Tört. Tár Ujf.* 118.
- történetírás, román 385—388.
- Töttösi Miklós, *A socialista mozgalom története Magyarországon* 541.
- Trautwein N. G. 550.
- Trencsény Károly, *Mikszáth nyelv-művészet* 127.
- Trostler József 114, 240, 393; *Vajda Péter és a német romanticismus* 297—298, 391—392.
- Trócsányi Zoltán 118, 543; *Szenczi Molnár A. zsoltárfordításának 1612. oppenheimeri kiadásáról* 300; *A magyar népszínmű Finnországban* 495—497.
- Tr. Z., *Magyar írók a Finn Lexikonban* 59—60; *Néprajztörténeti adalékok* 540.
- Tuba M. 104.
- Tudományos Gyűjtemény* 130, 327, 395, 549.
- Tudománytár* 93, 395, 549.
- Tuhutum 442.
- Turóczy-Trostler József, *Graf Stefan Széchenyi und Fürst v. Pückler-Muskau* 301.
- Turul* 398, 493.
- Tuszkai Ödön 111.
- Türk Dániel-féle krónika 45.
- T. V., *Arany János könyvei* 403—404.
- Tymus fia György 317.
- Udriste Nasturel 387.
- Udvardi Cserna János 33.
- Uexküll-Gyldenban Sándorné, Aalberg Ida 60.
- Uhland 250.
- Ujabbkori Ismeretek Tára* 523.
- Ujházi Ferenc 346.
- Új Idők 303, 479, 487, 547.
- Ujlaky István 32.
- Ulászló 98, 530, 555.

- Ungar 238.
Ungarische Rundschau 52, 122, 393, 482, 537.
 Ungvári János, *A szökött katona* 337.
Un Hongrois, ami de l'Italie 302.
Unio c. zsebkönyv 2, 3, 6.
 unitárius, hitviták a XVI. sz. 156—160, 453—455; iskoladrámák 326—333; templomi énekeskönyvek 239.
Uránia 17, 55, 122, 183, 243, 303, 398—399, 547.
 Urbino da Mantova 544; *Souvenirs de la Lombardie* 543.
 Ureche Gergely 387, 388.
 Uzoni-Kénosi-Kozma, *Egyháztört.* 156, 319, 453, 454.
 Uzsay Agoston 437.
Új Élet 243.
Új Magyar Múzeum 13.
 Újtatai 241.

 Vachott Sándor 127.
 Vadnay Károly 235, 352.
 Vagács C. 550.
 Vahot Imre 127.
 Vahott 25, 238, 240.
 Vahottné, *Rajzok a multból* 75.
 Vajda Emil 532.
 Vajda János 116, 120, 177, 186, 249, 307, 463; özvegyénél látogatás 493; *1858.* 79; *Az üstökös* 375.
 Vajda Péter 465; és a német romantizmus 297—298, 391—392; *Tárcsai Bende* 391, 464; *Buda halála* 392; *Hildegunda meg Attila halála* 392.
 Vajticzky Emánuel 554.
 Vak Bottyán 450, 452.
 Valentinus, *Farinola*-kiadványa 361.
 Valkovszky János 348.
 Vanier J. 550.
 Varga Ferenc 453.
 Varga Róza, Matthias Mátrainé, *Inczédi László* 415.
 Vargha Damján 57, 203, 245, 305, 395; *Speculum Humanae Salvationis és a magyar codexirodalom* 300, 399, 483.
 Vargha Gyula 184, 189, 416.
 Vargha Zoltán, *A görzsönyi Varghacsulád története* 416.
 Vargjú Elemér 241.
 Varnhagen, H. 102.
 Varsányi György 105.
 Vasadi Balogh György, *A haldokló népdal* 243.

Vasady-kódex 393.
Vasárnapi Ujság 2, 31, 33, 38, 73, 81, 108, 243, 303, 307, 399, 451, 479, 493, 533.
 Vas Gereben 183, 542; a magyar nyelvért 163, 296; kiadatlan levele 390; *Dixi* 370; *Tünődések* 370.
 Vass József 240, 392.
 Vatai 241.
 Vatai Borbára 551.
 Vataikai 241.
 Vay Gáborné, grófné 291.
Vazetje 198.
 Váczy János 58, 178, 185, 191, 347, 369, 392, 398, 457, 469, 532; *Kazinczy Ferenc eredeti művei* 177—178; *Tompa Mihály életéből* 535.
 Válaszuti György 327, 328, 454, 455.
Válaszuti komédia 366.
 Vályi András 406.
 Vályi Nagy Ferenc l. Nagy F.
 Váradai Péter 555.
 Várady Antal, *Vörösmarty ifjúságából* 51.
 Várdai Béla 185.
 Váry Rezső, *Bacsányi János* 397; *Bacsányi János költeményei* 414.
Vásárhelyi daloskönyv 456, 539.
 Veinstein-Heves Kornél, *A Jordánszky- és Erdy-kódex* 95.
 Velentzey Ferenc 55.
 Velezdi Mihály 106.
 Velledits Lajos 203.
 Velleius Paterculius 72.
 Veres Gáspár, Szegedi 257.
 Veresmarty Mihály 127.
 Veress Endre 302; *Fontes Rerum Transsylvanicarum* 399.
 Vergilius 297, 550; *Aeneis* 198.
 Verlaine 109.
 Verő Leó 172, 482.
 Verseghy Ferenc 166, 167, 299, 393, 396, 543; *Búcsúzás* 114; *Külneki Gilmeta* 171; *Kolomposi Szarvas Gergely* 272.
 verseskönyvek, régi magyar 393.
 Versényi György 57, 383; *Az aethetika hazánkban* 382.
 Végh János, *Megjegyzések Császár Elemér 1912. évi dec. 2-iki akadémiai előadására* 242—243.
 Vértesi Arnold 125.
 Vértes Sándor 450, 482.
 Vértesy Dezső, *Anthologia az újkori görög nép költészetéből* 256.
 Vértesy Jenő 114, 185, 203, 243, 246, 247, 493; *Tompa búcsúlevele*

- Jókaihoz* 51; *Kisfaludy Károly verse a székely néprománok közt* 298; *Pörújítás (Szász K. Bölcs Salamonja)* 350—356; *Id. Szinyeyei József* 547.
- Vida Imre, *Legújabb irodalomtörténetünk* 545.
- Vida Sándor, *Néhány megjegyzés a magyar irodalomtörténet tananyagának beosztásához* 242.
- Vidor Marci 49.
- Vielé-Griffin 109.
- Vietóris-kódex* 456.
- Vigkedvű Mihály 276.
- Vikár Béla 374, 436; *Petőfi a nép közt* 26; *A magyar népköltésről* 373.
- Világ* 122, 183, 301, 493.
- Vimpsch Leocadia 393.
- Virág Benedek 168, 239, 292, 299. virágének 464; XVII. századbéli román fordítása 455—457.
- Viszota Gyula 52, 247, 299, 402; Széchenyi Garatjának kiad. 47—48, 118; *Vörösmarty ismeretl. nyelvtudom. dolgozatai* 118; *Jelentés gr. Széchenyi István Naplójának kiadásáról* 390; *Széchenyi eszmevilága* 480; *Berzsenyi levelei Széchenyihez* 536.
- Vitéz Francisco, délszláv rokonai 299.
- Vitéz János ifj. 555.
- Vitkovics Mihály 292, 299, 393, 409, 410, 485.
- Vizaknai 44.
- Vogl N. János. *Das Böse Weib und der Teufel* 482.
- Voinovich Géza 57, 185, 282, 309; *Jánosi Gusztáv emlékezete* 537.
- Vojnits-jutalom 296.
- Volf György 93.
- Voltaire 72; *Henriade* 198—199.
- Vonház István 176.
- Vörösmarty Mihály 14, 22, 59, 63, 72, 76, 78, 81, 87, 182, 183, 189, 249, 351, 375, 377, 407, 410, 411, 413, 464, 467, 489, 492, 533, 535, 542, 545, 547; ifjúságából 51; csodás alakjai 115; ismeretlen nyelvtud. dolgozatai 118—119; utolsó évei és kiadatlan költeményei 538; *Szilágyi és Hajmási* 58; *Szózat* 59, 243, 390, 459, 492, megzenésítése 237—238; *Csongor és Tünde* 115, 233, 553; *Főti dal* 168; *Szép Ilonka* 243, 298;
- A két szomszédvár* 305, 410, 413; *Ábránd* 374; *Keserű pohár* 459—460; *Czillei és Hunyadiak* 459; *Hunyadi László* 459.
- Wagner Richard 107, 172.
- Walchius 240.
- Waldpffel János 238.
- Waldmann Fülöp 111.
- Wallaszky Pál 195, 299.
- Wallentinyi Dezső, *Ferenczy István levelei* 482, 486, 493, 501, 542, 545.
- Walzel, O. 334, 337.
- Wandza, Zöld Marczai 171.
- Warbeck, V., *Schöne Magelone* 122.
- Warton Tamás, *Arthur királysírja* 35. Washington 84.
- Wattenbach 506.
- Weber Arthur 294; *Sagredo Zrinyi Miklós haláláról* 303.
- Wedekind, Lulu 109.
- Wenczel, G. 545.
- Werbőczy, *Tripartitum* 364.
- Werner Adolf 541.
- Werner Gyula 125.
- Werner Zakariás, Attila 392.
- Wertheimer Ede 52; *Napoleon viszonya Magyarországhoz* 370; *Adalékok a Magyar Kurír történelméhez* 370.
- Wertner Mór, *Adalékok Toldi Miklós életrajzához* 296, 315—318, 403.
- Wesendonk Matild 172.
- Wesselényiek 303.
- Wesselényi Miklós báró 142, 227, 391, 393, 518, 524, 527.
- Wesselényiné, br. id. 532.
- Weszprémi István 118.
- Wichmann Yrjö 59, 60.
- Wieland *Allertey* 287.
- Wieland, J. A. von 234, 339; *Der Tuchmacher von London* 338; *Diogenes* 539.
- Wiesner, Jakob, *Der ungarische Buchhandel* 503.
- Wigand 120.
- Winter, Otto, *Ungarn und die deutsche Philologie am Anfange des 19. Jahrhunderts* 53.
- Wlassics Gyula, *Das grosse Werk des Barons József Eötvös* 544.
- Wodianer János 485, 535.
- Wolfram von Eschenbach. *Willhelm* 403.
- Wolgast, Heinrich, *Jugendschriftenwarte* 251; *Das Elend unserer Jugendliteratur* 251.

- Wortley 283.
 Wundt 109.
 Wurzbach, Wolfg. von 122, 339;
Biographisches Lexicon 334.
 Wülker, Richard, *Geschichte der eng-
 lischen Litteratur* 282.
- y—a, *Széchenyi naplói* 123—124.
 Ybl Ervin 486.
 Yolland B. Arthur, *Shakespeare
 koráról* 233.
- Zala György 493, 552.
 Zádor Béla, *A székelyudvarhelyi kó-
 dex kiadásához* 543.
Zászlónk 547.
 Závodszy Levente 291.
Zeitschrift Für Bücherfreunde 537.
*Zeitschrift Für Den Deutschen Unter-
 richt* 399.
Zeitschrift Für Katholische Theologie
 399.
*Zeitschrift Für Natur Und Heil-
 kunde* 107.
 Zempléni Árpád 189.
Zeneközlöny 399. —
 Zettler 66.
 Zichy Antal 118, 123, 124, 390.
 Zichy Géza gróf 115, 184.
 Zichy János 120.
 Zlinszky Aladár 185, 203, 482.
 Zola 474.
 Zolnai Béla 538; *Kelemen László
 Tsapó Péteréről* 334—339.
- Zolnai Gyula 406, 412, 413; *Nyelv-
 emlékeink* 385.
 Zoltsák János 340, 349.
 Zoltvány Irén 400; *A pannonhalmi
 főapátsági főiskola évkönyve* 501.
 Zoványi Jenő, *Puritánus mozgal-
 mak* 547.
 Zöllner, *Mi nem jó és mi volna jobb?*
 287.
 Zrinyi György 215.
 Zrinyi Ilona 46, 303.
 Zrinyi Kata 536—537.
 Zrinyi Miklós 191, 198, 281, 314,
 410, 450, 470, 478, 500, 537, 550;
 haláláról 41—43, 303; egy ismer-
 tetlen átdolgozója 299; a költő
 és hadvezér Zala vármegyében
 540; -strófa 259; *Szigeti Veszé-
 delem* 58, 105, 198, 296, 299, 409,
 411, 500, magyarázatához 208—
 216.
 Zrinyi Miklós, a hős 105, 208—216.
 Zs. 127.
 Zsigmond, király 316.
 Zsigmond Ferenc, *Scott és Jósika*
 129—142, 217—227; *Kazinczy*
levélírói egyéniségéhez 457—459.
 Zsilinszky Mihály, *Széchenyi István*
nemzetiségi politikája 396.
 Zsoldos László, *Benedek Aladár* 479.
 zsoltár 376; —fordítás 379—381, 487.
 Zuboly, *Százötvenéves magyarországi*
hírlap 243.
 Zweig 109.
 Zwingli 363, 365.

A Név- és Tárgymutatót Sipótz Pál áll. főgimnáziumi tanár készítette.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

TAGJAINAK NÉVSORA 1913-BAN.

I. A Társaság tisztviselői.

Elnök:

Beöthy Zsolt dr., a budapesti tudományegyetemen az esztétika ny. r. tanára, a magyar országgyűlés főrendiházának tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke, az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló-Bizottság elnöke, a M. T. Akadémia igazgató-tanácsának tagja, stb.

Alelnökök:

Décsi Lajos dr., a kolozsvári tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet ny. r. tanára, a M. T. Akadémia tagja.

Négyesy László dr., a budapesti tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet ny. r. tanára, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület elnöke.

Legifj. Szász Károly dr., nyug. miniszteri tanácsos, a magyar országgyűlés képviselőházának alelnöke, az Uránia Tudományos Egyesület főtitkára, a Budapesti Philologiai Társaság tiszteleti tagja.

Zoltvány Irén dr., a pannonhalmi szentbenedekrendi főiskola igazgatója s ugyanott a magyar irodalomtörténet tanára, a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának tagja.

Titkár:

Horváth János dr., Eötvös-kollégiumi tanár.

Szerkesztő:

Pintér Jenő dr., áll. főreáliskolai tanár.

Jegyző:

Kéki Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár.

Pénztáros:

Ágner Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár.

II. Tiszteleti tagok.

Szilády Áron, kiskúnhalasi református lelkész, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja.

† Id. Szinnyi József, múzeumi osztályigazgató, a M. T. Akadémia és a Petőfi-Társaság tagja.

III. Választmányi tagok.

Alexander Bernát dr., egyetemi tanár.
Alszeghy Zsolt dr., áll. főgimnáziumi tanár.
Angyal Dávid dr., egyetemi tanár.
Babits Mihály, áll. főgimnáziumi tanár.
Badics Ferenc dr., kir. főigazgató.
Bajza József dr., múzeumi segédőr.
Baksay Sándor dr., ref. püspök.
Balassa József dr., áll. főgimnáziumi tanár.
Baros Gyula dr., felsőbb leányiskolai igazgató.
Bayer József dr., ny. főgimnáziumi tanár.
Bánóczy József dr., tanítóképző-int. igazgató.
Békefi Remig dr., zirci apát.
Binder Jenő dr., áll. főreáliskolai tanár.
Bleyer Jakab dr., egyetemi tanár.
Borbély István dr., unit. főgimnáziumi tanár.
Czapáry László dr., ciszt. plébános.
Czeizel János, felsőbb leányiskolai igazgató.
Császár Elemér dr., egyetemi magántanár.
Császár Ernő dr., áll. főgimnáziumi tanár.
Csűrös Ferenc dr., ref. főgimnáziumi tanár.
Elek Oszkár dr., áll. főreáliskolai tanár.
Endrődi Sándor, képviselőházi naplószerkesztő.
Erdélyi Pál dr., egyetemi könyvtárigazgató.
Ferenczi Zoltán dr., egyetemi könyvtárigazgató.
Ferecny József dr., műegyetemi tanár.
Gagyhy Dénes, áll. főreáliskolai tanár.
Gálos Rezső dr., felsőkereskedelmi iskolai tanár.
Gárdonyi Géza, író.
Gragger Róbert dr., áll. pedagógiumi tanár.
Greksa Kázmér dr., egyetemi tanár.
Gulyás István dr., ref. főgimnáziumi tanár.
Gulyás Pál dr., múzeumi őr.
Gyöngyösy László dr., áll. főgimnáziumi tanár.
Gyulai Ágost dr., áll. pedagógiumi tanár.
Hajnóci Iván dr., felsőkereskedelmi iskolai igazgató.
Harsányi István, ref. főgimnáziumi tanár.
Hegedűs István dr., egyetemi tanár.

Horváth Ferenc, ref. főgimnáziumi igazgató.
 Imre Lajos dr., ref. főgimnáziumi igazgató.
 Imre Sándor dr., egyetemi magántanár.
 Jakab Ödön, ny. főreáliskolai tanár.
 Jánosi Béla dr., áll. főreáliskolai tanár.
 Kapossy Lucián dr., ref. főgimnáziumi tanár.
 Kardos Albert dr., áll. főreáliskolai igazgató.
 Karl Lajos dr., egyetemi tanár.
 Kelemen Béla, áll. főreáliskolai igazgató.
 Király György dr., közs. főreáliskolai tanár.
 Kiss Ernő dr., unit. főgimnáziumi tanár.
 Kőrös Endre dr., ref. tanítónőképző-int. igazgató.
 Kristóf György dr., ref. főgimnáziumi tanár.
 Kürti Menyhért dr., ciszt. főgimnáziumi tanár.
 Lehr Albert, ny. főgimnáziumi tanár.
 Lengyel Miklós dr., áll. főgimnáziumi tanár.
 Loósz István, közs. főgimnáziumi tanár.
 Madarász Flóris dr., ciszt. főgimnáziumi tanár.
 Miklós Elemér dr., székesfővárosi tanácsjegyző.
 Miklós Ferenc dr., közs. főreáliskolai tanár.
 Nagy József dr., ref. főgimnáziumi tanár.
 Német Károly, kegyesr. főgimnáziumi tanár.
 Pais Dezső, áll. főgimnáziumi tanár.
 Pap Károly dr., ref. bölcsészeti akadémiai tanár.
 Papp Ferenc dr., áll. főgimnáziumi tanár.
 Paulovits István dr., ev. főgimnáziumi tanár.
 Perényi József dr., kegyesr. főgimnáziumi tanár.
 Prónai Antal dr., kegyesr. főgimnáziumi tanár.
 Radó Antal dr., országgyűlési gyorsíró-revizor.
 Riedl Frigyes dr., egyetemi tanár.
 Schöpflin Aladár, író.
 Sebestyén Gyula dr., múzeumi igazgató.
 Szily Kálmán dr., a M. T. Akadémia főkönyvtárosa.
 Szinger Kornél, kegyesr. főgimnáziumi igazgató.
 Szinnyei Ferenc dr., egyetemi magántanár.
 Tolnai Vilmos dr., áll. Erzsébet-nőiskolai tanár.
 Tones Gusztáv, felsőkereskedelmi iskolai igazgató.
 Tordai Ányos dr., ciszt. főgimnáziumi tanár.
 Vadász Norbert, premontr. főgimnáziumi tanár.
 Vargha Damján dr., ciszt. főgimnáziumi tanár.
 Varju Elemér dr., a Rákóczi-Múzeum igazgatója.
 Váczy János dr., áll. főgimnáziumi tanár.
 Várdai Béla dr., áll. főgimnáziumi tanár.
 Vende Ernő, áll. főreáliskolai tanár.
 Veress Samu dr., prot. főgimnáziumi igazgató.
 Versényi György dr., ny. felsőbb leányiskolai igazgató.

Vértesy Jenő dr., múzeumi őr.
 Viszota Gyula dr., áll. főgimnáziumi igazgató.
 Voinovich Géza dr., a Budapesti Szemle szerkesztője.
 Wallentinyi Samu dr., ev. főgimnáziumi tanár.
 Weber Arthur dr., felsőbb leányiskolai tanár.
 Werner Adolf dr., ciszt. főgimnáziumi igazgató.
 Zlinszky Aladár dr., áll. főgimnáziumi tanár.

IV. Alapító tagok.

Baros Gyula dr., felsőbb leányiskolai igazgató. Budapest, X., Család-u. 17.
 Baumgartner Alajos, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Pauler-u. 4.
 Beöthy Zsolt dr., egyetemi tanár. Budapest, VII., Erzsébet-körút 9.
 Békefi Remig dr., zirci apát. Zirc.
 Hajdu Tibor dr., pannonhalmi főapát. Pannonhalma.
 Hatvany Lajos báró, dr., nagybirtokos. Budapest, V., Nádor-u. 3.
 Heinrich Gusztáv dr., a M. T. Akad. főtítkára. Budapest, V., Akadémia-u. 2.
 Lichtenegger Győző, áll. főreáliskolai tanár. Pilis, Pestmegye.
 Óvári Ferenc dr., országgyűlési képviselő. Veszprém.
 Pintér Jenő dr., áll. főreáliskolai tanár. Budapest, I., Krisztina-körút 91.
 Pintér Sándor, ügyvéd. Szécsény, Nógrádmegye.
 Rada István dr., pápai prelátus, örkanonok. Veszprém.
 Radó Antal dr., országgyűlési gyorsíró-revizor. Budapest, IV., Váci-körút 33.
 Radvánszky Kálmán báró. Sajókaza, Borsodmegye.
 Révai Mór, irodalmi intézeti vezérigazgató. Budapest, I., Gyopár-u. 2.
 Riedl Frigyes dr., egyetemi tanár. Budapest, VI., Andrásy-út 82.
 Székely István dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Lógody-u. 73.
 Tisza Istvánné grófné. Kocsord, Szatmármegye.
 † Tisza Kálmánné özv. Kocsord, Szatmármegye.
 Vargha Damján dr., ciszt. főgimn. tanár. Budapest, I., Fehérvári-út 15 b.
 Zlinszky Aladár dr., áll. főgimn. tanár. Budapest, VIII., Nagyfuvaros-u. 23.

V. Rendes tagok.

Abaffy Béla, áll. főgimnáziumi tanár. Makó.
 Aczél Béla, áll. elemi iskolai tanító. Györgyfalva, Kolozs megye.
 Ady Endre, író. Budapest, II., Lövház-u. 13.
 Ady Lajos, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, II., Lövház-u. 13.
 Alapi Gyula, vármegyei levéltárnok. Komárom.
 Alexander Bernát dr., egyetemi tanár. Budapest, IV., Ferenc József-part 27.
 Almásy Denise grófnő. Gyula, Békésmegye.
 Alszeghy Jánosné özv. Nagyszombat.
 Alszeghy Zsolt dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, II., Zsigmond-u. 10.
 Angyal Dávid dr., egyetemi tanár. Budapest, II., Retek-u. 37.
 Antal Gyula, gyógyszerész. Siklós.
 Apponyi Sándor gróf, v. b. t. tanácsos. Budapest, VI., Andrásy-út 106.

- Artbauer Gizella, felsőbb leányiskolai tanár. Miskolcz.
 Asbóthné Ferenczi Sarolta. Budapest, VI., Katona József-u. 28.
 Ágh Lajos dr., áll. főreáliskolai tanár. Sopron.
 Ágner Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Bors-u. 10.
 Áldássy Antal dr., egyetemi tanár. Budapest, I., Krisztina-körút 123.
- Babits Mihály, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, X., Elnök-u. 13.
 Babos Dezső, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Veszprém.
 Baciú János dr., gör. kel. román felsőkereskedelmi iskolai tanár. Brassó.
 Badics Ferenc dr., kir. főigazgató. Budapest, VIII., Trefort-u. 8.
 Bajza József dr., múzeumi segédőr. Budapest, VIII., M. N. Múzeum.
 Bakos István, áll. főreáliskolai tanár. Szombathely.
 Baksay Sándor dr., ref. püspök. Kúnszentmiklós.
 Baký István, ref. főgimnáziumi tanár. Gyöng.
 Balassa József dr., áll. főgimn. tanár. Budapest, IV., Ferenc József-part 27.
 Ballagi Aladár dr., egyetemi tanár. Budapest, IX., Kinizsi-u. 28.
 Balogh Ányos, premontr. főgimnáziumi tanár. Kassa.
 Balogh Dezső, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VIII., Tavaszmező-u. 17.
 Balogh Jenő dr., igazságügyminiszter. Budapest, I., Ménési-út 35.
 Balogh Péter, áll. főgimnáziumi tanár. Szentendre.
 Balogh Dezső, nyug. levéltáros. Balassagyarmat.
 Bandhauer Irén, polgáriiskolai tanár. Budapest, VIII., Pál-u. 3.
 Barla Jenő, ref. főgimnáziumi tanár. Kisújszállás.
 Barna János dr., felsőkeresk. isk. tanár. Szatmárnémeti. Hieronymi-u. 6.
 Baross József dr., főszolgabíró. Rétság, Nógrádmegye.
 Bartalus András, székesfővárosi tanító. Budapest, VIII., Baross-u. 113.
 Bartha György dr., kegyesr. főgimn. tanár. Budapest, IV., Városház-tér 4.
 Barthos Indár, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, III., Zsigmond-u. 114.
 Barthos Kálmán dr., ref. főgimnáziumi tanár. Budapest, IX., Lónyay-u. 4/c.
 Bathó Viktor, róm. kath. lelkész. Püspökladány.
 Bayer József dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, II., Török-u. 4.
 Bácskai József, felsőbb leányiskolai tanár. Szatmárnémeti.
 Bán Aladár dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VIII., Tavaszmező-u. 17.
 Bán Ágoston dr., uradalmi ügyész. Budapest, IV., Kecskeméti-u. 2.
 Bánóczy József dr., tanítóképző-int. igazgató. Budapest, VII. Király-u. 99.
 Bászai Ernő dr., áll. főreáliskolai tanár. Győr.
 Begyáts László, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménési-út 11.
 Beke Boldizsár, premontr. főgimnáziumi tanár. Nagyvárád.
 Bene Kálmán dr., ref. főgimnáziumi tanár. Gyöng.
 Benedek Marcell dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, IV., Szarka-u. 7.
 Benedek Rózsa dr., felsőbb leányiskolai tanár. Győr.
 Benedek Tivadar, polgáriiskolai tanár. Sepsiszentgyörgy.
 Beniács János, áll. főreáliskolai tanár. Kassa.
 Benkő István dr., áll. főgimnáziumi tanár. Szeged, Csongrádi-sugárút 8.
 Beődi Balogh Ilona. Budapest, I., Uri-u. 22.
 Berecz Sándor, tanárjelölt. Budapest, VII., Hernád-u. 15.

- Bereczky Imre dr., kir. kath. főgimnáziumi tanár. Arad.
 Berki Miklós dr., felső keresk. isk. tanár. Budapest, I., Gellérthegy-u. 79.
 Bernáth Lajos, ref. főgimnáziumi tanár. Kiskúnhalas.
 Bernáth M. Attala, Gyergyószentmiklós. Zárda.
 Berzeviczy Albert dr., a M. T. Akad. elnöke. Budapest, VII., Erzsébet-körút 9.
 Binder Jenő, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, V., Markó-u. 18.
 Birkás Géza dr., közs. főreálisk. tanár. Budapest, VIII., Horánszky-u. 11.
 Bíró Gyula, polgáriiskolai tanár. Szombathely.
 Bíró Imre, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Szeged.
 Bíró Izabella, tanárjelölt. Budapest, IV., Veress Pálné-u. 36.
 Bittenbinder Miklós dr., felsőbb leányiskolai tanár. Szeged.
 Bitzó Sarolta dr., felsőbb leányiskolai tanár. Besztercebánya.
 Bleyer Jakab dr., egyetemi tanár. Budapest, VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.
 Bodola Gyula, ref. főgimnáziumi tanár. Pápa.
 Bogdány Ferenc, áll. főgimnáziumi tanár. Gyöngyös.
 Bogisich Mihály, c. püspök. Esztergom.
 Bolyos István, polgáriiskolai tanár. Temesvár.
 Borbély Ferenc dr., unit. főgimnáziumi tanár. Kolozsvár.
 Borbély István dr., unit. főgimnáziumi tanár. Kolozsvár.
 Boros Alán dr., benedekr. főgimnáziumi tanár. Győr.
 Both István, ref. főgimnáziumi tanár. Zilah.
 Bottyán József, áll. főreáliskolai tanár. Déva.
 Bódiss Jusztin dr., benedekr. főiskolai tanár. Pannonhalma, Győrmegey.
 Böhm Dezső dr., ev. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Verpeléti-út 8.
 Brengl Matild, polgáriiskolai tanár. Gyöngyös.
 Bucsy István, áll. főgimnáziumi tanár. Szeged, Vásárhelyi-sugárút. 32.
 Budaker Károly, felsőbb leányiskolai igazgató. Kőszeg.
- Chobodiczky Alajos, tanítóképző-intézeti tanár. Igló.
 Czapáry László dr., ciszt. plébános. Nagytevel. Veszprémmegye.
 Czeizel János, felsőbb leányiskolai igazgató. Szeged.
 Czóbel Ernő dr., polgáriiskolai tanár. Budapest, VI., Andrássy-út 48.
 Csárszky István dr., hercegprimási irodaigazgató. Esztergom.
 Császáz Elemér dr., egyetemi magántanár. Budapest, I., Pauler-u. 4.
 Császáz Ernő dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VI., Felső erdősor 1.
 Császáz Károly dr., tanár. Kolozsvár, Forduló-u. 6.
 Császáz Mihály dr., áll. főreáliskolai tanár. Pozsony.
 Csefkó Gyula, polgáriiskolai tanár. Szeged, III. ker., polgári fiúiskola.
 Csermelyi Sándor dr., iparművészeti múz. ór. Budapest, IX., Üllői-út 33.
 Csipak Lajos dr., róm. kath. főgimnáziumi tanár. Csikszereza.
 Csoma István ifj., földbirtokos. Abaújvecser. U. p. Forróencs.
 Csoma József, földbirtokos. Abaújvecser. U. p. Forróencs.
 Csura Miklós, róm. kath. főgimnáziumi tanár. Gyula.
 Csűrös Ferenc dr., ref. főgimnáziumi tanár. Debreczen.

Damian István, bölcsészethallgató. Borgóbeszterce.

Danielisz Sándor, áll. reáliskolai tanár. Sümeg.
 Dapsy Alice, tanár. Budapest, VII., Damjanich-u. 37.
 Darkó Jenő dr., bölcsészeti akadémiai tanár. Debreczen.
 Deák Ferenc, áll. főgimnáziumi tanár. Fehértemplom.
 Demeter Béla, ref. főgimnáziumi tanár. Sepsiszentgyörgy.
 Demény Ervin, ev. főgimnáziumi tanár. Bonyhád.
 Dengi János dr., áll. főreáliskolai tanár. Budapest, V., Kádár-u. 10.
 Dengl János dr., keresk. akadémiai tanár. Budapest, V., Alkotmány-u. 11.
 Dénes Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VII., Barcsay-u. 5.
 Dézsi Lajos dr., egyetemi tanár. Kolozsvár. Majális-u. 22.
 Dingha Béla dr., ügyvéd. Budapest, VIII., Német-u. 32.
 Dinnyés Árpád, Morvaszentjános.
 Dittlich Vilmos dr., leánygimn. tanár. Budapest, IV., Veres Pálné-u. 36.
 Dobay Ferenc, könyvkereskedő. Gyula.
 Dobos Gerő tanárjelölt. Kolozsvár, Major-u. 5.
 Dobóczki Pál, kegyesrendi főgimnáziumi tanár. Szeged.
 Domanovszky Sándor dr., egy. magántanár. Budapest, V., Alkotmány-u. 11.
 Dósa Imre, Kocsér, Pest megye.
 Dréher Imre, jogszigorló. Budapest, VIII., Üllői-út 4.
 Drodtleff Károly, könyvkereskedő. Pozsony.

Ebergényi Miksa, róm. kath. papnövendék. Igló.
 Ehrenstein Stella. Budapest, V., Alkotmány-u. 10.
 Elek Artur, író. Budapest, I., Mátray-u. 5.
 Elek Oszkár dr., áll. főreáliskolai tanár. Arad.
 Endrei Ákos, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VI., Munkácsy-u. 26.
 Endrődi Sándor, képviselőházi naplószerkesztő. Budapest, II., Bimbó-u. 32.
 Erdélyi Lajos dr., pedagogiumi tanár. Budapest, I., Győri-út 13.
 Erdélyi Pál dr., egyetemi könyvtárigazgató. Kolozsvár.
 Ernszt Sándor dr., a kath. népszöv. igazg. Budapest, IV., Ferenciek-tere 7.
 Eszterházy Erzsébet grófnő. Sárosd, Fejérmegye.
 Eszterházy Mária grófnő. Sárosd, Fejérmegye.
 Ébert András, unitárius lelkész. Torda.

Faith Ágoston, premontr. főgimnáziumi tanár. Nagyvárad.
 Farkas Imre, polgáriiskolai igazgató. Túrkeve.
 Farkas József dr., könyvtári tisztviselő. Arad, Kulturpalota.
 Farkas Lajos, ref. főgimnáziumi tanár. Hódmezővásárhely.
 Farkas Pál dr., író. Budapest, VI., Aradi-u. 68.
 Farkas Sándor, múzeumbirtokos. Szentés.
 Fazakas József dr., felsőbb leányiskolai tanár, Kolozsvár. Bethlen-u. 22.
 Fáber Oszkár, felsőkeresk. iskolai tanár. Budapest, V., Nagykorona-u. 3.
 Fehér Géza, felsőbb leányiskolai tanár. Mezőtúr.
 Fehér Miklós, áll. főgimnáziumi tanár. Zalaegerszeg.
 Fejér Adorján, ciszt. főgimnáziumi tanár. Baja.
 Fejérpataky László dr., egyetemi tanár. Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum.

- Fekete József, polgáriiskolai tanár. Budapest, I., Györi-út 13.
 Feleky Károly, színigazgató. New-York, 508. West 114. Street.
 Ferenczy Zoltán dr., egyet. könyvtárigazgató. Budapest, IV., Ferenciek-tere 5.
 Ferenczy József dr., műegyetemi tanár. Budapest, VII., Erzsébet-körút 1.
 Ferenczy Miklós dr., egyetemi könyvtári tisztviselő. Kolozsvár.
 Fest Sándor dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VIII., Trefort-u. 8.
 Filipecz Ferenc, bölcsészethallgató. Budapest, VIII., Üllői-út 52/B.
 Firtos Ferenc, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Fischer Károly Antal, szolg. kiv. honvédszázados. Rákospalota, Eötvös-u. 53.
 Fónay Gábor, tanárjelölt, áldozópap. Budapest, VIII., Mária-u. 25.
 Fónis Miklós, ref. főgimnáziumi tanár. Zilah.
 Fóti Lajos, felső keresk. isk. tanár. Budapest, VI., Andrássy-út 27.
 Földesi Gyula dr., áll. főreáliskolai tanár. Budapest, V., Markó-utca 18.
 Förster Aurél dr., középiskolai tanár. Budapest, IV., Eskü-tér 8.
 Förstner Gyuláné dr., leányiskola-igazg. Budapest, VI. Bulyovszky-u. 10.
 Freckay János, szab. hiv. főigazgató. Budapest, II., Lánchíd-u. 6.
 Frencz Géza, áll. főgimnáziumi tanár. Ujpest, Löwy-u. 12.
 Frenyó Lajos, ev. főgimnáziumi tanár. Eperjes.
 Frick József dr., kegyesr. főgimnáziumi tanár. Sátoraljaújhely.
 Friedreich Endre dr., kegyesr. főgimn. tanár. Budapest, IV., Városháztér 4.
 Fülöp Áron, képviselőházi könyvtárigazgató. Budapest, V., Országház.
 Fülöp Sándor, ref. főgimnáziumi tanár. Kiskunhalas.
- Gaál Mózes, áll. főgimn. igazg. Budapest, X., Elnök-u. 13.
 Gagyí Sándor dr., kir. s. tanfelügyelő. Budapest, V., Sziget-u. 9.
 Gagyhy Dénes, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, II., Toldy Ferenc-u. 9.
 Galamb Sándor dr., áll. főreálisk. tanár. Budapest, V., Markó-u. 18.
 Gábor Ignác, internátus-igazgató. Budapest, VI., Munkácsy-u. 21.
 Gácsér Endre, érseki főgimnáziumi tanár. Nagyszombat.
 Gácsér József, benedekr. főgimnáziumi tanár. Sopron.
 Gál Ferenc, róm. kath. főgimnáziumi tanár. Kézdivásárhely.
 Gálos Rezső dr., felső kereskedelmi iskolai tanár. Temesvár.
 Gárdonyi Albert dr., főv. levéltáros. Budapest, IV., Központi városháza.
 Gárdonyi Géza, író. Eger.
 Gedai József, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VI., Munkácsy-u. 26.
 Gereze Ambrus, ref. főgimnáziumi tanár. Kisujszállás.
 Gerencsér István dr., tanítóképző-intézeti tanár. Kolozsvár, Eötvös-u. 7.
 Gesztesi Gyula dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VII., Hársfa-u. 10/c.
 Giesswein Sándor dr., kanonok. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28.
 Gigante Silvino dr., áll. főgimnáziumi tanár. Fiume, Via De Amicis 3.
 Glatz Ernő dr., keresk. akadémiai tanár. Budapest, IX., Közraktár-u. 24.
 Glatz Károly dr., közs. főreálisk. tanár. Budapest, VIII., Horánszky-u. 11.
 Gleiman János, egyetemi hallgató. Budapest, IX., Üllői-út 89.
 Gombocz Zoltán dr., Eötvös-koll. tanár. Budapest, I., Budafoki-út 16.
 Gondán Felicián, ciszt. főgimnáziumi tanár. Pécs.
 Gömörý János, ev. főgimnáziumi igazgató. Eperjes.

Görög Imre dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, X. Szabóky-u. 53.
 Gragger Róbert dr., pedagógiumi tanár. Budapest, IV., Vámbáz-körút 7.
 Grauer Vilmos dr., gyáros. Budapest, VIII., Rákóczi-út 45.
 Greksa Kázmér dr., egyetemi tanár. Zágráb, Gric. br. 1.
 Gretzmacher Jenő, ev. főgimn. tanár. Budapest, VII., Városligeti-fasor 19.
 Gulyás István dr., ref. főgimnáziumi tanár. Debreczen.
 Gulyás Pál dr., múzeumi őr. Budapest, VIII., Salétrom-u. 10.
 Gyalui Farkas dr., egyetemi könyvtárigazgató. Kolozsvár, Fadrusz-u. 6.
 Gyöngyössy László dr., áll. főgimnáziumi tanár. Nagyszalonta.
 György Ferenc, ref. főgimnáziumi tanár. Nagyenyed.
 György Lajos, tanár. Budapest, VIII., Trefort-u. 8.
 Gyulai Ágost dr., pedagógiumi tanár. Budapest, I., Lógody-u. 33.

Haid Ferenc, egyetemi hallgató. Budapest, I., Fehérvári-út 19.
 Hajas Béla, ev. főgimnáziumi tanár. Bonyhád.
 Hajnóczy Iván dr., felső kereskedelmi igazg. Kecskemét.
 Hankiss János, bölcészethallgató. Budapest, I. Ménesi-út 11.
 Haraszti Gyula dr., egyetemi tanár. Budapest, I., Városmajor-u. 28.
 Harnos Sándor dr., tanítóképző-int. tanár. Budapest, VIII., Tavaszmező-u. 19.
 Harsányi István, ref. főgimnáziumi tanár. Sárospatak.
 Hartyáni Zoltán, bölcészethallgató. Cegléd.
 Haszlinger József, áll. főreáliskolai tanár. Szombathely.
 Havas István, polgáriiskolai igazgató. Budapest, II., Batthyány-u. 8.
 Heckinger István, polgáriiskolai igazgató. Pécs.
 Hegedűs István dr., egyetemi tanár. Budapest, I., Jolán-u. 12.
 Heimann János, egyetemi hallgató. Budapest, IX., Üllői-út 89/c.
 Heinlein István, akadémiai könyvtártiszt. Budapest, V., Akadémia-u. 2.
 Heinrich János, akad. tanár. Budapest, V., Alkotmány-u. 11.
 Hellebrant Árpád, akad. könyvtárnok. Budapest, VIII., Baross-u. 84.
 Heteszheimer Ernő, áll. főgimnáziumi tanár. Zombor.
 Hoffmann Frigyes dr., Eötvös-koll. tanár. Budapest, VI., Szondy-u. 45.
 Hóman Bálint dr., egyetemi könyvtártiszt. Budapest, VIII., Baross-u. 66.
 Horger Antal dr., Erzsébet-nőiskolai tanár. Budapest, VII., István-út 93.
 Horváth Ferenc, ref. főgimnáziumi igazgató. Karczag.
 Horváth János dr., Eötvös-kollégiumi tanár. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Horváth Lajosné, Margitta, Biharmegye.
 Hörl Gyula, jézustársasági főgimnáziumi tanár. Kalocsa.
 Huszár György, ref. főgimnáziumi tanár. Nagykörös.
 Huszti József dr., kath. főgimnáziumi tanár. Budapest, II., Oszlop-u. 35.
 Husztiné Révhegyi Rózsa dr. Budapest, I., Átlós-út 1.

Iház Ferenc, tanítóképző-intézeti tanár. Sopron.
 Illés Gyula, ref. főgimnáziumi tanár. Nagyenyed.
 Imre Lajos dr., ref. főgimnáziumi igazgató. Hódmezővásárhely. ✓
 Imre Sándor dr., egyetemi magántanár. Budapest, I., Mozdony-u. 23.
 Isoz De Chateau Emil, áll. főreálisk. tanár. Budapest, VI., Bulyovszky-u. 22.

Isoz De Chateau Kálmán, múzeumi titkár. Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum.
Istók János, szobrászművész. Budapest, I., Attila-körút 32.

Jakab Ödön, nyug., főreáliskolai tanár. Budapest, VI., Vörösmarty-u. 11.

Jancsó Benedek dr., áll. főgimn. tanár. Budapest, II., Margit-körút 31.

Jano István, ref. főgimnáziumi tanár. Nagyenyed.

Janovics Jenő dr., a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója. Kolozsvár.

Jákó Károly, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.

Jánosi Béla áll. főreáliskolai tanár. Budapest, II., Toldy Ferenc-u. 9.

Jäger M. Berchmána, orsolyarendi főnöknő. Kassa.

Jékely Lajos, ref. főgimnáziumi tanár. Nagyenyed.

Józsa Dezső, bölcsészethallgató. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 47.

Józsa Gyula, ref. lelkész. Szilágycseh.

Jung Benedek dr., benedekr. főiskolai tanár. Pannonhalma. Győrmegeye.

Jusztus Hajnalka, tanárnő. Budapest, VII., Damjanich-u. 7.

Kaposi József, író. Budapest, VIII., József-körút 77.

Kapossy Lucián dr., ref. főgimnáziumi tanár. Pápa.

Kaprinai Krisztina, polgáriiskolai igazgató. Rákosszentmihály.

Kara Ferenc, áll. főreáliskolai tanár. Versecz.

Karácsonyi János, kanonok. Nagyvárad.

Kardeván Károly dr., áll. főreáliskolai tanár. Lőcse.

Kardos Albert dr., áll. főreáliskolai igazgató. Debreczen.

Kardos Gyula dr., premontr. főgimnáziumi tanár. Kassa. Fő-út 71.

Kardos Lajos, tanár. Budapest, VIII., Trefort-u. 8.

Karl Lajos dr., egyetemi tanár. Kolozsvár.

Kathona Géza, polgári fiúiskolai igazgató. Mátészalka.

Kádár Ferenc, róm. kath. főgimnáziumi tanár. Csíkszereda.

Kállay Erzsébet. Nógrádberczel, Nógrádmegye.

Kállay Lenke. Nógrádberczel, Nógrádmegye.

Kálmány Lajos, népköltésgyűjtő. Szeged. Oltványi-u. 2.

Károlyi Árpád dr., cs. és kir. udv. tan. Wien, I., Minoritenplatz 1.

Károlyi Gyuláné grófné. Aradmácsa, Aradmegye.

Keglevich Istvánné grófné. Ipolykürt, Nógrádmegye.

Keglevich Miklósné grófné. Egreskáta, u. p. Nagykáta.

Kelecsényi János dr., leánygimnáziumi tanár. Budapest, IV., Váci-u. 43.

Kelecsényi Rezső, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, II., Lövház-u. 16/a.

Kolemen Béla, áll. főreáliskolai igazgató. Székesfehérvár.

Keller Imre, felsőbb leányiskolai igazgató. Mezőtúr.

Kemény Gábor dr., áll. főgimnáziumi tanár. Torda.

Kemény János, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Veszprém.

Kemény Kolumbán dr., benedekr. főgimnáziumi tanár. Győr.

Konde Ferenc, áll. főgimnáziumi tanár. Szeged. Vásárhelyi-sugarút 2.

Kepes Iлона dr., polgári leányiskolai tanár. Budapest, VI., Kmetty-u. 14.

Kertész Manó dr., polgári iskolai tanár. Budapest, V., Sólyom-u. 18.

Kéki Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VIII., Tavaszmező-u. 17.

- Képpessy Béla, polgári iskolai tanár. Fiume.
 Khim Antal, tanítóképző-intézeti tanár. Stubnya. Turóczmegye.
 Kines Gyula, ref. főgimnáziumi igazgató. Zilah.
 Király György dr., közs. főreálisk. tanár. Budapest, IV., Reáltanoda-u. 7.
 Király László, áll. főreáliskolai tanár. Arad.
 Kirchner Béláné, Budapest, VI., Felső erdősor 3.
 Kisparti János, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Vác.
 Kiss Albert, ev. főgimnáziumi tanár. Igló.
 Kiss Ernő dr., unit. főgimnáziumi tanár. Kolozsvár.
 Kiss Ferenc, tanárjelölt. Budapest, I., Mènesi-út. 11.
 Kiss Gábor, polgári iskolai tanár. Kézdivásárhely.
 Kiss István, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Szeged.
 Kiss István dr., bölesészeti akadémiai tanár. Debreczen.
 Kiss Szerafin, benedekr. főgimnáziumi tanár. Győr.
 Kiszely Valéria, felsőbb leányiskolai tanár. Temesvár.
 Klauber Frigyes, áll. főreáliskolai tanár. Eger.
 Klár Gyula, joghallgató. Nyiregyháza.
 Klebersberg Kuno gróf, dr., közigazg. biró. Budapest, IV., Ferenciek-tere 9.
 Klemm Antal, benedekr. főiskolai tanár. Pannonhalma, Győrmege.
 Klepp Péter, ref. segédlelkész. Torzsa, Bács Bodrogszegye.
 Klimkó Károly, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, II., Toldy Ferenc-u. 9.
 Koczogh András dr., áll. főreálisk. tanár. Budapest, II., Toldy Ferenc-u. 9.
 Kocsis Lénárt dr., benedekr. főgimnáziumi tanár. Sopron.
 Kohányi Menyhért, felső kereskedelmi iskolai tanár. Temesvár.
 Koller István, polgári iskolai tanár. Besztercze, Besztercze-Naszódmegye.
 Komáromi Mihály, középiskolai tanár. Gyömrő, Pestmegye.
 Komlóssy Gyula, adóhivatali főtiszt. Beregszász.
 Komor Zoltán, bölesészethallgató. Budapest, I., Mènesi-út 11.
 Koncsok Kálmán, községi főgimnáziumi tanár. Szabadka.
 Konsza Samu, ref. főgimnáziumi tanár. Szászváros.
 Kónya Sándor, ref. főgimnáziumi tanár. Karczag.
 Kornis Gyula dr., kegyesr. főgimn. tanár. Budapest, IV. Városháztér 4.
 Korom György, polgári iskolai tanár. Sopron.
 Korpás Ferenc, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VII., Barcsay-u. 5.
 Kósa Vince, polgári iskolai tanár. Hajdúszoboszló.
 Kovács Dezső dr., áll. főgimnáziumi tanár. Szolnok.
 Kovács Gergely, áll. főgimnáziumi igazgató. Fehértemplom.
 Kovács Sándor, ev. teológiai akadémiai tanár. Pozsony, Konvent-u. 11.
 Kováts Antal, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Nagykanizsa.
 Kozák Lajos, tanár. Budapest, II., Ilona-u. 4.
 Kozma Andor, író. Budapest, I., Gellért-tér 3.
 Köblös Zoltán, egyetemi könyvtártiszt. Kolozsvár.
 Kőrös Endre, dr., tanítóképző-intézeti igazgató. Pápa.
 Kőrösi Margit, polgári leányiskolai tanár. Budapest, VII., Thököly-út 101.
 Kőszegfalvi Flóris, polgári iskolai tanár. Fiume.
 Kräuter Ferenc dr., közs. főreáliskolai tanár. Budapest, VIII., Horánszky-u. 11.

Kreszta Riza, felsőbb leányiskolai tanár. Mezőtúr.
 Kristóf György dr., ref. főgimnáziumi tanár. Szászváros.
 Krompaszky Ede, polgári iskolai tanár. Turócszentmárton.
 Kulcsár Endre, ref. főgimnáziumi tanár. Debreczen, Ferencz József-út 12.
 Kuncz Aladár dr., áll. főgimn. tanár. Budapest, VI. Munkácsy-u. 26.
 Kupi Ferenc, polg. isk. tanárjelölt. Budapest, IV., Kecskeméti-u. 8.
 Künstler Irén, polgári leányiskolai tanár. Hosszúfalu, Brassó megye.
 Kürti Menyhért dr., ciszt. főgimnáziumi tanár. Eger.
 Kury Albert dr., Jász-Nagykún-Szolnok megye alispánja. Szolnok.

Laczkó Géza dr., felsőbb leányiskolai tanár. Budapest, IV., Veres Pálné-u. 36.
 Lakatos Vince dr., premontr. főgimnáziumi tanár. Keszthely.
 Lampérth Géza dr., orsz. allevéltárnok. Budapest, I., Vár. Orsz. Levéltár.
 Laszcsik Ernő, tanítóképző-intézeti tanár. Nagyvárad.
 László Dániel, benedekr. főgimnáziumi tanár. Esztergom.
 Lázár Béla dr., áll. főreáliskolai tanár. Budapest, VI., Kertész-u. 31.
 Lehel István dr., közs. főreáliskolai tanár. Budapest, VIII., Baross-tér 15.
 Lehr Albert, nyug. főgimnáziumi tanár. Budapest, X., Szabóky-u. 62.
 Lengyel Miklós dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, V., Markó-u. 31.
 Lenkei Henrik, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, V., Markó-u. 18.
 Lenz Ferenc, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, III., Polgár-u. 9.
 Lersch Ernő dr., felsőbb leányiskolai tanár. Budapest, VI., Andrássy-út 65.
 Leyrer Mátyás, tanítóképző-intézeti tanár. Csurgó.
 Lékó Béla, román. kath. papnövendék. Eger. Szeminárium.
 Lévy Ede dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VI., Nagy János-u. 37.
 Lischerong Mátyás, hitoktató. Temesvár.
 Loisch János dr., ev. főgimn. tanár. Budapest, VII., Városligetifasor 19.
 Loósz István, közs. főgimnáziumi tanár. Szabadka.
 Lőcsey Mária, bölcsészethallgató. Budapest, I., Gellérthegyi-út 7.
 Lux Gyula, tanítóképző-intézeti tanár. Kolozsvár, Magyar-u. 17.

Maczki Valér, érseki jogakadémiai tanár. Eger.
 Madarász Flóris dr., ciszt. főgimnáziumi tanár. Eger.
 Maday Gyula dr., ref. főgimnáziumi tanár, Budapest, IX., Lónyai-u. 4/c.
 Madzsar Gusztáv, áll. főgimnáziumi igazgató. Makó.
 Madzsar Imre dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Attila-u. 1.
 Magyary-Kossa Gyula dr., főiskolai tanár. Budapest, VII., Rottenbiller-u. 23.
 Majorné Kenessey Anna, felsőbb leányisk. igazgató. Budapest, I., Attila-u. 111.
 Majtényi Géza, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Kolozsvár.
 Makoldy Sándor dr., áll. főreálisk. tanár. Budapest, VII., Dembinszky-u. 45.
 Marcsek Tibor dr., felsőbb leányiskolai tanár. Igló.
 Marczinkó Ferenc dr., áll. főgimn. tanár. Budapest, I., Városmajor-u. 72.
 Marót Károly, áll. főgimnáziumi tanár. Czegléd.
 Maróthi Rezső dr., orsz. allevéltárnok. Budapest, I., Vár, Országos Levéltár.
 Mazuch Ede, kir. kath. főgimnáziumi tanár. Ungvár.
 May Frigyesné Marcali Erzsébet. Budapest, VIII., Rökk Szilárd-u. 8.

- Márki Sándor, egyetemi tanár. Kolozsvár.
 Márton József dr., érseki főgimnáziumi tanár. Budapest, II., Oszlop-u. 35.
 Máté Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, III., Zsigmond-u. 114.
 Mátrai Ferenc dr., kir. kath. főgimnáziumi tanár. Selmeczbánya.
 Mátrai János, kegyesr. főgimn. tanár. Budapest, IV., Városháztér 4.
 Megyesi Ferenc, kir. kath. főgimnáziumi igazgató. Ujvidék.
 Melich János dr., múzeumi igazgató-őr. Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum.
 Metzinger Lajos, áll. polgári iskolai igazgató. Körmend.
 Mészáros Gyula, izr. főreáliskolai igazgató. Vágújhely.
 Mészöly Gedeon dr., ref. főgimnáziumi tanár. Kúnszentmiklós.
 Mihály Bálint, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Podolin.
 Miklós Elemér dr., székesfőv. tanácsjegyző. Budapest, IV., Városház-u. 16.
 Miklós Ferenc dr., közs. főreálisk. tanár. Budapest, IV., Reáltanoda-u. 7.
 Miklóssy Kálmán, középiskolai tanár. Esztergom.
 Mikó Stefánia, polgári iskolai tanár. Bártfa.
 Mildner Gyula, áll. főreáliskolai tanár. Pozsony, Szilágyi-u. 25.
 Minay Lajos, polgári iskolai tanár. Túrkeve.
 Mitrovics Gyula dr., bölcsészeti akadémiai tanár. Debreczen.
 Mixich Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár. Nagyszében.
 Mohai Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár. Munkács.
 Mokus Gyula, leánygimnáziumi tanár. Budapest, IV., Veres Pálné-u. 36.
 Molnár Antal, zeneszerző. Budapest, I., Mozdony-u. 16.
 Molnár János, ref. lelkesz. Monor, Pestmegye.
 Mórocz Emilián, benedekr. főgimnáziumi igazgató. Komárom.
 Morvay Győző dr., áll. főgimn. igazgató. Budapest, III., Zsigmond-u. 114.
 Müller Lajos, ref. főgimnáziumi tanár. Kecskemét.
- Nádai Pál dr., közs. főreáliskolai tanár. Budapest, VIII., Üllői-út 121.
 Nagy András dr., határkapitány. Brassó.
 Nagy Elemér, ref. főgimnáziumi tanár. Székelyudvarhely.
 Nagy József dr., ref. főgimnáziumi tanár. Kiskunhalas.
 Nagy Lajos, ref. főgimnáziumi tanár. Sárospatak.
 Nagy Sándor dr., ref. főgimnáziumi tanár. Szászváros.
 Námesy Medard, ciszt. főgimnáziumi tanár. Székesfehérvár.
 Nelky István, benedekr. főgimnáziumi tanár. Sopron.
 Nemes Béla dr., ev. főgimnáziumi tanár. Szarvas.
 Négyesy László dr., egyetemi tanár. Budapest, VIII., Sándor-tér 4.
 Németh Károly, kegyesr. főgimn. tanár. Budapest, IV., Városháztér 4.
 Németh Sámuel, ev. főgimnáziumi igazgató. Felsőlövő.
 Németh Sándor dr., főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Némethné Langheim Irma dr. Budapest, V., Vécsey-u. 3.
 Nikodémusz János, ev. főgimnáziumi tanár. Felsőlövő.
 Novák Béla dr., premontr. főgimnáziumi tanár. Szombathely.
 Novotha Andor, könyvkereskedő. Jászberény.
 Novotny Alfonz, Norbertinum kormányzója. Budapest, VIII., Horánszky-u. 23.
 Nuszbek-Székely Sándor dr., törv. bíró. Beregszász.

Obendorf Károly, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, I., Maros-u. 9.
 Oberle Károly, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, VI., Bulyovszky-u. 26.
 Odescalchi Gyuláné hercegné. Sajóvámos, Borsodmegye.
 Olygai Bertalan dr., áll. főgimn. tanár. Budapest, III., Zsigmond-u. 114.
 Oravec Ödön dr., ev. gimnáziumi tanár. Besztercebánya.
 Orbán János, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Magyaróvár.
 Országh József, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Magyaróvár.
 Osztojics Tihámér dr., a szerb Matica főtítkára. Ujvidék.
 Oszvald György, tanárjelölt. Budapest, IX., Üllői-út 5.
 Ozorai Lajos dr., áll. főgimnáziumi tanár. Temesvár.

Paál Sándor, polgári iskolai tanár. Resiczabánya.
 Pais Dezső, áll. főgimnáziumi tanár. Czegléd.
 Pallós Albert, polgári és kereskedelmi leányiskolai igazgató. Kolozsvár.
 Panity Vukoszava, bölcsészethallgató. Budapest, VII., Akácfa-u. 6.
 Pap Illés dr., felső kereskedelmi iskolai igazgató. Szolnok.
 Pap József dr., érseki udvari káplán. Eger.
 Pap Károly dr., bölcsészeti akadémiai tanár. Debreczen. Péterfia-u. 71.
 Papp Demjén, főgimnáziumi tanár. Nyitra.
 Papp Ferenc, dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Bors-u. 15.
 Papp József dr., felsőbb leányiskolai tanár. Kolozsvár.
 Patai József dr., közs. főreálisk. tanár. Budapest, VI., Podmaniczky-u. 15.
 Paulovits István, tanárjelölt. Budapest, VIII., Alföldi-u. 9—11.
 Paulovits István dr., ev. főgimnáziumi tanár. Selmeczbánya.
 Paupert József, áll. főgimnáziumi tanár. Szeged, Tisza Lajos-körút 9.
 Pálfi Márton, unit. főgimnáziumi tanár. Kolozsvár.
 Pálmai Lenke, tanítónőképző-intézeti igazgató. Sepsiszentgyörgy.
 Pápay Géza, áll. főgimnáziumi tanár. Ujpest, Löwy-u. 12.
 Pápay Gyula, tanár. Szolnok.
 Pápay József dr., bölcsészeti akadémiai tanár. Debreczen.
 Párkányi Norbert, ciszt. főgimnáziumi tanár. Pécs.
 Pásthly János, ref. főgimnáziumi tanár. Kecskemét.
 Pásztor Mihály, ev. főgimnáziumi tanár. Rozsnyó.
 Pável Ágoston, áll. főgimnáziumi tanár. Torda.
 Pekár Gyula, író. Budapest, VIII., Rökk Szilárd-u. 32.
 Perényi Adolf, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Attila-u. 1.
 Perényi József dr., kegyesr. főgimnáziumi tanár. Veszprém.
 Perepatits István dr., áll. főreáliskolai igazgató. Szombathely.
 Perhács Sándor, áll. főgimnáziumi tanár. Szeged.
 Persián Kálmán dr., egyetemi könyvtártiszt. Kolozsvár.
 Pethő Sándor dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Fehérvári-út 23.
 Petri Mór dr., kir. tanfelügyelő. Budapest, VI., Lehel-u. 8/a.
 Pitroff Pál dr., áll. főreáliskolai tanár. Győr.
 Pivány Jenő, író. Philadelphia, Pa. 904 Spruce Street.
 Plechl Béla dr., képviselőházi könyvtártiszt. Budapest, V., Országház.
 Pócza Géza, áll. főgimnáziumi tanár. Gyöngyös.

- Podmaniczky Gézáné báróné. Kiskartal, Pestmegye.
 Podmaniczky Vargha Ilona báróné. Budapest, II., Bimbó-u. 10.
 Pokoly József, bölcsészeti akadémiai tanár. Debreczen.
 Popovics Lázár dr., miniszteri fogalmazó. IV., Veres Pálné-u. 17.
 Potoczky Lajos, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, VIII., József-körút 48.
 Potzta Ferenc, tanítóképző-intézeti tanár. Kalocsa.
 Pötzy Edgár, ciszt. főgimnáziumi tanár. Székesfehérvár.
 Prodán János, miniszteri számellenőr. Budapest, V., Váci-körút 54.
 Prónai Antal dr., kegyesr. főgimn. tanár. Budapest, IV. Városháztér 4.
 Prónay Jozefina báróné. Budapest, VIII., Trefort-u. 2.
 Putnoky Imre, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, IX., Mester-u. 18.
 Pünkösti Mária, polg. isk. tanár. Budapest, VIII., Mikszáth Kálmán-tér 1.
- Rab István, ref. főgimnáziumi tanár. Szatmárnémeti.
 Radnai Oszkár dr., tanítóképző-int. tanár. Budapest, VIII., Mikszáth-tér 2.
 Radvánszky Béla báró. Budapest, X., Szabóky-u. 30.
 Radvánszky Béláné báróné. Sajókaza, Borsodmegye.
 Radvánszky Dóra báróné. Sajókaza, Borsodmegye.
 Radvánszky Jánosné báróné. Pusztavarsány, u. p. Hatvan, Pestmegye.
 Raj Ferenc, ügyvédjelölt. Budapest, VI., Bulyovszky-u. 26.
 Raj László, mérnök. Budapest, VI., Bulyovszky-u. 26.
 Raksányi Mária, tanár. Budapest, I., Átlós-út 54.
 Ravasz Árpád, ref. főgimnáziumi igazgató. Budapest, IX., Lónyay-u. 4.
 Rákossy Gyula, vívómester. Budapest, IV., Havas-u. 3.
 Ráth Mór, könyvkereskedő. Budapest, IV., Váci-u. 30.
 Reichard Piroska, tanár. Budapest, VII., Rottenbiller-u. 10.
 Rell Lajos dr., ev. főgimnáziumi tanár. Békéscsaba.
 Remenák Elek dr., kórházi főorvos. Békéscsaba.
 Resch Aurél dr., kir. kath. főgimnáziumi igazgató. Szakolcza.
 Rexa Dezső dr., vármegyei levéltárnok. Székesfehérvár.
 Rédei Kornél dr., premontr. főgimnáziumi tanár. Nagyvárád.
 Rédey Tivadar dr., múzeumi tisztviselő. Budapest, VIII., Baross-u. 77.
 Réger Béla dr., kir. kath. főgimnáziumi tanár. Pozsony, Vármegyeház-tér 11.
 Révy Ferenc, felsőbb leányisk. főigazgató. Budapest, VI., Andrássy-út 65.
 Riegler Ernő, tanár. Budapest, I., Fehérvári-út 51.
 Rietly Károly, kegyesr. főgimnáziumi igazgató. Kolozsvár.
 Roboz Andor, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, VI., Bulyovszky-u. 26.
 Roheim Géza, egyetemi hallgató. Budapest, VIII., Hermína-út 35.
 Roth Jenő, Berlin, Charlottenburg, Leibnitz-strasse 40.
 Rozsondai Viktor, főgimnáziumi tanár. Fogaras.
 Rubinyi Mózes dr., polgári isk. tanár. Budapest, VI., Andrássy-út 14.
 Ruzsonyi Béla, áll. főgimnáziumi tanár. Szentgotthárd.
- Safáry Irma, nyug. felsőbb leányiskolai igazgató. Kiskörös.
 Sajó Sándor, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, III., Lajos-u. 68.
 Sallay Géza, kir. kath. főgimnáziumi tanár. Máramarosziget.

- Samu János, ref. főgimnáziumi tanár. Budapest, IX., Lónyay-u. 4.
 Sarkadi Nagy János, ref. főgimnáziumi tanár. Sepsiszentgyörgy.
 Sarlot Ida. Budapest, I. Gellérthegy-u. 27.
 Sas Andor dr., tanár. Budapest, V., Pannónia-u. 2.
 Sasváry Józsefné dr., Budapest, VII., Damjanich-u. 12.
 Sági István, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VII., István-út 69.
 Sándor Mór, bankigazgató. Szécsény, Nógrádmegye.
 Sárkány Alfréd dr., miniszteri fogalmazó. Budapest, I., Attila-u. 23.
 Sárosy Gergely, polgári iskolai tanár. Marczali.
 Schiller Bódog dr., törvényszéki bíró. Budapest, V., Széchenyi-u. 1.
 Schiller István. Budapest, VII., Thököly-út 81.
 Schmack Alerina, irgalmas nővér. Léva. Polgári leányiskola.
 Schmidt Pál, áll. főgimnáziumi tanár. Újpest.
 Schöner Ferenc dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, IX., Mester-u. 67.
 Schöpflin Aladár, író. Budapest, IX., Ráday-u. 59.
 Schusehny Henrik dr., orvos. Budapest, VI., Nagymező-u. 49.
 Schwarcz Károly, könyvkereskedő. Sopron.
 Sebestyén Gyula dr., múzeumi igazgatóőr. Budapest, VIII., M. N. Múzeum.
 Seprődi János, ref. főgimnáziumi tanár, Kolozsvár, Fazekas-u. 17.
 Serényi Béláné grófné. Budapest, VII., Stefánia-út 28.
 Sik Sándor dr., kegyesr. főgimn. tanár. Budapest, IV., Városháztér 4.
 Sikabonyi Antal dr., múz. tisztviselő. Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum.
 Simai Ödön dr., polgári iskolai tanár. Budapest, VII., István-út 47.
 Simay Viktor. Brassó. Porond-u. 1.
 Simon László dr., középiskolai tanár. Budapest, II., Falk Miksa-u. 32.
 Simonfi János, ref. főgimnáziumi tanár. Sárospatak.
 Simonyi Zsigmond dr., egyetemi tanár. Budapest, IV., Ferencz József-part 27.
 Singer János, bölcsészethallgató. Budapest, VII., Erzsébet-körút 36.
 Singer és Wolfner, könyvkiadó. Budapest, VI., Andrássy-út 10.
 Sipos Katalin, tanárnő. Budapest, IV., Ferenciek-tere 7.
 Sipőtz Pál, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, IX., Üllői-út 119.
 Solymossy Sándor dr., építő iparisk. tanár. Budapest, VII., Mexikói-út 52.
 Somló Sándor, a Színi Akadémia igazg. Budapest, IV., Kossuth Lajos-u. 17.
 Söjtöri Károly, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Kolozsvár.
 Springer Stefánia, felsőbb leányisk. tanár. Budapest, VI., Vörösmarty-u. 49.
 Steltzer Lajos, bölcsészethallgató. Pozsony, Széplak-u. 72.
 Steuer János, nyug. tanár. Újszentanna, Aradmegye.
 Stieglmár Róbert, középiskolai tanár. Wien, Magdalene-strasse 19.
 Suhajda Lajos, ev. főgimnáziumi tanár. Selmeczbánya.
 Suszter Oszkár, áll. főreáliskolai tanár. Pozsony.
 Sümegi Gyula, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Veszprém.
 Szabó Adorján, premontr. főgimnáziumi tanár. Kassa.
 Szabó Ernő dr., áll. főreáliskolai tanár. Budapest, I. Fehérvári-út 15/b.
 Szabó Ferenc dr., áll. főgimnáziumi tanár. Wien, Magdalenenstrasse 19.
 Szabó Gyula, ref. főgimnáziumi tanár, Debreczen.
 Szabó István, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Kolozsvár.

- S. Szabó József, ref. főgimnáziumi tanár. Debreczen.
 Szabolcsi Lajos dr., író. Budapest, VII., Lövéde-tér 2/a.
 Szakács Béla, benedekr. főgimnáziumi tanár. Győr.
 Szalay István, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Kecskemét.
 Szalay József dr., rendőr-főkapitány. Szeged.
 Szádeczky Béla dr., egyetemi könyvtári tisztviselő. Kolozsvár.
 Szántó Zsigmond dr., áll. főgimnáziumi tanár. Lugos.
 Szász Béla dr., kir. ítélőtáblai bíró. Budapest, I., Fehérvári-út 10.
 Szász József, róm. kath. főgimnáziumi tanár. Székelyudvarhely.
 Szász Károly dr., a képviselőház alelnöke. Budapest, I., Ág-u. 4.
 Szegő Albert, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Szegő Ferenc, főiskolai hallgató. Berlin. C. Seydelstrasse 2.
 Szekfű Gyula dr., levéltárnok. Wien. I., Minoritenplatz. 1. Hofarchiv.
 Szemere Samu dr., áll. főreáliskolai tanár. Budapest, V., Markó-u. 18.
 Szemkő Aladár, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VI., Munkácsy-u. 26.
 Szenészi Gyula, ref. főgimnáziumi tanár. Szászváros.
 Szentgyörgyi László dr., áll. főgimnáziumi tanár. Temesvár.
 Szentiványi Béla, kegyesrendi tanár. Nagykároly.
 Szentiványi Róbert dr., a Batthyány-intézet igazgatója. Gyulafehérvár.
 Szentmáriay Dezső, kúriai bíró. Budapest, IX., Bakáts-u. 3.
 Szentpétery Imre dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, V., Markó-u. 31.
 Széchy Miklós, polgári fiúiskolai igazgató. Hajdúszoboszló.
 Székely Erzsébet, bölcsészethallgató. V., Budapest, Váci-út 70.
 Székely Simon, polgári iskolai igazgató. Debreczen.
 Szigetvári Iván dr., áll. középiskolai tanár. Budapest, V., Koráll-u. 9.
 Szilágyi Sándor dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VI., Munkácsy-u. 25.
 Szilágyi Vilmos, a Vígszínház főrendezője. Budapest, IV., Szervita-tér 2.
 Szilárd Kata dr., középiskolai tanár. Budapest, I., Városmajor-u. 49.
 Szilárd Leó, főgimnáziumi tanár. Keszthely.
 Szily Kálmán dr., a M. T. Akadémia főkönyvt. Budapest, V., Akadémia-u. 2.
 Szinger Kornél, kegyesr. főgimnáziumi igazgató. Szeged.
 Szinnyei Ferenc dr., egyetemi magántanár. Budapest, VIII., József-u. 20.
 Szinnyei József dr., egyetemi tanár. Budapest, II., Bimbó-u. 24.
 Szoják Rezső, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Veszprém.
 Szolár Ferenc dr., ev. főgimn. tanár. Budapest, VII., Városligeti fasor 19.
 Szolchanyi Károly, író. Páris. 187. Rue St. Jaques.
 Szóts Gyula, áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, V., Markó-u. 31.
 Sztripszky Hiador dr., múzeumi ör. Budapest, Városligeti iparsarnok.
 Szutor Zoltán, áll. főgimnáziumi tanár. Beregszász.
- Tanács Imre, tanítóképző-intézeti tanár. Sárospatak.
 Telkes Sándor, áll. főgimnáziumi tanár. Beregszász.
 Tettamanti Béla, áll. főgimnáziumi tanár. Makó.
 Thallóczy Lajos dr., pénzügymin. osztályfő. Wien, Johannesgasse 6.
 Thaly Loránt dr., kórházi főorvos. Budapest, I., Fehérvári-út 51.
 Theisz Frigyes, középiskolai tanár. Csegőd pusztá, Biharmegye.

- Theisz Jenő, áll. főreáliskolai tanár. Budapest, II., Fillér-u. 40.
 Thienemann Tivadar dr., tanár. Budapest, VIII., Vas-u. felső keresk. iskola.
 Thury Zsigmond, ref. főgimnáziumi tanár. Kiskúnhalas.
 Tihanyi Gál dr., benedekr. főgimnáziumi tanár. Komárom.
 Timár Kálmán, gyárigazgató. Kalocsa.
 Tisza Lajos gróf, Kocsord, Szatmármegye.
 Tolnai Adél, polgári iskolai tanárnő. Ujpest, Dessoewffy-u. 31.
 Tolnai Vilmos dr., Erzsébet-nőisk. tanár. Budapest, VII., Damjanich-u. 44.
 Tompa Béla dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, III., Zsigmond-u. 114.
 Tones Gusztáv, felső kereskedelmi iskolai igazgató. Szabadka.
 Tordai Ányos dr., ciszt. főgimnáziumi tanár. Eger.
 Tóth András dr., felső keresk. isk. tanár. Budapest, I., Fehérvári-út 10.
 Tóth Gyula, róm. kath. lelkész. Tarnaméra, Hevesmegye.
 Tóth Gyula, gyakorló tanár. Budapest, VII., Ilka-u. 26.
 Tóth Jolán dr., Budapest, VIII., Hunyadi-u. 52.
 Tóth József, szentszéki ülnök, tanítóképző int. tanár. Szatmárnémeti.
 Tóth Kálmán dr., polgármester. Karczag.
 Töttösy Béla, polgári iskolai tanár. Budapest, I. Diószegi-út. Etelka-lak.
 Travnik Jenő dr., áll. főreáliskolai tanár. Győr.
 Trencsényi Károly, felső kereskedelmi iskolai tanár. Zombor.
 Trócsányi Zoltán dr., akad. könyvtártiszt. Budapest, V., Akadémia-u. 2.
 Turóczy József dr., áll. főreáliskolai tanár. Temesvár.

- Ujhelyi Imre, polg. isk. tanár. Békéscsaba, Ferencz József-tér 26.
 Ujvári Mihály, tanítóképző-intézeti igazgató. Székelykeresztúr.
 Ulm László, tanítóképzőintézeti tanár. Igló.
 Urbányi Karolin. Pozsony, Széchenyi-u. 3.

- Vadász Norbert dr., premontr. főgimnáziumi tanár. Csorna.
 Vajda Gyula dr., felsőbb leányiskolai igazgató. Szabadka.
 Vajda Lajos. Budapest, VI., Bajza-u. 40.
 Varga Bálint dr., ref. főgimnáziumi tanár. Budapest, IX., Lónyai-u. 4.
 Varga Ignác, áll. főreáliskolai tanár. Déva.
 Vargha Gyula dr., miniszteri tanácsos. Budapest, II., Bimbó-u. 10.
 Vargha Zoltán dr., áll. főreáliskolai tanár. Budapest, II., Bimbó-u. 10.
 Varjas Endre, tanár. Szatmárnémeti.
 Varju Elemér dr., a Rákóczi-Múzeum igazgatója. Kassa.
 Vass Árpád, áll. főgimnáziumi tanár. Rákospalota, Pázmány-u. 25.
 Váczy János dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, I., Szemlőhegy-u. 13.
 Vámos Etelka, bölcsészethallgató. Budapest, VIII., Rákóczi-tér 13.
 Várdai Béla dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, IX., Ferenc-tér 1.
 Velledits Lajos dr., közs. főreálisk. tanár. Budapest, VIII., Horánszky-u. 11.
 Vende Ernő dr., áll. főreáliskolai tanár. Pécs.
 Veress Endre dr., áll. középiskolai tanár. Kolozsvár, Kismező-út 3.
 Veress Samu dr., prot. főgimnáziumi igazgató. Rimaszombat.
 Verő Leó dr., áll. főreáliskolai tanár. Budapest, VI., Bulyovszky-u. 26.

Versényi György dr., ny. felsőbb leányisk. igazg. Budapest, VI., Szondy-u. 44.
 Veszprémi Vilmos dr., áll. főreáliskolai tanár. Szeged.
 Végess Sándorné özv., felsőbb leányiskolai tanár. Budapest, VIII., Práter-u. 23.
 Vértesy Dezső áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, IX., Üllői-út 121.
 Vértesy Jenő dr., múzeumi őr. Budapest, I., Verpeléti-út 5.
 Vidóczy Asztrik, benedekr. főgimnáziumi tanár. Komárom.
 Vilner Ferenc, tanárjelölt. Budapest, VI., Eötvös-u. 47.
 Vincze József dr., kegyesr. főgimn. tanár. Budapest, IV., Városháztér 4.
 Vincze László, kegyesr. főgimnáziumi tanár. Nagybecskerek.
 Vissnyovszky Rezső dr., kir. s. tanfelügyelő. Budapest, V., Visegrádi-u. 25.
 Viszota Gyula dr., áll. főgimnáziumi igazgató. Budapest, X., Füzér-u. 12.
 Vitéz A., könyvkereskedő. Kassa, Fő-u. 75.
 Voinovich Géza dr., író. Budapest, VIII., Sándor-u. 6.
 Vonház István dr., keresk. akad. tanár. Budapest, V., Alkotmány-u. 11.
 Vozáry Gyula, áll. főgimnáziumi tanár. Munkács. Kórház-u. 5.
 Vozáry Gyula, egyetemi ellenőr. Budapest, IV., Egyetem-tér 4.
 Vörös M, Valéria, tanárnő. Pécs. Miasszonyunk-rendi tanítónőképző-intézet.
 Vörösváry Ferenc, bankigazgató. Budapest, IV., Egyetem-tér 5.

Waczulik László dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VI., Munkácsy-u. 26.
 Waldapfel János dr., áll. főgimnáziumi tanár. Budapest, VIII., Trefort-u. 8.
 Waldmayer Károly, az Osztrák Magyar Bank titká a. Wien. I., Freiung 1.
 Wallentinyi Dezső, prot. főgimnáziumi tanár. Rimaszombat.
 Wallentinyi Samu dr., ev. főgimnáziumi tanár, Eperjes.
 Wähler Róbertné, felsőbb leányiskolai tanár. Budapest, VII., Szigony-u. 34.
 Weber Arthur, felsőbb leányiskolai tanár. Budapest, I., Kékgolyó-u. 20.
 Weisskopf Lenke, bölcészethallgató. Budapest, VI., Nagy János-u. 3.
 Werner Adolf dr., ciszt. főgimnáziumi igazgató. Baja.
 Weszely Ödön dr., főigazgató. Budapest, IV., Reáltanoda-u. 7.
 Widder Salamon. Budapest, VI., Munkácsy-u. 29.

Zalai Mihály, ciszt. főgimnáziumi igazgató. Zirc.
 Závodszy Levente dr., áll. főgimn. tanár. Budapest, VII., István-út 69.
 Zeyk Károlyné. Ajtony. Kolozs megye.
 Zibolen Endre dr., áll. főgimn. tanár. Budapest, VIII., Tavaszmező-u. 17.
 Zolnai Béla, tanár. Budapest, VIII., Trefort-u. 8.
 Zoltvány Irén dr., a pannonhalmi főisk. igazg. Pannonhalma, Győr megye.
 Zombory János dr., kir. kath. főgimn. tanár. Budapest, I., Albrecht-út 27.
 Zsigmond Ferenc dr., ref. főgimnáziumi tanár. Karczag.
 Zsigmond János dr., kegyesr. főgimnáziumi tanár. Veszprém.

VI. Rendkívüli tagok.

Balázs Vilmos, bölcészethallgató. Debreczen. Ref. főiskola.
 Barth Rezső, bölcészethallgató. Budapest, I., Bercsényi-u. 6.
 Bartha Károly, bölcészethallgató. Debreczen. Ref. főiskola.

- Bayer Alice, bölcsészethallgató. Budapest, VI., Eötvös-u. 5.
 Bod Károly, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Debreczeni Ferenc, bölcsészethallgató. Debreczen. Ref. főiskola.
 Dörnyei Arisztid, róm. kath. papnövendék. Zirc.
 Eckhart Sándor, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Eiszen Tibor, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Fellner Ferenc, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Frankl Miksa, orvostanhallgató. Budapest, IX., Pipa-u. 6.
 Freuszmuth Frigyes, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Geiszt Alajos, róm. kath. papnövendék. Pécs.
 Gönczy István, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Gyomlay László, tanárjelölt. Budapest, VIII., Aggteleki-u. 8.
 Horváth Endre, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Jancsik Mihály, bölcsészethallgató. Debreczen. Ref. főiskola.
 Justus István. Budapest, VI., Andrássy-út 72.
 Kappel Gyula. Nagyvárad. Lukács György-u. 44.
 Kastner Jenő, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Komlós Aladár, bölcsészethallgató. Losonc.
 Kovács Elek, bölcsészethallgató. Debreczen. Ref. főiskola.
 Lóri Péter, keresk. akad. hallgató. Budapest, VI., Bulyovszky-u. 25.
 Lőwy Ödön. Budapest, VII., Peterdy-u. 18.
 Magyar László, bölcsészethallgató. Szentiván. U. p. Kiskunlacháza.
 Minkus Imre, egyetemi hallgató. Budapest, VI., Nagy János-u. 48.
 Mornau József, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-u. 11.
 Oláh Sándor, bölcsészethallgató. Debreczen. Ref. főiskola.
 Óváry Zoltán, bölcsészethallgató. Debreczen. Ref. főiskola.
 Pongrácz Elemér, egyetemi hallgató. Budapest, II., Fő-u. 80.
 Putnoky Ödön, egyetemi hallgató. Érsekujvár.
 Rákosi Tibor, egyetemi hallgató. Budapest, VIII., Népszínház-u. 47.
 Ruitz Alfonz, tanárjelölt. Budapest, VIII., Örmövolgy-u. 14.
 Sas István. Budapest, VIII., Népszínház-u. 40.
 Sándor Mór, tanárjelölt. Budapest, VII., Damjanich-u. 12.
 Schrieker Mihály. Győr. Czuczor Gergely-u. 30.
 Sebestyén Pál, joghallgató. Budapest, IV., Vámház-körút 12.
 Szántó Miklós, joghallgató. Budapest, IX., Mátyás-u. 13.
 Szegszárdi József, tanárjelölt. Kolozsvár, Mátyáskirály-tér 7.
 Székely Károly, bölcsészethallgató. Budapest, VI., Bajnok-u. 18.
 Szilasi Klára, bölcsészethallgató. Budapest, VIII., Röck Szilárd-u. 17.
 Szolnoki János, bölcsészethallgató. Budapest, III., Lajos-u. 92.
 Takácsy Dénes, egyetemi hallgató. Gyula, Erkel-tér 2.
 Trombitás Gyula, bölcsészethallgató. Budapest, I., Naphegy-u. 3.
 Ulreich Vilmos, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Vadász Pál, orvostanhallgató. Budapest, I., Fehérvári-út 15.d.
 Zádor Béla, tanárjelölt. Kolozsvár, Teleki-u. 3.
 Zolnai Dezső, bölcsészethallgató. Budapest, I., Ménesi-út 11.
 Zsinka Ferenc, tanárjelölt. Szilasbalhás.

VII. Az Irodalomtörténet előfizetői.

Blancz József, könyvkereskedő. Pécs.
 Breisach Sámuel, könyvkereskedő. Zalaegerszeg.
 Buzárovits Gusztáv, könyvkereskedő. Esztergom.
 Csegezy László. Bágyon, Torda-Aranyosmegye.
 Döme Károly, könyvkereskedő. Nagyszalonta.
 Endrényi Imre, könyvkereskedő. Szeged, Kelemen-u. 7. (2 pld.)
 Gondák M. Teréz, ferencrendi nővér. Szilágysomlyó. Zárda.
 Huszár István, könyvkereskedő. Nyitra.
 Kilián Frigyes, könyvkereskedő. Budapest, IV., Váci-u. 32. (3 pld.)
 Katz G., könyvkereskedő. Budapest, V., Dorottya-u. 12.
 Mildner Ferenc, könyvkereskedő. Kassa.
 Németh József, könyvkereskedő. Budapest, I., Fehérvári út 15. (30 pld.)
 Pfeifer Ferdinánd, könyvkereskedő. Budapest, IV., Kossuth Lajos-u. 7. (2 pld.)
 Rakodczay Pál, polgári iskolai tanár. Szentendre.
 Stark Ferenc, könyvkereskedő. Budapest, I., Krisztina-tér 7.
 Stein János, könyvkereskedő. Kolozsvár. (2 pld.)
 Takács Menyhért dr., jászóvári prépost. Jászó, Abauj-Tornamegye.
 Teutsch Frigyes, könyvkereskedő. Segesvár.
 Thierring Gyula, könyvkereskedő. Sopron.

Alsókubin: áll. felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.

Arad: Kölcsey-Egyesület könyvtára.

Arad: kir. kath. főgimnázium tanári könyvtára.

Arad: kir. kath. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.

Arad: áll. főreáliskola tanári könyvtára.

Arad: közs. felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.

Aszód: ev. főgimnázium tanári könyvtára.

Baja: ciszt. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.

Baja: áll. tanítóképző-intézet tanári könyvtára.

Baja: róm. kath. polgári leányiskola tanári könyvtára.

Balassagyarmat: áll. főgimnázium tanári könyvtára.

Balázsfalva: gör. kath. főgimnázium igazgatósága.

Bártfa: áll. főgimnázium tanári könyvtára.

Békéscsaba: ev. főgimnázium tanári könyvtára.

Békéscsaba: áll. polgári iskola tanári könyvtára.

Beregszász: áll. főgimnázium tanári könyvtára.

Besztercebánya: kir. kath. főgimnázium tanári könyvtára.

Besztercebánya: kir. kath. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.

Besztercebánya: áll. felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.

Brassó: róm. kath. főgimnázium igazgatósága.

Brád: áll. polg. fiúiskola igazgatósága.

- Budapest: Országos Kaszinó könyvtára. IV., Semmelweis-u. 1.
 Budapest: képviselőházi könyvtár. V., Országház.
 Budapest: egyetemi könyvtár. IV., Ferenciek-tere 5.
 Budapest: Eötvös-kollégium könyvtára. I., Ménesi-út 11.
 Budapest: Erzsébet-nőiskola tanári könyvtára. VII., Istváni-út 63.
 Budapest: ciszt. tanárképző-intézet. VIII., Horánszky-u. 6.
 Budapest: kegyesr. Kalazantinum. IV., Városház-tér 4.
 Budapest: m. kir. honvéd Ludovika-akadémia. VIII., Üllői-út 80.
 Budapest: áll. főgimn. tanári könyvtára. I., Attila-u. 1.
 Budapest: kir. kath. főgimn. tanári könyvtára. II., Plona-u. 4.
 Budapest: áll. főgimn. tanári könyvtára. III., Zsigmond-u. 114.
 Budapest: áll. főgimn. ifj. könyvtára. III., Zsigmond-u. 114.
 Budapest: áll. főgimn. ifj. önképzőköre. III., Zsigmond-u. 114.
 Budapest: áll. főgimn. VIII. osztálya. III., Zsigmond-u. 114.
 Budapest: leánygimn. tanári könyvtára. IV., Veres Pálné-u. 36.
 Budapest: áll. főgimn. ifj. könyvtára. V., Markó-u. 29.
 Budapest: áll. főgimn. tanári könyvtára. VI., Munkácsy-u. 26.
 Budapest: áll. főgimn. ifj. könyvtára. VI., Munkácsy-u. 26.
 Budapest: áll. főgimn. ifj. önképzőköre. VI., Munkácsy-u. 26.
 Budapest: áll. főgimn. tanári könyvtára. VII., Bercsényi-u. 5.
 Budapest: áll. főgimn. ifj. önképzőköre. VII., Bercsényi-u. 5.
 Budapest: áll. főgimn. tanári könyvtára. VIII., Tavaszmező-u. 17.
 Budapest: gy. főgimn. tanári könyvtára. VIII., Trefort-u. 8.
 Budapest: áll. főgimn. tanári könyvtára. IX., Mester-u. 67.
 Budapest: ref. főgimn. tanári könyvtára. IX., Lónyay-u. 4.
 Budapest: ref. főgimn. ifj. önképzőköre. IX., Lónyay-u. 4.
 Budapest: áll. főgimn. tanári könyvtára. X., Füzér-u. 12.
 Budapest: áll. főreálisk. tanári könyvtára. VI., Bulyovszky-u. 22.
 Budapest: áll. főreálisk. ifj. könyvtára. VI., Bulyovszky-u. 22.
 Budapest: áll. főreálisk. ifj. önképzőköre. VI., Bulyovszky-u. 22.
 Budapest: közs. főreálisk. ifj. könyvtára. VIII., Horánszky-u. 11.
 Budapest: felsőbb leányisk. tanári könyvtára. VI., Andrássy-út 65.
 Budapest: felsőbb leányisk. tanári könyvtára. IV., Veres Pálné-u. 36.
 Budapest: közs. felső kereskedelmi isk. ifj. önképző-köre. II., Ponty-u. 1.
 Budapest: izr. tanítóképző-int. tanári könyvtára. VIII., Röck Szilárd-u. 26.
 Budapest: róm. kath. tanítónőképző tanári könyvtára. IX., Gyep-u. 23.
 Budapest: közs. főreáliskola tanári könyvtára. IV., Reáltanoda-u. 7.
 Budapest: közs. főreáliskola tanári könyvtára. VIII., Horánszky-u. 11.
 Budapest: közs. felső keresk. iskola tanári könyvtára. II., Ponty-u. 1.
 Budapest: közs. felső keresk. iskola tanári könyvtára. VI., Izabella-u. 46.
 Budapest: közs. felső keresk. iskola tanári könyvtára. VIII., Vas-u.
 Budapest: közs. női keresk. iskola tanári könyvtára. IX., Mester-u. 27.
 Budapest: közs. felső keresk. iskola tanári könyvtára. IX., Mester-u. 56.
 Budapest: közs. felsőbb leányiskola tanári könyvtára. I., Iskola-tér 1.
 Budapest: közs. felsőbb leányiskola tanári könyvtára. IV., Váczi-u. 43.
 Budapest: közs. leánygimnázium tanári könyvtára. IV., Váczi-u. 43.

- Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. I., Fehér sas-tér 3.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. II., Medve-u. 5.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. III., Kiskorona-u. 10
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. V., Honvéd-u. 27.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. V., Pannonia-u.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VI., Nagymező-u. 1.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VII., Egressy-út.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VII., Wesselényi-u. 38.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VII., Kertész-u. 30.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VII., Rottenbiller-u. 35.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VII., Damjanich-u. 43.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VIII., Homok-u. 9.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VIII., Német-u. 44.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VIII., Práter-u. 15.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VIII., Üllői-út 54.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. VIII., Knezits-u. 17.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. IX., Gyáli-út.
 Budapest : közs. polgári fiúiskola tanári könyvtára. X., Százados-u.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. I., Koronaór-u. 3.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. I., Fehérvári-út 60.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. II., Batthyány-u. 8.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. II., Szegényház-u.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. III., Bécsi-út 33.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. IV., Károlyi-u. 8.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. V., Vadász-u. 31.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VI., F. erdősor 20.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VI., Váci-körút 23.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VI., Üteg-u. 14.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VII., Dohány-u. 32.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VII., Aréna-út 25.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VII., Peterdy-u. 17.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VII., Egressy-út 71.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VII., Hungária-út.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VIII., Práter-u. 15.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. VIII., Csokonai-u. 6.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. IX., Sz. László-tér.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. X., Bánya-u. 2.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. X., Elnök-u.
 Budapest : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára. X., Százados-u.

Cegléd : áll. főgimnázium tanári könyvtára.

Csáktornya : áll. tanítóképző-intézet igazgatósága.

Csorna : premontr. székház könyvtára.

Csurgó : ref. főgimnázium tanári könyvtára.

Debreczen : ref. főgimnázium tanári könyvtára.

Debreczen : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Debreczen : ref. felsőbb leányiskola igazgatósága.
 Debreczen : Svetits-intézet polgári leányiskolája.
 Dés : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Déva : áll. főreáliskola igazgatósága.

Eger : ciszt. főgimnázium tanári könyvtára.
 Eger : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Eger : róm. kath. felsőbb leányiskola tanári könyvtára.
 Eperjes : Széchenyi-Kör könyvtára.
 Erzsébetváros : áll. főgimnázium igazgatósága.
 Erzsébetváros : áll. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Esztergom : közs. főreáliskola ifjúsági könyvtára.
 Esztergom : vizivárosi róm. kath. polgári leányiskola igazgatósága.
 Érsekújvár : közs. róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Érsekújvár : Megváltóról nevezett nővérek zárdájának könyvtára.

Fiume : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Fiume : áll. felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.
 Fiume : tengerészeti akadémia tanári könyvtára.
 Fogaras : áll. főgimnázium tanári könyvtára.

Gödöllő : minorita-rendi főgimnázium tanári könyvtára.
 Gyergyószentmiklós : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Győr : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Gyöngyös : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Gyöngyös : áll. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Gyula : róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Gyulafehérvár : róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.

Hajdúnánás : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Hódmezővásárhely : ref. főgimnázium tanári könyvtára.

Jászberény : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Jászberény : áll. főgimnázium ifjúsági könyvtára.

Kalocsa : Miasszonyunk-zárda ifjúsági önképzőköre.
 Kaposvár : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Karánsebes : áll. főgimnázium igazgatósága.
 Karczag : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Karczag : ref. főgimnázium ifjúsági könyvtára.
 Kassa : Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum könyvtára.
 Kassa : áll. felsőbb leányiskola tanári könyvtára.
 Kecskemét : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Késmárk : ev. főgimnázium tanári könyvtára.
 Késmárk : áll. felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.

Késmárk : ev. polgári leányiskola tanári könyvtára.
 Kézdivásárhely : róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Kézdivásárhely : róm. kath. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Kiskúnfélegyháza : róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Kiskúnfélegyháza : áll. tanítóképző intézet tanári könyvtára.
 Kisszeben : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Kisújszállás : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Kolozsvár : középiskolai tanárképző-intézet igazgatósága.
 Kolozsvár : bölcészetkari magyar irodalomtört. szeminárium.
 Kolozsvár : róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Kolozsvár : unit. főgimnázium tanári könyvtára.
 Kolozsvár : áll. tanítóképző intézet tanári könyvtára.
 Komárom : benedekr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Kőrmöcsbánya : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Kőrmöcsbánya : polgári leányiskola igazgatósága.
 Kőszeg : benedekr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Kőszeg : róm. kath. tanítónőképző igazgatósága.
 Kúnszentmiklós : ref. főgimnázium tanári könyvtára.

Léva : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Léva : kegyesr. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Léva : áll. tanítóképző intézet tanári könyvtára.
 Liptószentmiklós : áll. polgári fiúiskola igazgatósága.
 Losonc : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Lőcsé : kir. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Lőcsé : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Lugos : áll. főgimnázium tanári könyvtára.

Marosvásárhely : róm. kath. főgimnázium igazgatósága.
 Marosvásárhely : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Máramarossziget : róm. kath. főgimnázium igazgatósága.
 Máramarossziget : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Máramarossziget : ref. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Mezőkövesd : kir. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Mezőtúr : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Miskolc : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Miskolc : áll. polgári leányiskola tanári könyvtára.
 Monor : polgári fiúiskola tanári könyvtára.

Nagybánya : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Nagybecskerek : róm. kath. főgimnázium igazgatósága.
 Nagyenyed : ref. főiskola igazgatósága.
 Nagyenyed : ref. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Nagyenyed : ref. tanítóképző-intézet tanári könyvtára.
 Nagykálló : áll. főgimnázium igazgatósága.
 Nagykároly : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.

Nagykikinda : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Nagykőrös : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Nagykőrös : ref. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Nagyröcze : áll. felső kereskedelmi iskola igazgatósága.
 Nagyszalonta : gör. kel. román szeminárium igazgatósága.
 Nagyszalonta : áll. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Nagyszalonta : közs. polgári leányiskola igazgatósága.
 Nagyszombat : érseki főgimnázium tanári könyvtára.
 Nagytapolcsány : áll. polgári iskola igazgatósága.
 Nagyvárad : felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.
 Nagyvárad : róm. kath. kiseddévónőképző tanári könyvtára.
 Naszód : alapítványi főgimnázium tanári könyvtára.
 Nyiregyháza : ev. főgimnázium tanári könyvtára.
 Nyitra : róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.

Palánka : áll. polgári fiúiskola tanári könyvtára.
 Pannonhalma : Szent-Benedekrend központi könyvtára.
 Pápa : benedekr. főgimnázium igazgatósága.
 Pápa : ref. főiskola tanári könyvtára.
 Pápa : ref. főiskolai ifjúsági képzőtársulat.
 Pápa : ref. tanítónőképző intézet tanári könyvtára.
 Petroszény : áll. főgimnázium igazgatósága.
 Pécs : jézustárs. róm. kath. főgimnázium igazgatósága.
 Pécs : áll. főreáliskola ifjúsági önképzőköre.
 Pozsony : orsolyarendi tanítónőképző intézet.
 Pozsony : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Pozsony : ev. főgimnázium tanári könyvtára.
 Pozsony : áll. polgári leányiskola tanári könyvtára.
 Privigye : kegyesr. főgimnázium igazgatósága.

Rimaszombat : prot. főgimnázium tanári könyvtára.
 Rimaszombat : prot. főgimnázium ifjúsági könyvtára.
 Rózsáhegy : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.

Sárospatak : ref. főiskola központi könyvtára.
 Sárospatak : ref. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Sárospatak : áll. tanítóképző intézet tanári könyvtára.
 Sepsiszentgyörgy : áll. polgári leányiskola önképzőköre.
 Sopron : benedekr. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Sopron : ev. főgimnázium tanári könyvtára.
 Sopron : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Sopron : áll. felsőbb leányiskola tanári könyvtára.
 Sopron : felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.
 Szabadka : városi főgimnázium tanári könyvtára.
 Szabadka : városi felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.
 Szászváros : ref. főgimnázium tanári könyvtára.

Szászváros : ref. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Szeged : Somogyi-könyvtár.
 Szeged : áll. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Szekszárd : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Szekszárd : áll. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Szentgyörgy : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Székelyudvarhely : róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Székelyudvarhely : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Székelyudvarhely : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Székesfehérvár : ciszt. főgimnázium tanári könyvtára.
 Székesfehérvár : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Székesfehérvár : áll. főreáliskola ifjúsági önképzőköre.
 Szilágyssomlyó : róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára.
 Szolnok : áll. főgimnázium tanári könyvtára.
 Szolnok : áll. főgimnázium ifjúsági könyvtára.
 Szombathely : áll. főreáliskola igazgatósága.
 Szombathely : premontr. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Szombathely : közs. felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.

Tata : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Temesvár : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Temesvár : áll. főreáliskola ifjúsági könyvtára.
 Temesvár : városi felsőkereskedelmi iskola ifjúsági önképzőköre.
 Temesvár : józsefvárosi róm. kath. tanítónőképző intézet.
 Trecsén : róm. kath. főgimnázium igazgatósága.

Ujverbász : közs. főgimnázium tanári könyvtára.
 Ujvidék : áll. polgári leányiskola igazgatósága.
 Ungvár : kir. kath. főgimnázium ifjúsági önképzőköre.
 Ungvár : áll. főreáliskola igazgatósága.

Vajdahunyad : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára.
 Vágújhely : izr. főreáliskola tanári könyvtára.
 Veszprém : kegyesr. főgimnázium tanári könyvtára.
 Versecz : közs. polgári leányiskola tanári könyvtára.
 Veszprém : áll. felsőkereskedelmi iskola tanári könyvtára.

Zalaegerszeg : áll. felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.
 Zenta : közs. főgimnázium tanári könyvtára.
 Zilah : ref. főgimnázium tanári könyvtára.
 Zirc : ciszterci-rendi apátság könyvtára.
 Zombor : közs. felsőkereskedelmi iskola tanári könyvtára.
 Zsolna : áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Zsombolya : róm. kath. Jesuleum igazgatósága.

VIII. Összegezés. Tiszteletpéldányok. Cserepéldányok.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak működése második évében, 1913-ban: 1078 tagja és előfizetője volt. Ezek közül tiszteleti tag: 2, alapító tag: 21, rendes tag: 674, rendkívüli tag: 49, előfizető: 332. Összesen 1078 tag és előfizető.

A tagok közül egyetemi, műegyetemi és akadémiai tanár: 45, gimnáziumi és reáliskolai tanár: 326, felsőbb leányiskolai tanár: 24, felsőkereskedelmi iskolai tanár: 13, tanítóképző-intézeti tanár 18, polgáriiskolai tanár 42, egyéb tanintézeti tanár és tanító: 11, pap: 22, tisztviselő: 67, író: 12, művész: 6, földbirtokos: 3, kereskedő: 7, egyéb értelmiségi magánzó és nyugdíjas: 60, tanárjelölt, egyetemi, műegyetemi és akadémiai hallgató: 90.

Az előfizetők közül egyetem, műegyetem és akadémia: 10, gimnázium és reáliskola: 154, felsőbb leányiskola 8, felsőkereskedelmi iskola: 20, tanítóképző-intézet: 13, polgári iskola: 62, egyéb tanintézet: 3, társaskör, múzeum és nyilvános könyvtár: 9, könyvkereskedők és magánosak 53.

A folyóirat 1300 példányban jelent meg. Ebből havonként 1078 példányt küldtünk a tagoknak és előfizetőknek, 100 példány került könyvtárusi forgalomba és 70 példány ment szét a következő hatóságok, egyesületek, könyvtárak és szerkesztőségek címére:

Közoktatásügyi minisztérium könyvtára. Budapest, V., Báthory-u. 12.

M. Tud. Akadémia könyvtára. Budapest, V., Akadémia-u. 2.

Budapest főváros könyvtára. Budapest, IV., Központi-városháza.

Petőfi-ház könyvtára. Budapest, VI., Bajza-u. 21.

Shakespeare-könyvtár. Budapest, IV., Ferenciek-tere 5.

Otthon írók és hírlapírók köre. Budapest, VII., Dohány-u. 76.

Budapesti Ujságírók Egyesülete. Budapest, VI., Nagymező-u. 36.

Bölcsészethallgatók Segítő Egyesülete. Budapest, VIII., Múzeum-körút 6.

Bölcsészethallgatók Segítő Egyesülete. Kolozsvár, Tudomány-egyetem.

Polgári Iskolai Tanárjelöltek Köre. Budapest, I., Győri-út 13.

Akadémiai könyvkiadó hivatal. Budapest, V., Akadémia-u. 2.

Athenæum könyvkiadó hivatala. Budapest, VII., Rákóczi-út 54.

Franklin-Társulat könyvkiadó hivatala. Budapest, IV., Egyetem-u. 4.

Lampel Róbert könyvkiadó hivatala. VI., Andrásy-út 21.

Révai Testvérek könyvkiadó hivatala. Budapest, VIII., Üllői-út 18.

A Hét szerkesztősége. Budapest, VIII., Népszínház-u. 22.

Az Ujság szerkesztősége. Budapest, VII., Rákóczi-út 54.

Alkotmány szerkesztősége. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28.

Budapesti Hírlap szerkesztősége. Budapest, VIII., Röck Szilárd-u. 4.

Magyarország szerkesztősége. Budapest, VI., Teréz-körút 19.

Magyar Hírlap szerkesztősége. Budapest, V., Báthory-u. 3.

Pesti Hírlap szerkesztősége. Budapest, V., Váci-körút 78.

Pesti Napló szerkesztősége. Budapest, VI., Podmaniczky-u. 12.

Világ szerkesztősége. Budapest, VI., Gyár-u. 4.

- Adalékok Zemplénmegye Történetéhez szerkesztősége. Sátoraljaujhely.
 Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve szerkesztősége. Zombor.
 Corvina szerkesztősége. Budapest, VI., Aréna-út 84.
 Časopis Muzéalnej Slov. Spolocnosti szerkesztősége. Túrócszentmárton.
 Debreczeni Protestáns Lap szerkesztősége. Debreczen, Nyomtató-u. 9.
 Dunántúli Protestáns Lap szerkesztősége. Pápa.
 Egri Egyházmegyei Közlöny szerkesztősége. Eger.
 Egyházi Közlöny szerkesztősége. Budapest, VIII., Eszterházy-u. 15.
 Erdélyi Múzeum szerkesztősége. Kolozsvár. Egyetemi könyvtár.
 Élet Szerkesztősége. Budapest, VII., Damjanich-u. 50.
 Genealogiai Füzetek szerkesztősége. Kolozsvár, Wesselényi Miklós-u. 7.
 Grafikai Szemle szerkesztősége. Budapest, VIII., Conti-u. 4.
 Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége. Budapest, I., Attila-u. 23.
 Hittudományi Folyóirat szerkesztősége. Budapest, IX., Mátyás-u. 28.
 Huszadik Század szerkesztősége. Budapest, II., Pasaréti-út 79.
 Kalazantinum szerkesztősége. Kolozsvár, Piarista rendház.
 Katholikus Szemle szerkesztősége. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28.
 Keresztény Magvető szerkesztősége. Kolozsvár, Unitárius főiskola.
 Korrespondenzblatt Des Vereins F. S. L. szerkesztősége. Nagyszében.
 Könyvtári Szemle szerkesztősége. Budapest, IV., Királyi Pál-u. 4.
 Közlemények Szepes Vármegye Multjából szerkesztősége. Lőcse.
 Magyar Figyelő szerkesztősége. Budapest, VI., Andrássy-út 16.
 Magyar Katonai Közlöny szerkesztősége. Budapest, VIII., Ludovika-Akadémia.
 Magyar Könyvszemle szerkesztősége. Budapest, VIII., M. Nemzeti Múzeum.
 Magyar Középkiskola szerkesztősége. Budapest, VII., Ilka-u. 32.
 Magyar Kultúra szerkesztősége. Budapest, VIII., Horánszky-u. 20.
 Magyar Nyomdászat szerkesztősége. Budapest, VII., Miksa-u. 4.
 Magyar Társad. Szemle szerkesztősége. Budapest, V., Arany János-u. 1.
 Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége. Budapest, VII., Stefánia-út 16.
 Mult És Jövő szerkesztősége. Budapest, VI., Podmaniczky-u. 6.
 Múzeumi Értesítő szerkesztősége. Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 7.
 Néptanítók Lapja szerkesztősége. Budapest, VII., Thököly-út 42.
 Nyugat szerkesztősége. Budapest, I., Dezső-u. 7.
 Ország-Világ szerkesztősége. Budapest, V., Hold-u. 7.
 Orvosi Hetilap szerkesztősége. Budapest, IX., Knežits-u. 15.
 Pécsi Múzeum-Egyesület Értesítője szerkesztősége. Pécs, Szepessy-u.
 Protestáns Egyházi És Iskolai Lap szerkesztősége. Budapest, IX., Ráday-u. 28.
 Religio szerkesztősége. Budapest, IV., Duna-u. 3.
 Revista Politică și Literară szerkesztősége. Balázsfalva.
 Sárospataki Református Lapok szerkesztősége. Sárospatak.
 Szabadgondolat szerkesztősége. Budapest, V., Széchenyi-u. 10.
 Theologiai Szaklap szerkesztősége. Budapest, IV., Deák-tér 4.
 Történelmi Közlemények szerkesztősége. Kassa. Vármegyeháza.
 Új Idők szerkesztősége. Budapest, VI., Andrássy-út 16.
 Uránia szerkesztősége. Budapest, VII., Izsó-u. 4.
 Vasárnapi Ujság szerkesztősége. Budapest, IV., Vármegye-u. 11.

